

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENHARMADIK KÖTET.

1902. ÉVFOLYAM

145—156. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1901.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt lapszámok a jegyzőkönyvekben foglaltakra utalnak.

- Balaton környékének édesvízi mikroszkopi állatai, DADAY JENŐ-től *600.
- BALLAGI GÉZA részvéte a s.-a.-újbellyi Kazinczy-kör közgyűlésén *597.
- „ tört. szakra a Semsey-bizottságba kiküldetik *41.
- „ I. BÉKEFI REMIG 471.
- BALOGH JENŐ: Gr. Széchenyi István hatása bñnvádi perjogunk átalakulására *40, 105
- BÁNÓCZY JÓZSEF bírálól kiküldetik *601.
- „ és HEGEDŰS ISTVÁN: Jelen-tés a Gorove-pályázatról 376.
- Baranya vármegye Széchenyi-iratokat küld *440.
- Bars vármegye Széchenyi-iratokat küld *442.
- BARTAL ANTAL: Magyarországi latin-ságszótára czimű munkáját tagok 25% árengedménnyel szerezhetik meg 104b).
- Bartholomaeus Fontius és Mátyás király, HEGEDŰS ISTVÁN-tól *150, 418.
- Bassarabich Sándor Széchenyi-émlék-tárgyat ajándékoz *601.
- BATIZFALVY SAMUEL ajándéka a kéz-irattár számára *602.
- BAUER MIHÁLY: Az irreducibilis egyen-letek elméletéről *100.
- „ Arithmetikai közlemények *441
- Bécsi cs. kir. tudományos akadémia részvéte HELLER Á. halála alkalmából *597.
- Becske Bálintnak fölmentvény és köszö-net *359.
- BEDŐ ALBERT bírálól kiküldetik *101.
- „ I. LENGYEL BÉLA 467.
- Beérkezett pályaművek, decz 31-ig 46; szept. 30-ig 597.
- BÉKEFI REMIG: Jelentés a Semsey-féle történelmi pályázatról *356.
- „ PAULER GYULA és BALLAGI GÉZA: Jelentés a Semsey-féle magyar történelmi műről 471.
- Beltügyminiszer körrendelete a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó iratok má-solatban való beküldésére *100, *151. 155.
- Balauj-Torna vármegye Széchenyi-irato-kat küld *442.
- Actio elvéről, RÉTHY MÓR-tól *351.
- Adományok és hagyományok 1901-ben 98.
- Adriányi Gyula bécsi lakos hagyomá-nya *154.
- Akadémiák nemzetközi szövetsége tár-gyában a párisi Académie des Scien-ces előterjesztése *100.
- Akadémiák szövetségének üléseire kép-viselőkkül kiküldettek THAN KÁROLY és GOLDZSHER IGNÁCZ *351.
- Alaptöke elhelyezése tárgyában HEGE-dŰS SÁNDOR indítványa *151.
- Albuminoid- és proteid-ammonia meg-határozása, WINKLER LAJOS-tól *150.
- Alsó-Fejér vármegye Széchenyi-iratokat küld *154.
- ANGYAL DÁVIDA I. tagnak ajánlatik *358.
- „ jelöltetik 215.
- „ választatik 293, *360.
- Archaeologiai Bizottság költségvetése 1902. 98.
- „ működése 1901-ben 226.
- Archaeologiai Értesítő 1901. 5. f. 35. 1902. 1. f. 139, 2. f. 515. 3. f. 518, okt. 15. f. 589.
- Arithmetikai közlemények, Bauer Mihály-tól *441.
- ÁRKÖVY JÓZSEF: Adatok a leptothrix-kérdéshez *100.
- ARNETH ALFRÉD felett emlékbeszéd, KÁROLYI ÁRPÁD-tól *439.
- ASBÓTH JÁNOS: Az őslakók hatásáról a bosnyák faj fejlődésére 53.
- ASBÓTH OSZKÁR I. JOANNOVICS GYÖRGY 443.
- Átalányfizető intézetek 233.
- Athenaeum 1901. évi utolsó száma 76. 1902. 1. és 2. sz. 521.
- Bacchylides, HEGEDŰS ISTVÁNTÓL *441.
- BADICS FERENCZ bírálól kiküldetik *601.
- „ I. LÉVAY JÓZSEF 372.
- BAKSAY SÁNDOR bírálól kiküldetik *601.

- BEÜTHY ÁKOS I. tagnak ajánltatik *358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293. *360.
 „ Az 1848-iki törvényhozás mű jellemzése *650.
- BEÜTHY ZSOLT bírálól kiküldetik *209.
 „ *601.
 „ Jelentés az 1899—1900-iki Péczely-regénypályázatról *601. *630.
 „ Báro Wesselényi Miklós szobránál (emlékbeszéd) 546.
 „ részvéte a zilahi Wesselényi-szobor leleplezésén *597.
- BERCZIK ÁRPÁD bírálól kiküldetik *601.
 Berez Károly akad. tisztviselő árváinak kegydíj *153.
- Bérház értékének, bevételeinek és kiadásainak külön részletezése tárgyában HEGEDŰS SÁNDOR indítványa *151.
 „ lebontásával a palota kiépítése *152.
- BERNÁTSKY JENŐ: A leguminosák bakteriumatka gumóiról *439.
- Berthelot ötvenéves jubileumára emlékezés, ILOSVAY LAJOS-tól *40, 41.
- Bezoviczy Gergely élete és működése GAAL JENŐ-től *40, 115.
- Bésán-pályakérdés (művészettört. kézikönyv) meddön maradt *599.
- Betegh Pál Bolyai Tentamen pürében kir. táblai ítélet *153.
- Bevétel 1902-ben, előirányzott 94.
 Bevételek 1901-ben 89. *151.
 Bevételezések állása 1901. decz. 31-én 92. *151.
- Bírálatok pályázatokról 361, 443.
 Bírálok kiküldetése pályamunkák meg-bírlására *101, *601.
- Bizottságok költségvetése 1902-re 96.
 működése 1901-ben 223.
- BÓDISS „Jusztin segédtaggá választatik *442.
 „ köszönete *601.
- BOGA KÁROLY igazgató a Román-Petre pályázat bíráló bizottságába küldetik *101.
- „ I. JOANNOVICS GYÖRGY 443.
- Bolyai János észrevételei Lobacsevszky vizsgálataira a parallellokról, STÄCKEL PAL-tól és Kürschak József-től *100.
- „ „Tentamen“ pürben kir. táblai ítélet *153.
- Borsod vármegye Széchenyi-iratokat küld *440, *601.
- Bosnyák faj fejlődésére, az őslakók hatásáról ASBÓTH JÁNOS-tól 53.
- Böles Leó kiadása tárgyában Vári Rezső kérélmé *41.
 „ Taktikájának Mauriciushoz való viszonyáról GYOMLAY GYULA-tól *99, 132.
- British Academy alakulása Londonban *101.
- Bródy-jutalom szabályzatára az I. és II. osztály véleményes jelentése és ez ügyben határozat *352.
- Brom hatása az acet-aldehydra, BUGARSZKY ISTVÁN-tól *439.
- Budapesti tudományegyetem könyvtárának részvéte HELLER A. halála alkal-mából *596.
- Budapesti Szemle: 1901. decz. f. 37, jan. f. 78, febr. f. 192, márcz. f. 522, apr. és máj. f. 523, jún. f. 524, júl. és aug. f. 525, szept. f. 590, okt. és nov. f. 636.
- BUGARSZKY ISTVÁN: A felvérjék sav-kötő képességének meghatározásáról a kicsapási módszerrel, Rohrer László-tól *208.
 „ A közeg befolyása a reactio-sebességre cz. feladat kidolgozására megbízást nyer 287, *356.
 „ A brom hatásáról acet-alde-hydra *439.
- Bulyovszky-jutalomra idejekorán beküldött pályamű *599.
 „ pályázatról jelentés 273, *354.
- Búzasikér és a búzalisztek ismeretéhez adatok KOSUTÁNY TAMÁS-tól *208.
- Cholin szerepe az epilepsiában, Donáthi Gyulától *651.
- CHOLNOKY JENŐ: A deliblati homok napi hőingadozása *651.
- Chorion-hámról, LENHOSSÉK MIHÁLY-tól *151.
- CHYZER és KULCZYNSKI: Aranea Hungariae egy táblájának közlésére engedély *597.
- Classica-philologiai bizottság költségvetése 1902. 96.
 „ működése 1901-ben 224.
- CONCHA Győző bírálól kiküldetik *601.
- Congressus, római nemzetk. történelmi, kiküldöttek *41.
- Conversio, értékpapirok *359.
- CsÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. nagyjutalmat nyer 270, *353. 372.
- Csatádi Lenau-szobor alapkövetelénéel *597.
 „ bizottság meghívója *443.
- Cséry Lajos alapítványa tárgyában *154.
- Csongrád vármegye Széchenyi-iratokat küld *154.
- CZOBOR BÉLA: Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban *350.
- DADAY JENŐ: A Balaton környékének édesvízi mikroszkopi állatai *600.
- Darbox Jean Gaston k. tagnak ajánltatik *358.
 „ választatik 293, *360.

- Deák Ferencz életnizára beérkezett pályamű *599.
 kiküld. bíráló *601.
- Deliblati homok napi hőingadozása, Cholnoky Jenőtől *651.
- Dessewffy Aurél gr. Kazinczy-leveleket ajánl fel *153, *154.
- Diplomatariák, könyvtár számára megvásárolt 243.
- DONATH GYULA: A cholin szerepe az epilepsiában *650.
- Ébrény fejlődésének energetikájához adatok TANGI FERENCZ-től *600.
- Egyetemes Philologiai Közöny 1902. 1. f. 38, 2. f. 84, 3. f. 147, 4. f. 205, 5. f. 541, 6—7. f. 542, 8. f. 594.
- Egyetemi hallgatók jutalmáról jelentés 292. *357.
- Egyváltzó algebrai függvényének elméletéhez SCHLESINGER LAJOS-tól *600.
- Ehrenfeld- és Domokos-codex forrásairól, KATONA LAJOS-tól *441, 511.
- Elegyes ülés, rendkívüli 210.
- Elektrolysis váltakozó árammal, Szarvasy Imrétől *439.
- Előirányzat 1902-re 94, — jóváhagyása *152.
- Első m. ált. biztosító-társaság 1899-iki jutalmáról jelentés 280, *355, 450.
- „ 1900. évi jutalmáról jelentés 282, *355, 455.
- „ pályázatára kiküldött bírálók *101, *601.
- „ pályaművek (földhitel, beérkezett) *599.
- Első osztály munkálataira költségvetés 1902. 96.
- „ 1901-ben felolvasott értekezések 217.
- ENDRÓDI SÁNDOR bírálólul beküldetik *601.
- „ Isten felé (székfogl.) 10.
- „ Jelentés az 1901. évi Farkas-Raskó-pályázatról 169, *209.
- ENTZ GÉZA: Néhány patagoniai vég-lényről *441.
- ENTZ GÉZA ifj.: Adatok a Perinideák ismeretéhez *208.
- Eötvös József életrajzára hirdetett pályázat lejárta (104b).
- „ beérkezett pályaművek *209.
- „ pályázatról jelentés 273, *354.
- Eötvös LORÁND br. elnök legfelsőbb megerősítése *151.
- „ Adatok a Wehelt-megszakító magyarázatához Klupáthy Jenőtől *439.
- „ A folyadékok dielektromos állandójáról Tangi Károlytól *439.
- „ Jelentés az 1900-iki Rózsay-díjról 471.
- Erdélyi Gyula ajándéka a Széchenyi-múzeumnak *442.
- Erményi Lajos dr. ajándéka a könyvtárnak *601.
- Ernst Lajos Széchenyi-képet ajándékoz *601.
- Értékpapírok conversiója *359.
- Esztergom vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- Ethnographia 1901. 7. f. 80, 8. f. 81, 9. f. 140, 10. f. 142, 1902. 1. f. 193, 2. f. 194, 3. f. 526, 4. f. 528. 5. f. 634. 6. f. 635.
- Evlia Cselebi Siabetráme cz. munkája VI. kötetéhez előző 102.
- „ történeti forrásműve kiadásának segélyezése *101.
- Exner Győző, Regőczy, Nádasdy-jutalmat nyer 272, *354.
- Fábián László Széchenyi eredeti levelét ajándékozza *601.
- FABINYI REZSŐ a kolozsvári Mátyás-szobor lefelezésén *597.
- „ A természetes festőanyagok abszorptiói szinképeről, Ruzitska Bélától *441.
- Fabrizy Kornél atya nevére tett alapítványa *359.
- „ alapító levele *359.
- „ alapítványáról a főtítkár jelentése 317.
- Fabrizy Sámuel eredeti levele a kéz-irattárba *602.
- „ Sámuelhez gr. Széchenyi István levelei 212.
- FARAGÓ LIPÓT: A folyók hajózhatóvá tételét tárgyazó mű megírására megbízást nyer 286, *355.
- FARKAS GÉZA: A versavó hydroxyl-ion tartalmáról, *651.
- FARKAS KÁLMÁN: A selyemhernyó anyag és energia-forgalmáról *651.
- Farkas-Raskó-pályázatról jelentés 169, *209.
- „ pályaművek, beérkezett *597.
- „ kiküldött bírálók *601.
- FAYER LÁSZLÓ: A kivallatás elleni küzdelem Magyarországon 49.
- FEHÉR IPOLY: Emlékbeszéd HOLLÓSY JUSZTIÁN-ról *651.
- Fehérjék savkötő képességének meghatározásáról a kicsapási módszerrel, Rohrer Lászlótól *208.
- FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ nagyjutalmi bizottságba kiküldetik *154.
- „ I. PAULER GYULA 361.
- FELLNER FRIGYES: A járadékbitokok rendszere cz. munkája jutalmat nyer 278, *355, 448.
- Gr. Festetics Dénesné sz. gr. Zichy Karolina 7 db. Széchenyi-levele tájándékoz *442.
- Festőanyagok abszorptiói szinképeről Ruzitska Bélától *441.
- FINÁCZY ERNŐ: Az 1777. évi Ratio Educationis keletkezése *207.

- Folyadékok dielektromos állandójáról Tangl Károlytól *439.
- Folyóiratok szemléje: 35, 76, 139, 192, 515, 589, 633.
- FÖLDES BÉLA bírálól kiküldetik *101. *601.
- „ Jelentés az Első m. ált. bizt. társaság 1899. évi pályázatáról 455.
- „ Jelentés az Első m. ált. bizt. társaság 1900. évi pályázatáról 457.
- „ Jelentés a Semsey-féle közgazdasági pályázatról *356. l. RÁTH ZOLTÁN 462.
- Földes Imre Kőczán-jutalmat nyer *651.
- Földhitelintézetnek köszönet a pénztár kezeléséért *359.
- Fömlentvény a pénztárnak *359.
- Főtűtkári jelentés az 1901. évi számadásokról 85.
- FRANKÓI VILMOS: Szent László király kiadatlan levele 19.
- Francia ismertetések a magyar irodalomról, Kont Ignácztól 647.
- Franklin-társulat ajánlata gr. Széchenyi István összes munkáinak kiadására *152.
- „ Széchenyi István gr. munkáiból részletek közlésére kér engedélyt *152.
- FRÖHLICH RÓBERT főkönyvtárnok arcképe *597.
- FUCHS LÁZÁR kt. halála *440.
- GAÁL JENŐ: Berzeviczy Gergely élete és működése *40, 115. bírálól kiküldetik *301.
- „ Gabányi Árpádnak a Telemi-jutalom kiadatlik *352.
- Gárdonyi Géza Péczely-díjat nyer *600.
- Gastromyceták, magyarországi, Hollós Lászlótól *100.
- Gége idegeinek monographiája ÓNODI ADOLF-tól *40.
- GENERSICH ANTAL bírálól kiküldetik *652.
- GOLDZHER IGNÁCZ az akadémiák szövetségének ülésaire kiküldetik *351.
- „ az orientalisták congressusára kiküldetik *352.
- „ jelentése a hamburgi orientalista-congressusról *601.
- Gombocz Zoltán bizottsági tagul választatik *601.
- Gorove-pályaművek (komikum elm.), beérkezett *598.
- „ kiküld. bírálók *601.
- „ pályázatról jelentés 275, *354, 376.
- Görög bölcsészet főképe a műalak szempontjából HEGEDŰS ISTVÁN-tól *650.
- Groedel Ármin pályadíjul kétezer koronát ajánl fel; a pályázat kiüldetetik 440.
- „ pályakérdés szövege 404b).
- GYÖMLAY GYULA: Bölcs Leo Taktikájának Mauriciushoz való viszonyáról *99, 132.
- „ Bölcs Leo hitelességéről *350.
- Győr város Széchenyi-iratokat küld *440.
- GYÖRGY ALADÁR: A munkásvédelem és munkásbiztosítás cz. munkájáról jelentés 279, *355.
- Gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdonában volt XV. századi kézirat *152.
- GYULAI PÁL bírálól kiküldetik *209, *601.
- „ költeményeinek diszkidását ajándékozza a könyvtárnak *352.
- „ l. LÉVAY JÓZSEF 372.
- Hagyományok, adományok és alapítványok 1901-ben 93, 223.
- Hajdu vármegye Széchenyi-iratokat küld *140.
- Halász Ferenc a Wodianer-bizottságba kiküldetik *41.
- Halaváts Gyula l. tagul jelölve 215.
- Halbik Cyprián tilanyi apát a nov. összes ülésen *605.
- Halottak 1901—1902-ben 169.
- Hamburgi orientalista-congressusról jelentés GOLDZHER Ignácztól *601.
- HAMPEL JÓZSEF: Rómái felirat Valériából *99.
- Hanoi congressus (Indo-Chinában) *352.
- Harmadik osztály költségvetése 1902. 98.
- „ 1901-ben felolvasott értekezések 219.
- HEGEDŰS ISTVÁN: Bacchylides *441.
- „ A görög bölcsészet főképe a műalak szempontjából *650.
- „ Bartholomæus Fontius és Mátyás király *150, 418.
- „ bírálól kiküldetik *601.
- „ l. BANOCCI JÓZSEF 376.
- HEGEDŰS SÁNDOR indítványa (az alapítke értékpapirokban való elhelyezése és a bérház bevételei és kiadásai tárgyában) felől határozat *151.
- „ Semsey-bizottságba kiküldetik *15.
- Heidelbergi egyetem részvéte HELLER Á. halála alkalmából *597.
- HEINRICH GUSZTÁV a csatádi Lenau-szobor alapkeleteteli ünnepe kiküldetik *443.
- „ bírálól kiküldetik *209, 601 *442.
- „ felolvassa HERCZEG FERENCZ jelentését a Karácsonyi-pályázatról *209.
- „ jelentés a Kőczán-pályázatról *651.

- HEINRICH GUSZTÁV: Ossian hazánkban 15.
- „ SZILÁDY ÁRON és KATONA LAJOS: Jelentés az Ipolyi-jutalomról 385.
- Hellebrant Árpád megbizatik a Siskovits-könyvtár átvételével *153.
- HELLER AGOST Rt. főkönyvtárnok halála *596.
- „ halála alkalmából testületek részvéte *596.
- „ vall. és közokt. miniszter részvéte *596.
- „ arczképe *597.
- „ özvegyének köszönete részvétért *596.
- HERCZEG FERENCZ a Lenau-szobor alapkövetelésénél *597.
- „ bírálólul kiküldetik ki *442.
- „ Jelentés az 1900—1901. évi Karátsonyi-pályázatról 196, *209.
- HIERONYMI KÁROLY: A hajóút-hálózat kifejlesztését tárgyaló munka megírására megbizást nyer 286, *355.
- Hirschler Agoston és Terray Pál Rózsaj-díjat (1898) nyernek 287, *356, 468.
- „ A szervezetlen sók szerepe a szervezetben *439.
- HOLLÁN ERNŐ emlékezete LIPTHAY SÁNDOR-tól 319.
- Holló Barnabás megbizatik a Széchenyi-emléktábla felirátának elkészítésével *152.
- HOLLÓS LÁSZLÓ: Magyarország gastro-mycetái (hasasgombái) *100, 405.
- HOLLÓSY JUSZTIÁN-ról emlékezésed FEHER IPOLY-tól *651.
- HOOR-TEMPIS MÓR I. tagnak ajánltatik *358.
- „ jelöltetik 215.
- „ választatik 293, *360.
- „ Újabb adatok a dielektromos testek physikájához *651.
- HORGER ANTAL: A halmági nyelvjárássziget cz. értekezése Sámuel-díjat nyer 271, *354.
- HÖGYES ENDRE: A budapesti Pasteur-intézet 1901-ben *441.
- „ Adatok a leptothrix-kérdéshez Árkövy Józseftől *100.
- „ Jelentés a Pasteur-intézet 1900. évi működéséről *40, 128.
- „ Kapcsolat a labyrinth és a testfelület érzékenysége között, Marikovszky Györgytől *441.
- „ Újabb módszerek a nervus vestibularis működésének tanulmányozására *441.
- „ A cholin szerepe az epilepsiában, Donáth Gyulától *651.
- „ bírálólul kiküldetik *652.
- Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlésére meghívó *101.
- Igazgatósági ülések: febr. 23-án 151, máj. 8-án 358, 1901-ben 222.
- ILOSVAY LAJOS bírálólul kiküldetik *101.
- „ Elektrolysis váltakozó árammal Szarvasy Imrétől *439.
- „ Emlékezés Berthelot 50 éves jubileumára *40, 41.
- „ Magyarországi szenek chemiai összetétele és calorikus értéke Konek Frigyes-től *600.
- Indítványok: HEGEDŰS SÁNDOR indítványai értékpapírok és a bérház dolgában *151.
- Institut Marey nevű intézet alakítása Párisban *101.
- Intézetek, melyek a kiadványokat általában fejében kapják 233.
- Ipolyi-jutalomról jelentés 276, *354, 385.
- Irodalomtörténeti Bizottság költségvetése 1902. 96.
- „ működése 1901-ben 224.
- „ Közlemények 1901. 4 f. 196, 1902. 1. f. 199, 2. f. 529, 3. f. 591.
- ISTVÁNFI GYULA székfoglalója: A szőlő fakó rothadásáról *351.
- JAECKEL OTTÓ: A placochelisről, új magyarorsz. fossilis teknősbéka generól *150.
- JALAVA (ALMBERG) ANTAL k. tagnak ajánltatik *357.
- „ választatik 293, *361.
- Jankulov Boriszláv egyet. hallgató könyvjutalomban részesül 292, *357.
- JANOSI BÉLA I. tagnak ajánltatik *357.
- „ jelöltetik 215.
- „ választatik 293, *361.
- „ bírálólul kiküldetik *601.
- Jászai Oszkár dr. Gorove-jutalmat nyer 278, *354.
- Jegyzőkönyv: 39, 99, 148, 207, 350, 439, 596, 650.
- Jegyzőkönyvi mellékletek 41, 102, 155, 212, 361, 443, 543.
- Jelentés a M. Tud. Akadémia munkaságáról 1901-ben 217.
- Jeligés levelek közös borítékban lepecsételése *599.
- „ elégetése *651.
- JENDRASSIK ERNŐ: Adatok az öröklés tanához *351.
- JOANNOVICS GYÖRGY, SZINNYEI JÓZSEF, ASBÓTH OSZKÁR, Margitai József és Boga Károly: Jelentés a Román-Petre-pályázatról 443.
- JÓKAI MÓR bírálólul kiküldetik *601.
- József-műegyetem könyvtárának részvéte HELLER A. halála alkalmából *597.
- Jutalmazottak köszönő levele *440.
- Jutalomtételek 294.
- Kacskovics Mihály dr. a Wodianer-bizottságba kiküldetik *41.

- KALECSINSZKY SÁNDOR I. tagnak ajánlatik *358.
 „ jelöltetik 245.
 „ választatik 293.
 „ A szovátai meleg és forró konyhasóstavak mint természetes hő-accumulátorok 5.
- Kauczelláriai s egyéb közkormányzati iratok átengedése az orsz. levéltárnak 151.
- KARÁCSONYI JÁNOS bírálónl kiküldetik *101.
 „ lemondása bírálói tisztéről *101.
- Karátsonyi-jutaloma idejekorán beküldött pályamű *599.
- KÁROLYI ÁRPÁD: A korponai országgyűlés 1605-ben cz. munkája Marczibányi - mellékjuttalmat nyer 270, *353, 372.
- „ Emlébeszéd ARNETH ALFRÉD felett *439
- KATONA LAJOS: Az Elhrenfeld- és Domokos-codex forrásairól *441, 511.
 „ Temesvári Pelbárt példái *150, 410.
 „ I. HEINRICH GUSZTÁV 385.
- KAÜTZ GYULA bírálól kiküldetik *101.
 „ számadások megvizsgálására felkértek *151.
 „ I. RÁTH ZOLTÁN 444.
- Kazinczy Ferencz levelezésének XI. kötete 20.
 „ leveleit ajánlja fel gr. Dessewffy Aurél *153.
- Kazinczy Ferencz s.-a.-új helyi lakosnak évi segély engedélyeztetik *153.
- Kecskemét város Széchenyi-iratokat küld *601.
- Kégl Sándor felolvasási engedélyt nyer *209.
 „ Szenaji és a persa vallásos költészet *350.
- Keleti Szemle I. f. 531. 2.—3. f. 637.
- KELETY GUSZTÁV I. halála *596.
 „ özvegyének közszönete részvétért *596.
- Képviselések ünnepélyeken *40, *41, *101, *351, *352, *440, *442, *443, *597. 1901-ben 222.
- Kereskedelmi csarnok pályázatáról jelentés 282, *355, 458.
- Kertészeti kézikönyv, Semsey-pályázatra beküldött, elutasítatik *41. 47.
- KÉTYL KÁROLY emlékeszédet tart LAUFENAUER KÁROLY-ról *351.
- Kiadások 1901-ben 88.
 „ 1902-re előirányzott 94,
 Kiadványok, utolsó összes üles óta megjelent *41, 102, *155, *210, *352, *443, *602, *652.
- Kínvallatás elleni küzdelem Magyarországon, FAYER LÁSZLÓ-tól 49.
- Kivándorlás okait tárgyaló pályakérdés (Groedel Ármín pályadíjából 401b).
- KLEIN GYULA: A Xanthium tövisének morfológiai értéke, Kútácska Andrásról *141.
 „ Adatok a Perinideák ismeretéhez, ifj. Entz Gézáttól *208.
 „ A leguminosák bakteriumlakta gumóiról, Bernátsky Jenőtől *439.
- KLUG NÁNDOR: A szervetlen sók szerepe a szervezetben, Hirschler Ágostontól és Terray Páltól *139.
 „ Jelentés az 1898-iki Rózsay-díjról 468.
- KLUPÁTHY JENŐ: Adatok a Wehnmegszakító magyarázatához *439.
 Közán-juttalomért pályázó névtelennek kérelme *599.
 „ pályázatra beérkezett pályaművek *442.
 „ pályázatra bírálók *442.
 „ pályázatról jelentés, HEINRICH GUSZTÁV-tól *651.
- Kolozsvári egyetem központi épületének megnyitása *597.
 „ Mátyás-szobor leleplezéséről jelentés MÁRKI SÁNDOR-tól *601.
- Komárom vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- Kondor Ferencz balmosi tanító Wodianer jutalmat nyer *209,
 „ átveszi a Wodianer-juttalmat *351.
- KONEK FRIGYES: Magyarországi szenek chemiai összetétele és calorikus értéke *600.
- Kont Ignác: Francia ismertetések a magyar irodalomról 647.
- Korda Dezső: Kísérleti adatok az elektrostatikai erőter mozgásának mágneses hatásáról *100.
- Kostyán Ferencz ajándéka a Széchenyi-múzeumnak *442.
- KOSUTÁNY TAMÁS: Adatok a búzasikér és a búzalisztek ismeretéhez *208.
- KOZMA ANDOR közülélen felolvasott verse: Az ősi szellem 342.
 „ bírálól kiküldetik *601.
 „ Jelentés az 1901. évi Teleki-pályázatról 157, *208.
 „ Szatirák cz. műve Bulyovszky-díjat nyer 273, *354.
- Költségvetés 1902-re 94, —jóváhagyása *152.
- KÖNIG GYULA: Arithmetikai közlemények Bauer Mihálytól *441.
 „ Az irreducibilis egyenletek elméletéről Bauer Mihálytól *100.
- Könyvkiadások 1901-ben 230.
 Könyvkiadó Bizottság működése 1901-ben 229.
 Könyvkiadó-vállalatra aláírási fellívás (48a)
 Könyvtár működése 1901-ben 241.

- Könyvtár számára ajándékok *41, *102, *155, *210, *352, *440, *443, *602, *652.
- KÖRÖSI JÓZSEF bírálól kiküldetik *101.
- Körösi Sándor: Zrinyi és Macchia-velli *39, 64.
- Közgazdasági Szemle 1901. decz. f. 143, 1902. jan. f. 144, febr. f. 200, márcz. f. 201, ápr. f. 533, máj. f. 534, jún. f. 591, júl. f. 640, aug. f. 741, szept. f. 642.
- Közülés programja *353, *358.
- Krassó-Szőrény vármegye Széchenyi-iratokat küld *154.
- Kristóf György egyet. hallgató könyvjutalomban részesül 292, *357.
- Krisztinkovich Ede: A vizitakról szóló műve jutalmat nyer 278, *355, 449.
- KRONES FERENCZ k. t. halála *601.
- KUBÁCSKA ANDRÁS: A Xanthium tövisének morphologiai értéke *441.
- KUNOS IGNÁCZ és MUNKÁCSI BERNÁT a Lukács Krisztina-jutalmat nyerik 277, *354.
- KUNOS IGNÁCZ: A középzásiai fejlődési elnevezésekről, Kurakichi Shiratoritól *650.
- Kurakichi Shiratori: A középzásiai fejlődési elnevezésekről *650.
- KUUN GÉZA gr. a Széchenyi-múzeumnak Döbrentei Gáborhoz intézett Széchenyi-leveleket ajánl föl *100, *442.
- „ Elnöki megnyitó beszéd 305.
- „ Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról 390.
- „ legfelsőbb megerősítése *151.
- „ nem vehet részt a febr. 23-iki igazg. ülésen *151.
- „ üdvözlése *358.
- Külföldi intézetek, melyek kiadványokat kapnak 237.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF és STÄCKEL PÁL: Bolyai János észrevételei Lobacsevszky vizsgálataira a parallelákvól *100.
- Labyrinth és a testfelület érzékenysége között kapcsolat, Marikovszky Györgyötől *441.
- Lakits Vendel igazgató-tanító a Wodianer-pályázat bíráló bizottságába kiküldetik *101.
- Lampel Róbert czég Széchenyi István gr. munkáiból részletek közlésére kér engedélyt *152.
- Lánczhíd-társulat által az 1870-ben be nem váltott s az Akadémiát illető összegek tárgyában *153.
- LÁNG LAJOS bírálól kiküldetik *101.
- „ I. RÁTH ZOLTÁN 444.
- „ I. VARGHA GYULA 458.
- Láng Mihály föltételesen nyeri Román-Petre község jutalmát 278, *354, 444.
- LAUFENAUER KÁROLY-ról emlékbeszédet tart KÉTLY KÁROLY *351.
- Leguminosák bakteriumlaktá gumóiról Bernátsky Jenőtől *439.
- LEHR ALBERT: A magamról *207, 350. I. 557, II. 605.
- „ bírálól kiküldetik *601.
- Leibnitz munkái kiadására alakított bizottság *101.
- Lejáró pályázatok jan., febr. és márcz. határidővel 47, szept. 30-án 500a), decz. 31-én 603.
- Lenau-szobor alapkövetételére meghívó *443.
- LENGYEL BÉLA bírálól kiküldetik *101.
- „ TORMAY BÉLA és BEDŐ ALBERT: Jelentés a mezőgazd. Lévay-pályázatról 467.
- LENHOSSÉK MIHÁLY: A chorion-hámról *151.
- „ Az üvegestest fejlődéséhez *600.
- „ Vizsgálatok a pofa nyirokereiről Pólya Jenőtől és Navratil Dezsőtől *151.
- Leo Sapiens kiadása tárgyában Vári Rezső kérelme *41.
- Leptothrix kérdéséhez adatok Árkövy Józseftől *100.
- LÉVAY JÓZSEF a rimaszombati Tompa-szobor leleplezésére kiküldetik *353, 440.
- „ bírálól kiküldetik *601.
- „ GYULAI PÁL és BADICS FERENCZ: Jelentés a Nádasy-jutalomról 372.
- Lévay-jutalomról (mezőgazdasági nyílt pályázat) jelentés 286, *355, 467.
- „ pályázatra kiküldött bírálók *101, *601.
- „ beérkezett pályamű (Kisfaludy S.) *598.
- „ (történelmi) pályázatról jelentés 284, *355, 464.
- Lindner Ernő alkönyvtárnok halála *596.
- „ özvegyének közönnete részvétért *596.
- LIPTHAY SÁNDOR bírálól kiküldetik *101.
- LÓCZY Lajos: A placochelisről, új magyarorsz. fos-ilis teknősbéka-genusról, Jaeckel Ottótól *150.
- „ A veszprémi fogas teknősbéka-lelet 426.
- „ A deliblati homok napi hőingadozása. Cholnoky Jenőtől *651.
- Londoni Royal Society vezetni 3 évig az akadémiák nemzetk. szövetségének ügyeit *100.
- Lőcső város Széchenyi-iratokat. küld *154.
- Lukács Krisztina nyílt pályázatról jelentés 287, *356, 277, *354, 390.
- „ beérkezett pályamű (lyrai költsézet tört.) *599, *601.
- „ pályázatra kiküldött bírálók *101.
- Lukirich Imre egyet. hallgató könyvjutalomban részesül 292, *357.

- Macchiavelli és Zrínyi, Kőrösi Sándor-tól 64.
 Magamról, LEHR ALBERT-től *207. I. 557, II. 665.
 MAGOCSY DIETZ SÁNDOR: A Hedychium Gardnerium virágáról, Schilberszky Károlytól *351.
 „ előterjesztése Hollós László: Magyarország harasgombái cz. munkájáról *100, 405.
 Magyar Földhitelintézet kimutatásai a számadásokról 1901. decz. 31-én 86, *151.
 Magyar Nyelvőr 1901. okt. f. 82, nov. f. 145, decz. f. 146, 1902. jan. f. 203, febr. f. 535, márcz. f. 536, ápr. f. 538, májusi f. 592, jún. f. 594, szept. f. 643.
 Majláth Gusztáv püspök egy XV. szá-
 zadi kézirat tárgyában *152.
 Mahler Ede I. tagul jelölve 215.
 Mandello Gyula részére személyes fel-
 olvasásra engedély *102.
 „ Középkori munkaberek *150.
 „ I. tagul jelölve 215.
 Marczibányi-pályamű (helyesírás tört.),
 beérkezett *599.
 „ kiküld. bírálók *601.
 Marey-intézet tervezete *351.
 Margitai József igazgató a Román Petre-
 pályázat bíráló bizottságába
 kiküldeték *101.
 „ I. JOANNICVS GYÖRGY 443.
 MARIKOVSKY GYÖRGY: Kapcsolat a
 labyrinth és a testfelület érzékeny-
 sége között *441.
 MÁRKI SÁNDOR jelentése a kolozsvári
 Mátyás-szobor leleplezéséről
 *597, *601.
 „ kiküldeték a római nemzetk.
 történelmi congressusra *41.
 Mármaros vármegye Széchenyi-iratokat
 küld *601.
 Maros-Torda vármegye Széchenyi-irato-
 kat küld *154.
 Második osztályban 1901-ben felolvasott
 értekezések 218.
 „ költségvetése 1902. 97.
 Matematikai és természettud. bizottság
 költségvetése 1902. 98.
 „ működése 1901-ben 227.
 „ pályázat-hirdetése chemiai
 kérdésre 47.
 Mátyás király kolozsvári szobrának le-
 leplezése *597.
 Maurikios-féle Taktika kora és szerzője
 GYOMLAY GYULA-tól 132.
 Meddő pályakérdések *599.
 Megbízásból készült munkák 1901-ben
 233.
 MELICH JÁNOS I. tagnak ajánlatik *357.
 „ jelöltetik 214.
 „ választatik 293, *360.
 „ bizottsági rendes tag lett *440.
 Mészáros Ferencz földhit. könyvvivő tisz-
 teletdíja *359.
 Mészáros Péter özvegyének kérelme
 kiskorú gyermeke kegydíja tárgyában
 *153.
 Milhoffer Sándor a Semsey-féle nemzet-
 gazd. másodjutalmat nyeri 291, *356.
 MITTAG-LEFFLER MAGNUS GÖTSA k.
 tagnak ajánlatik *358.
 „ választatik 293, *360.
 MOISSAN HENRY k. tagnak ajánlatik
 *358.
 „ választatik 293, *360.
 Mosony vármegye Széchenyi-iratokat
 küld *601.
 MUNKÁCSI BERNÁT és KUNOS IGNÁCZ
 a Lukács Krisztina jutalmat nyeri
 277, *354.
 Munkálkodás jegyzékének beküldésére
 felbívó körlevél 500.
 Múzeum, magy. nemz., százéves emlék-
 ünnepe *652.
 Müller József: A frankfeldi német nyelv-
 járás cz. értekezése dicséretet nyer
 271.
 Nádasy-jutalomra idejekorán beiktöltött
 pályamű *599.
 „ jutalomról jelentés 272, *354,
 372.
 NAGY GYULA bírálón kiküldeték *601.
 „ Jelentés a történettud. Léway-
 pályázatról 465.
 „ Léway-pályázathoz bírálón kikül-
 detik *154.
 „ nagyjutalmi bizottságba kikülde-
 tik *154.
 „ I. PAULER GYULA 361.
 Nagygyűlés jegyzőkönyvei 353.
 „ napirendje *209, 216.
 Nagyjutalom és Marczibányi-mellékju-
 talom, 1895—1901., történelmi,
 hirdetése 47.
 „ jelentés 270, *353, 361.
 „ odaitelésére javaslattevő bizott-
 ság *154.
 Nagyvárad Széchenyi-iratokat küld *440.
 Navratil Dezső és Pólya Jenő: Vizsgá-
 latok a pofa nyirok-ereiről *151.
 NÉGYESY LÁSZLÓ bírálón kiküldeték
 *601.
 „ a rimaszombati Tompa-szobor le-
 leplezésére kiküldeték *353,
 440.
 „ jelentése a Tompa-szobor lelep-
 lezéséről *442, 543.
 NÉMETHY GÉZA: A római elégia viszo-
 nya a görögöz *600, 624.
 „ Persius satirái *353, 501.
 „ Vergilius élete és művei *39,
 55.
 Nemzetgazdasági Bizottság költségvetése
 1902. 98.
 „ működése 1901-ben 227.
 Nervus vestibularis működésének tanul-
 mányozására újabb módszerek HÖ-
 GYES ENDRÉ-től *441.

- Névtelen mérnök (Péchy József) halála *652.
- Nobel-díj nyertes akad. külső tagok *100.
- Nógrád vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- Nosek cseh arachnologos kérelme *597.
- Nyelvtudományi Bizottság költségvetése 1902. 96.
- „ működése 1901-ben 223.
- Nyelvtudományi Közlemények 1901. 4. f. 33, 1902 1. f. 204, 2. f. 539. 3. f. 644.
- Nyitra vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- ÖNODI ADOLF: „A gége idegének monographiája“ *40.
- Orientalisták hamburgi congressusára képviselők *352.
- Országos levéltár részére kancelláriai s egyéb közkormányzati iratok átengedése *151.
- „ átengedett iratok jegyzőkönyve *359.
- „ Osztályok költségvetése 1902-re 96.
- Osztályülések: 1901. decz. 39, 1902. jan. 99, febr. 151, márcz. 207, ápr. 350, jún. 439, okt. 599, nov. 650.
- ÖVÁRY LIPÓT kiküldetik a római nemzetk. történelmi congressusra *41.
- Öröklés tanához adatok JENDRASSIK ERNŐ-től *351.
- Összes ülések: 1901. decz. 16. 4C, 1902. jan. 27. 100, febr. 23. 151, márcz. 19. 208, márcz. 24. 208, ápr. 28. 351, máj. 26. 439, jún. 23. 442, okt. 6. 596, okt. 27. 600, nov. 24. 651.
- „ 1901-ben 221.
- Pályakérdések 294.
- Pályamunkák, szept. 30-ig beérkezett *597.
- „ bírálók kiküldése *601.
- „ decz. 31-ig beérkezett 46. jegyzéke 101.
- Pályázatok, decz. 31-én lejáró 603.
- „ eldöntéséről jelentések 270. *353.
- „ 1901-ben 229.
- PASTEINER GYULA: Jelentés a Gorovpályázatról 380.
- Pasteur-intézet, a budapesti, működése 1901-ben, HÖGYES ENDRÉ-től *441, *40, 128.
- Patagoniai véglényekről ENTZ GÉZÁ-tól *441.
- PAUL HERMANN k. tagnak ajánltatik *357.
- „ választatik 293, *361.
- PAULER GYULA bírálólul kiküldetik *101, *601.
- „ Jelentés a történetnd. Lévy-pályázatról 464.
- PAULER GYULA nagyjutalmi bizottságba kiküldetik *154.
- ügyészi számadások megvizsgálására fölkéretik *153.
- „ FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ és NAGY GYULA: Jelentésök a nagyjutalomról és Marczibányi-méllék-jutalomról 361.
- l. BÉKEFI REMIG 471.
- Péchy József, a „névtelen mérnök“ halála *651.
- Pécsi cubiculumban újabb fölfedezések, CZOBOR BÉLA-tól *350.
- PECZ VILMOS r. tagnak ajánltatik *357.
- „ jelöltetik 214.
- „ választatik 293, *360.
- „ emlékbeszéde Tély Iván felett *154.
- Péczy-pályakérdés (ruthének tört.) meddön maradt *599.
- „ regénypályázatról BEÖTHY Zs. jelentése *601, 630.
- Pekár Károly I. tagul jelölve 215.
- „ személyes felolvasásra engedélyt nyer *601.
- PéNZTÁR állása 1901-ben 169.
- „ megvizsgálásáról bizottság jelentése *358.
- „ számadások 1901. decz. 31-én 86, *151.
- Perinideák ismeretéhez adatok, ifj. ENTZ GÉZÁ-tól *208.
- Persius szatirái, NÉMETHY GÉZÁ-tól *353, 501.
- Pesti hazai első takarékpénztár 1898-iki Fáy-jutalmáról jelentés 286, *355.
- Pesti magyar kereskedelmi bank pályázatához kiküldött bírálók *101.
- „ pályázatról jelentés 278, *354, 444.
- PETZ GEDEON: A nyelvbéli kiegészülésről *207. 429.
- Petzval József: Physika Zsadáni in com. Heve: apud Com. Almásy descripta cz. kézírata *601.
- Physiologiai módszerek egységesítése s a lajstromozó készülékek tárgyában alakított nemzetk. bizottság *101.
- Placochelis, új magyarorsz. fossilis teknősbéka genus, Jaeczel Ottótól *150.
- PLÓSZ PÁL l. t. halála *596.
- PLÓSZ SÁNDOR t. tagnak ajánltatik *358.
- „ választatik 293, *360.
- Pollák-jutalomról jelentés 286, *355.
- „ pályázatra kiküldött bírálók *101.
- Pólya Jenő és Navratil Deszö: Vizsgálatok a pofa nyirok-ereiről *151.
- PÓR ANTAL Széchenyi-levelet ajándékoz *440.
- Pray-codexről, Réthei Prikkel Mariántól *99. 172.
- Prikkel Márián: A Pray-codexről *99, 172.
- Promissio Andreae Vendramini illustris ducis Venetiarum cz. kézirat ügye *152.

- Rainer főherceg tiszteletére vert emlékérem egy példányát küldi a bécsi akadémia *351.
- RÁTH ZOLTÁN bírálól kiküldetik *101.
 „ halála 596.
 „ Jelentés az Első m. ált. bizt. társaság 1900. évi pályázatáról 455.
 „ és FÖLDES BÉLA: Jelentés az Ullmann-pályazatról 462.
 „ KAUTZ GYULA és LÁNG LAJOS: Jelentés a m. keresk. bank jutalma tárgyában 444.
- Regőzi Exner Győző Nadasdy-jutalmat nyer 272, *354.
- Reichstadti herczeg politikai állása, WERTHEIMER EDÉ-től 578, *600.
- REINER JÁNOS l. tagnak ajánlatik *358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293, *260.
- RENÉ DE MAULDE kt. halála *596.
- Réthei Prikkel Marián: A Pray-codex-ről *99, 172.
- RÉTHY MÓR székfoglalója: Az actio elvéről *351.
- RIEDL FRIGYES bírálól kiküldetik *601.
- Rohrer László: A fehérjék savkötő képességének megátarozásáról a kicsapási módszerrel *208.
- Római elégia viszonya a görögöz, NÉMETHY GÉZÁ-tól *600, 624.
 „ felirat Valériából, HAMPEL JÓZSEF-től *99.
 „ levéltári kutatások, Tóth-Szabó Páltól *99, 177.
 „ nemzetközi történelmi congressusra kiküldöttek *41.
- Román Ferencz hagyatékához tartozó Szernye-mocsár beáradása *154.
- Román-Petre község pályázatához a közokt. miniszteriumtól kiküldött bírálók *101.
 „ pályazatról jelentés 277, *351, 443.
- Rózsay-alapból nyílt pályázat orvosi kérdésre, 1902. márcz. 1. határidővel 47.
 „ díjról (1898) jelentés 257, *356, 468.
 „ díjról (1900) jelentés 288, *356, 471.
- Royal Society Londonban vezeti három évig az akadémiaiak nemzetk. szövetségének ügyeit *100
 „ értesít, hogy az akadémiaiak szövetsége ügyeinek vezetését átvette *351.
- Rubinyi Mózes egyet. hallgató könyvjutalomban részesül 292, *357.
- Ruzitska Béla: A természetes festőanyagok absorptióis színképéről *441.
- Salamon Ferencz szobrának leleplezése *651.
- Sámuel-díjról jelentés 271, *354.
- Sárkány Gábor munkácsi igazgató-tanító Wodianer-jutalmat nyer *209.
- Sárkány Gábor átveszi a Wodianer-jutalmat *351.
- Sáros vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- Sátoralja-újhegyi Kazinczy-kör alakuló közgyűlése *597.
- SCHAFARZIK FERENC l. tagnak ajánlatik *358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293, *360.
- SCHILBERSZKY KÁROLY: A Hedychium Gardnerianum virágáról *351.
- SCHLAUCH LŐRINCZ ig. tag közönl. levele *151.
 „ üdvözlése *358.
- SCHLESINGER LAJOS l. tagnak ajánlatik 358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293, *360.
 „ székfoglalója: Az egyváltozó algebrai függvényének elméletéhez *600.
- SCHULEK VILMOS r. tagnak ajánlatik *358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293, *360.
- Schumacher Sándor ajándéka a könyvtár részére *102.
- Segélyezett munkák 1901-ben 233.
- Selmeczbánya város Széchenyi-iratokat küld *154.
- Selyemhernyó anyag- és energia-forgalmáról, Farkas Kálmántól *651.
- SEMSEY ANDORNAK alapítványát módosító levele és újabb adománya *356, *359.
- Semsey-bizottságba tört. szakra BALLAGI GÉZA küldetik ki *41.
 „ nemzetgazdasági pályazatról jelentés 290, *356.
 „ pályázatra beküldött kertészeti kézikönyv pályázatra nem bocsátatik *41, 47.
 „ történelmi pályazatról jelentés 288, *356, 471.
- SIGMOND ÉLEK: A talaj phosphorszükségletének kutatására megbízást nyer 287, *356.
- SIMONYI ZSIGMOND: Szöveftések *353.
- Siskovits Tamás örökösei a baranyam. Gödre helységben őrzött könyvtárt felajánlják *153.
- Sopron vármegye Széchenyi-iratokat küld *352.
- STÄCKEL PÁL és KÜRSCHÁK JÓZSEF: Bolyai János észrevételei Lobacsevszky vizsgálataira a paralellákról *100.
- STEINDL IMRE lt. halála *596.
 „ özvegyének köszönete részvétért *596.
- SUHAJDA LAJOS: Az Erdy- és Jordánszky-codex kéthetős magánhangzói cs. értekezése dicséretet nyer 271.
- SULLY-PRUDHOMME kitüntetése a Nobel-díjjal *100.
 „ köszönete *154.

- Szabolcs vármegye Széchenyi-iratokat küld *601.
- Számadások megvizsgálására fölkért ig. tagok *151.
- „ a számadásvizsgáló bizottság jelentése *358.
- „ (1901-re) főtitkári jelentés 85.
- SZÁNTÓ MENYHÉRT: A vámszövetség értékének kidolgozására megbízást nyer 286, *355, 467.
- Szarvay Imre: Elektrolýsis váltakozó árammal *439.
- Szász KÁROLY osztályelnökhöz búcsú levél *148.
- „ válasza *149.
- Szatmár város Széchenyi-iratokat küld *442.
- „ vármegye szintén *652.
- SZÉCHENYI BÉLA ig. tag a számadások megvizsgálására fölkéri *151.
- SZÉCHENYI ISTVÁN gr. hatása bűnvádi perjogunk átalakulására BALOGH JENŐ-től *40, 105.
- „ levelei Fábriecz Sámuelhez 212.
- „ munkáiból részletek közlésére kér engedélyt a Franklin-társulat és a Lampel Róbert-czég *152.
- „ összes munkáinak kiadására a Franklin-társulat ajánlata *153.
- „ reá vonatkozó iratok másolatainak beküldése tárgyában belügyminiszeri rendelet *100, *151.
- Széchenyi-emléktábla állítása a palota oldalfalán s a rá alkalmazandó felirat *152.
- Széchenyi-múzeum érdekében felhívás 404a).
- „ lajstroma 245.
- „ részére ajándékok *100, *154, *155, *210, *352, *440, *442, *601
- SZÉCHY KÁROLY l. tagnak ajánlatik *357.
- „ jelöltetik 215.
- „ választatik 293, *361.
- „ bizottsági rendes tag lett *440.
- Székely-egyesület elszámolása s újabb kérelme *359.
- Székesfehérvár Széchenyi-iratokat küld *652.
- SZÉLL KÁLMÁN ig. taggá választatik *358, 293.
- Szenaji és a persa vallásos költészet, Kégl Sándortól 350.
- Szeps vármegye Széchenyi-iratokat küld *154.
- Szernye-mocsár bérbeadása *154.
- Széphalmi mauzóleum számadatai *359.
- SZIGETI JÓZSEF l. t. halálának bejelentése *208.
- SZILÁDY ÁRON: Szónyomozás *411, 504.
- „ l. HEINRICH GUSZTÁV 385.
- Szilágy vármegye Széchenyi-iratokat küld *142.
- SZILASI MÓRICZ l. tagnak ajánlatik *357.
- „ jelöltetik 214.
- „ választatik 293, *360.
- „ bizottsági rendes tag lett *440.
- SZILY KÁLMÁN: Jelentés a M. Tud. Akadémia 1901-iki munkásságáról 317.
- „ Jelentés a br. Wodianer-féle néptanítói jutalomról 171, *209.
- „ Kísérleti adatok az elektrostatikai erőter mozgásának mágneses hatásáról, Korda Dezsőtől *100.
- SZINNYEI JÓZSEF id., Széchenyi emléket küld *601.
- SZINNYEI JÓZSEF ifj., bírálólul kiküldetik *601.
- „ Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyilt pályázatról 403.
- „ l. JOANNOVICZ GYÖRGY 443.
- Szófejtések, SIMONYI ZSIGMOND-tól *353.
- Szónyomozás, SZILÁDY ÁRON-tól *411, 504.
- Szótári Bizottság működése 1901-ben 228.
- Szögyény László igazg. tagságra szavazatokat nyer *358.
- Szőlő fakó rothadásáról, ISTVÁNFYI GYULA-tól *351.
- Sztrokay-pályakérdés (közigazgatás törvénye) meddön maradt *599.
- Tagajánlásokra vonatkozó körlevél *101, 104b).
- Tagok 1902. jan. 1-én 1.
- „ újonnan választottak, köszönő levelei *140, *442.
- Tagsági kijelölések 214, *352.
- Tagválasztások *360.
- „ jelentés 293.
- Takács István özvegye segélyért folyamodik *153.
- TANGL FERENCZ l. tagnak ajánlatik *358.
- „ jelöltetik 215.
- „ választatik 293, *360.
- „ székfoglalója: Adatok az ébrény fejlődésének energetikájához *651.
- Tangl Károly: A folyadékok dielektromos állandójáról *439.
- „ Rózsay-díjat (1900) nyer 288, *356, 471.
- „ A selyemhernyó anyag- és energia forgalmáról, Farkas Gézáttól *651.
- „ A vérsavó hydroxyl-ion tartalmáról, Farkas Gézáttól *651.
- TEGLÁS GÁBOR a hunyadm. tört. és régészeti társulat közgyűlésére kiküldetik s megbízatásában eljár *101.
- „ a kolozsvári egyetem közp. épületének megnyitásán *597.
- Teleki-jutalom Gabányi Árpádnak kiadatik *352.

- Teleki beérkezett pályaművek *597.
 „ kiküldött bírálók *601.
 „ pályázatról jelentés 157, *208.
- TÉLFY IVÁN felett Pecz VILMOS em-
 lékbeszéde *154.
- Tellyesniczky Kálmán: A sejtmag szer-
 kezetének kérdéséhez *351.
- Temesvári Pelbárt peldái, KATONA LA-
 JCS-tól *150, 410.
- Terray Pál és Hirschler Ágoston Ró-
 zsay-díjat (1898) nyernek 287,
 *356, 468.
 „ A szerveetlen sók szerepe a szer-
 vezetben *439.
- THAN KÁROLY az akadémiai szövetség-
 gének üléseire kiküldetik *351.
 „ tanári öröminnepe *442.
- THANHOFFER LAJOS: A sejtmag szer-
 kezetének kérdéséhez, Tellyesniczky
 Kálmántól *351.
- THIRING GUSZTÁV I. tagnak ajánltatik
 *358.
 „ jelöltetik 215.
 „ választatik 293, *360.
- THOMSEN köszönete *154.
- Thury József I. tagul jelölve 214.
- TISZA KÁLMÁN arczképének felfüggesz-
 tése *360.
 „ halálának bejelentése s ez alka-
 lomból hozott határozatok *210.
 „ özvegyének köszönő levele *351.
- Tisza Kálmáné részvétet köszönő levele
 *358.
- Tolna vármegye Szécher-yratokat küld
 *352.
- Tompa Mihály rimaszombati szobrának
 leleplezésére meghívó *353, 440.
 „ NÉGYESSY LÁSZLÓ jelentése
 *442, 543.
- TORMAY BÉLA bírálól kiküldetik *101.
 I. LENGYEL BÉLA 467.
- Tóth-Szabó Pál: Jelentés római levél-
 tári kutatásairól *99, 177.
- Történelmi Bizottság jelentése Evlia Cse-
 lebi török történeti forrásmű-
 vérol *101.
 „ költségvetése 1902. 97.
 „ működése 1901-ben 224.
- Történelmi, római congressusra kikül-
 dött tagok *41.
- Trajtler Károly igazgató-tanító a Wo-
 dianer-pályázat bíráló-bizottságába ki-
 küldetik *101.
- Ullmann-pályázatra kiküldött bírálók
 *101.
 „ pályázatról jelentés 284, *355,
 462.
- Ügyész előterjesztései *153, 154.
 „ számadások megvizsgálására
 PAULER GYULA kéretik föl *153.
 számadásokra fölmentvény *359.
- Ülések: 1901. decz. 2. 39, decz. 9. és
 16. 40; 1902. jan. 7., 13., 20.
 99. jan. 27. 100, febr. 3. 48,
 febr. 10. és 17. 150, febr. 23.
 151, febr. 24. 154, márcz. 3.,
 10. és 17. 207, márcz. 19. 208,
 márcz. 24. 210, ápr. 7., 14. és
 21. 351, ápr. 28. 351, máj. 5.
 és 7. 353, máj. 8. 358, máj. 9.
 360, máj. 26. 439, jún. 2. és 16.
 441, jún. 23. 442, okt. 6. 596,
 599, okt. 13. 20. és 27. 600.
 okt. 3. 10. 650, nov. 17. 24. 651.
- Üléssor 1902-re 48, 1903-ra *652.
 „ 1903 ra, I. osztályé *650.
- Üvegtest fejlődése, LENHOSSÉK MIHÁLY-
 tól *600.
- VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferencz leve-
 lezése XI. köt. 20.
- VADNAY KÁROLY bírálól küldetik ki
 *442.
 „ halála *596.
 „ Tibor köszönete részvért *596.
- Vagyonmérleg 1901. decz. 31. 86, *151.
 Választásokról jelentés 293.
- Vallás- és közokt. Miniszter részvétirata
 HELLER ÁGOST halála alkalmából
 *596.
- VÁMBÉRY ÁRMIN ajándéka a könyvtár
 részére *102.
 „ az orientalisták congressusára
 kiküldetik *352.
 „ Jelentés a Lukács Krisztina-
 féle nyílt pályázatról 398.
- VAN T HOFF kitiintetése a Nobel-díjjal
 *100.
 „ köszönete *154.
- Vargha Damján dr. föltételezen elnyeri
 az Ipolyi-jutalmat 277, *354.
- VARGHA GYULA és LANG LAJOS: Je-
 lentés a Keresk. Csarnok pályázatról
 458.
- Vári Rezső kérelme Leo Sapiens kia-
 dása tárgyában *41.
- Vergilius élete és művei NÉMETHY
 GÉZA-tól *39, 55.
- Vérsavó hydroxyl-ion tartalmáról, Far-
 kas Gézáttól *651.
- Veszprémi fogasteknőbeka-lelet, Lóczy
 LAJOS-tól 426.
- Vesztség- és nyereményszámla 1901.
 decz. 31-én 88, *151.
- Vigyázó-pályamű (hadü esemény leírása),
 beérkezett *599.
 „ kiküld. bírálók *601, *652.
 „ (antiseptikus és aseptikus or-
 vosl. mód), beérkezett *599.
- VIRCHOW RUDOLF k. t. halála *596.
- Viszota Gyula ajándéka a Széchenyi-
 múzeumnak *601.
- VITKOVITS GÁBOR k. t. halála *596.
- Wagner Lőrincz dömölki apát a nov.
 összes ülésen *651.
- WARTHA VINCZE bírálól kiküldetik
 *101.

- Wehnelt-megszakító magyarázatához
 adatok, Klapáthy Jenőől *439.
 WERTHEIMER EDE: A reichstadti her-
 czeg politikai állása 578, *600.
 Wesselényi Miklós br. szobránál (em-
 lékbeszéd) BEÖTHY ZSOLT-tól 546.
 WINKLER LAJOS: Az albuminoid- és
 proteid-ammonia meghatározásáról
 *150.
 Wodianer-bizottságba a közokt. minisz-
 terium részéről kiküldött tagok
 *41.
 „ féle néptanítói jutalomról je-
 lentés 171, *209.
 „ pályázathoz a magyarorsz.
 tanítók orsz. bizottsága részéről ki-
 küldött bírálók *101.
 Wohl Janka a maga és nővére mun-
 káinak tulajdonjogát az Akadémiára
 hagyja *153.
 WOSINSZKY MÓR I. tagnak ajánlatik
 *358.
 „ jelöltetik *215.
- WOSINSZKY M. I. tagnak választatik 293,
 *360.
 „ bizottsági rendes tag lett *440.
 Xanthium tövisének morphologiai ér-
 téke, Kubácska Andrástól *441.
 Zichy Antaltól hagyományozott Wesse-
 lényi-utczai ház értékének a vagyón-
 mérlegbe fölvétele *154.
 Zilahi Wesselényi-szobor leleplezése *597.
 ZOLNAI GYULA bírálól kiküldetik *601.
 Zólyom vármegye Széchenyi-iratokat küld
 *154.
 Zrinyi és Macchiavelli, Kőrösi Sándor-
 tól *39, 64.
 ZSILINSZKY MIHÁLY: Nemzetek szerepe
 az emberi nem történetében *150, 186.
 ZSÓGÖRD BENŐ bírálól kiküldetik *101.
 „ Jelentés az Első m. ált. bizt.
 társaság 1899. évi pályázatáról
 450.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1902. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	B. Radvánszky Béla tt.
Szász Károly tt.	Fraknoi Vilmos rt.
József főherczeg.	Jókai Mór tt.
Tisza Kálmán.	Beöthy Zsolt rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Vaszary Kolos.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Gr. Andrássy Tivadar.
Gyulai Pál rt.	Vámbery Ármin tt.
Gr. Desseffy Aurél.	Császka György.
Kautz Gyula rt.	Gr. Teleki Géza.
Gr. Apponyi Sándor.	Pauler Gyula rt.
Semsey Andor.	Schlauch Lőrincz.
12. Gr. Csáky Albin.	24 Wlassics Gyula rt.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Heinrich Gusztáv rt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	Vámbery Ármin ig. t.
3. Gr. Kuun Géza, másodelnök.	6. Szász Károly ig. t.
A) Nyelvtudományi alosztály:	B) Széptudományi alosztály:
<i>Rendes tagok:</i>	<i>Rendes tagok:</i>
Ponori Thewrewk Emil.	Gyulai Pál ig. t.
Goldziher Ignác.	Szilády Áron.
Simonyi Zsigmond.	Lévay József.
Ifj. Szinnyi József.	Beöthy Zsolt ig. t.
5. Bartal Antal.	Heinrich Gusztáv.
	6. Vadnay Károly.

Levelező tagok.

Bánóczy József.
 Pecz Vilmos.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 14. Katona Lajos.

Levelező tagok:

B. Podmaniczky Frigyes.
 Kelety Gusztáv.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Baksay Sándor.
 Berezik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 17. Kozma Andor.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
 osztálya.**

Osztályelnök: Pauler Gyula ig. és rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok:

B. Radvánszky Béla ig. t.	Gr. Apponyi Albert.
Tisza Kálmán ig. t.	Gr. Zichy Jenő.
B. Nyáry Jenő.	Forster Gyula.
4. Kállay Béni.	8. Bubits Zsigmond.
- A) Bölcs. és társad. alosztály.   B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Plósz Ágost.
 Concha Győző.
 12. Földes Béla.

Rendes tagok:

Fraknói Vilmos ig. t.
 Pauler Gyula ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Mátyás Flórián.
 Zsilinszky Mihály.
 Czobor Béla.
 12. Csánki Dezső.

Levelező tagok :

Falk Miksa.
 Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Körösy József.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Róth László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Farkas Lajos.
 Nagy Ferencz.
 Fayer László.
 Ráth Zoltán.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Kuncz Ignác.
 Gaal Jenő.
 Gr. Andrassy Gyula.
 Balogh Jenő.
 26. Z ögöd Benő.

Levelező tagok :

Kerékgyártó Árpád.
 Ortway Tivadar.
 Myskovszky Viktor.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Karácsonyi János.
 Schönherr Gyula.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 26. Nagy Géza.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula rt.

Tiszteleti tagok :

Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor, ig. t.	Fehér Ipoly.
Konkoly-Thege Miklós.	Kruspér István.
4. B. Podmaniczky Géza.	8. Duka Tivadar.

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtítkár.

Rendes tagok:

Krenner József.

B. Eötvös Loránd, elnök.	Högyes Endre.
König Gyula.	Entz Géza.
Wartha Vincze.	Thanhoffer Lajos.
Fröhlich Izidor.	Horváth Géza.
Schuller Alajos.	Klug Nándor.
Heller Ágost, főkönyvtárnok.	Koch Antal.
Lengyel Béla.	Klein Gyula.
Lipthay Sándor.	9. Lóczy Lajos.
Kherndl Antal.	
12. Réthy Mór.	

Levelező tagok:

Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.*
 Farkas Gyula.
 Steindl Imre.
 Tötössy Béla.
 25. Bugarszky István.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Lenhossék Mihály.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Staub Móricz.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Tormay Béla.
 28. Istvánffi Gyula.

A szovátai meleg és forró konyhasóstavak mint természetes hő-accumulatorok.

(Kivonat *Kalcsinszky Sándor* október 21-én bemutatott értekezéséből.)

A mai Erdély helyén, a visszamaradt miocen-korú tenger-vízből, elpárolgásának utolsó stádiumában, a könnyen oldódó konyhasó is hatalmas, kristályos tömegek alakjában vált ki. Ezen sólerakodások azután számos helyen, kisebb-nagyobb vastagságú agyagos földréteggel takartattak be. Mentől vízhatlanabb és mentől vastagabb volt e takaró és védő réteg, annál nagyobb mennyiségben maradtak meg a kősótelepek.

Magyarország erdélyi részében igen sok helyen találunk e korszakból származó hatalmas kősótelepeket, nagyszámú sósforrásokat. Ezen telepek egyes helyein, különösen pedig a Maros-Torda vármegyében fekvő *Szováta* község mellett elterülő sósterületen, a talaj vagy pedig a patak vize a földalatti kősóhoz jutván, sokat feloldott belőle, hogy azután sósforrás alakjában ismét napfényre kerüljön. A kis patak ily módon éveken, évszázadokon át végezvén oldó munkáját, földalatti csatornákat s mélyebb gödröket és üregeket vájt ki magának. A midőn azután a kimosott üregek, területek olyan nagy méreteket öltöttek, hogy a meglazult fedő réteg súlyát már el nem bírták, bedőltek, kisebb-nagyobb tölcseréket, dolinkákat képezve, sósvízzel is megtelhettek és sóstavakat alkothattak.

Ilyen bedőlések, besüppedések a szovátai sósterületen manapság is majd minden évben keletkeznek, főképen a tavaszi hóolvadás, vagy pedig nagyobb esőzés után.

Az édesvíz ilyennemű romboló hatásának tulajdoníthatjuk azt is, hogy a kősó számos helyen szikla alakjában szabadon áll ki, a melyen aztán az eső igen jellemző csipkézett, a Karszt-hegységben található mészkő-erosiókhoz hasonló alakzatokat mos ki rajta.

Ezzel röviden előadtam annak a magyarázatát is, hogy a szovátai sósterületen a sósforrások, sóspatakok, sóstavak és a szabadon kiálló 30—50 m. magas sósziklák miképen keletkezhettek.

Legutoljára, 1879. év tájékán, keletkezett a legnagyobb (kb. 42,000 m²) és legmélyebb (10—34 m.) *Medve-tó*. Ezen igen tömény sóstó felszínén két kisebb hegyi patak édesvize folyik

át, a melyről aztán a csak gyengén sóssá lett víz, a körülbelül egy hold területű és 6—7 m. mély *Mogyorósi-tóba* folyik. Ezen és a régen ismert *Fekete-tavon* kívül vannak még vörös, zöld és más tavak is.

Különösen a *Medve*, a *Mogyorósi*, a vörös és zöld sóstavak az egész continensen párjukat ritkítják nemcsak azért, mert nagyterjedelműek, mélyek és igen sűrűek, hanem főképen azon sajátságuknál fogva, hogy hőmérsékletük az eddig ismert tavakétól egészen elütő. A tó felszínén ugyanis a víz hideg, alatta pedig a hőmérséklet fokozatosan nő, a maximum (38° — 70°) elérése után a hőfok megint fokozatosan csökken, míg az alsó rétege majdnem hideg. A meleg-forró folyadék réteg tehát két hidegebb réteg között foglal helyet.

Ezen különös jelenség magyarázata és az eddigi vélemények egészen elütők voltak, miért is, a midőn az elmúlt (1901) nyáron, az erdélyi sósterületek tanulmányozásával voltam elfoglalva, több heti szovátai tartózkodásom alatt, e sóstavak magas hőmérséklet-okának kikutatásával is részletesebben foglalkoztam.

Az alábbiakban tanulmányaim eredményét szándékozom röviden előadni. Itten csupán érinteni akarom azt, hogy a fokozatosan csökkenő hőmérséklet fokát közönséges minimum-maximum hőmérővel megmérni nem lehet.

A következő táblázatban a *Medve*, a *Mogyorósi* és a *Fekete-tavakon* nyert mérési adataim átlagát állítottam össze.

Meter	Medve-tó			Mogyorósi-tó			Fekete-tó		
	t° C	Fajsúly	Na Cl ‰	t° C	Fajsúly	Na Cl ‰	t° C	Fajsúly	Na Cl ‰
0:00	21°	—	—	30°	1:021	3	26°	1:018	2
0:10	—	1:038	5	—	—	—	—	—	—
0:20	—	1:087	11	—	—	—	—	—	—
0:30	—	1:118	15	—	—	—	—	—	—
0:40	—	1:135	18	—	—	—	—	—	—
0:42	39°	—	—	—	1:044	6	—	1:019	2
0:50	—	1:154	20	—	—	—	—	—	—
0:52	45°	—	—	—	—	—	—	—	—
0:62	46°	—	—	—	—	—	—	—	—
0:72	50°	—	—	—	—	—	—	—	—
0:82	52°	—	—	31.5	—	—	27°	—	—
1:00	—	1:176	23	—	1:170	9	—	1:019	2
1:32	56°	—	—	36°	—	—	27°	—	—
1:50	—	1:183	24	37°	1:180	23	—	1:019	2
1:82	53°	—	—	38°	—	—	26°	—	—
2:00	—	1:188	24	—	1:180	23	—	1:021	3
2:32	47°	—	—	37°	—	—	25.5°	—	—

Meter	Medve-tó			Mogyorósi-tó			Fekete-tó		
	t° C	Fajsúly	Na Cl o/o	t° C	Fajsúly	Na Cl o/o	t° C	Fajsúly	Na Cl o/o
2:50	—	1:188	24	—	1:196	25	—	1:105	14
2:82	40°	—	—	33°	—	—	24°	—	—
3:00	—	1:188	24	—	1:198	26	—	1:140	19
3:32	38°	—	—	28°	—	—	21:5	—	—
3:50	—	1:189	24	—	—	—	—	—	—
3:82	35°	—	—	—	—	—	—	—	—
4:00	—	1:189	24	—	—	—	—	1:167	22
4:32	32°	—	—	—	—	—	17°	—	—
5:00	—	1:196	25	—	1:200	26	—	1:165	22
5:32	30°	—	—	21°	—	—	17°	—	—
6:32	—	—	—	21°	—	—	—	—	—
7:00	—	1:197	25	—	—	—	—	—	—
7:32	29°	—	—	—	—	—	—	—	—
10:00	—	1:196	25	—	—	—	—	—	—
10:32	23°	—	—	—	—	—	—	—	—
12:00	—	1:194	25	—	—	—	—	—	—
12:32	20°	—	—	—	—	—	—	—	—
14:50	—	1:194	25	—	—	—	—	—	—
14:82	19°	—	—	—	—	—	—	—	—

E táblázatban felsorolt adatok a legjobban mutatják be a három tó természetrajzát.

A *Medve-tónál* a felszín hőmérséklete a levegőéhez hasonló szokott lenni, alatta fokozatosan emelkedik, 1:32 m.-nél eléri a maximumot, 56° C-t, azután a hőfok megint fokozatosan leszáll.

A víz fajsúlya is a felszínen a legkisebb és kb. 1:32 m.-nél eléri töménysége határát.

Hasonló természetű a Mogyorósi tó is, csakhogy kevésbé meleg, míg a *Fekete-tó* majdnem hideg. A sóstavak meleg vizének az eredetéről, miként már jeleztem, a vélemények s nézetek igen különbözők voltak. A legegyszerűbb és legáltalánosabban elterjedt hit az volt, hogy a tóban egy nagy meleg forrásnak kell lenni; mások ellenben chemiai folyamatra, növényi részeknek, bitumennek vagy pyritnek stb. oxydatiójára gondoltak.

Nagyszámú adataim alapján megkísérlem a sóstó vizének meleg eredetét megfejtteni.

Méréseim azt mutatták, hogy ugyanazon tónál a víz hőfoka, továbbá a víz fajsúlya a tó egész terjedelmében ugyanazon mélységekben egyforma. Méréseink közben hőforrást sehol sem találtunk és semminő külső jel ilyen forrás jelenlétét nem árulta el, pedig a meleg tó mintegy 20 év óta van meg és környéke különösen nyáron eléggé látogatott.

Ha valahol nagyobb földalatti forrás volna, úgy ez elárulná

magát az által is, hogy a kifolyásnál több vizet találánk, mint a befolyásnál, számításba véve természetesen az útközben történő elpárolgást; de ilyen különbségeket sem találunk.

A hőforrás jelenlétének kérdéséhez a legmeggyőzőbb bizonyítékot adná, ha az egyik tavat lecsapolnók, de ez felette költséges eljárás lenne.

Találtam azonban a nagy tavak közelében egy kis meleg sóstavat, mely a többiekkel egészen megegyező természetű volt. Ezen kis tónak lecsapolása után a leggondosabb kutatásnál a fakadó kis vizér nem meleg, hanem hideg volt.

Végül a midőn a tó vizének hőfokát különböző, egymásután következő napokon mértem, azt tapasztaltam, hogy maximális hőmérséklete változó volt, 55°—63°-ig emelkedett, mások pedig előbbi években 71 C fokot is mértek, míg télen a jég alatt 30 C foku volt.

Ezek alapján határozottan s minden kétséget kizáró módon állíthatom, hogy a szovátai sóstavak meleg-forró vize nem thermalis eredetű. Megvizsgálván továbbá azt, vajjon a magas hőfok chemiai folyamatnak lehet-e a következménye, erre vonatkozólag a következőket mondhatom.

Hogy a nagy tömegű sósvizet 60—70^oC-ig felmelegítsük és ezen hőfokot már eddig is több mint 20 évig fentartsuk, óriási éghető anyagokat kellene feltételezni és ennek elégséhez még több levegő hozzájutása lenne szükséges.

Az organikus anyagok elégsénél keletkező szénsavnak valahol jelentkeznie kellene, de ilyent sem a vizekben, sem pedig gázexhalációkban kilométernyi távolságokra nem lehet találni. A pyrit esetleges oxydatiójánál keletkező kénsav vagy só, a vízben nagyobb mennyiségben elő nem fordul, kénessavsók pedig egyáltalában nincsenek jelen.

Mindezen vizsgálatok és megfigyelések a mellett szólnak, hogy éghető anyagok oxydatiója nem lehet a magas hőfok oka.

Miután meggyőződünk arról, hogy a víz hőfoka sem thermalis, geologiai, sem pedig chemiai folyamat nem lehet, keressük a valódi okát.

A környék lakosai már régen tudják, hogy a Medve és a Mogyorósi tavak április és május hónapokban jelentékenyebben felmelegednek, mint későbbben, és őszszel a felmelegedés megint jelentékenyebb. Ha tudjuk azt, hogy tavaszszal és a nyár elején rendszerint szép, napos időjárás van és a nappal hosszú, későbbben pedig nyári esőzések állanak be, önkénytelenül is a felmelegedés okára, a Napra gondolunk. Erre utalt a kis meleg és lecsapolt tó is.

A különféle, de napos időszakokban történt mérések pedig azt mutatták, hogy a hőfok naponként 1° C-sal emelkedett. Ezek

alapján a valószínűség szerint a melegség okának a Napot tart-
hatjuk.

Hogy ezen kérdést eldöntsem, kísérletezéshez folyamodtam. Szovátán az agyagos földben geodröket ásattam és ezek egyikét édesvízzel, másikat pedig tömény sósvízzel töltöttem meg, miután a Nap ezekre reggeltől estig sütött, a mérés azt mutatta, hogy mindkét tó vize minden rétegében 28° — 29°C volt és ez napokon át történt megfigyelések szerint is ugyanilyen maradt. Ezután a viszonyokat megváltoztattam, mindkét kis tavat újra tömény sósvízzel töltöttem meg és az egyiket így hagytam, míg a másiknak tetejére óvatosan 10 kupa édesvizet öntöttem. Míg a Nap reája nem sütött, semminő változás nem állott elő, de a midőn másnap a Nap estig sütötte, a tiszta sósvízű tó felül és alól 28°C fokú volt, míg azon sóstó vize, a melynek tetején édesvíz volt, a felső rétegtől számított 30—40 cm.-nyire már 8 — 9°C -sal melegebb volt, mint a felszín. E kísérletet akárhányszor ismételtam, mindannyiszor hasonló eredményre jutottam, azaz a meleg réteg úgy helyezkedett el, miként az a Medve-tóban található.

Ezen próba határozottan a mellett bizonyít, hogy a tömény sósvíz, ha rajta édesvíz van, a Naptól alsóbb rétegében felmelegszik, azaz analogia útján mondhatom, hogy a Medve és a Mogyorósi-tó közbeneső meleg forró rétege, mely sem nem thermalis eredetű, sem pedig vegyi folyamatnak nem a következménye, melegségét csupán a Naptól nyeri. A tapasztalat bizonyítja továbbá, hogy mentől nagyobb a kétféle folyadék (sós és édesvíz) közötti fajsúlykülönbség, annál magasabb lesz alant a hőmérséklet és viszont.

Továbbá, ha a sóstavakon, az édesvíz-réteg vastagságát emeljük, alant a hőmérséklet ezzel arányosan kisebb lesz, így van ez a Mogyorósi-tónál. Ha pedig az édesvíz-réteg a két métert meghaladja, a tó középső felmelegedése elmarad, miként ezt a Fekete-tónál láthatjuk.

A jelenség magyarázatát a következőképen adhatjuk: sóstavaink a Nap sugárzó melegétől melegednek fel. A látható és az ultravörös napsugarak a víztől és a konyhasóoldattól nemcsak a felső részében, hanem egy bizonyos mélységig elnyeletnek. Ha a tó vize homogén volna, úgy a meleg a felszínen gyűlné össze. A felszín azonban olyan hely, hol különösen párolgás és kisugárzás által nagy melegveszteséget szenved és ez az oka annak, hogy a közönséges tavakon és a tengernél a felmelegedés nem olyan nagy. Sóstavainknál az édesvíz alatt levő sósvíz is a napsugarak elnyeletésétől felmelegszik, de nagy sűrűsége miatt ez a felületre felszállani akadályozva van s így a meleg a veszteség színhelyére nem juthat el. A nappal folytonosan hozzája juttatott meleget tehát csakis vezetéssel adhatják tovább

mind felfelé, mind lefelé, másnap azután a meleghez újabb meleg járulhat hozzá.

Mivel a sósvízen levő édesvíz-réteg egyúttal rossz hővezető is, ezért ez nemcsak közvetítő, hanem védő szerepet is játszik.

Egy kis számítás pedig azt is mutatta, hogy e magyarázat a kvantitatív próbát is kiállja.

Mivel e sóstavak a Nap melegét bizonyos fokig összegyűjtik és ezt magukban hosszabb ideig mintegy elraktározva tartják, ezért ezen természetes, valamint a mesterségesen készített tavakat hő-accumulatoroknak tekinthetjük.

Ily módon egy új jelenséghez, egy új hőforrás ismeretéhez jutottunk.

Ezen ismeretünket már manapság gyakorlatilag is értékesíthetjük.

Magyarországon és különösen annak erdélyi részében több kisebb-nagyobb hideg és tömény sóstó van. Ha ezek felszínére elegendő mennyiségű édesvizet, kis patakot, bocsátanánk, akkor a nap sugárzó hője rövid idő alatt meleg tavakká változtatná át őket. Ha pedig a nagy számmal levő sósforrások és sóskutak vizét vagy pedig kősóból készített sóoldatot medencékben eltartva, arról gondoskodnánk, hogy felszínére édesvíz jusson, úgy mesterséges meleg sóstavakat és hő-accumulatorokat állhatnánk elő.

E hőaccumulatorok ismerete, egyik módja lehet majdan talán annak, hogy miképen lehetne a Napot, legnagyobb hőforrásunkat, házi vagy ipari céljainkra is felhasználni és a manapság fel nem használt sokféle hőt összegyűjteni és hő vagy pedig más energia alakjában hasznosítani.

A meleg sósfürdők nagyobb fokú elterjedése és használata, nemzetgazdasági, valamint népegészségügyi szempontból is bizonyára nagy haszonnal fogna járni.

Isten felé.

(Endrődi Sándor l. t. nov. 4-én tartott székfoglalója.)

Mindenekelőtt hadd fejezzem ki legmélyebb köszönetemet azért a megtisztelő kitérítésért, melyben a T. Akadémia engem részesíteni kegyes volt, midőn tagjai sorába megválasztott. Ezt a dicsőséget, fájdalom, én nem viszonzozhatom, sem most, sem később hasonló, a T. Akadémiára visszaháruló dicsőséggel. Mégis összeszedtem java erőmet, hogy viszonzásul valami csekélységet nyujthassak s székfoglalómul bátor vagyok a Tek. Akadémia felolvasó asztalára *Isten felé* címmel egy kötet lyrai köl-

teményt letenni. Nem leszek oly ildomtalan, hogy felolvassam az egészet, de felolvasok belőle egy sorozatot, mely körülbelül éreztetni fogja: mit akartam ezzel a kötettel? Könyvem nem egyéb, mint egy dulakodó, lázongó lélek lyrai története, — egy léleké, mely gúny és keserűség közt vergődve, szenvedések és bánkódások tisztító tüzein át eljut a hit vigaszához s megnyugszik Istenben. Ez a történet hat cyklusra oszlik, melyeknek czimei: *Örvények közt — Lázadás — Törödelem — Megtisztulás — Az ima szárnyain — Isten felé.* Voltaképen hát *egy* költeményről van itt szó, melynek különböző jellegű s hangú darabjai megannyi versszakokként sorakoznak egymás mellé s összeségükben az volna hivatásuk, hogy a vad élethajzában, kapzsiságban és dulakodásban agyongyötrött emberi lelket a szomorú földiségből boldogított eszmények felé irányítsák. Mintha azt mondanám: Ne kapkodjatok hitványságokon, legyetek jobbak, emeljétek fel sziveteket a föld porából, nézzetek olykor az égre, iparkodjatok tökéletesebbek lenni, haladjatok — Isten felé!

Arról meg vagyok győződve, hogy könyvemnek ez a célzata nem haszontalan. Más kérdés: mennyiben sikerült jól megoldanom a magam elé tűzött feladatot? Egyet nyugodt lélekkel mondhatok: nem szolgáltam felekezeti czélokat, csak az az örök emberi érzés lebegett előttem, mely inkább keresi az igazságot az egymást-szeretés nemes gondolatában, mint a romboló, sötét gyűlölködésben.

A többi mondják el maguk a versek s közülök mutatványul álljon itt a következő:

UJ ISTENEK.

1.

Éltünk folyója végre új mederben
S az emberiség derültebb azóta.
Örömünk egyben van csak, a *modernben*,
Az ördögnek sem kell ma régi nóta.
Divat és izlés változott veszetten,
Finom illatból lett nehéz aróma,
Csiriz vegyült okkerba, kulimászba,
S agyon vagyunk im, végkép stilizálva.

2.

Uj a csapás és fürgébb a művészet.
Avult számárság minden régi jó.
Azé a pálma, ki vadabb, merészebb,
Nincs többé botrány, csak sensatió.
Ki handabandáz s úgy fest mint a részeg,
Az pláne genialis képiró:
Arezképet háttal, — tájat, a mint szétfoly,
Tanulmányt, mely színekben kukérékol.

3.

Mit az igazság! új kell minden áron!
 Az az igaz, a szép, mi feltűnő.
 Frivol kankán a letörött oltáron,
 Templomba histrio meg késnyelő.
 Bukfenczek, orgiák a szent tálárban,
 Hogy lássák: istenek felkentje ő!
 És közbe — szidni kell a közönséget,
 Hogy nagy dolgokra még mindig nem érett.

4.

Mert ez gyanakvó. Nem tapsol potyára.
 Könnyelmű fércznek könnyen fel nem ül.
 A közös hóbot néha suggerálja,
 De láza ép oly hirtelen lehül.
 Ha látja, becsapás a műélv ára:
 Sietve sarkon fordul, menekül,
 Úgy érzi: mindez modor, örület,
 S fölöttük van valami *örökebb*.

5.

Egy része érzi, sajna! kisebb része,
 De árral úszik mindig a tömeg.
 A sokaságnak tetszik a merésze,
 S mellékes, hogyha nem is érti meg.
 A salto mortálék bátor művésze
 Mindig hat. Győz vagy puffan, egyre megy.
 Taps vagy részvét kíséri, — nem bukik,
 Beszélnek róla mától holnapig.

I

6.

Feltűnni hát! Valami úton-módon
 Megszólaltatni néhány hirlapot!
 Jeles emberré lenni régi módon?
 Ma már unalmas, fárasztó dolog.
 Vessük meg bátran mindazt, a mi ódon,
 A filiszternép akár mint dohog.
 Most is böles mondás: nyer az, a ki mer!
 Nem *érdem* kell ide, hanem *siker*!

7.

Siker kell, és ezt meg lehet *csinálni*,
 Bolond, ki nem csinálja s megveti.
 Nem kell egyebet tenni: neki vágni
 S a publikumot — megdöbbsenteni
 A józan észet meg szörnyen fumigálni
 S ha tán okosodik: püfföt neki!
 A mai Múzsza szóke Fridolinnal?
 Úgy volnánk vele, mint a krinolinnal!

8.

Új isten kell nekünk, új kell! Hiába,
 A régi többé nem hozzánk való.
 Jer hát, modern izlésünk ideálja,
 Ledér asszonyka, vad *Secessió*!

Te gyújts fáklyát a sivatag homályba,
Hadd lássuk végre, hogy mi rossz, mi jó?
Homér, az öreg, vak volt, mit se látott,
S utána csak sűrűbbé lett a hályog.

9.

Sokáig azt hittük, a dolgok lelke
Nem egyéb, mint a szép művészi forma,
Ebben megújul Himfyék szerelme
És Berzsenyiek nemes honfigondja.
Avult idők penészes, rideg elve!
Ha ki tán most is vallja, nagy bolond a'.
Itt van az új recipe — kész nevetség,
Ehhez csak bátorság kell, nem tehetség.

10.

Azaz, bocsánat! kell ez is, de másabb,
Végkép másabb, mint értjük rendesen:
Valami keveréke dühnek, láznak,
Czikázó, hebehurgya, szertelen.
Mindazt, mit itt vagy ott lát: lássa másnak
Mint holmi közönséges értelem —
Fordítva, görbén, torzul, zöldbe mártva,
Hozzá illő így lesz a panoráma.

11.

Mentől bolondabb, dúltabb, összevisszább
Valamely újnak bélyegzett remek:
Annál jobb, mert az író minden mintát,
Mely tán kísérté, nyilván megvetett.
Higgá habarta mint a palacsintát,
A mixtum készen, hát csak süsse meg!
Nyersen se volt más, ragacsos vaszak,
A sütőben is süetlen marad.

12.

Formátlanság! ez itt a legjobb forma,
Legfőbb elv: a kháosz, a czédaság.
Isten bocsássa: semmisen otromba,
Mihelyt kissé a szokatlanba vág.
Lehet idétlen, csenevész, goromba,
S ha zöld? zölden legbódítóbb a mák.
Mit? Felszárnyalni lelkes, nagy hatásban?
Csak rugdalózzunk ostoba foot-ballban!

13.

Légy üdvöz új sfil, új czég, új irány!
Garázda forradalmi bacchanálok!
Ez a művészet élő, dús virány,
Hol égbe nyúló maszlagok pompáznak
S te ifju gárda, munkád nem silány,
Bár még lehetne kissé francziásabb,
Van ott — megtömhedd müzsáid zsebét —
Perversitás és vadság még elég!

14.

Hogy ők chauvinok is? No már ez egyben
 Ne menjetek, ti úttörők, utánok!
 Bizom is eredetiségetekben,
 Hogy nem hull hagyomány penésze rátok.
 Minden lángelme szilaj, kegyeletlen,
 A hecczet hát csak bátran folytassátok,
 És holmiféle buzgást, honszerelmet
 Hagyjatok konczul *nagyobb* nemzeteknek.

15.

Elég sokáig voltunk korlátoltak,
 Rőghöz-tapadtak, rozsdás ósdiak,
 Naiv tisztelői porladó nagyoknak,
 Nemzeti létünk vértanúinak;
 Pihenjenek nyugton, békén a holtak,
 Élőknek hivatása élni csak!
 Hát vessetek le minden ócska gondot:
 Hazafiság, tudomány esődöt mondott.

16.

Ti csak a *különösben* keressétek
 Az örök üdvöt, s nem tévedtek el!
 Egő phantasiában száll a lélek,
 Elért igazságoknál — vesztegel.
 Előttetek a tarka-barka élet,
 Ismert motívum ebből egy se kell!
 A *bizarr* legyen vesszőparipátok,
 Shakespere csak megráz, de ti ranczigáltok.

17.

S im, szellemetek már is nagyba hódít,
 — Bizonynyal teljes diadal jele —
 A hajzat parkettossá simitódik
 S ordítani kezd a *megfagyott zene*;
 Hogy művét lássák, mindent összetódít
 Az új idők építő mestere, —
 Nagy eszme helyett sok apró kis ötlet,
 Ah, vonalai (hallom!) szinte nyögnek.

18.

Így nyögdecsel, így vergődik ma minden
 Kínos, vajúdó, lázas akarásban, —
 Göresökké torzul iparműveinkben,
 Tótágast áll erkölcsben és szokásban,
 Kisért császárbajuszban, női tincsben,
 Szoborban, képbén, versben és prózában,
 Szemünk fáj tőle, lelkiünk belegörbül,
 És szinte falnak megyünk a gyönyörtül.

19.

Mindezt tetézi tiszta, szép nyelvünknek
 Arczulusapása lépten és nyomon!
 Magunk pusztítjuk ősi jellemünket,
 De persze — *másoktól* veszszük zokon.

Fajunk ily botrány ellen soh'se tüntet,
Ez új kiváltság „mit-bánom !-jog“-on,
S már-már nem író, nem is államférfi,
Ki érthetőn tud írni és beszélni.

20.

Pedig a nyelv, — ha ezt is sutba vetjük!
Ne többet erről! Rémkép, semmi más.
Most már nem féltjük, hát miért kegyeljük?
Mindent jóvá tesz majd a megszokás.
S ha vergődését jól szemügyre vesszük,
Valódi neve mégis ujhodás,
Idegrángás a haladási lázban,
Könnyen kiheveri egy — *kulturállam!*

21.

Bocsánat, tekintetes Társaság,
Hogy tárgyam ilyen tréfásan „kezeltem“,
De néha nem árt egy kis léhaság,
Mikor a czélzat kissé tán kegyetlen
Aztán e gúny, mit igazság szűr át,
Komoly szózatként hangzik e terebben. —
Ne nézzetek hát sanda szemmel én rám.
Hálám nemesebb s tisztább mint a thémám!

22.

De most elég. Hosszúra nyúlt ez ének,
Bár félrelöktem számos részletet.
Bejártam a secessió's vidéket,
Fáradt vagyok, hát megpihenhetek.
Isten hozzád, győzelmes, új művészet,
Pihenni én a *régihez* megyek!
Mint gyermek, a ki félni kezd a rémtül,
S anyjához siet, mikor besötétül.

Ossian hazánkban.

(Kivonat *Heinrich Gusztáv* r. tag nov. 4-én tartott előadásából.)

Hazánkban Bacszányi János volt az első, a ki két évtizeddel a Macpherson-féle angol fordítás megjelenése (1760—65) után, az ossiani költeményeket irodalmunkba átültetni készült; de nem fejezte be művét. 1785-től 1798-ig csak négy töredéknek magyar fordításával készült el, melyek 1788 és 1816 közt jelentek meg nyomtatásban. Két darabot („Ossian utolsó éneke” és „Karthon”) prózában, a harmadikat („Oskár halála”) hexameterekben, az utolsót („Az iniszthonai háború”) szabad rímetlen versekben ültette át, és pedig Harold és Denis német fordításai alapján. A küzködés az alakkal és a gael eredetinek megjelenése (1807), úgy látszik, elvették kedvét a munka befejezésétől, pedig nagy kedvvel és kiváló hivatottsággal fogott volt a szép vállalatba.

Egyidejűleg Bacsányival id. báró Ráday Gedeon is fordított le egy darabot Ossianból („Eviralla“, 1790), valószínűleg szintén német szöveg alapján. Jelentéktelenek a közvetlen utódok, Farkas Károly és Döbrentei Gábor kísérletei is: amaz a „Szelmái énekeket“ (1805), emez a „Lórai csatát“ (1808) fordította magyarra.

A teljes Ossiant először Kazinczy Ferencz fordította le magyarra; de 1815-ben két kötetben megjelent fordítása nem teljes: a hirdetett harmadik kötet, mely még három ossiani darabot tartalmazott volna, sohasem jelent meg. Kazinczy előbb Goethe, Bürger és Rhode német fordításai alapján dolgozott; midőn azonban 1811-ben Ahlwardt oldenburgi tanárnak az ossiani költemények eredeti gael szövegén (ez 1807-ben jelent meg) alapuló német fordításával megismerkedett, „hat heteki“ fáradságtalan munkával teljesen átdolgozta régebbi fordítását és csak ezen újabb, az eredeti szöveghez idomított, hívebb alakban bocsátotta közre. Daczára az Ahlwardt-féle fordítás verses formájának, Kazinczy mégis munkájának végleges alakjában is megtartotta az eredeti prózai formát; csupán a „Komhála“ cz. „drámai költeményt“ ültette át szabad versekben, „minthogy ez szorosan lyrai darab és nem époszi, társaitól egészen különböz“. Kazinczy fordítása méltóan sorakozik a nagy mester sikerültebb irodalmi művei mellé: költői érzék, művelt ízlés és a nyelvnek finom kezelése jellemzik.

Csak két évtized mulva vállalkozik újra magyar író a teljes Ossian lefordítására. A mi ossiani fordításokból a két teljes fordítás közé esik, sem aesthetikai, sem történeti szempontból nem fontos vagy értékes kísérletek: Horvát János „Ossian“ cz. apró adaléka (1824, és újra 1831), Toldy Ferencznek „Ossian barlangja“ cz. aprósága (1829), „Kolnadona“ Somogyi Gedeontól (1830) és „Karthon“ Uzdi Gyulától, az utóbbi kettő hexameterekben, végre „Komála“ Kazinczy Gábortól (1834) szabad rimetlen versekben, kétségtelenül Ahlwardt alapján. És éppen nem jelentékenyek a második teljes fordítás után megjelent darabok és töredékek sem, talán sorrendben az elsőnek kivételével: „Oithona“, melyet Petőfi Sándor 1847 őszén, fogyatékos angol tudással, de megkapó költői erővel neje számára fordított magyarra. A többiek jóval csekélyebb értékűek: „Oina-Morul“, négy ütemes versekben fordította Z. A. Béla (1875), és ugyanezen darab („Oina-Morul“), prózában Joób Lajostól (1881), ez utóbbi „mutatványul a megjelenendő ossiani fordítmányokból“, melyek azonban eddigelé még nem jelentek meg; végre „Konlath és Kuthona“ és „Kolnadona“ (1893) rimes alexandrinokban Czompó Gábortól.

A második, valóban teljes magyar Ossian Fábíán Gábor műve, mely 1833-ban jelent meg három kötetben, a gael eredetű alapuló Ahlwardt-féle fordítás alapján, az énekek eredeti

versmértékében, melynek ‚schemáját‘ a gael szövegeknek német és magyar fordítója így állapították meg: $\underline{\cup} \mid \cup \cup \text{---} \cup \cup \mid \underline{\cup}$ (pedig az eredetinek mértéke valószínűen a négy ütemes ősi vers, melyben a hangsúlytalan szótagok igen szabadon szerepelnek). Fábián két okból találta szükségesnek fordítását a Kazinczy érdemes munkája után is. Elsőben nem helyeselhette a széphalmi mester művében a tulajdonnevek alakját, mert Kazinczy az eredeti gael nevek helyett ‚sok helyen Macpherson önkényes elbér-málásait hagyta meg‘. Másodszor kifogásolta Fábián a Kazinczy-féle fordítás prózai, azaz: az eredetitől eltérő alakját. Neki fölve: ‚verset versben és prózát prózában adni‘. Végre nem találta elég hűnek elődje művét, melyben ‚néhol az eredetinek egész sorai kimaradtak‘; ő maga ellenben a legnagyobb hűségre törekedett: ‚a soroknak nemcsak számát és rendét megtartotta, hanem mindenikbe annyit is foglalt, a mennyi a németben található‘. Csupán a tulajdonneveknek (szerinte igen bolondos) gael orthographiáját változtatta meg, a mennyiben azokat a kiejtés szerint magyarosan írta (pl. Carraig-Thura, nála Karrighúra, vagy Dersagréne, nála: Gyáragréne). Érdekes, hogy Fábián is úgy járt Osiannal, mint Kazinczy: ő is előbb Rhode alapján fordította le, természetesen prózában, az összes ossiani énekeket; de nem elégedett meg azzal, hogy e fordítását a később megjelent, a gael szövegen alapuló Ahlwardt-féle fordítás szerint megjavítsa, hanem teljesen félredobta régi munkáját és egészen újból ültette át a teljes Ossiant. Fordítása nagy szorgalommal, igaz odaadással, költői érzéssel készült, nagyon hű és eddigelé az egyetlen teljes magyar Ossian, mely megérdemli az újabb kiadást, mert az 1833-iki első kiadás rég letűnt a könyvpiacról.

Ily újabb kiadás annál kívánatosabb lenne, mert Ossian megérdemli, hogy még ma is foglalkozzunk vele. A hitelessége dolgában folyt elkeseredett harcz ma már, a dolog lényegét tekintve, befejezettek tekinthető. Kettős eredményyel záródott le; először: az ossiani költemények reánk maradt alakjukban a XI. századból valók, tehát még mindig a nemzeti költészetnek ősrégi és már ezen szempontból is igen érdekes maradványai; és másodszor: Macpherson nem ‚gyártotta‘ ez énekeket, de igenis elrontotta őket, mert beléjük vitte saját theologiai ismereteit és korának beteges érzelgősségét. Manap már nem helyezhetjük, mint a beteg Werther, Ossiant Homérosz fölé, még nem is, mint Klopstock, Homérosz mellé; de Ossian műveinek kiváló költői értékét csak az fogja tagadhatni, a kinek semmiféle költői érzése nincsen, vagy rendkívül egyoldalú aesthetikai izlése van. A költő Ossian megérdemli, hogy még ma is olvassuk, a kik pedig szélesbörű irodalmi műveltségre törekszenek, okvetlenül köte-

lesek vele megismerkedni, mert különben alig fogják megérthetni az európai irodalmaknak fontos áramlatait a XVIII. század végén és a XIX. század elején, melyeknek az ossiani világ egyik hatalmas eleme és motivuma volt. És végre még a nemzeti szempont: Ossian hatott saját nemzeti költőinkre is, bár e hatása távol sem volt oly nagy és mélyreható, mint a milyet pl. az angol, vagy éppen a német költészetre gyakorolt. A magyar lyra nagy mesterei, Virág Benedektől és Berzsenyi Dánieltől Arany Jánosig és Petőfi Sándorig, sokszor emlékeztetnek a nálunk is és tőlük is lelkesen dicsőített kelta bárdra, ha nem is lehet minden egyes esetben, főleg a kisebb jelentőségű lantosoknál, pontosan megállapítani, hogy az omladozó romok körül lebegő és sóhajtozó ősi szellemek egyenesen Ossianból származnak-e vagy esetleg már második kézből, német költőkből (Matthisson), a kik az ossiani világot teljesen átvitték volt saját költészetökhöz. Más nehézség van a korabeli magyar epikusoknál. Ezek a kérdéses korszakban előszeretettel merülnek el történetünk dicső múltjába, melylyel szemben, tekintve a jelennek sivár és vigasztalan napjait, hasonló elegikus állást foglalnak el, mint Ossian saját nemzetének letűnt fényes múltjával szemben. Itt tehát a földolgozott tárgy hasonlatossága és a tényleges viszonyokból származó rokon érzés is vezethették költőinket a földolgozásban, hangulatban és stílusban hasonló vagy rokon vonásokra. De pl. Aranyosrákosi Székely Sándornak 'Dierniász' (1820. írva, megjelent 1824.) cz. prózában irt hősi költeménye oly bekezdéssel indul meg, mely Ossian nélkül el sem képzelhető és még a 'Zalán futása' remek bevezetésében is a kelta bárdra emlékeztet az éji homályban elült századok alatt mélyen enyésző fényvel járó dicsőség, mely fölött sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútnal alakja lebegnek. Ossiani elemeket ismerhetünk föl ugyanazon költőnek egyik legszebb alkotásában, a 'Magyarvár' cz. remek töredékben (1830), melynek el nem készültét mélyen fáljalhatjuk, és valószínű ossiani utánzás ugyancsak Vörösmartynak 'Hábador' cz. kis drámai költeménye (1826), melynek tárgya, fölfogása, hangja csakis Ossianból érthető meg teljesen, hisz a költő maga is 'ossianosnak' nevezi... De legyen elég e töredékes utalásokból. Igen kívánatos lenne, ha Ossian hatását nemzeti költőinkre hivatott szakember alapos kutatás tárgyává tenné.

Szent László király kiadatlan levele.

(Kivonat *Fraknoi Vilmos* r. tag nov. 11-én felolvasott értekezéséből.)

A monte-cassinói apátság XII. századbeli chartulariumában lappangott legújabb időkig szent László királynak a nevezett monostor apátjához, Oderisiushoz intézett levele, a melynek jelentőségét nemcsak az a körülmény állapítja meg, hogy ez az egyetlen magánlevél, mely XI. századbeli magyar királytól fönmaradt, hanem főképen érdekes tartalma, mely szent László uralkodásának legfontosabb politikai eseményére, Horvátország elfoglalására új világosságot vet.

Ugyanis a levél éppen a foglalás idejében, az 1091-ik év tavaszán az újon megszerzett területen íratott. László az apátot egyebek közt értesíti arról, hogy „Slavóniát már majdnem egészen megszerezte“; minélfogva ezentúl „úgy mint szomszédal“ közlekedhetik vele az apát.

Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy ekkor már László nemcsak Horvátországnak, hanem Dalmácia egy részének is birtokában volt. Mivel ugyanis a dalmát tengerparti városok voltak Zvoimir birodalmának legjelentékenyebb részei, ha foglalásában eddig nem jutott volna el, nem mondhatja, hogy a birodalmat „már majdnem egészen megszerezte“. Hasonlóképen csakis abban az esetben mondhatta, hogy közelebb jutott Monte-Cassinóhoz, ha László birodalma addig a tengerig ért, a mely Olaszország partjait is mosta.

László a megszerzett területet Slavóniának nevezi; de IX., X. és XI. századbeli okiratok ezt az elnevezést Horvátország és Dalmácia területének megjelölésére is használják.

E szerint a monte-cassinói levél támogatja a XIV. és XV. századbeli krónikáinkban fön tartott hazai hagyományt, mely úgy tudta, hogy László király Dalmáciát is elfoglalta; a XIII. századbeli Spalatoi Tamás történeti munkájára támaszkodva, a magyar történetírók azt hirdetik, hogy László király a tengerpartig nem jutott el.

László király a levél átadásával azokat a követeket bizta meg, kiket II. Orbán pápához küldött, ki ekkor Rómából III. Kelemen ellenpápa elől menekülve, Monte-Cassino közelében tartózkodott. Ezen követségnek az volt a feladata, mint a levélből tudjuk, hogy a pápát legátus küldésére bírja rá. Arra nézve, hogy miért kívánta a legátus küldetését, kétség nem merül föl.

Miután előde, sógora Zvoimir pápai legátus által koronáztatott meg Horvátország és Dalmácia királyává, Lászlónak is szükségképpen oda kellett törekednie, hogy az ő állása is ilyen koronázás által megszilárdíttassék.

Mivel pedig László az apátot arra kéri, hogy válaszát a pápai legátus és nem a magyar követség által küldje; ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a legátus megérkezését előbb várta, mint küldötteinek visszaérkezését; a mi csak úgy magyarázható, ha ezek még más megbízatásban is voltak eljárandók. Valószínű, hogy a dél-olaszországi normann birodalom fejlődelméhez, Rogerhez kellett menniök, a kinek támogatása nagy jelentőségű volt Lászlóra, szemben a velencei köztársasággal, mely Dalmáciára szintén igényt tartott.

A levelet elejétől végig áthatja a ragaszkodás meleg érzése, mely szent Benedek és rendje iránt László király lelkében honolt, s az a bizalom, melyet a szent rendalapító pártfogásába és szerzeteseinek imádságába helyezett

Megható a keresztény alázatosság megnyilatkozása a király azon nemes vallomásában, hogy „bűnös embernek tekinti magát, mivel a földi érdekek gondozásában súlyos büntényeket elkerülni nem képes“.

Ez a vallomás, melyet királyi titkár nem mert volna ilyen formában uralkodója nevében megfogalmazni, arra a feltevésre vezet, hogy maga a király diktálta a levelet; a mit egész tartalma megerősít és az irány is, melynek szökötési fogyatkozásait a kancelláriai tisztviselő gyakorlott tolla elkerülte volna.

Kazinczy Ferencz levelezése. XI. kötet.*

A Kazinczy Ferencz Levelezésének XI-ik kötete 1813. évi augusztus elejétől 1814. évi július hó végeig írott 216 levelet foglal magában; ezek közül 111-et maga Kazinczy intézett rokonaihoz és barátaihoz. E levelekben részletes adatokat találunk Kazinczy összes műveinek kiadásáról és a Mondolat keletkezéséről.

Kazinczy évekkel azelőtt szándékozott már fordított munkáit összegyűjtve a nemzet kezébe adni; a súlyos politikai és társadalmi állapot azonban nem kedvezett czéljának; akadályozta a saját nehéz helyzete, az élet gondja is. De mióta anyja meghalt, s családi örökségét egészen a magáénak mondhatta, nem

*) Kiadja a M. Tud Akadémia. Közzéteszi dr. Váczy János. XXXIII., 578. lap.

riadt vissza a tetemes áldozattól; jóllehet alig volt valaha alkalmatlanabb idő ily nagyszabású terv létesítésére, mint éppen a XIX. század tizes éveit, midőn a napoleoni háborúk ugyan befejezésükhöz közeledtek, de mint Európa általában, hazánk is roskadozott a szörnyű anyagi csapások súlya alatt, melyek a nemzet életerejét majd egészen megbénították. Azonban nemzeti életünk sanyaruságai nem tudták a széphalmi vezér erélyét s tettvágyát elnyomni. Buzdító és lelkesítő szava mindig kész volt a nemzeti haladás ügyét pártolni s bármily csekély igyekezetet is az ő nagy célja felé igazítani. A mint Dayka Gábor költeményei napvilágra jutottak, egyszersmind készen voltak a Báróczy összegyűjtött munkái is. E kiadásban egészen hű akart maradni Báróczy eredetijéhez, éppen csak a helyesírást változtatta újszerűvé. Mert az volt a célja, hogy a kiadás híven mutassa az író erényeit és hibáit; hogy „a maradék az új utat tört és nyitott nyelvbjajnokot küzdéseiben, győzéseiben, lankadásaiban követhesse, s literaturánk az ő korában és ő általa mint gyarapodott, szennyeit mint hullongatta, szabadabb, vidámabb színbe mint öltözött, léptenként nyomozhassa“. Fáradozásait gazdagon jutalmazta az a tudat, hogy ő lehetett mesterének életírója, s hogy „ezt a nagy embert“ ő tisztelhetette meg. „Kedves munka volt az az én szívemnek — mondja — s úgy hiszem, hogy a szives olvasó el fogja érteni, hogy szívem meleg volt.“ Örövend hallotta, hogy az életrajz pesti barátainak tetszését teljesen megnyerte, s írói dicsősége önértetét egyre fokozta. „Kimondom világosan, — írta — hogy abban tetszem magamnak s örülök, hogy Báróczy általam megtiszteltetett. Melegebb szívvel azt senki sem írhatta volna, *kevesen írták volna oly jól.*“

Nemcsak Báróczynak, a nemzetnek is becsületet szerzett, hogy a „nagy nyelvbjajnok“ műveit újra kiadta. Ezt szándékozik tenni a Kis János verseivel is, a mire éppen oly örömmel vállalkozik, mint a Báróczy műveinek kiadására. Mikor Kis János felszólítja, hogy Kazinczy vezesse őt a közönség elé, mert műveit jobb kezekre sem bizhatná senkiére, mint az övére; elragadtatva mond köszönetet Kazinczy „azon reménytelen, óhajtani nem is mert s éppen azért meg sem álmodott“ szerencséért, a melylyel a jelen és jövő nemzedék előtt mindig kevélykedni fog, hogy barátja verseinek homlokklapján az ő neve is meg fog jelenni. Nem kevésbé örövend egy más megbízatásának is. Tudniillik Sipos Pál volt sárospataki tanár s ekkor tordosi pap, a ki költészettel, bölcselkedéssel és mennyiségtannal egyaránt foglalkozott, szintén őt kérte fel, hogy gondolja „Discursiones philosophicae“ című munkája kiadását. Kazinczy ellágyuló érzéssel hallotta Sipos Pál kérelmét s eldicsekedett vele barátainak, Kis Jánosnak és Dessewffy Józsefnek; emennek megküldötte a kéz-

iratot is, mert a Dessewffy ítéletét nagyon sokra becsülte. Azonban Dessewffy nem osztozott barátja elragadtatásában, éppen oly homályosnak találta Sipos Pál böleselkedését, mint a milyen nehezen tudta a rossz kéziratot olvasni. De Kazinczy véleményét barátja ítélete meg nem ingatta. Mind az eszmék gazdagságát s mélységét, mind kivált a latin nyelv classikus szépségét s a kidolgozás szabatosságát magasztalta, úgy hogy szándéka volt Sipos Pál idézett művét Serrának Párisba küldeni, hadd lássa a külföld, hogy közöttünk is van mestere a cicerói latinságnak.

Eddigi működésének hatását látja Kazinczy a pesti triász törekvéseiben is. Nehezen várja Vitkovics meséinek megjelenését, a mire már rég sürgető barátját és szívesen venné, ha a vigkedvű s vendégszerető Vitkovics kevesebbet költene asztalára s takarítana valamit irodalmi műveinek kiadására is. Most úgy hallja, hogy végre már készíti Vitkovics sajtó alá meséit, a melyek előtt arcképe is meg fog jelenni. De semmit sem óhajt inkább, mint a Döbrentei folyóiratának megindulását, a melynek mintegy szellemeül érzi magát.

Míg ekképen másokat nem szűnik meg buzdítani a tevékenységre, meg van győződve, hogy példájával is hatnia kell. A vezér tekintélyét meg kelle őriznie, sőt emelnie. Különösnek tetszik előtte, hogy a magyar közönség azt kívánja leggondosabb íróitól is, hogy ne úgy írjanak, a mint ők maguk jónak látják, hanem a hogy a közönség kívánja, pedig ez annyi volna, mint ha a leghiresebb festőművésznek a közönség szabná meg, mit mikép tegyen vászonra. „Az írónak — ezt hirdeti mély meggyőződéssel Kazinczy — vezetnie kell a népet, nem utána kullogni;“ ő inkább elnémul, mint meggyőződése ellen írjon. „Ha — sóhajt fel — a haza oltárára készebbek volnánk kis áldozatocskákat tenni, hova juthatnánk! De hányadikunk ügyel erre! S az írói igaz érdemet hányadik olvasó tudja megkülönböztetni a firkálók gondatlan s nagy sietséggel készült műveiktől! Ez cselekszi, hogy a nemzet mindig hátul marad.“ Ő a közönség izlését nemcsak művelni, hanem irányítani akarja; nem elégszik meg azzal, hogy példát adjon a stíl különböző fajaira, hanem hogy e példák az izlés reformját foglalják magukban, s az ő vezéri szerepe kétségtelen, elvitázhatatlan legyen.

Ezzel a czéllal fog egyveleg munkáinak kiadásához. Hálával fogadta Trattner János ajánlatát s meg is kezdte az előkészületeket. Szemere Pál másodízben látogatta meg ekkor mesterét s tüzelte, hogy csak készítse sajtó alá munkáit s adja ki bírálatait is magyarul. Ezt, tudvalevő, a Szemere Pál buzdítása nélkül is szándékozott megtenni Kazinczy, de jól esett neki, hogy tanítványai, kivált Szemere és Helmezy, folyvást sürgették őt nemcsak fordításainak s bírálatainak, hanem leveleinek kiadá-

sára is. Az 1813. év augusztusában már azt írja Kazinczy Helmecczynek, hogy küldje vissza a cenzurán átesett kéziratait, mert a háborús hírektől úgy megrémült, hogy egész napokat dolgozik, csak hogy munkáinak 15 kötete készen lehessen. Azt akarja, hogy egység legyen a kiadásban stíltre s helyesírára nézve egyaránt. Terve azonban még ekkor nem öltött határozottabb alakot. Mivel Szemere Pál arra is ösztönzé, hogy önéletrajzát is megírja összegyűjtött munkáihoz, egy ideig ezen is gondolkozott; de csakhamar átlátta, hogy ritka genie kellene ahhoz, hogy az ő életéből „művész munkát“ írjon. E helyett visszakéri barátaihoz írott leveleit, s a mi a közönséget érdekelheti, kiválogatja belőlük, új alakba önti s úgy bocsátja napfényre.

A mint Trattner János ajánlatát megkapta, terve csakhamar részletesen kialakult: fordított munkái, bírálati, magyar régiségei s ritkaságai összesen tizenöt, levelei pedig öt kötetre terjednek, s így mindössze húsz kötettel lép a nyilvánosság elé. Ekkor még Shakspere fordításairól mit sem szól, Klopstock eposza fordítását azonban a kiadandó művek közé sorozza. E tervet az 1813. évi novemberben írott levelében Helmecczynek is megküldi. E szerint az egész kiadás négy osztályból állana: az elsőt a „szép literatura“ foglalná el, az V. kötet Shakspere *Hamlet*-jét; ez osztály tizenkét kötetre terjedne. A második osztályban nyelvtudományi és kritikai munkái jelennének meg, ezek között a „Tübingai pályairás“ is. A harmadik osztályt levelei töltenék ki; s végre a negyedik osztályban a magyar régiségeket és ritkaságokat bocsátaná nyilvánosságra.

Előleges terve azonban néhány nap mulva már változást szenvedett. Az 1813. év december 6-án azt írja Helmecczynek, hogy összes műveit most csak két osztályban adja ki: az elsőt tizenöt kötetben a „szép literatura“ foglalja el, a másodikat öt kötetben a magyar régiségek és ritkaságok. Az első kilenc kötet már teljesen kész, csak *Egmont*-ot és *Hamlet*-et dolgozza újra, de januárban ezek is készen lesznek, valamint a Klopstock *Messias*-a is. Gessner idylljeit megint újra javítja, még pedig „nagy szorgalommal“. Általában serényen dolgozik: „reggeltől fogva addig, míg a nap le nem megyen“. „Mely igen örvendek, — írja Helmecczyhez — hogy Trattner úrnak barátsága és a tiéd eljuttat azon örömhöz, hogy dolgozásaim még életemben jelenhetnek meg, s nem retteghetek attól, hogy egyike vagy másika barátjainnak azokat a szerént adhatná ki, a mint nem akartam volna látni megjelenéseket, vagy a hogy meg sem álmodhatám, hogy megjelenni fognak. Tégy mindent, édes barátom, hogy minél előbb hozzá fogasson Trattner úr.“

Február 13-án arról tudósítja Helmecczyt, hogy nemsokára ismét három kötet kéziratot küld hozzá, s így már tizenegy

kötet várja készen a sajtót. Elmondja, hogy az előre fizetést úgy szedheti Trattner, hogy az aláíráskor beszédné az első négy kötetért járó 5—6 forintot; s midőn az első négy kötet megjelenik, újra annyit fizetnének az aláírók, mint először; a harmadik részletet a nyolczadik, a negyedik részletet pedig a tizenkettedik kötet megjelenése alkalmával fizetnék, úgy, hogy midőn a tizenhatodik kötet elhagyná a sajtót, már az egész kiadás ki lenne fizetve. Legelőször a pesti medárdusi vásárra kellene árúba bocsátani négy kötetet. Ha a kiadó nem elégszik meg négy kötetre 5 frt előre fizetéssel, bátran 6 frtra emelheti, részint a szép és költséges rézmetszetek, részint pedig a debreczeni codex drága nyomása miatt.

Februárban elküldi Helmecey a Kazinczy műveinek kiadásáról szóló jelentését Széphalomra. A jelentés első fogalmazványa „baráti szívvel“ volt írva, de a tulzó magasztalás magát Kazinczyt is megpírítá. Azt tudta a mester, hogy az ilyen jelentés nem lehet „el“ a nélkül, hogy a kiadó az írónak néhány jellemző vonását magasztaló szavakkal ne említse, de a szertelen magasztalás inkább árt, mint használ az elérni kívánt célnek. „Kérlek — írja Kazinczy Helmeceynek — baráti érzéseidet ez egyszer mérsékelj; és mivel már a cél miatt magasztalnod kell, úgy magasztalj, hogy sem nekem ne kelljen nagyon pirulnom, sem ellenségeink a dolgot el ne dönthessék.“ S ő maga megfogalmazza nagyjából németül, mikép gondolná szerkeszteni a jelentést. Kazinczy eszméit csakugyan át is veszi Helmecey, néhol szóról-szóra, de a szertelen dicséretet vajmi kevésbé mérsékli márcziusban közzétett jelentésében is.

„Isméretes a nemzet előtt — írja Helmecey e jelentésben, jó részt Kazinczy szavait követve — ama szinte követhetetlen szorgalom, melynél fogva ő írásait tisztogatni s csinosbitgatni meg nem szünt. Bámulva nézem s kémlem minden soraiból — mint leghívebb tanúból ama csüggedhetlen léleknek, melylyel ő ectyponjait origináljainak való hasonmásaikká tenni törekedett, — miként haladott egy lépcsőről elő a feljebbekre s veszteg szerénységgel s diadallal elsiketülvén, némulván azoknak szidalmak iránt, kik nem emelkedhettek fel annyira, hogy az ő okait megértésék valóképen vagy érteni akarják; miként ment elő a *nyelvel* s a *nyelv* miként elő vele s általa. Ő tárta fel előttünk a magasb szépnek sanctuariumát s mennyei svádájának édes bájai előidéztek a palaeologismus tisztos hamvaiból az új phoenixet. Mert: s új világoság lőn.“

Helmecey jelentése igen különböző hatással volt akkori íróinkra. Maga Kazinczy is különbözőképen ítelt róla barátaihoz írott leveleiben. Helmecey előtt nagy elragadtatását fejezte ki. „Elsiketülvén az iránt — írja — a mit benne magasztalva

mondasz, minthogy a czél a magasztalást kívánta, vagy annyinak vévén azt, mint ha nem nekem, hanem akárkinek mondatnék, kénytelen vagyok azt a vallást tenni fölöle, hogy az oly derekasan van dolgozva, a hogy senkitől sem fogtam volna várni.“ „Nekem — folytatja később — más annuntiatio nem kell, s azokkal, a kik ezt meg nem értik, nem gondolok.“

Éreznie kellett azonban a Széphalmi mesternek, hogy a Helmezy szertelen magasztalását bajos lesz úgy tüntetni föl, mintha neki is része ne lett volna abban, vagy csak ismerte volna is a jelentést nyilvánosságra jutása előtt. Azért íróbarátaihoz intézett leveleiben azzal mentegette magát, hogy ő a jelentést nem is látta. annak egy sorát sem olvasta kéziratban. Az orthologusok ugyanis nemcsak érthetetlennek találták a jelentést, hanem annak szertelen dicséretét Kazinczyhoz érdemetlennek is. Beregszászi Nagy Pál szerint e jelentés „tele van hibával“ s „irtóztató“. Márton József pedig az országbíró asztalánál azt kérdé: vajjon ki adott hatalmat egy oly fiatal embernek, mint Helmezy „Kazinczyt detaillirozni?“ Mire Horváth István nem minden satira nélkül azt felelte: „mintha bizony az esztendők száma vagy a titularis professorság adna ily hatalmat!“ Szemere Pál is arról tudósítá mesterét, hogy Helmezy ugyan nagyon örül jelentése sikerén, azonban „Pest irtóztatóan morog ellene; hiszen úgy még senkit meg nem dicsértek, azt mondják“. Vitkovics szerint sem „jó mód volt ez a jelentés a vég czél elérésére“. Pápay Sámuelről azt kérdezték, a kik Helmezy jelentését olvasták: „micsoda phantasta ez a hirdető?“ Ugyanis — mint írja — „ez a nagy tudományú ifjú barátunk oly igen el hagyta magát ragadtatni a hazai literatura tüzetől, hogy még aprólékos jelentéseiben is azt gondolja, hogy az égiekkel, nem a földiekkel beszél“. Ferenczy János azt az ujságot közlé, Pápayval, hogy „Pesten 30 frt jutalmat tettek fel annak, a ki a jelentést magyarra fogja fordítani“.

Ily tudósítások hatása alatt mentegette magát Kazinczy, hogy a jelentést két-három héttel később olvasta közzététele után. Ezért írta Kis Jánosnak, hogy sok helytt kiverte a hőség a jelentés olvasása közben, mert „szertelenül dicsértetni annyit, mint megpiríttatni“. „Szerencsémre — mondja — a Helmezy czifra beszéde a legvilágosabb bizonyossága, hogy azt én soha nem láttam, hogy nekem abban semmi részem nincs. Az efféle jelentések mindig magasztalásokkal járnak — ez minden vigasztalásom“.

De az előre fizetők nagyon lassan gyűltek. Sokan ezt éppen a Helmezy ezikornyás és érthetetlen jelentésének tulajdonították, így Trattner is, a ki kezdett elhidegülni Helmezy iránt, úgy, hogy Kazinczynak kellett Trattnert kiengesztelnie.

Bizonyos, hogy bármilyen súlyos évek vonultak is el hazánk felett; a politikai, társadalmi és irodalmi élet dermedtsége bármennyire önmagába sülyesztette is nemzetünket, mind ez alig fejt meg együtt véve is azt a nagyfokú közönyt, a melylyel a széphalmi vezér munkáinak kiadásáról szóló hirt fogadták. Az említettekön kívül különösebb okának is kellett ennek lennie, a mit Kazinczy ízlés- és nyelvreformja egész szellemében kereshetünk. Az ellentábor hangos kifejezést adott nem tetszésének, s a Helmecezy jelentése éppen nem volt alkalmas arra, hogy a mesternek újabb híveket szerezzen. A Vitkovicshoz írt epistola s a *Tövisek és Virágok* megjelenése óta eltelt pár év ha nem volt is elég az ellenfél szervezkedésére, arra bizonyosan elég volt, hogy legalább hangulatot keltsen Kazinczy reformja ellen oly körökben, a melyek e reformot pusztán a nyelv s nem egyszerűs mind az általános mivelődés szempontjából ítélték meg. Hogy a Dayka Gábor és a Báróczy Sándor életrajzában Kazinczy elméleti úton is tisztázni iparkodott a nyelvújítás szükségét s lehetőségét és mintegy a gyakorlati újításnak útjait is egyengetni akarta, csak legszorosabb tanítványai körében érte el egyelőre célját, az írástudók nagyobb tömegében még csak a harcra hívó szózatot hallották meg. E szózat inkább ellenállásra, mint engedékenységre, inkább fegyverkezésre, mint meghódolásra ösztönözte az ellenvéleményűeket.

A költséges kiadásra négyszáz előfizetőt várni legalább is vérmes remény volt. Nem hiába panaszkodott Trattner, hogy a hirdetés megjelenésétől számított pár hónap alatt nála csak egy előre fizető jelentkezett. Maga Kazinczy is „bolondság“-nak tekintette a négyszáz megrendelőre való várakozást, barátai sem igen biztathatták. Például Pápay világosan megmondá, hogy a legszívesebben toborzana előre fizetőket, senki munkáira sem szívesebben, mint a Kazinczyéira; de — úgy mond — „bocsánat legyen mind az írótól, mind a nyomtatótól, ha Helmecezy jelentésére nem fogok lehetni oly szerencsés térítő, mint máskép apostoli buzgóságomtól várhatnák.“ Nem is hiszi, hogy minden pesti vásárra három kötetet lesz képes kibocsátani Trattner, bár kettőt adhasson ki. Abban is sokan gáncoskodnak, hogy a széphalmi mester oly művekkal akarja kezdeni a kiadást, a melyek nem régiben jelentek meg, mint pl. a Marmontel *Szív-képző regéi*. Pápay inkább a kritikai és nyelvtudományi dolgozatokat látná először szívesebben, vagy pedig a még napfényt nem látott fordításokat, mint a *Messias*.

Szomorúan kezdte tapasztalni Kazinczy, hogy régóta ápolat reménye szinte hajótörést szenved, mivel Trattner azt rebesgette, hogy az előre fizetők csekély száma miatt lemond a tervezett kiadásról. A széphalmi mester el is határozta, hogy ön-

maga pótolja, a mit a közönség elmulaszt, s a maga költségén adja ki műveit. Hajlandónak mutatkozott a kötetek számát a felére szállítani, csak kilencz kötettel lépni a nyilvánosság elé, kihagyván Gessner s Klopstock műveit és a régiségeket. S ha így sem adja ki Trattner, a maga költségén nyomatja ki, ő maga fogja szétküldözgetni a megrendelőknek.

Újabb megállapodásra kellett tehát jutnia Trattnerrel, a ki világosan megmondá, hogy Kazinczy műveit nem fogja nyomatni a „maga risicójára“, hanem csak az íróéra, ha ötszáz példányt nyomat, s Kazinczy ivenként 19 forintjával fizeti, s e mellett a rézmetszeteket is ő csináltatja. Kazinczy tehát arra kérte Trattner, hogy a száz előre fizető pénzét fogadja el előlegül, s ha ez összeg nem fődözi augusztusban a nyomtatás költségét, a hiányt ő a magából pótolja. De reményli, hogy a következő kötetek megjelenésekor annyi megrendelő ajánlkozik, hogy a kiadás semmi halasztást nem szenved. A *Bácsmegyeivel*, a melyet „tizenhárom esztendeje vár, sürget a publicum“, s Weber regéivel kezdi a kiadást, s a köteteket egyenként is árultatja és senkit sem kötelez, hogy valamennyi kötetet megszerezze.

Így azután Helmezynek sikerült rábírnia Trattner, hogy végre csakugyan nyomatni kezdé Kazinczy munkáit oly szándékkal, hogy augusztusban egy, a leopoldi (nov.) pesti vásárra pedig két kötet fog megjelenni. Engedni ott, a hol az író tekintélye csorbát nem szenved, s a nyomtató haszna nyilvánvaló; de nem tágitani semmit, a hol az írói tekintély kockán forog, bárha a nyomtató érdeke kivánná is: ez volt alapgondolata Kazinczynak művei kiadásában. Például *Bácsmegyeit* Kazinczy a IX-ik kötetnek szánta, jöllehet a kiadást azzal kezdi, Trattner pedig első kötetül kívánta közrebocsátani. „*Bácsmegyeit* tenni első kötetül — írja Kazinczy — annyi, mint egy kilencz szobájú épületben egy disztelen kabinetet tenni a szála helyére.“ Nem „valami szeszből“ ellenkezett ő Trattnerrel, hanem mert „ez a nyavalyás román“ érdemetlen arra a polczra, a melyre a nyomtató emelni akarja; ki is hagyná szivesen, ha az a remény nem élesztené, hogy a *Bácsmegyei* kelendősége pótolja a többi köteteket. „Hogy az olvasók — írja — azon inkább fognak kapni, mint a Yorick érzékeny utazásán s a Goethe darabjain — az engem el nem szédít. Tudom én, mit ér a sokaság tapsa, s miatta magamat nevetségessé nem tehetem.“

Kazinczy okai meggyőzték Trattner, a ki második jelentésében már arról tudósította a közönséget, hogy „több jeles hazafiaknak javaslásokra (minthogy sokan a kihirdetett hűsz darabok s az ezekért járó előfizetési pénz sokaságától megijedtek)“, megváltoztatta szándékát, s hogy a munka könnyebben

megszerezhető legyen: a húsz kötetet kilenczre szállította le. Végre csakugyan meg is jelent augusztusban Kazinczy munkáinak első darabja, a *Bácsmegyei*.

Hogy a föntebb említettük közöny még oly széleskörű ismeretség mellett is, a milyennel Kazinczy dicsekedhetett, annyira hidegen hagyta a nemzetet a tervezett kiadás ügyében, arra minden bizonynyal érezhető hatással volt a *Mondolat* is. Lényegesen hozzájárult a hangulatkeltéshez, sőt a még több helyen alig mutatkozó ellentétet felfűnőbbé, merevbbé különítette. Az írástudók seregéből határozottabban kiváltak és tömörültek az újítás barátai és ellenségei. Nemcsak sejteni, de világosan látni lehetett, mily heves ellenzésre talál a Kazinczy reformja, s az ország mely vidékén szervezkedik és erősödik az ellentábor. Azt, hogy milyen fegyverekkel hadakozik, már régebben tudták, mióta Barczafalvi Szabó Dávid először tett próbákat a szócsinálásra a *Siequart* fordításában s a *Magyar Hirmondóban*. A bécsi *Magyar Műsában* (1787), Pethe Ferencz gazdasági lapjában (1796) s a *Magyar Merkuriusban* (1795) már akkor gúnyolódni kezdtek a nyelvújítással, s a gúny fegyverei továbbra is a leghatásosabbaknak látszottak az újítók megfékezésére. Ezt a fegyvert használta a *Mondolat* is, de élesebbre köszörülve s forgatásában nagyobb erőt s bátorságot tanúsítva.

Így keletkezett a *Mondolat* is. Eredeti magvát Szentgyörgyi József debreczeni orvos, a Kazinczy régi jó barátja, írta és pedig azon alkalomból, midőn Böszörményi Pál Debreczen városi tanácsos Benedek Mihály superintendenshez egy tréfás levelet küldött, a melyet „Szaklányisan új szókból szőtt“, s Benedek nagy örömmel olvastatta a „bolond levelet“ és „mindent kért, hogy írjanak több ilyent, kérte Szentgyörgyit is“, a ki végre engedett az unszolásnak s megírta a *Mondolatot*, illetőleg a kinyomatott pasquillnek 19—46. lapjait. Nemcsak az orthologia egyik góczában, Debreczenben, hanem másutt is, a hová eljutott a kézirat, sok derült órát szerzett. Szentgyörgyi gúnyirata három kérdés megvilágítását czélozza: mennyire szükséges a magyar nyelv művelése, ki végezze e munkát, s miféle módjai és eszközei vannak a kimivelésnek.

Az eredeti *Mondolat* kézírata több példányban járt kézről-kézre a Tiszán túl s „egyik azon urak közül — olvassuk Szentgyörgyi levelében, — kiknek kezeken megfordult, valami jurátushoz küldötte fel a collegiumba, hogy az az ő számára deákkal irassa le, s ezzel az alkalmatossággal akadhott olyanok kezébe, a ki osztán tovább küldötte“. Ezt a véleményt azzal is megerősítve látja Szentgyörgyi, hogy „sok helyett ész nélkül és elcsúfítva van kiadva“. Neki az volt célja, hogy tréfát üzzön a Barczafalvi Szabó Dávid szógyártásaiból, nem a nyilvánosság

előtt, hanem csak meghitt baráti körben, s csak elhült, szemeszája elállt, midőn az „ártatlanul és csupa juchsból irt játékot“ éppen egyik legtiszteltebb barátja ellen látta fordítva. „A mindenható Istenen kívül — írja Kazinczyhoz — tulajdon lelkem esméretét (melynek szava pedig szivemben, hidd el, nagyobb a becsület érzésénél) hívom bizonyságul, hogy sem a kiadót nem esmerem, sem szándékában soha csak tudással is, annyival inkább megegyezéssel részt nem vettem: sőt ha efféle csak gyanításképen meggondolhattam volna is, noha az a (szerencsémre és megigazitásomra) magától a kiadótól is megkülönböztetett nyomtatványú rész, a 19-ik laptól fogva a 46-ikig az aláakott jegyzések nélkül, minden személyes érdeklésektől üres és tökéletesen ártatlan, mégis soha nem irtam volna.“

A *Mondolat* kéziratát Somogyi Gedeon, tanult és olvasott fiatal író és veszprémmegyei esküdt is megkapván, bővítette, jegyzetekkel ellátta s élet egészen Kazinczy és Berzsényi ellen fordítva, elhatározta, hogy azt nyilvánosságra bocsátja. A környékbeli ref. papok közül néhányan, talán a Tóth Ferenczcel folytatott vallási vitakozás és Kazinczynek abban nyilvánult szabadelvű gondolkozása miatt is, neheztek a széphalmi mesterre, a ki a „kálvinista magyarságot“ nem egyszer keményen megróttá s éppen nem kívánt „martyr lenni a helv. confessióért s nem buzgólkodott velük azon, hogy ezt a confessiót tehessék hazánkban uralkodó vallássá“. Ezek és mások is élesztették Somogyi Gedeon harczi kedvét, a ki sógorával, Fábián József tótvázsonyi lelkészszel, a Chaptal műveinek magyar fordítójával, s Oroszy Pál veszprémmegyei táblalabiróval összefogván, gyűjtögetni kezdték a kiadás költségeit „azon hazugsággal, hogy Somogyi a magyar literaturának gyarapítására fog igen szép munkát a *Mondolat* alatt“ közzétenni.

Kazinczy a *Mondolat*-ot Szentmártoni Radó Sándortól kapta meg az 1814. évi január havában, midőn a Báróczy életrajzán dolgozgatott s a maga műveinek kiadását tervezgette. Első fölhevülésében legott arra a gondolatra jutott, hogy ez „a sicarius“ ő ellene „nem magától jő, hanem hogy reá ki van küldve“. S bár többször hangoztatta, hogy a *Mondolat* az ő philosophusi nyugalmit meg nem zavarta, szavaiból könnyen kivehető, hogy bosszúsága soká izzott és lángolt.

Helyes szempontból kiindult ítélete azonban már néhány nap mulva meglepően nyilatkozik a Berzsényihez írott levelében (1814. jan. 10.), midőn így szól: „Meg nem indultam a gyermeköze marhaságán. *A ki a szabadságot becsüli, tőrje el a féltelenséget, a meddig lehet.* Engem Somogyi Gedeon sem jobbá s nagyobbá, sem rosszabbá s kisebbé nem tehet, mint vagyok.“ De gyanúja is erősödik, hogy a dunántúli írók többé-kevésbé

mind részesek a *Mondolat*-ban, mert „nem felejthetik a Himfy recenzióját s a *Tövis*ek-ben a Himfyre irt epigrammát“. „Huic uni multos Marios (Kisfaludios) inesse“ — fejt ki világosabban gyanúját s ismétli számtalanszor. „Szomorú dolog, — sóhajt fel — midőn az ember lelkét még a poesis sem teszi nemessé.“ Kazinczy első sorban folyvást Kisfaludy Sándort gyanúsítja a *Mondolat*ért, noha ennek alig van bármi elfogadható alapja. Az, hogy 1808 óta Kisfaludy nem irt neki, még nem lehetett alap a gyanúsításra. S különben is Kisfaludy levelei teljesen megcáfolják Kazinczy föltevését úgy, hogy e váddal nincs miért e helyen bővebben foglalkoznunk.

A mint Kazinczy higgadtan itélt a *Mondolat*-ról: számot adott magának a pasquill való értékéről is. Somogyi, szerinte, voltaképen nem tett mást, mint egy szamarat festett s a rajta ülő fölé egy nevet irt; az ő és Berzsenyi munkáiból kiszedte az újaknak tetsző szókat és szólásokat „minden ész és értelem, minden elérhető czélzás nélkül“, s ezeket összekeverte a Barczafalvi Szabó, Pethe, Vandza, Folnesics és mások izléstelen szavaival s ezekkel együtt akarta őt és Berzsenyit meglakoltatni. Az egész munka „nem egyéb, hanem malitiosus Bűberei“. a melyre már megfelelt a Dayka Gábor, részint most felel a Báróczy Sándor életrajzában.

Olyan fegyvert, mint Somogyi, ő nem használ; nem száll vele pörbe, mert fölötte alacsonynak tartaná magát, ha „ennek a gyerkőczének vadságát túrni nem tudná“. Ő nem „az ostoba nevetés“ fegyverével küzd, hanem komoly érvekkel. Belátja, hogy „valamint mindennek a világon van valami haszna, úgy van ennek is: „a Folnesicsok, Vandzák, Pethe Ferenczek megszeppennek s nem fogják üzni bolondságaikat“. Hogy szerencsétlen újítások is történnek: ebből az okos ember éppen nem következtetheti, hogy minden újítás szerencsétlen és tilalmas. A *Mondolat* tehát a nyelvújítás reformjának inkább kedvez, mint árt. Míg Pethe Ferencz és társai megfélemednek: Kazinczy és követői, kiket „nem megszorulás és viszketegség ragad a szó és szólás természetére, nyugodt elmével haladnak elébb“. „Jól esett, hogy azt írta a gyalázatos ember, akarhatja ellen használt az én felemnek“ — mondá Kazinczy Lácza Szabó Józsefnek is. Nincs tehát oka szégyenkeznie a *Mondolat*-on, s éppen ezért maga mutogatja s küldözgeti mindenkinek, a ki látni akarja vagy kérdezősködik utána. Sok nyelvrontó megérdemli a korbácsot: hogy neheztelne hát Szentgyörgyre, holott már Somogyi Gedeon iránt is lelohadt haragja.

Somogyi Gedeon — mint Szemere Pál hallá — egyenesen azzal a czállal adta ki a *Mondolat*-ot, hogy „Kazinczyt bántsa“ s hogy háborúskodást kezdjen. Tudta, hogy gúnyiratát nem

hagyják felelet nélkül; készült is a további harcra, meg sem álmodván, hogy „Kazinczy vele perbe eredni nem fog, s készen tartja a Kazinczy által irni gondolt válasza is feleletét“.

A széphalmi mester köre általában nagyon megbotránkozott a Somogyi Gedeon vakmerőségén s annyi gyalázatot szórt fejére, a mennyit „egy semmire való is sokért fel nem venne“. Mint maga a mester, tanítványai is úgy vélekedtek, hogy nem volna méltó Kazinczy hirnevéhez válaszolni a *Mondolat*-ra. Kis János azt írja barátjához, hogy a pasquill egyáltalán nem is méltó arra, hogy „nyugalmunknak legkisebb részét is neki feláldozzuk“. „A te tekinteted — folytatja — és szép híred sokkal erősebb fundamentomon áll, mintsem hogy azt egy oly gyáva ember eldönthetné.“ Ugyanezt a meggyőződést táplálta a pesti triász is, a melynek tagjai közül Szemere Pál és Horvát István már készültek is a feleletre, Helmecey meg czélzást tett rá az említett jelentésben. Mind Horvát, mind Szemere a szatira ostorát kezdték subogtatni; emez „Somogyi Gedeon és a szamar“ czímmel próbált először választ adni a *Mondolatra*. Ungvárnémeti Tóth László komoly érvekkel akart a vezér mellett sikra szállni, Dessewffy József pedig azt ígérte, hogy ha jó kedve lesz, ő is kitréfálja Somogyit. Kap tehát ő — mint Vitkovics írja — elég feleletet, „míg él, leszen mit olvasnia, leszen min bánkódnia“.

A *Mondolat* s a Kazinczy munkáiról kiadott jelentés nagyobb hullámokat vertek föl a nyelvújítás terén, mint mindaz együttvéve, a mi addig akár mellette, akár ellene napvilágot látott A közfigyelem szorosabban ráirányult a reform lényegére és mellékkérdéseire egyaránt: az új, vagy idegenből átvett eszmék és fogalmak magyar elnevezésére, az idegen stílbeli szépségek és fordulatok átültetésére s a helyesírásra. A kérdés lényegét Kazinczy sem tartotta egészen eldöntöttnek a Dayka Gábor életrajzában elmondott észrevételeivel. Bár dicsekedve emlegette, hogy többen azok közül is igazat adtak neki, a kik előbb nem osztoztak az ő felfogásában; mégis szükségesnek látta, hogy a Báróczy életrajzában újabb okokkal s adatokkal támogassa meggyőződését. S voltaképen nem is újabb szempontok földerítése, hanem csak a bizonyítékok halmozása érdeme az életrajz ide tartozó részének. A bizonyítékok összegyűjtésében nemesak maga Kazinczy, hanem tanítványai — első sorban Szemere és Helmecey — is nagy buzgóságot fejtettek ki, azt hivén, hogy mint minden reformnak, a nyelvújításnak a sikere is attól függ sok tekintetben, mennyire tud a régi gyökérszálakhoz kapcsolódni. Még addig senki sem czáfolta meg, a mit Kazinczy a Dayka és Báróczy életrajzában bizonyítgatott, s néhányan azok közül is, a kik határozottan az orthologia hívei voltak, szinte félénken kérdegették a széphalmi vezértől az új szók (egyetem, szellem,

komoly, féltékeny, szerény, stb.) keletkezése módját. Kazinczy szívesen felvilágosította a kérdezőket: mit vett a régiségből, mit alkotott ő maga s milyen analogiákra próbált új képzéseket. S mindig önérzettel hivatkozott komoly érveire, a melyekhez méltó fegyverekkel az orthologusok nem dicsekedhettek. Nevetni könnyű — ismételte sokszor, — de alaposan czáfolni annál nehezebb. A nyelv ugyan egységes, de a költői és prózai műfajoknak más-más a nyelve, a mit sokan nem akarnak megérteni, s éppen ez az akadály a nyelvújításnak, az ízlés reformjának. Jaj annak, a ki mindenben csak a szokást tekinti mértékadónak s nem azt, mit kíván egy tökéletes nyelv ideálja. Holt nyelvnek, vagy a mely már virágzása tetőfokára jutott, nincs szüksége az újításra: de mit tegyen a magyar író, midőn nyelvében a *Tugendre* s a *Muthra* sem talál megfelelő kifejezést? Az ő új szavait a jobb írók köszönettel fogadják, s ez neki elég.

A mint a nyelvújítás reformja erős hullámokat vetett: a mesternek éreznie kellett, hogy tanítványai részben csakhamar túlszárnyalják őt. Helmecezyről mind ő, mind barátai észrevették, hogy merészségben valamennyi magyar íróát fölülmul. „Helmecezy — írja Pápay Kazinczyhoz — kivált a neologizálásban erőlködve akarván követni téged, nagy mesterét, a nagy erőlködésben egészen megszakasztja nyelvünket, s nem veszi észre, hogy a kazinczysmusok, melyek magának Kazinczynak tollából füszerző kimélléssel oly szépen folynak, az övéből egymásra halmozva idéetlenül esnek ki.“ Ezért ad a széphalmi vezér Helmecezynek jó tanácsokat, hogy nagy szükség nélkül ne ingerelje a „pór sereget“; hogy nekik érthetetlen ne legyen; hogy az újításokat ne keresve keresse, hanem csak „elmulaszthatatlan kénytelenségből megragadni“ láttassék. „Ha úgy írunk — mondja, — hogy egyik szokatlan szó és szólás nyomban érje a másikat, stílünk a Somogyi Gedeonéhoz fog hasonlítani. Én a Horáciz *callida pincturáján* azt is értem, hogy az újítások úgy szövetségessenek a mindenek által jóknak ismért szók és szólások közé, hogy rajtok a fül és szem elsikamljon s észre se vegye.“ A mire a Báróczy életrajzában tanít a mester, Helmecezyt is arra figyelmezteti: csak ott kell újítani, a hol az újításra multhatatlan szükség van, s az új szónak szép hangzásúnak kell lennie. S e mellett az új szót bizonyos fortélylyal kell használni: ritkán éljen vele az író s „bájos stíle meg se engedje sejtetni, hogy ott újítás van“. Lám Cicero is arra int, hogy „az ujságokkal ritkán éljünk, s ne feledjük, hogy minden nyelvben vannak anomaliák, s ha semmi anomaliát nem tűrünk meg, félig új nyelv, érthetetlen nyelv lesz, melyen írunk.“ „Ne quid nimis!“ kiáltja hozzá.

Kazinczy izgatásainak hatásai évről-évre láthatóbbakká let-

tek. Az orthologusok szidalmazták, kárhoztatták s nyelvrontónak kiáltották ki, míg „jobb fejeink“ egy úton haladtak vele és pedig azon az úton, a melyet ő jelölt ki. S azt remélte Kazinczy, hogy tiz év múlva szégyenkezve fogják látni a maradiak a megtört úton nemzetünket, hogy ők gátolni akarták előhaladásában. Hányan vannak az ifjabb írók között, a kik csak az ő javalásától teszik függővé írói működésük folytatását vagy félbehagyását. Például Vályi Nagy a Homeros fordításában csak Kazinczy-nak és tanítványainak óhajtott tetszeni. Azért jósol a széphalmi vezér Szentmiklóssy Alajosnak nagy jövőt, mert az „ő tanácsának enged“. Ungvárnémeti Tóth László ifjúkori tévelygéseiből, midőn a régi görög-latin és a német irodalmak szeretete már-már kiforgatta nemzetiségéből úgy, hogy szinte szégyenleni kezdé, hogy magyarnak született, a *Szövképző regék* olvasása után gyögyült ki. „Olyan kedvem jó a magyar nyelvhez, — írja Széphalomra — hogy már nemcsak nem szégyenleném magyar voltomat, hanem még dicsekedném is Kazinczyval, nyelvemmel s nemzetemmel.“ Nem is óhajt mást kritikusanak Kazinczyn kívül, a kihez feltétlen bizalma van s még a *Tövisek*-beli tanításától sem akar semmiben eltérni. Cserey Farkas is úgy van meggyőződve hogy Kazinczy törekvéseit „a jelenlevő kornak legnagyobb része, a következendő pedig egészen méltóképen tiszteli és fogja tisztelni“.

Az irodalom haladásának ez időben egyik legfeltünőbb jele az *Erdélyi Múzeum*. Midőn Kazinczy megkapja az első füzetet, a feleségével Sátoralja-Ujhelyből sétál hazafelé s az úton folyvást olvasgat. Lába valami gazban megakad, orrára bukik, s két ujja majd kifeszamodik, a tollat sem tudja fogni egy ideig. „De ezt a fájdalmat — úgy mond — s alkalmatlanságot kész volnék még egyszer szenvedni, ha még egy ilyen derék füzetet olvashatnék.“ „Óh — kiált fel — tagadja hát, a ki akarja, hogy haladunk! mik ehhez képest előbbi próbáink e részben!“ Döbrentei vállalata minden reményt fölülmul. Valóban „így megyen a dolog, ha sok pártfogói vannak, mert egynek ritkán van elég ereje mindazt tenni, a mit akarna.“ „Literaturánk — mondja — esztendő olta néhány nevezetes darab által szaporodott, s ha tűzünk nő és szokás szerént el nem alszik, el fogjuk mondhatni, hogy valaha már haladunk.“

Méltán is remélhető, hogy az ilyen munkák megtörik a nemzet közönyét. Az értelmes fők megsajditják, hogy „az újítás némely írónkban nem merő viszketeg, hanem valami egyéb, valami jobb, s végre ez a sajditás némely koponyában világos felderüléssé tisztul fel“. Ezért buzdítja Döbrenteit: „Ne gondoljunk a nagy sereg hidegségével, ne gondoljunk magasztalásával, s becsüljük inkább magunkat, mint hogy az által akarnánk megszabattatni érdemeinket“.

Az 1814. év februárjában választja meg Kazinczyt a sátoralja-ujhelyi ref. gyülekezet főfelügyelőjévé. Kételkedve engedett a felszólításnak, részint mivel független helyzetét nem akarta kockáztatni, részint mert nem eléggé ismerte az egyházközség vezető embereit, a kiknek irányt szabni az ő tiszteje vala. Miután azonban meggyőzték arról, hogy szolgálata „az ecclesia dolgainak hasznokra lehet“, tartózkodása elmúlt, a megbizatást elfogadta, késznek ígérkezvén teljesíteni mindazt, a mi erejéből kitelhetik. Tudta, hogy fényt s hasznot hiába keresett volna, ilyet ez a hivatal nem szokott adni, meglegedett tehát szolgálatának hűséges teljesítésével. El volt tőkélve, hogy a mely pillanatban azt látja, hogy az egyházközségnek nem használbat úgy, mint óhajtaná, legott visszavonul ismét, mert „csak névvel lenni az, a minek cselekedettel kellene lennie“, sohasem fért össze erkölcsi érzésével. Elhatározását az a körülmény is elősegítette, hogy mind felügyelőtársa, mind az egyház két papja oly férfiak, a kik bármely nagyobb ecclesiának is becsületére válnának. Kivált az ifjabb pap, György József, valódi fényt vont magára és az egyházközség tagjaira is azáltal, hogy a különböző vallásfelekezetek közötti békés érintkezés útjait sikeresen egyengette. Beköszöntő beszédében mindjárt arra irányozta a hivek figyelmét, hogy csinos nagy templomukba egy orgonát szerezzenek, miáltal „az éktelen éneklés megszeliđtessék“. „De — úgy mond — mindenek felett azon kellene igyekeznünk, hogy az Istennek *élő templomot* építsünk, az az hogy oly iskolát nyissunk meg, melyben gyermekeink mind azt tanulhassák, a mi őket jó emberré s alkalmas és hasznos polgárokká teheti, és a melyben egy igazabb, szebb gondolkozású s érzékű maradék neveltethessék. Engemet e hivatal felvállalására az a szép remény bírt, hogy ezt teljesedve láthatom meg.“

Így törekedett Kazinczy teljesíteni hazafias és vallásos kötelességeit, jóllehet hitsorsosai felvilágosult gondolkozását nem egyszer kemény bírálát alá vetették s írói felfogását, a mely szerint az orthodox protestáns papok irodalmi működését több ízben megszóltá, a protestáns vallásban való lanyhaságnak tulajdonították. Ez ítélet téves voltát, a mely a széphalmi vezér jellemének s irodalmi nagy céljainak félreismeréséből származott, néhány évig tartó főfelügyelői működése egészen világosan bizonyítja.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi decz. 15-én megjelent 5-ik füzetében a közlemények sorát Myskovszky Viktor „Néhány felsővidéki műemlék“ cz. dolgozata nyitja meg. Ebben a beregszászi, nagy-szöllősi, szalomai, rudabányai, sajószent-péteri és szendrői templomokat ismerteti. A beregszászi plébánia-templom egyes részeiben s részleteiben eredetileg csücsíves stíli templom, a városon keresztül a délkör irányában folyó *Vérke* jobb partján áll s régente lőrészekkel s kapuzatokkal ellátott körfallal s sánczárokkal volt megerősítve. A jelenleg már nem létező erődítmény helyét szabad tér, s a templom déli oldalán díszes park foglalja el. A templom építése a XVI. század első negyedében Mária királyné bőkezűségéből végeztetett be. Akkori időben, a templom déli oldalán, alig nyolcz lépésnyire már állott a sz. *Mihály őrangyalról* elnevezett oltárnoksághoz tartozott s gót stílusban épült kápolna, melyet sajnos, 1846-ban lebontottak, a nélkül hogy legalább rajzát megóvták volna az utókor számára. Az 1686. év június 8-án a munkácsi vár kurucz őrsége Radics András vezérlete alatt ostrommal foglalta el a templomot, és azt a Mihály kápolnával együtt felégeté. Ezen időtől fogva a templom 1837-ig mint rom, fedetlenül, csak a négy főfalával állott, régi gótíves bolthajtása pedig mind a szentélyben, mind a hajóban bedőlt. 1743-ban a gróf Schönborn család mint Beregszász földesura és a templom kegyura, csupán a templomtól külön álló Mihály kápolnát javíttatta ki, ellenben a nagy templom folyton pusztult, míg végre 1837-ben Schönborn gróf, a templom kegyura, továbbá Hám János szatmári püspök, Bereg megye, Beregszász városa s mások adományaiból hozzáláttak a templom gyökeres helyreállításához és részben átalakításához. A templom újítása 1846 november 1-jén bevégeztetvén, Hám János megyés püspök által újra felszenteltetett. A *nagyszöllősi* plébánia-templom még eredeti gótikus izlésű és a XIV. századból származik. Azonban a szentély és hajójának boltozata a falpillérekkel együtt a XVIII. századból való. Eredeti gót stíli még a templom déli és nyugati csücsíves kapuzata, továbbá a diadalív, az olvasókarzat megmaradt részleteivel, pastophorium és a szentély délkeleti falán lévő díszes ülőfülke. Régente ez a templom is köfállal volt körülvéve és megerősítve, melynek azonban itt-ott már csak az alapfalai vehetők észre. Déli csücsíves kapuzatának béléte horonyokkal és pálczatagokkal gazdagon van tagolva, mely pálczatagok fent az ívezet csücsán egymást ke-

resztezik. Ezen templom belseje falfestményekkel lehetett díszítve, melyek a falon itt-ott észlelhető foltokról ítélve bizonyosan még a százados mészréteg alatt lappanguak. A *szalonmai* ref. templom kis méretű ugyan, de nagy régiségű, még a XIII. század elejéről származó román stíli templomka, a mult századok e tiszteletreméltó, és még a tatárbeütés előtti időből származó műemléküink, szokatlan alakítású kettős szentélyével nem csekély mértékben köti le nemesak a bűvárkodó régész, de a laikus figyelmét is. Tekintve primitív román stílusát, a vastag falban áttört mély bélletű, még lőrésalakú félköríves ablakait, de különösen alaprajzának elrendezését és kettős apsisát, tagadhatatlan, hogy itt még alighanem egy a XII. század végén, vagy a XIII. század elején épült román stíli régi műemlékünnkel van dolgunk. És csakugyan erre a régi korra utal az apsidiol falán lévő, újabb időben a százados mészrétegtől részben megtisztított azon falfestmény részlete, mely alakjainak és keresztdíszítményeinek jellege és stílusa után ítélve határozottan még a XIII. század elejére utal. A *rudabányai* ref. templom, tekintve kora gót részleteit és vasajtájának stílusát, már a XIV. század közepén, vagy annak második felében épülhetett. Rudabánya akkor a hét felső-magyarországi bányaváros között a harmadik helyet foglalta el jelenleg pedig kis helység, csak régi templomáról, valamint gazdag vasérczet tartalmazó bányáiról ismeretes. A *sajó-szentpéteri* ref. templom is igen régi. Történeti adatok szerint Sajószentpéter már a XV. században mint Oppidum fordul elő, és itt szent Péterről nevezett prépostság is létezett, s valószínű, hogy a város ezen prépostságtól nyerevét. A templom szabályos alaprajzáról, nemkülönben a még bár csekély számú, de érdekes műrészleteiről ítélve, egykorszép gótizálású műemlékünnk lehetett. A *szendrői ref. templom* külseje ódon barna falazatával még a XV. századra utal, bár némely történetíró szerint e templom már a reformáció korszakában, a XVI. század első felében épült volna, és pedig állítólag öt környékbeli református helység lakosainak költségén. A most néhány év előtt épült új templom hajója rövidebb s csak három ablaka s mennyezete van. A templomtól, ennek nyugati oldalán külön álló és kőből épült harangtornya még eredeti régi; erkélyes s hangnyílásokkal ellátott felső emeletével, magas karcú és merészen emelkedő toronysisakjával, valamint a sarkokon faragott köveket utánzó sgrafittó díszítményeivel — szerencsére kikerülve az újítást — most is még a maga ódon és eredeti jellegében nem csekély díszére van a városnak. Az új templom régi tornyával jelenleg is kőfallal van még körülkerítve, a melyen belül egykor temető volt. E templomnak érdekes régiségei is vannak, így az egyház lédájában gondnal őriztetnek igen becses egyházi edények, mint kelyhek, kupák, tálak és tányérok, valamint egy aranynyal dúsan kivarrott piros selyem sujtás-nyeregtakaró, mely bármely múzeumnak is díszre lenne, mind a skofiumhímzés művészies kidolgozására, mind pedig nagy értékére

nézve. Ezen műtörténeti tekintetben érdekes nyeregtakaró még a XVII. századból származik, s az utolsó szendrővári török basáé volt, a kit a Bódva partján Zákány István magyar vitéz levágván, a várat is elfoglalta, sok becses kincsesel együtt a basa drága nyeregtakaróját és selyemturbánját a szendrői ref. eklézsiának ajándékozta. Mindezen kincsek az ötvös-művészet oly nevezetes és nagy műbecsessel bíró emlékei, hogy azok külön leírást és ismertetést érdemelének meg. — G o h l Ö d ö n befejezi „*Kelta és egyéb barbár érmekink technikai sajátosságai*“ czimű tanulmányát. Tanulmányának eredménye nagyjából az, hogy a kelták és általában barbár népeink, a mikor hatalmuk, jólétük és kulturájuk virágzott, gazdasági és kulturális fejlődésük szükségképeni tényezőjeképen elsajátították és átvették a klasszikus népek pénzverési módját, részben némely typusaikkal együtt. Aztán hasonló okok és különféle helyi jellegű kényszerítő körülmények következtében saját különleges eljárási módok és saját nemzeti stíl és typosok fejlődtek ki egyes törzseknel, és pedig leginkább azoknál, melyeknek nemzeti egyénisége és hatalmi állása történelmileg is leginkább kidomborodik, így a galloknál és a bójoknál. Idő folytán aztán, talán nemzeti karakterük és hatalmuk hanyatlása miatt, másrészt kereskedelmi összeköttetéseik megerősödése következtében, mind a technikai eljárások, mind a stíl és a typosok dolgában ismét közeledtek a klasszikus népek pénzverési eljárásaihoz, és ismét ezektől vettek át typosokat, és éremszetileg is mindinkább hozzájuk asszimilálódtak, míg végül a Kr. utáni századoknak a barbár érmészet szempontjából legbizonytalanabb homályában csak itt-ott különböztethetjük meg egyes, közelebről még meg nem határozható törzsek érmelését az egyszerű hamisítók titokban fűzött munkájától. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások olvashatók: Czirák Gyula: „Gombos (bogojevai) régiségekről“; Biró Bige György: „Egy érdekes szabadkai sírlelet“; Darnay Kálmán: „A csabrendeki diademáról.“ — Az *Irodalom* rovatban ismertette vannak a következő művek: dr. gr. Széchenyi Miklós: „A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története“, ismerteti Dd.; Nyári Sándor: „A czenstochowai Páloskolostor és magyar műemlékei“, ism. dr. Nyári Sándor és dr. Éber László. — A *Különfélék* tartalma: „Az Orsz. régészeti és embertani társulat szeptemberi és októberi ülése“, dr. Szendrei Jánostól; „Az esztergomvidéki régészeti és történelmi társulat“, ism. x.; „Kökori fejsze“, Dudás Andortól; „A kis-azari régiségekről“; „A szentimrei templomrom“, Halaváts Gyulától; „Régi királyi kincsek Báthory István birtokában“, Takáts Andortól; „Rejtélyes bélyegű cserepek“, Hpl-től; „Öntőminta tarsolylemez készítésére“, Hpl-től. A fűzethez az egész évfolyam kimerítő tartalomjegyzéke és tárgymutatója van csatolva.

3. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi fűzetének tartalma: Vámbéry Armin *Abdurrahman khán, Afghanisztán ura* czimmel

a nemrég elhunyt közép-ázsiai mohammedán fejedelem életét, politikáját és tendenciáit ismerteti, ki mint fejedelem nemcsak nagyatyját multa fölül, hanem moszlim Ázsia összes mohammedán uralkodóit. Persia utolsó királya, Naszreddin sah, mint az európai kultúra barátja, vele egyenrangú volt ugyan, s mint ügyes diplomatát Abdul Hamid szultán mellé állíthatjuk; de mivel az előbbiben nem volt meg a szükséges erély és vállalkozó szellem, az utóbbiban pedig a személyes bátorság és határozottság. Abdurrahman mind a kettőt fölülmulja. Szerző végül néhány szót szól személyiségéről és családi viszonyairól. Ezután Marczali Henrik *Az idealismus a XX. században* című cikke következik. Ezt a szerző Carvesati olasz publicista azon munkája számára írta, mely összefoglalja minden nemzetbeli kiválóbb gondolkodók véleményét az idealismusról. — Egy névtelen író befejezi *A magyar honfoglalás kútfői*-ről szóló ismertetését. — Csengeri János *A magyar Aeschylus* címmel az Akadémiában tartott felolvasását adja. A M. Tud. Akadémia ugyanis Csengerit megbizta, hogy Aeschylus Oresteia-jának már elkészült fordítását egészítse ki a hátralevő négy tragoedia átültetésével. Szerző elvégezvén a feladatot, Aeschylusnak egyik, nálunk kevésbé ismert darabját, a hét Thébavivót mutatja be főbb részleteiben. — Jászi Oszkár *A szerves társadalom-elmélet* cizmen ismertetvén Tegze Gyula „Szerves társadalomtani elméletek“ és Hegedűs Loránt „A sociologia sarktétele“ című munkákat, megállapítani igyekszik ez elméletnek tudományos értékét és jelentőségét a mult és a jövő szempontjából. — Ezután Szvjetlov *Az élet útjai* című orosz regényéből az utolsó közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. A *Költevények* közt találjuk Szabolcska Mihály *Egyedül* című eredeti versét; Szász Károly Lecky E.W. *Öregség* című költeményét fordította le angolból. Heinrich Gusztáv *Ossian hazánkban* címmel a magyar Ossianfordításokat ismerteti s néhány megjegyzéssel arra utal, hogy a magyar lyrai és epikai költészetben a XVIII. század végén és a következőnek elején félreismerhetetlen az Ossian hatása. Az *Értesítő*-ben Máriaffi D.: Vásárolt szívek; Erdmansdörfer: Mirabeau; Mangold: Voltairiana inedita című munkák vannak ismertetve. — Kropf Lajos levele a szerkesztőhöz és az új magyar könyvek jegyzéke zárják be a füzetet.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1902. évi I. (januári) füzetében Némethy Géza *Vergiliust mint bucolikus költőt* jellemzi. — Vári Rezső a „Budapesti Szemle“ bírálójának felelve, „A magyar honfoglalás kútfői“ című milleniumi emlékmű tőle eredő részének szövegkiadása és fordítása ellen emelt kifogásokra teszi meg ellenészrevételeit, melyeknek a jelen füzet csak az elejét közli. — Hegedűs István az *Igazság és Hamisság* meséjének a Pancsatantrában levő változatát mutatja be magyar fordításban, bevezetőül megemlítvén e mese nyugati alakulásainak gazdag irodalmát és hazai variánsait. — Katona Lajos a *Disciplina clericalis*-ről, a legrégebb nyugat-

európai keretes elbeszélés-gyűjteményről kezd hosszabb tanulmányt, melynek első része a mű szerzőjével és a nevezetes mesétár általános jellemzésével foglalkozik. — Gedeon Alajos Ayrer Jakab egy magyar vonatkozású drámáját ismerteti. — Weér Pál a magyar Dante-irodalom bibliographiáját állítja össze, mely egy olasz jubiláris Dante emlékkönyv számára készült. — A hazai irodalom rovatában Gyulai Ágost Br. Eötvös József összes munkái első öt kötetének új kritikai kiadásáról mond kedvező véleményt. Császár Elemér Péterfi Jenő összegyűjtött munkái első kötetéről szól, — ifj. Reményi Edde Kempf József Julius Caesar-kiadását, Miklós Ferencz pedig Gellért Jenő Vörösmarty Mihály élete és költészete cz. könyvét ismerteti. A Külföldi irodalom rovatában Darkó Jenő igen behatóan foglalkozik Krumbacher *Ein dialogischer Threnos auf den Fall von Konstantinopel* cz. müncheni akadémiai értekezésével és Gärtner Henrik Menge Hermann *Die Oden und Epoden des Horaz* cz. könyvéről szól nagy elismeréssel. A Vegyesek közt Tolnai Vilmos Arany Jánosnak az „eposzi hitel“-ről szóló nyilatkozatait állítja egybe; P. Thewrewk Emilia latin *caelum* (nem *coelum*) szó írását és ejtését világítja meg nyelvtörténeti alapon; — Bertók Béla Tompa Mihály imakönyvének a címéhez közöl helyreigazító megjegyzést; Katona L. Boner meséinek forrásait sorolja el röviden. — Az 1900/1. tanévi philologiai programmértekezések jegyzéke és könyvészeti rovat zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilencedik ülése.

1901. deczember 2-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József r. tt.; Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Zolnai Gyula l. t. — Más osztályokból: Szily Kálmán r. t.; Ballagi Géza, Gaal Jenő l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

239. NÉMETHY GÉZA l. t.: „Vergilius élete és művei“ című művéből olvas föl egy pár részletet.

240. KÖRÖSI SÁNDOR, mint vendég, „Zrinyi és Machiavelli“ című értekezését olvassa fel. — Az Irodalomtörténeti Közleményekbe adatik.

241. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és NÉMETHY GÉZA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1901. december 9-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Forster Gyula, báró Radvánszky Béla t. tt.; Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Béla, Kautz Gyula, Láng Lajos r. tt.; Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fayer László, Gaál Jenő, Óváry Lipót l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

242. BALOGH JENŐ l. t. felolvassa „Gróf Széchenyi István hatása bűnvádi perjogunk átalakulására“ czimű székfoglaló értekezését.

243. GAÁL JENŐ l. t. bemutatja „Berzeviczy Gergely élete és működése“ czimű tanulmányát.

244. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALOGH JENŐ és GAÁL JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1901. december 16-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Liphay Sándor, Szily Kálmán r. tt.; Franzenau Agoston, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móríc z l. tt. — *Más osztályokból*: Gyulai Pál, Pauer Imre, Pauler Gyula r. tt.; Békefi Remig, Borovszky Samu, Négyesy László, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

245. HÖGYES ENDRE r. t.: „Jelentés a budapesti Pasteur-intézet 1900. évi működéséről“.

246. ÓNODI ADOLF l. t.: „A gége idegeinek monographiája“.

247. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE rendes és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s .

1901. december 16-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök ú r elnöklete alatt jelen vannak: Entz Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Liphay Sándor, Gyulai Pál, Pauer Imre, Pauler Gyula r. tt.; Franzenau Agoston, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móríc z, Békefi Remig, Borovszky Samu, Négyesy László, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

248. ILOSVAY LAJOS l. t. jelentést tesz a párisi Berthelot-jubileumról, melyen Akadémiánkat képviselte. — Elnök ú r a jelentést tevőnek meleg köszönetet mond.

249. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy a Wodianer-Bizottságba a miniszterium részeről HALÁSZ FERENCZ és DR. KACSKOVICS MIHÁLY osztálytanácsosokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

250. A II. osztály jelenti, hogy az 1902. évi római nemzetközi történelmi congressuson az Akadémia képviselőre ÓVÁRY LIPÓT és MÁRKI SÁNDOR I. tagokat ajánlja. — A képviselőre ÓVÁRY LIPÓT és MÁRKI ANDOR I. tagok kéretnek föl.

251. Ugyancsak a II. osztály jelenti, hogy a Semsey-Bizottságba a történelmi pályamunka bírálójául BALLAGI GÉZA I. tagot küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

252. A Semsey-Bizottság jelenti, hogy a „Kertészeti szőlőművelés és fatenyésztés“ kézikönyvével pályázó nem kész művet küldött be, hanem egy mutatvány alapján megbízást kér nem is Magyarország florájának, hanem a föntebbi című kézikönyvnek megírására. — Minthogy e kérés a kitűzött pályázat követelményeivel ellentétben áll, a beküldött kézirat bírálatra nem bocsátható s erről az ismeretlen pályázó az Akadémiai Értesítő útján értesítendő.

253. VÁRI REZSŐ úr kérelmet nyújtott be, hogy Leo Sapiens egész művét, melyhez az előtanulmányokat Akadémiánk költségén tette, magánkiadónál adhassa ki. — A Történelmi Bizottság ajánlatára az engedély megadatik, azon föltétel mellett, hogy az előszóban az Akadémia áldozatkészsége megfelelő formában ki fog fejeztetni.

254. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: Kayserling M.-tól: Ludwig Philippson; Stratimirovics Györgytől: Stratimirovics György életrajza; Chante Ernesttől: Les bédouins d'Égypte; dr. Czimer Károlytól: Szeged mongraphiája. — Köszönettel vétetnek.

255. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Almanach 1902-re. — Akadémiai Értesítő 144. füzet. — BÉKEFI REMIG: A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai. (Történetud. Értekezések. XIX. 7. sz.) — RUFFY PÁL: Bars vármegye gazdasági leírása. (Megyei monografiák.) — Tudomásul vétetik.

256. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ILOSVAY LAJOS és ÓVÁRY LIPÓT I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Emlékezés Berthelot 50 éves jubileumára. (A deczember 16-iki összes ülésen felolvasta Ilosvay Lajos I. tag.) Nekem jutott az a szerencse, hogy Párisban, Berthelot-t, a ki a M. Tud. Akadémiának 1882 óta kültagja, 50 éves írói jubileumán üdvözljem.

Én az 1881/82-iki tanévet töltöttem Párisban. Akkor az 1870-iki hadjárat gyászos emlékeinek hatását még nagyon lehetett érezni a francziákkal való érintkezésben; de magaviseletükben mutatkozott valami daczos erély, mely a kierőszakolt új rendszer biztosításáért nagy tettekre kész; látszott a férfias elszántság, mely a sorstól elébe dobott keztyűt a küzdelem sikerébe vetett hittel veszi fel. Még akkor a Tuileriák, a palais du Quai d'Orsay üszkös falaiakkal, a nem régiben lefolyt borzalmas napok tanúiként meredeztek ég felé.

E közel 20 éves időszak alatt a köztársasági kormányok az utolsó császárság minden emlékét elhantolni törekedtek. A Tuileriák részben eltűntek, a palais du Quai d'Orsay környéke a Szajna bal-partján más képet öltött. A nagy hazafiaknak, tudósoknak, íróknak, művészeknek emelt gyönyörű szobrok, a tudományok művelésére és terjesztésére épített nagyszerű párisi egyetem, valamint egyéb tudományos intézetek, a rendkívüli gonddal rendezett gazdag múzeumok, mind fennen hirdetik, hogy az új rendszer nem az emberi gyarlóság, hanem a munka cultusában keresi legerősebb támaszát, és nem a rombolás, hanem a szellemi és anyagi fejlődés nagymestereinek adózik hódolattal.

Csodálatos nemzet ez a francia. Cselekedeteivel egyik pillanatban megdöbbsent, másikban megbűvöl és tiszteletadásra indít. Detronizálja császáraját és helyébe félisteneket emel, a kik nem élettelen bálványok, hanem az emberiség jótevői, nemzetöknek büszkeségei, követésreméltó apostolai; kik szellemben francziák és a franczia tricolor dicsőségeért rajonganak, de szívökben csak emberek, a kik mindnyájunkért élnek, mindnyájunkat egyformán jóknak, boldogoknak s egyformán szabadoknak látni szeretnének.

Csalóka ábrándképeknek, túlfeszített idegrendszerű ember látományainak tarthatnók megtörténteket; ha nem ismertük volna, vagy nem ismernők azokat az emberfölötti embereket, a kik e műveket kigondolták, megszerkesztették, megirták vagy megvalósították.

Bármerre tekintünk Párisban, a tudomány, művészet, műipar alkotásai annyira megigéznak, gondolatainkat, ítéletünket annyira fogva tartják, hogy azt a keveset, a mi érzékiségünk révén a föld pora felé közelít, észre sem vesszük ama sok mellett, a mi a lelkünket Istenhez emeli.

De Párisban a nagy szellemek nemcsak azokat hódítják meg, a kik e nagyok bűvös légkörében élnek, vagy hatalmas értelmiségük-nél fogva azoknak becsét mérlegelni, értéküket az állam, a társadalom érdekeinek nézőpontjából felfogni bírják. A beavatottak rajongó lelkesedése átszarmazik a társadalom minden rétegére; és ha egy szellemóriás ünneplésére kerül a sor, az állam legfőbb tisztviselői, a szellemi munkások, a törvényhozás képviselői mellett megjelennek a Quartier St. Germain, Champs Elysées finom izlésű, magas műveltségű születés- és pénzarisztokratái is; és lelkesedésük oltárán tüzet gyújtanak a külvárosok munkásai is, mert az ünnepeket nem szűkebb társaságok, hanem az egész francia nemzet szemefénye.

És vajjon, ha olyan tudóskoról van szó, mint Pasteur, Berthelot, csak a francia nemzetnek van-e oka az emberi szellem ilyen nagyságai előtt meghajolni? Semmi esetre sem. A mit ők alkottak, az egész világnak, és bár Pasteur neve ismeretesebb, mert fölfedezései az emberiség javát közvetetlenebbül érintik: mindazáltal Berthelot sem kisebb, mint ő, mert az igazság miként eredetében egy, azonképen

megismerése sem lehet különböző értékű. Ennélfogva érthető, hogy ha Páris tudósai megmozdulnak, hogy egy Pasteur, egy Berthelot bámulatatos sikerei előtt az elismerés pálmáját lerakják, csatlakozik az egész művelt világ minden tudományos társulatának és intézményének képviselője is; mert a léleknek az a megbecsülhetetlen tulajdonsága, hogy az igazságra törekvést főcélznak tekint, összetörhetetlen kapcsolatként fűzi egymáshoz a különböző érdekű és az anyagiak miatt sokszor ellenséges indulatú nemzeteket.

Így történt ez a múlt hónap 24-én, a Berthelot tiszteietére rendezett ünnepélyen is.

A sors kiváltságos kegyében részesítette Berthelot-t. Már 50 évet töltött a tudomány szolgálatában, s noha a politikai életben elért sikerei könnyen letéríthették volna arról a pályáról, a melyen elindult, a tudományhoz mindedig hű maradt. Szellemi ereje, becsülgya, kitartása semmivel sem kisebb ma, mint volt 50 évvel ezelőtt. Sem mint senator, sem mint közoktatásügyi, később mint külügyi miniszter, nem szünt meg tanár és bűvár lenni. Lehetett volna jövedelmező állások birtokosa is: ő megmaradt tanárnak és tudósnak. A tudós fenséges hivatásának megismerése és megbecsülése, a tudós hivatásának betöltésére irányuló tántoríthatatlan törekvése, akkora diésfénnyel övezik az ő személyét, hogy még azoknak ajkán is elnémul a gáncsoló szó, a kik politikai hitvallásáért elítélik. Ő benne nem látnak mást, csak a nagy tudóst, a ki eszményeiért sok anyagi javat áldozott fel, s ily eszményi célokért folytatott munkássága közben sem tévesztette szemelől, hogy az emberiség jóllétének fokozásához hozzájárulni neki is kötelessége.

Hihetlenséggel határos Berthelot teremtő ereje. A lefolyt 50 év alatt közölt értekezéseiből minden évre jut legalább húsz és önállóan megjelent műveiből csaknem egy vaskos kötet. Nincs a chemiának olyan területe, melyen szellemének maradandó nyoma nem lenne. Mindaz, a mi Németország chemikusait az organikus chemia terén méltán hiresekké tette, azon az alapon épült fel, a melyet ő az organikus vegyületek synthesiséről irt, ma is páratlan művében lerakott. Az a thermochemiai alaptétel melyet Hesse és Thomsen már ő előtte fölismertek, az ő hires thermochemiája által kapta meg a szentesítést. Ha a thermochemia terén szerzett érdemeit elfogulatlanul ítéljük meg, azt legalább is akkorának tarthatjuk, mint a mekkora volt Lavoisier érdeme, midőn az oxgyén szerepét az égési folyamatokban megállapította. Mert sok dolog, a mit más csak sejtett, nála meggyőződéssé, tudássá változott. Kevesen szólhattak oly sok és nyomós okkal a „vis vitalis“ ellen, kevesen pillanhattak be olyan mélyen és éleslátással az állati meleg keletkezésének, fentartásának titokzatosságába, mint ő. Azok a tanulmányok, melyeket a thermochemia érdekében végzett, figyelmét a robbanó testekre terelték, melyeknek hatásképességét összetételök alapján számította ki, s mig egyrésztől érdekes

elméleti következtetésekre jutott, másrésről Nielleben fölkelte a füsttelen puskapor fölfedezésének gondolatát. Az elsők között alkalmazta az elektromos energiát chemiai synthesisekhez, s az acetylennek közvetlenül szénből és hidrogénből való előállítására egyike azoknak a szép eredményeknek, melyek halhatatlan nevéhez fűződnek. Agricultur-chemiai vizsgálataival tömérdek nyílt kérdés tisztázásához adott döntő bizonyítékokat, melyek közül legbecesebbek azok, melyekkel a növények nitrogén-fölvétele körül uralkodott sötétség szétoszlatásához járult. És azok között, a kik a görög nyelvet nem hivatásból művelik, Kopp Hermann mellett alig van még egy, a ki görög tudását szaktudománya hasznára annyi szerencsével értékesítette, mint Berthelot; ily módon az alchimia eredete, valamint az ó- és középkori chemiai ismereteknek tanulmánya körül szerezvén magának örökké tartó érdemeket. Nehéz volna még egy másik francia természettudóst megnevezni, a kiből széles látáskör, mély bölcsészeti felfogás, utolérhetetlenségig ügyes kísérletező tehetség, a francia tanügy, valamint társadalmi és közgazdasági ügyekben olyan alapos tájékozottság volna föltehető, mint Berthelotban. És a milyen gyorsan keletkeznek agyában az új problémák, éppen olyan gyors azok átgondolása, megoldása, leírása és közlése. Stílusa világos, könnyű, választékos, és bár néha lendületes, meleg, alapjában mégis a kimértséggel méltósággal teljes.

E néhány vonásból is megszerkeszthető Berthelot tudományos nagyságának képe. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy mint chemikus, kortársai között legnagyobb, s valóban illet, hogy 50 éves írói jubileumát nem közönséges módon ünnepeljék meg. Az a szokatlan fény és pompa, melyet ennél az ünnepnél tapasztaltunk s mely egy nagyszerű színházi elrendezésre emlékeztet, talán egyetlen maradványa az egykori francia udvarok pazar fényűzésének.

A Sorbonne nagy amphitheatrumában folyt le az ünnepély. Ezt a hatalmas méretű dísztermet Puvis de Chavannesnek remek allegorikus fa'képe korunk egyik nevezetes képcsarnokává avatja. Loubet köztársasági elnök volt az ünnepély elnöke, ki a széles emelvényen, a párisi társaság legelőkelőbb tagjaitól környezve, kis asztalka mögött foglalt helyet. Loubettől jobbra következtek: Falières a senatus, — Dechanelles a kamara, — Waldeck-Rousseau a minisztertanács elnöke, a miniszterek, a diplomáciai kar képviselői; balról Berthelot, azután Leygues, a közoktatásügyi miniszter. A közoktatásügyi miniszter után sorakoztak: Gréard, a párisi akadémia másod-rectora; Fouquet, a tudományos akadémia elnöke, Gaston Paris, a Collège de France adminisztrátora, Guyon az orvosi akadémia, — Chauveau a földművelési társaság, — Bouchard a biológiai társaság, — Guignard a gyógyszerészi iskola elnöke, Perrot az École normale igazgatója. A katonaságot Florentin és Brugère tábornokok képviselték. A második sortól hátrafelé ültek a párisi tudós- és művész-világ előkelőségei. Az emelvényen szemben a nézőtér első sorában helyezkedtek el a párisi ünnepi

szónokok, névszerint: Darboux, Moissan, Troost, az angol küldöttségéből Gladstone és Ramsay, a németből Fischer Emil, Turinból Guareschi, Bécsből Lieben.

A többi sorokban a francia tudományos intézetek képviselői, színes tógáikkal vagy egyenruhájokkal, a polgári öltözetben megjelent vendégek fekete tömegét tarkították.

Az amphitheatrum erkélyei is leszakadásig megteltek; de ezeken meg ezeren távoztak el a miatt, hogy künn rekedtek. Azt mondják, az amphitheatrumban legfőlebb 3500 ember fér el, míg a rendezőség legalább is 40,000 belépő-jegyet osztott ki. Balfelől a másodemelet erkély legrszélső osztályát katona-zenekar töltötte meg, mely az ünnep kezdetén Parés Polonaise de Concert-jét, azután Sellenick Rétraite tartare-ját s a Marseillaise-t játszotta. A szónoklatok komolyságát Delibes Sylviájának „Cortége de Bacchus“ czímű részlete mérsékelte, mely a szónoklatok sorát két részre osztotta. A rendezés tisztét a közoktatásügyi miniszter teljesítette, a ki az ünnepet rövid, de hangulatos beszéddel nyitotta meg. Az egyes beszédeket a francia lapok érdemlegesen méltatták, miért én megelégszem csak annak följegyzésével, hogy a szónokok beszédjüket, a terjengősségtől tartózkodva, tartalomban az ünnepelthez méltóan, írták meg. Az idők megváltozására mutat, hogy midőn Fischer a berlini akadémia németnyelvű üdvözlét olvasta fel, alig lehetett észrevenni, hogy a tereben olyanok is vannak, a kik némileg nyugtalanok. Troost feladata volt a külföldről érkezett üdvözletekről tenni jelentést. A belga király meleghangú távirata, a spanyol uralkodó királynétól érkezett kiténtetése — a királyné ugyanis Berthelot-t a III. Károly-rend nagyszalagjával diszitette föl — lelkesült tetszésnyilvánításra ragadta a közönséget.

Berthelot köszönete a sejtelmektől meghihletett ősz tudós nyilatkozata volt. A ki azt mondhatja el magáról, hogy egész életét a kor magasztos céljainak megvalósítására irányított törekvésben töltötte el, lelkében nyugodt lehet; az kötelességét megtette.

Az ünnepély végén Loubet halkán és megindulástól reszkető hanggal mondott néhány szó kíséretében adta át Berthelotnak azt a gyönyörű metszetet, melyen Chaplain, munkaközben, az acetylen synthesiséhez használt készüléke előtt, mutatja be Berthelot-t. A közársaság elnöke igénytelen szavait hatásosabban nem fejezhette be, mint azzal a két csókkal, melylyel Berthelot-t megtisztelte. Dörgő éljenzés jutalmazta az elnök e fenségesen szép hódolatát; a tüntetés erőssége még fokozódott, midőn a Marseillaise ismét fölhangzott.

Ezzel befejeződött ez a nagyszerű tiszteletadás, melyhez hasonló én még nem láttam. Nem irigyeltem Berthelot-t a francziáktól, sem a francziákat Berthelot-tól, s a Sorbonne-ból azzal a gondolattal távoztam el, hogy az a nemzet, mely a szellemi munkást ekkora tisztelettel halmozza el, a sorstól a világtörténelemben számára kijelölt küldetés még nem töltötte be; annak a nemzetnek még fényes jövője van.

Beérkezett pályaművek.

A Magyar Tud. Akadémia főtítkári hivatalához december 31-én lejárt pályázatokra következő pályaművek érkeztek be:

1. **Kereskedelmi Bank pályázata.** (1897—1901-ben megjelent közgazdasági vagy pénzügyi munkák.)

I. *Gerster Miklós*: A kézművesség jövő alakulása stb. Szeged, 1901.

II. *Faludi Béla*: A kettős könyvvezetés elmélete. Budapest, 1901

III. *Dr. Falussy Gusztáv*: Az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. t. cz. II. kiadása. Budapest, 1898.

IV. *Dr. Horváth János*: Iparosok, szövetkezetek! Budapest, 1901.

V. *Kricsfalvi Lukács*: a) Adószámvitel. 1898.; b) Adósorsjáték. 1900.

VI. *Dr. Bartha Béla*: A magyar államgazdaság tan- és kézikönyve I. 1900.; II. 1901.

2. **Első Magyar Általános Biztosító-társaság pályázata** (újabb társadalompolitikai eszmék): I. Jelige: Viribus unitis.

3. **Lévay-pályázat.** (Szent István uralkodása.)

I. Szent István uralkodása. Jelige: Óh dicsőséges szent jobbkéz...

II. Szent István uralkodása. Jelige: Sokat kell újra tanulnunk.

4. **Pollák-pályázat.** (A vidéki és városi népesség viszonya.)

I. A városi és vidéki népesség viszonya hazánkban, különös tekintettel a születésekre s a belső vándorlásra. Jelige: a cím.

5. **Ullmann-pályázat.** (A határhaszon elmélete.)

I. A határhaszon-elmélet jelenlegi állása. Jelige: Um die Gesetze des Werthes zu finden, muss man zuerst stb.

6. **Lévay nyílt-pályázat.** (Mezőgazdasági kérdés.)

I. *Székvári Rendes Géza*: A lisztfogyasztás növelése. (Tervezet.)

II. A dohány kémiai tanulmányozása s ezzel kapcsolatban a magyarországi dohányok javítása az e kémiai vizsgálatok alapján módosítandó, illetve kiigazítandó: termelési, szárítási, erjedési s egyéb kezelési eljárások révén. Jelige: A termézetet csak akkor fordíthatjuk stb.

III. *Szántó Menyhért*: A vámszövetség értéke Magyarország mezőgazdaságára nézve.

7. **Lukács Krisztina nyílt-pályázat.** (Kémiai kérdés.)

I. *Bugarszky István* l. t.: A közeg befolyása a reactio-sebeségre és a kémiai egyensúlyállapotra. (Tervrajz.)

II. *Dr. Sigmond Elek* kir. vegyész Magyar-Óvárt: Újabb kutatások a talaj phosphorsav-szükségletére és meghatározási módjára nézve. (Tervrajz.)

Értesítés pályázatokról.

I.

A Semsey-Bizottság jelenti, hogy a „Kertészet, szőlőművelés és fatenyésztés” kézikönyvével pályázó nem kész művet küldött be, hanem a fentebbi című kézikönyvnek — tehát nem Magyarország faunájának — megírására, egy mutatvány alapján, megbízást kér. — Minthogy e kérés a kitűzött pályázat követelményeivel ellentétben áll, a beküldött kézirat bírálatra nem bocsátható s erről az ismeretlen pályázó az Akadémiai Értesítő útján értesítendő.

II.

Az 1901. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1895—1901. évkörben megjelent történelmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1902. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, főljegyzvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomások van, nem pályázhatna: sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

III.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek az orvosi tudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását czélzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak a kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1902. évi márczius 1-ig az Akadémia főttkáránál benyújtott tervezetek megbírálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1902. évi nagygyűlésen kihirdetettik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1904. február végeig az Akadémia főttkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1904. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsú, dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. A jutalom 1000 korona.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonattal közzétenni.

IV.

A Magyar Tud. Akadémia *Mathematikai és Természettudományi Bizottsága* az 1902-ik évben 5000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a chemia körébe váganak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak, vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinék egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel

felhívja az érdekelteket, hogy tervezetüket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkákat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkákat a Magyar Tud. Akadémia tulajdoná; de a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak folyó év márczius 31-ig a bizottság előadójához, *dr. Lengyel Béla* egyetemi tanárhoz küldendők be.

A M. Tud. Akadémia ülésora 1902-ben.

Januáriu8.

7-én (kedden) I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
 13-án II. (bölcs., társad. és történet tudományi) osztály.
 20-án III. (mathem. és természet-tudományi) osztály.
 27-én *összes ülés*. Az 1902. évi költségvetés tárgyalása.

Februáriu8.

3-án I. osztály.
 10-én II. osztály.
 17-én III. osztály.
 24-én *összes ülés*.
 (28-ika a tagajánlások beadásának határideje.)

Márczius.

3-án I. osztály.
 10-én II. osztály.
 17-én III. osztály.
 19-én *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki pályázatról
 24-én *összes ülés*. Jelentés a gr. Karátsonyi- és Farkas-Baskó-pályázatról. A. br. Wodianer-jutal. odaítélése.

Április.

7-én I. osztály.
 14-én II. osztály.
 21-én III. osztály.
 28-án *összes ülés*.

Május.

5-én I. osztály.
 12-én II. osztály.
 26-án III. osztály és *összes ülés*

Júniu8.

2-án I. osztály.
 9-én II. osztály.
 16-án III. osztály.
 23-án *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

6-án *összes ülés* és I. osztály.
 13-án II. osztály.
 20-án III. osztály.
 27-én *összes ülés*.

November.

3-án I. osztály.
 10-én II. osztály.
 17-én III. osztály.
 24-én *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember.

1-én I. osztály.
 9-én (kedden) II. osztály.
 15-én III. osztály.
 22-én *összes ülés*.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom-
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Február 15.

2. FÜZET.

A kivallatás elleni küzdelem Magyar- országban.

(Kivonat *Fayer László* l. t. november 11-én tartott előadásából.)¹

Mária Terézia környezetében két büntetőjogi kérdéssel foglalkoztak behatóan: a kivallatás és a halálbüntetés megszüntetésével.

Különösen Sonnenfels, a bécsi egyetem nagyhirű tanára, lépett fel mind a kivallatás, mind a halálbüntetés megszüntetése mellett. S rövid idő alatt iskolát csinált. A bécsi előkelő társaságban ünnepezték őt; a nap hőse lett.

Mária Terézia rokonszenves érdeklődéssel kísérte Sonnenfels tanításait. A királynőre különben befolyással voltak egy másik alattvalójának, a milánói Beccariának tanai is.

A két tudós büntetőjogi rendszere iránt még sokkalta nagyobb előszeretettel viseltetett Mária Terézia fia, József. A míg a királynő a kivallatás kérdését különválasztotta a büntetőjogi törvényhozás többi kérdéseitől, mivel ezek tekintetében nagyobb nehézségek nem merültek fel: József már anyja uralkodása idejében a kivallatáson kívül az egész büntetési rendszert, de különösen a halálbüntetés eltörlésének kérdését, hozta napirendre.

A tárgyalások abban az időben folytak, a mikor Mária Terézia Józsefet már kormányzóvársként maga mellé vette.

Alig lépett ugyanis 1768-ban életbe Mária Terézia büntető-törvénykönyve, mely a kivallatást megszorította ugyan, de legnagyobbrészt mégis fentartotta, az akkori bűnvádi eljárás ezen

¹ Az 1843-iki javaslatok Anyaggyűjteménye I, II. és III. kötetének okirati része az országos levéltárból való. Újabbán kiterjesztetem kutatásaimat a bécsi udvari és állami levéltárra s ott igen becses adatokra találtam, melyek számos nehézséget eloszlatnak a történetek magyarázatában. A jelen közlemény a IV. kötet bevezető dolgozatának összevont foglalata. A forrásokra való utalások magában a dolgozatban vannak meg.

legfontosabb segédeszköze tekintetében egész sora az elvi kérdéseknek merült fel, melyeket a bíróságoknak el kellett dönteniök. A bécsi legfőbb bíróságok részéről több felterjesztés jött és ezeket a királynő az államtanáchoz utasította; egyszersmind fölvetette azt a kérdést, hogy nem kellene-e a kivallatást teljesen megszüntetni, vagy legalább újlag lényegesen megszorítani. A tárgyalások közben József kezébe került az iratesomó. Oda iktatta abbeli véleményét, hogy ne a részletekről tanácskozzanak, hanem arról, hogy megszüntetendő-e a kivallatás teljesen; ő maga a megszüntetés mellett van.

Ezen kíséző irat természetesen befolyást gyakorolt az államtanács tagjaira s a tanácskozások eredménye az lett, hogy csak kis többséggel határozták el a kivallatás — megtartását.

A véleményadásra felszólított osztrák országos főhatóságok és a bíróságok, beleértve a legfőbb bíróságot is, legnagyobb részben a kivallatás megtartása mellett nyilatkoztak; legfőlegb némi csekély enyhítést véltek ajánlhatni.

A kérdés ezek után döntés végett Mária Terézia elé terjesztetett s a királynő Józsefet, „mint a ki jogot tanult“, kérte fel a határozathozatalra. József vegyes bizottságot hívott egybe s ezen tanácskozmányon a szavazatok pro és contra egyenlő számban oszlottak meg. Ily körülmények közt mégis Józsefnek kellett döntenie s ő a teljes eltörlést mondotta ki. Hozzátette pedig az elintézéshez, hogy ne csak az örökös tartományokra nézve, hanem Magyarországra, Erdélyre, továbbá Németalföldre és Lombardiára is kiterjedjen a rendelkezés. Itt mutatkozik már Józsefnek az az elhatározása, hogy az alkotmányos tényezők jogkörének ignorálásával kell behozni a reformokat, nehogy ezek bármi késedelmet szenvedjenek.

A magyar udvari kancellária a rendeletet ugyan egyenest nem támadta meg, de azt a felterjesztést teszi, hogy az életbe léptetés előtt czélszerű lesz bevárni a Curia véleményét.

A Curia rövid idő múlva előterjeszti a véleményt. A teljes megszüntetést nem támogatja, de belébozsátkozik annak tárgyalásába, hogy a megszüntetés esetére mi lépjen a kivallatás helyébe.

Az udvari kancellária hozzájárult a közvetítő véleményhez.

Ellenben a királynő, illetőleg József, követelte a rendelet végrehajtását.

A kivallatás Magyarországon rendszeresítve sohasem volt. A nemeseket illetőleg egyenesen tilalom állott fenn, mint Verböczy III. 20. czikke tanúsítja. A nem-nemesekre nézve megtűrték. Erre mutat Verböczy bevezetésének 16. cikk 4. §-a is. A visszaélések, az akkori körülményekhez képest, természetesen gyakoriak voltak.

Tért foglalt ugyanis különösen a XVII. század utolsó tizede óta az osztrák *Praxis Criminalis*, melyet Kolonits kinyomatott és Szentiványi a *Corpus Juris* 1696-iki kiadásához csatolt.

A *Praxis Criminalis* az inquisitorius rendszeren alapul s a kivallatás alkalmazása benne szabályozva van; nagyon természetes tehát, hogy — a jobbágyok elleni bűnvádi eljárásban — mint bizonyítási segédeszköz lassanként alkalmazást nyert.

Az a törekvés, hogy a kivallatás a magyar bűnvádi eljárásba mint szerves alkatrész beleillesztessék, kétségkívül osztrák eredetű.

A bécsi államtanácsban többször szóba került a *Constitutio Criminalis Theresianának* Magyarországon is behozatala. Az államtanács tagjai azt hitték, hogy a törvénykezési zavarok megszüntetésére legalkalmasabb volna e *codex* életbeléptetése.

Az alkotmányjogi akadályokon kívül azonban lehetlenné tette ezt azon körülmény, hogy a Theresiana egész rendszere az inquisitió alapult; a behozatal tehát már perjogi tekintetben is visszaesés lett volna. Magyarországon ugyanis az *accusatorius* rendszer állott fenn, az a rendszer, melyre Európa még ma is csak törekszik.

Hozzájárul, hogy a Theresiana hasonlíthatatlanul súlyosabb büntetésekkel állapít meg, mint a milyenek itt rendszerint alkalmazásban voltak; a boszorkányságot és a megbabonázást mint büntetteket bünteti; e mellett még a bírói önkénynek is tág teret ad, a mennyiben megengedi az analógia útján való elítélést. Benne van ezeken kívül a megbélyegzés; és a mit első helyen kellett volna említeni: a halálbüntetés, mint *poena ordinaria* a legváltozatosabb súlyosításokkal és kínzásokkal.

Ellenben a magyar büntető igazságszolgáltatásban az erkölcsi eszközök, milyen a feltételes elítélés, a jótállás, a megkövetés, a perben állás betudása és a pénzbüntetés széles körű alkalmazása, lényeges alkotó elemet képeztek. A büntetőjogi eszmék a régi Magyarországon ugyanazon felfogáson alapult, mely a büntetőjogot a föld egész kerekiségén ma hatja át. Midőn mi 1878-ban a magyar büntető-törvénykönyvet elfogadtuk, tulajdonképp részben visszafelé fejlesztettük büntetőjogunkat, mert elejtettük az erkölcsi büntetéseket. Megtettük, a mit száz évvel ezelőtt Bécsből imputáltak Magyarországnak: a szabályosabbá tétel czimén súlyosítottuk büntetéseinket. S most, a Csemegicodex harmadik évtizedében, novelláris úton visszaállítjuk azt, mi megvolt nálunk már évszázadokkal ezelőtt: a feltételes elítélést és a többi erkölcsi büntetéseket.

Nagyon természetes ily körülmények közt, hogy Mária Terézia korában Magyarországon nem a Theresiana, hanem Beccaria, Filangieri és Sonnenfels tanai hódítottak.

Hogy pedig Filangieri tanait valóban követték az országban, annak bizonyításához egy eddig ismeretlen adattal járulhatok, mely ugyan későbbi időből való, de bevilágít az előbbi időbe is.

Az 1792-ik büntető-törvénykönyv javaslata tárgyában az udvari kancellária Ferencz királyhoz fölterjesztést intézett s ezen munkálatot minden ízében elítélte. Felhozta, hogy a törvénytervezet nagyon radikálisan újít, a mennyiben nem veszi figyelembe, mi volt eddig Magyarországon büncselekmény és mi nem, hogy demokratikus elveket követ, hogy a társadalmat egygyé akarja olvasztani, hogy a büntető-törvénykönyv politikai részét elszakítja az alkotmányi törvényektől, hogy a külföld egyik irójának, Filangierinek felforgató tanait követi, a kinek munkája, mint közveszélyű, el van tiltva az országban. Ennél classikusabb tanúság az olasz államtudós befolyása tekintetében igazán nem szükséges.

Allítottam azt is, hogy Magyarországon az accusatorius rendszer volt gyakorlatban. Bizonyítani ezt nem szükséges ugyan, mert száz és száz irodalmi és bírósági bizonyíték támogatja. De nyomára jöttem egy adaléknak, mely sajátságos jellegénél fogva szintén megérdemli, hogy itt felhozzam.

Ferencz király 1832-ben kegyelmet adott egy embernek, a kit egyik erdélyi szász szék halálra ítelt. Az iratokból az derült ki, hogy a szász szék az inquisitorius rendszert követte a perben s az ítéletet fölterjesztette a nélkül, hogy azt az elítéltnak kihirdették volna. Ferencz király, az államtanács kezdeményezésére, a kegyelmezés alkalmából kérdést intézett az erdélyi udvari kancelláriához, hogy így történik-e ez Erdélyben a többi nemzetek bíróságainál is? Erre a kancellária azt felelé, hogy a magyar és a székely bíróságoknál az accusatorius rendszer uralkodik s ezen rendszer részleteit a fölterjesztésben ki is fejti.

Előadja, hogy a vádat valamennyi terhelő bizonyítékkal a magistratuális fiscus nyújtja be és erre teszi meg a vádlott a maga kifogásait. A további allegátákat is épp úgy váltják, mint a polgári perben szokott történni. Valamennyi ítéletet, akár szabadságbüntetésre, akár halálbüntetésre szólnak azok, a vádlott és védője jelenlétében hirdetik ki. Ha pedig a vádlott szegény ember, akkor a szegények ügyvédje támogatja, hogy a törvényes jogorvoslattal élhessen.

A fölterjesztés az államtanács elé került és itt Mikos László államtanácsos megerősítette tartalmát és hozzátette, hogy a magyarországi bíróságoknál is ugyanez az eljárás honos.

Az osztrák államtanácsosok így jutottak annak tudomására, hogy Magyarországon oly bűnvádi eljárás uralkodik, mely

közelebb áll az angol eljárási rendszerhez, mint a continen-tálisához.

Ez a „polgári per“ egyenes ellentéte a Carolina, a Praxis Criminalis és a Theresiana inquisitiójának.

S itt találjuk meg a főindokát annak, a miért Magyaror-szágon a kivallatás nem fejlődött rendszerré: mert accusatorius volt Magyarország bünvádi eljárása.

Az őslakók hatásáról a bosnyák faj fejlődésére.

(Kivonat *Asbóth János* l. t. nov. 11-én felolvasott értekezéséből.)

Európa lakosságát vizsgálva tisztán természetrajzi szem-pontból, — testmagasság, koponya alakja, pigmentatio, — min-den ethnographiai és nyelvi kötelék mellőzésével, az értekezés írója azon eredményre jut, hogy a délszlávok átalán, de köztük leginkább a bosnyákok és montenegróiak, jöllehet a délszlávok aránylag nem is oly régen, a keresztyén aera III. századától fogva egész a VII. századig átszivárogyva a Duna balpartjáról, történelmileg folyton ellenőrizhetőleg azon szláv anyatókéből fa-kadtak, melynek eredeti typusa ma is Közép-Oroszországban él és történelmi tanúság szerint akkor ennek természetrajzi jellegé-vel is birtak; ethnikailag és nyelvileg megőrizték tiszta szlávsá-gukat, természetrajzilag ellenben felvették az illyr typust, és pedig annyival inkább, mennél közelebb jutottak a Dinári (Alpe-sek) zöméhez, a hol az illyrség legszivósabb ellentállását fej-tette ki Róma ellen; úgy, hogy az illyrek végmaradékához, a tőlük ma délnek lakó albánokhoz a legközelebb, ősszláv őseik legtisztább maradékához a lehető legtávolabb állanak, szóké-ből barnák, subbrachycephalokból brachycephalok, alacsonyak-ból magas termetűek lettek, de ugyanakkor vérmérsékletük is alaposan átváltozott, mert a békés, lágy, ábrándozó, türelmes, könnyen fegyelmezhető eredeti szláv természet átváltozott a minden tekintetben homlokegyenest ellenkező ugyanazon termé-szetre, mely a római írók szerint már az illyreket kiválóan jelle-mezte. Az anthropologia összes tanúságai, a fajok persisten-tiájának elve szerint pedig az éghajlat, — legalább általunk be-látható időben, — nem képes a fajok természetrajzi átalakítá-sára. A constatált természetrajzi átalakulás nem is az éghajlatnak, hanem egyedül a vérvegyülésnek, vagyis annak tulajdonítható, hogy szerbek, horvátok, bosnyákok és montenegróiak, az illyrség zömét főliszívták, feldolgozták. (Más szempont alá esnek bulgárok, a

kik nem is illyr, hanem thrák földre jutottak, és a kicznél közbelepett egy harmadik tényező, a turk-ugor bolgárok.)

Valamint azonban a délszlávok átalakultak az illyr substructura által, feltehető, hogy már az illyrségre hasonló hatással volt az őket megelőző kőkori lakosság.

Ámde, ha valamely később érkezett és felülkerekedett faj elődjének természetrajzi fajjellegét veszi fel, ez biztos jele annak, hogy érkeztek elődjénél jelentékenyen alacsonyabb fokán állott a culturának. Mert csak ebben az esetben vegyül vele, sőt erőszakolja a vegyülést. Az ellenesetben ragaszkodik a beltenyészethez, azt erőhatalommal, majd törvényekkel és intézményekkel védelmezi. Még akkor is, ha nyelvileg és ethnósában teljesen átalakul és felolvad az előtalált őslakosságban, természetrajzi fajjellegét fentartja, mint uralkodó aristokratia, úgy, hogy ha vegyülés elő is fordul, a félvért egyenértékűnek be nem fogadja, — két vér. A culturában alacsonyabb ellenben, ha felülkerekedik, a culturával együtt vegyülés által elsajátítja elődjének természetrajzi fajjellegét még akkor is, ha saját nyelvét és ethnósát megőrzi, sőt ezekben elődjét is felszívja.

Nem is szenved kétséget, hogy a beszivárgó szlávtság sokkal alacsonyabb culturában jött be, mint a minőben a már régóta görög és római hatás alatt élő illyrek éltek. De ha be lehetne bizonyítani, a mi eddig csak valószínű, hogy már az illyrek is, a „dinári“ typust nem készen hozták magukkal árja őshazájukból, hanem az őket is megelőzőt még régibb őslakóktól sajátították el felszívás útján, lettek légyen ezen régibb őslakók akár fehér hamiták, mint némelyek hiszik, akár turániak, mint mások vitatják, akár már a kettőnek vegyülete, a mi leghihetőbb; ha bizonyítani lehetne ezt az assimilatiót, mely legalább a legnagyobb valószínűséggel következtethető abból, hogy e „dinári“ typus felüti magát egyfelől a Kaukázus néptörédei közt, másfelől a Pyrenaeákban a *baszkoknál*, a kik csekély végmaradékát alkotják annak a nagy népnek, az ibereknek, mely még az ókori írók tudata szerint Dél-Európa nagy részét lakta és a Kaukázussal is összefüggött, de mindenestre Dél-Európa árja-előtti lakosságának egyetlen élő maradéka és mint ilyen azért vet éles világ-sugarat Dél-Európa legrégebb őstörténelmének sötétségébe, mert az anthropologusok észak-afrikai fehér hamita (berber), a nyelvészek pedig egymás mellett amerikai indián, és finn-ugor formákat mutatnak ki nála: akkor a fennebbieket szerint be volna, bizonyítva az is, hogy Dél-Európa árja-előtti őslakói, — talán valószínűleg finn-ugor, de a legnagyobb valószínűséggel legalább turáni vérral vegyült nép, — magasabb culturában állottak, mint a legelső áriják, az illyrek, kik Dél-Európába jöttek.

Vergilius élete és művei.

(Részlet *Némethy Géza* 1. t. deczember 2-án tartott felolvasásából.)

Vergilius élete és művei című nagyobb szabású munkámat, melynek készülésétől jelentést tettem már ez év január havában, midőn mutatványkép felolvastam belőle a *Vergilius ifjúsága* című első fejezetet, ezúttal már teljesen kész állapotban van szerencsém a tek. Akadémiának bemutatni. Ezzel kezdem meg annak a tervnek a megvalósítását, a melyet tudományos életfeladatommak tekintek, s a mely nem más, mint a római irodalmi aranykor öt nagy classikusának monographikus feldolgozása. Vergiliusomat, három-három évi időközben, Tibullus, Propertius és Ovidius, végül, a mi a legnehezebb, de egyszersmind a legszebb feladat, Horatius életének és műveinek ismertetése fogja követni s így, ha a sors kedvez, tizenkét esztendő alatt oly monographiacyklust fogok befejezni, a mely teljes és részletes képét adja a római költészet egész aranykorának.

A mi Vergilius-monographiámat illeti, ez mintegy harmincz ívnyi terjedelemben tárgyalja a Vergilius életére és műveire vonatkozó összes tudnivalókat. Célom az volt, hogy elejétől végig forrástanulmányon alapuló és tudományos tekintetben, a mennyire lehet, önálló, de egyszersmind a nagy közönségnek is élvezhető munkát adjak; szóval arra törekedtem, hogy művemnek ne csak tudományos becse, hanem irodalmi formája is legyen. Mennyiben értem el ezt a célt, az illetékes kritika fogja megállapítani; ezúttal csak a tekintetes Akadémia jóakarátu figyelmét akarom dolgozatomra felhívni, mert tőle függ, hogy ez a munka napvilágot láthasson.

*

Ez a felolvasásom bizonyos tekintetben kiegészítése akar lenni januári felolvasásomnak. Akkor azt a nagy hatást igyekeztem kimutatni, a melyet az epicureismus tett az ifjú Vergiliusra, most pedig az Aeneis hatodik énekének magyarázatával kapcsolatosan az ókori ethika másik nagy rendszerének, a stoicismusnak, nyomait keresem költőnkénél.

Az Aeneis hatodik énekéről művem tizennegyedik fejezete szól. Részletesen ismertetem benne az alvilág híres leírását. Különösen feltűnő az, hogy Vergilius az alvilágban a hagyománytól eltérőleg az Elysiumon és a Tartaruson kívül még egy harma-

dik, semleges területet is megkülönböztet, a hová azok jutnak, a kik sem az örök üdvöt nem érdemlik, sem az örök kárhozatra nem szolgáltak rá. Aeneas a cumaei Sibylla kíséretében először ezen a semleges területen megy keresztül, azután egy pillantást vet a Tartarusra s utoljára az Elysiumba jut, a hol atyjával, Anchisesszel találkozik.

Anchises éppen egy kies völgyben tartózkodott s a felvilágra visszamenendő lelkeket szemlélte, a kik közt ott voltak saját jövődő utódai is. A mint fiát meglátta, kitörő örömmel futott eléje s könnyek közt üdvözölte. Aeneas bámulva látta a völgy mélyében egy folyó partján a lelkek nyüzsgő sokaságát, mire atyja megmagyarázta neki, hogy ezek a felvilágra mennek s újra halandó testekbe költöznek, de előbb feledést isznak a Lethe vizéből. A hős, a ki erről idáig mit sem tudott, megdöbbenve kérdezte, hogyan kívánkozhatnak a lelkek az Elysiumból a kínos földi életbe vissza (679—723. vs.).

Anchises erre a kérdésre hosszú értekezéssel felel s a mesés őskor hőse, a Vénus kedvese, legnagyobb bámulatunkra egyszerre kész stoikus bölesnek mutatja magát, midőn a világ rendjét következőleg fejtegeti: „*Először is az eget, a földet, a vizet, a hold világtító gömbjét és a napot egy szellem táplálja belülről és az egész világegyetemet a minden részében élőlény és kormányozza, mely a nagy testtel összevegyül*“.¹ A ki a görög philosophiában egy kissé jártas, azonnal ráismer a stoikus rendszer alaptételére, a materialistikus pantheismusra. A stoikusok szerint ugyanis az istenség önmagából hozta létre a világot s azt minden ízében áthatja. Az istenség maga is anyag és pedig valami leheletszerű finom anyag (πνεῦμα, spiritus), mely, mivel a testek nem áthatatlanok, át meg átjárja a világ durvább anyagát (κρᾶσις δι' ὅλων), a nélkül azonban, hogy vele egy anyaggá olvadna össze. De ez az istenség egyszersmind öntudatosan működő ész (νοῦς, mens), a mely a világot előre kiszabott s változhatatlan rend szerint kormányozza s a világegyetem egész anyagához úgy viszonylik, mint az egyes élő lényekben a lélek a testhez. Az istenség tehát a világlélek, a világ anyaga pedig az a nagy test, melyet e lélek táplál és éltet belülről, épp úgy, mint az egyes lelkek táplálják és éltetik az egyes kis testeket. „*Innen ered az emberi nem s az állatok fajai; ez élteti a madarakat és azokat a szörnyetegeket, a melyeket a tenger szül fényes*

¹ VI. 724—727.

Principio caelum ac terras camposque liquentes
Lucentemque globum lunae Titaniaque astra
Spiritus intus alit totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet

tükre alatt¹. Ez ismét stoikus tanítás, mely szerint minden élet forrása a világlélek s az egyes élők lelkei nem egyebek, mint a nagy világlélek részei.

„E magvaknak tüzes természetük van és az égből származnak, de a nekik ártalmas testek meggyöngítik őket és eltompítják a földi tagok s a halandó testrészek².” Ezt a helyet már meg sem lehet érteni a stoikusok saját szerű műszavainak ismerete nélkül. A mag, melyről itt szó van, a lélek, a mely a stoikusok szerint, mint a növénynek a magva, magában rejtí már az egész növényt, úgy foglalja magában az organikus test képződésének törvényeit s azért a test csiraformájának (λόγον σπερματικοί, *semina rerum*) nevezhető. Ilyen az emberi lélek is, a mely azonban — s erre czéloz a költő az égi származással, az istenségben közvetlenül részes, maga is épp oly tüzes lehelet vagy gőz (πνεῦμα ἐνθερμον), mint az Isten és eredetét onnan vette, hogy az emberi nem létrejöttékör amaz isteni tűz egy része az aetherből az emberi testekbe szállott le. De a lelket megrottja a hitvány földi anyagból álló test, úgy hogy sokat veszít eredeti, égi és tüzes természetéből.

„Ennél fogva (t. i. a léleknek a testtel való összeköttetése miatt) — így folytatja Anchises — éreznek félelmet és vágyakat, fájdalmat és örömet és a sötétségbe s vak börtönbe zárva nem nézhetnek fel az égre³.” Ez a hely is csak a stoikus rendszerből érthető meg. Már Zeno⁴, a rendszer alapítója, kijelentette, hogy az emberi ész legnagyobb ellenségei az indulatok, a melyeknek négy fáját különböztette meg, nevezetesen az élvezetet, a vágyat, a szomorúságot és a félelmet. Az indulatok e négy fajára czéloz itt egész világosan a költő. A mi az égre feltekintést illeti, ezzel azt akarja mondani, hogy a lélek megismerő tehetségét és legbecsesebb részét, az észet, éppen az indulatok tompítják el és akadályozzák legnemesebb hivatása teljesítésében, a világ rendének megismerésében.

Mindaz, a mit Anchises idáig mond, tiszta philosophia. A

¹ VI. 728—729.

Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

² VI. 730—732 :

Igneus est ollis vigor et caelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.

³ VI. 733—734 :

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque neque auras
Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.

⁴ Élt 342—270. Kr. e

mit ezután beszél, az már meseszerű, de nem vallásos és népies eredetű hitrege, hanem afféle philosophiai mese, a minőket Plato szokott költeni a léleknek a halál utáni állapotáról. A léleknek, úgymond, a halál után tisztulásra van szüksége, hogy megszabaduljon attól a szennytől, a mely a testtel való érintkezésből ragadt reá. Ezért az alvilágban különböző büntetéseket kell a lelkeknek szenvedniök, némelyeket a szelek, másokat a folyók örvényei tisztítanak meg, másokból a tűz égeti ki a foltokat, „*míg végre — s itt újra szószerint idézünk — a megszabott évek leteltével a hosszú idő kiveszi belőlök a hozzájuk ragadt mocskot és tisztán hagyja hátra az aetheri észt s a minden idegen elemtől ment tüzes leheletet.*”¹ Itt ismét felbukkan a stoikus tanítás, mely szerint az emberi lélek az aetherből szállott alá s anyaga ugyanaz a tüzes gőz, a melyből az istenség áll. A befejezés megint meseszerű; a lelkeket az istenség ezer évig tartó tisztulás után csapatostul küldi a Lethe vizéhez, melyből feledést isznak, hogy, miután a felvilágra visszamentek és új testekbe költöztek, ne emlékezzenek vissza régiebb életükre.

Bár a lélekvándorlás tanítása már a Pythagoras rendszerében is előfordul, az a gondolat pedig, hogy a lelkek Lethe vizéből isznak, mielőtt új testekbe mennének át, Platótól ered, az egész mese ilyen alakban se Pythagorasnál, se Platónál nem található meg. Mivel a költő, a mint láttuk, mindenütt a stoikusok sarkalatos tételeire támaszkodik, nagyon természetes, hogy a mese forrását is a stoikusoknál kell keresnünk, a kiknek tanítása azonban a léleknek a halál utáni állapotára vonatkozólag nem volt egyforma, mert ennél a kérdésnél úgyszólván minden nevesebb stoikus más-más feltevessel állott elő. Nem is tekintették ezt tudományos problémának, hanem inkább az egyéni hit dolgának, s azért úgy, mint Plato, ők sem resteltek allegorikus meséket költeni, valahányszor a túlvilági élet kérdését érintették. Így tett már Zeno, a ki éppen a Plato példáján buzdulva, írta meg *Az államról* szóló munkáját, a melyben a többi közt a lélekvándorlást és a léleknek a halál után való tisztulását is tárgyalta. Bár ezt az iratot csak töredékesen ismerjük, újabb időben mégis sikerült nagy valószínűséggel kimutatni, hogy Vergilius az imént ismertetett philosophiai mesét tőle vette át s így mindazt, a mit Anchisessel elmondát, tisztán stoikus forrásokból merítette. Nem szabad tehát, mint az összes eddigi magyarázó kiadók tették, Plato és Pythagoras tanításainak eklektikus összevegyítését ke-

¹ VI. 745-747:

Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem purumque relinquit
Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.

resni a hatodik énekben, mert a kérdéses részletben nincsen semmi olyan, a mit tisztán a stoikus rendszer alapján meg ne fejthetnénk.

De értett ahhoz is, hogyan lehet a philosophiai mesét költőileg értékesíteni. Anchises ugyanis, miután azt az alapos magyarázatot előre bocsátotta, a Lethe partjára tóduló lelkek közt Aeneasnak megmutatja utódait s így tárja fel előtte népe egész jövőjét.

*

Nem búcsúzhatunk el az Aeneis hatodik énekétől a nélkül, hogy ne figyelmeztessük az olvasót azokra a benső ellenmondásokra, melyek a túlvilági életnek Vergilius-féle leírásában lépten-nyomon mutatkoznak. Kétségtelen, hogy az egész leírásban az uralkodó eszme a halál után való erkölcsi kiegyenlítés eszméje; ezért osztja fel a költő az alvilágot két részre, az Elysiumra és a Tartarusra, amazt mint a jók örök boldogságának, emezt, mint a gonoszok örök büntetésének helyét tüntetvén föl. De ezen a két helyen kívül megkülönböztet még egy harmadik helyet is, a hová azok kerülnek, a kik sem az örök boldogságot meg nem érdemlik, sem az örök büntetésre nem szolgáltak rá. Hogy a csecsemőkorukban elhaltakak ezek közé számítja, abba még bele nyugodnánk, de hogy a mondák hősnőit is, a kik a szerelemnek estek áldozatul, minden válogatás nélkül ide helyezi, nagyon feltűnő. Bámulva kérdezzük, hogyan kerülhetnek össze a bűnös szerelem oly képviselői, mint Phaedra és Pasiphaë, vagy férjének árulója, Eriphyle, a hitvesi hűség és ragaszkodás oly példaképeivel, mint Euhadne és Laodamia; miért nem jutnak az előbbieket a Tartarusba, az utóbbiak az Elysiumba? Még furcsább, hogy itt vannak a harcban dicsőséget szerzett hősök is, és pedig nemcsak Thebae ostromlói, a kikre azt mondhatnók, hogy bűnös harcot vívtak, hanem Trója védői is, a kik nem éltek bűnös életet és hazájuk védelmében estek el, holott alább egészen világosan megmondja a költő, hogy a kik hazájukért szenvedtek, azok az Elysiumba jutnak.¹ Mivel szolgált hát rá a szerencsétlen Deiphobus, hogy a költő kirekeszse őt onnan? Végül az egész megelőző leírással kiegyenlíthetetlen ellentétben áll az Anchises előadása, mely szerint minden lélek kivétel nélkül büntetésre és tisztulásra szorul, a miről mindaddig szó sem volt, s az Elysium se az örök boldogság tanyája, hanem az az átmeneti hely, a hol a tisztult lelkek, csak addig tartózkodnak, míg az isten a felvilágra nem küldi őket.

¹ V. ö. VI 660:

Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi.

Ezeknek az ellenmondásoknak egyedül helyes magyarázata az, hogy a költő különböző forrásokból merített s nem az volt célja, hogy a túlvilági életéről minden tekintetben összhangzatos képet alkosson, hanem, hogy helyet adjon művében azoknak a különböző nézeteknek, a melyeket a régiek különböző időkben a léleknek a halál utáni állapotáról vallottak. A mi véleményünk szerint Vergilius három egymástól teljesen eltérő nézetet örökölt meg a hatodik énekben a túlvilági életre vonatkozólag, a mennyiben leírása elején a Homér alvilágát rajzolja, utóbb a Homér utáni néphit Tartarusát és Elysiumát festi, végül pedig egy nagy philosophusnak a lélek halhatatlanságáról szóló tanítását adja elő.

Homérnál még teljesen hiányzik az erkölcsi kiegyenlítés eszméje az alvilág leírásában. Szerinte a valódi élet csak a földi élet, a test élete s a test az ember becsesebb része. Egyes kiváltságosak, az istenek rokonai, mint például Menelaus, nem halnak meg, hanem Zeus kegyéből az elysiumi mezőre jutnak, a mely Homérnál még nem része az alvilágnak s a hol testökkel élvezik az örök boldogságot az égiek kegyeltjei. Herculesnek csak a teste lesz istenné, míg lelke, a többi halandó sorsában osztozva, a Hadesbe száll. A lélek nem egyéb, mint a testnek halvány árnyképe, mely a halál után valahol a világ végén, az Oceánon túl, az örök sötétség országában, akár jó, akár rossz volt a földön, egyformán nyomorult életet folytat és keserves sóvárgással gondolt vissza a földi élet örömeire. Így írja le Homér az alvilágot az Odyssea tizenegyedik énekében és Vergilius, a ki mindenütt kegyeletes módon igyekszik alkalmazni a homéri reminiscenciákat, az alvilág leírásában sem akarta teljesen mellőzni a mestert. Az erkölcsi kiegyenlítés eszméjéről azonban nem mondhatott le s így jutott arra a gondolatra, hogy, ha már az Elysium és a Tartarus leírásában Homért nem követheti, az alvilágot két rész helyett háromra osztja, s a harmadik rész, az úgynevezett semleges terület, leírásában értékesíti a homéri reminiscenciákat. Ezen a területen, épp úgy, mint az Odysseában, nincs szó különös jutalomról vagy büntetésről, hanem a lelkek valami nyomorúságos, tengődő életet élnek az örök homályban s folyton kinozza őket földi életük emléke. Bántja őket az öröm, a mit ott hagytak s még mindig fáj nekik a szenvedés, a mit odafönn éreztek. Köztük épp úgy, mint Homérnál, Minos bíraskodik és a *gyászoló mezők*¹ is az Odyssea *örömtelen mezejének*² köszönik elnevezésüket. Homér Achillese az alvilágban azt mondja, hogy jobban szeretne a földön a legutolsó napszámos lenni, mint

¹ Aen. VI. 441: lugentes campi.

² Od. XI. 94: ἀτερπής χώρος.

király a holtak lelkei között.¹ Vergiliusnál az öngyilkosok lelkei, a kik könnyelműen dobták el maguktól az életet, most szívesen tűrnének el bármily nyomorúságot, ha visszamehetnének a földre.² Homérnál Ajax még mindig haragszik Odysseusra, a ki elnyerte tőle Achilles fegyvereit, Vergiliusnál Dido épp így neheztel Aeneasra, a kinek hűtlenségét most sem tudja megbocsátani s Ajax is, Dido is szó nélkül hagyják ott régi haragosaikat, midőn azok őket engesztelni akarják.³ Odysseus az alvilágban először a hősnőkkel, azután a Trojánál küzdött görög hősökkel találkozik; Aeneas is először a szerelemnek áldozatul esett hősnőket, azután a görög és a trójai hősöket pillantja meg, sőt a hősnők közt olyanok is vannak, a kik már az Odysseában eljöttek, nevezetesen Phaedra, Procris és Eriphyle.⁴ Kétségtelen tehát, hogy Vergilius a hatodik ének e részének megírásánál Homér hatása alatt állott s így nem csoda, hogy ezt a részt nem tudta összhangba hozni a következőkkel, a hol már a homéri hittől eltérő későbbi néphitét tartotta szem előtt.

A homéri hit ugyanis, az a megelegedés a földi étellel, az a gondtalan belemerülés a természet és az élet szépségeibe, nem sokáig elégithette ki a görög népet. Minél komolyabban kezdték felfogni az életet, minél keservesebben érezték, hogy a földön akárhányszor a bűn ül diadalt s elbukik a jó, annál inkább kivánták az erkölcsi kiegyenlítést a halál után. Így azután oda módosították a homéri mondákat, hogy az Elysium az erényes lelkek hazája, a Tartarus a bűnösök kínzó helye; Minos és Rhadamanthys viselik a birói tisztet s minden lelket erkölcsi érdeme szerint ítélnek meg. *Pindarus*; a nagy költő, a ki leg-tisztultabb alakban örökítette meg a görög nép vallásos hitét, már a leghatározottabban fejezi ki a második olympiai ódában, hogy az alvilágban minden gonosz tett szigorú büntetés alá esik, ellenben a jók osztályrésze az üdv az örök napfényben. Mint *Girard*, a görögök vallásos hite kifejlődésének e nevezetes kutatója találóan mondja,⁵ nála Homér és Hesiodus két mythususa az

¹ Od. XI. 489—491.

² Aen. VI. 436—437 :

. . . Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores.

³ V. ö. Od. XI. 541—564. és Aen. VI. 450—476.

⁴ V. ö. Od. XI. 225—342. és 385—567. és Aen. VI. 440—476, 477—547. Sőt Deiphobus is, midőn Helena hűtlenségét Aeneasnak elbeszéli, emlékeztet Agamemnonra, a ki Odysseusnak a Clytaemnestra hűtlenségét panaszolja el.

⁵ V. ö. Girard: Le sentiment religieux en Grèce. II. könyv, 5. fejt. 22.

elysiumi mezőkről és a boldogok szigeteiről magasztos értelmet nyer: „az ember fölszabadulását szentesíti a természet minden nyomorúsága s az erkölcsi élet tökéletlenségei alól, fölemelkedését egy magasabb létre, erényei jutalmául“. Ezt a tisztult s a nép erkölcsi szükségeinek teljesen megfelelő vallásos hitet tükrözik vissza a hatodik ének további részei, a hol a Tartarosban a gonoszok bűnhődését oly borzasztó színekkel festi, a jók boldogságát és az elysiumi mezők gyönyörűségeit pedig oly bájosan írja le a költő.

De egyszerre kiragad bennünket a mesék köréből s a philosophia magaslatára emel az író, mikor Anchisest, mint valószínűs stoikus bölcsét, szólaltatja meg. Honnan magyarazzuk e különös jelenséget? Vajjon csak költői fogás az egész, melynek nem volna más czélja, mint az, hogy Anchises közvetlen szemlélet alapján mutathassa be Aeneasnak a felvilágra menendő lelkek közül azokat, a kik egykor utódai lesznek? De erre a költőnek nem volt szüksége, hiszen Anchises egyszerű jóslat alakjában is feltárhatta volna fia előtt a római nép jövőjét, a mint Jupiter tette a Venus kedvéért az első énekben. Azonkívül a költemény, mint ilyen, csak vesztett mindaddig gondosan megőrzött összhangjából e bölcselkedéssel, mert olyan eposzba, mely tárgyánál fogva a mesés őskor primitív eszmevilágában mozog ez egy részlet kivételével mindenütt, csakugyan nem illik belé, hogy a költő az egyik hőst philosophusnak tegye meg, sőt a hatodik éneknek sem vált hasznára ez a dolog, mert csak a benne rejlő ellenmondásokat szaporította. Nem is valószínű, hogy éppen Vergilius, a ki a philosophiát egész életében oly komolyan vette, költői fogássá alacsonyította volna le azt s ily módon egy rangba helyezte volna a mythologia együgyű meséivel. Azt kell hinnünk, hogy a szerző lelkében ezúttal is erőt vett a philosophus a poétán, s a mint a hatodik eclogában nem átalította a Hesiodus kosmogoniája helyébe az Epicurusét állítani, a Georgica második énekében pedig meg nem állhatta, hogy a jámbor és istenfélő földművelő boldogságánál magasabbra ne helyezze az Isten nem féltő epicureus bölcs boldogságát, csak azért, hogy sejtesse az olvasóval, mi az ő valódi meggyőződése, úgy e helyt is arra akart utalni, hogy a költők meséit nem kell szóról-szóra igazaknak tartani, mert csak a philosophiai értelmezés adhat nekik a művelt ember szemében jelentőséget, s e czélból záradék gyanánt a saját philosophiai hitvallását adta elő, nem törődve azzal, beleillik-e ez az egész mű keretébe.

Itt azonban újabb nehézséggel állunk szemben. Vergilius, a ki korábbi műveiben az epicureismust dicsőítette, most egyszerre, mint stoikus lép elénk. Mivel magyarazzuk ezt a nagy változást? Föl kell tennünk, a mire már a tizenegyedik fejezet-

ben utaltunk, hogy Vergilius az Aeneis írása közben¹ valamely lelki válságon ment keresztül, a melynek következtében elpártolt Epicurustól és kezdett hajlani a stoicismus felé. Mi lehetett ennek a feltűnő elpártolásnak az oka? Azt hisszük, hogy a mindig beteges költő, a mint kora haladtával egészségét egyre gyöngülni érzé s nem zárkozhatott el a közeledő halál gondolatától, kezdett foglalkozni a túlvilági élet problémájával; hiszen ma is sokszor tapasztaljuk, hogy olyan emberek, a kik virágzó korukban materialisták voltak, ha azt kezdik érezni, hogy már nem sokáig élhetnek, hajlandóbbak hinni a lélek halhatatlanságában. Ez a könnyen megbocsátható emberi gyöngeség érteti meg velünk, hogy Vergilius, az epicureus bölc, a ki legyőzte magában az istenektől való félelmet és már kora ifjúságában szabad gondolkozó lett, végül még sem tudta legyőzni azt a másik, az elsőnél sokkal rettentőbb félelmet, a halál félelmét. A megsemmisülés gondolata, mely az élethez minden ösztönével görcsösen ragaszkodó embert csak a legritkább esetben békithette ki, bizonyára nem tudta megnyugtatni a halál sejtelmétől gyötört Vergiliust sem s ezért ingott meg Epicurusba vetett bizalma, a ki hiába ígért lelkének békességet. Vigasztalóbb philosophiai rendszert keresett tehát, s így lett az epicureusból stoikus, a materialistából pantheista, sőt monotheista. Mert a stoikusok istene, a világ lelke, valóságos személyes Isten, a világ jószágos gondviselője, a ki szeretettel van legtökéletesebb teremtménye, az ember iránt s neki kiváltságos helyzetet biztosít a mindenségben. Egyedül az ember lelke az, mely az istenségben közvetlenül részes s a mely, mint ilyen, halhatatlan. Igaz, hogy a stoicismus sem tartotta tudományosan megoldható problémának az lélek túlvilági életét, de legalább nem vette el az egyéni halhatatlanság reményét, mint Epicurus, hanem ebben a kérdésben tért engedett a subjectiv hitnek. Az isteni gondviselésbe vetett hit és a halha-

¹ Hogy ez a változás csak az Aeneis megírása közben állhatott be, a Georgica negyedik könyve mutatja, a hol a méhekről szólva fölemlíti a költő, hogy némelyek a méhnek, mint a legokosabb állatnak, épp oly isteni eredetű lelket tulajdonítanak, mint az embernek. Kiténik ebből, hogy Vergilius abban az időben ismerte a stoikusok tanítását a világlelekről, de ezt a tételt, mint a mások véleményét, adja elő. V. ö. Georg. IV. 219—227:

His quidam signis atque haec exempla secuti
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere; deum namque ire per omnia,
Terrasque tractusque maris caelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia nec mortii esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere caelo.

tatlanság reménye tehát oly megnyugtató és vigasztaló elemei voltak ennek a rendszernek, hogy nem csoda, ha Epicurus kevésbé erős lelkű híveit gyakran a Zeno táborába terelték. Így járhatott Vergilius is, a kit, mint a hatodik ének tárgya mutatja, éppen a túlvilági élet kérdésével való foglalkozás ingatott meg régi mesteréhez való hűségében.

Feltűnő, hogy Horatius is, a mint már említettük, kezdett vonzódni későbbi éveiben a stoicismushoz, ámbár őt nem a halhatatlanság reménye, hanem a stoikus morál fensége nyerte meg. Ennek a két költőnek a példája mutatja legjobban, hogy ez a rendszer már akkor megkezdte hódító körútját Rómában, mert néhány évtized múlva már ez lett a római értelmiség legjavának buzgón követett vallása. A stoicismus volt az, a mely Rómának a legszörnyűbb zsarnokság s az általános elaljasodás idejében is annyi nemes lelket, annyi igaz jellemet adott, a mely utóbb a jogfejlődést és a törvényhozást is kézzel fogható módon befolyásolta, sőt végül a kedves emlékü Marcus Aureliusszal a trónra jutott. Valóságos római philosophia lett belőle az idők folyamán. Mindenesetre figyelemre méltó jelenség tehát, hogy Vergilius, mintha csak előre látta volna ezt a nagy változást, éppen ennek a rendszernek juttatott előkelő szerepet abban a műben, a melyet a rómaiak nemzeti époszának szánt.

Zrinyi és Machiavelli.

(Kivonat *Kőrösi Sándor* deczember 2-án felolvasott értekezéséből.)

Állami életünk legválságosabb korszakában, midőn egyrészt a német hatalma, másrészt a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményeszerű ihletéssel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehellete a gyanútlanul alvó magyart. A veszedelem láttára érczes hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: „Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!” De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tette még nem serken.

A törökverő hadvezér, a daliás főúr, szabad hazáról, egyseges, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar

néphez : Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás iránt való gyűlöletet szítanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért marczangolja. Javuljunk meg! Javítsuk meg az erkölcseiben elzüllött köznemességet és jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztényi erkölccsel szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megőrizhetjük legföltettebb jogunkat, szabadságunkat, és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy profétai ihlettségű szavai necsak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érczhúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretetet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan szigeti vértanú példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkességét; de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfiúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor még nem volt megérve eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrinyink előtt épp ily hazafiúi aggodalommal, épp ily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország classikus földjén a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgaságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jóerkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknel is jobban kell szeretnünk. Erőskezü férfiút kell az ország élére állítani, a ki nem hitvány, erkölcsileg, testileg elzüllött zoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egészséges népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megszabadíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a francziáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magánerkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia.

1513-ban, san-cascianói magányában írta le ez eszméket a firenzei bölcs. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, legalább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet

saját kora még nem tudott kihüvelyezni, melynek jóslatai azonban az idők folyamán épp úgy, mint a Zrinyiei, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrinyi Machiavelli műveit? Hatottak-e reá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ezekre a kérdésekre részben megfeleltem már. Nyolcz évvel ezelőtt egy tárczacikk szűk keretében rámutattam, hogy Zrinyit prózai művei tárgyának megválasztásában Machiavelli ihleti: hogy mesterével a nemzeti hadsereg eszméjére, a tisztli kellékek minőségére, a katonaság gyűjtésére és fegyelmezésére, a tüzérség nyilt csatákban való hasznának tagadására nézve teljesen meg egyezik, s hogy mindezek ellenére Zrinyi művei oly maradandó hatást gyakorolnak lelkünkre, minőt csak eredeti mű és határozott írói egyéniség szokott az olvasóra gyakorolni.

E rövidke cikk tartalma azóta behatolt irodalomtörténe- teinkbe is. De azért Zrinyi nagy alakja iránt, mint a hogy már első tanulmányomban is kifejtettem, mindaddig nem róttuk le tartozásunkat, míg a Machiavellivel való összehasonlítást rendszeresen és részletesen végre nem hajtjuk. Mert érezzük ugyan, hogy Zrinyi minden tekintetben tudatos, önálló, eredeti tehetség, de tüneményserű alakja csak akkor bontakozik ki igazi nagyságában, tisztán, világosan szemeink előtt, ha tudjuk, mit vett át az emberiség ezredéveken át gyűjtötte tapasztalatainak és ismereteinek tárházából, a költői vagy írói rend előző nagyságai- ból és mennyibea gyarapította ő maga az Aristotelestől és Vege- tiustól kezdve a humanistákon és a *rinascimento*-korbéli olasz diplomáciai követek levelein át Machiavelliig természetes fejlö- désükben észlelhető eszméket. Ki kell tehát mutatnunk, mily hatást gyakorolt Machiavelli Zrinyinkre tartalom és forma tekinte- tében, hogy azután meghatározhassuk, mily hely illeti meg írónkat az eszme- és formafejlesztés és termelés birodalmában.

E végből vizsgálat alá vesszük mind Machiavellinek, mind Zrinyinek *a)* politikára és hadi tudományra vonatkozó eszméit, *b)* műveiknek, különösen prózai munkáiknak tárgyát, tartalmát, *c)* előadásuk módszerét és formai sajátságait. Minthogy pedig a fontosabb eszmék és gondolatok mindkét írónknál különböző mun- káikban is megismétlődnek és ezért műveik, mint a borostyán gyökerei és szárai többszörösen egymásba is fonódnak: vizsgálö- dásunkban eleinte nem műveik rendjét, hanem eszméik logikai egymásutánját fogjuk követni.

*

Tanulmányom három részre oszló tizennégy fejezetből áll. Első része Zrinyi politikai, második hadtudományi elveiröl szól, a harmadikban Zrinyit mint prózairöt méltatom.

Villari nyomán nagy vonásokkal vázolja Machiavelli korát, a *rinascimento* felvilágosító és erkölcsbontó hatását, a Machiavelli-korabeli diplomáciai érzék fejlődését és Machiavelli életét: áttérek Zrinyi életére s azon okokra, melyek eszméire befolyással voltak. Itt különösen kiemelendő az a körülmény, hogy Zrinyi, a műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek tanúsága szerint, a magyar-horvát tengerparti velenczés olasz népnyelvet gyermekkorától kezdve alaposan ismerte, továbbá, hogy a grammatikát és syntaxist Gráczban végezte, hol olasz jezsuiták tanítottak, kik akkoriban minduntalan újabb művekkel ostromolták „az ördög ujjával író“ pogány Machiavellinek, az egyház világi hatalma halálos ellenségének, a mérget lövellő hydrának műveit. Egyik-másik tanár vallásos buzgóságból eredő Machiavelli-ellenes kifakadásának szertelenségei mély nyomot hagyhattak a gyermekifjú lelkében, bevésve emlékezetébe a Machiavelli nevével s felköltötte reá figyelmét, hogy adandó alkalommal a saját szemeivel győződjék meg a mű borzalmassága felől.

Mily kijelentésszerű, megrázó hatással lehetett később, olaszországi útja után, a Pázmány udvarában nevelkedett s az ország zászlós urai és főpapjai vitái közepett politikailag korán érett ifjú Zrinyire Machiavelli pápai és zsinati tilalommal sujtott könyveinek olvasása! Úgy érezte, mintha saját ujjával illetné az elalélt magyar haza száz sebből vérző, fájó tetemeit; úgy tetszett neki, mintha világtalanból egyszerre látóvá vált volna: Machiavelli panaszából a romlás szélére jutott magyar haza jajszavát hallotta ki. Machiavelli leírásából az idegen járom alatt nyögő, darabokra tépett magyar haza siralmas viszonyaira ismert; Machiavelli fejtegetéseiből a saját romlásunk politikai és társadalmi okait adott látnia tisztán, világosan, rettentő valóságban. De ugyancsak Machiavelli műveiből reményt, bizalmat merit a jövőre nézve, mert látja, hogy az államtudomány atyjának a baj orvoslására adott tanácsai reánk is alkalmazhatók: még megmenthetjük a halálos bajban sorvadó hazát, ha „kőrmösen“ nyúlva a dologhoz, szilárd elhatározással ragadjuk meg az utolsó egyetlen gyógyító eszközt: *az éles, metsző vasat, a fegyvert.*

És midőn Zrinyit, a mélyelméjű államférfiút, a győzelmes hadvezért, tehetsége, jelleme kiválósága miatt, ellenfelei épp úgy leszoritják a tevékenység teréről, mint a hogy százötvenkét évvel azelőtt a Medici-párti olaszok Machiavellit san-casciano magányába üzték: hazafias gyötrődésében ő is tollat ragad, hogy a lelkében forrongó eszmék közlésével a hazafiak szunnyadó lelkét lángra lobbantsa, rámutasson a haza és nemzet romlására, a baj okaira és orvoslásának módjára.

Ezek után áttérek tulajdonképeni feladatomra, a két író részletes egybevetésére. Eljárásomban az a rendszert követtem,

hogy lefordítottam és Zrinyi szavaival szembeállítottam Machiavelli azon passusait, melyek Zrinyinkre befolyással voltak.

A haza és nemzet romlásának s az általános erkölcs-telenségnek, feslettségnek mind Zrinyi, mind Machiavelli szerint az idegen uralom az oka Machiavelli a pápákat okolja, hogy világi hatalmuk érdekében nyakára hozták Olaszországnak a gyűlöletes idegen uralmat, a német császárt és ezzel tárt kaput nyitottak az erkölcs elzüllesztésének, az ország romlásának. Zrinyi meg a német uralomnak veti szemére, hogy nyakunkra hozta a török elhatalmazását, minek következtében „csúfsága lettünk nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig . . . prédájává“.

Első és legfontosabb feladatunk tehát az országot az idegen uralom járma alól fölszabadítanunk. Ez azonban csak az esetben történhetik meg, ha a darabokra szaggatott hazát s a mesterségesen megosztott nemzetet hatalmas erejének kifejtésére egyesíthetjük. Machiavelli az ország politikai egységének megteremtését sürgeti, Zrinyi ez egység első föltétele gyanánt, sokkal helyesebben, a nemzet egyetértésének, érzelmi egységének szükségességét hirdeti. Egyesült erővel akadályozzuk meg országunk romlását, mindenekelőtt az örökös királyság behozatalát. Zrinyi őseitől öröklött, őszinte magyar hűséggel ragaszkodik a koronázott királyhoz. De Árpádot maga a magyar nép tette meg fejedelmévé, s az Árpád-ház kihaltának esetére föntartotta magának a nemzet a szabad királyválasztás jogát. „Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik és conserváltatik“ — mondja Zrinyi Machiavelli nyomán. A szabad királyválasztás jogáról tehát nem szabad lemondanunk, ha azt akarjuk, hogy hazánk hosszú életű legyen. Mert szükséges, hogy az országot az államalapító elvekhez visszatéríthessük, valahányszor a nemzet letéved a törvényhozók alapeszméje kijelölte útról.

Machiavelli, a *rinascimento* pogány eszméinek hatása alatt, az egyénbe vetett határtalan bizalmánál fogva egyetlenegy ember energiájától, vitézségétől várja a nemzet megváltásának csodáját. Zrinyi is a nemzetmegváltót keresi; de azért nem veti korlátlan bizalmát az egyéniségbe; ethikai alapra helyezi ideálját, s így összhangzásba hozza a keresztyén erkölcs elveivel. A kit Isten, szerinte, a haza fölszabadításának szent munkájára kiválaszt, az az erkölcsében megtisztult nemzet egyetértő akaratából fogja a királyi koronát s vezéri kardot viselni. Hogy a nemzetmegváltás e munkájának végrehajtására nálunk dicső családi hagyományainál, vagyoni és társadalmi állásánál és személyes fényes tulajdonainál fogva akkoriban csak Zrinyi lett volna képes, senki kétségbe nem vonhatta. Jól tudta ezt Zrinyi maga is. Megváltójává szeretett volna lenni nemzetének, a ki, mint dicső őse, ha kell, életét és vérért áldozza nemzete dicsőségéért, önállásáért.

A megváltónak a nemzet fölszabadításához erős, fegyelmezett hadseregre van szüksége. Az idegen hadak, Machiavelli szerint, semmit sem érnek, a zsoldos hadak és szabad csapatok az országot romlásba döntik. Nemzeti hadsereget kell tehát teremteni. Ezt az egész Európára nézve jóslatszerűvé vált eszmét vette át Zrinyink, még pedig oly időben, midőn a nagy Machiavelli eszméit egész Európában alig érti még valaki. Átveszi a hadszervezésre, fölszerelésre, hadiköltségre s a pénz előteremtésére vonatkozó eszméket is.

„Mikor Mahumet török császár Konstantinápoly ellen készült volna, sehol nem találának a görögök költséget, kivel hadat s segítséget fogadhattak volna, de mikor a törökök megvették vala a várost, annyi kéncsét találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok ezer embernek elég vala töltözésére. Ne járjunk mi is így; mert ha a török Magyarországot mind megveszi, bizony talál ő benne ezüstöt, aranyat, rezet, vasat és mindent. Vegyük elő valahun vagyont, még az oltáron is, . . . mert az Isten nevéért akarunk vele élni.“
Zrinyi, Tör. Áf. 113. l.

„Közületek bizonyára sokan emlékeznek még rá, hogy midőn a török Konstantinápolyt fenyegette, a császár előre látta a veszedelmet és nem lévén elegendő pénze, magához hívatta a polgárokat és előadta a veszedelem nagyságát s az orvoslás minéműségét: ezek azonban csak nevettek rajta. Jöve az ostrom. Azok az urak, kik előbb kevésre becsülték uruk intő szavát, a mint meghallották a falaik előtt álló ágyúk bömbölését és látták a nyugtalan harcvágytól égő ellenség seregének közeledtét, ölben hordva a rakás pénzeket, sírva futottak a császárhoz, a ki azonban elkergette őket, mondván: Menjetez meghalni evvel a pénzzel, miután nem akartatok nélküle élni . . . Mások a szomszédjuk kárán is okulnak, ti meg a magatokén sem . . . A mit azonban nem hihettek, firenzeiek . . .“
Machiavelli, Discorso sulla Provisiione del danaro, Villariból idézve, I. 435. l.¹

„*Pecunia est nervus belli*“ — azt mondja Zrinyi az Áfumban. Machiavelli a *Discorsi* II. könyvének X. fejezetében² azt

¹ Minthogy Machiavellinek ez a műve csak 1822-ben jelent meg először nyomtatásban, ez az adat bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy Zrinyi Machiavellinek ezt a művét kézirati példányban ismerte.

² A fejezet címe: *I danari non sono il nervo della guerra, secondo che è la comune opinione*: Nem a pénz a háború lelke, mint a hogy általában vélik.

bizonyítgatja, hogy Quintus Curtiusnak e közmondássá lett állítása téves. Nem a pénz a háború lelke, hanem a vitéz emberek s fegyver. „Kroesus, Lydia királya — úgymond Machiavelli — megmutatta rengeteg kincseit az athaenei Solonnak és megkérdezte tőle, mit vél hatalmáról; Solon azt felelte, hogy ez a kincs semmit sem bizonyít hatalmára nézve, mert nem arannyal, hanem vassal szoktak hadakozni és hogy esetleg jöhet valaki, a kinek több a vasa, mint neki és elveheti tőle az aranyat. Ezenkívül, midőn Nagy Sándor halála után a francziák¹ nagy számban Görögországba és onnan Ázsiába vonultak és a francziák szónokokat küldtek Macedónia királyához, hogy bizonyos egyezés ügyében tárgyaljanak vele, ez a király, hogy hatalmát fitogtassa, rengeteg sok aranyat és ezüstöt mutatott nekik; min a francziákban oly erős vágy keletkezett ez arany elragadására, hogy megszegették a már előbb megállapított békét . . . A velenzeiek csak nemrégiben tele kincstáruk ellenére elvesztették egész államukat, a nélkül, hogy kincseik megvédték volna őket. Ezért mondom, hogy nem az arany a háború lelke (mint általánosan vélik), hanem a jó katonák; mert az arany nem mindenkor találja meg a jó katonákat, de a jó katonák mindenkor megtalálják az aranyat.“²

„Tehát non est nervus belli pecunia“ — úgymond Zrinyi is az Aphorismákban (325. l.) — „hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őket. Ergo: nervus belli sunt milites.“

Machiavelli az *Arte della Guerra*-ban is (292. l.) visszatér erre a kedvelt eszméjére, mondván: „Az emberek, a fegyver, a pénz és kenyér a háború lelke; de e négy közül az első kettő a szükségesebb; mert az emberek s a fegyver megtalálják a pénzt és kenyeret, de a kenyér és pénz nem találják meg az embereket és a fegyvert.“

Itt tehát föltétlenül elfogadja Zrinyi Machiavelli eszméit.

Ellenben hatalmasan küzd a szerencséről szóló elveinek megérlelésében Machiavelli pogányságával. Zrinyi is többre becsüli az örök földi hírt a túlvilági üdvösségnél³ és pogány jelentésében használja a *virtus* szót is; pogánynak tetszik jelmondata is: *Sors bona, nihil aliud*; de magasztos, keresztény erkölcsi eszme magaslataira emelkedik, midőn ezt a kérelhetetlen pogány fátumot

¹ Zrinyi is francziáknak nevezi a gallokat.

² „Dico per tanto non l'oro (come grida la comune opinione) essere il nervo della guerra, ma i buoni soldati; perchè l'oro non è sufficiente a trovare i buoni soldati, ma i buoni soldati sono ben sufficienti a trovar l'oro.“ Mach. Discorsi, II. könyv, X. fej.

³ Zrinyi, *Szigeti Veszedelem*, II. ének, 82., 83., 86. versszak. Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz kiadása.

a véghetetlen, fölfoghatatlan isteni hatalommal, magával Istennel azonosítja.

Épp ily benső küzdelmet látunk a machiavellismusra vonatkozólag is. Átveszi Machiavellinek a politikai álnokságra, a hadicselre és a fontos esetekben szükséges erőszakos eljárásra vonatkozó tanítását, de a tisztességes, becsületes politika szellemében enyhített, módosított alakban.¹ Machiavelli szerint a fejedelemben a róka és oroszlán természete legyen egyesülve; Zrinyi szerint még egy harmadik állat természetének is hozzá kell ehhez járulnia: az erdei kan állhatatosságának, a ki, ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát. Ez az erdei kan (nem hiába, hogy oly végzetes szerepet játszott halhatatlan költőnk életében) Zrinyi jellemének, Machiavellitől eltérő erkölesi fölfogásának kifejezője. A machiavellismusnak negyedik, a vallásosság színlelésére vonatkozó pontját azonban Zrinyi egyáltalában nem fogadja el. Őszinte vallásossága bünt lát a vallásnak önző vagy idegen czélokra való fölhasználásában.

Tanulmányom második része Zrinyi hadtudományi elvével foglalkozik, melyek egyébként Zrinyink politikai és vallásos fölfogásának és világnézetének egyenes folyományai. Rónai Horváth Jenő, Zrinyi hadtudományi munkáinak szakértő commentátora, kiemeli, hogy Nagy Frigyes és Nagy Napoleon hadműveleteikben teljesen a Zrinyi elveit követték. Minthogy pedig nyilvánvaló, hogy Zrinyink munkáit sem Nagy Frigyes, sem Napoleon nem olvasták, másrésről meg tudvalevő, hogy I. Napoleon őszinte bámulója, hű tanítványa volt Machiavellinek, Nagy Frigyes pedig Machiavellit gyalázó munkája ellenére minden cselekedetét Machiavelli tanai szerint irányozta: világos, hogy Zrinyinek eme világtörténeti nagyságokkal való egyezése csakis közös mesterük-ből, Machiavelliből, magyarázható. És ezzel újabb nagyság fénye sugárzik Zrinyinkre; az, hogy két századon át ő volt az első és egyetlen nagy hadvezér, a ki *az első modern hadászati classikusnak*, a nagy Machiavellinek hadművészeti elveit megértette és nemcsak megértette, hanem a Machiavelli ellen szórt kicsinylő vádak és a kor merev fölfogása ellenére is nyíltan hirdette, sőt az elvek következetes keresztülvitelével magát a mestert is felülmulta.

Zrinyi a korában divó methodismusnak határozott ellenzője, mert a Machiavelli szerencsébe vetett hitével együtt átveszi e hitnek egyenes folyományait, a kedvező idő és kedvező alkalom

¹ A felolvasó, állításának igazolására, bemutatta Machiavelli *Principe*-jének hirhedt XVIII. fejezetét, a politikai álnokság codificatióját és párhuzamosan melléje állította Zrinyi idevágó nyilatkozatait is. Térszűke miatt itt azonban csak fejtegetése eredményét közöljük

felhasználásának s a körülményekhez való alkalmazkodásának törvényeit.

Tanulmányomban részletesen foglalkozom ez elvek folyományával is és a Zrinyiből és Machiavelliből vett idézetek szembeállítására alapján kimutatom, mit honnan vett át Zrinyink. Ez idézetekre nézve a sok közül csak két példát szándékozom bemutatni:

„Minden ujság, minden történet . . . a harcban nagy változást csinál; egy szó, az kit jól nem érthetnek a vitézek, nagy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtul hogy nem férhetett hozzá a ki rontotta, kiáltott a társainak: *hátrább álljatok*, ebből oly kiáltás támadt, hogy minnyájan *hátrát* kiáltának, és futni kezdenek. Azért az ilyen ujságoktól oltalmazkodni is kell, élni is tudni kell velek.“ — *Zrinyi Centur.* 339. l.

„Mily jelentősége van ütközetben, csatában valamely váratlan eseménynek, látványnak vagy a mit váratlanul hallanak, sok esetből bebizonyítható . . . Én itt csak egy, napjainkban történt ismeretes példát akarok felhozni. Néhány évvel ezelőtt Perugia városa két pártra volt oszolva. Az egyik uralkodott, a másik számkivetésben élt. Ezek, barátaik segítségével sereget gyűjtve, egy éjjel észrevétlenül bebatoltak a városba s már azon voltak, hogy a főteret is elfoglalják. Minthogy azonban abban a városban minden utca vége lánczczal volt elzárva, az ostromlók élén egy vasbuzogányos ember haladt, a ki buzogányával a lánczot kettétörte, hogy a lovasok rajta átmelessenek. Már csak a főteret elzáró lánczot kellett áttörni, midőn az álmukból felriadó városiak „*fegyverre!*“ kiáltásának zaja közben a buzogányost mögötte jövő ostromló társai annyira előreszorították, hogy nem bírván karját az ütéshez jól fölemelni, valaki, hogy a buzogányos jobban forgathassa karját, azt mondta a mellette állóknak: *eredjetelek hátrább!* Ez a szó mind tovább adódva, mondván: *hátra! hátra!* oly eszeveszetten megfutamította a hátul állókat, sorban aztán a többit is, hogy önmaguk verték széjjel se-

regüket és ily csekély véletlen következtében a számkivetettek terve dugába dőlt.“ *Mach. Discorsi*, III. könyv, XIV. fej.

Zrinyi ugyanazon fejezet végén a fidenabeliek példájára hivatkozik. Ez is Machiavelliből van átvéve, még pedig az imént idézett fejezet végéről:

(Zrinyi.) „Tehát okosan kell cselekednünk az ilyen újságokkal, hogy veszedelmünkre ne forduljanak, és hogy ugy ne járjunk, miként Fidenátusok, az kik ők is éjjel tűzzel mentek vala rómaiakra, de mikor a római consul észbenvette vala az családságot, kiáltani kezdé nekik: *Suis flammis delete Fidenates, quas vestris beneficiis placare non potuistis.*“

(Mach.) „A fidenabeliek (*Fidenati*), hogy a római sereget rémületbe ejtsék, elrendelték, hogy a csata hevében Fidenae-ből egy csapat jöjjön ki lándsára erősített tűzzel. . . [Az ily cselet azonban] ha gyengeség van benne, a mint közel ér, rögtön leleplezik és nem hasznodra, hanem károdra szolgál. . . A rómaiakat kezdetben kissé megzavarta a esel, de midőn a dictator oda-jött és kiáltozni kezdett, hogy nem szégynelik-e magukat, hogy a füsttől úgy futnak, mint a méhek, és kiáltá: *Suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis*, ekkor a találmány a fidenabeliekre haszontalanná vált és elvesztették a esatát.“

De azért ne higyjük, hogy Zrinyi szolgálai módon utánozza mesterét. Téli hadjárata és Sabácz megvétéléről szóló sorai meggyőzően tanúskodnak nagy önállósága és fényes hadvezéri tehetsége mellett. Míg ugyanis Machiavelli, a szerencséről és kedvező alkalom megragadásáról szóló tana ellenére, a fegyelemtartás kedvéért élesen elítéli a téli hadjáratot: Zrinyi, épp úgy, mint később Napoleon is, a kedvező alkalom megragadására vonatkozó tanításból levonja a következtetést, s nemcsak hogy föltétlenül magasztalja Mátyás téli hadjáratát, hanem maga is, szigorú tél idején, midőn az ellenség meg sem gondolja, váratlanul rácsap a törökre s diadalmasan érezteti vele fegyvere hatalmát.

Zrinyi tehát következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mert Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománnyal, Zrinyi ellenben és Napoleon a harcztéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.

Nagyon jellemző Zrinyi hadvezéri tehetségére, mérsékletére, másrésről személyes vitézségére, hősiés bátorságára nézve, hogy az oktan vakmerőséget Machiavellivel együtt határozottan elitéli ugyan, de azért a visszavonulást Machiavellivel ellenkezőleg gyaláznak tartja.

„Nem jó név a kapitányban a vakmerőség — úgymond Zrinyi — ; inkább bolondhoz, hogysem vitézhez való. A bolond, a részeg, a hagymáz-beteges kész a toronybul leugrani, de azzal még nem lesz vitézzé.“ (*Zr. Aphor.*, 266—67. l.) — „Az a hadnagy, ki ok nélkül az ellenség közé veti magát, inkább gyalázatot szerez nevének, mint becsületet.“ (*Zr. Discursusok*, 210. l.) — De még az is „vakmerő és oktan állathoz hasonló, a ki bele megy a veszedelembé, meg nem gondolván elébb mivoltát (*Zr. Centur.* 347. l.); mert „a generálisnak inkább tiszta elmére és okos fejre van szüksége, hogy sem a kézre vagy vakmerőségre.“ (*Zr. Discursusok*, 211. l.)

Machiavelli ez okokból számot vet azzal a körülménnyel is, midőn az ellenség túlnyomó ereje következtében a hadvezérnek a visszavonulásra, serege megmentésére kell gondolnia. „A kapitány ilyenkor arra törekedjék — úgymond Machiavelli (*Arte della Guerra*, IV. könyv) — hogy a veszteség mentől kevesebb kárral járjon. Ezért oly hadműveletet kell kieszelned, hogy az ellenség ne követhessen könnyű szerrel, vagy pedig késedelmeskedni legyen kénytelen. Az első esetben . . .“

Machiavelli tehát határozott tanácsokat ad a visszavonulásra, a megfutamodás módjára nézve. Zrinyi ellenben önmagára nézve lehetetlennek, de bárkire nézve is gyalázatos foglagnak tartja a megfutamodást és ezért nem is foglalkozik a visszavonulás módozataival.

„Ha az ember meggondolná — úgymond — azt a gyalázatot, kivel kell az embernek szeme előtt élni, elhiszem, soha el nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor inkább.“ (*Zr. Aphor.*, 320. l.) — „Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták magokat; de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtől és ő miatta megyen el, mind szaladásnak kell mondan, és gyalázatjára vagyon az embernek.“ (*Zr. Aphor.*, 292. l.)

Zrinyinek ez a hősiés lélekről, halálmegvető vitézségről tanúskodó véleményé ellentétben áll ugyan a Machiavelli felfogásával, de a saját elveivel nem. Zrinyi ugyanis, midőn az eszesség, megfontoltság következményeként Machiavellivel együtt azt követeli a hadvezértől, hogy fontolja meg előbb, vajjon bekövetkezett-e a csatára hívó kénytelenség vagy sem: az eszmét tovább fejleszti és kimondja, hogy ha már harezba bocsátkozott a kapitány, akkor állja meg hősiésen a helyét. Mint „az erdei kan, ha vadá-

szok veszik üldözöbe, megáll és halálos csapásokat osztogatva, holtig védelmezi magát: úgy a vitéz is, míg „ereiben vér csergedez s karjában kopját, markában szablyát szoríthat“, el ne hagyja helyét és inkább százszor szenvedje el a halált, semhogy gyalázatos futásban keressen menedéket.

S hogy Zrinyi a halálnak ily hősies megvetését nemcsak a közvitéztől, hanem magától a hadvezértől is megköveteli, látható munkáiból, itt kifejtette elveiből, s megérthető dicső családi hagyományaiából és korai halálának módjából.

„Ügyünk elkerülhetetlen veszélyben van — így szól a Tör. Áfium-ban — ; a kéntelenség, szükség, fatalis necessitás sarkal bennünket. Miért nem találkozok tehát oly férfú az országban, ki meg tudna győzni mindnyájunkat, hogy a magyar név tünőfélben levő dicsőségének megmentésére csak két út áll előttünk: vagy megoltalmazzuk magunkat vitézül, vagy hősiesen mindnyájan meghalunk?“

„Egy szép halál az egész életet megfényesíti.“ (Zr. *Centur.*, 360. l.) — „Az emberség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedveseinek elhagyásáról, hogy a maga testét ne szánja karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét kiontsa örömet, és meghaljon kívánsággal.“ (Z. *Aphor.*, 294. l.)

Szép dolog a hazáért hősi halált halni. Ebben a régi és újabb írók majdnem mind megegyeznek. Zrinyi szerint azonban nemcsak a hazáért, hanem magáért a vitézségért, a vitézi név becsületéért is föl kell áldoznia az igazi vitéznek bármely pillanatban életét.

Ez az elv volt oka annak, hogy Zrinyink, kinek fényes tehetségétől, bámulatos műveltségétől, lángoló hazaszeretetétől és tündöklő vitézségétől várták a nemzet jobbjai a haza felszabadítását, a vitéz állhatatosság példaképe gyanánt műveiben annyiszor emlegetett erdei kannal való végzetes küzdelmében, bármi könnyen tehetne volna, meg nem hátrált, de még csak segítségért sem kiáltott, hanem tátongó sebeiből omló vérével tett örök bizonyosságot munkáiban hirdetett elveinek igazsága s írójuk őszintesége mellett. Elveit Zrinyi halálában hulló vérével pecsételte meg.

Végül Zrinyit mint prózáírót jellemzem. Kimutatom, honnan vette költőnk egyes prózai munkáinak czímét, tárgyát, mint érvényesül nála fokozatosan az eladdig legjelesebb prózáírónak, Machiavellinek, oknyomozó módszere, művészi előadásmódja és szerkezete, s mint emelkedik legremekebb művében, a Török Áfium első felében, szónoki lendület, benső erő és hatás tekintetében mestere, Machiavelli fölé. Az olasz író a Princípét betetőző buzdító fejezetben, melyről Villari azt írja, hogy ennél ékesebben szóló sorokat az egész olasz irodalom nem mutathat föl, a lelke-

sedés magaslatáról az őszinteség hiányának ingoványába süllyed, midőn a nemzetmegváltás munkáját a lanyha Medicieknek ajánlja föl, kikben voltaképen ő maga bízik legkevésbé. Zrinyi ellenben az őszinte meggyőződés hangján a lelkesedés legmagasabb fokáig emelkedve, a nemzethez, az ősi szabadságára feltékeny néphez fordul. Ez az oka, hogy míg Machiavelli szava nemzeténél csaknem háromszáz éven át hatástalan maradt, addig Zrinyi hazafias hévtől és hősi vitézségtől szikrázó művei megalkotásuk után pár évtized múlva lánggra lobbantották a szabadságra, nemzeti önállóságra vágyakozó nemzetet. A kurucz tárogatók kesergéséből a *Siralmas Panaszt* hangja, a harczi riadóból és fegyveresattogásból a *Török Áfium* buzdító szava zengett a nemzet felé; ez gyűjtötte a nemzeti önállóság védelmére a haza jobbait. Zrinyi Ilona fiának, a nemzet megváltására törekvő Rákóczinak zászlait Zrinyinek, a költőnek, a politikai és hadi írónak szelleme vezérelte a szabadságért való küzdelemnek vérrózsás útján.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM mult évi utolsó számában dr. Ferdinandy Géza folytatja „Az államalkotó szerződések a magyar közjogban” című tanulmányát. E közleményében az államalkotó szerződések jogi természetét vizsgálja; megállapítja a szerződések fogalmát és tüzetesebben fejtegeti a nemzet és újonnan választott királya, illetőleg dynastiája között kötött szerződéseket. Kimutatja, hogy az 1687. évi törvényeket államalkotó szerződéseknek tekinteni nem lehet és ezek csupán alkotmánymódosító alaptörvények, a melyek, a mig egyrészlől az ausztriai házban az elsőszülöttség rendje szerinti trónrakövetkezést megállapítják, addig másrészlől kötelezik a királyokat, hogy koronáztatásuk előtt az alkotmánybiztosító hitlevelet kiadják s arra az esküit letegyék. — Dr. Bárány Gerő befejezi „Jogbölcselet” című dolgozatát. A középkor, renaissance, természetjog, subjectivismus, nihilismus és pantheismus álláspontját fejtegeti. — P a l á g y i M e r y h é r t „A tér és idő új elmélete” czímen „Az ismeretlen új alapvetése” című munkájából közöl egy részletet. A térről és időről alkotott fogalmaink nincsenek kellően hozzá szabva érzéki tapasztalataink világához. Hol olyan feszes-merevek, hogy kényszerzubonyba szorítják a tapasztalati tényeket, hol olyan lazán pongyolák, hogy a való világ szinte elvész bennök. A természettudományokban járatlan elme talán elcsodálkozik az ilyen kijelentés fölött, de minden physikus és vegyész a megmondhatója, hogy mily éktelen zavar uralkodik az anyag szerkezetére s az erők működésére vonatkozó felfogásainkban, és hogy ezen zavar mily szoros kapcsolatban van a kétségbeejtő sötétséggel,

mely a tér és idő tanát elborítja. Mert a tér és idő elméletének világosságától függ az anyag és erő tanának, sőt egyáltalán egész természetfelfogásunknak világossága is. A tér és idő fogalmait teljesen hozzá kell stilizálni az érzéki tapasztalatok világához, úgy hogy méltó drapériái legyenek a mindenség testének, s oly finoman simuljanak az élő valósághoz, hogy átérezhessük rajtuk a testek és folyamatok minden jellemző vonását, a tények és események minden színét, árnyalatát. Fejtegetésének főbb gondolatai: az időpont és a tér; a folytonosan megújuló világtér; a térpont és az időfolyam, a dimensio fogalmainak megvilágosítására vonatkoznak. — R a f f a y S á n d o r „Schleiermacher és a főiskolai oktatás“ című értekezésének befejező részében azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen álláspontot foglalt el Schleiermacher a teológiának az egyetemre való bevitelét illetőleg. — K e m é n y F e r e n c z befejezi „Világakadémia“ című dolgozatát. — D r. P e k á r K á r o l y „A tudományok természetes osztályozásá“-ról értekezik. Nem Ampère, vagy Comte, vagy Whewell osztályozását akarja ismertetni, hanem a manapság ismert tudományoknak új, mai fejlettségüket teljesen fel-ölelő, lehetőleg legtermészetesebb osztályozását szeretné adni. Ampère osztályozása tudvalevőleg nagyon bonyolult és mesterkélt. Comte rendszere, a mily természetes főbb pontjaiban, a részletekben oly hiányos és elavult, holott az ily osztályozás kiinduló pontjának s végpontjának sokkal természetesebbnek kell lenni. Újabban Edmond Goblot a saját felosztásában csak variálta s bonyolultabbá tette a Comte-féle felosztást, erőltetett bevezetéséből indulva ki. A Whewell-féle felosztás az egyes alapfogalmak szerint teljesen önkényes és annyira bonyolult, hogy épp e körülmény rontja le az ily felosztásban okvetlenül szükséges egységet. Mindezekkel szemben a természetes felosztásnak két főzélét kell szem előtt tartania; egyrészt, hogy felölelje az összes mai tudományokat, hogy megfeleljen a fejlettség mai fokának; másrészt, hogy lehetőleg természetes legyen, tudniillik a sorrend dolgában. Teljesség és természetesség, ez az, a mit a helyes, természetes osztályozástól meg kell követelni, s ez az, a mi szerzői szeméi előtt lebegett, a mikor a tudományokat természetes módon iparkodott osztályozni. — V á r n a i S á n d o r czikke: „Az új kereskedelmi szerződésék“-ről, főképen a kettős: a maximalis és minimalis, az általános és egyezményes tarifáról értekezik. Tagadhatatlan, hogy a kettős tarifa kényelmes eszköz az alkudozó diplomaták kezeiben; rendkívüli mértékben egyszerűsíti a tárgyalásokat, fölöslegessé tesz sok fáradságos kapacitációt, egyszerűen kezébe adja az alkudozó félnek a két tarifát, hogy válaszszon belőlük, vagy szabja meg az árát a minimalis tarifának. De aztán legyünk tisztában azzal is, mikép a kettős tarifa rejtett célja kétségtelenül mégis a vámszerződések lehetetlenné tétele. Már a legtöbb kedvezményi rendszer ellen is méltán az volt fölhozható, hogy merev és szigorú formalismusa nem állhat hosszabb időn

át összhangzatban a gazdasági fejlődéssel és a kereskedelmi viszonyok ezáltal föltételezett kialakulásával. Mennyivel inkább áll ez oly rendszernél, mely amannak minden hibáit még jobban élére állítja előnyei nélkül. Kettős tarifánál az összes szerződő államok követelhetik a minimalis tarifát, de ezzel oly mérsékléseket is adnak nekik, a melyekre azok talán semmi súlyt nem fektetnek, holott pedig éppen a hazai termelés szempontjából nem jelentéktelenek. Viszont a védvamos tendenciát magával hozza az, hogy természetesen a maximalis tarifa tételeit lehetőleg magasra kell venni; de a maximalis tarifa is meg kell, hogy haladja az egyezményes tarifa tételeit, mert minden államra nézve ugyanazokat a rendelkezéseket tartalmazván, ezeknek olyanoknak kell lenni, hogy a legveszedelmesebb ellenfél concurrentiáját zárják ki, a mi által aztán kevésbbé veszedelmeseket is szükségtelenül sujtanak. — B a l o g h A r t h u r „Az újabb államtudományi irodalom köréből“ czím alatt Jellinek György a heidelbergi egyetem nagyírú tanárának „A modern állam joga“ czímű munkáját ismerteti. — H ö r k J ó z s e f „A legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetését“ kezdi meg. Első közleményében a philosophiai idealismust, a keresztyén idealistákat s a XIX. század törekvéseit vázolja. — D r. P e k á r K á r o l y : „Új adalékok nyujt megismerésünk subjectív elemeihez“. — F ö l d e s B é l a „Közgazdasági értekezések“ czímű két-kötetes munkájából közöl egy részletet, „A matematikai módszer a nemzetgazdaságtanban“ czím alatt, s arra a végeredményre jut, hogy a nemzetgazdaságtan sohasem válhatik a matematikai disciplinák egy részévé: mindig azon tudományok nagy csoportjához fog tartozni, melyeknek teljes megművelése a matematikai calculusnak nem fog sikerülni. Itt is érvényes Häckel mondása: Wenn auch die Forderung einer möglichst exakten, womöglich mathematischen Begründung für alle Wissenschaften im Principe bestehen bleibt, so ist sie doch für den weitaus grössten Theil der biologischen (tehát annál nagyobb mértékben erkölcsi, társadalmi) Wissensfächer unmöglich durchzuführen. Hier tritt vielmehr an die Stelle der exacten, mathematisch-physikalischen, die historische, die geschichtlich-philosophische Methode. — Az „Irodalom“ rovatban „A sociologia sarktétele“ dr. H e g e d ü s L o r á n d tól: a „Revue philosophique de de la France et de l'étranger“. Dirigée par T h. R i b o t. XXVI. évf. 7., 8. f.; L. L é v y - B r u h l : „La philosophie d'Auguste Comte“. Paris, 1900 F. Alcan. 417. l. (ism. Pauler Ákos); P a u l s e n : „Einleitung in die Philosophie“. 7-te Auflage. Berlin (W. Hertz, Bessersche Buchhandlung), 1901. (ism. Szlávik Mátyás) vannak ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma: W e r t h e i m e r E d e Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király czímű cikkében a berlini titkos állami levéltár eddigelő kiadatlan okiratai alapján Magyarország közeledését Poroszországhoz II. József megbuktatása végett, tárgyalja. Az akkori magyar társadalmat mélysé-

ges elégtelenség és az az égető vágy hatotta át, hogy II. József germanizáló és egységesítő törekvései meghusítottassanak. A Habsburgok megrendítésének politikáját nemcsak II. Frigyes támogatta, hanem utóda II. Frigyes Vilmos is követte, ki ellentétben miniszterével, Hertsberg gróffal, nem hagyott föl azzal, hogy titkos emissariusaival a magyarokat a bécsi udvarral szemben való ellenszegülésre izgassa. A porosz király leghőbb kívánsága már-már megvalósulni látszott. midőn II. József halála előtt összes újításait egyetlen tollvonással megsemmisítette, hogy így a fölizgatott nemzettel kibékülhessen. II. József 1790-ben meghalt, utóda II. Lipót, toscanai nagyherceg, ki fivére erőszakos politikáját sohasem helyeselte, Poroszország harcias magatartására tekintettel mindent elkövetett a magyarok lecsillapítása, s az engedékenység és engesztelődés szellemét kezdte éreztetni. habár csak kénytelenségből is. Lipótnak sikerült előzékenységével Magyarországot annyira megnyernie, hogy ezt most egy netaláni porosz hadjárat esetére, még segélyt is ajánlott föl. 1791-iki híres szabadságlevéllel nemcsak az eltévelyedett kormányzat szülte válság ért véget, hanem a porosz udvar közbelépését célzó minden javaslat örökre el volt temetve. Ezután P é t e r f y J e n ő n e k *Xenophon*-ról szóló hátrahagyott tanulmánya következik. N é m e t h J ó z s e f *az agrár kérdések és mozgalmak* című cikkében megkísérli a tudományos vizsgálódás tárgyilagos világnál áttekinteni az agrár kérdések és mozgalmak fejlődésén, Európa vezérszerepet vivő államaiban, az új világ irányadó államában és a magyar földön s röviden vázolni azt a politikát, a melyet az agrár törekvések a nemzetek civilisatorius munkájában mostanság elfoglalnak. K é z d i K o v á c s L á s z l ó *Barabás Miklós emlékiratai*-nak közlését kezdi meg. Az emlékiratoknak, melyeket Barabás az Akadémiának hagyott, ez első közleményben a művész küzdelmes ifjúsága van rajzolva, s az akkori erdélyi életről magának Barabásnak első művészi kísérleteiről, iskolázásáról sok közvetlenséggel irt részletet találunk. Ezután B. E ö t v ö s J ó z s e f -nek egy eddig kiadatlan nagyobb elbeszélése: a *Magyar élet* következik melyet a kéziratban levő irón-jegy szerint 1850-ben irt, mint egy elbeszélés-füzér bevezetését és első darabját. Schreiner Olivia „Halket Péter közkatona esete Maschonalandban“ című elbeszéléséből az első közleményt kapjuk. Az elbeszélés színhelye Dél-Afrika, szerzője pedig a volt fokföldi miniszterelnök testvére, kinek e szép művét minden művelt nyelvre lefordították, s kinek tolla most a boer háború alatt is annyira fölingerelte az angolokat, hogy fogság alá vetették az írónót, s még íróeszközeitől is megfosztották. A költemények között két eredeti költeményt találunk. Az egyiket *Ha rózsát látok* czimvel H a t v a n y L a j o s írta, a másiknak (*Az őzpár*) K o z m a A n d o r a szerzője. M e l l e r S i m o n a *téli túrlat*-ról irt ismertető tanulmányt. Az *Értesítő*-ben Endrődi S.: Isten felé, Duka T.: Levelek a búr-angol háborúról, Naville E.: A transvaali kérdés, Hulperine-Kaminsky: Ivan

Turgenjev (Wildner Ödöntől), Löwy E.: Die Naturwiedergabe in der älteren griech. Kunst, című munkák vannak ismertetve. Márki Sándor levél a szerkesztőhöz címmel Kropfnak a Szemle decz. füzetében közölt megjegyzéseire válaszol. A füzetet Heinrich Gusztáv Még egyszer a Bánk bán regény czikke és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az ETHNOGRAPHIA mult évi 7. füzetében Tolnai Lajosnak a kígyókőről irt értekezése az első közlemény. A kígyókőnek nálunk szinte kis irodalma keletkezett azóta, hogy Szarvas Gábor a „követ fuj“ szólás jelentését és eredetét kereste s arra az eredményre jutott, hogy a szólásnak nyelvünkben eredetinek kell lennie. Melich János nemsokára kimutatta, hogy a szólás valószínűleg a tőből került a nyelvünkbe, egyszersmind rámutatott arra is, hogy majd minden európai nép hagyományában, babonájában megvan a kígyókő, s hogy már a Gesta Romanorumban is olvashatunk a kígyókő csodálatos hatásáról. Néprajzi szempontból fontos adatokat közöl Hermann Antal, melyek a kígyókőnek német és szláv mesékben és mondákban való gyakori előfordulásáról tesznek tanúságot. Egyik adata szerint egy porosz-sziléziai grófnak birtokában is volt ily kígyókő, melyet hittérítők hoztak Indiából, a hol a kis fekete gömbölyű köveket Cobra köveknek nevezik, azt állítván, hogy a szemüveges kígyó (Cobra capello) fejében találatnak. A szerző évek óta gyűjti az anyagot különösen abban az irányban, hogy valami módon természetes alapjára találjon ennek a népek tudatába annyira belevésődött mondának s e kutatásai közben oly meglepő adatra talált, mely egyrészt egyenesen és határozottan Indiát jelöli meg a monda hazájának, másrészt pedig természetes és érthető magyarázatát adja keletkeztének. Ezt az adatot Hensoldt tanár közli egy amerikai folyóiratban, a hol Ceylon szigetén tett tapasztalatait leírva, egyebek közt körülményesen előadja, hogy miket hallott az ilyen kígyókövekről (*najá kallu*) s mint sikerült egyet birtokába keríteni, a midőn kiderült, hogy a Cobra-kígyótól őrzött ilyléle borsónagyságú sárga kavics, mely melegítésre zöld phosphoreszkáló fényt bocsátott magából, *chlorophon* volt, a fluoritnak egyik ritkább változata. A kígyó a követ arra használja, hogy a fényével a neki tápláléklul szolgáló röpködő tűzlegyeket oda csalogassa, úgy a mint hasonló fortélyokkal más állatok is élnek. A monda csodás eleme tehát itt is, úgy, mint sok egyéb esetben, való tényen alapul, bár ez rendes tapasztalataink körén kívül esik. A második közleményben Vikár Béla folytatja *kalevalai tanulmányait*, melyeknek során ezúttal a finn *jumala* istennévről s ezzel kapcsolatban a magyar „javas“. „boldogisten“ és „Boldoganya“ kifejezésekről szól. Idézi a Setälä nézetét, mely szerint *jumala* „szerencsés“ alapértelemmel írja hatását alatt keletkezett úgy, mint a mordvin *pavas*, *paz* „isten“ szó, mely egyszersmind „szerencse“ s a szanszkrit *bhagas* „osztályrész, szerencse“ szó mása. Szerinte a magy. *javas* is annyi mint *jumala*, vagyis

„jót adó“ (de „ember“ nem „isten“). A „boldog isten“ és „öreg isten“ kifejezések jóformán keresztényen fölfogáson alapulnak. A néphit és népszokások rovatában Koritsánszky Ottó a kölesdi (tolnamegyei) lakodalmi szokásokról ír, Versényi György pedig erdélyi népmondákat közöl. A népköltészet rovatában „Hajnalcsillag“ Ősz János czímen székely népmesét nyújt Maros-Tordamegyéből. Az irodalmi rovatban Oskar Kallas „Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie“. cz. könyve van ismertetve. A kisebb közlések között a „fiat piscis!“ themának néhány újabb adata, s Darányi földmivelésügyi miniszternek az aratóünnep megtartására vonatkozó intézkedése foglal helyet. A mellékletben foglalt közlemények: Szinte Gábor-tól „Kópia fák (temető-fejfék) a székely földön“, Gabnay Ferencz-től „A rontó bábu“, B. B.-től „Egy új baba“ s Bellovics Bálint-tól „Bajai czéhszokások“.

Ugyane folyóirat tavalyi 8. füzetében Katona Lajos folytatja a magyar népmese irodalmának tárgyalását, ezúttal Henszlmann és Arany László ide vonatkozó tanulmányait ismertetvén. Galgóczy János „A Kaukázusi népek őstörténetéhez“ czímen, Patrubány Lukácsnak egy kisebb közleménye ellenében, kimutatja, hogy az örményekről a Kr. e. VI. évszázad előtt is történik emlékezés, még pedig legrégebben az úgynevezett „karkhi tört. obeliszken“, melyen I. Salmanaszár (Kr. e. 1300—1275 körül) hadjáratainak elősorolásában az örmények mai földén lakó *arimi* nép nevével is találkozunk. A néphit és népszokások rovatában Nemes Mihály *ruthén kuruzsló és egyéb nemű babonákat* ismertet, Király Pál pedig a Nagy-Kanizsán és vidékén január 4-ikén szokásos *csillaghordozás*-ról ír. A népköltészet rovatában Seprődi János a magyar népies zenéről irt bevezetés után saját *marossszéki dalgyűjteményét* ismerteti, melynek mennyi darabja régi népies termék, egy meg éppen 348 éves, a menyinyben Tinódi Sebestyén 1553-ban írta Kassán. Az irodalmi rovatban Munkácsi Bernát a Setälä és Krohn szerkesztésében „*Finnisch-ugrische Forschungen*“ czímmel megjelenő új nyelvészeti és néprajzi folyóiratot ismerteti, főképen ennek hangíró rendszerével foglalkozván. Egy másik ismertetés Vikár Bélának „*A Kalevalából*“, A Lemminkäinen-runók“ című kiadványáról szól. A mellékletben Vikár Béla „*Élő nyelvelvélek*“ fölirattal a bécsi tud. akadémiának azon tervével foglalkozik, melynek célja egy gyűjteménynek létesítése a világ összes nyelveinek és tájszólásainak phonographikus fölvételeiből. Ez alkalomból a szerző előadja, hogy a népdalra és dallamaira alkalmazva, ily phonographikus gyűjtésekkel ő már 1896 óta foglalkozik s mintegy 500 hengerre menő adalékot szerzett egybe e tárgyhoz. A bécsi akadémia ugyanez eszmét a nyelvre nézve kívánja megvalósítani, még pedig sokkal szélesebb körben, mintsem az gyakorlatilag keresztül-nihető. A szerző nézete szerint a munkát azon kellene kezdeni, hogy minden ország egyelőre csupán a maga területén élő nyelvekből és

nyelvjárásokból készítsen phonographikus fölvételeket; csak azután kerülhet a sor más országok és népek nyelveire. Az ily fölvételeknek tudományos haszna abban áll, hogy a hangsúlyra s a szórendre nézve biztosabb adatokat szolgáltat, mint a följegyzés bármely más módja, a gyorsírást sem véve ki. A phonograph a nyelvi előadásnak oly sajátosságait is megrögzíti, melyeket ma jelölni sem tudunk. Általa késő időkre félre tehetjük kiváló emberek beszédét s általában korunk nyelvkiejtését, úgy hogy ez majd élő nyelvemlékül fog szolgálhatni a jövő nemzedékeknek. Két kisebb közlés a *száldobról* s a *fogazott élű sarlókról*, továbbá hivatalos múzeumi jelentések egészítik ki a füzet tartalmát.

4. A MAGYAR NYELVÖR mult évi októberi füzetében V i k á r B é l a folytatja *A szentiváni ének* című értekezését. — Utána M e l i c h J á n o s a *buta* szó eredetét fejtegeti. Nézete szerint a *buta* szó az óbolgár *buj*, stultus' szóra vezetendő vissza. Ebből származik ugyanis a magyar *buja* szó, a melynek valamikor, az értekező föltevése szerint, csakis 'stultus' lehetett a jelentése s később a rokon jelentésű s hangzású *suta*, *csuta* szókkal keveredve, *buta* alakot öltött. — J o a n n o v i e s G y ö r g y *Helyreigazítások* cím alatt néhány nyelvhibát kárhoztat. Pl. szerinte „rendőri hírek“ hibás e helyett: *rendőrségi hírek*; *portugal* kormány, helyesen: *portugali* v. *portugaliai* stb. — G i e s s w e i n S á n d o r és S i m o n y i Z s i g m o n d német jövevény-szavainkhoz közölnek adalékokat, több olyan szavunknak német eredetét mutatván ki, a melyek Melich-Lumtzer *Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter* című művében nincsenek földerítve. — T a k á t s S á n d o r *Egy elfeledett nyelvújító* cím alatt folytatja Benyák Bernát műszavainak közlését. — Az *Irodalom* rovatban Wiklund-tól, a finn-ugor nyelvtudomány upsalai magántanárától olvasunk ismertetést Noreennek, a jeles germanistának, egy fontos értekezéséről, mely a helyesírás elvi kérdéseit tárgyalja. Noreen elve: Kövessük általában a kiejtés elvét, a fonetikai elvet, vagyis fejezzük ki a svéd nyelvnek lassú, higgadt (ünnepies, szótári) kiejtését oly kevés betűjeggyel, a mennyivel az érthetőség kára nélkül lehet. — A *Nyelvművelés* rovatban az Országos Közoktatási Tanács helyesírási javaslatát ismerteti a folyóirat. E javaslat az Akadémia helyesíráásától a következő lényeges pontokban tér el: a *c* hangot egyszerű *c*-vel, az *a* *ki*, *a* *mely* stb. névmásokat egybe (*aki*, *amely*) kívánja iratni. Az idegen szavak egy részét a javaslat szerint magyarosan (vagyis a magyaros kiejtés szerint), más részét az idegen írásmód szerint kell írni. Magyarosan a következőket: *a)* azokat, a melyek a nép nyelvében is közhasználatúak, pl. *eklézsia*, *március*, *dikció*, *fillokszéra* stb.; *b)* azokat, a melyek az irodalomban közhasználatúak, pl. *akadémia*, *próza*, *klasszikus*, *kvóta*, *konzul* stb.; *c)* a nem latin vagy görög betűkkel író népek nyelvéből vett szavakat, pl. *cár*, *szánum*, *sejk* stb. Az idegen írásmód szerint írjuk: *a)* az idegen fogalmak, intézmények, szokások stb. nevét, pl. *renaissance*, *cercle*, *cinquecento*,

lady stb.; b) a nem közkeletű tudományos és egyéb műszavakat, pl. *praetor, circulus vitiosus, adagio* stb. — Egyéb rovatok: Magyarázatok, helyreigazitások. Népnyelv hagyományok. Izenetek.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4. füzetében Horger Antalanak a *halmágyi nyelvjárás-szigetről* irt tanulmánya a bevezető közlemény. Halmágy, Nagyküküllő megye déli szélén, közel Fogarashoz, az Olt völgyében fekszik; mindenfelől szász és oláh községekkel van körülveve és jókora távolságra esik a székely nyelvterülettől. Nyelve, alapjában véve, megegyezik a székely nyelvjárásokkal; de elzárt földrajzi helyzete, a többi székelységgel való gyakori érintkezés nehézsége, majdnem lehetetlensége sok lényeges eltérésnek alapja. Érdekesebb hangváltozások: *csacs* „csecscs“, *híjuó* „komp, csónak“, *innap* „ünnepe“, *csüpké* „tövis, túske“, *csöpi* „csepü“, *bus:u* „bosszú“, *ucsu* „ocsú“, *rö* „rüh“, *jo* „juh“, *hob* „hab“, *rogog* „ragyog“, *sójt* „sujt“, *sórkolat* „sarkalat, kenyérkarój“. A régi nyílt *é* helyett *ie* pl. ezekben: *tiél, niév, hiét, egiér, nehiéz, kényiér, faziék* stb. A köznyelvi *ó* helyett *uo* pl. ezekben: *tuó, suo, juó, zuó, hounáj*; hangsúlyoztalan szótagban *uó*, mint: *ájtuó, hintuó, dísznyuó*. Mássalhangzó változatok: *vuod* „old“, *csúg* „súg“, *nyüvestén* „nőstény“. A rokonságnevek feltünő alakjai: *any* „anya“, *ap* „apa“, *sou* „sógor“, *niön* „néne“. A ragozás érdekesebb jelenségei közül való, hogy a *ba, be* rag néha nem illeszkedik, így: *számbié* = szájamba, *Köhalombié* = Köhalomba; hogy a *-ra, -re* helyett az eredetibb *-rá, -ré, járja*: pl. ezekben: *héjré, akkorrá, szombátrá, tyukré*; hogy *-vá, -vé* helyett *-ét* mondanak, pl. *csonté* fagyott, *sárgájé* vált. A határozott névelő mindig *e, ez* e. h. *a, az*. A ható igealak helyett a *tud* igével élnek, pl. *váj mit tud ez lenni?* = mi lehet ez? Tájékozó gyűjtemény és néhány nyelvmutatvány egészíti ki a nyelvjárás leírását, melynek végén a szerző megállapítja, hogy Halmágy népe valamikor a középséki nyelvjárás területéről telepedett ki. A második közleményben Patkanov Sz. befejezi *irtási-osztják szójegyzékét* ezúttal a *t-v* betűkkel kezdődő szók fölsorolásával. Az ismertetések és bírálatok rovatában Petz Gedeon a következő műveket tárgyalja: Richard Leowe „Die ethnische und sprachliche Gliederung der Germanen“ (Halle, 1899.), Otto Bremer: „Ethnographie der Germanischen Stämme“ (Strassburg, 1900.) és Rudolf Much „Deutsche Stammeskunde“ (Leipzig, 1900.). A kisebb közlések során Szinnyei József a *gyakorító képző-t* különválasztván a *frequ. -sz* képzőtől, a melylyel Budenz azonosította, eredetibb *d* alakból magyarázza, mely a mordvin *ozado-* „ül“, *tonado-* „tanul“, finn (vepsz) *kargoida-* „tánczol“, *magaida-* „fekszik“ igeik végzetében s a vogul *-xat, -küt* reflexivum képzőben is mutatkozik. Ugyanő az *it* képző történetéhez számba veendő adatokat vizsgálván, kimutatja, hogy Ráskay Lea írásában mint: *heveht* = hevit, *zomoreht* = szomorit, *kesereht* = keserit, a *-ht* nem *-cht* ejtéssel olvasandó (mint a Gyulafehérvári Glosszák és a

Königsbergi Töredék *tonoht* = tanít, *iduzuht* = üdvözít jelzésének esetében), hanem német módra *-ét*-nek.

6. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1902 évi 2. (februári) füzetének első cikkében H e g e d ü s I s t v á n *Bartal Antal* czímen a magyarországi latinság szótárát méltatja a monumentális mű értéke és érdeme szerint, nem mulasztván el egyúttal annak pótlándóira is figyelmeztetni, egyúttal megjelölve az utakat és módokat is, a melyeken e pótlások az összes erre hivatott és illetékes tényezők: gyűjtő és feldolgozó munkája segítségével a legczélszerűbben eszközölhetők. Ugyane füzet egy kisebb cikkében, *Symbolae ad Supplementum Glossarii Mediae et Infimae Latinitatis* czímen, mindjárt mutatványt is közöl *Hegedüs* e pótlékokból, midőn a „Chronicon Rhythmicum“ töredékének kimaradt szavaiból kezd egy legközelebb még folytatandó sorozatot. V á r i R e z s ő folytatja a *Magyar honfoglalás kútfői* bírálójának kifogásaira tett ellenészrevételeit, melyek ezúttal főképen a saját fordítását illető gáncsokkal foglalkoznak. S c h m i d t J ó z s e f *Egy új ó-perzsa igealak* czímen egy eddig szerinte helytelenül olvasott ékjegy-csoport helyesebb olvasását és értelmezését kísérli meg. D a r k ó J e n ő Krumbacher és Dieterich nyomán az újgörög *νερό* (víz) szó etymológiáját tisztázza. A *Hazai irodalom* rovatában S z a u t n e r Z s i g m o n d Székely Istvánnak Cornelius Nepos és Phaedrus műveiből szerkesztett olvasókönyvét, Esztegar László Varju Elemérnek a gyula-fehérvári Batthyány-könyvtárról írt bő ismertetését, M i k l ó s F e r e n c z pedig a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent *Francia lírai anthológiát* bírálja. A *Külföldi irodalom*-ban H e i n r i c h G u s z t á v Consentius két Lessing-könyvét és B ü r n e r S á n d o r Clédat két tájékoztató füzetét ismerteti, melyek a francia közoktatási miniszternek a francia helyesírás és syntaxis egyszerűsítése tárgyában kiadott újabb rendeletét commentálják. A *Philologiai Társaság Közgyűlésének* iratai, H e i n r i c h G u s z t á v elnöki megnyitója, K a t o n a L a j o s titkár jelentése stb. után, a *Vegeyesek* rovatában B a u e r n f e l d E d e osztrák költőről olvasható egy kis közlemény, majd a philologia 1901-ben elhunyt jeleseinek sora, továbbá Gyulai Ágost-tól *Pótlások a Dante-irodalomhoz* következnek, végül R é c s e y V i k t o r-tól egy rövid előleges közlemény Cicero beszédeinek holkhami kéziratáról.

Főtitkári jelentés az 1901. évi számadásokról.

A pénztár részéről egybeállított veszteség- és nyereségszámla szerint a lefolyt év pénzügyi eredményével teljesen meg lehetünk elégedve. Többet vettünk be az előirányozottnál 15.819 kor. 34 fillérrel, s többet adtunk ki 1.377 kor. 55 fillérrel, úgy hogy a bevétel 14.441 kor. 79 fillérrel haladja meg a kiadást. Új hagyományokból és alapítványokból 14.711 kor. 25 fillér folyt be; vásárolt értékpapírok árfolyamkülönbözete 11.310 koronát adott az alaptőke javára. E bevételek lehetővé tették, hogy a régi deficiteket (házi költségek és Könyvkiadó Vállalat czimén: 11.334 kor. 81 fillért) teljesen törlesszük és egy magánkövetelésnél a hátralékos kamatokból 4.058 kor. 27 fillért, Igazgató-tanácsi határozat alapján, elengedhessünk. E törlesztés és leírás daczára a vagyon 1901-ben 30.971 kor. 84 fillérrel gyarapodott. — 1901. december 31-én az Akadémia vagyona 5,401.125 kor. 57 fillért tett, s ebből 2 millió tisztán csakis 25.000 koronát, a többi pedig 148.000 koronát (valamivel több mint 4%-ot), tehát összesen 173.000 koronát jövedelmezett. Könyvek eladásából (ide nem értve a Könyvkiadó Vállalatot) most már 12 év óta, évenként 18.000 koronánál több foly be, úgy hogy az Akadémia az országos segélylyel együtt ez idő szerint mintegy 200.000 koronát fordíthat évenként irodalmi és tudományos czélokra. Ennek kétharmadát (133.000 koronát) az osztályok és bizottságok rendelkezésére adja, egynegyedét (mintegy 50.000 koronát) tudományos társulatok s vállalatok segélyezésére, a többit pedig jutalmakra, pályadíjakra fordítja.

Az Akadémia Könyvkiadó Vállalata, miután régi deficitjei teljesen törlesztve vannak, most már egy kis tartalék-tőke szerzésére is gondolhat. Az 1901. év ugyan meglehetősen nagy (5.638 kor.) deficittel záródott, de csak látszólagosan. Eddig ugyanis az évi könyvilletmény mindig november végén vagy december legelején küldetett szét, úgy hogy az utánvételek az év végéig befolyhattak. A múlt évben azonban az egyik kötet kéziratának kései benyújtása miatt az évi könyvilletmény csakis december legvégén küldethetett szét, úgy hogy az utánvételek már csak januárban folytak be. A látszólagos deficit január 10-én azonban már teljesen fedezve volt.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.647,600 frt 4 ^o / _o -os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1901. deczemb. 31-ig kor. 3.328,152 180,000 kor. 4 ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1901. deczember 31-ig » 183,600	3511752	-		
	b) 30,850 frt italmérségi jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1901. deczember 31-ig	63088	24		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	10000	-		
	d) Magy. orsz. közp. takarékpéntár 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1901. deczember 31-ig	12180	-		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékpéntár 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél al pari és kamatok 1901. deczember 31-ig	6045	-		
	f) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1902. május 1-én lejáró szelvény	200	-	3603265	24
2	Az Akadémia épületei*, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	-
3	Kívül fekvő alapítványok:				
	a) 6 ^o / _o -os alapítványok	44100	-		
	b) 5 ^o / _o -os alapítványok	46280	-		
	c) 4 ^o / _o -os alapítványok	168	-		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 45,944-66				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) „ 20.000-—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) . . . „ 9,000 —	74944	66	165492	66
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			3279	60
5	Követelések			139373	54
6	Előre kifizetett 1902. évre eső illetmények			4419	79
7	Künnlevő előlegek			1749	98
				5917380	81
	* Az akadémia épületei, könyvtára és egyéb felszerelésének 2,000.000 koronára becsült értéke után, figyelembe véve az épületek fentartásának költségeit és az éretjük fizetett adót, e tőkének valóságos jövedelme tett:			kor. 25,099-42	
				vagyis 1-254 ^o / _o	

mérlege 1901. december 31-én.

Folyósz.	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Külön alapok az Akadémia kezelése alatt:				
	a) Székely kivándorlási alap	27516	19		
	b) herceg Czartoryski-alapítvány	3031	78		
	c) Reguly-alap	1063	24		
	d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	870	36		
	e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	19829	93		
	f) Kazinczy-alap készpénzben	36903	46		
	g) Semsey-alapítvány	200000	—		
	h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	8124	22		
	i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	51910	64		
	k) Goethe-alapítvány	4335	65		
	l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	6019	32	359604	79
2	Különféle tartozások			153566	21
3	Előre fizetett házbér, mely az 1902. évet illeti.			3284	24
4	Vagyommérleg:				
	Vagyon 1900. december 31-én	5370153	73		
	1901. évi tiszta nyeresmény	30971	84	540125	57
				5017589	81

Budapest, 1901 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet,

Lukács.

Trebitsch.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Rendes tagok fizetése	1050	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	17999	80		
	c) Többi tisztviselők fizetése	23800	20		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	11900	20		
	e) Nyugdíjak	5032	—		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	946	40	60728	60
2	Almanach és Ertesítő stb.			8849	20
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	3384	86		
	b) nyelvtudományi bizottság	9979	46		
	c) irodalomtörténeti bizottság	8204	40		
	d) classica-philologiai bizottság	9133	—		
	Valóságos kiadás 1901. évben	30701	72		
	Előirányzott összeg 1901. évre	33862	89	33862	89
	Marad az I. osztálynak 1902. évre	3161	17		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	12960	52		
	b) történelmi bizottság	22375	14		
	c) archaeologiai bizottság	10954	60		
	d) nemzetgazdasági bizottság	7760	—		
	Valóságos kiadás 1901. évben	54050	26		
	Előirányzott összeg 1901. évre	73920	73	73920	73
	Marad a II. osztálynak 1902. évre	19870	47		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadásokra	11343	01		
	b) természettudományi bizottság	5913	89		
	Valóságos kiadás 1901. évben	17256	90		
	Előirányzott összeg 1901. évre	39131	32	39131	32
	Marad a III. osztálynak 1902. évre	21874	42		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1901. évben	9596	08		
	Előirányzott összeg 1901. évre	8052	05	8052	05
	Több kiadás 1901. évben	1544	03		
	Ennek fedezésére szolgál :				
	I. II., és III. osztály járuléka a nagyszótárhoz	2000	—		
	Marad a szótári bizottságnak 1902. évre	455	97		
6	Könyvkiadó bizottság: az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	8000	—	8000	—
	A könyvkiadó vállalatra befolyt a folyó évben	7481	78		
		15481	78		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása	23219	57		
	1901. évben több kiadás	7737	79		
	Átvitel	7737	79	232544	79

nyeremény-számlája 1901. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) alapítványok kamatai	5386	72		
	b) különféle kamat	6516	21		
		11902	93		
2	Értékpapírok után	140119	25		
3	Házbér	77127	68		
4	Könyvek eladásából	16000	—	245149	86
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) műemlékek kiadására	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) könyvtára (a Belügyministerium adomán- yával együtt)	12000	—		
	e) ókori classikusok kétnyelvű kiadására	3000	—		
	f) Akadémia összehajlaira	30000	—		
	g) Szótári munkásságra	4000	—	99000	—
6	Hagyományok és adományok			14711	25
7	Régészeti és embertani társulat járuléka			1050	—
8	Árfolyamkülönbözet az év folyamán vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel	12471	—		
	Levonva árfolyamvesztéséget eladott érték- papíroknál	1161	—	11310	—
9	Kazinezy-alapból			3185	40
10	Visszatérítés az osztályok részéről			29416	40
Átvitel				403822	91

A Magyar Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona		fl.	
	Athozat	7737	79	232544	79
	(A mult évről fenmaradt tartozás, 2582'83, törlesztetett.)				
	A több kiadás fedezésére szolgál:				
	az eladott könyveknél több bevétel, mint előirányoztatott és pedig: valóságos bevétel			18.099'48	
	előirányzott összeg			16.000'--	
	tehát törlesztetlenül fennáll 1902. évre			2099'48	
	7 Gróf Széchenyi István múzeumára			5638'31	
7a	Kazinczy levelezése kiadására a Kazinczy-alapból				468'98
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára				3185'40
8	Jutalmakra				2400'--
9	Budapesti Szemle segélyezésére				12391'20
10	A magyar irodalom ismertetése külföldön				8000'--
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichtere				2840'--
12	A könyv- és kéziratára a)	14250	53		
	b) Diplomatiáriakra	2000	--		
13	Az Akadémia épületeire				16250'53
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra				22548'59
15	Adó				8570'63
16	Kamatok, alapítványok és alapok után				29479'67
17	Előre nem látott kiadások				7420'63
18	Visszatérítés az alaptökének				10987'23
	különféle leírások és pedig: előző évek-ből				3892'30
	folyó évből	4.408'61			
19	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja				
					11871'12
					15763'42
					30971'84
					403822'91

nyeremény-számlája 1901. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Athozat . . .			403822	91
				403822	91

Budapesten, 1901 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Bevételezések állása 1901. december 31-én.

Költség. sz.	Mérleg száma	Bevételek 1901. évben		Költségvetés 1901. évre		Költségvet. 1902. évre		
		korona	fl.	korona	fl.	kor.	fl.	
		<i>I. Rendes bevételek:</i>						
1	1 a)	5386	72	5300	—			
2	b)	6516	21	5600	—			
3	2	140119	25	140000	—			
4	3	77127	68	77500	—			
5	4	16000	—	16000	—			
6	5	99000	—	86000	—			
		344149	86	330400	—			
		<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>						
	10	27914	94	27966	99			
	7	1050	—	1050	—			
	9	3185	40	6000	—			
		32150	34	35016	99			
		344149	86	330400	—			
		32150	34	35016	99			
				365416	99			
		376300	20					
				10883	21			
		376300	20	376300	20			
		376300	20					
				365416	99			
	6	14711	25					
		11310	—					
		1501	46					
		403822	91					
				38405	92			
		403822	91	403822	91			

Budapest, 1901. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet,

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok és adományok 1901. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<i>Hagyományok határozott rendeltetéssel:</i> 1. Csolnakosy Katalin hagyománya: (Kralovánszky György-féle alap céljaira)			1600	—
2	<i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i> 1. Fehér Ipoly 5000 forintos alapít- ványa utolsó részlete . . . . . 2. Néhai Lipcsey Imre örökösei	2000	—	3000	—
3	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i> 1. Néhai Hanzély Ignáczné . . . . . 2. Szlávy József	111	25	10111	25
	Összesen:			14711	25

Budapesten, 1901. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Előirányzat 1902-re.

Bevétel.

Rendes bevételek :

	1901-re	1902-re
I. Alapítványok kamatai	5.300 k. — f.	5.300 k. — f.
II. Követelések	5.600 k. — f.	6.000 k. — f.
III. Értékpapírok kamataiból	140.000 k. — f.	143.000 k. — f.
IV. Házbérekből	77.500 k. — f.	74.000 k. — f.
V. Könyvek eladásából	16.000 k. — f.	16.000 k. — f.
VI. Országos dotatio :		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000 k. — f.	30.000 k. — f.
b) Régészeti közleményekre	10.000 k. — f.	10.000 k. — f.
c) Természettud. kutatásokra	10.000 k. — f.	10.000 k. — f.
d) Classica-philologiai czélokra	3.000 k. — f.	3.000 k. — f.
e) Szótári munkásságra	4.000 k. — f.	4.000 k. — f.
f) Könyvtára (a belügyminiszterium adományával együtt)	12.000 k. — f.	12.000 k. — f.
g) Az akad.szabad rendelkezésére	17.000 k. — f.	30.000 k. — f.
	330.400 k. — f.	343.300 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék	27 966 k. 99 f.	45.362 k. 03 f.
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050 k. — f.	1.050 k. — f.
A Kazinczy-alapból	6.000 k. — f.	— k — f.
	35 016 k 99 f.	46.412 k. 03 f.
Összes bevétel	365.416 k. 99 f.	389.712 k. 03 f.

Kiadás :

I. Személyes járandóságok	60.038 k. 40 f.	59.148 k. 40 f.
II. Általános kiadások :		
Értesítő	} 9.000 „ — „ .	10.000 k. — f.
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály (34.000)	33.862 k. 89 f.	37.161 k. 17 f.
IV. II. „ (58.000)	73.920 k. 73 f.	77.870 k. 47 f.
V. III. „ (30.000)	39.131 k. 32 f.	51.874 k. 42 f.
Va. Szótári bizottság	8.052 k. 05 f.	14.455 k 97 f.

	1901-re :	1902-re :
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 k. — f.	2.000 k. — f.
b) Term.-tud.-társ. részére	4.000 k. — f.	4.000 k. — f.
c) Az orvosi vállalat részére	2.000 k. — f.	2.000 k. — f.
VII Széchenyi-múzeumra	500 k. — f.	500 k. — f.
VIIa. Kazinczy levelezésére és a mauzoleumra	6.000 k. — f.	— k. — f.
VIIb. Színnyei: Magyar Írók életrajz	2.400 k. — f.	2.400 k. — f.
VIII. Jutalmakra	14.000 k. — f.	19.000 k. — f.
IX Budapesti Szemle segélye	8.000 k. — f.	8.000 k. — f.
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	3.200 k. — f.	3.200 k. — f.
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re	3.000 k. — f.	3.000 k. — f.
XII. Könyvtára :		
a) Vásárlásokra 13.000	16.739 k 30 f.	} 15.000 k. — f.
b) Diplomatiáriákra 2.000		
c) Maradék 1.739 30		
XIII Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	} 14.800 k. — f.	} 14 800 k. — f.
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádogos- munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások		
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expe- ditója	} 9.000 k. — f.	} 9.000 k. — f.
b) F. H. I főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	29.500 k. — f.	29.500 k. — f.
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	8.180 k. — f.	8 520 k — f.
XVII Visszatérítés az alaptőkének	3.892 k. 30 f.	— k. — f.
XVIII Előre nem látott kiadásokra	6.000 k. — f.	10.000 k. — f.
	<hr/>	<hr/>
	362.416 k. 99 f	386.630 k. 43 f
Az alaptőke szaporítására	3.000 k. — f.	3.081 k. 60 f.
	<hr/>	<hr/>
	365.416 k. 99 f	389.712 k 03 f.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1902-re.

I. Az I. osztály munkálataira:

1. Nyelv- és széptudományi értekezésekre	1.740 k. 63 f.
2. Pályaművek bírálatára	725 k. — f.
3. A Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.
4. A Nagyszótárra	<u>1.200 k. — f.</u>

4665 k. 63 f.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények	6.200 k. — f.
2. A Magyar Nyelvőr segélye	2.000 k. — f.
3. Magyar Tájszótár	500 k. — f.
4. Munkácsi Bernát „A finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemei“ című munkájára	2.716 k. 45 f.
5. Kúnos Ignác török és csagatájszótárára	400 k. — f.
6. Patkanov osztják szójegyzékének külön lenyomata a Nyelvtudományi Közleményekből	434 k. 85 f.
7. Szilasi M. Cseremiszt Szótára	280 k. 54 f.
8. Zolnai Gyula Oklevél-szótárára	1.000 k. — f.
9. Az előadó tiszteletdíja	<u>800 k. — f.</u>

14.331 k. 84 f.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.
2. Régi Magyar Könyvtár pótkötetére	1.000 k. — f.
3. A Régi Magyar Költők Tárára s a félben lévő művek folytatására	800 k. — f.
4. Rimay művei nyomdai költségére	1.500 k. — f.
5. Az előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	<u>796 k. 10 f.</u>

9.296 k. 10 f.

IV. Class.-philol. bizottság:

1. Az Ilias I. kötetének nyomdai költsége	700 k. — f.
2. Bacchylides nyomdai költsége	600 k. — f.
3. Platon Államának kiadására	600 k. — f.
4. Cicero Brutusának nyomdai költségére	600 k. — f.
5. Gellius kiadására	300 k. — f.
6. Bírálatokra	200 k. — f.
7. Egyetemes Philologiai Közlöny segélye	2.000 k. — f.
8. A magyarországi latinság szótára	2.200 k. — f.
9. Az előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
10. Mult évi munkálatokra	<u>867 k. 60 f.</u>

8.867 k. 60 f.

E szerint :

Az osztály munkálataira . . .	4.665 k. 63 f.
A Nyelvtudományi Bizottság . . .	14.331 k. 84 f.
A Irodalomtört. Bizottság . . .	9.296 k. 10 f.
A Classica-philol. Bizottság . . .	8.867 k. 60 f.

37.161 k. 17 f.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1902-re.

I. Az osztály munkálataira :

1. Értekezéscsk-, emlékezésedekre és bírálatokra	5.000 k. — f.
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.
3. A „Phil. Írók Tára“ segélye	800 k. — f.
4. A „Magyar Paedagogia“ segélye	400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
6. A „Corpus Nummorum“ kiadása	1.000 k. — f.
7. Az Archaeol. Bizottság segélye	1.400 k. — f.
8. Gaal Jenő: „Gróf Széchenyi nem- zetfejlesztő társadalompolitikája“ címmű munka kiadására az I. rész- lettel együtt	4.000 k. — f.
9. Mult évi munkálatokra	4.858 k. 77 f.
10. A Philosophia Társulat segélye	1.000 k. — f.

23.858 k. 77 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Kolosvári - Óvári: Corpus Statu- torum V. köt.	2.500 k. — f.
2. Thallóczy—Hodinka: A horvát véghelyek oklevéltára. I. köt.	2.500 k. — f.
3. Karácsonyi Magyar nemzetségek. III. köt.	3.000 k. — f.
4. Könyöki: Magyarországi várak	3.000 k. — f.
5. Vetéssy-féle levelek kiadása	2.500 k. — f.
6. Szádeczky: Apor Péter kiadatlan munkái	2.500 k. — f.
7. A Történelmi Tár kiadására	2.400 k. — f.
8. A Történelmi Életrajzok segélye	1.000 k. — f.
9. A Gazdaságtört. Szemle segélye	1.000 k. — f.
10. Másolásokra	600 k. — f.
11. Előadó tiszteletdíja	800 k. f.
12. Bizottsági kisebb kiadásokra	200 k. — f.
13. Mult évi munkálatokra	9.455 k. 19 f.

31.455 k. 19 f.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítőre . . .	7.700 k. — f.
2. Műemlékek és Arch. Közlemények . . .	2.100 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj . . .	1.200 k. — f.
4. A képes duczok kezelőjének . . .	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára . . .	760 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	<u>1.556 k. 51 f.</u>
	13.556 k. 51 f.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle segélye . . .	4.400 k. — f.
2. Megyeci monografiák segélye . . .	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár . . .	2.260 k. — f.
4. Remekírók Tára	1.000 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadásra	<u>60 k. — f.</u>
	9.000 k. — f.
	<u>77870 k. 47 f.</u>

A III. osztály és bizottsága költségvetése
1902-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és ki- sebb munkák segélyezésére . . .	9.000 k. — f.
2. Emlékbeszédre és apró kiadá- sokra	400 k. — f.
3. Bolyai János unokájának neve- lési járuléka (2000 k.) V. részlet . . .	400 k. — f.
4. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	1.000 k. — f.
5. A „Tentamen“ II. kötetének ki- adására II. részlet	6.600 k. — f.
6. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
7. Mathem. és Phys. Társulat segé- lyezésére	1.000 k. — f.
8. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.
9. Mult évi munkálatokra	<u>15.960 k. 53 f.</u>
	35.960 k. 53 f.

II. Math. és Természettud. bizottság.

1. A chemia körébe eső tudományos munkálatok segélyezésére . . .	5.000 k. — f.
2. Math. és Phys. Társulat segélye . . .	1.000 k. — f.
3. Természettud. Füzetek segélye . . .	2.000 k. — f.
4. Írói díjakra	500 k. — f.
5. Nyomdai költségek	700 k. — f.
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	<u>5.913 k. 89 f.</u>
	15.913 k. 89 f.
	<u>57.874 k. 42 f.</u>

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1902. január 7-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Goldziher Ignác, Szinnyi József r. tt.; Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Czobor Béla, Szily Kálmán, Vécsy Tamás r. tt.; Asbóth János, Békefi Remig l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. GYOMLAY GYULA l. t. felolvassa „Bölcs Leo Taktikájának Mauriciushoz való viszonyáról“ című értekezésének első részét.

2. RÉTHEI PIRIKKEL MARIÁN, mint vendég, a „Pray-codexről“ értekezik. — Birálatra adatik.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHHER IGNÁCZ r. és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1902. január 13-án.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Forster Gyula, b. Radvánszky Béla t. tt.; Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Hampel József, Hegedüs Sándor, Kautz Gyula r. tt.; Asbóth János, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Fináczy Ernő, Övály Lipót, l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

4. HAMPEL JÓZSEF r. t. felolvassa „Római felirat Valeriából“ című értekezését.

5. TÓTH SZABÓ PÁL, mint vendég, bemutatja „Jelentését római levéltári kutatásairól“.

6. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF r. és ASBÓTH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1902. január 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hógyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Liptay Sándor, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Bugarszky István, Franzenau Agoston, Galgóczy Károly, Kövesligethy Radó, Kürschák

József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Tormay Béla, Tötössy Béla, Winkler Lajos l. tt. — *Más osztályokból*: Asbóth János l. t — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

7. STÄCKEL PÁL k. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Bolyai János észrevételei Lobacevszky vizsgálataira a paralellákról“.

8. KORDA DEZSŐ részéről: „Kísérleti adatok az elektrostatikai erőtér mozgásának mágneses hatásáról“, előterjeszti Szily Kálmán r. t.

9. BAUER MIHÁLY részéről: „Az irreducibilis egyenletek elméletéről“, előterjeszti König Gyula r. t.

10. ÁRKÖVY JÓZSEF részéről: „Adatok a leptothrix-kérdéshez“, előterjeszti Högyes Endre r. t.

11. HOLLÓS LÁSZLÓ részéről: „Magyarország gastromycetái“, előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor l. t.

12. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS

Első ö s s z e s ü l é s .

1902. január 27-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. KUUN GÉZA m. elnök; Bartal Antal, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedüs Sándor, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, Kautz Gyula, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Lóczy Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly r. tt.: Acsády Ignác, Asbóth János, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Hegedüs István, Istvánfi Gyula, Katona Lajos, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Ováry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Staub Móríc, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

13. Elnök úr megnyitván az ülést, örömmel emlékezik meg azon kitüntetésről, mely a Nobel-díjak első kiosztásakor Akadémiánk két külső tagját: Van't Hoff berlini egyetemi tanárt és Sully-Prudhomme-ot, a nagy francia költőt érte. Indítványozza: fejezze ki az Akadémia üdvözlését s őszinte szerencsekívánatait a mai ülés jegyzőkönyvében. — Közhelyesléssel egyhangúlag elfogadjatik.

14. A m. kir. belügyminister úr értesíti az Akadémiát, hogy a vármegyei és városi, valamint az országos levéltár utasította a gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó iratoknak a Széchenyi-múzeum számára hiteles másolatban leendő beküldésére. — Mély köszönettel tudomásul vétetik.

15. GR. KUUN GÉZA, akadémiai másodelnök úr bejelenti, hogy a magán-levéltárában őrzött Széchenyi-leveleket (Döbrentei Gáborhoz) legközelebb be fogja küldeni az Akadémiához, a Széchenyi-múzeum gyarapítására. — Mély köszönettel tudomásul vétetik.

16. A párisi Académie des Sciences 1902. január 1-én kelt körlevelében értesíti Akadémiánkat, hogy az intéző szerep, melylyel az Akadémiák nemzetközi szövetsége ügyeiben megbízott, a jelen év első napján lejárt, s hogy a múlt évi közgyűlés határozata értelmében 1902-től számítandó három évig a szövetség ügyeit a londoni

Royal Society fogja vezetni. Jelenti továbbá: 1. hogy a Leibnitz munkái kiadására alakított bizottságba az Académie des Sciences morales et politiques Boutroux urat, az Académie des Sciences Henri Poincaré urat, a berlini Akadémia pedig állandó titkárát, Diels urat küldötte ki; 2. a physiologiai módszerek egységesítése s a lajstromozó készülékek tárgyában alakított bizottság 1901. szeptember havában Turinban ülést tartott, az ügyrendet kidolgozta, mely szerint a bizottság székhelye Párisban lesz, a francia állam által a Parc des Princes-ben épített intézetben, s az Intézet „Institut Marey“ nevet fog viselni; 3. hogy 1901. december 17-én Londonban egy új tudományos Akadémia alakult „British Academy“ néven, a történeti, bölcsészeti és nyelvészeti tudományok művelésére, s hogy ezen új akadémia is kéri a szövetségbe való fölvételét. — Tudomásul vétetik s az „Institut Marey“ ügyrendje szempontjából, közzétetik a III. osztályljal.

17. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat meghívta az Akadémiát január 12-én tartott évi közgyűlésére. Az Akadémia képviselőjére Téglás Gábor l. t. kéréselt föl, ki is jelenti, hogy megbízatásában eljár s a közgyűlés részéről kitiintető figyelemben részesült. — Örvedetes tudomásul szolgál.

18. Olvassatik a december 31-iki határidőre beérkezett pályaművek jegyzéke (L. Akad. Ért. 13. köt., 46. l.). — Bírálatra adatnak s a jellegű levelek szokott módon lepecsételve, irattárba helyeztetnek.

19. Pályaművek bírálóiul kiküldettek:

a) a Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium részéről a Román-Petre község pályázatára Boga Károly és Margitai József állami tanítóképezdei igazgató-tanító urak;

b) a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága részéről a Wodianer-pályázatra Lakits Vendel és Trajtlér Károly igazgató-tanító urak;

c) a II. osztály részéről: a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pályázatára Kautz Gyula, Láng Lajos r. és Ráth Zoltán l. tagok; az Első Magyar Általános Bztosító-társaság pályázatára Földes Béla r. és Zsögöd Benő l. tagok; az Ullmann-pályázatra Földes Béla r. és Ráth Zoltán l. tagok; a Lévy-pályázatra (történelem) Pauler Gyula r. és Karácsonyi János l. tagok; a Pollák-pályázatra Kőrösi József l. t.;

d) a III. osztály részéről: a Lévy-pályázatra (mezőgazdaság) Lengyel Béla r., Bedő Albert és Tormay Béla l. tagok; a Lukács Krisztina-pályázatra Wartha Vincze, Lengyel Béla r. és Ilosvay Lajos l. tagok; a Pollák-pályázatra Liphay Sándor r. tag.

20. KARÁCSONYI JÁNOS l. t. értesíti az Akadémiát, hogy ez idő szerint bírálói tisztét nem teljesítheti — A II. osztály fölhívatik helyébe más bíráló kiküldésére.

21. A Történelmi Bizottság, Vámbéry Ármán t. tag ajánlatára, a múlt évben elhatározta, hogy Achmed Dsevdet török író 1500 frankkal fogja segíyezni Evlia-Cselebi XVII. századi kézirata Magyarországra vonatkozó részének kiadásában, kikötvén, hogy az előszóban e segélyről említés történjék, s hogy 50 példány a műből az Akadémia rendelkezésére bocsáttassék. Főtitkár jelenti, hogy a mű megjelent s 50 példányban be is küldetett. Achmed Dsevdet efindin kívül Vámbéry t. tag is írt hozzá előszót s a magyar helynevek olvasásában s kigazdításában a kiadónak Karácsony Imre esperes-plebános volt segítségére. — Az összes ülés a jelentést tudomásul veszi; az 50 példányt az Akadémia törökül értő tagjai s a csereviszonyban álló akadémiaiák közt osztja szét; végül a Történelmi Bizottságot fölhívja, hogy a mű magyarra fordítását vegye fontolóra.

22. Főtitkár bemutatja a Körlevelet, melyet az 1902. évi tag-

ajánlásokra vonatkozólag a belső tagoknak szétküldött. — Tudomásul vétetik.

23. A II. osztály DR. MANDELLO GYULA úr részére személyes föl- olvasási engedélyt kér. — Megadatik.

24. VÁMBÉRY ÁRMİN t. t. a Jewish Encyclopedia I. kötetét és SCHUMACHER SANDOR a Gyulai Pál „Egy régi udvarházá“-nak dán for- dítását ajándékozzák a könyvtárnak. — Köszönettel vétetnek.

25. Ajándékkönyvek a könyvtár számára, ú. m.: 1. Az olasz kormánytól: 1. Le opere di Galileo Galilei. Vol. XI. — 2. Teza Emil k. tagtól: Dalle Canzoni di popolo. — 3. Dr. Szili Adolftól: Augen- spiegl-Studien. — 4. Dr. Pongrácz Sándortól: A magyarság keletke- zése és őshazája. — 5. Az aradi takarékpénztártól: Az aradi első Takarékpénztár 60 éves története. — 6. Leitgeb Imrétől: Svájez és Magyarország. — 7. Goldberger Miklóstól: Ideálok. — 8. Chantre Ernőtől: Les Barabra. — 9. F. Soto y Calvotól: a) Nostalgia; b) Nas- tasio. — 10. Weinberg Boristól: Anomalies magnetiques. — Köszönet- tel vétetnek.

26. A megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.: Aka- démiai Értesítő, 145. füz.; Athenaeum, X. évf. 4. sz.; Nyelvtudományi Közlemények, XXXI. köt. 4. füz.; Archaeologiai Értesítő, XXI. 5. sz.; Matematikai és Természettudományi Értesítő, XIX. köt. 5. füz.; Magyar Nyelvőr, januári füzet; Kazinczy Ferencz levelezése. Közzé- teszi DR. VÁCZY JÁNOS. XI. köt. (1813. aug.—1814. júl.); БӨККН JÁNOS l. t.: Emlébeszéd Hauer Ferencz külső tag felett. (Emlébeszédök, XI. köt. 2. köt. 2. sz.); ID. SZINYEI JÓZSEF l. t.: Az első magyar bibliograpus. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtudományi Értekezések, XVII. köt. 10. sz.); A magyar helyesírás szabályai. (Bővített szó- és tárgymutatóval.) — A vállalat 1901-iki folyam illetményei: Homérosz Iliásza. Ford. BAKSAY SANDOR. — HUBER ALFONZ: Ausztria története. II. és III. köt. Átdolgozta BARÓTI LAJOS, átmézte PAULER GYULA. — JÁNOSI BÉLA: Az aesthetika története. III. kötet. — Tudomásul vétetik.

27. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA és FRÖHLICH IZIDOR r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Achmed Dsevdet efendi és Vámbéry Ármín tt. előszava Evlia Cselebi Sziáhetnáme című munkája VI. kötetéhez (fordította Karácson Imre).

Evlia Cselebi útleírásának történelmi értéke a közönség előtt ismeretes. Az általa tiz kötetbe összefoglalt események közül igen sok éppen nincs meg a kézenforgó történelmekben, vagy pedig csak mondhatatlanul hiányosan fordul elő. Evlia Cselebi igen sok híres emberrel állott összeköttetésben s ezért az ozmán történelmekben fel nem említett eseményekről könnyen értesült s kiválóan nagy írói te- hetségével útleírását a legértékesebb művek sorába helyezte.

Az útleírás hatodik köteté majdnem egészen és egész terje- delmében Magyarország történelmével foglalkozik, ezért Vámbéry úr, a nagyhírű keleti tudós, a pesti tudós társaság tiszteletreméltó tag- jainak egyike, az ozmánoknak régi és hűséges barátja, ajánlotta a tudós társaságnak, hogy az említett kötet kiadását segítse elő s köt-

három ívnek magyar fordítását is felolvasta a tudós társaságban, mely Vámbéry úr ajánlatát elismerő nyilatkozattal fogadta s egyúttal a munka kiadási költségeinek könnyítése végett ezeröttszáz frank kiutalványozását határozta el.

Mikor a tudós társaság főíródeákja a hozott határozatokat a kiadóval hivatalosan közölte, e határozatok mind a munka szerzőjének, Evlia Cselebinek hírnevére, mind pedig országunk irodalmának történetére megtisztelőknak mutatkoztak, ezért azonnal hozzáfogtunk a kinyomtatáshoz.

Itt különösen meg kell emlékeznünk egy személyről s ez dr. Karácson, a ki Győr vagyis *Janik* városról nevezett megyében Győr-Peeren lelkész. Dr. Karácson efendi a magyar tudós emberek egyike, Magyarország történelmében és földrajzában járatos, magán-szorgalmával elsajátította a török nyelvet s az ozmán nemzetnek barátja. Nyilván tudva van, hogy Evlia Cselebi történelmének lemásolója a tulajdonneveket legtöbbször elferdítette és elrontotta. A hatodik kötetben levő másolási hibák kijavítását ezen tiszteletreméltó egyén magára vállalta s a kinyomtatás után neki megküldött iveket figyelemmel átnézte. Így majdnem azt mondhatjuk, hogy a hatodik kötetben alig vannak hibák. Ezért az említett dr. Karácson efendinek a tudomány érdekében tanúsított eme jóságos szolgálataért különös köszönetünket nyilváníthatjuk.

A magyar tudós társaság megbizta Vámbéry urat, hogy a munkához előszót írjon. A török nyelv többféle ágát igen alaposan ismerő Vámbéry úrnak törökül megírt eme gyönyörű előszavát ime itt előrebocsájtjuk.

„A nemzeteknek egymáshoz való viszonyában csodálatos eseményekkel találkozunk. Tudvalevőleg a közép-ázsiai közös származású helyükről ezer évvel ezelőtt nyugatra költözködött magyar és ozmán nemzet Európa keleti határain kétszáz esztendőnél tovább háborúskodott egymással. Abban az időben harczolással és öldökléssel levén elfoglalva, a fajrokonságról és testvéri kapcsolatról tudomásuk nem volt s heves gyűlöletben és ellenségeskedésben éltek. Végtére, mikor a háború tüze kialudt, felismerték az egymásnak okozott károkat s a barátság és rokonszenv mesgyéjéhez tértek vissza. Manap mi Magyarországon egészen elfeledtük az ozmánokkal való régi ellenségeskedésünket. A törököknek újabb és régebb eseményeire figyelmet fordítva, az ozmán irodalomnak sokféle hasznát és segítségét tapasztaljuk a magunk történelme és földrajzi viszonyainak magyarázatában.

Különösen nagyon értékes két tudományos kútfőt köszönhetünk az ozmánoknak. Ezek egyike a magyarországi török hódoltság idejéből fennmaradt s az adó-, vám- és más jövedelmekre vonatkozó defterek, mely hivatalos iratok országunknak kétszáz év előtti állapota-, lélekszáma-, földmívelése-, kereskedelme- és iparára nézve rész-

letes leírásokat foglalnak magukban s a mult időknek olyan tükrét mutatják, hogy ahhoz hasonló alig található. Az akkori török hivatalnokok minden városnak, minden falunak, minden tanyának házait, lélekszámát, terményeinek faját és mennyiségét gondosan összeírták és kimutatták s a multnak igen értékes statisztikáját hagyták ránk.

A törököktől reánk maradt irodalmi emlékeknek második része az ozmán ház történetei, de főképp Evlia Cselebi útleírása. Az ozmán történetírók elbeszéléséből az akkori törökök politikai véleményéről, hadjárataik részleteiről, harczolási módjukról értesülünk. Ellenben Magyarországnak az ozmán uralom idejében való földrajzi állapota, lakossági viszonyai részletes leírását Evlia Cselebi útleírásából tudjuk meg. Szerény véleményem szerint Evlia Cselebi munkáit mostanáig nem méltányolták eléggé. Nedsib Aszim efendi ez utazó könyvéhez írt előszavában a következő helyes ítéletet mondja róla: „Evlia Cselebi minden szükséges tulajdonságot magában foglaló igazi utazó, a ki a bejárt helyeket teljesen megismerve tette meg utazását. Buzgó és szorgalmas emberek csupán egy dologgal nem elégszenek meg, hanem a lehetőségig mindenről értesülést szereznek. S ime ez az ozmánli utazó is hivatalánál fogva bejárt helyek állapotát leírta, közben a hasonlóságokat megmagyarázta, a közszájon forgó regéket összegyűjtötte, mindenféle nép számáról a statisztikát összeállította“.

Valóban Evlia Cselebi a középkori muszulmán utazókat, mint Maszudit, Ibn-Fozlánt, Edriszit, Ibn-Batutát és a többieket sok tekintetben felülmúlja. A bejárt helyeken a vidékek alakját, a hegyek magasságát, a városok és falvak terjedelmét, a várak és templomok falának hosszúságát, szélességét megmérte s az épületek alakját s minden feltűnőségét figyelmesen leírta, sőt ezenkívül az ott lakó különféle népek számára, vallására, nyelvére is igen nagy figyelemmel volt és semmi fáradságtól, nehézségtől vissza nem riadva, útleírásának Magyarországra vonatkozó hatodik kötetében az ismeretek egész tárházával ajándékozott meg bennünket.

Azonfelül nagyon hasznos még nekünk Evlia Cselebi munkája az akkori ozmánok és magyarok között folyó diplomatai események tekintetében is, mert e híres utazó értelmességével és ügyességével a pasáknak, emireknek bizalmát megnyerte és sok fontos megbízással a magyar főurakhoz és a császárhoz küldetett s mostanáig nem is gyanított történelmi aprólékos részletekről értesült, a minek következtében történelmünket ez irányban kiegészíthetjük.

Íme ez az oka, hogy Evlia Cselebi útleírásának hatodik kötete a magyar tudós társaság figyelmét magára vonta s kinyomatásának és kiadásának megkönnyítése végett az anyagi segítyezéstől sem vonakodott. Reméljük, hogy az ozmánok és magyarok között régóta fennálló barátságos viszony a nekünk segítségünkre szolgáló ozmán irodalom által gyarapodni fog s a testvériség köteléke megerősödik. In sa' Allah teala. (Adjja a nagy Isten)“

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő:
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Márczius 15.

3. FÜZET.

Gróf Széchenyi István nézetei bünvádi perjogunk átalakításáról.

(Kivonat *Balogh Jenő* lt. 1901. decz. 9-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

A nagy megtiszteltetést, melyben a tek. Akadémia levelező tagjává megválasztásommal részesíteni kegyes volt, nemcsak muló szavakkal, hanem tölem telhetőleg *tettel is* óhajtom megköszönni, mindenekelőtt az által, hogy megkísérlem leróni egy parányát annak a nagy hálának, melylyel mi magyarok mindnyájan, különösen pedig mi, hazánk szellemi munkásai, fokozottabb mértékben tartozunk a legnagyobb magyarnak halhatatlan emléke iránt.

I. Jogi irodalmunk¹ régóta tartozik annak behatóbb vizsgálatával és megállapításával, hogy különösen *büntető* igazságszolgáltatásunk javítása, anyagi büntetőjogunk és bünvádi eljárásunk reformja tekintetében mit köszönhetünk *Széchenyi* nagy szellemének?

Ennek a tartozásnak egy részecskéjét kíséreltem meg törleszteni az által, hogy *Széchenyinek* nagyobb munkáit, hírlapi cikkeit és beszédeiből azokat, a melyeknek többé-kevésbbé hű szövege fenmaradt, tüzetesen átnézvén, lehetőleg iparkodtam belőlük megállapítani, mik voltak *gróf Széchenyi István* nézetei a büntető igazságszolgáltatásunk és a büntetőügy körébe eső egyes kérdésekről, s mennyiben gyakoroltak e nézetek a hazai jogfejlődésre tényleges hatást?

Székfoglaló értekezésemben, melynek itt csak kivonatát mu-

¹ A korszakos hatást, a melyet gróf *Széchenyi István* a hazai jogfejlődésre gyakorolt, ezideig két tisztelt tagtársunk vizsgálta. A *magánjog* szempontjából kimerítően feltüntette azt *Vécsey Tamás* rendes tag „*Széchenyi és a magyar magánjog*“ című tanulmányában (Budapest, 1894.); egész jogfejlődésünk tekintetében pedig röviden érintette dr. *Fayer László* lev. tag az 1843. évi büntetőjogi javaslatoknak Akadémiánk megbízásából szerkesztett gyűjteményéhez irt bevezetés elején. (I. kötet, Budapest, 1896., 12. – 14. l.)

tathatom be, e kutatásaim eredményének csak egy részére szorítkozom, arra, a mely gróf *Széchenyi Istvánnak büntető igazságügyi szervezetünk és bűnvádi perjogunk* átalakulására irányuló nézeteit ismerteti.

II. A XVIII. század végén, illetőleg a XIX. század elején a büntető törvénykezés állapota, Angliát kivéve, egész Európában nagy fogyatkozásokat tüntet fel.

Nem volt megvalósítva a törvény előtti egyenlőség, s a kiváltságos osztályokhoz nem tartozó terhelttekkel szemben a bíróságok szervezete, a joghatóság s a büntetési rendszer kedvezőtlenebbül volt megállapítva, mint a nemesek irányában. A bűncselekmények tényálladékának ismérvei nem voltak meghatározva, a büntetés pedig absolute határozatlan volt, s ez a két körülmény tág tért nyitott önkényes és részrehajló ítélkezésre. A büntetési rendszer tarthatatlanul kegyetlen volt. A kiváltságos osztályokhoz nem tartozó terheltteknek egyéni jogai nem voltak biztosítva. Az eljárás lefolytatása nem volt szabályozva, a védelem kizárva, illetőleg jelentékenyen korlátozva volt, s a hatályban volt perjognak intézményei és eljárási elvei teljesen alkalmatlanná tették e korszak eljárását arra, hogy megfeleljen a helyes büntető igazságszolgáltatás követelményeinek.

A XVIII. században a humanitárius és társadalmi reformtörekvések, valamint a nagy alkotmányjogi küzdelmek a legszorosabb összefüggésben állottak az önkényes, illetőleg politikai és más hatalmi érdekeknek szolgáló büntető ítélkezés átalakítására irányuló óhajokkal.

A tételes igazságügyi szervezetnek és bűnvádi perjognak bírálata Nyugat-Európában is csak a XVIII. század *második felében* vált alaposabbá.

Még Montesquieu az „esprit des lois“-ban csak itt-ott és jobbára csak alkotmányjogi vonatkozásaikban s különösen az angol intézmények magasztalásával érintette a büntető törvénykezés reformkérdéseit.

A XVIII. század közepétől fogva azonban ezek a kérdések a művelt közvéleményt legalább *Francia- és Olaszországban* már széles körben foglalkoztatták. Az említett két államban nagy számban keletkezett tudományos és irodalmi társaságok kiváló előszeretettel foglalkoztak velük. A reform szószólói nem jogtudósok, legkevésbé a gyakorlat emberei voltak, hanem állambölcselek, az encyclopaedisták, sőt — mintegy az áramlatnak divatos jellegét bizonyítva, — dilettánsok is. Nem a tételes jogot fejtegették, hanem általános emberi viszonyokból indultak ki és jelezték szükségesnek a reformot.

A törvényhozási változások irányát és részleteit *Beccaria, Filangieri* és *Voltaire* munkái, később pedig az 1789-i francia

alkotmányozó nemzetgyűlésre küldött három rend képviselőinek adott utasítások (cahiers) tárgyalták a legnagyobb hatással.

Törvényhozási téren ezeket a reformokat a francia alkotmányozó nemzetgyűlésnek 1789. augusztus 26-án kelt deklarációja, továbbá az 1790. január 21-én hozott decret, az 1791. október 6-i büntető-törvénykönyv, valamint az 1789. október 8-án és 9-én, végre 1791. szeptember 16—29-én alkotott eljárási törvények vitték először keresztül.

III. *Hazánkban* a XIX. század első tizedeiben igazságügyi szervezetünk és bünvádi perjogunk még a rendi alkotmány jellegét viseli magán.

A *biráskodást* első fokon a megyei és városi törvényszékek mellett az úri szék gyakorolta. Felsőbiróságaink voltak: a kir. ítélőtábla és a hétszemélyes tábla, melyek szervezetét még az 1723: XXIV. és XXV. t.-cz.-ek szabályozták. A büntető biráskodást tehát az első fokon a törvényhatósági és a földesúri bíróságok gyakorolták, a felső bíróságok szervezetén pedig a rendi különválás tükröződött vissza. A birói függetlenség *nem* volt biztosítva. A régi szervezetnek egyetlen fénypontja volt: a megyei tiszti ügyészség, melynek tagjai a vádat képviselték és a hivatalból való védelmet látták el.

A *joghatóság* a terheltek rendi állása szerint oszlott meg a törvényhatósági bíróságok és az úri szék közt; a jobbágyok az utóbbinak hatásköre alá tartoztak.

Az *egyéni jogok biztosítékai* csak a kiváltságos társadalmi osztályok tagjaira nézve voltak (főleg az arany bullában és a Hármaskönyv I. részének 9. címében) szabatosan megállapítva.

A *védelem* képviselétéről a nem-nemesek bűnügyeiben nem volt kellőleg gondoskodva.

A kivallatásnak leplezett alakjai és a lelki tortura különféle fajai a nem-nemesek ügyeiben gyakran előfordultak.

A bizonyítási jog tekintetében a *nemleges kötött* bizonyítási rendszer volt hatályban.

Magára az *eljárásra* nézve a legnagyobb fogyatkozások voltak: a *törvényhozási szabályozásnak hiánya*, mely az önkényes ítélkezésre tág tért engedett, s melynek folytán a különböző törvényhatóságok területén sokban eltérő gyakorlat követtetett, és a *törvény előtti egyenlőség hiánya*, melynek következtében a kiváltságos osztályok a büntető igazságszolgáltatás terén is kedvezésben részesültek.

Azok a perjogi vezérelvek, a melyeket napjainkban a tudomány a büntető ítélkezés helyességének legbiztosabb garanciái gyanánt ismert fel,¹ hazánkban e korban még egyálta-

¹ L. dr. Balogh Jenő „Magyar bünvádi eljárási jog“ cz. könyvét, I. köt. Budapest, 1900, 104—407. l.

lában nem voltak megvalósítva s a nyomozó rendszernek számos következménye, valamint az akkori rendes pernek írásbelisége és hosszadalmassága teljesen alkalmatlanná tette arra, hogy megfeleljen a büntető ítélkezés követelményeinek.

Az előkészítő eljárás teljesen írásbeli, inquisitorius és titkos, az eljárás későbbi szakáiban is legnagyobb részben írásbeli volt, csak kevés ügyben tartott szóbeli tárgyalás.

A rendi különbségnek részreahljó és egyoldalú álláspontja a *perorvoslatok* engedése tekintetében is felismerhető.

IV. Igazságszolgáltatásunkat, a törvény előtti egyenlőség elve szempontjából, először gróf Batthyány Alajos és a magyar jakobinusok, különösen Hajnóczy József bírálták, kik a jobbágyokra vonatkozó büntető ítélkezés javítását is kívánták.¹ Fejtegetéseik sem korukra, sem az utókorra közvetlen hatást nem gyakoroltak.

Az 1791: LXVII. t.-cz. által a büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozására kiküldött bizottság javaslata tett ugyan kezdeményező lépéseket a jogegyenlőségnek a nemesek és nem-nemesek bűnügyeiben való keresztülvitelére, munkálata azonban nemcsak törvénynyé nem vált, hanem eljárási gyakorlatunkon sem hagyott semmi nyomot.

Az 1827: VIII. t.-cz. által kiküldött újabb bizottság törvényjavaslata a rendi különbség kifejezett fentartásával egészen eltérő elvek szerint szabályozta egyrészt a jobbágyok, másrészt a nemesek elleni bünpert, és a jobbágyoknak nem adta meg a személyes szabadság biztosítékait.

Ezt a törvényjavaslatot a nádor megbeszélés végett megküldte a törvényhatóságoknak. Maga Széchenyi is megütközéssel tanulmányozta, azt irván róla 1831. október 5-éről kelt, Wesselényihez intézett levelében: „Nincs benne egyetlenegy talpkő, nincs egy lat philosophia.“ (Levelei, I. kötet, 200. l.)

V. Gondviselészerűnek tekinthetjük, hogy ebben az időpontban, midőn az országgyűlés többségének a rendi előjogokhoz való makacs ragaszkodásánál fogva igazságszolgáltatási téren is fokozott szükség volt a reform kezdeményezésére, nemzetünknek halhatatlan ébresztője igazságszolgáltatási és alkotmányjogi kérdésekkel is kezdett foglalkozni.

Széchenyi 1825. október havától fogva tanulmányozta ugyan tételes jogunkat, és volt idő, a midőn magát egészen a jognak, illetőleg alkotmányunk legfőbb kérdéseinek akarta szentelni,²

¹ Idevágó fejtegetéseiket is tüzetesen tárgyalja Concha Gyöző rendes tag „A 90-es évek reformeszméi és előzményeik“ című tanulmányában, Budapest. 1885. 115. és köv. l.

² L. a naplójában 1825. október 17-éről és 1827. márczius 27-éről foglalt bejegyzéseket. Idézve *Vécsey*: Széchenyi és a magyar magánjog, 50. és 57. l.

azonban a mint általában nem volt az elmélet embere, úgy legkevésbé sem volt elméletileg képzett büntetőjogász. A Corpus Juris Hungaricit tanulmányozta ugyan, de minthogy az abban szétszórva található büntetőjogi törvények csak kisebb részben merítették ki akkori tételes büntetőjogunk anyagát, a melyet nagyobb részében bírói *gyakorlat* és jogszokás adott meg; mint-hogy továbbá *Széchenyi* katonai szolgálata és hosszabb külföldi tartózkodása miatt a Stadium megírásáig eljárási gyakorlatunkat behatóbban meg sem ismerhette, ennél fogva még hazai büntető gyakorlatunknak sem lehetett rendszeres ismerője. Büntető ítélezésünknek egyes visszásságairól, némely elharapódzott visszaélésről valószínűleg közvetett úton értesült, de általában nem volt gyakorlati büntetőjogász sem.

Naplóiban és munkáiban hasztalanul kerestem valamely adatot arra, hogy akár a hazai, akár a külföldi büntetőjogi irodalomnak, vagy a külföldi törvényhozásnak, akár a XVIII. század végén nálunk keletkezett politikai irodalom igazságszolgáltatási reformeszméinek behatóbb tanulmányozásával foglalkozott volna. Semmi adatunk sincs arra nézve sem, hogy külföldi utazásaiban, a mikor pedig oly sok különféle dolgot tanulmányozott, a külföldi törvénykezési viszonyokra is figyelmet fordított volna.

Ezeknél fogva mindaz, a mit *Széchenyi* a bűnvádi perjog átalakítása végett javasol, nem a külföldi törvényhozás vagy irodalom visszhangja, hanem mint pl. a törvény előtti egyenlőség elvére nézve általa felhozottak, önként következett a tőle kezdeményezett alkotmányjogi reformok alapvető eszméiből, részben pedig lánageszének eredeti terméke, a mit azonban nem lehet perjogunk reformálására irányuló rendszeres munkálatnak tekinteni.

Lánageszének eredetiségére nézve különösen jellemző a nememesek javára választatni javasolt közhatóság: a törvényes pártvéd szervezésének kezdeményezése. (L. alább VII. 4. alatt.) Ez a javaslat teljesen eredeti eszme, külföldön nem volt hasonló feladatokkal bíró hatóság, s kétségtelen, hogy addig, míg a jobbágyság intézménye fennállott, e hatóság szervezése igazságos és szükséges lett volna.

VI. Egyéb alkotmányjogi és a közgazdasági kérdések tekintetében *Széchenyi* beható előkészületek alapján, széles körre kiterjedő, szinte egyetemes programot dolgozott ki, azt tüzetesen kifejtette, s rendkívüli kitartással, erélylyel és következetességgel megkísérelte keresztül is vinni Ellenben a bűnvádi perjog körébe eső kérdések közül *Széchenyi* csak *egyes részleteket* ragadott ki, ezekkel is behatóbban csak reformátori tevékenységének első éveiben, főleg a Stadium megírása alatt fog-

lalkozott,¹ azután eszméinek bővebb kifejtését és törvényhozási keresztülvitelét másoknak engedte át. Így midőn a tőle is sürgetett büntetőtörvénykönyv javaslatának készítésére az 1840: V. t.-cz. országos választmányt küldött ki, Széchenyi abba már nem választatta be magát s a választmány működésének idején egészen más kérdésekkel foglalkozott.

Egyébként abból, hogy Széchenyi bünvádi perjogunk reformjának keresztülvitelében később nem vett tevékeny részt, korántsem szabad azt következtetnünk, hogy e reformra kevesebb súlyt helyezett volna, mint annyi más, kisebb jelentőségű eszmére, melynek megvalósításán hosszabb ideig munkálkodott. — Azt hiszem, passiv viselkedésének más, részben tárgyi, részben személyi okai voltak.

Mindenekelőtt nem szabad felednünk, hogy 1828-tól 1845-ig Magyarország nagygyá tétele érdekében senki annyiféle nem kezdeményezett, senki annyit és oly szakadatlanul nem dolgozott, mint Széchenyi; nem lehet tehát várni, hogy ő, a ki nem is volt jogtudós, tisztán igazságszolgáltatási kérdésekben, melyek részletes keresztülvitelére bizonynyal kevésbé érezte magát hivatottnak, mint azok, a kik a törvénykezésben nála gyakorlatilag jártasabbak voltak, egész reformprogramot dolgozott legyen ki. Egy másik ok volt, hogy eltekintve a Stadiumban pontokba foglalt tizenkét törvénytől és az ősiségi törvényjavaslat tervezetétől, Széchenyi egyáltalában nem foglalkozott *törvényjavaslat* szövegesezésével, tehát akkor, midőn az általa is helyeseknek talált elveket concrét törvénybe kellett foglalni, ezt a munkát természetsszerűleg másoknak engedte át. További ok volt az is, hogy fáradhatlanul kezdeményező lángesze folytonosan új meg új feladatokat tűzött önmaga elé, s így, mire bünvádi perjogi javaslatai a megvalósulás szakába jutottak, már olyan új dolgokat hozott ismét szőnyegre, a melyek keresztülvitelét még kevésbé bizhatta másokra.

Ezenfelül Széchenyi biztosan számított arra is, hogy perjogi reformjavaslatai az ő közreműködése nélkül is megvalósulnak. Egyebek közt Magyarország kiváltságos lakosaihoz irt röpiratában (Hirlapi czikkei, II. kötet, 269. l.) 1844. április havában kifejezi azt a *határozott* reményét, hogy a büntetőtörvénykönyv az 1843-iki javaslat alapján *okvetlenül* meg fog alkottatni. Sajnos, ebben a reményében csalódott.

¹ Azt, hogy Széchenyi a Stadiumban kifejtett bünvádi perjogi javaslatainak további tárgyalásában nem vett részt, megmagyarázza, hogy a Stadium megjelenésekor nyolcz más, országos fontosságú ügy foglalta le egész munkaerejét, hogy az 1832/36. évi országgyűlés tartama alatt is hosszabb ideig, 1832. végén, majd ismét 1833. szeptemberétől fogva, külföldön utazott, 1833. június 20-án pedig királyi biztossá nevezetvén ki, hónapokat töltött az Al-Dunán.

VII. Széchenyinek azon fejtegetéseit, a melyek akkori büntető ítélkezésünk reformjára vonatkoznak, *nem* szorosan vett igazságszolgáltatási javaslatoknak, hanem *az általa megindított általános alkotmányreform és politikai reform* keretébe tartozóknak kell tekinteniünk. Ezért van, hogy első sorban ragadta meg figyelmét és ébresztette fel gondolkozását a jobbágságnak az akkori igazságszolgáltatás terén is kedvezőtlen helyzete és a törvény előtti egyenlőtlenség.

Az igazságügyi szervezetet és a bűnvádi perjogot érintő kérdésekre vonatkozó nézeteit Széchenyi nem fejtette ki egybefüggő egészben: ezek röpirataiban, főleg a Stadium című munkájának két fejezetében „Törvény előtti egyenlőség“ (146—172. l.) és „Törvényes pártvéd“ (172—196. l.) felírás alatt, továbbá az országgyűlés két házában és Pest vármegye közgyűlésében mondott egyes beszédeiben, szétszórva találhatók. Ennélfogva természetes, hogy idevágó reformköveteléseit nehéz egységes egészbe foglalni, mindamelllett az alábbiakban megkísérlem a halhatatlan reformátornak e kérdések körébe eső fejtegetéseit nem időbeli sorrend szerint, hanem rendszeresen csoportosítani:

A) Az igazságügyi szervezetre nézve *Széchenyi* a következőket óhajtotta:

a) a földesúri bíraskodás (*úri szék*) megszüntetendő (Stadium, 162. és köv. l.), a minek következménye lett volna, hogy a jobbágyok és más nem-nemesek ugyanazon bíróságok joghatósága alá lettek volna utalandók, mint a kiváltságos osztály tagjai;

b) a curia bíraira nézve a bírói függetlenség, az elmozdíthatatlanság és az összeférhetlenség elvei biztosíttassanak. (A főrendiházban a szólásszabadságról folyt vita alatt 1840. április 22-én tartott beszédében, Beszédei 184. l.);

c) a nem-nemesek, ha kellő minősítéssel bírnak, bírói hivatalokra is választhatók vagy kinevezhetők legyenek. (A főrendiház 1844. október 5-én tartott ülésén mondott beszédében; Beszédei, 363—366. l.)

B) A joghatóság és a bűnvádi perjog körébe eső javaslatai a következők:

1. Az ország törvényes hatóságainak, különösen a városi rendőrségnek hatásköre terjesztessék ki a nemesekre is. (A főrendiházban a sz. kir. városok rendezésének kérdése alkalmával 1844. márczius 12-én tartott beszéde; Beszédei 314. és köv. l.);

2 azon jogszabályok, melyek a nemességnek személyi bátorságát biztosították, terjesztessenek ki az ország minden lakosára (Stadium, 31. l.);

3. a nem-nemesek jogos érdekeinek képviselote végett szerveztessék részükre törvényes pártvéd (Stadium, 172—196. l.), t. i. a nem-nemesek által választandó közhatóság.

4. *Széchenyi* teljes mértékben felismerte a bűnvádi eljárás törvényhozási szabályozásának alkotmányjogi jelentőségét s az akkor fennállott rendezetlen és törvénynélküli állapotok veszélyességét. Ebből az okból sürgette a törvény előtti egyenlőség elvére fektetett bűnvádi eljárási törvénykönyvnek mielőbbi megalkotását (Stadium 159—164. l.; Kelet Népe 357. l.).

5 A főtárgyaláson, különösen az ítéletozásnál, a *nyilvánosság* megvalósítását kívánta. (XII. törvény, utolsó pont, Stadium 32 l.; Beszédei 205—217. l.)

6. Az eljárás lefolytatására nézve határozottan kijelentette, hogy „az ítélszékcek proceduráját a *lehető legrövidebb* időre kellene szorítani”. (Stadium 31. l.) Ezen általánosságban tartott javaslatnak keresztülvitele természetesen akkori eljárási gyakorlatunkon messzemenő és mélyreható változtatásokat tett volna szükségessé; így mindenekelőtt az *írásbeli eljárást*, mely a nemesek elleni bűnügyekben szabály volt, kellett volna teljesen megszüntetni.

VIII. E javaslatok, mint *Széchenyi* mindenre kiterjedő figyelmének, lángszének és mély érzésü szívének tanúságtételei, annyival inkább méltók kiváló figyelmünkre, mert belőlük több becses következtetést vonhatunk gondolkozásmódjára és politikai álláspontjának irányára, valamint jellemére is.

Míg az anyagi büntetőjog, különösen a büntetési rendszer tekintetében *Széchenyi* a negyvenes években inkább óvatos nézeteket fejtett ki s a külföldi tapasztalatok eredményét óhajtott bevárni, addig perjogi kérdésekben előadott fejtegetéseiben még a reform előharczosa, az újító, a kezdeményező *Széchenyi* áll előttünk. E kérdésekben nézeteit később sem módosította, azután sem foglalt el bennök más álláspontot. Perjogi javaslatai által sem óhajtotta azonban régi alkotmányunknak egyszerre való felforgatását, hanem csakis *részletekben, lassanként* való átalakítását kezdeményezte.

Idevágó nézeteivel is bebizonyította, hogy *megvolt benne az igazi lelki és szellemi nagyságnak* minden jellemző tulajdonsága.

Stadium című művének előszavából (3. l.) mindjárt szembe-tűnik a *mély vallásosság*, melylyel őt a Gondviselés megáldotta és melynek alapján tudta, érezte, hogy „magát az Istent szolgáljuk, az Istent imádjuk az által, hogy teremtvényét, az embert, akármily alacsony helyzetben lépett volna is az élet színe-re, oly magasra emeljük, mint ezt tulajdonai és erényei engedik, s ha kell, sajátunk vesztével, sőt szívvérünkkel is vijjuk ki minden honfittásinknak az emberiség jussait“.

Különösen a Stadiumnak számos részletéből kitűnik *ember-szeretetének mélysége*. *Széchenyi*, a kiváltságok teljes birtokában levő főrendek egyike, maga is a földesúri joghatóság birtokosa.

a legmelegebb felebaráti szeretettel gondol az akkor elhanyagolt társadalmi osztályok érdekeire és kiemeli, hogy „kilencz millió hű jobbágy és jó katona (Stadium, 40—41. l.) sorsának javítása elodázhatatlan emberies kötelesség“.

Az országgyűlésen is azok közé tartozott, a kik a jobbágyok ügyének mielőbbi tárgyalását sürgették. 1833. február 9-én a főrendiház ülésén erősen korholja, hogy midőn az egész népről, „ennek a legnagyobb önkénytől való felszabadításáról van szó, akkor egyesek a só ügyét akarják első sorban tárgyalni“. (Beszédei, 103. l.)

Minden kérdésben a törvényes, az alkotmányos álláspontnak képviselője, egyformán ment a felforgató irány túlzásaitól és az aulikus ultraconservativoknak a kormányval szemben mindig kiméletes, túlloyalis álláspontjától.

Már 1826. márczius 18-án a főrendiház ülésén, akkor még mint fiatal kezdő és tényleges szolgálatban levő huszárkapitány, erősen kikel a Cziráky és Eötvös által is pártolt javaslat ellen, hogy az igazságszolgáltatás királyi patensekkel szabályoztassék.¹ Védi az alkotmányos álláspontot, mely e fontos kérdésekben a törvényhozási szabályozást követeli.

Perjogi nézeteiről is visszatükröződik a dolog legmélyére ható, belátó és világosan számító értelmének komoly munkája és mélyen érző szívének nemes lelkesedése. Csak a széles látókörü, lelkiismeretes államférfi s a jószívű ember juthatott olyan következtetésekre, mint a minőket ő előterjeszt.

Fejtegetései határozott tanúságot tesznek igazságérzetéről, a mely minden elfogultságtól menten ismeri fel a tárgyilagosságot, meggyőződésének erélyéről és tüzes lelkének merészségéről, mely ezt az igazságot nyíltan ki is mondja.

Csak az, a ki a véleménynyilvánítás legnagyobb bátorságával rendelkezik, az, a ki mind a kormányhatalommal, mind a közvéleménnyel szemben egyformán, a legnagyobb mértékben független, a ki sem népszerűséget nem hajhász, sem a nemesség többségének nem kíván tömjéneznit, írhatta meg teljes nyíltsággal és kiméletlenséggel, — a melyre akkor kétszeres szükség volt, — minő visszás és igazságtalan, hogy a magyar nemesség alkotmányos királyt kíván magának, de jobbágyainak viszont önkényes földesura akar lenni: csak az ismerhette fel és mondhatta ki nyíltan, hogy a büntetőtörvények különbözők a nemesekre és a nem-nemesekre nézve, és még hozzá egyenlőtlenül is kezelik őket. (Stadium, 154. l.)

¹ Érintve: Beszédei 48. l. és Zichy Antal: Széchenyi életrajza, I. köt. 220. l. (Sajnos, a beszédnek teljes szövege és a felhívás részletei nem állnak rendelkezésünkre.)

Általában a kiváltságos osztályok tagjaival szemben a legnagyobb merészséggel tárja fel akkori ítélkezésünknek sok tekintetben önkényes voltát, illetőleg azt, hogy a nemesség mind az anyagi szabályok alkalmazása, mind az eljárás lefolytatása tekintetében igazságtalan kedvezményekben részesült.

A véleménynyilvánítás bátorságának legnagyobb foka volt szükséges hasonló fejtegetésekhez, valamint a törvény előtti egyenlőség kezdeményezéséhez abban a korszakban, a midőn a continensen mindenütt a reactio volt a jelszó, s a mikor az alkotmánynak, a hagyományos társadalmi és állami intézkedések megváltoztatására irányuló törekvéseket, egészen tévesen egyenlőknek tekintették az azon évtizedekben kétszeresen gyűlölt *forradalmi* irányzattal.

Széchenyi maga is tudta, hogy a fönnálló rendnek rögtöni felforgatásával fogják gyanúsítani s azzal fogják vádolni, hogy kést ad „a most még buta népnek kezébe“ (Stadium 154. l.), de ennek daczára nyíltan kimondta azt, a mire igazságérzete, legjobb meggyőződése, *lelküismeretének parancsszava* kötelezte.

Mélyen megrázó *tragikus* végzet, hogy mikor 18 év mulva nemes lelke megtörtött, s azt vélte, hogy az általa annyira rettegett forradalom végső enyészetbe döntötte a forrón szeretett hazát, akkor agya egy beteges képzet hatása alatt az igaztalan önvádnak azzal az alaptalan szemrehányásával marczangolta szívét, hogy ő idézte elő Magyarország végmegsemmisülését. Pedig a Stadiumnak idevágó része határozottan bizonyítja, hogy akkor, a midőn a kezdeményező javaslatokat tette, a legtisztább lelkiismerettel meg volt győződve szándékának *önzettelenségéről*, sőt arról, hogy kötelességet tölt be, a mikor a kezdeményező lépéseket megteszi!

Nem végzetszerű-e, hogy nem is két évtized mulva olyanokért vádolja önmagát a legkiméletlenebb módon, a miknek kezdeményezésével csakugyan hazáját szolgált, nemzetét emelte föl, honfitársainak millióit tette szabadokká!?

Fejtegetéseiben itt-ott fel-felesillámlik *metsző gúnyja* is, az a szatirai ér, a mely neki később, sajnos, annyi ellenséget szerzett. Például a földesúri biráskodás visszásságainak feltüntetésére hozza fel, hogy az úri széken „nem ritkán az hoz ítéletet s nota bene, semmi egyéb, mint *kénye* után, kiben az *öltözetben, bajuszon és sarkantyún kívül* szinte egy férfúra ismertető jel sem található“. (Stadium, 155. l.)

IX. A fennebbiek alapján megállapítható, hogy míg a legnagyobb magyar annyi más téren, oly sok más kérdésben nemzeti haladásunknak kimagasló zászlóvivője és legjelentékenyebb előharcosa volt, a kinek korszakos hatása nyilvánvaló, a ki összes kortársai közt a legnagyobb eredményeket tudta felmu-

tatni: addig a büntető igazságszolgáltatás tekintetében Széchenynek reformáló tevékenysége szűkebb körre szorult és hatása aránylagosan kisebb volt.

Mindamellet az a néhány javaslat, melyet Széchenyi bűnvádi perjogunk átalakítására nézve tett, ha szűkebb körben mozog is, egészben és nagyban épp úgy méltó az ő nagy egyéniségéhez, mint szélesebb keretű reformeszméi.

A jogtudós vagy a törvényelőkészítő, a ki tüzetesebben tanulmányozhatta s napjainkban már tisztábban is láthatja akkori büntetőtörvénykezési viszonyainknak óriási fogyatkozásait, talán keveselni fogja ezeket a közel hetven év előtt előterjesztett javaslatokat.

A ki azonban figyelembe veszi hazánknak alkotmányjogi és igazságszolgáltatási viszonyait a XIX. század elején, annak fel kell ismernie, hogy *Széchenyi*, midőn az úttörők között legkimagaslóbb s a legnagyobb hatás keltőjeként támadta és segített megdönteni bűnvádi perjogunknak azon szabályait, melyek a *rendi alkotmány* jellegét viselték magukon, s különösen midőn a *törvény előtti egyenlőség* nagy elvéért küzdött — örök emléket biztosított magának a magyar büntető igazságszolgáltatás történetének évkönyveiben is.

Berzeviczy Gergely élete és művei.

(Gaul Jenő I. tag 1901. december 9-én tartott előadása.)

A XVIII. század végén és a XIX. elején volt egy emberünk a közpályán, a kit körülményei, egyénisége és törekvései egyaránt a Széchenyi előtti kor képének mintegy sugártörő prizmájává tettek. Ő annak viszonyait csaknem minden irányban átélte, tanulmányozta, részben képviselte is. Az ország akkori közvéleménye által aránylag kevésbé befolyásoltván, mert a helyesebb szellemi és erkölcsi irányzattal idejekorán alkalmá volt megismerkedni, de annak viszonyait teljesen ismervén, ezeket elfogulatlanul és találóan volt képes megítélni. Életkörülményei minden osztálylyal, minden felekezettel és mindenféle korabeli eszmeáramlattal a bel- és külföldön érintkezésbe hozták, minélfogva széles látköre, továbbá szellemi és erkölcsi kiváló tulajdonságai őt részünkre a Széchenyi előtti korszellem igen becses tolmácsává teszik, a kinek élete és működése is sok irányban szerfelett érdekes és megkapóan igaz magyarázatát szolgáltatja ennek. Ez a férfiú berzeviczei és kakas-lomniczi Berzeviczy Gergely volt. Ő benne a régi és új, a magyar és a nyugateurópai

művelt társadalom, az antik és a modern író jellemvonásai oly vegyületben találhatók fel, melyből nemcsak neki magának, hanem korának is rendkívül érdekes és tanulságos képe domborodik ki. Természetes ennélfogva, hogy midőn a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága elhatározta, hogy a régi magyar kiváló közgazdasági írók műveiből magyar nyelven sorozatos kiadványokat tesz közzé, első sorban Berzeviczy Gergely eredetileg legnagyobbreszt latinul írt és megjelent munkáinak lefordítására s azok behatóbb méltatására gondolt. A nemzetgazdasági bizottság ugyanis „Magyar Közgazdasági Könyvtár“ név alatt oly irodalmi vállalatot létesített legújabban, melynek feladata: 1. a régi kiváló magyar közgazdasági írók munkáit a nagy közönség részére is hozzáférhetőbbé és azok jelentőségét behatóbb méltatások által érthetőbbé tenni; 2. közgazdaságunk történeke fontosabb korszakait levéltári kutatások alapján oknyomozólag ismertetni; 3. a magyar közgazdasági élet gyakorlati kérdéseinek megoldásához szakszerű monographiákkal járulni; 4. és végül a közgazdasági világirodalom legnevezetesebb munkáit, a mennyiben eddig még nem történt volna, átültetni. A fentisztelt bizottság kebelében az az óhaj nyilvánult, hogy a hasonló vállalatok kezdetén okvetlenül mutatkozó nehézségekkel lehetőleg annak tagjai igyekezzenek megbirkózni. Ezért vállalkoztam én a múlt év végén arra a feladatra, hogy Berzeviczy Gergely nemzetgazdaságtani munkáit lefordítsam s irodalmi és sok irányú köztevékenységének lehetőleg boncsoló és oknyomozó bírálatával ellátott élet- és jellemrajzát megírjam. Ez a munka a napokban kikerült a sajtó alól. A mintegy 35 nyomtatott nagy nyolczad ivre terjedő műnek kisebb felét (három hetedét) az író egyéniségének és működésének méltatása, valamivel nagyobb felét (négy hetedét) pedig munkáinak fordítása teszi. E művek nem hajdani megjelenésök idejének sorrendjében következnek itt egymás után, hanem úgy csoportosítvák, hogy nyomtatásban eddig még világot nem látott közgazdasági elmélete után főleg mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó értekezése a magyar parasztról, azután pedig az ország iparáról és kereskedéséről, s 1808-ban írt terjedelmesebb dolgozata a világkereskedelemről következik. Munkáinak sorozata végül azzal a beadvánnyal zárul be, melyet 1814-ben az akkori bécsi nagy békecongressushoz az ázsiai-európai világkereskedelem áramlatának a mi monarchiánkon s Orosz- és Poroszországon keresztül leendő vezetése tárgyában nyújtott be. Ez a sorrend azért látszott tanácsosnak, mert így a jelentékeny és a maga korát sok tekintetben megelőzőtt kitünő magyar nemzetgazdának rendszeres gondolkodása jobban kidomborodik s az ő gazdasági és politikai ismereteinek nagy területe felett is könnyebb áttekintést biztosít.

A megjelent mű ezen tiszteletteljes bemutatása nem arra való alkalom, hogy a részemről itt igénybe vehető rövid időt akár széles körökben már úgysis ismert száraz életrajzi adatainak felsorolásával. akár Berzeviczy Gergelynek a közgazdák és és történészek előtt eredeti szövegükben sem idegen régibb munkáinak tüzetesebb jellemzésével töltssem el. De az általam lefordított művek között van egy, melyet az idő rövidege dacára is lehetetlen ki nem emelnem, mivel annak létezéséről a szakirodalom barátai, sőt legalaposabb ismerői sem bírtak eddig tudomással. Pedig az nem kevésbé becses dolgozat azoknál, melyek ezen szakbeli tudományos irodalmunknak kezdettől fogva büszkeségei voltak. Ennek a munkának 1819-ből származó latin kézírata véletlenül jutott kezembe. Midőn ugyanis Berzeviczy Gergely életrajzi adatainak gyűjtéséhez fogtam, szükségesnek tartottam az ő tisztelt családjának tagjaihoz fordulni. A családi levéltárból több csomagban, sőt később egy nagy rakaszban érkeztek fel az említett iratok hozzám. Ez utóbbiban B. G.-nek többi kézíratai között volt egy jókora irott füzet is, a mely „Oeconomia Publico Politica“ felirat alatt ezt a rendkívül becses dolgozatát foglalta magában. Előszavában elmondja, hogy ő e művét Magyarország karai és rendei számára írta, mert a közérdek szempontjából nagyon fontosnak tartja, hogy ők, a kik oly nevezetes részszel bírnak a kormányzásban, ezen tudomány kétségtelen igazságait megszívleljék.

Tizenhat fejezetben foglalkozik ezután a nemzetgazdaságtan elméletével, gyakran hivatkozva e szaknak akkori első tekintélyeire, a kiknek műveit igen alaposan tanulmányozta. Azonban nem kivonatolta, annál bevésőbbé másolta azokat, hanem a belőlök merített tudomást teljesen feldolgozva magában, az elméleti kérdésekről a közérdek előmozdítása szempontjából kitűnő gyakorlati érzékkel értekezik.

Hazai viszonyaink szempontjából többi munkái talán érdekesebbek, de általános belső becsre nézve ez a rendszeres nemzetgazdasági munkája ma határozottan felülmúlja valamennyit. Félreismerhetetlen abban az egyoldalúságnak az ő korában oly ritka hiánya. A gazdasági élet szerves minőségének felismerése mellett nem téveszti szemei elől az ethikai szempontokat sem, s az államnak, valamint a társadalmi osztályoknak ez irányú kötelességeit oly szépen és meggyőzően tárgyalja, hogy műve, ha annak idején lát napvilágot, mivel latinul igen szépen volt szerkesztve, valószínűleg a külföldön is méltó feltűnést keltett volna.

A most itt bemutatott egész műnek első része a bevezetésen kívül tizenöt fejezetben átlag egy-egy nyomtatott ivnyi terjedelmel Berzeviczy Gergely élet- és jellemrajzát, továbbá sok-

irányú köztevékenységének méltatását foglalja magában. Felemlitem származásának adatait, ecsetelem gyermekkorát s első ifjúsági éveit. Követem őt a patvariára és a jurátusok közé, továbbá a göttingai egyetemre s a külföldön évekig tartott utazásában. Ezen három első fejezetnek anyagát legnagyobb részét az ő sajátkezű kiadott és kiadatlan levelei szolgáltatták. Ez adatok egyúttal a XVIII. század utolsó évtizedeiről is igen érdekes közművelődési képet tárnak fel szemeink előtt. Nem kevésbé becsesek azon adatok, a melyek hivatalnoki működésének idejéből valók. Akkor ő tudniillik a helytartótanácsnál mint fogalmazó volt alkalmazva. Ebbe esik bele Martinovicsnak és társainak a Vérmezőn történt lefejeztetése is. Iratai között egy latin értekezését találtam, mely azt bizonyítja, hogy ő ennek a törvénykezési gyilkosságnak körülményeit első forrásból igen jól ismerte és hogy a katasztrófának szemtanúja volt. Azt hiszem, hogy ennek az iratnak történeti bece is van. Ez a borzalmas esemény olyan befolyást gyakorolt kedélyére, hogy a hivatalnoki pályáról lemondván, lomniczi birtokára vonult vissza, a hol azután tanulmányainak s a társadalmi életben teljesíthető közszolgálatoknak élt. Innen tette tanulmányutait meg két ízben. 1796-ban Danzigig részint szárazon, részint vizen és 1807-ben Varsóig, kizárólag a Poprádon, Dunajeczen és Visztulán. Ezen utairól naplójegyzeteket hagyott hátra, melyek érdekesebb mozzanatait felhasználtam. Első utazásának gyümölcse Magyarország iparáról és kereskedelméről, a második pedig a világkereskedelemtől szóló műve volt. Vázolom azután életének folyását Lomniczon, írói tevékenységét általában. Továbbá mint egyházipolitikai íróról beszélek róla. Három fejezetben foglalkozom vele mint publicistával. További három fejezetben méltatom közgazdasági irodalmi tevékenységét. Azután életének utolsó szakát ecsetelem, végül pedig jellemrajzát szolgáltatom, a minek megírása a tárgyilagos igazságra való komoly törekvés mellett a korábban és utóbb is róla táplált ellentétes véleményekkel szemben — úgy tapasztaltam — nem könnyű feladat.

Hogy B. G.-t általában inkább altruistikus, mint önző hajlamok vezették, ahhoz kétség nem fér. Egész életében az eszményiség uralma alatt állott; szerette a jót, szépet, nemest, s kötelességeit a lehető legnagyobb mértékben, minden erre jogot formálható egyénnel és intézménnyel szemben szakadatlanul teljesíteni törekedett. Ezt természetes jó hajlamán kívül a gondos házi nevelésnek és annak a szellemnek lehet tulajdonítani, melyet derék édesanyja és kiváló, hazafias nagybátyja körében vett fel magába. Ezt világosan bizonyítják azok a nyomok, melyek ifjúságáról ránk maradtak s a melyek kedves, behizelgő modorról, megnyerő viselkedéséről is tanúságot tesznek. Ifjú-

kori levelei telvék a ragaszkodás jeleivel a vele szemben csakugyan áldozatkész, sőt önfeláldozó anya iránt. A szép utakon élvezett örömeit szeretné anyjával mindig megosztani s mindenfelé kötött előkelő és bizalmasabb ismeretségeibe, az illetőkhöz szóló levelek írásának kikérése által, folyton belevonja édesanyját is. Hogy szellemének iránya általában eszményi volt, az szintén mutatja, hogy a társalgásban nem szerette a kétértelműséget és durvaságot. Tanulmányait is oly buzgalommal nem annyira a megélhetés, mint a magasabb rendű közszolgálatok teljesíthetése végett folytatta.

Nem akart tudós lenni, mert azt hitte, hogy a tudósok sokszor önző és kevés dologra használható emberek, hanem a gyakorlati élet számára akarta magát a tudomány emlőin megerősítve kiképezni. Az állami szolgálatba kívánt lépni. De már korán előérzete volt, hogy e téren nem fogja sokra vinni. Mindenhez szerencse kell, mondotta, és úgy érzi, hogy azzal ő nem bír. De azért kötelességének tartja mindent elkövetni, hogy alkalma legyen magasabb rendű szolgálatokat tehetni valahol. Ha ez azután majd még sem sikerül, legalább nem fog magának szemrehányást tehetni. Mintegy jóslatot mond jövődjéről, midőn azt írja anyjának útjáról, hogy a szerencsét nem lehet kierőszakolni, s ez az érdemnek sem mindig biztos ismérve. Hány kitünő ember a közepszerűség külső körülményei között élt és halt meg!

Említettem, hogy patvarista korában és a külföldön utazva is mennyire meg tudta nyerni az embereket. Midőn később haza jött, akkor meg itthon örvendett közkedveltségnek.

Midőn pedig Szepesmegyében állandóan megtelepedett, a felvidék legelőbbkelő világa fogadta őt a maga társaságába, a hol nemcsak a férfiaknak, hanem a legkiválóbb hölgyeknek körében is becsült társadalmi állást és tekintélyt tudott magának kivívni. — A vallásosság adott neki erőt arra, hogy nehéz körülmények közt is önfeláldozással küzdjön hitrokonaiért; mert ez az odaadás csakugyan sokjába került. Valószínű, hogy egyike volt azon okoknak, melyek miatt nagyobb állásba nem juthatott. Sőt szabadelvűségén kívül valószínűleg e miatt történt az, hogy meggyéje őt az országgyűlések egyikére sem küldte fel követjének. Daczára annak, hogy a földesurakkal szemben a parasztságot hévvel pártfogolta, tekintélye mint kiváló politikusé bizonyára nagyobb lett volna, ha nincs egy végzetes tévedése, mely nemcsak a maga korában, hanem általában is oly hiánya és káros vonása egyéniségének, mely az ő szellemi és erkölcsi nagyságából mindig sokat fog levonni. És ez a nagy hiánya abban áll, hogy lelkületét a fajszeretet és a meleg nemzeti érzés nem hatotta át. Hiába volt ő jó, kedves, eszményi irányú ember, kitünő keresztény, sok tekintetben lángeszű, általában véve pedig igen

tehetséges író: hiába volt a maga módja szerint valóban jó és áldozatkész hazafi: valóban nagy férfiúvá az említett tulajdonságok nélkül csakugyan nem lehetett.

Mint író és nemzetgazda, a mely név ellen mindazáltal, mert a nemzet szó is benne volt, tiltakozott, talán kisebb lett volna a külföld előtt, ha a Horváth Imre életében és annak befolyása alatt fejlődni kezdődött magyar nemzeti érzése végleg megerősödik, mert akkor bizonyosan az általa nem eléggé bírt és akkoriban az övéihez hasonló művek írására még fejletlen és csak hazánk határai közt értett magyar nyelven igyekezett volna dolgozni. Azt semmikép sem kezelhette volna oly könnyen és ügyesen, mint a latin és német nyelvet, és vele az idegenek előtt nem szerzett volna magának hírnevet. De a nemzet inkább a magáénak vallotta volna őt a múltban és vallaná ma is, mint az ő ma már nagyon halványult európai, vagy helyesebben csak németországi hírnevével és tisztán állami hazafiságával, mely sok félreértésre s jellemének gyanúsítására adott és ad ma is okot. Az a nagy dicséret, melyet Kautz Gyula¹ mond róla, hogy a XVIII. század végén a nemzetgazdaságtan épp oly kiváló képviselőjének tekintendő nálunk, mint Malthus Angliában, Say Franciaországban és Gioja Olaszországban, sokkal nagyobb becsel bírna, ha magyarul írt, és ha nemcsak magyarországiasan, hanem fentartás nélkül magyarul is érzett volna. E mellett felfogásának mélysége és intuitiójának ereje is más színben állana előttünk, mely e szóban „nemzet“ található fel, akkor lett volna képes átérteni, midőn az sok botorkáló elme előtt homályba volt még burkolva. De sajnos, minden tehetsége, nagy műveltsége és erkölcsi finom érzése daczára ő is azon a vert, poros országuton haladt e részben, melyen kortársainak nagy tömege. E tévedése vezetett arra a félreértésre, mely azt mondatta Kazinczyval, hogy ő austriacusokká akar bennünket tenni, hogy kereskedelmünk és iparunk legyen, és utána Berzsenyivel azt, hogy „Berzeviczy balgatag és gonosz“. Berzeviczy Gergely nem akart bennünket osztrákokká tenni, sőt azt hitte, hogy az osztrákok által is el lehet a mi latin nyelvünket fogadtatni. Nem volt ő balga, csak egyfelől túlságosan gyakorlati akart lenni, mert az ország vagyonosodását mintegy önálló czélnak tekintve, azt tette első sorban feladatunkká, és másfelől túlzott módon idealista és humanista világpolgár volt, a ki egy általános köznyelvnek, és pedig a latinnak, világszerte, de első sorban e monarchiában leendő elfogadtatásáért buzgott.

Egy 1817. évi május 1-én kelt iratát találtam meg, melyben a nemzetiségi kérdéstről elmélkedik. A szerint, mióta a történel-

¹ „Nemzetgazdasági Szemle“, 1877. évi folyam I. füzet.

met ismerjük, népvegyülés mindig fordult elő. A véletlen, a sors dönti el, hogy melyik nemzet olvad a másikba, és miféle nemzetnevek maradnak fenn. Európában egy nemzet sem maradt meg a maga eredeti tisztaságában. A létezők közül nagyon sok olyan van, mely a régi, legnagyobbbrészt elhalt törzsekre eredetileg csupán ráoltott ág volt. Eredeti nemzetiség, Khinát és Afrika belsejét, Amerika és Ausztrália vad vidékeit s a sarkok körül levő jégterületeken netán lakókat kivéve, nincs sehol. De vajjon ezeket a maguk eredeti nemzetiségeért lehet-e irigyelni? Azután a rómaiak történelmét elemezvén, rátér a középkorra.

Magyarországot a római korban szerinte szláv népek lakták. Akkor rontottak be a hunnok, avarok és magyarok, ez utóbbiak alapítván meg itt a magyar birodalmat. Azon óriási kalandozások alatt, melyeket a magyarok egész Európában mindenfelé folytattak, roppant mennyiségű foglyot hoztak be, a kik itt maradt őslakosokkal és magukkal a magyarokkal is vegyültek. A királyság behozatala után németek, olaszok, görögök, illyrek, oláhok, lengyelek és csehek vándoroltak be. A szomorú emlékü tatárok és kúnok is bejöttek. Az eredeti népeiségtől, de még a magyaroktól is igen kis része származik a mai lakoságnak; az őslakókat ezen országnak keményen romboló sorsa annyira elpusztította volt. Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a kik ma itt magyarul beszélnek, azok valóságos magyar-leszármazók. A kúnok és jászok bizonyára nem magyar eredetűek és a magyar nyelv mégis közöttük uralkodik legjobban. De a magyar mellett annyi kiterjedt más nyelv is van itten nálunk, hogy az államnak, a törvényhozásnak és igazgatásnak ennek folytán latin lett a nyelve. Különbben minnek is az eredetre és nyelvre oly nagy tekintettel lenni? Ennek a mindennel oly bőven megáldott hazának közös szeretetében és a magyar királyság iránti ragaszkodásban mint testvérek mindnyájan egyesülhetnek. Annak jólétét, emelkedését és virágzását vállalva mozdíthatják elő. Ez a valódi, igaz és tisztult hazafiság!

Mindezt azért hozza fel, hogy utaljon arra a tényre, mely szerint Európának eredeti tisztaságában egy nemzete sem maradt meg. A nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek, és a nemzetiség fogalma nem az eredetben, nem a nyelvben, hanem a közjogilag alakult államban keresendő.

Magyarországon a latin nyelv alkotmányos jellegű. A törvények, a régi okiratok, a királyi és birodalmi okmányok azon vannak szerkesztve, és pedig a királyság fennállásának 800 esztendeje óta. S ez itt nagyon természetes fejlemény. Az egész osztrák monarchiában való alkalmazása szintén megmondolásra méltó dolog lenne. Érdemes megfontolni, hogy Olaszország, Illyria, Horvát-, Szlavon- és Magyarországok, Erdély, Galiczia,

Morva- és Csehországok s az osztrák tartományok a latin államnelyv közös köteléke által összefűzhetőek lennének. Az így keletkező állami nemzetiség előnyt érdemelne a nyelvi nemzetiség felett, mely szerelmes levén önmagába, ritkán hasznos, sőt gyakran ártalmas az államnak és a kormánynak. Az a magasabb és nemesebb czélok elérésének, melyek megvalósítása által az államoknak az emberiséget boldogítani kell, csak akadályát képezi. „Tudom, hogy nem divatosan beszélek“, írja, „mert most a nemzetiségek és nyelvek általában felütik fejüket. Távol van tőlem, a véleményeknek irányt adni akarni; de mivel nézetem a történetből foly, legyen szabad annak igénytelenül megjelenni és egy magasabb ítélőszék birálatának alávetni magát“.

Hogy ezen egyetlen, de roppant tévedése kézzel fogható, azt ma hosszasan nem kell bizonyítgatni. Jól mondta Széchenyi, hogy az újabkori latinságot már csak jól megérteni is csupán az esetben lehet, ha az ember tudja, hogy az illető író melyik nyelven gondolkozott. A mi pedig az élő szóval ezen holt nyelven való személyes érintkezést illeti, az a mindig és mindenütt mutatkozó lényeges kiejtési különbségek miatt nagyon hiányos, sok tekintetben szintén lehetetlen volna.

Már korán megérthette volna ezt nagybátyjától, később pedig Kazinczy Ferencztől, a kinek egyik munkáját megküldvén, ez alkalommal a magyar nyelv művelésére vonatkozólag ezt írta volt Berzeviczy: „Sok más hasznosabb és szebb következő foglalatosságokhoz kezdhethnénk, a melyek által hazánknak azon boldogságra utat nyithatnánk, melylyel a gazdagon adakozó természet bennünket kínál, de a melyre a vezető eszközöket mindig elmellőztük“.

Kazinczy azt válaszolta erre,¹ hogy: „Nem vagyok veled egy értelemben. Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet a legfőbb tökéletességre vinni. Erre a munkára nem született minden(ki) és nem szükséges, hogy minden(ki) csak azt tegye, mert több is van csinálni való. Az mindazonáltal igaz, hogy ha valahol a jó gyökeret vert, ott mindig a szép készítette az utat. Miért lenne ez minálunk másképen?“

Kaczagom, a mit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendő. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, mig philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, a mint most kormányozza. A nem-vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon karakterű s originális, sehol másutt nem találtható szép nyelve ki ne vesszen. Különben áldás

¹ Kazinczynak Berzeviczyhez Széphalomról írt és 1810. év július 23-ról kelt levele. A hirlapokban közölte Berzeviczy Egyed 1898-ban.

minden szavadra, melylyel a misera plebs mellett és a feladott systema oktalansága ellen mondasz. E részben te és én egyformán gondolkozunk. A ki veled a misera plebs szánásában s könnyebbitése óhajításában nem ért egyet, vagy nem tudja mit mond, vagy barbarus. — Örvendve értem, kedves barátom, hogy végre egy szép gyermek atyja vagy. Éltesse az Isten örömdre és tartsa meg életét, adja meg neki kulturádat, de a nationalismus tekintetében a Horváth Imre lelkével.“

Ez a levél az egyedül helyes útra téríthette volna Berzeviczy Gergelyt, ha azt a josephinismus és a doctrinarismus már egészen hatalmába nem kerítette volna.

Ez a doctrinarismus nagy veszedelme volt. Az ragadta oly nyilatkozatokra, melyek, midőn írásban és szóval azokat gyakran tette volna, őt a rossz hazafi hírébe hozták.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, ha czélzatait és jóakarátát is gyanúsították.

Így például a mult század elején, de azután is, sőt mint Beöthy Ákos írja az idén megjelent jeles könyvében, egész napjainkig azt tulajdonították és tulajdonítják máig is neki, hogy az 1790-ben „Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon“ czimű josephinista iratnak ő a névtelen szerzője. Ez az irat Magyarországnak József utolsó uralkodási éveiben létezett állapotát igen éles elmével nemcsak leírja, hanem valósággal kigúnyolja. A bonczoló tehetséget, azt az ügyességet, melylyel rendszerint az állapotoknak gyenge oldalait kifürkészni képes, szerzőjétől megtagadni nem lehet. Kritikájában kétségkívül sok igaz van. Hátránya azonban, hogy az igazat túlozva és keresett kiméletlenséggel mondja meg. Szerzője magát majd magyarországinak, majd idegennek állítja, a magyar hagyományokról minden kegyelet nélkül emlékezik. Véleménye, hogy ezt az országot nem a nemzet is, hanem kizárólag a német fejedelmek szabadították fel a török járom alól. Szerinte a magyar szent korona csupán egy aránylag kevés értékű és nem nagyon művésziességű aranydarab. A magyarságot olyan jelentéktelen népnek tartja, hogy annak nyelve hivatalos nyelv alig lehet. Kicsúfolja a latin nyelv iránti érthetetlen ragaszkodást is. Egy holt nyelv hogyan lehessen egy élő közösségnek kielégítően működő szellemi közege? Helyeselni látszik II. Józsefnek abbéli törekvését, hogy itt hivatalos nyelvvé a németet tegye. E mellett azonban határozottan még sem tör lándzsát, sőt szerinte Rát Mátyás azon eszméjének is van értelme, mely szerint, mivel itt horvátok, szlavonok és szerbek is, tehát szlávok vannak, a tót nyelv hivatalossá való tétele megfontolandó volna. Mindezek után ennél fogva az a vélekedés, mely szerint e munkát Berzeviczy Gergely írta volna, valósággal gyanúsítás számba mehet.

Hogy a munkát nem ő írta, annak én nemleges és pozitív bizonyítékait vagyok képes felmutatni. Azt nem lehet tagadni, hogy a szerző és Berzeviczy Gergelynek a felfogása között bizonyos rokonság létezett. Mind a kettő sürgette az alaposabb műveltséget, az észszerű felvilágosodást s az ipar és kereskedelem nagyobb fokú felkarolását. Protestáns szellem és josefinista felfogás uralkodott mind a kettőn. Azonban kiinduló pontjaik, érzületek, törekvéseik sok tekintetben nemcsak eltérők, hanem homlokegyenest ellenkeznek is egymással. A Manch Hermaeon a magyar nemességről sok helyen a megvetés hangján nyilatkozik. Egyes helyeken úgy beszél magáról, mintha nem is volna magyar. Berzeviczy Gergely ellenben büszke volt arra, hogy régi magyar nemesi családból származik. A régi arisztokratikus és rendi alkotmány kinövéseit ő is el akarja távolítani, de csak óvatosan és lassanként. A nemzettel folyton solidaritásban levőnek érzi és boldognak vallja magát, hogy hivatal nélkül is képes hatni, mert a magyar nemes kiváló állása képesíti őt erre. A Manch Hermaeon szerzője kicsúfolja a régi magyar jogi intézményeket. Berzeviczy Gergely még névtelen irataiban is a magyar jogfejlődésről sokszor kenetteljes és pathetikus hangon nyilatkozik. A Manch Hermaeon szerzője a régi magyarokról ilyen kifejezéseket használ: „Eure eigennützige Vorfahren“ Berzeviczy Gergely ellenben mindig mint a mi őseinkről beszél felőlük. A Manch Hermaeon szerzője a nagy dolgokról is könnyedén, gyakran felületesen ír; különös előszeretettel foglalkozik az apróságokkal, melyeket kiszinez. Irálya általában tárczacikkyszerű, ellenben Berzeviczy Gergely a részleteket mindig főszenpontok alá tudja foglalni; tud generalizálni Midőn világnézetét adja elő, folyton elárulja a művelt nagyszabású gondolkozót, s ha egyes politikai kérdésekről beszél, akkor mindig úgy szól, mint a hogy a jogásznak, nemzetgazdának és államférfinak nyilatkozni kell. A Manch Hermaeon szerzője egységes terv szerint folyton összefüggően ír, míg Berzeviczy Gergely nagyon szerette művei egyes fejezeteinek tartalmát hosszabb jegyzetekben kiegészíteni. Talán nincs egy nagyobb műve sem, melynek írásánál ezt a szokását megtagadta volna. A Manch Hermaeonban görög idézetek is foglaltatnak, míg Berzeviczy Gergely a görög nyelvvél nem foglalkozott soha.

A Manch Hermaeon szerzője világpolgárnak nevezi, harmincz esztendő tapasztalatairól beszél és öregnek mondja magát. Ellenben Berzeviczy Gergely 1790-ben csak 27 éves volt, a kinek ez időben egészen más gondjai voltak, mint az országot reformálni. Az iratai közt ez időből található és finom hölgykéz által írt levelek az ifjú ember tavaszi hangulatáról tesznek tanúságot, A Manch Hermaeon szerzője felszólítja a magyarságot

hogy csatlakozzék a németiséghez, különben oroszul kellend tanulnia. Berzeviczy Gergely ellenben Magyarország különállásának jogosult voltát a latin hivatalos nyelv és kultúra mellett is haláláig vitatta. A polgári és politikai jogokért e mű végén oly philippica foglaltatik, a milyennek hangján a tudós Berzeviczy Gergely sem ifjú korában, sem évtizedek múlva azután sem tudott írni.

Mind ez okok a mellett szólanak, hogy a Manch Hermaeont másnak kellett írni, és Berzeviczy Gergely a Martinovics-féle összeesküvésről szerkesztett iratában meg is mondja, hogy ez nem volt más, mint — Hajnóczy Imre, a kire az előbb jelzett sok megjegyzés és adat csakugyan vonatkozhatik is. Már idősebb férfiú volt, buzgó protestáns, túlzó josephinista, fölvilágosodott tanult ember, de a ki nem érezte magát magyarnak, hanem talán inkább szlávnak, tótnak vagy horvátnak, mert hiszen Pestmegye egy tót községében született és Szeremmegyének volt alispánja.

Kötelességemnek tartottam Berzeviczy Gergely jellemrajzának keretében az ő emlékét ettől a gyanútól megtisztítani. Azt gondolom, hasonló vádakát ő életében már régebben hallhatott és, úgy látszik, azokra vonatkozik a katonai ügyről irt mű egyik kéziratán olvasható az a valószínűleg későbbi keletű védekezése, hogy ennek a munkának szerkesztése miatt őt bizonyosan önzéssel és azzal fogják vádolni, hogy hivatalhajszaatból hizeleg a kormánynak. Pedig az önzés annyira idegen tőle, hogy ő azt szíve mélyéből gyűlöli. Annymia van, hogy takarékosan függetlenül, tisztességesen megélhet, és egyébre neki szüksége nincs. A hivataloskodás utáni vágy sem uralkodott rajta soha. A hivatalviselést Magyarországon, ha az önzetlenül teljesítetik, oly terhes áldozatnak tekintette mindig, melynek elváltalása, ha esetleg valaki arra felszólított, kötelesség lehet, de az utána való lelkendező szaladgálás joggal gyanút kelt. Az igazság, a közhasznú működés, az embernemesítés, a tiszta honszeretet ő nála mindenek felett áll, és ezek együttvéve kizárólag képezik munkásságának rugóját. Az ellen is tiltakozik, hogy e munkálattal a magyar alkotmányt akarná megtámadni. Igen régi magyar nemességgel dicsekedhetik, melynek előjogait kedvteléssel élvezi. De a saját rendének kicsinyes, kasztszerű szellemét elutasítja magától. Álhazafiság az, mely minden törvényes javításra jajveszékelni hajlandó. Itt is, mint műveinek sok más helyén fölkiált: „Óh te elhanyagolt, boldogtalan szülőföldem! Szeretve esüggök anyai emléiden, és kérdem, mikor fogsz végre-valahára oda jutni, hogy a neked szánt kiváló sorsod élvezhesd, s valamennyi gyermekedet boldogítván, az állam erőit a legteljesebb virágzásra emelhesd fel?“

Ítéletemet Berzeviczy Gergely egyéniségéről ezek alapján

a következő, lehetőleg mindent felölelő és tekintetbe vevő véleményben foglalhatom össze. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legműveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szerencséje nemzeti közművelődésünk elsőrangú tényezőjévé tehették volna; de voltak oly hibái és hiányai, melyek folytán lehetetlenné vált, hogy nemzetének sorsára általánosabb, mélyebb és maradandóbb befolyást gyakoroljon.

Előnye volt szép lelkülete, kiváló fogékonysága a jó, nemes és szép iránt. A természet rendkívüli tehetséggel, finom érzékkel, szeretetreméltósággal, önzetlenséggel, tudománysszomjjal és nemes becsvágygyal áldotta meg. A jó környezet önmérsékletet, emberszeretet és kötelességtudást fejlesztett benne; a jó mód pedig lehetővé tette, hogy széles látkört szerezzen, mely által támogatva, kora értelmi színvonalára emelkedett, s kiképezhette a nélkül, hogy bármely irányban megrontotta volna magát. És hazánk dicsőségének egén még sem válhatott elsőrangú csillaggá, mert minden tanultsága és képzettsége mellett sem volt képes fontos esetekben ott, a hol az adott viszonyok megítélése tekintetében egészen magára volt hagyatva, a dolgoknak valódi gyökeréig hatolni. Nem akart tudós lenni, pedig inkább volt az, mint oly mély belátású politikus, a mi pedig pedig óhajtott lenni, a ki csakugyan sokat használ a közügynek. Ezzé azért nem válhatott, mert inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere. De gondolatait, melyek sokszor meglepők és merészek, gyakran nem füzte egészen végig, minélfogva ismételve utopiák kápráztatták el. A gyakorlati kérdésekben nem látott elég élesen, mert nem törekvéseinél, hanem természeténél fogva inkább volt idealista, mint a dolgok belső természetét kifürkésző realista, a ki nemesak a jogosult kívánalmakkal, hanem azok megvalósításának tényleg meglevő eszközeivel számolni tud. Ezért nem sikerült egyetlen nagyobb vállalkozása sem. Ez oka annak, hogy egy konkrét eszméje sem valósult meg. Nem öltetett testet viláfgorgalmi terve, de még az azt nálunk előmozdítani hivatott kereskedelmi társulat sem. Túlzás volt részéről azon állítás, hogy ez a terve már megvalósulva van Amerika felfedezésével. Az egyházanként történő, általa javasolt szavazás azokra, a kiket a fejedelem azután kinevezhet az államszolgálatban, szinte megvalósíthatlan eszme. Az a mondása, hogy jobb lett volna, ha a magyarok keletről kapják a kereszténységet, csak ötlet, melynek másik oldalát nem gondolta meg. Hajlama az elméletekben való kéjelgésre többször elhagyatja vele az okoskodások természetes, szilárd alapját. Ezért még gróf Dessewffy József is tudta őt figyelmeztetni világkereskedelmi javaslatára vonatkozólag valamire, a mit neki, miután eszméjével annyit foglalkozott, jobban kellett volna látni, tudniillik, hogy a

continentális zárlat megszüntetése után a tengeri hajózás meg fog indulni, azzal pedig, még ha már akkor létesíthetők lettek volna is, a szárazföldi vízi utak a világkereskedelem lebonyolításában nem versenyezhetnek.

De legnagyobb tévedése az ő teljesen jóhiszemű, hanem merőben természetellenes felfogása volt a nemzetiségről. Annak kevésbé vétele, ellenben a magát már akkor nemcsak a nyugaton, de nálunk is túlélte latin nyelv bálványozása, a német műveltséggel szemben tanúsított gyenge ellenálló képessége és felekezeti érzékenykedése, mely a sérelmeket ugyan nem túlozta, de nagyon is szívére vette: képtelenné tették arra, hogy a nemzet nagyságának, melyben nem hitt, nem bízott még a jövőben sem, csakugyan jelentékeny tényezőjévé válják. — Tehetséget mindenki csak örököl és fejleszthet, de lényegében véve semmiféle törekvés által nem szereshet magának. Berzeviczy Gergely igen jelentékeny írói, de nem elsőrangú politikai tehetség volt. A benne élt szép lélek és önzetlen, tántoríthatlan jóakarattal mellett s a magas ethikai alapon, melyen állt és működött, így is igen nagy szolgálatokat tett hazájának. Hanem még sokkal nagyobbakat tehetett és maradandóbb nyomokat hagyott volna maga után, ha nemzeti érzése úgy fejlődik, miként nagybátyja életében, különösen ifjú évei alatt alakulni és szilárdulni kezdett. Mindazáltal emlékét folyton tisztelőben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kitünő író és a maga módja szerint hű hazafi volt, a ki egy nagy horderejű természeti igazságot tévesztvén szem elől, ugyan hibázott, de máskülönbben példás életének viszontagságaival azt a tanulságot hagyta az utókorra, hogy a köztéren működő kiváló tehetség csak akkor nem kallódik el, valóban dicsővé csak úgy lehet, s nagyot csak akkor vihet véghez, ha teljesen azonosítja magát nemzetével, s attól soha, semmi körülmények között, még gondolatban sem szakad el.

A budapesti Pasteur-intézet 1900. évi működése.

(*Högyes Endre* rt. 1901. december 16-án tartott előadása.)

Az intézetet veszettségellenes védoltásokért ez évben 2490 veszett és veszettségregyanús állattól megmárt egyén kereste fel: 2093 Magyarországból, 397 a szomszéd országokból. Ezek közül 322 egyén visszautasított, mert a marás előadott körülményei kizárták azt, hogy az illetők veszettséggel fertőzve lennének és így 2168 egyén maradt a védoltásokra. Ezek közül 32 a védoltások befejezte előtt hagyta el az intézetet, részint önként, részint azért, mert az oltások folyamán kiderült, hogy a maró állat nem volt veszett és így a további oltásra szükség nem volt. Teljes 12—20 napig tartó védoltást kapott 2136, kik közül 1739 (80%) magyarországi, 397 (20%) a szomszéd országokból való volt.

A védoltottak 65% -a férfi, 35% -a nő volt, korukra nézve legtöbben (59%) 20 év alattiak és ezek között túlnyomóan 6—15 évesek; foglalkozásra nézve pedig leginkább (49%) földmivesek, iparosok, cselédek; tehát ez évben is, valamint az előbbieken, a földmivesek, iparosok 6—15 éves fiú gyermekei voltak leginkább kitéve a fertőzésnek.

A veszettséggel való fertőzés főforrása ez évben is, valamint más években, ebmarás volt: 91.73%-ot közülök veszett eb märt meg, 5.94%-ot veszett macska, a többi 2.33% egyéb veszett állattól (farkas, ló, sertés, majom stb.) és embertől kapta a fertőzést.

A védoltásokon való jelentkezés leggyakoribb volt május, június, július, augusztus hónapokban, mikor is a havi létszám 200 körül, a napi védoltások létszáma 100 körül ingadozott.

A 2168 védoltott közül 1721 megmárt egyén 531 kisérvével a Sz. István-kórházban volt elhelyezve s ápolási napjaik száma egész év alatt 29,632 volt. A többi megmárt magánlakásról járt be az intézetbe.

A védoltások az intézetben ez évben is az előadó saját ú. n. *fix virus* diluáló módszere szerint történtek és az egyes egyének védoltása 14—21 napot vett igénybe.

A mi a védoltásoknak egész évi egyetemes eredményét illeti, a végleg megállapított statisztika erre nézve a következő: A teljesen végrehajtott védoltást nyert 2136 egyén közül 21

kapta meg a veszettséget, 2115 pedig életben maradt. A halálozás százalékaránya tehát 0.98% , a gyógyulás aránya pedig 99.02% volt. Magyarországon — mint azt előadó egy korábbi jelentése szerint öt évi lelkiismeretes pontossággal 855 egyénen gyűjtött statisztikai adatokból megállapította — az oly veszett állatmarta egyének között, kik magokat a védoltásoknak nem vetették alá, hanem csak az eddigi módszerekkel kezeltettek vagy egyáltalában nem kaptak semmi orvoslást, a halálozás aránya 13.91% , ennek megfelelőleg a gyógyulás 86.09% . Az 1900-dik évi védoltások tehát a halálozási százalékot 13.91% -ról leszállították 0.98% -ra és a gyógyulási százalékot 86.09% -ról fel emelték 99.02% -ra.

Még kedvezőbbnek tűnik fel az eredmény, ha azt a 21 esetet, a melyben a veszettség a védoltások dacára kitört, közelebről szemügyre vesszük. Hét azok közül a védoltás folyamán, 8 pedig a védoltások befejezése után 15 napon belül kapta meg a veszettséget, és csak 6 volt olyan, a melynél 15 napon túl tört ki a veszettség. E háromféle kategóriájából az elhaltaknak a két első kategóriát — már más alkalommal többször kifejtett okoknál fogva — joggal nem lehet a védoltó módszer gyógyító értékének terhére felróni, és így csak 6 haláletet számít 2121 védoltott esetre: a mi 0.28% halálozási és 99.72% gyógyulási százalékot ad. Tulajdonképen tehát a védoltások a középhalálozás arányát 13.91% -ról 0.28% -ra szállították le, illetőleg a gyógyulás közepárányát 86.09% -ról 99.72% -ra emelték fel.

Az intézet megnyitása óta (1890 ápril 15) a védoltások eredményét tisztán a magyarországi esetekre vonatkozólag a következő statisztika tünteti fel:

	Védoltottak	Halálozás		Védoltottak	Halálozás
1890	1084	1.01%	1896	1468	0.13%
1891			1897	1482	0.47%
1892	506	1.18%	1898	1596	0.18%
1893	623	0.64%	1899	1673	0.17%
1894	1120	2.76%	1900	1730	0.28%
1895	1192	0.25%			

Ezeken kívül a 11 év alatt 1972 veszett ebmarott jött szomszédországokból az intézetbe, összesen tehát a védoltottak száma körülbelül tizennégyezeröttszázra emelkedett.

Érdekes, bár szomorú adatok derülnek ki 1900-ból a magyarországi veszettség-esetek részletesebb elemzéséből.

Magyarországban 1900-ban — a hivatalos állatorvosi évkönyv adatai szerint — 59 megyének 805 községében 1258 veszett állat (1159 kutya, 10 ló, 27 szarvasmarha, 10 juh, 50 sertés) fordult elő, melyek közül a kutyák 4176 más állatot

(2389 más kutyát, 88 macskát, 92 lovat, 254 szarvasmarhát, 664 juhot, 458 sertést és 231 egyéb apró marhát) martak meg. Ember, a Pasteur-intézet adatai szerint, 1771 esetben volt részint egész biztosan, részint a legnagyobb valószínűséggel fertőzve. Így, mondható, hogy ez évben is, valamint az előző 10 évben, majdnem az egész ország fertőzve volt veszettséggel. Maga a fertőzöttség nem egyformán volt elterjedve a különböző megyékben. A fertőzöttség súlyossága szempontjából az előbbi évek statisztikai átlaga szerint három fokozatot lehet felvenni. *Gyenge fertőzöttségnek* vehető az, ha az illető megyében az év folyamán 1—9 veszett kutya fordul elő és 1—8 egyént küld a Pasteur-intézetbe; *közép fertőzöttségű* a megye 10—24 veszett kutyával és 9—24 védoltandóval; *igen erősen fertőzött* pedig az, melyben 24-nél több veszett kutya és 24-nél több veszett kutya marta egyén fordul elő. 1900-ban a veszett kutyák létszáma szerint gyengén fertőzött volt 24, középszerűen 20, igen erősen 13 megye, az intézetbe feljött veszett ebmarottak létszáma szerint gyengén volt fertőzve 10, közép mértékben 23, igen erősen 26 megye. Az összes 63 megye közül csak 6 volt olyan, a melyben veszett kutya előfordulása nincs jelezve és 4, a melyből senki sem jött fel a védoltásokra. Legfertőzöttebbek voltak 1900-ban az erdélyi megyék, a Tisza Maros köze, Duna-Tisza köze és a Duna jobb partja. Árva, Turóc, Szepes megyékben nem fordult elő ez évben sem veszett kutya, sem veszettmarott. Vajjon a kutyahiány vagy az állatorvosi rendszet szabályainak szigorú keresztülvitele avagy a hivatalos bejelentések elhanyagolása az oka a látszólagos mentességnek, e kérdés eldöntésre vár. Zólyomban fordult elő veszett kutya, de embert nem mart. Ugocsából nem jelentettek veszett állatot, 9 egyén mégis jött, talán a szomszéd megyéből oda kóborolt veszett ebtől megmarva.

Magyarországon a veszettségnek e nagy mértékben való elterjedése nem egy évre szóló jelenség, hanem úgyszólván állandó. Mióta ez irányban pontosabb statisztikai adatokkal rendelkezünk, tehát körülbelül 10 éve, a jelenség állandónak mutatkozik, sőt némi súlyosbodás a fertőzöttségben évről-évre tapasztalható. Összevetve a külföldi veszettségi statisztikával a miénket, ez határozottan a legrosszabb. Oka e körülménynek kétségen kívül első sorban az, hogy mezőgazdasági állam levén, a gazdaságokban igen nagy a kutyaszám, de másfelől okúl kell felállítani azt is, hogy az állatorvosi rendszet rosszabb lábon áll nálunk, mint egyebütt, különben nem lehetne érteni, miért áll e tekintetben jobban a dolog Ausztriában, Németországban, hol az állatorvosi törvények és szabályzatok a mieinkkel majdnem teljesen azonosak. Pedig hogy ott, a hol e szabályzatokat szigorúan végrehajtják, mennyire lehet leszállítani a veszett kutyák számát és a veszett eb-

marásos eseteket, például szolgál Anglia, a hol pár évvel ezelőtt szigorúan rendezték az ebtartási ügyet és kéréllhetetlenül hajtották végre annak szabályait, minek következtében 1900-ban már oda jutottak, hogy emberen egyetlen egy veszettkutyamarás eset sem fordult elő.

Az 1900-dik évben tisztán magyarországi védoltott 1739 volt. Ezek közül veszettséget kapott 14. A halálozás tehát 0·88°/_o. 9 eset ezekből a fennebbi okok miatt levonandó és csak 5 eset veendő be a statisztikába. Ennélfogva 1730 védoltottra a helyesbített halálozási arány 0·28°/_o.

Magyarország szomszédos országai, Horvát-Szlavonország, Bosznia, Szerbia szintén sok veszettebmarta egyént szolgáltatnak az intézetnek. A 397 nem magyarországi védoltott egyén következőleg oszlott meg: horvát-szlavon volt 232; bosnyák volt 44; szerbiai 122; galicziai 8; romániai 1.

A szomszédos országokból való 397 egyén közül 7 halt meg. Ez 1·76°/_o halálozás: a 7 halott közül hat szintén nem számítható be a therapeutikus statisztikába, mivel ezek is vagy az oltás alatt, vagy annak befejezése után 15 napon belül kapták meg a bajt. Az egy beszámítható eset pedig 0·25°/_o halálozási arányt.

Magyarországon 1900-ban a fennebbieken kívül 8 olyan egyén halt meg veszettségben, a kik nem jöttek fel az intézetbe. Ez évről az otthon maradt nem védoltottak száma ismeretlen, s így a halálozási arány ezek között ezen évre ki nem számítható. Nincs azonban semmi ok sem annak a felvételére, hogy a fennebbi átlagos 13·91°/_o-tól tetemesen eltért volna.

Az intézetnek a védoltott és nem védoltott magyarországi és idejött külföldi veszettebmarottak közül összesen 29 halál-esetről van tudomása. Ezek közül 13 volt az arczán megmarva, ezeknél a veszettség 16—48 nap mulva tört ki a marás után, az átlagos incubatio tehát nálók 25—26 nap volt; 11 esetnek kéz-sebe volt, ezeknél az incubatio 39—54 napot tett; a 4 lábsebes halottnál átlag 56 nap volt az incubatio. Egy kéz-sebes védoltott egyén kivételesen hosszú incubatióval, 263 nap mulva kapta meg a veszettséget. A kitört veszettség a 29 esetből egynél 1 napig, 13—13 esetben 2, illetőleg 3 napig, 1-nél 4 napig, 1-nél 8 napig tartott. Tehát a 2 és 3 napig tartó esetek voltak a túlnyomóak.

Az intézet 1900-dik évi történetéből felemlitendő, hogy részt vett a párisi világkiállításon és aranyérmert nyert. Az intézetet ez évben több külföldi tudós látogatta meg. Szerbiában, Nisben az itteni intézet mintájára és módszereivel egy antirabikus intézetet állítottak fel. Végre legfontosabb haladás az intézet életében az, hogy az oktatási kormányzat 1900-ban elhatározta,

hogy ez intézet számára az Általános kór- és gyógytani intézettel kapcsolatban egy modern épületet emel, a melyben egyéb betegségekre nézve is lehet majd *kísérleti kór- és gyógytani* tanulmányokat tenni. Előadónak ezzel régi indítványa ment teljességbe, melyet a veszettségre vonatkozó vizsgálatainak itt az Akadémiában történt első bemutatásainál jelzett nyilvánosan. A veszettségellenes védőoltások nagymestere, Pasteur 1885-ben jelezte a francia Akadémiában védőoltásainak első sikerét. Pár év alatt az egész francia társadalom, az állam, a hatóságok hozzájárulásával hatalmas intézet emelkedett a veszettség gyógyítására és egyéb fertőző betegségek tanulmányozására. Itt Budapesten 1885-ben kezdtük el a vizsgálatot e baj gyógyítására Pasteur nyomán; 1890-ben jutottunk nagynehezen pár kis szobához és kicsiny átalányhoz a védőoltások végezésére. A tapasztalat kimutatta, hogy ez intézetre az országban szükség van, nemcsak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is. Ime most 15 esztendő telt el, hogy amaz indítvány a létesülés stádiumába juthatott. — Nem panaszképen kíván szólni e megjegyzés, inkább tanúságul arra, hogy nálunk azoknak, kiknek fontosabb kulturális eszmék hazai érvényesítése a hivatásuk, makacsabbul, nagyobb energiával, kitartóbban kell dolgozniok, mint nyugaton, hol mind a társadalom, mind a kormányzási körök, valamint a sajtó fejlettebb és élénkebb érzékkel bírnak a közegészségügy nagy kérdései és a tudományos felfedezések befogadása és felkarolása iránt.

A Maurikios-féle taktika kora és szerzője.

(Kivonat Gyomlay Gyula lt. január 7-én tartott felolvasásából.)

A felolvasó feladatúl tűzte ki magának, hogy megvizsgálja azon adatok hitelességét és értékét, melyeket a honfoglaláskori magyarok történetére nézve Leo byzáncezi császár taktikájának XVIII. fejezete állítólag magában foglal. Miután azonban köztudomás szerint ugyanezek az adatok egy másik byzáncezi taktikában, a Maurikios-félében is kivétel nélkül megtalálhatók, ennek a Maurikios féle taktikának korára és szerzőjére nézve pedig nézeteltérés támadt a magyar szakférfiak között, mindenekelőtt a Maurikios-féle taktika korának és szerzőjének kérdésével kellett részletesen foglalkoznia, s ez alkalommal erre vonatkozó vizsgálódásainak eredményét terjesztette az osztály elé.

Az értekezés annak a kiemelésével kezdődik, hogy a Maurikios-féle taktika nem régi nyomokon járó, pusztán elméleti munka, hanem nagyon is gyakorlati természetű. Szerzője már a mű be-

vezetésében kijelenti, hogy — mivel a hadsereg gyarló, a stratégia majdnem feledésbe ment, a hadjáratokban sok kudarcz érte a rómaiakat, a vezérek még a legközönségesebb hadimüveletekhez sem értenek, — szükségét látja olyan útmutatásnak, mely nem elégszik meg többé a régi hagyományokkal, hanem az új idők szükségletére is tekintettel van, s a tényleges viszonyoknak megfelelő utasításokkal szolgál azoknak, a kiknek rájuk szükségük van.

A vezér egyik legfontosabb kellékének azt tartja, hogy ismerje „mindazoknak a népeknek hadiszokásait, melyek ez időben a rómaiakat háborgatják“. Ezért a mű XI. szakasza sorra veszi a rómaiaknak ez időbeli komoly ellenségeit. Ezek: a perzsák, a „skytha népek“ (avarok, turkok), a „szőke népek“ (frankok, longobárdok) s a szlávok meg anták.

A felolvasó részletesen ismerteti azt a módot, a hogyan a taktika ezekről a népekről szól.

A perzsákra vonatkozó fejezetből (XI. 2.) kétségtelenül kiderül, hogy a perzsák a taktika korában még félelmes ellenfelei voltak a birodalomnak. De velük kezdődik is a munka. Már az I. szakasz 1. fejezete utasításul adja, hogy a katonaságot a perzsa módra való nyilazásra is meg kell tanítani. Egy más helyen (XII. 8. 7.) pedig épenséggel olyan mandatorokat (= szárnysegédeket) kíván a szerző, kik a rómain kívül perzsa nyelven is tudnak beszélni. Mivel már most Omár 637-ben megdöntötte a szasszanidák uralmát, s attól kezdve a rómaiak nem a perzsákkal, hanem arabokkal hadakoztak, nyilvánvaló, hogy a perzsáknak a műben való szerepe a mű legsalsóbb „terminus ante quem“-éül Herakleios byzáncezi császár korát adja.

A „skytha népekről“ szóló fejezet (XI. 3) ismertetésében kiemeli a felolvasó a „skytha“ megnevezés tág értelmét a műben, de hozzá teszi, hogy az avarokat és a turkokat mindig nagyon megkülönbözteti a mű a „többi skytha népektől“, hadirend és hadakozás tekintetében. Rámutat továbbá már ezúttal is arra, hogy a XI. 3. fejezetben lévő hadiszokások első sorban nem a turkokra, hanem az avarokra vonatkoznak. Az avarok a mű keletkezésé idején szintén félelmes és „lehető legalkalmatlanabb“ ellenfelei még a birodalomnak, annyira, hogy a rómaiak nemcsak fegyverkezés, hanem még hadirend dolgában is tanultak tőlük egyet-mást. Az avar veszedelem szűnése, Gelzer szerint, a 626. évvel kezdődik, s a VII. század közepéig végkép megszűnik, hogy helyet adjon a még tartósabb bolgár veszedelemnek. Az avaroknak a műben való szerepe tehát szintén Herakleios császár idejét adja a mű keletkezésének határául.

Ugyanazt a határt adja a szlávoknak és antáknak szerepe is (XI. 5.), mert a taktikából kétségtelenül megállapítható, hogy keletkezése idején még a Duna-folyó a határ az északi népek

és a birodalom közt. A taktikának tehát előbb kellett keletkeznie, mintsem Herakleios a szerbeket és horvátokat mostani hazájukba telepítette (630 körül).

A frankokról és longobárdokról szóló fejezetben feltűnő, hogy a Maurikios-féle taktika ezeket a népeket még komoly ellenségeknek tartja, ellenben a gótokról már nem szól. E szerint a műnek valószínűleg még a VI-ik század vége előtt kellett keletkeznie (de a longobárdok itáliai betörése után), s mindenesetre az arab veszedelem kezdete előtt: mert attól kezdve nem értek rá többé a rómaiak e nyugati népekkel foglalkozni.

Az ellenséges népeken kívül más jelenségek is vannak a munkában, melyik Leótól való nagy időbeli távolságát mutatják.

Ilyen például a sereg felszerelése, fegyverzete, mely a Maurikios-féle taktika idején erősen magán viseli az ellenséges barbár népek befolyásának nyomait. Avaros ruhákról, avaros sátrakról, gót bockorokról, herul kardokról, szláv gerelyekről van szó a taktikában.

De még fontosabb ennél, hogy a *sereg állománya* egészen más Maurikiosnál, mint Leonál. Maurikiosnál még bukellariosok, optimaták és ezek armatusai, foederati csapatok stb. szerepelnek, melyeket Leo nem említ. Más, apróbb módosulásokat pedig az tesz a kérdés szempontjából érdekessé, hogy Leo említi ugyan a Maurikios korabeli állapotot, de hozzáteszi, hogy az „régén“ vagy „hajdan“ volt úgy. Ezek a helyek, melyek közül a felolvasó többet szó szerint idéz, azért fontosak, mert bebizonyítják, hogy a Maurikios-féle taktika kora Leo tudomása szerint sem esett olyan közel Leoéhoz, mint Leo magyar kiadója hiszi.

Legfontosabb különbség azonban, a két taktika között az, hogy Maurikios korában még kétségtelenül a *latin volt a vezénylet nyelve*, Leo idejében pedig már a görög. Maurikios (bevezetése szerint) éppen azt tartja munkája főérdemének, hogy gyakorlati szempontból, a mű közönséges érthetősége kedvéért latin kifejezéseket használ. A felolvasó itt összeállítja a tételt bizonyító legfeltűnőbb kifejezéseket Maurikiosból, melléjük tévén a Leo-féle görög kitételeket is, vagy ha Leo egészen elhagyja az illető kitételet, a kihagyást jelezvén. De különösen is kiemeli Maurikiosnak azt a főntebb (részben) már idézett helyét, a hol a mandatorokról (szárnysegédekről) van szó. Maurikios olyan mandatorokat kíván, a kik tudnak latinul és perzsául, és, *ha lehet*, hellénül is beszélni. (Leo csak „különböző nyelven tudó“ mandatorokat óhajt.) Ez a hely nyilván mutatja, hogy a Maurikios-féle taktika korában tényleg ritka volt az olyan szárnysegéd, a ki görögül is tudott volna. Fő akkor a latin volt, másodsorban a perzsa, — a görög csak harmadsorban következett. Leo korában ellenben már annyira elgörögösödött a vezénylet, hogy a latin terminusok magyarázatra

szorultak. Ez a jelenség a Maurikios-féle taktika pontos keltezésére természetesen nem vezethet, de annyi mindenesetre következik belőle, hogy Maurikios és Leo között inkább mentül nagyobb, mint mentül kisebb időköznek kell lennie.

Hogy a VI. század közepe táján kelt Anonymus Byzantinus-féle taktikában nincs nyoma a vezénylet és hadinyelv latinságának, abból nem szabad azt következtetni, hogy Anonymus és Maurikios közt nagyobb időköznek kell lennie, melynek folyamán a a byzáneciak hadinyelve ellatinosodott volna. Ez a föltevés ellenében állana *mindennel*, a mit a VI—VII. század történetére nézve eddig tudtunk. A különbség magyarázata csak az lehet, hogy Anonymus szobai-taktikus volt, a ki a régi görög hagyományok rendszerezését tűzte ki céljául, s a ki egyáltalában nem törődött a viszonyok megváltozásával; Maurikios ellenben katona, és, mint író, reformátor, a ki éppen azért írta taktikáját, mert az előtte élt taktikusok eljárásával, a kik „épen a legszükségesebb dolgokat (τὰ πρόχρηρα) mellőzték“, nem volt megelégedve. Hogy a római hadinyelv Anonymusig a gyakorlatban is elgörögösödött, aztán Maurikiosig visszalatinosodott, s végül Leoig ismét visszagörögösödött volna, az historiai és philologiai szempontból egyaránt képtelen föltevés.

Arra, hogy Maurikios és Leo közt nagyobb időköznek kell lennie, újabb bizonyítékot szolgáltat a két taktika görög nyelvhasználatá is. Ebben a kérdésben ugyan (a középkori görög irodalmi nyelv terén mutakozó mesterséges irányzatok miatt) nagy óvatossággal kell eljárni. De mivel a jelen esetben mind a két író erősen kiemeli, hogy a nyelvnek nem csinosságát, hanem világosságát, érthetőségét tartja szem előtt, föltehető, hogy kivált Maurikios nem valami mesterséges irodalmi nyelven ír (mint pl. Anonymus), hanem hogy nyelvhasználatá, legalább nagyjából, igazán megfelel a korabeli művelt nyelvhasználatnak. A felolvasó összeállít néhány feltűnőbb különbséget a két taktika nyelvhasználatában, s ezekből ugyanarra a következtetésre jut, mint a vezénylet és hadakozás nyelvének különbségéből.

Ily módon sorra vévén a felolvasó a mű legkésőbbi keltének meghatározására szolgáló positiv adatokat, áttér a negativ adatok ismertetésére. A kérdés itt: mi az, a mit a Maurikios-féle taktika még nem említ, a miről szerzőjének még nincs tudomása.

Mielőtt azonban ismertetné ez adatokat, felhívja a figyelmet a feladat rendkívüli könnyiségére. Kormeghatározással foglalkozó vizsgálódás ritkán van olyan kedvező helyzetben, mint a jelen esetben vagyunk, mert hiszen az összes positiv jelenségek Herakleios császár uralkodása felé terelték a mű legelső határát, Herakleios uralkodása pedig *általában véve* olyan természetű, hogy

attól kezdve nemcsak a byzáncai politikai és irodalomtörténetben szoktak újabban új korszakot számítani, hanem az egész emberiség történetében is. (L. Gelzert, Krumbachernál, 2. kiadás, 946. lap.) Igen könnyű feladat tehát olyan negatív adatokat is találni, melyek a Maurikios-féle taktika keletkezésének legalsó határait megszabhatják. Ilyenek különösen a következők: 1. A Maurikios-féle taktika a *bolgárokat* (kiknek fejedelmével, Kuvráttal Herakleios 635-ben már szerződésre lépett) még nem számítja a birodalom komoly ellenfelei közé, s egyébként is csak egyetlen egyszer tesz említést róluk. 2. Az egész taktikában szó sincs a szaraczen *arabokról*, kik miatt Leo (saját vallomása szerint) egész munkáját voltaképpen írta, s kik Herakleios perzsa diadalai és Omár hódításai óta, úgyszólván, fellélekzésre sem adtak időt a római hadseregnek. 3. Nincs szó a Maurikios-féle taktikában a hadkerületi parancsnokságokról vagy *katonai kormányzóságokról* (themata), melyeknek kezdetei szintén éppen Herakleios korába esnek, s melyeket Leo magában a MHK.-ben kiadott XVIII. fejezetben is többször említ.

A „terminus ante quem“-re vonatkozó egész vizsgálódás egyhangú eredménye tehát az, hogy a Maurikios-féle taktika Herakleios császár uralkodásának azon pontján túl, melyen a császár elkezdi a thema-szervezet alakítását s a 622-diki döntő perzsa háborúra való előkészületeket, semmi esetre sem keletkezhetett, de nincs kizárva, hogy már előbb keletkezett.

Kérdés már most, nincsenek-e a munkában olyan adatok is, melyek keltének legfelső, legrégebb határait (az ú. n. „terminus post quem“-et) szabhatják meg.

Bizonyos, hogy a szerző részt vett a szlávok ellen való háborúban, mert XI. 5. személyes tapasztalataira hivatkozik; de ebből a részből, csak annyi következtethető, hogy a munka az aldunai háborúságok igen előrehaladt korában, tehát II. Justinos után kelt. A perzsa háborúban is része volt, mert egy helyen (IX. 3.) olyan eseményt említ a perzsa háborúból, mely személyes tapasztalatán alapult; ebből a helyből azonban szintén lehetetlen az időre következtetni, mert a perzsákkal I. Anastasios óta, úgyszólván, szüntelenül harczoltak a római seregek. A X. szakasz 1. fejezetében azonban valami olyan jelentéktlenebb kudarcot említ, mely Arzanene-ben egy vár ostroma közben érte a római sereg „néhány vezérét“. Valószínű, hogy itt a Theophanesnél (ed: Boor, 256. l.) említett chlomaroni eset értendő, melyben Philippikos, Maurikios császár veje volt a fővezér s melyet Theophanes az 586. évre tesz. Egy újabb adat (Maurikios IX. 2.) azonban még ennél az évnél is későbbre téteti a mű keletkezését; ez az adat az éjjeli meglepetésekről szóló fejezetben van, hol a szerző megemlékezik az avarok khagánjának Herakleianál tör-

tént támadásáról a táboron kívül tanyázó római lovasság ellen. (Leo félreértette a helyet, s összetévesztette ez esetet azzal a híresebb esettel, mikor a khagán majd elfogta a gyanútlanul elébe vonuló Herakleios császárt). Alig vonható kétségbe, hogy itt a Theophanes (ed. Boor) 269, 12 – 270, 17. lapján elmesélt eseményről van szó; ezt pedig Theophanes az 592. évre teszi.

A mű felső határát azért is észszerű a VI. század utolsó évtizedéig leszorítani, hogy a Narses itáliai diadalait követő longobárd betörés (568) és a Maurikios-féle taktika bevezetése között mentül nagyobb időköz legyen.

Mivel pedig a mű alsó határául Herakleios uralkodásának elejét kellett venni, látni való, hogy a szóban lévő taktikának a VI. század legvégén, vagy a VII. század legelején kellett keletkeznie. Köztudomás szerint Maurikios császár, Tiberios utóda és (Phokast nem számítva) Herakleios elődje 582 és 602 közt uralkodott: nincs hát egyetlen egy számbavehető ok sem arra, hogy a neki tulajdonított taktikát tőle, vagy legalább az ő korától elvitassuk.

Miután a mű korát így megállapította a felolvasó, felvette végül a szerzőség kérdését is, s nevezetesen azt a kérdést, mennyi hitelt érdemel Leo kiadójának az a véleménye, hogy a szóban lévő egész taktikát az az *Urbicius* írta, a kinek neve alatt maradt ránk magában a Maurikios-féle taktikában, és pedig annak XII. szakaszában egy „Urbicius találmánya“ (Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα) című részlet, s az *Etymologicum Magnum*ban (ennek *πρᾶτος* czimszava alatt) egy a római seregosztályok és vezérek neveit magában foglaló czikkely.

Az „Urbicius találmánya“ című iratban Urbicius világosan megmondja, hogy találmányát Anastasios császár idejében közli; tehát Leo kiadója, a ki Urbiciusnak tulajdonítja az egész taktikát is, II. Anastasios (Artemios) korába helyezi Urbiciust, azaz a VIII. század elejére. A ki a taktika legkésőbbi határaitra vonatkozólag csakugyan consultálta magát a taktika szövegét, már így is idegenkedéssel fogja fogadni ezt a véleményt. Háát még, ha „Urbicius találmányát“ is elolvassa, látja, hogy Urbicius a maga Anastasiosáról mint „diadalmas“ *καλλινίκος* császárról beszél), a ki isteni hivatásnak engedve „megtorlására (*πρὸς ἐκδιζήσιν*) indult“ mindannak, a mit az ellenség a birodalom ellen vétett. A felolvasó Urbicius Anastasios császáranak nem II. Anastasios, hanem I. Anastasios, mellékneven Dikorost tartja, mert — mint ezt terjedelmesebben kifejti — egyedül erre illenek magának Urbiciusnak szavai, nem pedig a mindössze 15 hónapig uralkodott Artemiosra, kinek egész uralkodása a szaraczenok ellen való hajósháború válságai közt telt el. Ha pedig Urbicius I. Anastasios idején (491.—518) élt — a mi egyéb okokból is

kétségtelen — akkor az avar khagán 592-diki támadásáról ő természetesen nem szólhatott. Tehát már ezért sem lehet ő a taktika szerzője.

De különben sincs rá semmi ok, hogy a hagyománytól eltérve Urbiciusszal azonosítsuk a szerzőt. Hogy a firenzei kézirat a taktika szerzőjének őt jelzi, ez nem tekinthető döntő bizonyítéknak. A főteendő az Urbicius neve alatt ránk maradt *ἐπιτήδευμα* és a *Στρατός* cz. cikkely összehasonlítása a Maurikios-féle taktika szövegével. A felolvasó ezt a munkát is elvégezte, s megállapítja, hogy a legfontosabb haditerminusok egészen mások Urbiciusnál és Maurikiosnál, sőt még a nagyjából megegyezők sem egyet jelentenek a két irónál. Urbiciusban nyoma sincs a hadsereg jellemző byzanci tagolásának, mely Maurikiosnál is, Leonál is megvan; a byzanci hadirend alapját alkotó aciesek (a hadirend mélységét alkotó rendek) Maurikiosnál *δεκαρχία* nevet viselnek, s nem 10 emberből állanak, Urbiciusnál *δεκατίαια*-k szerepelnek, melyek még az eredeti jelentés szerint 10—10 emberből álló tizedeket jelölnek.

De még ez se minden. Urbicius szintén ad bevezetést a maga *ἐπιτήδευμα*-jához, s ennek a bevezetésnek egész tartalma, hangja, egyenesen kizárja azt, hogy ugyanattól az egyéntől származhatnék, a ki az egész taktikához való bevezetést írta. A felolvasó több különbséget kiemel a két bevezetés közt, többi közt, hogy Urbicius saját vallomása szerint nem katona-ember, hogy haditapasztalatai nincsenek, s másrészt, hogy egyes számban beszél magáról, a mit a taktika írója sohasem tesz

Az igazság tehát az, hogy Urbicius I. Anastasios idején, az V. század végén írta valami régi íróból készült hadtudományi compilációhoz a maga *ἐπιτήδευμα*-ját, s ez a műveeskéje aztán, nem tudni hogyan, belekerült a Maurikios-féle taktika legtöbb kéziratába is, még pedig az utolsó (XII.) szakaszba, melynek 17. és következő fejezetei (a 20.-at kivéve) különben sem eredetiek, hanem régi források kivonatai.

A mi a taktika igazi szerzőjét illeti, arról teljes bizottsággal csak annyi állítható, hogy a hadban tapasztalt katona-ember volt. Hogy maga a császár lett volna a szerző, azt a felolvasó nem tartja bebizonyíthatónak, de kizártnak sem (mint Krumbacher teszi, 635. lap). De akárki írta a taktikát, annyi bizonyos, hogy Maurikios császár szellemében írta. E tétel bizonyítására felolvasó összehasonlítja azokat az adatokat, melyeket Maurikios császár egyéniségéről, tudománypártolásáról, hadiújításairól, hadiszerepléseiről, takarékoságáról, stb. a byzanci írónál, kivált Menander Protectornál olvasunk, magának a taktikának megfelelő adataival, s legvégül a következőképen állítja egybe vizsgálódásának eredményeit:

1. A Maurikios császár neve alatt ránk maradt taktika csakugyan Maurikios császár idejében (582—602) keletkezett, mint a firenzei kézirat kivételével az összes hagyomány tartja és a legtekintélyesebb tudósok (Krumbacher, Pauler Gyula) jelezték.

2. Nem lehetetlen, hogy a művet maga Maurikios császár még 580 körül, mint a keleti részek fővezére írta, vagy legalább tervezte.

3. Azonban valószínűbb, hogy már császár korában, a VI. század utolsó évtizedében mással, de a maga szellemében íratta.

4. A Scheffer-féle kiadásban a mű XII. (utolsó) szakaszába ékelt „Ὁδὸς βελτίου ἐπιτηδεύου.“ című irat még az V. század végén, I. Anastasios (Dikoros) idejében keletkezett, és csak utólagosan került bele a taktika legtöbb kéziratába, többi közt a Scheffer-Holstein-féle kéziratba.

A Leo-féle adatok hitelességének és értékének kérdését az ily módon megvetett alapon értekezésének második részében fogja tárgyalni az előadó.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi február hó 15-én megjelent 1. számában a közlemények sorát Gubitsa Kálmán „A bodrogh-szigeti pálos-monostor“ című dolgozata nyitja meg. Ebben a monostorra vonatkozó történeti adatokat csoportosítja s az előkerült régiségeket ismerteti. — Téglás Gábor „Fortuna salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban, vagyis a mai Zalánán“ című tanulmányában leírja e régi lelőhelyet s különösen kiemeli azt az emlékkövet, melyet a bányászok decuriója emelt Fortuna istenasszonynak. „A „Terra mater“ tiszteletet — úgymond az értekezés szerzője — kiváltképen a bányászattal hozhatjuk kapcsolatba. A „jó-ságos anyaföld“ nem aranykalászszal, hanem „arany-áldással“ kecsgettette időtlen-időktől kezdve azokat, a kik boldogulásukat e vidéken keresték. A „vágás“ meddősége vagy gazdagsága körül foroghatott akkor is e vidék boldogulásának fontos kérdése, s azért méltán fohászkodtak „Terra mater“-hez, mint jóllétük kútfejéhez. A körös-körül feltornyosuló hegyóriások aranyereket rejtenek méhükben s az alásiető vizerekből is aranyport moshattak a rómaiak, miután a szegény néposztály s főleg a cigányság mind e mai napig folytatja, habár mindig csökkenő és silányuló eredménnyel, ezt a kezdetleges bányaiart. Az a „Terra mater“ tehát, melynek M. Antoninus Saturninus, az ampelumi aranybányászok testületének (collegium aurariarum) decuriója Ampelumban oltárt szentelt: az aranyér, a „vena“ jövedel-

mezőségét képviselhette a bányászok szemeiben. Hasonló jelentőséggel bírhatott Fortuna is, sőt a most bemutatott felirat „Fortuna salutaris“-a egyenesen azt a ritka szerencsét biztosíthatá, mely az aranytelérek keresztesződésénél nem egyszer több kilónyi tömegben lelhető természetes arany tömzszsel, fészekkel, lencsésedéssel, igazi áldását képezi a bányászatnak. Nem lehetetlen tehát, hogy a bányászat körében a munka megkezdésénél vagy találkozásnál a világszerte elmaradhatatlanul felhangzó „Szerencse fel!“ „Glück auf!“ üdvözetlet éppen a „Fortuna salutaris“ képviselte. Bányász-archaeologiailag és kulturtörténelmileg tehát egyaránt becsesnek mondhatjuk újabb daciai adalékunkat.“ — Ezután B ö r z s ö n y i A r n o l d „Győri temető a régibb középkorból“ című tanulmánya következik. Ebben a sirok részletes leírását és a leletek felsorolását adja a szerző. — A komárommegyei Császár községben talált sírleletekkel három közlemény foglalkozik; M a h l e r E d e, ki a három sírt feltárta, leírja tartalmukat, K u z s i n s z k y B á l i n t a sírtáblák szövegét fejté meg, s végül H a m p e l J ó z s e f a sirokban lelt ládácskák bronzlemezeivel foglalkozik, melyeken a pannoniai izlés szembeötlő módon nyilatkozik meg. — M i l l e k e r B ó d o g „Újabb vattinai leleteket“ ismertet. Az 1901. év őszéig innen a verseczi múzeumba mintegy 87 darab régiség került s általuk a hazai hallstatt-kori leletek száma érdekes példányokkal szaporodott. — A *Levelezés* rovat tartalma: K e m é n y L a j o s : „Adatok az ötvösség történetéhez“; H a l a v á t s G y u l a : „Mikor épült a dévai ev. református templom?“ Szerinte a templom nem a Hunyadiak korában, hanem II. Ulászló vagy II. Lajos uralkodása idejében épült. O r n s t e i n J ó z s e f a Szamosujvár melletti római castellumban eszközölt ásatásáról értesít; d r. M a h l e r E d e : „Feliratos agyagtábla Babylonból“; T é g l á s I s t v á n : „A mikesi római romok szétdőlése és a közlebről Tordán talált római feliratokról“; s végül O r o s z E n d r e : „Szamosujvár—petrisi őseletek“. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában: „Az országos régészeti és embertani társulat novemberi és decemberi ülése“ d r. S z e n d r e i J á n o s t ó l ; „A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtár gyarapodása az 1900. év második felében“ H p l. „A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása“ R e i z n e r J á n o s t ó l ; „A miskolci múzeumról“ a b.; „Londoni múzeumok“ H p l.

2. Az ETHNOGRAPHIA múlt évi 9. füzetében V i k á r B é l a folytatja s befejezi *kalevalai tanulmányait*, ezúttal az „Észak úrnőjének“, *Louhi*-nak nevét tárgyalva, melyet a finn *lovi* „réültség, elrejtőzés, elragadtatás“ szóval egybevetve, „varázsló“ értelműnek magyaráz tekintettel arra is, hogy az ily elnevezés jól illik a bíbájosságáról híres éjszaki nép, a lappok nagyasszonyához. Ugyane szókat a szerző a magyar *lovall*-s *olvas*-szókkal is kapcsolatba hozza. További részei e közleménynek a finn *Kipumäki* „Kórhalom“ és *Ki-puuori* „Kórhegy“ nevű mythosai helyneveknek egybevetése a magyar

rölvadásokban emlegetett *Kínhegyé*-vel, a magyar *manó*-val régebben egyeztetett finn *Manala* „alvilág“, tkp. *maan-ala* = „föld alja“ magyarázata, aztán a finn *Hiisi* „szent erdőség, magasság, járatlan hely; ördög, *Ilmarinen* „Levegő ura“, *Ilmatar* „Levegő leánya“ mythosai jelentőségű neveknek, továbbá a *szampo* nevű szerencsét hozó, csodálatos eszköznek tárgyi és nyelvi értelmezése. — Ezután Munkácsi Bernát „*Hún nyelvmélekek szókincsünkben*“ című értekezése következik, mely az *erkölcs*, *hiúz*, *érdem*, *ildom*, *hurok*, *kölcsön*, *író* („butter-milch“), *hagyma*, *hölggy* és *tögy* („euter“) szavak fejtegetése kapcsán kimutatja, hogy nyelvünknek azon régi jövevényszavai, melyeknek szorosán egyező másai a kelet-altaji nyelvekben, a mongolban és mandsuban mutathatók ki, voltaképp a régi magyar-török érintkezés révén, török közvetéssel kerültek nyelvünkbe. Több esetben arra valóban a hangjelenségek, hogy az illető magyar szó a mongolból azon csuvas hangsajátságú törökség útján jutott nyelvünkbe, melyből sok egyéb jövevényszavunk is eredt s melyet jó okkal a népvándorlás történetében szereplő *ogur* (= *oguz*), *ugur*, illetőleg a *hun-ugur*, *un-ugur* nép nyelvének tarthatunk. Ámde az a nép, mely az ugoroknak — a törökség Európa határán legkorábban megjelent s bizonyára kezdettől fogva legnyugotibb előőrsének — nyelvébe az altaji nyelvcsalád távol keleti tagjának, a mongolnak elemeit vegyítette: csak a *hún* lehetett. Hirth Frigyesnek „*Ueber Wolga-Hunnen und Hiung-nu*“ értekezése után nem lehet többé semmi kétség abban, hogy a kínai írók *hiung-nu* népe a húnnal azonos, az előbbinek pedig ősi területe Khina északnyugati határán, a mai Mongolia földjén volt, mi teljesen egybehangzó azzal, hogy a nyugati írók a hún típust kerek nagy fejjel, mélyen bennülő, átható tekintetű apró szemmel, szentes bőrszinnel, kis zömök termettel, széles vállal és mellel, egyszóval a mongol faj összes jellemző vonásaival rajzolják. Tudvalevő, hogy a húnok a második században tűnnek föl Európa határán, hol egymás után hódítják meg a velük néprajzilag rokon törzseket s köztük az ugor-törökség sokféle ágát. Midőn átkelve a Volgán, ismeretes világ-hódító hadjáratukra indulnak, csak a hún seregnek volt tanyája Pannonia, míg maga a hún nép nem költözött be, hanem mindvégig ott sátorozott a dél-oroszországi pusztákon. Ugyanide vonulnak vissza az V. század utolsó negyedében s itt tűnnek le a történet színpadáról a húnok utolsó maradványai, beleolvadva az egykor hódoltságuk alá tartozott népekbe, különösen, mint a tárgyalt nyelvi tényekből következik, az ugor-törökségbe, melynek bolgár ágát a történeti kútfők következetesen hún népnek mondják. Oly jellemű népnél, mint a hún, jól érthetjük, hogy az „*erkölcs*“ kifejezése nála az „*erő*“ szava (= mongol *erke-küüin* „erő, hatalom, tehetség, képesség, akarat“) s hogy „*igéikben*“ (= mongol *üge* „szó, beszéd“) sürűn emlegették az „*ildomot*“ (mandsu *ildamu* „ügyes, fürge; kedves, szellemes“) és „*érdemet*“ (= mongol *erdem*, mandsu *erdemu*, ujjur *ärdäm* „érdem“;

ügyesség“), mely szavak az ugor-törökség révén átkerülvén nyelvünkbe, ma itt élő emlékei a hún nép egykori létének s lelki világának, de egyszersmind bizonyosságai a nemzeti hagyományban fentartott *hún-magyar kapcsolatnak*. — Egyéb közlemények e füzetben Z u r á n y i I s t v á n t ó l *Albánia* rövid ismertetése Arturo Galanti nevű olasz írónak legújabbán megjelent könyve alapján; a „néphit és népszokások“ rovatában G ö n c z i F e r e n c z től egyes helyekhez, továbbá a boszorkányhíthez fűződő *göcseji népmondák*; több szerzőtől *pünkösdi népszokások*, jelesen a pünkösdi királyasszonyra, gyermekmulatságra s a pünkösdjárára vonatkozóak; K o v á c s B á l i n t től *komárommegyei babonák*. — A „népköltészet“ rovatában ugyane közlő „*az asszony teremtése*“ czímen egy népies legendát, I s t v á n f f y G y u l a *niskolczi népdalokat* és G o p e s a L á s z l ó egy erdélyi *örmény halotti búcsúztatót* tesznek közzé. — Az „irodalom“ rovatában V r a b e l y M i h á l y n a k „Magyarországi orosz népdalok, M a d z s a r I m r é n e k „A Bécsi Képes Krónika“ és S z á n t ó J ó z s e f n e k „Babona a gyógyítás terén“ czimű műve van ismertetve. — A „kisebb közlések“ közt a *kutyabüvölésről* van szó. Néprajzi könyvészet és hírek egészítik ki a füzet tartalmát. — A Magy. Nemzeti Muzéum néprajzi osztályának mellékelt értesítőjében B á t k y Z s i g m o n d a *szalagszövő tábléskákról* értekezik s a Borovszky Samu szerkesztésében megjelent „Magyarország vármegyei és városai“ czimű vállalatnak *Bihar vármegyével és Nagyváradal* foglalkozó VI. kötetét ismerteti.

U g y a n e f o l y ó i r a t n a k 10. füzetében K a t o n a L a j o s befejezi a *magyar népmese irodalmát* tárgyazó közleményét, tüzetesen foglalkozva Pintér Sándornak tizenhárom palócz meséjéhez írt bevezetésével, H. Jones-nek Kropf Lajos honfitársunkkal együtt kiadott angol nyelvű gyűjteményével (melynek bevezetése a magyar néphagyományok összességéről, sőt a magyar nemzet multjáról és eredetéről is igyekszik az angol olvasót röviden tájékoztatni), továbbá Sebestyén Gyulának a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténet második kötetében írt értekezésével, mely a magyar népköltés általános jellemzését és népköltési gyűjteményeink történeti áttekintését nyújtja, végül a Dieterich-czég kiadásában Lipcsében megjelent „*Ungarische Volksmärchen*“ czimű kiadvánnyal, mely Schullerus A. hazánkfia bevezetésével 48 magyar mesét mutat be a németül olvasó közönségnek. Az utóbbi műben Schullerus mesekincsünk jellemzését kísérli meg s itt mindjárt azt a kétségbe alig vonható tételt állítja kiinduló pontul, hogy olyan igazán autochton, őseredeti magyar mesék, a melyekben a pogánykor mythosai tükröződnének s a milyeneknek legalább a durva körvonalai nagyjában a magyarsággal rokon finneknél és lappoknál még találhatóak, ma már nincsenek. A kereszténység gyors és aránylag könnyű elterjedése népünknel nem legutolsó biztosítéka a többiek mellett annak, hogy már a honfoglaló

magyarság teljesen érett volt a nyugati népek vallásának és műveltségének fölvételére. Ezt pedig csak saját ősi pogány hitrendszerének nagyon zuhlott, többrendbeli monotheistikus hatások által régóta osztrómlott állománya teszi érthetővé. A keresztény műveltséggel együtt a nyugat egyházi és világi irodalmának számos terméke került már jókor a magyar nép új korában módosult és alakult hagyományai közé. Ezekhez erősen kidomborodó byzancei hatások is járulnak, a mint ez hazánk helyzetéből és történeti viszontagságaiból könnyen magyarázható. Az irodalmi források sorában különösen jelentékeny hatása volt népünk meséire a „Hármas Istoria“ középrészül magyar fordításban is elterjedt „Gesta Romanorum“-nak. A magyar népmese eredeti és sajátos vonásai nem a mesék gondolatvilágában, a mely alig mutat nevezetes eltérést más népekétől, nyilatkoznak; hanem az előadás, a külső és belső elrendezés, a meseszöveg, a stílus, a fordulatok és stereotyp kezdő és záró formák nemzeti színezetében, a mely népünk egyéb genuin alkotásainak jellemző vonásaival oly szembeszökőn egybevágnak. — A második közleményben Galgóczy János befejezi a *kaukázusi népek őstörténetét* illető tanulmányát, melynek végeredménye, hogy az a nép, mely a Krisztus előtti tizennegyedik században az arimi-armen nevet viselte, az *ural-altaji* népcsaládba sorozandó. Peiser is úgy vélekedik az ő-örménnyel legközelebbi rokonságban levő *khéta* nyelvről, hogy leginkább a törökséghez vonható. Még inkább elmondható ez az ő-örmény nyelvről, hiszen már I. Salmanassar nagyapjának egy néppel akadt ügye az Örmény-Taurusban, a melyet a fölírat *turuki* néven említ, jeléül annak, hogy e nép már Kr. e. tizenegyedfél századdal „török“ fajjelző nevet viselte. — A „népköltészet“ rovatában Nagy János *balladákat*, Boromisza Jenő pedig *kalocsai népdalokat* közöl. — Az „irodalmi“ rovatban Munkácsi Bernát befejezi a *Finnisch-ugrische Forschungen* folyóirat I. évfolyamának ismertetését, részletesen bírálva több közleményét. — Fölvívás a *téli népszokások gyűjtése* ügyében, társulati ügyek, a Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke s a mellékletben a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya szakkönyvtárának jegyzéke töltik be a füzet többi részét.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE mult évi deczemberi száma csak egy nagyobb értekezést tartalmaz Fellner Frigyes tollából. Szerző Magyarország nemzeti vagyonát megállapítandó, abból a felfogásból indul ki, hogy az ilyen megállapításnál csak azok a tényezők vehetők számításba, a melyek pénzben kifejezhetők, tehát a föld, az épületek, a közlekedési eszközök, az ingó vagyon és a külfölddel szemben fennálló követelések. Miután Magyarországnak sem személyi jövedelmi adója, sem vagyonadója nincsen, és továbbá az öröklési illetékek, valamint az átörökölt vagyonelemek nincsenek közölve, a megállapítás csak kerülő utakon és becslések által eszközölhető. E becslésekre szerző különféle módszereket alkalmaz, főleg olya-

nokat, a melyek az amerikai censusból erednek. A földérték becslése háromféle módszer segélyével történt, melyek eredményeinek átlaga 15 milliárdot tesz. A bányák, kohók (a sóbányákkal együtt) tiszta jövedelmök négy százalékos tőkésítése alapján 1·6 milliárdot eredményeznek. Az épületek részben a tényleges bérhozádek, részben a házbéradó alapján 4·4-re becsültetnek. Az utak, vasutak, posta- és távirda-hálózat részben alapítási költségek, részben a tiszta hozadék 4⁰/₁₀-os tőkésítése alapján 3·9 milliárdot adnak. Az ingó vagyon becslése a tűzbiztosítási statisztikán alapul; eredmény 10·1 milliárd. Követelések a külfölddel szemben 0·3 milliárd; tartozás a külföldnek 4·6 milliárd. E számok összege és a külfölddel szemben fennálló tartozások levonása után Magyarország nemzeti vagyona 31·1 milliárdra becsülhető. Szerző azonkívül munkálatában — miután érzi, hogy a különböző számítási módszerek használata folytán a nemzeti vagyon becslését feltüntető adatok össze nem hasonlíthatók — óhajtja, hogy a nemzetközi statisztikai intézet kezdeményezze a Foville-féle módszernek mindenütt való alkalmazását. Egyes statisztikai hivatalok esetleg saját külön módszerükön kívül Foville módszerét is alkalmazhatnák. — A Közlemények és Ismertetések rovatában Illés József Gengler munkáját a német XVI.—XVIII. századbeli városi privilegiumokról és Kampfnayernek egy modern socialpolitikai tanulmányát ismerteti együtt, szellemes módon szembeállítva az eluult századoknak jogfejlődését és a legújabb kor socialpolitikai irányzatait. — Matlekovics Észak-Amerika kereskedelméről ír, Leo „Entwicklungstendenzen im Welthandel“ és Waltershausen „Die Handelsbilanz der Vereinigten Staaten von Amerika“ című munkáit együttesen ismertetvén. — Fenyvessy a párisi munkáshivatalnak három és az angol munkáshivatalnak két hivatalos kiadványát ismerteti együttesen. Az első az ausztráliai munkástörvényhozásról, az 1900-iki strikekról és békítésekről és a gőz és hydraulikus motoroknak statisztikájáról szólnak; az utóbbiak a munkabérek és munkórák statisztikáját 1900-ban és a strikek s kizárások statisztikáját ugyancsak 1900-ban tartalmazzák. A füzet még két pénzügyi praktikus munkálatnak ismertetését tartalmazza, valamint a Magyar Közgazdasági Társaságnak felolvasó és választmányi üléséről szóló jelentést. Miután a Közgazdasági Szemle e füzetrel a 25-ik évfolyamát befejezte, a szerkesztőség Barcza Imre tollából egy 48 oldalra terjedő tartalom-mutatót közöl, a mely a Közgazdasági Szemlében megjelent összes értekezéseket, közleményeket, könyvismertetésekét és statisztikai értekezéseket 1874—1901 végéig feltünteti.

Ugyane folyóirat januári füzetét Hieronymi Károly nyitja meg „A német vámtarifa-javaslat“ ról szóló hosszabb tanulmányával. Hieronymi a német vámtarifának a magyar közgazdaság szempontjából való fontosságát azzal mutatja ki, hogy összes forgalmunknak 46⁰/₁₀-a esik a Németbirodalomra; azért

szorosan meg kell vizsgálnunk, hogy különösen kivitelünkre milyen hatással lesz az új német vámjavaslat. A főbb tételeket s ezekre vonatkozó statisztikánkat részletesen megvizsgálva és egybevetve, a tanulmány arra az eredményre jut, hogy a német gabonavámok föl-emelésének a magyar érdekek szempontjából esekélyebb a fontossága. Leginkább károsít bennünket az állati vámnak az állati termékek és liszt vámjának az emelése. Olyan kereskedelmi szerződésnek, mely Magyarország számára nem biztosítana ezeknél a tételeknél olcsóbb vámokat, semmi hasznát sem vehetnők. A német javaslat, ha életbe lép, nemcsak minket fog károsítani, hanem magát Németországot is; a mi feladatunk azonban ezzel szemben csupán a mi saját érdekeinknek a védelme, tekintet nélkül arra, hasznosak-e vagy károsak-e másoknak. — B á l i n t I m r e Konstantinápolyból „Törökország gazdasági mérlegé“—ről ír, s mindenekelőtt kiemeli tárgyának újdonságát. Hogy adatainak összegyűjtésében minő nehézségekkel kellett küzdenie, arra nézve főlemlíti, hogy bár a török statisztikai hivatal már évek óta húzza fizetését, még ma sincs helyisége. Ezután 1882—1892-re összeállítja a török kiviteli- és beviteli statisztikát, a hajók forgalmát, valamint az utolsó évre nézve az áruforgalomnak az egyes behozatali és kiviteli államok szerint való megoszlását. E táblázatban monarchiánk Anglia után a második helyet foglalja el. Mindezen adatokra nézve Bálint kimutatja, hogy mily nevezetes hiányokat mutat, különös maradisága folytán, a török adatgyűjtés. Végül kifejti az értekezés, hogy az ozmán birodalom népének fogyasztóképesége a legalacsonyabb fokon áll ma is, s elszegényedése általános. A „Közlemények és ismertetések“ rovatában G o p c s a László „Közgazdaságunk és a vegyes örökösödési rendszer“ czímmel a polgári törvénykönyv tervezésének megjelenése alkalmából, azokat a tudományos törekvéseket sorolja fel, melyek örökösödési jogunk reformja tekintetében már a hetvenes években nyilvánultak. N a v r a t i l Á k o s Földes „Közgazdasági értekezéseinek“ I. kötetét, I l l é s J ó z s e f Reinsch: „World Politics at the end of the nineteenth century“ című új művét, W a l t o n D e z s ő Kmethy Károly *Pénzügyi jogát* ismerteti. Az ismertetésekhez igen részletes közgazdasági bibliographia csatlakozik, ezenkívül a füzethez van csatolva a Szemle 25 éves tárgymutatójának 2. dik befejező része is.

4. A MAGYAR NYELVÖR múlt évi novemberi füzetében V i k á r B é l a befejezi a szentiváni énekről szóló cikksorozatát. — Utána K a l l ó s Z s i g m o n d folytatja a folyóirat XXIX. évfolyamában abbahagyott tanulmányát: *A tagadás nyelvünkben*. Az új szakasz a tagadásban használt ige módjaival foglalkozik. — A l b e r t J á n o s *Mondattani tanulmányait* folytatva, azt vitatja, hogy a mondat dualismusáról szóló nézet nem állja ki a szigorú kritikát. — Ezután J e n ő S á n d o r n a k, a folyóirat imént elhunyt dolgozótársának cikkét olvassuk *A közhelyekről*. A szerző a *szólások, közhelyek és szálló igék* közötti különbséget igyekszik benne megállapítani. Közhelyeknek az úton-útfélen

előforduló, nagyon közönségesse vedlett szólásokat nevezi, pl. *lándsát tör mellette, veséig ható, jelenlétével tündöklék* stb. A mi gondolat híján a phrasis, az kopottsága révén a közhely. S a közhelyek mégis érdekes jelenségei a köznyelvnek. Tagadhatatlanul közreműködnek stilusunk megállapításában, tarkává, változatossá, sőt élénkké is teszik azt, de szépségét nem igen emelik. Egy részük megmarad hétköznapi használatra, más részük idővel eltűnik a nyelvből. Vannak azonban olyan közhelyek is, melyekből idővel szálló ige válik. Végül a szerző a közhely mivoltát abban állapítja meg, hogy az a szólás és a szálló ige között foglal helyet. — Az *Irodalom* rovatban Gombocz Zoltán a Setälä és Krohn finn tudósok szerkesztésében legújabbán megindult finn-ugor nyelvészeti és néprajzi folyóiratot, *Finnisch-ugrische Forschungen*, ismerteti, melyben a magyar nyelvészek közül eddig Simonyi Zsigmondtól és Szinnyi Józseftől jelentek meg cikkek. Ás b ó t h O s z k á r pedig Balan Józsefnek *Numiri de localități* című oláh nyelvű füzetét bírálja, mely magyar helynevek eredetével foglalkozik. A füzet szerint a magyar *-ad, -ád, -ágy* végű helynevek (mint *Várad. Csanád, Hortobágy* stb.) mind szláv eredetűek s a képző bennük egy szláv *-adъ* gyűjtőnév-képző. A bíráló szerint a szláv nyelvészek *-d* végű helynév-képzőről mit sem tudnak, a magyarban pedig ennek megvolta biztosan kimutatható. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok. Nyelvművelés (említésre méltó Tolnai Vilmos cikke a *kikezd* szóról). Magyarázatok, helyreigazítások (ezek közt olvassuk Borbás Vincze közleményét, melyben számos kétes magyar nővénynevet megfejt). Kérdések és feleletek (a *rés* és *rözse* szók magyarázata Simonyi Zsigmond-tól s az *egy követ fújnak* szólásé Tolnai Vilmos-tól). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népvulgyományok. Izenetek.

Ugyane folyóirat decemberi füzetét a szerkesztő visszapillantása, *Harminez esztendő* címmel nyitja meg, melynek végső szavai szerint a Nyelvőr a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat tűzven is ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdetről fogva, a népszerűsítés, gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. — Ez után Ás b ó t h O s z k á r cikkét olvassuk a *rés* és *rözse* szókról. Részletes tárgyalással azt igyekszik a szerző kimutatni, hogy a cím-beli két szó eredetéről nem szólhatunk egészen határozott hangon. A *rés* szó magyarázatánál a szláv nyelvekben található adatok hiányosak, a *rözse* története meg éppen magyar részről homályos, úgy hogy tulajdonképp csak 1808-czal kezdődik. — Kallós Zsigmond folytatatja *A tagadás nyelvünkben* című cikksorozatát, a tagadásbeli igemód-használatról értekezőt. — Albert János *Mondattani tanulmányai*ban a személynévmással mint állítványkiegészítővel foglalko-

zik. — Az *Irodalom* rovatban Rubinyi Mózes Molecz Béla pályanyertes művét, *A magyar szörend történeti fejlődése*, ismerteti röviden. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. (E rovatból megemlítjük, hogy több vidékről különbségeket jelentenek a katolikusok és reformátusok népnyelve közt, s hogy a nyelvújítás számos szavának elterjedését mutatják ki a nép nyelvében.) Népnyelvhagyományok. — A folyóirat közli Sebestyén Gyulának, a Magyar Néprajzi Társaság főtítkáranak fölhívását a *napfordulói és napéjgyenlőségi pogány emlékek* gyűjtése ügyében. — A füzetet Izenetek és az évfolyam tartalom- és szömutatója rekeszti be.

5. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY ez évi 3. (márcziusi) számában Némethy Géza *Persiusz satiráinak magyarázatait* kezdi meg. Persius az összes ókori latin írók közt a leghomályosabb: jóformán minden sorában akad valami magyarázatra szoruló részlet. Az eddigi magyarázatok sok tekintetben fogyatékosak s részben elavultak lévén, Némethy jó szolgálatot tesz, midőn e nehezen érthető író új jegyzetes kiadásának előmunkálataiból a legtanulságosabb részleteket közli. Ezúttal az *első satíra* néhány homályos helyének magyarázatait mutatja be. — Erdős József az *újszövetségi görög nyelv alaktani sajátságait* csoportosítja a szokásos kategoriák szerint. Tanulmányának kiinduló pontja az a felfogás, mely a philologiai tudomány mai fejlődési fokának megfelelően, az újszövetségi görögségben nem lát valami egészen különleges és sajátos nyelvi jelenséget, hanem azt a *κοινή διάλεκτος* legjellegzetesebb nyelvi emlékei közé sorolja. — Leffler Samu *Maffeo Vegio* humanista költőnek az *Aeneis* folytatásaképpen írt *XIII. énekét* ismerteti s mutatványt is közöl annak teljes fordításából. — Gedeon Alajos Körner „Zrínyi“-jének két magyar és egy francia *fordításáról* értekezik, behatóan jellemezvén s az eredetivel összehasonlítva mindegyiket. — Szabó Benedek az esztergomi káptalani könyvtár két kézirati imakönyvéből, melyek a XVI. század elejéről valók és a nagy nyelvismeretéről híres Mezzofanti bibornok könyveiből kerültek hazánkba, *egy verses francia imádságot* közöl, röviden ismertetvén a két kézirát többi tartalmát és az egyiknek érdekes képeit is. — Hegedűs István folytatja a Bartal-féle magyarországi latinság szótárának pótlékait. — A *hazai irodalom* rovatában Hornyánszky Gyula mond Sebestyén Károlynak „A cynikusok“ című könyvéről nem éppen kedvező véleményt. Vozáry Gyula sok elismeréssel szól Endrei Ákos „Zrínyiász“-kiadásáról. A *külföldi irodalom* czime alatt Katona Lajos ismerteti a „Studien zur vergl. Litteraturgeschichte“ I. kötetének gazdag és változatos tartalmát, Téri József pedig Wasserzieher E. „Das Leben und Weben der Sprache“ című fölszines könyvéhez közöl néhány helyreigazítást. A *philologiai programmértekezések* rovatában Megyesi Ferencz, Hadady Géza, Darvas Orbán, Haugh Béla, dr. Szende Gyula és dr. Málly F. értekezéseit bírálják Heinrich Gusztáv, Lám

Frigyes, Finály Gábor és Bohdanecky Lajos. A vegyes közlemények ezúttal kiválóan gazdag rovatából kiemeljük a massiliai Pytheasról, a Schiller előtti Wallenstein-dramákról, magyar tanárok tavalyi görögországi tanulmányútjáról, Vörösmarty „Julius Caesar”-fordításának egy helyéről szóló közleményeket. Az utóbbi Posch Jenőtől. Ugyanitt közli Zsoldos Benő Kazinczynak egy Salustiusra vonatkozó levelét, Kálmán Miksa pedig a Franciaországban újabban a latin nyelvű doctori értekezés ellen tapasztalható áramlatot ismerteti. Hazai és külföldi philologiai munkáknak irodalmi rövid hírekkel tarkított repertoriuma zárja be a hat ivnyi füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály második ülése.

1902. február 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: gr. Kuun Géza t. t.; Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond. Szilády Aron, Szinnyi József r. tt.; Asbóth Oszkár, Badiés Ferencz, Bánóczy József, Bayer József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesi László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. — Más osztályokból: Csánki Dezső, Czobor Béla, Szily Kálmán, Zsilinszky Mihály r. tt.; Asboth János, Kövesligethy Radó l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

28. Az elnök megnyitván az ülést, megemlíti az osztálynak még a múlt évben hozott azon határozatát, hogy Szász Károly r. taghoz és volt osztályelnökhöz oly bucsúlevelet intéz, melyet az osztálynak minden tagja aláírjon. A levél elküldetett és Szász Károly válaszolt reá. Midőn az osztályelnök a választ az osztály elébe terjeszti, egyszersmind indítványozza, hogy mindkét levél jegyzőkönyvbe vétetvén, az „Értesítő”-ben közöltessék.

Az indítvány elfogadtatván, a Szász Károly r. taghoz intézett levél itt következik:

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

Tisztelt Társunk!

A Magyar Tudományos Akadémia I-ső osztálya ez év májusában nagy sajnálattal vette tudomásul Méltóságodnak azt az elhatározását, hogy hajlott kora és betegeskedése miatt az osztályelnökségre való jelölését többé nem fogadhatja el. Ugyanakkor elhatározta, hogy sajnálatát jegyzőkönyvileg is kifejezi; később az az indítvány tétetett és fogadtatott el egyhangúan, hogy sajnálatunk kifejezéséről egy oly levélben értesítsük Méltóságodat, melyet az osztály összes tagjai aláírnak.

Fogadja hát Méltóságod sajnálatunk őszinte kifejezését, de fogadja egyszersmind köszönetünket, hogy osztályelnöki tisztét szá-

mos éven át oly buzgón teljesítette s mindnyájunk tisztelete és szeretete övezhette körül. Méltóságod nemcsak érdemes elnöke volt osztályunknak, hanem kitünő tagja is. Egy félszázados írói pályát futott meg szakadatlan munkásságban, mint költő, műfordító, műbíráló és számos jeles művel gazdagította irodalmunkat, a melyek közül nem egyet koszorúzott meg Akadémiánk.

Óhajtjuk és reméljük, hogy egészsége jobbrafordultával ismét látogathassa üléseinket s újabb művekkel tetézhesse érdemeit.

Maradtunk kiváló tisztelettel

Budapesten, az I-ső osztály 1901. okt. 12-én tartott zárt üléséből :

Heinrich Gusztáv osztályfőnök, Gyulai Pál osztálytitkár, dr. Jókai Mór, Joannovics György, dr. József fh., dr. Kuun Géza gróf, Vámbéry Ármin, Szilády Áron, Lévay József, Beöthy Zsolt, Thewrewk, Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyey József, Bartal Antal, Vadnay Károly, Hegedűs István, Némethy Géza, Kúnos Ignác, dr. Munkácsi Bernát, Bayer József, Katona Lajos, Pecz Gedeon, Szinnyey József, Bánóczy József, Asbóth Oszkár, Riedl Frigyes, Négyesy László, Rákosi Jenő, Zolnai Gyula, Kozma Andor, Badics Ferencz, Pasteiner Gyula, Mikszáth Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Kelety Gusztáv, dr. Gyomlay Gyula, Bereczik Árpád, Herczeg Ferencz, Endrődi Sándor, Petz Vilmos, Szigeti József, Lehr Albert, dr. Csengeri János, Bogisich Mihály, dr. gróf Zichy Ágost. Baksay Sándor.

*

Szász Károly válasza így szól :

Mélyen tisztelt Társaim !

Nagy meglepetéssel s szinte szégyenkezve vettem Akadémiánk I. osztálya tagjainak meleg hangú bucsú-levelét. Tagtársaim bizalma több éven át megtisztelt azzal, hogy az I. osztály elnöki székébe ültetett, — de most, mikor e kitüntetést ismét felajánlták nekem, tehetetlenségem érzetében azt többé el nem fogadhattam, s arról végleg le kellett mondanom. Visszavonulásom okát és szükségességét belátni méltóztattak, de nagyon jól esik tapasztalnom, hogy irántam az Osztály minden tagja fentartja jó indulatát és kifejezést ad szeretetének a hozzám intézett levélben, a melyben még a távol lakók is baráti érzéssel bucsúznak tőlem.

Végig tekintve a levél aláíróinak diszes névsorán, mely megilletődés fog el, mert hisz valamennyiöjükhöz régi ismeretség, s nagyon sokukhoz — különösen az öregebbekhez — meleg barátság emlékei fűznek. Ott van az aláírók között József főherczeg Ő Fensége is, ki iránt mindannyian oly őszinte mély tisztelettel adózunk, — ott Heinrich Gusztáv, osztályunk mostani elnöke, s Gyulai Pál, osztályunk régi s folytonos titkára, — továbbá Jókai Mór, gróf Kuun Géza, Joannovics György, Vámbéry Ármin, Szilády Áron, Lévay József, Vadnay Károly, Podmaniczky Frigyes, Baksay Sándor, Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác s még többen, a kikkel évtizedeken át együtt munkálkodtam, kik engem mindig szeretettel támogattak, s mind ezek, mind a többiek mindig hű társaim voltak.

Most már gyöngeségem s tehetetlenségem miatt vissza kellett vonulnom, — emlékezésben azonban síromig együtt leszek mindannyiójukkal, s hiszem, hogy én is jó emlékezetében fogok maradni Osztályunk minden egyes tagjának.

Mély tisztelettel vagyok

Budapesten, 1902. januárius hó 31-én,

alázatos szolgájuk
s holtig állandó barátjuk :
Szász Károly.

29. KATONA LAJOS l. t. felolvassa „Temesvári Pelbárt példái“ című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik s az értekezés bírálatra adatik.

30. HEGEDŰS ISTVÁN l. t.: „Bartholomaeus Fontius és Mátyás királyról“ értekezik.

31. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁC r. és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1902. február 10-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Forster Gyula, b. Radvánszky Béla t. tt.; Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérváthy László, Hampel József, Kautz Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt.; Balogh Jenő, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Schönher Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: b. Eötvös Loránd akad. elnök, gr. Kuun Géza akad. másodelnök; Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Szily Kálmán r. tt.; Asbóth János, Berczik Árpád, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Petz Gedeon l. tt. — Jegyző Concha Győző helyettes osztálytitkár.

32. Elnök megnyitván az ülést, a távollévő osztálytitkár helyett Concha Győző r. tagot hívja föl a jegyzőkönyv vezetésére.

33. ZSILINSZKY MIHÁLY r. t.: „Nemzetek szerepe az emberi nem történetében“ című székfoglaló értekezését olvassa fel. — Tudomásul vétetik és rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

34. MANDELLO GYULA, mint vendég, felolvassa: „Középkori munkabérek“ című értekezését. — Tudomásul vétetik.

35. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY rendes és ASBÓTH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1902. február 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: gr. Széchenyi Béla t. t.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Liphay Sándor, Lóczy Lajos, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt.; Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Ilosvay Lajos, Kétly Károly, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza t. t.; Pauler Gyula r. t. — Jegyző König Gyula osztálytitkár.

36. JAECKEL OTTÓ részéről: „A placocephaláról, új magyarországi fossilis teknősbéka genusról“, előterjeszti LÓCZY LAJOS r. t.

37. WINKLER LAJOS l. t.: „Az albuminoid- és proteid-ammonia meghatározásáról“.

38. LENHOSSÉK MIHÁLY l. t.: „A chorion-hámról“.

39. PÓLYA JENŐ és NAVRATIL DEZSŐ részéről: „Vizsgálatok a a pofa nyirok-ereiről“, előterjeszti LENHOSSÉK MIHÁLY.

40. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LÓCZY LAJOS r. és LENHOSSÉK MIHÁLY l. tagokat kéri föl

IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1902. február 23-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Panler Gyula, b. Radvánszky Béla, Vámbéry Ármin, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr az ülést megnyitja s jelenti, hogy gr. KUUN GÉZA másodelnök úr, gyöngélkedése miatt, nem vehet részt a mai ülésben. — Sajnálattal tudomásul vették.

2. Olvastattott a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr mult évi június 8-án kelt leirata, melyben az Akadémiát értesíti, hogy Ő cs. és apost. kir. Felsője B. Eötvös Lorándnak az Akadémia elnökévé, gr. Kuun Gézának pedig másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul vették.

3. Olvastatik SCHLAUCH LÓRINCZ ig. tag mult évi május 15-én kelt levele, melyben köszönetét fejezi ki megválasztatásáért. — Örvedetes tudomásul vették.

4. Olvastatik a Belügyminiszter úr mult évi június 14-én kelt leirata, melyben az Akadémia kéziratárában őrzött cancellariai s egyéb közkormányzati irományoknak az Országos Levéltár számára való átengedéséhez kötött föltételeket készséggel elfogadja s az átvétel foganatosisásával az országos főlevéltárnokot megbizza. — Tudomásul vették.

5. Olvastatik a Belügyminiszter úr folyó évi január 3-án kelt leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy a vármegyei és városi törvényhatóságokat utasította a levéltáraikban található Széchenyi-iratoknak másolatban leendő beküldésére. — Köszönettel vették.

6. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a Magyar Földhitelintézettől 1901. december 31-én lezárt vagyommérlegét, veszteség- és nyereség-számláját, értékpapírok kinutatását, bevételezések állását, költség számla állását, követelések és tartozások részletezését, a vegyes kiadások elemzését, s jelenti, hogy e számadások főbb része, kinyomatva, az Igazgató-Tanács tagjainak előzetesen megküldett. — A számadások megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kéretnek föl.

7. Ezzel kapcsolatban előterjeszti a főtitkár HEGEDŰS SÁNDOR r. tagnak a folyó évi január 27-én tartott zárt összes ülésen tett kétrendbeli indítványát: a) hogy az Akadémia alaptőkéje ne csak Földhitelintézeti záloglevelekbe, hanem egyéb biztos hitelű s jobban kamatozó értékpapirokba is elhelyeztethessék; b) hogy az akadémiai bérház értéke, bevételei s kiadásai külön is részleteztessenek. — Az első indítványt, tekintettel néhány év előtt ugyane tárgyban hozott határozatára, az Igazgató-Tanács nem fogadhatja el; a második indítványt azonban

maga részéről is helyesli s utasításul adja, hogy az a jelen évi számadásokban figyelembe vétessék.

8. A főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága folyó évi január 23-án tartott ülésében szintén foglalkozott a bérház jövedelmezőségének kérdésével, s a maga részéről elérkezettnek látja az időt, hogy fontolóra vétessék, vajjon nem lenne-e célszerű, a bérház lebontásával, az egész telket a palota folytatásaképpen és stílusában újra beépíteni? — Az Igazgató-Tanács, meghallgatván az akadémiai építész úr e részben készített tájékoztató jelentését, elhatározza, hogy a magas kormányhoz előterjesztést tesz, melyben a bérház helyére esetleg építendő palota-részt valamely állami gyűjtemény elhelyezésére föl fogja ajánlani.

9. A pénzügyi bizottságtól 1902-re készített költségvetési előirányzat, melyet a január 27-én tartott zárt összes ülés ajánlólag terjeszt az Igazgató-Tanács elé, s ezzel kapcsolatban a Bolyai János 100-éves jubileumának megünneplésére vonatkozó javaslat egyhangúlag elfogadtatik.

10. A palota oldalfalán levő Széchenyi-tábla, a közönség tájékoztatása végett,

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGALAPÍTÁSA
1825 NOVEMBER 3-ÁN.

EZ EMLÉK-TÁBLA ÁLLITTATOTT
1893-BAN.

felirattal látandó el s a végrehajtással, a főtitkár felügyelete mellett, HOLLÓ BARNABÁS úr, az emléktábla készítője bizatik meg.

11. Olvastatik MAJLÁTH GUSZTÁV erdélyi püspök úr levele, melyben a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdonában volt „Promissio Andreae Vendramini illustris ducis Venetiarum“ című, jelenleg az Akadémia könyvtárában őrzött XV. századi kéziratot a Batthyány-könyvtár számára visszaköveteli. — Noha az Akadémiát jogilag nem lehetne a követelés teljesítésére kötelezni, minthogy e kézirat több mint 32 év óta birtokában van, mindamellett az Igazgató-Tanács, tekintetbe véve azt, hogy a kézirat valamikor tényleg a Batthyány-könyvtár tulajdonában volt s idejütésének körülményei ma már föl nem deríthetők, a békesség kedvéért, a követelés teljesítésébe beleegyeznek.

12. Olvastatik a Franklin-Társulat múlt évi szeptember hó 27-én kelt levele, melyben kéri, hogy „Magyar Remekirók“ című vállalatába gr. Széchenyi István munkáiból két kötetre terjedő részleteket vehessen föl; valamint a Lampel Róbert-féle könyvkiadó-hivatal 1901. október 24-én kelt levele, melyben engedélyt kér, hogy gr. Széchenyi István Hítel, Világ és Stadium című munkáit úgy drágább, mint népszerű olcsóbb kiadásban közrebocsáthassa, vagy ha a teljes művek kiadása akadályokba ütköznék, azt kéri, hogy Széchenyi összes munkáiból körülbelül 50 nyomtatott ivre terjedő szemelvény-gyűjteményt adhasson ki. — Az Igazgató-Tanács mind a két folyamodónak megadja az engedélyt arra, hogy gr. Széchenyi István munkáiból mintegy 50 nyomtatott ivre terjedő szemelvényes gyűjteményt kiadhasson, azon feltétel alatt, hogy a jog megszerzéseért folyamodók mindegyike 5, azaz ötszáz koronát fizessen az Akadémia pénztárába s a tervbe vett szemelvényes gyűjteményt, a főtitkári hivatal útján, az Akadémia Széchenyi-Bizottságának jóváhagyásáig végett, előzetesen mutassa be.

13. A Franklin-Társulat folyó évi február hó 12-én ajánlatot nyújtott be gr. Széchenyi István összes munkáinak kiadását, ille-

tőleg a kizárólagos kiadói jog átengedését, illetőleg. — Az állandó Széchenyi-bizottság fölkéri, hogy Széchenyi összes munkáinak kiadását illetőleg készítsen javaslatot s terjeszse az Igazgató-Tanács elé.

14. GR. DESSEWFFY AURÉL ig. tag folyó évi január 26-án kelt levelében értesíti az Akadémiát, hogy néhai nagatyja, gr. Dessewffy József, ig. és t. t. hátrahagyott iratainak rendezése közben számos irodalomtörténeti fontosságú irat, s köztük sok, eddig ismeretlen Kazinczy-lévl is, került elő, melyeket földolgozás, esetleg kiadás végett följánl. — Az Igazgató-Tanács a nagybecsű ajánlatot mély köszönettel elfogadja, s erről mind az adományozót, mind az Akadémiát értesíti.

15. NÉHAI SISKOVITS TAMÁS örökösei följánlják az Akadémiának a baranyamegyei Gödre helységben őrzött Siskovits-könyvtárt, azzal a kéréssel, hogy az Akadémiai könyvtárba az innen származó könyveket „Siskovits-könyvtár“ jelzéssel iktassa be. — Az adomány köszönettel elfogadtatik s a könyvek átvételével Hellebrant Árpád helyettes főkönyvtárnok úr bizatik meg.

16. BOLD. WOHL JANKA író nő végrendeletében a maga és bold. nővére, Wohl Stephanie munkáinak tulajdonjogát az Akadémiára hagyta, azzal a kéréssel, hogy az esetleges jövedelem szegénysorsú írók segélyezésére fordíttassék. — Kegelellettel elfogadtatik.

17. Az akadémiai ügyész úr 1901. évi számadásainak megvizsgálására PAULER GYULA igazgató tag kéri föl.

18. KAZINCZY FERENCZ, sátoralja-ujhelyi lakos, mint Kazinczy Ferencz szegény sorsban élő unokája, az Akadémiához segélyért folyamodik. — Az Igazgató-Tanács, tekintetbe véve a folyamodásban beigazolt körülményeket, évi négyszáz korona segélyt engedélyez.

19. BOLD. BEREZ KÁROLY akad. tisztviselőnek egyfelől özvegye, másfelől Darvas Sándorné, a kiskorú gyermekek nevében, kegydíjért folyamodnak. — Az Igazgató-Tanács a három gyermeknek, 18-ik évük betöltéseig, egyenkint száz korona évi kegydíjat engedélyez.

20. Özvegy Mészáros Péterné esedezik, hogy özvegyi eltartás czimen részére engedélyezett évi nyolczszáz koronát, kiskorú gyermeke 18-ik évének betöltése után is, csonkítatlanul továbbra is élvezhesse. — Kegelemből engedélyeztetik.

21. Özvegy Takács Istvánné valami kis segélyért esedezik. — Kegelemből hús korona segély engedélyeztetik.

21. Az akadémiai ügyész bejelenti, hogy az Igazgató-Tanácsból nyert utasításhoz képest a Lánchíd-társulat által az 1870. évben nem váltott és az 1870. évi XXX. törvényzikk rendelkezéséhez képest a Magyar Tud. Akadémiát megillető összegek számszerű közlése végett Budapest székesfőváros Tanácsától a szükséges hiteles adatokat beszerelte és jelenti, hogy a hivatkozott törvényzikk rendelkezése alapján az 1871. évi július hó 1-től számított törvényes elévülési határidő elteltével, vagyis 1903. évi július hó 1-én egy 2000 kor. tőkéről szóló pesti hazai első takarékpénztári betéti könyv (kamat 1892. évi július hó 1-től) 675 kor. 25 fill. készpénztöke s ennek 1901. évi január 1-től járó letéti kamata és a felszaporodott régi kamatokban 4567 kor. 26 fil. fogja a Magyar Tud. Akadémiát megilletni, a mely összegek utalványozását 1903. évi július hó 1-én kéri fogja a Magyar Tud. Akadémia javára. — Örvendetes tudomásul vétetett.

23. Ugyanó jelenti, hogy Betegh Pál felperes részéről a Magyar Tud. Akadémia mint alperes ellen Bolyai „Tentamen“ című munkájának kiadása iránt, szerzői jogbitorlás és 12,375 frt kárterítés czimén indított per a budapesti Kir. Ítéltő-tábla előtt is elintéztetett és a fel-

perest elutasító első bírósági határozat helybenhagyatott. — Tudomásul vétetik.

24. Ugyanő előadja, hogy a néhai Zichy Antaltól végrendeletileg a Magyar Tud. Akadémiának hagyományozott, Budapest VII. ker. Wesselényi-utca 68. sz. alatti ház értéke az akadémiai vagyonmérlegbe eddig nem vétetett föl. — Az Igazgató-Tanács a jelzett ingatlanak az Akadémia vagyonmérlegébe 40,000 koronával való felvételét elrendeli.

26. Ugyanő felhatalmazást kér, hogy a néhai Román Ferencz-féle hagyatékhoz tartozó Szernye-mocsár partjait továbbra is évi 60 korona bérért legeltetésre kiadhassa. — A felhatalmazás megadatik.

27. Végül utasítást kér az akadémiai ügyész arra, hogy Cs. I. 2000 kor. alapítványi tőketartozásának és járulékainak behajtása végett a peres eljárást folyamatba tegye-e? — Az ügyész utasíttatik, hogy a mennyiben az alapítvány és járulékainak kellő biztosítása eszközölhető nem lenne — a behajtást célzó bírói eljárást kérelmezze.

25. Ugyanő jelenti, hogy néhai Adriányi Gyula bécsi lakos végrendeletében 2000 koronát hagyományozott a Magyar Tud. Akadémiának, mely összeg rövid idő alatt be fog fizettetni. — Tudomásul vétetik.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA és B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. tag urakat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1902. február 24-én.

GR. KUUN GÉZA akadémiai m. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt.; Bartal Antal, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Klein Gyula, König Gyula, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinnye József, Zsilinszky Mihály r. tt.; Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

41. PECZ VILMOS l. t. emlékbeszédet tart Tély Iván l. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog kiadatni.

42. SULLY-PRUDHOMME, VAN'T HOFF, THOMSEN k. tagok köszönetüket fejezik ki az Akadémia nevében hozzájuk intézett üdvözlő iratokért. — Tudomásul vétetik.

43. A II. osztály a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalomról javaslatot tevő bizottságba PAULER GYULA, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ rendes és NAGY GYULA l. tagokat; a Semsey-bizottságba. Láng Lajos r. t. lemondván, HEGEDŰS SÁNDOR r. tagot; a Lévy-pályázathoz, Karácsonyi János l. t. lemondván, NAGY GYULA l. tagot küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

44. Alsó-Fejér, Csongrád, Krassó-Szörény, Maros-Torda, Szepes, Zólyom vármegye, Lőcse és Selmezbánya városa másolatban beküldi a levéltáraikban találtató Széchenyi-iratokat. — Köszönettel vétetnek.

45. GR. DESSEWFFY AURÉL ig. tag adományáért (l. Igazg. tan. 14. pont) az Összes Ülés is mély köszönetét fejezi ki.

46. Ajándékok a könyvtár számára, ú. m.: 1. Heller Ágost r. tagtól: *Commentari dell' Ateneo di Brescia per l'anno 1900.* — 2. Van't Hoff: k. tagtól: *L'Equilibri chimique* című munkájának orosz fordítása. — 3. Az egri érseki irodától: 1902. évi névtár. — 4. Richter Aladártól: *Physiologisch-anatomische Untersuchungen über Luftwurzeln.* — 5. Holitscher Fülöptől: *Märchen, Dichtungen.* — 6. Döller Antaltól: 1. A Krakkói Tátra-Egyesület Évkönyve 1901-ről; 2. Egy, Mihály lengyel királytól 1670-ben kiállított kiváltságlevél német fordítása. — 7. Briosi Giovannitól: 1. *Intorno alla anatomia delle foglie dell' „Eucalyptus globulus Labil.“*; 2. *Intorno alla anatomie della Canapa.* 2. rész. — 8. Pantu Zachariástól: *Beiträge zur flora des Ceahlau.* — 9. Spitaler Rudolftól: *Die periodischen Luftmassenverschiebungen.* — Köszönettel vétetnek.

47. Ajándékok a Széchenyi-múzeum számára, ú. m.: 1. *Ueber die Ungarische Akademie vom Grafen Stephan von Széchenyi 1842.* Uebersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Sincerus. Leipzig, Karl Franz Köhler. 1843 (Riedl Frigyes l. t. ajándéka) — 2. Arad város jelentése a gr. Széchenyi Istvánért tartandó gyászistentisztelet-ről. (Tolnai Vilmos ajándéka.) — 3. Gr. Széchenyi Istvánnak a Magyar Tudós Társasághoz, dtto 1858. november 6-án intézett levelének másolata. (Ugyanannak ajándéka.) — 4. A Nemzeti Casino Évkönyve. 1901. Hetvenötödik évfolyam. Budapest, 1902. (B. Radvánszky Béla ig. és t. t. ajándéka.) — Köszönettel vétetnek.

48. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő, 1902. évf. 2. füz. (146. sz.); Archaeologiai Értesítő, XXII. évf. 1. sz.; Irodalomtörténeti Közlemények, XI. évf. 4. füz.; Magyar szójegyzék Szilasi M. Cseremis Szótárához. (Ugor füzetek 13. sz.); DR. KARÁCSONYI JÁNOS: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig; FRANKÓI VILMOS: Szent László levele a montecassinói apáthoz. (Történettudományi Értekezések, XIX. 8. sz.); ASBÓTH JÁNOS: Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. (Történettudományi Értekezések, XIX. 9.) — Tudomásul vétetik.

49. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY rendes és PECZ VILMOS l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **Körrendelet** valamennyi vármegyei és városi törvényhatóságnak. A M. Tud. Akadémia még az 1896. év folyamán elhatározta, hogy a gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből, levelekből, iratokból és ereklyékből múzeumot létesít, a melybe fölveszi: Széchenyi naplóját, kéziratait, levelezését, jegyzeteit, művének minden kiadását, az életére vonatkozó okiratokat, valamint könyv- és hirlap-irodalmat; a személyéhez fűződő ereklyéket; ifjúkori tárgyakat, arcképeket, szobrokat róla s a környezetéhez tartozókról. Ugyanakkor azt is elhatározta, hogy felszólítást intéz mindazokhoz, kik akár Széchenyi-iratoknak, akár ereklyéknek birtokában vannak, engedjék

át ezeket az Akadémia Széchenyi-múzeuma számára. Ezen elhatározással kapcsolatban, a múlt év folyamán tartott összes ülésében létrejött megállapodás értelmében, a M. Tud. Akadémia az általa kitűzött nemes cél elérésének minél hathatósabb biztosítása céljából a közigazgatási hatóságok levéltáraiban Széchenyire vonatkozó írott anyagoknak a tervezett múzeum részére másolatban való átengedése érdekében közvetítésemet kérte ki. Nagy hazánkia az imént letűnt század 30-as és 40-es éveiben élénk összeköttetésben állott az egyes törvényhatóságokkal és közigazgatási hatóságokkal. Hazafiúi éber lelke alig mulasztott el alkalmat, hogy részben önmaga kezdeményezve, részben a hatóságoktól kiindult reforineszméknak irányt és nemzeti tartalmat adva, írásaival, beszédeivel hathatós részt ne vegyen az állami élet kialakításának nagy és nemes munkájában. Köztudomású, hogy ezen tevékenysége révén Széchenyi és a közigazgatási hatóságok között élénk volt az összeköttetés, velök számtalan levelet váltott és felhívást intézett hozzájuk, s viszont a közigazgatási hatóságok odaadó tisztelettel siettek iránta való nagyrabecsülésüket kifejezni és nagy reformmunkájában való közreműködésüket neki felajánlani. Mindezen úgy a gróf Széchenyi Istvántól a vármegyékhez és városokhoz, mint az ezektől Széchenyihez intézett levelek, adatok és egyéb iratok ma úgyszólván a levéltárak helyiségeiben vannak eltemetve. Minthogy az iratok a halhatatlan érdemeket szerzett Széchenyi áldásos működésének áttekintését lényegesen előmozdítanák s a Széchenyi-gyűjteménynek teljessé tételére feltétlen szükségesek: hazafiúi kötelességet vélek teljesíteni, midőn a kitűzött nemes cél elérését támogatva, felhívom a Czímet, hogy a M. Tud. Akadémia kérésének megfelelően, a Széchenyitől eredő, vagy Széchenyihez intézett s a törvényhatóságnak levéltárában és a vármegye területén levő, annak idején törvényhatósági joggal felruházva volt városok levéltárában található leveleket és iratokat, valamint a Széchenyire vonatkozó jegyzőkönyvi határozatokat a létesítendő Széchenyi-múzeumnak hiteles másolatban küldje meg. Nem kétlem, hogy a törvényhatóság, áthatva a cél nemes irányától s azon hála érzetétől, a melylyel a nagy hazafi emlékének minden igaz hazafi tartozik, a kérelem teljesítése érdekében kellő ügyszere-ttel és buzgó gondossággal fog eljárni. — Budapesten, 1902. évi január hó 3-án. — A minister helyett: Gulner Gyula s. k. államtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő:
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1901. évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Kozma Andor* l. t. a márczius 19-én tartott rendkívüli összes ülésen.)

Tisztelt Akadémia! Van szerencsém a Jókai Mór tiszteleti tag elnöklete alatt Bánóczy József l. tagból, a Nemzeti Színház két művészből, Gyenes László és Szaecsvay Imre urakból, valamint alóírott l. tagból alakított bíráló bizottság nevében jelentésemet megtenni.

Mélyen érezvén a kárt, mely a magyar irodalomra a nagy stíli alkotásvágnak elapadásából származik, mi sem állott tőlünk távolabb, mint hogy e verses tragédia-pályázat alkalmából elriasztó túlszigorisággal töltsük be bíráló tisztünket. Erkölesi felelősségünk tudatában méltányos figyelembe vettük, hogy az író ma a divatos közizlés tetszésének ügyes szolgálása oly bő jutalommal kecsegteti, hogy szinte áldozatot hoz, midőn nehezebb végükön fogván a dolgokat, biztos sikert és gyors népszerűséget alig ígérő verses tragédia alkotására fordítja idejét és erejét.

Szívesen kárpótolnók azt az író az Akadémia koszorújával, a ki, e pályázat útján, a magyar irodalomnak és szinpadnak meglevő tragédia-kincsét, ha nem is tökéletes, nem is feltétlenül kiváló, de legalább szerény, igaz értékül elfogadható új darabbal gyarapítaná.

Valóban, nem rajtunk mult, hogy a huszonhat pályamű között egyet sem találtunk, melyet, mint valódi tragédiát, egészében irodalmilag becsesnek s a színszerűség szempontjából mai alakjában előadhatónak ítélnénk.

Fájdalom, a pályaművek eléggé tekintélyes száma legkevesbbé sem ezáfolja meg amaz általános aggodalmunkat, hogy arra a valóban nagy stíli munkára, melylyel tragédiákat lehet alkotni, íróinkat az akadémiai koszorú és jutalom reménye alig buzdítja. Hivatott, igazi dráma-íróra ugyanis, a huszonhat pályamű közül egészében egy sem s részleteiben is csak kevés vall. És még azok a szerzők is, kiknek műveiből írói készség világlik ki,

nem tehetségükkel, hanem inkább csak ügyességükkel, tollforgató és merőben külső színi hatásokra számítgató gyakorlottságukkal mulják felül a többi próbálkozót. Sőt, mint majd részletes bírálatunkból kiviláglik, a tragédia belső tartalmára nézve leglényegesebb tehetség némely jele éppen olyan két pályaműből intett felénk, melynek szerzői a színpadi művek szerkesztési és írási módjáról csak hiányosan lehetnek értesülve s a drámai formában annyira gyakorlatlanok, hogy kezdetleges munkáikat a tán kevesebb ihlettel kieszelt, de kész színi művektől inkább beváló ügyesebb munkáknak elébök tenni nem lehetett.

Nem jelent különben a huszonhat pályamű bőséges új tragédia-termést azért sem, mert azok a bírálók, a kik az utolsó évtizedben több tragédia-pályázat bíráló-bizottságában vettek részt, a most pályázó művek közül nem egygyel már régi ismerősök. Semmi kifogásunk az ellen, ha a már egy vagy több ízben pályázott műveket a szerzők fejlettebb művészettel s tán a nyert bírálatokon is okulva, lelkiismeretesebben átdolgozzák és úgy küldik ismét versenybe. Ámde méltán kelletlenséget ébreszt a bírálókban, ha azt látják, hogy komolyan át nem dolgozott, mit sem javult. sőt javíthatatlan darabok is újabb meg újabb pályázatokon meg újra szerencsét próbálnak.

Ha most már a pályaműveket egyenként vesszük szemügyre, hogy azokról alkotott ítéletünkkel beszámoljunk, teljes hallgatással mellőzhetünk tizenegy darabot. Mint általában az irodalmi pályázatokon, a beküldött művek egy része itt is merőben gyermekes, vagy eszelős tréfadolog. Ilyenről nincs komolyan mit mondani.

A szóra sem érdemes, nagyobbrészt komikus semmiségek-nél annyival jobb a II. számú, „*Stibor*“ című pályamunka, hogy bőbeszédű rossz jámbusait s cselekvénybeli borzalmaait néha unjuk, néha fájlaljuk, de ki már mégsem nevetjük.

A VI. számú, „*A hatalomért*“, a Habsburg Rudolf és Ottokár cseh király nagy történelmi vetélkedéséből meríti tárgyát. Úgy látszik, a szerző eredeti terve az volt, hogy a magyar elemnek e vetélkedésben való döntő részvételéből csináljon valamit, de ez a terv nem sikerült. A darab hosszan, unalmasan nyúlik el, sokfelé ágazik, kuszán gabalyodik össze s hovatovább csupán Ottokár szerelmi története lesz benne lényegessé, de nem érdekessé. Van benne némi törekvés egyes alakok jellemzésére.

A VII. számú, „*A gyanú*“ című pályamunka, a jelenkor magyar parlamenti viszonyait, a corruptiót s az önzetlen ujság-író javító hatalmát veszi keretül, hogy abban egy derék, felvilágosodott, önálló árvaleány gyalázatos tönkretételének s feláldozásának inkább felháborító és gyűlöletes, mintsem tragikus képét fesse.

A XVI. számú, „*Kolduskirály*“ cím alatt Könyves Kálmán királyunk értendő, a kit e darabban második felesége, a buja Predszlava, már jóval az esküvőjük előtt s aztán még négy felvonáson át folyton megcsal. Végül a szegény, jó király lágy, érzelgős irgalomból mégis megbocsát az asszonynak. Szerencse, hogy a királyi udvar ebbe sehogysem törődik bele s így legalább Predszlava végül mégis örökre elmegy. E történeti darabban történeti igazság semmi sincs. A krisztusi irgalom-tannak teljesen hamis felfogása pedig oly erkölcsi puhaságba viszi a szerzőt, melynek süppedő talaján nem teremhet tragédia. A darab jelentetése, a cselekvény szövése s néhány alak rajza gyakorlott kézre vall.

A XIX. számú, „*A sorsintéző*“, valóságos rémdráma. Éppen csak azzal szolgált rá a fölemlítésre, hogy mélység és igazság híján is izgatni képes. A jelenkorban az úri középosztály világában játszik és ez éppen nem rejtelmes színen is tagadhatatlanul sötét és borzalmas tud maradni.

A XXI. számú, „*Árpádok harcza*“ című pályamunkában a dictio művelt hangja kelt némi figyelmet, míg a XXVI. számú, „*Zrinyi Péter halála*“ címűben szerzőjének nagy mérséklete és tárgyilagossága a történelem eseményeinek felfogásában, jelentetésében és megítélésében. Ez is erény, de a tragédiában nem az ilyen erényt keressük.

A XXIII. számú, „*A bosszú*“ című, római tárgyú darabban nevezetes a színpadba és annak mindenhatóságába vetett határtalan hit. Mintha az egész világ és a való ember a maga sokszerű és gyakran kisszerű korlátozottságával teljesen mellékes volna. A színpadon és színészekkel minden lehetséges: ezt kelle a szerzőnek a kétely leghalványabb árnyéka nélkül vallani, hogy ez ármányos bábjátékot megírhatta. De megírta bátran s annyira nem ügyetlenül, hogy a mennyiben a játék szomorúságát komikumra tudná átfordítani, e lehetetlen tragédiából jó operetteszöveget szerkeszthetne.

Az eddig cím szerint fölemlített pályaművek mind olyanok, melyek egy s más jobb tulajdonuknál fogva néhány bíráló szóra érdemesek voltak ugyan, de mégis, vagy sokkal inkább elhibáztak, vagy sokkal hiányosabbak, semhogy a jutalomért való versenyben csak számot is tennének. Sajnálattal kell még e kategóriába soroznunk a XIII. számú, „*Ágnes*“ című, háromfelvonásos történeti szomorújátékot is. Azért sajnáljuk különösen ezt, mert minden pályamű közt éppen ebből villant szemünkbe a tehetség némely legerősebb vonása.

Ágnes, a hősnő, III. András magyar király szerető hitvese, kitől meddősége miatt a király és a nemzet szíve elfordul. Testvérhuga, a nagyravágyó Iduna, e réven ármánykodja be magát

III. András szerelmébe és az udvarnép türelmetlen pártfogásába. Ámde a férjét és királynői méltóságát szenvedélyesen féltő Ágnes hatalmas erélyvel megy küzdelembe a testvéri ármány ellen a maga szent jogaiért. Becsületére válik a szerző tehetségének az első felvonás, melyben a szelíd Ágnes a gyanú, a látszat s a való jelek összeshövedése olyan szilaj féltékenységre és tetterőre ingerli, a minőt ármányos húga nem sejtett volna benne, s a mely, mint fejlemény, mégis érthető és természetes. Ámde a második felvonásban már sok a fölösleges lótás-futás és csinálmány. Itt már csak a két harcban álló nőtestvér viaskodási jelenete hatásos s ebben küzdelmük Iduna ledőftetésével végkép el is dől. A harmadik felvonás már úgyszólván csak toldalék, melyből megint egy izgatató jelenet válik ki, Ágnes vádoltatása és kivallatása a király előtt. Ezután a tragédia, mely voltaképen már a második felvonásban befejeződött, békességes módon ér véget.

Tán e rövid ismertetés is eléggé rávall, hogy e darab nem annyira kész tragédia, mint inkább csak vázlata, terve egy tragédiának. Mint ilyen is el van hibázva, mert cselekvényét már az első két felvonásban úgyszólván fölemészti az a tűz, melylyel a szerző Ágnes féltékeny lelkét eltölti. Ágnesen kívül még csak az ármányos szép Iduna valaki e tragédia-vázlatban. A többi alak jóformán csupa senki. Mégis, ha az a tehetség, a mi ebben a nem sikerült munkában nyilatkozik, nem csupán tűnő látszat, akkor e pályamű szerzője nagyobb mügonddal, több tanulmánygyal és érettebb, komolyabb munkával alighanem értékes művet is fog még alkothatni.

A következő pályaművek már azok, melyek, ha nem is árulnak el különösebb tehetséget, a szindarab-szerkesztés, vagy legalább az írás szép mesterségében való nagyobb avatottságra vallanak. Hogy úgy mondjuk: a verseny voltaképp csupán ezek között folyik.

Nem minden kételkedés nélkül tettük ezek sorába a XV. számú, „*Buda eleste*“ című Martinuzzi tragédiát, melyre egy bíráló már két régebbi pályázatból is emlékezik. Szerinte, a mióta nem látta, inkább romlott valamit, semhogy javult volna. György barát legnevezetesebb történeti tetteinek kevés nyoma van e darabban. Tragikumá abból kerekedik, hogy Izabella királyné szerelmes belé s mert ő nem viszozza e szenvedélyt, sőt mást szeret, féltékenységből romlására tör s végül Castaldo ármányainak segítségével el is veszi őt. Hosszú évek sorának története az, a minek itt egy estén át kellene lejátszódnia. Tán ezért látszik a cselekvény egységessé szövése nagyon erőltetett munkának. Van azonban benne egy-két hatásos színpadi jelenet. Ilyen például Martinuzzi erőteljes föllépése a lázongó néppel szemben s a katonai tettet kívánó pillanatban pabból katonává vetkezése. Castaldo meg-

szokott kulissza-intrikus, de gúnyos gonoszságainak van itt-ott sava-borsa. Az első felvonás a többihez viszonyítva eléggé érdekes, azután a darab mind fárasztóbbá válik. Nyelve és verselése közepes. Sok a tipikus színpadi szólama s a dictio csattanóíul nem nagy szerencsével használja a rimet. Így például a „Petrovics“ névre a „bizonyíts“ szó kómikai rim, mely csak tréfás versszerkezetbe illenék, de komoly műben, s kivált a tragédiában, szemetszűrő ízléstelenség.

A X. számú, „*Brebir bán*“ című, ötfelvonásos tragédiát egy bíráló nem csupán viszonylag legjobb, hanem önálló becsű műnek is ítélte. A bizottság többsége nem osztzik ez ítéletben, noha elismeri, hogy a darabnak vannak olyan előnyei, melyek az olvasót, különösen kezdetben, megnyerik. Igen tetszetős a szín és a történeti idő: Zára, a dalmát-olasz városi republica, a *rinascimento* érdekes korában. A város felett való fenhatóságért Velence és Magyarország birkózik, diplomáival és fegyverrel. Elevenen, csinosan indul a darab. Hamarosan szembeötlik az olaszok és magyarok közt levő kulturabeli és jellembeli különbség. E két különböző elem közt mintegy harmadik, átmeneti árnyalat a zárai patriciusság. Ezek is olaszok, de helyi külön típusuk van, melybe dalmata-szláv vér is vegyül. Íme, Brebir, a Zrinyiek egyik őse, a zárai patricius, a magyarbarát párt vezére. Ő lenne a tragédia hőse is, ha a szerző nem csupán hősies szavalatokra tette volna képessé, hanem tragikai méltósággal teljes, tetterős jellemet, életet, vért és erőt is adott volna neki. Ámde ez a hős, a kinek tragikai bűne egy *mentalis reservatio*, illetőleg egy fentartásos eskü megszegése, szerelemtelen szerelmi históriájában még csak nem is férfi. Olyan leányt vesz feleségül, kiről előre tudja, hogy más szeret s nem őt. E nő a hős háta mögött a szerencsésebb vetélytárssal folyton összeköttetésben van s ennek a férje vezérelte magyarbarát tábor jelszavát is elárulja. A hős Brebir, pedig bokros politikai és hadi teendői közepett erre nem is gondol, valameddig maga az olasz vetélytárs dühből és gúnyból meg nem mondja neki. Azután sem veszi ezt túlságos tragikusán, mindössze klastromba küldi hűtlen feleségét. Maga Brebir ugyanazon gyilkos zárai csöceseléknek esik áldozatul, melyet egykor a velencei elnyomás ellen a szabadság nevében ő lázított fel. Ez tehát a tragikai bukás. Eléggé ismert recipe szerint van csinálva s annál kevésbé hat megrendítően, mert a hősről mindig csak hallottuk, hogy nagy és dicső, de sohasem láttuk, hogy miért az.

Valóban Brebir annyira mondva-csinált hőse a darabnak, hogy a mi ebben ügyes és tetszetős, az akkor is megmaradna, ha a tragédia hőségének szerepét kihúznók belőle. Ügyes és tetszetős pedig a milieun kívül a küszködő, pártoskodó tömegek

szerepeltetése s a nyelv és verselés. De még ez erények is csak egyes részleteknek válnak javukra, mert a sok színpadi mozgalom túlságig felaprózott jelenetekre vezet s a majd ide, majd oda terelt figyelem elveszti a főcselekvény fonalát s utóbb már nem is érti azt világosan. A nyelvet pedig olcsó és nem okos módon használja jellemzési eszközüül a szerző, midőn az olasz szereplők beszédébe sűrűn kever valóságos olasz szavakat és egész kifejezéseket. Mire való ez? Hiszen a színpadi conventio az, hogy a mikor a szereplők az előadás nyelvén beszélnek, az mindig az ő valóságos nyelvüket jelenti.

A bírálók többsége mindezek után „Brebir bán“-t előnyös külsőségeinek elismerése mellett sem tartja önálló becsü műnek, sőt még viszonylag is valamivel sikerültebbeknek vél négy pályaművet.

Ezek közül való a II. számú, „*Laurenzia*“, mely a dél-amerikai köztársaságok spanyol uralom alól és gyarmati állapotból való felszabadulási harczaiban játszik.

Bolívar a szabadító, az „el libertador“ dictatorrá és koronás zsarnokká fejlődnek, ha nem állna résen a következetes köztársasági érzelmeik féltékeny gyanúja, melynek a darabban szerelmi magán rugója is van. Bolívarnak ugyanis a hős amazon, a köztársaságért rajongó Laurenzia a szerelmes menyasszonya, ki érte korábbi vőlegényét, a szintén szigorúan köztársasági Saperót, ugyancsak könnyedén hagyta el. Laurenzia Saperónak s többi köztársasághoz ragaszkodó elvtársának Bolívar ellen való ármányait politikai szempontból helyesli, sőt azok részesévé lesz; de nemcsak azért, hogy a haza szabadságát, hanem hogy Bolívar szabadsághősi becsületét s életét is megmentse. E révén Laurenziában tragikus összeütközés támad politikai elve és szerelme között. Az előbbi már-már Bolívar nemtelen árulójávé, az „el libertador“ meggyilkolására vetemedő Saperó bűnsegédévé teszi, mikor az utóbbi, a szerelem, felülkerekedik s Laurenzia magát löveti agyon, hogy Bolívart megmentse. Az egész cselekvény és szövevény módja nagyon romantikus. De már a hihetlenségig az a hősnőnek, Laurenziának egyénisége. E szép fiatal leány a csatákban hős, a politikában elvhű, a szerelemben pedig szertelen és önfeláldozó. A szerző nem képes bennünket annyira elragadni, hogy ez excentrikus nő-alak lehetséges voltában ne kételkedjünk. E mellett a tragédia vezető szerepe Laurenziáról mihamar Bolívarra siklik át, a ki csak gyöngén lévén egyénítve, maga részére nem nyeri meg, de a hősnőtől mégis elvonja érdeklődésünket. A zajos, puskaporos darabnak e főhibái mellett még az a kisebb baja is megvan, hogy dictiójában idézőjel nélkül más, régiebb szerzők verses mondásai is föl-fölmerülnek. A délamerikai szabadsághősök, egyebek közt, még a „Szigetvári vértanúk“-ból is szavalnak.

A XIV. számú, „Martinovics“ című, színszerűség tekintetében szinte túlsokat ad. Azt a gyanút kelti, hogy mindenáron színvonalhatásokat akarván kiereszkölni, szerzőjének nem volt gondja az irodalmi kvalitásokra. Tárgya a Martinovics-összeesküvés; hőse a pap-forradalmár, kit nagyrészt ugyancsak történeti alakok: Latzkovics, Hajnóczy, Kazinczy s a többiek környeznek. A hős azonban sehogysem válik be tragikus alaknak és érdeklődést, bámulatot s részvétet keltő központnak, mert kezdetben szabadsághős, aztán előretörő hős, majd kisszerű stréber-hős, végül pedig ijedt és legvégül — mert kénytelen is vele — lemondó hős. Irányában és jellemében tehát semmi egység. Viszont szívben és szóban mindig annyira közönséges, hitetlen, cynikus, hogy változásai mellett is egyhangú, untató. A magyarokat nem nemzeti szabadságharcba, hanem francia jakobinus mintára, az általános emberi jogokért vívó forradalomba kívánná sodorni. Ezért magyar társai közt, kik a Rákóczy-hagyományokat keblükben szentségül őrzik s kiknek a magyarság nemzeti léte előbbre való, mint az emberi jogok, nagy a kétség Martinovics forradalmi eszméivel szemben, melyeket igazán ő maga sem hisz. De nem ez a kétség viszi a vállalatot lejtőre, hanem Martinovics szeretőjének, a párisi convent részére Bécsben kémkedő francia színésznőnek árulása. Erre pedig a színésznőt Martinovics szerelemtagadó, oktalan és durva bántalmazó beszédei ingerlik. Legjobb alakja a darabnak egy részeges osztrák katonatiszt, a kiből züllöttsége mellett nemes szív, igaz forradalmi düh és önfeláldozási készség van. Ez a jól rajzolt alak azonban nem okvetlenül szükséges a cselekvényhez s nem teszi lényegében jobbá a darabot. A tragédia vége: az összeesküvők lefejezése a budai vérmezőn. Az áruló francia színésznő megjelenése és szereplése itt színházi képtelenség, vagy, enyhébben szólva, merőben szerzői önkény. A kivégzésre csődült budai polgárok beszélgetése a forradalomról és a forradalmárokról szintén csinált, nem igaz dolog, mert köztudomású, hogy akkor Buda polgársága jámbor németekből állt, kiknek kevés gondjuk lehetett, a külön magyar nemzeti — voltaképen rendi, nemesi — szabadságesszmékre. A magát megemberelt Martinovics nagy beszéde lefejeztetése előtt jól van írva, de retrospectiv politikai önbírálat. Beszélhet-e ember ily tárgyilagosan, mikor már nyakán a hóhérbárd? A Rákóczy-fajta nemzeti szabadságharc dicsőítése, mely a függöny végső legördülte előtt nyomatékosan hangzik fel, nem igazi tanulsága sem a történeti, sem a darabbeli Martinovics-tragédiának. Inkább csak okos, czélszerűen kiesztelt hizelgés a közvéleménynek, mely a színvonal és szalon-kuruczkodásban — tapasztalat szerint — zajos, de ártatlan örömet leli.

Míg „Martinovics“ alighanem olyan ügyes ember munkája,

ki már ennél jobb darabot is írt, addig a XXIV. számú, „*Apa és fiú*“, a színszerüségről kevés fogalommal bíró s azzal nem is törődő költő drámai kísérletének látszik. „Absolon“ ezímmel már e darab is pályázott néhány évvel ezelőtt egy akadémiai díjra. Úgy véljük, akkor még kezdetlegesebb volt. A bírálók akkor sem találták jónak, de akkor is látták benne a tehetséget. A darab, mely jelenetve sincs, ma sem jó, de a benne nyilvánuló tehetségről mi még több elismeréssel szólhatunk, mint elődeink. A tehetség azonban, melyet e pályaműben készségesen méltánylunk, inkább csak általános költő tulajdonokra vonatkozik s nem éppen az a külön adomány, a mi a drámai formában való alkotáshoz kell. Dávid és Absolon bibliai történetét, ezt a valóban megrendítő ős tragédia-tárgyat látjuk itt öt felvonásra osztva, bőségesen áradó, csengő, szép hasonlatokkal és mondásokkal terhelt verses beszédekben, de ezekhez képest kevés cselekedetben. A mi itt elmondódik és történik, az kétségkívül igazi tragédia; de a mint elmondódik és történik, az nem eléggé drámai. Mintha lyrai vagy epikai költő próbálkoznék a drámával. A darab igen kevésbé tér el a bibliától, de midőn egy pontban mégis eltér, nem erősíti, hanem gyöngíti a tragikumot. A darabban ugyanis Dávid királynak az a föltett szándéka, hogy fiai közül Absolont teszi trónjának örökösévé, míg a bibliában trónörökösül nyíltan Salamont vallja. A darabban Absolon azért gyűlöli meg apját, mert nem hiszi el, hogy az valóban neki szánja a trónt. Absolon tehát itt merőben csak félreértésből sodródik a tragikai bűnbe. Oly félreértésből, melyet királyi apja könnyen eloszlat-hatna, s melyet az csak azért nem oszlat el, mert pipogya és papucshős. Ime, így szül egy elhibázás egyremásra nagy hibákat. A félreértés gyöngé alapja Absolon apja ellen törő rettenetes haragjának, Dávid király pedig, mint pipogya és papucshős képtelenség, kivált egy olyan tragédiában, melyben ő maga is keservesen bűnhődik. Mennyivel komolyabb oka volna a lázongásra s végül a lázadásra a vad Absolonnak, ha apja, mint a bibliában, a darabban is elébe tenné öcsesét, a szelíd Salamont! . . .

Jobb lett volna e hibás változás helyett, akkor eltérni a bibliától, mikor az két teljes esztendőtel élkel be Absolon sérelme és fellázadása közé. A bibliai elbeszélésben helyén van ez a két esztendő, mint Absolon duzzogási, elromlási, elszánási ideje. Ámde a darabban ez csak egy felvonásköz, mely alatt mi sem történt s nem láthattuk Absolon lelkének tragikus fejlődési folyamatát. És valóban, nemcsak a szöveg jelzi, hogy a 3. és 4. felvonás közt két évi idő van, hanem úgyis érezzük, hogy a darab itt nagyot dőcezenik. Absolon annyira megváltozva, bűnös elszánt-ságában annyira kifejlődötten lép egyszerre elénk, hogy szinte meghökkenünk: hová romlott a felvonásközben? Három felvo-

náson át csupán zordon, fenyegető, békétlen, a negyedikben egyszerre tevékeny, ravasz, bosszúálló, gonosz és elszánt lázadó. Aztán lázadásának szerencsés első része, mikor a biblia szerint elkergette apját a trónról, a darabból kimarad s az ötödik felvonásban már elzúllott kis csapattal, lelkiismeretfurdalásoktól gyötörve, esüggedten, szinte elijedten várja halálos végzetét. De minden nagy hibája s a drámai lüktetés hiánya ellenére is, e pályaműnek fölöslegesen sok, a szükségesnél legalább háromszorosan több szavában nemes pathos, hősében tragikai jellem van. Jól rajzolt alakja az ármányt vivő asszony, Betshabé királyné is. Egy-egy hatásos monológ és dialóg szintén akad benne. Nyelve és verselése pedig díszesebb, mint a többi pályamunkáé.

E legutóbb ismertetett két pályaművet nem nagyon mulja felül, de a bírálók többségének beható és ismételt eszmecserekből kialakult véleménye szerint viszonylag mégis legjobbnak mondható az I. számú, „*A fekete czár*“ című, ötfelvonásos történeti tragédia. Jeligióje: „Mindig az asszony“.

Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályok küzdelme kettészakítja Magyarországot s a két vetélkedő közt a rettenetes harmadik, a török, örvend. A szegény nép sorából támad azonban egy hős, Cserni Jován, a fél fekete orcájú volt tót szolgalegény, a kit meghílet a haza- és kereszténységmentő eszme: a törököt kell mindenekelőtt kiverni! A jobbára szláv esőselék képzelőtehetőségét megragadja e jelzett s isteni küldetésében hívő ember, köréje sereglik, vezérlete alatt hatalmas keresztes haddá szerveződik s elszántan indul a pogány ellen. Rajongó vezérét pedig a rajongó sereg „a fekete czár“-nak nevezi el. A Zápolya-párti olygarchikus magyar urak megvetéssel, gyűlölettel és megdöbbenéssel nézik a népvezérnek hirtelen kerekedett hatalmát. Csáky hamarosan végezni akar vele. Megtámadja rendes kis seregével a gyűlevész néphadat, de rosszul jár: a fekete czár tönkre veri és megöli őt a harcban. Zápolya most már machiavellistikus politikából kitüntetésekkel a maga pártjára édesgeti a fekete czárt. Fel akarja kelteni benne a nagyzás hóbortját, hogy a jöttmentet ezzel sodorja hibába és vesztébe. De a volt szolgalegénybe szerelmes az udvarnál egy nagyúri szép leány, Forgách Anna. A fekete czárrá emelkedett Jován ugyanis nyomban hősi bosszút vett a törökön, a ki Anna apját Mohácsnál megölte; a néphadnak már-már prédájául esett Csáky-udvarban pedig magát Annát mentette ki egy martalócz szennyes kezéből. Különbén is, Jován Anna szemében nagy férfiú. Ezenfelül magasztosan szereti is Annát. Anna tehát árulójjává lesz az udvarnak és Zápolyának, hogy Jovánt a kelepczéktől megóvhassa. Az udvarral elhitei, hogy ő is a fekete czár vesztére tör s odaadhatja magát ennek kezésül. Ezután, előbb mint kezes, majd utóbb már, mint a fekete czár

menyasszonya, ennek mind hívságosabbá s nagyúriasabbá fejlődő tábori székhelyén él. Közben, az Annától Zápolya álnokságáról felvilágosított fekete czár átpártol Ferdinándhoz, ki a „fenség“ czímmel ruhazza fel. Míg azonban diadalmasan odajár a hadban a Zápolya-párti vezérek ellen, Anna belebotlik Jovánnak egy régi megúnt szeretőjébe. Féltekenység ébred szívében. Ezt a fekete czár paraszt udvarnépe, mely Annában az úrileányt gyűlöli, igen otromba ármánnyal nagyra szítja s végre Anna megint a fekete czárt árulja el Zápolyának. Hamar megtudja, hogy ezt oktalanul cselekedte; szánja-bánja a dolgot, jóvá is tenné, de már késő. Árulása menthetetlenül a bukásba és halálba sodorja a fekete czárt. Török Bálint lekaszabolttatja s fejét elküldi Zápolyának. Annának, mint a középkori tragédiák majd minden olyan nőalakjának, a kit nem tudnánk hova tenni, megnyílik a kolostor.

A darabnak van egységes cselekvénye, van hőse s ennek sorsa és jelleme valóban tragikai. Szándéka nemes, cselekvő ereje nagy, de összeütközésbe jut az aristokratikus világrénddel. Alacsony származásából s szolgálai körülményeiből mohón tör ki; egyszerre nagyobb úr akar lenni a nagy uraknál s szerelmi szenvedélyében és nagyravágyásában nem gondol arra, hogy egy főrangú leány szerelme és keze egy volt szolgálégnyre kész veszedelem. Legjobb tartaléka e hős jellemének az ügyében és küldetésében való rajongó hit, legnagyobb dísze pedig az, hogy szerelmében emelkedett, s még csalódásában s Anna okozta pusztulásában is nemes, szive hölgyéhez nagylelkűen kiméletes férfi. Küzdve lesz nagygyá, küzdve pusztul el — s ezzel szinte elfogadhatóvá s majdnem érdekessé is tesz egy olyan cselekvényt, mely voltaképp csupa színpadi csinálmány. Anna Jovánhoz való szerelmének eredete éppen csak egy dictióba rejtett néhány jámbusból érthető ki. Az olvasó még csak megtalálhatja, mert kíváncsi rá és keresi, de a színpadon a néhány szó elhangzik és a közönség sohasem fogná megérteni: mikor, miért szerette meg a főrangú leány a fél fekete arcú szolgálégnyt. Annának kezesül ajánlkozása, küldetése és a fekete czárnál tartózkodása olyanfajta valószínűtlenség, a minővel bohózat-írók szoktak dolgozni. A paraszt- és cselédármány pedig, mely a szerelmes Annából féltekeny bolondot s gonosz árulót csinál, annyira alacsony, közönséges és áttetsző, hogy sikere képtelenség. Egy igen érdektelen és szerencsétlen szerelmi melléktörténet minduntalan belekotnyeleskedik a főcselekvénybe s egy-egy izetlen és fölösleges változással ép akkor akasztja meg, mikor leggyorsabban kellene előre mennie.

Kivéve a hőst, a főbb szereplők, különösen a nőalakok jellemzése gyöngé. Színpadi kellékek a szerző kitervezte játékhoz, nem pedig igaz emberi egyének. Viszont az olygarchikus magyar

úri typos jól van eltalálva a Zápolya-udvarban duzzogó, gúnyolódó, rossz nyelvű, mindig elégedetlen s a királyi akaratba csak ideig-óráig beletörődő mellékalakokban. Ezek hűsége Zápolyához nyilván csak a pártemberek az időszerint való állásfoglalása. János király nekik csak „primus inter pares“, a kin semmiféle babonás hűséggel nem csüggnék. Az alsóbb rangú nép pedig annál gyanúsabb a szemükben, mert még emlékezetükben van Dózsa György. Elég jó a darab nyelve s kirí magyarosságából az „osztom sorsodat“, „osztozom sorsodban“ helyett. A párbeszédnek gyors drámai üteme van. Jámбусai folyékonyak. Néhány igen sikerült képes mondás mellett feltűnik a képes beszéd túlságos szaporasága s helyenként izléstelen volta. Ez rávall az erőltetésre és hajhászásra.

Igyekeztünk kiemelni mindazt az előnyt, melynél fogva e pályaművet viszonylag legjobbnak ítéltük, valamint ama nagy hibáit is, melyeknél fogva mai készségében legjobb akaratunk mellett sem tarthatjuk költői becsét és színszerűséget párosító s így az alapítvány szabályai szerint az Akadémia koszorújára érdemes munkának.

Miután azonban e jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kijár, ez I. számú, „A fekete czár“ című történeti tragédiát jelöltük meg, mint olyant, melynek szerzője a jutalomra igényt tarthat.

Jelentés az 1900—1901. évi Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. a márczius 19-én tartott összes ülésen.)

A gróf Karátsonyi-pályázat bíráló bizottságának tagjai *Heinrich Gusztáv* r. t., *Riedl Frigyes* és *Herczeg Ferencz* l. t. t. voltak. Az előadónak választott *Herczeg Ferencz* a következőkben terjeszti be jelentését.

A jutalomra tizenhárom vígjáték pályázott.

Ezek között van négy versben írott. Történelmi keretet ugyancsak négy pályázó választott. A többi pályamű modern társadalmi vígjáték; egyikre azonban az irányszínmű elnevezés is ráillenek, a mennyiben antiszemita irány vonul rajta végig.

Irodalmi szempontból tekintve a pályázat eredményét, azt gyarlónak kell mondanunk. Hat pályamű minden írói hivatottság hiányában szűkölködő kezdők kísérletezésének látszik. A 3., 4., 5., 6., 7. és 12. számú pályaművekben ugyan felesillámlik némi tehetség, de azért e művek is azt a benyomást teszik a bírálóra,

mintha ifjú szerzők első kísérleteivel volna dolgunk. Egyik — az 5. számú — igen jól választotta meg tárgyát, de a szerzője nem tudott mit kezdeni a hálás anyaggal. A másik — a 7. számú pályamű szerzője — ügyesen versel, egyébként azonban magán- és karénekekkel berendezett rossz operaszöveget ad. A 3., 4., 6. és 12. számú pályaművekben némi jelenetelési ügyesség érvényesül, de ezen, valamint az előbb említett művek előnye egészben véve oly szegényesek, hogy megemlítésükkel csak tanulásra, de nem alkotásra kívánjuk serkenteni a szerzőiket.

Az összes pályaművek között csak *egy*et találtak a bírálók, mely figyelemreméltónak nevezhető. Ez a 9. számú, *Zrinyi György házassága* című 3 felvonásos történeti vígjáték. E pályamű kimagaslik összes versenytársai közül, a mennyiben legalább írójának nemesebb igyekezete és saját írói mesteriségének komoly megbecsülése mellett tanúskodik. Figyelemre méltó mindenek előtt e vígjáték nyelvezete. Az író jól és könnyen versel, nyelve — ha nem is mondható jellemzőnek — mégis előkelő és kellemesen gördülő, bár ritkán erőteljes. Másik előnye e vígjátéknak a természetes jelenetelés, mely szerzőjének szinpadai érzéke mellett tanúskodik.

Sajnálatos, hogy ezen előnyök nagy és szerves hibákkal párosulnak. A bonyodalom szövése erőltetett és valószínűtlen. Zrinyi György jegyben jár Bánffy Máriával, a kit nem szeret; hogy túladjon rajta, eljegyzi magát Széchy Magdolnával, a kit szintén nem szeret. Ebből indul ki a bonyodalom. A szerző nem tudja velünk elhítenni, hogy Zrinyinek szüksége volna a második eljegyzési komédiára. Bánffy Mária, a hős első jegyese, ugyanis maga sem szereti Zrinyit, a mellett annyira önzéretes leány, hogy mi sem látszik könnyebbnek, mint a vele való szakítás. Így az egész vígjáték, mely hamis és valószínűtlen föltevésekből indul ki, azt a benyomást teszi az emberre, hogy fölösleges.

Hősei jellemzésében szintén gyöngének mutatja magát a szerző. Legsikerültebb alakja Széchy György, a furfangos, fukar, kicsinyes, a mellett hitében erős protestáns nagyúr. A vígjáték többi alakjai azonban élettelenek, maga a főhős pedig belsőleg hazug jellemű. A színműírónak joga van hozzá, hogy a darabja hőségé ellenszenves jellemű embert is tehessen, ha a művészi cél, melyet maga elé tűzött, ezt így kívánja. Szemmel látható azonban, hogy a mi szerzőnk rokonszenvesnek, férfiasnak, sőt hősnak akarta feltüntetni Zrinyit; a csomó bogozása közben azonban engedményeket tett a mesének a hős jelleme rovására. Nem uralkodott az anyagon, hanem az anyag uralkodott rajta. Zrinyi György, a pogányverő hős, a kiről hazafias lelkesedés

hangján beszélnek a darabban, a fiatal leányokkal szemben szélszélyes, megbízhatatlan, olykor pedíg bántó módon fontoskodó, önhitt és férfiatlan. Ennek következtében sem ő, sem maga a vigjáték nem tudja lekötni az érdeklődésünket.

A Karátsonyi-jutalom a viszonylagos legjobb műnek csak úgy adható ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek találtatik. Mivel az idei pályaművek közül a legjobb is csak nyelvi tekintetben mondható becsesnek, drámai és színi tekintetben azonban nem, sajnálatunkra, arra kell kérnünk a tekintetes Akadémiát, hogy méltóztassék *a díjat ki nem adni.*

Jelentés az 1901. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Endrődi Sándor* a márczius 19-én tartott összes ülésen.)

A beérkezett pályaművek számát tekintve, ez a pályázat mindig sokat ígérőnek mutatkozik, bírálat után azonban legtöbbször meddőnek szokott bizonyulni. Most is eredménytelenség az eredmény. A beérkezett 54 pályamű túlnyomó része — számra 32 darab — nem egyéb, mint igazi merénylet a közízlés ellen, száználmas önképzőköri kísérletek, osztályt ismétlő diákok zöldségei, csöndes rímtébolyban szenvedő, zavart agyvelők sanyarú izzadmánya. Valóban, alig érdemes rájuk szót vesztegetni. Szellemi színvonaluk jellemzéséül álljon itt két idézet. Az egyik „*Tettre hívás*“ czímmel az új nemzedéktől vár szebb jövőt s ebbeli reményét így fejezi ki:

Ezektől várok én egy szebb jövőt,
S ezektől várok egy új Báthoryt,
A ki a nemzet élére kiáll,
És hős példákkal tette bátorít.
Villog majd újra az éles aczél,
A melyet most a *rozsda marja meg.*

A másik „*Vörösmarty szobránál*“ czímmel így emlékszik meg a költő utódjairól:

A családból még két sarj él;
Egy Béla, mint államtitkár,
Szolgálja most a nemzetet,
Es porba hull, a mi sivár.

Azután 14 darabbal következnek az úgynevezett tuczatversek, melyekben a nyelv tűrhető, némi forma is található, a verseselés nem zakatol, a rímek csengenek, de százszor hallott,

elcsépeelt minden gondolat s vers és hatás egyformán lelketlen. Ezek a pályázat legszomorúbb darabjai. Élettelenek, mint a visszhang, merevek mint a kaptafa, megszokottak és unalmasok, mint az országút.

Végül lefogy a számtömeg s nyolcz vers marad mint egyben-másban figyelemreméltó. Ám diadaluk nagyon viszonylagos, mert a megelőző izetlenségek átolvása után a csüggedt ítélet mohón kap rajtuk s hajlandó túlbecsülni, magasabbra értékelni őket, mint voltaképpen érdemlenék. Tény, hogy jobbak a többinél. Nemcsak a közölhetőség színvonalán állanak, de van mondani valójuk s iparkodnak meghatni a kedélyt. Szerkezetileg azonban egyik sem áll művészi magaslaton. Vagy terjengősek, mint a különben gonddal megírt *Borongás*, vagy hézagosak, mint a *Mért nincs ma költő?* című, mely éppen nem szolgálja az igazságot akkor, midőn a küzdelemre fáradt néptől minden poétát megtagad, holott volt valaki (nem is közönséges költő), ki „a fáradt küzdelemnek hanyatló korszakán merengett“.

A *Honvág*, *Petőfi emléke*, *Édes hazám*, *A szabadságról*, *Arany szobra előtt* címűek nincsenek gondolat, erő s érzés híján, de reminiscenciák nélkül sem, és kidolgozásuk szintén egyenetlen, aránytalan. A szatirának nevezett *Világpolgár* sok igazat és okosat mond el, s nem is rosszul, megszívlelhető tartalmában azonban semmi sincs a szatirából, sajnos: a művészetből is kevés. Végül az *Egy költőnek* című vers szerzője azt a poétát énekli meg, a ki magyar nyelven, de magyartalan szívvel zengi dalait, a magyar érzés egy húrját sem bírja megrezdíteni, nem tud meghatni, mindvégig előkelő, hideg és idegen marad. Ebből a versből lehetett volna legtöbbet csinálni. Themája korszerű, hangja új, keserősége jogos, igazságainak elmondása szomorú szükségesség. Kár, hogy hiányzik belőle a művészi meggyőződés magával sodró ereje s a szép eszmét kellő fényben ragyogtató műgond. Csak jelzése, csak vázlata egy értékes lírai gondolatnak.

Mindent összefoglalva: koszorút egyik pályamű sem érdemel s a bíráló bizottság, melynek tagjai ezúttal *Baksay Sándor*, *Endrődi Sándor* és *Lehr Albert* voltak, szavazattöbbséggel azt ajánlja az Akadémiának, hogy a pályadíjat ne adja ki.

Jelentés

a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról.

(*Szily Kálmán* főtitkár márczius 19-én felolvasott jelentése.)

Id. báró Wodianer Albert végrendeletében 50,000 korona tőke-összeget hagyott a Magyar Tud. Akadémiára, azzal a rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, tehát 1000 és 1000 korona, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kiket erre a M. Tud. Akadémia legmértőbbnek ítél. A M. Tud. Akadémia, az Ügyrend értelmében, a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot kérte föl a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére. A megyei kir. tanfelügyelők 44 vármegyéből, részletes indokolás kíséretében, összesen 87 néptanítót ajánlottak a jutalomra. A bíráló bizottság mindenkor az Akadémia elnökeiből és titkáraiból, tehát összesen kilenc tagból áll, s a bizottság tanácskozásaiban a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgatótanácsa magát két-két kiküldöttje által képviselteti. Ez alkalommal is, mint a múlt évben, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium Halász Ferencz és Kacs Kovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Lakics Vendel és Trájtler Károly székesfővárosi igazgató-tanító urakat küldötte ki. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a minősítmenyi táblázat elkészítésére Lakics Vendel igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábízott feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bíráló bizottság folyó hó 17-én tartott ülésében vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokról készített minősítmenyi táblázatot s figyelembe véve az ajánlottaknak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítása helyes módszerét, továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett fáradozását, teljes egyértelműséggel:

Sárkány Gábor munkácsi állami elemi iskolai igazgató-tanítót és

Kondor Ferencz halmosi állami elemi iskolai tanítót (Vas megyében) ajánlja az Akadémiának az 1901. évi b. Wodianer-féle jutalommal való kitüntetésre.

Indítványozza továbbá a bizottság:

1. hogy a Vallás- és Közoktatásiügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete a bírálati anyag beszerzéséért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló bizottságnak adtak;

2. a tanfelügyelők ajánlatai és a bizottságtól készített minősítményi táblázat terjesztessék föl a Vallás- és Közoktatásiügyi Miniszteriumhoz, esetleges fölhasználás végett;

3. ha az Akadémia a bizottságnak a jutalom odaitélésére vonatkozó javaslatát elfogadja, *Sárkány Gábor* és *Kondor Ferencz* urak értesítendők a személyöket ért kitüntetésről és kérdés intézendő hozzájuk, hogy személyesen akarják-e a jutalmat fölvenni az Albert napját követő összes ülésen, vagy pedig a díj nekik megküldessék.

A Pray-codex.

Kivonat *Réthei Prikkel Marián* úr január 8-án felolvasott értekezéséből.)

A Nemzeti Múzeum könyvtára „Quart Hung. 387.“ jelzet alatt egy rendkívül becses Árpád-kori hártakönyvet őriz, mint a magyarországi könyvirásnak és könyvfestésnek legrégebb ismert emlékét, a mely sok egyéb nagybecsű régiség mellett fentartotta nyelvünk legelső összefüggő emlékét, a Halotti Beszédet és Könyörgést, egy teljes középkori missalét s egyik legrégebb történeti kéziratunkat, az ú. n. Pozsonyi Kis-Krónikát. Ez a *Pray-Codex*.

A fakult levelű bőrkönyvnek származása azonban még mindig homályba van burkolva. Értéke pedig nincsen kellőképen tisztázva.

E kettős feladatnak megoldására törekszik a szerző értekezése, melynek eszmemenete a következő sorrendben halad: 1. a codex leírása, 2. tartalma, 3. egyes részeinek írása, 4. a részek eredeti összetartozása s egymásutánja, 5. az egyes részek méltatása, 6. a codex Benedek-rendi eredete, 7. egykori használatának helye s ideje, 8. iratásának ideje és helye, 9. története, 10. irodalmának teljes repertoriuma.

A codex 172 kis folió-alakú lapozatlan hártalevélből áll. Egyike a legcondosabban készített codexeknek. Csinos, könnyen olvasható rideg gót betűkkel, jó fekete tintával van írva. Három bekötéséről biztos tudomásunk van. Ámde ezeken kívül fel kell tennünk még legalább egynek hajdani létezését, mert már az

első ismert bekötésben az egyes részek össze-vissza vannak hányva.

A codex-tartalma a legrégebb ismert bekötés szerint a következő:

A két első, valamint a velük összefüggő 15. és 16. leveleken *magyarországi zsinati határozatok* vannak. A közbeeső 3—14. leveleken „*Libellus in ordine Romano*“ címmel általános egyházi kánonok (rubrikák) találhatóak. A 17—24. leveleket a *naptár* foglalja el kiegészítő részeivel. A 25. és 32. leveleken *történelmi följegyzések* vannak, melyek közé a 26—31. levelekre *2 husvétmutató tábla* van írva. A 35—40. leveleken a *praeparatio ad missam* (misére való előkészület) következik. A 41. és 52. összefüggő levelekre a megváltás főmozzanatait ábrázoló 5 kép van rajzolva, s közéjük a 42.—51. leveleken az *ordo et canon missae* (mise-rend és kánon) van helyezve. Az 53.—154. leveleken a *különböző misék* következnek s velük kapcsolatban különféle *benedictiók* (áldások) és a *temetési szertartások*, melyeket a *Halotti Beszéd* és *Könyörgés* levele zár be. A 155—164. leveleken a *Libellus folytatása* s végül a 164—172. leveleken a csonka *proprium missarum ordinis s. Benedicti* (a benzések sajátos misegyűjteménye) található. Ez a codex fő tartalma. Közben azonban az elsorolt részek közt egyéb dolgok is vannak, melyek részben a naptár, részben a misekönyv kiegészítésére valók. Egy részüket már eredetileg beleírták, más részüket pedig későbbi kezek rótták az üresen maradt helyekre.

A gyűjtemény *három fő kéznek írása*: más írta a hazai kánonokat, más a Libellust és más a codex többi részét. Mellékes, lapszéli és sorközi bejegyzést később mintegy 30 különféle kéz írt bele, hol gondosabban, hol kuszáltan

Az írás, a codex tartalma, leveleinek összekötése s esetleges jelek alapján megállapítható, hogy *valamennyi része egy időben került össze*, még pedig a következő egymásutánban:

Legelől volt a hazai kánonokat tartalmazó összefüggő 4 levél (1.—2. + 15.—16.). Következett a Libellus (3—14. + 156.—164. + 155. = összesen 22 levél). Ez után volt a két képes levél (52. és 41.). A kalendáriumnak s kiegészítő részeinek 8 levele (17.—24.) után nyomban a krónika köttetett a két husvétmutatóval (25.—32. = 8 levél). Ezt követték a praeparatio (33—40. = 8 levél), az ordo és a canon (42.—51. = 10 levél) és a különféle misék az agendával, benedictiókkal és a halotti szertartásokkal (63.—154.—102 levél). Végül voltak azután a benzések szentek külön miséi (164.—172. = 8 levél).

A *Kálmán kora-beli* két hazai zsinathól származó *határozatok* hű képet nyújtanak róla, miképen igyekezett az egyház hazánkban szolgálni a nemzetnevelés szent ügyét.

A *Libellus* általános egyházi rubrikákat tartalmaz. Két érdekes, későbbi bejegyzés található benne: az egyik bizonyítja az ú. n. chiliasmus-babonának hazánkban való egykori létezését; a másik meg a patarénok v. bogomilok tanításával polemizál, kik a 13. század elején tűntek fel országunkban.

A *két képes levél* levő késsel s pirossal diszitett öt rajz nem annyira művészi becsénél fogva, hanem azért nevezetes, mert ezek a legrégebb ismert magyar kéztől származó rajzok.

A *naptár* nemzeti jellegét határozottan bizonyítja az a körülmény, hogy a magyar szentek és a nemzeti védőszentek nevét legnagyobbbészrt pirossal jelzi. Számos oly sajátosság lelhető benne, melyek csak a legrégebb középkori naptárakban tűnnek elénk. Későbbi bejegyzései között több kortörténeti érdekességű akad. Az év különböző napjaihoz 24 halálozás van későbbi kezektől beleírva: ismeretlen egyháziak s világiak, nők és férfiak, kik bizonyára oda valók voltak, hol a codex egykoron használtatott.

A *krónika* nem annyira fontos történeti adatai miatt nevezetes, mint inkább azért, hogy legrégebb történeti kéziratainknak egyike. Historikusaink *Pozsonyi Kis-Krónika* néven ismerik. Évszámai 997-től 1210-ig terjednek. Mindössze 43 évhez van benne szűkszavú történeti feljegyzés. Eseményei közül körülbelül 35 országos, 15 pedig (magyar) egyházi jellegű, s az utóbbiakból 10 különösen a hazai benzééseket érdeklő. Egészen biztosra vehető, hogy a leírója egy másik krónika után másolt, mert évszámai s adatai több helyt hibásak, azután meg az egyes évek között nagy hézagok vannak. Minden szűkszavúsága mellett több oly adat található benne, melyekre más forrásokban nem igen akadhatni.

A *két hűsvétmutató tábla* inkább csak historiai szempontból érdekes, a mennyiben mindkettőben 4—4 későbbi bejegyzés található. Különösen fontos az elsőnek 1151—1180 évek közti üresen maradt helyére irt azon bejegyzése, mely a missalé templomának 1228 nov. 14-én történt fölszenteléséről értesít, mert ennek alapján határozta meg Békesi Emil a codex egykorú deáki használatát.

A *teljes misekönyv* rendkívül becses liturgiai régiségeket tartalmaz. Vannak tulajdonságai, melyek csak a legrégebb külföldi missalékban találunk párjukra, sőt több olyan sajátosága is van, a melyek sehoh másutt nem lelhetők fel. Legérdekesebb tulajdonsága pedig az, hogy fentartotta számunkra a misemondásnak sajátos Árpád-kori formáját, mely a mai általános miselaktól sok tekintetben eltér. A különféle misékből hiányzik a lectio és az evangélium, melyekre a középkorban külön könyvek voltak. Nemzeti szempontból különösen kiemelendők benne

a magyar szentek miséi, a melyek ékesszólóan tanuskodnak róla, mily szeretettel övezte körül az ősi magyar egyház saját megdicsőült véreit. Nagy gondot fordít továbbá hazai védőszentjeinkre is. Rendkívül gazdag fogadalmi misékben, a melyek élénk tanúbizonyságai, mily nagy odaadással gondoskodott a régi magyar egyház hívőinek testi s lelki szükségleteiről. A fejedelem iránt való szeretetre vall, hogy külön-külön miséje van a királyért háború és béke idejére.

Legértékesebb része azonban a gyűjteménynek az ú. n. *Halotti Beszéd*, mely az utána levő rövid *Könyörgéssel* az Árpádok korabeli magyar nyelvnek egyetlen nagyobb összefüggő emléke. A „*Halotti Beszéd*“ elnevezése helytelen, mert nem valamely halott koporsója felett mondották, hanem miután már a holttestet sirba tették és beföldelték, Ennélfogva helyesen vagy „*temetői*“, vagy „*sírbatételi*“ beszédnek kell mondanunk, annál is inkább, mert minden temetés alkalmára szólt. Szerzője akár mint szónok, akár mint író, akár mint nyelvész méltán foglalhat helyet irodalomtörténetünk pantheonjában. Bebizonyítható, hogy a codex írójának önmagától fogalmazott eredeti alkotása. Kétségtelenül legbecesebb, mint nyelvemlék, a mely nem csupán a 12., hanem egyszersmind az előző századnak nyelvét is megőrizte számunkra. Nyomós egybevetésekkel igazolható, hogy nyelvjárása göcseji jellegű; tehát írójának dunántúlinak kellett lenni. A *Könyörgés* a szerzőt, mint műfordítót mutatja élénk; s rövid hat soros fordítása is elárulja, hogy ügyesebben fordít, mint a későbbi századok igen sok fordítója.

A *benzés szentek külön miséi* a gyűjtemény származására vetnek fényt. Ezek a codex számos más helyével egyetemben tagadhatlanul igazolják, hogy a nagy értékű emlék a *hazai Benedek-rend körében jött létre*.

Hosszú idő, kerek egy század telt bele, míg tudósaink ki tudták deríteni a helyet, a hol egykoron kétségtelenül éltek vele. Békesi Emil mutatta ki 1874-ben Ipoly Arnold vizsgálódásai nyomán, hogy hajdan a pozsonymegyei Deáki község templomában használták

Deáki földje a pannonhalmi apátságnak Szent István adományozta eredeti birtokai közül való. Az alapító levél (1001.) „Wag“ néven említi. A 11. és 12. században majd „terra Wag“, majd „terra Sala“, majd pedig „terra Sala supra Wag,“ a 13. század elején megint „terra Sala“, vagy pusztán „Sala“ nével nevezik az apátság oklevelei; 1240-ben tünik először elő „Diáki“ elnevezése. Kettős tagozódású (emeletes) megújított Mária-egyházát, a mely azonban kisebb alakban már Szent László idejében is fennállott, 1228. november 14-én szentelte fel IX. Gergely pápa megbízásából Jakab nyitrai püspök.

A templommal kapcsolatos rendház, nem volt önálló kolostor, hanem inkább csak ú. n. residentia (székház), melyben az anyamonostorból a gazdaság vezetésére oda küldött rendtagok (jobbára laikus fráterek) a kánonok szerint közösen éltek. Deákiban maguk a benézések lelkeszkedéssel nem foglalkoztak, hanem e célra fizetett világi papokat tartottak, kik a plebániái teendőket az alsó templomban végezték; míg az emeleti templom tisztán a szerzetesek számára szolgált.

A codexnek több világos helye tanúsítja, hogy *egyenesen a deáki kettős templom használatára készítették.*

A későbbi bejegyzésekből meg lehet állapítani, hogy a 12. század végétől egészen a tatárjárás koráig használták Deákiban.

A gyűjteménynek igen sok jele van, a melyek határozottan 12. századi eredetre vallanak. De ezek mellett oly meg nem czáfolható erősségeket is találhatni benne, a melyek alapján *iratásának idejét a 12. századnak egy meghatározott szakára tehetjük, nevezetesen 1192 és 1195 közé.* A Pray-codexet minden bizonynyal ezen évek között írták.

Eleve is kizártnak kell tartanunk azon föltevést, hogy Deákiban írhatták, mert itt nem tartózkodtak oly tudós rendtagok, kik könyvirással foglalkoztak. Ezeknek helye az anyakolostor volt.

Tehát már pusztán az egyszerű logikus következtetés is Pannonhalmára utal bennünket. De e mellett magában a gyűjteményben is vannak nyomós bizonyosságok reá, hogy *a pannonhalmi anyakolostorban írták a deáki templom és rendház számára.*

A tatárjárás dűlásával Deákiban nyoma vész. A rendház elpusztultával valamely idegen helyre került. Hogy hová, nem tudjuk, legfőllebb elgondolhatjuk. Valamelyik világi pap vihette magával (talán a szomszéd Taksonyba). Négy századon keresztül semmi nyomát se találjuk. A 17. században a pozsonyi káptalan tulajdonába került, mint a második levél felső részén levő „Capituli Posoniensis Litt. M. 1632.“ bejegyzés kétségtelenül bizonyítja. S ha elgondoljuk, hogy Pozsony és Deáki között nem valami nagy a távolság, könnyen elképzelhetjük, hogy valamelyik világi plebánia (talán a taksonyi) révén került Pozsonyba.

Praynak azon állítása, hogy egykoron az ó-budai káptalan tulajdona volt, s ennek megszüntével Pázmány Péter adománya révén a pozsonyiéba ment át, teljesen tarthatatlan.

Égészen az 1812. év végeig maradt a gyűjtemény Pozsonyban. A következő esztendő elején a Nemzeti Múzeumba került, a melynek mai napig egyik legértékesebb középkori kézírata s az egész magyar nemzetnek féltve őrzött drága ereklyéje.

Pray György hírneves történetíró hívta fel a figyelmet

először (1770.) a benne levő magyar beszédre, a melyet rendtársa Sajnovics János jezsuita nyomban ki is adott. Azt azonban nem állíthatni, hogy Pray volt a fölfedezője. Jóval valószínűbb, hogy *Schier Xystus* tudós Ágoston-rendi pap (megh. 1772.) ismerte fel először nagy értékét s hívta föl reá Praynak is a figyelmét.

Pray és Sajnovics révén természetesen fölébredt iránta a tudós világnak érdeklődése. S azóta számosan adtak ki belőle részleteket és tanulmányozták tartalmát. Baththyáni Ignác erdélyi püspök nevezte el minden megokolás nélkül „*Sacramentarium Boldvense*“ : boldvai misekönyvnek. S ezen elnevezése általánossá lett egészen addig, mígnem Toldy kegyeletből a *Pray-codex* nevet adta neki.

Jelentés vatikáni kutatásaimról.

(Felolvasta *Tóth-Szabó Pál* úr a január 13-iki ülésen.)

Történetírásunk az utolsó évtizedekben nagy arányú fejlődést mutat. Bizonyára nem utolsó tényező volt erre nézve az a körülmény, hogy a nagy elmék mellett, kik ez években teremtő erejük összességét vitték a tudomány szolgálatába, levéltáraink egymásután nyíltak meg s értékes kincsek mai napig is szinte kimeríthetetlen gazdagságban tárulnak a kutatók elé. Hozzáférhetővé lettek nemcsak a hazai, de a külföldi levéltárak is, melyekben előbb — bár mértékkel is — meríteni csak kevés kiváltságosnak jutott osztályrészül. Ezen utóbbiak közé tartozik a vatikáni levéltár is, melyet a tudományért és minden nemes eszméért lelkesülő egyházfő, XIII. Leo. 1880-ban minden megszorítás nélkül nyitott meg az összes nemzetek fiai előtt. Csak növekedett értékben és gazdagságban, mikor a letűnt század kilenczvenes éveinek elején az ú. n. „vatikáni“ levéltárhoz a „lateráni“ vagyis a „Dataria“ gazdag levéltárát is hozzácsatolta.

E sorok írója szintén részesült abban a ritka szerencsében, hogy az 1901. év téli és tavaszi időszakában a Magyar Tud. Akadémia és rendfőnöke, nem különben Fraknoi Vilmos püspök úr kegyességéből több hónapot tölthetett a történettudomány e megszentelt forrásainál. Fogadják e helyen igaz hálámat, őszinte köszönetemet támogatásukért. Azonban sajnálattal kell bevallanom, hogy ez öt hónap nagyon is rövid idő volt, valóban saszárnnyakon repült. Egy ember-élet ernyedetlen szorgalma, fáradhatatlan munkássága elenyésző porszem a Vatikánnak szinte végtelen adattárával szemben. Hónapok kellene, mig tájékozunk magunkat e rengeteg termék rengeteg tartalmában. S ha mégis,

e valóban nem könnyű helyzetben, valamelyes eredményt tudtam felmutatni, úgy azt első sorban Fraknoi Vilmos püspök úrnak kell megköszönnöm, ki évtizedeket töltvén a Vatikánban, nagy tudásával, lekötelező szivességével biztos kalauzként vezetett munkálkodásomban.

Kutatásaim főtárgyát VI. Sándor pápa, családi nevén: Borgia Rodrigo, supplicatiói képezték. Átvizsgáltam e supplicatiók 130 kötetét, a 982—1111 számmal jelzetteket 1500. december végéig.*

A supplicatiók érdekes képet tárnak előnkbe az egyházi, a vallás-erkölcsi, a kulturális, a társadalmi életről, s mint ilyenek megérdemlik a gondos tanulmányozást. Egyenként nem mindig, sőt mondhatjuk, a legtöbbször nem országra szóló fontosságúak, de összességükben határozottan értéket képviselnek. Összességükben minden kétséget kizárólag hozzájárulnak egy kor képének igaz megrajzolásához, öleljen fel bár e kor egy rövidke évtizedet csak, mint a jelen esetben. Sőt nemcsak hozzájárulnak, de nélkülözhetetlenek. Mert a ki valamely kornak való képét akarja nyújtani, az első, ellenvetést nem tűrő feltétel, hogy az akkori társadalom minden rétegének általános gondolkozásával, uralkodó eszméivel, testi-lelki szükségleteivel, nemcsak tetteivel, de benső vágyaival, titkos óhajaival ismerős legyen. És éppen ezekről tudósítanak minket a supplicatiók és éppen ezért megbecsülhetetlen források.

A supplicatio tárgyának gazdag változatosságával karöltve jár a supplicáló, a folyamodó személyek különböző volta. A társadalom minden rétege megtalálja képviselőjét. Megtaláljuk itt, még pedig ismételtén a koronás királyt s tőzsomszédságában a durva kordát viselő franciskánus frátert; az erőszakos Váradi

* Ezenkívül átnéztem VIII. Ince pápának a veszprémi egyházmegyére vonatkozó bulla-regestáit, Theinerrel kapcsolatban. Az itt tapasztaltak arról győztek meg, hogy nagyon is indokolt volna e regesta-sorozatnak, az ú. n. „Regesta Vaticana“-nak újból való átnézése. Mert hogy a VIII. Ince-nél tapasztalt hiányokat ne is említsük, csak egy körülményre akarunk figyelmeztetni: lehetetlennek tartjuk, hogy VI. Sándor 120 kötetnyi „vatikáni“ regestáiban csupán 12 darab magyarországi bulla található, a mennyit Theiner kiadott. (Mon. Hist. Hung. II. 536—553. ll.) Átkutattam végül Martinengo bécsi pápai követnek olasz nyelvű jelentéseit az 1551., 1552., 1553. és 1554. évekről. E jelentések hiányosak, legteljesebbek a két első évből valók. Mindmégannyian a nagynevű államférfiú, Martinuzzi Fráter György személyével, politikájával, megöletésével s az ezt követő pörnek tárgyalásával foglalkoznak. Annýira magyar vonatkozásúak e jelentések, hogy úgy a mint vannak, összesen és egyenként kiadhatók volnának. Martinengo jelentéseinek, valamint a supplicatiókban található mintegy 600 promotiónak egyházmegyék szerint való ismertetését más alkalommal fogom közzétenni.

Pétert, Kalocsa érsekét, a mint egyik kezével szerzetes rendeket tör össze s emel fel másokat a másik kezével; a szegény oltárigazgatót, a mint fölszenteltethetéseért esedezik, és Szathmári Györgyöt, a hatalmas kancellárt, ki egy püspöki szék birtokában a fel *nem* szentelésért folyamodik; meg a törökverő Frangepániakat, a királysértő Ujlaki Lőrinczet, czinkostársát, Beriszló Bertalan vránai perjelt s a becsületes nagy-szebeni bírót esküdtjeivel együtt.

E supplicatiókkal akarunk mi e lapokon foglalkozni. Még pedig nem pusztá, élettelen registrum alakjában, hanem feldolgozva, beolvastva azokat a már ismert vagy kevésbé ismert, a felkutatott, de még föl nem használt adatokba. A lehetőség határain belül felhasználunk minden adatot, melyet a vatikáni levéltárban felkutatunk. A dolog természetében rejlik, hogy az így nyert kép mozaikszerű lesz és tarkasága mellett sem fogja II. Ulászló első évtizedét minden oldalról felölelni. Így a merőben politikai történet, éppen a supplicatiók természeténél fogva, tárgyalásunk keretén kívül esik. Mindamellett erre is tekintettel leszünk, a mennyiben forrásaikkal összefüggésbe hozható és így reméljük, hogy nem egy jogi és politikai kérdés megvilágításához főképen az egyházi, vallás-erkölcsi, társadalmi és kulturális élet, megrajzolásához szerény tehetségünkhöz képest pár vonással így is hozzájárulunk s ugyanakkor a hazánk és a római szent-szék között ez időben létező vonásokat új oldalról mutatjuk be.

A supplicatiók nem megvetendő anyagot szolgáltatnak a magyar király főkegyúri jogának történetéhez: mi annál inkább figyelmünkre méltó, mert ez időben az országgyűlés e jog gyakorlására is befolyást szerez s így e részről is alkalmunk van vizsgálat tárgyává tenni, vajjon a hozott törvények megtartattak-e vagy sem?

Ezen törvények szerint a pápa senkinek, a jogosított kegyurak idegen honosoknak magyar javadalmat nem adományozhatnak. Ulászló és II. Lajos korában az eddig ismert pápai adományozások közel járnak a húszhoz. Mi e számot növelhetjük.

A mint 1493 őszén Várad Pál, Péter érsek testvéröccse, esztergomi nagyprépost és bácsi prépost meghalt, a pápa az esztergomi nagyprépostságot Fabrignis Antal-, a bácsi prépostságot pedig Nápolyi Vincze olasz papoknak adományozta, kik e javadalmakat tényleg birtokolták is. Nem volt ily szerencsés magyar honos létre sem Pálfi Péter, ki Fabrignis halála után ugyancsak az esztergomi nagyprépostságot óhajtotta elnyerni a pápa adományából, jöllehet már volt törvényes ura: Kétházi Pál. Mert bár János bibornok-alkancellár kérvényére írta: *concessum ut petitur* — Rómában szerzett jogait itthon nem tudta érvényesíteni; Kétházi Pál e támadás után még két évig, haláláig viseli

e méltóságot, Pálfi Péter pedig 1513-ban is a zöldmezei prépostság káptalanának tagja. Rómában keresnek még magyar javadalmat De Bonamicis Lőrincz, pistojai clericus és Briccius, a pápa kamarása és állandó asztaltársa.

Látni való ezekből, hogy a pápai adományozások e korban már nagyon is szórványosak.

Alig van országgyűlés a kérdéses időszakban, mely ne tiltakoznék az egyházi javadalmaknak egy kézben való összehalmozása ellen. Hogy azonban sikertelenül, ezt úgy magának a törvénynek gyakori ismétlése, mint a megczáfolhatatlan tények bizonyítják. Tárgyalásunk szűk kereténél fogva csakis azon esetekre leszünk tekintettel, melyekre adataink új világot vetnek.

Első helyen említjük a dúsgazdag pécsi püspököt, Erneszt Zsigmondot, kinek nevével a curiában lépten-nyomon találkozunk. Ulászló bizalmát bírva, kortársaihoz hasonlóan, jövedelmei növelésére használja királya kegyét. Még dicsérendő, hogy vagyongyűjtésének a törvényes szint is megadja, midőn ez iránt ismételtén a szentszékhöz fordul. Még urala a kincstartói méltóságnak, midőn arról panaszkodik VI. Sándor pápánál, hogy ő — a mesés gazdagságú főpap — oly szegénységben él, hogy püspöksége jövedelméből még asztalát sem képes illendőképen ellátni. Engedje meg tehát, hogy szüksége enyhítésére királyi urala adományából valamely apátságot vagy prépostságot elfogadhasson. Alighanem már ekkor a maróthi prépostságra gondolt. Azonban terve sikerültét egy időre megakadályozták a politika nem várt hullámai, mint az Ujlaki ellen viselt háború, melyben Zsigmond püspök tevékeny részt vett, s az a végzetes országgyűlés, mely a kincstartó püspököt, ha nem is hűtlen, de gondatlan kezelés miatt börtönbe juttatta. A mint azonban jobbra fordultak az idők, elejtett tervét ismét fölkarolta s ezúttal sikerrel. VI. Sándor a maróthi prépostságnak a pécsi püspöki székhez a király, a főpapok és főurak akarásával történt kapcsolását helybenhagyta, megerősítette, azért, mint a pápa mondja, hogy: „ex hoc profecto ipse Sigismundus . . . statum suum iuxta pontificalis dignitatis exigentiam decentius tenere ac se commodius sustentare valeret“.

Zsigmondot követi Várad nagyműveltségű főpásztor, Kálmáncsehi Domokos, ki előbb mint fehérvári prépost a politikai alkuvások mezején gyűjtötte értékes babérait. Ő is, miként Erneszt Zsigmond, vagy miként második elődje, Várad püspöki székén, a fény, a hatalom polczáról a zárda homályába vonuló Pruisz János, nagy szegénységét emlegeti, melynek következtében püspöki asztala nem egyszer szükségét szenved s az állása megkövetelte fénynyel meg nem jelenhetik. Nem akarjuk az érdemdús férfiú emlékét megsérteni azzal, hogy kételkedjünk szavai őszinteségé-

ben. Azonban az igazság érdekében annyit ki kell jelentenünk, hogy Kálmáncsehi Domokos a pénzműveletek terén országosan elismert tekintély volt, hogy 1479-ben Dóczi Orbán mellett őt emlegették, mint leendő kincstartót. Az is nyilvánvaló, hogy a váradi püspökséget ő juttatta új jövedelmi forrásokhoz, a mennyiben a belényesi ezüstmányákban ő kezdett ismét üzemet, szerződésre lépve a bányák művelésében nagy tekintélynek örvendő Turzó Jánossal. S mégis még egy javadalom elfogadhatását kéri.

Itt teszünk említést Szathmári Györgyről is, a későbbi kanczellárról, ki 1496-ban, bár még világi ruházatban jár s egyelőre nem is gondol arra, hogy az egyházi pályára lépjen, már is ura a fehérvári Szent Miklós-prépostságnak; sőt, mi több, azért folyamodik, hogy még két más prépostságot, vagy ezekkel egyenértékű tekintélyesebb javadalmat elfogadhasson. Vágyai teljesültek; egy év múlva, mikor már mint erdélyi prépost szerepel a curiában, kevéssel utóbb ura a budai felhévizekről nevezett prépostságnak is, s ugyanekkor Veszprém is benne tisztelte főpásztorát.

Mátyás egykori diplomatája, Bochkay Miklós, rövid évek múltán eléri, hogy egyszerre három préposti süveg birtokosa, mint a misleinek, a veszpréminek és az egrinek.

Javadalom-összehalmozásról esvén szó, kihagyhatjuk-e a nepotismus nagymesterét, Bakócz Tamás érseket, ki családja, rokonsága tagjairól atyailag gondoskodik. Meglepő, de annál igazabb világitásban mutatja a mindenható esztergomi érseket az a körülmény, hogy unokaöcsesei éppen akkor folyamodnak Rómába, hogy már is tekintélyes és gazdag javadalmak mellett még két más javadalmat elfogadhassanak, midőn az 1500. évi országgyűlés éppen ezt oly szigorúan tilalmazza. Míg ő maga nem törekedett a curia engedélyeért többszörös javadalmi birtoklásához, az említett évben egyszerre három öcsece kéri azt. Erdődi János, Kétházi Pál után esztergomi nagyrépost, majd zágrábi püspök, ez idő szerint a szent Bölcseségről nevezett titeli prépostság ura a bácsi megyében; a másik Szathmári István, a Szent István vértanúról czimzett ősrégi társaskáptalan prépostja Esztergomban; a harmadik pedig Erdődi Péter, egri nagyrépost. A három közül egy sem mulasztja el kérvényébe iktatni, hogy ő: *devote creature vestre, Thome aeppi Strigoniensis nepos...*“ Tamás érsek unokaöcsece. Kérvényüket egy napon intézi el maga a pápa.

Nem folytatjuk tovább e részletes ismertetést, legyen elég annyit kijelentnünk, hogy a nagyok, a vezérek példájára, a kisebb egyháziak, mint a káptalanok összesen és tagjai egyenként, a plébánosok, a kapellánusok, sőt még az oltárigazgatók is szívesen ülnek két, esetleg három javadalomba.

A mily erélyvel tiltakoznak országgyűléseink az egyházi javadalmak összehalmozása ellen, ugyanolyan állhatatossággal küzdenek ama, a szerzetes-rendekre végső veszélyt hozó gyakorlat ellen, hogy monostoros javadalmakat, mint apátságokat, illetőleg prépostságokat, világi egyházaknak adományozzanak, püspöki székekkel egyesítsenek, vagy az egyik rendtől elvevén, más rendnek adják. Szükség volt ez állhatatos tiltakozásra, mert Ulászló ezen a téren nem ismert korlátot, vagyis helyesebben nem ismertek azok, a kiknek érdekében állott, hogy királyuk túltegye magát minden törvényen.

Ulászló király a benzések teresköi monostorát, melyet ezek elhagytak s már falai is düledeznek, az esztergomi apácza-kolostornak adományozta, mivel ezek oly szegények, hogy a rájuk háramló terheket nem képesek már elviselni. Hasonló sorsra jutott a benzések egy másik apátsága, a visegrádi is, melyet a szerzetesek „hanyagsága, gondatlansága és botrányos élete miatt“ vett el e rendtől s adta a pálosoknak.

Ugyanezen vég jutott osztályrészül a benzések egy harmadik apátságának: Szent-Jobbnak, mely egykor nemcsak a Berettyó-völgyének, de az egész Benedek-rendnek egyik szeme-fénye, büszkesége volt. Közel négy század viharzott már el a monostor fölött, váltakozva fényben és borúban, de mindig becsületben, melyet az Istennek s az embereknek tett szolgálatával szerzett. A század kóros szelleme ezt sem kerülte el s a monostor belső bomlásnak indult. Nem állott hatalmában a betegséget gyógyítani Majthényi Tamás váradi kanonoknak, kit Vitéz János váradi püspök a Mátyástól nyert kegyúri jogok alapján állított a monostor élére adminisztratori minőségben. Utána a nagyratörő Váradi Péter bírja commenda-képen. Körülbelül húsz évi gubernálás után arra a meggyőződésre jut, hogy az apátság nem képes már megfelelni rendeltetésének. Eltökélt szándéka tehát, hogy királyi ura egyetértésével elveszi ősi birtokosaitól s az akkori-ban nagy kedveltségnek örvendő pálos-remetéknek adja. Ulászló halogatás nélkül megadta beleegyezését s a benzések egy ősi birtokkal szegényebbek lettek.

A pálos-rend évkönyvei 1493-ra teszik ez eseményt. Tekintve azonban, hogy az országgyűlés csak 1498-ban tiltakozik a benzések eme megfosztása ellen s követeli a remeték eltávolítását s amazok visszahelyezését, sőt hiteles helyi jogának felújítását, „mivel az országlakos urak annak a konventnek a pecsétjét nem nélkülözhetik“, — mert különben is „ettől a konventtől a pecsétet nem valamely vétség miatt, hanem a közönséges decretum értelmében a kisebb konventek között vették el“, — az említett évszámot nem fogadhatjuk el hitelesnek.

A pálosokat Szent-Jobbra 1498 elején vagy legfeljebb az

előző év végén vezethették be. Támogat ez állításomban a vatikáni levéltár egy újabb, eddig ismeretlen adata. 1498-ban ugyanis, tehát az említett országgyűlés évében Ulászló király és Váradi Péter kalocsai érsek együttesen kérelmezik a szentszéknél, hogy a pálos-remetéknek Szent-Jobbra történt behelyezését legfőbb tekintélyével hagyja helyben. Okúl hozzák fel, hogy Magyarországon Szent Benedek fiai úgy megkevesbedtek, hogy több monostoruk üresen áll. Különösen százalmas a szent-jobbi apátság sorsa. Körülbelül negyven év óta apátja sem volt. Az erkölcsök tisztaságát, a hitélet megújulását fogják eszközölni a remeték, kiket feddhetetlen életük, az Isten szolgálatában való buzgalom különösen ajánl. A pápa teljesíti kérelmüket.

Maga a dolog lényege ismeretes lévén, a mellékkörülményekre leszünk figyelemmel. Az 1498. április 24-én megnyitott és június 3-án feloszlatott országgyűlés törvénybe iktatja: a benecézések visszahelyezendők. Két hónappal később, augusztus 13-án, VI. Sándor aláírja Ulászló és Váradi supplicatioját: a benecézések Szent-Jobbról kitelepítendők. Már most, ha meggondoljuk, hogy miként mindenütt, úgy Rómában is tekintettel voltak a folyamatok társadalmi állására, jogosan föltehetjük, hogy a jelen esetben a kérelmet hamarosan elintézték. Vegyünk egy hónapot a supplicáló levél Rómába való érkezésére, akkor is június végén vagy július elején kellett azt itthon megfogalmazni és útnak indítani. Vagyis pár héttel később annak az országgyűlésnek a bekezdése után, mely oly világos és határozott szavakkal tiltakozott éppen a supplicatio tartalmának megvalósítása ellen. A dolognak az érdekességét csak az növelheti, hogy Ulászló és Váradi világos szavakban megígérik a pápának, hogy az apátságoknak a pálosokra történt átruházását a legközelebbi országgyűlésen a rendek beleegyezésével a törvénykönyvbe, a „Corpus iuris“-ba is be fogják czikkelyeztetni. Ez a becikkelyezés azonban sohasem történt meg. Az 1500-iki decretum 43. pontjának egyike sem szól a szent-jobbi apátságról. Az egész rend feljajdul a veszteségre. Mint kevéssel előbb Osthfi Miklós leleszi prépost ünnepélyesen tiltakozott az egri káptalan előtt a várad-hegyfoki prépostság elidegenítése ellen: úgy most a magyar benecézések főapátja, Tolnai Máté, emel panaszt magánál a pápánál, VI. Sándor utódjánál. Hiába volt minden. A történelem bizonyosága szerint a benecézések Szent-Jobbot sohasem kapták vissza.

Részletesebben, bár távolról sem teljesen, bemutatván kutatásainknak azon részét, mely a kegyúri jogra vonatkozik, legyen szabad kutatásaink más irányú eredményeiről még általánosságban szólnunk.

Miként a kegyúri jog, úgy az igazságszolgáltatás ügyének pontosabb megismeréséhez is még amannál is bőségebb anyagot

nyújt a vatikáni levéltár. Tudvalevőleg erre vonatkozó törvényeink — nagy számmal vannak — első sorban azt célozzák, hogy magyar honos — legyen világi avagy egyházi — ne forduljon már első fokon ügyes-bajos dolgával a római curiához, hanem csak fölebbezés útján. Adatainkra támaszkodva, bizonyos jóleső örömmel mondhatjuk, hogy Mátyás és Ulászló — nem egyszer nagyon is szigorú törvényeinek e téren — kielégítőbb, megnyugtatóbb az eredménye, mint azoknak, melyek a kegyúri jog körül hozattak. A legtöbb ügy csak appellatio útján jut a curiába, bár elvértve akadnak olyanok is, kik — a nélkül, hogy — mint Ulászló törvénye kívánja, erre különös kiváltságuk volna — hazai forumok mellőzésével már első fokon itt tesznek panaszt. A legkülönbözőbb személyű és legváltozatosabb tárgyú pörök, melyek közül nem egy politikai történetünkre is élénk világot vet, külön munkában részletesen ismertetjük.

A vatikáni levéltár számos adatot nyújt, melyek a már érintett jogi kérdések mellett az egyház belső életére, a kor valóságos gondolkozásának, erkölcsének, kulturális és társadalmi viszonyainak megismeréséhez forrásul szolgálnak.

Igy gyakran fordulnak az egyháziak a curiához kiváltsá-gokért, kitüntető czimekért. Első helyen kell említenünk a budavári, Boldogasszonyról czimzett plébánia urát: Bánfi Pált. Kérése oda irányul, hogy saját egyházában „more episcoporum“ vagyis püspöki süveggel, pástorbottal, gyűrűvel misézhesen s oszthasson áldást a hívőseregnek. A kiváltságot csakis akkor mérlegelhetjük kellőképen, ha tudjuk, hogy e korban az apátok és prépostok is csak pápai engedéllyel élhettek vele. Maga a székesfehérvári prépost, ki pedig közjogi helyzeténél, pápák és királyok kiváltságainál fogva, előkelő helyet foglalt el a főpapi karban, s praelatusnak, főpapnak czimezték, csak 1366-ban Erzsébet özvegy királyné közbenjárására nyerte a jogot, hogy a saját egyházában főpapi jelvényekkel élhetett. Másfél századdal később, 1508-ban bővítik ki e jogot II. Gyula pápa, Beriszló Péter prépost javára annyiban, hogy ő és utódjai nemcsak saját, de bármely más egyházban élhettek vele, természetesen mindig az illetékes püspök előleges tudtával. Ezért a kiváltságért folyamodik Bánfi Pál is. Budán lakik a király — mondja — s vele sok főpap és főúr; ezektől s nem egyszer az idegen hatalmasságok követeitől kisérvé gyakran megjelenik Boldogasszony egyházában. Illő tehát, hogy egyházát külsőleg is méltóvá tegye ily előkelő vendégek fogadására. A pápa lényegében teljesítette a kérelmet, de oly megszorítással, hogy Bánfi Pál nem igen örülhetett a nyert kiváltságnak. Megengedte ugyanis, hogy használhatja a főpapi jelvényeket, de csak akkor, ha egy püspök sincs jelen, sem a pápai legatus.

Megmozdít minden követ, hogy a megszorítást törültesse.

Két hónap mulva már újra Rómában találjuk. Az első izben mondottakhoz hozzátesszi, hogy ily megszorítás mellett nincs gyakorlati értéke kiváltságának, mert — mint első levelében is hangsúlyozta — a király ritkán jelenik meg úgy egyházában, hogy valamely főpap ne volna kíséretében. Azért most újra úgy kéri a kiváltság engedélyezését, hogy akkor is élhessen vele, ha főpapok volnának jelen, kivéve a pápa legatusát s a veszprémi püspököt, mint felettes hatóságát. A pápa ehhez is hozzájárul, még pedig azzal a kijelentéssel, hogy nemcsak Bánfi Pál, de mindenkori utódjai is nemcsak Boldogasszony templomában, de Buda minden más egyházában is „more episcoporum“ végezhetik az istentiszteletet. Sőt még abba is beleegyezik, hogy e plébánia már a nyert kiváltságnál is, de helyzeténél s körülményeinél fogva is kitünőbb lévén más plébániáknál, plébánosa nem plébánusnak, de archipresbyternek neveztessek.

A budavári archipresbyterek bizonyára éltek e joggal mindaddig, míg a török Budavárát el nem foglalta s Boldogasszony egyházát mecsetté nem alakította át. A 145 éves török uralom megdöltével ugyan ki is gondolt volna e szép kiváltsággal, mikor semmi emléke sem maradt, s csak századok mulva szerezünk róla tudomást.

Számosan lelki javakért, mint bucsúkért, ereklyékért buzgólkodnak. S ez utóbbiaknál az az érdekes, hogy több folyamodó még a helyet is megjelöli, a honnan az ereklyéket várja, s ez a Róma falain kívül levő „Trefontanae“, hol a nemzetek nagy apostola, Szent Pál halt vértanúi halált. Ez a pontos helyrajzi ismeret csakis onnan magyarázható, hogy honfiaink közül számosan zarándokoltak e korban az örökvárosba, honnan bizonyára elvitte buzgóságuk a Trefontanae megszentelt helyére is. Mások exemptiókat kérnek, hogy, bár javadalmat — akár többet is — elfogadhatnak, azonban a rendek felvételére ne köteleztessenek. S itt külön kell fölemlítenünk Szathmári György kancellárt, ki 10 év leforgása alatt ura volt a székesfehérvári, erdélyi, budai prépostságoknak, majd a veszprémi, váradi és pécsi püspöki székeknek, s mindeme méltóságaiban csak „in moribus constitutus“ a kisebb rendekben leledző levita — a pápa engedélyével.

A pápai szék iránt az egyházi, a hiterkölsi dolgokban észlelhető bizalom még a sokszor merőben világi ügyekben is nyilatkozik. Ha alapítványt tesz valaki; ha hosszas pörösködés után — mondjuk: dézsmáügyben — a felek békés egységre lépnek, hogy alapítványuk nagyobb biztossággal, hogy szerződésük nagyobb erővel birjon: a szentszék elé terjesztik megerősítés végett. Mások azért esedeznek, hogy a Szentföldre zarándokolhassanak; mások, hogy javaiktól távol — rendszerint Italia főiskolaiban — tanulmányaiknak élhessenek, s ez idő alatt az egy-

házi rend fölvetelére ne köteleztessenek, mivel ezek hátráltatnák tanulmányaikban. E kor erkölcsi képének, különösen az alsóbb társadalmi rétegek gondolkozásának megismeréséhez nem értéktelen anyagot szolgáltatnak azok a supplicatiók, melyeket valamely erkölcsi fogyatkozásban, ú. n. „defectus lenitatis“-ban leledzők nyújtanak be a curiához. Előfordulnak ilyenek már az előző időkben is, de csak szórványosan; míg a mi korunkban sűrű egymásutánban, úgy hogy e kor egyik jellemző vonását képezik.

Ezekben kívántuk római kutatásaink eredményét részben tüzetesebben, legnagyobbbrészt azonban általánosságban bemutatni; a promotiók iránt beadott supplicatiókról, melyeknek száma meghaladja a 600-at, később fogunk szólni.

Nemzetek szerepe az emberiség történelmében.

Zsilinszky Mihály r. t. február 10-én tartott székfoglalója.

Midőn rendes taggá való megválasztásomért ezennel hálás köszönetet mondok, engedje meg a tek. Akadémia, hogy székfoglalómul egy tájékoztató vázlatot olvassak fel, mely tulajdonképen csak bevezetés egy készülőfélben levő nagyobb dolgozatomhoz.

Ugyanis azon időtől kezdve, hogy ezen Tudós Társaságban, mint levelező tag, a nagy férfiak történelmi szerepéről szóló értekezéssel először foglaltam el széket: ellenállhatlan vonzódást éreztem azon problémák iránt, melyeket a történettudomány bölcsészete nehezen megfejthető kérdéseknek tűntetett fel.

A nagy küzdelem, melyet az európai nemzetek az egymással folytatott versenyfutásban kifejtének; az összes világ-részekben tapasztalható gazdasági és kulturális óriási arányú átalakulások és rohamos gyarmatosítások, melyek valóságos új népvándorlást és új népkeveredést idéztek elő; — végre a hatalom és dicsőség vágya által feltüzelt sokféle irányú, de mindig és mindenütt büszkén és kegyeletesen ápoltt *nemzeti öntudat*, mely kis és nagy nemzetek nyelvében, irodalmában, szokásaiban és erkölceiben, politikájában és kulturájában egyiránt élénken jelentkezik: már évek előtt azon elhatározásra birt, hogy megkísérlem leírni a nemzetek szerepét az emberi nem tragediájának történetében.

De részint a tárgy nehézsége és bonyolult volta, részint időmnek a hazai kultúra ügyeinek igazgatása által való lefoglal-

tatása lehetetlenné tette cz irányú tanulmányaimnak zavartalan folytatását és befejezését.

Mióta a történettudományra az úgynevezett természettudományi rendszert kezdték alkalmazni, — és mióta az emberi cselekvés törvényeinek kutatása és alkalmazása úgyszólván divattá lett, évről-évre sok becses feljegyzést és még több tapasztalati észlelést tettem, de nem juthattam odáig, hogy azokat tudományos formába öntsem.

Jött a magyar nemzet ezeréves fennállásának nagyszerű ünnepéye, mely az egész nemzet lelkét és — mondhatom — egész Európa figyelmét megragadta.

A mily ritka, oly magasztos alkalom volt ez arra, hogy király és nemzet, államférfiak és tudósok meghatott lélekkel tekintsenek vissza a magyar nemzet ezeréves viszontagságaira, örömeire és fájdalmaira, eszményeire és aspiratióira. — eddigi fennmaradásának feltételeire.

Bizonyos büszke önérzet dagasztotta kebleinket azon tudattal, hogy mint nemzet oly hosszú és dicsőségteljes multtal dicsekedhetünk, mint kevés más nemzet e világon . . . Ezer év alatt sok nagynek látszó és valóban nagygyá lett nemzet pusztult el; sok nép átváltozott; soknak csak pusztá neve maradt fenn! . . .

Nekem az ezredéves emlékünnepe tudományos reflexiók alkalmává lön.

Lelkem visszazállt nemzetünk eredeti őshazájába: Ázsiába. Hová lett a régi Babilon fénye? hová lett Assyria, és hová lettek mind azok a keleti népek és nemzetek, melyektől többnyire csak némán beszélő kövek maradtak reánk! A hellének és rómaiak tanulságos története mellett, a nagy népvándorlás vihara aránylag rövid idő alatt sok népet seper el, melyeknek jóformán csak a nevét ismerjük.

Hogyan történhetett, hogy azon óriási népáradatnak utolsó esapata, mely szintén Ázsiából szakadt ki, a Kárpátokon innen, a Duna és Tisza vidékén államot tudott teremteni, mely meg tudott küzdeni századok viszontagságaival; életre való nemzetet tudott alkotni, mely az európai művelt nemzetek között ma is él és még sokáig élni akar?!

A ki ilyen kérdésekkel foglalkozik, az könnyen úgy jár, mint a hajós, a kinek jármüve veszedelmes örvény sodrába került. A vonzó kérdések által mindig beljebb és beljebb sodortatik a mélység felé, melynek titkai kikutathatlanoknak látszanak; de melyek éppen azért, mert titkok, sarkalnak bennünket azoknak megfejtésére.

Én is így sodortattam a nemzetek keletkezésének, fejlődésének és különleges hivatásának mélységei felé.

Természetes, hogy első sorban a magyar nemzet sorsa

érdékelt. Keletkezését, ezeréves fejlődését s más hatalmas nemzetek között elfoglalt helyzetét vizsgálva, azt a kérdést tettem fel: vajon a magyar nemzet államalkotó ősereje győzni fog-e a fenforgó nehézségek felett, s békével befejezheti-e azt a nagy nemzeti munkát, melyet az isteni gondviselés már akkor szabott eléje, mikor őseit ide a Duna és Tisza vidékére, Európa egyensúlyozója gyanánt, a germán és szláv elemek közé helyezte?

És tovább menve még más kérdések is tolultak elém.

Hogyan és miképen jöttek létre általában a különféle népcsoportok és nemzetek? Mi választotta el őket egymástól? s mi kényszerítette arra, hogy egymás ellen kegyetlen harczokat folytassanak?

Van-e célja annak az óriási küzdelemnek, melyet a történelem felmutat, mely lázas tevékenységben tartja a kedélyeket és megakadályozza a társadalomnak háborítlan haladását és a civilizatio áldásainak minden népekre való kiterjesztését? Vagy a létért való küzdelemben minden gyengének el kell pusztulnia, hogy az erős annál nagyobb hatalmat gyakorolhasson.

Ki, vagy mi határoz az egyes nemzetek sorsa felett? A véletlenség játéka-e, vagy egy magasabb törvény, mely feltétlenül uralkodik az emberiség tettei felett?

Ki tudna minderre biztos feleletet adni?

Hiszen egyes embernél sem tudjuk megmondani, mi dönt voltaképen sorsa felett. Látjuk, hogy ugyanazon embernek érzelmei és nézetei, vágyai és törekvései mennyire változnak a korról és az anyagi viszonyokkal. Az ifjúkor arany korszakában nem ismer lehetetlenséget; reménye és képzelete határtalan, míg az élet csalódásai ki nem ábrándítják és meg nem gyözik arról, hogy ő is csak gyenge lény, mely csak a természet és lehetőség korlátai között kénytelen mozogni. Mikor azt hiszi, hogy ura saját akaratának, hogy rendelkezik saját sorsával; — jön egy *véletlen* eset, mely keményen érezteti vele tehetetlenségét és egyéni semmiségét. Észrevétlenül azon meggyőződésre jut, hogy reményei hiúk voltak, törekvései haszontalanok. Az, a mire teljes életén át törekedett, nem következett be. Sejtji, hogy egy felsőbb hatalom ismeretlen célokra használja fel eszközül, — hogy a világra született a nélkül, hogy tudná miért; és elköltözik e világról a nélkül, hogy tudná hová.

És mit látunk a nemzetek életében? Még több különféleiséget szokásokban és erkölcsben, jellemben, törekvésben és a fejlődés eredményeiben. A nemzeteknek is van zajos ifjúkoruk, tevékeny és cselekvő férfikoruk, aspiratiójuk és csalódásuk — van gyengeségük is. Sőt a véletlenségnek is olyan szerepe van az egyes nemzeteknél, mint egyes egyéneknél. Néha egy-egy váratlan esemény vagy csapás más irányba tereli gondolkodás-

módját, vagy éppen halálát is okozhatja. Vannak fejletlen és hátramaradt népek: és vannak a műveltség magas fokára emelkedett hatalmas nemzetek. És az emberi hiúság, az emberi erény és bűn minden fokozata észlelhető a különféle nemzeteknél is.

Az a kérdés: lehet-e ily sokféleség mellett megtalálni azokat a törvényeket, melyek a nemzetek fennállásának és fejlődésének feltételeit képezik?

Nem marad-e hiú ábránd és vakmerő vállalkozás: felkutatása azon sajátosságoknak és képességeknek, azoknak az érteni és erkölcsi tényezőknek, melyeknek harmonikus összeműködéséből következik az egyes nemzetek jelleme és fejlődésiránya — s ezzel az összes emberiség általános haladása?

Azt hiszem, hogy ez nem hiú törekvés, ha megtaláljuk azt a helyes álláspontot, a melyről az embert sem túlságos nagygnak, sem túlságos kicsinek, hanem olyannak fogjuk látni, a minővé a természet és a nevelés alakította.

A természet tüneményei és az ember története évezredek óta a tudománynak legfőbb tárgyait képezik. Azzá lettek különösen azóta, a mióta a természet tüneményeit történeti változásokban, fejlődéseikben, a történelmet pedig a természet törvényei szerint kezdték tárgyalni. Buckle, az angol művelődéstörténet nagynevű írója, határozottan páleázát tört azon historikusok felett, a kik a történelmet a természettől elkülönítve tárgyalták, és ki-mondotta, hogy természettudomány nélkül nincs történettudomány.

S ez igen természetes: mert a természet és történet azon két legáltalánosabb fogalom, melyek a *térben* és *időben* levő dolgok kifejezésére használatnak. Ezeknek keretében fogjuk fel a tünemények összes világát, a létet és a mozgást, az életet és a fejlődést.

A kezdet és a vég okainak kutatása nem a történettudomány körébe tartozik. Ez sem a böleséseknek, sem a természet-tudósok legjelesebb elméinek sem sikerült. E részbeni kérdéseinkre a mélységek némák maradnak. A történelem az időben és térben lefolyt s valamikor feljegyzett vagy valamely emlékhöz kötött eseményekkel foglalkozik; a történelem bölesészete pedig ott kezdődik, a hol az ember saját létének okát és célját kezdte feszegetni. Mikor a vad ember szétnézett maga körül és látta az eget és a földet, látta a napot és a csillagokat és mindazoknak önmagára való hatását először érezte, bizonyosan azt kérdezte: mi vagyok? honnét jöttem, mi végett vagyok itt? és hová törekszem?

Ezekre a kérdésekre keres helyes feleletet ma is a vallás, a természet és a történelem bölesete. És ha ezekre és a kapcsolatos problémákra helyes választ akar adni, akkor lehetőleg magas szempontból kell azokat vizsgálnia.

Az emberi élet jelenségei, az értelem, érzelem és cselek-

vés indokai, az eszmék magasabb légköre azt kívánják, hogy az összefüggés láncolatának keresésében, mint a léghajós, feljebb és feljebb emelkedve, olyan álláspontra helyezkedjünk, a hol tisztább körülöttünk a levegő, szélesebb a látkör, összhangzatosabb a feltáruuló kép. Így válik az emberélet és a történelem folyamatának képe világossá; a változások látványa érthetővé és a mindenben nyilvánuló törvény megnyugtatóvá.

Mi is azt a természetet, azt a földet, azt az eget, azt a napot és azokat a csillagokat látjuk, melyeket a vad ember látott valaha; csakhogy más szemmel. Minket is először a világegyetem mivolta, fensége és végtelensége lep meg; csakhogy felfogjuk benne a mindenséget összetartó és kormányzó végtelen erőt. Mi is a földtekéhez vagyunk ragadva; csakhogy ismerjük annak keletkezését, alkatrészeit és történetét, melynek egyes fejlődési korszakai nemcsak a földnek, mint ilyennek, változásait, hanem egyúttal a rajta levő organikus testek változásait is feltüntetik -- egész az ember megjelenéséig.

Ha ezen gondolatmenet szerint megfigyeljük először a világegyetem végtelenségét, az égi testek számtalanságát és harmonikus örök mozgását: ha ebben az universumban megtaláljuk a földnek, mint a naprendszer egyik bolygójának, helyét és ezen az embert és viszonyát a többi emberekhez és más élő lényekhez: akkor, nézetem szerint, eljutottunk azon helyes álláspontra, melyről az ember, mint a történelem tárgyát képező erkölcsi társas lény, összes cselekedeteivel együtt megítélhető.

Erről az álláspontról óhajtom én tárgyalni a nemzetek eredetét, szerepét és hivatását az emberi nem történelmében. Erről az álláspontról akarom kimutatni, hogy a naprendszerünkhez tartozó földgolyó lakói, bármely nemzethez tartozzanak is, nagy mértékben befolyásoltatnak az éghajlati és egyéb természeti viszonyok által; hogy az évszázadok alatt együvé szokott népcsoportok közös nyelv, közös származás, közös szokások és erkölcsök, közös törvények, emlékek és aspirációk befolyása alatt hosszú idő alatt különböző szint és jelleget nyernek; éppen úgy, mint az erdők-mezők fái és virágai. Ennek a különleges nemzeti színnek és jellegnek fentartására mindnyájan kiváló gondot fordítanak; azt szellemi, anyagi és politikai eszközökkel erősíteni igyekeznek, mindig azon czélból, hogy a többieknél erősebbek és hatalmasabbak lehessenek.

Ez a törekvés oly erős vonását képezi a mult és jelen nemzetek történetének, mely külön figyelmet érdemel. Lélektani okai mélyen az ember ősi természetében gyökereznek. S jelen munkámnak értéke lényegesen attól fog függni, képes leszek-e az emberi cselekedetekben nyilvánuló általános törvényt felismernem és ezzel a szabad akarat hatását kellő összhangzásba hoznom.

Mert világos, hogy ha a szabad akarat uralmát feltétlenül elfogadjuk, akkor az általános törvény kényszerű hatalmát meg kell tagadnunk. Ez pedig végzetes következménnyel járna az igazság keresésében éppen úgy, mint a szabad akarat tagadása az erkölcsi felelősség és beszámíthatóság kérdésében. Látni fogjuk, hogy ezek összhangjában van az igazság.

A nemzetek jellemző tulajdonságainak különfelesége nehezíti a haladás irányának és fokozatának felismerését. Ez esetben úgy segítünk magunkon, hogy felkeressük azokat a típusokat, melyek az illető nemzetek tulajdonságait és jellemét leghívebben fejezik ki. Ezeknek komoly tanulmányozása eredményre fog vezetni, mely nem lehet más, mint annak felismerése, hogy a különböző nemzetek a fejlődés processusában megtartják ugyan nemzeti egyéniségüket és jellemüket, de a magasabb egység hatása alól el nem vonhatják magokat. Körülbelül azt a szerepet játszik az emberiség organismusában, mint az egyes egyének és családok a nemzetek történetében. Az azonban bizonyos, hogy mindnyájan mégis összeműködnek az emberiség történetének óriási drámájában.

Az újabb felfedezések, a közgazdaság nagy arányú fejlődése, sőt az egész modern kultúrának iránya *az emberi nem egységének* megvalósítása felé tör. A népek története, mely századokon, sőt ezredékeken át úgyszólván csak Európára szorított, ma már kontinentális, egyetemes jelleget kezd ölteni. A tenger többé nem elválasztója, hanem összekötője az ismeretlen népeknek. A közlekedési eszközök és módok szaporodásával és tökéletesedésével lassanként kevesbednek a természet akadályai, melyek az egyes nemzeteket távol tartották egymástól. A föld kerekiségének legtávolabbi szigetei, tartományai európai vagy amerikai civilizált emberekkel népesülnek be. Ekként a legkülönbözőbb fajtájú népek összevegyülnek, összeszokznak és megbarátkoznak, s észrevétlenül ugyanazon eszmék által lelkesíttetnek.

Ma már az új világrészek: Amerika, Ausztrália és sziget-csoportjaik kiváló részt követelnek magoknak az emberiség közművelődésének történelmében. Szellemi műveltségük és anyagi gazdaságuk kincseivel előzönlük az egész földkerekség népeit, a régi világ nemzeteit, melyek ösztönszerűleg viszont a még kevésbé művelt világrészekre keresik erejüknek és hatalmuknak új forrásait.

Ez a civilisatio haladásának újabb iránya; és ezt az irányt semmiféle hatalom nem képes megváltoztatni. Ez a világtörténelemnek természetes fejlődése, melynek szemlélése feljogosít bennünket azon következtetésre, hogy a XX-ik század lényegesen fogja átalakítani az egység felé haladó nemzetek viszonyait, céljait és tudományos törekvéseit; — előkészítvén a még magasabb közművelődési fokozatokat.

Ezzel még erősebbé fog válni azon meggyőződés, hogy a népesaládokká, népcsoportokká, nemzetekké és államokká vált egységek, mint a haladásnak átmeneti formái, közelebb jutnak egymáshoz. Közös erővel fognak működni azon, hogy egymást megértve és boldogítva, nagyobb bizodalommal és kevesebb nyomorral fognak tovább küzdeni, és kiszámíthatlan évezredekén át haladni a legfelsőbb tökély felé.

A végtanulság pedig az, hogy az emberi élet örökös küzdelemből áll.

Az önzés, a hiúság, a kincs- és hatalomvágy nemcsak egyes emberek, hanem a nemzetek életében is nagy szerepet játszanak. A míg ezek a tulajdonok és ezeknek ellenhatásai, a nemes eszmék varázsai élnek, addig a küzdelemnek vége nem lehet. Ebben áll az élet tartalma és egyúttal boldogsága is.

Ha ez a küzdelem megszűnnék; ha nem élne lelkünkben a haladás természetes ösztöne; ha nem vágyódnánk és nem törekednénk folyton a jólét és jobb lét után: akkor megszűnnék maga az élet is.

Ezt az igazságot akarja kimutatni és történelmi adatokkal támogatni a fenti czím alatt készülő művemnek tartalma, melyről ma a tek. Akadémiának beszámolni kötelességemnek tartottam.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Egy névtelen író (H. Ö.) H ú s z é v H o r v á t o r s z á g t ö r t é n e t é b ől czímmel, az 1883-ik év eseményeitől kezdve Horvátország legújabb történetét ismerteti, mikor a magyar czimerek kitüzése miatt forradalmi mozgalmak indultak meg s a rend helyreállítására előbb királyi kormánybiztost kellett kiküldeni Ramberg Herman gróf zágrábi hadtestparancsnok személyében. Szerző ismerteti a jelenlegi bánnak fáradozását a magyar állam érdekében, továbbá az 1884—92-iki országgyűlések működését s a kiválóbb horvát férfiak szerepét. — N é m e t h J ó z s e f *az agrár kérdések és mozgalmak*-ról szóló tanulmányából a befejező részt adja. E közleményében szerző az agrár mozgalmak külső fejlődését és belső tartalmát ismerteti. Az agrár mozgalmak méltatásában, szerinte, a középút a helyes. A tény az, hogy a világgazdaságnak egymást nem nélkülözhető tényezői állanak egymással szemben. Egyik sem semmisítheti meg a másikat, mindeniknek számolnia kell a másikkal. Az alkotmányosságnak a modern közélet egyetemes alapjává lett kereteiben a szerint fognak eldőlni az egyes kérdések, a mint a társadalomnak többsége állást foglal. — K é z d i K o v á c s L á s z l ó folytatja *Barabás Miklós emlékiratai*-nak közlését. — Ezután Schreiner Olivia, *Halket Péter közkatona esete Mashoualdben* című elbeszéléséből a befejező közlemény következik. —

Ifj. Korányi Frigyes *Serédy Gábor* című eredeti regényéből az első közleményt adja. — A *költevények* közt van Lé v a y J ó z s e f *Híu remény* című eredetije és Lecky E. W. *Ha kétség...* költeménye Szász Károly fordításában. — Heinrich Gusztáv az *Ördög Róbert*-ről szóló hagyomány feldolgozásait ismerteti, s kimutatja, hogy Scribe Meyerbeer operájához irt értelmetlen szövege teljesen kivetkőztette a mondát eredeti alakjából, s hogy itt egy hagyományszentelte név tisztán a reklám kedvéért van felhasználva. Az *Értesítő*-ben Farkas Jenő munkái, Gombos F Albin: Középkori krónikások, Farkas Imre: Versek, Herczeg Jenő: Marion című könyvek vannak ismertetve. — Egy névtelen író a Petőfi-Társaság főnnállásának huszonötéves fordulója alkalmából kiadott füzetet bírálja. — A füzet végén felhívás a m. t. Akadémia könyvkiadó-vállalatára és az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az ETIINOGRAPHIA ez idei (13.) évfolyamának első füzetében Nagy Géza „*Turánok és árják*“ című tanulmányának első része a bevezető közlemény. Az éjszaki félteke azon felében, mely az óvilágot foglalja magában az Atlanti-Oczeántól a Csendes-Oczeánig, ősidőktől fogva két nagy népcsalád, a turánok és árják, sokféle ágazó törzseit találjuk. A mennyire szemünk az elmúlt idők sötétségébe behatol, folyton változik a határ, mely e két népcsaládot egymástól elválasztja, majd az árják nyomulnak mélyen a turánok területébe, majd ezek ékelik be magukat egyes törzsekkel az árják közé. A folytonos hullámzás az őseurópai dolichocephal és a középázsiai brachycephal népségek közt mindkét félnél nagy ethnikai és anthropologiai átalakulásokat hozott létre. Ezeknek végeredménye, hogy bizonyos közös sajátságok fejlődtek ki az árjaságban és turánságban, melyeknek mivolta és eredete felől elágazók a vélemények. Hommel szerint az árják és turánok a sumirokkal és alaródi (kaukázusi) népekkel együtt ugyanazon ősnyelvesaládnak az elágazásai, melylyel szemben a sémi és khámita nyelvű népek egy másik ősi nyelvesaláddhoz tartoznak. Keane szerint az árjaság kaukázusi és mongol elemek vegyülékéből állott elő, mások, különösen Cuno, Anderson, Köppen szorosabb finn-ugor-árja rokonságról szólnak, Penka pedig azt véli, hogy az az anthropologiai typus, mely „finn“ (vagy csüd) néven ismeretes, a lappok s az ugor népek kivételével, finn-ugor nyelveken beszélő árjákból áll. Ha azonban a rokonsági fokot vizsgáljuk egyrészt az árja, másrészt a turáni nyelvesaládok ágai közt, tudvalevő, hogy amott az egyes nyelvágak szókinésének és nyelvtani szerkezetének egyezése sokkal nagyobb, mint a turáni csoportban, a hol még az is, a mi megmaradt a közös alapnyelv örökségéből, annyira elváltozott a további hangfejlődés következtében, hogy az azonosság igen sokszor alig ismerhető föl. Ez azt mutatja, hogy a turánság keletkezése és ethnikai szétágazása sokkal régibb, mint az árjaságé, sőt egykorúnak vehető a még osztatlan állapotban levő sémi-khámita ősnéppel,

melynek két főága már a Kr. e. IV. évezredben határozottan különvált egymástól s individualis jegyeivel megkülönböztethető. — A második közlemény Balogh Pál „A népfajok Magyarországon“ című sajtó alatt levő munkájának egy mutatványfejezete, mely a *dunántúli nyelvterületekkel* foglalkozik. — A néphit és népszokások rovatában Szivós Béla és Balogh Dezső a *kutyabüvöléshez* közölnek újabb adatokat, Bellosics Bálint a *nyári napforduló ünnepének magyarországi népszokásait* ismerteti, Istvánffy Gyula pedig *liptómezei tót babonákat* ír le a szerelem, házasság, sors, egészség, halál, időjárás, termés, háziállatok és boszorkányok tárgyköréből. — A népköltészet rovatában Balassa József *csallóközi népdalokat* közöl, melyeket a múlt század elején jegyzett föl egy falusi prédikátor verses könyvébe. Ugyanitt Szabó Sándor *győrmezei népdalokat* tesz közzé. — Az irodalom rovatában Balassa József az angol Folklore Society „*Popular Studies in Mythology Romance and Folklore*“ című vállalatát ismerteti. Kisebb közlések és társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát. — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának értesítőjét tartalmazó mellékletben Semayer Vilbáld Winkler Henrik „*Das Finnenhum der Magyaren*“ című értekezését ismerteti bíráló észrevételekkel. Winkler nézete az, hogy ethnologiai és anthropologiai szempontokból a magyaroknak a keleti finn néphez való tartozása részben még világosabb, mint nyelvészeti tekintetben. Vámbéry elmélete, szerinte, tarthatatlan; mert nincs előítélet nélkül való ember, a ki, ha a finn tyrust testileg csak némileg ismeri és a török faj sok mindenféle alakját is némileg ismeri, a magyar alföldi lakosságot a finnségtől elválaszthatná és a törökséghez csak közeli vonatkozásba hozhatná. — Egy másik közlemény Otto Schoentensack „*Die Bedeutung Australiens für die Heranbildung des Menschen aus einer niederen Form*“ című értekezését ismerteti. — Végül hivatalos jelentés következik a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodásáról s egy kisebb közlés Jankó Jánosnak a *magyar és ázsiai hímzésekről* tartott fölolvasásáról.

Ugyane folyóirat ez idei 2. füzetében Nagy Géza folytatja a *turánok és árják* ethnologiai viszonyát tárgyzó tanulmányát. Ha számba veszünk minden körülményt, semmikép sincs kizárva az a lehetőség, hogy magában az árjaság egyetemében maradtak olyan nyomok, melyek a már néptörzsekre oszlott turánság valamelyik ősnépével, akár az östörökkel, akár a finn-ugorokkal, akár egy harmadik turán ősnéppel, pl. a sumirokkal való belső érintkezésre vallanak. Hogy vannak ilyen közös turán-árja szók, melyek t. i. mind az egyik, mind a másik nyelvcsaládban az egész nyelvterületen föltalálhatók s nem csupán egy nyelvtörzsnek szókinéséhez tartoznak, azt már régebben észrevették. Az ilyenek másforma elbirálás alá esnek, mintha egy az árjaságban általános használatú szó csupán egy turán nyelvtörzsben, pl. a finn-ugorban van meg. Számba véve, hogy Ander-

son még a névmásokban, ragokban és képzőkben is talált közösséget az árja és finn-ugor nyelvek közt, még pedig olyan közösséget, melynek jó része a turánság közös tulajdonának tekintendő, vagy Hommel álláspontjára kell helyezkednünk, mely szerint az árja és turán nyelvek egy közös ősi családra vezetendők vissza, vagy azt kell vélnünk, hogy az árja ősnyelv két különböző családhoz tartozó nyelv keverékéből áll. Ezek közül az egyik ural-altaji volt, a másik a Földközi-tenger melléki emberfaj népségeinek, ú. m. a khámi, sémi és kaukázusi néptörzsek nyelvével lehetett rokonságban. A mi az anthropologiai szempontot illeti, erre nézve már általánosan elfogadott az a nézet, hogy az árja ősnép anthropologiai magva az a nagytermetű, dolichocephal fejkalkatú, kékszemű, szőke race, mely a negyedkor vége felé alakult a nyugot-európai fossilis race-ból, különösen pedig azon ősrasszból, melyet lehelje után neandervölgyinek neveznek s közel rokonságban van egy másik fossilis race-szal, a Cro-Magnon-nal. Az eredetileg sötétebb színű race átalakulását világosabb színűvé a rendkívül ködös és nedves levegő idézte elő abban a korban, midőn a Közép-Európáig lenyúlt jéghegyek és jégmezők a mai ú. n. alluvialis időszakba való átmenetnél olvadni kezdtek. A sötét színű ősrace-nak átalakulására legalkalmasabb hely volt Skandinavia és Észak-Németország területe, innen került a szőke faj a Földközi-tenger mellékére és Ázsia különböző részeibe, nem pedig megfordítva Dél-Európából, vagy az örmény fensikről, mint régebben hitték. Hogy Európából s nem Ázsiából terjedt el az árja race, annak legfontosabb bizonyítéka, hogy míg a jelentékenyebb európai állatokra és növényekre közös elnevezés van az egész árjaságban, az ázsiai terület jellemző állat- és növényvilágára vonatkozó elnevezések már nagyon különböző eredetűek, különösen pedig az európai és ázsiai árjaság közt szűnik meg minden közösség. Az a körülmény, hogy a tengerre és hajózásra közös szava van az árjaságnak, szintén azt mutatja, hogy a tenger-mellék volt az árjaság őshazája, nem pedig akár Oroszország belseje, akár Közép-Ázsia. S minthogy az *anqolna* és *lazacz* sem a Fekete-, sem a Kaspi-tengerben nem tenyészik, holott neve megvan mind a keleti, mind a nyugati árja nyelvekben: ez a tenger-melléki terület csakis a Balt-vidék lehetett. Ha pedig az árja ősnyelv szerkezetét vizsgáljuk, abban két különböző szellemű és szerkezetű nyelvnek a keveredését láthatjuk. Az egyik ragozó (suffigáló) volt és pedig a grammatikai alakoknak, valamint az árja gyökszók egy nagy csoportjának a turánságban található rokonsága szerint turán eredetű. A másik alkatrész praefigáló nyelv volt, a minők általában az afrikai, észak-kaukázusi és sémi-khámíta nyelvek. Ebből örökölte az árjaság a nemet, a flexiót, s ez volt befolyással az árja hangrendszer megalkulására is. A turánságnak az észak-európai szőke race-szal való keveredéséből jött létre az árjaság, mind ethnikai és anthropologiai, mind nyelvi tekintetben. — A második közleményben K a t o n a L a

jos egy XVII. századbeli ördögűző könyvecskének adja ki latin szövegét, elmondva a bevezetésben, hogy ennek a XVIII. század második felében Kassán írott példányát a Ferencz-rendiek gyöngyösi könyvtárában találta, s hogy, mint a kéziratból kitűnik, ezt Bajorországban, Landshutban Glopsberger Lukács jezsuita szerkesztette azon alkalomból, hogy egy 19 éves leányt egy egész légió ördög megszállott. Tárgyalja a bevezetés az ördögűző formulák írásának módját, használati utasítását s a különféle alkalmakat is, melyekben használt remélték. — A néphit és népszokások rovatában Bellosics Bálint folytatja a *nyári napforduló ünnepének népszokásaihoz* című adalékait, Gönczi Ferencz az *emberi betegségek gyógyítására vonatkozó göcseji néphit* ismerteti, Koritsánszky Ottó pedig *tolnamegyei babonákat* közöl. — A népköltészet rovatában Ósz János *karácsonyi és húsvéti kántáló énekeket* tesz közzé. — Az irodalom rovata Louis P. Betz *„La littérature comparée“* művét és Katona Lajosnak *„Az összehasonlító irodalomtörténet feladatai“* című értekezését ismerteti. Végül kisebb közlések és társulati ügyek következnek. — A mellékletben Jankó János bőven méltatja a *berlini Virchow-ünnepély* alkalmából az agg tudós korszakalkotó munkásságát. — Egy másik közlemény a *hetési halászlőről* és halászlati szerszámairól szól. — A továbbiakban Semayer Vilibáld Kovács Jánosnak *„Szegeled ethnographiája“* című művét bírálja, Jankó János pedig Sirelius U. T. finn tudósnek azon bírálati észrevételeihez fűz megjegyzéseket, melyekkel amaz az ő *„A magyar halászlát eredete“* című munkáját a *„Finnisch-ugrische Forschungen“* folyóiratban ismertette. Apróságok a *budai szerencsepénzokről* s a *rontóbáburól* egészítik ki a füzet tartalmát.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4-ik füzetében első dolgozat a Ferenczi Zoltáné *„Petőfi és az Alföld“* címmel. Az értekezés megírására az adott alkalmat első sorban, hogy Petőfi halálának 50-ik évfordulója után, a lapok híradása szerint, a Kis-Kúnság egyik legnagyobb városa, Félegyháza, hová a költőt a minden emlékek legszebbjei, a gyermekkoriak, kötötték: szobrot kíván emelni a költőnek és ezzel akarja viszonzni a költő rajongó szeretetét az Alföld iránt. Mert valóban misem lenne természetesebb annál, hogy szobrot állítson Petőfinek az az Alföld, a ki az Alföldet fölfedezte örök időkre a költészet, sőt minden művészet számára, és a ki oda mindenünnen nemcsak visszavágyott, hanem, noha a természetet mindenütt szerette és a hegyvidék pompája és nagysága szintén meg birta ragadni: a gyermeki szív egész gyöngédségével mégis csak az Alföldhöz ragaszkodott. Örök tanúi ennek az 1845 május 2-án a Kárpátok tövén írt sorai (Üti jegyzetek): *„Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió pyramisra. De lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elshahant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig*

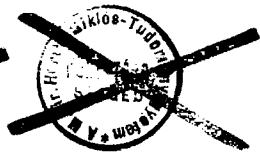
vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keressék, hol a látkör egy óriási palota, melynek tetején a napnak gyémáncsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magukat gulyák és ménesek . . . ide, ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép Alföldre!“ A költő ez Alföld-szeretete, ha a költő-művész összes naivságát mutatja is, nem a tapasztalatlanságon alapult; mert ő, ha a tengert nem látta is, de különben a lehető legváltozatosabb vidékeket járta be s Magyarország és Erdély minden részén megfordult és hosszasan időzött. Mindemellett igazi fiú szeretete az Alföldé maradt mindvégig s e szeretet nemcsak bűvészszerű tette, t. i. föl bírta emelni a szülőföldje szépségeit fedő fátyolt s el bírt merülni a látomásokba, mint egy szelíden hullámzó tengerbe, hanem kedélye mindig megrezdült az Alföld képeire s lelke mindig egyre szelíd megindulásban remeg az Alföld tájain nyert benyomások emlékei alatt. A költő azonban, ki emberszeretetében az emberiséget bírta átölelni; ki a világszabadság eszméjét a nemzetszabadság fölé helyezte; a ki ennyire és ily egyetemes: a szülőföld szeretetében majdnem kizárólagos s szülőföldjét beszötte mélyen nemcsak költészetébe, hanem életébe is. Valahányszor szívét nagy érzelmek foglalták el, a pusztára menekült s ott adta által magát érzelmeinek: és ez az érintkezés a szülőfölddel benne az érzelmek új forrásait nyitotta meg. Ott, Duna-Vecsen, a Kis-Kunsággal szomszédos egyik falucskában pihente ki ifjusága hat szenvedéssel telt életének nyomorát és küzdelmeit: oda ment ki, a Kis-Kunsággal szomszédos egy másik faluba, Szalk-Szentmártonba, midőn Mednyánszky Berta iránti szerelmével eltelve, a „Szerlem gyöngyei“ legnagyobb részét írta, s oda ment ki, midőn sötét ember- és világgyűlölete miatt végig szenvedte az elhagyatott szív összes keserveit 1845 végén és 1846 elején: de oda ment ki gyógyulni is a városból, a holt életből, 1846 tavaszán a természet vidám ölébe, hol saját szép szavai szerint a halál is élet. Itt a harmatos fű, a rózsák, a sátoros erdőben a kevély tölgyek és szerény virágok, a madarak csattogása, a méhek döngicsélése, a méla esend, a futó patak körében, hol a szeretett rónán elválhatatlan egyesülésben élt a természettel: újra fölbredtek benne az ifjuság jogai, melyek a bú helyett vidámságot, a lemondás és halál helyett egy ragyogó májusi tavasz mindent felújító, mindent életét hatása alatt a reményt, a vágyakat, küzdést, a minden szépért és nemesért való hevülést tanították és juttatták benne győzelemre, s így e nagy szív gyógyulásáért lehetünk hálásak Szalk-Szentmártonnak, a kis falunak, a Duna mentén. De ennél lehetne-e nagyobb bizonyága a költő szeretetének, ki a legfőbb vigasztalónak az alföldi tavaszt, a napot, erdőt s mindenekfölött magát a földet fogadta el? Ez a szeretet tette lehetővé, hogy Petőfi az Alföld költőiségének felfedezője lehetett. A mint napsugár ül szemeiben, midőn az Alföldről szól: úgy senki sem érezte

előtte annyira művészi az Alföldet és nem bírta kifejezni azt az értelmet, melyet az Alföld a maga végtelenségével és mozdulatlanlanságával magába foglal, senki sem hallgatta úgy ki az Alföld beszélgetését a széllel, felhőkkel, a folyóval; mert az ő szíve együtt ver az az Alföld szívével; és eddig szemei az alföldi élet tiszta tükrévé lehettek, melyben visszaragyogtak s költői színbe öltöztek az egyszerű jelenetek. Így természetesen a költő műveiben egy új Alföldet ismerünk meg: egy nyílt, szabad, korlátlan, de egyszerű és fenséges Alföldet, melynek lényege, mint csodás transsubstantio, benne él a költőben; de viszont, melyben a költő független, szabad és forró lelke lakik. Az értekező ezután sorra veszi azon költeményeket, melyekben Petőfi szeretete az Alföld iránt a legélesebben kidomborodik s a sorozatot legbájosabb költeményével, a *Szülőföldemen* címével végzi. Petőfi fölvette műveibe mindazt az édes báj, melancholikus szépséget, nagyságot és eszmei tartalmat, a mit az Alföld lényege magában foglal. Ezért, ha nem tudók is, hogy ő az Alföld szülőtte: nyílt, fenkölt, csapongó ékesszólásában könnyű megtalálni a kapcsolatot az ő geniusa és az Alföld végtelen látóköre között. Ez a kapcsolat, benső rokonság nemcsak a gyermekkori emlékek, a puszta képek és jelenetek költői feldolgozására szorítkozik, hanem még jobban nyilatkozik költészete finom szellemi szövetségében, mely mintegy át van illozotatva az Alfölddel; mert nemcsak hatni engedte lelkére szülőföldjét, hanem lelke mintegy beleköltözött az Alföld képeibe s mintegy azonosult szülőföldjével. Senki sem érezhette jobban, hogy az Alföld nem rögtön s nem mindenkivel érezeti csábító erejét, de erre eszközei sem közönségesek, mint a hogy érezte ő, ki állandó érintkezésben élt szülőföldje bájaival. Éppen ezért magában hordta a fölfedező büszke önrzetét s ékesszólása elbájolta és meggyőzte a hitetleneket is, midőn varázsképet vont szemök elé s felizgatta képzeletöket; midőn e képekbe belevitte önlékét, ennek melegségét, megindulását, lelkesedését; de egyszersmind az ellentmondókkal szemben türelmetlen, heves vitakozóvá változott át, a mi hűségét, meggyőződését csak annál szebb fényben ragyogtatja. Ezért oly természetes az a kötelesség, hogy az Alföld szobrot emeljen nagy fiának, még pedig nemcsak a költőnek, hanem a felfedezőnek is; mert a ki a művész szemével bírja nézni az élet vagy a természet addig valamely meg nem látott részét, az az emberi gyönyörűségnek új forrásait nyitja meg, s vajjon lehetne-e ezért valami érzés természetesebb, mint a hála? — Ezután *Z l i n s z k y A l a d á r* befejezi „Arany kisebb történeti költeményei“ című tanulmányát. — Befejező közlemény a *M o r v a y G y ő z ő* „Galánthai gróf Fekete János“ című dolgozata is. — *I l l é s s y J á n o s* „Csokonai felségfolyamodását“ közli, melyben Ferenc királytól anyagi támogatást kért. — Az *Adattár*-ban a következő közlemények olvashatók: „Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz“, *K a t o n a L a j o s*-tól; „Adatok Balassa Bálintról“ (5. és befej. közl.), *I l l é s s y J á n o s*-tól;

„B. Wesselényi Miklós levelei b. Kemény Zsigmondhoz“ (2. és befej. közl.) Ferenczy Zoltán-tól; „Adalékok Bajza József színház-igazgatói működéséhez“ Esztegar László-tól. — Az *Ismertetések és bírálatok* során „Péterfy Jenő összegyűjtött munkái“ I. kötet. Budapest, 1901. vannak ismertetve M. Gy.-től. — A szerkesztő „Ad vocem“ cikke és Hellebrant Árpád „Irodalomtörténeti repertoriuma“ zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat ez évi 1-ső füzetében a dolgozatok sorát Hegedűs István „Bartolomeo della Fonte“ című tanulmánya nyitja meg. A latinos néven Bartholomaeus Fontius, magyarországi összeköttetéseinél fogva, érdemel kiváló figyelmet, mint hogy a Mátyás alapította könyvtár gyarapításában közreműködött. Ugoletti Tádé könyvtárnok meghitt embere volt. Alapos philológiai képzettsége tette őt alkalmassá arra, hogy az olasz földön kéziratokat kutasson, másolhasson. Életviszonyai úgy alakultak, hogy Magyarországra is átjött és itt legalább egy évig a könyvtár egyik őre is volt. Már kora ifjúságában Garázda Péterrel, Janus Pannoniussal benső baráti viszonyba lépett és vágyva-vágyott Magyarországra is jönni, hogy Mátyásnak európai híru udvarához csatlakozzék, de a Vitéz-féle összeesküvés kudarcza egy időre meghiúsította e tervet, sőt a nagy király elkésérette; de később Ugoletti Tádé rábeszélésére mégis csak visszatért rég táplált ábrándjához, hogy a magyar renaissance-fejedelem szolgálatába lépjen. 1488-ban jelent meg Mátyás király előtt s fényes beszédet tartott; de ez nem maradt napjainkra. A következő évben már ismét visszatért hazájába. Életrajzát mostanában C. Marchesi írta meg s az értekező ennek nyomán ismerteti életét, különösen azon mozzanatokra terjeszkedvén ki bővebben, melyek magyarországi összeköttetéseiire vonatkoznak. — Körösi Sándor megkezdi „Zrinyi és Machiavelli“ című s kivonatossan e folyóiratban is megjelent (l. 1902. februári füzet) tanulmányát. — Ezután Császár Ernő „A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században“ című tanulmányának első közleménye következik. Ebben különösen az első kísérleteket (Gálszécsi: Énekeskönyvét 1536-ból és Székely István: Soltárkönyvét 1538-ból) ismerteti. — Dr. Szinyei Ferencz „Nagy Ignác“ életrajzát írja meg. Itt közzétett első közleményében családját, tanulói első kísérleteit, hirlapírói pályáját s polemiáit ismerteti. — Waldapfel János „A Zrinyiász XII. és a Toldi IV. énekét“ hasonlítja össze. — Az *Adattár* tartalma: „Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812)“ (1. közl.), közli König György; „Adatok Amade László életéhez“ (1. közl.), közli Vértessy Jenő; „Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz“ (1. közl.), közli Szentpétery Imre; „Tompai betegségéről“, közli Halmy Gyula. — Az *Ismertetések, bírálatok* során: „Arany János élete és munkái“. Írta Gyöngyösi László. Budapest, 1901. ismerteti Cs. — Végül „Irodalomtörténeti repertorium“ Hellebrant Árpád-tól.

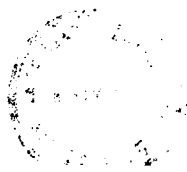
4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számában Láng Lajos értekezik behatóan a német vámjavaslatról. A német javaslat nemcsak vámtétel-emeléseket tartalmaz, hanem vámtétel-megkülönböztetéseket is. Számos iparágban a német behozatal a közös vámterületre meghaladja ez utóbbi kivitelét Németországra. Itt csak azt kellene hinni, hogy a német vámemelés bajt nem okoz, de a régi megszokott piacoknak elvesztése és újaknak fölkeresése mindig nehézségekkel jár. Annál súlyosabb a német javaslat azon iparágakra, melyeknél kivitelünk Németországba nagyobb, mint a behozatal onnan. De legveszedelmesebb a német javaslat ránk nézve a magas minimális gabonavámjai miatt, mert ha Németország ily magas vámokkal védi meg mezőgazdaságát, nekünk is követnünk kell a példát, hogy a Németországba már be nem jutó gabona hazánkba ne toluljon. De a mi gabonavámjaink emelése megnehezíti forgalmunkat a Balkán-államokkal, másrészt a magas gabonavámok valószínűleg együtt fognak járni magas iparvámokkal. E veszélyvel szemben az ipari vámok nem játszanak szerepet, sőt valószínűleg az ide vágó német tételek csak tárgyalási vámok, a minimális gabonavámok azonban végleges jelleggel látszanak birni. Szerző azután tanulságos képét adja a német vámpolitika alakulásának; kifejti, mily következményekkel járt a hatalmas védvamos fordulat mind a német iparra, mind a mezőgazdaságra. Részletesen vázolja azokat a tényezőket, a melyek ma már Németországnak iparállami jellegét kölcsönözik: a német kivitel közel jár az 5 milliárd márkához. Ilyennagy koczán forgó érdekek kétségessé teszik, vajjon Németország tényleg el fogja-e magát szánni az elhatározó lépésre, vagy ha megtette, fentartja-e az új vámirányt hosszabb időre. A német politikai pártok, a Bund der Landwirte, Verein der Steuer- und Wirtschafts-Reformer, a Freisinnige-k és a socialdemokraták állásfoglalását festi meg ezután szerző élénk vonásokkal. Lehetségesnek tartja, hogy a kormányjavaslat az agráriusok túlkövetelései miatt és a socialdemokraták heves ellenzései miatt hajótörést fog szenvedni. A XIX. század első felében mutatkozó angol fejlődés paralleláját látja szerző a jelenlegi német viszonyokban, és azt tartja, hogy Németországban, ha ideig-óráig az agrárius érdek győzne is, a végső fejlemény csak az lesz, a mi Angliában volt. A német javaslat azonkívül jó tanulság az osztrák iparnak, hogy ismét megbecsülje a magyar fogyasztó piacnak és a közös vámterületnek értékét. Magyarországon pedig a leg-egyoldalúbb agrárérdek sem kívánhatja, hogy a német agráriusok győzedelmeskedjenek. — Schöber Albert a magyar államvasúti árúforgalomnak fejlődését mutatja be 1883 óta, számos részletes, igen tanulságos statisztikai táblázat kíséretében. E táblázatok a magyar államvasutak árúforgalmát kocsirakományokban, továbbá a porosz államvasutak, az osztrák államvasutak, az ausztriai északnyugati vasút díjtételeit hasonlítják össze tanulságos módon. Szerző rámutat azokra a tévedésekre és hibákra, a melyek díj szabási politi-

kánkban rejtettek és a vasúti jövedelmet lényegesen csökkentették. Éppen ezért meglepő kedvezőnek tartja azt a tényt, hogy az államvasutakba fektetett tőke még mindig közel 4%-ot jövedelmez és az üzleti hányad (a kiadások aránya a bruto-bevételekhez) alig haladja meg a 61—62%-ot. (A porosz államvasutaknál 7%-os jövedelmezőség, 59·5% üzleti hányad; az ausztriai államvasutaknál 1·8% jövedelmezőség, 70% üzleti hányad; a bajor, szász. württembergi és badeni államvasutaknál 3—3·6% jövedelmezőség s 71—78% üzleti hányad.) Mégis figyelembe veendők a következők: az államvasúti czímletek kamatozására ez idő szerint körülbelül 105 millió korona kell és a tiszta jövedelem csak 83 milliót tett 1900-ban; 22 millió kamathány áll fenn; továbbá a személyzeti kiadások emelkednek: a forgalomnak várható fejlődése pedig csak a bruto-jövedelmet szaporítja, mert leginkább azon áruforgalom növekedik, a melynek díjszabása alig jövedelmező. Azonfölül évenként átlag 50—60 millió korona beruházások válnak szükségessé. A személyforgalom alig hoz tiszta hasznot és az utóbbi években emelkedő kiadások miatt pangást mutat. Mindezek együttvéve és az 1901-iki üzletévnél már is biztosan várható rosszabb eredményei a legnagyobb óvatosságra intenek s a forgalomnak és a bevételeknek emelését jelző politikát teszik majd szükségessé. — A Közlemények és Ismertetések rovatában Mandello referál az újonnan alapított angol társadalom- és történelemtudományi akadémiáról, valamint az ausztriai záloghivatalokban szervezett szabad árverésekről. — Krausz Gyula a közműhely-telepekről ír; Matlekovics Maranghi olasz kereskedelempolitikai munkáját és Damaschke „Aufgabe der Gemeindepolitik“ című művét ismerteti behatóan; Navratil Földes „Közgazdasági Értekezések“ második kötetéről, Sajtos pedig a pénzügyminiszterium kiadásában megjelent Pénzügyi jogról ír. — Fenyvessy a belga gyárfelügyelői jelentést 1900-ról, a francia munkáshivatal munkáját az ipari mérgekről és a new-yorki munkáshivatal 1900-iki jelentését ismerteti. — A Közgazdasági irodalom, a mely tudvalevőleg könyveken kívül állandóan 40 szakfolyóirat értekezéseit is tartalmazza, ezúttal új bibliographiai rendszer szerint jelenik meg. Az eddig követett szakcsoport-beosztás megmaradt ugyan, de az egyes címek mellett a könyv szélén számok láthatók. A kövér számok sorszámok, a melyek majd a tartalom-mutatóban az utalást lehetővé teszik; a vékony számok pedig decimalis számok, a melyek a Dewey-féle decimalis bibliographiai rendszernek a brüsseli Institut Internationale de Bibliographie osztályozására vonatkoznak és így a Magyarországon készülő bibliographiát és különösen a benne foglalt magyar anyagot is nemzetközileg hozzáférhetővé teszik.

Ugyane folyóirat márciusi számában Kunz Jenő értekezik fővárosunk háztartásáról. Kiindulópontját a tanács budgetjelentése alkotja, melylyel az 1902. év költségvetésének előirányzatát bemutatta. Vácolja a fővárosi administrációt és részlete-

sen fejtegeti azon visszásságokat, a melyek a 400 tagú törvényhatóságnak, a sokféle bizottsági eljárás, a kerületi szervezet, a törzsfőnökök kollégiuma és a 45-ös bizottságnak eljárásával ellentétes irányzatokat mutató, széjjelhúzó cselekvéséből ered. Rámutat a gondolkozás és cselekvés egységességének hiányára és a fővárosi pénzügyi gazdálkodás anarchiájára. Objectiv törvényes módokat keres a főváros pénzügyi szervezetének megjavítására és a kereskedelmi törvénynek a részvénytársaságokra vonatkozó paragrafusaiiban leli meg azon legfőbb elveket, a melyek szerint a főváros háztartását berendezni kell. Valamint ez elvek keresztülvitelére szükséges sanctiónak módozatait is megállapítja. Végezetül igen érdekesen tárgyalja a takarékoság és a főváros külterjes fejlődésének kérdését. Az egész értekezés éles támadás a mai fővárosi administratio ellen, a bajok okainak őszinte feltárása és törvényes garantiáknak sürgetése, melyek egyedül odázhathatják el a fenyegető válságot. — **Szterényi József** az iparfejlesztésről ír. Kiindulópontját az ipar és mezőgazdaság közti összefüggés alkotja. Azután az ipart mind az állami pénzügyi érdek szempontjából, mind nemzeti szempontok szerint méltatja. Sorra veszi a kivándorlás, a háziipar, a kisipar kérdését. Majd rátér a gyáriparra és különösebben szól a textiliparról, a vasiparról, faiparról és czukoriparról. Azután tárgyalja az ipar fejlesztésének fontosabb problémáit; nevezetesen az állami támogatás és közszállítások kérdését. Számításokat végez, hogy mennyit költünk iparfejlesztésre és mennyit költ Ausztria; a kereskedelmi és iparkamarák szerepét az iparfejlesztés terén vizsgálja. Mindezek után a gyáripar támogatására irányadó szempontokat domborítja ki és e szempontok szerint bírálhatja az 1899—1901. évi eredményeket. Ez időszakban szerző szerint 73 új gyár létesítése és 31 gyár tetemes kibővítése biztosított, melyekbe kerekben 70 millió korona tőke fektetendő be három év alatt és 18.040 munkás foglalkoztatandó. Az említett gyárak közül 50 új és 25 kibővített gyár már tényleg üzemben van; ezekre vonatkozólag az állami segélyezés 5—10 évi időben évenkénti 630 ezer koronát tesz. A segélyezés a munkabéreknek évi 6%-át teszi, az évi termelésnek pedig 0.94%-át, a befektetett tőkének pedig 8.9%-át. E számok az összes gyárakra vonatkoznak. Ha ellenben a segélyt csakis a subventionált vállalatokra vonatkoztatjuk, úgy a befektetett tőkének 19.53%-át, az évi munkabéreknek 12.10%-át és a termelési értéknek 1.8%-át teszi. — A „Közlemények és Ismertetések“ rovatában az 1902. június havában tartandó VI. lakásügyi congressusról és Olaszország szociálpolitikájáról találunk értesítést **Mandello** tollából. — **Vágó József** az 1899-iki betegsegélyzési statisztikát ismerteti; **Matlekovits** Brentanónak, **Wagnernek**, **Schäfflének** és **Mayr**nak kereskedelempolitikai füzeteit együttesen mutatja be. — **Mandello** Gaal Jenőnek „*Berzeviczy Gergely élete és művei*“ című munkáját, továbbá a német államtudományi lexikon befejező kötetét ismerteti. — **Fenyvessy**

J ó z s e f a francia munkásügyi hivatalnak munkaközvetítési enquete-jéről számol be; továbbá Mandello „A munkásvédelem“ című tanulmányát ismerteti. — A Magyar Közgazdasági Társaság évi jelentése, a szokott bő bibliographia és magyarázatul annak osztályozása, rövidített decimális táblázatok zárják be e füzetet.

5. A MAGYAR NYELVŐR idei januári füzetét Rubinyi M ó z e s dolgozata, *Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához*, nyitja meg. A szerző ebben második nyelvészeti tanulmányútjának eredményeit dolgozza föl. Ez első közlemény a nyelvjárás hangjait, fontosabb szóalakjait és mondattani sajátságait ismerteti és magyarázza. — Utána Á s b ó t h O s z k á r a *csésze* szó eredetét fejtegeti. Vizsgálódásának eredménye szerint e szavunk az ó-szlovén *čaša*-ból lett *csása *császa alakokon keresztül, a melyeknek nyomát az Oklevél-Szótárnak egy 1490-ből való *chasa* adata mutatja még. — Joannovics György *Hibás népvnevek* című cikkében a *holland* (királyné), *portugál* (kormány) mellénevekkel foglalkozik ismét, a melyeket hibásnak állít ezek helyett: *hollandi* v. *hollandiai*, *portugáli* v. *portugáliai*. Végül ismét vitatja, hogy *óriási* akadály, *óriási* küzdelem stb. szintén helytelen jelzői használat, e. h. *óriás* akadály, *óriás* küzdelem stb. — Philoxenos álnévvel egy gúnyos cikk, *Petítő a magyar intelligenciához*, teszi nevetségessé az újabb irodalmi nyelvnek idegen szóktól való hemzsegését. — Pekár Károly azt fejtegeti, hogy a *meghonosodott idegen szó nem idegen szó*; ilyen meghonosodott szónak tekintendő szerint a *renaissance*, a melynek ennélfogva *reneszánsz* a helyes írásmódja. — Szily Kálmán a *Nyelvtörténeti Szótár érdekében* emel szót. E szótárban nemesak a hiány tetemes, a mit egyelőre pótkötetekkel még helyrehozhatunk, hanem, a mi nagyobb baj, rendkívül sok a kijavítani való is: érthetetlen mondatok, furesza szócsaládosítások, hihetetlen értelmezések. A cikkiró figyelmeztet néhány újabban talált ilyen hibára: *rendkívüli* (nem régi szó, az idézett hely újkori fordítás), *könyvnek lapja* (Páriz Pápainak csak 1801-iki Eder-féle kiadásában van meg, a mely már a nyelvújítás szavait is fölvette), *be-szít* (ily ige nincs, az illető hely *be szítatik* kifejezéssel a. m. *be-szi-tat-ik*, azaz beszivatik), *asszonyné* és *sitás* az idézett munkákban sajtóhibák stb. Azt kívánja tehát, hogy az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága egy pótkötetben mielőbb állíttassa össze a Nyelvtörténeti Szótár minden hibás adatát és értelmezését a megfelelő helyreigazításokkal. — Az „Irodalom“ rovatban Simonyi Zsigmond behatóan méltatja és bírálja Munkácsi Bernátnak nem rég megjelent nagy munkáját: *Arja és kaukaszai elemek a finn-magyar nyelvekben*, számos helyreigazítót észrevételt tévén egyes szófejtő cikkeihez. Balassa József pedig a Coelius-féle *Szent Agoston regulái fordítását* ismerteti, melyet Dézsi Lajos adott ki bevezetéssel, a Birk-codexbeli fordítás mellé tételével és szómutatóval. — A „Nyelv-művelés“ című rovat egyebek közt Dugonicsnak *Jolánka* című regé-

nyéhez irt egy jegyzetét közli, melyben a regényíró az egyszerű c írásának helyességét fejtegeti. — Egyéb rovatok: Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feletetek. Egyveleg. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi első füzetében Munkácsi Bernát folytatja a *vogul nép ősi hitvilágáról* szóló tanulmányát, ezúttal a világistenségek során a *Földanya* s az *Alvilág-fejedelem* alakjait tárgyalva. Az előbbi gyakran említik a mythikus tartalmú énekek „Alsó-világbeli anyánk“, „Fekete-föld anyánk“, továbbá a föld réteges geológiai alkatára utalva, „Kérges-föld anyánk“ jelzésekkel. A költői nyelv a „Földanyáról“ is mondja, hogy reng, hogy hozzá hajlik a faág, hogy rája teszük a halottat stb., a mint az Égatyát szerepelteti az égi jelenségek említésénél (így pl. „Felső-Ég az én atyám nappalodik, havazik, szelet fú, tavaszodik“ stb.). Különösen nagy szerepe van a Földanyának az ember teremtésének s a táplálékáról való első gondoskodásnak hitregéiben. Mint az Égatya párja, a mythos fejlődésével feleség s a hét isteni anyja lesz, végül egészen elhagyva földi jellegét, az Égatyá mellé női megfelelőnek az égbe kerül. Az Alvilág-fejedelem a hármas (égi, földi és földalatti) világ legalsójának, a halottak sötét birodalmának ura, ki állandó küzdelemben van a „fényes világ“ urával, az Égatyával, s főoka az emberiség mindenféle bajainak. Áttérve az elsődrendű bálványistenségek fejezetére, a szerző részletesen foglalkozik az Égatyá legidősb fiával, a pelimi istenséggel, továbbá a Lozva vizének „szent fejedelmével“ s a „szent Uralbércz öregével“. — A második közleményben Melich János „szláv jövevényszavaink“ czímen nagyobb szabású tanulmányának kezdi meg közlését, melynek első fejezete az óbolgár nyelvmélek szókészletével s a magyar nyelv szláv elemeihez való viszonyával foglalkozik. Ellentétben Ásbóth Oszkár nézetével, ki szerint a szláv szók nagy tömege csak mai hazánkban kerülhetett nyelvünkbe s bolgár nyelvjárásból származott, a szerzőnek véleménye egészen eltérő a szláv jövevényszavak többségének átvétele helyéről, az átadók nyelvével s részben az átvevés koráról is. Az újabb kutatások nyomán kétségtelen, hogy a közös szláv keresztény terminologia nem a nagy morva birodalomban alakult meg, mint Ásbóth hiszi. Az a föltevés, hogy a honfoglalás idején a Duna-Tisza között, a Tiszántúl bolgár lakosság és nyelvjárás élt volna, egy sereg pozitív történeti ismeretünkbe ütközik. A *szerepcse* szó példáján azt bizonyítja a szerző, hogy a magyar nyelv szláv jövevényeinek kutatói nem vizsgálták tárgyukat a történeti fejlődés szempontjából: nem vetettek ügyet arra, hogy az óbolgár nyelvméleknek milyen a szókészlete s milyen történeti fejlődésen ment e szókészlet keresztül az egyházi szláv nyelvmélekben. Ha a kutatók egy szót bármilyen szerkesztésű és korú egyházi szláv nyelvmélekben megtaláltak, egyszerűen ráfogták, hogy így volt vagy így lehetett, így kellett lennie a Cyrill és Method nyelvében, az óbolgár nyelvben. Ha meg egy-egy kifejezést, mely

szláv eredetű, csak a magyarban találtak meg, elhittették magukkal, hogy nyelvünk volt olyan szerencsés, hogy az óbolgár nyelv egy-egy szavát megőrizte. Miklosich Lexicon palaeo-slovenicumja nem választja külön a morvától a horvát, szerb, középbolgár és orosz szerkesztésű nyelvmelékek adatait s ezért sok tévedésnek lett alapja, a mennyiben a kik belőle merítettek, többször hamis képet nyertek az óbolgár nyelv szókészletének történeti fejlődéséről. Pedig csak e történeti fejlődésnek kritikai vizsgálata alapján várható a magyar nyelv szláv jövevényszavai kérdésének egyedül helyes megvilágítása. Kutatásának módszerét a szerző a *malaszt* szó példáján mutatja be, a mennyiben egybeveti e szónak a magyar evangéliumi- és zoltárfordításokban előforduló helyeit az összes szláv nyelvmelékek megfelelő helyeivel, mely eljárás alapján a következő eredményre jut: A szláv *milost* régen csakis a horvát, szlovén, cseh (tót és lengyel), ma pedig csakis a szerb, horvát, cseh-tót, lengyel nyelvekben jelent „malasztot”, ellenben a Cyrill és Method-féle óbolgárban, a középbolgárban, a mai bolgárban, a régi s az új-oroszban, a kisoroszban soha nem jelentett „malasztot”. E tényekből az következik, hogy a magyar szó csakis a szerb-horvát, szlovén, cseh-tót-lengyel nyelvek valamelyikéből való. Ehhez a bevezetéshez történeti áttekintés csatlakozik Cyrill és Method terítői működéséről, hazánknak ezen korbéli szláv lakosságáról s az óbolgár nyelvmelékekről. — A harmadik közleményben Balassa József tüzetesen ismerteti és bírálja a „Finnisch-ugrische Forschungen” javaslatait az egységes nyelvészeti írásmódra vonatkozólag. E bírálathoz a szerkesztő észrevételeket fűz. — Az utolsó nagyobb közlemény Kalmár Elek től van s a *határozókról* szól. Bevezeteskép ismerteti a határozók elméletének történetét a kül- és belföldi irodalomban, aztán áttér a határozók lényeges ismertető vonásainak s különféle nemeinek tárgyalására. Az utóbbira nézve főtétele, hogy az összes határozók lélektani, helyesebben optikai alapon két nagyobb nemre szakadnak, az egyik nem hordja, befoglalja az eseményt, a másik kíséri, mellette áll. Amannak példája a helyhatározó, a másiké az alany s az eszközhatározó. Amazok az eseménynek mozdulatlan, ezek mozgó körülményeit jelzik. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Melich János Szily Kálmánnak „A magyar nyelvújítás szótára” című művével foglalkozik. Ugyanitt Gombóc Zoltán H. Ojansuu finn írónak finn nyelvjárás tanulmányát ismerteti.

7. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY ez évi 4. (áprilisi) számában Erdélyi Károly *A keresztény klasszikusok ügyében* címmel Bódiss Jusztinnak ugyane folyóirat 1901. évi kötete 698. s k. lapjain kifejtett aggodalmaira tesz megnyugtató és a felmerült vitában békéltető szándékú megjegyzéseket. A füzet második cikke Pecz Vilmos *Télfy Ivánról* tartott akadémiai emlékbeszédének kivonata, mely a jeles philologusnak kivált az újjörög nyelv és irodalom ismeretésével szerzett érdemeit méltányolja. Vári Rezső befejezi a

magyar honfoglalás kútfeői kiadásának bírálója elleni polemikus észrevételeit. Elek Oszkár *Petrarca hatása a Pléiade költőire* című értekezésének első felében, röviden érintvén az olasz lyra fejlődését és az első Petrarca-utánzó költőket, áttér Petrarca Ronsard-ra gyakorolt hatásának tüzetes vizsgálatára, melyet a kérdés eddigi tanulmányainak vázlatos ismertetése vezet be. Fináczy Ernő újabb adalékokat közöl *a jezsuiták iskolai színjátékának hazai történetéhez*, ezáltal a kassai egyetem és a nagyváradai gymnasium 1740 és 1772 közötti játékrendjét mutatván be a budapesti egyetemi könyvtár egy egy kéziratából. Kégl Sándor *egy morisco* XVI. századbeli *verses útleírását* ismerteti, melyben Puey Monçon, a spanyol mohammedán, gen színes képet rajzol Mekkába és Medinába tett zarándoklásáról. Az értekező röviden jellemzi az arab betűkkel spanyolul írt verses utinapló sajtószertű nyelvezetét, majd tartalmából vett bő idézetekben közli érdekesebb részleteit. A *hazai irodalom* rovatában Tolnai Vilmos szól behatóan Szily Kálmánnak „A magyar nyelvújítás szótárá”-ról, Császár Elemér pedig Kuthy Lajos „Hazai rejtelmek” című regényének új kiadását ismerteti, tömören jellemezvén Weszely Ödön bevezetése nyomán, ezen a 40-es években ép úgy ünnepelt, a mennyire ma elfelejtett írónkat. A *külföldi irodalom* címe alatt Hornyánszky Gyula Roscher „Ephialtes” és Galgóczy János Gunkel Hermann „Die Sagen der Genesis” című munkájának tartalmával ismerteti meg. Gombocz Zoltán és Lám Frigyes Pröhle Vilmos, illetőleg Fehér Géza *programmértekezését* bírálja. A *vegyes közlemények* sorában L. egy érdekes Shakespeare-problémát ismerteti, a mely a „Loves Labours wonne” című darab körül támadt. Ennek megfejtésére újabban Westenholz a régiebbnek helyébe azt a nézetét próbálja állítani, hogy e darab nem más, mint a „Szentivánéji álom”. Tolnai Vilmos *Széljegyzetek Arany Jánoshoz* címen érdekes adalékokat közöl a „Nagyidai cigányok” alaphangulatához, a „Tetemre hívás”-hoz, Arany angol olvasmányaihoz és „Toldi estéje” címéhez. Lám Frigyes Stieglitz Henrik *német Irene-költeményét* s a szerencsétlen sorsú író más magyar-török vonatkozású verseit ismerteti. A *Strenna Dantesca* című olasz évkönyvről és *újabb Sappho-töredékek*-ről szóló rövid közlemények után a *Könyvészet* rovatában a hazai philologiai irodalom legújabb jelenségeinek bibliográfiája olvasható.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály h a r m a d i k ülése.

1902. márczius 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: gr. Kuun Géza t. t.; Goldziher Ignác r. tt.; Asbóth Oszkár, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, id. Szinnyi József l. tt. — *Más osztályokból*: Czobor Béla, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt.; Asbóth János, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

50. LEHR ALBERT l. t. felolvassa a „magam“ról című értekezésének első részét.

51. PETZ GEDEON l. t.: „A nyelvbéli kiegészítésről“ értekezik.

52. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH OSZKÁR és id. SZINNYEI JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a r m a d i k ülése.

1902. márczius 10-én.

B. NYÁRY JENŐ t. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Forster Gyula tt.; Csánki Dezső, Zsilinszky Mihály r. tt.; Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Nagy Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza akad. másodelnök; Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt.; Badies Ferencz, Kétly Károly, Pecz Vilmos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

53. FINÁCZY ERNŐ l. t. felolvassa „Az 1777. évi Ratio Educationis keletkezése“ című értekezését.

54. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALOGH JENŐ és FINÁCZY ERNŐ l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h a r m a d i k ülése.

1902. márczius 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak *az illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Hógyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Liphay Sándor, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Bedő Albert, Bugarszky István, Daday Jenő, Illosvay Lajos, Kosutány Tamás, Mágócsy-Dietz Albert, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móríc, Formay Béla, Winkler Lajos l. tt. —

Más osztályokból: gr. Kuun Géza t. t. -- Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

55. KOSUTÁNY TAMÁS I. t.: „Adatok a buzasikér és a buzalisztek ismeretéhez“.

56. LEJ. ENTZ GÉZA részéről: „Adatok a Perinideák ismeretéhez“, előterjeszti KLEIN GYULA r. t.

57. ROHRER LÁSZLÓ részéről: „A fehérjék savkötő képességének meghatározásáról a kicsapási módszerrel“, előterjeszti BUGARSZKY ISTVÁN I. t.

58. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és KOSUTÁNY TAMÁS I. tagokat kéri föl

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

I. Rendkívüli összes ülés.

1902. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilády Áron, Than Károly r. t.; Bánóczy József, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hankó Vilmos, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Nagy Gyula, Négyesi László, Óváry Lipót I. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

59. Elnök úr megnyitja az ülést s jelenti, hogy e rendkívüli összes ülés egyedüli tárgya: az Akadémia első elnökétől, gr. Teleki Józseftől alapított drámai jutalom odaítélése.

60. KOZMA ANDOR I. t., mint a Teleki-pályázat bíráló bizottságának előadója, fölolvassa jelentését az 1901. évi pályázatról, mely szerint a bizottság többsége egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. Viszonylag még legjobbnak ítélte „A fekete czár“ című ő felvonásos színművet s e szerint a díj ennek adandó ki, az Ügyrend 159. §-a értelmében megjegyezvén, hogy ha az író, a rosszaló ítélet daczára is föl akarja venni a díjat, félév alatt jelentse be ebbeli szándékát. -- Az összes ülés ez értelemben határozott.

61. „A fekete czár“ című pályamű jelíges levele megőrzésre félretétetvén, elnök úr a többiek elégetésére BOROVSZKY SAMU és GYOMLAY GYULA I. tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig KAUTZ GYULA r. és KOZMA ANDOR I. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1902. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilády Áron, Than Károly r. tt. -- Bánóczy József, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hankó Vilmos, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Nagy Gyula, Négyesi László, Óváry Lipót I. tt. -- Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

62. A főtitkár Szigeti József I. tag halálát következő szavakkal jelenti be:

Szomorú véletlen, t. Akadémia, hogy két színműpályázatról

szóló, nem örvendetes jelentés közös mesgyéjén kell megemlékeznem egy oly férfiú haláláról, ki úgyis mint előadó színművész s úgyis mint színműíró annyi tapsban s annyi koszoróban részesült életében. Február 28-án kísértük örök nyugalomra Szigeti Józsefet, a Nemzeti Színház egykori elsőrangú jelesét, Akadémiánk I. tagját. 1882-ben, mikor Szigeti József az ő színpadi életének 40-ik évét töltötte be, Akadémiánk, mely „a nemzeti színház s színirodalom és színművészet érdekeivel alapítása óta szoros érdekközösségben áll”, az ünnepelőkhöz csatlakozott, s megtisztelte nemcsak őt, hanem önmagát is azzal, hogy a tősgyökeres magyar jelleme hű ábrázolóját, a Becsületszó. a Vén bakancsos szerzőjét tagjai közé választotta. Családjá tagjaitól tudom: mily nagyra becsülte e megtiszteltetést. 1895-ben, mikor nyugalomba vonult, barátai rendjelet akartak számára kieszközölni, de ő tiltakozott ellene: „engem már olyan kiüntetés ért, a minő magyar színészt még soha”. Ravatalánál, az elnök úr vezetése alatt, Akadémiánk tagjai közül számosan megjelentünk, hogy kifejezzük az Akadémia gyászát és részvétét. Kopersójjára Herczeg Ferenc társunk tette le, szép búcsúzó kisérletében, az Akadémia koszorúját. Kérem a t. Akadémiát, méltóztassék e jelentésemet tudomásul venni, fájdalmas megilletődését a mai Összes ülés jegyzőkönyvében kifejezésre juttatni s végül az I. osztályt, az emlékbeszédet illetőleg, határozatra fölhívni. — Elfogadtatik.

63. Heinrich Gusztáv r. t. fölolvassa HERCZEG FERENCZ I. tag. bizottsági előadó jelentését az 1900—1901-ik évi Karátsonyi-pályázatról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. — A jutalom nem adatik ki s a pályázat kettőzött pályadíjjal újra kihirdetettik.

64. ENDRÓDI SÁNDOR I. tag. bizottsági előadó fölolvassa jelentését az 1901. évi Farkas-Raskó-pályázatról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. — A jutalom nem adatik ki.

65. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére BOROVSKY SAMU és GYOMLAY GYULA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban lejártak.

66. SZILY KÁLMÁN főtitkár felolvassa a bizottság jelentését az 1901. évi br. Wodiáner-jutalomról. — Az összes ülés a bizottság előterjesztését elfogadja s a két jutalmat SÁRKÁNY GÁBOR munkácsi igazgató tanítónak és KONDOR FERENCZ halmosi tanítónak ítéli oda: elhatározza továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának az Akadémia köszönete fejeztessék ki egyfelől a bírálati anyag beszerzéseért, másfelől a bizottságnak adott felvilágosításokért; hogy a tanfelügyelői jelentések, valamint az ezek alapján készült minősítmenyi táblázat terjesztessenek föl a Vallás- és Közokt. Miniszteriumhoz, esetleges felhasználás végett.

67. A főtitkár előterjeszti az 1902. évi nagygyűlés napirendjét. — Tudomásul vétetik.

68. Jelenti, hogy B. EÖTVÖS JÓZSEF életrajzára három pályamű érkezett be, ú. m. I. „Es szelleme a sir körül marad stb.”, II. „Mind az irodalmi műnek hatása stb.”, III. „Atqui perpendat philosophiae cultur etc.” jeligékkel. Kiadattak bírálatra az I. osztálynak; ez pedig e tisztre BEÖTHY ZSOLT, GYULAI PÁL és HEINRICH GUSZTÁV r. tagokat kérte föl. — Tudomásul vétetik.

69. Az I. osztály felolvasási engedélyt kér KÉGL SÁNDOR úr számára. — Megadatik.

70. A Széchenyi-múzeum részére beérkezett iratok és ajánlékok, ú. m.: 1. Bács-Bodrog, Csanád-, Temes-, Thuróc- és Vasvármegyéktől a levéltáraikban található Széchenyi-iratok másolata. — 2. Gr. Széchenyi Gyula ő Exejától: Egy elefántcsontból készült koporsóalakú kis tok, benne egy tollszár tollal, melyet gr. Széchenyi halála előtt használt. — 3. A Nemzeti Kaszinótól: A Nemzeti Kaszinó Évkönyve 1901. Két példányban. — 4. Fabriczy Kornéltól: Gróf Széchenyi Istvánnak Fabriczy Sámuelhez intézett 4 eredeti levele. — Köszönettel vétetnek.

71. A könyvtár részére küldött ajándékok, ú. m.: 1. Körösy József l. tagtól: A részvénytársulatok pénzügyi eredményei 1874—1898. — 2. Turin városától: Primo Centenario di Vincenzo Gioberti. — 3. Koncz Józseftől: Benkő József Hunyadmegyéről. — 4. Litschauer Lajostól: A Magy. ált. kőszénbánya R. T. Alsó-Galla-Bánhidai barnaszén bányaműve. — 5. Fényes Lajostól: Gutai ág. hitv. anyaszentegyház története 1543—1900-ig. — 6. Döller Antaltól: Vitairat dr. Stanislav Wroblewskitől a „Tengerszem” ügyben lengyel nyelven. — Köszönettel vétetnek.

72. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő, 147. füz. (XIII. k. 3. füz.) Athenaeum, XI. évf. 1. sz.; Irodalomtörténeti Közlemények, XII. évf. 1. füz.; Mathemat. és természettud. Értesítő, XX. köt. 1. füz. — Tudomásul vétetik.

73. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENDRÓDI SÁNDOR és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli elegyes ülés.

1902. márczius 24-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Gróf Andrassy Tivadar, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Than Károly ig. tt. — Joannovics György, báró Nyáry Jenő t. tt. Czobor Béla, Entz Géza, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Láng Lajos, Lengyel Béla, Réthy Mór, Sziunyei József, Thaly Kálmán, Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, gr. Andrassy Gyula, Borovszky Samu, Bugarszky István, Daday Jenő, Hegedüs István Kövesligethy Radó, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Rados Gusztáv, Ráth Zoltán, Staub Móricz, Tötössy Béla, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítká.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott:

Tisztelt Akadémia!

Tisza Kálmán meghalt!

Ujra eltávozott körünkől egy azon vezérférfiak közül, a kiknek nemzetünk alkotmányos életének helyreállítását, megerősítését és fejlesztését köszöni Nevét, a míg élt s a politika küzdő terén állott, a pártok szenvedélye majd egekig emelte föl, majd a sárba rántotta le; de ő, a ki egész tetterejét nemzetének áldozta, a mulékony ítéletnél többet érdemel. Méltóvá tette magát arra, hogy most, miután nyugodni tért, a történet elfogulatlan méltatással jegyezze föl tetteit érzélapjaira.

Nemzetünk kegyelettel fogja őrizni emlékét.

De meg fogjuk őrizni mi is, a kik tiszteltük és szerettük őt

ügy, mint viszont ő tisztelte a tudományt és szerette annak magyar művelőit.

Szoros összeköttetés fűzte őt mihozzánk, szorossá tette azt ő maga, mert a mióta Akadémiánk 1881-ben igazgató-tanácsa tagjává, 1886-ban pedig II. osztálya tiszteleti tagjává választotta, azóta nagy elfoglaltsága mellett is, szorgalmasan látogatta üléseinket és fontosabb ügyeink elintézésében szóval és tettel segítségünkre volt.

Mennyire szíven viselte a boldogult Akadémiánk érdekeit, azt legjobban tudják azok, a kik az utolsó húsz év alatt vele együtt vettek részt igazgató-tanácsunk üléseiben és bizonyoságot tehetnek arról, mily gyakran segítette elő, a legkisebb részletekre kiterjeszkedő jó tanácsával, vagyoni jólétünk biztosítását és gyarapítását, a mely immár képessé tesz bennünket, hogy nemzeti és tudományos feladatainknak évről-évre nagyobb mértékben meg bírjunk felelni. Nem feledkezett meg rólunk akkor sem, mikor a miniszteri székben, vagy a törvényhozás padjain javunk előmozdítása módjában állott.

Hatalmas pártfogót, böles tanácsadót, kötelességtudó tagtársat veszítettünk el benne, a ki Akadémiánknak nemcsak dicsére vált, hanem javának öregbítéséhez is hozzájárult.

Örizzük meg emlékét s ehhez méltóan fejezzük ki kegyeletünket!

*

A mint megtudtam, hogy a boldogult örökre behunyta szemét, kitűztem a gyászlobogót Akadémiánk homlokzatára s magam a gyászoló családhoz siettem. Fiának, gróf Tisza Istvánnak részvétemet fejezván ki, a ravatal felállítására az Akadémia nevében felajánlottam oszlopcsarnokunkat.

A gróf úr — ez ajánlatért meghatottan mondvá köszönetet — kijelentette, hogy azt igénybe nem veheti, mert családja, különösen a boldogultnak nemeslelkű özvegye, ragaszkodik ama kívánságához, hogy a drága halott pihenjen a családi házban mindaddig, míg onnan a geszti sírboltba fog szállíttatni.

Kérem a tisztelt Akadémiát, hogy ez intézkedéseimet jóváhagyni méltóztassék.

Felszólítván egyszersmind az Akadémia t. tagjait, hogy a gyászszertartást holnap d. u. 3 órakor lehetőleg teljes számban jelenjenek meg, indítványozom:

a) Tegyen az Akadémia koszorút a boldogult ravatalára.

b) E mai üléséből intézzen részvétiratot az elhunyt özvegyéhez.

c) Határozza el, hogy dicsőült tagjának emlékezetét nagygyűlésen fogja emlékbeszéddel ünnepelni.

d) Terjesztessék e mai ülésből indítvány a nagygyűlés elé Tisza Kálmán arczképének lefestése és képes-termünkbe elhelyezése iránt.

A M. Tud. Akadémia az előleges intézkedéseket mély megilletődéssel helyeslőleg tudomásul veszi, az indítványokat egyhangúlag elfogadja és határozattá emeli

2. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf ANDRÁSSY TIVADAR ig. és JOANNOVICS GYÖRGY t. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

4)

Gr. Széchenyi István levelei — Fabriczy Sámuelhoz.

I.

Lieber Fabriczy, hier beigebogen sende ich Ihnen Ihren Aufsatz — der mir sehr gut gefiel — mit vielem Dank zurück. Der in Frage stehende eben bereits verstorbene Levelező, der über Aviticität schrieb, nennt sich Kossovits. Sein Manuscript wurde nicht gedruckt; ich werde es durchlesen und Ihnen *vielleicht* senden, wenn ich es nämlich für brauchbar erachte.

Leben Sie wohl, Reisen Sie glücklich . . . und vergessen Sie „unsere Sache“ nicht!!

Mit aufrichtiger Hochachtung

4-ten Juny 1842 Pesth.

St. Széchenyi m. p.

II.

Pesth den 1-ten July 1842.

Nachmittag in einer Commissions-Sitzung der Wahlbürgerschaft.

Mein achtungswerther Freund und Gönner.

Es freut mich nicht wenig noch vor meiner Abreise, die morgen in allerfrüh statt haben wird, durch Ihren Bruder Ihr Schreiben vom 25-ten Juny sammt den ersten 4 Paragraphen Ihrer sehr interessanten Arbeit erhalten zu haben. Nehmen Sie meinen aufrichtigsten Dank, und nicht nur für das an mich Uebersandte, aber dass Sie mir auch das Vergnügen verschafften, die Bekanntschaft Ihres Bruders zu machen, der mir sehr gut gefiel.

Ich gehe, wie gesagt morgen zu mir auf das Land im Oedenburger Comitatz, — wo ich bis Ende July zu verbleiben, sodann aber hieher wiederzukehren und zu verbleiben gedenke.

Je mehr ich über das zu „Geschehende“ nachdenke, desto mehr wird es mir klar, dass wir an die Aviticität das Beil anlegen müssen, wollen wir nicht, dass das Ganze sich in einem Chaos auflöse, wo am Ende die Ordnung sich selbst machen oder von „Anderen“ als ausgemacht werden muss.

Es handelt sich aber um das „Wie!“ Mit dem Uebertünchen (wie man Wunden mit Bleiwasser zu heilen pflegt) geht es nicht mehr; — von Amputationen bin ich jedoch auch kein Freund, —

besonders bei einem so (actu noch) Alten-Weib-Körper wie der unsere ist — — Es käme also lediglich auf ein *geschicktes Ausschneiden* des Krebschadens an, — — um den Staatskörper zu heilen. — Eine ruhige Anschauung der Dinge, ohne Vorliebe wie auch ohne verfasster Stützigkeit, ist nun von Nöthen, um von dem Pferd nicht auf den Esel zu kommen.

Zu diesem Behuf finde ich die mir überschickten 4 Paragraphe vortrefflich, — und ich bitte Sie recht angelegentlichst Ihre mir vorausgeschickten Grundideen sammt einem motivirten Gesetzworschlag sobald es Ihre vielfältigen Geschäfte erlauben, folgen zu lassen.

Meines aufrichtigsten Dankes und meiner vollsten Erkenntlichkeit können Sie versichert seyn.

Isten áldja, és reméllem nemsokára látjuk egymást.

Széchenyi István s. k.

III.

Pesth den 31-ten Octob. 1842.

Vielen vielen Dank, mein sehr geachteter Freund für Ihr Schreiben — vom 19-ten Octob. — Ich bestätige zugleich: Ihre Zeilen vom 12-ten Septemb. sammt Beischluss. — Diese letzteren erhielt ich bereits in Zinkendorf (mein Landgut nächst Oedenburg), und sollten Sie glauben, dass ich so sehr und so manigfaltig beschäftigt bin, dass ich gerade erst vor einigen Tagen dazu kam, Ihnen deren Empfang mit meinem Dank zu melden, wie mich Ihr Werthes von 19-ten l. M. überraschte!

Je mehr ich über die Reihenfolge des zu Geschehenden im theuren Vaterlande!!! nachdenke, damit wir uns tant bien que mal aus dem Chaos winden mögen, in welchem wir „Ob der Quantität und Qualität der vaterländischen *Ideen*, — und *Irrbegriffen*“ Tag für Tag mehr sinken . . . glaube ich in der That . . . die Modification der Aviticität Nr. 1° Loco. — Ausgesprochen ist dies jedoch leicht, . . . in der *Anwendung* und *Ausführung* werden wir hingegen mehr Schwierigkeiten finden, als *wir selbst* anticipiren, obschon *wir Beide gewiss* „die Operation“ für nicht leicht halten.

Ich habe das was Sie mir sandten bereits einigemal durchgelesen. Es gefällt mir ausnehmend. Auf jedem Fall haben Sie mich zu Ihrem Schuldner gemacht und sich meines aufrichtigsten Dankes gesichert. — Hiebei möchte ich jedoch nicht stille stehen, . . . sondern nun einen Schritt weiter schreiten. Meine tausend Geschäfte erlauben mir nicht, jetzt gleich, *e dolognak feküdni kirekesztöleg*, . . . nächstens will ich aber Alles stehen lassen . . . und mein bischen Gehirn ausschliesslich jenen Haupt-Lineamenten weihen, die Sie gezogen haben. — Kommen Sie nicht par hasard noch in diesem Jahr hieher? Den 20-ten November haben wir Akademie-Sitzung! Es würde mich sehr freuen Sie hier zu sehen; extra will ich Sie dazu

aber nicht engagiren . . . denn bis dahin werde ich die Sache nicht gehörig ausgekocht haben. — O Zeit wie schnell verschwindest du! Und mit der besten Absicht: „Wie wenig ist das, was wir leisten können!“ — Erhalten Sie mich in Ihrem Wohlwollen. In grosser Eile.

St. Széchenyi m. p.

IV.

Lieber Fabriczy.

Ich bin vorgestern von Wien — zurückgekommen, wo ich gegen 3 Wochen gewesen bin, und fand Ihr werthes Schreiben von 29-ten März hier. Erlauben Sie mir in der Schnelle darauf zu antworten. — Ich bin kein Actionnaire der Central-Bahn, und hatte mit derselben bis jetzt nicht das Mindeste zu thun. Es wird mir aber dennoch möglich seyn — wenigstens will ich es versuchen und mir alle Mühe geben — Ihrem Neffen dienlich zu sein.

Es freut mich sehr, dass Sie Anfangs Juny hierher kommen. Damals finden Sie mich gewiss, denn jetzt gehe ich wieder auf einige Wochen nach Wien. Haben Sie aber die Güte gleich zu mir zu kommen, wenn Sie in Pesth angekommen seyn werden.

Wo kann ich jetzt Ihren Neffen finden? Ihr Bruder ist meines Wissens nicht hier. — Ich werde mich aber bei Herrn Beyse erkundigen, den ich zwar nicht kenne, aber kennen lernen werde.

Sie, lieber Fabriczy rühmen sich meiner Bekanntschaft. Glauben Sie mir sicherlich, es ist wechselseitig; und bedaure ich, dass wir so selten und so kurz in Contact sind!

Ich hoffe es geht ihnen gut, und auch Ihrem Sohn, den ich manchmal die Gelegenheit hatte zu sehen. — Mir geht es erträglich, — aber unerträglich —; denn meine Kräfte schwinden, und das zu Geschehende wächst. — Enfin: so gut und so lange es geht, nach besten Kräften!

Ich grüsse Sie auf das Freundschaftlichste.

Pesth 19 April 1845.

St. Széchenyi m. p.

B)

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (GOLDZIHNER IGNÁCZ, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r., NÉGYESY LÁSZLÓ és HEGEDŰS ISTVAN I. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul egyhangúlag **PECZ VILMOS** I. tagot: levelező tagokul **SZILASI MÓRICZOT**, a finn-ugor összehasonlító nyelvészet és classica-philologia művelőjét, **MELICH JÁNOST**, a magyar nyelvészet művelőjét egyhangúlag, **THURY JÓZSEFET**, a magyar-török

összehasonlító nyelvészet művelőjét szótöbbséggel jelöli. (Üres 1 rendes és 4 levelező tagsági hely).

Az I-ső osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (GYULAI PÁL, BEÖTHY ZSOLT, HEINRICH GUSZTÁV r., BAYER JÓZSEF és BADIUS FERENCZ I. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul **SZÉCHY KÁROLYT**, az irodalomtörténet, **JÁNOSI BÉLÁT**, az aesthetika művelőjét egyhangúlag jelöli. (Üres 2 levelező tagsági hely).

II.

A II-ik osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (FORSTER GYULA tisztt., PAUER IMRE, LÁNG LAJOS rendes, FÖLDES BÉLA megv. rendes és BALOGH JENŐ lev. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján *első helyen* (betűrendben) **BEÖTHY ÁKOS** publicist. író, **dr. MANDELLO GYULA** közgazd. író, **dr. PEKÁR KÁROLY** philos. író és **dr. THIRING GUSZTAV** statiszt. író; *második helyen* **dr. REINER JÁNOS** jogtudományi író jelöli. (Üres 4 levelező tagsági hely).

A II. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (br. NYÁRY JENŐ t., PAULER GYULA, ZSILINSZKY MIHÁLY r., BÉKEFI REMIG és BOROVSKY SAMU I. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul jelöli: Első helyen **WOSINSZKY MÓR**-t, a tolnavármegyei múzeum megalapítóját s archaeologiai író, második helyen **ANGYAL DÁVID** budapesti egyetemi magántanárt, harmadik helyen **MAHLER EDE** budapesti egyetemi magántanárt. (Üres 4 levelező tagsági hely).

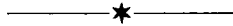
III.

A III. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (LENGYEL BÉLA, SCHULLER ALAJOS, WARTHA VINCZE r., KÜRSCHÁK JÓZSEF és TÖTÖSSY BÉLA I. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul: **dr. HOOR-TEMPIS MÓR** physikust és elektrotechnikust, **KALECSINSZKY SÁNDOR** chemikust és **dr. SCHLESINGER LAJOS** matematikust jelöli. (Üres 5 levelező tagsági hely.)

A III. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (KOCH ANTAL, LÓCZY LAJOS, THANHOFFER LAJOS rendes, JENDRASSIK ERNŐ és SCHMIDT SÁNDOR I. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul: **SCHULEK VILMOS** I. tagot, levelező tagokul pedig első helyen **TANGL FERENCZ** physiologust, második helyen **HALAVÁTS GYULA** geologust, harmadik helyen **SCHAFARZIK FERENCZ** geologust egyhangúlag jelöli (Üres 3 rendes tagsági és 2 levelező tagsági hely.)

C)

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1902. évi LXI. nagygyűlés napjait következően tűzte ki :

I.

Május 6-ikán, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak :

a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitélése iránt.

II.

Május 7-én, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak :

a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése. — d) Szavazás *Tisza Kálmán* ig. és t. tag arczképének a képes-teremben leendő felfüggesztéséről.

III.

Május 8-ikán, esütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

Tárgyak :

a) Egy igazgató tag választása.
b) Jelentések és folyóügyek.

IV.

Május 9-ikén, pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak :

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

V.

Május 11-ikén, vasárnap délelőtt 10 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1902. április 1-én.

Elnöki megbízásból:
S z i l y K á l m á n
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő:
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés
a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1901-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1901. január 7-ikétől december 16-ikáig bezárólag: egy ünnepélyes közülése, 27 nyilvános osztályülése, 10 összes ülése és 2 igazgatósági, összesen tehát 40 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 11 zárt ülést tartott.

Az *irodalom és művészet köréből* értekeztek: Január 7-ikén HERCZEG FERENCZ l. t. székfoglalóul bemutatta „Ocskay brigadéros“ című színművét s felolvasta belőle az első felvonást (megjelent külön kötetben Singer és Wolfnernél, 1901.); ugyanakkor NÉMETHY GÉZA l. t. felolvasta „Vergilius ifjúsága“ című értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1901. febr. füz.). Márczius 4-ikén BAKSAY SÁNDOR l. t. felolvasta „Homér Iliász-ának“ utolsó énekét, melylyel az egész fordítást befejezte (megj. a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatának során, Budapest, 1901.). Május 6-án HEGEDŰS ISTVÁN „Pindaros epiniciumairól“ értekezett (Akad. Ért. 1901.) Június 3-ikán SZILÁDY ÁRON r. t. a „Régi Magyar Költők Tára“ sajtó alatt levő VII. kötetéből olvasott fel egy pár ismeretlen költeményt. Október 7-dikén id. SZINNYEI JÓZSEF olvasta fel. „Az első magyar bibliographus“ című székfoglaló értekezését (megj. a Nyelvtud. Érték. XVII. k. 10. sz.) s ugyanakkor HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Garzoninak Mátyás király felett tartott gyászbeszédéről“ értekezett (megj. az Irodalomtörténeti Közlemények 1901. évf.). November 4-ikén ENDRŐDI SÁNDOR l. t. „Isten felé“ című költeménysorozatát olvasta fel székfoglalóul (mutatvány megj. az Akad. Értesítő 1901. évf.). CSENGERI JÁNOS l. t. „Aeschylus összes drámáinak“ magyar fordítását mutatta be (meg fog jelenni az Akadémia kiadásában.). Végül HEINRICH GUSZTAV r. t. előterjesztette „Ossián hazánkban“ című értekezését (megj. a Budapesti Szemle 1901. évf.). December 2-ikán NÉMETHY GÉZA l. t. „Vergilius élete és művei“ című művéből olvasott fel egy pár részletet, s ugyanez ülésen KÖRÖSI SÁNDOR mint vendég

„Zrinyi és Macchiavelli“ című értekezését olvasta fel (megj. az Irodalomtörténeti Közlemények 1902. évf. 1. füz.).

A nyelvtudomány köréből értekeztek: Február 4-ikén SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatta és ismertette WINKLER HENRIK k. tagnak kézirati művét: „A magyar műveltség ősi elemeiről“; MAHLER EDE mint vendég: „Adalék az egyiptomi nyelvhez“ című értekezését olvasta fel (megj. a Nyelvtud. Érték. XVII. 9.). Márczius 4-ikén KÜNOS IGNÁCZ l. t. bemutatta HIRTH FRIGYES-nek a „Volgahunnokról“ írt értekezését (megj. a Keleti Szemle 1901. évf.). Április 1-én LEHR ALBERT l. t. olvasta fel „Kínál és tanít“ című értekezését (megj. a Budapesti Szemle 1901. évf.). ZOLNAI GYULA l. t. bemutatta HORGER ANTAL részéről „A halmágyi nyelvjárás-sziget“ című dolgozatát (megj. a Nyelvtudományi Közlemények 1901. évf.) s ezzel kapcsolatban indítványt terjesztett elő a népnyelv tanulmányának rendszeressé és állandóvá tételére nézve. Május 6-án KÜNOS IGNÁCZ lt. „A török hódoltság emléke szókincsünkben“ cz. értekezését terjesztette elő (Akad. Ért. 1901.) Június 3-ikán GYOMLAY GYULA l. t. „A görög igeidők stoikus megnevezésének magyarázata Stephanusnál“ című nagyobb tanulmányát ismertette. November 4-ikén MUNKÁCSI BERNÁT l. t. „Hún nyelvemlékek szókincsünkben“ című értekezését mutatta be megjelent az Ethnographia 1901. évf.).

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkérettek: SZILÁDY ÁRON r. t. (Imre Sándor r. t. fölött), SZINNYEI JÓZSEF r. t. (Halász Ignác l. t. fölött) és BERCEK ÁRPÁD l. t. (Szigeti József l. t. fölött).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi Osztály 9 nyilvános ülést, 9 zárt ülést, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartottak:

Január 14-ikén: RÁTH ZOLTÁN l. t.: „Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén“ (megjelent a Társadalomtud. Érték. XII. köt. 5. sz.); KEMÉNY FERENCZ mint vendég: „Világakadémia“ (megj. az Athenaeum 1901. évf.). Február 11-ikén: VÁMBÉRY ÁRMIN t. t.: „Egy török utazó Magyarországon“, (megj. az Akad. Értesítő 1901. 181. l.), MARCZALI HENRIK l. t.: „Hunyadi Mátyás és alkotmányos fejlődésünk“ (megj. az Akad. Értesítő 1901. 361. l.). Márczius 11-ikén: FINÁCZY ERNŐ l. t.: „Az 1777-iki Ratio Educationis fölvevei“, székfoglaló értekezés (megj. az Akad. Értesítő 1901. 375 l.). Április 15-ikén: CZOBOR BÉLA r. t.: „Árpádkori boldog Margit állítólagos házi oltárkája“, székfoglaló értekezés (megj. az Akad. Értesítő 1901. 409. l.) CONCHA GYÖZÖ r. t.: „A rendőrség természete és állása szabad államban“, székfoglaló értekezés (megj. az Akad. Értesítő 1901. 432 l.). Május 13-án VARGHA GYULA lt. „Az 1901. évi népszámlálás eredmé-

nyeiről“, HEGEDŰS LORÁNT „A sociologia sarkétételéről“ értekezett; Június 10-én: BOROVSKY SAMU I. t.: „Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez“ (megj. a Történettud. Érték. XIX. köt. 6. sz.). Október 14-ikén WERTHEIMER EDE I. t.: „Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király“, székfoglaló értekezés (megj. a Budapesti Szemle 1901. évf.); BÉKEFI REMIG I. t.: „A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai“ (megj. a Történettud. Érték. XIX. köt. 7. sz.). November 11-ikén FRANKÓI VILMOS R. t.: „Sz. László levele a montecassinói apáthoz“ (megj. a Történettud. Érték. XIX. köt. 8. sz.), FAYER LÁSZLÓ I. t.: „A kivallatás és a halálbüntetés elleni küzdelem Magyarországon“ (megj. Akad. Értesítő 1902.) ASBÓTH JÁNOS I. t.: „Az öslakók hatásáról a bosnyák faj alakulására“ (megj. a Történettud. Érték. XIX. köt. 9. sz.). December 9-ikén: BALOGH JENŐ I. t.: „Gróf Széchenyi István hatása bínnvádi perjogunk átalakulására“ székfoglaló értekezés (megj. az Akad. Értesítő 1902. évf. márcz. füz.), GAAL JENŐ I. t. „Berzeviczy Gergely élete és működése“. (Akad. Értesítő 1902.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály. Gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkérték: VARGHA GYULA I. t. (Jekelfalussy József r. t. fölött), APPONYI ALBERT t. t. (Szilágyi Dezső t. t. fölött) és CONCHA GYÖZÖ R. t. (Pulszky Ágoston I. t. fölött).

* * *

A III. vagyis **Mathematikai és Természettudományi Osztály** kilencz nyilvános és hét zárt ülést, összesen tizenhat ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 39 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 16-nak szerzője volt akadémiái tag, 23-é nem akadémiás. Az értekezések közül székfoglaló volt három.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 21-ikén: BUGARSZKY ISTVÁN I. t.: „A brom és az aethylalkohol egymásra hatásának sebességéről“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); HÖGYES ENDRE R. t.: „Szükséges-e a veszett állat ismétlődő marása esetén új védő-oltás“ (Orv. Hetilap, 1901.); KÖVESLIGETHY RADO I. t.: „Az égi testek fejlődése és a föld kora. II. közlemény“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); VÁMOSSY ISTVÁN: „Adatok az orvosi rend és tudomány, a gyógyszerészet és a járványok történetéhez Pozsonyban“ (Kiadta Pozsony sz. k. város közönsége); SCHLESINGER LAJOS: „A Hermite-féle alakokról“ (Math. és Phys. Lapok, 1901.); GRUBER NÁNDOR: „A számok hatványösszegeiről.“ Február 18-án: ÓNODI ADOLF I. t.: „A szagláriány kórtanáról“ (Orvosok Lapja, 1901); ÓNODI ADOLF I. t.: „A nervus accessorius viszonya a gégehez“; ALMÁSY GYÖRGY: „Jelentés tiensani tudományos utazásomról“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet). Márczius

18-án: BUGARSZKY ISTVÁN I. t.: „A hőmérséklet befolyása a brom és aethylalkohol egymásra hatásának sebességére“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); PEKÁR DEZSŐ: „Oldatok molekuláris felületi energiájáról“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); RIGLER GUSZTÁV: „Vizsgálatok a vér lúgosságáról“ (Orv. Hetilap. 1901.); TANGI FERENCZ: „Vizsgálatok a Ca, Mg és P forgalmáról növényevő állatokban“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet.). Április 22-ikén: HORVÁTH GÉZA r. t.: „Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei“; DADAY JENŐ I. t.: „Fonálférgek a fiemei öbölből“ (Természettud. Füzetek, 24. kötet); SZILI ADOLF: „A szemhátér astigmatismusáról“; ifj. SZILI KÁLMÁN: „Síkmozgású érdes testek ütközése“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet). Május 20-án: SCHULLER ALAJOS r. t.: „A fémek potenciálkülönbségéről“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); HOOR MÓR: „Újabb adatok a dielektrikus testek physikájához“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); ZEMPLÉN GYÖZÖ: „Próbamérések a gázok belső surlódási együtthatójának egy új kísérleti módszerrel való meghatározásához“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); FEJÉR LIPÓT: „A Poisson-féle integrál elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); báró HARKÁNYI BÉLA: „A Nova (3. 1901.) Persei photometriai megfigyelése az ó-gyallai observatoriumban“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet). Június 17-én: KLEIN GYULA r. t.: „Újabb adatok a keresztes virágok alkatáról“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); TORMAY BÉLA I. t.: „Egy fejezet Magyarország mezőgazdasági történetéből“ (székfoglaló értekezés; Akadémiai Életesítő, 1901.); HOLLÓS LÁSZLÓ: „A Gastromycetákra vonatkozó adatok“ (Természettud. Füzetek, 24. kötet); ÁJESZKY ALADÁR és WENHARDT JÁNOS: „Adatok a pestis-bacillus agglutinációjához“ (Orv. Hetilap, 1901.); PÁNDY KÁLMÁN: „A gerincvelősrövidítés keletkezése“. Orv. Hetilap, 1902.); Október 21-én: DADAY JENŐ I. t.: „Édesvízi mikroszkopi állapotok Patagoniából“ (Természettud. Füzetek, 24. kötet); KORDA DEZSŐ: „Az elektromos kemencében előállítható fémvegyületekről“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); KALECSINSZKY SÁNDOR: „A szovátai meleg és forró konyhasósvak, mint természetes hőaccumulatorok“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); MELCZER GUSZTÁV: „Adatok a korund kristálytani és optikai ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet). November 18-án: KLUG NÁNDOR r. t.: „Adatok a pepsin fehérje-emésztéséhez“ (Math. és Természettud. Ért. XX. kötet); STABCKEL PÁL r. t.: „Vizsgálatok az absolut geometria köréből Bolyai János hátrahagyott irataiban“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); SZILI ADOLF: „Szemtikrészeti tanulmányok“; KERTÉSZ JÓZSEF: „A chloroform hatásáról“ (Magyar Orvosi Archivum, 1902.); SZILI AURÉL: „Beszámoló az emberi iris hátsó rétegének anatómiája és fejlődése körül tett vizsgálatok eredményéről“ (Math. és Természettud. Ért. XIX. kötet); HOLLÓS LÁSZLÓ: „Új Gastromyceta-fajok Magyarországból“ (Math. és

Természettud. Ért. XIX. kötet). Deczember 16-án: HÖGYES ENDRE r. t.: „Jelentés a budapesti Pasteur-intézet 1900. évi működéséről“ (Orvosi Hetilap, 1902.); ÓNODI ADOLF l. t.: „A gége idegeinek monographiája“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbírálásáról, illetőleg kiadásáról.

Intézkedett végül az osztály, hogy az elhunyt tagok emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály fölkérte HÖGYES ENDRE r. tagot (Fodor Józsefről), KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagot (Hermite Károlyról) és KÉTLY KÁROLY l. tagot (Laufenauer Károlyról).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak Január 28-ikán ÓVÁRY LIPÓT l. t. Capasso Bertalan k. t. fölött, február 25-én MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. t. Jurányi Lajos r. t. fölött, márczius 26-án THAN KÁROLY r. t. Bunsen Róbert k. t. fölött, április 29-én BR. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. gr. Andrassy Manó l. t. fölött, október 28-án BÖCKH JÁNOS l. t. Hauer Ferencz k. t. fölött, november 25-én FRANKOI VILMOS r. t. Szilágyi Sándor r. t. fölött.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 28-án bejelentetett, hogy a Wodianer-pályázat bíráló bizottságába a vallás- és közoktatásügyi miniszterium Halász Ferencz és Kacs Kovics Lajos osztálytanácsosokat, az orsz. tanító-egyesület pedig Lakics Vendel és Trájtler Károly igazgató-tanítókat küldötte ki. A III. osztály javaslatára a pesti első hazai takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmából készítenendő „Politikai Számtan“ kézikönyvének megírásával Bogyó Samu, Bein Károly és Havas Miksa bizattak meg. Február 25-én tárgyalattak s megállapították a módosított Helyesirási Szabályok. Márczius 18-án a Teleki-pályázat bíráló bizottságának jelentése olvastatott föl. Márczius 26-án felolvastattak a Farkas-Raskó-pályázatról és a Wodianer-jutalomról szóló jelentések. Tudomásul vette az összes ülés, hogy az igazgató-tanács az 1901. évi költségvetést minden pontjában helybenhagyta. Végül BALLAGI ALADÁR l. t. az Akadémia tulajdonát képező Nyelvőr szerkesztése tárgyában intézett kérdést az összes üléshez, melyre az Akadémia elnöke megnyugtatólag válaszolt. Április 29-én kisebb jelentőségű folyóúgyek intéztettek el. Június 24-ikén olvastatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr leirata, mely szerint ő cs. és apost. kir. Felsője, június 8-ikán kelt legfelsőbb elhatározásával báró EÖTVÖS LORÁNDnak az Akadémia elnökévé, GRÓF KUUN GÉZÁNAK pedig másodelnökévé történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. Az újonnan választott tagok köszönő-levelei felolvastattak és bemutatattak a Kóczán-pályázatra beérkezett pályaművek. Jelentés tétetett

az állandó bizottságok megalakulásáról s helybenhagyatott a „Közgazdasági Könyvtár“ kiadása tárgyában kötött szerződés.

Október 7-ikén felolvasatott GR. KUUN GÉZA másodelnök levele, melyben megválasztatásáért köszönetét nyilvánítja. Bemutattak a szept. 30-iki határnapig beérkezett pályaművek. Október 28-ikán tárgyalatott a Nyelvőr megszüntetése végett tett indítvány s az I. osztály javaslatára nem fogadtatott el. Bejelentettek az egyes pályázatokhoz kinevezett bírálók November 25-ikén egyes folyóúgyek elintézésén kívül bemutattatott az 1902-re szóló ülésor. Deczember 16-ikán LOSVAY LAJOS I. t. jelentést tett a párisi Berthelot-jubileumról. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr az 1902-iki Wodianer-bizottságba ismét Halász Ferencz és Kacs Kovics Mihály osztálytanácsosokat küldötte ki. A Magyarország flórájára beküldött Semsey-pályamunka, minthogy nem kész mű, hanem csak mutatvány, szerzőjének visszaadtni rendeltetett.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre s összejövelekre küldötte el képviselőit vagy üdvözlét: A III. nemzetközi bibliographiai conferentiára és az akadémiai szövetkezetének első ülésére (képv. HELLER ÁGOST r. t.), a glasgowi egyetem 450 éves jubileumára (üdvözlő távirat), az akadémiai szövetkezetének április 16-ikán Párisban tartott közgyűlésére (kiküldettek: GOLDZSIHER IGNÁCZ és THAN KÁROLY r. t.), a Turinban tartott Vincenzo Gioberti emlékünnepre (üdvözlő távirat küldetett), a kassai Kazinczy-emléktábla leleplezésére (kiküldetett: MYKOVSKY VIKTOR I. t.), Jakab Elek r. t. siremlékének felavató ünnepére (kiküldetett: SZÁDEZKY LAJOS I. t.), a nemzetközi statisztikai intézet VIII. közgyűlésére (kiküldettek: LÁNG LAJOS, FÖLDES BÉLA r. és GYÖRGY ENDRE I. tagok), az V. nemzetközi állattani congressus Berlinben tartott üléseire (kiküldetett: HORVÁTH GÉZA r. t.), Horváth Boldizsár t. t. szombathelyi szobrának leleplezésére (kiküldetett: VECSEY TAMÁS r. t.), a Szilágyi Dezső t. tag emlékezetére tartott ünnepélyre (képv.: a főtitkár), Hollán Ernő t. t. szombathelyi emléktáblájának leleplezésére (kiküldettek: LIPTHAY SÁNDOR r. és LOSVAY LAJOS I. tt.), Kozma Ferencz I. t. jubileumára (üdvözlő távirat küldetett), a párisi Berthelot-jubileumra (kiküldetett: LOSVAY LAJOS I. t.) s végül a nemzetközi történelmi congressusra (kiküldettek: ÓVÁRY LIPÓT és MÁRKI SÁNDOR I. tagok).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1901-ben két ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Márczius 17-ikén felolvasatott a m. kir. belügyminiszter úr leirata az Akadémia kéziratárában őrzött, régi cancellariai s 1848/49-ik miniszterelnökségi és belügyminiszteri irományoknak az országos levéltár számára — monumenták és diplomatáriák vásárlása végett évenként 2000 korona összegnek felajánlása ellenében — leendő átengedése tárgyában. Bemutattak az 1900.

évre a M. Földhitelintézettől lezárt számadások, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és THAN KÁROLY igazgató tagok kérettek föl. Intézkedés történt az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására nézve s helybenhagyott az 1901. évre szóló akadémiai költségvetés. A székely-egyesületnek a székely kivándorlási alapból 800 korona engedélyeztetett. — Május 9-ikén bemutatott a pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek alapján a M. Földhitelintézetnek köszönet szavaztatott s az 1900. évre szóló számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. Az ügyészi jelentés kapcsán némely intézkedések tétettek.

Ez ülésiken a következő hagyományok és alapítványok jelentettek be :

Szlávy József ig. tag hagyománya .	10,000	kor.	—	fil.
Csolnakossy Katalin	1,600	"	—	"
Hanzély Ignáczné	111	"	25	"
Lipcesy Imre örököseinek adománya	1,000	"	—	"

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság 1901-ben öt ülést tartott s ezekben véleményes jelentésekkel s más folyó ügyekkel foglalkozott. A bizottsági kiadványok közül 1901-ben a következők jelentek meg :

MUNKÁCSI BERNÁT I. t. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. k. Magyar szómutató.

SZILASI MÓRICZ biz. t. Cseremisz szótár.

Nyelvtudományi Közlemények 31. kötete. A szerkesztőn kívül közreműködtek a biz. tagok közül: HALÁSZ IGNÁ CZ, KATONA LAJOS, MUNKÁCSI BERNÁT, SIMONYI ZSIGMOND. Más nagyobb közlemények KICSKA EMIL-től, SUHAJDA LAJOS-tól és PATKANOV SZERAFIM orosz tudóstól.

Magyar Nyelvőr 30. kötete. A szerkesztő mellett közreműködtek : ASBÓTH OSZKÁR, HALÁSZ IGNÁ CZ, JOANNOVICVS GYÖRGY, MELICH JÁNOS, TOLNAI VILMOS, VIKÁR BÉLA, ZOLNAI GYULA biz. tagok. Más nagyobb közlemények szerzői: ALBERT JÁNOS, GOMBOCZ ZOLTÁN, KALLOS ZSIGMOND, KÉKI LAJOS, KICSKA EMIL, KULCSÁR ENDRE, RUBINYI MÓZES, TAKÁTS SÁNDOR, WEKERLE LÁSZLÓ. — A dolgozótársak és gyűjtők száma 172.

A *Magyar Tájszótár*nak megjelent a 17. füzete s ezzel befejeződött a II. kötet. — A hátralevő pótkötethez a bizottság ez évben is, mint a megelőzőben, külön kiküldöttek által gyűjtetett új tájszókat s a gyűjtések 3—4000 adatot eredményeztek. KOMJÁTHY SÁNDOR polg. isk. tanár az abauji Hegyközben, GENCSY ISTVÁN tanárjelölt († 1901. okt.) Gyergyóban, RUBINYI MÓZES tj. a moldvai esángóknál gyűjtött.

A *Mesterségek Szótárából*, melyet e bizottság megbízásából FRECSKAY JÁNOS szerkeszt, megjelent négy füzet : 25—28.

Sajtó alatt van MUNKÁCSI BERNÁT *Vogul népköltési gyűjteményének* egy füzete (a vogul mythologia) és PATKANOV SZERAFIM *Osztják Szójegyzéke*.

Végre 1901. őszén szedés alá került az *Oklevélszótár*, melyet a SZAMÓTA ISTVÁN gyűjtötte nyelvanyagból ZOLNAI GYULA l. t. szerkeszt.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1901. év folytán megjelentek:

1. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1901. évi (XI.) évfolyama.
2. ID. SZINNYEI JÓZSEF Magyar Írók élete és munkái 65—71. füzet.
3. KAZINCZY FERENCZ levelezése XI. kötete.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak. „A görög és latin remekírók“ című gyűjteményében elkészült.

NÉMETHY GÉZÁTÓL: *Marcus Tullius Cicero*, A legfőbb jóról és rosszról, egy nyelvű és két nyelvű kiadása.

Sajtó alatt van:

PONORI THEWREWK EMIL-től: *Homerus Iliasa* I—IV. éneke.

A gyűjtemény folytatásául el van fogadva:

HEGEDŰS ISTVÁN-tól: *Bacchylides*;

SIMON JÓZSEF-től: *Platon Allama*;

POSCH ÁRPÁD-tól: *Cicero Brutusa*;

SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től: *Gellius*;

VIKTORISZ JÓZSEF-től: *Vergilius Eclogái*;

Bírálat alatt van:

BARCZA JÓZSEF-től és SOÓS JÓZSEF-től: *Q. Curtius Rufus*;

LATKÓCZY MIHÁLY-tól: *Euripides Medeája*;

LIPÓCZI KECZER GÉZÁ-tól: *Euripides Bacchansnői*.

A bizottság megbízásából készült és megjelent:

BARTAL ANTAL-tól: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae iussu et auxiliis Academiae Litterarum Hungaricae conditit . . . Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae. MCM I.*

A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXV. évfolyama, s a PECZ VILMOS szerkesztése alatt ugyan-csak a bizottság támogatásával megindított *Ó-kori Lexikon* I. kötete.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben összesen kilencz ülést tartott és pedig: Január 8., február 9., márczius 2., márczius 30., május 4., május 13., június 5., november 5. és november 30-án. Ez üléseken munkaprogramjának megvalósításán kívül számos történelmi kérdés felől véleményadással és új kiadványok ügyének elkészítésével foglalkozott. Az elmúlt évre esett a bizottság újból való megválasztása is, mely alkalommal addigi tagjainak sora br. NYÁRY JENŐ tiszttaggal nyert kiegészítést és eddigi elnöke és előadója újból megválasztatott.

Kiadásában a következő munkák láttak a napvilágot:

1. THALY KÁLMÁN-tól gróf *Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve* az 1706—1709. évekből, melyhez függelékül gróf Eszterházy Dániel tábornok 1708. évi jegyzőkönyve járul. A Rákóczy-féle szabadságharc történetére nézve nagyfontosságú kútfőkiadás, pontos

tárgy- és névmutató kíséretében, 65 nyomtatott ivnyi terjedelemben jelent meg.

2. DR. KARÁCSONYI JÁNOS-tól a *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című jutalmazott mű második kötete, mely betűrendben a Gárdonyi-Pöse nemzetségek történetét és családtani viszonyait öleli föl 31 1/2 ivnyi terjedelemben.

3. ÓVÁRY LIPÓT-tól *A bizottság oklevél-másolatainak ismertetését* tartalmazó sorozat harmadik füzeté, mely 24 1/2 ivnyi terjedelemben összesen 2192 XVII. századi iratnak tartalmazza kivonatát.

4. *Történelmi Tárnak* 1901. évi folyama, minden korra kiterjedő változatos tartalommal.

Ezenkívül a bizottság a munkaprogramjába felvett művek közül sajtó alá adatta a következőket:

1. MARGALITS EDE szerkesztésében a *Horvát történelmi repertorium* második, befejező kötetét.

2. THALLÓCZY LAJOS és HODINKA ANTAL szerkesztésében a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* című sorozat első kötetét, mely a horvát véghelyek oklevéltárát tartalmazza az 1490—1527. évekből.

3. FINÁNCZY ERNŐ-től a *Magyar közoktatás története Mária Terézia korában* című kiadvány második, befejező kötetét.

4. KARÁCSONYI JÁNOS-tól a *Magyar Nemzetségek* harmadik, befejező kötetét, melyhez a nemzetségek czímeréről szóló rész fog járulni, néhai Csergheő Géza pályanyertes dolgozata nyomán, CsOMA JÓZSEF lev. tag feldolgozásában.

5. KOLÓZSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN szerkesztésében megjelenő *Corpus Statutorum* ötödik kötetét, mely a dunántúli törvényhatóságok jogszabályait közli.

6. KARÁCSONYI JÁNOS-tól „*A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*“ című kiadványt, melynek kiadására a bizottság a Flór-alapnak két évi kamatját használja föl.

7. Végül sajtó alatt van már több év óta Schrauf Károly kiadásában a *bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve*, mely kiadványnak előszava is elkészülvén, megjelenté rövid idő múlva várható.

A bizottság munkaprogramja egyéb pontjainak megvalósításával is behatóan foglalkozott. Így gondoskodott arról, hogy néhai Könyöki József hátrahagyott művéhez, mely a *magyarországi várak ismertetését* czélozza, a szükséges 685 ehliché elkészüljön, a kézirat sajtó alá rendezésére pedig NAGY GÉZA I. tagot kérte meg. *Vetési László levelezésének*, melyet a vörösvári levéltár őriz, kiadásra való elkészítésével GYÖRY ÁRPÁD cs. és kir. asztalnokot bizta meg. Több ízben foglalkozott Apor Péter kiadatlan műveinek és levelezésének SZÁDECZKY LAJOS által eszközözendő kiadásával, mely kiadvány megjelentét újabban az altorjai családi levéltárban talált gazdag anyag hátráltatta. Végül teljesen lebonnyoltotta a *Honfoglalás Kútírói* című millenniumi kiadvány ügyét.

Mint ezt évek óta teszi, a lefolyt évben is segélyben részesítette a Magyar Történelmi Társulat és az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület elismerésre méltó vállalatait: a *Történelmi Életrajzokat* és a *Gazdaságtörténelmi Szemlét*. Ezen kívül segélyezte a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság által kiadott *Magyar Czímeres Emlékeket*, Mihályi János kiadványát, a *Máramarosi Diplomákat* és az „*Adalékok Zemplénnvármegye történetéhez*” című folyóiratot; anyagilag támogatta dr. Veress Endrét, hogy római levéltárakban nagyfontosságú iratokat másoltathasson. Egy, a magyar történelmet közelebbről érdeklő török kiadványnak, *Evlia Cselebi* munkája kiadásának segélyezését a bizottság elhatározta.

A bizottság véleményt mondott az Akadémiától hozzá intézett számos kérdésben, úgyszintén a kiadásra felajánlott kéziratok felől. Így véleményt nyilvánított a kéziratok nemzetközi kikölesönzésének megkönnyebbitése érdekében az akadémiai szövetségének párisi ülésén tett indítvány, úgyszintén a közép- és új-kori görög oklevelek kiadása felől. Javaslatot tett a Krassó és Temes vármegyei monographiák elkészítése, Leo Sapiens művének kiadása, a római történelmi congressuson leendő részvétel stb. tárgyában. A bizottságot foglalkoztatta a Gorove-, Ipolyi-, Vigyázó-, Flór- és Forster-Scitovszky alapítványok ügye is.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** az 1901-iki évben csak egyik sorozatos kiadványát, az *Archaeologiai Értesítőt* folytatta. Az *Archaeologiai Közlemények* közzétételét kénytelen volt a bizottság egy időre abbahagyni, míg az utóbbi kötetek által okozott tetemesebb költségek teljesen törlesztetnek.

A javadalom csekélysége még mindig nem engedte az „Arch. Értesítő” kibővítését; mindössze annyit lehetett a mult évben a folyóirat érdekében tenni, hogy példányszámát 900-ról 1000 példányra emeltük és a bizottság hálával fogadta a II. osztálytól illusztrációkra költött segélyt, melylyel folyóiratát a kor színvonalán tarthatta. A folyóirat, úgy mint eddig, öt füzetben, egészben 30 ives tartalommal jelent meg és a szorosabban vett archaeologiai tudományon kívül a fölíráttani és numismatikai szakot is befogadta keretébe.

Munkatársainak száma 41 volt, a kik 89 kisebb-nagyobb közleménnyel töltötték meg a rendelkezésre álló tért, és 468 ábra s 27 képes tábla jelent meg e czikkek kíséretében.

A bizottság tervbe vett monographiájához a kassai dómról a mult évben mindössze annyi történt, hogy egy nagyobb rajzlappal gyarapodott az eddigi képes fölvételek sorozata. E lap elkészítése kimerítette azt a költséget, melyet ez évben a bizottság e czélra reá számhatott.

A bizottság képes duczainak a száma az 1901. év végén 11296 drb volt, tehát az előbbi évhez képest 404 drbbal gyarapodott. A ducz-

készetből a bizottságon kívül tudományos és egyéb kiadványok számára egészben 239 darabot kértek kölcsön egyesek és testületek.

Ügyeit a bizottság három ülésen intézte el. 1901. márczius 15-ikén tartott ülésének főtárgya volt hivatalos véleményadás a bold. Torma Zsófia irodalmi hagyatékáról és a boldogult régiséggyűjteménynek közzétételéről való gondoskodás. A bizottság elhatározta, hogy Torma Zsófia az arch. tudomány terén szerzett érdemeit úgy fogja méltányolni, hogy külön kiadványban közzéteszi az általa gyűjtött archaeologiai emléksorozatokat, melyek az erdélyi múzeumban őriztetnek. A bizottság e munka megírására fölkérte dr. Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanárt, a ki a kéziratokat 1904-re ígérte. A közzétételt közösen az erdélyi múzeum-egyesülettel fogja intézni az arch. bizottság.

Május 17-iki ülésén a bizottság három évi új ciklusra megalkult, megválasztván újból eddigi elnökét és előadóját.

Végül november 28-án tartott ülésében a bizottság megállapította 1902-re szóló költségvetését.

A bizottság személyi változásai az utóbbi évben arra szorítottak, hogy rendes tagjainak száma egygyel, az újonnan megválasztott l. taggal, Nagy Gézá-val növekedett.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság tevékenységét a lefolyt évben főleg az újonnan megindított „*Magyar közgazdasági könyvtár*“ létesítése vette igénybe. Miután sikerült egy a jog- és államtudományi irodalom terén igen tevékeny és előnyösen ismert czéggel méltányos feltételek mellett szerződést kötni, gondoskodás történt első sorban Berzeviczy Gergely közgazdasági dolgozatainak kiadásáról. Gaal Jenő l. tag vállalkozott e feladatra, melyet jelesen megoldott és oly rövid idő alatt, hogy a munka még a mult év végén megjelenhetett. Ezzel igen kedvező auspiciumok alatt indult meg az új vállalat, mert Berzeviczy dolgozatai nemcsak irodalomtörténeti szempontból birnak fontossággal, hanem gazdag anyagot nyújtanak hazánk közgazdasági politikájának megítéléséhez. A vállalat második kötetét teendi Láng Lajos tanulmánya a kereskedelmi politikáról, mely szintén rövid időn belül meg fog jelenni. A harmadik kötetben Acsády Ignác fogja a jobbágyság történetét tárgyalni. Ugyancsak sikerült a nemzetgazdasági bizottságnak a Schossberger-féle alapítvány felhasználásával biztosítani, hogy a jövőben időről-időre a külföldi irodalom legkiválóbb munkái megjelenhessenek magyar nyelven. Már is sajtó alatt van Malthus nagyjelentőségű munkája a népességről és gondoskodás történt az újabb angol irodalom egyik standard munkájának lefordításáról, melynek szerzője Marshall oxfordi tanár. A nemzetgazdasági bizottság továbbá támogatta és kritikailag ellenőrizte a Közgazdasági Szemlét, formulázta a hatáskörébe eső pályakérdéseket, általában teljesítette az alapszabályszerűleg öt terhelő feladatokat.

7. A Mathem. és Természettud. Bizottság a mezőgazdasági és technikai tudományok körébe vágó tudományos vizsgálatok elő-

mozdítására 2000 kor-át rendelt fordítani. A közzétett felhívásra kilencz ajánlkozás érkezett, melyek közül a bizottság az elektromos váltóáramok tanulmányozására vonatkozót fogadta el és ehhez képest Seefehlner E. Egont bízta meg a munkálattal, melynek támogatására a 2000 kor-át megszavazta.

Az 1900-ik év végével, minthogy több régebbi keletű megbizatsából várt tudományos munkálatok nem érkeztek be, a bizottság a főtitkári hivatal útján kérdést intézett a hátralékban lévő megbizottakhoz: nyilatkoznának az iránt, hogy tudományos munkálataikkal mikorra reméllenek elkészülni. A beérkezett válaszok nyomán várni lehetett, hogy 1901-ben több kisebb-nagyobb dolgozat kiadása válik lehetővé. Ehhez képest az 1901-iki költségvetésbe írói díj és nyomdai költség czimén megfelelő összegek állítottak be. 1901. szeptemberig azonban egy dolgozat sem érkezett be, a mi arra indította a bizottság előadóját, hogy újból kérdést intézzzen a megbizottakhoz. E felszólításra dr. ÓNODI ADOLF jelentette, hogy „*A sympathicus viszonya a gégeidegekhez*” czimű munkájával elkészült és azt a III. osztály deczemberi ülésén be is mutatta. A többi megbizottak újból halasztást kértek és nagyobb részük munkájokkal 1902-ben fog elkészülni.

A „*Mathem. és természettud. Közlemények*” XXVIII-ik kötete dr. Ónodi Adolf fent jelzett munkájával indult meg, mely minden valószínűség szerint még ez évben sajtó alá kerül.

Nem kedvező jelenség az, hogy a számos tudományos munkálatról, melyek a bizottság megbizásából készülének, a lefolyt évben egy sem fejeződött be annyira, hogy sajtó alá lenne bocsátható. Nem kedvező jelenség ez azért, mert a bizottság e munkálatok lehetővé tétele végett a megbizásokat tetemes anyagi támogatás kíséretében adta s ezzel a munkálatoknak netalán útjában álló anyagi akadályokat elhárította, vagy legalább nagy mértékben csökkentette.

8. A Szótári Bizottság a megállapított munkaterv szerint folytatta az új Nagy Szótár adatgyűjtő munkálatait. Az 1901-ik év folyamán mintegy másfélszáz gyűjtőtől, illetőleg rendes dolgozó-társtól összesen 151,000 adat gyűlt be, a melyből vegyes gyűjtés körülbelül 35,000, a többi a kiosztott művek rendszeres földolgozásának eredménye. Az előadó gyűjtése 18,000 adatot tevén, az 1901-ik évi munkásság által a készülő szótár adalékai összesen 169,000-rel szaporodtak. Minthogy az előző évek gyűjtéséből az előadótól végzett rendes felülvizsgálás, mintegy 15,000 jegyzést használhatatlannak talált, a Nagy Szótár adatainak számát az 1901-ik év végén 434,000-re tehetjük.

A mi a rendszeres földolgozást illeti, az 1901. év folyamán 282 munka, illetőleg kötet került földolgozás alá s több jeles írónk (mint Bessenyei, Vörösmarty, Jókai stb.) úgyszólván teljesen, mások (mint Dugonics, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Bajza, Vas Gereben, Mikszáth stb.) nagyobb részben már földolgoztattak.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1901-ben megjelentek a következő munkák :

1. HOMEROS: *Iliász*. Fordította BAKSAY SÁNDOR. (Egy kötet, mely az egész epost tartalmazza).

2. JANOSI BÉLA: *Az újkori aesthetika története*. Az egész mű harmadik (befejező) kötete. (Névmutatóval).

3—4. HUBER ALFONZ: *Ausztria története*. Átdolgozta BARÓTI LAJOS, átnézte PAULER GYULA. II. és III. (befejező) kötet.

III. Az 1901-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték) 100 arany.

Az 1900. szeptember 30-ik határnápig 23 pályamű érkezett be ; a pályázatról szóló jelentés az 1901. márczius 18-ikán tartott ülésen felolvastatván, határozatott, hogy jutalomra érdemes munka hiányában, a 100 aranyat a „Helikoni ünnep“ című, viszonylag legjobb verses vigjáték szerzője vehesse föl. A felbontott jeligés levélből PRÉM JÓZSEF neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 200 korona.

Az 1900. szeptember 30-ik határnápig 46 pályamű érkezett be ; a jutalmat azonban az 1901. márczius 26-án tartott összes ülés nem adta ki.

3. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom* 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1901. márczius 26-án tartott összes ülésen VASS MÁTYÁS szegedi elemi iskolai igazgatónak és GÖBEL JÁNOS székesfehérvári elemi iskolai igazgatónak íteltetett oda

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1894—1900. évkörben megjelent széptudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1901. május 8-ikán tartott nagygyűlés a nagyjutalmat JÓKAI MÓR összes műveinek (1894—98.), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig SZÁSZ KÁROLY Dante „A paradicsom“ (1899.) című műfordításának ítélte oda.

5. *Sámuel-díj* (az 1900. évben megjelent legjobb nyelvtudományi dolgozat utólagos jutalmazására) 15 arany.

Az 1901. május 8-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat KALLÓS ZSIGMOND „A tagadás nyelvünkben“ (M. Nyelvőr 1900.) cz. értekezésének ítélte oda.

6. *Bulyovszky-jutalom* (hazafias óda) 800 korona.

Az 1900. szeptember 30. határnápig beérkezett 11 pályamű ; de ezek közül a jutalmat az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés egynek sem ítélhette oda.

7. *Deák Ferencz élet- és jellemrajza*, gr. Andrássy Gyula adományából 6000 korona.

Az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés a beérkezett egy pályaterv szerzőjének 1902. szept. 30. időponttal új határidőt tűzött ki.

8. *Dora-jutalom* (a közraktári intézmény), 50 arany.

Az 1900. szeptember 30. határnapig 4 pályamunka érkezett be; az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés a jutalmat a IV. sz., „Gazdasági intézmények értékének siker a próbája“ jelígejű munkának ítélte oda. Szerzője: SZÁNTÓ MENYHÉRT.

9. *Ullmann-jutalom* (a járadékbirtok rendszere) 720 korona aranyban.

Az 1900. szeptember 30. határnapig 2 pályamű érkezett; az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adhatta ki, mint-hogy a jutalomra érdemes II. sz. mű (szerzője dr. FELLNER FRIGYES) időközben nyomtatásban megjelent. Az I. sz. dicséretre méltotott pályamű jelíges levele, pályázó kívánságára, felbontatván, abból MILHOFFER SÁNDOR neve tűnt elő.

10. *Ipolyi-jutalom* (művelődéstörténeti feladatra) 2000 korona.

Az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés BEKEFI REMIG I. tagnak adott megbízást „A magyar nemzet művelődésének története az Árpádok korában“ című munka megírására.

11. *Rózsay-jutalom* (a physika valamely fontosabb kérdésének megoldását czélzó észleletekre) 1000 korona.

Az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés megbízást adott dr. TANGL KÁROLY-nak „A folyadékok dielektromos állandóinak a hőmérséklettel való változása“ című feladat kidolgozására.

12. *A pesti hazai első takarékpénztár Fáy-jutalma* (a vizi-utak szerepe) 6000 korona.

Az 1900. szeptember 30. határidőig egy pályamű érkezett; azonban ennek a jutalom az 1901. május 8-án tartott nagygyűlésen nem volt kiadható.

13. *Kócsán-jutalom* (dráma Venczel, Ottó és Róbert Károly király idejéből) 100 arany.

Az 1901. május 31. határidőig beküldetett 11 pályamű; az 1901. november 25-én tartott összes ülés a IV. sz. „A király arája“ című pályaművet ítélte jutalomra méltónak. Szerzője: FÖLDES IMRE.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1901-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1902-re. — 242 lap. Ára 2 kor.

Magyar Tudományos Akadémiai Alapszabályok és Ügyrend. 1901. — 275 lap.

* *Akadémiai Értesítő.* Havi folyóirat. Szerk. SZILY KÁLMÁN főtitkár. XII. köt. 1—12. sz. (133—144. füz.) 1901. 614 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XXI. köt. 1—5. sz. (1901. évf.). Szerk. HAMPFEL JÓZSEF. 1901. XXXII. és 448 lap; 27 képes-tábla és 468 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerk. KÖNIG GYULA. XIX. köt. (1901. évf.) 1—5. sz. — 1901. 518 lap. 10 képes-tábla és szövegközti ábrákkal. Az évfolyam ára 10 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerk. PAUER IMRE. X. évf. 1—4. sz. 1901. IV. és 680 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerk. SZILÁDY ÁRON. XI. évf. 1—4. füz. 1901. XIV. és 496 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. XXXI. köt. 1—4. füz. (1901. foly.) 1901. IV. és 472 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Alexander Bernát l. tag.* Emlékbeszéd Domanovszky Endre l. tag felett. (Emlékbeszédek. XI. 1. sz.) 1901. 19 lap. Ára 30 fill.

* *Békefi Remig l. t.* A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai. (Történettud. Értekez. XIX. 7. sz.) 1901. 88 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Békefi Remig l. t.* A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. (Történettud. Értekez. XIX. 4. sz.) 1901. 40 lap. Ára 80 fill.

* *Böckh János l. t.* Emlékbeszéd Hauer Ferencz k. tag felett. (Emlékbeszédek. XI. köt. 2. sz.) 1901. 57. lap. Ára 1 kor 20 fill.

* *Borovszky Samu l. t.* Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (Történettud. Értekez. XIX. 6. sz.) 1901. 23 lap. Ára 40 fill.

* *Concha Győző r. t.* A rendőrség természete és állása szabad államban. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekez. XII. 6. sz.) 1901. 48 lap. Ára 80. fill.

* *Fraknoi Vilmos r. t.* Szent László levele a montecassinói apáthoz. Hasonmással. (Történettud. Értekez. XIX. 8. sz.) 1901. 15 lap. Ára 40 fill.

* *Gyomlay Gyula l. t.* Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Fényképmelléklettel. (Nyelvtud. Értekez. XVII. 8. sz.). 1901. 44 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

* *Hegedüs Loránt.* A sociologia sarkitétele. (Társad. Értekez. XII. 7. sz.) 1901. 105 lap. Ára 2 kor.

A magyar helyesírás szabályai. Újabbán átvizsgálta, 1901. febr. 25-i összes ülésén elfogadta és kiadta a M. Tud. Akadémia. 1901. 36 lap. Ára 30 fill.

A magyar helyesírás szabályai. Újabbán átvizsgálta, 1901. febr. 25-i összes ülésén elfogadta és kiadta a M. Tud. Akadémia. (Bővített szó- és tárgymutatóval.) 1901. 58 lap. Ára 40 fill.

* *Högyes Endre r. t.* Emlékbeszéd Pasteur Lajos k. tag felett. Arczképpel. (Emlékbeszédek. X. 8. sz.) 1901. 56 lap. Ára 1 kor.

* *Homérosz Iliásza.* Fordította BAKSAY SÁNDOR. 1901. 563 lap. (M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XLVII. köt.)

* *Huber Alfonz.* Ausztria története. Átdolgozta BARÓTI LAJOS. II. köt. 1901. VI. és 575. l. (Könyvk. váll. Új folyam XLVI. köz.) Ára füzve 6 kor. — III. köt. 1901. VI. és 529. l. (Könyvk. váll. Új foly. XLVIII. köt.) Ára füzve 4 kor.

* *Jánosi Béla.* Az aesthetika története. III. köt. Baumgartentől napjainkig. 1901. VI. és 635 lap. (M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam XLIX. köt.) Ára füzve 4 kor.

Karácsonyi János l. t. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. köt. 1901. 500 lap. Ára 9 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. VACZI JÁNOS. XI. köt. (1813. aug. 1. — 1814. július 31.) 1901. XXXIII. és 378 lap. Ára 10 kor.

* *Löwenthey Imre.* Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből. (Mathem. és természettud. közlemények. XXVII. köt. 5. sz.) 1901. 38 lap 3 képtáblával. Ára 1 kor.

* *Mágócsy-Dietz Sándor l. t.* Emlékbeszéd Jurányi Lajos r. tag felett. Arczképpel. (Emlékbeszédek. X. 10. sz.) 1901. 32 lap. Ára 1 kor.

* *Mahler Ede.* Adalékok az egyiptomi nyelvhez. (Nyelvtud. Értekez. XVII. 9. sz.) 1901. 12 lap. Ára 60 fill.

Munkácsi Bernát l. t. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. köt. Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története. 1901. VII. és 672 lap. Ára 12 kor.

Óváry Lipót l. t. A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. 3. füzet. 1901. 392 lap. Ára 6 kor.

* *Óváry Lipót l. t.* Emlékbeszéd Capasso Bertalan k. tag felett. Arczképpel. (Emlékbeszédek. X. 9.) 1901. 11 lap. Ára 30 fill.

* *Radvánszky Béla báró, ig. és t. tag.* Emlékbeszéd Gróf Andrássy Manó l. tag felett. (Emlékbeszédek. X. köt. 12. sz.) 1901. 15 lap. Ára 30 fill.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1900. Présenté par le Secrétaire générale C. SZILY. 1901. 17 lap.

* *Ráth Zoltán l. t.* Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. (Társad. Értekez. XII. 5. sz.) 1901. 48 lap. Ára 90 fill.

Ruffy Pál. Bars vármegye gazdasági leírása. (Megyei Monografiák). Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből. 1901. 77 lap. Ára 80 fill.

* *Id. Szinnyei József l. t.* Az első magyar bibliographus. (Székfoglaló Értekezés.) (Nyelvtud. Értekezések. XVII. 10. sz.) 1901. 29 lap. Ára 60 fill.

* *Téglás Gábor l. t.* Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely (Erdenburg) és jelentősége Dacia történetében. 4 rajzmelléklettel. (Történettud. Értekez. XIX. 5. sz.) 1901. 37 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Thaly Kálmán r. t. Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori

könyve. 1706—1709. — Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. 1708—1901. XVIII. és 1032 lap. Ára 20 kor.

* *Than Károly r. t.* Emlékbeszéd Bunsen Bóbert k. tag felett. Arczképpel. (Emlékbeszédek. X. 11. sz.) 1901. 33 lap. Ára 1 kor.

Ugor füzetek. 13. sz. Cseremiszs-zótár. (Vocabularium cseremissicum). Genetz Árvid közreműködésével szerkesztette' SZILASI MÓRICZ. (Különlenyomat a Nyelvtud. Közleményekből). 1901. 360 lap. Ára 6 kor.

* *Vadnay Károly r. t.* Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekez. XVII. 7. sz.) 1901. 20 lap. Ára 30 fill.

Összesen 41 munka 619 iven.

A *-csillaggal jelölt munkákat az intézetek az általánny fejében kapiák.

V. A. M. Tud. Akadémia megbizásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbizás:

1. *Munkák:* a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) idősebb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) BARTAL ANTAL: A Magyarországi Latinság Szótára. 2. *Folyóirat:* Budapesti Szemle. Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. 2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudományi könyvkiadó vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Lexikon, Ókori Lexikon, Nemzetközi math. és természettud. katalógus. 3. *Munkák:* a) Magyar történelmi Életrajzok, b) Ornithologiai központ: Petényi hagyatékának kiadása, c) BOLYAI JÁNOS „Appendix“-ének magyar fordítása, d) MÉHELY LAJOS: Magyarországi denevérek, e) Középkori magyar czímeres emlékek, f) Id. ÁBRÁNYI KORNÉL: „Liszt Ferencz életrajza“. g) MIHÁLYI JÁNOS: „Mármarosi diplomák“.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általánny fejében kapiák.

Arad, Kir. főgymnasium.	Aszód, Gymn. könyvtár.
„ Állami főreáliskola.	Bács-Gombos, Polgári olvasókor
„ Kereskedelmi Akadémia.	Baja, Cisztercezi főgymn.
„ Kőlesey-Egyesület.	Baja, Casino könyvtára.

<i>Balázsfalva</i> , Societatea de Inno-	<i>Budapest</i> , Tanárképző-int. gymn.
centiu M. Clain.	„ Ref. főgymnasium.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	„ II. ker. áll. főreálisk.
<i>Bártfa</i> , Állami gymnasium.	„ IV ker. közs. főreálisk.
<i>Békés</i> , Ev. ref. gymnasium.	„ V. ker. áll. főreálisk.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. főgymnasium.	„ VI. ker. főreáliskola.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ VIII. ker. főreáliskola.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	„ Keresked. Akadémia.
<i>Besztercze</i> , Főgymnasium.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.	„ I. ker. Paedagogium.
„ Áll. fels. leányisk.	„ II. ker. Tanítónő-képző.
„ Áll. polg. fiúisk.	„ b. Eötvös-collegium.
„ Áll. főgymnasium.	„ Budai könyvtár.
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.	„ Orsz. izr. tanító-képző.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.	„ Magy. tanítók kaszinója.
<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.	„ Pesti izr. e! és polgári
„ Gör.-kel. rom. főgymn.	fiúiskola.
„ R. kath. főgymnasium.	„ Elemi isk. tanító-képző.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ Wlassics-collegium.
„ Áll. fels. keresked. iskola.	„ Növendékpapság egy-
<i>Budapest</i> , Fő- és szék. levélt.	házirod. iskolája.
„ Tud. egyet. könyvtára.	„ Szent-Imre Önk.-Egylet.
„ Tud. egyet. philol. semin.	<i>Csáktornya</i> , Községi népiskola.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ Áll. polgári iskola.
„ Tud. egyet. földr. semin.	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
„ Tud. egy. class. phil. „	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	<i>Czegléd</i> , R. k. népisk. tanítótestül.
„ Egyetemi kör.	„ Áll. főgymnasium.
„ Műegyetemi könyvtár.	<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.
„ Meteorologiai intézet.	„ R. kath. főgymnasium.
„ Ludovica akadémia.	„ Állami főreáliskola.
„ Állatorvosi főiskola.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ Keresk. Akadémia.
„ Katholikus kör.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ Kir. Orvos-egyesület.	<i>Deés</i> , Kir. állami gymnasium.
„ Mintarajziskola.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ Állami felső-ípariskola.	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
„ M. kir. chemiai intézet.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ Ág. h. ev. főgymnasium.	„ Kath. főgymnasium.
„ Kegyesrendi főgymn.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	„ Állami főreáliskola.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ V. ker. főgymn.	„ Ág. ev. colleg.
„ VII. ker. főgymnasium.	„ Széchenyi-kör.
„ VIII. ker. főgymn.	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.

<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek - rendi főgymnasium.	<i>Kolozsvár</i> , Egyetemi könyvtár.
„ Érsekmegyei könyvt.	„ Ev. ref. theol. facultás.
„ Városi könyvtár.	„ R. kath. főgymnasium.
<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.	„ Ev. ref. kollégium.
<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.	„ Unitárius főgymn.
<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.	„ Keresk. Akadémia.
<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium.	„ Városi polg. fiúiskola.
„ M. k. áll. fels. keresk. isk.	„ Erdélyi múzeum-egyl.
<i>Fogarás</i> , Áll. főgymnasium.	<i>Komárom</i> , Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
<i>Gyöngyös</i> , Állami főgymnasium.	<i>Körmöcbánya</i> , Áll. főreáliskola.
„ „Vachott-kör“.	<i>Köszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
<i>Gyónk</i> , Ev. ref. gymnasium.	<i>Közép-adacsi</i> urodalom.
<i>Győr</i> , Kath. főgymnasium.	<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gymu.
„ Állami főreáliskola.	<i>Léva</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Gyula-Fehérvár</i> , R. kath. főgymn.	<i>Liptó-Szt.-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
<i>Hajdú-Nánás</i> , Gymnasium.	<i>Losonc</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Főgymn.	<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.
<i>Hodosán</i> , M. k. áll. elemi népisk.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Lugos</i> , Főgymnasium.
„ Áll. polg. fiúiskola.	<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. Akad.
<i>Ipolyság</i> , Hontmegyei múzeum.	„ „ R. kath. gymn.
<i>Jászberény</i> , Közs. kath. főgymn.	<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.
<i>Kalocsa</i> , Erseki főgymnasium.	„ Polg. leányiskola.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. colleg.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ „ R. kath. gymn.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.	„ Áll. tanítókép.
„ Kath. főgymnasium.	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.
„ Állami főreáliskola	„ „ R. kath. gymn.
„ Állami felső-leányiskola.	<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.
„ Kazinczy-kör.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.
„ Áll. felső keresk. iskola.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Keckemét</i> , Ref. jogakadémia.	„ Kir. kath. gymnasium
„ Ref. főgymnasium	„ Felső keresk. iskola
„ Állami főreáliskola.	„ Borsodm. Múzeum.
„ R. kath. főgymnasium.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképezde.
„ Város könyvtára.	<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. lyceum.	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.
„ Áll. p és felsőker. iskola.	<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgymn.
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Nagy-Fnyed</i> , Bethlen-főiskola.
„ Kir. kath. főgymnas.	<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgymn.
<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgymnasium.	<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyes. gymnasium.	<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.
<i>Kisujzállás</i> , Ev. ref. gymnasium.	„ „ Szatmárvárm. múzeum és könyvt.
<i>Kolozs-Monostor</i> , Gazd. tanint.	

<i>Nagy-Kákinda</i> , Gymnasium.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.
<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgymnasium.	„ Kath. főgymnasium.
„ „ Városi kaszinó.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.
„ „ Inárcsi Farkas	„ Áll. tanítóképző-int.
„ „ László könyvtára.	<i>Segesvár</i> , Gymnasium.
„ „ Ev.ref. főgymnasium	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.
„ „ önképzőköre.	„ Ev. kerületi lyceum.
„ „ Benkó Jenő könyv-	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. coll.
„ „ tára.	„ Székely nemz. múzeum.
<i>Nagy-Rócze</i> , Áll. felső keresk. isk.	<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgymn.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.	„ Ág. h. evang. lyceum.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.	„ Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.
„ „ Ág. h. ev. gymn.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Nagy-Szöllös</i> , Ugocsamegyei ta-	„ M. k. áll. fels. ker. iskola.
„ „ nitó-egyesület.	„ Állami felső leányiskola.
<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gymn.	„ Ev. tanítóképző-intézet.
<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	„ Honvéd főreáliskola.
„ „ Kath. főgymnasium.	<i>Süme</i> , Reáliskola.
„ „ M. kir. áll. főreálisk.	<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.
„ „ Közs. isk. könyvtár,	„ Közkönyvtár.
„ „ Felső keresk. isk.	„ Milkó Izidor könyvtára.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.	„ Nemzeti casino.
<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.	<i>Szakolca</i> , Kir. kath. gymnasium.
<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. kaszinó.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
<i>Pancsova</i> , Főgymnasium.	<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.
<i>Pannohalma</i> , Főpátsági lyceum.	<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. collegium.
„ Sz. Benedek-rendi székház.	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ Kath. főgymnasium.	<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.
„ Állami főreáliskola.	„ Állami főreáliskola.
<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.	„ Kereskedelmi felsőiskola.
„ Kaszinó.	„ III. polg. főiskola.
<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.	„ Áll. felső leányiskola.
„ Ev. Theol. Akadémia.	<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.
„ Kir. kath. főgymnasium.	„ Várm. múzeum.
„ Ág. h. ev. lyceum.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.
„ Állami főreáliskola	„ „ Áll. tanítóképezde.
„ Keresk. Akadémia.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.
„ Ev. Theol. otthona.	„ „ R. kath. főgymn.
„ Vármegyei levéltár.	„ „ Állami főreálisk.
<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.	„ „ Főreáliskola
<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. gymn.	„ „ Felső keresk. isk.

<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.	<i>Uj-Verbász</i> , Algymnasium.
" <i>Casino-Egylet.</i>	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium
" <i>Polgármest. hivatal</i>	" <i>Gör-kel. szerb főgymn.</i>
<i>Szent-Gothárd</i> , Áll. gymnasium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium
" " <i>Kaszinó.</i>	" " <i>Kaszinó.</i>
<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.	" <i>Közs. tanint. könyvtára.</i>
" <i>Kulturegyesület.</i>	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresked.
<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.	" " <i>iskola.</i>
" <i>Áll. főgymnasium.</i>	" " <i>Áll. főgymnasium.</i>
" <i>M. kir. áll. főreáliskola.</i>	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
" <i>Nyilv. elsőfokú iparisk.</i>	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" <i>M. kir. fels. leányisk.</i>	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
" <i>Áll. tanítóképző</i>	" <i>Városi könyvtár.</i>
<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	" <i>Bács-Bodrogn. Történ.-</i>
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	" <i>társulat.</i>
<i>Turócz-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót	
<i>társaság.</i>	<i>Összesen 304 intézet.</i>

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturfor-
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alter-	<i>schende Gesellschaft.</i>
<i>thumsforschende Gesellschaft,</i>	<i>Bonn</i> , Verein g. Alterthums-
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten	<i>freunde im Rheinlande.</i>
<i>en Wetenschappen</i>	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	<i>Physiques et Naturelles.</i>
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u.
<i>Austin</i> (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Alterthum Schlesiens.</i>
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	" <i>Museum Schlesischer Al-</i>
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	" <i>terthümer.</i>
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mive-	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesell-
<i>lödéstörténeti egyeslet.</i>	<i>schaft f. Ackerbau.</i>
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	" <i>Bibliothek d. mähr.-schles.</i>
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	" <i>Landesausschusses.</i>
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie	<i>Bruzelles</i> , Acad. A. des Sciences
" <i>der Wissenschaften.</i>	" <i>et Belles Letres.</i>
" <i>Gesellschaft für Erdkunde.</i>	" <i>Société Numismatique.</i>
" <i>K. preuss. Statist. Bureau.</i>	<i>Budapest</i> , M. k. Miniszterelnökség.
" <i>Physikalisch-technische</i>	" <i>Vall. és közokt. miniszt.</i>
" <i>Reichsanstalt.</i>	" <i>Képviselőh. könyvtára.</i>

- Budapest*, Egyetemi olvasókör.
 „ M. kir. földtani intézet.
 „ Magyarhoni föld. társ.
 „ K. m. természettudományi Társulat.
 „ Magyar Nemz. Múzeum.
 „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
 „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya
 „ Műegyetemi olvasókör.
 „ Magyar Tört. Társulat.
 „ Nemz. színház könyvt.
 „ Orsz. m. iparegyesület.
 „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
 „ M. kir. orsz. levéltár.
 „ Orsz. m. k. statiszt. hiv.
 „ Föv. statiszt. hivatal.
 „ Ferencz József tanítókháza.
- Bukarest*, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge, (Angolország), Cambridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherburg, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences Univers. R. d. Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ.-társulat.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles Letres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
 „ Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
- Egyházas-Kesző*, Népkönyvtár.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
Frankfurt a M., Physical. Verein.
 „ a O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ. Biblioth.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egyeslet.
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Tezler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissenschaften.
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.

- Helsingfors*, Soumalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
- Kaposvár*, Áll. elemi iskola.
- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa*, Felsőmagyarországi Múzeumegylet.
- Kiel*, Schleswig - Holstein - Lauenburgische Gesellschaft für vaterländische Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnten.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Académie Royale.
 „ Sociétés des Antiquaires du Nord.
- Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne*, Académia Reale des Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
- London*, R. Institut of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Asiatic Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Museum-Verein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Madrid*, Acad. Reale des Sciencias exactas.
- Magyar-Óvár*, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseilles*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
 „ Société des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Hist. Ver. f. Oberbaiern.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.

- Nagy-Várad*, Biharm. rég. egyesület.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Páris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universel.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphía, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Science.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Roma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
Róma, Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Commission Imp. Archéologique.
 „ „ Observ. Phys. Central.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Csász. egy. könyvtár.
Sao Paulo (Brazília), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek Histor. Literarischer Zweigverein des Vogesenelub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délm. tört. és régészeti Társulat.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Naturali.
Turóc-Szent-Márton, Iparos tanoncziskola.
Újvidék, Matica Srbska.
Ulm, Ver. f. Kunst u. Alterthümer.

<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	„ Kais. kön. Geolog. Reichs-
<i>Venezia</i> , Archivio Generale.	anstalt.
„ Istituto R. Veneto delle	„ Centrankommission z. Er-
Scienze ed Arti.	haltung der Baudenkmale.
<i>Washington</i> , United States Geolo-	„ Naturhist. Vereinar d. Univ.
gical Survey.	„ Zoolog. botan. Gesellsch.
„ Departement of Agri-	„ Akadem. Verein der Natur-
culture of the United	historiker.
States of America.	„ Ungarn-Verein.
„ Smithsonian Institut.	„ Pázmány-intézeti magyar
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Ver-	irodalmi iskola.
einigten Thüringischen Staaten.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
<i>Wien</i> , Alterthumsverein	„ Bécsi m. nemz. szövetség.
„ K. k. Hofbibliothek.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische
„ K. k. Universitätsbibliothek.	Alterthumskunde u. Geschichts-
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u.	forschung
Staatsarchiv.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	„ Egyetem könyvtára.
„ Semin. f. Oest. Geschichts-	„ Múzeum könyvtára.
forschung.	„ Horvát arch. társaság.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	„ Horvát-szlavon-dalmátor-
„ Kais. Akad. der Wissen-	szágos levéltár.
schaft.	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

Az Akadémia elnöksége mult évi október hóban a főkönyvtárnoknak szabadságot engedélyezvén, szabadságideje tartamára HELLEBRANT ÁRPÁD alkönyvtárnokot bizta meg a főkönyvtárnoki teendők végzésével.

A rendes könyvtári munkálatok, úgyszintén a beérkezett művek naplókönyvbé iktatása, köttetése és lajstromozása, mint eddig, a lefolyt évben is rendszerint végrehajtottak. Különös gondot és munkát igényelt azonban a folytatásos és gyűjteményes munkák újabb kötetének a katalógusokba való bevezetése, a mi 1896 óta úgyszólván abbamaradt, úgy hogy a katalógusok nem nyújtottak kellő felvilágosítást arra nézve, vajjon a gyűjteményes munkák mely évekig találhatók a könyvtárban. Ennek pótlása természetesen nagyobb időt igényelvén, a folyó évben is folytatattani fog.

Mintogy évek óta csak a nagyobb terjedelmű kötetes munkák katalogizáltak, a kisebb füzetes munkák azonban beiratlanul hevernek a szakokban, a mult év utolsó három hónapjában ezeknek be-köttetésére és lajstromozására került a sor. Tekintélyes az ily terje-

delmű munkák száma, ennél fogva a jelen évben is sok időbe fog kerülni ezeknek lajstromozása.

Szükségesnek látszik a kéziratárban történt fontosabb mozzanatokat is e helyen megemlíteni. Az igazgató-tanács m. é. márcz. 17-én tartott ülésében hozzájárulván az Akadémia kéziratárában őrzött régi cancellariai és 1848/49-iki miniszterelnöki és belügy-miniszteri irományoknak az orsz. levéltár számára leendő átengedésebe, az orsz. levéltár tisztviselői megkezdték ez iratoknak kiválogatását. A kiválogatott oklevelekről és kéziratokról kimerítő jegyzék fog készülni, a melynek alapján fog az átadás megtörténni. Kivánatosnak látszik, hogy a jegyzékben nem pusztán a darabszám említendő meg, hanem az oklevél kelte, aláírója, sőt az okleveleken található régi iktatói számok is feljegyeztessenek. Egyszóval az átadandó kéziratokról a legaprólékosabb regestaszerű jegyzék készítenendő. E pontosságot azon körülmény teszi kívánatossá, hogy az Akadémia, míg ez irományok értékének recompensatiója fejében az évenkénti 2000 korona befizetésével a meghatározott összeg törlesztve nem lesz, addig az átadandó irományok tulajdonjogát fentartja s esetleg érvényesíti is.

A könyvtár rendezéséről következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudomány-szakok száma 53; ezek 63,652 munkát tartalmaznak, és pedig:

Bibliographia 1173, Encyklopaedia 143, Philosophia 1457, Mythologia 120, Theologia 4517, Paedagogia 1936, Széptudomány 612, Anthropologia 335, Jogtudomány 1255, Magyar jogtudomány 1595, Politika 2396, Magyar politika 1708, Történelem 5876, Magyar történelem 2952, Magyar országgyűlések 95, Életrajzok 2672, Földrajz 1079, Magyar földrajz 467, Térképek 927, Utazás 1229, Statisztika 719, Schematismusok 166, Haditudomány 688, Régészet 1390, Éremtudomány 229, Matematika és csillagászat 1193, Természettudomány 183, Természettan 996, Vegytan 437, Természetrajz 133, Állattan 499, Növénytan 452, Ásvány- és földtan 517, Gazdaságtan 3553, Orvostudomány 2526, Nyelvtudomány 2121, Classica-philologia 745, Görög irodalom 827, Latin irodalom 894, Új latin irodalom 797, Magyar nyelvészet 542, Régi magyar irodalom 658, Magyar irodalom 4147, Germán irodalmak 1624, Francia irodalom 733, Olasz és spanyol irodalom 258, Szláv irodalom 449, Keleti irodalom 1751, Incunabulumok 356, Akadémiák és tudományos társulatok kiadványai 544, M. T. Akadémia kiadványai 366, Külföldi folyóiratok 201, Hazai újságok és folyóiratok 382, Bólyaiiana 32.

A szakkatalogus áll 108 kötetből és 58 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 169 tokban van elhelyezve

A könyvtár gyarapodása a járulék-naplók kimutatása szerint a következő: Vétel útján 500 mű, 678 kötetben, 148 füzetben. Kötelempéldányként 318 nyomda 7432 művet, 2005 kötetben, 5871 füzetben

küldött. Ehhez járul 169 zenemű, 5 kötetben, 197 füzetben, 750 ujság és 98 folyóirat, 36 térkép. 132 akadémiai és tudományos társulattól 561 mű, 267 kötetben, 442 füzetben érkezett a könyvtárba. Magánosok ajándékából 41 művel, 22 kötetben, 21 füzetben gyarapodott a könyvtár.

A vásárolt munkák közül kiemelendők a diplomatariumok, melyek az országos levéltár számára átengedett oklevelek ára fejében két évi részletben kapott 4000 korona összegből vásároltattak.

Ezeknél tekintettel volt a könyvtár arra, hogy egyrészt a már meglévő diplomatariumok kiegészíttessenek, másrészt arra, hogy oly oklevélgyűjteményekkel gyarapodjék, melyek Budapesten nem találhatóak. Különösen áll ez a spanyol forráskiadásokra. A vásárolt diplomatariumok nemcsak beltartalmilag értékesek, hanem némelyike ma már nagy ritkaság is. Így Fantuzzi Monumenti Ravennati-járól már Brunet azt mondja, hogy igen ritka, mert a szerző igen kevés példányban nyomatta barátai számára. Becses és elfogyott a Hohenzollern-ház történetére vonatkozó Monumenta Zollerana is.

A könyvtár olvasótermében a lefolyt évben 5799 olvasó 6928 művet használt, míg házi használatra 137 kikölcsönző 1320 művet vett ki a könyvtárból.

Kötelességünk e helyütt a könyvtár szűk voltára a figyelmet felhívni, mely a gyarapodás emelkedésével már tarthatatlan; úgy, hogy nagyon kívánatos volna, ezen segíteni. A szekrényekben a könyvek mindenütt két sorban vannak elhelyezve, még a foliánsok is; a mi a könyvek kikeresését nagyon megnehezíti. Másrészt az újonnan érkező könyveket nehezen lehet elhelyezni. Hogy a könyveket el lehessen helyezni, célszerű volna a szekrények tetejére két polczból álló állványt készíttetni. Ha tekintetbe vesszük, hogy most egy polczon körülbelül 40—50 darab könyv fér el, ezt kétszer véve, 80—100 könyvnek van helye. Az újonnan készítenő kétsoros állványra e szerint 160—200 könyvet lehetne elhelyezni. Az 52 szekrényen tehát 9000—10,000 darab könyvnek lenne helye. Ily módon 4—5 évre segítve volna a könyvek elhelyezésén. S ezen idő alatt talán a bérház helyére építendő palotarészben a könyvtár is megfelelő bővítést nyerhetne.

B)

Diplomatariák, melyek a m. tud. Akadémia könyvtára számára legújabbán vétettek:

Acta Tomiciana. Tom. X. ad. D. 1528. Posnaniae, 1899.

BOEHMER, J. F. *Fontes rerum Germanicarum.* I—IV. Stuttgart, 1843—68.

Die Chroniken der deutschen Städte von XIV—XVI. Jahrhundert. I—XXVII. Bd. Leipzig, 1862—1899.

Codex diplomaticus universitatis Cracoviensis. I—III. V. Cracoviae. 1870—1900.

Codex Pomeraniae diplomaticus. Herausgegeben von Hasselbach, Kosegarten und Medem. I. Bd. (egyetlen kötet) Greifswald 1843—62.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Im Auftrage der kön. sächsischen Staatsregierung herausgegeben von O. Poosse u. H. Ermisch. I. Haupttheil. Abth. A. 1. 2. Abtheil B. 1. II. Haupttheil 1—16. Leipzig, 1864—95. 18 kötet.

Codice diplomatico Padovano dall sec. VI. alla pace di Costenza (25. Giugno 1183.) I—III. Venezia. 1877—81.

Coleccion de documentos inéditos del archivo general de la corona de Aragon. Tom. I—XVIII. Publicada D. Próspero de Bofarull y Mascaro. Tom. XVIII—XL. Publicada D. Manuel de Bofarull y de Sartoris. Barcelona. 1847—59.

Deutsche Reichstagsakten. IV. Abth. I. Hälfte. Herausg. von H. Herre. Gotha. 1900.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. Jüngere Reiche. III. Bd. Bearbeitet von Adolf Wrede. Gothe. 1901.

DRONKE, E. F. J. *Codex diplomaticus Fuldensis.* Cassel. 1850.

Ecclesiae Londino-Batavae archivum. Vol. I. (Abrahami Ortelii geographi Antverpiensis) et virorum eruditorum ad eundem et ad Jacobum Colium Ortelianum Epistolae. Cum aliquot aliis epistolis et tractatibus quibusdam ab utroque collectis. (1524—1628). Edidit Joan. Henr. Hessels. Cantrabrigiae 1887.

FANTUZZI M. *Monumenti Ravennati de'secoli di mezzo.* 6 vol. Venezia, 1801/4. Appendice ac monumenti Ravennati. Pubbl. da A. Tarlazzi. 3 volt. Ravenna 1872.

Hanse-Recesse von 1477—1530. I. Abth. 5—8. II. Abth. 1. 3—7. III. Abth. 1—6. Leipzig. 1876—99.

Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum tom. III. pars I. Hannoverae et Lipsiae. 1900.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores qui vernacula lingua usi sunt. III. 2. Hannoverae et Lipsiae. 1901.

Monumenta Poloniae historica. Ed. A. Bielowski. Vol. I—VI. Lwow. 1864—88. Krakow 1893.

Monumenta Zollerana. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. Herausg. v. Rudolph Frh. v. Stillfried u. D. Traugott Maerker, Julius Grossmann, Martin Scheins. 1—VIII. Bd. Berlin, 1852—1900. Register zu Bd. II—VII. Zusammengestellt v. H. G. Stillfried. Berlin, 1866.

Nuntiaturrepichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. I. Abth. 1533—59. Berlin. 1901.

Politische Correspondenz Carl Friedrichs v. Baden. Bd. V. Bearb. von K. Obser. Heidelberg, 1901.

RIEDEL, A. FR. *Codex diplomaticus Brandenburgensis.* Sammlung der Urkunden, Chroniken u. sonstigen Geschichtsquellen für die Ge-

schiechte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. I—IV. Haupttheil. 1 Supplbd. Chronolog. Register, 2 Bde. Namensverzeichniss 3 Bde. Berlin, 1838—69. Összesen 41 kötet.

Scriptores rerum Silesicarum. Oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber Herausg. v. Ad. Stenzel. I—V. Bd. Breslau, 1835—51.

Urkundenbuch des Hochstiftes Hildesheim und seiner Bischöfe. II. Bd. (1221—1260). Hannover u. Leipzig. 1901.

Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens. Herausg. v. Dr. Anton Schubert. Innsbruck. 1901.

IX. A Magyar Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.*

I. Széchenyi István munkái.

Lovakról. Pesten, Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István. 1828. (Három példányban, 361. 462. 525.)

Hitel. Pesten, Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830. (Két példányban; az egyik Széchenyi ezen sajátkezű ajánlásával: „M. Gr. Eszterházy Károlynak szíves barátsággal“. 76. 526.) — Harmadik kiadás. Pesten, Trattner-Károlyi 1830. (446.) — Negyedik kiadás. Pest, Trattner és Károlyi 1832. (417.) — Bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. Gyulai Ágost. Magyar Könyvtár 238—239. Lampel Róbert. 1901. (482.)

Ueber den Credit. Vom Grafen St. Széchenyi, von Jos. Vojdisek. Nebst einem Anhang. Von einem ungarischen Patrioten. Leipzig-Pesth, Otto Wigand. 1830. (Két példányban; az egyik gr. Zichy Károlyné, sz. gr. Seilern Crescence sajátkezű észrevételeivel. 18. 167.)

Ueber Pferde. Vom Grafen St. Széchenyi. Aus dem Ungarischen von Jos. Vojdisek. Leipzig-Pesth, Otto Wigand. 1830. (166.)

Világ, vagy felvilágosító töredékek némi hiba és előítélet eligazítására. Pesten, Fűskúti Landerer nyomató-intézetében. 1831. (Két példányban. 105 és 554.)

A Magyar Játékszínről. Pest, Landerer. 1832. (Két példányban 106 és 555.)

Licht oder aufhellende Bruchstücke und Berichtigungen einiger Irrthümer und Vorurtheile, vom Grafen St. Széchenyi. Aus dem Ungarischen von M. v. Paziazi. Pesth, 1832. O. Wigand. (Két példányban, 359 és 566.)

Stadium. (Irta gr. Sz. I. 1831-ben.) Kiadta Z... 1833-ban. I. rész. Lipcse, 1833. Wigand Ottó. (Két példányban. 104 és 567.)

A „*Lovakról*“ című munkája dán nyelven. (Om Hesteavl og Vaeddeløb) egy képpel. Kopenhága. 1833. (215.)

Gr. Andrassy György és gr. Széchenyi István-nak a budapesti hidegvesülethez irányított jelentése, midőn külföldről visszatérének.

* A végső szám vagy számok a törzskönyv folyószáma vagy folyószámai.

Pozsonyban. Nyomt. Fűskuti Landerer Lajosnál. 1833. (Két példányban. 275 és 568.)

Bericht des Gr. Georg Andrassy und St. Széchenyi an den Ofner-Pesther Brücken-Verein, nach ihrer Rückkehr vom Auslande. Aus dem Ungarischen von M. v. Paziazi. Pressburg, Ludwig Landerer. 1833. (523.)

Hunnia. (Irta gr. Sz. I. 1835-ben.) Pesten, Heckenast G. 1858. Közli Török János. (Két példányban. 154 és 569.)

Vegyes Czikkek (gr. Széchenyi Istvántól). Társalkodó 1835—1841. (Kézirati másolat Kostyán Ferencz irásával, 560.)

Néhány szó a Duna-Hajózás körül. Czikkenként megjelent az 1834—1835. és 1836. évi Társalkodóban, (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz irásával. 558.)

Ueber die Donaudampfschiffahrt. Vom gr. St. Széchenyi. Aus dem Ungarischen von M. v. Paziazi. Ofen, Gedruckt bei Joh. Gyurián und Martin Bagó. 1836. (Két példányban, 426. 522.)

Néhány szó a lóverseny körül. Pest, Heckenast. 1838. (Két példányban, 107. és 527.)

Einiges über Ungarn. Nach dem „Néhány szó a lóverseny körül“. Aus dem Ungarischen von H. Klein. Pesth, G. Heckenast. 1839. (287.)

Selyemről. Pesten, Trattner és Károlyi. 1840. (528.)

Kelet népe. 1841. Pest. Nyomt. Trattner-Károlyi. (Két példányban, 108 és 518.) — II. kiadás. Pozsony, Wigand Károly Fr. 1841. (406.)

A Magyar Academia körül. 1842. Pest, Trattner-Károlyi. (Két példányban, 109 és 519.)

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VI., VII., VIII. köt. Széchenyi elnöki beszédeivel. Buda, 1842—1847. A m. kir. Egyetem betűi. (100.)

Ueber die Ungarische Akademie. Vom gr. St. Széchenyi. 1842. Uebersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Sincerus. Leipzig, Karl Franz Köhler. 1843. (586.)

Üdvölede. Gr. Desseffy Aurél hátrahagyott némi írománytöredékeivel. Irta és közli gr. Széchenyi István. Pest, 1843. Trattner-Károlyi. (Két példányban, 346 és 520.)

Az 1843. évi *Jelenkor*-ban és *Társalkodó*-ban megjelent cikkek gr. Széchenyi Istvántól. (Másolat Kostyán Ferencz irásával. 553.)

Magyarország kiváltságos lakosaihoz. I. Irta Czenken, 1844. ápril. 13-án gr. Széchenyi István. (Két példányban, 110 és 549)

A Jelenkorban megjelent Adó és Két Garas. Budán. A m. kir. Egyetem betűivel. 1844. (Két példányban, 228 és 548.)

Magyarország kiváltságos lakosaihoz. Pest, július 10. 1844. (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz irásával. 550.)

Az 1844. évi *Jelenkor*-ban és *Társalkodó*-ban megjelent cikkek gr. Széchenyi Istvántól. (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz irásával, 556.)

Az 1845. évi *Jelenkor*-ban megjelent cikkek gr. Széchenyi Istvántól. (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz írásával. 557.)

Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. Pesten, Trattner és Károlyi. 1846. (Két példányban, 113 és 552.)

Balatonai Gőzhajózás. Pest, ápril. 2. 1846. Trattner és Károlyi. (Két példányban, 111 és 551.)

Politikai Programmtöredékek. 1847. (Két példányban, 227 és 540.)

Politische Programm-Fragmente. 1847. Aus dem Ungarischen mit Anmerkungen eines Oppositionellen. Leipzig, Wilh. Jurányi. 1847. (277.)

Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről. Pozsony, jan. 25. 1848. Pozsony, Belnay örökösei. (Két példányban, 113 és 541.)

Véleményes jelentés a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről. Pozsony, Belnay örökösei. 1848. (Két példányban, 114 és 542.)

Gr. Széchenyi István levele a M. tud. Társasághoz. 1858. nov. 6-áról. (Kézirati másolat. 427.)

„*Schreiben des Grafen Stephan Széchenyi an die Ungarische Akademie*, am 20. Dezember 1858.“ Frei übersetzt aus dem Ungarischen. (22.)

Gróf Széchenyi István levele, intézve gr. Károlyi Györgyhez, ddo 10. november 1858. a Nemzeti Színházról. Megjelent július 31-ikén 1864. a „*Látcső*“ 61. számában. (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz írásával. 565.)

Ein Blick auf den anonymen „Rückblick.“ Von einem Ungarn. London, 1859. (Két példányban. 290 és 562.)

Töredékek gr. Széchenyi István kiadatlan irataiból. Közrebocsátja Török János. Pesten, Werfer Károly. 1860. (543.)

Gr. Széchenyi István verse anyjához, gr. Festetics Juliához. Megelőzi Széchenyi Nekrologja Toldy Ferencz által. Pest, Emich Gusztáv, Magyar Akadémiai nyomdász. 1860. (544.)

Pesti Por és Sár. Toldalékul. A budapesti lánczhid s a helyhatósági közlekedési osztály genesisise. Pesten, Heckenast 1866. (Két példányban, 229 és 563.)

Gróf Széchenyi István „Blick“-je. Magyar Fordításban közli K. Papp Miklós. Pest, Mach és Stein 1870. (380.)

Gróf Széchenyi István fennmaradt munkái. Saját kézírataiból. I. Hunnia. — II. A budapesti lánczhid története — A közlekedési bizottmány alakulása. Második kiadás. Pest, Heckenast 1872. (358.)

Önismeret. (Döblingi kézírataiból). Budapest, 1875. Athenaeum. (Két példányban 230 és 564.)

Gróf Széchenyi István naplói. Összeállította Zichy Antal. Budapest, Athenaeum. 1884. (91.)

Gróf Széchenyi István levelei. I—III. köt. Összegyűjtötte Majláth Béla. Budapest, Athenaeum. 1889—1891. (89.)

Gróf Széchenyi István utirajzai és följegyzései. Összeállította Zichy Antal. Budapest, Magy. Tud. Akadémia. 1890. (93.)

Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei. I—II. köt. Összeállította Zichy Antal. Budapest, Magy. Tud. Akadémia, 1893—1894. (90.)

Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Összeállította Zichy Antal. Budapest, Athenaeum, 1896. (92.)

II. Széchenyire vonatkozó munkák és folyóiratok- beli cikkek.

Ábrányi Kornél ifj.: Nemzeti ideál. Budapest, Légrády Testvérek. 1898. (203.)

A Magy. Tud. Akadémia 1860. október 12-én tartott ünnepélyes közülésének s az október 13-án tartott Széchenyi-ünnepélynek tárgyai. (Akad. Évk. X. köt. 1.) Pest. 1860. (98.)

Akadémiai Értesítő, Czikkek és fölolvadások Sz.-ről.

Andrássy Gyula gróf: Az 1867-ki kiegyezésről. Budapest, Franklin Társulat. 1896. (246.)

Andrássy Gyula gróf: Ungarns Ausgleich mit Oesterreich vom Jahre 1867. Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot. 1897. (251.)

Andrássy Manó gr., *Orczy Béla* br., *Podmaniczky Frigyes* br., stb. Hazai vadászatok és sport Magyarországon. 13 nagy és 12 kisebb színezett műképpel. Pest, Geibel Ármin sajátja. 1857. (455.)

Arany János: Széchenyi emlékezete. Az Akadémia Széchenyi-ünnepélyén 1860 október 13-án. Különnyomat (150.)

Arisztidesz. Önbirátat. Lipese. 1862. Gerhard Wolfgang. (338.)

Arisztidesz. Polgárosodás. Lipese, 1862. Gerhard Wolfgang. (337.)

Balázs Sándor. „Az Ország Tükre“. 1862. folyama (huszonegy szám). Kiadja Engel és Mandello. (211.)

Balics Lajos dr. Ünnepi beszéd a nagyeczeni Széchenyi-szobor leleplezésekor. 1897. szeptember 12-ikén. (32.)

Baloghy László. Nemzetiség és alkotmányi mozgalmak honunkban. 1841. Pest, Esztergomi K. Beimel József. (A címlapon Széchenyi kezével: „Olvastam Sz. J.“ 155.)

Beöthy Zsolt. A magyar nemzeti irodalom története. II-ik kiadás. Budapest, Athenaeum. 1880. (434.)

Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. Az Akadémia 1893. január 15-ikén tartott Széchenyi-ünnepére. Budapest, 1893. (94.)

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. Budapest, Athenaeum 1896. (436.)

Boleszný Antal. Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. (Széchenyi egy levelének lenyomatával.) Temesvár. 1878. (149.)

Boross Mihály. A dicsőült Gróf Széchenyi István életrajza. Eredeti kútfők után népszerűen. (Gróf Széchenyi István arczképevel.) Pest, Heckenast G. 1860. (Két példányban, 147 és 545.)

Böngérfi János. A három legnagyobb magyar: Kossuth Lajos, Deák Ferencz és Széchenyi István életrajza (18 képpel.) Budapest, 1894. Nyomt. Rózsa Kálmán és neje. (144.)

Brassói m. kir. főreáliskola 7-dik évi Értesítője. 1891—92. tanév. Brassó, 1892. Alexi könyvnyomdája (2 példány.) (185, 239.)

Briefe von und an Stephan Széchenyi. Erster und zweiter Brief. Leipzig, Ottó Wigand 1861. (307.)

Budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola 1891—92. évi Értesítője. (247.)

Budapesti Szemlé-ben cikkek Széchenyiről. (18 füzet.) (1879. szept.—okt., 1880. jan.—febr., 1880. nov.—december, 1886. szept., 1888. április, 1889. nov., 1890. május, június, október, 1891. júl., aug., 1892., febr., ápr.—jú., 1894. nov., 1895. január, 1896. márcz. és április) (345 és 156.)

Croquis aus Ungarn. Leipzig, Ottó Wigand 1843. (572.)

Csengeri Antal. Magyar szónokok és statusférfiak. Politikai jellemrajzok. Pesten, 1851. Heckenast Gusztáv. (606.)

Csengery Antal. Deák Ferencz emlékezete. 1877. (311.)

Deák Ferencz emlékezete. Budapest, Ráth Mór. 1890. (433.)

Deák Lajos. Gróf Széchenyi István emlékezete. Marosvásárhely, Imreh Sándor. 1891. (370.)

Denkschrift der Ersten K. K. privil. Donaudampfsch.-Gesellschaft, zur Erinnerung ihres 50-jähr. Bestandes. Wien, 1881. Selbstverlag. (377.)

Dessewffy Aurel Graf. Vermischte Aufsätze und Bruchstücke aus Briefen 1835—1842. I. Band. 1843. — X. Y. Z.-Büchlein. II. Band. Aus dem Ungarischen übersetzt. Pesth, Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1843. (533, 534, 535.)

Dessewffy Aurél, Marczel és Emil. Néhány szó a közönséghez. A „Hitel“, „Taglatat“ és „Világ“ ügyében. Kassa, Werfer Károly. 1832. (Két példányban, 216 és 516.)

Dessewffy Emil gróf jelentése a conservatívek üléséről. Pest, november 14-én 1846. (379.)

Gr. Dessewffy József. A Hitel című munka taglatatja. Kassa, Werfer Károly 1831. (148, 515.)

Dessewffy Joseph Graf. Zergliederung des Werkes „Ueber den Credit“. Aus dem Ungarischen von S. von Ludwigh. Kaschau, C. Werfer 1831. (318.)

Deutsche Worte eines Oesterreichers, Hamburg. Hoffmann u. Campe 1843. (573.)

Documentált felelet Kemény Zsigmondnak „Forradalom után“ című munkájára. Egy megbukott diplomatától. Pest, 1850. Emich Gusztáv. (607.)

Donaudampfsch.-Gesellschaft. Rückblick auf ihre Entstehung und Entwicklung, namentlich in Ungarn. Budapest, 1885. (Széchenyi arczképével.) 163.

Dunagőzhajózási Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Budapest, a társulat kiadása. 1885. (Két példányban, 264 és 376.)

- Eine Stimme aus Ungarn.* Hamburg, Hoffmann u. Campe 1832. (590.)
- Emlékkönyv.* A Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére. Deutsch Testvérek. 1865. (473.)
- Emléklap* a soproni Széchenyi-szobor leleplezése alkalmára. 1897. május 23. (73.)
- Eötvös József br.* Kelet Népe és Pesti Hirlap. Pest, Landerer és Heckenast 1841. (Két példányban 322 és 537.)
- Eötvös József br.* Reform. Lipcse, Köhler Károly Ferencznél. 1846. (222.)
- Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyvei.* 1878—80, 1889—1900. (70, 292, 382, 459.)
- Erdélyi Gyula.* Ki a hazááruló? Bpest, Bagó Márton és Fia 1901. (489.)
- Ezer magyar ifjú.* Nemzeti Ideál. Budapest, Stephaneum nyomása. 1901. (488.)
- F. R. Ungarns politische Charaktere.* Mainz, I. G. Wirth Sohn. 1851. (341.)
- Falk Miksa.* Gróf Széchenyi István és kora. Fordította Áldor I. és Vértessy Arnold. Pest, 1868. Emich. (140.)
- Fáy András.* Kelet Népe Nyugoton. Második kiadás. Pesten, Kilian Gy. 1842. (538.)
- Fáy András.* Gróf Széchenyi István pestmegyei működése. (A „Budapesti Szemle“ 1862. évi 48. és 49-ik füzeté). (604.)
- Fenyvessy Ferencz.* Széchenyiről és Deákról. Ünnepi beszéd a Veszprém vármegye 1889. december 1-én tartott diszközgyűlésén Budapest. Pallas, 1890. (146.)
- Fenyvessy Ferencz.* Széchenyi emlékezete. Ünnepi beszéd Széchenyi születése 100-dos évfordulóján. Sopron. Athenaeum-nyomda. 1891. (145.)
- Fenyvessy Ferencz.* Ünnepi beszédek. Budapest, Werbőczy-nyomda. 1896. (253.)
- Ferenczy József.* Gróf Dessewffy József életrajza. Budapest, 1897. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). (477.)
- A magyar forradalom férfiai* 1848—49-ből. „A magyar forradalom napjai július elsője után“ szerzőjétől. Heckenast. 1850. (192.)
- Frankenburg Adolf.* Emlékiratok. 3 köt. Pest, Emich Gusztáv. 1868. (226.)
- Függelék* Gróf Széchenyi István értekezéséhez a Selyemről. Sopron, Kulcsár Katalin. 1840. (Két példányban, 357 és 529.)
- G. F. Offenes* Promemoria an Se Majestät den Kaiser von Oesterreich-Ungarn, im December. 1859. (Két példányban 272. 571.)
- Gaál Jenő.* Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus. 1901. (444.)
- Gaál Mózes.* Gróf Széchenyi István, vagy Magyarország újjászületése. Budapest, Franklin-Társulat. 1899. (288.)
- Gerlóczy Károly* és Buday József. Gróf Széchenyi István szobrának leírása és története. Budapest, 1895. (Két példányban, 71 és 366.)

Girókúti P. F. Országos Nagy Képes Naptár 1861-re. Pest, Lauderer és Heckenast. (492.)

Gonda Béla. Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Budapest, 1896. „Országgyűlési Értesítő“. (241.)

Grünwald Béla. A régi Magyarország. 1711—1825. Budapest, Franklin-Társulat. 1888. (611.)

Grünwald Béla. Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Budapest, Franklin-Társulat. 1890. (612.)

De Gubernatis Angelo. La Hongrie politique et sociale. 1885. Firenze, Pallas J. (224.)

Guszmán Rudolf dr., Gróf Széchenyi István a döblingi magán-téboldyában. Németből B. J. Pest, Heckenast G. 1860. (Két példányban, 265 és 547.)

Győri főgymnasium Értesítője. 1887—88. tanév. Győr. 1888. Surányi János könyvnyomt. intézete. (186.)

Gyulai Pál Részvétkönyve. Özv. gróf Batthyány Lajosné képével. Kiadja a Magyar Irók segélyegylete. Pest. 1863. (205.)

Három nemzedék. (Széchenyi és Vörösmarty. — Kossuth és Petőfi. — Deák és Arany.) Budapest, 1873, Franklin-nyomda. (244.)

Hazánk. Időszaki folyóirat. Szerk. Török János. I. évf. Pest. Heckenast. 1858. (468.)

Horn J. E. Ludwig Kossuth. (I. Der Apostel. — II. Der Minister.) Kossuth képével. Leipzig, Wigand. 1851. (207.)

Horváth Mihály. Huszonöt év Magyarország történetéből. 1823—1848-ig. Genf, Puky Miklós. 1864. (432.)

Illustrirter Kalender. Leipzig, J. J. Weber. 1846. (225.)

Imrefi. Die ungarischen Flüchtlinge in der Türkei. Aus dem Ungarischen des Vasfi. Nebst einer Karte. Leipzig, Friedrich Hebbig 1851. (574.)

Irányi Dániel és Charles Louis Chassin. Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847—49. Paris, Pagnerre-Libraire-éditeur. 1859. 2 köt. (451.)

Irodalomtörténeti Közlemények. IX. évf. 2. füz. Budapest. A M. Tud. Akadémia kiadása. 1899. (270.)

Jalava Antal. Tapani Széchenyi. (Sz. életrajza finn nyelven.) Helsingissä. 1901. (476.)

Jegyzet gr. Széchenyi István által javaslatba hozott *Minimum* kérdésében. (Másolat Kostyán Ferencz kézírásával.) 561.

Jegyzőkönyve a Tiszavölgyi Társulat 1847-ik évi márczius 21-én és következő napjain tartott nagygyűlésének. (A—E. és ./. mellékletekkel. 530., 531., 532.)

Jókai Mór. Emlékeim. 2 köt. Budapest, Ráth Mór. 1875. (469.)

Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Negyennyolcz. I. füz. Révai Testvérek. 1896. (136.)

Jósika Miklós br. Zur Geschichte des ungarischen Freiheits-

kampfes. Authentische Berichte. Leipzig, Arnold'sche Buchhandlung. 1851. (608.)

Kállay Ferencz. A szózat criticalai bírálatja. Szerző b. Wesselényi Miklós. Pesten, Trattner-Károlyi. 1843. (577.)

Kecskeméthy Aurél. Gróf Széchenyi István utolsó éveit és halála. (1848—1860.) Pest, Emich Gusztáv. 1866. (312.) — Ugyanaz. Második kiadás. 1866. (310.)

Kecskeméthy Aurél. Graf Stephan Széchenyis staatsmännische Laufbahn. Pest, Hornyánszky és Hummel. 1866. (164.)

A *Kelet Népe* felnyitotta szemét egy nyugotfinak. Pesten, Heckenast G. 1842. (539.)

A *Kelet népe* közt egy ember. Budapesten, Esztergomi K. Beimel betűivel. 1841. (504.)

Kemény Zsigmond. Forradalom után. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja. 1850. (614.)

Kérékgyártó Árpád. Széchenyi István élete. 1844. (236.)

Kertbeny K. M. Ungarische Malerrevue. I. füz. Pest. Lampel Róbert. 1855. (160.)

Kertbeny. La Hongrie Notice sur le etc. Széchenyi. Németből. Revilliod Guszt. Genf, Nyomt. Georg H. 1860. (161.)

Kertbeny. Erinnerungen an Graf Stephan Széchenyi. II. kiadás. Georg H. Genf és Basel, 1860. (162.)

Kiss Albin Ferencz. Gróf Széchenyi István kora. Bölcslelettudori értekezés. Budapest, Marián György. 1898. (344.)

Kónyi Manó. Deák Ferencz beszédei. 1848—61. Budapest, Franklin-Társulat 1886. (184.)

Kónyi Manó. Visszaemlékezés Andrássy Gyula grófra. Budapest, Athenaeum. 1890. (182.)

Kónyi Manó. Lónyay Menyhértnek 1847—48-iki naplója. „Budapesti Szemle“ LXXXV. kötete. 1896. (183.)

Kossuth Lajos. Felelet gróf Széchenyi Istvánnak. Pest, Landerer és Heckenast. 1841. (Három példányban, 134, 258 és 536.)

Kossuth. Sechs Kapitel Von einem Ungar. Leipzig. W. Gerhard. 1854. (385.)

Kotsányi László. Gróf Széchenyi István rövid életrajza. (Öt képpel.) Bécs, 1860. Schweiger Antal. (139.) — II. bővített kiadás. Pest, 1862. Müller György bizománya; ugyanez 1862. (347 és 546.)

Kotsányi László. Teleki-Album. I. évf. Pest, 1862. Müller Emil nyomdája. (262.)

Kovács Lajos. Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. 2 köt. Budapest, Franklin-Társulat. 1889. (610.)

Kölcsey Ferencz naplója. 1832—1833. Budapest, Dobrossinál. 1848. (579.)

Kuthy Lajos. Polgári szózat Kelet népéhez. 1841. Pesten, Heckenast. 1841. (442.)

Levitschnigg Henrik lovag. Kossuth und seine Bannerschaft. 2 kötet. Pest, Heckenast. 1850. (223.)

Lipthay Sándor. Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Az Akadémia 1895. november 3-ikán tartott Széchenyi-ünnepére. Budapest. 1896. (96.)

Lombroso: L'uomo di genio in rapporto alla psichiatria, alla storia ed all'estetica. Torino. 1894. (368.)

Lombroso: Genie und Irrsinn. Uebersetzt von A. Courth. Leipzig. Universal-Bibliothek. Verlag von Philipp Reclam jun. 1887. (367.)

Lónyay Menyhért gr. Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai. II. kiadás. Budapest, 1875. Ráth Mór. (129.)

Löv Lipót főrabbi: Sámuel próféta és Széchenyi István, történelmi párhuzamban. Szeged, Burger Zsigmond. 1860. (401)

Magyar Athenéon, 5 énekben. 1830. (428.)

Magyarország sarkalatos törvényei s államjogi fejlődése 1848-ig. Gróf Széchenyi István hagyományaiból. Pest, Eggenberger 1864. (276.)

Márki József. Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története és könyvészetében. Budapest, Lauffer Vilm. 1878. (464.)

Mészáros Károly. Európa legújabb alkotmányai. Pesten, Magyar Mihál. 1848. (580.)

Mozaik. Lipesében, Ottónál. 1844. (500.)

Magyarkák. Lipse, Teubner B. G. 1845. (254.)

A nagykovácsi főiskolai önképző-társulat „Széchenyi - Emlék-könyve“. 1860. (320.)

A nagykovácsi főiskola önképző-társulata „Széchenyi - Emlék-könyve“. 1861. (291.)

Nagy Péter. Korunkban hazánknak legnagyobb fia. Emlékbeszéd. Kolozsvár, 1860. május 6. (133.)

Nemzeti Casino Évkönyve. 1901. Hetvenötödik évfolyam. Budapest, 1902. Három példány. (602.)

Neue Croquis aus Ungarn. 2 Bände. Leipzig, I. B. Hirschfeld. 1844. (496.)

Der Zerfall Oesterreichs. Von einem deutschen Oesterreicher. Leipzig, O. Wigand. 1867. (575.)

„*Oesterreichische Revue*“ 1866. évi folyamának január—augusztusi füzetei. Wien, Verlag Carl Gerolds Sohn. 1866. (221.)

Oláh Károly. Debreczeni emlékfűzér gróf Széchenyi István sirjára. Debreczen, Nyomt. Telegdi K. Lajos. 1860. (151.)

Die provisorische Organisation der Verwaltung in Ungarn. Pest, Landerer u. Heckenast. 1849. (582.)

Ormódi Bertalan. Magyar Akadémia könyve I. évf. Pest, Wodianer F. 1860. (339.)

Orosz József, balásfalvi. Gróf Széchenyi István mint író. Pozsony, Snisehek Károly nyomt. intézete. 1832. (Két példányban, 313 és 521.)

Orosz József. Graf Stephan Széchenyi als Schriftsteller. Pest, Landerer 1832. (159.)

Orosz József. Még néhány szó a Duna-Hajózás körül. Pozsony, május 2-án 1835. Megjelent 1835. május hóban a Társalkodóban. (Kézirati másolat, Kostyán Ferencz irásával. 559.)

Orosz und einige Patrioten. Terra incognita. Notizen über Ungarn. Leipzig, O. Wigand. 1835. (501.)

Országgyűlés 1847. Pest, Trattner-Károlyi. 1848. (243.)

Page John. Hungary and Transylvania. 2 köt. London, John Murray. 1839. Az I. kötet Széchenyi, a II-ik a lánczid képével. (206.)

„*Pallas Nagy Lexicon*“. I. köt. 4. füz. és XV. köt. 8. füz. 1897. (181.)

Pécsi r. kath. gymnasium Értesítője az 1891/2-ik iskolaévről. (218.)

Peregrinus. Die Regeneration Ungarns. Lichtstrahlen aus Graf Stephan Széchenyi's Werken. Budapest, Tietz A. 1887. (165.)

Pia Desideria für Ungarn. Ergänzt und mit Noten versehen. Leipzig, Ottó Wigand. 1840. (613.)

Pisztory Mór. Gróf Széchenyi István kereskedelmi politikája. (Különnyomat a „Kereskedők Évkönyve“ 1898. évi kötetéből.) Budapest, „Apollo“ kiadó- és könyvny. részvény társaság. 1898. (245.)

Pius Desiderius. Ueber Erziehung und Unterricht in Ungarn. Leipzig, Wigand 1833. (220.)

Pöcsi Zombath. M.: Gróf Széchenyi István viszonya az 1848-ki törvényes átalakuláshoz. Pest, Aigner L. biz. Fanda és Frohna nyom. Pest, 1869. (Két példányban, 138 és 570.)

Pulszky Ferencz. Jellemrajzok. Eötvös, Deák, Széchenyi, Desseffy Aurél Budapest, Aigner Lajos. (267.)

Quodlibet. Lipse, O. Wigand 1845. (261.)

Rácz M. és Veress K. Széchenyi-emlékkönyv. 1861. (A tiszta jövedelem a Széchenyi-szoborra). Keckemét, Nyomt. Szilády 1861. (101.)

Reich Emil. Hungarian Literature, an historical and critical survey. London, Jarrold & Sons 1898. (259.)

Reisinger Franz. Pelargonien aus Ungarn. Gedichte. Pest. Carl Geibel. 1846. (467.)

Rózsa P. A millennium és a honalapítás. (A Széchenyi-szobor leleplezése alkalmából). Budapest, Ifj. Nagel Ottó. 1880. (141.)

Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns. Wien 1857. (343.)

Schirmer Friedrich. Feldzug der Oesterreicher gegen König Joachim Murat im Jahre 1815. Prag. 1898. (74.)

Sebestyén Jenő. „Gróf Széchenyi István nemzetgazd. szempontból“. Tanulmány. A budapesti kereskedelmi akadémia 35. évi jelentése az 1891—92-ik iskolaév végén.) 404.

Sebesztha Károly. Gróf Széchenyi István. Győr, Kiadta Gross Gusztáv. 1888. (135.)

Somogyi Béla. A legnagyobb magyar. (Kis Könyvtár 9. sz., szerk. Benedek Elek.) M.-Sziget, Berger Miksa kiadása. Évszám nélkül. (142.)

Somogyi gyepkönyv. 1845. 11-ik év. (450.)

Soproni m. kir. állami főreáliskola évi Értesítője. 1879—80. (240.)

Soproni irodalmi és művészeti kör 1891-iki jelentése és a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére vonatkozó óda és meghívók. (260.)

Stancsics Mihál. Széchenyi István „Két Garas“-ára nyilatkozat. Lipese, Tauchnitz. Bern. 1844. (319.)

Stancsics Mihál. Hunnia függetlensége. Jena, Schreiber Georg és Tsa. 1847. (498.)

Szabolcs vármegye. (A tiszadobi Széchenyi-émlék képével.) „Apollo“ Irod. Társ. 1900. (386.)

Szász Károly. Széchenyi emlékezete. Budapest, Nyomt. Emich Gusztáv. 1860. (88.)

Szász Károly. Gróf Széchenyi István és az Akadémia alapítása. (A Széchenyi-szobor leleplezése alkalmából. 1880. 87.)

„Századok“. XXII. évf. 1., a XXV. évf. 10-ik, a XXVIII. évf. 3-ik és 9-ik, a XXIX. évf. 4-ik és a XXX. évf. 4-ik füzet. (Összesen 6 füzet.) Budapest, Athenaeum. 1888-tól 1896-ig. (238.)

Széchenyi Dénes gr. Daguerreotypen von einem ungarischen Edelmann. London, 1859. (273.)

Széchenyi Dénes gr. Egy őszinte szó a Kossuth-cultusról. Budapest, Franklin-Társulat. 1891. (143.)

„Széchenyi-Gyász“. (Hatóságok, intézetek stb. részvétiratai a Széchenyi-családhoz. 1885. (30.)

Gróf Széchenyi István egy tanítványa és tisztelője. Magyar életkérdések, összhangzásban a közbiradalmi érdekekkel. Pesten, Nyomt. Lukács Lászlónál. 1852. (429.)

Gróf Széchenyi István politikai iskolája. Saját műveiből összeállítva. 2. köt. Pest, Heckenast, 1863. (231.)

Szedlák Mátyás. Leleplezések a magyar szabadságharc és a magyar emigráció idejéből. 1848—61. Szent Gellért-nyomda. (Évszám nélkül) (447.)

Szedlák Mátyás. Enthüllungen aus der Zeit der ungarischen Revolution und Emigration 1848—1861. Budapest, St.-Gellért Druckerei. (Évszám nélkül). (448.)

Szentiványi Károly Gyula. A közjó. Negyedik kiadás. Budapest, 1893. (466.)

Szilágyi Sándor. A magyar forradalom története 1848—49-ben. Pest, Heckenast G. 1850. (499.)

Szilágyi Sándor. A magyar forradalom férfiai 1848—49-ből. Második kiadás. Két autogr. melléklettel. Heckenast. 1850. (193.)

Szontagh Gusztáv. Propyleumok a társasági philosophiához. Budán, Emich G. 1843. (460.)

Tancsics M. művei. (XII. k.) Nyilatkozat Széchenyi „Két garas“ cz. tervére. II. kiadás. Budapest, Kocsi Sándor. 1873. (Két példányban. 132 és 289.)

A Tiszavölgyi Társulat alapszabályai 531.

A Tiszavölgyi Társulat vidéki osztályainak alaprendeletei. 532.

Titus. Magyarország 1846-ban. Lipcse, Engelmann Vilmos bizománya. 1846. Nyomt. Breitknopf és Härtel. (352.)

Toldalékészrevételek Gr. Széchenyi István „Hitel“ czimú munkájához. Egy hazafitól. Pest, Wigand 1830. (153.)

Toldi István. A magyar politikai szónoklat kézikönyve, a legrégibb időktől a jelenkorig. Pest, Emich. 1866. (435.)

Tomor Ferencz. Széchenyi szelleme. Különös tekintettel „Hitel“ czimú könyvére. Budapest, Franklin-Társulat. 1881. (137.)

Török János. Gróf Széchenyi István végrendeletének főpontjai. Jegyzetekkel. Pest, 1860. Werfer Károly. (152.)

Török János. Töredékek gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból. Pest, Werfer Károly. 1860. (278.)

Ungarische Tabletten eines Independenten. Leipzig, J. B. Hirschfeld. 1844. (497.)

Ungarische Zustände. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1847. (591.)

Ungarns Gegenwart. (Mai 1850.) Wien, Jasper, Hügel & Manz. (583.)

Ungarns Staatsmänner stb. 1825—1870. Vom Verfasser der Werke „Moderne Imperatoren“, „Franz Deák“ etc. Berlin, 1870. G. Eichler. (286.)

Vachott Sándorné. Remény. Irodalmi és művészeti illusztrált évkönyv. (Széchenyi István és fia arczképével.) Budapest, Heckenast, 1861. (120.)

Vajda Viktor. Kölcsey élete. Budapest. Szerző tulajd. 1875. (502.)

Vargyas Endre. Geschichte des ungarischen Freiheits-Kampfes in den Jahren 1848—1849. Számos képpel. Heckenast, 1869. (208.)

Vázlatok a M. Tud. Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Budapest, 1881. (97.)

Verhandlungen der Reichsdeputation in Bezug auf die zwischen Ofen und Pest zu erbauende stehende Brücke. Aus dem ungarischen Original uebersetzt. 2-te Mittheilung. Pest, bei G. Heckenast 1838. (524.)

Vécsey Tamás. Széchenyi és a magyar magánjog. Az Akadémia 1894. november 4-ikén tartott Széchenyi-ünnepére. Budapest, 1895. (95.)

Világosváry Thomas von. Der Sprachenkampf in Ungarn. Agram. K. p. illir. Nat. Typographie von Ljudevit Gaj. 1841. (589.)

Vitkovich Sándor. Magyar írók albuma. Pozsony, 1873. (470.)

B. Wenckheim Béla. Beszéde a Nemz. Casino 1864-iki Széchenyi emléklakomán. Bécs. 1864. (131.)

Wesselényi Miklós br. Balitéletek, Írta 1831-ben, nyomt. Bukarestben, 1833. (578.)

Wesselényi Miklós br. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcsében, Wigand Ottónál. 1843. (576.)

Wirkner Lajos. Meine Erlebnisse. Pozsony. (Stampfel. 1879. (209.)

Wolf Eduard. Die politische Stellung der Roumainen (Moldo-Walachen) gegenüber der Türkei. Nach dem Französischen von A. G. Golesco deutsch bearbeitet. Wien, im August 1848. Franz Schmidt'sche Druckerei. (581.)

Zelovich Kornél. A budapesti lánczhíd. „Patria“. 1899. (304.)

Zichy Antal. Gróf Széchenyi István mint paedagog. (Különlenyomat a Népnevelők lapjából.) Budapest, 1875. (130.)

Zichy Antal. Gróf Széchenyi István életrajza. 1897. (Két példányban, 65. és 66.)

Zimándy Ignác Kossuth Lajos a világtörténelem itélőszéke előtt. Budapest, Szt.-Gellért-nomda. 1896. (449.)

III. Hírlapok és egylevelű nyomtatványok.

„*Alkotmány*“ 1898. április 20-iki száma, Széchenyi órájáról szóló adomával. (196.); 1901. február 5-ki száma. „A Széchenyi-lakoma“ című czikkkel. (623.); 1901. július 4-diki száma, „Babérlevelek“ című tárczával. (597.)

„*Bácskai Ellenőr*“ 1891. szeptember 20-iki száma, „Széchenyi István gr. emléke“ című czikkkel. (280.)

„*Bács-Kulai Hírlap*“ 1900. április 11., 18., 25-diki és május 2., 9. és 16-diki száma, „gróf Széchenyi István“ című tárczával. (461.)

„*Buda és Vidéke*“ (29. száma, egy „felhívás előfizetésre“, egy „gyűjtő-iv“ és Szemere Miklós 1897. évi febr. 7-iki pohárköszöntője a Nemzeti Casinó Széchenyi-lakomáján. (387.); 1898. december 11. és 12-diki száma, „Széchenyi István utazásai 1825-ig“ című tárczával. (268. és 296.); 1899. április 1. száma, „Széchenyi sirján“ című verssel. (269.); 1899. október havi száma, „Széchenyi és a magyar költészet“ című czikkkel. (297.); 1900. január havi száma, „Mikor még nem volt híd a Dunán“ című czikkkel. (309.); 1900. áprilisi száma. (A lap élén gyászkeretben, rövid megemlékezés Széchenyi halálának 40-ik évfordulóján.) (364.)

„*Budapesti Hírlap*“ 1901. február 4-diki száma, „A Széchenyi-lakoma“ című czikkkel. (625.); 1898. május 2-diki száma, „A Széchenyi-gyász évfordulója“ című czikkkel. (197.); 1901. május 13-diki száma. „A Magyar Tudományos Akadémia“ című vezércikkkel. (617.); 1901. május 14-diki száma, „Gróf Széchenyi István politikája“. (431.); 1901. november 3-diki száma, „Koszorú Széchenyi-szobrán“ című czikkkel. (486.); 1901. november 5-diki száma. „Széchenyi, a püspök“

czímű czikkkel. (487.); 1902. február 3-diki száma, „A Széchenyi-lakoma“ című czikkkel. (587.)

„*Budapesti Napló*“ 1898. május 19-diki száma. (194.); 1901. április 9-diki száma, „Április 8.“ című vezérczikkkel. (421.)

Chronicle St. James's. The noble Magyar. 1860. (308.)

„*Egyetemi Lapok*“ 1901. szeptember 14-diki száma, „Gróf Széchenyi István az egyetemeken“ című czikkkel. (480.)

„*Egyetértés*“ 1898. január 27. száma, „Széchenyi reliquiák“ című tárczával. (157.); 1899. április 10-ki száma. (Tárcza.) 271.; 1899. november 18-diki száma, „Az ötvenéves lánczhíd“ című tárczával. (299.); 1901. május 8-diki száma, „A kis Mariska. Gróf Széchenyi István nőtlen korából“ című tárczával. (443.); 1901. május 13-diki száma. „Az akadémia ülése“ című czikkkel. (619.); 1902. február 13-diki száma. „Gróf Széchenyi István egy kiadatlan levelc“ című czikkkel. (585.)

Előfizetési fölhívás gróf Széchenyi István „*Hitel*“-ére, a Trattner és Károlyi könyvnyomdától. (418.)

Eperjesi Széchenyi-kör házi estélyeinek (8 drb) különféle műsora. (333.); házi estélyeire (20 drb különféle) meghívó. (415.)

„*Fővárosi Lapok*“ 1895. május 12-diki számának melléklete; czíme: „Akadémia“ (Széchenyi arczképével.) 119.

„*Fyens Stiftstidende*“ (dán lap) 1899. május 4-diki szám. „Paa Eventyr“ című czikkkel. (285.)

„*Hazánk*“ 1899. február 4-ki száma, „Széchenyi emlékezete“ cz. czikkkel. (284.)

»*Heti Szemle*«. (Szatmár) 1900. február 14-ki száma. „A Széchenyi-Társulat“ című czikkkel. (374.)

„*Idők Tanúja*“ 1860. ápr. 30-ki száma. „A nemzet nagy halottja“ című verssel. (419.)

Kolozsvári kereskedők és kereskedő ifjak társulatának meghívója a Kolozsvárt rendezett Széchenyi-ünnepélyre 1901. április 8. (420.)

„*Közérdek*“. (Nagy-Enyed), 1902. február 9-diki és 10-diki száma. „Gróf Széchenyi István válaszirata Alsófehérvármegye közönségéhez“ című czikkkel. (639.)

„*Közvélemény*“ 1899. február 5-ki száma. (266.)

„*Magyar Állam*“ 1890. szeptember 28-diki és 30-diki és október 1 és 2-diki száma, „Néhány vonás Széchenyi István barátságáról. Tanulmány“ című tárczákkal. (638.); 1900. április 10-diki száma. „Széchenyi István gr.“ című czikkkel. (363.)

„*Magyar Hírlap*“ 1901. február 4-diki száma. „A Széchenyi-lakoma“ című czikkkel. (624.); 1901. május 13-diki száma, „Az Akadémia díszgyűlése“ című czikkkel. (618.); 1901. augusztus 30-diki száma. „Ló-pálya Futtatás“ 1827-ben című tárczával. (598.); 1902. márczius 5-diki száma. „A Széchenyiekről“ című tárczával. (596.)

„*Magyar Mérnök és Építészegylet Heti Értesítője*“ 1899. július

23. „A magyar pantheon Széchenyi szellemében“ című czikkel. (300.); 1899. november 19. „A budapesti lánczhid“ című czikkel. (305.); 1899. december 3. „Egyetemes szakülés november 18-án“ című czikkel. (306.)

„Magyar Nemzet“ 1900. október 10-ik száma, „A czeni sírok“ című tárczával. (472.); 1901. február 4-iki száma, „A Széchenyi-lakoma“ című czikkel. (626.); 1901. május 14-iki száma „Az Akadémia diszgyűlése“ című czikkel. (622.)

„Magyar Nép“ (a „Reggeli Újság“ melléklete. (217.)

„Magyar Néplap“ 1899. május 19-iki és 26-iki száma, „Széchenyi Szelleme“ című czikkel. (281.)

„Magyarország“ 1899. november 18-iki száma, „A lánczhid jubileuma“ című tárczával. (298.); 1900. február 5-iki száma, a Nemzeti Casinó Széchenyi lakomájáról. (340.); 1900. márczius 19-iki száma. „Levelezés Széchenyi és Kossuth közt“ című czikkel. (354.); 1901. május 14-iki száma, „Az Akadémia közgyűlése“ című czikkel. (621.)

„Magyar Szó“ 1900. október 28-iki száma, „A törzsasztal mellől“ című czikkel. (474.)

Miniszteri rendelet. Pest, április 20. 1848. (Aláírva gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, b. Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, gr. Széchenyi István, Szemere Bertalan. (303.)

„Műcsarnok“ 1901. február 28-iki száma (Mansfeld Ágost festő haláláról.) (441.)

Nemzeti Casinó Széchenyi-lakomáján pohárköszöntője Szemere Miklósnak. 1897. febr. 7. (440.); Beöthy Ákos pohárköszöntője. 1901. február 8. (439.)

„Neues Pester Journal“ 1898. január 28-ki száma. (158.); 1899. november 17-ki száma „Das Jubileum der Kettenbrücke“ című tárczával. (323.)

„Néptanítók Lapja“ 1901. szeptember 19-diki száma „Gróf Széchenyi István gondolatai a nevelésügy felől“ című czikkel. (630.)

„Nyiregyházi Hirlap“ 1893. április 13-diki száma „Döblingben“ című tárczával. (634.)

„Nyirvidék“ 1891. márczius 29-diki száma, „Széchenyi, Kossuth, Deák“ című tárczával. (631.); 1891. április 19-diki száma, „Gróf Széchenyi István emlékezete“ című tárczával. (632.); 1898. május 1. száma. (219.)

„Nyugatmagyarországi Híradó“. Pozsony, 1891. szeptember 20-diki száma. (180.)

„Opinion Nationale“. 1860. ápr. 27-ki számában Szemere Bertalan nekrológja Széchenyiről. (33.)

„Országos Hirlap“ 1898. november 27-ki száma. (252.)

„Pester Lloyd“ 1890. február 10-ki száma, „Die Auslandsreisen des Grafen Stefan Széchenyi“ című czikkel. (636.); 1890. márczius 6-ki száma, „Das neue Ungarn. Graf Stefan Széchenyi“ című tárczá-

val. (637.); 1900. márczius 11-ki száma. Ferdinand Kürnberger leve-
lével. München, Sonntag 15. April 1860. Széchenyiről. (350.); 1900.
márczius 24-ki száma (Tárca Kecskeméthy Aurél naplójáról.) (355.);
1901. május 9-ki száma (.Eine Jugendliebe Graf Steph. Széchenyi's.)
(445.); 1901. május 13-ki estilapja, „Ungarische Akademie. Feierliche
Schlussitzung der LXI. Generalversammlung. 12. Mai“ czimű czik-
kel. (620.)

„*Pesti Hírlap*“. 1841., 1842. és 1843-ik évi folyama és az 1844.
évi folyam I. fele. Szerkeszti Kossuth Lajos. Kiadja Landerer. (495.)

„*Pesti Hírlap*“. 1900. márczius 15-ki száma „Márczius 15“
czimű czikkkel (353.); 1900. márczius 28-ki száma, (Tárca „Apponyi
a bohémek között“. (356.); 1900. október 18-ki száma vezérezik
„Budapest kissebbitői“ czimmal. (471.); 1900. november 17-ki száma.
„Új formálódások“ czimű vezérezikkel (400.); 1901. május 13-ki
száma, „Az Akadémia közülete“ czimű czikkkel. (615.)

„*Pesti Hirnök*“. Mutatványszám. Képpel és szöveggel az Aka-
adémia megalapításáról 1825. november 3. (256.); 1860. és 1861. évi
folyama. Szerkeszti Török János. Kiadja Werfer Károly. (494.)

„*Pesti Napló*“. 1900. április 8-ki száma, „Széchenyi István halá-
lának évfordulója“ és „Gróf Széchenyi István fogadása“ czimű czik-
kekkel (362.); 1900. november 14-ki száma, „Vörösmarty Mihály“
czimű czikkkel. (475.); 1901. február 4-ki száma, „A Széchenyi-lakoma“
czimű czikkkel. (627.); 1901. február 5-ki száma, „A Széchenyi-serleg“
czimű vezérezikkel. (412.); 1901. május 13-ki száma, „Az Akadémia
díszülete“ czimű czikkkel. (616.); 1901. november 22-ki száma „Széchenyi
és a sovinizmus“ czimű czikkkel. (490.)

„*Politikai Újdonságok*“ 1860. ápril 10-ki száma, „Országos
gyász“ czimű czikkkel. (371.); 1860. május 3-ki száma, „gr. Széchenyi
István gyászünnepélye Pesten“ czimű czikkkel. (372.)

Proclamatio. (Fölvívás a hazafiakhoz.) Budapest, június 12-én
1848. (Aláírva Deák Ferencz, gr. Széchenyi István, Kossuth Lajos,
Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, B. Eötvös József, Mészáros
Lázár) (263.)

„*Reggeli Ujság*“ 1898. május 1. száma „gróf Széchenyi István
emlékezete“ czimű czikkkel. (199.)

„*Szamos*“ 1900. július 29-diki száma, „A Széchenyi-ünnepség-
ről“ czimű tárczával. (437.)

„*Soproni Napló*“ 1901. szeptember 26-diki száma, „Széchenyi
emlékezete“ czimű czikkkel. (481. és 485.)

Soproni hírlapok, az ottani Széchenyi-szobor leleplezési ünnepe
alkalmából (75.)

„*Szepesi Lapok*“ 1891. deczember 6-diki száma, „gróf Széchenyi
István és a casinók“ czimű czikkkel. (633.)

„*Székelly Nemzet*“ (S.-Szt.-György) 1900. márczius 21. és 23-ki
száma, „Levelezés Széchenyi és Kossuth közt“ czimű czikkkel. (375.)

„*Szolnok-Doboka*“ 1891. október 11-diki száma, „Széchenyi István gróf emlékezete“ című tárczával. (635)

„*Szózat gr. Széchenyi István tisztelőjéhez*“ egy „Széchenyi Istvánnak szentelt nemzeti emlény“ kiadása tárgyában. Pest, 1861. január 15 én. (629.)

„*Tanulók Lapja*“ 1895. június 30-diki száma, „Irodalmunk jelesei“. Gr. Széchenyi István. 1791.—1861. című czikkkel és Sz. mellképével. (316.)

„*Társalkodó*“ II., III., V., VI. és IX. évf. Szerkezteti Helmezy Mihály. 1833., 1834., 1836., 1837., 1840. (403.)

„*Temps*“ (Páris) 1900. május 27-iki száma, „La vie littéraire“ című czikkkel. (383.)

„*Új Idők*“ 1901. szeptember 29-diki száma, „Széchenyi István politikai intése“ című czikkkel. (483.)

„*Vasárnapi Ujság*“ 1858. évfolyam. Az 1. és 45-dik számban Széchenyire vonatkozó kép és szöveg. (121. és 204.); Melléklete. Emléklap az 1860-ik évből, az 1861. évi 1-ső számhoz. Pest, január 6. 1861. Jókai Mór „Széchenyi feltámadása 1861“ című czikkével és Széchenyi képével (342.); 1880-ki évfolyama, Széchenyire vonatkozó képek szöveggel. (210.); 1898. márczius 13-ki száma, benne „a pozsonyi országgyűlés bécsi küldöttsége, 1848. márcz. 15“. (Két példányban, 123 és 198); 1898. április 10-ki száma. (Az első független felelős miniszterium képével.) (195.); 1898. július 3-ki száma, „Az 1848-iki orsz. gyűlés megnyitása“ című képpel. (212); 1899. november 26-ki száma, „Fáy András levele a lánchidról“ című czikkkel. (315.); 1901. április 7-diki száma, „Bajza József leveleiből“ című czikkkel. (422.)

„*Zemplén*“ (Sátoralja-Újhely) 1902. február 16-diki száma. „Széchenyi-ünnep“ című czikkkel. (640.)

IV. Széchenyi-kéziratok.

Széchenyi eredeti levele gr. Apponyi Györgyhöz. Pozsony, 1848. január 7. (36.); Biharvármegyéhez, 1836. február 11-ről, melyben saját képe lefestésére Barabás Miklóst ajánlja. (Másolat.) 302.; Ugyanaz lefényképezve, s ugyancsak az ő fényképe (barna fakeretbe foglalva.) Barabás Miklóstól 1836-ban készült festménye után. (336.); gr. Dittrichstein Móriczhoz (londoni nagykövethez.) Pest, 1847. október 17. (69.); Fabriczy Sámuelhez (ddto Pest, 1842. június 4., július 1., október 31 és 1845. április 19.) (603.); Fähr A. W.-hez 1841. deczember 16-ról, a dévai kaszinó építése ügyében. (395.); Hertelendy Károlyhoz, a balatoni gőzhajózás ügyében, (tizenegy db.) (413.); Hollán Ernőhöz (kilencz db, (274.); Kiss János akadémiai r. taghoz, Czenk, okt. 10. 1831. (414.); Papp Károly czeni urad. ügyészhez. (1859. április 6-ról és 7-ről) sajátkezű aláírásával; e levelet mostoha fia, gr. Zichy Géza írta. (67.); ugyanahhoz 1859. augusztus 21-ről és szeptember 2-ről.

(484.); Schwarz József boozsi plébánoshoz irt két levelének másolata, 1822-ből és 1823-ból. (479.); Tasner Antalhoz Parendorfból, 1833. október 14-ről, (235.); Pest, 1837. június 22-ről (41.); Döbling, 1851. január 17. (42.); Tolnai Antal lelkészhez. (Az egyik 1859. decz. 3., a másik 1860. febr. 6-ről). (456.); gr. Wartensleben Károlyhoz. Pozsony, 1827. április 18. (68.)

A „Blick“ kézírata a nyomda számára, Széchenyi bejegyzéseivel. (31.)

Széchenyi naplói és irományai. (102.)

Széchenyi és b. Wesselényi Miklós között, Pozsonyban, 1826. július 10-én történt fogadás eredete szövege. (27.)

V. Kéziratok Széchenyiről,

Almási Balogh Pálnak. Széchenyi orvosának eredeti kézírata, melyben Széchenyi tébolyának első hireiről számol be a közönségnek. (214.)

Bécsi magyar techn. ifjúság átírata a M. Tud. Akadémiához (1860. nov. 20.), melylyel Széchenyinek Izsó Miklóstól készített márvány-mellszobrát felajánlja. (592.)

Budapesti lánczíd alapköve letételekor, 1842. augusztus 24-én. a hid alapkövébe lezárt oklevél eredeti fogalmazványa. (301.)

Egyetemi nyomda levele Széchenyihez, 1843. június 21-ről. (35.)

Falk Miksa levele Szily Kálmánhoz Széchenyi István levelei ügyében. Budapest, 1900. márczius 11. (349.)

Kiss Márton, Széchenyi titkárának, levele Tasner Antalhoz. Pozsony, 1844. május 9. (37.)

Kovács Lajos 6 drb levele 1846-ból Tasner Antalhoz, szatmár-megyei politikai viszonyokról és Tasner Antal 2 levélfogalmazványa Kovács Lajoshoz. (425.)

Lunkányi János levelei Tasner Antalhoz a Széchenyi-család ügyeiben. (73 drb.) (103.)

Madarász János följegyzései gr. Széchenyi István anyjáról. (402.)

Sárosy Gyula (a költő) levele Bergmann József urad. számtartóhoz (1848. aug. 24.) Csánki Dezső kísérelő s magyarázó soraival. (606.)

Sopron vármegye levéltárából Széchenyire vonatkozó adatok dr. Vizsota Gyulától. (457.)

Széchenyi munkáinak jegyzéke. Tasner Antal kezeirása. (34.)

Gr. Széchenyi Istvánné levele Tasner Antalhoz. Czenk. 1848 szeptember 17. (38.); kérelme a honvédelmi bizottmányhoz, 1848 november 6. (39.); Tasner Antalhoz, Czenk, 1851. augusztus 8. (40.); Tasner Antalhoz, Lunkányi súlyos betegségéről. Zinkendorf, augusztus 6. (423.); részvétlevele özv. Tasner Antalnéhoz, Tasner halála alkalmából. (424.); Wenckheim báró házfelügyelőjéhez Ligeti festőművész

érdekében, Czenken, 1864. szeptember 19-én (német level, borítékkal. (234.)

Toldy Ferencz-nek, az Akadémia titoknokának válasza (1860. decz. 9.) Szily Kálmánhoz Széchenyi mellszobra tárgyában. (593.)

Török János levele Tasner Antalhoz. 1860. május 6. (A Széchenyi-albumra vonatkozó mellékletekkel.) (170.)

VI. Képek és szobrok Széchenyiről.

Széchenyi ifjúkori képe, hálóköntösben. Tréfás rajz. (26.)

Aquarell-kép Széchenyi katonakorából. 1816. (Valószínűleg Endertől.) (25.)

Széchenyi- (aquarell) kép, görögországi útjából 1818-ban, festette Ender. Névalírás és e mottóval: „Tâchez d'être heureux“. (21.) Széchenyi és egyes alkotásait ábrázoló lithographia. (Giessendorf és Becker kiadása.) Mottóval: „Széchenyi nagy Magyarunk . . . stb.“ (43.)

Gróf Széchenyi István. Rajz. Ammerling után Manielli. (44.)

Gróf Széchenyi István. Rajz. Nyomt. Rohn, Pest, 1858. (47.)

Széchenyi István gróf. Lith. Senefelder. Nyomt. Schmid. Pest. (48.)

Gróf Széchenyi István. Rézmetszet. Amerling után metszette Doby Jenő. (49.)

Gróf Széchenyi István 1847-ben. Kőrajz Katzler V.-tól. Nyomt. Schwarz I. Bécs. Kiadta Kotsányi L. (50.)

Széchenyi Döblingben. Kőrajz. Nyomt. Schwarz, Bécs. Kiadja, Katzler. (Sz. nyitott ablaknál fuvolyával, a párkányon galambok.) (51.)

Széchenyi és fia, csónakban, háttérben a lánczhiddal és a Gellérthegygyel. Sterio után, színes könyomat Reifenstein és Röschtől, Bécs. (53.)

„A nemzet legelső napszámosa“. Nyomt. Werfer Károly. (Középen Széchenyi, körülötte egyes alkotásait ábrázoló képek. (57.)

Széchenyi, színes nyomat. Reifenstein és Röschtől. (Jobb kezében fuvolya, bal karján és vállán egy-egy galamb. (58.)

Széchenyi 1848-ban. Nyomt. Haske és Tsa. Pest, 1860. Werfer Károly műnyomdájából. 1860. (59.)

„A legnagyobb magyar“. Werfer Károly műnyomdája. 1860. (60.)

Gróf Széchenyi István és családja. (A „Hölgyfutár“ műlapja). Nyomt. Rohn és Grund. Pest, 1863. Kiadja, Kertész József. (61.)

„Gróf Széchenyi István utolsó találkozása b. Jósika Sámuellel Döblingben“. Nyomt. Haske és Tsa. Pest, 1860. (62.)

Széchenyi élete utolsó éveiben, Gasser mellszobra után. Rajz. Grimm Rudolf. Nyomt. Rohn A. Pest, 1860. Kiadta Vahot J. (63.)

Széchenyi lóháton. Aquarell Steriotól (keretben). 64.

Széchenyi olajfestésű mellképe. (Állítólag Jakobeitől). (115.)

Széchenyi olajfestésű mellképe, díszmagyarban. (116.)

Széchenyi térdképe. Kőre rajzolta Hoffmann R. Nyomt. Haller. Kiadta Paterno F. Bécs. (117.)

Széchenyi arczképe. (Lithographia). (118.)

Az első magyar független felelős miniszterium 896—1896. (Az 1848-ki eredeti után kőre rajzolta Maszák Leóna). (122.)

Széchenyi lithogr. képe Wopalenszkytól. Nyomt. Haller. Kiadta Ziegler Antal, Bécs, (172.)

Széchenyi mellképe. Kriehübertől 1860. Nyomt. Reiffenstein és Bösch. Verby S. tulajdona. (A kép alatt e szavak: „Magyarország nem volt, hanem lesz.“ (173.)

Széchenyi mellképe. Nyomt. Haske és Társa, Pest, 1860. Werfer K. műnyomdája Pest, 1860. (Alúl a Széchenyi-család czimerével és jelmondatával. (174.)

Széchenyi mellképe. Nyomt. Rohn Pest, 1860. (175.)

Széchenyi mellképe. Gasser után Kriebhuber. Nyomt. Stauf's. Neumann L. T. sajátja. (Alúl a Széchenyi-czimer.) (176.)

Ugyanaz, színezve. (177.)

„Gróf Széchenyi István a hallhatatlan“. Rajz. Széchenyi 1859-ki élethű mellszobra után. Nyomt. Haske és Tsa Pest, 1860. Werfer K. (178.)

Széchenyit, Kazinczyt, Berzsenyit és Kisfaludy Sándort ábrázoló kép. (Középen egy gyászfátyollal letakart lyra, virágkoszorúval.) Watzel 1860. (179.)

A magyar szabadságharcz emléke. 1848—49. Nagy színes rajz. Terv. Szendrei J., Rajz. Udvarlaci Béla. Kőre rajzolta és nyomta Grund W. (187.)

Széchenyi mellképe 1858-ból. (A „Napkelet“ melléklete.) Kőre rajzolta és nyomta Rohn, Pest, 1858. 9. Emlékezetből rajzolta Vahot J. (200.)

Hat kép (barna tokban) Széchenyi döblingi életéből. (213.)

Az I. magyar országgyűlés megnyitása Pesten, 1848. július 5-én. Tervezte Borsos József, kőre rajzolta Bessenkoffer Károly. Nyomt. Bécsben Höfelich János. (242. és 255.)

Az első független felelős magyar miniszterium Kis fénykép. (248.)

Széchenyiről térdkép, 1860. Barabás festménye után. (249.)

Az első magyar miniszterium. Székely Bertalan körája után. Az Athenaeum nyomása a „Magyar Nemzet Történeté“-hez. (257.)

Gróf Széchenyi István. Kőre metszette Herr. Nyomt. Onken, 1840. Gerold műv. könyomda int. (321.)

Gróf Széchenyi István, mellkép, Gasser után rajzolta. F. Würbel. Nyomt. Bécs, Schwarz I. jun. 30. 1860. Kiadta Kotsányi László. (Fölül a magyar korona, alatta a lánczhid képe, körül emblémek. Alul a Széchenyi-család czimere és jelmondata s egy vers: „A zászló kezünkben lobog“ stb.) (324.)

Széchenyi nagy mellképe. Kőre rajzolta és nyomt. Rohn, Pest, 1860. Kiadja Heckenast G. Pest, 1860. (325.)

Gróf Széchenyi István. Térkép. Rajz. Katzler V. nyomt. Bäcker M., Bécs. Kiadta Koptszányi és Bäcker. (Fölül a magyar korona Hungáriával, körül képek Széchenyi alkotásairól. Alul latin nyelven a család jelmondata) (326.)

Gróf Széchenyi István Döblingben. Rajzolta Löschinger Zsigmond. Kiadta Lukács. Druck von M. Bäcker, Wien. Mellkép. (Két galamb egy edényből iszik.) (327.)

Gróf Széchenyi István színezett mellkép, aranyozott sujtással. Rajzolta Kazlár V. Nyomt. Gerhart W. Bécs. (328.)

Ugyanaz. Színezés nélkül. (329.)

Gróf Széchenyi István. Térkép, autogrammal. Kőre metszette Herr. Gerold műv. könyvnyomdai int. Nyomt. Oncken, 1840. (330.)

Gróf Széchenyi István Döblingben. Mellkép. Werfer Károly, Pest, 1860. (Sz. ablakon kitekint, kezében fuvola, előtte két galamb egy edényből iszik, oldalt (jobbra) tőle két másik galamb lerepülőben.) Alul e vers: „Így ápolá galambjait.“ (331.)

Torzkép Széchenyivel a „Charivari“-ból. 1848. (378.)

Gróf Széchenyi István. Fametszet. Ismeretlenül. (390.)

Gróf Széchenyi István 1860. Könyomat Rohntól. (391.)

Széchenyi Döblingben 1860. Könyomat. (392.)

Nádori emlék. Aczélmetszet. Tyroler A. (393.)

Széchenyi szobráról rajz. Izsó mintája után Székely B. (52.)

Széchenyi (bronzozott) mellszobra, gipszből, Izsó után. (124.)

Széchenyi kis mellszobra, ezüstműből. (10¹/₂ cm. magas) vörös márvány talapzaton (20.)

Széchenyi kis mellszobra, bronzból. (125.)

Széchenyi 11¹/₂ cm magas, kis mellszobra porzellánból. (Neu-Wien) „Széchenyi“ fölírással. (584.)

Széchenyi aranyozott mellszobra, gipszből. Fatalapzaton. (405.)

Széchenyi szobra, háttérben az Akadémia palotájával. Nagy fénykép. Klósz Györgytől. (360.)

Széchenyi szobráról fénykép, az Akadémia palotájával. (351.)

Fénykép a Magy. Tud. Akadémia alapító táblájáról. (282.)

Színes levelező-lapok a budapesti Széchenyi-szoborral s (háttérben) az Akadémia palotájával. (411, 452, 453, 605.)

VII. Képek és szobrok Széchenyi környezetéről.

Gróf Széchenyi Ferencz nejével. Aquarell. (23.)

Gróf Széchenyi Ferencz és neje gyermekoikkal. (Lajos, Pál, István (4 éves) Francziska és Zsófia.) (24.)

Gróf Széchenyi Ferencz, az aranygyapjas rendjellel. Rajz. (45.)

Széchenyi édes anyja. Nyomt. Walzel, Engel és Mandello. Kiadta Vahot I. (46.)

Gróf Széchenyi Istvánné. Rézmetszet Mahlknechtől, Barabás festménye után. (54.)

Ugyanaz, diszmagyar ruhában. Nyomt. Rohn A. Pest, 1860. (55.)

Gróf Széchenyi Ferencz. Metszet. (A képen a jobb váll fölött S. F. monogram és 1821. évszám. (56.)

Petőfi kis mellszobra, bronzból. (126.)

B. Eötvös József kiss mellszobra, bronzból (127.)

Deák Ferencz kis mellszobra, bronzból. (128.)

Graf Franz Széchenyi, Gründer des ung. Nationalmuseums (Geb. 1754 † 1820.) Lithogr. Rohn, Nyomt. Frank I. M. Pest, 1853. (188.)

Gróf Széchenyi Istvánné. Térkép, mely a grófnét 1836. február 4-diki menyegzői öltözetében ábrázolja. (Tokban). (232.)

Gróf Széchenyi Istvánné, Bécsben J. Löwynél fölvevett fényképe, 1874-ből. (233.)

Gróf Széchenyi Ferencz mellképe Rézmetszet. (Alul a család czimere emblemekkel és e mondattal: „Patria commodis et honoris se suaque“. S. Czetter sculps. Vienne 1798.) (250.)

Com. Franc Széchenyi 1798. Rézmetszet. S. Czetter. (388.)

Gróf Széchenyi István anyja. Könyomat. Grimm, 1860. (389.)

Georg. Szecheni Episc. Quinque Eccl. S. C. Mts Armadae Per Hung. Vicarius Gen. 1645. (Eredeti rézmetszet, a Sz.-család jelmondatával. Metszette Elias Widemann). (399.)

Gróf Széchenyi Pál, kaloc-ai érsek, (szül. 1642. megh. 1710). Rézmetszet J. G. Mansfeld. (438.)

Deák Fer. kiss mellképe, fametszet. Wagner József. Pesten, (463) Pest két régi térképe. (465)

VIII. Emléktárgyak és tiszteletjelek

Egy mahagoni függőszekrény, üvegajtók- és oldalfalakkal. Készítette neje számára gr. Széchenyi István, két hónappal halála előtt (1.)

Széchenyi jobb keze, gipszöntvény, levéttett halála után, Döblingben, 1860. április 8-án. (2.)

Széchenyi íróeszköz-tartója. (Az utóljára használt íróeszközökkel és egy darab vastag, vörös spanyolviaszkkal. (3.)

Széchenyi pecsétnyomója (tokban), a családi czimmerrel, elefántcsont fogóval. (4.)

Széchenyi burnótszelenczéje, burnóttal. (5.)

Bouquin (török-pipára való szopóka), melyet egy török basa ajándékozott Széchenyinek. (6.)

Széchenyi öt külföldi érdemjele. (7.)

Sz. aranykulcsos jelvényrójtja. (8.)

Sz. 1848-ban viselt nemzetiszínű kokárdája. (9.)

Sz. gyászkardja (damaszki pengével). (10.)

Sz. botja, aranygombbal, családi czimmerrel (11)

Ugyanaz, ezüstgombbal rajta kettős kereszt. (12.)

- Sz. botja (faragv. Schiller munkáiból vett motívumokkal). (13.)
 Raquette (Pour le jeu des paumes) nyelén: C. Széchenyi. (14.)
 Egy kődarab. (Ezüst lapon, jún. 24—18. Oct. 1830. those who suffer bravely save mankind.) Vaskapu, Orsova. (15.)
 A lánczíd alapkövének egy darabja, Fragment of the foundation-Stone of Pest Suspension Bridge . . . on the 29. August 1842. (16.)
 A lánczíd egyik oszlopa alatti agyagréteg egy darabja. (Felásta Széchenyi 1845. febr. 1-én.) (17.)
 Egy papirlap, amulettel lepecsételve, Széchenyi Istvánné nemeslelkű érzelmeit bizonyító pár sorral. (19.)
 Kőrösi Csoma Sándor tibeti siremlékének képe, a rézkereten Széchenyi soraival. (28.)
 Érem (bronzból) a soproni Széchenyi-szobor leleplezése alkalmára, 1897. május 23. (72.)
 Koszorú (vasból), a magyar koronával és az Egyesült-Államok czimerével, e fölírással: „Az amerikai magyarság gróf Széchenyi István emlékének 896—1896. (77.)
 A M. T. Akadémia (ezüst-) érme, alapítójának emlékére. 1880. (86.)
 A lánczíd első fényképe (diszes kerettel, a hátlapján Széchenyi Istvánné e bevéssett szavai: „Eltűnt szemeink elől, de művei köztünk maradtak. Legyen áldott emlékezete!“ (168.)
 Széchenyi különf. névjegyei, az illető rézlemezekkel együtt. (169.)
 Tintatartó. Zöld üvegből, fölül egy medaillonban Széchenyi színezett mellképe. (171.)
 Ezüst mentekőtő, az egyik csaton Széchenyi domború mellképe. e szavakkal: „gróf Széchenyi István“ — a másikon gróf Teleki László mellképe, e szavakkal: „széki gr. Teleki L.“ (189.)
 Női melltű. Széchenyi halála napjának emlékére készült éremmel, Széchenyi domború mellképével; a hátsó lapon e szavakkal: „Sz. J. † 1860. április 8.“ (190.)
 Egy botra való gomb. (Sz.-fej) bronzból. (191.)
 Lóversenyi érem. Az egyik oldalon egy szántó két lóval és 1836. évszám, a másikon két lovas s e szavak: „Pesti gyp“. (201.)
 Ugyanaz. 1838. évszámmal. (202.)
 Német emléklap Széchenyi halálára. (283.)
 I. Pesti versenyrend. 1830. (317.)
 Széchenyi egy íróasztala, írópolcza és könyvszekrénye, melyeket mint a helytartótanács közlekedési ügyeinek vezetője használt. (332.)
 Fénykép a Nemzeti Casinó Széchenyi-serlegéről, kivonattal b. Wenckheim Béla első beszédéből, a serleggel kezében. (334.)
 Ugyanaz, más fölvétellel. (335.)
 Rudnay S. esztergomi hercegprimás ezüst érme 1822-ből. (Ezen érem piros tokban, Széchenyi íróasztalán állt.) 348.
 Kőrösi Csoma Sándor arcképe. B. Hügel-től (369.)
 Fénykép a budapesti láncz hídon levő emléktábláról. (373.)

Egy papiresíptető, e felirással: B. e. gr. Széchenyi István saját asztaláról. „Emlékül dr. Fejérpataky Kálmánnak Tasner Géza.“ (381.)

Fénykép az aldunai „Széchenyi-út“-on levő emléktábláról. (384.)

A szegedi „Széchenyi-tér“-ről négy kép 1872-ből. (394.)

B. Wenckheim Béla fényképe, kezében a Nemzeti Casinó Sz serlegével. (407.)

Ugyanaz, más fölvétellel. (408.)

Fénykép a Nemzeti Casinó Sz. serlegéről, (409.)

Egy arany medaillon, benne Széchenyi mellképe. (454.)

Egy (koporsó-alakú) kis tok elefántcsontból, ébenfa-aljjai. Benne ollszár tollal, a melyet Széchenyi halála előtt használt. (588.)

Fölvívás a Gróf Széchenyi emlékeért alakult bizottságtól, 2 péld., a „Buda és Vidéke“ czimű laphoz 1902. (594)

A Széchenyi-emlékeért alakult bizottság ügyköre, 3 péld., a „Buda és Vidéke“ czimű laphoz. 1902. (595.)

Szavazó-gép, Széchenyi ajándéka a pestmegyei agarászegyletnek. (641.)

IX. Jelentések Széchenyi haláláról és egyéb családi eseményekről.

Gyászjelentés Széchenyi haláláról, az Akadémiától. (79.); Arad városától. (628.); Balassa-Gyarmat városától, gr. Batthyány Józsefnétől, Brassó városától. (237); családjától. (78. és 458.); Debreczeni casinótól, Eger, Eperjes, Érsek-Újvár, Gerend városától, Győri olvasó-egylettől, Kecskemét gör. ó-hitű községtől, Kézdi-Vásárhely városától, Kolozsvár, Komárom ev. ref. egyháztól, Lugos, Maros-Vásárhely városától. (237.); Módos városától. (83.); Nagyvárad közönségétől és külön a casinótól; a pesti Orsz. M. Gazd. Egy.-től. (237.); a pesti görög-oláh egyházközségtől. (85.); a pesti helvét hitv. egyháztól. (82.); Pozsony városától magyar és német nyelven. (237.); Somogy vármegyétől. (80.); Szeged városától s külön a zsidó hitközségtől, Székes Fehérvár, Tata, városától. (237.); Temesvár várostól. (81.); Tokaj Olvasó Egylettől, Török-Szent-Miklós gazd. egylettől, Trencsén városától. (237.); Zombor városától. (Két példányban, 84 és 397.)

Gyászjelentés gróf Széchenyi Istvánné haláláról. (29.); Gr. Széchenyi István anyja haláláról. (294.)

Győri olvasóegylet és kereskedelmi gyűlde meghívója a gróf Széchenyi István gyász istentiszteletre. (398.)

Magy. Tud. Akadémia meghívója gróf Széchenyi István felett tartatott gyász istentiszteletre. Költ Pesten, április 25. 1860. (396.)

Eljegyzési jelentések a Széchenyi-családhoz tartozók elhunytáról

Gyászjelentések a Széchenyi-családhoz tartozók elhunytáról 11 drb. (478., 491., 503., 599.)

Gyászjelentés özv. Tasner Antalné, haláláról. (416.)

X. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1901-ben.

Az Akadémia *vagyona* az év elején 5.370,153 kor. 73 fillért tett, az év végén pedig 5.401,125 kor. 57 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 30,971 kor. 84 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	27516	kor. 19	fill.
b) herczeg Czartoryski-alapítvány	3031	" 78	"
c) Reguly-alap	1063	" 24	"
d) Udvardy Cserna János jubiláris alapítványa	870	" 36	"
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	19829	" 93	"
f) Kazinczy-alap készpénzben	36903	" 46	"
g) Semsey-alapítvány	200000	" —	"
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	8124	" 22	"
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	51910	" 64	"
k) Goethe-alapítvány	4335	" 65	"
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	6019	" 32	"

Bevétele volt az Akadémiának 403,822 kor 91 fillér (ebből országos segély 99000 kor) *kiadása* pedig 372,851 korona 84 fillér Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 14,711 kor. 25 fillér; pályadíjakra fordítottatott 12391 kor. 20 fillér.

Az 1902. évi *előirányzat* 389,712 kor. 03 fill. bevételt és 386,630 kor. 43 fillér kiadást tüntet fel

Mindezekről részletes kimutatás az Akadémiai Értesítő 146. füzetének 85—98. lapjain olvasható.

XI.

Az Akadémia halottjai 1901/1902-ben.

Tiszteleti tagok:

SZILÁGYI DEZSŐ. *Meghalt 1901. július 31.*

TISZA KÁLMAN. *Meghalt 1902. márczius 23.*

Levelező tagok:

PULSZKY ÁGOST. *Meghalt 1901. szeptember 11.*

SZIGETI JÓZSEF. *Meghalt 1902. február 26.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra az idén az 1895—1901. hétéves időközben megjelent történettudományi munkák pályáztak.

A javaslatlételre kiküldött bizottság a jutalomra oly két művet jelölt ki, melyek a magyar történelem különböző korszakait különböző módszerrel világítják meg.

Az egyik *Csánki Dezső* nagy munkájának: „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ 1897-ben megjelent III. kötete, méltó folytatása annak a két kötetnek, melyeket a nagyjutalom ügyében hét évvel ezelőtt kiküldött bizottság többsége egy más művel egyetemben jutalomra érdemesnek ítelt. A műnek most jutalomra ajánlott III. kötete az anyag gazdagságában még fölülmúlja a megelőzőket. A kötet magában véve is a középkori Magyarország képének egy befejezett részlete. A bizottság egyhangú véleménye szerint a nagy mű a hazai történettudomány terén jelentékeny haladásról tesz számot és oly kiváló jelességű, hogy — a nagyjutalom szabályai szerint — egyes részei is jutalmazhatók, annyival is inkább, mert minden egyes kötet bizonyos tekintetben befejezett egész.

A másik mű *Károlyi Árpád* nagybecsű munkája: A „korporonai országgyűlés 1605-ben. Köz- és alkotmánytörténelmi tanulmány“, mely 1896-ban jelent meg. Feldolgozó történetírásunk egyik legkitünőbb terméke, mesteri rajza a XVII. század elején nyilvánuló nemzeti törekvéseknek, melyeknek szálait Bocskay István tartotta kezében. A mű élénk előadásban, teljesen ismeretlen levéltári gazdag anyag kiaknázásával tárja elénk a korporonai országgyűlés lefolyását, melyről eddig úgyszólván semmit sem tudtunk, s melynek legnagyobb fontossága abban áll, hogy ott vitatták meg szövevényes alkutárgyalásokban az első osztrák-magyar kiegyezés alapföltételeit. Ez országgyűlés határozatain épült föl a nemzetközi jellegű bécsi békekötés, melyre a hazai protestánsok századokon át hivatkoztak. A művet az ország és

a külföld sok levéltárából egybegyűjtött eddigelé felhasználatlan anyag teljes ismerete, magas színvonalon álló történetírói ítélet, jog- és alkotmánytörténeti szempontok higgadt mérlegelése, tökéletes compositio és szép előadás történetirodalmi termékeink között a legkiválóbbak egyikévé avatják.

Ezek alapján a bizottság egyhangúlag javasolja, hogy az Akadémia a nagyjuttalomban Csánki Dezsőnek „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ című műve 1897-ben megjelent III. kötetét, a Marczibányi-mellékjuttalomban pedig Károlyi Árpádnak „A korponai országgyűlés 1605-ben“ című 1896-ban megjelent dolgozatát részesítse. Az osztály a bizottság javaslatát elfogadta.

Az osztály javaslata alapján a nagyjuttalom Csánki Dezsőnek, a Marczibányi-mellékjuttalom pedig Károlyi Árpádnak ítéltetett oda.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1901-ben megjelent kisebb nyelvtudományi dolgozatok között legkiválóbb HORGER ANTAL-nak „A halmágyi nyelvjárás-sziget“ című tanulmánya (*Nyelvtud. Közlem.* XXXI. 365—422. 1.). Ebben legnagyobb részt saját hallomása alapján olyan félreeső nyelvjárás-szigetet ismertet, a melyről eddig jóformán semmit sem tudunk. Igen sok érdekes és sok új adat van benne. Hangjelölése nagyon gondos és teljesen megfelel a mostani fonetikai követelményeknek. A bőséges anyagot rendszeresen tárgyalja és a nyelvjárásnak minden egyes sajátosságát összeveti többi nyelvjárásainkkal, főképp a székely nyelvjárásokkal, és végül megállapítja, hogy a halmágyi nyelvjárás a közép-síki nyelvjárásból szakadt ki. Ezen becses tanulmányt ajánlja az osztály a Sámuel-díjjal való megjutalmazásra.

E mellett dicséretet érdemel SUHAJDA LAJOS-nak „Az Érdy- és Jordánszky-codex kétbetűs magánhangzói“ című tanulmánya (*Nyelvtud. Közlem.* XXXI.), a melyben nagy szorgalommal összedett tömördek adat kritikai megvizsgálása után arra az eredményre jut, hogy az említett két codexben az *e* betű megkettőzése a hangzó zártságát jelöli, azaz *ee* = *ē* és *é*, és nem általában *é*, mint sokáig hittük. Továbbá dicséretet érdemel még MÜLLER JÓZSEF-nek „A franzföldi német nyelvjárás“ című dolgozata (*Egyetemes Philol. Közöny* XXV.), a melyben egy hazánkbeli német nyelvjárást ismertet.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

III.

Jelentés a Nádasy-jutalomról.

A Nádasy-jutalomra harminczkét pályamunka érkezett, tehát egygyel több, mint a mult alkalommal, de nagy részökről ugyanazt mondhatni, mit akkor, tudniillik, hogy nem igen méltók a komoly bírálatra. Néhány mű kiemelkedik ugyan s bizonyosságot tesz a szerző tehetségéről, mint *Gyulafi László* (XV. sz.), a *Büvös süveg* (XXVIII. sz.), *Don Quijote* (VI. sz.), de inkább csak egyes részek sikerültek bennök, mint az egész; kivált a VI. számúban található ily sikerült részleteket.

Minden tekintetben felülmulja társait a *Réka gyásza* című (III. sz.). Rövid hat énekből áll. Meséje Attila udvarában játszik, környezetéből indulnak ki annak szálai. Attila két siheder fia, Edöcs és Orót, anyjuk, Réka tanácsa ellenére, háborút látni indul Déterrel, az Attilának meghódolt veronai Detre fiatal öcscsével együtt. Rákötötték magukat, hogy Detre vezérlete alatt Verona és Ravenna ellen induló „sereggel ök is hadd járjanak“. Attila a Detre felelősségére bizza a fiukat, ez pedig a barátból lett vitéz Elzán közvetlen felügyelete alá helyezi őket. A sereggel járva-kelve s kalandvágytól égve, a fiúk megszöknek Elzántól. Magukban bolyongnak s útközben véletlenül találkoznak az áruló Vittéggel, a marczona vitézzel, Detre ellenségével. A fiúk belekötnek, rátámadnak s ez mindhármukat megöli. Elzán, mert a fiúkra nem vigyázott, életével lakol a Detre kezétől, s az áruló Vittég is a Detre boszuló fegyverétől esik el. A vég: Attila keserve, de különösen nevének, a fiukat féltékenyen szerető Rékának megható anyai fájdalma és gyásza a gyermekek elvesztése miatt.

E különben nem nagyértékű monda-tárgyat szerencsés kézzel s nagy ügyességgel dolgozta fel a szerző. A cselekvényt szorosán kapcsolatos, világos képben állítja élénk. Előadásában kerül minden fölöslegest. Ez a jóleső egyszerűség nemcsak a mese szövésére, hanem a stílusra is kiterjed. Szabatos, élénk, rövid vonásokkal jellemzőn tudja festeni mind a külső tárgyakat és helyzeteket, mind a benső lelki állapotokat, indulatot, szenvedélyt. Semmit sem kockáztat a valószínűség rovására s nem igen ad helyet elbeszélése folyamán a véletlennek. Verselése gördülékeny, szabatos folyású s általában külső technikája is.

Réka gyásza irodalmi értékű, sikerült költői mű, minélfogva az osztály jutalomra ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből REGÖCZI EXNER Győző neve tünt elő.

IV.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

A Bulyovszky-pályázat a múlt évben is meddő lévén, a 800 koronára emelkedett jutalom az Akadémia rendelkezésére maradt s az Ügyrend szerint, a nyelv- és széptudományi osztály javaslata alapján, valamely, a lefolyt négy év alatt megjelent, jutalmat nem nyert, a szépirodalmat emelő eredeti magyar műnek utólagos jutalmazására fordítandó.

A bíráló bizottság a négy év alatt (1898—1901) megjelent szépirodalmi művek közül KOZMA ANDOR-nak *Szatirák* (Budapest, 1898) című művét ajánlja utólagos jutalomra, mint mind tartalmi, mind formai tekintetben kiváló versgyűjteményt. Kozma Szatiráiban a magyar közélet, társadalom árnyoldalait rajzolja, nem annyira a harag, mint a jó kedv vagy humor felindulása közt. Inkább kineveti, mint korholja a visszás bajokat, de a hol mélyebb erkölcsi vagy hazafi érdekekkel vannak azok kapcsolatban, hangja is komolyabb és gúnyja élesebb. A gyűjtemény legsikerültebb költeményeiben tárgyyszerűség jellemzi a hangulatokat s ezekhez alkalmazkodik a nyelv és rhythmus is. A magyar versformák élénk változatosságát tárja élénk a szerző; e mellett kitűnően versel s nyelve gazdag a satirai vagy humoros fordulatokban.

Mindezeknél fogva az osztály KOZMA ANDOR fent idézett versgyűjteményét találta érdemesnek az utólagos Bulyovszky-jutalomra.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

V.

Jelentés a „Br. Eötvös József életrajzára“ kitűzött pályázatról.

A b. Eötvös József élet- és jellemrajzára hirdetett pályázatra három pályamű érkezett.

A III. számúban nem hiányoznak a szellemes megjegyzések és idézetek, bár itt-ott egy kissé erőltetve, de a szerző Eötvösben a költőt alig jellemzi s a mit róla, mint politikusról ír, az nem annyira a politikus Eötvös jellemzése, mint inkább némely eszmék vitatása, szemben Eötvös közoktatási politikájával. A művelt előadás és nyelv tekintetében sincsenek kiválóbb sajátságai.

Az I-ső számú is keveset foglalkozik Eötvössel, mint költővel, az is nem annyira jellemrajz, mint pusztá dicsőítés. Többet és jobban ír a politikusról, itt-ott becses anyagot nyújt, de

az igazi jellemző vonásokat nem igen emeli érvényre. A mű szerkezete laza s több benne a szó, mint az eszme.

A II. számú, formai tekintetben kiválik, valódi essay-szerű dolgozat, mely arányos szerkezetben, a legfőbb vonásokkal igyekszik feltüntetni Eötvöst, úgy is mint költőt, úgy is mint politikust. Előadása élénk és tárgyyszerű. Azonban nem hiányoznak hibái és fogyatkozásai tartalmi tekintetben. Először Eötvös ifjúságát nem hiteles adatok alapján rajzolja. A szerző kritika nélkül elfogadja azokat az adatokat, melyek közkeletűek irodalmunkban, de a melyeket nagyrészt maga Eötvös megczáfolt. Másodszor Eötvösnek, a költőnek rajzában azt a hibát követi el, hogy inkább kiemeli az árny-, mint a fényoldalakat, s így a költő alakja hamis világitásban tűnik föl. A szerzőnek nem czélja kisebbiteni Eötvöst, úgy szólva akaratlanul sodródik ide, mert vagy nem érti eléggé a vegyítés módját, vagy mert több eszméje van az árny-, mint a fényoldalak fejtegetéséhez. De hagyján, ha az árnyoldalak csakugyan azok volnának, de a szerző némely írói sajátságokat is azoknak ítél. Harmadszor a szerző Eötvös politikai pályája rajzában csak politikai műveiről szól s nem egyszersmind szónoki beszédeiről is, pedig ezekben sok olyan van, a mi politikai irataiban nem fordul elő. A *XIX század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című munka is bővebb és behatóbb fejtegetést érdemelt volna. Negyedszer a pályaműben egy pár teljesen értelmetlen mondat fordul elő, alkalmasint a másoló hibájából, de találunk bennne itt-ott nem elég szabatos kifejezéseket is, melyek alkalmasint sietségből származhatnak.

Mindezeknél fogva a jutalom ki nem adható, de tekintettel arra, hogy a II. számú pályamű megjavítva, átdolgozva megfelelhet annak a célznak, a melyért a pályázat kitűzetett (bevezetés Eötvös összes munkái kiadásához), továbbá egy újabb pályázatra nincs elég idő s az eredmény kétes, azt javasolja az osztály, hogy ha az ismeretlen szerző hajlandó az átdolgozásra s ezt kijelenti a főtítkárnak, bizassék meg az átdolgozással s érintkezve a bírálókkal, a kik szivesen szolgálnak felvilágosítással, átdolgozott munkáját adja be 1902. december végeig, s ha a bírálók elfogadhatónak találják, utalványoztassék ki számára a jutalomdíj.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

VI.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A másodizben kiírt pályázatra négy munka érkezett be, melyek közül az I. számú inkább elmefuttatás, mely a tárgy lényegét nem érinti. — A III. számú komolyabb készültségre és nagy műveltségre mutat; az első részben Tolstoj ellen fordul, a másodikban ő is prédikátornak áll be s korunk erkölestelenségének okát a tudományban látja. — A IV. számú sok szorgalommal és ismerettel megírt két kötetben tárgyalja a kérdést, de az első, a történeti rész, nem világosít fel semmit; a másodikban sok az értékes megjegyzés, de érthetetlen, hogy alapgondolatának helyessége felől, mely szerint a szép mű erkölcsi értéke a művész erkölcsi érzékétől függ, nem támasztott benne erős kétséget az a különös következtetés, melyre eljut, s melyben „voltaképeni feladatát“ látja, hogy minden egyes művész lelkében külön-külön kellene a művészi és erkölcsi elemet kimutatnia.

A II. számú határozottan értékes munka. A művészet és erkölcs neki egyaránt társadalmi jelenség, s így nem az esztétikusok és moralisták elméletének viszonyát egymáshoz, hanem a társadalom két életnyilvánulását s összefüggésüket igyekezik meghatározni. A második fejezetben tárgyalja az erkölcsnek, a harmadikban a művészetnek lényegét és szerepét a társadalomban. A művészet keletkezését, különösen angol sociologusok nyomán, ő is erőfőlösből magyarázza, melynek túl nem hajtott gyakorlata kelti bennünk a széperzést. A széperzék evolutióját széleskörű olvasottság alapján hatalmasan fejti ki s arra az eredményre jut, hogy a művészet az esztetikai örömezetek minél teljesebb kiegészítésére törekszik, nagyranövését pedig a belátás és átöröklés magyarázza. A negyedik rész, a munka dereka, tárgyalja a művészet és erkölcs viszonyát egymáshoz. Amaz valamely kor erkölestelenségének nem oka, hanem okozata. Erős művészi productio mindig a társadalom erkölcsi élete erejével járt együtt. A élet erotikus irányzata vezet a művészet hasonló irányzatára, a erotika együtt jár a társadalom decadentiájával, de arról nem tehet a művészet. Oly embereket kell nevelni, kiknek élvezete összeesik az egyénileg és fajilag hasznossal: ez minden haladás alapja; ehhez pedig a művészet a maga részéről is hozzájárul. A művészetek társadalmi és erkölcsi hasznát szépen és ékesszólóan fejtegeti. Eredménye az, hogy erkölcsi tartalmát illetőleg a művészet lépést tart az erkölcsi eszmék evolutiójával. Az utolsó rész: művészeti politika és egyéb következmények — azt adja elő, hogy a nemi erkölcs terén is nagy a haladás s az

erkölcs további javulásával emelkedni fog a művészet erkölcsi színvonala is.

Mind e fejtegetések sok helyütt kihívják az ellenmondást; fontos dolgokkal néhol hamarosan végez, másutt következtelen, homályosan vagy túlzásokba téved, akár a lenézett metaphysikusok; műtörténeti tanultsága is fogyatékos. De egészben e könyv a positiv aesthetika örvendetes hódítása Magyarországon s a modern tudomány számos kérdését s föltevését óvatos módszerrel, pszichologiai alapon és széles szakirodalmi és kulturtörténeti ismerettel közvetíti velünk. E mellett szerző egészben világosan, helylyelközzel szépen is ír. A könyv értékes és becses s a kitűzött jutalomra határozottan érdemes.

A bírálók egyike ellenezte a jutalom kiadását, de az osztály többsége a II. számú pályaművet jutalomra ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadott s a felbontott jeligés levélből Dr. JÁSZI OSZKÁR neve tűnt elő.

VII.

• Jelentés az Ipolyi-jutalomról.

E jutalomra a következő pályakérdés volt kitűzve:

Kivántatik magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása a XVI. század közepéig.

Csak egy pályamű érkezett be, mely kevés kivétellel csak elődei eredményeinek elég pontos lajstromozására és különösen codexeink párhuzamos helyeinek gondos megjelölésére szorítkozik. Fő hibája, hogy a *forrás* szó fogalmát nem értelmezi mindig elég szabatosan, a minek következtében sokszor valamely codexrészlet mellett a forrásjegyzékben olyan latin szövegre hivatkozik, a mely azzal csak közvetett kapcsolatban áll. Így különösen a Mária-siralmakat illetőleg. Egy másik, alaki fogyatkozása a pályaműnek, hogy mindössze a három kis negyedréte lapnyi Előszó és az alig egy lapnyi Zárzó a megirt része; a többi pedig csupa lajstrom és a 116—174 lapra terjedő szövegmutatványból áll. Nem vehető komolyan a szerzőnek munkája végén álló statisztikája, mely az általa felkutatott részletek arányát az előtte kimutatott forrásokéhoz képest kissé tetszetősebben igyekszik feltüntetni. Ez arány ugyanis valamit vesz értékéből, ha számba vesszük, hogy a pályamű néhány lapnyi kevés kivétellel csakis szentírási vagy rituális könyvekből és a legkönnyebben hozzáférhető Legendariumból gyarapította a források lajstromát; tehát nagyrészt olyan helyekről vette „új” adatait, a melyeknek a *felkutatása* a szó tulajdonképeni értelmében ilyenek alig mondható.

Mindazonáltal, mivel a pályamű jelen vázlatos és az idő

rövidsége miatt befejezetlen alakjában is kezességet nyujt arra nézve, hogy azt szerzője, ha a részletes bírálatban megjelölt kívánalmaknak megfelelően átdolgozza, a jutalomra teljesen érdemes alakban fogja a bírálat elé juttatni: ennél fogva a jelígés levelet már most felbontandónak javasolja az osztály, de a jutalmat csak akkor véli kiadhatónak, ha a szerző a részletes bírálatban megjelölt kívánalmaknak eleget tesz.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígés levél fölbon-
tatván, belőle Dr. VARGHA DAMJÁN neve tünt elő.

VIII.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról.

Az 1900-ban kitűzött pályatételre („Kívántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyazó munkának tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében“) egy pályamunka érkezett, a melynek szerzői MUNKÁCSI BERNÁT és KÚNOS IGNÁCZ levelező tagok. Mind a két pályázó régóta foglalkozik a törökséggel és a magyar nyelv török elemeinek kimutatásával. Szakképzettségüket igazolják azon dolgozataik, a melyeket ajánlatukban föl-
sorolnak. Munkafelosztásuk teljesen megfelel eddigi tanulmá-
nyaiknak és munkásságuknak; Munkácsi ugyanis a magyar nyelv régi török, illetve mongol elemeinek, Kúnos pedig a magyar nyelv újabb török, vagyis oszmán elemeinek földolgozására s az ezzel kapcsolatos munkálatokra vállalkozik. Ez a munkafelosztás tárgyi szempontból is egészen helyes, mert a régiebb és az újabb török elemek kimutatása két egymástól teljesen független feladat.

Jól átgondolt tervezetük arról tanúskodik, hogy teljesen otthonosak azon a téren, a melyen mozogniok kell és a benyújtott mutatványok biztosítékot nyujtanak arra, hogy a tüzetes rész kellő gonddal lesz kidolgozva.

Ennél fogva az osztály (noha a bírálók közül ketten nincsenek Munkácsival egy véleményben a magyar nyelv régiebb török elemeinek mivoltára nézve) egyhangúlag azt javasolja, hogy a pályázók bizassanak meg a munka megírásával.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

Jelentés a Román-Petre pályázatról.

A bíráló-bizottság jelentése alapján az osztály a beérkezett hat pályamű közül egyiket sem találja a pályadíjra érdemesnek.

s azt ajánlja, hogy az aránylag legjobb pályamunka írója, *Láng Mihály* szőlítettassék fel, több sorozatból álló munkájának átdolgozására, s f. évi deczember 31-ig új bíráló alá bocsátására. Az osztályt ez elbatározásra főleg az a körülmény indította, hogy a már 1896 óta húzódó eredmény nélküli pályázat és ezzel Román-Petre község dicséretre méltó, hazafias szándéka mielőbb végmegoldást nyerjen.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

X.

Jelentés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pályázatáról.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1892. április 7-én kelt alapítólevelében kitűzött jutalom ezúttal másodizben esedékes s arra az 1897—1901. évekből álló öt éves cyculusban megjelent közgazdasági munkák pályázhattak, és pedig első sorban oly „közgazdasági művek“, mely „a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyalnak“. A szabályzat szószerint vett szövege csakis „ily mű nem létében“ engedi meg „a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számot tevő irodalmi termék“ jutalmazását.

A bizottságnak három ilyen munkát talált:

Halász Sándor „A cheque-rendszer és fejlesztése Magyarországon“ czim alatt 1900-ban közzétett monographiáját, mely a Magyar Kereskedelmi Csarnok 1899-ben lejárt Széchenyi-adományát nyerte el.

Fellner Frigyes tanulmányát, mely „A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon“ czim alatt látott napvilágot. A munka, mely 203 negyedrért lapra terjed, a járadékbirtok elméleti és gyakorlati problémáit egyaránt felöleli, a földhittel tudományos kiindulópontjait, Rodbertus járadéktanát tüzetesen mérlegeli.

Krisztinkovich Ede „A viziutakról. Közgazdasági tanulmány a viziutak szerepéről, folyami hajózásunkról, a viziutak fejlesztését célzó mozgalmakról és a magyar viziúthálózat kérdéséről“ czim alatt Budapesten 1901-ben megjelent s 349 lapra terjedő művét. A munka e kérdésnek meglehetősen teljes monographiája, a mely magába foglalja a külföld tapasztalatait és terveit, épp úgy, mint hazai viszonyaink bírálását s tüzetesb programját annak, a mit szerző forgalmi politikánk fejlesztésére szükségesnek tart.

A bizottság távol áll ugyan attól, hogy szerzőnek akár technikai tételeit, akár csatornahálózat-programmját egészökbén

magáévá tegye avagy helyeslje. De el kell ismernie, hogy e mű közgazdasági életünk egy nagy jelentőségű, eddig elhanyagolt elemére hívja fel a figyelmet s teszi ezt oly messzebblátó s nagy átalakulásokat előre mérlegelő megfontolással s kellő tudományos készültséggel, mely a művet forgalompolitikai irodalmunk egyik kiváló termékévé minősíti.

Mind a három most említett monographiát olyannak tartja a bizottság, mely a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmának szabályaiban foglalt feltételeknek megfelel. Miután azonban *Halász* műve az Akadémia részéről már részesült jutalomban: a bizottság egyhangúlag azt javasolja, és ehhez a javaslathoz az osztály is hozzájárult, hogy az 1897—1901. években megjelent munkákra kitűzött 2000 kor. jutalom *felelészben* dr. *FELLNER FRIGYES*-nek, mint „A járadékbirtokok rendszere stb.“ című mű szerzőjének, *felelészben* pedig *KRISZTINKOVICH EDÉ*-nek, mint „A viziutakról“ szóló munka szerzőjének adassék ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XI.

Jelentés György Aladárnak a „Munkásvédelem és munkásbiztosítás“ című munkájáról.

A megbízás, melyet szerző kapott, oly mű megírására vonatkozott, a melynek tárgya: „A munkásvédelem és munkásbiztosítás törvényes szabályozása a főbb országokban, szervesen, tárgyak szerint csoportosítva“.

A munka 13 lap bevezetés után, melyben főleg a munkásvédelem alapjául szolgált irányeszméket vázolja és feladata határait jelöli ki szerzőnk, adva a legfontosabb idevágó munkák jegyzékét is, — tizenegy fejezetet tartalmaz, összesen 375 lapon.

A mi az anyag szerves beosztását illeti: a munkásbiztosításnál a feladat egyszerű volt, a munkásvédelemnél ellenben szinte megoldhatatlan. Akár a tárgyat vegyük, a mire a védelem vonatkozik, akár a módot, a hogy az nyilvánul, akár a védettek személyi csoportosításából induljunk ki: többé-kevésbé önkényes lesz a felosztás. Szerző rendszere megfelel az eléje szabott feladatnak, annyiban, a mennyiben egyes tárgyakat, a mikre a védelem irányul, illetve a miben áll, kiragad; de az önkényesség itt is megvan. Ellenben tisztán tévedésnek kell venni, hogy ugyanezen lapra (90. l.) szurta be szerző az 1896. évi munkabérminimum megállapító intézkedéseket, a melyeket a 61. lapon már tárgyalt volt. Bár meg kell adni, hogy ép ez intézkedések

a II. címbe sem illenek, a munkaszerződésnél való védelemnek sem tekintendők, hanem egyenesen túlmennek a munkásvédelem fogalmkörén a mit szerző azért nem vett észre, mert e fogalom felállításával nem is foglalkozott.

Mulasztásnak kell tekintenünk azt is, hogy szerző a magyar munkásügyi törvényhozásnak elvileg is oly fontos eredeti termékéről, a mezőgazdasági munkások jogviszonyainak legújabb szabályozásáról nem emlékezett meg, mit legfelebb az menthet, hogy a munkásvédelem tulajdonképi mezeje az ipari munkásügy s annak kiterjedése a mezőgazdaságra csak mellékjelenség számba megy a külföldön, — hazánkban azonban e pont bátran mérkőzhetik fontosságra az ipari munkásüggyel.

Elismerést érdemel szerző szorgalma, a melylyel a mozaikszerű anyagot a legújabb törvényhozási intézkedésekig kiépítette. Hogy a legújabb változásokra és alkotásokra is tekintettel volt: arra például felhozom azt, hogy az 1899. évi október 5-ki svájci szövetségi biztosítási törvényt is tüzetesen ismerteti szerzőnk. A ki tehát áttekintést és pedig nemzetközi összehasonlító áttekintést keres a munkásügy szóban forgó ágairól, nem lesz kénytelen a külföldi irodalomhoz fordulni: György Aladár művében megtalálja azt.

Mindezt összefoglalva, az osztály elfogadta a bírálók azon javaslatát, mely szerint a szerző megfelelt megbízatásának s ennél fogva neki a jutalom kiadandó.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XII.

Jelentés az I. M. Ált. Biztosító-társaság 1899. évi pályázatáról.

A pályázatra két mű érkezett. Az I. számú pályamű jellegje: „A munka adja a gazdagságot“. A II. számúé: „Ki előre nem halad, az hátramarad“.

Az I. számú pályamű 166 lapra terjed. Első és nagyobb része az 1895. évi magyar mezőgazdasági statisztika alapján tárgyalja a gazdasági üzemek nagyság szerint való tagozódását, tekintettel a művelési ágakra s állatállományra, keresve a jeleket, melyekből a különböző üzemsoportok belterjességre lehet következtetni.

Csak a 115. lapon tért át a tulajdonképi tárgyra, a birtokmegoszlás s a népesedés közt létező összefüggésre. Itt sorra veszi a magyar állam törvényhatóságait s a gazdaságcsoportokat s a népességet -- utóbbit 3 népszámlálás s az 1899. évi becslés

szerint, — nagy táblázatokban tünteti fel. Futó megjegyzéseket fűzve az egyes törvényhatóságok gazdasági viszonyaihoz, csak egész általánosságban hirdeti, hogy a népesség alakulása hazánkban a földbirtokkal függ össze, s hogy a munkásosztálynál is alább hagy a szaporaság, ha a megélhetés nehezebbé válik. Aztán hosszasan tárgyalja a termés jósága s a születések közti összefüggést, a központi magyar statisztikai hivatal kiadványai alapján, az oliganthropiával s a szaporaság újabban jelentkező csökkenésével foglalkozik. Utolsó fejezete a kivándorlásról szól, az osztrák, a drávántúli, az amerikai s a román kivándorlásról hoz fel ismert dolgokat, de a birtokviszonyok behatásáról csak odavetőleg emlékezik meg.

A II. számú pályamunka igen vegyes tartalmú, a mint a fejezetek címei is mutatják: 1. Tespedés, elégedetlenség. 2. A magyar népesedés csökkenése. 3. A népszámlálás. 4. A népesedés hatása a családra. 5. A népesedés hatása az államra. 6. Agrarizmus, merkantilizmus. 7. A magyar középosztály. 8. és 9. Kivándorlás. 10. A bajok orvoslása. Pedig a felsorolással a 99 negyedrélt lap tartalma még távolról sincs kimerítve. A füzet hetet-havat összehord, de csupa közhelyekből és idézetekből áll, a végén pedig egy gyerekmesére alkalmas — még annak is gyenge — travesztált „tankötemény“ van „Az ördög és a gazdag ember“ czimen.

A mi a jutalom kiadásának kérdését illeti, csak az I. számú pályamunka jöhet szóba. De a feladatot ez sem oldotta meg, sőt egyenesen félreértette.

Szerző a népesedési problémákkal nyilván alig foglalkozott. A külföld irodalmából csak Sismondit idézi s populationistikai tudása csak addig terjed, hogy a jóllét fokozza a szaporaságot. Arról, hogy mind Franciaországban, mind nálunk a dunántúli oliganthropikus vidéken a jómódú gazdaosztály szaporátlan, nem vesz tudomást. A kivándorlás s a nagybirtok közt létező összefüggésről, az ingatlan örökjoga, illetve a felosztás körüli szokások jelentőségéről sejtelve sem látszik lenni. Innét van, hogy mezőgazdasági technikai ismereteit és óriási statisztikai tábláit, melyek elismerésre méltó szorgalommal készültek, értékesíteni nem bírja.

Miután az I. számú pályamű sem bír, a fentiek szerint, önálló becsesél, az osztály a bírálók egyező véleménye alapján a jutalom kiadását nem javasolhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatott, s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

XIII.

Jelentés az Első m. ált. biztosító-társaság 1900. évi jutalmáról.

Az Első m. ált. biztosító-társaság alapítványából kiirt jutalomtétellel: „Fejtsenek ki az újabb társadalompolitikai eszmék követelményei, tekintettel magánjogi intézményeink reformjára“ egy pályamunka érkezett be „Viribus unitis“ jeligével. A munka terjedelme 196 kézzel írott ivrét oldal. Beosztása a magánjog rendszeréhez van alkalmazva, alapul véve a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének az 1900. évben megjelent Első Szövegét.

Bárha egészében véve a munka első sorban arról tesz tanúbizonyosságot, hogy szerzője hiányában szenved a jog felől való rendszeres és fegyelmezett gondolkozásra való képességnek és továbbá a jogtételek kellő felismerésének, mindamelllett e munka alapján az állapítható meg, hogy az inkább jogi, mint társadalompolitikai irányú készülség terméke.

Nem annyira valamely kezdő, fészledező és fejlődésre képes tehetségnek a műve, hanem inkább valamely már begyakoroltabb könyvtechnikai munkaerőnek a terméke, értve ez alatt az arra való készülséget, bármely a szakba vágó dologról tudományos ihlet és belső előkészülség nélkül azt a valamit egybeállítani, a mi könyvnek nevezetik. E munkából sehol sem emelkedik ki szerzőjének lelkesedése valamely eszmeért: szenttelen egykedvűséggel rakja egy végbe másoknak lelkes frázisait a saját áthidaló szintelen kereteivel. Túlnyomóan alig is áll egyéből, mint a különféle írók — s főleg a német Gierke — reflexióinak, jajkiáltásainak a szerző által gyakran könnyelműen alkalmazott s a hazai viszonyokra különben sem szánt kritikájának ide-oda áradozásából. A munkának nincsen egy oldala, a hol a saját gondolatait közölné, illetőleg, a hol a másokét továbbszövő komoly elme megszólalna. Nyelve, mint egész lénye, magyar-talan, szörendje helylyel-közzel hajmeresztő.

Ezért az osztály a munkát a jutalomra nem ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

XIV.

Jelentés a Kereskedelmi Csarnok pályázatáról.

A kicsinyben való kereskedésnek közgazdasági és sociális szempontból egyaránt fontos kérdését az Akadémia már másod-

ízben tüzte ki; sajnos, ezúttal sem több eredménnyel, mint első alkalommal. Ezúttal két pályamunka versenyzett.

„A haza minden előtt“ jeligével ellátott I. számú pályamű alig mondható egyébnek könnyodén, sőt felületesen megírt hirlapi cikknél. Van ugyan egy pár helyes megjegyzése, de inkább csak érintve, mint kifejtve tárgyát. A pályakérdést nemcsak, hogy ki nem meríti, hanem legnagyobb részben meg sem érinti.

Sokkal alaposabb, nagyobb készületségre és komolyabb törekvésre valló mű „A kiskereskedés válfajai és versenye“ című, „Fac et spera“ jeligével ellátott II. számú pályamű. A mint az előszóból látjuk, a szerző már másodízben pályázik művével. Állítja, hogy nemcsak a mű lézágait, hiányait igyekezett kiegészíteni, hanem gyakorlati értéket is kívánt munkájának adni, hogy a kiskereskedők hasznos okulást merítsenek belőle.

Sajnálattal látjuk, hogy a szerző törekvését nem koronázza a kívánt siker, műve még most sem érdemes a Magyar Tudományos Akadémia koszorújára, mely csak a tudományos érték és irodalmi forma tekintetében egyaránt jeles műveket illelheti meg. E pályamű azonban sem egyik, sem másik tekintetben nem üti meg a kívánt mértéket. A szerző — bár kizárólag csak a német irodalomra támaszkodva — elég szorgalmasan tanulmányozta tárgyát, de magának tudományos meggyőződést alkotni nem tudott, s még kevésbbé volt képes tanulmányának eredményét oly formába önteni, hogy az, ha nem is irányt jelöljön a tudományban, de legalább világosan tájékoztassa a hazai közönséget.

Az egész műtől nem lehet ugyan elvitatni, hogy higgadt, józan, ment minden túlzástól. A szerző sejtí azt a magasabb harmóniát, melyben a közgazdasági és a társadalmi érdekek ezen a téren is találkozhatnak, kibékülhetnek, de nem tudja világosan formulázni. Nagy hibája, hogy a compositio iránt nincs semmi érzéke; e miatt a munkában sok az ismétlés, az eszmenet fonala pedig sokszor megszakad. Felhasznált adatainak megrostálásában sem elég gondos. Nem hagyható végre említés nélkül a pályamű gyöngé nyelvvezete, rossz magyarsága sem.

Mindezeknél fogva az osztály a II. számú pályaművet sem tartja a jutalomra érdemesnek.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbontatlannal elhamvasztattak.

XV.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

A pályázatra csak egy munka jelentkezett. Jelígeje: „Um die Gesetze des Werthes zu finden“. A mű 145 írott negyedrév lapból áll.

A feladat így hangzott: „Fejtsék ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása“. Nem önálló és eredeti kutatás és ítélet, hanem egyszerű ismertetés volt tehát a cél. Ebben azonban már bizonyos teljességre kellett volna törekedni: az elmélet legújabb színvonalon mozgó monographiáját és nemcsak annak vázlatát nyújtani. S bármily nagy dicséretet érdemel is szerző a tekintetben, hogy az elmélet lényegét szabatosan és tudományos nyelven adja elő: a feladatot elnagyolta, sok hézagot hagyott és sokat csak érintett, a mit kifejteni kellett volna. A határhaszon és a költségelmélet közt még mindig folyó nagy eszmeharc képét a munkából megalkotni nem lehet.

Miután azonban szerző teljes bizonyoságot szolgáltatott arra, hogy a feladattal, ha kellő időt szentel rá, meg tud birkózni: a bírálók javaslata, a melyet az osztály is elfogadott, az, hogy a jutalom ezúttal ne adassék ki, hanem a pályakérdés változatlan alakban újra tűzessék ki az Ullmann-jutalomra.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél elhamvasztatott.

XVI.

Jelentés a Lévay-pályázatról.

A Lévay-féle jutalomért versenyző két pályamű közül az I. számú, melynek jelígeje: „Óh dicsőséges szent jobb kéz!“ kétségtelenül jól átgondolva, csinos formába öntve adja képét Szent István uralkodásának. Előadása világos, könnyen folyó; nyelve magyarosság tekintetében sem esik kifogás alá. A szerző lelkiismeretesen felhasználja az újabb történetkutatás eredményeit s feldolgozni igyekszik mindazt, a mit a tárgyalt korra vonatkozólag a tudomány eddig tisztába hozott. De ennél tovább nem megy; vitás kérdésekkel nem foglalkozik, sőt inkább kerül az ilyeneket. Innen van — s ez mintegy természetes következése a szerző óvakodásának — hogy munkájában valami újat, a mi ismereteinket bővítené vagy új szempontokat nyújtana Szent István egyénisége, intézményei, kora eseményei felfogásához, — nem találunk. Általában a tárgyalt kérdések önálló fejtegetése, a mélyebbre ható elmélkedés hiányzik e pályaműből, s ha itt-ott

megkísérel is ilyesmit a szerző, az nem mondható épen sikerültnek; mint pl., a hol összehasonlító párhuzamot akar vonni egyfelől Géza fejedelem és fia István, másfelől Kossuth és Széchenyi közt. Nem is szólva arról, hogy Géza és István soha sem állottak *szemben* egymással, mint állott a XIX. század két nagy magyarja, — az efféle összehasonlítások legtöbbször nagyon problematikus értékűek. Feltűnő, hogy Szent István intelmeiről — pedig elég elemezni való anyagot adnának — jóformán szava sincs a szerzőnek, s ha munkája vége felé egy helyen (127. l.) nem emlitené mint egyikét a kor irodalmi termékeinek, melyet „a nagy király tanácsára és közvetlen sugalmazására szent Gellért fogalmazott meg“, azt kellene hinnünk, hogy talán erős kétségei vannak a történeti emlék eredete és hitelessége felől, ezért mellőzi ballgatással. — Röviden ismételve az elül mondottakat: az I. számú pályamű, mint gonddal készült összefoglaló munka, dicséretet érdemel, de a történeti essay vagy — a pályatétel szerint — essay-szerűség fogalmának magasabb mértéke alá állítva, ezt a mértéket nem íti meg.

Még kevésbé essay-szerű a II. számú pályamunka, melynek jellegje: „Sokat kell újra tanulnunk“ (Hunfálv). E mű épen ellentéte az elsőnek. Szerzője nem törődve az őt megelőző irodalom eredményeivel, nem törődve mások véleményével, mindenektől függetlenül akarja megírni Szent István uralkodása történetét. És tagadhatatlan, hogy a szerzőnek van önállósága, van bátorsága is egy-egy már eldöntött vagy eldöntöttnek tartott kérdés meg-bolygatására s képessége annak kritikai megvitatására, csak az a baj, hogy e jó történetírói tulajdonságokkal gyakran a meg-gondolatlanság jár együtt, mely sokszor egy-egy tetszetős ötletért áldozza fel a valódi történeti kritikát. Az is baj, hogy a szerzőnek nem sok érzéke van a forma iránt; stílusára kevés gondot fordít: tárgyát — mintha ereje java a részletek bonczolgatásában merült volna ki — a maga teljességében át nem gondolta, fel nem dolgozta, s ezért Szent István uralkodásáról összefüggő, világos képet rajzolni nem tudott. Munkája egyes fejezetei (Szent István trónralépése és megkoronázása, háborúi, működése az egyházi téren, törvényei stb.) minden benső kapcsolódás nélkül úgy vannak egymás mellé lerakva mint anyag, melyből még ezután kellett volna a szerzőnek művét megalkotnia.

Mindezekből folyólag — minthogy a pályatétel kívánalmainak a II. számú pályamű sem felel meg — az osztály a bírálók egyező véleménye alapján a jutalom kiadását a két munka közül egyikének sem javasolhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek el-hamvasztattak.

XVII.

Jelentés a Pollák-jutalomról.

A beérkezett — egyetlen egy — pályamunka a bírálók egybehangzó véleménye szerint a tudományos gondolkodás teljes hijában leledzik és legfeljebb az anyag összehordása körül tanúsította igyekvés érdemel némi figyelmet. Díjat azonban nem érdemel.

A díj nem adatik ki s a jeligés levél elhamvasztatott.

XVIII.

**Jelentés a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület
1898-ik évi Fáy-jutalmáról.**

A pesti hazai takarékpénztár-egyesület 1898-ban kitűzött Fáy-jutalma, mely a pályázat meddősége miatt rendelkezésre maradt, az alapítvány értelmében elismert szaktudóssal megbízás útján iratandó művek díjazására lévén fordítandó, az Akadémia

1. „A magyarországi hajózható folyóknak szerves hajóút-hálózáttá fejlesztését, valamint az erre szükséges csatornák építését behatóan tárgyaló munka“ megírásával (4000 korona díjjal) HIERONYMI KÁROLY orsz.-gyűl. képviselőt bízta meg.

2. „A mérnöki tudománynak a legutóbbi évtizedekben a folyók hajózhatóvá tétele és a hajózható csatornák építése körül történt haladást kifejtő munka“ megírásával (2000 korona díjjal) FARAGÓ LIPÓT osztálytanácsost bízta meg.

A végső határidőt mindkét megírandó munkára nézve három esztendőben állapította meg.

— — —

XIX.

Jelentés a Lévay-jutalomról.

A Lévay-alapítványból hirdetett nyílt pályázatra három tervezet érkezett. Ezek közül a bírálók egybehangzó véleménye szerint a III. számú, mely a vámszövetségnek a magyar mezőgazdaságra vonatkozó értéke kérdését tűzi ki tanulmánya céljául, nemesak fölötte időszerű, hanem a kidolgozott fejezetek az írónak alapos és szakszerű tudományos képzettségét is igazolják, miért is az osztály ajánlja, hogy az említett pályá-

kérdés kidolgozásával e tervezet szerzője, SZÁNTÓ MENYHÉRT úr bizassék meg.

Az osztály javaslata elfogadtatott

XX.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle jutalomra két pályázó jelentkezett.

1. BUGARSKY ISTVÁN l. t., ki a következő vizsgálat elvégzésére kér megbízást: „*A közeg befolyása a reactio-sebességre és a chemiai egyensúlyállapotra*“. A munkát benyujtaná 1905-ik évi február végén.

2. SIGMOND ELEK az országos m. kir. növénytermelési kísérleti állomás vegyésze, „*Újabb kutatások a talaj phosphor-szükségletére és meghatározási módjára, különös tekintettel hazánk mezőgazdasági viszonyaira*“ czimmal nyújtott be tervezetet. Ha vállalkozása akadályokba nem ütközik is, legalább két évre van szüksége, hogy a már megkezdett munkáját befejezhesse.

Mind a két tervezet egyformán figyelemre méltó és a pályázók eddigi tudományos működése becses eredményekkel kecsegtet; ennél fogva a bírálók kívánatosnak tartanak, hogy mind a két tervezet végrehajtásának módját lehessen ejteni; miért is a Lukács Krisztina-féle jutalomdíjnak a két pályázó között egyenlő összegben való megosztását ajánlják. — Az osztály a javaslatot magáévá teszi.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XXI.

Jelentés az 1898-iki Rózsay-díjról.

A M. T. Akadémia 1898-iki nagygyűlése a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében megbízta dr. HIRSCHLER ÁGOSTON és dr. TERRAY PÁL urakat, „a sók jelentősége az anyagcsere élet-és kórtanában“ cz. tanulmánynyal.

A munkát szerzők a meghosszabbított határidőn belül benyújtották és ez nemcsak, hogy a pályázat követelményeinek teljesen megfelel, hanem a physiologiai tudományt számos becses új adattal gazdagítja. — Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XXII.

Jelentés az 1900-iki Rózsay-díjról.

A M. T. Akadémia 1901. nagygyűlése a Rózsay-alapítvány föltételei értelmében megbizta dr. TANGL KÁROLY urat „a folyadékok dielektromos állandóinak a hőmérséklettel való változásának“ tanulmányozásával.

A benyújtott munka a kiküldött bírálók véleménye szerint nemcsak teljesen megfelel a pályázat követelményeinek, hanem mind a megvizsgált anyagok pontosabb ismeretére, mind a folyadékok tulajdonságainak — általánosságban való elméleti vonatkozásaira új világot vet. — Az osztály egyhangúlag a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XXIII.

Jelentés a Semsey-féle magyar történelmi pályázatról.

A pályakérdés így hangzik: „Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagyközönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyaltassanak: a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. Terjedelme 120—150 ív“.

Ezen tételre egy pályamű érkezett be „Föl a szivekkel. Föl nemzetem“ jeligével. (A primás millenniumi beszédében.)

A pályamunka alkotó részei: 1. *Bevezetés*, nyomtatásban 16 nyolczadrétü lap. — 2. „*Magyarország története az európai vezéreszmék, intézmények és események világtításában.*“ Kézirat; ívrétü füzet, 1971 lapon.

A pályaműnek részletes áttanulmányozása meggyőző arról, hogy:

1. Szerző nem az eredeti és hiteleseknek bizonyult kútfőkből, hanem második kézből, vagyis feldolgozott művekből merített. Nincs a pályamunkának egyetlen fejezete sem, mely önálló kutatás eredménye volna. Szóval a pályamű nem eredeti tanulmányokon nyugvó munka, hanem *compilatio*.

2. Az általa választott rendszert nem valósítja meg; mert

irányeszméjeül kiszemelt elve — fenmaradásunk problémájának fejtegetése — csak üres szó, melyet a mű tartalma nem igazol.

3. A pályátételt egyetlenegy korszakra vonatkozólag sem oldja meg.

4. Tárgyalásmódjában nincs rendszer. A tétel körébe nem tartozó vagy kevésbé fontos dolgokról gyakran hosszasan elmélkedik; a lényeges tárgyról meg, főleg a magyar nemzet művelődéséről mostohán ír. Pl. a mit Hunyadi Mátyás udvaráról, a renaissance-ról és a Korvina-könyvtárról ír, sajnálatosan szegény. — A mit Akadémiánk nagynevű alapítójáról, *Széchenyi István* grófról ír, még középiskolai tankönyvben sem ulti meg a mértéket. Szinte hihetetlen, pedig szomorú valóság, hogy a „*Hitel*“-ről csak *tíz*, a „*Világ*“-ról *négy*, a „*Stadium*“-ról meg mindössze *nyolcz* sort tud mondani. A „*Kelet Népe*“-nek már csak *két* sor jut.

5. Az eseményeket nem adja elő természetes egymásutánban, hanem elbeszélését folytonos kitérésekkel, reflexiókkal és ismétlésekkel szaggatja meg s minduntalan elmélkedik. E közben a tér, idő, helyzet, a történeti egymásután s a logikai összefüggés figyelmen kívül hagyásával jobbra vagy balra kitér a versenypályáról; átgázol egyik korszakból a másikba; előre rohan, majd hátra iramodik; végtelen tereken átkalandoz; elbeszéli és hét rétre nyújtja, a mi a tollára jön. Nem az egyes korszakok irányeszméinek vizsgálása és mérlegelése nála a feladat, hanem az elindulás Ádámtól és Évától, a szerte-szétbarangolás, a bőbeszédűség, a gondolatok ismétlése, a nehézkes, sőt sokszor az értelmet elburkoló előadás, a mely nem egyszer az érthetlenségig, sőt az értelmetlenségig fokozódik.

6. Többször ellenmondásokba esik és geographiai tájékozatlanságot árul el. Pl. Az Árpádok kihaltakor élő olygarchák nála *önzők*; pár sorral lejjebb meg már *ideálokért lelkesültek*. — „Legelső őshazánk ott volt valahol Ázsia *keleti* felében, az Ural és Volga között.“

7. A pályaműben sok tárgyi hiba van. Pl. „a görög császári trónon ülő *krónikások*, Böles Leo és Konstantin császárok.“ — A honfoglaló magyarok „sátrakban laktak, írja az *akkori* Freisingi Ottó“. — A Margit-legendát az Árpádkor irodalmi termékei közé sorolja. — Szerző szerint a Budai Krónika az Árpádkor utolsó napjaiban keletkezett.

8. Szerzőnek történeti felfogása gyarló; kritikája felszínes; leírásai szánakozást keltenek vagy mosolyra készítetnek. Pl. a rendi társadalom utolsó napjait így rajzolja: „A szülők nem tegezgetik, papáztatják, mamáztatják magokat gyermekeikkel, tekintélyt tartanak, nevelésöknek élnek. A nemzetség összetartó, egymást támogatja. A polgár a honoratiortól még ruházatban is különbözik. Nincs kávéház, annyi agglégény: czukrászat, annyi

gyógyszertár; nincs annyi sport, annyi válóper, nincs fényezés, annyi végrehajtó“. „Kávéháza csak a szállodáknak van. Nincs Hotel garni, nincs orfeum, nincs börze. Nincs sikkasztás, kassza-betörés. Nincs idegesség s félezer orvos“.

9. A pályamű a maga egészében szerfölött *gyarló* munka.

Mindezek alapján a bíráló-bizottság egyhangulag javasolja, hogy a *Semsey-jutalmat a megbírált pályaműnek kiadni egyáltalán nem lehet.*

A javaslat, melyhez a Magy. Tud. Akadémia második osztálya és állandó Semsey-bizottsága is hozzájárult, elfogadtatván, a jelíges levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XXIV.

Jelentés a Semsey-féle nemzetgazdasági pályázatról.

Beérkezett két munka, a II. sz. pályamunka csak mutatványt tartalmaz és így nem jöhet tekintetbe. Bírálathoz tárgyává tettük tehát az I. számút, melynek jelegéje: „A kisgazdasági viszonyok e részének ismerete adta a legbiztosabb alapot a helyes irányú tovább fejlesztésre“. Ezen munka három vaskos folio nagyságú többnyire sűrűn írott kötetből áll; a munka terjedelme nyomtatásban körülbelül 127 iv. Az első kötet adja a magyar közgazdaság történetét 1867-ig; a legújabb, 1867-től napjainkig terjedő korszakot tárgyalja a munkának II₁ és II₂-vel jelölt két kötete. Már e kötetek felosztása mutatja, hogy a pályázó nem jól fogta fel feladatát. Még ha e feladat az lett volna, Magyarország statisztikáját megírni, lehetetlen a közgazdasági viszonyokról teljes képet adni, ha csak a termelésre szorítkozunk.

Ha már most a benyújtott munka értékét mérlegeljük, különösen kiemeljük a pályázó nagy szorgalmát, ki jelentékeny anyagot hordott össze munkája megírásához. A pályázótól kifejtett szorgalmon kívül kiemeljük azt is, hogy a mennyiben ellenőrizhető volt, a bírálók arról is meggyőződtek, hogy a pályázótól felhozott adatok egészben véve helyesek, bár a források ellenőrizhetetlenek voltak, mert pályázó munkájának különösen irodalmi értékét jelentékenyen leszállító azt a hibát követte el, hogy jóformán semmiféle forrást nem idéz.

A benyújtott előnyös tulajdonságok azonban nem elegendők arra, hogy a Semsey-díjban rejlő nagy elismerést a munka kiérdemelje. A pályázó sok anyagot gyűjtött össze, azonban nem képes azt sem mint történész, sem mint közgazdasági író kellően értékesíteni. Összefogó következtetések vagy egész új eszmék, a történész világosságot gyűjtő visszapiantásai, a politikus perspektívái hiányoznak. Hiányzik továbbá a nagy világgazda-

sági események és eszmék hazánkra gyakorolt visszahatásának ismertetése. Az előadás művészetét teljesen nélkülözzük, mely minket megállít, midőn a történeti fejlődés fordulóponthoz jutott, midőn vissza kell tekinteni egy lezáró korszakra vagy előre kell tekinteni egy új korszakra. A történeti rész inkább krónikaszerűen ismerteti a főbb történeti mozzanatokot, a statisztikai rész, mert jóformán annak nevezhetjük, majduem a vonatkozó törvények sorrendjében szól az egyes közgazdasági jelenségekről. Hiányzik a képesség az események jelentőségének felfogására. Ennek egyik következménye, hogy vezéreszmék helyett kapunk túlzott, helytelen frázisokat, az előadás terjengőssé, szertelenné válik. Több helyütt a munkába nem tartozó anyag a legrészletesebben tárgyalatik, az anyag kezelésében minden oekonomia hiányzik. Szerkezeti hibák és rendkívül sok idegen szó is leszállítják a munka irodalmi értékét. Nem kapunk egyetlenegy, mélyebben járó észt tanúsító reflexiót. A helyes szakértelem iránt is támad kételyünk. Zavaros az, mit a hitbizományokról mond, naiv, mit a nemzeti vagyon becsléséről állít; homályos az a megjegyzés, hogy az otthonmentesítő törvényt ki kell terjeszteni az iparosokra is. A forrásismeretek is hiányoznak.

Pályázónak minden szorgalma daczára sem sikerült olyan munkát alkotni, mely tudományos tartalma és irodalmi értéke szerint az akadémiai pályadíjak legnagyobbikára érdemes volna. Ezt csak oly munkának lehetne kiadni, mely minden sorában elárulja, hogy kiváló gondolkozó munkája, ki a történeti és statisztikai adatok zürzavara felett uralkodni tud, és a ki nyelvünket is úgy kezeli, hogy irálya munkáját standard munkává avatja és gondolkozásának mélysége megóvja őt attól, hogy hamis, vagy túlzott képeket és közhelyeket használjon.

De ha a benyújtott munka nem bir azokkal a tulajdonságokkal, melyek alapján a nagy díjra igényt tarthatna, mégis szorgalommal és alapos tájékozottsággal irt munka, mely a pályakérdés egy részét a történeti és statisztikai anyag összegyűjtésével és összeállításával megoldotta. Egyes közgazdasági kérdésekre vonatkozólag helyes megjegyzéseket és javaslatokat nyujt. A terjedelmes munka addig, míg hivatottabb szakember a nagy Semsey-díjnak megfelelő tökéletesebb munkát fog teremteni, jó áttekintést nyujthat közgazdaságunk fejlődéséről a legrégibb időktől kezdve napjainkig.

Ezek alapján a kiküldött bíráló-bizottság azt a javaslatot terjeszti az Akadémia elé, adassék ki az I. számú munkának a másodjuttalom.

A bizottság javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbontatván, abból MILHOFFER SÁNDOR neve tűnt elő, kinek is a másodjuttalom kiadatik.

XXV.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1902-ben

Rubinyi Mózes, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója, és

Kristóf György, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1902-ben

Jankulov Borisláv, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója, és

Lukinich Imre, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1902. május 7-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Az Igazgató-Tanácsba :

Széll Kálmán miniszterelnök.

Az I. osztályba :

Rendes tagnak az *A*) alosztályba :

Pecz Vilmos l. t.

Levelező tagnak az *A*) alosztályba :

Szilasi Móricz, az összehasonlító nyelvészet művelője.

Melich János, a magyar nyelvészet művelője.

Levelező tagnak a *B*) alosztályba :

Széchy Károly, a magyar irodalomtörténet bűvára.

Jánosi Béla, aesthetikus.

Külső tagnak ;

Jalava Antal, nyelvész Helsingforsban.

Paul Hermann, nyelvész Münchenben.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Plósz Sándor r. t.

Levelező tagnak az *A*) alosztályba :

Beóthy Ákos, publicistikai író.

Reiner János, jogtudományi író.

Thirring Gusztáv, statisztikus.

Levelező tagnak a *B*) alosztályba :

Angyal Dávid, történetíró.

Wosinszky Mór, archaeologus.

A III. osztályba :

Rendes tagnak a *B*) alosztályba :

Schulek Vilmos l. t.

Levelező tagnak az *A*) alosztályba :

Hoór-Tempis Mór, physikus.

Kalecsinszky Sándor, chemikus.

Schlesinger Lajos, matematikus.

Levelező tagnak a *B*) alosztályba :

Tanul Ferencz, physiologus.

Schafarzik Ferencz, geologus.

Külső tagnak :

Darboux Jean Gaston, matematikus Párisban.

Mittag-Leffler Magnus Gösta, matematikus Stockholmban.

Moissan Henry, chemikus Párisban.

Kelt a M. Tud. Akadémia 1902 május 8. és 9-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtani, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1903. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésén az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903. szeptember 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

4.

Felhívás a Semsey-jutalmak tárgyában

A Magyar Tudományos Akadémia felhívja mindazokat, kik a *Semsey-jutalmak* egyikére vagy másikára a pályakérdések eddigi szövegezése alapján (l. Akadémiai Értesítő XII. köt. 255. l.) pályázni szándékoznak, sziveskedjenek a készítendő pályamunka részletes tervezetét és mutatványul legalább három nyomtatott ívnyi részletet névtelenül és idegen kézzel írva, folyó évi december hó 31-ikéig a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalához azzal a kijelentéssel beküldeni, hogy erre és erre a kérdésre pályázni óhajtanak.

A mely pályakérdésekre a benyújtott tervezetek és mutatványok alapján eredményt ígérő jelentkezések érkeznek be, azokra a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ik évi nagygyűléséből a pályázatokat újra ki fogja hirdetni, 1907 szeptember 30. határidővel; azokra ellenben, melyekre ilyenmű jelentkezés egyáltalában nem érkezik be, vagy pedig a jelentkezéshez csatolt tervezet és mutatvány kedvező sikerre nem nyújt kilátást, az Akadémia nem fogja megismételni a pályázatot.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József-jutalomért 1903-ban vigjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik a műnek, hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Jutalma 100 arany.

A beküldés határnapja 1902. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1903-ban komoly drámai művek pályáznak, melyeken nemcsak szomorújátékok, hanem más-nemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb. is értetnek.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1903. szept. 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét, a kiadás joga tiz évre az Akadémiáé.

3.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Nagy Lajos korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vigjátékok és közép-fajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tüzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1903. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társuk felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

4.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gr. Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

A *Farkas-Raskó-alapítványból* 200 korona hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet himnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény, vagy szatira.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. — A pályázat eredménye a jövő évi márcziusi összes ülésen hirdettetik ki s a jutalom április 6-án utalványoztatik.

6.

Kivántatik a magyar verses epikai költészet története a XIX. század második felében.

Jutalma a Lévy-alapból 1000 korona.

Határnap 1903. szeptember.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az akadémiára száll.

7.

Kivántatik az összehasonlító mondattanból a szerkezetek valamelyik csoportjának tárgyalása, fő tekintettel a magyar, vogul és osztják nyelv közti viszonyra.

Ilyen tüzetes tárgyalásra ajánlható pl. az igenévi szerkezetek használata, vagy az összetett mondatok szerkesztése, vagy a fontosabb határozók használata, vagy a szórend.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

8.

(Másodszer.)

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamata: 1000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A magyar helyesírás története a legrégibb irott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a *Lukács Krisztina* nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni: ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Kivántatik a művészet-történeti tanulmányokhoz bevezetésül szolgáló művészettani kézikönyv, mely az építészet, a szobrászat, a festészet és a sokszorosító művészetek művészi mivoltát és technikáit megfelelő képek kíséretében ismerteti.

Jutalma a Bésán-féle alapból 2400 korona aranyban.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű, a művészeti tudomány mai eredményeinek felhasználásával készült munka nyerheti el. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitétele a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Uj jutalomtételek.

1.

A *Bródy*-féle alapítvány 6000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1902. decz. 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

2.

Adassanak elő a törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai.

Jutalma a *Dora*-alapítványból 50 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Fejtsék ki a legtöbb kedvezményi záradék (legkedvezettebb nemzet záradéka) kérdésének jelenlegi állása és jelentősége a vámpolitikában.

Jutalma a kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap 1904. szeptember 30.

A pályadíj csak absolut becsü műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

4.

A Magyar ipar és kereskedelem védelmére irányuló törekvések 1825 -- 1848-ig.

Jutalma a *Bésán*-alapítványból 2400 korona aranyban.

Határnap 1904. szept. 30.

A jutalom csak absolut becsü munkának adatik ki.

5.

Tárgyaltassék az értéknövekedés megadóztatásának (betterment tax) kérdése.

Jutalma az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap 1904. szept. 30.

A díj csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a M. Tud. Akadémiára száll.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző az alapító Egyesült fővárosi takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

6.

Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határidő 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

7.

Adassék elő a magyar jobbágyság története 1514-től Mária-Terézia koráig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

8.

Adassék elő a társadalmi élet a Thököly- és Rákóczy-korban.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Fejtessék ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 720 korona aranyban

Határnap 1903. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

10.

Kivántatik a legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

11.

A lélektan története Wolfftól napjainkig.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határidő 1903. szept. 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munkát szerzője köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czímlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

12.

Adassék elő a magyarországi kisorosz (ruthén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

13.

Adassék elő, minő haladást tett a közigazgatás tudománya a XIX. század második felében?

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

Határidő 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becses bírő munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

(Másodsor.)

Adassék elő az árpádházi királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó népeket is.

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassék elő a magyar hadi történet valamely nevezetesebb eseménye.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1902. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles művét egy év alatt kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Kivántatik oknyomozó tanulmány a földnek hitel által való megterhelhetéséről az ország valamely vidékéről, lehetőleg egy megye területéről, tekintettel a birtokok terjedelmének főbb osztályaira.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1902. szeptember 30.

A jutalom az Első magyar általános biztosító társaság nevében csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

17.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*“-nak minden évben egy-egy osztályát kitüzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmértöbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

Új jutalomtétélek.

1.

Az 1902. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1896 - 1902. évkörben megjelent s a természettudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1903. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia

kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A *Wahrman*-féle alapítvány 2000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1897—1902.) az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájokat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik előtüntetését stb. ez év végeig (1902. december 31-ig) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

3.

A *Forster Gyula*-féle Forster János nevére tett alapítvány 3000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával, az 1897—1902. hat évi időköriben megjelent oly irodalmi mű, találmány vagy fölfedezés jutalmazására fog fordíttatni, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezei gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőlőművelés és kertészet terén, akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló becsesel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

Felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat, találmányuk vagy fölfedezésük leírását, esetleg természetben szerkezetüket is, ez év végeig (1902. december 31.) a főttkári hivatalhoz küldjék be. Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy fölfedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, a pályázaton figyelembe ne vétessék és meg ne jutalmaztassék.

4.

Bolyai János születésének századik évfordulója, alkalmából pályázat hirdettetik oly munkára, mely körülbelül 25 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, az abszolút geometriát tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló bűvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, hanem inkább arra helyez súlyt, hogy a

pályamű az abszolút geometria tanulására alkalmas, jól áttekinthető kézikönyv legyen.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő 1904. december 31.

A jutalom csak önálló becsű tudományos munkának adatik ki.

A jutalmazott munka szerzője köteles művét egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már kihirdetett jutalomtétellek.

5.

Kivántatik oly vizsgálat, mely a differential-invariánsok valamely osztályának meghatározását nyújtja, vagy legalább valamely osztályuk elméletét jelentékenyebb lépéssel előbbre viszi.

Jutalma a Tomori-alapítványból 2000 korona.

Határnap 1903. december 31.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának ítéltető oda. A jutalmazott munkát szerzője köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweis tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 1200 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik valamely növényesalád vagy nagyobb genus monographiája önálló kutatások alapján. A dolgozat tárgya mind az élő, mind a fossil, virágos vagy virágtalan növények közül választható.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltető oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kivánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1902. május 7-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

S Z I L Y K Á L M Á N .

XIII. KÖTET.

1902. Június—július.

6—7. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

Gr. Kun Géza másodelnöktől.

(Tartotta a M. Tud. Akadémia 1902. május 11-iki közülésén.)

Tisztelt Gyülekezet!

Ha végig tekintünk azon jeleseink során, kik a m. tud. Akadémia megalapítása óta, mint a bizalom kitüntettetei, az elnöki széket elfoglalták, nemcsak azt látjuk, hogy valamennyien megválasztásukat érdemekben gazdag multtal indokolhatták volna, ha szükség lett volna erre, a mint hogy nem volt és ha szerénységük egy ilyen indokolástól el nem tiltja őket, hanem azt is látjuk, hogy elnökségük idején, érdemeiket még nagyban szaporították, hivataluk terhei az erők forrásává lettek reájuk nézve és ők a szépen viritó pálma módjára nőttek s erősödtek fáradságaik közt, a terhek alatt, mint a hogy a keletről jött közmondás tartja: *palma sub onere crescit* s a terhek elviseléseért gyarapodtak köztiszteletben, mert hiszen már a régi rómaiaknál megvolt a fogalomtársulás „onus“ és „honus“ közt s a régiek az *onus* és *onustus*-t erre való vonatkozással *honus* és *honustus*-nak is írták. A miről itt szó lesz, meglepő jelenség: a gondviselés oly sokszor kifürkészhetetlen útjának megnyilatkozása! A mult évszáz hét évtizedén keresztül azt látjuk, hogy az egymást követő időszakok signaturájának megfelelőleg, azon idők szükségéinek, igényeinek mibenléte szerint, oly férfiak működtek közre az elnöki teendők véghezvitelére s váltották fel egymást az elnöki székekben, a kik legalkalmasabbak voltak arra, hogy az Akadémia érdekében azon idők feladatait hatályosan megoldják, a kínálkozó előnyökkel élni tudjanak, a hátrányokat elhárítani tudják s nemcsak megértsék az idők jeleit s intelmeit, de a közhasznú dolgoknak idejében és kívánt sikerrel való elvégzésére saját intelmeikkel s példaadásukkal kellő útmutatást

adjanak másoknak is. Ime a reform-korszak kezdetén, a mely reform nemcsak politikai intézményekre terjedt ki, de fajunk s hazánk egész mivelődését áthatotta, azonban úgy, hogy fajunk jellegét féltékenyen őrizte s a régi alkotmányt nem mindenestől elenyésztetni, de a kor igényeihez képest, haladó irányban továbbfejlesztetni akarta, Dioskurokként ragyogtak Akadémiánk első elnökei s mint azok Lacedaemonban, úgy ezek nálunk nyelvünk s nemzeti irodalmunk védelmével s fejlesztése munkájával országos érdekek védőivé s oltalmazóivá lettek.¹ Gróf Széchenyi István, a nagy reformok embere, a reform-korszaknak megalapítója, míg gróf Teleki József conservativ ugyan, de nem zárkózik el a szerinte veszélytelennek s üdvösnek látszó haladástól, sőt azt munkálni kívánja; előbbi a jövő kibontakozásait forgatja elméjében, utóbbi a multak emlékeit a biztos helyeken őrzött s rejtőző okmányok fakult betűiből eleveníti fel s utóbb a Hunyadiak korában keres vigaszt a jelenért, de mind a kettőt egy cél vezérli: hazánk jólléte s boldogsága, a magyar faj történeti szerepe, hegemoniája s dicsősége. Soha ellentétesebb egyéni irányok összhangzóbb egészszé nem egyesülhettek volna, egymást jobban ki nem egészíthették volna, mint e kettő. A reform-korban az Akadémiának gróf Teleki József mellett az elnöki széken Széchenyire volt szüksége, hiszen az Akadémia maga a reformkor egyik legfőbb vívmánya volt és nagy szükség volt reá, hogy alapítójának szelleme mindjárt a kezdet elején a nagy czélok felé egyik vezére legyen. Az elnyomatás idejében, az 1850-ik éven kezdve, halála órájáig 1855-ben, febr. 15-én Teleki József úgyszólván egyedül állott az összes Akadémia élén, mert dicső alapítója s majdnem húsz éven át nagyra vezérlő másodelnöke vagy mint akkor nevezték másod előlülője, a haza sorsa felett elborult aggódó lélekkel a döblingi magányba vonult s azt többé el nem hagyta mind haláláig († 1860. április 8.). 1850-ben az Akadémia helyettes másodelnökévé ugyan gróf Andrássy György neveztetett ki, kiről alább még lesz szó, de a nemes gróf inkább csak a gyűlések elnökletében helyettesítette az elnököt. Ezen szomorú emlékü idő alatt a nyugodt, óvatos, de megalkudni nem tudó töretlen fajérzettel felruházott, a tárgyakat mindig a helyes szempontból megvilágító, országos főhivatalokban forgott, a dynastia iránt kipróbált hűségű, conservativ gróf Teleki Józsefekre volt szükség, ki népe s hazája történelméből nem csüggedni, de reményleni tanult, hogy az Akadémiának a munkatért újból megnyissa, a melyen a működés elejtett fonala felvehető lesz, a hol tagjai újból hozzá lásanak feladataik megoldásához, nem ugyan a teljes szólásszabad-

¹ Megválasztattak 1830. nov. 17-én.

ság aegise alatt, de legalább nem eltítva a szoros tudományos kérdések megvitatásától nyílt gyűléseken, a kegyelet megnyilatkozásától az elhunyt tagok iránt s némely belügy elintézésétől s hogy az Akadémia munkásainak legalább annyi szabadságot kieszközöljön, a melynél kevesebb mellett a nyílt gyűléseket meg sem tarthatták volna s a kiadványok meg nem jelenhettek volna. A király s a fenséges királyi ház iránt való töretlen hűséget nehéz időkben s minden körülmények közt példásan megőrzött Telekinek nagy volt s nagy lehetett csodálkozása, midőn az akkori rendőrség tőle azon beszédének szövegét követelte, melyet, midőn az Akadémia küldöttségét a budai vároa a legmagasabb trón zsámolyához vezérelné, elmondani szándékozott s csodálkozása immár haragra lobbant, mikor az általa rendeletre beküldött szövegnek néhány helyét az illető rendőrtiszt kihúzta, így a többi közt e szavakat „jobbágyi hódolattal“ azon indoklással, hogy a jobbágyságról többé szó sem lehet, mert hiszen azt 1848-ban magok a magyar nemesek törölték el. Ezek után Teleki József a királyi várban beszédet nem mondott, hanem a megjelent tagok egyszerű bemutatására szorítkozott. Gróf Teleki Józsefet, a mint mondók, 1850 jún. 10-étől öt éven át leginkább a gyűlések elnöklétében, a mikor betegsége miatt azokon meg nem jelenhetett, gróf Andrássy György kinevezett másodelnök helyettesítette, ki eddig az igazgató-tanácsnak nagy-érdemű tagja volt. Gróf Andrássy Györgyöt „a betegsége által meggátolt gr. Széchenyi István úr helyébe“ helyettes másodelnökül Magyarország teljhatalmú cs. biztosa, báró Geringer Károly nevezte ki. (Bejelentetett az 1850. jún. 10-diki öszves kis ülésen). Andrássy György is conservatív volt, de nem a szó régi értelmében, hanem haladó conservatív s hazájáért s annak kulturintézményeiért melegen érdeklődő főúr. 1855. április 17-én az Igazgató-Tanács Gróf Desseffy Emilt az Akadémia elnökévé s ugyanakkor B. Eötvös Józsefet alelnökké választotta, e választásokat a magyarországi cs. kir. kormányzat ugyanezen év június 21-én erősítette meg. Jobb választás nem történhetett volna, pedig az elnök s alelnök eredményei merőben különböztek egymástól. gróf Desseffy a nemzetgazdász s a pénztudomány jeles művelője, politikájára nézve conservatív, de a józan üdvös haladásnak őszinte hive, a gyakorlati irány követője minden dolgában, s báró Eötvös József a magasba emelkedő, a dolgok mélyébe szálló bölesész, az idők jeleit, tanúit s eszményeit vizsgáló államférfiú, a nagy idealista, reformer s liberális. Minő ellentét és mégis mennyire kiegészítették egymást. Az Akadémiának ezen időszakban éppen két ilyen férfiúra volt szüksége, mert egyfelől a vagyonszaporítás és rendezés s a palotaépítés Desseffy gyakorlati érzékét, nemzetgazdászati s pénzügyi ismereteit, párját ritkító agilitását, össze-

kötetéseit s többnyire a kívánt sikerre vezető erős reábeszélő tehetségét igényelték, másfelől az Akadémia munkásságának egy oly vezére volt szüksége, a ki a nyugat-európai szellemi irányzatoknak mélyértelmű ismerője s műveltségünknek a nyugatéval való párhuzamos fejlődését a jövőre nézve is biztosítani tudja és akarja. Eötvös báró az Akadémia főczélját nem a tudományok terjesztésében látta, mint kortársai közt nálunk a legtöbb és jelenleg is igen sokan, hanem azok továbbfejtésében, a mint hogy ez valóban is így van és fő óhaja az volt, hogy hazai tudományunknak az emberiség tudományának egyetemlegességében kellő súlya, helye és értéke legyen. Az 1858-ban a M. T. Akadémiára erőszakolt alapszabályok szerint az Akadémia hármas kijelölése alapján Ő Felsege 1858 decz. 28-án a kijelöltek közül gróf Desseffy Emilt nevezte ki elnökké s báró Eötvös Józsefet másodelnökké s illetéknéppen a közóhajnak megfelelőleg mind a ketten továbbra is megmaradhattak az Akadémia élén. 1866 márcz. 18-án D. helyébe († ugyanezen év jún. 10-én) báró Eötvös József lett az Akadémia elnökévé s ugyanakkor választatott meg alelnökévé Lónyay Menyhért (utóbb gróf), ki „Hazánk anyagi érdekeiről“ című két füzetével már 1847-ben tünt fel s utóbb egyike lett közgazdasági kitünőségeinknek. Ezek egyéniségében is megvolt az ellentét, de az nem volt annyira éles, mint az előbbieknél, a kik nem ugyanazon politikai irány-
nak vagy mondjuk iskolának voltak hívei, bár mind a ketten épp úgy, mint az őket megelőzők, hazájukat rajongásig szerették s érette minden áldozatra készek lettek volna, Báró Eötvös József földi élete 1871 febr. 2-án, hazánk mély fájdalomára, kioltatván, helyébe ugyanezen év május 17-én Lónyay Menyhért választatott meg elnöknek s ugyanakkor Csengery Antal másodelnöknek. E két jelesünk egyéni tulajdonságaikra nézve az eddigiéknél közelebb állottak egymáshoz, s azokban, a mi az egyikben hiányzott a másiktól, igen szerencsésen kiegészítették egymást és mind a kettő hatáskörénél fogva, sokat tehetett Akadémiánk érdekében. Együtt hozták rendbe a M. Tud. Akadémia pénzügyeit s Lónyay elnöksége alatt 1883-ban az Akadémia alapvagyonra meghaladta a két milliót. Lónyay Menyhért meghalt 1884. nov. 3-án, Csengery 1880 júl. 13-án. Az akadémiai ügyrend jelenlegi szervezete Csengery műve s érdeme. Gróf Lónyay helyébe Trefort Ágoston választatott elnökké 1885 május 28-án s alelnökké Pauler Tivadar választatott 1880 nov. 22-én. Trefort Ágostont széleskörű ismeretei s nemes idealismusa tették méltóvá ez állásra, melyen 1888 aug. 22-én bekövetkezett haláláig maradt Akadémiánk javára s díszeré. Feltűnhetett volna talán, hogy hazánkban, a hol a jogi tudományokat oly kiváló művelésben részesítették, s hol nemzeti költészetünk legrégebbi emlé-

keihez Nyirkállói Tamás jogi szabályai tartoznak, s hol annyi kiváló jogtudós hagyott maradandó emléket irodalmunkban, legjelesebb jogászainkból hosszú időn át akadémiai elnök nem választott. Eljött ennek is ideje s 1880 nov. 22-én Pauler Tivadar, a kitünő jogász, az Akadémia másodelnökévé választatott. Az Akadémia célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése, fejlesztése és terjesztése lévén, az is feltűnhetett a figyelmes szemlélőnek, hogy az úgynevezett exact tudományok művelői közül egy fél évszázadon át az Akadémia senkit sem választott elnökei díszes sorába, pedig nálunk a régibb s újabb időben is a matematika és természettudományok mezejét nem hanyagolták el, sőt oly férfiak, mint Hell Miksa, Bolyai Farkas és János, Benkő József, id. Zeyk Miklós, Brassai Sámuel, Petényi Salamon, Jedlik Ányos és mások e mezőt szoros munka alá vették s ezek némelyike európai hirre tett szert. Inkább az activ politikának némely tudományggal való szoros összeköttetése, az elnökök államférfiúi értéke s jelessége, nagyfontosságú gyakorlati czélok s a szónoklatnak irodalmi szerepe, mint más okok tették azt, hogy természettudósaink s matematikusaink közül az Akadémiának egy félévszázadon át nem volt elnöke. Végre e tekintetben is a tudományos igazságszolgáltatás látható kifejezést nyert s 1886 május 6-án a természettan nagyérdemű tanára Stoczek József másodelnökké választatott ezen hivatalát az Akadémiának újabb alapszabályai szerint, három éven át folytatta 1889 májusáig (+ 1890. május 11-én). 1889 május 3-án báró Eötvös Loránd választotta meg a M. T. Akadémia elnökévé, ki, a mint jól tudja külföld és belföld, mélyértelmű kísérletei eredményeképen nagy és felettébb fontos természeti törvényeket világosított meg, jelesen a hajcsövesség és nehézkedés törvényeit s tavalyi, a tudományt továbbfejltő elnöki megnyitó beszédében földünk alkatához járult újabb, felettébb becses adatokkal. Stoczek József helyébe 1889 május 3-án Fraknói Vilmos kiváló okmánynyomozó történészünk választotta meg másodelnökké, ki a vatikáni levéltárban őrzött magyar vonatkozású becsesebbnél becsesebb okmányokat tette hozzáférhetőkké a magyar történészeknek s ezek felhasználásával, hazai történetünk egyes fejezeteiről irt jeles művekkel gazdagította tudományos irodalmunkat. Fraknói helyébe 1892 május 5-én koszorús költőnk, műfordítónk s a világirodalmak mélyértelmű ismerője, Szász Károly, választott meg másodelnökké. A M. T. Akadémia kettős céljának szolgál s az egyik ezek közül az *irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése*. Ki eszközli ezt inkább, mint a költő, műfordító s a világirodalom összehasonlító tanulmányának művelője! Szász Károly megválasztásában tehát az Akadémia céljainak egyike mintegy személyesítőjére talált. Szász K. helyébe 1895 május 8-án Pulszky Ferenc

választatott meg másodelnökké. Ő nála megvoltak mind azok a minősítések, melyeket a régiebb s az újabb kor a M. Tud. Akadémia elnökénél sokoldalú működésére nézve, ha nem is szükségképen feltételezendőknek, de mindenesetre olyanoknak tartott és tart, a melyekből az elnök mennél többel bír, annál jobb az ügynek, a melynek vezére. Pulszky Ferencz államférfiú és politikus volt, régész s a modern műveltség és irodalom kiváló ismerője, történész, bölcész, nyelvész, belföldön s külföldön egyaránt ismert s mint ilyen, nagy mértékben méltó az Akadémia kitüntető bizodalma. Pulszky meghalt 1897 szept. 9-én, helyébe 1898 május 6-án Wlassics Gyula, a kiváló büntetőjogász választott meg másodelnökké. E választás a M. Tud. Akadémiát új díszszel ragyogta körül. Dr. Wlassics Gyula egyik elévülhetetlen nagy érdeme, hogy mostani állásában s már évek óta az igaznak a széppel való szoros összeköttetését közoktatásügyi programjába írta s programjának ezen pontját is napról napra valószínűsíti meg. A tudománynak a művészettel való összekapcsolása nemcsak a nevelésnek lényeges része, mert ez etikailag is nagy súlylyal bír, mikor világosan áll előttünk, hogy az aesthetikai érzés elhanyagolásával az erkölcsi rend is romlást szenved s ezen összekapcsolás hivatva van a társadalmat a tudományos műveltség színvonalára emelni, tehát a sociologiai tényezők közt is számot tevő, de a mi reánk nézve különösen fontos, magát a tudományt a széppel társulása által, mind nagyobb hatalommá alakítja, mert az igaz, a mikor a szépben nyilvánul meg, nem alaktalan ködképen át derengő fény, hanem fellegtelen tiszta világosságban ragyogó nap.

Úgy láttuk, végigtekintve az Akadémia elnökei s másodelnökei, hogy működésük oly időszakokra esett, melynek való igényeit a bennök rejlő tehetségek s egyéni dispositiók által leginkább s legjobban tudták pótolni, kielégíteni; de azt is látjuk, hogy mindegyikük egyéni sajátságainak, tanulmányai legbecesebb eredményének, élete tapasztalatainak s legfőbb vívmányainak összegéből hatásával s példájával hozzájárult nagyban a M. Tud. Akadémia szellemi kincseinek gyarapításához s a kincsek nemcsak szám szerint vagy darab szerint szaporodtak, de mint az Akadémia beléletét gazdagító hatályok, Aristoteleszel szólva ἐντελέχεια κινήτου, a melyek azután tovább élnek hatásaikban.

Engedje meg a tisztelt gyülekezet, hogy én is szeretve tisztelt elnökünk tavalyi példáját követve, „most nem a szónoklat, hanem az előadás hangján“ a nyelvészet köréből, valamely tudományos kérdésről értekezhessem. 35 évvel ezelőtt „A gyökök elmélete“ cz. értekezéssel foglaltam el székemet az Akadémiában, mely értekezésem a „Nyelvtud. Közlemények“ 1868-diki

évfolyamában jelent meg. Most is a gyökök elméletéről kívánok lehetőleg legrövidebben egyet-mást felhozni.

*

Plato feltette a kérdést az iránt, hogy a tárgyak mi módon neveztetnek meg, saját maguk természeti volta vagy emberi rendelés által, illetőleg $\varphi\acute{o}\sigma\epsilon\iota$ vagy $\theta\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\iota$? S erre a kétezer évnél is régibb kérdésre a nyelvtudomány jelenlegi színvonalán azt feleljük, hogy a tárgyak neveit a tárgyak természeti volta juttatja elménkbe, de az elmének öntevékenysége mellett az abstractio által. Ezen értelmi folyamat távolról sem emberi rendelés, hanem az értelem elvonó képességének munkája; az értelemre a létező concret tárgynak valamelyes tulajdonsága a többinél kiválóbb befolyást gyakorol s ezt a tulajdonságot azután, mint a növénynél a *növést*, az illető tárgyra vonatkozólag általánosítja. A szőfejtés reá vezet az illető szó gyökére és a feleszámú képzők és ragok is, úgy látszik, valamikor külön életet éltek. Egyike a legjelesebb német nyelvészeknek, Pott, azt állította, hogy az indogermán gyökök egy része összetételekből eredt, de ha az összetételt sikerül kimutatni, akkor az illető hangcsoport még nem gyök s a gyök után tovább kell kutatni. Így van ez a sémi triconsonantismussal is, a hol néha az eredeti gyökhöz a módosított fogalom kifejezésére — s a módosítás többféle lehet — a szó elején, közepén vagy végén az eredeti hangalakhoz újabb hangelemek járulhatnak, a melyek által a nyelvkészlet nagyban bővül és gyarapodik, pl. arab *vahū* „gyenge lenni“, *vahana* „elgyengülni“, *vahala* „gyenge lenni“ stb. Az analógia is tudvalevőleg egyik gazdag forrása a nyelvképzésnek. A gyökök száma csekély az azokból alakult szóalakok mennyiségéhez képest, mert a nyelvalkotás a takarékoság elvét követi és kevésből tud sokat előhozni. Ámde túlfelől pazar is a nyelv a maga alkotásaiban, mert nemcsak fogalmakat, de az egyazon fogalom árnyalatait is külön szavakkal fejezi ki s ilyenképen a gyökszótárt egymást kiegészítő gyökökkel gazdagította. A sémi gyök második mássalhangzójának megkettőzése szintén egyik eszköze az alapértelem módosulásának; a megkettőzés ugyanis a sémi nyelvek alaktánában nagy szerepet játszik. Az altaji nyelvekben is, p. o. a törökben, a ragok és képzők eliminációjával jutunk el egy oly hangegységhez, melynél rövidebb az illető hangkép fogalmát nem jelenti, így *jalajmak* : *jāl* + *aj* + *mak* (*ma-k*)-ra elválasztandó s a *fényes* értelmet *jāl* fejezi ki. A keleti török *jalank* (oszmanli *jālīn* p. o. *jālīn ajak*) szintén három részre oszlik, ú. m. *jāl-an-k* s itt is a *jāl*-ban rejlik a „fényes“ alapfogalma, l. ö. h. v. *jāl* „fagyos“ a „fagy“, illet. „jégcsillámok“-ról elnevezve. A hazug-

ság valamely oly csalóka fény, melyen könnyen megesúszik a hiszékenységre, innen ennek *jalyan* vagy *jalan* neve. Az oszmanli *jüldüz* (*jül-düz*) „csillag“, magyar „világ“ (*vil-ág*), „villám“ (*vil-l-a-m*) stb. szintén ide tartoznak. Továbbmenni a gyökfej-tésben s azt mondani, hogy *jal* = *j* + *al*, nagyon is sikamlós pályára vezetne, mert abból, hogy a sinaiban *hi* világot jelent, távolról sem következik, hogy az *i* vagy *j* hang a törökben valamikor fényt jelentett volna s az *al* szótag a török nyelvjá-rások egyikében sem fejezi ki a fényt. E példákból világosan látjuk, hogy egy bizonyos gyök továbbfejlesztései által mennyi különböző szótó eredhet az eredeti értelem fogalmi tartalma módosításainak, változatainak s a fogalmi társulásoknak kifeje-zésére, így az általunk felhozottakban: „fény“, a „világosság“, „csillag“, „villám“ (oszm. *jüldürim*), *jalla* „sebesen“, *jalinkiz* „egyedül“, „csupasz“, „hazugság“, ilyenek még az oszmán *jülan* „kigyó“, *jalmān* „a kard pengéje“, *jalābimān* „ragyogó“, *jalamanak* „nyalni“, „nyalka“ stb. A magánhangzók nem annyira a fogalmak jelzői, ámbár ilyenek is vannak, mint az indogermán *i* gyök a „mozgás“ p. o. „menés“ kifejezésére, mint inkább a fogalmak intenzívitásának fokmérői, illetőleg fokainak határozói s magokban véve inkább felkiáltások, interjectiók, mint szavak. Sok olyan fogalmi társulás fordul elő, mely a mivelődés jelen fokán több tekintetben meglepő s magyarázatra szorul mint olyan nyelvjelenség, mely az ősidők eredeti állapotainak visszfényét mutatja, a családi élet kezdetét, mert hiszen a nyelv, mint von der Gabelentz György találóan jegyezte meg, leginkább a társadalmi kibontakozás első változati fokán a családi körben alakult, ott, hol a szóbeli közlés legfőbb szükségét érezték és a mely családi kör később clanná és törzsszé fejlődött, mert az ellenséggel szemben a fegyver pótolta a beszédet, a szolgálhoz intézett szó rideg parancs volt s a szolga felelete reá engedelmesség. Azt kérdezi Gabelentz, hol gyökerezhetett volna a személyes névmás jobban, mint a családi élet folytonosságának szokásaiban? És csakugyan úgy látjuk, hogy némely nyelvben ez a „anya“ és a második személyű névmás „te“ eredetileg azonos volt, így a sinai e két fogalmat *nü* (*nü, nü, žü*) által fejezi ki s a thai-család nyelveiben hasonlóképen a *me* szótag „te“ és „anya“ értelmében fordul elő,¹ mert a matriar-chatus változati fokán ezen népeknél az elintézendő dolgok felől megszólított s az, kihez minden időben a férjek s gyermekek szeretete fordult, az anya volt. Több oly eredeti gyök van a különböző nyelvekben, melyek egymással ellenkező fogalmakat („Gegensinn“) jelentenek, ilyenek a héber nyelvben *cheszed* „szere-

¹ „Die Sprachwissenschaft“ a 306-ik .

tet“ és „gyűlölet“, arabul *haszad* „irigység“, eredetileg egy erős indulat, mely azután épp úgy jelenthette a szeretetet, mint a gyűlöletet vagy irigységet, héberül *abhā* „akarni“, arab *abā* „nem akarni“, eredetileg a. m. „elhatározás“; ide tartozik *hikkir* $\sqrt{\text{nakhar}}$ „megismerni“, *nēkhar* „idegen“. Az arabra nézve Redslob „Die arabischen Wörter mit entgegengesetzten Bedeutungen“ (Göttingen, 1873) cz. művében erre vonatkozólag több példát hoz fel, ilyenek *barrada* „hideggé tenni“ > „melegíteni“, *ghābir* „a mi elmúlt“ > „a mi megmarad“, *chafū* „elrejtteni“ (IV.) > nyilvánossá tenni“, *'afū* „elpusztul“ > „gyarapodik“. Ily példák nagy gyűjteménye található Abu Bekr ibn al Anbārī „Kitāb aladdād“ cz. könyvében, kiadta Houtsma (Leida, 1881). Vannak irányt s arányt jelentő gyökök, melyeknek eredeti határozatlanságuk miatt ellentétes értelmük lehet, mert az irány vezethet lefelé is, felfelé is, épp úgy fejezheti ki a kezdetet, mint a véget, s a rendes mértéktől való eltérés lehet a kicsiny is és lehet a nagy; ilyenek a latin nyelvben egy képzőhang hozzájárultával a bokor szóalak egyik részében: *sub* „alatt“, *super* (*sup-er*) „felett“, gör. ὕψος, ὑπέρ (ὕπ-ερ). Még néhány ide tartozó példa: *matura aetus* „ifjúkor“, *Centuriones maturi* „a centuriók legöregebbjei“ Svetoniusnál, *-vitium* „vétek“, ol. *vezzo* „nyájaskodás“, *vitiosus* „vétkes“, ol. *vezzoso* „kellemes“, „megnyerő“, l. Bréal Séma. 161. l. s Keller Ottó „Grammatische Aufsätze“ 77. l. Vannak túlságot jelentő gyökök, melyek szintén ellenkező értelmeket fejezhetnek ki, így a fennebb említett arab példa a hideget és a meleget egyaránt jelenti, hiszen a magyar is mondja *éget a hideg*.

A hangsymbolika eredete összeesik a nyelveredettel, mert hiszen az ősgyökök a külvilág hangjainak, zsbongásainak mintegy hangi visszaverődései, csakhogy nem minden fül hallja egyformán a hangokat s a hangzó kültermészetben is megvannak a sokféle különbségek, tájak és éghajlatok szerint. Az emberi beszéd, melynek eszköze a hang, már ennél fogva is leginkább a hangzó külvilággal függ össze s még az is, a mi hallgatag, mint az alakok, illatok és ízek, a hangok reflexei által lesznek nyelvileg kifejezhetők azon szoros kapcsolatnál fogva, mely az éles és tompa alakok, kis és nagy területek, kellemes és kellemetlen, gyenge és erős illatok, édes, kesernyés, savanyú és másféle ízek s a különböző hangok közt előfordul. A mozgás és annak minden neme a külvilág zajában s a lárma, nesz és sutfogás minőségében találja meg kifejezőit, valamint az emberi kedély érzései, változó hangulatai s állapotai szintén analog hangreflexek által fejeztetnek ki, a szenvedély tombol, mint tombol a vihar, a sejtelmek suttognak, mint suttog a szellő, a harag dühöng, mint dühöngenek a nekivadult szelek és így tovább.

A hangoknak megvan a maguk jelentőségük s nem közömbös, hogy a nyelv milyen színű hangokkal festi alakjait.

A nyelvészet a nyelveredetnek felfejtése körül a gyermeknyelvnek is hasznát veheti, mert a gyermek ugyan nem úgy jut a nyelv birtokához, mint az emberi nem első ősei, legrégebbi nemzedékei, mert annak legnagyobb részét készen kapja s arra mintegy játszva szoktatják, de azért maga is alkot egyetmást s a nyelvészt épp ezen alkotások érdeklik. A gyermeknyelv gyökei nem mindig egytagúak, kéttagúak is lehetnek, mint a sémi gyökök s többszöri ismétlésük által a gyermek épp úgy fejezi ki a többesszámot, mint p. o. a héber, nagyon ritkán ugyan, de mégis egynéhányszor a sokaságot a maga folytonosságában azon egy szónak ismétlése által fejezi ki, még pedig kötszóval vagy a nélkül p. o. *be'erōth be'erōth chemār* (Gen. 14, 10), *gēbim gēbim* „a gödrök sokasága“ (II. Kir. 3, 16) *lš vešš* „az emberek sokasága“ *kol* „mindnyájan“ értelmében. Feledhetetlen emlékü barátom von der Gabelentz György, a kiváló nyelvész, egy fiúcskára hivatkozik, ki a csillagok sokaságát a szerinte *mim*-nek nevezett csillagnév ötszörös ismétlése által fejezte ki, így *mim-mim-mim-mim-mim*. Szanszkrit analógiát is hozhatok fel, a *Rigveda* első himnuszában *dive-dive*, tehát a *dive* ismétlése, mely „egy napon“-t jelent, a. m. „minden nap“; a *Mahābhārata*-ban *shašte shašte kale* „a hatodik-hatodik időponton“ a. m. „minden hatodik időponton“. Ez az ismétlés által való kifejezése a többesszámnak meg van az altaji nyelvekben is s erről Munkácsi Bernát jeles nyelvészünk a „Budenz-Album“ cz. műben érdekesen értekezett, l. a 239-ik lapon.¹ Ezen értekezésében a többi közt így ír: „A többesszámnak primitív képzésmódja a kettőzés, mire a mandsu nyelv nyújt példákat: *žalan-žalan* „évszázok“, *ba-ba* „helyek“ l. Kaulen: *Linguae Mandschuricae institutiones* 23. l. E többes-képzés érdekes világot vet a mennyiségképzők szorosabb együvé tartozására, mert ugyanilyen módon jelölnek különösen az altaji nyelvek másféle quantumot is, így pl. kettőzéssel fejeződik ki a tulajdonság nagyobb quantuma, a superlativus több török dialektusban és a khalka mongolban (vö. kazáni tatár *kara* „fekete“: *kap kara* „igen fekete“, *sarē* „sárga“: *sap sarē* „igen sárga“, *töle* „tele“: *tyj tölē* „igen tele“, csagataj *kök* „zöld“: *köm kök* „nagyon zöld“ stb. *uluq* „nagy“: *uluq-uluq* „igen nagy“, khalka-mongol *šine* „új“: *šib-šine* „ujdonat-új“, *čagan* „fehér“: *čab-čagan* „hófehér“ stb. Az igénél is a frequentatio ismétlés által fejeztetik ki, p. o. „vissza-vissza vágyom“ e h. gyakran vissza-vágyom stb.“ Az *ikerszók* is igen gyakran jelölik a többes fogalmát is más értelmi mozzanatokon kívül, így *darab* „egy darab“,

¹ Értekezésének czíme „Az áltaji nyelvek számképzése“.

de *dirib-darab* csak több darab lehet“. Igéknél ide tartozó példa *sürög-forog* stb., melléneveknél: *güdes-gödrös*, *girbe-görbe* stb. A kettős hangrendűségnek eredeti szóképző funkciójáról (pl. *kever* mellett intenzívuma *kavar*) l. Munkácsi értekezését a „Nyelvőr“ XIV. kötetében a 663—64 ll.

Ugyanazon fiú, kire Gabelentz hivatkozik, a tárgyak nagyságát, terjedelmét a magánhangzók skáláján a legmélyebb hangzásával fejezte ki, így p. o. mikor tányért látott, azt *mem*-nek nevezte, de mikor tálát látott, azt már *mom*-nak vagy *mum*-nak mondotta; a baba kis székét *likill*-nek, de a nagyatyaszékét *lukul*-nak nevezte. E nyelvfárgó gyermek, ha atyját nagy úti-bundájában látta, többé nem *papa*-nak mint rendesen, hanem *pupu*-nak hitta. Egy szépreményű magyar fiúcska Budapesten, atyját, mint a többi gyermek *papá*-nak, de nagyatyját *papu*-nak nevezgeti, Victor Hugó unokája George *bon jour Papapa*-val üdvözölte nagyatyját, a nagyitást nem a mély magánhangzó, hanem a *pa* szótag ismétlése által fejezvé ki. Hasonlót látunk a sémi *ön* képző nagyító, ill. sokasító, gyarapító jelentésében, pl. *jádde'on* „jós“, tulajdonképen „sokat tudó“, a mely szóalakot Goldziher I. „Abhandlungen zur arab. Philologie“ cz. nagy munkája I. kötetének 17. lapján az arab *sa'ir* mellé állította 'akallithön „nagyon tekervényes“, „sokat kanyargó“ (ebből 'akálu evjan „nagyon szűkölködő“: 'eljön „legmagasabb“ stb.; talán hozzá lehetne még tenni 'isszabhön „nagy fájdalom“: 'eszekh A későbbi héberségből felhozható *ribbön* p. o. *ribbön hu'ölamim* „világok ura“. Azonban ugyanezen *ön* rag kisebbit¹ is, p. o. *zšön* a pupillában tükröképen mutatkozó „kicsi ember“. Az arab *rahmán* „nagyon irgalmas“ az árámi *rachmönö* mása.¹ Saját magyar nyelvünkben is több olyan példa hozható fel, melyekben a mély hang augmentatív értelmű; az illető rag -ók, mely a névszóhoz járul, pl. *szájók* „nagyszájú“, *pofók* „nagy pofájú“, *Erzsók*, *Istók*, a mely ragnak magánhangzója a felhangú szó után a magánhangzók összhangjának törvényénél fogva rendesen ö-re változik ugyan, pl. *szemök* „nagyszemű“, de az *Erzsók* névben a megelőző felhang daczára is, változatlanul megmarad jelül annak, hogy az illető rag eredeti alakja *ók* volt. A latin nyelvben is az *o* magánhangzó nagyító értelemmel bír, p. o. *Capito* „nagyfejű“, *Naso* „nagyorrú“, *Fronto* „nagyhomlokú“ *Pedo* „nagy lábú“ stb., többnyire személynevekként s a testrészekre alkalmazva, mint a magyarban. Ugyanerre olasz példákat is hozhatunk fel, így *testóne* „vastag fő“, *pelóne* „nagy haj“, *boccóne*

¹ Különbén a sémi nyelvekben van az auxesisnek egy ennél szokottabb alakja, a melyben a középmássalhangzó megkettőztetik, az arabban néha még nagyobb nyomatékul a nőnem, ill. az abstract-fogalom ragját kapja, p. o. 'allimatum „nagy tudós“.

„tele száj“ stb.¹ A batta nyelvben, mely a malaji nyelvek osztályából való, a mászást jelentő igeige kétféleképen változik, a mint kisebb vagy nagy állatokról mondatik, ú. m. a *džarar* igeige, ha kis állatok mászását jelenti *dživir*-nek, ha nagy és félelmetes állatokét fejezi ki, *džurur*-nak mondatik, l. Gabelentz id. művében a 223. lapon. Az sem véletlen, hogy a török *ulu* „nagyot“ s *küçük* „kicsit“ jelent. Azonban a hangsymbolika nem merev törvény, hanem figyelmet érdemlő nyelvjelenség, a mely legkülönösebben a nyelvek eredetének őskorában érvényesült. Még sok ide tartozót hozhatnék fel, de annak itt most nincs helye s végzem rövid előadásomat. Az itt megjelenteket a M. Tud. Akadémia nevében a legszívesebben üdvözölve, ezennel a M. Tud. Akadémia LXII. közlését megnyitottnak nyilvánítom.

¹ Az egyik olasz kisebbitő képző *ino*, p. o. *bicchierino* „kis pohár“.

Jelentés a M. Tud. Akadémia 1901. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Felolvasta az 1902. május 11-iki közülésen.)

Minden közintézménynek, mely lételét a nemzet áldozatkészségének s fenmaradását a közönség támogatásának köszöni, erkölcsi kötelessége: szellemi munkásságának évi mérlegét, valamint a nemzeti vagyon rábízott részének (bármily kicsiny legyen is az) forgalmát és állását évenként a nyilvánosság elé terjeszteni. Akadémiánk pontosan teljesíti e kötelességét. *Értesítő*-jében, mely most már közel 2000 példányban van országszerte elterjedve, hónapról-hónapra beszámol üléseiről, fölolvásásairól s a kiadásában megjelent munkák s folyóiratok tartalmáról; a februári füzetben közzéteszi a megelőző év számadásait s a folyó év költségvetését; a májusi füzetben pedig, melyet a közülésen megjelentek között is kioszt, összefoglaló képet nyújt egész évi munkásságáról; egy szomorú rovatban megemlékezik halottairól; s közhírré teszi a lefolyt nagygyűlés határozatait a pályázatok eldöntéséről, a tagválasztásokról s az új jutalmakról. Mindezek elkészítésén kívül kötelességünk a közülésen szóbeli előadásban is megismertetni a nyomtatásban szétosztott jelentést.

Kérem a t. Akadémiát, legyen oly kegyes, tekintetbe véve a napirendünkből számomra maradó csekély időt, ez alkalommal mentsen föl ez utóbbi kötelességem alól s engedje meg, hogy szétosztott jelentésemre hivatkozva, élőszóval most csakis egy tárgyról emlékezhessen meg, melyet eddig még nem volt alkalmam az Akadémia elé terjeszteni, t. i. egy új alapítványról, melyet néhai *Fabriczy Sámuel* emlékére fia e napokban tett Akadémiánknál.

Fabriczy Sámuel a M. Tudós Társaságnak 1832-től 1858-ig levelező tagja, fiatalabb éveiben Berzeviczy Gergelynek, a nagy-tudományú publicistának rendes ügyvéde, később pedig Széchenyi István barátja és bizalmasa, mintegy élő kapocs volt a két nagy reformátor szelleme között. Korának egyik legkiválóbb jogtudósa hazánkban, kit Szalay László így jellemezett: „oly alapos tudományú, mint szerény férfiú; vannak, kiknek híreik, nevéik nagyobb, mint érdemeik, s vannak ismét mások, kik nagyobb dicsőségre méltók, mint a mennyi jutott nekik; Fabriczy Sámuel ez utóbbiak közé tartozik“. 1848-ban miniszteri tanácsos b. Eötvös József oldala mellett, s a szabadságharc után visszavonulva, Lőcsén lakik haláláig, 1858-ig.

Fia, *Fabriczy Kornél*, a most élő műtörténet-írók egyik legjelesebbje, ki számos értekezésével s a Hohenstaufok koráról, Filippo Brunelleschiről, Giuliano da Sangallóról írt nagyobb munkáival megállapította hírnevét a műtörténetben, — már több mint húsz évvel ezelőtt kilépett a magyar állam szolgálatából, s hogy minden idejét kedves tanulmányainak szentelhesse, az év egyik felét Olaszországban töltve, Stuttgartban telepedett le.

Néhány héttel ezelőtt kelt levelében írja nekem: „Közeledem életem végéhez s mielőtt a végpillanat bekövetkeznék, egy régóta táplált szándékomat óhajtanám megvalósítani. Boldogult édes atyám, Fabriczy Sámuelnek, a Magyar Tudományos Akadémia egykori tagjának emléke iránti kegyeletből s a M. Tud. Akadémia iránt érzett tiszteletemből kifolyólag vagyonom egy nagy részét már most át kívánom ruházni az Akadémiára, bold. édes atyám nevét viselendő alapítványul. Nem kötök ki egyebet, egyedül azt, hogy az alapítvány évi jövedelme ne legyen fordítható az Akadémia folyó kiadásainak részbeni fődözésére, hanem kizárólag *valamely tudományos czélra*, melyet az Akadémia elnöksége határoz meg s melyről évi jelentéseiben beszámol, s hogy a míg élek, fennmaradjon számomra az évi kamatok feletti szabad rendelkezés“.

Pár napja, az alapító-levelé kíséretében, beérkezett az Akadémia pénztárához az alapítványi tőke is értékpapirokban, melyek összege, a mai árfolyam szerint, 204,000 korona, évi kamata pedig 9500 koronát tesz.

Akadémiánk Igazgató-Tanácsa, folyó hó 8-án tartott ülésében, a Fabriczy Sámuel nevét viselő alapítványt elfogadta, a jelen volt tagoktól együttesen aláírt levélben megköszönte s a hozzákapcsolt föltételek megtartására az Akadémiát kötelezte.

Ime, t. közönség, miként egykoron a jogreformok idejében egybe volt fűzve, most ismét e nemeslelkű alapítványnyal, „értelmi súlyunk“ gyarapításában hozzá lesz fűzve a Fabriczy név Széchenyi István nevéhez. E szép alapítvány egyszersmind tanúbizonysága annak, hogy Fabriczy Kornél, ha nem is él közöttünk s műveit, melyek az egész művelt világnak szólnak, nem is a mi nyelvünkön írja, mégis velünk érez, szíve értünk dobog.

Köszönet neki nemesak a *tettért*, de a *példaadásért* is!

Hollán Ernő emlékezete.

(Az 1902. május 11-i közülésen előadta *Liphay Sándor* rt.)

A M. T. Akadémia megbízásából a mai ünnepélyes alkalommal szövétneket gyujtok elhunyt kiváló társunk, *Hollán Ernő* emlékének, hogy azzal bevilágítsak mozgalmas életének küzdelmeibe és fényt vessek üdvös tevékenysége gyümölcseire, a melyekkel maradandó helyet biztosított magának nemzetünk legjobbjai sorában. Széchenyinek, Deáknak és Andrássynak volt buzgó munkatársa: egyike a haza azon kitünő fiainak, a kikkel a nemzet géniusza fajunkat, az újjászületés nagy korszakában, oly gazdagon megajándékozta.

Változatos élete folyamán a legkülönbébb irányokban szolgálta nemzeti ügyünket: szellemének és tetterejének bámulatos rugalmasságával mégis minden téren kimagasló eredményeket érhetett el.

Szeretetre méltó egyéniségével, bizalmat és rokonszenvet keltő komolyságával lebilincselte mindazok sziveit, a kikkel közös munkára egyesülhetett; csak azok soraiban támadtak elkeseredett ellenségei, a kiktől politikai meggyőződéseinek örvénylő különbségei elválasztották.

Első ifjúságát szülővárosában, Szombathelyen, a Dunántúl e szellemi gócpontjában töltötte el, a hol atyja akkor keresett orvos volt.

Családjából közéletünk két jeles tagja indult világgá.

A fiúk idősebbje — Adolf — szintén az orvosi pályát követte és utóbb nagy szerepet játszott országos egészségügyünk igazgatásában: míg a fiatalabbik — Ernő — a ki 1824-ben született, a katonai pályához vonzódott. Alig tizenöt éves korában már felvették a bécsi hadmérnöki akadémiába, a melynek csakhamar legkitünőbb növendékei sorába emelkedett. Katonai ismeretein kívül e tanintézetben vetette meg műszaki tudásának az alapjait.

A vasutak építése ugyanis akkorában a műszaki életnek még nem kölcsönözte volt azt a hatalmas impulzust, a mely a lefolyt század második felében oly bámulatra méltó mérnöki alko-

tásokra vezetett és ezekkel okszerű összefüggésben a műegyetemeket a fejlettség oly magas fokára emelte.

Az akkori polgári mérnökség főleg csak a földmérés és a vízépítés terén talált némi működési kört: míg a hadmérnöki karra, az erődítések és egyéb katonai építmények, valamint a hadászati utak megalkotása körül, már akkor is nagy feladatok háramoltak.

E miatt a hadmérnöki intézetek a mult század elején a műszaki tudományoknak már igen elismert művelőivé és a polgáriakkal jogosan vetélkedő előkelő iskoláivá fejlődtek. Különösen állott ez a bécsi katonai akadémiára, a melyet megérdemelt hírnév környezett és Hollánnak ott szerencsés alkalmá nyílt magába szívni egyetemes műszaki tudásának azt a körét, a mely az élet nyújtotta tanulmányokkal és tapasztalatokkal gazdagodva és bővülve, őt később a magyar mérnöki kar egyik kitünőségévé avatta.

Húsz éves korában, mint mérnökari hadnagy, már tevékeny részt vett a komáromi erődítések előmunkálataiban. Két év mulva mint főhadnagyot Lembergbe és innen 1848 derekán, századosi ranggal a kassai 9-ik honvédszászlóaljhoz helyezték át, a szabadságharcunkban később oly híressé vált vörössipkásokhoz. E hős csapat élén vett részt a szerb lázadók elleni hadjáratban: különösen Fehértemplom sikeres védelmében és a Szent-Tamás-ért, a lázadók e soká daczoló mentsváráért, meg-megujult véres küzdelmekben.

E szívós kitartást követelő harcokban annyira kitént katonai erényeivel, hogy a mikor Péterváradnak a nemzeti ügy részére való biztosítása sorra került, őt nevezték ki — őrnagyi ranggal — a délvidék e legfontosabb végvárának hadmérnöki főnökévé.

Ismeretes, hogy a kötelességek azon összeütközése, a mely szabadságharcunk kifejlődésekor hadseregünk azelött császári tisztjeire nehezedett, általában mily súlyos helyzeteket teremtett és hogy ezek többek között Péterváradot is mennyire veszélyeztették.

Hollán nemcsak műszakilag emelte az erődítések ellenálló képességét és nemcsak teljes sikerrel vezette a körülzáró sereg támadó művei elleni védekezést: hanem nemzeti érzésének erejével egyúttal főrésze volt abban is, hogy a várban lappangó belső ellentétek nem érvényesülhettek.

Pétervárad körül szerzett érdemeiről ezredessé történt előléptetése tanúskodik: de kitünő szolgálatainak emlékét még az a kedves részlet is őrzi, a melyet ama nagy idők krónikája feljegyzett.

A támadó sereg egyik dandárnoka Báró Mamula ezredes, a hadmérnöki akadémia hírneves tanára volt. A mikor megtudta,

hogy az erődítéseket Hollán vezeti, arcza elborult. „Legjobb tanítványom volt egy ízben — mondá halkán — s fájdalom, sokra tanítottam“.¹

A mikor a világsi katasztrófa után Pétervárad helyzete tarthatatlanná vált és Kiss Pál ezredes várparancsnok Hollán felszólalása ellenére már a feltétlen megadásra határozta el magát: őt bizta meg azzal, hogy a körülzáró hadsereg parancsnokával — Puffer tábornokkal — az átadás részleteit megállapítsa. Hollán személyes érdeme, hogy e tárgyalások során mégis elérhette azt a biztosítást, hogy az őrség teljes kegyelmet nyer és hogy a Komáromnak esetleg adandó egyéb feltételek Péterváradra is kiterjeszteknek.²

Hollán, szülővárosába tért vissza, a hol katonai pályája romjain új életpályájának a megalapításához látott. Mérnöki ismereteinek kiegészítésére műszaki tanulmányokkal foglalkozott és noha ezeket 1851 végén, rosszakaratú besugás következtében történt elfogatása megzavarta: mire félévig tartott bécsi börtönéből hazakerült, mégis már a magánmérnöki gyakorlatnak szentelhetette magát.

Elsőben Gróf Széchenyi Pál bizta meg marczali birtokának felmérésével, a melyet azután a megbizatosok egész sorozata követett, úgy hogy pár év alatt hatvanezer holdat meghaladó területen végzett felmérő és tagosító munkálatokat. Ezeket kívül érdekesebb munkakört is teremtett még magának a műszaki talajjavításban és többek között Gróf Andrássy és Báró Meznil uradalmaiban nagyobb alagsövezéseket foganatosított. A kérdés iránti érdeklődést e mellett a sajtó útján is felkeltette, úgy hogy a műszaki talajjavításoknak hazánkban egyik úttörőjévé vált.³

Ugyanebbe az időszakba esik a magyar felsőbb iskolák részére írt Geometriájának a kidolgozása, a melyet Akadémiánk később a Marczibányi-jutalommal kitüntetett.⁴

A mikor 1856-ban Gróf Zichy Edmund elnöklete alatt a „Ferencz-József császár keleti vasúttársaság“ megalakult, Hollán, a ki magánmérnöki gyakorlatát akkor már 12 segédmérnökkel folytatta, elvállalta a Budáról Kanizsán át az ország határáig

¹ *Tóth Béla*. M. Anekdota kincs. III. k. 142. lap.

² *Péterváradra* nézve lásd t. k. *Breit József* vezérkari százados „Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története“ című műve II. kötetének (Budapest 1898.) 32., 120. és 299. lapjait. Továbbá *Gelich R.* tábornok „Magyarország függetlenségi harca 1848/49-ben“ (Budapest 1889.) című műve III. kötetének 889-ik lapját.

³ *Kelet népe*. M. Irodalmi Csarnok. Bécs 1856. II. kötet 85—113. l.

⁴ *Mértan alapvonalai*, tudományosan rendszeresítve. Hollán Ernő. Bécs 1854. (450 lap 71 ábrával).

építendő vonal kisajátításának munkálatait és igazságos méltányosságával ezeket az érdekeltek közmegelegedésére végrehajtotta. Ez alkalommal lelkiismeretességével és műszaki tudásával egyúttal kivívta a vasúttársulat feltétlen bizalmát, olyannyira, hogy annak utóbb, a felmerülő fogasabb kérdésekben, esetről-esetre felkért befolyásos tanácsadójává vált.

Hollán azontúl sűrűn foglalkozott a vasutak kérdéseivel és ezen a téren nagy szakavatottságot szerzett.

Még 1856-ban megismertette a közönséggel¹ azt a vasúthálózatot, a melyet a bécsi kormány Magyarország részére tervezett és a melynek duna-jobbparti csoportjának a végrehajtására az előbb említett vasúttársulat megalakult.

A sajtó akkori leigázott állapotánál fogva önként érthető, hogy ez az ismertetés csak helyeslő modorban történhetett s hogy annak minden bírálattól tartózkodnia kellett: habár a szóban forgó hálózat lényegesen eltért is attól, a melyet közlekedési ügyeink első minisztere, Gróf Széchenyi István 1848-ban az országgyűlés elé terjesztett javaslatában mesteri kézzel megtervezett.

A bécsi hálózat több vonala megegyezett ugyan a Széchenyi tervezetének egyes szakaszaival, és ezek létesítése nemzetünknek kétségtelenül érdekében állott. De míg Széchenyi összes fővonalait Budapestről, mint az ország szívéből irányította a határszélek felé és a tengerrel való összeköttetést Fiumében kereste: addig a központi kormány tervezete, az egységes birodalom szellemében Bécsset tette a hálózat központjává és Triesztnél csatlakozott a tengerhez.

Hazánk érdekeire a Ferencz-József keleti vasútnak különösen az a tervezett fővonala volt a legsérelmesebb, a mely Bécsset Kanizsán vagy Székesfehérváron, továbbá Pécsen és Eszéken át a legrövidebb úton Belgráddal volt összekötendő, és a mely a Kelet egész forgalmát Budapest teljes elkerülésével terelte volna a Nyugat felé.

Az abszolutizmus ama sötét éveiben a vasúthálózatunk szervességét fenyegető veszedelmek elhárításának csak egyetlen lehetősége mutatkozott: a vasúttársulatok befolyásos magyar férfainak hazafiassága segítségével azoknak a vonalnak a végrehajtását tolni az előtérbe, a melyek kiépítése az országnak csakugyan előnyére vált: a kedvezőtlen vonalak megkezdését ellenben a mennyire lehetett addig késleltetni, a míg azok teljes meghíusításának valamelyes reménye mutatkozott.

Ebbe a megoldásba belenyugodott a legnagyobb magyar is, a ki szinte lázas érdeklődéssel kísérte mindazt, a mi hazánkban készülődött, és mégis soha, egyetlen írott szóval sem támadta meg az 1848-as közlekedési javaslatát kockáztató tervezeteket.

¹ *Magyar Sajtó* 1856; 102—113. sz. Továbbá: „*Magyarország vasúthálózatának rendszere*“. Írta Hollán Ernő. Bécs 1856.

Csak arról gondoskodott, hogy a vállalatok magyarjai helyeiket el ne hagyják.¹ Így történt ez a Ferencz-József keleti vasútnál is, a melynek Budapestet elkerülő világforgalmi vonala, Hollán érdeméből, csakugyan soha sem létesült.

Budapest kanizsai szakaszán ellenben a munkálatok csakhamar megindultak és Hollán a közönséget ezekről a Pesti Napló hasábjain megjelent czikkeivel tájékoztatta.²

Hollán Ernő, a kinek nevét a szabadságharcz emlékei amúgy is hazafias varázsszal ékesítették, e közben kiváló egyéni tulajdonságaival a társadalomban igen előkelő állást vívott ki magának: befolyása és súlya gyorsan emelkedett. Akadémiánk is osztozott általános méltánylásában és az 1858-ik évi nagygyűlésén levelező tagjainak sorába iktatta.³

A politikával Hollán eleinte közelebről nem foglalkozott; bár magától érthető, hogy a nemzeti elnyomtatás ama sivár éveiben, a mikor társadalmunk bizalmas elzártságai szinte kizárólag csak a felszabadulás reményei és eshetőségei körül forogtak: hogy akkor a politika felmerülő kérdései, hazafias érzelmeinél és multjánál fogva, az ő lelkületére is mély behatást gyakoroltak. A közviszonyok fejlődése azonban az ötvenes évek végén őt is a politika mezéjére terelte.

A Bach abszolút rendszere akkor már esődjéhez közeledett. Az állami adósságok ijesztő felszökése, kapcsolatban az állam hitelének rohamos sülyedésével; a külügyi viszonyok elborulása, az elharapódzott corruptiónak a felfedezése és az olasz háborúban szenvedett vereségek, megtörték a bécsi kormányférfiak túlságos önbizalmát. A monarchiát fenyegető veszélyek mindinkább az előtérbe nyomultak. A bécsi kormánykörökre ezek elhárításának gondja kezdett nehezedni és az erre alkalmas eszközök latolgatásakor előttük Magyarország megnyugtatásának az eszméje szintén felvillant.

Viszont azonban az abszolútizmusnak akkor már egy évtizedre terjedt nyomása alatt nemzetünk is, gazdasági és szellemi téren egyaránt, nagy hátramaradást szenvedett és felfőssé vált, hogy e miatt ellenálló képessége szintén csökkenni fog. Maga Deák Ferencz, a jogfolytonosság ezen apostola, szintén sötétnek látta a jövőt, mert nem bizhatott föltétlenül abban, hogy a nemzet az 1848-as törvények életrekelését passzív ellenállásával kivívhatja.

¹ Lásd pd. *Gróf Széchenyi István: Levelei* III. kötetének 713. l.

² *Az indóházak elhelyezése Sz.-Fehérvárott és N.-Kanizsán.* Pesti Napló 1857. decz. 22. és 23-án. *Pragerhof vagy Marburg* P. N. 1857. decz. 24. *A keleti vaspálya köréből* P. N. 1858. ápril 8., 9. és 10-én.

³ Székfoglalóját az Akadémia III. osztályának 1859. május 16-iki ülésén tartotta: „Az újabb szerkezetű vasúti hidakról, különösen a rácsrendszeréről“ című értekezésével.

Az élénkebb vérmérsékletű hazafiak közül pedig sokan akadtak, a kik ha nem is fogadták el a conservativok 1847-es álláspontját, de a kik a kiegyezés sürgősségét tekintve, engedtek volna Deák szigorú elvi feltételeiből.

Ily körülmények között fordult a budai Helytartó Tanács akkori alelnöke, bizalmas közvetítő útján, Hollán Ernőhöz, a kinek nagy összeköttetéseit ismerte, azzal a kéréssel: közölné vele nézeteit, hogy mi módon lehetne a nemzet óhajtásait a monarchia fennállhatásának érdekeivel összeegyeztetni.

Hollán e hozzá intézett megkeresésre hosszabb emlékirattal válaszolt, a melyben a közviszonyoknak hű képét rajzolta és kifejezte azt a meggyőződését, hogy az állam biztosítása csak a nemzet bizalmának a visszanyerésében keresendő, ez azonban nem érhető el kétes politikai kísérletezésekkel, hanem csakis a törvények szentesítése jogállapotnak a visszahelyezésével.

Erről az emlékiratról Széchenyi István gróf szintén értesült, és eszméik rokonságánál fogva ez vált kiinduló pontjává annak a benső viszonynak, a mely Hollánt Akadémiánk nagy megalapítójához fűzte. Széchenyi meghívásaira sűrűn felkereste őt azontúl dőblingi magányában, és gyakori eszmecseréik révén az ő gondolkörének mindinkább részesévé vált. Most Akadémiánk őrzi azokat a leveleket, a melyeket Széchenyi akkor időközönként Hollánhoz intézett és ezek valóban megkapó megnyilatkozásai Hollán iránti vonzalmának.

Tárgyalásaik egyik eredménye az a második emlékirat volt, a melyet Hollán Bachnak bukása után Széchenyi sugalmazására és az ő szellemében kidolgozott, és a mely az elsőt a teendők közelebbi megjelölésével kiegészítette. Széchenyi óhajtására és az ő közbenjárására Hollán a szóban forgó emlékiratokat az új miniszerelnöknek, Gróf Rechbergnek és utóbb Báró Hübner rendőrmisiternek személyesen átnyujtotta: de bármily szerények voltak az azokban foglalt kívánságok a mai felfogások szempontjából, akkor a viszonyok még nem érlelődtek volt meg annyira, hogy valamelyes eredményre vezethettek volna. Sőt Báró Hübner, a ki az egyezkedés eszméjével csakugyan rokonszenvesebben foglalkozni kezdett, alig két havi miniszersege után megbukott és helyét a vad reactionárius Báró Thierry foglalta el. Széchenyi utóbb Hollán ez emlékiratait névtelenül kinyomatta: de ebből a röpiratból csak kevés példány kerülhetett szétosztásra, mert a bécsi rendőrség a kiadást egészen lefoglalta.¹

E politikai szereplésével Hollán magára vonta Deák Ferencz

¹ Egyik példánya a M. T. Akadémia könyvtárában van. Czime: „Zur ungarischen Frage. Eine Denkschrift von einem ungarischen Patrioten“. Leipzig Steinacker 1859. Széchenyihez való viszonya Hol-

közelebbi figyelmét, a kinek vendégszerető kehidai házában már azelőtt is többször megfordult. Deák őt azontúl bizalmasainak szűkebb körébe sorozta és a vele való bensőbb érintkezés azután döntő befolyást gyakorolt Hollán további politikai irányára. Deák iskolájának hatása egész későbbi pályafutásában felismerhető.

De míg a közjogi kérdésekben ő hódolt meg a haza bölcsének felfogásai előtt: viszont a közgazdasági és különösen a közlekedési, valamint a katonai kérdésekben Deák is szívesen hallgatta meg Hollán véleményét és fogadta meg az ő tanácsait: a minek következtében Hollán később, a kiegyezés idején, üdvös befolyást gyakorolhatott gazdasági és katonai ügyeink rendezésére.

1859 végén a Ferencz-József keleti vasúttársaság beolvadt az akkor keletkező cs. kir. déli vasúttársaságba. Ekkor Gróf Széchenyi István óhajtására, a ki súlyt helyezett arra, hogy Hollán az ő befolyását e vasút ügyeire továbbra is megtartsa, elfogadta a déli vasút magyarországi vonalainak a képviselőtét. E miatt azután lakását 1861-ben Budapestre tette át, a minék következtében a közéletben azontúl tevékenyebb részt vehetett.

A nemzetre akkor már a jobb jövő hajnala derengett. A tavaszkor megnyílt rövid országgyűlés ugyan nem hozta meg a kibontakozást, de a feloszlatast követő ú. n. provizórium önkény-uralma már elvesztette ijesztő jellegét. A sajtó bátrabban nyilatkozhatott, a társadalmi élet hatalmasan megindult. Hollán mindkét tényezőt sikeresen használta ki közlekedésügyi eszméinek terjesztésére.

A Pesti Napló hasábjain¹ közzétett cikksorozataiban ismertette országos vasutaink okszerű vonalozását, és különösen erős

lánt bajba is sodorta. Az a hirhedtté vált házmotózás, a melyet Széchenyi István grófnál 1860. márcz. 3-án tartottak és a melynek kiméltelensége a gróf lelki egyensúlyát oly végzetesen megzavarta, mindazokra kiterjedt, a kik vele akkor bensőbb összeköttetésben állottak. Az egész rendőrség mozgósítva volt és ugyanabban a reggeli órában, a mikor a rendőrség küldöttei Döblingben megjelentek, megmotozták a gróf fiain kívül többek között Hollánt is és hogy éppen ő reá mily súlyt helyeztek, kitűnik onnan, hogy a már korábban elrendelt motózás végrehajtásával egyenesen addig váraakoztak, a míg ő Széchenyi látogatására Bécsbe megérkezett. — A Széchenyi István és Hollán Ernő között fennállott viszonyra nézve l. *Könyi Manó* cikkét a *Buda-pesti Szemle* 1899. évfolyamának 161—184. lapjain, a hol gr. Széchenyinek Hollánhoz intézett levelei is közölvek.

¹ *A m. éjszaki vasút ügyében.* Pesti Napló 1861. június 11. és 12-iki számai. *Az erdélyi vasút.* Cikksorozat a P. N. 1862. január 16., 17. és 18. sz. *Még egyszer az erdélyi vasút.* P. N. 1862. január 23. *Országos vasutak.* Cikksorozat a P. N. 1862. november 4., 5., 6., 7., 8. és 9-ik számaiban.

küzdelmet folytatott a bécsi kormánytól támogatott Erdélyi vasút ellen, a mely Erdély túlnyomó részének elkerülésével, Nagy-Szebenen át a Fekete Tenger küszteendői kikötője irányában tervezetett: míg az Erdélyiél való unió szempontjából a Brassón át vezető — akkor galaczinak nevezett — irány felelt meg hazánk érdekeinek, mert ez Erdély legtávolabb pontjait is Magyarországhoz köti.

Időközben a bécsi kormány sürgetésére a déli vasútnak addig sikerrel halogatott Székesfehérvár—Eszék—belgrádi vonala is sorra került és Hollánnak, a ki ennek végrehajtását a rendelkezésére álló eszközökkel már meg nem akadályozhatta, más módot kellett keresnie, a fővárosunkat elkerülő e viláfgazalmi útnak a meggátlására.

Országgyűlésünk, a mely a tervet megakaszthatta volna, akkor nem volt és megyei életünk szintén szünetelt, de közgazdasági érdekeink akkor már pótlószervezetekre találtak az ország-szerte alakult gazdasági egyesületekben. Különösen az „Országos Magyar Gazdasági Egyesület“ abban az időben szinte parlamenti tekintélyre emelkedett, mert tárgyalásaiban legkiválóbb férfaink tevékenyen részt vettek; köztük azok legtöbbjei, a kikre a ki-egyezés után hazánk nemzeti szellemben való kiépítésének és kormányzásának feladatai várakoztak.

Ennek az egyesületnek a figyelmét irányította Hollán a felszínre került kedvezőtlen vasúti tervekre¹ és Lónyay közvetítésével eléje terjesztette Magyarország vasúti hálózatának vázlatos tervezetét, a mely Széchenyi 1848-as javaslatából kiindulva és az azóta beállott változásokat figyelembe véve, kitüntette azokat a fővonalakat, a melyek a nemzet érdekeinek megfelelő országos vasútszisztem alapjait alkotnák. Az egyesület e hálózatot megvilágító emlékirat kidolgozását Csengery, Hollán és Lónyayból álló hármass bizottságra ruházta, a mely viszont az emlékirat tervezetének elkészítését Hollánra bízta, a ki ebbeli feladatának fényesen megfelelt. E tervezet alapján azután szerföltött érdekes tárgyalás indult meg az egyesület körében, a melynek eredményeként a Hollántól eredő emlékiratot csekély módosításokkal elfogadták és három nyelven való terjesztését elhatározták.

A vitában az elnöklő Lónyayn és az előadó, Hollán Ernőn

¹ Az 1862. évi közgyűlésen, a melyen Hollán hivatalos ügyei miatt részt nem vehetett, egyik Vas-vármegyei barátja — Bezerédy László — tette meg az alapszabályszerű indítványt, a melynek alapján az egyesület az ő közgazdasági szakosztályát bízta meg a felvetett kérdés részletes megvitatásával. Lásd az O. M. G. E. 1862. évi márczius 18-án tartott közgyűlésének és az O. M. G. E. közgazd. szakosztályának 1862. évi április 15-én és folytatólagosan 29-én tartott ülésének jegyzőkönyveit.

kívül Deák, gr. Dessewffy, b. Eötvös, Kautz, Korizmics, Majláth, Ürményi, Gróf Zichy Ferencz és Nándor vettek lényeges részt, a mi eléggé megokolja azt a hatást, a melyet ez az emlékirat, a mely velejében Hollán korábbi közleményeinek az összefoglalása volt, vasúti ügyeink további fejlődésére gyakorolt.

A mellett, hogy az emlékirat az abszolutizmus alatt a vasutak körül szenvedett sérelmeket nyíltan feltárta, és hogy fejtegetésével az Eszéknek Belgráddal fővasútként történő összekötetés eszméjének az elbukását okozta: egyúttal a külföldi tőke tájékoztatására határozottan megjelölte azokat a vasútvonalakat, a melyek megalkotása, bármily körülmények között is, bizony számíthat az ország áldozatkész támogatására. Vasúthálózatunk továbbfejlődésének valósággal ez az emlékirat vetette meg alapját.¹

Hollán a sajtó útján és előszóval ezentúl is élénk tevékenységet fejtett ki vasutaink érdekében, iránytadó szerepe volt minden mozgalomban, a mely az elfogadott hálózat egyes vonalai körül a következő években megindult.²

A mikor Akadémiánk 1861-ben rendes tagjául megválasztotta, székfoglaló értekezését szintén a vasúti kérdések taglalásának szentelte.³

De nemcsak az országos fővonalak iránt érdeklődött, hanem idején előkészítette a közvéleményt a mellékvonalak szükségességére.

Ezek földadatait és olcsó megalkotásuk feltételeit előbb egy önállóan megjelent művében⁴ ismertette, utóbb pedig az O. M. G. E.-nél egy erre vonatkozó emlékiratnak a közzétételét hozta javaslatba, a mely majdan az országgyűlésnek, az e tekintetben szükséges törvényhozási intézkedésekre szintén anyagul szolgált.

Az egyesület Hollán ezen előterjesztéséhez újra hozzájárult,

¹ „A mezőgazdasági egyesület: *Emlékirata a m. országos vasutak tárgyában*“. A hozzátartozó térképpel együtt közölve a *Budapesti Szemle* 1862. évfolyamában.

² Tevékeny tagjává vált többek között az O. M. G. E. ama bizottságának, a mely a nagyvárad—kolozsvár—brassói vasút megvalósítására alakult és a mely e vonal előmunkálatait is megindította. Tagjává lett továbbá az alföldi vasutat megalapító bizottságnak. Majd Egerben szerepelt, az 1863 tavaszán ott tartott vasúti nagygyűlésen, a hol buzdító beszédével magával ragadta az érdekeltséget és a budapest—miskolczi vasút megvalósítására társulatot alakított. (Beszédét az „*Egri Posta*“ 1863. évi márczius 26. száma közölte.)

³ Czime: „*A vasutak keletkezése és általános elterjedése*“. M. T. A. Értesítője. Mathem. oszt. III. 2.

⁴ *Magyarország forgalmi szükségletei s' a vasútügynek újabb kifejlődése*. Hollán Ernőtől. Pest 1864.

az ő tollából származó újabb emlékiratot magáévá tette és szintén három nyelven való terjesztését elhatározta.¹

Hollán okszerű gondolkozásának jellemzésére említést érdemel, hogy bár a vasutak nagy fontosságát értéke szerint becsülte, azért nem volt elfogult a közlekedés egyéb eszközeivel szemben sem, és hogy nevezetesen a hajózás jelentőségét több dolgozatában szintén kellően megvilágította.

A mikor Hollán vasutaink megalkotásának előkészítésével hazánk közgazdasági fejlődését erőteljesen megindítani törekedett, nem kerülhette el figyelmét, hogy a majdan nagy arányokban meginduló műszaki munka nem nélkülözheti leghivatottabb vezérkarának, a magyar mérnökségnek a közreműködését a végből, hogy annak nemzeti szellemben való végrehajtása biztosítható.

Szinte Széchenyi lelke szólalt meg benne, a mikor egyik akkortájt tartott beszédében erre nézve a következőket mondotta:

Ha idegenek végzik e munkát, a hazai ipar is idegen lesz és ennek elhatalmasodása oly függésbe ejtethet bennünket, a mely veszedelmesebbé válhat nemzeti önállóságunkra, mint voltak Bach és Schmerling beolvasztási kísérletei.²

Ez a veszedelem pedig valósággal fenforgott, mert jóllehet a nemzet ifjúságát már Széchenyink élénk szavakkal buzdította volt a műszaki tanulmányokra, műszaki karunk a hatvanas évekig mégis alig-alig szaporodott.

A technikának, a tudomány e legifjabb hajtásának, sok elfogult, hagyományos nézetet kellett legyőznie, a míg egyenrangúságát általánosabban elismerték.

E miatt ifjaink létért való küzdelmét a műszaki pályán mindég megnehezítette az, hogy egyéni törekvéseiken kívül osztozniok kellett az egész kar érvényesüléseért folyó küzdelmekben.

Azok közül, a kik ennek ellenére, a velük született előszeretetnél fogva, mégis a technikai pályára léptek, ugyan már

¹ *Az olcsó vasutakról.* Magyarország vasúti térképével. (Az O. M. G. E. szakosztályából kiküldött bizottmány munkálata. Pest 1865.) Az alsóbbrendű közlekedésről való gondoskodásban mélyen érdeklődött fővárosunk belső forgalmának megkönnyítése iránt is és lényeges része volt a budapesti közúti vasút 1865-ben történt megalapításában és a megalakulását követő évben annak alelnöki tisztét is viselte. (Lásd s. k. A pesti közúti vaspálya igazgatóságának első jelentését az 1866. április 30-án tartott közgyűléshez a *Pesti Napló* 1866. május 3. számában.)

² A mérnökegylet alakuló közgyűlésén tartott beszédéből. Lásd a *Pesti Napló* 1866. évi aug. 7. számát. — Hollán 1866. ápr. 29-ről kelt első felhívását a *Pesti Napló* május 2. száma közölte. Az egyesület alapszabályainak tervezete a P. N. május 19. és 20. számában jelent meg és az alakuló közgyűlés lefolyását a P. N. aug. 5. száma közölte. Lásd továbbá az „*Emléklapok a M. Mérnök és Építési Egylet negyedszázados jubileumára.*” Budapest 1893. című kiadványt.

akkor egyes kiváló szakterők fejlődtek: de ezek egymástól elszigetelve és magukra utalva, rendesen csak szűkebb körökben találhattak méltánylásra, pályafutásuk azonban legtöbbször nagy csalódással végződött. Igen érthető ezért, ha ifjaink közül csak nagyon kevesen szánták magukat a műszaki hivatásnak, az arra képesítő nehéz tanulmányokra, a vele járó fáradságos munkára: a mikor a közélet számos más ágazatában kevesebb áldozat árán nagyobb erkölcsi és anyagi sikereket remélhetett.

A viszonyok jobbra fordulásának egyik első feltétele a szétforgácsolt erők összegyűjtése, a műszaki karnak testületté tömörítése volt, hogy az valódi mivoltában felismerhetővé, valódi értékében megbecsülhetővé váljék és hogy az a társadalmat addigi mulasztásainak pótlására ösztönözhesse. A közös célokra való egyesülés eszméje az országban szétszórt mérnökök között a hatvanas években tért foglalt ugyan, de az eszme terjesztői sok nehézséggel találkoztak az eléjük tóduló bizalmatlanságban egyfelől, másfelől pedig a küzdelemben elcsüggedtek sorvasztó közönyében.

A fordulat Hollán lelkesítő közbelépésének köszönhető. Élére állott a mozgalomnak és meglehangú felhívást intézett Magyarország mérnökeihez, a kik buzdító szavaira 1866 nyarán a fővárosban összegyűltek és az ő elnöklése alatt egyesületet alapítottak, a mely pár évvel utóbb a M. Mérnök- és Építész-Egyletté alakult át és Hollán 20 évig tartott elnöksége alatt hazánk egyik legtekintélyesebb tudományos testületévé fejlődött.

A magyar műszaki kar számban és tartalomban megdagodva, azóta csakugyan ledöntötte ama sorompók nagy részét, a melyeket érvényesülése ellen az ósdi elfogultság emelt és ma már a hazának tett becses szolgálataitól feljogosított önérzettel tekint jövőjébe. Ezért ápolja a magyar mérnökség oly igaz hálával Hollán emlékezetét, a ki a karnak fejlődése közben nemes mintaképe és bölcs vezére volt.

1865-ben Hollánt a felső-óri kerület képviselőjévé választotta meg és e minőségében nevezetes osztályrésze jutott a törvényhozás munkájából.

Tagjává lett ugyanis annak a bizottságnak, a melyet a képviselőház a kiegyezésre vonatkozó törvényjavaslat elkészítésére kiküldött, valamint annak a szűkebb bizottságnak is, a melyet ez, az előmunkálatok kidolgozására leghivatottabb 15 tagjából alakított.¹

¹ Ezek névsora a következő volt: Gr. Andrássy Gyula (elnök); gr. Apponyi György; Csengery Antal; Deák Ferencz; b. Eötvös József; Fest Imre; Ghyezy Kálmán; Gorove István; Hollán Ernő; Ivánka Imre; Lónyay Menyhért; gr. Mikó Imre; Nyáry Pál és Tisza Kálmán.

Hollán e szűkebb bizottságban főképp a katonai és a kereskedelmi ügyek érdekében gyümölcsöztette tapasztalatait és már az ezekre vonatkozó pontozatok előkészítésével megbízott küldöttségeiben is közreműködött.¹

Nevezetesen a kereskedelmi ügyekre vonatkozó javaslatot a Lónyay Menyhért, Hollán Ernő és Tisza Kálmánból állott hármias bizottmány állította össze oly értelemben, hogy az ezekre vonatkozó összes kérdések, tehát a vasutak ügyei is, az időnként megújítandó vám- és kereskedelmi szerződésekben rendeztessenek. Erre vonatkozó javaslatuk lényegét a tizenötös bizottság el is fogadta és Deák Ferencz kívánságára ezt a pontozatot csak azzal a megokolással egészítette ki, hogy „a kereskedelmi ügyek közössége nem foly a pragmatica sanctióból“.

A tizenötös bizottság tárgyalásai során Hollán ennek elnökével, Gróf Andrassy Gyulával szintén szorosabb összeköttetésbe került. Andrassy későbbi bécsi tanácskozási idején rendesen Hollán értesítette őt a budapesti helyzetről és az itt feltűnedezett mozzanatokról és gyakran volt közbenjáró gróf Andrassy Gyula és Deák Ferencz között.²

Ismeretes, hogy az osztrák kormányférfiakkal való bécsi tanácskozások, a melyeken a magyar érdekeket gróf Andrassy, báró Eötvös és Lónyay képviselték, mily nehézségekkel jártak és hogy e tárgyalások került már annak a kierőszakolása is, hogy e tárgyalások ne a bécsi propositiók, hanem a képviselőház tizenötös bizottságának a javaslata alapján történjenek. Különösen a kereskedelmi ügyek okoztak nagy nehézségeket, mert a bécsi kormányférfiak, élükön báró Wüllerstorf kereskedelmi miniszterrel, a nemzetgazdasági ügyek közösségét minden áron fenntartani és azokat egy közös „birodalmi ministerium“-nak alárendelni óhajtották.

A hosszas tárgyalások során végre megegyezésre jutottak azokra a módosításokra nézve, a melyek a kiegyezés lehetősége kedvéért a tizenötös bizottság javaslatán teendők voltak. E módosítások egyike a vasutakra vonatkozott, a melyekre nézve Bécsben az a megállapodás történt, hogy „a delegációk föladata határozni a fölött, melyek a birodalmat közösen érdeklő vasút-

¹ E tizenötös bizottság történeti fontosságra jutott tárgyalásait „Deák F. Beszédei ez. nagy művében *Kónyi Manó* állította össze elismerésre méltó alapos-sággal, a hirlapok útján nyilvánosságra jutott adatokon és a bizottság egyes tagjainak szóbeli közleményein kívül, főleg Gorove István és Lónyay Menyhért naplójából, a melyek ide vonatkozó feljegyzései e műben szintén közölve. Hollánnak a kiegyezésre vonatkozó tevékenységét jobbára Kónyi e jeles művének adatai nyomán ismertetem.

² Lásd *Kónyi* e. e. műve IV. köt. 72. lapját.

vonalak“, holott a tizenötös bizottság a vasutakat egyáltalában nem ismerte el közös ügynek, azokat következetesen nem is rendelte alá a delegációknak, hanem ügyeiket — mint említettük — a vám- és kereskedelmi szövetség keretében kívánta rendezni.

A vasutaink fölötti független intézkedési jogunknak óriási jelentősége akkor még nem hatotta át államférfainkat annyira, mint ma, a mikor már mindenki előtt nyilvánvaló, hogy közgazdasági fejlődésünknek vasutaink voltak a legerősebb emelői. Akkor a közjogi kérdésekben rejlő nagy nehézségekkel szemben a vasutak ügye sokkal alárendeltebb jelentőségűnek tűnt és ha Hollán nem száll sikra a bécsi megegyezés ellen, több mint valószínű, hogy „a birodalommal való közös érdek“ czimén összes kiviteli és stratégiai vonalaink, szóval összes fővasutaink a delegáció hatáskörébe kerültek és a magyar kormány közvetlenül intézkedései alól kivonattak volna.

Oly kitaróan védték az osztrákok ezt a követelésüket, a melylyel Magyarország gazdasági életének Ausztriától való függetlenségét örök időkre állandósíthatták volna.

A kiegyezési tárgyalások eme keveset ismert fázisáról¹ és abban Hollán szerepéről, Lónyay naplója tartalmaz néhány feljegyzést. E napló szerint, a mikor a bizottság pár tagjának egyik előzetes tanácskozásán a bécsi módosításokat előadták, a vasúti pontot kivéve, a többi nem talált a legkisebb ellenzésre sem. „Hollán tüzelt ellene leginkább — úgymond — és igazsága is van elvileg, de kihagyni azért még sem lehet“. Hollán szóbeli közléseiből tudom, hogy ez értekezlet után Deákhoz sietett, a kivel aggodalmait közölte. Álláspontját Deák is elfogadta és a következő napon a bizottság többségének tanácskozásán — Lónyay naplóját idézve — „ő is határozottan ellenzé a delegációkra való utasítást. Andrásy és én — úgymond Lónyay — védelmeztük. Holnap estve akar új formulatiót javaslatba hozni: erre Andrásyt, Eötvöst, engem, továbbá Hollánt és Csengeryt hívá meg. A nagy többség örömmel állott rá minden módosításra.“ A másnapi tanácskozásról pedig feljegyzi, hogy: „Nehéz dolog volt oly formulatiót találni, mely megfeleljen a jogi fogalmaknak, de egyszersmind megnyugtassa a bécsieket is“.²

A képviselőház nagybizottsága több ülésen át foglalkozott a tizenötös bizottság végleges javaslataival és azokat 1867 feb-

¹ I. d. e tárgyalásokra nézve *Kónyi* „A kiegyezés utolsó akadályai“ czimű cikkét is a Budapesti Hírlap 1892. évi június 5-ik számában

² Lónyay idézett naplótöredéke *Kónyi* e. műve IV. kötetének 208—209. lapjain közölveik.

ruár 4-én egész terjedelmükben — a katonai és a kereskedelmi pontokat Hollán előadása nyomán — elfogadta.¹

Ismeretes, hogy ez a munkálat vetette meg a kiegyezés alapját és hogy ennek elfogadása kapcsán állította helyre Ő Felsége az alkotmányt és alakította meg a magyar miniszteriumot.²

A közlekedési ügyek kérdései azonban még ez előzmények ellenére sem voltak teljesen tisztázva. A mikor a bécsi miniszterekkel, nevezetesen Becke pénzügy- és Báró Wüllerstorf kereskedelmi miniszterekkel a részletek tárgyalására került a sor, újabb nehézségek támadtak. Ezen tárgyalásokra nézve szintén Lónyay naplói világítják meg az akkori helyzetet.

Márczius 19-én t. k. ezeket jegyezte fel: „Ma Beust elnöklete alatt értekezlet, egyrésztől Becke és Wüllerstorf másrésztől Andrassy, Gorove és Mikó között. Hollán meg én vettünk részt a tanácskozányban. Wüllerstorf adta elő nehézségeit, Hollán vitatkozott vele“ . . . . Majd márczius 26-án ezeket: „Wüllerstorf azért jött, hogy a közlekedési és a kereskedelmi magyar tárczákkal magát érintkezésbe tegye. Szegény oly nehezen válik meg hatáskörétől, mintha fogát húznák. Orientálva semmikép sem volt, a bécsi sok értekezlet feje fölött minden hatás nélkül ment el. Egy egész délután késő estig magyarázgatta, hogy bajos a vasúti felügyeletet, a posta és a telegráf igazgatását kezéből kiadni. Hollán modora, a melylyel az öreg admiralist, ki valóságos gentleman, traktálta, illő bizonyára nem volt . . . Másnap ismét 1 órától folyt a tanácskozás Beust és Andrassy kettős elnöklete alatt egész 4-ig . . . Végre mind Becke, mind Beust kénytelenek voltak magukat megadni . . .“

Ezek a szemelvények eléggé jellemzik azt az erős küzdelmet, a melyet Hollán, Wüllerstorf szívós védekezésével szemben, vasúti ügyeink önállóságáért folytatott. Wüllerstorf, a kit az egyseges Ausztriának egy emberöltőn át magába szívott eszményképe hevített, teljesen tisztában volt azzal, hogy a közlekedési eszközök ügyén fordul a régi Ausztria gazdasági hatalma Magyar-

¹ Hollán közreműködésére nézve ld. *Könyi* e. e. műve IV. k. 242—246. és 249. lapjait.

² Ismeretes, hogy a kiegyezésnek az utolsó pillanatban nagy akadályát támadt abban a császári pátensben, a mely a hadkiegészítést az általános védő kötelezettség alapján elrendelte és a melylyel a bécsi katonai körök a hadszervezet reformjára nézve még az abszolutizmus kimulása előtt bevezetett tényt vélték teremthetni. Ez ellen Hollán a Pesti Napló 1867. január 9-ik számában annak idején nagy feltűnést keltett vezércikkkel tiltakozott, a melyben maga is az általános védőkötelezettséget elve mellett nyilatkozott ugyan, de alkotmányos szempontból annak ily módon való octroyálását kárhóztatta.

ország fölött, és a mikor e tárgyalások az ő vereségével végződtek, tiszteletre méltó elvhűséggel megvált miniszteri tárczájától.

Hátrahagyott irataiban így emlékezik meg budapesti küzdelmeinek befejezéséről: „Végre felhagytam s kijelentettem Ő Felségének, hogy oly kiegyezést, a milyent én gondolok, közgazdasági tekintetben Magyarországgal nem lehet elérni. Le kellett tennem a fegyvert a hatalom előtt, a melyre Andrássy és a nemzeti magyarság szert tettek“.¹

Az alkotmányos kormány megalakulásakor Hollán az államtitkári állást foglalta el Gróf Mikó közmunka- és közlekedésügyi minister oldalán, a kinek ministersége mellett az Erdélyre való politikai tekintetek döntöttek. Most már lelkévé válhatott annak a nagyarányú tevékenységnek, a mely vasúti hálózatunk megalakítása körül megindult.

A külső körülmények, a melyek között az új kormánynak minden téren az évek hosszú sorának mulasztásait pótolni kellett, egyáltalában nem kedveztek annak a cselekvő váagnak, a mely azt áthatotta.

Üres állampénztárak várakoztak reá, súlyosbítva a megelőző korszaktól megingatott államhitellel és hozzá a közhivatalok legnagyobb részében idegen származású államtisztviselők ültek, a kik az új rendszertől létkérdéseiket látták fenyegetve és a kiknek odaadására a kormány nem számíthatott. Parlamenti életünk pedig nem a nemzeti állam újjáteremtésének nyugodtabb megfontolással tárgyalható kérdései alapján szervezkedett, hanem a kiegyezés eredményeivel elégedetlen közjogi pártok keletkeztek. Az országgyűlés tárgyalásai ezért szenvedélyes izgalmak között folytak és a kormánynya kerültek lelkierejét, már működésük legkezdetén, a kiméletet nem ismerő támadásokkal szemben való védekezés szüksége emésztette.

A parlament forró légköre, a társadalomra gyakorolt hatásával, az országgyűlésen kívül szertelen szélsőségekre hajló irányzatokat is keltett életre, úgy, hogy újjáébredt hazánk némely pillanatban inkább a bomlás, mint a szervezkedés képét mutatta. Csak egyben uralkodott az érzelmek teljes azonossága: abban a vasúti lázban, a mely az egész nemzetet elfogta.

Társadalmunkat a külföld haladásának szemmel kísérése nyomán még az abszolutizmus alatt áthatotta a vasutak gazdaságfejlesztő, vagyonteremtő és kultura-terjesztő hatásának a felismerése és az az általános meggyőződés, hogy nemzetünket csakis országos vasúthálózatunk gyors megteremtése segítheti ki rövid idő alatt végzetetlen elmaradottságából.

¹ I. d. *Könyi* e. e. műve IV. k. 304. lapján a Wüllerstorf: „Ver-mischte Schriften“ című művéből közölt szemelvényt.

A közlekedési ministerium még 1867-ben közzétett programja, a mely nagyjában a korábban említett emlékirat vasútjait jelölte ki, mint országos szempontból első sorban kiépítendőket: a lázas várakozásokat csak ideig-óráig csillapíthatta. Pedig a végrehajtás megkezdése alapos megfontolást és időrabló, széles előkészületeket követelt.

Gondoskodni kellett első sorban feladatai magaslatán álló vasúti mérnökségről, nagyszámú szakférfiakról, a kik a műszaki előmunkálatokat és később az építések vezetését és ellenőrzését teljesen megbízhatóan elvégezhatték. Hollán erre a célra igen szerencsés kézzel a vasúti igazgatóságot szervezte, tulnyomóan ama mérnöksereg legkiválóbbjaiból, a kik az akkor Tirolban, a Brenner-hágót átlépő vasút építésének befejezése után, a mely korszakot jelentett a vasutépítés történetében, felszabadultak. Ez alkalommal a külföldről számos kiváló mérnök került pár évre hozzánk, a kiknek oldalán a szóban forgó igazgatóság szolgálatába lépett fiatal magyar mérnökök csakhamar elsajátították azokat a tapasztalatokat, a melyeknek az elméleti tudást okvetetlenül kiegészíteni kell, hogy az a gyakorlat terén érvényesülhessen.

Ez által ez az intézmény melleleg vasúti mérnökségünk valóságos iskolájaként szerepelt és neki köszönhetjük, hogy műszaki karunk rövid pár év alatt oda fejlődött, hogy a legnehezebb feladatok önálló megoldására képessé vált.

A különböző vonalakat azután helyszíni felvételek nyomán közelebről tanulmányozni kellett és az ennek alapján megbízhatóbban megállapítható költségekről kellett gondoskodni. Magát a beszerzés módozatait a fenforgott körülmények teljesen megállapították.

Arra, hogy a szükséges vonalak elvileg államvasutakként épüljenek: akkor gondolni sem lehetett. Nemesak azért, mert az államvasutak rendszere, az állami igazgatás nehézségei miatt az abszolútizmus megelőző éveiben teljes kudarcot vallott: de azért sem, mert az akkori hitelviszonyok között az egész hálózathoz szükséges óriási összegeket állami kölcsönként nem lehetett volna beszerezni. A gyors alkotás egyedüli lehetőségét akkor az állami kamatbiztosítás alapján alakuló magántársulatok nyújtották.

A kamatbiztosítás rendszere különben is örökségként szállt az abszolút korszakból önkormányzatunkra: még pedig nem a porosz minta szerint, a melynél az állam a kamatbiztosítás ellenében legalább mélyreható befolyást kötött ki magának a vasutak tarifáira, hanem annak osztrák válfaja, a melynél a pénzügyi bajok közepette a kamatbiztosítást mint csalogató kedvezményt ajánlották fel a vasutaknak, csak keveset érő kikötésekkel a végből, hogy az a nagyon is tartózkodó tőkét a vasutak építésére ösztönözze.

Miután az osztrák kormány még a legéletrevalóbb vasúti vonalak társulatait is csak ily kamatgaranciákkal bírta megalakítani: nyilvánvaló, hogy a kevesebb jövedelmezőséggel kecsegtető magyar vonalak társulatait sem lehetett kevesebbet ígérő állami kedvezményekkel létrehozni.

Nagy érdeméül tudható be azonban mind Hollánnak, mind Lónyay akkori pénzügyminiszernek, hogy a magánvasutak rendszerének elvi elfogadása mellett az államvasutak rendszerének csiráját mégis elhelyezték, az 1868-ban kötött 60 milliós állami kölcsönrel, a melynek az volt a főrendeltetése, hogy azokkal oly vonalak állami vasutakként való kiépítése lehetővé váljék, a melyekre nézve a magánvállalkozók tulságos követelésekkel állának elő. E kölcsön terhére épültek többek között a ruttkai és a fiumei útirányok különböző szakaszai, a m. államvasutak ú. n. északi és déli vonalai, a melyek állami életünk erősödése során annak az imponzáns hálózatnak a törzsokeivé váltak, a mely a m. kir. államvasutak neve alatt közgazdasági és nemzetiségi érdekeinknek ma már egyik leghathatósabb tényezőjévé fejlődött.

Az előzetes szervezkedés, Hollán és munkatársainak éjjelt nappallá tevő, szinte önfeláldozó munkássága ellenére, természetesen sok időbe telt: az országos közvélemény pedig azalatt mindinkább lázasabbá váló türelmetlenséggel leste az építések megkezdését. Már 1868 folyamán egymást érték a képviselőházban a sürgető interpellációk és határozatok, nem ritkán alaptalan vádaskodások és gyanúsítások kíséretében. Már akkor szemére vetették Hollánnak a déli vasútnál azelőtt elfoglalt állását és azzal vádolták, hogy e vasúttársaság érdekében mesterségesen késlelteti a fiumei vonal építését.¹

A napisajtó némely organumai akkor a lealacsonyítás és gyanúsítás mesterségét különben is hivatásszerűleg üzték a tőlük eltérő politikai nézetűekkel szemben, — még Deák tanait is egyenesen demoralizálóknak hirdették. A Hollán ellen elhangzott vádakot is czélzatosan tovább fűzték, a rágalmak egész

¹ A Károly-város—fiumei igen súlyos hegyi pálya műszaki előmunkálatai aránylag igen rövid idő alatt elkészültek, de a mikor ezek alapján a vállalkozókkal tárgyaltak, ezek egyfelől túlzott követeléseket támasztottak, míg másfelől az egyik — angol — vállalkozó a szóban forgó vonalat a Mont-Cenis pályán akkor első ízben alkalmazott ú. n. Fell-rendszerű kapaszkodó-vasúttal feleáron ajánlkozott kiépíteni. Az építés ügyének eldöntése előtt tanulmányozni kellett ezt az akkor egészen új rendszerű vasutat, a melyre az olasz kormány diplomáciai úton kikért engedélyével szakértői bizottságot küldöttek a helyszínére, a mi a hozandó határozatot természetesen késleltette. Mennyivel jogosabb szemrehányással illethették volna Hollánt, ha a feleáron tett ajánlat fölött alapos tanulmányozás nélkül tért volna a napirendre! (L. erre nézve t. k. a P. N. 1869. jún. 9. sz.)

özönét zúdították reá és nevezetesen az elkerülhetetlen késedelmekről azt sejtették, hogy azokkal a vállalkozóktól anyagi előnyöket akarna kicsikarni. Hollán ama gyanúsítások ellen, a melyek nyilvánosságra kerültek, öntudatos méltósággal védekezett: de azokkal szemben, a melyek suttogva végezték az erkölcsi mérgezést, tehetetlenül állott.

A nagy Galeotto addig folytatta gyilkos mesterségét, a míg az Ó-Buda—újszónyi vasútra pályázó belga bankárok csakugyan komolyan vették a titkolódzva terjedő ocsmány híreket és Hollánnal szemben vesztegetési kísérletre vetemedtek, egy 40,000 forintnyi bankutalvány átküldésével, a mely az engedély elnyerésétől számítandó fél hónapra vált volna kifizetendővé.

Hollán az illetőket rögtön kitiltotta a ministeriumból és az esetet haladéktalanul bejelentette miniserének és a minister-tanácsnak, a kitől a tettesek irányában a bünyfenítő eljárásnak hivatalból való megindítását kérte, a mi meg is történt.

A közönség az egész esetről és a ministertanács határozatáról a hivatalos lap útján értesült, a mi azonban a Hollán ellen megindult hajsza korántsem szüntette meg. Bizonyos lapok az államtitkárt, a negyvenezer forintot és a belga bankárokat azontul is oly válogatott gonoszsággal szórták össze-vissza, hogy a közönség abból kénye-kedve szerint mindent kimagyarázhatott, csak azt az egyet nem, hogy az államtitkár kötelességét teljesítette. De egyúttal mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Hollán elleni rágalmak csak ürügyül szolgálnak annak a messzebb fekvő célnek a megközelítésére, a mely az összes kormány ellen bizalmatlansági szavazatnak a megérlelésében állott.¹

Hollán aközben is, hogy e lelki Golgotháját végigszenvette, rendíthetetlen odaadással dolgozott a vállaira neheződő nagy feladatok teljesítésén. Ernyedetlen tevékenysége gyümölcszeként még 1868-ban egymást követhették az alföldi, az északkeleti, az arad—temesvári és a keleti vasútra, majd 1869-ben a nyugati és a magyar gácsországi vasutakra vonatkozó törvények megalkotásai és ezek kapcsán csakhamar országszerte megindult az az addig példa nélkül állott vasútépítő munkásság, a mely hazánk vasúti hálózatát a legközelebbi pár év során közel 4000 kilométer vasúttal gazdagította.²

¹ Lásd a Pesti Napló 1870. évi április 1-ső számának vezércikkét a „Hollán-ügyről“.

² A szóban forgó korszak vasúti történetéről jó áttekintést nyújt *Dr. Mándi Lajos* jeles tanulmánya, a mely a kereskedelmi miniszterium „A hazai közmunka és közlekedési ügyek“ 1885. című hivatalos kiadványának „Vasutak“ című III. fejezetét alkotja. (174. lap.) Egyike ez ama korbeli kevés dolgozatoknak, a mely a kérdést elfogulatlanul tárgyalja.

Államtitkári teendőinek mintegy betetőzéseül még az országgyűlés, majd az O. M. G. E. előtt tartott beszédeiben igazolta a kormány addigi vasúti politikáját¹ és miután végrehajtotta volt a kiegyezés után reá háramlott feladatok legfontosabbját és vasúthálózatunk nemzeti érdekeinknek megfelelő vonalozását biztosította, 1870 tavaszán, miniszterével együtt, visszalépett tövises állásából, a melyben a zilált közviszonyok miatt legüdvösebb törekvései sem találhattak általános méltánylásra.

Közvetlenül távozása előtt még egyszer alkalma nyílt hazánkat — most már véglegesen — megvédeni attól, hogy a Keletre vezető világforgalom fővárosunkat elkerülje.²

A török kormány ugyanis a végből, hogy Boszniát szorosabban Törökországhoz fűzze, a báró Hirsch vasúti vállalkozóval kötött szerződésben — a ki viszont a déli vasúttal volt szorosabb összeköttetésben — vasutainak fővonalát Konstantinápolyból Szófián és Szarajevon át a határszélünkön fekvő Novi-ig kívánta elvezetni, a honnan az aránylag rövid úton a szab. déli vasúttársaság vonalaihoz csatlakozhatott volna. Ehhez a tervhez a török kormány már meg is nyerte báró Beust külügyminister hozzájárulását. Gróf Andrassy akkori miniszterelnökünk az ügyet 1870 elején egy Ő felsége elnökelete alatt tartott koronatanács elé vitte, a melyre Hollánt is meghívták. Az ő előterjesztésének köszönhető, hogy a koronatanács ezt a tervet eljettette és hogy diplomáciaiánk e helyett azontul a török hálózatnak Budapesten és Belgrádon át való csatlakozására törekedett.

Hollán még ugyanazon év őszén gróf Andrassy oldalán elfoglalta a honvédelmi ministerium államtitkári állását. Andrassy, a kit már miniszterelnöki teendői is igen lefoglaltak, második tárczája részére egyaránt buzgó és illetékes munkatársat talált Hollánban, a ki az ő teljes bizalmát bírta. Abban a rövid két évben, mialatt Hollán ez államtitkárságot viselte, a honvédség fejlesztése jóval előbbre haladt. Többek között a Ludovika Akadémia szervezése szintén ebbe az időközbe esett.

Andrassy gróf, a ki 1871 végén a külügyministeri székben Beust utódjává lett, feltűnést keltett melegséggel bucsúzott el Hollántól, a kit Ő Felségének a honvédelmi ministerségre utódjául ajánlott, de kinevezése elmaradt, mert az új miniszterelnök — Lónyay — a honvédelmi tárczát szintén magának tartotta fönn.³

¹ Lásd a Pesti Napló 1870. évi január 27.; febr. 2.; márcz. 9., 10. és 11. számait.

² Hollán szóbeli közlése nyomán.

³ Lásd t. k. *Lederer Béla* „Gróf Andrassy Gy. Beszédei“ cz. műve II. kötetének 538. lapját.

Hollán a honvédelmi államtitkári állásból 1872 végén vált meg. Ez állásban szerzett érdemeit Ő Felsége még az 1871. évi őszi hadgyakorlatok után legfelsőbb elismerésére méltatta és őt állásának elhagyásakor a Lipót-rend adományozásával is kitüntette.

Azontúl pár évig mint egyszerű képviselő vett részt a törvényhozásban.

A közviszonyok azalatt mindinkább elborultak, az állami háztartásunkban mutatkozó zavarok az alkotmányos életünk hajnalán uralkodott reményeket lelohasztották, a jövőnkbe vetett bizalom teljességét a levertség általános érzése váltotta fel. Állami életünk megszilárdítására minden téren évtizedek mulasztásait kellett pótolnunk, de az ezzel járó anyagi áldozatok túllépték nemzetünk akkori teherviselő képességét: a deficit rohamosan emelkedett.

Állapotaink képe annál aggasztóbbnak mutatkozott, mert az országot a hetvenes évek elejének rossz termései különben is megviselték és mert az 1873-ban Bécsben katasztrófaszerűen lesújtott közgazdasági válság ólomsúlyként nehezedett mireánk is. Legkinosabb feltűnést azok az áldozatok keltettek, a melyeket új vasútaink kamatbiztosítása okozott; mert az e czímen fizetendő összegek egymagukban is hatalmas — kerekszámban 15 milliós — tétellel terhelték az állami költségvetést, holott a külföldi vasutak jövedelmezősége után következtetve, azt lehetett remélni, hogy kamatjaik pótlása mérsékeltebb áldozatokat fog az országtól követelni.

Csakhamar általánosan használt jelszóvá vált az az állítás, hogy pénzügyi zavaraink főoka a kamatbiztosítással épült sok vasút, és ehhez képest keserű szemrehányásokkal illették mindazokat, a kik vasutaink megalkotásában közreműködtek: a hajsza különösen Hollán ellen, a kiből ország-világ vasúthálózatunk megalapítóját tudta, ujult erővel megindult.

Az ügyet elmérgesítette az európai tőzsdéken vasutaink alapítása idején felburjánzott visszaéléseknek a hazai építéseink körül való jelentkezése is. Ismeretes, hogy bizonyos tőzsdei hősök leleményessége mennyire kihasználta a vasutak építéséhez szükséges nagy tőkék megmozdulását és hogy ezek szereplései az európai vasútügy történetének nem egy sötét lapját kitöltik. Nem maradt tőlük megkímélve egyetlen állam sem: kifogyhatatlan találékonyságukkal még az ősidőktől fogva mintaszerű közigazgatással rendelkező Poroszországban is sikerült eredményekre jutniok.

¹ Lásd ezekre nézve t. k. *Wenzel Gusztáv* következő értekezését: „Az európai vasúti ügy fejleményei és eredményei“. Budapest (1882.) A. M. T. Ak. kiadványa. (47. lap.)

Hazánkban a legszomorúbb nevezetességre a keleti vasút építésének fővállalkozója, a londoni Waring-czég jutott, habár ez inkább csak palástjával szolgált csendes üzlettársának, Hirsch bárónak, a kinek megbízottai itt kísérleteztek azzal az új fogással,¹ a melyet azután a török hálózat építésekor nagy arányokban értékesítettek. Vasutaink körül ezek a szédelgések, felügyelő közegeink ébersége miatt, aránylag mérsékeltőbb pusztításokat okoztak ugyan, mint egyebütt: de a vasútépítések nyomában kelt depressióhoz szintén hozzájárultak.

Az építések költségei különben általában megnövekedtek a nagy kereslet miatt, a melyet a világszerte foganatosított nagy építések mind az anyag, mind a személyzet dolgában létrehoztak, és az akkori tapasztalatok alapján előre nem látható nagy nehézségek következtében, a melyeket főleg az erdélyi vonalakon szokatlanul nagy mértékben beállott talajszűszások okoztak.

A felmerült pénzügyi bajokat az is fokozta, hogy új vasutainkat a költségek apasztására kezdetben csak a legsürgősebb szükségletekhez képest építették, a minek következtében a forgalomnak való átadásuk után többeknél újabb költséges beruházások szüksége mutatkozott.

A pénzügyi nehézségekből eredő bajok igazolni látszottak azokat a vádakot, a melyekkel Hollánt és az egész akkori kormányt a pangás korszakában elhalmazták, hogy t. i. alapos előkészületek és kellő belátás nélkül, könnyelműen indították meg a vasutak építését, hogy az állam érdekeit a kamatbiztosítások megadásakor legendóképpen meg nem óvták: sőt kimondották rájuk azt is, hogy a vasutak magasabb közgazdasági jelentőségük felől sejtelmők sem volt.

Ha azonban vasutaink ama legelső korszakát nem azzal az elfogultsággal ítéljük meg, a mely a pillanatnyi benyomásokkal jár és a mely a politikai szenvedélyek hullámozásaitól, valamint a szereplő egyéniségek iránt táplált személyes érzelmektől elválaszthatatlan, hanem az évtizedek múlásával megtisztult magasabb nézőpontra emelkedve bíráljuk meg ama nagy idők eseményeit: akkor el kell ismernünk, hogy Hollán és munkatársai feladataik

¹ A vasutakat akkor az ú. n. fővállalkozó világszerte a vonalhosszúságra értett átlagos egységáron építették. A szóban forgó fogás abból állott, a vasút könnyű szakaszait — a könnyű és nehéz szakaszok átlagos áráért — nagy nyereséggel kiépíteni, a nehéz szakaszokat pedig kiépítetlenül hátrahagyni. A keleti vasút ügyeit az országgyűlés megbízásából a képviselőház pénzügyi és vasúti bizottságai 1873 és 1875 között részletesen megvizsgálták és eljárásokról kimerítő jelentéseket terjesztettek a ház elé. Lásd ezekben Hollán Ernő válaszát a 27—55. lapokon, továbbá Thommen Achilles volt vasútépítési igazgató nyilatkozatát a 93—135. lapokon, mint a melyek a keleti vasút dolgait teljesen megvilágítják.

színvonalán állottak és hogy erélyes cselekvésükkel joggal számíthattak a nemzet hálájára.

Elsőben a más államok statisztikájával való összehasonlítás azt bizonyítja, hogy az építéskor legyőzendő nehézségeket és a pénzbeszerzés drágaságát¹ tekintve, vasutaink korántsem mondhatók az általánosnál költségesebbeknek. A bajok sem a kamatbiztosítás rendszeréből, hanem onnan származtak, hogy az új vasutak jövedelmei alig járultak hozzá tőkékük kamatozásához. A jövedelmezőségükben való csalódás pedig részben onnan eredt, mert új vasutaink az őket tápláló hozzávezető utak és mellékvasutak hiányában csakis saját szűkebb területeik forgalmát közvetíthették, és mert az új szakaszok jobbra idegen — szinte ellenséges indulatú — régi vasutak közé voltak beékelődve. Az alkotmányos korszak kezdetén épült hálózat ezért még nem volt kész műnek tekinthető és ilyenül elbirálható. Nemcsak kiegészítésekre és hozzávezető közlekedő erekre szorult, hogy jövedelmezőség tekintetében megfelelhessen: hanem az is szükséges volt, hogy régi vasutaink nemzeti érdekeink részére szintén meghódítasanak.

De mindezekre a kiegyezés utáni első kormánynak nemcsak ideje nem jutott, hanem arra a tömérdek egyéb alkotások életrekelte és az elkeseredett parlamenti harcok közepett, elegendő nyugalommal sem rendelkezett. Első alkotmányos kormánynak csakis a feladata, hogy mielőbb teljesítse a nemzet akaratának pártkülönbség nélkül és elemi erővel történt megnyilatkozását, a mely bizonyára elsodorta volna mindazokat, a kik annak útjába állottak volna.

Az volt a feladata, hogy hazánkat mielőbb ellássa a lehető legtökéletesebb vasúti hálózattal, a mely a nemzet szellemi és anyagi életének gyors löktetését előidézzé és az ország legtávolabb határszéleit is erős kapcsolatokkal hazánk szívéhez kösse.

Ennek a feladatnak azok a férfiak, a kik ez ügyeket intézték, élükön Hollánnál, az adott körülmények között a legjobban és bámulatosan rövid idő alatt megfeleltek: a tőlük megindított munka betetözése már a következő kormányokra hátrahagyott, a melyek azt, kivált a pártszenvédélyeknek a fúzió utáni lecsendesedéséből merített erővel, csakugyan elismerésre méltóan végrehajtották.

A vasúti hálózat megalkotása különben sem volt pusztán jövedelmezősége alapján megítélendő, hanem annak a közvetett haszonnak szempontjából is, a melyet az hazánk további fejlődésére gyakorolt.

¹ Az új magyar vasutak emmissionalis cursusa 7-3—8% között volt, a megelőző osztrák concessiók felérték 10%-kal.

És e tekintetben elvitatni nem lehet, hogy nagy elmaradottságunkból való gyors kibontakozásunkat, anyagi és szellemi téren való rohamos haladásunkat, a legfőbb mértékben a közforgalom — vasutaink nyújtotta — megkönnyítésének és meggyorsításának köszönhetjük, és hogy bár vasutaink emelték államháztartásunk terheit: másfelől nemzetünk adózó képességének fokozásával sokkal nagyobb arányban emelték az állami szükségletek fedezésének a lehetőségét.

Azt sem lehet tagadni, hogy azok a nagy tőkék, a melyek vasutaink építése folyamán az országban szétáradtak, dúsan megtermékenyítették gazdasági életünket és hogy a keletkezett vasutak nemzeti vagyónukat, pusztán ingatlanaink értékében is, szinte megszámlálhatatlan milliókkal emelték.

A sors jóvoltából Hollán megérhette ernyedetlen munkásságának jótékony hatásait is és megérhette az eszmék bekövetkezett fordulását, a mely annyi méltatlan támadás után élete leggyümölcsözőbb éveinek az elismerés pálmáját nyújtotta.

Az országgyűlésnek Hollán 1876 elejéig volt tagja, miközben a delegációba is kiküldötték, a hol katonai ügyekben több ízben felszólalt. Parlamenti munkásságának akkor szakadt vége, a mikor Ő Felsége őt, a ki a honvédség szervezésekor abba mint szabadságolt állományú ezredes belépett, soron kívül tábornokká, majd a székesfehérvári kerület parancsnokává nevezte ki. Itt érte őt 1881-ben altábornaggyá történt előléptetése.

Kiváló szolgálatainak elismeréseül Ő Felsége Hollánt, 1886-ban történt nyugalomba vonulásakor, valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki, majd a főrendiház tagjává való kinevezésével kitüntette.

Utóbbi minőségében 1888-ban a véderővita alkalmából, majd 1894-ben a polgári házasság ügyében mondott beszédeivel aratott sikereket.

Akadémiánk azzal ismerte el Hollán elévülhetetlen érdemeit, hogy 1872-ben tiszteleti tagjául, 1892-ben pedig igazgató tanácsának tagjává választotta.

* * *

A Hollán Ernőről alkotott kép hiányos maradna, ha nem emlékezném meg boldog családi életéről: az ő meleg otthonáról, a melyből viszontagságos élete küzdelmeihez erőt és ösztönzést merített.

Még 1854-ben vezette oltárhoz a Dunántúl egyik legelőkelőbb családjának sarjadékát, Békássy Imrének, Vasvármegye hajdani első alispánja és pozsonyi követének széplelkű leányát Antóniát, a ki élete fogytaig szerető és szeretett hűséges hitvesévé, házának ékességévé és méltó úrasszonyává, a szó leg-

nemesebb értelmében vett feleségévé vált. A ki keserű óráiban vigasztaló támasza, sikereiben gyönyörködő osztályosa volt; — a ki minden törekvését lelkes érdeklődéssel kísérte és finom női tapintatával legmeghittebb barátja és tanácsosa lón.

Az ég nem áldotta meg frigyüket gyermekekkel: de kárpótolta őket szerető rokonokkal, a kiket szülői bensőséggel ölelhettek magukhoz. Negyvenhat hosszú évet éltek együtt és egymásnak; — nemes lelkeik szinte elválaszthatatlanul összeforrtak.

Ám az ókor regéi nem ujultak meg és csak a férj élete szálát szakította szét a végzet, hosszas szenvedések után 1900. évi május 28-án.

Megtört özvegye, a ki addig a magyar társadalom egyik dísze, a közjótékonyágnak egyik érdemdús vezetője volt, halála után teljesen visszavonult a világtól és hátralévő napjait egyedül tölti gyermekkori otthonában.

A Békássyak családi kápolnájához vezető suttagó fason a bánatos nő nap-nap után elzarándokol férje sírhelyéhez; szerető rajongással úzi nemes párjának kultuszát és várja a pillanatot, a mely vele majdan újra összeköti. . .

Az Akadémia babérijával koszorúzza Hollán Ernő emlékét, a ki nemzeti érdekeink önfeláldozó harcosa volt, és hazai vasúthálózatunknak Széchenyi szellemében való megalapításával, nevét érteljes vonásokkal véste be a modern Magyarország képébe.

Az ősi szellem.

(Az 1902. május 11-iki közülésen előadta *Kozma Andor* l. t.)

Nemzeti nagy multunk óceán mögöttünk,
 Kopár kis jelennek partján kikötöttünk.
 Mennyi vad viharzás hányta, tépte gályánk!
 Mégis, ős erővel minden bajt megállánk.
 Végre itt van a part: a jelen, e próza! —
 S im, ez őserönket munkára aprózta.
 Viharokban verve vérünk annyi ömlék,
 Hogy pirosra festé bős habok özönjét.
 Most csupán verejtek ül ki homlokunkra
 S már ez is lecsüggeszt; akadoz' a munka —
 És mihelyt bajunk sok, de kevés a pénzünk,
 Ős szokás az ősök lelkeit idéznünk.

— Honfoglaló Árpád, hősi apánk, hol vagy?
 Tekints fiadra, szorultságunk oly nagy!
 — Szent István királyunk, apostoli bölesünk,
 Segíts meg, ne engedd, hogy örök gyászt öltünk!
 — Seregekből fejfel kitünő Szent László!
 — Nagy Lajos, te trónrul négy tengerre látszó!
 — Hős Hunyadi János, Igazságos Mátyás,
 Értetek is hányszor eped a kiáltás.
 — Bocskay és Bethlen, Rákóczy, Bercsényi —
 S mind multbéli hősök, hazánk szemefényi
 Ébredjetek! . . . Kelj föl ősi magyar szellem
 Szürke új világunk ezer baja ellen!

Hallom, egyre hallom ez esengő hangot.
 Ó, ha zúgna, mint a félrevert harangok,
 Hiván hadi vészben véres viadalra,
 Elszánt nagy merésre, büszke diadalra,
 Vagy hős néphez illő nagyszerű halálra:
 Béna kétkedésem szárnyas hitre válna
 S míg a rémes érczhang zúgva kongna-bongna,
 Lelkem bús hevében mennyekig csapongna! . . .
 De nem ilyen hang a szaporán esengő,
 Csak csilingel egyre, mint a csacska csengő,
 Észnek, áhíthatnak esőpp zamatja nélkül.
 Ily szellemhíváson komoly szív nem épül.
 Így a csüggedt gyöngé szólogat szerencsét
 S megszokott szavában nincs se hit, se fenség.
 Hallom s megsokallom . . . Képzetelem játszik
 S mi valószínűtlen színvalónak látszik:
 Magyar ősi szellem a hívást megunja,
 Hajlik — szeretetből! — irtó erős gúnyra.
 S nem hiába már a Jelen kiáltása,
 A Mult mozdulóban az örök hívásra.
 Ím, hogy szaván fogja az érte sohajtót,
 Testet ölt, megindul, belőki az ajtót
 S itt az ősi szellem:

„Hívtál — megjelentem.

Mondd, miben segítsek — s kész vagyok rá menten!”

A jelen magyarja megdöbbenve nézi:
 Ős öles alakja olyan zord vitézi!
 Ércz sisakja ormán háromszínű kócsag,
 Vasrostélya résén dörg elé a szó csak.
 Kaczagány párducsonak karmai vas mellén
 Összekapcsolódnak, szirt nyakát ölelvén;

Csupa zörgő pánczél fedi őt alább is,
 Vaskeztyüben a kéz, vaspántos a láb is ;
 Sarkantyuja hosszú hármás aczél túske,
 Jó, hogy paripába, — nem, hogy összeüsse.
 Csipején csügg súlyos sarokverő szablya ;
 Markolatán jobbja, pajzsot emel balja.
 Így áll ott, miként az ősi erő tornya.

A ki felidézte egészen másforma.
 Feje addig ér csak, mint amannak válla,
 Alig fedi búbját ritkás hajaszála.
 Gonddal ápolt bajsza rávall a kötöre,
 Szoba-levegőtül sápatag a bőre.
 Kissé inezi-fincezi, nyaka hosszú, vékony,
 Tán gerinceze nincs is, annyira hajlékony.
 Keményített gallér, szép selyemnyakkendő,
 Fényes czipellőben lába lingő-lengő,
 Bö plundrában hajtja oda-ide testét,
 Csupa kényelmesség s csupa idegesség.

Ím, így állnak szemben. Oroszlán és macska ;
 Bérczrül hasadt kőszirt s lecsiszolt szobrocška ;
 Költészet és próza ; Mult s Jelen, ök ketten.
 És az ős ismétli újra :

„Hívtál — jöttem,
 Mondd hát, mint segítsek ? Ne bámulj már !
 Kezdjük.“

S szól az : legelőbb is vedd le a vaskeztyűd,
 Hogy a mihez nyulsz majd, foghasd ügyesebben.
 Nézd itt állam-gépem. Hiba esett ebben,
 Pedig vajmi drága sokszerű szerkesztmény,
 Működtetni rendben alig bírom ezt én.
 Száz kereke, srófja, hajtója és féke,
 Szívója, dugója, csapja és kelléke,
 Minden egyes résznek más a csinja-binja,
 Kenő-fenő írja, kezelési kinja.
 Csak egy csöpp tévesztés, nem is tudjuk hol, mi ? —
 S megszűnik egyszerre zúgni, zakatolni.
 Máskor meg, ha bomlik valami szelepje,
 Üres zajjal nyargal, mint a rossz kereplye.
 Nincs ily fura gép több az egész világon,
 Segits ős, hogy eztán minden összvájon.

Homlokát a zord ős gyötrött ránczba vonja.
 Hogy felfogja a szót nagy a buzgó gondja

Hallja is mind egyig, feszülten figyelvén,
De haj! sok lesiklik a pánczélos elmén
S bele nem furódik.

— „Ám lássuk a gépet!“

S látja, vizsgálgatja s zavartan elképed.
— „Akárki csinálta, roppant mesterség ez!“
Fogja itt is, ott is, de semmit se végez.
A pajzsot, a keztyűt zörrentve lehányja,
Aggatja még mindig párducz kaczagánya;
Oda dobja azt is, old egyet a vérten,
Vesződik, vesződik — s vállat von;

— „Nem értem!“

„Ily masina nem volt még az én időmben
S így, ha más bajod nincs“ —

— Dehogy nincs, van bőven.

— „Akkor hamar mondj mást, mert ha már megjöttem,
Ne menjek el innen úgy, hogy mit se' tettem,“

S az új magyar sóhajt: — A közgazdaságban
Válságosan teng, pang valamennyi ág van.
S épp a mi legfőbb, épp a földmivesség,
Úgy áll, nincs ki láttán kétségbe ne esnék.
Az ős közbe mordul: „henyél a jobbágység,
Hajdút a nyakára, kár annak a lágység!“
— Dehogy, tisztelt ősöm, jobbágy nincsen rég már.
Hanem sok nagy kérdés a körmömre ég már:
Termelés, fogyasztás, tagosítás, hitel,
Szállítási díjak, vámügyek, kivitel.
Határidő-üzlet, nagy költség, rossz áruk...
Charibdissek s Scyllák... Eszem belefáradt
A nagy töprengésbe: mit tegyek és mit ne,
Hogy a magyar földre megint jobb nap sütné?
Tenni köll, de úgy, hogy javítsak s ne ártsak,
Be nagy hasznát venném az ősi tanácsnak!

Az ős szellem szinte meggörnyed a gondtól,
A míg sok új bajt hall s jó tanácsot fontol.
Végre megfontolván, a mit hallott, hosszan,
Kivallja:

„Manapság temérdek új rossz van
A földmivelésben, melyet nem esmérek.
Ebben mit segítek?... Hagyjuk, más bajt kérek“.

— Gyáripárom gyöngé, kisipárom gyöngé,
A kereskedésem beszédül a tönkbe.
Hiányzik a tőke, hiányzik a munka
S társadalmi kérdés szakad a nyakunkba.

Javak alig vannak s mégis, megoszlásuk
Épp oly szakadást szül itt, mint bárhol másutt.
Vagyonos osztályról szó alig lehet még,
De gyűlöli már is mind, a ki ehetnék.
S nagy tömeg ehetnék s nincs neki mit enni,
Terjed a szegénység, gátja sehol semmi.
Szörnyen szomorú a gazdasági mérleg,
Pérez köllene, sok pénz s honnan vegyem, kérek! —

De már az ős erre vág segítő arcot :
„Hát az ó-budai zsidókra vess sarcot!” . . .
— Sajna, ősöm, most már nem megy az efféle
S még ha tehetném is, mit érnék el véle?
Hisz ma meg se kottyán néhány ezer dénár.“ —

Boszus az ős :

„Ej hát ezt sem értem én már?
Avvagy nincsenek már izmaeliták sem?”
— Annyi sincs belőlük, mint egy szemnyi mákszem. —
„S görög kalmár” . . .

— Az sincs.

„S pénz köll mindenáron? —
Úgy tán néhány várost s várat a határon
Egyéb segítséget már nem tudok ennél:
A lengyel királynak zálogba engednél?”
— De lengyel király sincs.

„Az sincs? Még ki van hát,
Pénzenincs magyarra a ki hullat mannát?”
— Pénzpiacok vannak, börze nevezetjük,
Közkölsőneinket már ott jegyeztetjük.
Vannak bankcsoportok, árfolyamok, renték . . .
Ily szavak szédítik az ősi leventét,
Rácsap az asztalra :

— „Elég ebből, hallgass!

Ez is szövevényes, érthetlen s unalmas.
Mennyi száraz új szót szórtok ez új korban.
S annyi báj sincs bennük, mint a fűrészporban.
Magad se tudod tán : mit tesz valamennyi.
S én tudjam? Ezért köll nékem megjelenni?
Kedvem volna csúnyán összeszidni téged,
Mit kérsz új dologban östől segítséget?
Csak úgy segíthetek, ha olyan bajod van.
Melyhez tudok én is, magadnál is jobban.“

Megszeppenve hallgat a jelen magyarja,
Az ős szellem feddő hangja megzavarja,

Aja-baja van még ezerféle fajta —
 S ha az sem segíthet, ki segítsen rajta?
 Még fölpanaszolná, hogy a tudományban
 A világ mily nagy lett s honn mennyi hiány van!
 Hogy a művészetben hol vannak már mások
 S mily gyérek a méltó honi alkotások!
 Hogy a dicsőn kezdett szent irodalomban
 Czégérező hűhó divat egyre jobban.
 S millió betű révén terjed ez a kórság,
 Táplálja a hernyót, hervasztja a rózsát.
 S ezt erőnek mondják!... Immár minden téren
 Győz az öndicséret, bukik a szemérem.
 Nincs komoly bírálat, a ki bírja, marja,
 Lärmás hazugságot dicspalást takarja,
 Nagyok, a kik durván élétolakosznak;
 Nincs igaz mértéke se jónak, se rossznak.
 Belső becse semmi sok felfujt sikernek,
 Vakmerő kalózok jobbakat levernek —
 S ily kavarodásban a közönség végül
 Lehurrog ész nélkül s éljenez sziv nélkül.
 Jelen magyarjának mind e panasz ajkán,
 Hisz úgy sejtí, épp ez a legnagyobb baj tán,
 Ez erkölesi mótely. De meg minek vallja?
 Szert az ősz hogy tudna ilyen modern bajra?
 Ám az türelmetlen:

„Szólj hát!“ — Végre bölcsen...

Ennyt mond csak: — baj van, nagy baj van az erkölcsben!

— „Hitvány és te tűröd? — az ősz szinte robban
 S megvető dühében felmagosul jobban —
 — Tűröd tehetetlen panasz puha ágyán
 Értem sóhajtozva gyermekeken gyáván!
 Tűröd az erkölcsön a csorbát, a foltot...
 Mi a fundamentum, mi tart falat, boltot,
 Hogyha nem az erkölcs? S tűröd, hogy ez romlik?
 S nem félsz, hogy egy bús nap minden összeomlik?
 Ki innen! Ölts fegyvert, ne tétovázz, gyorsan!
 Hitvány, ki harez nélkül sír csak silány sorsban.
 Paripát nyergeltess, magamnak is egyet,
 Kapjunk lóra! s rajta, neki völgynek-hegynek!
 Neki a világnak: védni igazságot.
 Menteni erkölcsöt, büntetni gázságot.
 Hívjunk harcra minden romlott szívű rontót:
 Birtokháborítót, sarczolót, vérontót,
 Hitetlent, sátánnal titkon czimborálót,

Hamispézn-verőben ál arany-csinálót,
 Alakos bűbájost, becestelen paráznát —
 Hívjuk ki, öljük meg, égessük le házát!
 Bár tíz bástya védje és hegyormi várfal,
 Járjunk a czudarság teste-lelkin által!
 Föl, fegyverre! lóra! Ne remegj, induljunk,
 Az erkölcsrontók közt rettentően duljunk!“

Az ős szellem úgy dörg, hogy az utód reszket —
 Mit, ő harcra szálljon? hisz a harczon veszthet!
 Hisz az ősök lelkét ő nem azért hija,
 Hogy a nagy bajt, vész közt, ő maga is vija.
 Óh nem! Ama rontók roppant nagy hatalmak.
 Óh nem! A fejével ő nem ront a falnak
 S mit az ős ajánlott, az a harci mód is
 Nagyon don-quijote-os, nevetséges, ósdis.
 — Igen tisztelt ősöm, bocsánatot kérek,
 De a romlásirtó harcra rá nem érek.
 S nem is igen lenne értelme és czélja, —
 Gyöngye fegyver már ma hős időd aczélja.
 Ma ismétlő puská járja s Maxim-ágyú,
 Ki neki hajt ennek vakmerőn, az bárgyú!

Felkaczag a szellem, gúnynyal hahotázva,
 Gyöngye új magyarnak reng belé a háza —
 S szól süvöltve jobban a viharzó vésznel:
 — „Úgy hát léha ajkkal minek is idéztél.
 Mint segítek rajtad? Nincs rá semmi módom,
 Más az új világod s más enyém, az ódon.
 Építők a régít hősi nyers erőre,
 Százezer furfanggal tör az új előre.
 Én az én időmben jól állék a gáton,
 Te a magadéban szédülsz kis barátom.
 Én méltó valék az ősi feladatra,
 Te se légy az újra gyámolatlan, gyatra!
 Én az én időmnek voltam büszke.hőse,
 Te is légy az újnak ügyesen erőse.
 Rám is tört ezer baj s vagy magam leküzdém, —
 Vagy kiálltam kinját, nem nyafogva, büszkén.
 Te se fakadj riva akármennyi bajt láss,
 Küzdj, — vagy tűrj, ez is szebb, mint multba sohajtás.
 Én valék a multnak, légy te jelen bátra,
 Mindhiába pislogsz ijedezve hátra.
 Ha új kátyú fog meg, sose húz ki multad,
 Egy segít, ha dolgoz buzgón megtanultad —
 S végzed küzdve, győzve, okosan, serényen,

Új erőre kapva példás ős erényen,
 De mi mult örökre, soh'sem esdve vissza,
 Csodát nem remélve, csak magadba' bizva :
 Nem velem dicsekve renyhén és kevélyen,
 De korodnak minden titkát érte mélyen.
 Jaj, ha létjogodnak csupán engem nézel,
 Ha új létesatákra ős lelket idézel !
 Hogy rád a hanyatlás bélyegét ne süssék,
 Nem ős, új szellemre van nálad ma szükség !
 Új szellemre, milyet a sirban is áldott
 Legnagyobb magyarnak lángelméje álmodt,
 Napnyugatra nézván szent irigykedéssel :
 — Népem, kelet népe, hát te meddig késel ?
 Új szellemre s nemcsak hiú külső mázra ;
 Idegen ne adja, csak tette példázza !
 Új szellemre, a mely lelkedből lelkedzik,
 Új tehetségképen benned gyökeredzik,
 Ezt ne várd az égtől s ne kérd ezt is kölesön,
 Teremtsd meg magadban, hogy téged betöltsön.
 Új tudás, új munka, új erkölcs e lélek —
 S magam is, javadra, ebben újra élek.
 A mi örök bennem : fajtánk nagy rejtelme,
 A magyar hév — éled új időkre kelve
 S mint amaz új szellem dicső ihletése
 Ragad honépítő alkotó merésre. —
 Új szellem ! Új szellem ! Tárd ki kebled annak !
 Új időknék árján új eszmék rohannak,
 Új munka hatalmán zsendülnek és nőnek
 Felséges reményi a magyar jövőnek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály negyedik ülése.

1902. április 7-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, *az illető osztályból*: Bartal Antal, Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József r. tt.; Badics Ferencz, Bayer József, Berczik Árpád, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Lehr Albert, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt.; Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

74. LEHR ALBERT l. t. fölolvassa „A magam“ -ról írt értekezésének második befejező részét.

75. GYOMLAY GYULA l. t. „Bölcs Leo hitelességéről“ értekezik. — Birálatra adatik.

76. KÉGL SÁNDOR, mint vendég, bemutatja „Szenaji és a perzsa vallásos költészet“ című értekezését. — Birálatra adatik.

77. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁC r. és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1902. április 14-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, *az illető osztályból*: Forster Gyula t. t.; Czobor Béla, Földes Béla, Hampel József, Hegedűs Sándor, Kautz Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Nagy Gyula, Óváry Lipót l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t.; Katona Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

78. CZOBOR BÉLA r. t. felolvassa „Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban“ című dolgozatát.

79. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CZOBOR BÉLA r. és FINÁCZY ERNŐ l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1902. április 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, *az illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hógyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel

Béla, Liphay Sándor, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt.; Bugarszky István, Ilosvay Lajos, Istvánffy Gyula, Jendrassik Ernő, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

80. RÉTHY MÓR r. t.: „Az actio elvéről és az elvek azon osztályairól, melyhez tartozik“. (Székfoglaló.)

81. ISTVÁNFY GYULA l. t.: „A szőlő fakó rothadásáról“. (Székfoglaló.)

82. JENDRÁSSIK ERNŐ l. t.: „Adatok az öröklés tanához“.

83. SCHILBERSZKY KÁROLY részéről: „A Hedychium Gardnerianum virágáról“; előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor l. t.

84. TELLYESNICZKY KÁLMÁN részéről: „A sejttag szerkezetének kérdéséhez“; előterjeszti Thanoffer Lajos r. t.

85. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és ISTVÁNFY GYULA l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1902. április 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: b. Nyáry Jenő t. t.; Csánki Dezső, Czobor Béla, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilády Áron, Than Károly, Thanoffer Lajos r. tt.; Bókay Árpád, Genersich Antal, Gyomlay Gyula, Ilosvay Lajos, Jendrassik Ernő, Katona Lajos, Kétly Károly, Korányi Frigyes, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schönherr Gyula, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

86. Elnök úr megnyitja az ülést s a b. Wodianer-jutalom szabályzata értelmében átnyújtja a jutalmakat, meleg szavak kíséretében. SÁRKÁNY GÁBOR munkácsi igazgató-tanító s KONDOR FERENCZ halmosi tanító uraknak, kik is meghatottan mondanak köszönetet a személyeket ért kitüntetésért.

87. KÉTLY KÁROLY l. t. emlékbeszédet tart Laufenuer Károly l. t. felett. — Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

88. Olvastatik özv. TISZA KÁLMÁNNÉ levele, melyben az Akadémiának köszönetet mond a gyászában tanúsított részvétért.

89. A bécsi cs. tud. Akadémia megküldi a védnöke, Rainer főherczeg Ó Fensége tiszteletére vetett emlékérem egy példányát. — Köszönettel vétetik.

90. A londoni Royal Society folyó évi márczius 19-ről kelt köriratában értesíti a szövetségbe lépett akadémiaikat, hogy 1902. év január 1-én átvette az ügyek vezetését, s fölhívja a M. Tud. Akadémiát: nevezné meg az 1902-1904-iki időszakra képviselőit s közölné véleményét a Marey-bizottság indítványairól. — A M. Tud. Akadémia képviselőire ismét THAN KÁROLY és GOLDZIHNER IGNÁCZ r. tagok kéretnek föl, a Marey-bizottság indítványára nézve pedig elfogadjatik a III. osztály előzetesen kikért véleménye, mely szerint ezen indítványok, jelen alakjukban, nem alkalmasak végleges határozat hozatalára. A Marey-bizottság fölkérendő lenne, hogy a homályos kérdések megvilágítására a

Marey-intézetéről részletes tervezetet terjesztene az Akadémiák szövetségé elé.

91. Az Orientalisták ez idei hamburgi congressusára, az I. osztály javaslata értelmében, VÁMBÉRY ÁRMEN t. és GOLDZIEHER IGNÁCZ r. tagok kéretnek föl képviselőkül; a hanói congressusra Indo-Chinában, a nagy távolság miatt, a M. T. Akadémia nem küld képviselőket, miről a két congressus értesítettet fog.

92. A főtítkár bemutatja a tagsági kijelöléseket az 1902. évi tagválasztásra. — Tudomásul vétetik.

93. Az I. és a II. osztály előterjeszti véleményes jelentését a Bródy-jutalom ügyrendi szabályzatára nézve. Az I. osztály ugyanis az Alapító hozzájárulásával indítványozza, hogy: „Valahányszor az Akadémia az alapítvány három évi kamatait sem az ezen időn belül nyomtatásban megjelent valamely irodalmi munkának, sem publicistikai általános hírlapírói működés megjutalmazására fordíthatónak nem véli: a hateres korona fele a Magyar Írók Segélyegyletéé, másik fele a Hírlapírók Nyugdíjintézetéé lesz, s ez intézetek ez összeget, a melyben így részesülnek, ne mint alapítványt kezeljék, melynek csak kamatai kerülhetnének elosztás alá, hanem az egészet a szükséghez képest segélyezésekre szánják“. A II. osztály ellenben azt ajánlja, hogy a szabályzat eddigi szövege maradjon változatlanul. — Az Összes ülés 11 szóval 3 ellenében az I. osztály javaslatát fogadja el.

94. A főtítkár jelenti, hogy a Teleki-jutalomért pályázott, „A fekete czár“ című szomorújáték szerzője, GABÁNYI ÁRPÁD úr, szerzőségét igazolta s részére a 100 arany kiutalványoztatott. — Tudomásul vétetik.

95. Ajándékok a Széchenyi-múzeum számára: 1. Esztergom, Komárom, Nyitra, Nógrád, Sáros, Sopron és Tolna vármegyétől a levéltáraikban található Széchenyi iratok hiteles másolata. — 2. GR. SZÉCHEEYI BÉLA ig. és t. tagtól: Sz. — a „Selyemrül“ című mű munkájának kézírata. — 3. TASNER GEZÁ-tól: bold. édes anyja, özv. Tasner Antalné irományai között talált, Széchenyi közéleti működésére vonatkozó nyomtatványok, kéziratok, levelek, följegyzések, tervek stb.; köztük Széchenyi két dolgozatának, ú. m. „Néhány szó a legközelebbi Pest-Budai vízáradás körül“ eredeti fogalmazványa s a „Pesti Por és Sár“-nak elővázlata. — Köszönettel vétetnek.

96. GYULAI PÁL r. t. Költeményeinek legutóbbi diszkiadása egy példányát rendkívül gazdag diszkötésben az Akadémia könyvtárának ajándékozza. — Köszönettel vétetik.

97. Ajándékok a könyvtárnak: 1. Kőrösi József l. tagtól: Allgemeines statistisches Archiv. — 2. Schilberszky Károlytól: Monographie de la horticulture en Hongrie. — 3. Maszák Hugótól: a) Annals della Societat Rhaeto-Romanscha; b) A „Fögl-D'Engiadina“ 1867-i évfolyama. — 4. Lembergi közokt. tanácstól: 1900, 1901. évi jelentésének egy-egy példánya. — 5. Weinek Lászlótól: „Das Weltall“ 1902. márcziusi füzeté. — Köszönettel vétetnek.

98. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő, 148. sz. — Nyelvtudományi Közlemények, XXXII. köt., 1. füz. — Archaeologiai Értesítő, XXII. 2. füz. — MARGALITS EDE: Horvát történelmi Repertorium, II. köt. — Tudomásul vétetik.

99. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS r. és KÉTTY KÁROLY l. tagot kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1902. május 5-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: gr. Kuun Géza tt. — Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác. Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Négyesy László, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Czobor Béla, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

100. NÉMETHY GÉZA l. t. „Persius satiráinak új kiadását“ ismerteti.

101. SIMONYI ZSIGMOND l. t. „Szófejtések“ című értekezését olvassa föl.

102. Olvastatik Bornemisza László, Gömör-Kis-Hont vármegye alispánjának, mint a Tompa-szoborbizottság elnökének levele, a ki meghívja az Akadémiát Tompa Mihály rimaszombati szobrának június 4-én végbemenendő leleplezésére.

Ez ünnepélyre az Akadémia képviselőjére Lévy József r. és Négyesy László l. tt. kéretnek föl.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁDY ÁRON r. és ASBÓTH OSZKÁR l. tagokat kéri föl.

LXII. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1902. május 7-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt, jelen vannak: gr. Kuun Géza másodelnök; Joannovics György, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt.; Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinnyi József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedűs István, Katona Lajos, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Kürschák József, Márki Sándor, Nagy Gyula, Négyesy László, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. Bemutattatik a május 11-én tartandó ünnepies közülés programja, mely következőképen állapítottatott meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, GR. KUUN GÉZA akadémiai másodelnöktől;

b) Jelentés a M. Tud. Akadémia 1901. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtítkártól;

c) Hollán Ernő ig. és t. tag emlékezete, LIPHAY SÁNDOR r. tagtól;

d) Az ősi szellem, szatira KOZMA ANDOR l. tagtól.

2. Olvastatik a II. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalomra az 1895–1901. évkörben megjelent történettudományi munkák között CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ (III. köt. 1897), a Marczibányi-mellékjutalomra

pedig KÁROLYI ÁRPÁD munkája: „A korponai országgyűlés 1605-ben“ találatot legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Csánki Dezsőnek, a Marczibányi-jutalmat pedig Károlyi Árpádnak odaitéli.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1901. évi **Sámuel-díjra** HORGER ANTAL-nak „A halmágyi nyelvjárás-sziget“-ről írt tanulmányát (Nyelvtud. Közl. 31. köt.) ajánlja. — Elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Nádasdy-jutalomról**, mely szerint a díjat „Réka gyásza“ című elbeszélő költeménynek javasolja kiadni. — A javaslat elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből REGŐCZI EXNER Győző neve tünt elő.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-jutalomról**, mely szerint az 1898/1901. évkörben megjelent szépirodalmi művek közül KOZMA ANDOR „Szatirák“ (Budapest, 1898) című művét ajánlja utólagos jutalomra. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Br. Eötvös József életrajzára** kitűzött pályázatról. — A jutalom nem adatik ki, de a II. számú pályamunka esetleges átdolgozására az 1902. év vége tüzetik ki. Ha a szerző, a neki adandó utasítás szerint, a pályamunkát átdolgozza, a jutalom ki fog utalványoztatni.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Gorove-pályázatról**, mely szerint a jutalomra a II. számú pályamunkát ajánlja. — Az osztály javaslata elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből DR. JASZI OSZKÁR neve tünt elő.

8. Olvastatik az I. osztály jelentése az **Ipolyi-pályázatról**, mely szerint a pályázó munkát feltételesen jutalomra ajánlja. — Az osztály javaslata elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből DR. VARGHA DAMJÁN neve tünt elő.

9. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról**, mely szerint a munka megírásával MUNKÁCSI BERNÁT és KÖNÖS IENÁCS lev. tagok megbizandók. — Az osztály javaslata elfogadtatott.

10. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Román-Petre község pályázatáról**, mely szerint LÁNG MIHÁLY munkáját feltételesen jutalomra ajánlja. — Az osztály javaslata elfogadtatott.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1903-ban vigjátékok pályáznak, 1902. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Karátsonyi jutalomért** 1903-ban komoly drámai művek pályáznak, 1903. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán-jutalomért** 1903-ban Nagy Lajos korabeli színművek pályáznak, 1903. május 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-jutalomért** 1903-ban elbeszélő költemények pályáznak, 1903. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-alapból** 1902. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

16. Az I. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapból** „a magyar verses epikai költészet-történetére a XIX. század második felében“ hirdetessék pályázat, 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály javasolja, hogy a **Marczibányi-alapból** „az összehasonlító mondatanból veendő szerkezetek tárgyalására“ hirdetessék pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

18. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Pesti Magyar Keres-**

kedelmi Bank pályázatáról, mely szerint a 2000 korona jutalom felérésben **FELNER FRIGYES**-nek, felerésben pedig **KRISZTINKOVICH EDÉ**-nek adassék ki „A járadék-birtokok rendszér“-ről, illetőleg „A vízi utakról“ szóló munkájokért. — Elfogadtatik.

19. Olvастatik a II. osztály jelentése a **GYÖRGY ALADÁR** úr részére adott megbízásról „A munkásvédelem és munkásbiztosítást“ tárgyozó művére. Minthogy a megbízott feladatának megfelelt, a jutalom ki fog utalványoztatni.

20. Olvастatik a II. osztály jelentése a Magyar Általános Biztosító-Társaság 1899. és 1900. évi pályázatairól, melyben egyik jutalom kiadását sem javasolja. — Elfogadtatik.

21. Olvастatik a II. osztály jelentése a **Kereskedelmi Csarnok pályázatáról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

22. Olvастatik a II. osztály jelentése az **Ullmann-pályázat**ról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

23. Olvастatik a II. osztály jelentése a **Lévay-pályázat**ról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

24. Olvастatik a II. és III. osztály bizottságának jelentése a **Pollák-pályázat**ról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Bródy-féle publicistikai jutalomra** a pályázat kihirdetendő. — Tudomásul szolgál.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Dóra-jutalomra** „A törlesztéses államadósságok előnyei és hátrányaira“ hirdettség pályázat, 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a **Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából** „A legkedvezettebb nemzetek záradéka“ kérdésre hirdettség pályázat, 1904 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a **Bésán-alapból** „A magyar ipar védelmére 1825–1848-ig“ hirdettség pályázat, 1904 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy az **Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár** alapítványából „Az értéknövekedés megadóztatásának kérdésére“ hirdettség pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy az **Oltványi-alapból** „Az elemi oktatás történetére Magyarországon 1540-ig“ hirdettség pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály javasolja, hogy a **Péczely-alapból** „A magyar jobbság történetére 1514-től Mária Terézia koráig“ hirdettség pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

32. A II. osztály javasolja, hogy a **Vigyázó-alapból** „A Tököllyés Rákóczy-kor társadalmi életére“ hirdettség pályázat, 1904. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

33. A II. osztály javasolja, hogy az **Ullmann-alapból** újra „A határhaszon elméletének jelenlegi állására“ hirdettség pályázat, 1903. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

34. Olvастatik a III. osztály jelentése a **Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület** 1898. év Fáy-jutalmáról, melyben ajánlja, hogy „A magyarországi hajózható folyóknak szerves hajóút-hálózatát fejlesztéséről“ irandó munkával (4000 korona díjjal) **HIERONYM KÁROLY** továbbá „A hajózható csatornák körül történt haladásokat“ kifejtő munka megírásával (2000 korona díjjal) **FARAGÓ LIPÓT** bizassék meg. — Elfogadtatik.

35. Olvastatik a III. osztály jelentése a Lévy-alapból hirdetett nyílt pályázatról, melyben ajánlja, hogy „A vámszövetség és a mezőgazdaság” című munka megírásával SZANTÓ MENYHÉRT bizassék meg. — Elfogadtatik.

36. Olvastatik a III. osztály jelentése a Lukács Krisztina-féle pályázatról, melyben a pályadíjnak BUGARSZKY ISTVÁN I. t. és SIGMOND ELERK között egyenlő összegben való megosztását ajánlja. — Elfogadtatik.

37. Olvastatik a III. osztály jelentése az 1898-iki Rózsay-díjról, melyben ajánlja, hogy a díj HIRSCHLER ÁGOSTON és TERRAY PÁL uraknak, minthogy a megbízásnak eleget tettek, kiutalványoztassék. — Elfogadtatik.

38. Olvastatik a III. osztály jelentése az 1900-iki Rózsay-díjról, melyben ajánlja, hogy a díj TANGL KÁROLY-nak, minthogy megbízásának eleget tett, kiutalványoztassék. — Elfogadtatik.

39. A III. osztály jelenti, hogy az 1902. nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom az 1902. évi nagygyűlésen az 1896-1902. évkörben megjelent természettudományi munkák legjobbainak lesz odaítélendő. — Tudomásul szolgál.

40. A III. osztály jelenti, hogy a Wahrmann-jutalom az 1903. évi nagygyűlésen az 1897—1902. évkörben az ipar terén szerzett érdemek jutalmazására lesz fordítandó. — Tudomásul szolgál.

41. A III. osztály jelenti, hogy a Forster-jutalom az 1903. évi nagygyűlésen az 1897-1902. évkörben a földművelés terén szerzett érdemek jutalmazására lesz fordítandó. — Tudomásul szolgál.

42. A III. osztály ajánlja, hogy a Lukács Krisztina-féle alapítványból „Az abszolút geometria kézikönyvére” hirdetessék pályázat, 1904. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

43. A Semsey-bizottság előadója, BEKEFI REMIG I. t. felolvassa a bizottság jelentését a Magyarország történelmére beérkezett egy pályaműről s a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

44. A Semsey-bizottság előadója, FÖLDES BÉLA r. t. felolvassa a bizottság jelentését a Magyarország közgazdaságára beérkezett pályaművekről, melyben javasolja, hogy az I. számú pályamunkának adassék ki a másodjutalom. — Elfogadtatik s a felbontott levélből MILHOFFER SÁNDOR neve tűnt elő.

45. Olvastatik SEMSEY ANDOR ig. és t. tag folyó évi április 26-án kelt következő levele:

Tekintetes Akadémia! Midőn ezelőtt körülbelül tizenkét évvel kétszázézer koronát adományoztam az Akadémiának azért, hogy ez összegből a magyar vonatkozású legfontosabb tudományszakok kézikönyvei pályázat útján jutalmaztassanak, azon czél lebegett előttem, hogy ezzel a magyar tudományos irodalom felvirágoztatása elő fog segíteni. Kétszer meddő volt az eredmény, a minék alapján kételkedem, hogy ez úton a czél elérhető legyen.

Kérem ennélfogva a t. Akadémiát, bocsátana ki e jutalmak ügyében ily értelmű következő felhívást:

„A Magyar Tudományos Akadémia felhívja mindazokat, kik a Semsey-jutalmak egyikére vagy másikára, a kérdések eddigi szövegezése alapján, 1907. szeptember 30. határidővel pályázni szándékoznak, sziveskedjenek a pályamunka részletes tervezetét és mutatóványul legalább három nyomtatott ivnyi részletet, névtelenül és idegen kézzel írva, f. évi december hó 31-ig a Magy. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához azzal a kijelentéssel beküldeni, hogy erre és erre a kérdésre pályázni óhajtok.

A mely pályakérdésre ilyennemű jelentkezés vagy egyáltalában nem érkezik be, vagy pedig a jelentkezéshez csatolt tervezet és

mutatvány kedvező sikerre nem nyújt kilátást, az Akadémia erre a kérdésre nem ismétli többé az eddigi pályázatot.

Az ekként szabaddá váló pályadíjak összegét végleges alapítványképen az Akadémia rendelkezésére bocsátom, a következő módzatok mellett:

Az összeg az Akadémia birtokába megy át és mint önálló alapítvány kezelendő. Az alapítvány évi kamatai nagyobb szabású és költségesebb tudományos és irodalmi munkálatokra fordítandók, melyeket az elnökök és titkárok bizottsága állapít meg. Kezdetül (1903-tól fogva) kívánám, hogy ezen összeg az Alföld geophysikai viszonyainak földérintésére fordíttassék, azon módszerek segítségével, melyekkel b. Eötvös Loránd a tudományt gazdagította. Hogy azonban a kamatok e lefoglalása túlságosan soká ne tartson, hogy másrészt e nagyszabású vizsgálat mielőbb befejeztessek, hajlandó vagyok, ha az Akadémia a maga részéről is elfogadja alapítványomat, az e vizsgálatok megkezdésére és a hozzájuk szükséges tudományos eszközök beszerzésére még huszonötezer (25,000) koronát áldozni.

Meg vagyok győződve, hogy ily módon Magyarországnak egy elsősorú tudományos kérdés megoldásában vezérszerep jut és azért reménylem, hogy az Akadémia beleegyezésével szintén hozzájárul e terv megvalósításához.

Semsey Andor ig. és t. tag újabb adományát az Akadémia közszóval elfogadja, a javasolt változtatásokhoz és intézkedésekhez pedig egyhangúlag hozzájárul.

46. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékána az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat RUBINYI MOZES budapesti és KRISTÓF GYÖRGY kolozsvári bölcsészeti hallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

47. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékána az egyetemi hallgatók részére kitűzött történet-tudományi jutalmat JANKULOV BORISZLÁV budapesti és LUKINICH IMRE kolozsvári bölcsészeti hallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

48. Ugyanő jelenti, hogy a Wodianer-alapból a néptanítók részére a jutalom kihirdetendő, valamint az egyetemi hallgatók részére a nyelvészeti és történettudományi jutalom újra kitűzendő. — Tudomásul szolgál.

49. Az osztályok kérik, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitűzött s még le nem járt jutalomtételek újra kihirdetessenek.

50. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elégetésére KÖVESLIGETHY RADÓ és TÖRÖSSY BÉLA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

51. Ölvastatnak az osztályok tagajánlási:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánltatik az A) alosztályba:

Petz Vilmos I. t. . . . . 24 szavazattal 3 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Szilasi Móricz . . . . . 24 „ 4 „

Melich János . . . . . 20 „ 8 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Széchy Károly . . . . . 22 „ 6 „

Jánosi Béla . . . . . 22 „ 6 „

Külső tagul:

Jalava (Almberg) Antal . . . . . 24 „ egyhangúlag.

Paul Hermann . . . . . 21 „ „

A II. osztály részéről

Tiszteleti tagnak ajánlatik:			
Plósz Sándor r. t.	36	szavazattal	3 ellen.
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Beöthy Ákos	32	"	8 "
Reiner János	26	"	12 "
Thirring Gusztáv	24	"	12 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Angyal Dávid	33	"	4 "
Wosinszky Mór	30	"	6 "

A III. osztály részéről

Rendes tagnak a B) alosztályba:			
Schulek Vilmos I. t.	43	"	egyhangúlag.
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Hoor-Tempis Mór	41	szavazattal	3 ellen.
Kalecsinszky Sándor	41	"	3 "
Schlesinger Lajos	32	"	12 "
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Tanul Ferencz	42	"	2 "
Schafarzik Ferencz	36	"	4 "
Külső tagnak:			
Darboux Jean Gaston	43	"	1 "
Mittag-Leffler Magnus Gösta	40	"	4 "
Moissant Henri	43	"	1 "
52. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és BÉKEFI REMIG I. tagokat kéri föl.			

II. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1902. május 8-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. KUUN Géza másodelnök, gr. Csáky Albin, Császka György, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, Schlauch Lőrincz, gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Vámbéry Ármín, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

29. Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözli gr. KUUN GÉZA másodelnököt és SCHAUCH LŐRINCZ ig. tagot, a kik először vesznek részt az Igazgatóság tanácskozásaiban.

30. Főtitkár bemutatja özv. TISZA KÁLMÁNNÉ levelét, melyben a bold. férje halálakor tanúsított részvétért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul vétetik.

31. Elnök úr fölhívja az Igazgató-Tanácsot a bold. TISZA KÁLMÁN halálával megüresedett helynek titkos szavazat útján leendő betöltésére. Beadatott 14 szavazat, s ebből 12 szavazat Széll Kálmánra, 2 Szögyényi Lászlóra esett, s ennek következtében SZÉLL KÁLMÁN választott meg az Igazgató-Tanács tagjává.

32. Főtitkár bemutatja a május 11-én tartandó közülés programját. — Tudomásul vétetik.

33. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1901. évi számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen

megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1901-iki számadásokra nézve a fölmentvényt a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza; MESZÁROS FERENCZ földhitelintézeti könyvvívó úrnak pedig fáradozásaiért, köszönete mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

34. A Magyar Földhitelintézet kérdést intéz az Akadémiához: kívánja-e, hogy a jelenleg *conversio* alá eső értékpapirjai becserél-tessenek. — A becserélésre az utasítás megadatik.

35. Olvassatik PAULER GYULA ig. tag jelentése az akadémiai ügyész 1901. évi számadásairól. — Az ügyész úrnak e számadásokra nézve a felmentvény megadatik s túlkiadásai utalványoztatnak.

36. Olvassatik UGYANANNAK jelentése a széphalmi mausoleum 1901. évi számadásairól. — BECSKE BALINT úrnak e számadásokra nézve a fölmentvény, az Igazgató-Tanács köszönete mellett, megadatik.

37. Olvassatik a helyettes főkönyvtárnok jelentése az Országos Levéltárnak, a tulajdonjog föntartása mellett, átengedett iratokról. — Tudomásul vétetik s az átadási jegyzőkönyv megőrzése a könyvtárra bízatik.

38. Olvassatik SEMSEY ANDOR ig. és t. tag folyó évi április 26-án kelt levele (l. Naggyűlési Jegyzőkönyv 45. pontját). — Az Igazgató-Tanács Semsey Andor tizenkét év előtti 200,000 koronás adományának, a kikötött feltételek mellett, végleges alapítványná való átalakítását, valamint újabb 25,000 koronás adományát, mely köszönetének kifejezése mellett, elfogadja s az Akadémiát a levélben foglaltak értelmében az intézkedések megtételére fölbívia.

39. Olvassatik FABRICZY KORNÉL úr folyó évi márczius 18-án kelt alapító-levele, melylyel bold. édes atyjának, Fabriczy Sámuelnek, Akadémiánk egykori tagjának emlékezetére, számok szerint felsorolt s a pénztárnak már át is adott értékpapirokban, a jelenlegi árfolyam szerint, mintegy kétszáznegyezer koronára rugó alapítványt tesz, kiköt-ven, hogy ez alapítvány örök időkhig Fabriczy Sámuel nevét viselje, kamatai kizárólag valamely tudományos czélra fordíttassanak s a mire forditásról évi jelentésében az Akadémia mindenkor beszámoljon; kikötven továbbá, hogy míg az alapítványtevő él, a kamatok szabad rendelkezésére maradjanak. — Az Igazgató-Tanács a fiú kegyeletről és nemes felfogásról tanuskodó szép alapítványt elfogadja, a kikötések megtartására az Akadémiát kötelezi s köszönetét a jelenlevőktől együt-tesen aláirt levélben fogja kifejezni.

40. A Székely-Egyesület jelentést tesz az 1901-ik évben a „Székely-kivándorlási alap“ból részére engedélyezett segélyről s kéri a jelen évre is az Akadémia támogatását. — A jelentés tudomásul vétetik s a 800 korona segély az idénre is utalványoztatik.

41. Az ügyészi jelentés s ennek kapcsán a Fabriczy Sámuel emlékére Fabriczy Kornéltól tett alapítvány alapító-levele tudomásul vétetik.

42. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GR. KUUN GÉZA má-sodelnököt és SCHLAUCH LÓRINCZ ig. tagot kéri föl s az ülést berekeszti.

LXII. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1902. május 9-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Kuun Géza másodelnök, Fehér Ipoly, Forster Gyula, Joannovics György, Konkoly-Thege Miklós, B. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla, gr. Zichy Jenő t. tagok; Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Entz Géza, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Högyes Endre, Kautz Gyula, Klein Gyula, Klug Nándor, Kőnig Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Mátyás Flórián, Pauer Imre, Pauler Gyula, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vadnay Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Zsilinszky Mihály r. tagok; Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Bugarszky István, Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, Hankó Vilmos, Hegedüs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Kürschák József, Mocsáry Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Tötössy Béla l. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

53. Elnök ur fölhívja a tisztt. és rendes tagokat titkos szavazásra néhai TISZA KÁLMÁN ig. és t. tag arczképének felfüggesztése tárgyában. — A szavazás megejtetvén, az indítvány (36 szóval 5 ellen) elfogadtatik.

54. A tagválasztásoknál követendő sorrend sorshúzás útján megállapítatván, megválasztottak:

Az II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Plósz Sándor r. t.	41 szavazattal	2 ellen,
Levelező tagnak az A) alosztályba:		
Beöthy Ákos	35	7 „
Reiner János	34	8 „
Thirring Gusztáv	31	11 „
Levelező tagnak a B) alosztályba:		
Angyal Dávid	31	10 „
Wosinszky Mór	36	7 „

A III. osztályba:

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Schulek Vilmos l. t.	36 szavazattal	5 ellen,
Levelező tagnak az A) alosztályba:		
Hoor-Tempis Mór	37	4 „
Kalecsinszky Sándor	35	2 „
Schlesinger Lajos	32	8 „
Levelező tagnak a B) alosztályba:		
Tangl Ferencz	31	4 „
Schafarzik Ferencz	38	1 „
Külső tagnak:		
Darboux Jean Gaston	31	2 „
Mittag-Leffler Magnus Gösta	32	2 „
Moissant Henri	34	1 „

Az I. osztályba:

Rendes tagnak az A) alosztályba:			
Petz Vilmos I. t.	34 szavazattal	4 ellen,	
Levelező tagnak az A) alosztályba:			
Melich János	31	„	8 „
Szilasi Móricz	29	„	8 „
Levelező tagnak a B) alosztályba:			
Jánosi Béla	28	„	8 „
Széchy Károly	26	„	13 „
Külső tagnak:			
Jalava (Almberg) Antal	35	„	1 „
Paul Hermann	31	„	2 „

55. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GR. ZICHY JENŐ t. és THANHOFFER LAJOS r. tagot kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom felől.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra az idén az 1895—1901. hétéves időközben megjelent történettudományi munkák pályáznak.*

A javaslattételre kiküldött bizottság nehéz feladattal áll szemben, mikor az elmúlt hét év alatt a történettudomány körében megjelent legjobb szellemi termékek kijelölésére vállalkozik. Valóságos könyvtárat tevő anyag áll előtte. Nem szorítkozhatik a szorosan vett történetírói eredmények megítélésére; hanem a „történettudomány” fogalmának sokat felölelő természeténél fogva, figyelemben kell része-

* A közzétett felhívás alapján a kitűzött határidőig a nagyjutalomra és Marczibányi-mellékjutalomra a következő munkák és hivatkozások küldettek be:

1. Dr. Karácsonyi János. Békésvármegye története. I—III Gyulán, 1896.

2. Turchányi Tihamér. Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtt. Lugos, 1901.

3. Erdélyi Gyula. Ki a hazaáruló? Budapest, 1901.

4. Breit József. Magyarország 1848/9 évi függetlenségi harcának katonai története. I—III 1897—8.

5. Dr. Gombos F. Albin. a) Középkori krónikások. I. Paulus Diaconus, Brassó 1901. b) Az 1437-iki parasztlázadás története. Kolozsvár 1898.

6. Bartal Antal. Hivatkozás „Glossarium mediae et infimae latinitatis R. Hungariae” 1901. cz. munkájára. (E hivatkozás nem volt figyelembe vehető, mert a mű első sorban nyelvtudományi természetű).

7. Dr. Kacziányi Géza. Hivatkozás „Swift Jonathan és kora” Budapest, 1901. cz. munkájára.

sítenie bizonyos mértékig oly munkákat is, melyek pl. a jog- és alkotmánytörténet, művészet-, tudomány-, irodalomtörténet, a történet-philosophia és módszertan, ethnographia és publicisztika körébe is vágnak, és figyelemmel kell lennie a történelmi segédtudományok összes csoportjaira sőt a fordításokra is, melyeket a nagyjuttalom szabályai nem zárnak ki teljesen

Hogy a termelés a történetirodalom terén a lefolyt hét éves időközben szokatlanul nagy mérvű volt: ennek oka, hogy a nemzet 1895—1901. közt több nevezetes, és egy örök emlékezetű évfordulót ünnepelt. Erre az időkorre esik a honalapítás és az állami lét fenállásának ezredik éve, a magyar kereszténység kilencszázados életének és újabbkori nemzeti történetünk epochális eseményének, az 1848/9 évi szabadsághareznak félszázados évfordulója. Mindezen nagy nemzeti és egyéb felmerülő ünnepek és alkalmak ritkán tapasztalható tevékenységre lelkesítették történetíróinkat. A korszakok legkiválóbb ismerői összeállnak, hogy egy nagy műben megvilágítsák Magyarország és a magyar nemzet történetét a legújabb időkig Szövetkeznek Szent István, III. Béla korának és egyéb feladatoknak minden oldalról való megvilágítására, a honfoglalás kútfőinek közzétételére. Vármegyék, városok, iskolák, társulatok, intézmények a nagy nemzeti ünnepre megiratták történetüket. Az egyháztörténet a magyar kereszténység behozatalának és egyes rendek, egyházi testületek fenállásának sok százados évfordulója alkalmából nagybecsű kiadványokkal gazdagodik. Élénk tevékenység, a történelmi kutatások fellendülése és gazdag irodalmi termelés jellemzi e korszakot, mely egy-egy történelmi czél érdekében egyesülésre bírja a szakfőriákat és fokozott munkásságra készíti az írókat.

Hogy a bizottság ily gazdag irodalmi és tudományos eredménnyel szemben világosan lásson: elkészítette e hét éves időkor történeti irodalmának bibliographikus összeállítását, és ennek segítségével iparkodik történettudományi irodalmunkról, és az egyes ágakban megjelent legkiválóbb alkotásokról képet adni.

*

Magyarország összefüggő teljes történetével, eltekintve a rendkívül nagy számban megjelent iskolai tankönyvektől, egyes írók aránylag kevésbé foglalkoztak. A legnagyobb mű e téren a SZALAY-BARÓTI-féle, melynek négy kötete, a történettudomány kárára oly korán elhunyt Szalay Józseftől eredő művet Baróti Lajosnak teljesen új feldolgozásában, a legújabb történelmi kutatások felhasználásával teszi közzé (1895 - 98.) A lefolyt hét éves időközben jelent meg CSUDAY JENŐ történetének második bővített kiadása (1897), továbbá VARGA ORRÓ-nak a Kisfaludy-társaságtól jutalmat nyert műve (1895), mely a történettudomány új eredményeinek szélesebb körben való terjesztésére kiválóan alkalmas.

E téren a legnagyobb alkotást az írók szövetkezése hozta létre a néhai SZILÁGYI SÁNDOR-tól szerkesztett Magyar nemzet történetének tíz kötetében (1895—1898.) A nagy gyűjteményes kiadvány történelmi monographiák foglalátja, melyben minden korszakot annak legjobb ismerője irt meg. A történelmi ismeretek elterjedésére, megkedvelésére és az érdeklődés felkeltésére kétségtelenül a legalkalmasabb kiadvány, mely azonban sok írótól eredvén, egységes szerkezetű műnek nem tekinthető.

Ily gyűjteményes munkákban, a minőket a szabályok a Nagyjutalomból elvileg kizárnak, de a melyeket szemléknél hallgatással mellőznünk nem lehet, a lefolyt korszak különösen gazdag.

A Magyar Nemzet történetéhez hasonló természetű a MARCZALI HENRIK szerkesztésében évszám kitétele nélkül (1899-től) megjelenő „Nagy képes világtörténet“, melynek kötetekben szintén a kornak legjobb ismerője adja elő a saját vagy más szakférfiak kutatásainak feldolgozott eredményeit.

Történelmi részekben igen gazdagok az előbb SZIKLAY JÁNOS és BOROVSKY SAMU, később csak az utóbbi szerkesztésében jobbára évszám nélkül megjelenő „Magyarország vármegyei és városai“ című sorozat kötetei. Ezekben a megyei, helyi és családtörténetre vonatkozólag egyes szakírók sok becses adatot gyűjtöttek össze.

Elismerésre méltó vállalatot kezdett meg a *Szepesmegyei történelmi társulat* millenniumi kiadványaival, melyeknek 1895-ben megindított sorozata különböző íróktól értékes anyagot tesz közzé a vármegye és egyes városainak multjából.

A gyűjteményes munkák közül kiváinak még a Magyar Történelmi Társulat által kiadott „Sz. István király emlékezete“ (1901.), és a FORSTER GYULA szerkesztésében megjelent „III. Béla magyar király emlékezete“ (1900), melyekben írók hosszú sora igyekezett értekezésekben, cikkekben a kitűzött korszakot megvilágítani.

Az újabb kort felölelő gyűjteményes munkák közül felemlítendő a JÓKAI, BRÓDY és RAKOSI VIKTOR szerkesztésében megjelent „Ezer nyolczszáz negyvennyolcz“ (1898), mely több egyéb, kiemelendő kiadványnyal egyetemben a szabadságharcz félszázados évfordulójának egyik kiválóbb irodalmi terméke.

Az egyetemes történet terén, legalább a mi az önálló alapon való feldolgozást illeti, szakirodalmunk tudvalevőleg sem sokat alkot. Legnagyobbbrészt megelégszik külföldön elért eredmények reprodukálásával. Csak egy virágzik: a tankönyvirodalom.

E téren is a lefolyt időkörben örvendetes változás tapasztalható. A mig egyrészt nagyszabású vállalat egyesíti a legkiválóbb szakférfiakat az egyetemes történetírás eredményeinek bemutatására: akadt íróink közt több, a ki az egyetemes történet egyes korszakának vagy eseményeinek önálló kutatására vállalkozott és így akár kritika, akár felfogás, vagy adatok csoportosítása tekintetében újat

akart nyújtani. Így pl. MAHLER EDE az egyiptomi történet köréből II. Ramsesnek, az exodus fáraójának korához nyújtott új adatokat (1900); ÁLDÁSY ANTAL a Nyugoti nagy egyházszakadás történetét írta meg (1896); és a kit legelől kellett volna említenünk, néhai SCHVARCZ GYULA, ki a görög és római források önálló tanulmányozása alapján a klasszikus ókor történetének sok kérdésével behatóan foglalkozott. Évtizedekre terjedő kritikai forrástanulmányainak a görög történetre vonatkozó részét „Görög történelem, különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira” cím alatt tette közzé (1900). Teljesen önálló felfogás, erős kritika és a források beható tanulmánya jellemzi e könyvet, mely ebből a szempontból egyetemes történeti tárgyú irodalmi termékeink között egyedül áll.

*

Ia nem mutathatunk is föl egyes íróktól nagyobb számmal oly műveket, melyek Magyarország történetét a maga egészében világítják meg: annál gazdagabb a lefolyt időkör egyes korszakok történetét, egyes történelmi események lefolyását előadó monographiákban és egyes vitás, vagy még eddigelé meg nem oldott kérdésekkel foglalkozó értekezésekben.

Az őstörténet körével, későbbre hagyva a kiválóan archaeologiai természetűeket, különösen két író foglalkozott: VAMBÉRY ÁRMIN „A magyarság keletkezése és gyarapodása” (1895) című, inkább ethnographiai és nyelvészeti természetű művében, és KANDRA KABOS Magyar Mythológiájában (1897).

A honfoglalás történetét adja elő ROHONYI GYULA (1896) és különösen PAULER GYULA, a fejedelmek korának történetével együtt „A magyar nemzet története Szent Istvánig” című művében (1900), melyet az Akadémia a Fáy-jutalomban részesített.

Különösen gazdag volt a termelés középkori tárgyú történelmi kiadványokban.

Így PAULER GYULA-nak az Akadémiától a Nagyjutalommal és a Szilágyi-jutalommal kitüntetett két kötetes műve: „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt” második, javított kiadásban látott napvilágot (1899). A magyar diplomacia multját világítja meg FRANKÓI VILMOS „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római sz. székekkel” című kiadvány első kötetében (1901), mely Szent István korától a konstanci zsinatig terjedő kort öleli föl, és több értekezésén kívül különösen a „Mátyás király magyar diplomáiá” cz. művében (1900).

A Hunyadiak korának topographikus és birtok-viszonyaival marandó becsű mű foglalkozik. Bámulatraméltó szorgalom, erős kombinálási tehetség, kiterjedt levéltári kutatás, szigorú kritika eredményeit tárja elénk CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország történelmi földrajza a Hunya-

diak korában“ című nagy műve III kötetében („A Hunyadiak kora Magyarországon“ VIII. kötete 1897). Nem egyszerű topographia ez. hanem egy-egy vármegyének dióhéjba szorított monographiája, nélkülözhetetlen segédkönyv mindenki részére, a kinek valamely vármegye középkori topographiájára, birtok- és családtani viszonyainak ismeretére szüksége van és e mellett a magyar kitartásnak, szorgalomnak, tehetségnek és tudományosságának minden időkre szóló maradó emléke.

A kisebb terjedelmű történelmi értekezések közül különösen sok kiváló vette tárgyát az Árpádházi királyok korából. Így MÁTYÁS FLÓRIÁN több akadémiai értekezésében (1896—1900) chronologiai kérdéseket és elterjedt téves adatokat tisztázott és igazított helyre. MARCZALI HENRIK az Árpádoknak Dalmáciában követett politikáját vizsgálta (1898). KARÁCSONYI JÁNOS az aranybulla keletkezését és első sorsát fejtegette (1899). BÉKEFI REMIG több értekezésében a vallásos és erkölcsös életről, a rabszolgaságról és a középkori iskolázásról nyújtott képet (1896—1901).

XIV. századból vett kérdésekkel különösen PÓR ANTAL foglalkozott több dolgozatában (1899—1900); Zsigmond korával SCHÖNHERR GYULA (1898), és GOMBOS F. ALBIN „Az 1437-iki parasztlázadás története“ cz. értekezésében (1898).

Egy kevésbbé ismert területnek. Krassó-Szörény-vármegyének középkori néprajzi viszonyait TURCHÁNYI TIHAMÉR világította meg (1901).

Jóval kevesebb az a dolgozat, mely tárgyát a XVI. század történetéből vette. Ezek között a legértékesebbek: ACSÁDY IGNÁCZ értekezése a jobbágyok adózásáról 1577—1597-ben (1896) és VERESS ENDRÉ-é Erdély fejedelmi interregnumáról (1899), melyekben nagy-érdekű ismeretlen levéltári anyag válik a tudomány közkincsévé.

Nem nagy a száma a XVII. századdal foglalkozó történelmi dolgozatoknak sem. Ezek közt, mint kiválókat, felemlítjük KÁROLYI ÁRPÁD műveit: a korponai országgyűlésről (1896, a kiegyezés ügyéről a kassai országgyűlésen (1899), melyek a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetében is megjelentek, és az 1898-iki akadémiai országgyűlésen tartott felolvasását: „Bocskay szerepe a történetben“, mely külön is napvilágot látott. Kiválik ezek között minden tekintetben a korponai országgyűlésről szóló dolgozat. Bocskay István korának legalaposabb ismerője, a viszonyoknak, az akkori politikai helyzetnek és a nemzeti törekvéseknek teljes ismeretével, melyhez őt a merőben új levéltári felhasznált anyag juttatta, tárja fel előttünk az eddig ismeretlen lefolyású országgyűlés összefüggő történetét és a kor politikai törekvéseit.

A XVII. század végének történetéhez ACSÁDY IGNÁCZ nyújtott nagybecsű adalékot „A karloviczi béke története“ című értekezésében (1899).

A XVIII. századi tárgyú gyér számú dolgozatokból ÁLDÁSY ANTAL-é emelendő ki az 1707. évi ónodi országgyűlés történetéről, melyet az Akadémia a Vitéz-díjjal jutalmazott (1895).

A XIX. század történetét tárgyaló nagyszámú munkák közt határozottan a szabadságharcz eseményeire vonatkozóak vannak többségben. Ezeknek legnagyobb része a szabadságharcz félszázados évfordulója alkalmával látott napvilágot. E korszakot felölelő munkák között van HORVÁTH MIHÁLY-é is, kitől úgy a Huszonöt év, mint a függetlenségi harc története az évfordulókör új kiadásban jelent meg (1898). Az új munkák közt a legterjedelmesebb GRACZA GYÖRGY-é. kinek művéből a II—V. kötet 1896—98 közt került ki a sajtó alól. Katonai szempontból tárgyalja e korszakot BREIT JÓZSEF három kötetes műve (1897—98), csaták tervrajzával és beható szakfejtetésekkel. Részben publicisztikai természetű JANCsó BENEDEK dolgozata: „Szabadságharczunk és a dákoromán törekvések“ (1895). A XIX. század egyéb korszakaival foglalkozó munkák közül kiemelendő WERTHEIMER EDÉ-é az 1811 12. évi magyar országgyűlésről (1899) és THAL-LÓCZY LAJOS korfestő emlékbeszéde gróf Szécsen Antalról, mely külön is megjelent (1901).

*

Hiányos volna szemlénk, ha külön csoportosításban be nem számolnánk speciálisabb célú és irányú irodalmi termékeinkről, melyek egy bizonyos szempontból világítják meg a történelmi anyagot. Ide soroljuk a kiválóan művelődés- vagy egyháztörténetet tárgyaló munkákat, az életrajzokat, a publicisztikai természetűeket, a haditörténettel foglalkozókat, a jogtörténetet, megyei vagy helyi monographiákat, népfajok történetét tartalmazó és ethnographiai dolgozatokat.

Ezeknek kiválóbbjait fogjuk csoportonként bemutatni.

A művelődéstörténet köréből kiemelendő több mű, melyek különösen a közoktatás és iskolázás multjával foglalkoznak. Ezek között első helyre teendő FINACZY ERNŐ munkája a magyar közoktatás történetéről Mária Terézia korában, melynek első kötete az 1740—73. éveket öleli föl. (1899). Továbbá BÉKEFI REMIG több dolgozata, melyekben a bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumait, a marosvásárhelyi, debreczeni és sárospataki ev. ref. főiskolák XVII. és XVIII. századi törvényeit fejtegeti (1899—1901).

Ide soroljuk az irodalom és tudománytörténet néhány oly kiváló termékét, melyek a történettudomány irodalmának keretébe is tartoznak. Ilyen VASS BERTALAN-tól Horvát István életrajza (1895), VÁMOSSY ISTVÁN-tól „Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban“ (1901), GYÖRY TIBOR orvostörténeti tanulmánya a morbus hungaricus-ról (1901). Külföldi irodalmi viszonyokat és élenken festett korpépet tár elénk KACZIÁNYI GÉZA „Swift Jonathan és kora“ (1901) című

műve A magyar közművelődés történetének eddigelé kevésbé ismert mezejét tárja fel előttünk MIHALOVICS EDÉ nek két kötetes munkája: „A kath. prédikáció története Magyarországon” (1900—1).

Nagyrészt irodalomtörténeti jellegök van azon történeti életrajzoknak is, melyek a lefolyt cyclusban a „Magyar Történeti Életrajzok” lapjain és másutt is napvilágot láttak. A tekintélyes termelést felmutató életrajzi irodalom kiválóbbjai: DÉZSI LAJOS-tól Szenczi Molnár Albert (1898), MISZTÓTFALUSI Kis Miklós és PÁPAI PÁRIZ Ferencz (1899), ERDÉLYI PÁL-tól Balassa Bálint (1899), FRANKOI VILMOS-tól Werbőczy István (1899), MERENYI LAJOS-tól Herczeg Esterházy Pál (1899), SZÉCHY KÁROLY-tól gr. Zrinyi Miklós I—IV. köt. (1896—1900) és ZICHY ANTAL-ól gr. Széchenyi István életrajzai I—II. köt. (1896—7).

Egyéb művelődéstörténeti tárgyú munkák közt kiemelendő br. RADVÁNSZKY BELÁÉ: „Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században” I. köt. (1896), melyben a már korábban két kötetben közzétett anyagot dolgozza föl. A magyarországi viseletek történetére nézve pedig alapvető mű a NAGY GÉZÁÉ (1900).

A hazai művészetek történetéhez becses adalékot nyújtott MIHALIK JOZSEF Kassa város ötvösségének történetében (1899) és SZANA TAMÁS, a ki „Száz év a magyar művészet történetéből” czím alatt a magyar képzőművészet XIX. századi történetét adja elő (1900).

A magyar gazdaságtörténet köréből folyóiratok hasábjain és külön is számos becses mű látott napvilágot. Ez utóbbiakból kiemeljük: TAGANYI KÁROLY értékes dolgozatát a földközösség eredetéről Magyarországon (1895) és KOVÁTS FERENCZ munkáját „Városi adózás a középkorban” (1900). Gazdaságtörténeti szempontból is nagyfontosságú forrásművet birunk ACSÁDY IGNÁCZ munkájában: „Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában” (1896), mely a Magyar Statisztikai Közlemények egyik köteteként jelent meg.

Örvendetes eredményt mutathat föl az egyháztörténet művelése. A magyar kereszténység életének kilencszázados évfordulója érdemes és maradandó becsű művek hosszú sorát hozta létre. Úgy ezekből, mint egyéb egyháztörténeti termékekből csak a legkiválóbbakra szorítkozhatunk. Ilyenek pl. az általánosabbak közül BALICS LAJOS-tól „A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok betelepüléséig” (1901), RAJNER LAJOS-tól „A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra I.” (1901). A speciálisabb tárgyú monographiákból és értekezésekből kiemelendők: HODINKA ANTAL dolgozata: „Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből” (1898); BÉKEFI REMIG-től a pásztói apátság története (1898), a magyarországi ciszterczita apátságok történetének sorozatában; KOLLÁNYI FERENCZ-nek több műve közül különösen „A magyar kath. főpapság végrendeleti jogának története” (1896) és „A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története” (1901); SZENTKLÁRAY JENŐ-től „A csanád-egyházmegyei plebániák története” I. köt. (1898).

A kegyesrendiek és általában a közoktatás történetéhez becses adalékokkal járult TAKÁTS SÁNDOR „A főváros alapította budapesti piarista kollégium története” című könyvében (1895). Az általános egyháztörténet keretébe tartozik PISZTER IMRE nagy műve: „Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei” I—II. (1899), mely a ciszterci-rend alapításának nyolczszázados évfordulója alkalmából látott napvilágot.

A protestáns egyház történetével foglalkozó munkák közül kiválik FARKAS JÓZSEFÉ a pesti református egyház 101 éves történetéről (1899). Mint forrásgyűjtemény említésre méltó a ZSILINSZKY MIHÁLY szerkesztésében megjelent Országgyűlési vallásügyi tárgyalások IV. kötete (1897), mely az 1687—1712. közti időt öleli föl.

A jogtörténet és közjog köréből a lefolyt hét esztendő alatt több nagybecsű kiadvány jelent meg; ezek közül, mint szorosabban a történeti irodalom keretébe is tartozókat, csak néhányat emelünk ki: FERDINANDY GÉZA közjogi tanulmányát az aranybulláról (1899), melyet az Akadémia a Vigyázó Sándor-féle díjjal jutalmazott, HAJNIK IMRE-nek minden diplomatikusra nézve is nélkülözhetetlen nagy művét a középkori magyar bírósági szervezetről és perjogról (1899), melyet az Akadémia utólag a Sztrokay-díjjal tüntetett ki és FRANKÓI VILMOS történeti tanulmányát a királyi jogyúri jogról (1895).

A publicistika köréből három nagyértékű műre mutathatunk. Ezek: gr. ANDRÁSSY GYULÁ-tól „A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai” (1901); BEÖTHY ÁKOSÉ „A magyar államiság fejlődéséről” É. n. (1900) és JANCSÓ BENEDEK nagy műve: „A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota” I—II. (1896—99).

A hadtörténelem néhány kiváló művel gazdagodott. Kiemelendő BREIT JÓZSEF több munkája; a már említettén kívül különösen Az 1870.1. évi német-francia háború története, I—III. rész (1896—1899) és Az egyetemes hadtörténelem vázlatja I—II. (1899—1900), továbbá HORVÁTH JENŐ Magyar hadi krónikája I—II. (1895—97).

Egyes népfajok külső és ethnographiai történetével és történelmi alapon nyugvó ethnographiai fejtegetésekkel több mű foglalkozott. Ezek közt kiemeljük különösen a gr. Zichy Jenő ázsiai utazásairól kiadott gyűjteményes műveket, melyekben több ily fejtegetés található. Névszerint felemlítjük ezek közül JANKÓ JÁNOS-nak a magyar halászat eredetéről írott dolgozatát. (1900). Ebbe a csoportba tartozik SEBESTYÉN GYULA műve a székelyek nevééről és eredetéről (1897); KIS BÁLINTÉ az erdélyi szászság multjáról (1901). Különösen gazdag az irodalom a zsidóság multjával foglalkozó művekben, melyek közül mint az eredeti forrásokon alapuló legterjedelmesebbek egyikét felemlítjük BÜCHLER SÁNDOR-ét: „A zsidók története Budapesten a legrégibb időkől 1867-ig” (1901).

A vármegyei és helyi monographia irodalma államiságunk ezredik évében nagy lendületet nyert. A vármegyék és városok tör-

ténetéből sok jelent meg a már említett sorozatban, de még több látott a nagy nemzeti ünnep alkalmából önállóan napvilágot. Kiterjedt levéltári kutatások, beható részletesség, és formaérzékre való törekvés jellemzik e termékeket, melyeknek hosszú sorából csak a legkiválóbbak felemlítésére szorítkozhatunk.

Ilyenek a vármegyei monographiák közt első sorban Békés-vármegye története, három kötetben, KARÁCSONYI JÁNOS-tól (1896), Szolnok-Doboka és Alsó-Fehér vármegyéknek több író közreműködésével létrejött monographiái, Csanád-vármegyéé BOROVSZKY SAMU-tól két kötetben (1896 - 7), Csongrád vármegyéé három kötetben ZSILINSZKY MIHÁLY-tól (1897—1900), Fejérvármegyéé négy kötetben KÁROLY JÁNOS-tól (1896—1901); továbbá MÁRKI SÁNDOR-tól Aradvármegye és Arad sz. kir város történetének befejező kötete (1895), PETRI MÓR-tól Szilágy-vármegye I. kötete (1901), SZENTKLÁRAY JENŐ-től Krassó-vármegye őshajdana (1900) stb.

A városi és helyi monographiák közt kiválóbbak: ORTVAY TIVADAR-tól Pozsony város története négy kötetben (1895—1900), REIZNER JÁNOS-tól Szegedé szintén négy kötetben (1899—1900), SZEREMLEI SAMU-tól Hód-Mező-Vásárhelyé 2 kötetben (a mohácsi vészig terjedő rész, 1900—1), továbbá DEMKÓ KÁLMÁN-tól Lőcse történetének I. kötete, mely a jog-, mű- és művelődéstörténeti részt öleli föl (1898), SVÁBY FRIGYES-től a XIII. szepesi város története (1898), ÉRDUJHELYI MENYHÉRT-től Ujvidék története (1895) stb.

*

Az utolsó csoportra hagytuk a forráskiadványokat, oklevél- és szöveg-publicatiókat, melyekben a lefolyt évek termelése rendkívül nagy volt. Legvégül a történelmi segéd-disciplinák körében megjelent kiváló alkotásokról emlékezünk meg.

E kiadványok közt első helyen kell felemlitenünk a *Magyar törvénytárnak* (Corpus iuris hung.) új magyar kiadását, melynek kötetit több szakférfiú állította össze (1899—1901).

A honalapítás ezredik évfordulóját Akadémiánk irodalmilag a „*Magyar Honfoglalás kútfői*”-nek kiadásával ünnepelte meg; a kiadvány a tudományos cél érdekében szintén több író együttes működésével jött létre (1900).

Régóta folyó nevezetesebb forráskiadványokból folytatásul napvilágot láttak: SZILÁGYI SÁNDOR közlésében az Erdélyi országgyűlési emlékek XVIII—XXI. kötete (1895—98), KÁROLYI ÁRPAD-tól a magyar országgyűlési emlékek XI. kötete (1899), KOLOZSVÁRI és ÓVÁRI közlésében a Corpus Statutorum IV. köt. 1—2. fele (1896—7), GÉRESY KÁLMÁN-tól A gr. Károlyi cs. oklevéltárának V. köt. (1897), KAMMERER ERNŐ szerkesztésében a Zichy-család oklevéltárának IX. köt. (1899), SZÁDECZKY LAJOS-tól a Székely oklevéltár IV—VII. köt. (1895—98),

FRANKÓI VII. MOS közlésében megjelent Mátyás király leveleinek II. kötete (1895), THURY JOZSEF-től a Török történetírók II. kötete (1896) stb.

Az új oklevéltárak hosszú sorából felemlítjük a következő nevezetesebbeket: ilyen első helyen TAGÁNYI KÁROLY Magyar Erdészeti oklevéltára I—III. (1896), A veszprémi püspökség római oklevéltára I—II. (1896—8), BARABÁS SAMU-tól a gr. Teleki-család oklevéltára I—II. (1895), és Zrinyi Miklós levelezése I—II. (1898—9), THAL-LÓCZY-BARABÁS A Blagay cs. oklevéltára (1897) stb.

Az újabb kor történetére is nevezetes forráskiadványokkal gazdagodtunk. Ilyenek pl. THALY KÁLMÁN-tól Tököly Imre fejedelem leveleskönyve (1896), továbbá gr. Esterházy Antal és Dániel tábori könyve (1901). A XIX. század első évtizedeinek fontos forrásgyűjteményéből, Kazinczy Ferencz levelezésének VÁCZY JÁNOS-tól eszközölt kiadásából a VI—XI. köt. jelent meg (1895—1901). A szabadságharcz történetére elsőrangú kútfőt tett közzé MARCZALI HENRIK gr. Leiningen Westerburg Károly honvédtábornok leveleiben és naplójában (1900). Végül az emigratio korának legelső forrásgyűjteményéből, KOSSUTH LAJOS irataiból megjelent az V—VIII. köt. (1895—1900).

Kútfőtanulmányokkal számosan foglalkoztak. Így a többek közt KANDRA KÁBOS, ki a váradi registrumot beható magyarázatok kíséretében tette közzé (1898). Meg kell emlékeznünk SEBESTYÉN GYULA „Ki volt Anonymus?“ cz. tanulmányának (1898) különösen azon részéről, amelyben az Anonymus-kérdés irodalmát és bibliographiáját a legpontosabban összeállítja. Elismerésre érdemes sorozatot indított meg GOMBOS F. ALBIN „A középkori krónikások“ vállalatában, melynek első kötetében Paulus Diaconus Historia Langobardorum-ját közli fordításban bő magyarázó jegyzetek kíséretében (1901).

A történeti segédtudományok körében a legnagyobb tevékenység az archaeologia terén volt. Több kiváló gyűjteményes munka indult meg a lefolyt évkörben; ezek közül csak kettőt említünk föl. A millenniumi kiállítás egyik maradandó becsü emlékét bírjuk a CZOBOR BÉLA szerkesztésében közzétett „Magyarország történelmi emlékei az ezredéves orsz. kiállításon“ czimű kiadvány megjelent tíz füzetében (1898—9), mely tulnyomó részben archaeologiai dolgozatokat közöl; ilyen az előbb RADISICS JENŐ utóbb SZENDREI JÁNOS szerkesztésében kiadott „Magyar Műkincsek“ három kötete is (1895—1901). Az ezredéves nemzeti ünnepnek köszönhetjük koronázási jelvényeink legpontosabb képét és CZOBOR BÉLA tollából eredő leírását (1896).

1897-ben látott napvilágot PULSZKY FERENCZ-től Magyarország archaeológiájának két kötete, melyet az Akadémia a Semsey-díj másodjutalmában részesített. E nagy mű mellett különösen HAMPAL JOZSEF munkásságát kell kiemelniünk, kitől az elmúlt hét év alatt sok szakbavágó kiadvány jelent meg; így a többi közt „A bronzkor emlékei Magyarhonban“ III. rész (1896), „A régibb középkor emlékei Magyarhonban“ II. rész (1897) és mint különnyomat a Honfoglalás

kütfői cz. gyűjteményes kiadványból: „A honfoglalási kor hazai emlékei“ (1896).

Megyei és városi monographiáink bevezető részei csaknem kivétel nélkül részletesi jellegűek; ezek között minden tekintetben kiváló WOSINSZKY MÓR műve: „Tolna-vármegye az őskortól a honfoglalásig“ (1896).

Hazai numismatikánk köréből alapvető mű megjelentéről számolhatunk be. Megjelent RÉTHY LÁSZLÓ-tól a Corpus nummorum első kötetének első füzeté (1899), mely az Árpád-házi királyok pénzeit öleli föl.

Az oklevéltan irodalma kevés termékkel gazdagodott. Egy-két kisebb dolgozattól, feldolgozott munkákból és oklevélközlésekből található fejtegetésektől eltekintve, különösen ÉRDUJHELYI MENYHÉRT műve említendő föl a közjegyzőség és a hiteles helyek történetéről (1899) és GYOMLAY GYULA szövegkritikai tanulmánya Sz. István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről (1901.)

A heraldika és genealogia disciplináinak elég élénken művelt teréről egy-egy nagyobb mű megjelentéről adhatunk számot. BÁRCZAY OSZKÁR műve „A heraldika kézikönyve“ (1897) az első magyar rendszeres heraldikai kézikönyv, mely a magyar czimertan terén elért eredmények felhasználásával készült. A genealogia terén pedig a legnagyobb alkotás KARÁCSONYI JÁNOS-nak a magyar nemzetségekről írott műve (I—II. köt. 1900—1), melyet az Akadémia a Péczely-jutalommal tüntetett ki.

Ezzel befejezzük szemlénket az elmúlt hét esztendő történet-tudományi termékei felett. A sok közül csak azokról tettünk említést, a melyek meggyőződésünk szerint egyben-másban kiválnak. Ha még hozzávesszük a lefolyt időkörben a szakfolyóiratok hasábjain kifejtett fokozódott munkásságot, tanintézetek, testületek, egyletek történetének hosszú sorát, a rendkívül virágzó tankönyv-irodalmat és idegen történelmi munkáknak nagyszámú fordításait: bizvást constatálhatjuk, hogy még nem múlt el hét éves időkör, melynek történetirodalma számban ily tekintélyes, eredményekben ily gazdag lett volna.

Az egyik CSÁNKI DEZSŐ nagy munkájának: „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“, 1897-ben megjelent III. kötete, méltó folytatása annak a két kötetnek, melyeket a Nagyjutalom ügyében hét évvel ezelőtt kiküldött bizottság többsége egy más művel egyetemben a Nagyjutalomra érdemesnek ítélte. Hogy mily fáradság, mily szakértelem és mily kritika eredménye e mű, arról csak az alkothat fogalmat, kinek valaha hasonló természetű levéltári kutatásokban volt része. A Hunyadiak korának vármegyei és városai a meszeri módon csoportosított adatok ezereinél új életre kelnek előttünk. Megismerjük a birtokosokat, a vezető egyéneket, a családokat, a birtokváltozásokat. Mindegyik vármegye képe egy-egy megyei monographia, melyben az adat beszél. A műnek jutalomra ajánlott III. kötete az anyag gazdagságában még fölülmúlja a megelőzőket. A

kötet magában véve is a középkori Magyarország képének egy befejezett részlete; nyolcz Dunántúli vármegyét (Zala, Veszprém, Fejér-Tolna, Komárom, Győr, Sopron, Moson) ölel föl; és e területre vonatkozó levéltári anyag gazdagsága képessé tette az érdemes szerzőt, hogy a kereteket még jobban kitöltse. A bizottság egyhangú véleménye szerint a nagy mű a hazai történettudomány terén jelentékeny haladásról tesz számot és oly kiváló jelességű, hogy — a nagyjutalom szabályai szerint — egyes részei is jutalmazhatók, annyival is inkább, mert minden egyes kötet bizonyos tekintetben befejezett egész.

A másik mű KÁROLYI ÁRPÁD nagybecsű munkája: „A korponai országgyűlés 1605-ben. Köz- és alkotmánytörténelmi tanulmány“, mely 1896-ban jelent meg. Feldolgozó történetírásunk egyik legkitünőbb terméke, mesteri rajza a XVII. század elején nyilvánuló nemzeti törekvéseknek, melyeknek szálait Bocskay István tartotta kezében. A mű élénk előadásban, teljesen ismeretlen levéltári gazdag anyag kiaknázásával tárja élénk a korponai országgyűlés lefolyását, melyről eddig úgyszólván semmit sem tudtunk, s melynek legnagyobb fontossága abban áll, hogy ott vitatták meg szövevényes alkutárgyalásokban az első osztrák-magyar kiegyezés alapföltételeit. Ez országgyűlés határozatain épült föl a nemzetközi jellegű bécsi békekötés, melyre a hazai protestánsok századokon át hivatkoztak. A művet az ország és a külföld sok levéltárából egybegyűjtött eddigelé felhasználatlan anyag teljes ismerete, magas színvonalon álló történetírói ítélet, jog- és alkotmánytörténelmi szempontok higgadt mérlegelése, tökéletes compositio és szép előadás történetirodalmi termékeink között a legkiválóbbak egyikévé avatják.

Ezek alapján a bizottság egyhangúlag javasolja, hogy az Akadémia a nagyjutalomban CsÁNKI DEZSŐ-nek „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ című műve 1897-ben megjelent III. kötetét, a Marczibányi-mellékjutalomban pedig KÁROLYI ÁRPÁD „A korponai országgyűlés 1605-ben“ című 1896-ban megjelent dolgozatát részesítse. Budapesten, 1902. április 21-én. *Dr. Pauler Gyula*, biz. elnök. *Fejérvataky László*, biz. előadó. *Nagy Gyula*, biz. tag.

II.

• Jelentés a Nádasdy-pályazatról.

A Nádasdy-jutalomért pályázó művekről, mint azoknak a Tekintetes Akadémia által megbízott egyik bírálója, a következőkben terjesztem elő véleményes jelentésemet:

Nincs ok valami különös öröme a pályázat eredménye fölött; de teljesen meddőnek mégsem mondhatni azt. Ha az érdeklődést a versenyző művek száma után mérjük, igen is meg lehetünk elégedve. Harminczket pályázó darab elég bizonyítéka az érdeklődésnek. Csak

hogy ezek közt legtöbbnek már külső kiállítása, sőt tartalma is olyan, minőt iskolai „pensum“ gyanánt szoktak benyújtani a gimnazisták. Kár az időért, melyet az ilyenek elolvasására fordítunk. Van azonban a polyva közt néhány búzaszem is. Van néhány pályamű, mely többé-kevésbé figyelmet és méltánylást érdemel, sőt egy olyan is, mely előnyösen emelkedik ki társai közül s mintegy kárpótlást nyújt azokért.

A *Gyulaffi László* című rövid költői beszélyke (15. szám) eléggé csinosan és élénken mondja el mondani valóját. Csakhogy ez, a mese váza, nagyon is kevés. Mindössze annyiból áll, hogy Gyulaffi László a harczos időkben, a szigetvári veszedelem idején, elkeseredve a király tétlensége s a haza ügyét föl sem vevő viselete miatt, elhagyja ősi fészkei, Csobánécot s feleségével együtt Erdélybe költözik. Ez a csekély történet, bármennyire színezi a szerző mellékkörülmények leírásával, nem költi fel különösebb érdeklődésünket. A mese szegénységét, a lelemény hiányát stilizálással pótolni nem lehet. Alexandrin versei, chorijambusos lejtéssel könnyen gördülnek, szabatosan is rimelnek. Nyelvezetében itt-ott sikerrel próbálgatja az ódon színezetet. Csaknem úgy tűnik fel, mintha a szerző ezekre a külsőségekre s a verselési technika virtuóztatására helyezte volna a súlyt.

A *büvös süveg* című költői elbeszélést (28. sz.) szintén főlemlitendőnek tartom. Szerzője 263 lapon beszéli el a történetet, mindenik lapon 12 verssorból álló egy-egy strófával. Czimeért a Nibelungi Siegfried-féle süveghez folyamodik, mely láthatlanná teszi viselőjét. Tudniillik az elbeszélés hőse Benőfi, a fiatal szegény gazdasági őrnök, tehetősége költő, a kinek irodalmi és társadalmi nyilvános szereplése *anonym* történik. Érdekel, olykor lázasan kutatják nevét a kis városi körök, kivált úrnője, a hiú Flóra, a kibe a fiú titokban fülig szerelmes. De ő csudálatosan mindig rejtély marad. Míg nem végre sok viszonytagság és hosszadalmas huza-vona után mégis föllebben a fátyol s a már híressé vált költőt férjévé veszi a meglágyult szívű büszke Flóra.

Mért kell Benőfi szerelmének ezt a bújósdit játszania, alig érthető. Tettekben úgy sem igen nyilvánul küzdelme az eszményképért, inkább csak szavakban. S gyöngé törekvés, olykor csak éppen a véletlen játéka, a melylyel llonát megnyerni igyekszik. A szerző természetes hűséggel, jellemzetesen rajzol meg egy-egy helyzetet; de sokszor terjengőssé, áradozóvá lesz elbeszélése. Mindjárt műve elején, mily hosszú, unalmas rajzot ad a vidéki életéről, egy vidéki lapszerkesztő mizériáiról! Hányszor tér ki elbeszélése folyamán a dologra nem tartozó mellékes körülményekre, elnyújtott s nem is valami szellemes reflexiókra! Nagy feneket kerít apróságoknak. Nem tudja valószínűvé tenni az olvasó előtt, hogy a beszély hőse egy kisvárosi társaságban oly sokáig s oly különös körülmények között viseli fölismerés nélkül azt a „büvös süveget“. Az egész mű szerkezetét s kidolgozását nem mondhatni sikerültnek, de vannak részletei, melyek megragadják a figyelmet s eli-merésre méltók.

Mind tartalmánál, mind terjedelménél fogva nagyobb igényekkel áll előttünk a *Don Quijote* költői elbeszélés, (VI. sz.). Az olvasó szeme legelőször is a czímen akad meg. Mire való volt az elbeszélésnek erre a névre keresztelése, alig érthető. A szerző a mű jeliségében akarja ezt magyarázni következőleg:

. . . . a Don Quijotaság
 Nem csak a multért küzd időszerületlen;
 Mi álmodó hit, mi csak képzelet,
 Miből lehullva, csalódás kihűt lenn (!!)
 Mindeme minta a nagy ős keret. . .

Csakhogy ez az elbeszélés semmikép sem vonható a „nagy minta“ rájárára. Nincs azzal semmi hasonlósága s itt-ott a mű folyamán és egyes szakaszai homlokán a Don Quijotéből vett idézetek csak zavarja az olvasót ennek az egyszerű szerelmi történetnek figyelemmel kísérésében. Egyelőre is annak a jelét sejtjük a czimből, hogy az író kedveli a *keresettséget*, a mi aztán később lépten-nyomon szemünkbe ötlük.

A rendkívül hosszúra nyújtott elbeszélés váza abból áll, hogy Máncsai Béla, a „szegény nótárius“, szerelmes lesz a tönkrejutott gögös Tarajos család szintén gögös, nagyravágyó árva leányába, Tarajos Juditba. Ez viszonozza is szerelmét, de arra ösztönzi Bélát, hogy előbb hírnevet, előkelő társadalmi állást vívjon ki magának. Ki is vívja. Mint hírlapíró, mint képviselő nagy hírnévhez jut, de csakhamar ellene fordul a sors. Elbukik mindkét posztíóján. Judit elfordul tőle s Bonday grófnéva lesz. Béla testben lélekben megtörve nagy beteg vonul vissza szülőfalujába. Nevét *Kisre* változtatja. Nőül veszi „a szomszéd kúria Rózsikáját“, a kivel „együtt mulatták át a régi szép időket, a boldog gyermekéveket“ s a ki Béla iránt folyvást megőrzé gyermekkori szerelmét. Falusi iskolatanítóné lesz, s midőn húsz év mulva összehozza a véletlen a már özvegygő lett Judittal, egymásra sem ismernek többé.

Tagadhatatlan, hogy a szerző sok ügyességgel, nagy gondnal és szorgalommal s nem ritkán költői erővel rajzolja ennek a szerelemnek viszontagságait, küzdelmét, az ahhoz kapcsolt, de sokszor ahhoz nem tartozó mellékkörülményeket. Nem tudja azonban a mese szálait úgy egybevonni, oly összefüggővé s világossá tenni, hogy tisztán s természetességével meggyőzőleg álljon előttünk az elbeszélés esemény képe. Lényeges gyarlósága ennek is, még nagyobb mérvben, mint a *Büvös süvegnek*, a terjengősség. Ezt nem annyira a mese elnyújtásával, vagy az epizódok felesleges alkalmazásával teszi, bár ettől sem ment, hanem azzal a minduntalan előtóduló sok reflexióval, okoskodással, szükségtelen leírásokkal. Mellékes kitérések szó-leplébe burkolgatja az esemény és a szereplő személyek különben is vékony testét. Ezek lépten-nyomon megakasztják a mese továbbhaladását s elvonják attól az olvasó figyelmét. Olvassa bárki a gyerekek-játék leírását a 9. lapon, — a falusi

multságét a 34-en, — a sajtóról írott elmélkedést (101—104.), — a hamis pathoszszal teljes „viziót“ (124—134.) a hírlapírásról szóló bölcselkedést és politizálást (141—152.) s a IV. szakasz nagy részét: vajjon szükségesek-e a mű helyes megalkotásához ily terjedelemben az efféle részletek, melyek nem egyszer aztán prózaivá is laposodnak?

Bizonyára vannak ezek között gyönyörrel olvasható kivételek is, melyekben az írótól nem volt idegen a múzsa. Élénk, szinte szemléltető vonásokkal rajzolja mindjárt műve elején a magyar tánczot és zenét; későbben a tollát áruba bocsátó, köpenyforgató hírlapírót; lelkes tolmácsa a haza közügyeinek és szervezetének. Ezek a szellemes csapongások, habár nem tartoznak az elbeszélés lényegéhez, mintegy pihenőhelyül szolgálnak a fáradni kezdő olvasónak.

Megjegyezhetni azt is, hogy a történet szövéseben gyakran szerepel a véletlen, az írói sic volo sic jubeo, — hogy alakjai majd mindig szükségtelen pathoszszal declamálnak s nem nyilatkoznak a helyzetnek és egyéniségöknek megfelelő természetes nyelven s ezt nem enyhíti az a körülmény, hogy némely szakaszban különböző versformát használ az író.

Az eddig ismertetett pályaművek közt mindenesetre ez bír legtöbb értékkel és méltánylást érdemlő tulajdonnal, habár egészben véve az olvasó kifáradva teszi le kezéből ezt a 276 lapra terjedő verseskönyvet.

Értelmes fő, gyakorlott költői kéz munkája a III. számú *Réka gyásza, elbeszélő költemény*. Minden tekintetben előnyösen emelkedik ki versenytársai közül. Rövid hat énekből áll. Meséje Attila udvarában játszik, környezetéből indulnak ki annak szálai. Attila két síheder fia, Edöcs és Orót, anyjok Réka tanácsa ellenére, háborút látni indul Déterrel, az Attilának meghódolt veronai Detre fiatal öcsésével együtt. Rákötötték magukat, hogy a Detre vezérlete alatt Verona és Ravenna ellen induló „sereggel ők is hadd járjanak“. Attila a Detre felelősségére bízta a fiúkat, ez pedig a barátból lett vitéz Elzán közvetlen felügyelete alá helyezi őket. A sereggel járva-keelve s kalandvágtyól égve, a fiúk megszőknek Elzántól Magokban bolyongnak s útközben véletlenül találkoznak az áruló Vittéggel, a marczona vitézzel, Detre ellenségével. A fiúk belekötnek, rátámadnak s ez mindhármukat megöli. Ennek folytán aztán Elzán, mert a fiúkra nem vigyázott, életével lakol a Detre kezétől s az áruló Vittég is a Detre bosszuló fegyverétől esik el. A vég: Attila keserve, de különösen nejjének, a fiait féltékenyen szerető Rékának megható anyai gyötrelme és gyásza a gyermek elvészése miatt.

E különben nem nagy értékű monda-tárgyat szerencsés kézzel s nagy ügyességgel dolgozta fél a szerző. A cselekvényt szorosan kapcsolatos világos képben állítja élénk. Elmondásában kerül minden fölöslegest. Ez a jól eső egyszerűség nemcsak a mese szövegére, hanem az előadás stíljére is kiterjed. Szabatos, élénk, rövid vonásokkal jellemzőn tudja festeni mind a külső tárgyakat és helyzeteket,

mind a benső lelki állapotokat, indulatot, szenvedélyt. Semmit nem kockáztat a valószínűség rovására s nem igen ad helyet elbeszélése folyamán a véletlennek.

Igazat adunk neki abban, a mit műve végén maga fölemlít, hogy „a régi monda elbeszélő nyelvében egy kis ódonabb szín helyén van. Ezt azt ódon szint többnyire helyesen, izléssel alkalmazza, habár itt-ott felüti magát az erre való törekvés, egy-egy kis keresettség. Tagadhatatlan, hogy Arany epikai költészetének nyelve és hangja érezteti magát e pályaművön: de azért szolgálai utánzást még sem vethetni szemére. Előnyeül említendő Nibelung-verseinek gördülékeny, szabatos folyása, s általában külső technikája is. Elnézésből ered, hogy néhol *Attilát*, néhol *Atillát* ír.

Tekintetbe vehető, hogy irodalmunk úgy sem igen gazdag jelenleg valamire való verses költői elbeszélésekben, hogy a Nádasy-pályázatnak ritkán van szerencséje várakozást kielégítő s a költőket buzdító sikerhez. A versenyzők legnagyobb része most is hasztalan foglalkozott a legkülönbözőbb tárgyakkal a pályázati feltételek tágas korlátján belül. Merítettek a nemzet régibb és újabb történetéből, a fővárosi, kisvárosi és falusi élet köréből, a jelenlegi társadalomból, sőt egyikök megpróbálta Fazekas M. Ludas Matyiját elrontani. Közöttük alig találkozott kettő-három olyan, mely komolyabb figyelmet érdemelt.

Réka gyásza valamennyit túlszárnyalja. Irodalmi értékkel bíró, sikerült költői mű. Véleményünk szerint méltó a jutalomra. Budapest, 1902. április 27. *Lévay József, Gyulai Pál, Badics Ferencz.*

III.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A)

A művészet és erkölcs viszonyát tárgyzó, másodízben kiírt pályázatra beérkezett négy rendbeli munkákról a következőkben van szerencsénk jelentésünket előterjeszteni.

Az 1. sz. (*Par nobile fratrum*), 77 lapra terjedő tanulmány, minden tudományos érték híján; az idevágó irodalmat nem ismeri s régibb és újabb tankönyvekből idéz. Műtörténeti tanultsága semmi: a Niobe-csoport lányalakjai szerinte meztelenek; az is jellemzi, hogy Drezdában a Grüner Gewölbét siet fölkeresni s nem a Zwingert. A kérdés tudományos természetét föl sem ismerte. De határozott stílus-tehetség, mely bizonyára érvényesülni fog olyan téren, hol biztosan mozog.

A 3. sz. (*Ars est homo additus naturae*) azt fejti ki, hogy a szép és jó az esztetikai és erkölcsi érzék azoney tulajdonságának más-más nyilvánulása: az egyik az alakra, a másik a tartalomra irányul; az erkölcsi érzék uralkodik az esztetikain. E gondolatokat szerző világosan és tartalmasan adja elő, de időnek előtte kimerül az elméleti

fejtegetésben s ekkor a művészetnek az emberre gyakorolt erkölcsi hatását történeti alapon mutatja ki. A keleti népek, a görög, a római, a keresztény középkor, a renaissance, a XVII., XVIII., XIX. század művészete fejlődését és jellemzését érdekes és tanulságos s némely apró tévedést leszámítva, sikerült összefoglalásban adja elő. A 452 lapból, melyből a kötet áll, ez a rész majdnem 200-at foglal le s az írónak kétségtelen ügyessége sem tudja az olvasóval elfelejtetni, hogy az a témával csak külsőleg függ össze.

Eddig a szerző kifejezetten Tolstoj ellen fordult, de a második részben ő is erkölcsi prédikátornak áll be, ki a világgal sehogy sincs megelégedve. Szerinte korunk erkölcsi nihilismusban szenved, az erkölcs-telenségnek előidézője pedig — a tudomány. Ilyen s hasonló tuzá-saival ellenkezésbe jut a tényekkel, de a saját állításaival is, s midőn azt kívánja, hogy reális alapon nyugvó idealismust kell teremteni, mert ez az erkölcsi renaissance egyetlen útja s a helyes példát, mely után az egész világnak indulnia kell, Wagnerben mutatja fel, valóban kérdésbe tehető: hogyan lehet a XIX. század oly erkölcs-telen és művészietlen, midőn abban élt, fejlődött és hatott Wagner, az igazi ideál? A zenéről, szerinte az összes művészetek koronájáról épp ily túlzással beszél, de szépen és érdekesen is. Nem mélyreható elme önálló terméke, de nem is idegen olvasmányok visszhangja e munka, mely szerzője érett műveltségéről s kitünő írói tehetségéről tanúskodik.

A 4. számú (*Die Aesthetik ist keine mathematisch-exacte Wissenschaft*) két kötetből áll. Az első, 256 l., *történeli rész*; azokat tárgyalja, kiknek elmélete a szépet az erkölcsivel helyezi közvetlen kapcsolatba: Sokratest és Platót, az angolokat, Schillert, végül Herbartot. Ez a rész szorgalmas munka eredménye, de kár, hogy nagyrészt másodkézből veszi anyagát; összefüggő képet nem igen tud adni s az elméleteket nem az illető rendszerek elveivel összefüggésben s egy-ségesen fejt ki, hanem jobbára egymás mellé ragasztott állításokkal s idézetekkel tünteti fel. Igazában ez a rész, így lévén megírva, alig tájékoztat valamiről s jóformán felesleges.

A második kötet, az *elméleti rész*, 479 l., tartalmas és gondol- kodó főre valló. Abból indul ki, hogy érdeknélküli tetszés kapcsolja össze a szépet, jót és igazat. Az aesthetikai szemlélet rokon az erköl- csivel, de különbözik is tőle. A helyett azonban, hogy e rokonság és különbség tényét és okait mutatná fel, annak kimutatására tér, hogy az erkölcsi összefügg az érzékivel, a művészi meg a természetivel s az ebbeli fölfogás változatait — egy új „történeli rész“ képeben — az ókortól máig bő anyaggal és sok jó részlettel adja elő. Alapgon- dolata, hogy a szépművek erkölcsi értéke nem tárgyuktól függ, hanem a művész erkölcsi érzékétől. Ehhez képest, saját szavai szerint, „tulaj- donképpen feladatunk, a mi az előzményekből következik, az volna, hogy külön-külön minden egyes művész lelkében kimutassuk a művészi és erkölcsi elemet“. Hogy philosophiailag képzett elme hogyan nyug-

hatik bele egy vezérgondolatba, mely ily következményekre visz, valóban feltűnő. S mert a saját követelményének megfelelni természetesen képtelen, mutatóba három — író tálgyal e szempontból s határozott egyoldalúsággal Petőfiben az optimismust, Keményben a pessimismust s Tompában a vallásos elemet törekszik irányítónak felüntetni.

A többi fejezetekben már egészen feladata körében mozog s széleskörű olvasmányai alapján nem egy kitűnő idézettel vagy értékes önálló megjegyzéssel teszi előadását élvezetessé. Stílusa, mely az elő részben töredékes, sőt dadogó, a másodikban folyamatos s több helyütt valóban szép is. Egészben egy philosophiailag képzelt szép elme sok szeretettel és gondnal megírt munkáját kapjuk egy kérdéstről, melynek lényegébe első sorban nem a saját fejtegetéseivel, hanem inkább annak előadásával hat be, a mit mások a tárgyról mondtak. Kár, hogy műtörténeti ismeretei fogyatékosak — „Utolsó ítéletét“ Michelangelo szerinte a Sixtusi kápolna mennyezetén alkotta meg — s hogy majdnem kizárólag német aesthetikai és irodalmi olvasmányokból táplálkozott.

A 2. sz. (*Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit*) határozottan becses munka. 440 lapon, öt fejezetben és 100 §-ban tárgyalja a kérdést, nem dogmatikus vagy metaphysikai, hanem természettudományi szempontból. Neki művészet és erkölcs egyaránt társadalmi jelenség. Tehát nem az aesthetikusok és moralisták elméletének viszonyait egymáshoz, hanem a társadalom két életnyilvánulását s ezek összefüggését igyekszik meghatározni. E szerint azt az organikus szükségletet keresi, melynek eredménye egyrészt a művészet, másrészt az erkölcs. Ezt adja elő az első fejezet (10. l.).

A második „Az erkölcs lényege és szerepe a társadalomban“. Az erkölcs a társadalomra hasznos azon szabályok foglalata, melyek követésére az általános készség még hiányzik. Erkölcsi szabályok keletkezésének oka czélszerűségük belátása. Ez a czélszerűség most is az az erő, mely avult erkölcsi szabályokat lerombol s helyükbe újakat terem. Minden valóban erkölcsös hasznos is (11—35. §, 53. l.).

A következő fejezet „A művészet lényege és szerepe a társadalomban“ 136. l. (36—61. §.) nagy és alapos apparatussal, szépen és tartalmasan tárgyalja a témát. Organikus szükséglet kielégítése a művészet is, s a lét feltételeivel közvetlen kapcsolatban áll. A magasabb rendű állatoknak nem merítik ki egész idejüket és erejüket az élet szükségletei. Így könnyen esnek a saját tehetségük utánzásába, ezek a ténykedések pedig könnyen működő idegutakat nyújtanak a felgyülemlett energia-többlet levezetésére. Ez az erőfölösleg túl nem hajtott gyakorlása kelti bennünk a szépérzést. A Spencer, Groos és Marshall tanain alapuló ez elméletet óvatosan és okosan bírálja s az aesthetikai jelenségek alaptényét abban a gyönyörteljes biológiai közérzetben látja, melyet az életet előmozdító s egyúttal legősibb s legjobban kidolgozott idegfolyamatok keltenek. A mit Allen a színérzékre

nézve igen valószínűvé — szerző szerint egészen bizonyossá — tett, hogy az ősrégi hasznosság folytán legteljesebben kifejlett idegpálya működéseként jelentkezik, mely eredeti hasznosságát elveszítve, újabb associatív elemekkel kapcsolódott össze — azt szerző a hangok által keltett szépérzések eredetére nézve is elfogadja s helyesen mutat arra, hogy az associatív erő egyre jobban érzeteti hatását s a hasznos dolgok látásakor támadt örömmérszet mindinkább átmegy a közvetlen hasznosságtól ment dolgokra s idővel a nyelvhasználat a tulajdonképi szépné körét éppen ezekre szorítja. Az aesthetikai tevékenység jegecedési pontját pedig az érdeklődésben látja, mely az illetőnek uralkodó képzettársulásai irányában folyik le. Széleskörű olvasottság alapján fejti ki ezután a szépérzések evolúcióját. A művészet a szépet az élet viszonyaiból kiragadja s önállóvá teszi. A művészet nem önezél, hanem az aesthetikai örömmérszetek minél teljesebb kiegészítésére törekszik s így növeli az emberi boldogság tömegét; nagyranövését a belátás és átöröklés magyarázza.

„A művészet és erkölcs viszonyát egymáshoz“ a 4. rész 157. lapon (62—87. §.) önállóan és tartalmasan fejtegeti. A művészet soha sincs ellentétben a kor erkölcsi codexének általánosan elfogadott részével s csak azt az erkölcsi felfogást támadja, mely más osztályok erkölcsi kódexével összeütkezik. A művészet általában valamely kor erkölcselenségének nem oka, hanem okozata. A művészet története is azt bizonyítja, hogy a nagy művészeti productio ideje a társadalom erkölcsi élete erejével jár együtt. Az élet erotikus irányzata vezet a művészet erotikus irányzatára; az erotika igenis együtt jár a társadalom decadentiájával, de arról nem a művészet tehet, épp úgy, mint nem a hőmérő arról, hogy hideg van. Oly embereket kell nevelni, kiknek élvezete összeesik az egyénileg és fajilag haznossal, — ez minden haladás alapja. Ehhez pedig a művészet a maga részéről is hozzájárul. Hogyan kelti a művészet a solidaritás érzelmét a társadalmi osztályok között, mi a hatása az állami életben, új problémák támogatásában, hogyan férközik — a hová az elmélet nem mindig tud hatni — az uralkodók és hatalmasok szívéhez, szerző szépen és ékesszólóan fejtegeti. A művészetek e társadalmi és erkölcsi hatása nélkül az emberiség sohasem jutott volna oda, a hol ma van. Írónk eredménye az, hogy erkölcsi tartalmát illetőleg a művészet lépést tart az erkölcsi eszmék evolúciójával.

Az utolsó rész „Művészeti politika s egyéb következmények“ 54. l. (88—100. §.). A fajnak kiváló érdeke a mérsékelt érzékiség ápolása s ennek kapcsán a szépség cultusa. Másfelől azonban tény, hogy a nemi erkölcs terén nagy a haladás s ez a művészi alkotásokban is észlelhető. A renaissance-nak vérrel és törrel kivívott szerelmi küzdelmeivel szemben ma borzadály és utálat mutatkoznék; szólunk pornographiáról s ezzel egy egész irányt megbélyegzünk. Az erkölcs további javulásával emelkedni fog a művészet erkölcsi színvonala is s az

érzékiség megfékezésére és nemesbitésére fog vezetni s lesz idő, midőn a szerelmi léhaság oly visszatetszést fog szülni, mint egyéb kötelességek megsértése.

Az állam pedig ne lépjen itt közbe, mert többet kockáztathat, mint a mennyit nyerhetünk. Az erkölcstelen tendenciáknak a művészet egyik levezető módja. Ha attól a körtől, mely élvezi, az erkölcstelen olvasmányt elveszszük, fog-e azért erkölcsöst, vallásost olvasni? Sőt attól kell tartani, hogy a viszonylag ártatlan, képzeletbeli élvezettől a valóságok mezejére fog lépni. A meddig erkölcstelen emberek lesznek, lesz erkölcstelen művészet is. Olyan mértékben, a melyben megnemesül az átlag színvonal, megnemesül a művészet is.

E fejtegetések sok helyütt kihívják az ellenmondást, különösen a hol fontos dolgokkal nagyon hamarosan végez: így midőn a vallás legelső parancsait kizárólag a megholt törzsfő életében követett parancsok másolatainak mondja; a hol a kifejezés pontatlansága homályt és félreértést szül: így midőn a művészet socialis eredetéről beszél és kijelenti, hogy socialis alatt nem socialis, hanem communistikus eredetet ért; a hol általánosításai nem egyeznek a tényekkel: így midőn Savonarola hatását új és általános jellegűnek mondja, holott tudja, hogy Botticelli már előbb festé Madonnáját sovány és epedő arcczal; a hol rendszere kedvéért oly túlzásokba téved, mint a lenézett metaphysikusok: így midőn említi, hogy a homerosi énekek nem egy helyütt a szakácskönyv benyomását teszik. Műtörténeti tanultsága is azon felül aránylag gyöngé; a monographikus irodalmat mintha alig ismerné s többnyire kézikönyvekből idéz.

Mindezek azonban javíthatók és pótolhatók; egészben a könyv a positiv aesthetikának örvendetes hódítása Magyarországon. Az úgynevezett dogmatikus vagy német aesthetikától eltérő felfogások Angliában gyökeret vertek, Franciaországban elterjedtek s Németországban is mind több a szószólójuk. Ez a munka így a modern tudomány számos kutatását és föltevését, kérdését és magyarázatát közvetíti velünk. Közvetíti pedig óvatos módszerrel, modern psychologiai alapon és széles szakirodalmi és kulturtörténeti tudással. Más szempontokból nézi a dolgokat, mint a hogy megszoktuk, s ezek akkor is tanulságosak, ha nem feltétlenül helyesek. E mellett szerző világosan, sőt helylyel-közzel igen szépen ír. A könyvet határozottan értékesnek és becsesnek ítéljük s az a nézetünk, hogy a kitűzött pályadíjra méltó és érdemes. Budapest, 1902. május 6. *Bánóczy József, Hegedűs István.*

B)

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz. Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Az ezúttal másodsor kitűzött jutalomtételre négy munka érkezett.

Az I-ső számú, jeligéje „Par nobile fratrum“, a III-ik számú,

jeligéje „Ars est homo additus naturae“ és a IV-ik számú jeligéje „Die Aesthetik ist keine mathematische Wissenschaft“ munkákra nézve mindenben hozzájárulok a bíráló bizottság ítéletéhez, mely ezeket nem tartja a jutalomra érdemeseknek.

A IV. számú munka első ízben is versenyzett a jutalomért. Akkor a bírálók egyike úgy nyilatkozott, hogy „foggyatékos alakjában is reményt nyújt rá, hogy szerzője — ha csak némi biztatást kap rá — jóra való munkává alakíthatja át és egészítheti ki“. E remény fejében tüzetett ki a jutalomtétel másodizben. Az akkori bírálók közül egyedül csekélységgem vesz részt ez újabb pályázat eredményének megítélésére kiküldött bizottságban. Ez okból kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy első ízben sem bírtam a dolgozatban a sikerrel biztató sajátságokat fölismerni, nemkülönben most is arról győződtem meg, hogy szerző nagyon távol jár a föladat megoldásától.

A „Nunquam aliud natura, aliud sapientia dixit“ jelmonddal ellátott II-ik számú dolgozatot a bizottság többségétől eltérően ítélt meg. Ez jelentékenyen kiválik társai közül, azoknál behatóbb figyelmet és méltánylást igényel. Szerzője sociologus, a kinek tudományszakában széleskörű az olvasottsága, ítélőképessége azonban nincs mindig helyes arányban ismereteivel. Bevezetésül elég fönnhangon beszél. A természettudományi álláspont híve. Nem önkényesen fölvetett praemissumokból indul ki. Tényeket vizsgál. Törvényeket igyekszik fölfedezni. E hang gyanút ébreszt. Mintha szerző keletkezési biztosabbnak érezné magát. Fialat hívője lehet a természettudományi álláspontnak. Talán még nincsenek tapasztalatai, melyek óvatosságra intenek, midőn ilyen fölőtte bonyolult föladat megoldásba fog.

Az elején mindent bizonyosan vél tudni. Az evolutiós sociológiával fölfegyverezve, az emberiség erkölcsi életének történetében nincs előtte titok. De midőn a művészetre kerül a sor, mégis bevallja, hogy lába alatt ingadozni érzi a talajt.

Nincs szükség a beismerésre. Nemsokára bebizonyosodik merész abstractióra való hajlama, s összeütközésbe kerül természettudományi álláspontjával. Megállapítja, hogy a művészet keletkezése, mint a játék evolutiója, az energia-fölösleg tényében szilárd biológiai alapra talál. Jól megfigyelt tényekkel megerősített igazság ez, megjelöli az irányt, mely a föladat egyik sarkalatos kérdésének megoldásával kecsesget. Szerző azonban kiejti kezéből a fonalat, s szappanbuborék után kap, midőn utal az energia-fölösleg elméletének azon nyilvánvaló hasznára, hogy a művészetek egységesebb fölfogását teszi lehetővé (39. §). Más helyütt ismét így szól: „A hasznosnak az erkölccsel való azonosítása az egységesítés előnyét nyújtja“. Az egységesítésre irányuló ezen törekvésnek általán nincs sok haszna, a művészet terén pedig épen-séggel károsnak mutatkozik. Mert habár a vad törzsek kezdetleges művészete lényeges vonásban összevág a művelt népek művészetével, mindazonáltal ez utóbbi igen lényeges átalakuláson esett át, s pedig

ezen átalakulás differentió természetű, mely nem tűri az egységesítést. Azonkívül számbaveendők azon művészeti ágak, melyek a vad törzseknél még nem voltak meg. Ilyen például az építészet. Végül könnyű meggyőződni, hogy az egységesebb fölfogás milyen kétes értékű, ha tekintetbe vesszük magának a térbeli művészetnek, vagy Fechner szerint a nyugalom művészetének egyes ágai közti nagy különbséget: az építészet térművészet, a szobrászat tömegművészet és utánzó, részben az építészet is az, a mi a kettőnek közös vonása, anélkül azonban, hogy az egységes fölfogást eltűrnék; a festészet a térnek és a testeknek látszat szerinti utánzása. A szobrászat is utánoz, tehát van közös vonása a festészettel, de azért a kettő még is merőben más. E szerint nyugodt lélekkel mellőzhetjük, sőt elvből kerülünk kell mindazt, a mi általán a művészetek egységesebb fölfogásával kecsgett.

Nem bizonyított és nem bizonyítható aprioristikus ízü állítás az is, hogy az erkölcs és a művészet társadalmi jelenség; mindkettő a társas együttlét, valami szükséglet eredménye, tehát másodlagos. Más helyütt meg ezt olvassuk: „A művészet, mint összes testi és lelki tehetségeink csapadéka, azokkal nagy és állandó ellentétben nem állhat, legkevésbé az erkölccsel, mely életünk egyik leghatalmasabb irányzatát adja meg, stb“. Ámde előbb az erkölcsöt és a hasznos eredetét azonosította, s csupán abban tért el Spencertől, hogy a kettőnek teljes egybeolvadását nem fogadta el. Másfelől pedig a művészetet úgy határozta meg, hogy az a biológiai energia-főlétségből származó játéknak evolúciója. Íme, a praemissumtól idegenkedőt ez esetben az a tétel ejtő meg, melylyel az erkölcsöt és a művészetet a priori társadalmi jelenségnek állítva föl, egy kalap alá fogta. Nem veszi észre a bennük rejlő ellentétet, egymást kizáró jegyet: az erkölcsben a hasznosságit, a művészetben, mint a játék evolúciójában, a biológiai jegyet. Vegyük, hogy az erkölcs egyértelmű a hasznossal akár a társadalomra, akár az egyénre, akár mind a kettőre. E szerint az egyén a hasznosság révén kapcsolatba jut a kívülre levő közülettel. A hasznosság az erkölcsben momentum transitivum. A művészetben a biológiai momentum, az energia-főlétségek ösztönszerű tevékenysége, a kívül eső cél megszűntébe az egyénre visszaható, benne maradó jegy, intransitivum. A macska az egérfogásra szolgáló és abban kifejtett energiát egér hiányában az eléje kerülő czernagomolyaggal való játékban érvényesíti. A gyermek játszik a bábujával. Cselekvésének nincs valami gyakorlati, hasznossági rugója, egyedül a játékért, a játék nyújtotta gyönyörért játszik, még akkor is, ha azt, a mit a bábu számára főzött, maga eszi meg. Az a fajta biológiai, illúziós játékban benne rejlik a művészet csirája. Szerző is ezt vallotta, de mint sociologus, a társadalom kedvéért megfellebbezett róla.

Herbert Spencer és Ernst Grosse ugyanezt tanítja. Az utóbbi szintén sociologus, a ki „Die Anfänge der Kunst“ című sokszor

idézett munkájával a művészet esztetikai méltatását sok tekintetben előmozdította. De egyfelől az ösztönszerű, biológiai, másfelől a tudatos célú játéknak szabatos lélektani megfigyelés alapján való megkülönböztetését elmulasztja. A játékban és a kezdetleges népek művészetében gyakorlati czélt lát és tovább menve azt követeli, hogy a művészet a társadalmi czélszerűség értelmében erkölcsi hatású legyen. Ez a sociológiai művészet. Szerzőnk elejtve a biológiai művészetet, amannak híveül szegődik és szerencsésen visszakerül a priori tételéhez: az erkölcs és a művészet társadalmi jelenség. Szerző visszakerült, de a művészet, a tiszta művészet eltűnt. Utóbb, midőn a művészet fejtegetésébe jól belebonyolódik és készül neki hevülni a moralizálásnak, a tétel ily alakot ölt: „A mindennapi élet szükségletéből ered az erkölcs és a művészet fája egyaránt (95—98. §, 417. oldal).

A művészetnek biológiai meghatározásához és a természet-tudományi állásponthoz való ezen hítlenség azonban legyen pusztán szépségi hiba, s vizsgáljuk a munkát egészében.

Annak mintegy harmada, melyet az I., II., és III. fejezet foglal magában, javarészből társadalomtudományi természetű. A IV. fejezet, a legterjedelmesebb, tárgyalja a művészet és az erkölcs viszonyát egymáshoz. Az V. fejezet a művészeti politika társadalmi követelményeit, s egy és más practikumot, kivált annak erkölcsi vonatkozását fejtegeti. A könyv végén egybeállított roppant irodalmi készlet szerző nagy olvasottságát bizonyítja.

Ezen irodalmi készletet a munka tartalmával összevetve, azt találjuk, hogy a részek fordított arányban állanak egymáshoz. A csekélyebb terjedelmű társadalomtudományi fejezetekre esik az irodalmi készletnek mintegy nyolcztized része. Ellenben azonkívül, hogy ismeri a kezdetleges művészet kérdésével foglalkozó legjobb könyveket, a művészeti irodalom termékei fölötté szűk térre szorítkoznak szerző fegyvertárában, s milyenségre sem vetekedhetnek az előbbiekkal. Jelesül a művésztörténetre Richard Muthernek „Geschichte der Malerei“ czimű, a Göschen-féle gyűjteményben megjelent öt kis füzeté szolgál főforrásául. A művésztörténeti ponyvához nagyon közel jár e könyvből idéz legtöbbet. Nyilvánvaló, hogy szerző egyoldalú készültséggel fogott a föladat megoldásához. Ez ránehezedik munkájára, azt eltorzítja.

Az előadás, nem tekintve például a fölhozott neány szépségi hibát, míg a társadalomtudomány körében mozog, szabatos és biztos; látszik rajta, hogy szerző az evolutiós sociologia minden részletében alapos tájékozottságú. De mihelyt a művészetre kerül a sor, bizonytalanság és zavar áll be; hirtelen megáradó böbeszédűség, számos ismétlés és a tartalmatlan mondások sokasága elárulja a mélyebbre ható szemlélet hiányát. Teljessé válik az összevisszaság, midőn egyes korszakok jellemzéseül a művészet egyes eseményeire és művészekre utal.

A 238-ik oldalon ezt olvassuk: „A belső (t. i. az épület belseje):

rögebben egyenletesen világos, mest a végtelenbe látszik tovafolyni (!) Itt minden világos (!) fényben sugárzik, ott misztikus félhomály terjeszkedik a sötét kápolnák fölött. Fennt azonban, a hol idáig síma mennyezet alkotta a boltozatot (!), mintha most az ég nyílna meg“. Minden mondata merő fogalomzavar. A ki olyan tájékozatlan, hogy síma mennyezzettel alkot boltozatot, annak nincs joga még arra sem, hogy az építészetről mások véleményét idézze.

Szerinte a római birodalom utolsó századai és a byzanci kor nem hozott létre nagy művészetet. Elmulasztja azonban megmondani, hogy mit ért nagy művészet alatt, a mire pedig szükség volna, mert a byzanczit a művészet nagy korszakai közé szokás sorolni. Muther hóbortját követve, egyszerűen leszólja a Hagia Sophia templomot és Justinánt.

A 270-ik oldalon így ír: „Helyesen mondja Muther az építészetre, hogy minden művészet közt a leganyagiasabb, mely nem igényel semmi érzést, csak kézműveszi ügyességet, és matematikus kiszámítást“. Viszont a 368. oldalon ezt mondja: „Az összes művészeti hatások közül pedig éppen az építészet kelti föl még a modern ember lelkében is azt az érzést, melyet fenségesnek nevezünk, egy érzést, mely — mint Allen Grant „Origin of the Sublime“ tanulmányában oly szépen kifejezi — a félelem, a remény, a csodálat és a rendkívüli nagy érzésből alakult“. Szerző szerint tehát az alacsony kézművességi ügyesség éri el a legmagasabbat, a fenséges hatását.

A XVI. századbeli olasz művészetet gömbölyű lágyág jellemzi. Ugyane század építészete tartózkodó és hűvös, a XVIII. századbelit az anyag ragyogó pompája különbözteti meg. E kijelentések, meg a mit pl. Botticelliről, Filippiről. stb. mond, mind azt bizonyítják, hogy nem tudja, miféle művészet az építészet, mi a festészet, s hogy a művészetek történetében nem eléggé tájékozott. Sociologus és moralista létére a költőben nem veszi észre a művészt. Homeros a socialis tudomány számára szolgáltat adatot, éppen egy mint saját maga, midőn följegyzi, hogy a főváros V. kerületbeli salonjaiban sivár a társalgás. Nem a művészetet állítja előtérbe, hogy abból kiindulva, megállapítsa annak correlatumát az erkölcsi világban. Hasonlóan jár el, midőn a III-ik fejezetben a művészet mivoltának megítéléséhez szükségesnek tartja tudni, mi a szép. Tehát ismét megfelelkezve az energia-fölöslegről, a játékról, a művészetről, ez utóbbit tekinti a szép correlatumának. Ebből következik a dolgozat sarkalatos hibájaként a művészet erőszakos átgúrása, a minél a művészet leglényegesebb eleme veszendőbe megy. Sehoh sem érzi szükségét, hogy a művészet termékeiben megkülönböztesse a jelenséget és a tartalmat, az eredeti és a járulékos elemet. A jelenségben rejlik a művészet tisztán individuális momentuma, a társadalommal nincs közvetlen kapcsolata, nem erkölcsös, nem is erkölcstelen. A tartalom révén, mely a társadalom terméke, jut a művészetbe az erkölcsi momentum. A művészet fejlődése az előbbin, nem az utóbbin fordul meg, mert ezt a lényeg.

Ha az lett volna a tétel, hogy adassék elő az evolúciós sociologia mai állása, akkor a munka két első fejezete talán igényt tartatna a díjra; a három utolsó fejezete pedig számbavehető kísérlet a művészet sociológiájának kifejtésében. A művészet és az erkölcs viszonyát azonban elméleti és történeti ismeretek és mélyebbre ható szemlélet hiányában nem deríti ki, legkevésbé tudományos önállósággal. Ennélfogva megjutalmazásáért a szavatosságot nem vállalhatom el. A díj kiadását nem javaslom. Budapest, 1902. május 6.

Pasteiner Gyula.

IV.

Jelentés az Ipolyi-jutalomról.

Az Ipolyi-jutalomra az I. oszt. részéről 1901. szept. 30-án lejáró határidővel a következő pályakérdés volt kitzúve:

Kivántatik magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása a XVI. század közepéig. (Jutalma 2000 korona.)

A kérdés a reá vonatkozó eddigi tanulmányok stádiumához képest még mindig elég nagy kört ölelt fel, s így a megoldására kiszabott két év már eleve sem tette valószínűvé, hogy ennyi idő alatt „absolut becsű” munka fog beérkezni, ha ilyenén azt értjük, a mely a feladatot, bár nem meríti ki a legutolsó igit, de mégis jóval előbbre viszi megoldását annál a foknál, a meddig a pályázat kiírásakor magyar nyelvű codexeink forrásainak felkutatása eljutott.

A pályázat eredménye csakugyan ennek a bizalmatlankodó feltevésnek adott igazat; másrészt pedig megerősítette azt a nézetet, hogy a titkos pályázatnak ily természetű feladatoknál nem egy olyan kikötése van, mely a czél elérését csak megnehezíti.

Mindössze csak *egy* pályamunka érkezett be (*Maledicta sit illa manus et nunquam sit benedicta, quae lacerat talia scripta* jeligével), s ez az egy is inkább csak vázlatnak és előlegnek, vagy biztató ígretnek vehető a kérdés sikeresebb és mindenekelőtt a mostaninál jóval teljesebb megfejtésére; absolut becsűnek azonban jelen alakjában semmikép sem mondható, ha azzal a mértékkel mérjük, a melyet a codexeink forrásainak kutatása terén eddig elért eredmények alkalmaszandónak javasolnak.

A pályamű szerzőjének gyakori hivatkozásai szerint elődei e téren olyan nagy és nehéz részét végezték el a munkának s a további nyomozás számára is oly becses útbaigazításokat adtak, hogy utánok jórészt csak böngészetről lehetett szó, ezentúl pedig még némely, az apróbb részletekig nem haladó vázlatos kimutatás pontosabb kiegészítéséről. Ha csupán ezt, de ezt azután teljesen elvégezte volna a pályázó, azzal már a jutalomra kétségtelenül érdemesebb munkát nyújtott volna be. E helyett azonban *kevés kivétellel csak elődei eredményeinek többnyire elég pontos lajstromozására és különösen codexeink*

párhuzamos helyeinek gondos megjelölésére szorítkozott. Ez utóbbi munkája nevezhető még a legértékesebbnek és mindenesetre olyan, hogy még ha csak a jelen alakjában kerülne is közkézre, a további kutatás egyik elismerést érdemlő segédeszközévé válhatnék. Nemkülönben megkönnyítené e pályamű ezt a további keresgélést már azzal is, hogy elég áttekinthetően tetszik ki belőle, mi még a teendő codexeink forrásának kimutatása terén, bár e részben nem mindig elég őszinte és világos a lajstromok beszéde.

Nem egy esetben ugyanis egy-egy codex-részlet *forrásául* olyan szövegek vannak megjelölve, a melyek csak többé-kevésbé távoli rokonságban vannak az illető magyar szöveggel, de annak közvetlen forrásaiul nem tekinthetők. Így az *Ehrenfeld-* és az ezzel tartalmi összefüggésű *Simor-* és *Virginia-codexet*, a *Margit-legendát*, a *Teleki-codex* Ádám és Éváról és Szent Annáról szóló legendáját illetőleg, melyek mind más közvetlen forrásokra vihetők vissza, mint a melyekre a pályamű szerzője (s részben elődei is) hivatkoznak.

Egyáltalában számba kell venni e pályamunka elbírálásánál azt a kedvezőtlen helyzetet, a melylyel a szerző maga is mentegetődik s a mely a kutatásban őt sokszor hátráltathatta. Ennek figyelembe vétele nélkül pl. alig volna érthető, hogy az *Ehrenfeld-codex* és a vele rokon szövegek forrásai közt csak a Nyelvemléktár illető kötetek bevezetésére és Wadding (a pályamű mindig *Vadding*-ot ír) nagy gyűjteményére hivatkozik, az „Actus beati Francisci et sociorum eius“, a „Speculum perfectionis“ stb. ide vonatkozó emlék irodalomtörténeti és szövegkritikai megvilágításának azon segédeszközei után, a melyek P. Sabatier, S. Minocchi és mások fáradhatatlan kutatásai folytán ma már rendelkezésünkre állanak. Valamivel kedvezőbb viszonyok közt alig hagyhatta volna további nyomozás nélkül azt a becses ujjmutatást, a mely pl. a *Domonkos-codex* több helyén Antoninus firenzei érsekre utal, mint e nevezetes nyelvemlékünk egy elég terjedelmes részének közvetlen forrására. Ugyanezen irónál könnyen meglelhette volna mindjárt az *Érsekujuvári-codex*ben lévő Sienai Szent Katalin élete legközelebbi eredetijét is. Ugyanitt említhető még, hogy az épp megnevezett codex egy másik nevezetes részletének, az Alexandriai Szent Katalin verses legendájának forrására irányuló kutatást sem volt módjában a pályázónak tovább vinnie annál a negativ eredménynél, a meddig e téren Szilády Áron és tőle eltérőleg Horváth Cyrill jutottak.

Nem sokkal különben van a dolog codexeink *Mária-síralma*it illetőleg is a pályaműben, mely ezekre vonatkozólag *Varga Damján* értekezésére* hivatkozik, a mivel azt a látszatot kelti, mintha ez értekezés a szóban lévő codex-részletek ügyét már dülőre vitte volna; holott csak az eddigi kutatások egyik részétől eltérő, de nem eléggé

* Codexeink Mária-síralmai. Budapest 1899.

szilárd alapon épült véleményt koczkaztat. Itt, valamint a Teleki-codex már említett és a Bod-(Lobkowitz)-codex még említendő részleteinek kérdésénél tünik ki leginkább, de egyebüzt is minduntalan előbukkan az, hogy a pályamű szerzője a tárgy irodalmának szélesebb, hogy úgy mondjuk európai körében mennyire tájékozatlan. Az apokryph legendák és a Mária-síralmak, csak a legjellemzőbb példákat említvén, a germán, román és szláv irodalmak legtöbbjében oly beható és messzire elágazó irodalomtörténeti kutatás tárgyai már évtizedek hosszabb sora óta, hogy a ki ez irodalomnak csak a könnyebben hozzáférhető (német és francia nyelvű) részét is ismeri, az, lehetetlen, hogy codexeink megfelelő helyeinek is egy-egy forrására rá ne akadjon, ennek az irodalomnak lapozgatása folytán.

De ez csak az egyik, nem is a legsúlyosabb kifogás e mű ellen, a mely ennél nagyobb hibákban is leledzik. Ezek egyike mindjárt a *forrás* szó fogalmának nem egészen szabatos értelmezése. Ennek az elemi tévedésnek következtében sokszor valamely codex-részlet mellett a forrásjegyzékben olyan latin szövegre való hivatkozás történik, melylyel az csak közvetett kapcsolatban áll, vagy a melynek csak egy-egy töredékét tükrözi. Így van ez pl. a *Bod-codex* 1—20. és a *Lobkowitz-codex* 265—308. lapján lévő párhuzamos részletet illetőleg; de egyebüzt is, a hol a pályamunka szerzője nem látta szükségesnek, hogy elődei vázlatos vagy csak töredékes kutatásait tovább folytatva, eredményeiket kiegészítse. Pedig csak ezen az úton válhatott volna műve amazok úttörő és nyomjelző fáradozásának valóban becses pótlékává. Horváth Cyrillnek a *Példák könyvére* vonatkozó lapsusát is ellenőrzés és a már megtörtént helyreigazítás jelzése nélkül veszi át, vele együtt *Speculum exemplorum*-ot idézvén Herolt János műveként, *Promptuarium* ex. helyett.

Mindezek azonban talán aprólékosoknak tetszhető részletek, de csak annak a szemében, a ki a szigorú módszeres kutatás kellékeivel nincsen eléggé tisztában, vagy nem tulajdonít nekik valami nagy fontosságot. A mi szemünkben azonban az ilyenek is jellemzik és kissé elietettnek tünteti fel a munkát; valamint pl. az is némi gondatlanságra vall a szerző részéről, hogy Sienai Szent Bernardin előnevét következetesen Sziennainak írja, a mi különben lehet éppenséggel a másoló hibája is, de akkor is bűrereszes benne a fölülvizsgáló szerzőnek munkáján kellőnél sebesebben átsikló szeme.

Ezeknél a kisebb szépséghibáknál azonban sokkal komolyabb megítélés alá esik a szerzőnek az a kissé túltengő önérzete, a melylyel a pályakérdés megoldásának általa elért mértékéről az elő- és utószóban nyilatkozik. Megjegyzendő, hogy mindössze ez a három kis negyedréte lapnyi *Előszó* és az alig egy lapnyi *Zárszó* a pályamű megírt része, a többi pedig csak az 5—115. lapra terjedő lajstromozásból és a 116—174. lapon közölt párhuzamos szövegmutatványokból áll. Igaz, hogy a pályakérdés arra nézve semmi útbaigazítást sem

adott, hogy a források *kimutatása* miként értendő; de alig hiszszük, hogy a kitűzésnél ilyenféle megoldás lebegett volna a tétel fogalmazóinak szeme előtt. Mert ez a forma, még akkor is, ha jóval több *saját* leletet foglalna magában a lajstrom, csupán vázlatnak volna tekinthető, a melyet ilyen alakban az elég tekintélyes díjra érdemesnek alig lehetne itélni.

Legalább is el lehetett várni a pályamű szerzőjétől, hogy némi irodalmi formába öntse, ha mást nem, csak az eddigi kutatások eredményét, és ne szorítkozzék pusztá tartalomjegyzékre, a milyent a codexek irodalmával foglalkozók közül bárki is kénytelen amúgy is, csupán a saját használatára is készíteni magának, tekintettel a Nyelvemléktár e részben oly fogyatékos kiadására.

Gondosan átnézvén már most e jegyzéket, azt találjuk, hogy a pályamunka szerzője ott, a hol nem hivatkozhatik valamely elődjére, *néhány lapnyi csekély kivétellel csakis szentírási vagy rituális könyvekből* (Breviarium, Officium, imakönyvek stb.) *gyarapította a források lajstromát*. Nagyon is csalódik ugyanis az, a ki komolyan venné a Zárszó azon önérzetes kijelentését, a mely szerint e pályamű az előtte már megtalált forrásokon kívül a szentírási helyekkel együtt 5458 lapnak (91,399 sornak!) az eredetijét mutatta ki. Ez t. i. azt jelentené körülbelül, hogy az ő, kissé naiv számítása szerint, a mely röffel mér ott, a hol fonttal kell, mintegy 10,644 lapnyi (208,534 sornyi) anyagnak kevéssel több mint egy ötöd része (2402 lap = 40,793 sor!) lévén ismeretlen, az egésznek több mint a felére nézve őt illetné a források felkutatásának az érdeme. Elődeire ellenben ebből csak az egésznek egy negyede, vagyis majdnem ugyanannyi esnék, a mennyinek a kimutatása még hátra van. Ámde azt maga a szerző is bevallja, hogy az általa „felkutatott“ részben benne vannak az összes szentírási részletek, vagyis olyan tetemes tömeg, a mely az egész Bécsi-, Müncheni- és Jordánszky-codexet, s az Apor-, Kulesár-, Batthyány-, Keszthelyi-, Festetich- és Döbrentei-codex legnagyobb részét foglalja magában! Nem is szólván a többi codexekben is elszórt számos szentírási részletről (evangeliumok, epistolák, hosszabb idézetek stb.), a melyek együttvéve nagyon leapasztják a tulajdonképeni *felkutatásra* alkalmas adó szövegek százalékát. Mert a szentírási szövegek felkutatásáról csak nem lehetett szó a pályakérdés kitűzésénél! De igen is bele volt alighanem a kimutatásba értve az apróbb szentírási helyek pontos kijelölése is, a melylyel azonban a pályamű adós marad, minthogy ott, a hol elődökre hivatkozik, egyáltalában nem eléggé részletező a szövegek egymáshoz való viszonyának feltüntetésében.

De nem vehetők sokkal komolyabban azok a „felkutatott“ részletek sem, a melyeknél a codexek csakúgy, mint a szentírási helyeknél, maguk is világosan megnevezik a forrásukat. Ilyenek pl. a Szent Bernát, Szent Anzelm, Szent Bonaventura, Kempis Tamás, sőt a Szent Jeromos és Szent Ágoston műveiből, valamint a Breviariumból és a

különféle Officiumokból került helyek is, a melyekre nézve csupán az illető fejezetek és lapszámok megjelölésére szorítkozhatott az itt *kutatásnak* alig nevezhető csekély utánajárás. Már pedig ezek megint tetemes lap- és sorszámossal (!) csökkentik a fenti tetszetős, vagy inkább csak tetszelgő statisztika valódi értékét.

Majdnem ugyanígy vagyunk a *Legenda aurea* helyeivel is. Ezek t. i. szintén jókora százalékát tennék annak az érdemnek, a melyet a szerző a forráskimutatásban magának látszik tulajdonítani. Azt azonban, a mi már nem csekély érdeme lehetett volna a munka ezen részének: a *Legenda aurea*-ból vett helyek pontosabb egyeztetését az eredeti szöveggel és Pelbárt párhuzamos feldolgozásaival, — azt a pályázó megtenni elmulasztotta, hanem beérte azzal, hogy egyszerűen idézte a *Legenda aurea* megfelelő fejezetét és Pelbárt illető beszédét. Pedig csak ebből a részletes egybehasonlításból, a melynek néhol jóformán sorról-sorra kell haladnia, tűnnék ki, mennyit és hogyan vettek át codexünk Jacobus a *Voragine* *legendarium*-ából és mennyit a Pelbárt-féle átdolgozásból; végül mennyinek nincsen sem ott, sem itt a megfelelő eredetije, hanem vagy máshonnan került, vagy (a mi a legrikkább eset: a codexek íróinak saját hozzátetele.

Már azokat a legendákat, a melyek a genuai érsek népszerű könyvénel valamivel rejtettebb helyeken lappanganak, mint a fönt már érintetteket, sőt még a *Vitae Patrum*-ból eléggé ismeretes Sz. Makár-legendát sem tudja a pályázó forrásaikra visszavezetni, s itt, épp úgy, mint majdnem minden fogasabb kérdésnél arra a naiv kijelentésre szorítkozik, hogy: „nem ismerünk semmit sem“. Még jó, hogy ez *ignoramus*-hoz nem teszi mindjárt hozzá az *ignorabimus*-t, a mire azonban sajátyszerű bizalommal látszik czélozni előszavában, a hol annak a reményének ad kifejezést, hogy talán mégsem fog sikerülni a kutatásnak valamennyi codexünk latin forrását megtalálnia! Mintha bizony ez a negatív eredmény, ha csakugyan ott állana is egy elenyészően csekélyke részletet illetőleg a kutatás végső, elintézetlen residuumaként, valami szerfözlött nagy elégtételére szolgálhatna a magyar géniusznak! Hiszen a középkori irodalom ezen ágában a nemzeti szellem alkotó erejétől csak nem fog csodákat várni az, a ki minden elfogultágtól menten és csakis az igazság kiderítésének vágyától sarkalva kezd ilyenféle kutatásokba!

Meglepő a pályamunkának az *Érdy*-codexre vonatkozó azon kijelentése is, hogy itt Szilády Á. és Horváth C. kutatásai „már semmi tudományos értékű munkát sem“ hagytak a további vizsgálódás számára. Pedig még mennyi hálás feladat várja e nevezetes és nagy terjedelmű nyelvemlékünkre nézve a részletesebb megoldást!

Végül még meg kell említenünk, hogy a pályázó egyáltalában nem vette számba a *Birk*-codexet és Dézsi Lajosnak ez érdekes töredék forrására vonatkozó adatait „Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása“ című akadémiai értekezésében (I. oszt. XVII. köt. 6. sz.).

Épp így teljesen mellőzi a *Piry* hártját, a *Csemez-* és a *Göttweigi-töredéket* s még néhány más kisebb, a pályakérdés körébe tartozó nyelvemléket, a melyek ugyan együttvéve sem valami nagy terjedelműek, de a teljesség ezeknek a lajstromozását is megkívánta volna, annál is inkább, minthogy a Szent Miklós dicsőítésére szóló énekkel együtt könnyen hozzáférhető helyen vannak a forrásaikat illető adatok is.

Mindezek alapján az a véleményünk a pályaműről, hogy az a kérdés megoldására irányuló tisztes igyekezetnek és értékes kezességnek vehető arra nézve, hogy a szerzőnek kedvezőbb viszonyok közé kerülté esetén s ha a további kutatásra neki az alkalmon és módon kívül a kellő idő is megadatik, munkája kielégítőbb alakban és eredményyel kerülhet a bíráló elé.

Azon esetre, ha a T. Osztály alulirottak véleményéhez hozzájárulna, a pályázó tájékoztatása és a kérdés eredményesebb megoldása érdekében állónak vélnők, ha a jelentésünkben feltüntetett hiányokra és kívánalmakra öt egyenesen figyelemztetnék. Ezek között különösen kiemelendő, hogy abszolút becsű munkának csak az olyan tekinthető, a mely nem éri be az eddig e téren végzett kutatások eredményeinek lajstromozásával, hanem azokat főképp az *Érdy*-, *Érsekujvári*-, *Debreczeni*-, *Cornides*-, *Kazinczy*-, *Tihanyi*- és *Horváth*-, valamint a *Teleki*- és *Lobkowitz*-codexre nézve ott, a hol a forrásokra vonatkozólag csak általános utalásokat tartalmaznak, — részletes egybevetés útján egészíti ki. Az *Érdy*- és *Debreczeni*-codex legendás prédikációiban pl. nem lenne elég csak Pelbárt illető beszédére és a *Legenda aurea* megfelelő fejezeteire utalni, hanem részletesen s pontosan ki kellene jelölni, mit honnan vett át s mit tett hozzá esetleg máshonnan, vagy a magáéból a codex írója. Hosszabb összefüggő részleteknél azonban az egész hely párhuzamos idézése helyett elég lenne csupán az illető részlet kezdő és végző szavait eredetiben és a codex szövege szerint kiírni s csak a lényegesebb eltéréseket a két szöveg között feltüntetni. Budapest, 1902. május 6. *Heinrich Gusztáv* r. t., *Szilády Áron* r. t., *Katona Lajos* l. t.

V.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról.

A)

A M. Tud. Akadémia egyik már kihirdetett jutalomtétele nyílt pályázatként az itt következő :

„Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munkának tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében.“ A tervrajz és mutatvány beküldésének hatámapja 1901. szeptember 30-ika.

Erre a nyílt pályázatra dr. Munkácsi Bernát és Kúnos Ignácz betérjesztették a kellő időben erre vonatkozó ajánlatukat és mutat-

ványaikat, ugyanis együtt és közösen pályáznak az illető jutalomtételre, még pedig a munkát oly módon osztva meg maguk közt, hogy a magyar nyelv régi török elemeiről Munkácsi Bernát akadémiai I. tag, a magyar nyelv újabb török (oszmánli) elemeiről pedig Kúnos Ignác akad. I. tag értekezik s mindketten kézirati munkájukat külön kötetekben terjesztették elő. A M. Tud. Akadémia I. osztálya f. év okt. 12-ikén tartott ülésében engem választott meg ezen a fennirt pályázatra beérkezett egyetlenegy pályaműnek egyik bírálójává s én szíves köszönet mellett fogadom el a megtisztelő megbízást, mely nemcsak tárgyánál fogva érdekel nagy mértékben s azért, hogy e munka szerzői nyelvészeti irodalmunk legkitünőbbjeihez tartoznak, de még egy más személyes okért is, ú. m. ezen pályadíj elfelejtethetlen emlékfí barátom, Lukács Móricz tette s ilyenképen bírálói minőségemben egy oly pályaművel van alkalmam foglalkozni, mely a nagy alapító tisztelt nevét évenként mindnyájunk emlékezetébe hozza.

Kezdem rövid ismertetésemet Munkácsi Bernátnak „A magyar nyelv régi török elemeiről“ írt dolgozatával, mely az *a*, *b*, *e* és *i*-vel kezdődő szók tárgyalását foglalja magában s úgy aztán térek át a pályamű második részéhez.

Mondhatnám talán, hogy úgy a Munkácsi, mint a Kúnos által beterjesztett mutatványhoz a munka tervrajza nem eléggé bőven kifejtve mellékeltetett, de azért e tekintetben is elég támpontot nyújt a tervezet s megfelel a nyílt pályázat követelményeinek úgy a módszerre nézve, mint egyebekben. Ámde maga a munka lépten-nyomon feltűnteti a teljes tervrajzot és sokkal szemléltetőbben, mint az elvont irányelvek, elméleti fejtegetések tehetnék, a mi egyik nagy érdeme a munkának. A fonetikai, morphologiai és semaxiologiai fejtegetések csakis kellő számban felhozott példák kíséretében igazán bizonyítók, ezek pedig már a mutatványban felhozatnak s előző megemlézésükre a munka szempontjából szükség alig van. Jelenleg, hogy csak a fonetikáról szóljak, az ide tartozó megfigyelések, észrevételek annyira megszaporodtak, hogy az egyes hangokról való physiologiai s philologiai fejtegetések egész értekezésekké tömörödnek; valamint az egyes hangok graphikai megjelölése mind szövevényesebb lesz s mind több diakritikus jelre szorul, úgy kimerítő tárgyalata mind hosszabbra nyúlik, mert p. o. valamely magánhangzóról korántsem elég megjegyeznünk, hogy alhangú vagy felhangú, hanem azt is ki kell emelnünk, hogy a hangzók mérfokán minő hangok közé illeszkedik, melyik hanggal egyezőbb, mikor dentalis, mikor labialis, illetőleg a nyelvnek és ajaknak hátra- vagy előrenyomulásával ejtetik ki stb. Részemről Munkácsi s Kúnos szóban forgó pályaművének tervrajzát magában a mutatványban keresem s ott meg is találok s olyannak látom, a milyent az ilyen összehasonlító szótári-, részleg glossographikus fejtegetéseknél a nyelvtudomány, jelenkori színvonalán, igényel s megkíván.

Munkácsi dolgozatának mindjárt első cikkelye néhány igen lényeges pontban pótolja a szükséges tervrajzot. Ez a cikkely *ács* szavunkkal foglalkozik, melynek legteljesebb török hasonmását *aačēi* alakban Radloff szótárának 1900-ban megjelent 13. füzeté tartalmazza. Munkácsi a magyar névalaknak különböző társalakjait régi irodalmunkban gondosan felszámítja s tekintettel van előfordulásánál a népnyelvre is, jelesen az idézett példánál a gömöri nyelvjárásra; az előfordulás eseteinek összevetésével megállapítja az eredeti alak mibenlétét s képződését, illetőleg a kérdéses névalak régies és nyelvjárási változatainál, minők *alē* a müncheni codexben, reámutat az *l* járulék szerepére s ennek epenthetikus használatát példákkal bizonyítja. Megemlíti, hogy ezt a szót előtte kik hasonlították össze a megfelelő török *agačēi* „faber lignarius“ szóval, a török szó variánsait a különböző török nyelvjárásokból összeállítja, reámutat az eredeti alakra s annak a magyarral legmegegyezőbb variánsára, a török szónak a magyarral teljesen egyező képződésére s végül még egy analog képzésű mongol és kalmuk szóra is hivatkozik (*modoči* a *modon* „fa“ szóból képezve). Ezekből világosan látjuk, hogy a szavak összehasonlításánál Munkácsi mily sok fontos részletre fordítja figyelmét s minő módszert követ. Ugyanígy tesz munkája többi cikkében is. — A Hovesmegyében használatos *acsari* melléknév „acerbus“, p. o. *acsari* *bor* „acidum vinum“ (*icsar* a hegyaljai tájszólásban) Munkácsi helyes megjegyzése szerint egyazon a keleti török *ačar*-ral (oszm. *ači*); a magyar szó alaprészeben előforduló hangváltozásra Munkácsi néhány példát hoz fel, melyekben a magyar *i*-nek a törökben *a* felel meg. Megjegyzi szerző, hogy „tekintve a magyar szónak földrajzi elterjedését, ez esetben palócz-kún hatásra is gondolhatunk; ez aligha így van, mert a kún nyelvben a savanyú *ači*-nak mondatik s nem *ačar*-nak, lásd a „Codex Cumanicus“ 33-ik lapján s a szótárban. Meglepő a török *ačar*-nak a hasonértelmű latin *acer*-hez való hasonlatossága. A magyar *álnok* szó alaprészt nem választanám el az *ál* „falsus“ szótól, mint a hogy Munkácsi teszi, s nem eredeztetem a szláv nyelvek valamelyikéből, mert hiszen Miklosich magát a horvát *jalen* „dolosus“ névalakot is a törökből származtatja, lásd „Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen“, megj. a bécsi cs. Akadémia „Denk-Schriften“-jei XXXVIII. kötetében, I. a 73. lapon. A török *al* alapszónak magában a törökben is van *j*-vel kezdődő társalakja, így a csagataj *jāl-ghān*, oszm. *jāl-ān* „hazugság“, csag. *jāl-tūk* „képmutató“. Az óbolg. névalak a régi török-bolgár nyelv maradványa. L. ö. h. v. a magyar *által*- igealakot, melynek török társa az oszm. *aldat*-, melyekről Munkácsi külön cikkben értekezik. — A m. *apol*-t nem választanám el az *apol*-tól, e két változatnak török társa a csag. *op*-, köztörök *öp*- „esőkolni“; a m. *á*-nak a török *o*-val való hangváltozására példák m. *jár*-, altaji török *jor*-, ujjur *jöri*-, köztörök *jöl* „út“, — a M. által id. kis kún-halasi *árkan*, csag., kirgiz, volgai-

krimi-tatár *arkan*, oszm. *organ*. m. *árpa*, csuv. *orbà*. A M. által felhozott altaji-tatár stb. *ap* mást jelent, mint a m. *ápol*. — Hogy milyen nagy gondot fordít M. az összehasonlításai rendjén általa tárgyalt szavak összes tényezőire, meglátjuk a m. *arat-t* képzőjével tett igen helyes megjegyzéséből, a mely szerint ez a *t* a csuvas *-at-*, *-ad-* praesensképzővel látszik azonosnak lenni. — Az *árkány* szóról irt cikkben sz. az illető m. tájszót előfordulásának földrajzi helyénél fogva igen helyesen kún eredetűnek gondolja s egész művében, illetőleg annak általa beterjesztett mutatványában mindig figyelemmel van a szavak előfordulásának geographiai helyére s a magyar-török szóegyezéseknek kún eredetét geographiai okokból feles számú példákban mutatja meg. — A m. *bakó*-nak a török *bokouil*-lal való összeállítását valószínűnek tartom, de itt már a magyar szó aligha kún eredetre vall, mert a kún *bogaul* „placérius“ értelemben fordul elő. M. se gondol itt kún eredetre s a magyar szó vég *l-jének* kiesését illetőleg néhány hasonló példát hoz fel, így p. o. a *hangyá-t hangyál* „formica“ h. — A m. *bárki* „quisquis“, *bármi* „quidquid“ nézetem szerint a *bátor*-tól teljesen elkülönítendő s a török *bar*, illet. *bari* „minden“, „mindenki“ határozatlan névmással hasonlítandó össze. Páriz Pápai „quisquis“-t ezen alapértelemnek megfelelőleg *minden akárki*-vel fordítja, ugyanez áll a *bár-hogy*-ről is. A m. *bátor* „saltem“ értelemben a. m. az oszmánli *bāri*. — A m. *békít* „pacare“-t M. helyesen egyezteteti a khinai-tat. *bekit*-*bikít*-igealakokkal s itt is, mint mindenütt, megemlíti a forrást, a honnan az illető adatot merítette. Mong. *büke* „erő“ és „erős“. — A *békó* „compes“ szónál és másutt, hol a törökkel egyező szó valamelyik finn-ugor nyelvben is előfordul, M. annak ilyen előfordultát gondosan megjegyzi, így a *békó* szó alatt felhossa a votják *bugol* névalakot. Ez a névalak is ugyanazon török gyökből származik, a melyből a csag. s oszm. *baglamak* „ligare“, M. is hajlandó a kettőt közös eredetből származtatni. A régiebb nyelvészek az összehasonlításban a diakrisist nem eléggé alkalmazták, a mostaniak egy része, de ez nem Munkácsiról van mondva, ebben a kellő határon túl megy, az aranyút itt is a czél középehez vezet. — A *betű* szó török, mongol, tunguz társalakjai mellett M. a mandsu *bil'ik* alakot is felemlíthette volna. — A *bilincs* nem *bililcs* helyett áll, hanem mint M. is feltételezhetőnek tartja, az *n* itt járulékmássalhangzó, úgy-mint a tájnyelvi *bogrács* < *bogrács* szóban. — A magyar *czomb*-ot „femur“ a veszprémi codexből igazolt *boncz* metathesisének tartom s a M. által felhozottakon kívül hasonlítom a kelet-török *bokaj*-hoz u. a., mely a *bok* tőszóból képeztetett; az *n* a *boncz* alakban épp annyira epenthesis, mint az *l* a mongol *bulcing* (*bulc-ing*) szóban. — A m. *boglyu* magánhangzóí kihangzással M. szerint jól egyezik a mongol *bakli*-féle összevonással s ilyenképen egy újabb példája a magyar-mongol szóegyezéseknek. — A *boncsok* s mellékalakjairól, s a vele etymologiailag összefüggő névalakokról szóló cikkben M. élesen

megkülönbözteti a régi szóegyezéseket magától a *bocsok* szótól, mely kétségtelenül újabb átvétel nyelvünkbe, még pedig az oszmán nyelvjárársból. — A magyar *borul* „procumbere“ nézetem szerint a csag. *bormak* igealakokkal függ össze, l. Pavet de Courteille szótárában s talán nem a zürj. *pör*- s vogul *pürmät* „esni“ igealakokkal egyeztetendő. — A *boszorkány*, török *basîrîan*-ról szóló czikke M. „A magyar nyelv régi török elemei“ cz. munkájának a munka leghosszabb cikke, mert ez nemcsak nyelvészetet, de néprajzot is foglal magában s kiterjed egy másik, ezzel hasonértelmű s részben vele etymologialag is egyező elnevezésre, ú. m. az *albastî*-ra, mely, mint Munkácsinál olvassuk, Ašmarin szerint *alp-bastî*-ből rövidült. — A m. *bölcs* szavat M. nyelvi okokból nem az oszm. *bilîzi* szóval, hanem a mongol *bügeci*-vel hasonlítja s az *l* itt épp oly járulékmássalhangzó, mint p. o. a régi *bolcsát*-ban *bocsát* helyett. — M. azt, a mi előtte még nem tisztán áll, s a mi neki legfeljebb valószínűnek tetszik, összehasonlításai körén kívül hagyja s csak figyelmeztet reá; így teszen p. o. a székely *bucsdólodik* alakokkal is. — A m. *büesü* nyelvtörténeti alakulataiban M. szerint két különböző szó keveredett volna egybe, ú. m. 1. *bocsü*, *bolesü* = mong. *bošuk*, 2. *bocsó*, *bolcsó* = kún *bošak*; én nem látom át, hogy mi szükségünk van a két szó felvételére, mikor az értelmi különböztetük alig nagyobb, mint a latin *dimissio* és *remissio* közt előfordulók. — A m. *buga* szót M. a csuvas *mugá*-val „obtusus“ azonosítja s megjegyzi, hogy a m. *buta* szó hangalakjában és jelentésében föltünően egyezik a kún *mohdak* = mongol *mošudak* „obtusus“ szóval. — Török szóegyezéseiben többször különbözteti meg M. a régi s már a török hódítás előtti korból igazolt magyar névalakot későbbi oszmán eredetű társalakjaitól, így p. o. a *buzogány* szónál. — Úgy vélem, hogy M. igen helyesen tett, mikor a m. *erkölcs* szavat a török *ärk-küc*, mongol *erke-küciin* összevonásából eredezteti. — A m. *ige* névszónak a törökben nincsen társa, mert az ujgur *üge*- igealak s nem névszó, de a mongol *üge* szó vele teljesen megegyezik s ez egyike azon magyar-mongol egyezéseknek, melyek nem valamely török nyelvjárárs közvetítésének tulajdonítandók, hanem egy ősrégi közvetlen érintkezésre vezetendők vissza; néhány ilyent tett közzé Simonyi Zsigmond jeles nyelvészünk a „Finnisch-Ugrische Forschungen“ cz. folyóirat I. k. I. füzetében, l. a 127—28. l. — A m. *ildomos* „prudens“ értelmében ugyanazt jelenti, mit a mandsu *ildame*; a megfelelő török névalakok egyebet „gyors“-nál nem jelentenek. — A m. *ívik* szót, mely jejenleg csak a palócz nyelvjárársban s Abaujmegyében használatos, M. a csagatai *ibi*- „mollescit“ igével azonosítja.

Az itt elmondottakból eléggé kitünik, hogy Munkácsi Bernát szóban forgó pályaműve a pályadíjt jelesen megérdemli, s hogy nyelvészeti irodalmunk általa egy oly munkával gazdagodik meg, mely feleszkámú oly eredeti megfigyelést foglal magában, melyeket a nyelvtörvények s az analogiák igazolnak s helyességük kétségen kívül áll. Hazai s

külföldi tudósok igen nagy haszonnal fogják e munkát tanulmányozni. — Nem hallgathatom el itt e helyen azon már régebben is kifejtett nézetemet, a mely szerint én azon törökkel egyező magyar szavak legnagyobb részét, melyeket Munkácsi a törökből a magyarba átvett szavaknak tart, nem átvételeknek tartom, hanem a magyar és török nyelvek közös szókinésének. Ez az elvi különbözet azonban távolról sem ok arra, hogy ezzel Munkácsi szóban forgó művének értékét kisebbíteni akarnám. E munka minden egyes czikke annyira teljes, az összetartozó anyagot oly áttekinthetőleg csoportosító s az összehasonlított anyag mássalhangzói s magánhangzói rendszerének correlatióját oly részletesen megokoló s analog példákkal bizonyító, hogy nem lehet okunk fukarkodni a dícsérettel s élénken kell óhajtanunk, hogy ez a munka minél előbb megjelenjék. Ezzel Munkácsi többször idézett munkáját illetőleg bírálati jelentésem végéhez érkeztem s az ebben mondottakra tekintettel, a munkát a pályadíjra méltónak ítélem s a M. Tud. Akadémia I. osztályának tiszteletteljesen a pályadíj elnyerésére ajánlom.

Ezzel áttérek az együtt és közösen tett pályázat második részére, ú. m. Kúnos Ignác akad. I. t. „A magyar nyelv újabb török (oszmanli) elemei“ cz. akadémiai pályamunkájára. Kúnos I. épp úgy, mint Munkácsi B., tervrajzában felszámítja mindazon eddig megjelent munkáit, melyekben a magyar nyelv török elemeivel foglalkozott. Szóban forgó munkája bevezetéseül az átvételek idejének történeti áttekintésével s azon viszonytal foglalkozik, melyben az egyes délszláv népek egyrészt a török birodalomhoz, másrészt Magyarországhoz állanak. Munkácsi tervrajzában is megvan a régi török nyelvelemek fonetikus jellegű stratificatiója, mely a történet nagy korszakain keresztül bizonyos tekintetben tájékoztató. A kölesónszókat Kúnos öt kategóriára osztja, ú. m. 1. közvetlen átvételek a törökből, 2. közvetettek, főleg délszláv nyelvekből, 3. a török hódoltság átvételei, 4. magyar elemek az oszmanliban, szintén részben közvetett, részben közvetlen úton, 5. mint függelék, a magyar nyelvben levő keleti kulturelemek. A munkának utolsó fejezete a hangtani összefoglalás lesz. A Kúnos által benyújtott kézirati példány 185 lapra terjed, a Munkácsié 133-ra, s a kölesönvett szók Kúnosnál az egész betűsor rendjén mutatattak ki. — Kúnos öt évet töltött Törökországban, Kis-Ázsia különböző helyein, hogy az oszmanli nyelv különböző nyelvjárásait tanulmányozza.

Kúnos szóban forgó munkájának bármely czikkét olvassuk át, mindegyikben a körültekintés, éles megfigyelés, alapos tudás jeleit fogjuk észrevenni; a délszláv nyelvekre kiváló nagy tekintettel van, mert hiszen a legtöbb közvetett átvétel ezekből jön. Több oly esetet mutat ki Kúnos, mely ugyanazonegy török szónak a magyarban kettős átvételi nyelvalakját mutatja, úgymint a közvetlent és a délszláv nyelvek valamelyikéből átvett alakot, ilyenek *aba, aga, baša, deli*

bajram. — Az arab eredetű szavaknál, milyen *álet* „eszköz“, a magyar átvételben a hangzóilleszkedés törvénye érvényesül. — A m. *arány* talán mégis csak újabban elvont szó. — Kúnos is, mint Munkácsi, nagy tekintettel van a magyar nyelvjáráásokban előforduló török szóegyezésekre s kölcsönszavakra, így p. o. a m. *árta* szónál megjegyzi, hogy ez szatmármegyei tájszó „szűz leány“ értelmében s hogy az oszmanli *ürli* szóval egyazon. A szóvégi a délszláv közvetítés mellett szól, noha délszláv nyelvi forrásainkból nem mutatható ki. — Némely újabb török átvétel csak egyes magyar íróknál fordul elő, így Mikes utolsó levelében *básbug* „főnök“, „főhadvezér“; az összetett szónak, mint K. megjegyzi, csak előrésze török eredetű. — A magyar *bicsak* a törökkel közös régi szavunk, tehát nem „régibb keletű átvétel“, mint Kúnos mondja. míg *bicska* és mellékalakjai, Kúnos helyes megjegyzése szerint, délszláv úton közvetített kölcsönszónak tekinthető. — A török állami háztartás, ú. m. a birodalom közigazgatási, jogszolgáltatási s pénzügyi hivatalaira, úgyszintén a hadsereg rangfokozataira, a hierarchiára s a nemesség s különböző rangfokozatainak elnevezésére szerző különös tekintettel van, így a *bulyuk basa*-ról, *cer basa*-ról (törökül *ceri başı*), *olaj beg* (*olaj beg*)-ről és más kisebb és nagyobb csapatvezérekről nemcsak nyelvészeti, de érdekes tárgyi magyarázatokat is ad. — Kúnos szóegyeztetéseinel a bukovinai és moldvai csángókra is kiterjed, így a moldvai csángó *czól* szóról említést téve. — A m. és török szavaknak úgy tájnyelvi értelmét, mint az értelemnek történeti változatait szerző alkalmadtával gondosan veszi szemügyre, így p. o. a m. *csárdá*-ról szóltában megjegyzi, hogy a szegedi népnyelv a hajón levő házikót s a moldvai csángók a pitvart nevezik *csardak*-nak. Az értelemváltozásnak egy érdekes példája az *aga* szó, illetőleg *aka*, mely a régi török családszerkezetben a család öregebb tagját jelentette s az ilyen családtag jelentőségénél fogva urat is jelentett egy további fejlődési fokon, így a *Báber-nâme*-ben olvassuk: *muni işik aga qilib idi* Pavet de Courteille fordítása szerint „il l'avait fait grandmaitre du palais“. Ugyanez az *aga* szó a török hódoltság idejében a főbrangú katonai tisztviselők czíme volt, így a magyar vonatkozású defterekben, mint Kúnos megjegyzi, a zsoldos lovasok főbbjei *aga*-knak neveztetnek. Az újabb török nyelvben, mint Kúnosnál olvassuk, a parasztgazdákat és általában az írni, olvasni nem tudókat ezímezik így; hasonló értelmi változatot tüntet fel a francia *sieur* a *seigneur*-hez viszonyítva. — Némely átvételről egész határozottsággal nem lehet tudni, hogy régi-e vagy újabb, ilyen Kúnos szerint a magyar *csésze* szó is, mert az összes szláv nyelvekben csakis a *čaša* névalak van meg, tehát alhangzó vocalissal az első szótagban; az oszmanli alak is *kjasze* „vas“. — Kúnos oly török-magyar szóegyezéseket is hoz fel, melyeknek magyarosított párjai valamelyik írónknál csak hivatkozásképen említetnek, így p. o. Mikesnél, ilyen *csorba* „leves“ értelmében a követ-

kező mondatban: „ments meg nagy úr isten az inségtül, török *csorbatul*“. Az ilyenek nem lettek volna a sorozatba felveendők. — A *defter* szóra nézve érdekes Szilády Áron megjegyzése, mely szerint Erdélyben máig is e névvel nevezik a kisebb kereskedők üzleti könyveit. — A *deli* Kúnos szerint közvetlen átvétel, míg a *dalia* alak a szláv nyelvek révén jött át nyelvünkbe; *deli*, úgy gondolom, eredetől fogva közös szava a magyarnak a törökkel. — K. az etymológiák irodalmára kellő figyelemmel van, így a *dereglye* szónál megjegyzi, hogy ennek eredetét Edelspacher mutatta ki (Ny. VII.). — A török *divān* egyik magyar származéka *divánkozik* jelent ugyan tanácskozást is, de jelent habozást is, immel-ámmal készülődést, korhelykedést, szóval több olyat, mely a török nagyurak tanácsstermeiben néha tülteszen a tanácson. — Az *emin* szó arab, török, magyar értelmi átváltozásai szintén igen érdekesek, eredeti értelme az erkölcsi minősítés, ú. m. „biztos“, a hódoltság korában az *emin* vagy „biztos“ egy város vagy egy jövedelmi ág felügyelője lett, de mint hivatalnok, a magyar népre a falánk ember benyomását tette s így történt, hogy *emink* mint m. tájászó „falánk“-ot, „torkos“-t kezdett jelenteni. Az egyes szavak száraz története elég sokszor igen érdekes közművelődési kilátásokat nyit meg. — Tautológiákra példa *kajsz*- vagy *kajszin baraczk*, mert az oszmanli *kajsz* ugyanazt jelenti, a mit a *baraczk*; a szóvégi *n* Kúnos szerint népetymologikus változatnak látszik a *szin*-re való vonatkozással. — A m. *kapu* szót Kúnos Munkácsira hagyhatta volna, mint a hódoltság előtti időkből való szót. — A *kihaja* szó alapjául Kúnos igen helyesen a perzsa eredetű oszmanli *ketjuda*-t tartja. — *Mahomed* a magyarban erős testalkatút jelent, p. o. „jaj be nagy *mahomed* ember lettél“. A magyar eredetileg a mahomedán birodalom erejét értette ezen *mahomed erő* alatt, mely aztán idők multával a testalkatra ruháztatott. — Egyik igen érdekes czikke Kúnos munkájának a *mazul*-ról szól, p. o. „nem úr ú, de inkább *mazúr*“ stb.; ez a szó, mint Kúnos igen helyesen véli, az arab eredetű *mazul*-ból lett.

Folytathatnám tovább Kúnos szóban forgó munkájának ismeretetését, de az eddig felhozottakból is világosan kitetszik, hogy olyan munkával van dolgunk, mely nemcsak alapos, körültekintő, a kellő arányokat szorosan megtartja, a tudomány illető ágán ismereteinket nagyban és sokban gyarapítja s mindezekkel az előnyökkel a módszer és szerkesztés jelességét összeköti. Ezzel Kúnos szóban forgó munkájáról irt birálati ismertetésem végéhez értem s az ebben mondotakra való tekintettel ezt a munkát is méltónak itélem a pályadíjra s a M. Tud. Akadémia I. osztályának tiszteletteljesen a pályadíj elnyerésére ajánlom. Maros-Németi, 1901. december 8.

Dr. gr. Kuun Géza, t. t.

i)

A Lukács Krisztina-pályázathoz tartozó 4. szám alatt hozzám küldött pályamunkák ügyében a következő véleményt bátorkodom előterjeszteni.

Az Akadémia I. osztálya helyesen járt el, a midőn a magyar nyelv török elemeinek kiderítésére szánt pályamunka tervrajzát valamely kidolgozott fejezet kíséretében kívánta, mert ily módon egyfelől az esetleges pályázót hasztalan munkától megkímélte. másfelől maga az Akadémia is a kitűzött kérdés sikeres megoldását illetőleg biztosítva lehet. Nemkülönb. helyesnek találom azt, hogy a magyar nyelv török elemeit két részre, azaz régi és újabb eredetűekre osztották. mert csakugyan két egymástól egészen különböző forrású szókinés ez. és míg az egyik, t. i. az újabb, minthogy az ide tartozó szavak rövid történeti érintkezés folytán jutottak nyelvünkbe és könnyen felismerhetők, aránylag kevesebb tanulmányt kíván, addig a másik, t. i. a régi török nyelvkinés kiderítése csakis beható tanulmányozás és alapos kutatás eredménye lehet.

A mi a nyelvünkben levő újabb, t. i. oszmán szókat illeti, erre nézve a Kúnos levelező tag által benyújtott tervrajzot és mutatványt kielégítőnek találom és csakis munkája tökéletessége érdekében volnék bátor következő észrevételeimet figyelmébe ajánlani.

1. Az új és régi török szók pontosabb megkülönböztetésére hívom föl figyelmét, a mi az általa elvállalt munkarész kidolgozásában nagy fontossággal bír. Így látom p. o., hogy ő a *bonsok* szót újtöröknek, Munkácsi pedig régi töröknek tekinti, és mint ilyet tárgyalja. Ilyen továbbá a következő néhány szó, mint *keszer* = balta (äg. *keszer* = kés); *hajde* äg. *aita*, *haita* = sebesen menni, hajtani; *bazar* = vásár, *balta* = Axt. *Damasz* = disznó stb., melyekről bajos volna határozottsággal állítani azt, hogy csak a hódoltság ideje alatt kerültek nyelvünkbe, mert nincs kizárva annak lehetősége, hogy a régi török-magyar szókinéshez tartoznak.

2. Az újabb keletű, azaz oszmán eredetű kölcsönszók tüzetes jellemzésénél nagyon kívánatos volna azon hangtani viszonyok kiderítése, a melyet a bolgár, szerb, bosnyák, horvát és újgörög török kölcsönszóknál észlelünk, mert a hódoltság idejében hazánkban élt török seregek és hivatalnokok túlnyomó része kiválóan európai törökországi, vagyis az ú. n. szerhadból kerültek ki. Különösen ajánlkozik e téren előmunkálatnak dr. Blau Ottónak „Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler Leipzig, 1868.“ cz. munkája

3. Kúnos mutatványában nem találok semmi, a hódoltság korszakát tárgyaló török historikusok és utazók munkáira való vonatkozást; már pedig azokban, névszerint Pecsevi, Szolakzade, de különösen Evlia Cselebi könyveiben gyakran találkozunk olyan magyar szókkal, melyekről az illető írók mindenesetre föltételezték, hogy a törökök értik.

4. A modern európai és oszmán szótárakon kívül kiváló figyelmet érdemelnek a XVI. és XVII. századból ránk maradt szótárak, mint a milyen Meniuski, Ersad efendi és másoktól való.

5. A délszláv nyelvek hangtana mellett az újjörög hangtan is figyelembe veendő, mert ilyen szók, mint *fátyol, katona, kokonya* stb., úgy látszik, közvetlenül újjörög nyelvű mohamedánoktól származnak.

Fölöslegesnek tartom még hozzáfűzni azt, hogy a magyar-oszmán nyelvi érintkezéssel foglalkozó tudósnak Vuk Koradsić *Gusze* és Kačić *Pjesme* című szerb népdalgyűjteményét sem szabad mellőznie, mert azokban sok olyan török szó van, melyek a magyarba átment jövevényszók eredeti alakját képviselik.

Véleményemet a mondottakban összefoglalva ismétlem, hogy Kúnos tagtársunk által benyújtott mutatóvagy azon reményre jogosít, hogy tollából az újtörök kölcsönzők elég kimerítő és tüzetes feldolgozását várhatjuk.

A mi a benyújtott pályamunkának második részét, t. i. Munkácsi lev. tagnak a magyarban előforduló régi török elemeket föltüntető mutatóvagyat illeti, erre nézve bővebb fejtegetésbe kell bocsátkoznom, már csak azért is, mert pályázónak kifejtett nézete saját teoriámtól lényegesen eltér, sőt vele — mondhatnám — homlokegyenest ellentétben áll. Munkácsi, mint a magyar nemzet és nyelv *ugor* eredetét hirdető tannak képviselője, a nyelvünkben levő török elemeket idegen jövevényszóknak tartja, még pedig egy részét a honfoglalás előtt való időből, másik részét a honfoglalás után következő korból, föltehetőleg a kúnoktól és besenyőktől származtatja. Ezzel szemben én azon állításom mellett maradok, melynek a „A magyarság keletkezése és gyarapodása“ című munkámban kifejezést adtam. Szerintem ugyanis a magyar mint nemzeti test (ethnos) a régi Pannoniában keletkezett, még pedig azon ural-altaji, t. i. ugor és török elemekből, kik egy történetileg ma még nehezen meghatározható időszakban Ázsiának északkeleti részeiből apránként Magyarországra vetődött ural-altaji népi lerakódásokból kerültek ide és itt az idő folytával nemzeti egységgé alakultak. Ugyanazon viszony áll természetesen a magyar nyelvre nézve is, a mi mellett egyéb bizonyosságok közt azon körülmény is tanúskodik, hogy nyelvünkben levő igen számos, a szlávoktól kölcsönvett szó régi, *ó-szlóven* jellegű; már pedig tudvalevő dolog, hogy a honfoglaláskor az ország fele részében a tót, azaz cseh-morva szlávok elterjedt volt és az ó-szlóvenek hatása azon időtájt vagy már egészen kimúlt, vagy legalább kimulófélben volt. Szerintem tehát a magyar nemzet és a magyar nyelv Ázsiában sohasem létezett, én ezt tisztán a Duna és Tisza mentében létrejött újabb ethnikai alakulásnak tartom, olyannak, mint más egyéb, a népvándorlás idejében rokon elemekből létrejött ethnikai testet. Hogy ezen összetett, vegyülékes népben melyik faj alkotta az alapmagot, a mely köré a többi csoportosult, t. i. ugor vagy török volt-e a magyarság csirája, az

még soká az őstörténeti kutatások rejtélye marad; mert, ha a nyelvi bizonyítékokat tekintve a legkezdetlegesebb fogalmakban, mint p. o. a testrészek elnevezésében az ugor elem szembetűnőbb a töröknél, a műveltségi fogalmaknál határozottan a török befolyás a túlnyomó, a mint ezen viszonyt előbb említett munkámban (lásd a 83—95. lapokat) ki is fejtettem. A magyar nyelvnek ezen keverék voltáról való nézetemet nemcsak a szókincsre nézve vallom, hanem az alaktanra is. nem értvén egyet a nyelvészeknek azon alaptörvény gyanánt fölállított tanával, hogy csak a szókincs lehet egyes természetű, a nyelvvalakok nem. Tudom, hogy nyelvészeti erőszakoskodás a számos nyelvtani egyezést (mint pl. a praeteritum és gerundium ragjait) ignorálja vagy tagadja; hisz kezdetben még azt is állították, hogy magyar-török igék közt hasonlóság nincsen, holott e hasonlóságok száma igen tetemes. Engem az úgynevezett alaptörvény helyességéről mind-edig még nem győzhettek meg, mert én mindig tövedésnek tartom azt, hogy az árja és sémi nyelvek terén szerzett tapasztalatok alapján készült törvényeket az ural-altaji nyelvekre is akarják alkalmazni.

Ha azon szoros kapcsolatot tekintem, mely a magyar és török szókincs közt valóban fennáll, a mely kapcsolatban az egyes szó-hasonlatok a rendes hangtani változások szabályai mellett könnyen fölismerhetők, miut teszem föl p. o. ezen szavakban:

<i>magyar</i>	<i>török</i>	<i>magyar</i>	<i>török</i>
borsó	borčak	kicsi	kičik (küčük)
kancsó	kondčak	gyarló	jarluk
seprő	šeprek	gyapjú	japuk
olló	alak	ocsó (éber)	otuk
kóró	kurak	ocsu	očuk
túró	turak	betű	betik
orsó	orčak	emő (csecs)	emük
gyeplő	jeplik	erő	erik
hajó	kajuk	ünő	inek
kapu	kapuk	izzó	isik
karó	kazuk	sarú	čaruk
tanú	tanuk	gyűszű	jüzük, jüksük
koporsó	kopurguk	tömlő	čömlek
gyűrű	jüzük		

ha mondom ez egyezéseket vizsgálom, akkor azt kell mondanom, hogy itt nagyon bajos dolog volna kölcsönvett vagy jövevényszókról beszélni, itt okvetetlenül sokkal mélyebb és behatóbb érintkezést kell föltételeznünk, avagy olyan egybeolvadást és összeforrást kell gondolnunk, mely csakis egy újabb nemzeti és nyelvi alakuláskor jöhetett létre. Erősbiti továbbá ezt az én nézetemet azon körülmény, hogy a magyarban található török szókincs összes (nyelvi) alapszavainak csaknem két-harmadát teszi, tehát nyelvünk túlnyomó részében török eredetűnek joggal mondható.

Szóval a nyelvünkben levő török elemek sokkal nagyobb figyelmet, mélyebb és részrehajlatlanabb kutatást érdemelnek, mintsem eddig történt; és ezért én örömmel üdvözlöm az Akadémia első osztályának azon határozatát, melynél fogva az ugor rokonság immár félszázados pártolása után a török nyelvi rokonság tüzetes tanulmányozását munkarendjébe fölvette. Nemkülönben szerencsés véletlennek mondom, hogy e munkára olyan tudós vállalkozott, mint Munkácsi lev. tagtársunk, ki nagy tudása, szorgalma és képzettsége folytán e munkára mintegy rátermett. Én az általa benyújtott tervrajz és kidolgozott fejezet átvizsgálása után minden habozás nélkül kijelentem, hogy a régi török nyelvrokonsági viszony kiderítésének munkáját bizvást rá lehet bízni. Persze, én jobban szerettem volna, hogyha e füladattal egy kizárólagos török nyelvészt bízhattunk volna meg. Mert hiába, a ki a nyelvnek titkaiba, annak benső lényegébe, azaz a szókincs valódi jelentésébe akar hatni, annak nem elég a szótár olvasása, más már azért sem, mert ritka azon szótár, melyben a szavak és fő- és mellékjelentései megbízható pontossággal értelmezve volnának. Leginkább áll ez a manapság közkezen forgó török szótárakra nézve, melyek először is a nyelvkincset illetőleg korántsem tökéletesek, másodsor pedig az egyes szavak fő- és mellékjelentései dolgában nem igen megbízhatók. Erre vonatkozólag legyen szabad egy-két példát idéznem. Munkácsi pl. az *üldöm* szót mongol eredetűnek tartja, mert a *-dam* képző előtte ismeretlen; mint turkologusnak azonban könnyen eszébe jutott volna a *čag. jildam = gyors, szijdam = sima, ujur őrdem = erény, stb. dam* képzővel alkotott szó. — A szótárak után indulva, Munkácsi nem fogja fölvenni a m. gyeplő-t *jeplik-*kötélszerszám-)féle hasonlatot, mert az utóbbi nem használatos ugyan *Zaum* értelmében, de minden kötélszerszámra alkalmazható. Ugyanez áll a m. *ur* (dominus-), t. *uur* (védő, pártfogó-)ra nézve is, mely a szótárakban, arab átírással, szerencse jelentésében fordul elő, noha igazi jelentése „védő, pártfogó“. Így *Allah uur ola* = az Isten óltalmazza, vagy *uursiz* = szerencsétlen. Nem fogja továbbá fölvenni a m. *tör* = fragere, t. *tir(im)* = darab hasonlatot, mert az újabb törökben a régi *tir* igető helyett *kir* használtatik; ilyen továbbá a m. *szó* és a t. *sau* között való viszony, mert csak a *sauđsi* = hirtvivő szó ismeretes. És még sok hasonló példát lehetne fölhozni. De tekintve egyrészt a pályázónak buzgóságát, úgyszeretétét, másrészt, hogy az Akadémia egy lehetőleg alapos, kimerítő és megokolt nézetekkel keletkezett munkára akar szert tenni, nem mulaszthatom el, hogy a most közkezen forgó török szótárak hiányaira és tévedéseire felhívjam a figyelmet. Az eddig megjelentek közt aránylag legjobbak Radloff, Budagow, Pavet de Courteill, Giganow, Trojanszki és Eiš Mehemmed-Bukin szótáraik; de egyikük sem kimerítő. A török nyelv szótára alaposságra és tökéletességre csak akkor tarthat számot, ha majdan az eddigelé kéziratban levő és az európai tudós világ előtt még

ismeretlen keleti szótárak a nyelvészek előtt hozzáférhetőkké lesznek. Ezek közül csak a következőket akarom fölemlíteni:

1. *Szengilakh* Mirza Mehdi khantól, a XVI. sz. elején perzsa nyelven irt kimerítő szótár, melynek egyik példányát csak futólagosan láthattam Teheránban, de tudtommal a stambuli könyvtárakban is megtalálható.

2. *Khulaszai Abbaszi* (Az abbaszi kivonat), az előbbinek rövidített mása, mely birtokomban van, és melyet — ha variansra szert tehetnék, ki is adnék. Ebben sok oly szó található, mely az európai szótárakból hiányzik.

3. *Bedai ul lugat*. (A szótárak csodája) 1717-ben Husszejn sah uralkodása idejében készült sajátképen Nevai megértésére. A remek írású kézirat saját birtokom.

4. *Behzet ul lugat*. (A szótárak díszje), melyet csak minap fedezett föl Thúry József néhai Szilágyi Dániel kézirati gyűjteményében, s melyet az Akadémiának nemsokára bemutatok.

Az említett kézirati munkákon kívül figyelemre méltók a már nyomtatásban megjelent török szótárak, mint a milyen:

1. *Lehcei Osmani* Ahmed Vefik pasától; 2. *Kamusi türki Szami* beytől; 3. az 1725-ben megjelent *Lehcei ul lugat* Seikhul Islam Essad Efenditől. Mind a három csak az oszmán nyelvre vonatkozik, de sok adat van bennük, melyek az európai szótárakban nem találhatók.

Különös figyelemre méltó Abdurrahman Efendinek, a jeles török nyelvésznek *Mikjaszul liszan kisztaz ul bejan* (A nyelv mértéke és az értelem mérőlánca) czimú nyelvtani munkája, melyben a művelt török ember anyanyelvének egész alaktanáról, különösen ragozásáról és névszóképzéséről oly képet nyújt, melyből az európai nyelvész igen sokat tanulhat. Megengedem, hogy ezen (nyelvészeti) munkák a Nyugaton divatos nyelvészeti rendszer nélkül szűkölködnének, de azért fontosságukat nem szabad kétségbe vonni, mert a török tudós mégis jobban ismeri az ő nyelvét, mint az idegen; és nekünk, kik nyelv-hasonlításunkban a lehető legtökéletesebb kútforrásokra szorulunk, azokat mellőznünk nem lehet.

*

A mondottakban bátor voltam Munkácsi és Kúnos I. tagoknak — az Akadémia I. osztályának 4. szám alatt hirdetett jutalomtételére beküldött dolgozataikra vonatkozó észrevételeimet egybefoglalni.

Ismételve mondom, hogy mindkettőnek a nyílt pályázatra vonatkozó ajánlatát elfogadhatónak tartom; mert ha nem is értek egyet a kiinduló pontul szolgáló nézettel, és ha nem is helyeselhetem mindig az összehasonlított anyag természetét, még sem szabad s lehet eltitkolnom, hogy a megkísérlett úton mégis némikép a célhoz érünk, vagyis hogy a török-magyar nyelvi viszonyokról oly tüzetes és

kimerítő munkát fogunk nyerni, a minő még eddig nem volt irodalmunkban. Természetesen igen sok függ attól, hogy Munkácsi dolgozata fölkarolja-e a két nyelv közt meglevő hasonlatosság teljes terjedelmét, azaz nem fog-e az általa alkalmazott módszer alapján oly hasonlóságot mellőzni, mely a más irányú kutató előtt fontossággal bír.

Azért is végleges bírálat csak akkor lesz mondható, ha majd a teljes munka fekszik előttünk, a minél fogva kérném az osztályt, hogy a kéziratot, mielőtt a sajtó alá kerülne, rövid áttekintés végett hozzám küldeni sziveskedjék.

Végül legyen szabad a t. osztályt arra figyelmeztetnem, hogy egy a török-magyar nyelvrokonsági viszonyra vonatkozó dolgozat már 11 évvel ezelőtt érkezett be — értem Thúry Józsefnek „Magyar-török összehasonlító szótár“ című munkáját, melyet annak idejében Budenz és Hunfalvy beható bírálat alapján kiadásra elvben elfogadtak, a mint Gyulai Pál osztálytitkárnak ide mellékelte (s az Akadémia I. osztályának 1891. évi november hó 7-én tartott értekezletéről való jegyzőkönyvben meglevő) jelentésből kiűnik. Thúry József ezen dolgozatát a török nyelvészet újabb ismereteinek feldolgozásával bővítette, és feltéve, hogy alapeszmében és a módszer kivitelében sokban eltér Munkácsi mutatványától, én méltányosnak és czélszerűnek tartom, hogy az Akadémia ezen dolgozatot is kiadja. Audiatur et altera pars!

Legyünk türellemmel az ellenfél nézeteivel szemben és ne feledjük el, hogy a sűrű homály borította östörténeti kérdés megoldásában mi sem veszedelmesebb, mint az egyoldalúság, és hogy korántsem árt, ha a homály eloszlátását nem egy, hanem többféle fénynyel kísértjük meg.

Vámbéry Ármin, t. tag.

C)

Az 1900-ban kitűzött pályatételre („Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyazó munkának tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében“) egy pályamunka érkezett, a melynek szerzői Munkácsi Bernát és Kúnos Ignác I. tagok. Mind a két pályázó régóta foglalkozik a törökséggel és a magyar nyelv török elemeinek kimutatásával. Szakképzettségüket igazolják azon dolgozataik, a melyeket ajánlatukban felsorolnak, nemkülönben az a bírálatuk is, a melyet a két évvel ezelőtt ugyanezen jutalomra pályázó pályamunkáról („A magyar nyelv török elemei“) írtak (Akadémiai Értesítő 1900. 432. s. köv. II.) Munkafelosztásuk teljesen megfelel eddigi tanulmányaiknak és munkásságuknak; Munkácsi ugyanis a magyar nyelv régi török, illetve mongol elemeinek, Kúnos pedig a magyar nyelv újabb török vagyis oszmán elemeinek földolgozására s az ezzel kapcsolatos munkálatokra vállalkozik. Ez a munkafelosztás tárgyi szempontból nézve is egészen helyes, mert a régebbi és az újabb török elemek kimutatása két egymástól teljesen független föladat.

A munka első részének tervezete a következő: I. A magyar-török elemek kutatásának története. (Ennek az előrebocsátása helyes; csak azt tartom kívánatosnak, hogy lehetőleg rövidre legyen fogva.) II. A magyar nyelv régi török elemei. (Az egyes szók tüzetes tárgyalása, a melyhez függelékül csatlakozik a török eredetű népevek, személynevek és helynevek kimutatása.) III. Hangtani összefoglalás vagyis az összes hangmegfelelések rendszeres tárgyalása és megokolása a török nyelvjárások hangsajátságai, illetve a magyar nyelvtörténet alapján. IV. A régi török jövevényszók rétegei. (A hangmegfelelések csoportosítása és egybevetése a mai török nyelvjárásokkal; ezek alapján annak a megállapítása, hogy a régi jövevényszókban hány török nyelvjárás hatása mutatkozik.) V. A régi török nyelvi hatások kora és területe. VI. Történeti igazolás.

A második rész a tervezet szerint a következő fejezetekre oszlik: I. Bevezetésül az újabb átvételek idejének történeti áttekintése és egyúttal az egyes délszláv népek viszonya egyrészt a török birodalomhoz, másrészt Magyarországhoz. II. A jövevényszók tüzetes tárgyalása a következő csoportok szerint: *a)* közvetlen átvételek az oszmán-török nyelvből; *b)* déli szláv, esetleg oláh közvetítéssel átvett török szavak; *c)* a török hódoltság korabeli átvételek; *d)* magyar elemek az oszmanli nyelvben; *e)* függelékül a magyar nyelvbe átvett keleti műveltségyszók. III. Hangtani összefoglalás.

Ezen jól átgondolt tervezet arról tanúskodik, hogy a pályázók teljesen otthonosak azon a téren, a melyen mozogniuk kell, és egész helyesen fogták föl a feladatukat. A benyújtott mutatóványok biztosítékot nyújtanak arra, hogy a tüzetes rész kellő gondnal lesz kidolgozva; csak az kívánatos, hogy a második rész írója az idézés és a tárgyalás módjára nézve az első részt kövesse nemcsak az egyöntettség, hanem a rövideg és szabatoság okáért is.

Mindezek alapján tisztelettel javasolom, hogy a pályázókat méltóztassák a munka megírásával megbizni. Budapest, 1902. márczius 25.

Szinnyei József, r. tag.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIII. KÖTET. 1902. Augusztus—Szeptember. 8—9. FÜZET.

Magyarország hasasgombái.

(*Mágocsy-Dietz Sándor* lt. január 20-án tett előterjesztése *Hollós László* munkájáról.)

Kellemes kötelességet teljesítek, a midőn *Hollós László* „Magyarország Gasteromycesei“ című derék munkálatát szerencsém van bemutatni. Mivel pedig *Hollós*nak ez a munkálata jelentős és figyelemre méltó, a *Tekintetes Akadémia* szives engedelméből néhány szóval ismertetni is óhajtom.

Hollós László, a midőn a kecskeméti főreáliskolához került, mint a természetrajz és a vegytan tanára, szakmájának megfelelőleg *Kecskemét* város környékének természeti jelenségeit kezdte kutatni; korábbi hajlandóságának megfelelőleg első sorban és pedig már 1892. év óta gyűjtötte a vidék növényeit, hogy majdan a florát iskolájának *Értesítőjében* ismertethesse. 1895. évben *Kecskemét* város közönsége, a millennium alkalmából, *Kecskemét* város monografiájának kiadását határozta el; ebben a florát illető rész kidolgozásával *Hollós László* bízott meg. Ez a megbízás további kutatásokra ösztökélte és egyszersmind az elért eredmények közzétételére. Közleményében a flora teljes képét óhajtván adni, kezdett a gombákkal is foglalkozni, eleinte *Hazslinszky Frigyes* támogatásával, végül pedig az ő buzdítására „tisztán a gombák tanulmányozására fordította összes szabad idejét“ körülbelül 1894—95. év óta. *Beható* tanulmányának mindjárt kezdetén tapasztalta, hogy „a nagy magyar *Alföld* a püfetegféléknek igazi hazája s a ki *Alföldünkön* gyűjt gombákat, ezekkel találkozik leggyakrabban s kell hogy velők foglalkozzék legbehatóban“. Ez indította arra, hogy legelső sorban a *Gasteromyceseket* tanulmányozza. 1897-ben anyaga már oly nagyra gyűlt, s e téren való tapasztalata már annyira gyarapodott, hogy ennek a gomba-csoportnak feldolgozására gondolhatott.

Tervének keresztül vitelére öt esztendő t szánt, mert szükségesnek tartotta eddigi gyűjtésének kiegészítését, rajzok készítését, az irodalom bő tanulmányozását és a különféle gyűjtők és

múzeumok gyűjtött anyagának tanulmányozását. Munkálkodásában méginkább buzdította az, hogy az 1899. évben Akadémiánk Mathematikai és Természettudományi bizottsága részéről a Gasteromycesek monografiájának elkészítésére megbízatást és 500 frtnyi segélyt nyert.

A monografia megírására még az is buzdította, hogy homokpusztáinkon olyan fajokat talált, melyek eddigelé az orosz pusztákról vagy Algirből voltak csak ismeretesek, mezőinken, hegyvidékeinken pedig olyanokat, melyeket eddig csak Észak-Amerikában találtak. A gyűjtés fáradaímaít nagy kitartásával legyőzve, jelentős eredményekhez jutott. Még nagyobb nehézségekkel kellett azonban megküzdenie a gyűjtött anyag meghatározásában, mert a régi szerzők sokszor hiányos vagy téves leírásai nyomán pusztán nem indulhatott el, különösen pedig azért nem, mert „a régiök csak a külső jellegekre támaszkodtak; pedig gyakori eset az, hogy külsőleg nagyon hasonló fajok egymástól lényegesen különböznek, a mi csakis mikroszkopi vizsgálattal dönthető el“. A nehézségeket még szaporította az a körülmény, hogy leírásuk, rajzolt képeik nehezen hozzáférhető külföldi régi munkákban, folyóiratokban található fel. „Ezek a körülmények okozzák azt, hogy az irodalomban sok a hiba és hogy a különféle gyűjteményekben sok a téves meghatározás.“

Gyűjtésében eleinte csak Kecskemét vidékére szorítkozott, majd később költséget és fáradságot nem kimélve, bejárta a mykologiai tekintetben teljesen ismeretlen Alföldet, azután az ország más vidékeit. Gyűjtött anyaga kiegészítése végett hazai gyűjtőkkel csereviszonyba lépett és átnézte és megvizsgálta a hazai egyetemek és múzeumok gyűjteményeit. Az összehasonlító anyagot ugyancsak csere útján jőneví külföldi mykologusoktól szerezte be.

Hazai könyvtáraink mykologiai munkái nem elégitették ki szükségletét, miért is iparkodott megszerezni a Gastromycesekre vonatkozó specialis irodalmat, a mi mintegy 2000 forintjába került. A magyar tudományos Akadémia birtokában levő Schulzer-féle kéziratot és pompás festményeket is többször áttanulmányozta.

Ilynemű előkészület és tanulmányok után mégis sikerült szavának állania és a Matematikai és Természettudományi bizottság által kitűzött határidőre 1902. év január hó 1-ére elkészült munkálatával a magyarországi Gasteromycesek monografiájával, mely mintegy 20 – 25 nyomtatott ívnyi kéziratból és 30 táblából áll, s ezeken szépen megrajzolt, sőt részben pompásan megfestett képekben és részben festett fényképekben tünteti fel a kéziratban felsorolt fajokat.

„Monografiájában csakis azokat a hazai fajokat sorolta fel, melyek gyűjteményében megvannak, vagy a melyeket mások gyűj-

teményében vagy múzeumokban látott. Az irodalmi adatot, ha magát a példányt nem látta, nem használta fel, nehogy esetleg tévesen határozott fajt szedjen fel.“ A nehéz kritikus fajoknak összehasonlítása végett, meg hogy az auctoroknak origináléit vizsgálhassa, dolgozott a budapesti nemzeti múzeumban, a bécsi és berlini múzeumokban, a mely célból az 1900/901. tanévben szabadságot is sikerült nyernie.

Hollós Lászlónak a Gasteromycesekről szóló monografiáját megelőzőleg, már Hazslinszky Frigyes megírta Magyarhon hasasgombáit, „de sokkal kevesebb adattal rendelkezett, mint Hollós, és a magyar alföldről a Gasteromycesek igazi hazájából alig volt néhány példány“. Azután a nálunk felállított Gasteromyces-fajok, melyeket Bolla, Kalchbrenner, Hazslinszky állítottak fel Hollós vizsgálata szerint egy híjával mind ledőlnek. A Schulzertől felállított gasteromyces-fajok egy részét csakis azért nem lehet föltétlen biztonsággal megdönteni, mert hozzá való példányok nincsenek, de Schulzer egyéb fajokra vonatkozó festményeiből következtetve „joggal kételkedhetünk új fajaiban“. Hazslinszky munkájában, mintegy 40 jó faj van leírva, míg Hollós hazánkból körülbelül száz fajt ismertet; „már csak ezért sem volt fölösleges munka Magyarország Gasteromyceseinak összefoglalása“ és képekkel való illusztrálása, hiszen „egy jó ábra gyakran többet ér a legalaposabb leírásnál és a felismerést, meghatározást felette megkönnyíti“. A Hollóstól közölt képek között egyetlen másolat sincs, valamennyi eredeti és többnyire saját gyűjtésének példányai után készült.

„Az egyes gombok jellemzését azonban külföldi, többnyire angol vagy német, munkákból vette át. Egy már leírt fajhoz, új diagnosist nem lehet csinálni, csakis új észleletet csatolhatunk hozzá.“

„Nem új fajokat kellett feltalálnia, hanem inkább számos, az irodalomban fennálló fajt rontott le és egyenlő jelentésére vezette vissza.“ „A Gasteromycesek sok fajanak rendkívül nagy variálása eddig nem képezte kutatás tárgyát, de ha tenyésztésökkel foglalkozunk, valószínűleg az okokra is reá találunk, melyek a nagy változékonyságot előidézik.“ Monographiájában több helyen mutat rá a Gasteromycesek nagy változatosságára, a minek következménye volt a sok rossz faj felállítása. Különösen feltűnően változik a *Battarea phalloides Pers.*, *Secotium agaricoides (Csern.)*, *Mycenastrum Corium Desv.*, *Polysaccum Pisocarpium Fr.* A változandóságra való nagy hajlandóságnál fogva mind a meghatározásban, mind az új fajok felállításában felette óvatosan és körültekintően kell eljárni.

„Egyik törekvése az volt, hogy az egyjelentésű neveket kikeresse és mint synonymot az elsőbbség jogán, vagy másként

a legérdemesebb elnevezés alá állítsa“, és hogy e tekintetben mily lelkiismeretesen iparkodott eljárni, bizonyítja a kéziratának következő nyilatkozata: „nem hiszelek magamnak azzal, hogy a synonymok rengeteg útvesztőjében mindenkor szerencsésen jártam, s azt hiszem, nem sokat tévedtem“. S hogy ez mily fáradságos munka volt, bizonyítja a következő példa. Az Algirből ismeretes *Secotium acuminatum* Mont. (1846.) gombát Cserniaiev leírta Oroszországban *Endoptychum agaricoides* néven (1845.), majd átkeresztelték *Secotium Czerniaievii*-re (1846.). Ugyanannak egy másik algiri, de eltérő alakját *Secotium Basserianum*-nak nevezett el Montagne. Ugyanekkor hazánkban Schulzer ezt a gombát Tolnamegyében is megtalálta és *Columnaria*-nak hitte (1846.), később *Podaxon Thunii* (1895.) néven írta le és azután (1865.) *Secotium Thunii*-nek nevezték el, végül pedig egyezőnek találta a *Secotium acuminatum* Mont.-tal (1877.). — Hazslinszky 1842-ben egy vén példányt *Podaxon acaule*-nek tartott, majd *Secotium Szabolcsiense* néven írta le (1878.), Peck amerikai mykologus ugyanezt a gombát *Lycoperdon Warnei*-nek, majd *Secotium Warnei*-nevezte (1882.). Ugyanazzal a fajjal azonosak még az Olaszországi *Secotium Malinverianum* Cesati (1869.), az ausztráliai *Secotium erythrocephalum* Tul. (1845.), és a kaliforniai *Secotium rubigenum* Hork. Mindezek a nevek tehát egy és ugyanazon növényfajra vonatkoznak a *Secotium agaricoides* (Csern.)-re. Ennek megállapítása pedig csak úgy sikerülhetett, hogy az illető szerzők leírásain kívül, részben eredeti példányokat, részben eredeti termőhelyükön gyűjtött példányokat tanulmányozott és hasonlított össze a „hazánk-ból szedett több, mint ezer példánnyal“, melyek „olyan változók színben és alakban, hogy azokból bátran pár tucat fajt lehetett volna gyártani“. Az egyet jelentő fajnevek összeállításának szükségességét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Saccardo „Sylloge fungorum“ című nagy munkájában, melyet a legtöbb mykologus ha nem is forrásmunkául, de legalább is tájékoztatóul használ, mind a tíz fajnevet jó faj gyanánt sorolja fel, úgy hogy ha valaki ezt a gombát a Saccardo munkájából, tehát a legteljesebb gombászati munkából akarja meghatározni, nemcsak hogy „nehezen döntheti el, mivel van dolga, sőt jogosan megillető nevét meg sem találja“. Éppen ezért törekedett Hollós monografiájában a synonymok lehetőleg teljes és pontos összeállítására — a mi csak lelkiismeretes kritikai munkálkodás útján sikerülhetett.

Munkájának ezen nagy előnye mellett másik előnye, hogy „megkönnyíti a hazai Gasteromycesek meghatározását, a mennyiben az összes eddig ismeretes fajokat összefoglalja és egyúttal a számos, rossz faj törlése által á keresést egyszerűsíti“. E mellett azonban munkája a mykológiában szívesen tevé dolgozat, mert a honi Gasteromycesek jó része kozmopolita lévén — a

külföldiek munkakörébe is bele szól és ott is kritikai eljárásával, a fajról alkotott határozott fogalmával helyreigazítólag hat.

A felsorolt előnyei közül különösen a szövegnek minden állítását igazoló, jóformán művészi kivitelű rajzait és képeit emelem ki, melyek már egymagokban is a monografia kiváló értékű tudományos becseről tanúskodnak.

Mindezeknél fogva, mint az általános tudományos munkálkodásban is számot tevő munkát és kivált hazai tudományos törekvéseinkről tanúskodó jelentékeny munkát ajánlom a tekintetes Akadémia jóindulatába és nagybecsű figyelmébe.

És hogy ebben a Tekintetes Akadémia csakugyan érdemes munkát fog jutalmazni jóindulatával, hivatkozhatom a berlini botanikusokra is, kik látván Hollós tábláit, úgy vélekedtek, hogy jóformán 30—50 évre kell visszamennünk, hogy hozzá hasonló jelentős mykologiai munkára rá mutathassunk. És hogy a munkát hozzá értő ember irta, arról tanúskodik Hennings¹ a berlini növény-tani múzeum mykologusának következő nyilatkozata: „Von Herrn Dr. Hollós, zweifellos dem besten und exaktesten Gasteromycetenkennner der Jetztzeit, wurden während seines mehrwöchentlichen Aufenthaltes hierselbst bei Durchmusterung der Berliner Sammlungen ganz überraschende Entdeckungen gemacht“.

Meg kell még jegyeznem, hogy a Gasteromycesek monografiájában nem foglalta be a föld alatt termő Hymenogastereket, mert ez idő szerint hazánkban még csak kevesre tudott rátalálni, miért is összefoglalásukat korainak tartja. Mivel pedig „a munka kedves szórakozása“ valószínűleg már a közel jövőben a Tuberekkel együtt külön monografiában fogja ezeket közzétenni.

Ezek után helyén valónak találok ismertetésemet Hollós bemutatott monografiája előszavának végső soraival bezárni, melyek a következők: „Tiszta idealismus, hazám és a természet szeretete által lelkesítve, minden anyagi haszon reménye nélkül, öt éven át összes szabad időmben ennek a munkának éltem, melyet most azon óhajttással bocsátok közre, bár csak fiatalabb, jobb erők hasonló egyszerűséggel írják meg a többi hazai gombacsoportok monografiáját és járulnának ahhoz a munkához, melylyel hazánkat természetrajzi tekintetben megismertetni törekszünk“.

¹ Verh. d. botanischen Vereins d. Prov. Brandenburg. 43. Jhg. Leipzig. 1902. pag. V.

Temesvári Pelbárt példái.

(Kivonat *Katona Lajos* l. t. február 3-án felolvasott székfoglalójából.)

Midőn a tekintetes Akadémiának köszönetet mondok azért a kitüntetésért, a melylyel szerény munkásságomat nem annyira az értéke, mint inkább a benne nyilvánuló törekvés szerint méltányolva, levelező tagjai sorába választott: mély hálám csekély részét azzal is igyekszem némileg leróni, hogy beköszöntőül olyan tárgyat választottam, a melynek a M. Tud. Akadémiában már traditiója van, még pedig fényes hagyománya.

Jól tudom, hogy ezzel csak megnehezitem feladatomat. S ha mégis erre a tárgyra esett választásom, annak főképen az az oka, hogy az utóbbi évek során mind sűrűbben fordultak tanulmányaim irodalmunknak azon korszaka felé, a mely mig egyfelől legjobban rászorul az eredeti forrásbúvárlatokra, addig másrészt a leghálásabb térrel kínálkozik az összehasonlító szempontok érvényesítésére.

*

Középkori irodalmunk legnagyobb alakját *Szilády Áron* érdeemes monographiája ragadta ki a feledés homályából. Az ő nyomán indulva, *Horváth Cyrill*, régibb irodalmunk szorgalmas bűvara, foglalkozott ismételten és szép eredményekre jutva a jeles minorita műveinek általános jellemzésével, különösen pedig Pelbártnak codexirodalmunkra gyakorolt hatásával.

Én ezúttal a hazai Ferencz-rend e legnagyobb ékességének csak az igelhirdető munkásságával, sőt ennek is csupán az egyik oldalával kívánok kissé behatóbban foglalkozni. Nem mintha Pelbárt prédikációinak ezt a jellemző vonását: a beszédeibe szőtt *példákat*, mások előttem teljesen mellőzték volna. Említi őket *Szilády* is; *Horváth C.* is szentel nekik néhány lapot és pár tanulságos jegyzetben mutatványokat is idéz belőlük. Sőt vannak e téren a külföldön is úttörőim, a kik legalább összehasonlító irodalomtörténeti jegyzeteik során elég sűrűn hivatkoznak Pelbárt egy-egy helyére. De behatóbban eddig még senki sem foglalkozott e példákkal, a melyek pedig összehasonlító tárgytörténeti szempontból kiváló figyelmet érdemelnek.

Beszédeiket példákkal, vagyis mindenféle komoly és tréfás, valóban megtörtént vagy költött, de mindig jellemző és többnyire

igazán épületes tanulságú történettel megtüzdelni, már Pelbárt előtt több századon át mindinkább elhatalmasodó szokásuk volt a prédikátoroknak. A példának abba a tágabb fogalomkörébe, mely időhaladtával mind több és többféle heterogén elemet ölet fel, annyi minden, sokszor nem is éppen a templomi szószékre valót hordtak össze az igehirdetők, hogy utóbb már magának az egyháznak a hivatalos tekintélyei is megsokalták a példákkal való ezen visszaélést. Eleinte csak mérséklő, de utóbb már tiltó szavukat is halljuk e szokás ellen, mely kivált a XV. század második felében, tehát éppen Pelbárt korában, fajul sokszor izléstelen és megbotránkoztató túlzássá. De már a XV. évszáz elején is túlléphetne néha a kezdetben szigorúbb választékoság határait, mert már Dante is hallatja a szerzetes prédikátorok e visszaélése ellen korholó szavát (Parad. XXIX., 103—120.); két századdal később pedig Luther subogtatja meg fölötte satirájának pattogó ostorát. Még elitélőbbben nyilatkozik a barátok e kedvtelése ellen két nagy humanista: Henri Estienne és Rotterdami Erasmus. A dolog különben sokkal régebb keletű, mint Luther gondolta, midőn a mohamedán dervisek utánczó gyanánt tünteti fel azokat a nyugati szerzeteseket, a kik szerinte szellemi tunyaságból hajlandók az allegorikai játék e kényelmes fajtájára. Igaz, hogy ez csak a középkor vége felé fajult olyan monstruosus torzképekké, a melyenek ellen a hitújítás és a humanismus józan ellenhatása itt tiltakozik; de már a keletkezésekor is magában hordta a belőle kifejtett visszaélés csiráit. Elég e részben Nagy (Szent) Gergely pápa *Moralia* és *Homiliae in Ezechielem* című két szentírásmagyarázó munkájára, valamint ugyancsak az ő *Dialogus*-aira hivatkoznom. Amazok a példázó allegorizálás kész rendszerét és gyakorlati vezérfonalát, emezek meg a bűnösök megrendítésére alkalmas csodatörténetek változatos sorát állították minden későbbi korok prédikátorai elé kész mintául és dús anyaggyűjtemény gyanánt.

Ugyancsak a nyugati egyház e nagy szervezőjénél találjuk az ó-testamentomi ú. n. típusok legpazarabb használatát és legaprólékosabb fejtegetését is, a melyre addig csak szórványosabb, azóta pedig mind sűrűbb példák akadnak az egyházatyáknál. Az ó-szövetség ezen előképeinek kimagyarázása mellé elég korán szegődött a példák egy másik, nem kevésbé kimerített forrása: az ú. n. *Physiologus* természetéleti allegóriái. Ezen alexandriai eredetű népkönyv valláserkölcsei, sőt utóbb már dogmatikus színezetű symbolikáját nagyon szívós új életre keltette az a felfogás, mely egy ó-testamentomi helyre (Jób k. XII., 7—8. v.) támaszkodva, a természet nagy nyitott és irott könyvének minden lapjáról a Teremtő végtelen bölcsességét, határtalan jóságát akarja leolvastatni.

A természet három országának e kipéldázásával Pelbárt

beszédeiben is elég sűrűn találkozunk s nem hiányoznak nála a Physiologusra való egyenes hivatkozások sem. Legszívesebben a méhek, az elefánt, az oroszlán, a párducz, a kigyó, a szarvas, a krokodil, a mesés phoenix-madár, a pelikán, s harpya, a sas, a smaragd, a karbunkulus, a kámfor stb. képeivel tüzködi meg beszédeit.

A példák e fajtától csak egy, bár jókora lépés választja el a tanító ezélatú *mesét*, melynek szereplői, e műfaj későbbi fejlődésében, már úgysis csak az ember jellemváltozatainak maszkjai gyanánt tekinthetők, s így kiválóképen alkalmasak az erkölcsi oktatásra. Az aesopusi mese prédikációkba szövését illetőleg ugyan már a XIII. század előtt is láthatni egy-egy szerényebb kísérletet, melyek az állatéposznak a nyugati irodalmakban virágzásra fejlődése idején mind sűrűbbek lesznek. Pelbárt még aránylag jóval kevesebb ilyenféle mesét szó beszédeibe, mint e téren egyik-másik jeles elődje, kivált a francia *Jacobus de Vitriaco* († 1240) és az angol *Cheritoni Odo* a XII. és XIII. század határán. De van Pelbártnak éppen ezen fajtájú példái sorában néhány, a melyek az ismertebb változatoktól való eltéréseik miatt kiváló figyelmet érdemelnek. Még pedig nem csupán az aesopusi meséi, hanem az egyébfajta elbeszélései között is akadnak ilyen, egyelőre az ő saját szerkesztői leleményére vallani látszó változatok, a melynek hosszabb sorából alább néhány jellemző mutatványt közlünk. E példák mellé itt csupán a legismertebb és közkézen forgó változatokat jegyezzük, a melyek révén a további összehasonlítást ki-ki maga is könnyen megkísérelheti.

A kiszemelt mutatványok különben csak elenyésző csekély töredékei annak a hosszú láncolatnak, melyet a tanulmány céljára Pelbárt beszédeinek két nagy gyűjteményéből, a nagybójtji és az év vasárnapjaira szóló prédikációkból kiböngésztünk. E példák száma jóval meghaladja a 400-at és benne képviselve van a műfajnak minden képzelhető változata; és az ilyenféle elbeszélések legnevezetesebb ó- és középkori forrásai szerepelnek abban a hosszú jegyzékben, melyet nagyrészt Pelbárt egyenes és többnyire elég pontos idézései alapján dolgozatom Függelékében, a példák teljes latin nyelvű lajstroma és tartalmi kivonatai után egybeállítottam.

A legsűrűbben idézett forrásai jeles egyházi szónokunknak a *Speculum exemplorum*, a XV. század elejének ez a vaskos példa-encyklopaediája, mely jóformán az összes régibb hasonló gyűjtemények velejét magába gyűjtötte. Továbbá az ennél jóval régibb, de szintén csak századok folyamán mai terjedelmére nőtt *Vitae Patrum*, melyből merítve azonban már kisebb szabadsággal bánik el Pelbárt az átvett példákkal, mint ott, a hol az elbeszélés kevésbé hagiographikus jellege őt a szerkesztés ön-

állóságában s az előadás egyéni vonásúvá tételében nem korlátozta. Efféle nagyobb gyűjteményeken kívül még szívesen fordul úgy régibb, mint vele majdnem egykorú hírnevesebb prédikátorok, kivált a *Discipulus* (Herolt János a XV. sz. elején), *Ferrer Vincze* (1355—1419), *Meffret*, *Gritsch* és mások beszédeihez. Forrásainak jegyzéke egy a XV. század végén átlagosnak tekinthető hazai kolostori könyvtár nevezetes részének is tekinthető, s ennyiben műveltségtörténeti tanulságokat is foglal magában, a milyenekben egyébiránt Pelbárt példái maguk is igen gazdagok. Kivált a hazai tárgyuak, a melyeket azonban, minthogy ezeket már Szilády és Horváth C. is behatóbban ismertették, ezúttal mellőztem tanulmányomban. A Függelékben azonban ezeket is lajstromoztam és csupán a Mária-csodákkal meg a szentek szorosabb értelemben vett legendaival tettem kivételt. Amazokkal ugyanis külön tanulmányban kívánok foglalkozni, emezek pedig összehasonlító irodalomtörténeti szempontból kevésbé fontosak.

Rám nézve pedig ezúttal kivált ez a szempont volt irányadó; mert az én szememben Pelbártnak e téren nem a legutolsó érdeme, hogy a nála oly sűrűn előforduló példák között néhánynak oly változotot tudott adni, vagy legalább is oly szerkezetét jegyezte fel, a mely eddigelé az ő sajátjának látszik. Lehet, hogy a további kutatás ezt a föltevést nem fogja minden esetben igazolni. De még akkor sem végeztem talán egészen meddő munkát, mikor ily további nyomozás számára az utakat és főbb állomásokat kijelöltem. Így meglehet, hogy az *Igazság és Hamisság* azon szép meséje, a melynek első teljes nyugati (ezt hangsúlyozom) irodalmi följegyzését egyelőre Pelbártnál találjuk, ebben a kiválóan logikus és kerek szerkezetben nem az ő sajátja, hanem valamely eddig még ismeretlen forrásnak az érdeme. De annyi még így is nagyon valószínű, hogy e roppant nagy elterjedésű tárgy egyik nyugateurópai népmesei főbb változatának tőle indult útra az első ismert typusa.¹ Mert Paulinak feltűnően a Pelbártéhoz hasonló 489—90. számú meséje egyenes átvétel lehet e nálánál valamivel ifjabb rendtársa részéről, a ki az ő korában oly elterjedt hírvé szónok beszédeit minden külső és belső tanujel egybehangzó vallomása szerint nemcsak ismerte, de belőlük ezen példán kívül még másokat is kölcsönzött „Schimpf und Ernst“-je számára. S így volt ez bizonyára még sok más hasonló, a XVI. és XVII. század folyamán keletkezett német, francia és olasz gyűjteményben is, a minek különben kétségtelen bizonyítékait is

¹ A kéziratokban lappangó s csak újabban elő-előkerülő ilyenféle változatok e részben kevésbé fontosak. Egy ilyent is közlök ezúttal értekezésemben egy hazai kéziratból, mely a Magyar Nemzeti Múzeum középkori latin codexei közt a 123. számú.

látjuk az erkölestanító példa későbbi irodalmában, le egészen a XVIII. sz. közepéig. Csak ekkor — és ekkor is inkább csak nálunk — homályosul el annyira Pelbárt hírnevének az emléke, hogy Bod Péter, a „Magyar Athénás“ érdemes szerzője, már csak „holmi Deák Könyvek“ írójaként ismeri Hollós Mátyás e jeles kortársát, kinél a külföldön emlegetettebb alakja pedig a legújabb időkig nem igen volt irodalmunknak.

Hálátlanság lenne tehát részünkről elfelejteni, hogy Pelbártnak a maga idején nagy theologiai tudománya miatt is sokat forgatott beszédei valamikor Európa-szerte hirdették a budai magyar franciskánus nevét s e szerény névvel együtt nemzetének dicsőségét. A hosszú időn át tartó kedveltségnek pedig, mely Pelbárt nevét a népszerű hitszónoklat és az erkölestanító irodalom mezején háromezredes életben tartotta, nem kis részben lehetnek okai a beszédeibe szőtt példák is. Hogy ezekkel ma egészen más szempontból is érdemes és hálás dolog foglalkozni, azt e rövid kivonatban csak vázlatosan ismertetett értekezéseinek a feladata lesz igazolni. Addig is álljanak itt izeltetőül Pelbárt példái sorából a következők, és azért éppen ezek, mert talán ez öt példán szemlélhető a legfeltünőbbben Pelbárt önálló inventiója, vagy legalább szabadabb szerkesztő képessége és eleven, fordulatossága.

1.

Igazság és Hamisság.

(De Temp. pasch. 8 Y.)

Egy gonosz gazdag embernek volt egy igazlelkű, hű szolgálója. Ez a gazdája előtt egyszer azt vitatta, hogy az igazsággal már ezen a világon is többre megy az ember, mint a hamissággal. A gazda az ellenkezőt állítja s fogadást ajánl a szolgának. Ha ennek lesz igaza, kap kétszáz aranyforintot; ha ellenben a gazdának, akkor a szolga elveszti mind a két szemét, minthogy egyébbel úgy sem tudna fizetni. Perdöntökül előbb egy kereskedőt, aztán egy-két bírót, majd egy püspököt, végül a királyt kéri meg. Valamennyien az igazságos szolga ellen szólnak. Ez tehát elveszti a szemvilágát. A mint így a város szélén magára hagyatva botorkál s éjjelre egy fa alatt keres szállást, éjfélkor az ördögök csapatja gyülekezik arra a fára, hogy ott „káptalant tartson“. Az ördögök sorra mind elmondják, ki mi gonoszat művelt aznap. Egyikük eldicsekedik vele, hogy s mint járt el, hogy az igazság ellen a hamisság a pörét megnyerje. Az ördögök fejedelme mindjárt ennek ítéli oda a koronát és maga mellé ülteti a trónjára. Ezt a kiténtetést megirigyli tőle egy másik ördög s hogy ő is mutogassa a tudományát, elmondja, hogy a fa alatt,

a hol éppen tanyáznak, tud egy füvet, a melynek csodás erejétől a vak visszanyeri szemevilágát. Mikor az ördögök hajnalhasadta előtt eltávoznak, a szegény vak, a ki ezt mind kihallgatta, sorra tapogatja a fa alatti füveket s addig próbálgatja a nedvüket a világtalan szemén, míg végre rátalál az igazira, a melytől csakugyan visszanyeri a látását.

Volt azon a tájon egy király s ennek egy vak lánya. A meggyógyult igazságos szolga ezt megtudván, elmegy a király udvarába s meggyógyítja a csodafüvel a vak királykisasszony szemét. Jutalmul a herczegnő kezét s vele tömérdek kincset kap. Egyszer hogy-hogy nem, odavetődik a régi gazdája is. Megtudja, hogyan jutott a volt szolgája abba a fényes sorba. Ő is hasonlóra szeretne szert tenni, elmegy hát ama fa alá s az ördögök éjféltájban eskügyan megint odagyülekeznek. De most már óvatosabbak, mert megtudták, hogy a minap valaki kileste a titkaikat. Megvizsgálják tehát előbb a fa környékét s ott találják a lesben álló kapzsit, kinek bosszúból kivájják mind a két szemét. Csak-hogy ő nem nyeri többé vissza a látását, hanem élte fogytáig vaksággal sujtja őt az Isten büntetése, a kinek kegyelme a jámbor szolga gyógyítását lehetővé tette.

(L. Kriza: Vadrózsák 403. l. és Gyulai Pál hasonló című szép költeményét s az Ethnologische Mitteil. aus Ungarn II. 38. és 159. lapján e meséről irt dolgozatomat.)

2.

A kevély, a kapzsi és az irigy.

(De Temp. hiem. 39 D.)

Élt egy városban három polgár: az egyik roppant kevély, a másik szörnyen kapzsi, a harmadik meg rettenetesen irigy természetű volt. Ezekről hallván a király, maga elé idéztette őket és így szólt hozzájuk: Halljátok, én nektek megadom, a mit kívántok, még pedig úgy, hogy a mit az első közületek kér, annak a második a kétszeresét, a harmadik a háromszorosát kapja. Nagy vita támadt most a három között, mert egyikük sem akart első lenni a kívánásban. A kevély vonakodott, mert megalázónak tartotta magára nézve, hogy a másik kettőnél kevesebb jusson neki; a kapzsi meg azért nem akart első lenni, nehogy más többet kapjon; ugyanezt az irigy sem tudta elszenvetni. Végre mégis az irigy szánta rá magát a kívánásra, de olyan módon, hogy a másik kettőt legalább megronthassa vele. Azt kívánta tehát, hogy tolják ki neki az egyik szemét, a minek következtében a kapzsi, a ki második sorba jutott, mind a két szemét elvesztette, a legutoljára maradt kevélynek pedig ezen-

fölül még a kezeit is levágták, hogy amaz a kétszeresét, emez a háromszorosát kapja annak, a mit az első kért.

(Avianus 22. meséjétől főkép abban különbözik, hogy a kapzsin és az irigyen kívül még egy harmadikat is szerepeltet, a kevélyet.)

3.

A tejes köcsög.

(Quadrag. II. 6 L.)

A szunyókálók felserkentésére¹ mondom, s jól jegyezze meg magának mindenki, hogy a ki nagyon sokat törődik a világ hiúságaival, könnyen csalatkozik reménységében. Mint a hogyan ez egy leányzóval történt, a kiről mesélik, hogy nagyon bomlott már a férjhezmenésért, s még az álmában is mind ezen járt az esze. Egyszer, a mint tejet vitt a vásárra eladni, útközben elgondolta, hogy majd a tej árán csinos pár cipőt vesz magának, abban így-úgy tetszik majd a legényeknek s ez vagy amaz, kerül-fordul, főkéntő alá juttatja. A mint így elábrándozik, ráért az úton az álom, s álmában, a hogy ott az árok szélén bóbiskol, már látta is a szép új cipőket maga előtt. Fel is próbálja húzni, de a nagy igyekezetben kicsuszszan a sarka s felrugja vele az előtte álló tejes köcsögöt. Felrezzenvén sirva fakad, a mikor a tejnek és a remélt árának odavesztét látja, s hozzá még azt is, hogy a kárért odahaza még alighanem jól el is ütlegetik, — a mit meg is érdemelt.

(L. Lafontaine VII, 10. Gleim: Die Milchfrau. Versegly: A tejáruló menyecske. V. ö. Ethnographia IX., 425.)

4.

Az oroszlán, a farkas és a szamár gyónása.

(Quadrag. I. 22 G.)

Az oroszlán, a farkas és a szamár egyszer útra indultak és egy folyón akartak átkelni. Csónakjukat azonban sehogysem bírták a parttól elindítani. Ekkor eszükbe jutott, hogy ez csak valamelyiküknek a súlyos vétke miatt történhetik, rászánták tehát magukat, hogy töredelmesen meggyónják bűneiket. Az oroszlán kezdte s megvallotta, hogy bizony az erdő vadjaiból, még pedig rendszeren a kövérebbjéből, jókora dézsmát szedett. A farkas sietett az állatok királyának ezt a bűnét mentegetni, mondván,

¹ Ezzel a megjegyzéssel szokta Pelbárt az ilyen triviálisabb példáit rendszeren, mintegy mentegetődzve, bevezetni s ebben is hírneves elődei nyomát követi.

hogy ez semmi, mert az éhség hajtotta rá. Most ő rajta volt a gyónás sora. Mi térés, tagadás, mondá, a minap egy emsét faltam fel a malaczaival együtt. Nem nagy dolog, mondá viszont az oroslán, — ha nem lettél volna éhes, bizonynyal nem tetted volna. A szegény csacsi nem igen tudta más bűnét, mint azt az egyet, hogy valamikor súlyos terhe alatt elfáradva s éhségtől gyötörtetve baktatott a gazdája után s ennek a rongyos bocskorából egy szál szalmát látott kikandikálni. Nem tudott ellenállni a kísértésnek s nagy mohón felfalta azt az egy szalmaszálcskát. Erre az oroslán és a farkas egyetértően kijelentik, hogy ez rettenetes nagy bűn, mert hitszegés volt a gazdája ellen, a miért halálra méltónak ítélték s nyomban fel is konczolták a szamarat.

(La Fontaine VII., 1.)

5.

A ki másnak vermet ás . . .

(De Temp. aestiv. I H.)

Valamely nemes embernek volt egy fia, kit megtanított három dolog szentül-tartására. Az egyik, hogy a rossz társaságot kerülje; a másik, hogy minden megengedett és tisztos dologban az emberekhez alkalmazkodjék; a harmadik, hogy a mikor csak teheti, mindennap szent misét hallgasson. Apja halála után a fiú a király szolgálatába lép s az uralkodónak és nejének kegyét csakhamar megnyeri. Különben hiven követi apja három tanácsát. A király egy udvari tisztje irigye lesz a jámbor apródnak s bevádolja a királynál, hogy az ifjúnak tiltott viszonya van a királynéval. Bizonyítékot is ígér. Csak vigyázza meg a király, mint követi majd az apród mindenben a királyné kedvének változását. A király hajt a besugó szavára s próbaképen másnap egy remek drágaköves gyűrűt ajándékoz a feleségének, mikor az ebédnél ülnek s a bevádolt apród szolgál fel. A királyné nagyon megörül az ajándéknak s nevetve hálálkodik. Vele nevet az apród is. A rákövetkező napon meg hirtelen arczul üti a király az asztalnál a nejét, mire ez sirva fakad s utána az apród is, ki ebben, valamint tegnapi viselkedésében is, csupán az apja második tanácsát követte. A király már most beigazoltnak véli a kaján udvari ember vádját s valahogyan el szeretné titokban láb alól tenni az apródot. Az irigy besugó tanácsára elküldi másnap az erdőre a mészégető kemenczéihez, a hol már előre azt az utasítást kapták a munkások, hogy a ki aznap legelőször kimegy s e kérdést intézi hozzájuk: Megtették-e a király parancsát? — azt szó nélkül kapják és lökjk a lángoló kemenczébe. Másnap reggel, a mint az ifjú az erdő felé ballag, útközben egy

kápolna előtt halad el, a melynek harangoeskája éppen misére hív. Megemlékezőn apja harmadik tanácsáról, betér az Isten házába s végig hallgatja a misét. Ezalatt a kaján udvari ember, nem tudván magát tovább türtőztetni, hogy galád terve kiviteléről értesüljön, kisiet a mészégetőkhöz s megelőzi az apródot, de abban a hitben, hogy az már előtte ott járt, megkérdi a munkásoktól, megtették-e a király parancsát? A mire ezek, utasításukhoz híven, megragadják és minden kapálódzása és kiabálása ellenére a kemenczébe dobják.

(L. Schiller: Der Gang nach dem Eisenhammer.)

Bartholomeus Fontius és Mátyás király.

(Kivonat Hegedűs István lt. február 3-án tartott előadásából.)

Bartholomeus Fontius, e kitünő humanista, Mátyás könyvtárának gyarapításában részt vett és mint a főkönyvtárnok, Ugoletti Taddé munkatársa főként a kéziratok másoltatása, jobban mondva kritikai megvizsgálása körül fejtett ki kiváló tevékenységet. Egy olasz tudós, *C. Marchesi*, Sabbadini hú tanítványa írta meg Bartholomeus Fontius életrajzát¹ sok kézirati anyag felhasználásával. Értekező tüzetesebben foglalkozik Fontiusnak magyarországi összeköttetéseiével és a Marchesi könyvében talált új adatok alapján, kiegészítve az Ábel-féle hagyaték egy pár érdekes darabjával, helyezte új világításba e hírneves férfiú alakját.

Fontius egy még a XI. században Firenzében letelepedett és már a XV. század elején tekintélyes családból származott és 1445-ben született.

Tizenöt éves korában sanyarú sorsra jut. Családja támasza, fentartója lesz. Mindazáltal lankadatlan szorgalommal tanul és első sorban classikusokkal foglalkozik. 1467-ben Bernardo Nuzzi tanítványa lesz és Cenninivel lép baráti összeköttetésbe. Nuzzi kimondott elve: *írni, hallgatni, olvasni*. A nyelv alapos értését és a szabatos fordítást kívánta meg Nuzzi. Az ő vezetése és a Cennini hatása alatt vált azzá a kitünő magyarázóvá, ki az egyetemi tanszékre komoly philologiai műveltséget vitt. Ez időben a Mediciek ellen kitört lázadás elől Ferrarába megy, hol Borso uralkodott, kit Marchesi a XV. század *galantuomo*-jának nevez. Ekkor találkozik magyarokkal. Sonettet ír Borso dicsőítésére, egy

¹ *C. Marchesi*: Bartolomeo della Fonte (Bartholomeus Fontius) attributo alla Storia degli Studi Classici in Firenze nella seconda metà del quattrocento. Catania, 1900. 201. l.

időben Janus Pannonius epigrammájával (Telekinél I, 553). Itt tartózkodik Borso haláláig, 1471-ig.

Most következett el Fontius életében az a korszak, melyben magyar humanistákkal köt barátságot és azt a tervet táplálja, hogy Magyarországra jöjjön.

Guarinus tanszékét fia Baptista tölti be. Hogy a mi magyar humanistáinknak mily nagy volt a tekintélye, elég bizonyosságul szolgál Baptista Guarinus szép elegiája, melyet *Garazda Péter*-hez intéz, melyben sürgeti, hogy adjon életjelt magáról. Marchesi közli ez elegiát Ábel nyomán.¹ Garazda befolyását keresi Fontius

¹ *Analecta* 161—162. l.

is, mint az több leveléből kitűnik. Szerző az Ábel hagyatékából beszótt egy érdekes levelet, melyben pártfogását kéri, hogy juttassa be Mátyás udvarába. „Mert tanulmányaink folytathatásának nincs más útja, mert hiszen Italia belső villongások következtében fegyverben áll és nincs fejedelem, ki a szabad művészeteket fölkarolná.“

Garazda Péter épp Magyarországra volt indulandó. Medici Lőrincz egy szép ajándék vitelével bizta meg.

Marchesi közli Garazdának eddig ismeretlen levelét Medici Lőrinczhez, melyet Paduából ír 1471 november 22-ről. E levélből kitetszik, hogy Velenczében megbetegedett; negyednapos hideg láz gyötörte. E miatt nem folytathatta útját. Sajnálja, hogy a fejedelem ajándékát nem vihette el maga, hanem elküldé az esztergomi érseknek, ki át fogja adni és ez által az ajándékot még kedvesebbé teszi.

Együttal az esztergomi érseket úgy ajánlja az uralkodónak, mint a ki minden dolgában a legnagyobb készséggel közreműködni fog.

Garazda Péter szintén az összeesküvésben való részesség gyanúját vonta magára, melynek élén Vitéz állott. Fontius aggódott is jóbarátja miatt. Egy Baptista Guarinus-hoz intézett levelében írja: „Az én Garazda Péteremet is nagyon félttem. Oh én szerencsétlen, ki egyszerre ily előkelő barátaimat oly fényes polczról oly mélyen alábukni láttam“. Könyek tolulnak szemébe és nem engedik, hogy tovább folytassa levelét.¹

Marchesi azt hiszi, hogy Fontius többé nem említi Garazdát, a kinek neve csak Marsilius Ficinusnak egy Francesco Bandinihez 1482-ben küldött levelében fordul elő. Ugyanis Bandini a Pazzi-féle összeesküvés miatt menekült Magyarországra. Marsilius Ficinus üdvözli a kalocsai és váci püspököt és Garazdát is. Úgyde az Ábel-féle hagyatékából érkező még három levelet mutat be, melyeket Fontius Garazda Péterhez és Baptista Guarinushoz intéz.

¹ *Epist. Lib. I, ep. XVII.*

Kitetszik e levelekből, hogy Garazda Paduában várta be a Vitéz-féle összeesküvés lefolyását. Ez esemény hiúsította meg azt a reményét, hogy a magyar udvarhoz juthasson, a mi igen érzékenyen hatott rá.

Szép megerősítést és kétségtelen bizonyosságot nyer Teleki azon véleménye, hogy az ő kiadásában I. 674—687. lapon közölt elegia, melyet Janus Pannoniusnak tulajdonítanak, a Poliziano műve.

Marchesi Fontiusnak Polizianohoz intézett elegiáját, melyben a Medici-házhoz való ragaszkodásra van utalás, „Aurea qui *Medicum* liminum sacra colit“.

A Janus Pannoniusnak tulajdonított elegia egy sora így hangzik:

Me iuvat in *Medicam* versus connectere gentem.

Világos az összefüggés.

Fontius magyarországi terve meghiúsulván, több hányattatás után 1481-ben a Filelfo helyére a firenzei egyetemhez kap meghívást.

Itt fájdalmas és igen éles összeütközésbe jön az „ő *lelkének felé*“-vel: Polizianoval. Fontius féltékenységet költött. Más iskola híve volt. Marchesi a két barát ellenségeskedésének magyarázatát abban találja, hogy Fontius „nem a tapsot kereste, tanulni akart. Az ellenfél félelmetessé, a hallgatóság forradalmivá vált“. A „*genus irritabile*“ az igazság józan mértékéről megfeledkezett. Az a bántó kifejezésekben bővelkedő támadás, mely a két „barát“ levélváltásából kitör, igen szomorú hatást tesz. Végre is Poliziano volt az erősebb. Fontius Rómába ment. Itt újabb csalódás érte. IV. Sixtus idejében a humanisták keservesen tapasztalták a pápai udvarnak gyakran hihetetlen fősვნységét, mely miatt megigért tiszteletdíjaiktól megfosztattak. Így jár Fontius is, kit a pápa a római egyetem tanszékére hívott meg. Csakhamar Rucellaihoz és Pandolfinihez írott leveleiben kérve kéri őket, hogy valahogy készítsék elő visszatérését. Vissza is tér 1485-ben és újra elfoglalja helyét. A régi gyűlölség ki nem aludt, de nyugodtabban tűrte és egyáltalában javult helyzete.

Érdekes, hogy Fontius római tartózkodása alatt a híres *Julia filia Claudi* sarcophagját mint szemtanu írja le. Marchesi egy pár lapot szentel e híres legendának, mely az antik eszmény epiphaniájának megragadó történetét jelképezi. Idézi egy raguzzai költőnek, Lamprideo Cervinonak egy: „In violato rem antiqui sepulchri Via Appia spoliato et eiecto in via Cadavere“ cz. költeményét, melylyel majdnem szó szerint megegyez az a levél, melyet Fontius intéz Rómából Saxettushoz (Sassetti).

Ezután következik Fontius életének az a korszaka, midőn régi vágyát, hogy Mátyás udvarába kerüljön, valósítja.

Mátyás király azon idő alatt, mely a Vitéz-féle összeesküés és 1487 között lefolyt, tehát az utóbbi 15 év alatt, átalakult a humanisták szemében. Áldozatkészsége tárt ajtót nyitott a humanistáknak. Vetekedve keresték a nagy király kegyét. — Kivált az a ténye, hogy rendkívül sok pénzáldozattal szervezé a könyvtárt: a humanista írók reményeit nagy mértékben feltüzeltte. Aztán a szellem e képviselőinek képzelme különben is igen hevülékeny volt: a panegyrisra annyira kész latin nyelven csak úgy megáradott a dicséret.

Fontius figyelmét a Mátyás könyvtára felé Ugoletti Taddé irányzta. Ugoletti életét sok új adat felhasználásával írta meg. *Irenaeus Affo* atya¹ kimutatja, hogy Tordai Zsigmondnak az az állítása, mely Galeotto Marzio egyik művéhez írott ajánlólevelében fordul elő, mintha a királyi könyvtárnok Galeotto Marzio lett volna, nem igaz, mert ez nem Galeotto, hanem Ugoletti Taddé volt. Támaskodik pedig éppen a mi Fontiusunknak soraira, melyeket Mátyás királyhoz intéz neki ajánlott munkájának, illetve munkái gyűjteményének ajánlólevelében. Közli Marchesi (82—83. lapon) azzal a megjegyzéssel, hogy e levél, ha nem is az olasz, de magyar humanismus buvárainak érdekes. Ez ajánlólevél megvan az Ábel hagyatékában is, ki azt saját kezével másolta le és szövegkritikai pontossággal hasonlítá egybe e levél két forrását. Egyik a Fontius műveinek Rem-féle fennebb többször idézett kiadása, másik a bolognai egyetemi könyvtár 2382-ik sz. codexe, az eltéréseket *E.* és *C.* jegyekkel jelzett két forrás közt hiven feltünteti.

Az eltérésekre nem tekintve, egy pár szóval előadom e levél tartalmát, minthogy maga a levél nyomtatásban is olvasható és az Ábel-féle másolatot az ő hagyatékában kiadhatni remélem. Fontius kiemeli Mátyás érdemét, kinek hadi dicsőségéről sokat hallottak a távolban is, hogy a vitézi lélek műveinek és a hadi tudományoknak szánt életében a széptudományok művelésére is gondot fordít. „Mióta — mondja szó szerint — Taddeus Ugolettus, emez ékesszóló és tanult férfiú ebbe a városba jött (Firenzét érti) könyvtárad gyarapítására, a Muzsák iránti rajongásod és isteni elméd mindnyájunk előtt ismeretessé vált. Ugyanis valahányszor csak hallotta a firenzei nép őt a te kegyes pártfogásodról szólni, melylyel a tudós embereket felkaroltad, és a széptudományok föltámasztása körül kifejtett halhatatlan buzgalmadról: mindannyiszor hihetetlen mértékben gyúl lángra a Fenséged és lelki nagyságod iránti lelkes bámulat. Te a legnehezebb dolgok végzése közben nem engeded, hogy a régi írók

¹ Memorie di Taddeo Ugoletti Pormigiano Bibliotecario di Mattia Corvino Redi Ungheria raccolte dal Padre Ireneo Affo etc. Parma 1781.

veszendőbe menjenek, az újabb írók tehetségét bátorítod, nagy jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozván el őket. Ezt ha az előbb élt királyok megtették volna, nem vészett volna el annyi jeles író és nem heverték volna sötét homályba borítva a human tudományok. Te egyedül vagy, felséges király, ki e zavaros időben világító fénynyel tündökölsz; felséges mivoltodnak fényét a nemes művészetek virágzására fordítod.“

Megemlékszik azokról a nagy emberekről, kik a tudományok pártfogásával váltak halhatatlanokká. Pisistratus, Ptolomaeus, Eumenes, Caesar, V. Miklós pápa. A tudományok, melyek más országokból számkivettettek, Mátyáshoz menekülnek. „Örök dicsőségül szolgál neked, hogy a te királyi udvarodban fölemelted a tudomány emberei előtt a zászlót, mely alá minden városból, minden népből hozzád, a bőkezű uralkodóhoz gyűlnek egybe a tanult emberek.“

Lelkesen fölajánlja közreműködését a királyi könyvtár szervezésében. A levél vége így hangzik: ¹ „Tehát, a mit most az idő rövidségéhez mérten tehettem, Taddét néhány kis munkámmal hozzád elküldöttem. Ezt nem sok idő múlva követni fogja egy nagy munkám, melyet Valerius Flaccusról írtam, melyet neked szenteltem és a mely méltóbb is Fenségedhez. Addig is, kérlek, fogadd ezt kegyesen és a többi szerzők közt a te könyvtáradban, mely leghiresebb a föld kerekén, a te Fontiusodnak is juttass helyet.“

És következik a Fontius munkáinak az a sorozata, melyet a Rem-féle kiadásban találni. Érezte Fontius, hogy illetet volna a király előtt valami új munkával előállani. Szabadkozik is a *Tadeus vel de locis Persianis* cz. első mű bevezető soraiban, melyet Ábel szintén lemásolt a Rem-féle kiadásból. Párbeszédet formát ad művének. Úgy tünteti föl, mintha őt Ugoletti éppen munka közben lepte meg és látván, hogy kommentárt ír, tüstént felszólítja, hogy Mátyás királynak ajánlja föl e művet, mely ha nem is nagyszabású, de Mátyás nem az ajándék mivoltát, hanem az ajándékozói indulatát veszi tekintetbe. *Irenaeus Affo* nem csekély élességgel rámutat Fontius visszaélésére, ki egy oly munkát, mely már 1477-ben megjelent nyomtatásban és pedig Medici Lőrincznek ajánlva, Mátyás királynak ajánl. Az eredeti kézirat megvan a Laurentianában, a Medici-ház családfájával egy babérfa megett a czimlapon. Affo kifejezi azt a meggyőződését, hogy ha ezt tudja vala Burcardo Mancen, ki *De Charlataneria Eruditorum* cz. alatt ostromozza a tudósok nyeglegességét, bizonyára fölemlíti. Affo azt hiszi, hogy hasonló módon

¹ Hiányzik a bolognai kéziratban, mely Fontius leveleinek gyűjteményét tartalmazza, mert négy levél ki van tépve.

jártak el Ficino, ki a *De vita coelitus comparanda*, Brandolini Lippo, ki *de comparatione Rei publicae*¹ cz. műveket ajánltak a királynak. Elő is fordul a Fontius Tadeus-ának bevezetésében a vallomás, hogy „a Persiushoz írott I. kommentárba egyet-mást inkább ifjúkori hetvenkedésből írt, mint a hogy ezt fejletlen kora hozta magával, mintsem a hogy a szükség kívánta“.

Mindazáltal megjegyzendő, hogy Fontius magyarázatai, melyek a bevezetés után Persius költeményeihez csatolva *In Persium Poetam Explanatio* cz. alatt egy pár figyelemre méltó részletet nyújtanak e homályos költő magyarázatához. És épp e ponton kell megemlékeznünk Marchesi művének második feléről, mely Fontius irodalmi munkásságának van szentelve. Marchesi bemutatja Fontiust mint kivonatolót, szótáríró-t, magyarázó-t, szövegkritikust, levél-, sőt mint egyházi író-t is. Nem ide tartozik méltatni Fontiusnak gazdag írói munkásságát; de ha Juvenalishoz meg főként Liviusshoz ajánlott szövegjavításait vesszük tekintetbe, csak szerencsésnek mondhatjuk Ugolettit, hogy a Mátyás könyvtárához megnyerte Fontiust. Éppen erre a munkásságra volt e könyvtár alapításánál a legnagyobb szükség. Jellemzőül csak azt hozhatjuk fel, hogy egybeállítva Livius vulgaris kiadásától eltérően javallott olvasásait, a mai kritika által is elfogadott számos hely a Fontius javítása alapján került a szövegekbe. Marchesi könyvének talán legérdekesebb fejezete a Liviusra vonatkozó.² Szövegkritikát gyakorolt Valerius Flaccus, Titus Livius, Persius és Juvenalis műveivel szemben. Mint a helyes szöveg megállapításában tekintélyhez fordult Ugoletti, ki minden módot megragadott arra nézve, hogy Mátyás megbízatásának minél fényesebben megfeleljen. Volt egy gazdag kereskedő, Sassetti (a humanista írók Saxettusnak czímzik), ki könyvet, érmet, régiséget roppant mennyiségben gyűjtött egybe. A többek közt megemlékezik Poliziano egy *Martialis*-ről, melyet Sassetti engedett át Ugolettinek. Tehát a Corvina egyik darabja föltétlenül ez a Martialis lehetett. Lehetséges, hogy Fontius beváltá a kisebb művei élén írt ajánlólevelében tett ígéretét, hogy t. i. Valerius Flaccust elkészíté a király számára. Ugyanis e szerzőnek 1503-ban megjelent Junta-féle kiadásának előszavában olvassuk: „Ez a könyv előbb számos nagy, nem mondom hogy fogyatékos-sággal, de szörnyekkel volt tele, de ezek megsemmisítéséhez elég volt egy Hercules Bartholomeus Fontius.“ Ugyancsak róla egy költőkartársa, Alessandro Bracci az említett Sassettihez írott elegiájában³ így nyilatkozik :

¹ Abel kiadta: Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Budapest, 1890. 79—188.

² VIII. Emendazioni a Tito Livio, 147—164.

³ Alexandri Bracci *Amorum libri* (Laurenz Plut. LXXXI. cod. 40.

Dietus habes magno cunctos in honore poetas
 Quod facile ante omnes *Fontia musa* docet.

Igen, „*Fontia musa*“, mert Fontius nem is lenne valódi humanista, ha költő sem volna. A Mátyás királynak ajánlott *opuscula* sorát a *Saxettus* cz. versgyűjtemény rekeszti be. E versgyűjtemény Magyarországra vezet bennünket. Fontius *Corvin János*-hoz intézett költeményével kezd. ¹ Álljon itt e költemény magyar fordításban:

Corvin János-hoz, *Mátyás király fia*-hoz

Oh Corvinus, a hős, a dicső Mátyásnak a sarja,
 Kít nagyok látunk mint a minő az atyád.
 Ép úgy véded a hont s díszéül úgy adsz neki törvényt,
 Csillagod úgy ragyog épp Pannoniának egén
 Hogy kimutassam irántad az én lánglelkeseδέsem,
 Adm' óhajtnék szép drága ajándokot is:
 Amde se Pyrgoteles metszését és se Apelles
 Festvényét s a Lysipp szép remekét sem adom,
 Es neked én nem adok Mentor-műví billikomot sem:
 Sokkal szebb, becsesebb az, a mit küldhetek én.
 Mert ha te ifju szivedbe fogadtad a verset, a költők
 Lantján akkor is élsz, hogyha elért a halál
 Mert egyebet megemész az idő, földül a tűz és vas:
 Verset idő, tűz, vas meg nem emész az soha sem.

E költemény ugyanazon időtájt keletkezett, midőn Fontius elfoglalta könyvtörőri tisztét. Marchesi azt hiszi, hogy Magyarorszában legfeljebb egy évet töltött, mert 1489-ben hónapja visszatért. Tévedésnek kell tehát nyilvánítanunk Csontos Jánosnak a Pallas X. kötetében írott *Korvina* cz. cikkének azt az elbeszélését, mely Fontius budai tartózkodásáról ad számot. Csontos szerint Fontius viselte volna „*ez évtizedben (és ezt 1480-tól számítja) Mátyás könyvtáránál a könyvtáros tisztet, bár arról, hogy Mátyás őt udvari könyvtárosának kinevezte volna, pozitív adatunk nincs*“. Nincs, mert nem is nevezte ki. Fontius 1487-ben második firenzei alkalmaztatása idejében lép összeköttetésbe Ugolettivel, ki kétségtelenül maga volt a könyvtárnok. Csontos hivatkozik Fontiusnak Robertus Salvatius-hoz intézett levelére, mely a Riccardiana könyvtárban van. Ebben előadja, hogy Mátyás őt ünnepélyesen fogadta, üdvözlő beszédét meghallgatta, melyet megküld Picus de Mirandolának, hogy ez ítéletet mondjon róla. Úgyde e beszédet Fontius 1488-ban tartá és 1489-ben már visszatér Firenzébe, mint ezt Fernando Fossi is állítja és Marchesi kétségtelennek tartja és egy levelét közli, melyet már Firenzéből intéz Mátyás királyhoz. A levél kelt Florentiae XVI Cal. Octobr. 1489 (= szept. 16.). E levélben hízegő kifejezésekkel értesíti

¹ Ábel hagyatékában is megtaláltam a Rem György többször idézett kiadásából lemásolva.

Mátyást, hogy könyvtárának hire mily nagy lelkesedést keltett és Medici Lőrinczet is arra serkenté, hogy ő is latin és görög könyvtárt teremtsen. Igen érdekes megjegyzést fűz Marchesi e levélhez. Ugyanis a Bibliotheca Medicea sok viszontagság után 1591. június 11-én nyitvatott meg, de már Medici Lőrincz veté meg száz évvel korábban az alapját. Laskaris János görög tudós *Anthologia Graeca* (Firenze, 1494.) cz. művének bevezetésében már megemlékezik egy *bibliotheca semistructa*-ról. Angelo Poliziano pedig megemlékezőn Medici Lőrincz végperceiről, a haladók ajkaira a következő nyilatkozatot adja: „Bár halálom addig várt volna, míg könyvtáram létesítését befejezem!”

Marchesi a Fontius levelének befejező szavaiban a hagyomány mellett történeti bizonyítékot talál. Nekünk magyaroknak pedig büszkeségünkre szolgál, hogy a humanismus történetében ily előkelő helyet vívott ki nagy királyunk. A Corvin-könyvtár messzi körökben a csodálatot és lelkesedést kelté föl. És legyen bármennyire búne e korszak humanistáinak, erkölesi léhaságukat bármily példával lehet bizonyítani, de hogy a *szellem* örök kincseit megbecsülni tudták, ezt tőlük elvitatni nem lehet. Mi mély fájdalom, mily elegikus panaszt keltett a Korvina kifosztatása és világgá szétszórátása, azt híven fejezi ki Giorgio Anselmus epigrammja, melyet a felolvasó műfordításban mutatott be.

Fontius magyarországi tartózkodásának mintegy kezdő és végső határidejét jelöli meg a Mátyás királyhoz intézett két levél. Az egyik kelt 1488. jan. 30-án, az utóbbi 1489. szept. 16-án.

Fontius életének utolsó éveiben nagy lelki válságon ment át. Szent tárgyakkal kezd foglalkozni, egyházi alkalmazást keres. Előbb Pelagóba megy, hol meg Demosthenesnek *de mala legatione* cz. beszédét fordítja le. Azután Ghiaccettóban Cornelius unokaöcsésénél vonul meg. Innét 1493-ban Keresztelő-Szt-Jánosnak a Murlí hegyen épült templomának lesz plébánosa. 1511 őszén meg Firenzébe költözik és itt tölti végnapjait. Meghalt 1513 október közepén. Murliban temették el, hol kőhanvvedre a templom ajtaja fölé volt elhelyezve, azután levették és a föld alá temették el. Egy olasz tudós, Cinelli, meglátogatván sírját, följegyezi síriratát, mely így hangzik magyar fordításban:

„Ki tanított megvetni a földet, imádni a mennyet,
Fontius, az egyház pásztorá, nyugszik e helyt.”

Érdemes volt egy pár vonással megrajzolni szellemi arcát annak a férfiúnak, ki valamivel hozzájárult a mi halhatatlan királyunknak magasztos alkotásához.

A veszprémi fogasteknősbéka-lelet.

(Kivonat *Lóczy Lajos* r. tag február hó 17-én tett előterjesztéséből.)

Éppen tíz éve mult, hogy a Magyar Földrajzi Társaság bizottságot szervezett a Balaton tavának és környékének tudományos vizsgálatára. E bizottság a Magyar Tudom. Akadémia és Veszprém vármegye törvényhatóságának támogatásával szegényes eszközökkel, de nagy lelkesedéssel fogott hozzá a munkához. Lassan-lassan azonban megerősödött vállalkozásunk; a m. kir. földmivelésügyi s a vallás- és közoktatásügyi minister úrnak több évi nagy segélyei lehetségessé tette, hogy mind behatóbban, alaposabban és minden irányban fölkutassuk a Balaton környékét. Megindult az eredmények közrebocsátása is, és a tervezett tudományos monographia a Balatonnak tágasabb környékét, a túladunai országrész közepét természettudományi, természetrajzi és társadalmi-földrajzi szempontból igyekszik leírni. Megelégedéssel tekinthetünk eddigi kiadványainkra, mert elismerésben részesültek itt-hon és a külföldön egyaránt. A külső munka egészen be lévén fejezve, a bizottság minden erejét a kiadványokra fordíthatja és bizalommal tekint a vállalat mielőbbi sikeres befejezése elé.

A kitűzött feladatok között van a Balaton keletkezésének megfejtése is. Nem csupán a Balaton eredetéről van szó, hanem annak a kiterjedt hegy- és dombvidéknek geológiai történetéről és szerkezetéről, mely a Balatont környezi. A nagy Magyar-Alföldnek, a túladunai és az Alpok közötti nagy mélyedés szigetének és az ezt elborító harmadkori tengerek fenekének szerkezeti megvilágosítását tűztük ki magunk elé célul. Nagy segedelme volt ebben nekünk a m. kir. földtani intézetnek 30 év előtti fölvétele és főképen *Böckh János*-nak a Déli-Bakonyról szóló kitünő geológiai munkája. De azért nagy munka várt reánk: tüzeten be kellett járni a Balaton távolabbi környékét, a talajbeli rendellenességek, repedések és törések pontos föl kutatása végett. A Balaton víztükre alatt és a harmadkori halomvidék alatt rejtőzködő régibb kőzetek helyzetének felismerésére megnyertük *báró Eötvös Loránd*, Akadémiánk elnökének közreműködését, a ki gravimetreivel a mult (1901) télen hat hétig dolgozott a Balaton jegén. Kérésinkre a cs. és kir. katonai földrajzi intézet geodéziai osztálya részéről *Sterneck Rudolf* ezredes, *Andres Lipót* és *Gaksch Károly* kapi-

tányok a múlt (1901) nyáron és ősszel a Balaton körül 42, tőlünk megjelölt állomáson tettek a relativ földnehézség megállapítására ingaméréseket. *Konkoly Thege Miklós* tiszteleti tagunk megbízásából az országos meteorológiai intézet assistense, *dr. Steiner Lajos* pedig a múlt nyáron a Balaton partjain 15 helyen mérte a földmágnességi elemeket.

Mindezen körülményes és fáradságos mérések a geológiai kutatással és a tófenéken tett furásokkal a fent érintett feladat megfejtése érdekében történtek. Mintegy bevezetőül szolgáltak azokhoz a később megteendő még nagyobb szabású tanulmányokhoz, melyek célja lesz a nagy Magyar-Alföld geophysikai tulajdonságainak földértése.

A geológiai reambulálásban kivülem résztvett *Laczkó Dezső*, veszprémi főgymnasiumi tanár, a Déli-Bakony területén és *Halaváts Gyula*, m. kir. főgeológus, a Balaton-tó fiatal harmadkori övezetén.

Nagy és örvendetes eredménye van ezen reambulálásnak a talált és tanulmányozott kövült állatmaradványok temérdekségében. Azonfelül, hogy minden geológiai és geotechnikai kutatásnak szigorúan a felismerhető fossiliákon kell alapulnia, kutatásaink következtében bőséges új adatokkal gyarapodott a triász kori és pontoskori faunák alakszáma is.

A triászbeli kövületek túlnyomó részét *Laczkó Dezső* gyűjtötte; ő az eddigiek mellé sok új lelethelyet fedezett fel és azokat rendszeresen kiaknázta.

A reményen felül igen megszorodott palaeontológiai anyag mielőbbi feldolgozására a mi itthoni erőink nem voltak elegendők, mert a palaeontologia ez idő szerint valamennyi szinten nem fényesen dotált leiró természetrajzi disciplinánk között a legmostohabban van segítőeszközökkel ellátva. A palaeontológiával foglalkozó szaktudósaink túl vannak halmozva másnemű köteles teendőikkel, hiányos az összehasonlító anyag, sőt még az irodalom is, a nagyon specialis kutatásokhoz, intézeteinkben.

Hogy idején elkészüljön az összegyűjtött palaeontológiai anyag leírása, külföldi szakférfiakhoz fordultunk és sikerült a legavatottabb specialistákat megnyerni munkatársakul a triász-fossiliák tanulmányozására. *Jaekel Ottó* Berlinben a gerinces állatmaradványokat, *Diener K.* Bécsben a cephalopodákat, *Kitzl E.* u. u. a csigákat, *Bittner A.* u. o. a kagylókat és a brachiopodákat, *Bather A.* Londonban a túskebőrüeket, *Vinassa del Regny* Bolognában a bryozooákat, hydrozooákat, tabulátákat és a szivacsokat, és *Papp Károly*, az egyetlen magyar, *Frech Fr.* oldala mellett Boroszlóban a corallokat tanulmányozták. A túskebőrüek leírásán kívül valamennyi tanulmány elkészült, magyarul és németül ki van nyomtatva és huszonnyolcz könyomatú táblával a kiadást várja. A bakonyi triász periodusbeli állatalakok összege eddig a

80-at nem érte el; e számot kutatásaink és főképen *Laczkó Dezső* buzgólkodása és jeles munkatársaink fáradozásai a 600-ra szőkítették fel; igen sok egészen új alakkal és több új nemmel is gazdagult a triászfauna.

A kész tanulmányokból kitünik, hogy nem csupán helyi és hazai jelentőségük van az eredményeknek, hogy nemcsak erős segedelmül szolgálnak a Déli-Bakony triász periodusbeli physikai állapotának felismeréséhez, hanem az alpesi triász bonyodalmas és még mindig vitás stratigraphiai viszonyainak földerítéséhez is nyomós adalékokkal hozzájárultak. A Déli-Bakony pedig e tanulmányok révén a triász periodusbeli lerakodások és kövülettermő helyek classikus vidékévé vált.

A *Laczkó Dezső*-tól gyűjtött bőséges kövületanyagnak koronája volt az a kettétört súlyos kötuskó, melyet ő a mult nyáron a jeruzsálemhegyi köfejtők egyikétől Veszprémben szerzett. Fülismertük ennek csontzárvényaiban a nagy jelentőséget, mert egy kettétört *Placodus*-fogakat tartalmazó koponya tünt elő az összetartozó két kötuskóban. A leletet Berlinbe küldtük *Jaekel Ottó* egyetemi tanárnak, a ki az előbb lelt csontokat is már meghatározta.

Hat hónapi szorgalmas munkával, külön e célra szerkesztett szerszámgéppel sikerült *Jaekel*-nek nemcsak az állatnak csaknem teljes épségű koponyáját a kemény mészkőből kipraeparálni, hanem az egész csontváznak, úgyszólván, valamennyi lényeges részét kiszabadítani.

Jaekel szerint, a *Böckh János*-tól „veszprémi márgá“-nak nevezett felső triász kori rétegcsoporthból, a szóban levő leletekben egy olyan palaeontologiai kincs került napvilágra, milyent a palaeontologia nem minden évtizedből tud felmutatni.

Egy új placodontidának csaknem teljes csontváza ez, mely egyszerűs mind a legrégebb, még fogakkal ellátott tekenősbéka.

A feltalált részek, ú. m. a koponya, a gerincoszlop (nyaktörzsök és farkesigolyák), a pánczél és a bordák, valamint a végtagok csontrészei, az állat mivoltát és jellegét biztosan felismerhetővé tették.

Az állat egy új alak, a placodontidák családjának egy új típusa, mely a *Cyamodus*-hoz csatlakozik, de ettől épp oly távol áll, mint a *Placodus*-tól; ezeknek metszőfogaik vannak és több szájpadfoguk.

A metszőfog nélküli veszprémi fossilis állat egy új genus, melynek borjúfej nagyságú koponyájához csatlakozó bütykökből és magas búbokból összeálló pánczélja adja a tekenősbéka jellegét. E jellegeknek megfelelően *Jaekel Placochelys placodontának* nevezi az alakot.

E lelet egyszerre világosságot vet a tekenősbékák eddigi bizonytalan rendszertanára és leszármazására. A *Placochelys placo-*

donta fölfedezése következtében a placodonták visszamenő rokonsága nem többé az Anomonták között, hanem a *Nothosaurus* és *Pistosaurus* mellett keresendő, tehát a kígyóalakú plessiosauridák körül. Eddig a tekenősbékák sorának lelegejére a folyami *trionchiákat* és a bőrrel takart tengeri *dermochelydákat* tették. *Jaekel* tanulmányai következtében a tekenősbékák bekezdő alakzásául most már a placodontiták családja veendő, mely a *Placodus*, *Cyamodus* és a *Placochelys* tengeri nemekkel a megállapodott alakokat képviseli. Tőlük elszakadtak a szárazra került gyíkokhoz hasonló rhynchosauridák.

Az első igazi, fogatlan tekenősbékák a szárazföldön éltek és a württembergi keuperhomokkőből származó *Proganochelys Quenstedti* az ősük.

A szárazföldi tekenősbékákból alakultak *Jaekel* bizonyítása szerint a tengeri chelonidák és a folyami trionchiák. A dermochelydák pedig a tekenősbékák legutolsó külső mezében atavistikusan a Placochelysre visszaütő bőrpánczélos, de csontszerkezetükben valamennyi tekenősbékától és a Placochelystől is nagyon eltérő alakjaiként tekintendők.

A veszprémi fogastekenősbéka tehát nagy palaeontologiai jelentőségénél és kifogástalan megtartásánál fogva minden eddig hazánkban talált fossilia között a legbecsesebb és legnevezetesebb. Féltett kincse és hírneves unicuma lesz e lelet a m. kir. földtani intézet múzeumának, melynek *Laczkó Dezső* a többi lerajzolt és leírt több százra menő kőülettel együtt igazi magyar önzetlenséggel odaajándékozott.

A nyelvbeli kiegészülésről.

(Kivonat Petz Gedeon 1. t. márczius 3-án tartott előadásából.)

A nyelvbeli kiegészülésnek újszerű nevével óhajtanám — a német nyelvészet terén újabban használatos suppletivismus kifejezés mintájára — azoknak a jelenségeknek egy részét megjelölni, a melyeket az iskolai nyelvtan a 'rendhagyóságok'-nak sokat és sokfélét magában foglaló rovatában szokott tárgyalni. Értem a *sum fui esse, fero tulí latum, bin war sein, bonus melior optimus, sok több-féle* csoportokat, a melyeknek az a sajátossága, hogy az egy rendszerré füződött alakok különböző gyökerekből képződtek, hogy nem az eredet közössége s a hanganyag egyező volta, hanem csak a jelentésbeli megfelelés kapcsolja őket együvé. Magukat e tényeket évszázadok óta adja elő a leíró nyelvtan, természetesen beérvén azzal, hogy kivételeknek, rendhagyóságoknak, esetleg hiányos alakoknak keresztelje őket.

Az összehasonlító és történeti nyelvtudomány művelői jóformán kezdettől fogva ügyeltek ezekre a jelenségekre is és, mint más, kivételes alakokat, ezeket sem tekintették fattyúhajításoknak vagy korezalakoknak, hanem épp ellenkezőleg a nyelv ősrégi sajátságainak.

A német nyelvtudomány terén már *Grimm Jakob* hangoztatott efféle felfogást. Az úgynevezett rendhagyó fokozásáról szólva, ősréginék és organikusnak mondja e rendhagyóságot, alaki szempontból a nyelv kiválóságának, a mely változatosságot szül s a nyelv szépségét fokozza. Több erő nyilatkozik szerinte a *gut besser best*-féle változó fokozásban, mint ha egyhangú *gut guter gutest*-féle alakok fejlődtek volna ki. Megjegyzi azt is, hogy az effajta rendhagyóság mind a fokozás, mind a név- és igeragozás terén főképen a nagyon sűrűn használt szókon mutatkozik (*Deutsche Grammatik* III., 600. s k. l.).

Az e tárgyra vonatkozó későbbi fejtegetések közül figyelmet érdemelnek a *Curtius Györgyi*. A *Grundzüge der griech. Etymologie* bevezető részének 13. fejezetében *Curtius* a jelentés fejlődéséről szólva, kifejti, hogy az indogermán ősnyelv az egyest, a különlegest előbb jelölte meg, mint az általánost. Az ember évezredekken át nevíkön nevezte már az egyes állatokat, mielőtt olyan kifejezésre jutott, a mely az összes állatokat magába foglalta. A látás fogalma a görög ember előtt oly kevésbé egységes, hogy még a különböző időalakokban is más-más gyökérrel él: a hirtelen észrevételt, a megpillantást az ἰδεν fejezi ki, a folytatott nézést a ὄρων, s ha a jövőt, alkalmilag a befejezett cselekvést is ki akarja fejezni, az ὄκ-, ὄπ- gyökérhez folyamodik. Mindez arra mutat, hogy a sokféleség e téren megelőzte az egyformaságot.

Curtius fejtegetéseire támaszkodva külön tanulmányt szentelt e kérdésnek *Tobler*, *Die anomalien der mehrstämmigen comparison und tempusbildung* czimmal (*Zeitschrift für vergl. sprachforschung* IX., 1860., 241. s k. l.). Értekezése bevezetésében *Tobler* azt az előzetes kérdést veti fel, vajjon itt igazán a nyelvnek, avagy talán csak a nyelvtannak rendhagyóságáról van-e szó? Mert hisz lehetséges volna, hogy az eleven nyelvérzék e különböző alakokat sohasem érezte együvé tartozóknak s csak a későbbi reflexio illesztette őket egységes egészszé. Majd részletesen felsorolja az egyes indogermán nyelveknek idetartozó igealakjait és „rendhagyó” fokozású mellékneveit. Az emez összehasonlításokhoz fűződő magyarázataiban *Tobler* is kiemeli, a mit már *Grimm* megjegyzett, hogy bizonyos, különösen fontos és gyakran előforduló fogalmak kifejezéseiről van itt szó. Kiemeli továbbá, hogy ebben valami ősrégi állapot tükröződik; a nyelv olyan korszakának maradványai ezek, a mikor a teremtő erő még elég eleven

volt, hogy a fogalmi módosulások számára mindjárt más-más szokat hozzon létre, holott a későbbi nyelv vagy egyazon alakra halmozza ama különböző jelentésmódosulásokat, vagy inkább mechanikus módon képez új alakokat.

A szóban levő kérdéseknek igazán széles alapon nyugvó s a mai nyelvészeti kutatás módszerével való vizsgálatát legújabban *Osthoff* ejtette meg *Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen* című tanulmányában (Heidelberg, 1900.). Munkája bevezetésében mindenekelőtt elutasítja azt a felfogást és elnevezést, mely a szóban levő alakokat 'hiányosak'-nak, defectivumoknak mondja. E defectivum-féle felfogás szerint bizonyos gyököknek nem volt meg az a képessége, hogy a maguk erejéből létrehozzák az alakoknak azt a teljességét, a mely befejezett rendszer alkotására szükséges. A *gut* alak ebben az értelemben azért 'hiányos', mert nem fejlesztett önmagából közép- és felsőfokot, viszont a *besser* és *best* is 'hiányos', mivel nincsen ugyanazon fajtából való alapfokuk. Azonban itt — úgymond *Osthoff* — nem az a lényeges, hogy egyik-másik tőalak hiányzik, hanem az, hogy kölcsönös kisegítés, kiegészülés forog fenn. Ez pedig fenforoghat oly esetekben is, a mikor nincs is igazi alakhiány. A latin *tuli* és *látum* (régibb *tlātum) a praesens dolgában voltaképp nem hiányos: ott van az ugyanabból a gyökérből képezett *tollo* praesens, — csakhogy a nyelvérzék nem ezt az etymologiailag hozzájuk tartozó alakot, hanem a *fero*-t kapcsolta amazokhoz s ekkép most a *fero tuli latum* alakok kölcsönösen kiegészítik egymást. Épp ezért *Osthoff* e jelenség megjelölésére a suppletivismus szót tartja alkalmasabbnak, — én ezt a *kiegészülés* szóval próbáltam kifejezni.

Osthoff ezután gazdag nyelvi anyagban mutatja be az indogermán nyelvek körében uralkodó eme jelenséget. Az igei és melléknévi alakokon kívül a névmások, számnevek s a főnévképzés köréből is számos példáját állítja össze.

Az igék sorában pl. az evést jelentő ige a germánságban teljes rendszert alkot (*ich esse, ass, gegessen*), épp úgy a latinban is (*edo, esis, esus*), több rokonyelvben azonban kiegészülő alakokat mutat, pl. gör. $\epsilon\delta\omega$ és $\epsilon\sigma\theta\iota\omega$, fut. $\epsilon\delta\omicron\mu\alpha\iota$, aor. $\epsilon\varphi\alpha\gamma\omicron\nu$. Igen gyakori a kiegészülés a jövést-menést jelentő igéknél: gör. $\epsilon\rho\chi\omicron\mu\alpha\iota$, $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\omicron\mu\alpha\iota$, $\eta\lambda\upsilon\theta\omicron\nu$ ($\eta\lambda\theta\omicron\nu$), $\epsilon\lambda\eta\lambda\upsilon\theta\alpha$; a gót *gagga* és *iddja*, a német *gehe* és *ging*, az angol *I go* és *I went* alakok szintén különböző gyökerűek: míg a latinban az *ire* és *vādere* igék önállóan vannak meg, addig egyes román nyelvekben ez igék egymás közt s még egy harmadik igével keverednek: fr. *je vais, j'irai* és *aller*; ol. *vo* és *andare*. A 'futni' jelentésű ige a görögben $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\omega$, $\delta\rho\alpha\mu\omicron\upsilon\mu\alpha\iota$, $\epsilon\delta\rho\alpha\mu\omicron\nu$ stb. A 'vinni, hozni' igék a görögben $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omega$, $\omicron\lambda\omega$, $\eta\gamma\epsilon\gamma\kappa\omicron\nu$, a latinban *fero, tuli, latum*,

ellenben a gót *batran*, ném. *gebären* ige teljes rendszerű. A látást jelentő igék kiegészüléséről idéztük már *Curtius* magyarázatát, a 'lenni' ige megfelelő jelenségeiről (ói. *ásti* — *ábht*, lat. *sum*, *est*, *esse* — *fui*, *fore*, *futurus*, ném. *ist*, *sind* — *bin* — *war*, *gewesen* stb.) *Delbrück* nézetét.

Részleten ismerteti *Osthoff* a melléknévek fokozásánál fel-tűnő kiegészülés eseteit. Itt is bizonyos általánosan használt fogal-mak, *jó* és *rossz*, *nagy* és *kicsiny*, *sok* és *kevés* azok, a melyeknek kifejezései a különböző fokokban különböző gyökerekből valók. A számnevek körében az *egy-* és *kettőnek* megfelelő sorszám-nevek rendesen más gyökérből vannak képezve: *unus* — *primus*, *duo* — *secundus*; *ein* — *der erste*, *zwei* — *der andere* (még Luther-nél; *der zweite* újabb eredetű); *one* — *first* stb. A kiegészülésnek nagy szerepe van a névmások terén is. Itt is igen gyakori az az eset, hogy a különböző nemek számára különböző gyökéralakok vannak: a személynévmás terén német *er*, *es* ellenben *sie*; a mu-tató névmás: görög *ὁ*, *ἡ* — *τὸ*, ellenben a német *der die das* már nem tükrözteti vissza az eredeti viszonyokat. Kiegészülés viszonyában lehet — a mire, mint láttuk, már *Grimm Jakab* figyelmeztetett — az alanyeset a többi esettel is *ἐγώ* — *μοῦ*, *μοι*, *με*, *ego* — *mei*, *mihi*, *me*, *ich* — *mein*, *mir*, *mich*; világosan újabb fejlődés, ha pl. egy eredeti casus obliquus alakja nomi-nativusul is használatos, mint fr. *c'est moi*. Különböző gyökér-alakokat látunk a névmások egyes és többes számában is: *ego* — *nos*, *tu* — *vos*, *ich* — *wir*, *du* — *ihr*, s itt is a régi állapotot elhomályosító fejlődés, ha pl. az újjörög a régi ὄμεις alakot a *σὺ*, *εὐ* hatása alatt *σὺς*, *εὐεις*-szel helyettesíti.

A mi már most e jelenségek lélektani magyarázatát illeti, *Osthoff* is hangsúlyozza, hogy az itt szóba került alakok mind olyan képzetek kifejezései, a melyek a beszélő embert közelről érdeklik: bizonyos mindennapi, elemi cselekvések, a legegyszerűbb rokonsági viszonyok, gyakori tulajdonságok és számviszonyok. Az ember az ő lelki szemével a képzetvilág tárgyait annál élesebben s annál egyénibb módon fogja fel, mennél közelebb jutnak az ő érzéséhez és gondolkodásához, mennél mélyebben és élénkebben ragadják meg a lelkét, keltik fel érdeklődését. A szóalkotás és formaképzés terén két irány küzd egymással: az egyénítő fel-fogásmód, a mely régibb keletű, a mely úgszólván tulajdon-nevekkül alkotja meg a szokat és a csoportosító felfogásmód, a mely a belső okokból együvé tartozó dolgok neveit a hasonló alakok segítségével fűzi egybe, s azt, a mi a jelentésben egyezik, hangban is egyezővé teszi. Azt az egyénítő felfogást, mely a *sohn* és *tochter*-ben nyilatkozik, a *filius* és *filia*-ban elhomályosítja és elenyészteti a csoportosító felfogásmód. A közelebből érdeklő-nek ez az élesebb és egyénítő megfigyelése okozza azt, hogy

egy-egy tulajdonság fokozott mértékben egész másnak látszik. az igei cselekvésnek mintha megváltoznék a minősége, mikor más időben történőnek gondoljuk; a személyről való képzet megváltozik, ha nem cselekvőnek, hanem szenvedőnek vagy valamely cselekvéstől illetetnek képzeljük. A nyelvet alkotó naiv ősember élenkben érezte egy nekünk egységesnek látszó általános fogalomnak konkrét árnyalatait s külön néven nevezte őket, feltéve, hogy a dolog kellő érdeklődés mellett elég mélyen hatott kedélyére is.

Osthoff tanulmányának főérdemei — a mint már említettem — hogy széleskörű nyelvi anyagot tett vizsgálata tárgyává. hogy abból lehetőleg egységes következtetéseket igyekezett vonni s hogy a lélektani magyarázatot mélyítette. A lényeges pontokban nem mondhatom egészen újnak ezt a magyarázatot; láttuk a kérdés történetének tárgyalásában, hogy már az előző kutatók: *Grimm, Curtius, Tobler, Delbrück* kiemelték a jelenségnek régi, eredeti voltát, hogy rámutattak arra, hogy épp az emberre nézve különösen fontos, sűrűn előforduló fogalmakra vonatkozik, hogy a sokféleség megelőzi az egyféleséget s hogy a formák bőségét bizonyos sajátos jelentésárnyalatok kifejezésére való törekvés idézte elő. De *Osthoff* mégis alaposabban s találóbban rajzolta meg a nyelvet alkotó embernek, hogy úgy mondjam. azt a lélektani helyzetét, a mely ama nyelvi jelenséget létrehozta: most jobban értjük, hogy pl. az embert kevésbé érdeklő távolabbi rokonok nevei, mint *ἑκπορὸς ἑκπορᾶ*, *socer socrus*, *neffe nichte* stb. azonos gyökerűek, míg a szívéhez közelebb állókéi: *pater mater. frater soror*, egyéniebben vannak felfogva s külön szókul képezve. Voltaképp itt is a nyelv mai életének fényével próbáljuk megvilágítani a nyelvalkotás ködös, homályos korszakát: a mint ma tapasztaljuk, hogy a bizonyos fogalomkör iránt való elevebb érdeklődés vagy a szakismeret az illető körre vonatkozó szókészletnek gazdagabb kifejtését eredményezi, úgy lehetett az amaz őskorban is.

Az egész jelenség kiülőpontját, a lélektani magyarázat alapját *Osthoff* bizonyára helyesen határozta meg, s kétségtelenül igaz van abban is, hogy a nyelvnek az a hajandósága, hogy a közelebb esőt és mélyebb érdeklődést keltőt egyénileg alakult szavakkal fejezi ki, általános emberi vonás. A sémi nyelvek köréből maga *Osthoff* sorolja fel munkájában az idetartozó eseteket. és hogy az ugor nyelvekben sem ismeretlen e jelenség, azt akár csak a magyar nyelvre is szorítkozva, könnyen megállapíthatni. Hisz ugyanaz a nyelvi ösztön működött közre, ha a magyar nyelv — az indogermán nyelveknél még finomabban egyénítve — megkülönbözteti a *bátyját* az *öcstől*, a *nénét* a *húgtól*. Jól tudom, hogy épp e primitív rokonságneveket egynek kivételével kölcsönszók-

nak, még pedig a *bátyát* és *húgot* árja, az *öcsöt* a kaukázusi nyelvterületről került kölcsönszóul igyekszik kimutatni *Munkácsi*; azonban akár van valószínűség e föltevésben, akár nincs, az esetleges átvétel s a jelentések megállapodása kétségkívül az egyénítő felfogásnak régi korszakában ment végbe, míg az általánosító *testvér* kifejezésnek már képzése módja is világosan mutatja az újabb keletet. Egyébként azonban feltűnő, hogy a magyar nyelvben aránylag kevés az igazi kiegészülés példája. A melléknévi fokozás terén a *sok* — *több*, az igeragozás terén a *vagyok* — *lenni*, a számnévképzés terén az *egy* — *első*, *kettő* — *második*, a névmásképzés terén az *én* — *mi* viszonya a szembetűnőbb esetek és, tudjuk, ezek sem egyformán régi példái a kiegészülésnek: régi nyelvemlékeinkben megvannak még a *valni*, *valván* alakok, a melyeket ma *lenni*, *lévén* helyettesít és az *én* és *mi* névmásokban a nyelvtudomány egyazon gyökérnek különböző alakulatait látja. Lehet, hogy a magyarban az általánosításra és kiegyenlítésre való törekvés elenyészett a régibb korokban az említett alakokon kívül esetleg másokban meglevő különböző gyökerű képzéseket; lehet, hogy egyrészt a magyar nyelv régibb emlékeiben, másrészt a rokonyelvekben még nagyobb számmal vannak ama jelenségnek kimutatható példái. Mindenesetre örvendetes lenne — s ezzel magának *Osthoff*-nak előttem kifejezett óhaját is tolmácsolom — ha valaki, a ki ezen nyelvterületen nálamnál járatosabb, e példák összeállítására vállalkoznék.

Osthoff-nak, mint mondtuk, elvitázhatatlan érdeme, hogy e jelenségeket együttesen s egységes szempontból tekintve tárgyalta. Azért azonban, úgy hiszem, mégis jogosult annak a kérdésnek föltevése, vajjon ebben az egy kalap alá foglalásban nem rejlik-e valami kis veszély is, vajjon nem általánosítunk-e mi is kelletén túl? Hisz tudjuk, hogy a nyelv terén gyakran különböző úton-módon is egyformának látszó eredmények jönnek létre. Kérdés tehát, igazán egyforma suppletivismus uralkodik-e a különböző kategóriákban, egyformán szoros-e az összetartozás a főnevek, a mellénevek, az igék, a névmások és számnevek főntebb felsorolt kiegészülő alakjai között? Erre, azt hiszem, nemmel kell felelnünk: bizonyos fokozati különbség van e különböző alakok összetartozásának erejében.

Igazán szoros kiegészülés van az igei alakok között. A *sum fui esse*, *bin war sein* nemcsak a nyelvtanban szerepel egységes paradigmában, hanem kétségkívül a nyelvérzék is egynek érzi és érezte e rendszereket. Ennek világos bizonyítékát épp a német *bin* alak története szolgáltatja: kezdő hangja a *bheu* gyökér eleme (1. szem. **bheuō*), végső hangja a régi **esmi* személyragjának maradványa, s hogy a kettőből contaminált alak keletkezett, ez arra mutat, hogy a nyelvérzék szorosan egymáshoz tartozóknak,

azonos jelentésűeknek tartotta a különböző gyökerekből való alakokat.

Ugyancsak erős a kiegészülő alakok összetartozásának érzete a névmások terén: a különböző nemben, számban és esetben levő alakok sűrűn befolyásolják egymást.

Jóval lazább a kapcsolat a névszóképzés terén kiegészülő alakok között. Itt mindenekelőtt a melléknévi fokozás eseteit említhetjük, a melyeknek tárgyalása *Osthoff*-nál különben sem kifogástalan. Az idetartozó kiegészülő alakok, mint *multus* — *plus*, *viel* — *mehr*, *sok* — *több* viszonya kétségkívül más, mint egyéb ily alakoké (pl. *édes*: *édesebb*, *gonosz*: *gonoszabb*). Az utóbbi igazi fokozás, *gradatio*, az előbbi hasonlítás, *comparatio*. Mert világos, hogy ha azt mondom, hogy *A gonoszabb*, mint *B*, akkor az alapföltevés az, hogy mind a kettő *gonosz* és a 'gonoszabb' igazán magasabb fokot jelent. — de ha azt mondom, hogy *A*-nak *több* a pénze, mint *B*-nek, ebből még nem következik, hogy akár *A*-nak, akár *B*-nek abszolút értelemben *sok* pénze van. A mi különösen az indogermán nyelveket illeti, ezek terén a nyelvtörténeti kutatás kiderítette, hogy bizonyos tulajdonságfogalmakat korábban használtak pusztán hasonlító, mint abszolút értelemben: korábban mondták azt, hogy valaki egy másiknál jobb, nagyobb stb., s csak későbbben azt, hogy (abszolút értelemben, hasonlítás nélkül) jó, nagy stb. *Delbrück* összeállította az ó-ind mellékevek elég nagyszámú csoportját, a melyek csak közép- és felsőfokban fordulnak elő s a melyeknek alapfokuk egyáltalában nincsen, s újabban *Sommer* a latin nyelvi comparatióval foglalkozva kifejtette, hogy azok a mellékevek, a melyeknek efféle relatív értelme van, voltaképp pozitívus nélkül szükölködtek s csak újabb jelenség, másodlagos fejlődés az, hogy pozitívusuk is alakult, a mely az illető tulajdonságnak mintegy normális mértékét jelöli meg. Épp ilyenor lehetséges azután, hogy ama comparatívussal egészen más gyökérből való szó asszociálódik alapfokul. Innét van az, hogy a mit a grammatika a *melior* pozitívusának tekint: a *bonus*, egészen más gyökérből való; ilyen a viszonya a *plus* és *multus*-nak (NyK. 30., 477.) és a *sok* — *több*nek is. Az itt kifejtett elmélet értelmében a *sok* és *több* eme viszonya is igen régi lehet s e tekintetben nem vagyok egy véleményen *Zolnai*-val, a ki azt mondja, hogy *sok* „ősugor eredete ellen egyeben kívül éppen hiányos, még teljesen ki nem fejlődhetett schemája is erős gyanút támaszt“ (*Defectivumok a magyar nyelvben*. Philol. Közl. 15., 1060.). A ki nem fejlődött schema itt épp oly keveset bizonyít az ősi eredet ellen, mint a hogy pl. a német *viel* ősnyelvi eredet ellen nem szólhat az a körülmény, hogy nincsen ugyane gyökérből való közép- és felsőfoka, — az ősnyelvi eredetet itt a rokonnyelvi alakok (szkr. *purá*, gör. *πάλος* stb.) egész kétségtelemné

teszik. Ha ezeket szem előtt tartjuk s ha figyelembe vesszük azt, hogy ezen a téren aránylag ritka a kiegyenlítődé, hogy a *gut*-ból való *gutest* igazán kivételes korcsalak s a *sokból* valószínűleg sehol sem képeznek *sokabb középfokot, akkor be fogjuk látni, hogy a melléknévek 'kiegészülése' már sokkal lazább, mint az előbb tárgyalt kategoriáké, a nyelvérzék itt jobban érzi az alakok önálló voltát s itt már inkább a grammatikusnak volt gondja rá, hogy egy-egy rovat ne találjon üresnek maradni.

Még lazább a kiegészítő alakok viszonya a szóképzés egyéb eseteiben. *Osthoﬀ* itt csak egy-két kategória vizsgálatára szorított, a nőnevek egy pár kicsinyítő szónak a képzése módjáról szólva. Pedig több-kevesebb joggal ide lehet számítani egyéb eseteket is. Pl. a többesképzés és a vele formailag rokon gyűjtőnévképzés terén is gyakran hasonló viszonyt találunk. Ismeretes, hogy a németben a *mann* szó többesét bizonyos összetételekben *leute* helyettesíti (*kaufleute*, *landleute*), voltaképp ez is különböző gyökéralakok kiegészülése. A mi a gyűjtőneveket illeti, a magyarban az összetartozást jelentő -s képzővel alakultak egyes erdőnevek, pl. *fűz*: *fűzes*, *tölgy*; *tölgyes*, *fenyő*: *fenyves*, de már a *fából* nem képződött ily gyűjtőnév, itt erre csupán az *erdő* szolgál, — bizonyos joggal tehát azt mondhatjuk, hogy a *fa* és *erdő* szintén a kiegészülés viszonyában vannak.

A melléknévről szólva *Osthoﬀ* csak a fokozás jelenségeit tárgyalja, de ugyancsak a kiegészülés viszonyában vannak egyes melléknévek a nekik értelmileg megfelelő, de más gyökérből képezett határozószókkal is, pl. gót *gôds*, ófn. *quot* 'jó' és g. *waila*, ófn. *wela*, *wola*, kfn. *wol* 'jól'; csak az úfn.-ben lehet a *gut* adverbium is. Az ófn.-ben *mihhil* és *grôz* mellett határozószóul *sêro* használatos, a *manac* mellett *vilu*; az úfn.-ben a *gern* a *lieb*-nek megfelelő határozószó.

A kiegészülés viszonya létesülhet továbbá — s erre *Osthoﬀ* szintén nincs tekintettel --- az igeképzés terén is. Pl. a kfn.-ben a *stërben* (ófn. *stërban*) 'meghalni' erős ige mellett volt egy *sterben*, *sterbte*, *gesterbt* (ófn. *sterben*) 'megölni' jelentésű gyenge ige, a mely az amabból képezett műveltető ige volt; szintűgy a *töuwen* (*töun*) 'meghalni, haldokolni' ige mellett a *toeten* 'megölni'. A mai németben azonban a második és a harmadik ige kiveszett s most a *sterben* és *töten* a kiegészülés viszonyába jutott: viszonyuk, jelentésüket tekintve, ugyanaz, mint pl. *liegen* és *iegen*-é. Vagy az úfn. *toð* főnév jelentés dolgában oly viszonyban van a *sterben*-hez, mint a *lage* főnév a *liegen*-hez.

Ez utóbbi említett esetekben az összetartozás érzése kétségkívül sokkal lazább, mint pl. a *sum fui esse* alakoknál s így a kiegészülés szorosságára nézve bizonyos fokozati különbségekről lehet szólnunk. Látni való egyúttal, hogy a kiegészülés jelen-

ségét a nyelvnek számos más kategóriájában is ki lehet mutatni, a melyeket az eddigi kutatók nem is számítottak ide.

Osthoff felfogása, nézetem szerint, még egy fontosabb helyreigazításra szorul. Abban kétségkívül igaza van, hogy a kiegészülés jelenségeiben rendszerint valami ősrégi felfogás tükröződik s hogy a mai nyelvek efféle esetei jórészt még a legprimitívebb korszakok maradványai. Azonban mégis tartózkodnunk kell a túlságos általánosítástól s nem szabad a kiegészülésnek minden újabb jelenségét kapcsolatba hoznunk amaz ősrégi viszonyokkal. *Osthoff* az újabb keletű kiegészülő alakokat is úgy magyarázza, hogy ezek régi minták módjára keletkeztek. Pl. feltűnő, hogy egyes román nyelvekben keverődnek a latin *ire* és *vādere* alakjai, holott a latinban *ire* is külön végig ragozható, *vādere* is. Ezt *Osthoff* így magyarázza: „Da im latein die mutterverba *ire* und *vādere* ungemischt ein jedes für sich bestehen, möchte man vermuten, dass durch irgend einen uns nicht mehr offensichtlichen nebenkanal der vulgärsprachlichen überlieferung die romanischen konjugationsverhältnisse mittelbar auf die tradition des alten suppletivwesens bei dem verbalbegriff *gehen* sich zurückleiten“ (9. l.). E szerint egyes alakoknál valami hagyománya volt a régi kiegészülésnek s az új alakok ama régi minták alapján keletkeztek. Ez a felfogás, azt hiszem, nem helyes. Magában véve sem igen képzelhető, hogy egyes igeformákhoz a formai viszonyoknak efféle emlékezete fűződhetnék. De meg aztán miért ne tulajdoníthatnók az újabb korok emberének azt az ösztönt s azt a képességet, a melyet az ősemlék tulajdonítunk, hogy minden mintától és hagyománytól függetlenül, első sorban jelentés-tani okokból, bizonyos sajátos értelmi árnyéklatok kifejezésére törekedve, pl. egy-egy igealakban más gyökérből való képzést használ és állandósít, mint más alakokban? Miért kellene feltennünk, hogy az egyénítő felfogásmód csak az ősemlék volt sajátja s az utódokban már egészen kiveszett? A nyelvtörténet adatai, azt hiszem, épp azt mutatják, hogy a kiegészülés újabb keletkezett eseteiben nem régi minták mechanikus utánzása, hanem szintén jelentéstani okok szerepeltek. mellettük néha bizonyos hangtani mozzanatok is. A régi német nyelvben pl. az úrnak és az úrnőnek neve egyazon gyökérből volt képezve: ófn. *frō* és *frouwa*, az első alakot idővel kiszorítja a *hēr* melléknév comparativusa *hēriro*, *hērro*, *herre*, s már most pl. a mai németben *herr* és *frau* nem egygyökerű, hanem kiegészülő alakok. De, a mint itt világosan látjuk, ez alakok nem azért kerültek egymás mellé, mivel az ősnyelvben külön-külön alakokkal fejezték ki a férfit s a nőt és ennek a kétféleségnek a hagyománya valamiképp fenmaradt, hanem egészen újonnan: a szót alkalmasint először a megszólításban, czimezésésképen használták, az alárendelt különösen ki

akarta emelni azt a mozzanatot, hogy az ura nálánál magasabb vagy tiszteletreméltóbb, s e törekvés állandó lévén, a szó is állandóvá vált. Vagy a latin *magnus*, *major*, *maximus* sor helyett az olasz a *grande*, *maggiore*, *massimo* sort használja: a kiegészülést bizonyára itt sem valami ősi hagyomány emléke okozta, hanem valószínűleg az, hogy az efféle jelentésű melléknevek pozitívusa az abszolút értelem kifejezésére szolgálván, a magában véve is nagyoknak, a kiválóan nagyoknak kifejezésére idővel alkalmasabb volt a *grandis*, mint a szintelenebb jelentésű *magnus*. Ugyanez az eset az, mint mikor a németben a régi *michel* 'nagy' melléknevet kiszorítja a 'terjedelmes' jelentésű *gröz*, csak hogy itt ezt a melléknevet a közép- és felsőfokban is használták. Az ige-ragozás terén a magyar *vagyok* és *lenni* alakok viszonyát említhetjük. Tudjuk, hogy a *lenni* inf. helyettesíti az elveszített *valni* alakot s a jövő időben a *leendek*, *fogok lenni* a **valandok* alakot. Kétségtől itt is az az eset forog fenn, hogy bizonyos jelentésbeli mellékárnyalatok jobban hozzáfűződhetnek a *lenni*-hez, mint a *vagyok* illető alakjaihoz. *Budenz* szerint a *lenni* mozgást, eredetileg menést jelentett, s ma is érezzük 'feri'-féle jelentését. Minthogy már most a jövő időalakkal inkább a valami felé mozgás, mint a nyugvás képzeete asszociálódik, azért érthető, hogy a *leendek*, *fogok lenni* kiszorította a **valandok* alakot. Maga a *lenni* inf. *Simonyi* szerint azért szorította ki a *valni* infinitívust, mivel ez alak rendezes célhatározóul használatos s a *lenni* alapjelentésénél fogva erre is alkalmasabb volt. Azt hiszem, e példákból kitűnik, hogy a kiegészülésnek újabban keletkezett esetei szintén bizonyos jelentésbeli árnyéklatok kifejezésére való törekvésből, vagy, ha úgy tetszik, az egyénítő felfogás ösztönéből magyarázandók. Mert hogy ez az egyénítő felfogás éppen nem veszett ki, azt éppen egyes ősrégi kiegészülő alakok megmaradása bizonyítja; pl hogy a németben megmaradtak a különböző gyökerű *sohn* és *tochter* alakok s nem szorította ki őket egy *filiusfilia*-féle szópár, azt épp az egyénítő felfogás erősebb hatásának tulajdoníthatjuk.

Az itt kifejtett nyelvi jelenségek magyarázatában bizonyára nem egy pont olyan, a mely bizonytalan s még felderítésre szorul. Ezek azonban inkább részletkérdések; a főszempontokat, azt hiszem, helyesen állapította meg a nyelvpsychologiai kutatás. S így látjuk, hogy a nyelv úgynevezett rendhagyóságainak egy része nem a nyelv szeszélyének, gyöngeségének vagy elfajulásának szüleménye, hanem annak az ősi kornak maradványa, a mikor a nyelvben még nem fejlődtek ki a szabályos és arányos alakrendszerek, a mikor a későbbi sűrűke egyformaság helyét az alakok gazdagsága és költői változatossága foglalta el. Ekkép ez az elmélet is szolgálatába lép a nyelvtudomány ama nehéz, de szép feladatának, hogy a maga szövéténekével világosságot igyekszik deríteni arra a rég letűnt, homályos korszakra, a melyben az emberi gondolkodás kezdetei esnek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1902. május 26-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, *az illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt.; Bugarszky István, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tangl Ferencz l. tt. — *Más osztályokból*: Czobor Béla, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv r. tt., Békefi Remig l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

104. BUGARSZKY ISTVÁN l. t.: „A brom hatásáról acet-aldehydra“.

105. TANGL KÁROLY részéről: „A folyadékok dielektromos állandójáról“, előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

106. KLUPÁTHY JENŐ részéről: „Adatok a Wehnelt-megszakító magyarázatához“, előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

107. HIRSCHLER ÁGOSTON és TERRAY PAL részéről: „A szervetlen sók szerepe a szervezetben“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

108. BERNÁTSKY JENŐ részéről: „A leguminosák bakteriumlakta gumóiról“, előterjeszti Klein Gyula r. t.

109. SZARVASY IMRE részéről: „Elektrolysis váltakozó árammal“, előterjeszti Ilosvay Lajos l. t.

110. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1902. május 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula t. t.; Csánki Dezső, Czobor Béla, Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Hógyes Endre, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Thallóczy Lajos, Than Károly r. tt.; Acsády Ignác, Angyal Dávid, Békefi Remig, Bugarszky István, Ilosvay Lajos, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Marczali Henrik, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Reimer János, Schmidt Sándor, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtktár.

111. KÁROLYI ÁRPÁD rt. emlékbeszédet tart Arneth Alfréd kt. felett. — Az Emlékbeszédek során ki fog adatni

112. A főtítkárr bejelenti **Fuchs Lazarus** kt. április 26-án bekövetkezett halálát. — Fájdalmas részvétellel tudomásul vétetik s a III. osztálylyal közöltetik.

113. A legutóbbi nagygyűlésen választott tagok közül **SCHULEK VILMOS** r., **ANGYAL DÁVID**, **HOOR MÓR**, **JÁNOSI BÉLA**, **REINER JÁNOS**, **SCHAFARZIK FERENCZ**, **SCHLESINGER LAJOS**, **SZÉCHY KÁROLY**, **SZILASI MÓRICZ**, **TANGL FERENCZ**, **THIRING GUSZTÁV**, **WOSINSZKY MÓR** I. és **PAUL HERMANN** k. tagok köszönetüket fejezik ki — Örvendetes tudomásul szolgál.

114. Az állandó bizottságok segédtagjai közül **MELICH JÁNOS**, **SZÉCHY KÁROLY**, **SZILASI MÓRICZ** és **WOSINSZKY MÓR**, már most mint az Akadémia tagjai, az illető bizottságok rendes tagjai közé számíthatók, miről is az illető bizottságok értesítettetni fognak.

115. A legutóbbi nagygyűlésen jutalommal kitüntetettek közül **KÁROLYI ÁRPÁD** rt., **HORGER ANTAL**, **JÁSZI OSZKÁR**, **MILHOFFER SÁNDOR**, **REGŐCZI-EXNER GYÖZÖ** urak köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul szolgál.

116. Gömör-Kishont vármegye meghívja az Akadémiát **Tompa Mihály** rimaszombati szobrának június 4-én végbemenendő leleplezésére. — Az I. osztály javaslatára a leleplezésen **LÉVAY JOZSEF** r. és **NÉGYESY LASZLÓ** I. tagok fogják az Akadémiát képviselni.

117. Olvastatik **GROEDEL ARMIN** úr május hó 12-én kelt következő levele: Állampolitikai érdekeink szempontjából kiválóan időszzerű feladat a hazánk egyes vidékein észlelt kivándorlás megakadályozása vagy lehető csökkentése. Eme feladat egyike azon számos kérdésnek, melyeket szabad jogállamban a törvényhozás, a társadalom közreműködése és segélye nélkül, sikerrel meg nem oldhat; és habár ezen, az osztatlan közvélemény felfogásával azonos meggyőződéssem tüzetes indokolást nem is igényel, de a társadalmi közreműködés módja és eszközei iránt, eltérő nézetek merülhetnek fel. Ezen különböző felfogások felismerése és a legezélszerűbb, helyesebben gyakorlatilag érvényesíthető és keresztülvihető javaslatnak illetékes elbírálása oly törekvés, mely fáradságot és áldozatkészséget egyaránt megérdemel.

E cél megvalósíthatására 2000 (azaz kettőezer) koronát készpénzben mellékelve, a Magyar Tudományos Akadémiához, mint legavatottabb tényezőhöz fordulok azon tiszteletteljes kérelemmel:

a) Kegyeskedjék ezen összeget egy pályadíj kifizetésére fordítani.
b) A pályakérdést az előadottak lényegének megfelelően kérem szövegeztetni, megjegyezvén, hogy tekintettel az egyes vármegyék körében tapasztalt kivándorlások különböző indokaira, egységes orvoslási mód alig képzelhető.

c) Azon esetben, ha a beérkezendő pályaművek közül a Magyar Tudományos Akadémia egyet sem találna a pályadíjra érdemesnek, ez a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonát képezendő és saját tudományos céljaira felhasználható. — A pályadíj-adomány köszönettel elfogadtatik s a pályázat 1902. december 31. határidővel kihirdettetik.

118. Baranya, Borsod, Hajdu vármegyék, Győr, Nagyvárad sz. kir. városok jelentést tesznek, illetőleg beküldik a másolatokat a levéltáraikban található Széchenyi-iratokról. — Köszönettel vétetnek.

119. **PÖR ANTAL** rt. beküldi gr. Széchenyi István 1847 márczius 10-én gr. Esterházy Józsefhez intézett levelét a Széchenyi-múzeum számára — Köszönettel vétetik.

120. A könyvtár részére küldött ajándékok, ú m.: Téglás Gábor I. tagtól: Hunyad vármegye története. I. köt. — Thiring

Gusztáv I. tagtól: huszonhárom értekezése. — D'Olivecrona Kanut k. tagtól: két értekezése. Szemere Miklóstól: Négy országgyűl. beszéd. — Ujfalvy Károlytól: Le Physique d'Alexandre le Grand. — Burger Pétertől: A szem egészségtana. — Köszönettel vétetnek.

121. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FORSTER GYULA t. és KÁROLYI ÁRPÁD r. tagot kéri föl

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1902. június 2-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: Joannovics György t. t.; Pecz Vilmos, Szilády Áron r. tt.; Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Négyesy László, Pasteiner Gyula, Szilasi Móríc, idősb Szinnye József Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt.; György Endre, Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

122. SZILÁDY ÁRON r. t. felolvassa „Szönyomozás“ című értekezését. — Az Értesítőbe adatik.

123. KATONA LAJOS l. t.: „Az Ehrenfeld- és Domokos-codex forrásairól“ értekezik.

124. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Bacchylides“ című értekezését olvassa föl.

125. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és KÚNOS IGNÁC l. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1902. június 16-án.

SZILY KÁLMÁN r. t. elnöklete alatt jelen vannak, az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Schuller Alajos, Wartha Vincze r. tt.; Daday Jenő, Fabinyi Rudolf, Galgóczy Károly, Hoór Mór, Illosvay Lajos, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Schenek István, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula, osztálytitkár.

126. ENTZ GÉZA r. t.: „Néhány patagoniai véglényről“.

127. HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet 1901. évi működéséről“.

128. Ugyanő: „Újabb módszerek a nervus vestibularis működésének tanulmányozására“.

129. MARIKOVSKY GYÖRGY részéről: „Kapcsolat a labyrinth és a testfelület érzékenysége között“; előterjeszti Högyes Endre r. t.

130. BAUER MIHÁLY részéről: „Arithmetikai közlemények“; előterjeszti König Gyula r. t.

131. KUBÁCSKA ANDRÁS részéről: „A Xanthium tövisének morfológiai értéke; előterjeszti Klein Gyula r. t.

absorpt132. RUZITSKA BÉLA részéről: „A természetes festőanyagok tiós szinképeről“; előterjeszti Fabinyi Rudolf l. t.

133. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA és HÖGYES ENDRE r. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s .

1902. június 23-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök helyettes elnöklése alatt jelen voltak: Forster Gyula, Konkoly Thege Miklós, b. Nyáry Jenő t. tt.; Csánki Dezső, Entz Géza, Fraknoi Vilmos, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Koch Antal, Krenner József, Pauer Imre, Schuller Alajos, Vécsey Tamás, Wartha Vince r. tt.; Acsády Ignác, Négyesy László, Némethy Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Szilasi Móríc z lev. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

134. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. jelentést tesz a rimaszombati Tompa-szobor leleplezése ünnepéről. — Az összes ülés a jelentést örvendetes tudomásul veszi s LEVAY JÓZSEF r., NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagoknak, kik az ünnepen az Akadémiát oly méltóan képviselték, köszönetét fejezi ki.

135. A főtítkár jelentést tesz THAN KÁROLY ig. és r. t. folyó hó 15-én tartott tanári örömmünepéről, melyen az Elnök úr fölhívására az Akadémiát a főtítkár, az I. és III. osztály titkárai képviselték, az ünnepeltnek üdvözlő iratot nyujtván át, s egyszersmind bemutatja THAN KÁROLY ig. és r. t. köszönetét az Akadémia kitüntető figyelméért. — Örvendetes tudomásul szolgál.

136. A nagygyűlésen választott tagok közül PECZ VILMOS r., BEÜTHY ÁKOS, KALECSINSZKY SÁNDOR, MELICH JÁNOS, SZÉCHY KÁROLY l., DARBOUX, JALAVA-ALMBERG, MITTAG-LEFFLER és MOISSAN k. tagok köszönetüket fejezik ki a személyüket ért kitüntetésért. — Örvendetes tudomásul szolgál.

137. Az állandó classica-philologiai bizottság BÓDISS JUSZTIN urat segédtagjánul választotta és a választás megerősítését kéri. — A választás megerősítették.

138. A Kóczán-pályázatra május 31-iki határidőig kilencz pályamunka érkezett be, ú. m.: I. *Oldamur*. Dráma 5 felv. Jelige: „Sötét kor“. — II. *Aydua*. Történeti szomorújáték. Jelige: „Emlékezzünk régiekről“. — III. *Macsói herceg*. Tört. dráma 5 felv. Jelige: „Hazaért, királyért!“ — IV. *Herczegrablás*. Színmű 5 felv. Jelige: „Csak az, ki nem hevert“ stb. — V. *A királyné*. Tragédia 3 felv. Jelige: „Kóczán“. — VI. *Harmadik Endre*. Színmű 4 felv. Jelige: „Egy igaz szót“ stb. — VII. *Istenítélet*. Tört. színmű 5 felv. Jelige: „Bajjivás“. — VIII. *István herceg*. Tört. szomorújáték 3 felv. Jelige: „Stefano . . . divento re“. — IX. *Edua*. Tört. színmű 3 felv. Jelige: „Halál a kunokra!“ — A jeligés levélkék közös borítékba lepecsételtetnek s megőrzés végett a levéltárba tétetnek le.

139. A Kóczán-pályázathoz az I. osztály bírálókul HEINRICH GUSZTÁV, VADNAY KÁROLY r. és HERCZEG FERENCZ l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

140. Abauj-Torna, Bars, Szilágymegye és Szatmár szabad kir. város beküldik a levéltárukban levő Széchenyi-iratok másolatát. — Köszönettel vétetik.

141. Ajándékok a Széchenyi-múzeum számára: 1. gr. Kuun Géza másodelnök úrtól Széchenyi három levele Döbrentei Gáborhoz, eredetiben; 2. özv. gr. Festetich Dénesné sz. gr. Zichy Karolina ő Excellentiájától Széchenyi hét levele az ajándékozóhoz, eredetiben; Kostyán Ferencz úrtól: gr. Lamberg Ferenc „Még egy terra incognita“ című munkája 1841-ből; 4. Erdélyi Gyula úrtól Széchenyire vonatkozó két nyomtatvány. — Köszönettel vétetnek.

142. Ajándékok a könyvtárnak: gr. Apponyi Sándor igazg. tagtól: *Hungarica*, magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. — Önodi Adolf l. tagtól: *Die Anatomie und Physiologie der Kehlkopfnerven.* — Kostyán Ferencztől: a) *Plinius: Historiae Naturalis.* 2 köt. Páris, 1741.; b) *Aristoteles munkái.* Velence, 1560. 11. köt.; c) *Isokrates munkái.* Basel, 1579. — Pethő Gyulától: négy kalendárium 1727., 1758., 1810., 1813. évről. — Dr. Richter Aladártól: *Az új királyi botanikus kert Berlin-Steglitz mellett Dahlemben.* — Dr. Pantocsek Józseftől: *Die Bacillarien des Klebschiefers von Kertsch.* — Ifj. Entz Gézáttól: *Adatok a peridineák ismeretéhez.* — Kovács Lászlótól: *Földünk.* — Ábrányi-Katona Clementintől: *Elbeszélések.* — Vincenzo Albanese di Boserotól: *Discorso sul divorzio.* — Janko Barletól: *O zdravstvu staroga Zagreba.* — Shiratori K.-tól: *Die chinesische Inschrift auf dem Gedenkstein K'üe-T'E-K-in.* — Fehér Ipoly t. tagtól: *A pannonhalmi főapátság története.* — Köszönettel vétetnek.

143. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: *Akadémiai Értesítő*, 1902. 6—7. füz. (150—151.); *Athenaeum*, XI. évf. 2. füz.; *Archaeologiai Értesítő*, XXII. 3. sz.; *Irodalomtörténeti Közlemények*, XII. 2. sz.; *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, XX. 2. sz.; FINÁCZY ERNŐ: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, II. köt.; PECZ VILMOS: *Emlékbeszéd Télyfy Iván l. tag felett.* (Emlékbeszédék, XI. 3.); DR. ÖNODI ADOLF: *A gége idegeinek bonczana és élettana, kiegészítő kórtani adatokkal.* (*Mathem. és Természettud. Közlem.* XXVIII. 1. sz.). — Tudomásul vétetik.

144. A csatádi Lenau szoborbizottság gyűjtő-ívet küldött a főtítkári hivatalhoz s egyszersmind küldöttségileg fölkérte az Akadémiát, hogy az augusztus 13-án végbemenendő alapköletétel ünnepén magát képviseltesse. — Az Akadémia képviseletére HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök és r. t. kéri föl.

145. A jegyzőkönyv hitelesítésére helyettes elnök úr HEGEDŰS SÁNDOR ÉS WARTHA VINCZE r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

VI.

Jelentés a Román-Petre község adományából hirdett pályázatról.

A pályázatra, mely oláh tannyelvű népiskolákban használandó gyakorlati magyar nyelvtanítási könyvre és hozzávaló vezérkönyvre volt hirdetve, 6 írónak 24 munkája küldetett be. részben nyomtatásban. Ú. m.:

1. *Limba maghiara*, írta *Petriosioru Tódor.*
2. *Gyakorlati magyar-nyelvtanítási könyv*, írta *Ancusa Romulus.*
3. *Berlitz módszere a modern nyelvek elsajátítására.*
4. *Magyar nyelvgyakorló- és olvasókönyv* (4 drb német iskolák számára és 1 füzet kézirat román iskolák számára) írta *Mártonfy Márton és Gokler Antal.*
5. *Curs de limba maghiara, Praktiseher Lehrgang, Ungarisch.*

Lese- und Sprachbuch, Ungarisch-deutsche Gesprächslection, összesen 7 könyv, írta *Loránd János*.

6. Útmutató vezérkönyv (magyar s román nyelven). Vezérkönyv a magyar olvasás és írás tanítására (magyar s román nyelven). Magyar nyelv és olvasókönyv, összesen 8 könyv, írta *Láng Mihály*.

A bíráló bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy az aránylag legjobb munka írója, Láng Mihály, szólíttassék fel, hogy kéziratban beküldött, több sorozatból álló munkáját újra dolgozza át és f. évi december 31-ig küldje be a M. T. Akadémiához újabb bírálat végett. A bíráló-bizottság Margitai József kimerítő bírálatának és szakvéleményének felolvasott összegezését egyhangúlag a magáévá tette s mihez tartás végett Láng Mihálynak megküldeni elhatározta. Ha Láng Mihály munkáit Margitai József bírálata alapján kijavítja és átdolgozza, reménye lehet a pályadíjra. A bíráló bizottságot elhatározására nem a munka mostani értéke s arravalósága bírta, hanem az a tekintet, hogy a már 1896. óta húzódó, eredmény nélküli pályázat és ezzel Román-Petre község dicséretreméltó hazafias intentiója leggyorsabban úgy valósulhat meg, ha Láng Mihály a kapott részletes utasítások szemmel tartásával művét újra átdolgozza.

A bíráló bizottság szükségesnek tartja még arra figyelmeztetni Láng Mihályt, hogy új bírálatra bocsátandó román nyelven írt könyveiben a román orthographiában következetes legyen s a magyar iratpontozásra és helyesírásra is nagyobb gondot fordítson, különösen a szók hosszú és rövid hangjának pontos megkülönböztetésére figyeljen.

Budapest, 1902. április 29-én.

Joannovics György t. t. a bizottság elnöke. *Szinnyei József* r. t., *Asbóth Oszkár* l. t., *Margitai József*, *Boga Károly* bizottsági tagok.

VII.

Jelentés a Magyar Kereskedelmi Bank 1901. december 31-én lejárt jutalma tárgyában.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1892. április 7-én kelt alapítólevelében kitűzött jutalom ezúttal másodizben esedékes s arra az 1897—1901. évekből álló öt éves cyklusban megjelent közgazdasági munkák pályázhatnak.

A második osztály által véleményadás és javaslattétel végett kiküldött bizottságnak első sorban azokkal a munkákkal kellett foglalkoznia, melyek a pályázati szabályzat értelmében a múlt évi nagygyűlésen közzétett figyelmeztetés következtében a kitűzött határidőig — 1901. december 31-ig — az Akadémia főtítkári hivatalához beérkeztek. Ezek a következők (Akadémiai Értesítő 1902. január):

I. GERSTER MIKLÓS: „A kézművesség jövő alakulása. A kisipar jövője”. Szeged. 1901.

II. FALUDI BÉLA: „A kettős könyvvezetés elmélete“. Budapest. 1901.

III. DR. FALUSSY GUSZTÁV: „Az államszámvitelről szóló 1897. évi XX. t.-cz. II. kiadása“. Budapest. 1898.

IV. DR. HORVÁTH JÁNOS: „Iparosok, szövetkezetek!“ Budapest. 1901.

V. KRICSFALVI LUKÁCS: „Adószámvitel a magyar egyenes adókról, járulékaikról és számfejtéséről“. Budapest. 1898.

VI. KRICSFALVI LUKÁCS: „Adósorsjáték a magyar egyenes adót rendszeres időben fizetők részére“. Budapest. 1900.

VII. DR. BARTHA BÉLA: „A magyar államgazdaság“ tan- és kézikönyve“. I. 1900. II. 1901.

A felsorolt munkák közül a III., V. és VII. számúak a tételes magyar pénzügyi jog köréből valók. A bizottság a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pályázati szabályai alapján figyelmen kívül hagyni volt kénytelen e munkákat, miután a jutalom kifejezetten közgazdasági s a közgazdaságtan kiegészítő részeül tekintett pénzügytani munkák javára alapított. A magyar pénzügyi jog, mely épp a szóban forgó lustrumban nagy lendületnek indult s az úttörő Mariska Vilmos tankönyvének újabb kiadásán kívül Exner Kornél és Kmety Károly jeles tankönyveivel is gyarapodott: e kiváló művelőinek egyező felfogása szerint a tételes államjognak, nevezetesen az igazgatási jognak egy része, tulajdonkép jogtudomány, s mint ilyen, nem tartozik a pályázat körébe.

De nem lehetett számbavenni a II. számú beküldött munkát sem, melynek tárgya, a kettős könyvvezetés, kívül esik a közgazdaságtan keretén.

A fennmaradt három pályamű közül Gerster könyvét a kereskedelmi és iparkamrák pályázatán megkoszorúzták. A munka a hazai gazdasági és társadalmi kérdések egyik legégetőbbjével, a kisipar megmentésével foglalkozik. Futó pillantást vetve az ipar fejlődéstörténetére s a nagy- és kisipar közt folyó küzdelem esélyeire, közvetlen tapasztalat után írja le néhány fontos iparágunk állapotát, és kimutatja az okokat, a melyek a kisipar versenyképességét aláássák. Majd tárgyalva a kisipar megmentésére javaslatba hozott eszközöket, azzal a tervvel áll elő, hogy az állam tömörítse kényszerszövetkezetekbe, a kisiparosokat olyképp, hogy e szövetkezetek egy középpont vezetése alatt működve, tagjaik önállását lényegileg megszüntetnék ugyan, de megélhetősöket a tőke előlegezése s a termelés és értékesítés vezetése által biztosítsák. A munka érdemei a hazai viszonyok leplezetlen feltárása körül elismerésre méltók; de gyenge oldala, hogy túlnagy kört ölel fel s azért tudományos fejtegetései töredékesek: s gyakorlati javaslatai az államsocializmus mezejére csapnak át.

A IV. számú pályamunka ugyanazon tárggyal foglalkozik, mint az előbbi. Horváth János a „Magyar Ipar“ 1900. évfolyamában

közzétett cikksorozatát foglalta össze, bíi képét adva a hazai kisipar mozgalmainak és vergődéseinek s annak a dícséretes agitatorius működésnek, melyet szerző az ipari szövetkezetek szervezése körül kifejt. Hiányzik belőle a felsőbb általános szempont, meg a tudományos felszerelés, úgy hogy a dolgozat jó részében nem egyéb, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet vezetése alatt álló ipari hitelszövetkezetek szervezésének leírása.

A VI. számú munka szerzője felveti azt az eszmét, hogy az adók befizetése körül oly általános késedelmeskedést a rendes fizetők javára rendezendő szerencsejátékkal kellene orvosolni. Meg is kísérli, ezt az eszmét törvényjavaslat alakjába önteni és ilyenül indokolni. Bár a terv gyakorlati érzékre vall, a munka oly optimistikus és számításai annyira túlzottak, hogy azokat komolyan venni nem lehet.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványának szabályai azonban kifejezetten megállapítják, hogy a pályázati figyelmeztetés nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, melyről a bírálóknak tudomásuk van, ne pályázhassék. A bizottság ehhez képest kötelességének ismerte, hogy a magyar közgazdasági irodalom kiemelkedő termékeit áttekintse.

Ez áttekintésnél azonban kötve volt a bizottság keze az alapítvány szabályainak abbeli rendelkezése által, hogy első sorban oly „közgazdasági mű“ jutalmazandó, mely „a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal“. A szabályzat szószerint vett szövege csakis „ily mű nem léteben“ engedi meg „a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbre vitelében számot tevő irodalmi termék“ jutalmazását.

A bizottságnak tehát háttérbe kellett szorítania közgazdaság- és pénzügytani irodalmunk elméleti jellegű termékeit, mit annyival inkább sajnál, mert épp a szóban forgó cyklus termékeny volt kiváló, az Akadémia részéről elismerésre méltán igényt tartó ilyenmű munkákban.

Ki kell emelnünk ezek közül FÖLDES BÉLA „Államháztartás-tanát“, mely a közháztartások kimerítő, a tudomány legújabb színvonalán álló elemzését adja s a tankönyvek szokásos kereteit túlhaladva, nemcsak bő történelmi és statisztikai anyaggal világítja meg tárgyát, hanem a fontosabb gyakorlati problémák mélyére hatolva, azokat az állambölcsészet és közgazdaságtan szilárd alapozására építi föl. Munkája képét adja nemcsak a modern nagy államok gazdaságának, hanem hazánk s a körülöttünk kibontakozó kisebb országok háztartásának is. Nem legkisebb érdeme, hogy minden kérdésnél hangsúlyozza a socialpolitika legújabb fejlődése által támasztott ethikai követelményeket.

Fel kell továbbá említenünk, a nélkül, hogy teljességre számot tartanánk, GAAL JENŐ „A nemzetgazdaságtan rendszere“ czímű, két

kötetre terjedő jeles tankönyvét, mely meglehetősen teljes összefoglalását adja a közgazdaságtan elméleti és gyakorlati kérdéseinek; NAVRATIL ÁKOS „A gazdasági élet elemi jelenségei“ cím alatt megjelent, a közgazdaságtan alapfogalmait és törvényeit, de egyes összetettebb kérdéseit is alapos készütséggel tárgyaló munkáját, s végül HERTZKA TIVADAR „Az emberi gazdaság problémái“ című nagyobb-szabásúra tervezett rendszerének első kötetét, mely a javak termelésének problémájáról szól s az uralkodó elméleti tételek erős deductiv elmeállal való taglalatával és bírálatával tűnik ki.

Még távolabb esik a pályázati szabályok által kijelölt körtől újabb irodalmunknak egyik kiváló terméke, KUSZ JENŐNEK a „Munka“ című tanulmánya, mely gazdag és mélyenjáró eszmecsoportosítással tárja fel azt a szerepet, melyet a munka szervezése a társadalmi élet alakulataiban visz, és levonja a szabályokat, melyeket az erkölcsnek és jognak a munka érdekében az egyes magaviseletére alkalmaznia kell.

Kívül esnek még e körön azok a nagy gyűjteményes munkák is, melyek e szóban forgó cyklus legjelentősebb, valósággal hézagpótló termékei közé tartoznak közgazdasági irodalmunk mezején. Ezek közé sorozzuk a Közgazdasági Lexikont, mely hivatva van a külföld ilyenmű gyűjteményeit helyettesíteni, s a mely a magyar közgazdasági és állami élet ismertetésének és bírálatának is nagy szolgálatakat tett. E munka tudvalevőleg Akadémiánk jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatásának köszöni sikereit. Ide tartozik továbbá a dr. MATLEKOVICS SÁNDOR szerkesztette nagyobb terjedelmű s igen becses tájékoztatást nyújtó munka, illetve gyűjtemény: „Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fenállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye“ valamint „A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben“, melynek főszerkesztője SZTE-RÉNYI JÓZSEF, s a mely egy fontos külön adatgyűjtés eredményeit dolgozza fel rendkívül tanulságos áttekintéssé.

A jutalomra hivatott gyakorlati jellegű közgazdasági munkákra áttérve, a bizottság meglepéssel állapíthatta meg, hogy azok száma és belértéke a lefolyt öt év alatt is gyarapodott, örvendetes jelül annak, hogy a közgazdasági kérdések beható tanulmányozása mindinkább terjed, s azok közéletünkben is egyre nagyobb szerepet játszanak, sokszor belejátszva a szorosán vett politikai kérdések körébe. Miután azonban a bizottság a politikai problémákat, még a gazdasági vonatkozásúakat is, kizárni óhajtott a Akadémia elbírálása alá tartozó jutalomkérdések köréből: mellőzte a monarchia két államának a közös ügyek költségeihez való hozzájárulási arányát tárgyaló quotatanulmányokat, bármily becseseknek tartotta is azokat tudományos szempontból, s ugyan így járt el az agrárpolitikai irodalom azon nagyszámú és tagadhatlanul nagy gyakorlati jelentőségű termékeivel szemben is, melyek az Ausztriával való vámközösség s általában a vámpolitika kérdéseit tárgyalják.

Mellőznie kellett a bizottságnak BEKSICS GUSZTÁV e ciklusra eső publicistikai műveit, nevezetesen „A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal“ s „Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján“ cím alatt közzétett terjedelmes röpiratait is. Beksicsnek e szélesebb politikai látkörrel és meleg nemzeti érzéssel megírt tanulmányai kétségen kívül megérdemlik az elismerést, de ez első sorban népesedés és nemzeti-ségi politikai tárgyú dolgozatokat nem lehet a közgazdasági munkák számára rendelt jutalommal méltatni.

RÁTH ZOLTÁN „Emlékiratát a Kartellekről“, szerzőjének, mint bizottsági tagnak kifejezett óhajára, figyelmen kívül hagyta a bizottság.

Az így szűkebbre szoruló körön belül is oly nagy számmal vannak a gyakorlati becsesel bíró röpiratok, külön lenyomatban megjelent vagy egészen önálló értekezések stb., hogy a bizottság, nehogy szemléje túlhosszúra nyuljék, s hogy a pályázati szabályok követelményeinek érvényt szerezzen: indítatva érezte magát azokra a nagyobb *monographiákra* szorítkozni, melyek egy-egy közgazdasági gyakorlati kérdést kellő tudományos felszereléssel s lehetőleg minden oldalról megvilágítanak.

Ily munkák Akadémiánk kezdeményezésére, hirdetett pályá-tételeink eredményeképp is jöttek létre. Közülök HALÁSZ SÁNDOR „A cheque-rendszer és fejlesztése Magyarországon“ cím alatt 1900-ban közzétett monografiája a Magyar Kereskedelmi Csarnok 1899-ben lejárt Széchenyi-adományát nyerte el. Tüzetes bírálatát az illetékes bírálók adták, arra visszatérni nem szükséges, s elég felemlíteni, hogy a mű a pénz- és hitelforgalom problémáiban való általános szakavatottságot és irodalmi tájékozottságot hazai viszonyaink tüzetes ismeretével egyesítette és nagyon helyes érzéket tanúsított a magyar cheque-jog vezérelveinek kijelölése körül.

Akadémiánk egy másik pályázatán, az Ullmann-jutalomért való versengésen tünt ki FELLNER FRIGYES tanulmánya, mely „A járadék-birtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon“ cím alatt látott napvilágot s csakis azért nem részesülhetett jutalomban, mert annak kiadását megelőzőleg közzététetett. A munka, mely 203 negyedrétt lapra terjed, a járadékirtok elméleti és gyakorlati problémáit egyaránt felöleli, a földhitel tudományos kiindulópontjait, Rodbertus járadék-tanát tüzetesen mérlegeli. Elődjä azt, a mi Poroszországban a járadékirtok szervezése érdekében történt, foglalkozik az angol kísérletekkel és levonja mindezek tanulságait. Vizsgálva a magyar föld adósságterhére vonatkozó adatainkat, indokolja a járadékirtok meghonosításának szükségét s az ez alkalommal felmerülő jogi s egyéb gyakorlati feladatokat részletezi s ezzel előkészíti az intézmény átültetését hazai talajba.

A jelzett monographiákon kívül van irodalmunknak egy legújabb-ban megjelent oly terméke, mely mind tárgyának nagy fontosságánál,

mind szélesebb látókörénél fogva, magára vonja a figyelmet; értjük KRISZTINKOVICH EDE „A víziutakról. Közgazdasági tanulmány a víziutak szerepéről, folyami hajózásunkról, a víziutak fejlesztését célzó mozgalmakról és a magyar víziút-hálózat kérdéséről“ cím alatt Budapesten 1901-ben megjelent, s 349 lapra terjedő művét. A munka e kérdésnek meglehetősen teljes monographiája, a mely magában foglalja a külföld tapasztalatait és terveit, épp úgy, mint a hazai viszonyaink bírálatát s tüzetesb programját annak, a mit szerző forgalmi politikánk fejlesztésére szükségesnek tart. A hajózás fejlődésének vázolása után tárgyalja a vasút és hajó versenyét, kifejezésre juttatva a vízi szállítás túlnyomó előnyeit a nagy térfogatú javaknál. Foglalkozik az osztrák, a német és orosz csatornatervekkel, külön fejezetben ismertetve az osztrák csatornatörvény által előidézett helyzetre vonatkozólag a Lajtán túl és innen elhangzott szakvéleményeket. Feladatainkról szólva úgy a mesterséges, mint a természetes víziutak fejlesztését tárgyalja és felállítja azt a gyakorlati érzékre valló tételt, hogy az alatt a húsz év alatt, a míg Ausztria víziútjai az új törvény értelmében elkészülnek, gazdasági függetlenségünk biztosítására ki kell építeniünk vízi hálózatunkat. Az egész országra kiterjedő hálózat középpontjára Budapestet kívánja tenni. Arra az eshetőségre, ha a vámközösség megszűnik és Ausztria akadályokat gördít a területén áthaladó magyar árúk elé: biztosítani kívánja az összeköttetést a tengerrel, a károlyváros-fiumei csatorna kiépítése által. Az alföldi csatornairányok s a Duna-Száva-csatorna taglalása után még jelzi az állami és társadalmi feladatok egész körét folyamhajózásunk fejlesztése érdekében.

A bizottság távol áll ugyan attól, hogy szerzőnek akár technikai tétéleit, akár csatornahálózat-programját egészökből magáévá tegye avagy helyeslje. De el kell ismernie, hogy e mű közgazdasági életünk egy nagy jelentőségű, eddig elhanyagolt elemére hívja fel a figyelmet s teszi ezt oly messzebblátó s nagy átalakulásokat előre mérlegelő megfontolással, s kellő tudományos készültséggel, mely a művet forgalompolitikai irodalmunk egyik kiváló termékévé minősíti.

Mind a három most említett monographiát olyannak tartja a bizottság, mely a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalmának szabályaiban foglalt feltételeknek megfelel. Miután azonban HALÁSZ MÍVE az Akadémia részéről már részesült jutalomban: a bizottság egyhangúlag azt javasolja, hogy az 1897—1901. években megjelent munkákra kitűzött 2000 korona jutalom *felerészben* dr. Fellner Frigyesnek, mint „A járadékbirokok rendszere stb.“ című mű szerzőjének, *felerészben* pedig Krisztinkovich Edének, mint „A víziutakról“ szóló munka szerzőjének adassék ki. *Ráth Zoltán* l. t. bizottsági előadó. *Kautz Gyula, Láng Lajos*, mint kiküldött bizottsági tagok.

VIII.

Jelentés az Első magyar általános biztosító társaság
1890. évi pályázatáról.

A)

Az Első m. ált. biztosító társaság alapítványából kiírt jutalom-tételre „Fejtessenek ki az újabb társadalompolitikai eszmék követelményei tekintettel magánjogi intézményeink reformjára“ egy pályamunka érkezett be „Viribus unitis“ jeligével. A munka terjedelme 196 kézzel írott ívrét oldal. Beosztása a magánjog rendszeréhez van alkalmazva, alapul véve a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének az 1900. évben megjelent első szövegét. Ehhez képest rövid Bevezetés után tárgyalja a Személyjogot, azután a Családjogot, a Dologjogot, Kötelmi jogot és végül az Öröklési jogot. Vagy helyesebben: ezen keretek szerint beillesztve foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy minő követelményeket támaszt a modern haladás az illető intézmények irányában. A legtöbb tért szentel viszonylag az első résznek, vagyis a Személyjognak, a melyről 80 oldalon, s ekként az egész munkának közel a felén keresztül értekeznek. Összefüggésben áll ez azzal, hogy ezen rész körében a munka az általános magánjog, vagyis ügy is nevezett köztörvény terét elhagyva, átlép a kereskedelmi jog terére, a hol a Takarékpénztárak és Szövetkezetek reformjával kapcsolatos kérdések 53 oldalra terjedő bő anyagot szolgáltatának vala neki. A Személyjogot egyébiránt azon kezdi, hogy „Az újabb társadalompolitikai eszmék követelménye, hogy a jogképesség minden emberre kiterjesztessék. Ama követelménnyel ellenkezik, hogy a jogképesség az emberek bizonyos osztályánál hiányozzék, mint azelőtt a rabszolgáknál, vagy megszorítva legyen, mint nálunk a jobbágyoknál volt“. E vezértételből láthatólag a szerző a rabszolgaság és a jobbágyság eltörlését azon újabb társadalompolitikai eszméknek a kerete alá foglalja, a melyek fennálló magánjogi intézményeink irányában reformkövetelésekkel lépnek föl. Mutatja azonban, melleleg szólva, e vezértétel egyszersmind azt is, hogy a munka szerzője a leirtakat vagy leirandókat nem képes logikailag ellenőrizni. Ugyanis az első mondatban azt olvastuk, hogy az újabb eszmék még csak pium desiderium-képen állítják föl azt, hogy a jogképességet ki kell terjeszteni minden emberre. Ezzel szemben a második mondatból megtudjuk azt, hogy két dolog a közül, a mi e követelménnyel ellentétben áll, már megszűnt, névszerint a rabszolgaság, továbbá a jobbágyság, a mely utóbbi, úgy látszik, a szerző szerint, csak nálunk involválta volt a jogképesség megszorítását. Egyet azonban nem tudunk meg. Igazabban: kettőt. De sőt tulajdonképen: hármát. Először: vajon ezen megszűnt dolgokkal ki van-e tehát merítve mindaz, a mi a felállított követelménnyel a szerző felfogása szerint ellenkezik? Má-

sodszor: ha ki van meritve, akkor mi okból állítja föl a szerző még csak a „kiterjesztesség” által megvalósítandó követelményként azt, a mi már teljes mértékben meg van valósítva? Harmadszor: ha nincsen, akkor mi okból nem jelöli meg a munka azon további részeit a felállított követelménynek, a melyeknek megvalósítása még csak az ezutáni magánjogi reformoknak a feladata? E pontok megvilágosítása helyett azonban szerzőnk legott általmegy azon további követelményre, a melyet azzal jelöl meg, hogy „a törvénytelen gyermekek jogainak kielégítőbb szabályozása”. Idézi mindenekelőtt az osztrák polgári törvénykönyv 155. §-át, a melyben az a tétel foglaltatik, hogy a törvénytelen gyermekek „nem élveznek a törvényesekkel egyenlő jogokat”, s a mely a szerző szerint már egymagában is „bizonyítja, hogy a rabszolgaság, jobbágyság eltörlése után is marad az állampolgároknak egy számos — a német „zahlreich” nyomán, pl. „zahlreiche Familie”, számos család! — kategóriája, a mely születésénél fogva kevesebb jogot élvez, mint a többiek”. E reflexiót olvasva, az ember önkénytelenül kapcsolatba igyekszik azt hozni az előbb közlöttekkel. Tudniillik akként következtetve, hogy a törvénytelen gyermekek tehát azok az állampolgárok, a kikre nézve „a rabszolgaság, jobbágyság eltörlése után is” még mindig követelmény, hogy a jogképesség reájok is kiterjesztesség. Vagy legalább is afféle reformjavaslatokat vár a szerzőtől, a melyek a törvénytelen gyermekek javára az említett differentiát, vagyis jogokbeli kevesletet kiegyenlítse. Ezenkívül az olvasóban némi, hogy úgy mondjam, mogorva gondolatok kell, hogy ébredjenek az osztrák polgári törvénykönyv hátramaradottsága fölött; s ugyancsak azt a kérdést is alig lehet elfojtania, hogy mi okból áll elő szerző az osztrák törvényhozással, a midőn a feladat az, hogy hazai magánjogi intézményeink irányában fejtsenek ki az újabb eszmék követelményei? Akármelyik irányban tapogatózzunk tovább a dologban, csak azon ítéletünkben megerősödvé fogunk visszatérni, a melyet a szerző gondolkodási módszere felől már előbb kifejeztünk. Szerzőnk elsőbbben is elhallgatja azt, hogy az osztrák polgári törvénykönyv említett rendelkezése csupán egyik része az illető paragrafusnak. S hogy ez a paragrafus, a mely a férjes nőnek nem férjétől született olyan gyermekeiről szól, kikre nézve a férj az apaságot sikerrel megtámadta, csupán annyit akar mondani, hogy azok a családban, és különösen a férjnek irányában, nem bírnak a törvényesek jogaival egyenlő jogokkal, a min nem is lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy itt olyan gyermekekről van szó, a kik felől be lett bizonyítva, hogy azok a férjtől egyáltalán nem származnak. E paragrafus e szerint teljességgel nem vonatkozik még arra a kérdésre sem, hogy valódi nemzöje irányában mi joga legyen a törvénytelen gyermeknek. Annál kevésbbé vonatkozik arra a kérdésre, a mi illeti az állampolgárnak az általános jogi állását a társadalomban, a mire nézve az osztrák polgári törvénykönyv 162. §-a világosan megmondja, hogy a törvénytelen születés

„a gyermeknek sem polgári becsületében, sem előmenetelében rövidséget nem okozhat“. Mindez egyszersmind mutatván azt is, hogy az előbb említett, tudniillik a szerző által idézett rendelkezésnek absolute nincsen semmi összefüggése sem a jogképességek, sem a rabszolgaságra és jobbágyságra emlékeztető reminiscenciáknak a kérdésével; s hogy következképpen e rendelkezés semmiképpen sem megerősítője annak a látletnek, hogy „az állampolgároknak egy számos kategóriája . . . születésénél fogva kevesebb jogot élvez, mint a többiek“; hacsak azt nem állítjuk föl követelményül az „újabb társadalmpolitikai eszmék“ alapján, hogy a férj az érintetlennek vélt hajadon menyasszonyától mindjárt a házasságkötés után pár nappal született, s illetőleg az elvált feleségének összes azutáni gyermekeit tartozzék saját törvényes gyermekeiül elismerni, mert, mondom, csak ez az, a mivel a szerző által a rabszolgaság és jobbágyság eszmeköréhez rokonított paragrafus ellentétbe helyezkedik. Ezeknek előbeocsátása után szerzőnk azon nyomban ostort vesz kezébe és rácserdít a római jogra, mint a melyben „a házasság védelme fölője helyzetetik a természet törvényeinek, a jog ellentétbe helyezkedik a vér kapcsolatával; tagadjja, nem akarja elismerni a tényeket, és egy fictiót helyez a józan ész és természet által teremtett állapotok helyébe“. A hány szó, ugyanannyi nemcsak értelmetlenség, de sőt érthetetlenség. A megvilágítás szerepét a szerző alighanem a rákövetkező passusnak szánta, a melyet azonban már csak nyelvtanilag is nem kis feladat megérteni: „A házasság megállapítja az apaság védelmét a gyermekkel szemben, ha házasságon kívül tartandó, a nemzés pedig nem képezi alapját az apa és gyermek közti viszonynak“. Kár, hogy e passusok nem a Szentírásban vagy valami törvénykönyvben foglaltatvák. Secták és öldöklő harcok keletkezhetnének a fölött, hogy tulajdonképen mit akarnak mondani. Nyomban ezután jön a következő önálló bekezdés: „Az apa és törvénytelen gyermeke közt rokonsági viszony nem keletkezik“. Legott utána: „Megilleti őt a tartás, de nem az atya, hanem az anya társadalmi viszonyaihoz képest. E tartási kötelezettség a magyar polgári törvénykönyv tervezete szerint 16 éves koráig terjed. Ezen tartás nem terjed ki a gyermek kiképeztetésére, nem kötelezi az apát nevelésére“. Ezen tételek magukban véve elég világosak. Csak azt nem tudjuk, hogy az előbb közölt bekezdés mi akar lenni. A római jog további ostorozása — vagy a szerző monológja — s ha utóbbi, a megrovás vagy a helyeslés hangja tört-e ki ezzel belőle. Mert megjegyzendő, hogy ha a nemző társadalmi viszonyaihoz mérnök is ki a tartást, ezzel még nem helyeztük volna rokonsági kötelékbe a törvénytelen gyermeket s a nemzőjét egymással. Szerző egyébiránt e kimérést nem javasolja egy szóval sem, hanem legott áttér arra a tapasztalásra, hogy a fizetett tartásdíjat az anyák rendszerint elköltik, azaz nem fordítják a gyermek javára. „Segíteni a dolgon, mond szerző tovább, úgy lehetne“ s itt helyeslőleg említi valami jogi szaklapnak

azt a javaslatát, hogy a gyámhatóság kezéhez fizessék a gyermektartási perekben elmarasztalt fiatal és nem fiatal emberek a törvénytelen gyermekek tartásdíját. S ezzel abszolválta is a törvénytelen gyermekek jogi helyzete kielégítőbb szabályozásának a postulatumát. Azaz, mintán, mint láttuk, az osztrák polgári törvénykönyvet és a római jogot oly lesujtólag megbélyegezte, arról pedig, hogy a mi fennálló magánjogunkban e kérdéssel hogyan állunk tulajdonképen, nem szólt semmit, végzi azon, a mit ime láttunk. Meg kell említenünk, hogy a törvénytelen gyermekek jogállásának problémája felől nemcsak a külföldi, különösen francia, de a hazai irodalomban is kiváló társadalom- és jogpolitikai dolgozatok vannak. Továbbá, hogy többi között az, hogy hazai jogunk család-, de különösen örökjogi tekintetben a törvénytelen gyermekeket az anyától és annak családjától is távoltartja — mondom, a kinek figyelme még erre sem terjed ki, az sokkal jobban teszi, ha egyáltalán nem nyul a kérdéshez. Következik a nőemancipatio, a mely felé tendálásából a mai korszellemnek szerző, azonkívül, hogy a nő épp úgy lehessen gyám, mint a férfi, azt vezeti le. hogy azon „megszorítás . . . hogy a női hozománynyal, valamint a közszerzeményi vagyonnal a rendelkezés a házasság tartama alatt kizárólag a férjre illeti, hogy a nő, ha még nem 24 éves, bár férjhezmenetelével nagykorúvá válik, szenvedő váltóképességgel nem bír (1876. XXVII. t.-cz. 1. §.), megszüntetendő“. A mi az utóbbit illeti, ennek ellenében legfeljebb ellenvéleményt lehetne felállítani, a mi a mfí értékének a megismerésében azonban alig vinne előbbre. De már az, a mit a szerző a hozományról és közszerzeményről mond, teljes félreismerésén alapszik hazai fennálló jogunknak. Mert ha egyszerűen a női vagyont értjük hozomány alatt, legkétségtelenebb tétele hazai jogunknak, hogy erről a férjre semmiféle rendelkezési jog nem illeti. Ha pedig az úgynevezett lekötött hozományt — a római és osztrák jogban is ismeretes dos-t — érti a szerző, vagyis a melyet azzal ad által akár a nő, akár más valaki a völegénynek, hogy ezt a házassági terhek megkönnyítése végett haszonélvezzé, a mig a házassági kötelék tart, akkor az, a mit a szerző javasol, egyszerűen ez intézmény eltörlése. Csakhogy ekkora Kaiserschnitt-et egyszerűen csak a nőemancipatio odavetett jelszavával nem lehet megindokolni. A mi tovább a közszerzeményt illeti, arról, hogy a nő tevékenységén alapuló szerzemény fölött, a mi szintén a közszerzemény körébe tartozik, a férj rendelkezhetnék: hazai jogunkban szó sincsen. Azt pedig, hogy a férj ne rendelkezessék arról, a mit saját tevékenysége által szerez, a nőemancipatióból levezetni — e levezetés egyes lánczszemeit a szerzőnek nem lett volna szabad elhallgatni.

Bárha egészében véve e munka első sorban arról tesz tanúbizonyosságot, hogy szerzője hiányában szenved a jog felől való rendszeres és fegyelmezett gondolkodásra valló képességnek és továbbá a jogtételek kellő felismerésének, mindamellet e munka alapján az

állapítható meg, hogy az inkább jogi, mint társadalompolitikai irányú készütségnek a terméke. Erre vall jelesen egyik oldalról mindenekelőtt a műnek már kiemelt oeconomiája; s ugyancsak továbbá a szerzőnek kétségtelen tájékozottsága a tételes hazai törvények tekintetében, melyeket sürűen idéz és nyilvánvalóan ismer is, csupán az értelmökbe nem hatolt belé. Másik oldalról pedig az, hogy a munka szerzője, ki a németen kívül más külföldi irodalmat egyáltalán nem igen látszik ismerni, a németben is inkább csak a jogi irodalommal dolgozik, ugyancsak azt a benyomást teszi, hogy e mű nem annyira valamely kezdő, fesledező és fejlődésre képes tehetségnek a műve, hanem inkább valamely már begyakoroltabb könyvtechnikai munkaerőnek a terméke, értve ez alatt az arra való készütséget, bármely a szakba vágó dologról, tudományos ihlet és belső előkészültség nélkül azt a valamit egybeállítani, a mi könyvnek nevezetik. E megállapításpont az, hogy e munkából sehol sem emelkedik ki szerzőnek lelkesedése valamely eszméért. Hanem szenvtelen egykedvűséggel rakja egybe másoknak lelkes phrásisait a saját áthidaló szintelen kereteivel. Túlnyomóan alig is áll egyébből, mint a különféle írók — s főleg a német Gierke — reflexióinak, jajkiáltásainak, a szerző által gyakran könnyelműen alkalmazott s a hazai viszonyokra különben sem szánt kritikájának ide-oda fecskendezéséből. A munkának nincsen egy oldala, a hol a saját gondolatait közölné, illetőleg a hol a másokét továbbszóví komoly elme megszólalna. Nyelve, mint egész lénye, magyarul, szórende helylyel-közzel hajmeresztő. — „A ki a földtulajdonosnak javát akarja, nem elég erősen hangsúlyozhatja (kann nicht stark genug betonen), hogy . . .“; „hogy egy magánjog sem, hacsak a socialis chaost nem akarná előidézni, vonhatja ki magát azon kötelezettség alól“ (kein Privatrecht kann sich, wenn . . ., der Verpflichtung entziehen); „A mi jogrendszerünk még mindig tartja fenn azt a fictiót, hogy“ (hält sich immer aufrecht) — s általában ott is, a hol nem idéz, csak igenis vékonyka, átlátszó réteggel fedi a német provenienciát. „Egy (!) szolgálat, mely a szolgáltót telket kevésbé terheli, az uralgó teleknek pedig aránytalan előnyt nyújt, emeli a nemzeti vagyont“.

Nem kicsinyelhető ugyan a fáradozás, a mibe e munka megírása, mint egyébiránt bármely munkáé, a szerzőjének kétségtelenül került. De viszont hazánk szellemi előbbrehaladásának nem állhat érdekében, az ily merőben külsőleges és gépies termelést az elismerés koszorújával hasonló jellegű továbbműködésre serkenteni. Az ilyen termékek az irodalomban csak a fogalomzavart s a teljes ellapulás magvait hintik tovább. S kivált ilyen téren, a minő a társadalompolitika és a jogtudomány közt kötendő frigy, a mi, mint minden házasság, a kényesebb pontok közé tartozik. Ezért a munkát, mint absolut beccsel egyáltalán nem bírót, a jutalomra és dicséretre nem ajánlom. Kelt Budapesten, 1902. április hó 28-án. *Zsögöd Benő* l. t.

B)

Az Akadémia által kitűzött következő pályakérdésre: „Fejteszenek ki az újabb társadalompolitikai eszmék követelményei, tekintettel magánjogi intézményeink reformjára“ egy pályamunka érkezett. Jelszava: „Viribus unitis“. A dolgozat 196 lapra terjed. Pályázó a kérdést meg sem értette, a terepet sem ismeri, melyre az vonatkozik. Határai, mélységei, terjedelme előtte ismeretlenek. Ellenben ide nem tartozó kérdésekkel hosszasan foglalkozik, mások munkáinak felhasználásával. Szemérmetlenül plagizál lapokra terjedőleg szószerint és idézés nélkül a szakirodalomban általánosan ismert munkákat. Ezek után nem érdemes e munkával bővebben foglalkozni. Írójának sem tárgyáról, sem tárgyának különleges jellegéről és finomságairól, sem tárgyának irodalmáról, de — last not least — a legkezdetlegesebb írói tisztességről sincs fogalma. Egyebekben hozzájárulok Zsögöd Benő l. tag bírálatához. Budapest, 1902. április 28. *Földes Béla*, r. t.

IX.

Jelentés az Első magyar általános biztosító társaság
1900. évi pályázatáról.

A)

A pályázatra két mű érkezett. Az I. számú pályamű jeligeje: „A munka adja a gazdagságot“. A II. számúé: „Ki előre nem halad, az hátramarad“.

Az I. számú pályamű 166 lapra terjed. Első és nagyobb része az 1895. évi magyar mezőgazdasági statisztika alapján tárgyalja a gazdasági üzemek nagyság szerint való tagozódását, tekintettel a művelési ágakra s állatállományra, keresve a jeleket, melyekből a különböző üzemsoportok belterjességére lehet következtetni. Ez alapon arra a következtetésre jut, hogy a közgazdaság intenzivebb, tehát ugyanazon területen több kéznek ad foglalkozást, mint a nagygazdaság. Közbeszó nemzetközi üzemsztatistikát s egy — természetesen csak nagy általánosságban mozgó összeállítást a magyar föld áráról megyéről-megyére, mely utóbbi adatok forrását csak kivételesen nevezi meg s azt jelzi, hogy azok saját adatgyűjtésének eredményei. Ismét és ismét visszatér arra, hogy nagybirtokaink extensív, kevés a tőkebefektetés, talajjavítás, túlnyomólag egyoldalú szerves termelés folyik rajtuk, ellenben a kisgazdaságok jobban kihasználják a földet s értékesítik a munkát, mely szempontból még a törpegazdaságnak is híve, mint a mely a kerti gazdaságra legalkalmasabb. Hangoztatja, bár inkább melleleg, a kisbirtok társadalmi előnyeit is.

Csak a 115. lapon tér át a tulajdonképi tárgyra, a birtokmegosztás s a népesedés közt létező összefüggésre. Itt sorra veszi a

magyar állam törvényhatóságait s a gazdaságesoportokat s a népességet — ntöbbit 3 népszámlálás s az 1899. évi becslés szerint — nagy táblázatokban tünteti fel. Futó megjegyzéseket füzve az egyes törvényhatóságok gazdasági viszonyaihoz, csak egész általánosságban hirdeti, hogy a népesség alakulása hazánkban a földbirrokkal függ össze, s hogy a munkásosztálynál is alább hagy a szaporaság, ha a megélhetés nehezebbé válik. Aztán hosszasan tárgyalja a termés jósága s a születések közti összefüggést, a központi m. statisztikai hivatal kiadványai alapján, majd ugyanez alapon s alulirotnak akadémiai értekezését idézve az oliganthropiával s a szaporaság újabban jelentkező csökkenésével foglalkozik. Utolsó fejezete a kivándorlásról hoz fel ismert dolgokat, de a birtokviszonyok behatásáról csak odavetőleg emlékezik meg.

A II. számú pályamunka igen vegyes tartalommal bír, a mint a fejezetek czimei is mutatják: 1. Tespedés, elégedetlenség. 2. A magyar népesedés csökkenése. 3. A népszámlálás. 4. A népesedés hatása a családra. 5. A népesedés hatása az államra. 6. Agrarizmus, merkantilizmus. 7. A magyar középosztály. 8. és 9. Kivándorlás. 10. A bajok orvoslása. Pedig e felsorolással a 99. negyedrért lap tartalma még távolról sincs kimerítve. A füzet hetet-havat összehord, de csupa közhelyekből és idézetekből áll, a végén pedig egy gyermekmesére alkalmas — még annak is gyenge — travesztált „tanköltemény“ van. „Az ördög és a gazdag ember“ czimen.

A mi a jutalom kiadásának kérdését illeti, csak az I. számú pályamunka jöhet szóba. De a feladatot ez sem oldotta meg, sőt egyenesen félreértette. A jutalomtétel így hangzott: „Fejtsék ki hazánkban a mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre, az ország egyes jellegzetes vidékének¹ beható megfigyelése alapján“. Nem tekintve azt, hogy szerző az üzem szót másképp érti, mint a pályázati hirdetés, a miből sok felesleges szóbeszéd ered: szerzőnél jellegzetes vidékek kiválasztásáról és megfigyeléséről szó sincs. Ő az ország egészével foglalkozik, óriási statisztikai táblázatokat ír ki a hivatalos kiadványokból, de éppen ezért csak nagy általánosságokban mozog, a helyi viszonyok ismeretének, közvetlen észleletnek minden nyoma nélkül. Így történik aztán, hogy a birtokviszonyok hatásának mérlegelésénél 3—4 megyét is összefogva, semmitmondó kifejezésekkel elégszik meg. Pl. a 114. lapon: „Baranya, Fejér, Komárom, Somogy és Veszprémmegyék birtokmegoszlása egy vagy más tekintetben, de kifogás alá eshetik, a minek következménye az aránylag csekélyebb népsűrűségben nyilvánul. Somogy és Baranya helyzetét különösen az rontja, hogy az egy holdon aluli szántóföld nélküli birtoka aránylag véve soknak mondható“. Az utóbbi megjegyzés magyarázat nélkül van odadobva s nála különösen idegenül

¹ Bizonyynal sajtóhiba „vidékeinek“ helyett.

hangzik, miután a törpe szőlő és kertbirtokot nagyon meleg rokon-szenyvel kíséri füzete más helyén (86. l.). Világos, hogy a dunántúli oliganthropia fészkeivel így elbánni nem szabad. Vagy egy még furcsább példa: „Szilágymegye a népsűrűség tekintetében aránylag nagyon kedvezőtlenül áll, de birtokmegosztása sem mondható kedvezőtlennek, sőt egyes esetekben az nagyon előnyösen is alakul.“ 118. l. Még sommásabban bánik el a Tisza jobbpartjával: „A többi megye földje — vagyis Borsod kivételével az összes Tisza jobbparté — nagyban egészben rossz, a mi mellett nagy birtokainak arányszáma óriási a legtöbb esetben, s így, ha a kisebb birtok arányszáma esetenként jó is, annak hatása nem érvényesülhet“.

Szerző a népesedési problémákkal nyilván alig foglalkozott. A külföld irodalmából csak Sismandit idézi s populationistikai tudása csak addig terjed, hogy a jólét fokozza a szaporaságot. Arról, hogy úgy Franciaországban, mint nálunk a dunántúli oliganthropikus vidéken a jómódú gazdaosztály szaporátlan, nem vesz tudomást. A kivándorlás a nagybirtok közt létező összefüggésről, az ingatlan örökjoga, illetve a felosztás körüli szokások jelentőségéről sejtelve sem látszik lenni. Innét van, hogy mezőgazdasági technikai ismereteit és óriási statisztikai tábláit, melyek elismerésre méltó szorgalommal készültek, értékesíteni nem bírja.

Miután az I. számú pályamű sem bír, a fentiek szerint, önálló becsesl, a jutalom kiadását nem javaslom. Kassán, 1901. november 4. *Ráth Zoltán* lt.

B)

Egészben hozzájárulván Ráth Zoltán l. t. bírálatához, melynek megfelelően a pályadíj a beérkezett két munka egyikének sem adható ki, magam részéről még a következő bírálatos megjegyzéseket teszem.

A kisebb (II. számú) dolgozat (Jelige: Ki előre nem halad, az hátramarad) egyáltalában tekintetbe nem jöhet, mert az a feltett kérdést teljesen mellőzi. Inkább hazafias aggodalmak és reflexiók sorozata, melyekben sok a jóakarát — némi csekély szakbeli okozottság mellett — de kevés a tudományos érték.

A nagyobb (I. számú) dolgozat (Jelige: A munka adja a gazdagságot) sem vállalkozik nagy sikerrel a kérdés megoldására. Már a tárgyalás módszere kizárja, hogy célhoz jusson. Mert a mely dolgozat a pályakérdés értelmében a jelzett jelenség vizsgálódásába methodikusan akart volna bocsátkozni, annak 1. az ország egyes jellegzetes vidékeit kellett volna kiválasztani; 2. vizsgálni kellett volna, milyen befolyást gyakorol a mezőgazdasági üzem nagysága a mívelési ágakra; 3. a mívelési ágak milyen befolyást gyakorolnak különösen a munka és azzal a munkakéz mennyiségére; 4. ennek következtében milyen befolyást gyakorolnak születésekre, halálozá-

sokra, esketésekre, be- és kivándorlásra, belső vándorlásokra, vitalitásra stb. Téves az eljárás abban is, a mennyiben üzem és birtok nagyságát rendesen összeeső fogalomnak tekinti. Sokszor egészen elejti a kérdést és gazdaságpolitikai kérdésekre tér ki. Szól a kivándorlásról, de nem abban az összefüggésben, melyet a pályakérdés követelne; szól az aralások befolyásáról a születésekre, mi szintén távol esik a felvetett kérdéstől. Különben a kérdés eldöntését igen könnyűnek tartja, mert már az első lapon kimondja, hogy mentől belterjesebb a művelés, annál több munkakéz kell, pedig a kisbirtok művelhető meg legbelterjesebben.

Egészen eltekintve attól, hogy a kérdés analitikus, tehát ez csak az anyag tanulmányozása utáni conclusio lehetne, az általános tapasztalat ugyanaz, hogy a kisbirtok jobban kedvez a népesség szaporodásának, de ettől nevezetes eltérések is vannak egyes országokban. De azt sem lehet ellentmondás nélkül elfogadni, hogy a kisbirtok mindig kedvezőbb feltételeket nyújt a belterjességnek, mint a nagybirtok.

Vannak a dolgozatnak egyes jó részletei is, de azért irodalmi értéke mégis igen csekély. Budapest, 1901. december 5. *Földes Béla* rendes tag.

X.

Jelentés a Kereskedelmi Csarnok pályázatáról.

A kicsinyben való kereskedésnek közgazdasági és socialis szempontból egyaránt fontos kérdését az Akadémia már másodízben tűzte ki; sajnos, ezúttal sem több eredménnyel, mint első alkalommal.

„A haza minden előtt“ jeligével ellátott I. számú pályámú alig mondható egyébként könnyedén, sőt felületesen megírt hirlapi cikk-nél. Van ugyan egy pár helyes megjegyzése, de inkább csak érintve, mint kifejtve tárgyát. Például méltán mutat rá arra a káros hatásra, melyet a tőke- és készütségnélküli elemek könnyelmű versenye a kis-kereskedésre gyakorol; nem éppen alaptalanul jegyzi meg, hogy a kereskedés, különösen a rövid- és divatárú kereskedés terén mutatkozó egészségtelen állapotok okozati összefüggésben látszanak állani azzal a sajnos állapottal, hogy iparunk, kivált textil-iparunk alig van s kereskedelmünk e tekintetben egészen az osztrák ipar hatása alatt áll. Az egész pályámú azonban futólagos, felületes, vázlatos. A házaló kereskedést megemlíti, de nem tartja érdemesnek, hogy legalább néhány sorban foglalozzék vele. A fogyasztási szövetkezetről is alig van mondanivalója; a nagy áruházakat meg sem említi. A kicsinyben való kereskedés különböző alakjainak versenyéről s e verseny hatásától mit sem mond; hanem e helyett a fogyasztási adók ellen intéz heves támadást. Szóval a pályakérdést nemcsak hogy ki nem meríti, hanem legnagyobb részben meg sem érinti.

Sokkal alaposabb, nagyobb készütségre és komolyabb törek-

véstre valló mű „A kiskereskedés, válfajai és versenye“ című, „Fac et spera“ jellegével ellátott II. számú pályamű. A mint az előszóból látjuk, a szerző már másodízben pályázik művével. Állítja, hogy nemcsak a mű hézagait, hiányait igyekezett kiegészíteni, hanem gyakorlati értéket is kívánt munkájának adni,² hogy a kiskereskedők hasznos okulást merítsenek belőle.

Sajnálattal látjuk, hogy a szerző törekvését nem koronázza a kívánt siker, műve még most sem érdemes a magyar tudományos Akadémia koszorújára, mely csak a tudományos ízlés és irodalmi forma tekintetében egyaránt jeles műveket illetheti meg.

E pályamű azonban sem egyik, sem másik tekintetben nem üti meg a kívánt mértéket. A szerző — bár kizárólag csak a német irodalomra támaszkodva — elég szorgalmasan tanulmányozta tárgyát; de magának tudományos meggyőződést alkotni nem tudott, s még kevésbé volt képes tanulmányának eredményét oly formába önteni, hogy az, ha nem is irányt jelöljön a tudományban, de legalább világosan tájékoztassa a hazai közönséget.

Különösen gyöngé a mű első része. Elméleti meghatározásai felületesek, zavarosak: tulajdonképeni tárgyát a kicsinyben való eladást sem tudja szabatosan meghatározni. Még gyöngébb a történeti visszapillantás, melyet elég távol kezd, őseink bevándorlásánál. A mit mond, alig több a semminél.

A kicsinyben való eladás egyes nemeinek ismertetésénél is sok fogyatkozást és aránytalanságot látunk e dolgozatban, nagyon felületes a vásárok jellemzése. Az kétségtelen, hogy a vásárok, különösen az országos vásárok sokat vesztenek korábbi fontosságukból, de azért nálunk még mindig nagy szerepet játszanak. Érdemes lett volna velök kissé behatóbban foglalkozni úgy a fogyasztó közönség, mint különösen a saját készítményeiket vásárokon áruló kisiparosok szempontjából. Ez a kérdés különben is nálunk nagyon aktuális, szerzőt pedig tárgyánál fogva azért is érdekelhette volna, mert ez a közgazdasági életnek egy olyan alakulata, midőn a termelő közvetlenül maga keresi föl a fogyasztót, ott nem egyszer a szintén vásárokra járó kiskereskedők és házalók versenyével találkozva.

A szerző akkor sem sokkal szerencsésebb, midőn a házaló kereskedéssel foglalkozik. Mindig a felületen jár, sohasem tud a kérdés mélyére hatolni. A házalás védelmére nem tud egyebet felhozni, mint hogy hazánkban 14,313 házaló él, kikről nem lehet fölteni, hogy kenyerüket más úton is meg tudnák szerezni, s hogy ezek évenként valószínűleg 20 millió korona értékű árut adnak el, melyek egy része a házalás eltörlése esetén eladatlan maradna. Azt, hogy a házalás mennyiben mozdítja elő valódi szükségletek könnyű kielégítését, s mennyiben a haszontalan vagy egészen selejtes cikkek vásárlását, támogatja-e a hazai ipart, vagy ellenkezőleg eszköze a külföldi cikkek beözönlésének, a szerző még csak meg sem érinti.

A műnek külső terjedelmre is legnagyobb része az a fejezet, melyet a nagy áruházaknak szentel. Már ez is mutatja a különös érdeklődést, mondhatni előszeretettel, melylyel a szerző ez iránt az intézmény iránt viseltetik. Az áruházakat tartja a kicsinybenváló eladás legtökéletesebb alakjának. Hibáikat nem hallgatja el, de meglehetősen óvatosan siklik át felettök. Pedig a nagy áruházaknak már külső közei is mutatják, hogy hatásuk aligha kifogástalan. Gyakran a szemnek hizelegnek, a közönséget fényűzés, hivalkozásra csábítják, s sok esetben előmozdítói az esztelen fogyasztásnak.

A fogyasztási szövetkezetekkel kissé szintén hosszasan foglalkozik; de még sem elég behatóan, különösen a hazai szövetkezetekkel nem. Vázolni akarja a fogyasztási szövetkezetek fejlődését és állását hazánkban, de néhány száraz adat felsorolásán kívül semmit sem tud mondani, jellemzéseket meg sem kísérti. Úgy látszik, azt hiszi, hogy egy intézményt csak rendszeresen gyűjtött statisztikai adatokkal lehet jellemezni. Igaz, fáradságos a magán kutatás; de ha már szélesebb kutatást nem akar végezni, ott van két nagy fogyasztási szövetkezetünk, a magyar kir. államvasutak alkalmazottainak és a köztisztviselők szövetkezete. Nyilvánosan s a megfigyelőnek könnyen hozzáférhetőleg működik mindkettő; oly mű, mely gyakorlati czélokat kíván szolgálni, nem egy tanulságot vonhatna le működéséből.

Azt nem helyeselhetjük, hogy a szerző először a magyar fogyasztási szövetkezetekről szól, s ezután ismerteti (jóval alaposabban és részletesebben) a külföldi fogyasztási szövetkezeteket. Sokkal czélsebb lett volna, ha a külföldieken kezd, s az ott levott tanulságok értékesítésénél kissé alaposabban szól a hazai fogyasztási szövetkezetek kérdéséhez.

A következő fejezetek jóval tartalmasabbak. A kiskereskedésben előforduló versenyre több találó megjegyzést tesz, s némileg azokat a hiányokat is pótolni igyekszik, melyek a kicsinyben való kereskedés különböző ágainak általános jellemzésénél fölmerültek, így a vásárok versenyét a letelepült kereskedéssel, elég jól vázolja. Szintén jól kidolgozott fejezet: a kiskereskedés versenyének befolyása az átalakulásra. A hatást helyesen fogja fel s találóan jellemzi.

A tisztességtelen versenyről szóló fejezetben azonban inkább csak a tételes törvények ismertetésére szorítkozik, a nélkül, hogy maga igyekeznék a kérdés lényegét feltárni. Végkövetkeztetésül arra a negatív eredményre jut, hogy külön törvénnyel a tisztességtelen verseny kinövéseit megszüntetni nem lehet, különösen a mi gyöngye kereskedelmünket szabad mozgásától megfosztani hiba volna.

A kereskedelmi alkalmazottak helyzetét, bár röviden, elég jól tárgyalja, élesen rá mutat a bajokra, melyek e tekintetben orvoslásra várnak.

A kiskereskedés helyzetének ismertetésénél helyesen mutat rá a

kiskereskedés belső bajaira, s ezek között első sorban a hivatlan egyéneknek, a kétes existenciáknak erre a térre való özönlésére, s a hitelezés túltengésére, mely a közönségre és a kiskereskedelemre egyaránt káros. A számos ok között természetesen, melyet felsorol, nem mindenik egyenlő súlyos, egyenlően helyt álló. Az a vád, hogy a kereskedelmi kamarákban a nagyipar és a nagykereskedelem dominál, nálunk legalább aligha alapos. A gyárosok ellenkezőleg azt panaszkodják, hogy a keresk. és iparkamarában, nagy számuknál fogva, a kisiparosok és kiskereskedők uralkodnak, kik szűk látókörük mellett nem tudják az ipar és kereskedelem valódi érdekeit felismerni és megvédni.

A kiskereskedés helyzetének javítását szerző a kiskereskedők szövetkezetétől várja, s nemcsak a bevásárlást, hanem az eladást is szövetkezeti alapra kívánja fektetni eladási egyesületek útján, közös áruházzal. Tárgyát itt is csak érinti; de így a hogy mondja, az eladási szövetkezetek alakítása tulajdonképen egyértelmű a kiskereskedők osztályának megszűnésével.

Végül függelék gyanánt a kiskereskedés helyzetét a külföldön kívánja bemutatni, konstatálva, hogy a kiskereskedők helyzete kedvezőnek egyáltalán nem mondható.

Az egész műtől nem lehet ugyan elvitatni, hogy higgadt, józan, ment minden túlzástól. A szerző sejtí azt a magasabb harmóniát, melyben a közgazdasági és a szociális érdekek ezen a téren is találkozhatnak, kibékülhetnek, de nem tudja világosan formulázni. Nagy hibája, hogy a compositio iránt nincs semmi érzéke, e miatt a munkában sok az ismétlés, az eszmemenet fonala pedig sokszor megszakad.

Felhasznált adatainak megrostálásában sem elég gondos. Például azt állítja, hogy Magyarországon legalább 333,260 kiskereskedő van, sőt még ez a szám is jóval alatta marad a valóságnak. Mily képtelen ez az állítás, elég ha az 1890. évi népszámlálásnak majd egy évtized óta közkezen forgó adataira hivatkozunk. A kereskedelemmel foglalkozó egyének összes száma ugyanis, tehát nemcsak az önálló kereskedőket véve, hanem a tanoncokat, segédéket, családi kisegítőket, sőt a munkásokat, szolgálakat is, nem tesz többet 174.925-nél. A szerző a fűszer- és gyarmatárú kereskedők számát 80,000-re teszi, holott tényleg az egész Magyarbirodalomban a fűszerkereskedők minden fajtát összefoglalva, csak 20,213 volt; a kézműárúkereskedőkét 55 ezerre, holott a népszámlálás csak 13,606-ról számolt be; a szatócsokat 180 ezerre, bár a népszámlálás, hol senki sem kerülhetette ki a számbavételt, csak 34,870 szatócsot irt össze. A statisztikai adatoknak ily könnyelmű használata nagyon megingatja a mű hitelét.

Nem hagyható végre említés nélkül a pályamű gyöngye nyelvezete, rossz magyarsága sem. Ez különösen akadémiai pályamunkánál kétszeres súlylyal esik a latba. A műben csakúgy hemzsegnek

az ilyen kifejezések: *betartatnak a tisztaság kellékei*; számos helyen elejtették a *bevezetett adót, még többnél eltekintettek a bevezetéstől; be lett vezetve; lett meghatározva; a haszon gyűjtve, tökécsítve lesz; mozoghatik; irányuljék* stb. stb.

Mindezeknél fogva a II-dik számú pályaművet sem tartjuk a jutalomra érdemesnek; megjelenését azonban, minthogy a fontos kérdéssel aránylag mégis elég behatóan s helyes felfogással foglalkozik, kivánatosnak tartjuk.

Budapest, 1902. április 25-én *Vargha Gyula* lt. *Láng Lajos* r. tag.

XI.

Jelentés az Ullman-pályázatról.

A pályázatra csak egy munka jelentkezett, jellegje: „Um die Gesetze des Werthes zu finden, muss man zuerst die Gesetze des Bedürfnis kennen“. F. v. Wieser. A mű 145 irott negyedréte lapból áll.

Szerző mindjárt „előszavában“ kijelenti, hogy a részletekkel nem kíván foglalkozni, csak rendszeres áttekintést nyújtani. A „bevezetés“ cím alatt adja a határhaszonelmélet alapfoglatait s alapfogalmát. Azután külön fejezetben tárgyalja a termelési javak határhasznát általában s az időbeli és felhasználási különbségek hatására való tekintettel; a szaporítható javak határhasznát, a termelési költségek törvényének érvényesülését a határhaszonelméletben, kitérve azokra az engedményekre, melyeket az osztrák iskola a termelési fáradság, nevezetesen a munka értékállapító szerepének juttat — az egyes írók szerint igen eltérő arányban. Majd a határhaszonelmélet törvénye alul tehető kivételeket tárgyalja, bizonyítva, hogy azok csak látszólagosak. Az árelméletre, a jövedelemmegosztás tanára s egyéb társadalmi problémákra való alkalmazásában is követi a tant, megérintve a kapcsolatos kérdések főbbjeit.

A munka tehát elég teljes vázlatát adja a határhasználatelméletnek. Hiányzik ugyan belőle sok olyan fejtegetés, mely a tan mélyebb megvilágításához kívánatos, sőt szükséges. Nélkülözzük az érték és haszon fogalmának és viszonyának megállapítását — bár nyilvánvaló, hogy ez az alapkérdés és szerző kiindulás pontjaiból következtetni lehet arra, hogy ezzel nehézség nélkül megbirkóznék. Hiányzik a munka értékének megállapítása az elmélet szemüvegén át s nincs érintve az a problema, hogy az egyes jószágok természetadta mennyisége mennyire alapvető tényező az értékmegállapításnál. Rövidek s nagyon hézagosak az arra, a jövedelemmegosztásra s az ú. n. socialpolitikára alkalmazott tanok. Különösen sajnáljuk, hogy Piersonnak adóelméletét nem méltatja szerzőnk, a ki a legújabb folyóiratirodalom

igen érdekes és nem egy új szemponttal kínálkozó értekezéseit az értékről sem méltatta figyelemre.

Ha azonban nem is tartjuk a munkát olyanak, mely a határhaszon-elmélet állását az egész vonalon s a tudományos irodalom legújabb, legutolsó színvonalán teljesen és hűen tünteti fel, vannak a műnek jelentékeny előnyei. Szerző megtalálja és kimarkolja a lényegét és világosan — habár a laikus közönség szempontjából kissé túlevontan — tárgyalja azt. Egységes és gondolkozástaniilag következetes álláspontot foglal el s arról nézi végig az értékproblema nagy mezejét. Nem csapong el tárgyától s így, bár munkája aránylag kis terjedelmű, mégis felöleli a vitás kérdések zömét. Irodalmi ismereteiről hűségesen beszámol, a szerzőket, néha saját nyelvükön, megszólaltatja. Nyelve szorosan tudományos; csak a már érintett elvontság hibáját vethetjük szemére szerzőnek. Ám e hiba ily elvont tárgyról könnyen érthető. A mi végül szerző összefoglaló álláspontját illeti, a melylyel az egész tan értékét mérlegeli: az határozott és indokolt, ment minden túlzástól.

A mi a pályadíj kiadásának kérdését illeti: az Ullman-alapítvány szabályai abszolút tudományos becsű munkát kívánnak. Ámde a követelmény mást jelent akkor, mikor valamely tudományos kérdés elméleti vagy gyakorlati — megoldása a feladat s mást akkor, mikor egy elmélet vagy valamely tényleges állapot leírása kívánatik meg.

A most lejárt Ullmann-jutalom feladata úgy hangzott: „Fejtessek ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása“. Nem önálló és eredeti kutatás és ítélet, hanem egyszerű ismertetés volt tehát a cél. Ebben azonban már bizonyos teljességre kellett volna törekedni: az elmélet legújabb színvonalon mozgó monografiáját és nem csak annak vázlatát nyújtani. S bármily nagy dicséretet érdemel is szerző a tekintetben, hogy az elmélet lényegét szabatosan és tudományos nyelven adja elő: a feladatot elnagyolta, sok hézagot hagyott és sokat csak érintett, a mit kifejtetni kellett volna. A határhaszon és a költség-elmélet közt még mindig folyó nagy eszmeharcz képét a munkából megalkotni nem lehet.

Miután azonban szerző teljes bizonyosságot szolgáltatott arra, hogy a feladattal, ha kellő időt szentel rá, meg tud birkózni: javaslata az, hogy a jutalom ezuttal ne adassék ki, hanem a pályakérdés változatlan alakban újra tűzessék ki az Ullmann-jutalomra. Ha az osztály e javaslatot nem fogadja el: indítványunk az, hogy a jutalmat az érdemes mű szerzőjének már most adja ki. *Ráth Zoltán* lt., *Földes Béla* rt.

XII.

Jelentés a történettudományi Lévay-pályázatról.

A)

A Lévay Henrik-jutalommal kitűzött pályakérdésre: „Adassék essayszerű feldolgozásban Szent István uralkodása“, két mű érkezett be. A pályázat szabályai szerint a pályaműnek, hogy jutalmat nyerhessen: *essayszerűnek*, és *önálló becsűnek* kell lenni. Megbírálásukban tehát ezt a két feltételt kell szem előtt tartanunk, s ennél fogva e két feltétellel tisztában kell lennünk.

Az essayszerű feldolgozás, véleményem szerint, a történetírás rendes formájától abban különbözik, hogy míg ez csak arra törekszik, hogy a mult képét teljes hűséggel és szemlélhetőleg megrajzolja és mint a festő vagy a drámaíró műve mellé commentart nem fűz, mert annak önmagát kell magyarázni: az essay tárgyat elemzi, magyarázza és olvasójával megértetni törekszik; s minthogy az olvasó rendszeren az, kit művelt közönségnek szoktunk nevezni: ennek nyelvén beszél, ennek felfogásához alkalmazkodik, hogy célját elérje. Az essay tehát sokkal subjectivebb, mint a rendes történeti elbeszélés és ahhoz körülbelül úgy viszonylik, mint a középiskolai tanítás az egyetemi előadásához. A mi pedig az önálló becsset illeti: önálló becsű essaynek vagy történeti műnek csak oly dolgot lehet nevezhetünk, mely vagy a meglévő adatokat gyarapítja, vagy a meglévőnek új, helyesebb felfogásával viszi előbbre a tudományt. A jelen pályázat műveit tehát e két szempontból tekintvén, azt találjuk hogy:

az I. számú pályamű gondosan felhasználja mind azt, a mit a tudomány eddig Szent István uralkodásáról összeállított. Azt simán, néhol melegséggel, de sehohsem mélyen járva, elő is tudja adni, csak-hogy a társadalmi, jogi viszonyok rajzában legtöbbsnyire hiányzik belőle a kellő precisió, mint például a várnépek rajzában. s a *törzsi, nemi* függés közt épp oly kevésbé tud különbséget tenni, mint nem fogja fel kellőleg az egyház hatását Szent István törvényeinek büntetéseiben. És végre: ha elolvastuk — nem érdeklődés és élvezet nélkül — és kérdezzük: Mi az a mi *új* benne? mit előbb nem tudtunk? mi a tudományt előbbre viszi? vagyis: mi önálló becsűvé tehetné a dolgot? azt kell felelnünk: hogy ilyen nincs benne, s így a pályázati szabály szerint ez a munka a jutalmat meg nem nyerheti.

Egészen más a II. számú pályamű. Jellegje — Hunfalvy Pál szavai: „Sokat kell újra tanulunk“ ugyancsak félig igaz. mert a fele annak, a miben a mostani általános felfogástól eltér, nem olyan, mit *újra* tanult, hanem egyszerűen csak az, mit újra nem tanult, a miben megmaradt a réginél, mint pl. hogy Szent Adalbert keresztelte meg Szent Istvánt: de van határozottan olyan dolog is benne, a mivel szakít azzal, mit eddig tanítottak, a mi egészen új, csak-hogy az

nagyon is problematikus értékű, mint pl a felfedezés, hogy az *Erdélyi Gyula* tulajdonképen Mihály, és nem Szent István anyjának rokona, hanem atyjának, Gézának testvére. Pályázó új állításai, úgyszólván kivétel nélkül, ötletek, melyek — úgy látszik — nem a források megfontolásából eredtek, hanem előre megszülettek, s a forrásokat csak azután szabja hozzájuk, s a mi hozzájuk nem illik, azt egyszerűen elveti. Typikus e tekintetben, a mit a Veszprémben, a völgyben levő görög apáca-kolostorról mond. Tagadja, hogy görög apácák laktak benne, mert „hogy ha az apácák görögök voltak, hogy beszélt velük Gizella? Hogyan vezethették őket latin papok? Miért vannak csupán latin feliratok a náluk készült kézi munkákon?” Mintha tudnók, miféle papok vezették az apácákat? Miféle munkákat csináltak? Ellenben annak, hogy a kolostort megadóományozó levél görög: nem tulajdonít semmi fontosságot, mert: „mikor azt ki kellett állítani, véletlenül csak oly férfiú volt a királyi udvarban, a ki a görög hivatalos levelek formuláit ismerte: kiállította tehát az oklevelet görögül“ (26. l.). Tehát: görög apácákat nem tételezhetünk fel, mert Gizella nem tudott velük beszélni, azt azonban feltételezhetjük, hogy Szent István, kiről semmi nyoma, hogy görögül tudott, minden szükség nélkül görög oklevelet állított ki, mely jelentékeny intézkedéseket tartalmaz, *nem görög* apácák számára.

Ez a mű is gyenge, szinte naiv a jogi és társadalmi viszonyok felfogásában; s ott, a hol Szent István törvényeivel a magyar culturát rajzolhatná: csak a törvények száraz elsorolására szorítkozik. Általában véve, szinte félve kerüli a szinesebb, az életet festő rajzokat. Csak olyan, mint valamely élénkebben irt jegyzet, vagy legfeljebb tudományos excursus, melyet valami történeti műhöz fűzünk, hogy állításait megokoljuk. Essaynek tehát egyáltalában nem nevezhető, s azért, nem is tekintve sok, alaptalan állítását, melyekről elvégre vitatkozni lehet — jutalomra érdemesnek szintén nem tarthatom, s így véleményem szerint a Lévy-jutalmat ezúttal nem lehet kiadni. Budapest, 1902. április 14. *Pauler Gyula*, r. tag.

B)

A Lévy-féle jutalomért versenyző két pályamű közül az. I. számú, melynek jeligeje: „Óh dicsőséges szent jobb kéz!“ kétségtelenül jól átgondolva, esinos formába öntve adja képét Szent István uralkodásának. Előadása világos, könnyen folyó; nyelve magyarosság tekintetében sem esik kifogás alá. A szerző lelkiismeretesen felhasználja az újabb történetkutatás eredményeit s feldolgozni igyekszik mindazt, a mit a tárgyalat korra vonatkozólag a tudomány eddig tisztába hozott. De ennél tovább nem megy; vitás kérdésekkel nem foglalkozik, sőt inkább kerüli az ilyeneket. Innen van — s ez mintegy természetes következtetése a szerző óvakodásának — hogy munkájában valami újat,

a mi ismereteinket bővitené vagy új szempontokat nyujtana Szent István egyénisége, intézményei, kora eseményei felfogásához, — nem találunk. Általában a tárgyalt kérdések önálló fejtegetése, a mélyebbre ható elmélkedés hiányzik e pályaműből, s ha itt-ott megkísérel is ilyesmit a szerző, az nem mondható éppen sikerültnek: mint pl. a hol összehasonlító párhuzamot akar vonni egyfelől Géza fejedelem és fia István, másfelől Kossuth és Széchenyi közt. Nem is szólva arról, hogy Géza és István sohasem állottak *szemben* egymással, mint állott a XIX. század két nagy magyarja, — az efféle összehasonlítások legtöbbször nagyon problematikus értékűek. Feltűnő, hogy Szent István intelmeiről — pedig elég elemezni való anyagot adnának — jóformán szava sincs a szerzőnek, s ha munkája vége felé egy helyen (127. l.) nem említené mindegyikét a kor irodalmi termékeinek, melyet „a nagy király tanácsára és közvetlen sugalmazására Szent Gellért fogalmazott meg“, azt kellene hinnünk, hogy talán erős kétségei vannak e történeti emlék eredete és hitelessége felől, ezért mellőzi hallgatással. Röviden ismételve az elül mondottakat: az I. számú pályamű, mint gonddal készült összefoglaló munka, dicséretet érdemel, de a történeti essay vagy — pályatétel szerint — essay-szerűség fogalmának magasabb mértéke alá álltva, ezt a mértéket nem üti meg.

Még kevésbbé essay-szerű a II. számú pályamunka, melynek jeligeje: „Sokat kell újra tanulnunk“ (Hunfalvy). E mű éppen ellentéte az elsőnek. Szerzője nem törődve az öt megelőző irodalom eredményeivel, nem törődve mások véleményével, mindenektől függetlenül akarja megírni Szent István uralkodása történetét. És tagadhatatlan, hogy a szerzőnek van önállósága, van bátorsága is egy-egy már eldöntött vagy eldöntöttnek tartott kérdés megbolygatására s képessége annak kritikai megvitatására, csak az a baj, hogy e jó történetírói tulajdonságokkal gyakran a meggondolatlanság jár együtt, mely sokszor egy-egy tetszetős ötletért áldozza fel a valódi történeti kritikát. Az is baj, hogy a szerzőnek nem sok érzéke van a forma iránt; stílusára kevés gondot fordít; tárgyát — mintha ereje java a részletek bonczolgatásában merült volna ki — a maga teljességében át nem gondolta, fel nem dolgozta, s ezért Szent István uralkodásáról összefüggő, világos képet rajzolni nem tudott. Munkája egyes fejezetei (Szent István trónralépése és megkoronázása, háborúi, működése az egyházi téren, törvényei stb.) minden benső kapcsolódás nélkül úgy vannak egymás mellé lerakva, mint anyag, melyből még ezután kellett volna a szerzőnek művét megalkotnia.

Mindezekből folyólag — minthogy a pályatétel kívánalmainak a II. számú pályamű sem felel meg, — a jutalom kiadását a két munka közül egyiknek sem javasolhatom. Budapest, 1902. április 26. *Nagy Gyula*, I. tag

XIII.

Jelentés a mezőgazdasági Lévay-pályázatról.

A pályázatra három ajánlat érkezett:

1. Székvári Rendes Géza: a lisztfogyasztás növelésének kérdésével kíván foglalkozni;
2. Névtelen: a dohány chemiájának tanulmányozását tüzi ki;
3. Szántó Menyhért: a vámszövetségnek a magyar mezőgazdaságra vonatkozó értékének kérdését tűzte feladatául.

Az első pályázó a kidolgozás mikéntjéről kellő tájékozást nyújtó tervezetet nem adott s ezért ajánlata figyelembe nem vehető.

A második pályázó bemutatja a megirandó munka tervét, s e szerint feladata lenne annak kiderítése, hogy miképen kellene a dohány chemiájának vizsgálata alapján a termelési, szárítási, erjedési és egyéb kezelési eljárások révén a dohány minőségét javítani.

Jóllehet a magyar irodalom már biridevágó szakmunkákkal s ilyenek megiratása inkább a földművelésügyi vagy a pénzügyminiszteriumnak képezheti feladatát, mindazonáltal ezt az ajánlatot, a szerző részéről bemutatott tervezet alapján figyelembe is lehetne venni, ha a következő harmadik ajánlatnak tárgya nem birna közvetlenebb és a magyar földművelési érdekek szempontjából nagyobb jelentőséggel és időszertiséggel.

A harmadik pályázónak tárgya: a vámszövetség értéke Magyarország mezőgazdaságára nézve.

Pályázó tervezete a felvett kérdést következő szempontokból veszi vizsgálat alá:

1. az osztrák piacz becse mezőgazdasági terményeink (gabona, élő állatok, állati termények stb.) értékesítésénél;
2. a külkereskedelmi szerződések és
3. a közvetett adók hatása mezőgazdaságunkra;
4. a mezőgazdasági szükségletek beszerzési forrásai;
5. a közös pénzügy befolyása mezőgazdasági üzemeinkre;
6. a vámszövetség mérlege mezőgazdaságunkra nézve és az egyes birtokkategoriók érdeke.

A kérdés kidolgozására nézve pályázó bemutat egyes fejezeteket is, melyekben fontosabb mezőgazdasági kiviteli czikkeinknek az idegen terményekkel való versenyviszonyát világosan és szakszerűen tárgyalja.

A bemutatott tervezet egészen időszerű kérdést is óhajt tisztázni, melylyel kétségen kívül igen hasznos szolgálatot tesz a magyar földművelési érdekeknek, midőn tájékozást fog nyújtani arra, hogy mily érdeket lehet a magyar mezőgazdaság szempontjából az Ausztriával való vámszövetségnek tulajdonítani és szemben az ebből következő viszonyokkal, mire kell súlyt helyezni a magyar mezőgazdaság érdekében.

Helyes a bemutatott munkatervnek az a felfogása is, hogy a mezőgazdaság érdeke nincs kimerítve a gabona, állatok és más gazdasági termények piacainak biztosításával, hanem ezek mellett a gazdasági iparágak fejlődésének feltételei, úgymint a fogyasztási adók, czukoradó, szeszcontingens és dohánymonopolium is kiváló mezőgazdasági érdekek. Súlyt kell helyezni azért a felvett kérdés oly kidolgozására, hogy a mezőgazdaságot érintő minden kérdés feldolgoztassék a pályamunkában; a mint ezt különben maga a pályázó is jelzi a bank és hitelügy kérdéseinek tervezete 25. oldalán való felemlítése által.

A III. számú pályamű tervének helyes iránya, a kidolgozott fejezetek alapossága és szakszerűsége, írójának tudományos készsége, a mit több pályadíjnyertes munkájával a M. T. Akadémia előtt is igazolt: arra a javaslatra indítja a bíráló bizottságot, hogy a III. számú pályaterv írója bizassék meg „A vámszövetség értéke Magyarországon mezőgazdaságára nézve“ cz. munka kidolgozásával. A kérdés időszerű volta miatt pedig nemcsak kívánatos, de szükséges is, hogy a pályamű 1903. évi április hó 1-ig irassék meg, a mit a tervezetből következtethetőleg alaposan tájékozott szerző bizonyára képes is lesz teljesíteni.

Budapesten, 1902. évi április hó 20-án. *Lengyel Béla*, r. t.
Tormay Béla, l. t. *Bedő Albert*, l. t.

XIV.

Jelentés az 1898-iki Rózsay-díjról.

Hirschler Ágoston és Terray Pál dr. uraknak a Rózsay-alapból nyert megbízás alapján készült pályamunkája, véleményadás végett nekem adatván ki, szerencsém van jelentésemet a következőkben előterjeszteni.

A 133 féltre terjedő pályamunka két részre oszlik, az egyik részben az anorganikus sóknak az anyagcsere élettanára, a másodikban ugyanazoknak az anyagcsere kórtanára való befolyását ismertetik pályázók; és pedig az ember és állat szervezetére fontos sók közül, főleg a phosphorsav és mész forgalmát vizsgálták, többször azonban a magnesiumforgalmát is határozták meg, feladatuk lévén a szerves sók jelentőségének vizsgálata az anyagcsere élettana és kórtanában.

Munkatervük alapján megvizsgálták normális viszonyok között a különböző táplálkozás befolyását minőleges és mennyileges tekintetben: 1 az N-tartalmú anyagok és a sók kiválasztási viszonyaira N-egyensúly és caloriaegyensúly esetén vegyes táplálkozás mellett; 2 ugyanazt túlnyomóan fehérjékből, azután túlnyomóan szénhidrátokból, majd túlnyomóan zsírból álló, de kielégítő táplálkozás mellett. Továbbá a rendesnél nagyobb és kisebb táplálékmenyiség befolyását a szövetek anyagforgalmára, új szövet alakulására vagy a meglévőök-

nek fogyására, a N. és sókiválasztás egymáshoz való viszonyára. Különös figyelemmel voltak arra, vajjon a fiatal szervezetnek növekedésére milyen táplálószer vagy étel gyakorolja a legkedvezőbb befolyást, és hogy a phosphornak, phosphorban dús ételeknek milyen szerepet lehet tulajdonítani e téren, továbbá van-e különbség az energikusan és anorganikusan kötött phosphor hatása között. Megvizsgálták, vajjon sókkal a szervezetbe vitt energia milyen befolyást gyakorol az organikus tápláló anyagok felszívódására és milyen a szövetek anyagforgalma éhezéskor s egyes betegségekben.

Mindezek czéljából megvizsgálták az ételeket, a melyekkel a kísérlet tárgyát képező embert és állatokat tartották, továbbá a kísérleti ember és állatok pontosan gyűjtött és elhatárolt vizeletét és bél-sarát s az embernek érmetszéssel nyert véré-t. E közben részint a táplálószer-ek hamuanalysiseiben, részint a vizelet és bél-sár egyes anorganikus sóinak mennyileges meghatározása körül oly módszereket kerestek, melyek pontos eredményeket adtak és egyúttal a feldolgozásra kerülő nagy anyag mellett viszonylag rövid idő alatt kivihetők. Ugyanez okból az egyes anorganikus sók mennyileges meghatározására vonatkozó régiebb és újabb módszereket s azok eredményeit hasonlították össze, előnyt adva azon eljárásnak, melyet pontossága és kevésbé időtrabló volta mellett leginkább alkalmasnak találtak. E téren nem egy olyan eljárást és módosítást ajánlanak, a melyek a hasonló téren dolgozást hivatva lesznek több tekintetben irányítani és megkönnyebbiteni.

Az élettani részben a P, Ca és Mg-nak a szervezetben való felszívódására, kiválasztására irányuló eddigi adatokat, továbbá azt a viszonyt tárgyalják, melyben azok a fehérjebomláshoz állanak és a befolyást, melyet a P, Ca és Mg az anyagcsere-re, a felszívódásban és kiválasztásban egymásra gyakorolnak. Saját vizsgálataikban az első kérdés, melyre feleletet kerestek, az volt, vajjon a tojással, illetőleg csontliszttel való etetés gyakorol-e befolyást a szervezet N és P forgalmára. A tojást és csontlisztet azért választották, mert P- és Ca-ban dús táplálékok s mert míg a tojásban a P egy része organikus vegyülethez, a glicerinphosphorsav alakjában van kötve, addig a csontlisztben a P, Ca, Mg anorganikus vegyületekképen fordulnak elő. A második kérdés abban állott, vajjon a P organikus összeköttetésben a szervezetbe jutva, javára válik-e a növekvő szervezetnek, előmozdítja-e a N és P lerakodást, a szervezetenövekedést, vagy pedig képes-e a fiatal növekvő szervezet az anorganikus phosphatokat is értékesíteni a növekedést előmozdító értelemben. Ezen két főkérdésből kiágazó több mellékkérdés merült fel. Vizsgálataikat 2½—3 hónapos kutyakölykökön tették. Ezeket megelőzőleg azonban a táplálékul szolgált tejet, szárított húst, kétszersültet, tojást és csontlisztet szigorú analysisnek vetették alá, mely analysisek éppen a sókra való tekintetből általános értékűek is, mivel ezeket illető ilyen beható elemzésekkel

eddig még nem rendelkezünk. Kísérleteik eredményei közül legnevezetesebb az, hogy a tojással való etetés időszakában a kísérleti állatok szervezete több N-t tartott vissza és testsúlya jobban gyarapodott, mint az előtte levő, vagy utána következő időszakban és többet, mint a mennyit a kontrollállaton észleltek; azonban nem növekedett a P és Ca-retensió. A csontlisztrel való etetés látszólag szintén javára vált a szervezetnek.

A pályamunka kórtani részében ismertette találják az egyik pályázónak, Terraynak, a chloranyag forgalmát illetőleg a cholera, tüdőgyulladás, typhus és váltóláz eseteiben tett beható vizsgálatait, melyek eredményét 10 külön pontban foglalják össze; bebizonyult, hogy a Na Cl anyagcseréje, hevenylázás bántalmak eseteiben, az ép viszonyokhoz képest jelentékenyen megváltozik. Szerzők vizsgálatai kiválóan az endoarteritis chronica deformansra terjeszkednek ki. Ezt azért választották, mivel régóta fennáll az a nézet, hogy ezen betegségnél a calciumnak szerepe van, miután a betegség előrehaladott időszakában valóságos mészlemezek rakódnak le az érfalakban; közelebbit azonban erről a gyanított befolyásról maig sem tudunk. Pályázók főleg a calciumban dús tej, tojás és zsemlyéből álló étrend mellett vizsgálták beteg egyénük Ca-forgalmát, analysisnek alávetvén nemcsak a táplálékot és ürületeket, hanem annak véréit is. Vizsgálataik szerint a beteg a tejétrend ideje alatt jelentékeny mennyiségű Ca-t tartott vissza szervezetében, de nem találták a vérnek Ca-tartalmát a tejétrend időszaka alatt az előző időszakhoz képest növekedettnek. Kísérleteikből az is kitűnik, hogy midőn a tejhez, tojáshoz és zsemlyéhez csontlisztet adtak, a szervezet abból P_2O_3 -ot, MgO-t, de főleg CaO-t tartott vissza; a szervezet tehát anorganikus phosphorsavas sókat is értékesíthet, ha azokat könnyen oldékony és így felszívódásra alkalmas alakban kapja.

Ez, mélyen tisztelt osztálygyűlés, rövid vázlata a pályamunkának, mely behatóan körültekintő, gondos, önálló vizsgálatok alapján, teljes elismerésre méltó eredményhez vezetett. A dolgozatot belső becsön kívül, melylyel a vizsgált kérdésben ténylegesen új ismereteket derít fel, áttekinthető, könnyen érthető iránya is jutalomra méltán érdemessé teszi. Mindezek alapján ajánlom, méltóztassék a Rózsay-féle alaphól kitűzött jutalmat pályázóknak odaitélni.

Végül a Rózsay-alapítványt illetőleg megállapított szabályzat e) pontjára vonatkozólag, mely szerint „a jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonatban közzétetni“, tekintve, hogy a munka általánosabb érdekű s nem is túlterjedelmes, van szerencsém javasolni, méltóztassék annak egész terjedelemben az Értesítőben helyt adni. Budapest, 1902. márczius hó 25-én. Dr. Klug Nándor, r. t.

XV.

Jelentés az 1900-iki Rózsay-díjról.

A M. Tud. Akadémia 1900-ik évi nagygyűlésén a Rózsay-jutalomra hirdetvén pályázatot, az erre tervezeteikkel jelentkezők közül dr. Tangl Károly urat bízta meg a folyadékok dielektromos állandójának nagy hőmérsékleti közökben való meghatározásával. Dr. Tangl e megbízás folytán hat különböző folyadék dielektromos állandóját határozta meg 20° C.-tól mintegy 200° C. fokig terjedő hőmérsékleteknél, azok egyikénél az aethylaethernél elérve, sőt túlhaladva annak a kritikus hőmérsékletét. Vizsgálatainál ügyes berendezéssel és a közreműködő tényezők gondos kipuhatólásával le tudta győzni mindama nehézségeket, melyeket leginkább a magas hőmérsékletekkel járó nyomások okoznak s így sikerült neki a tudományt olyan új adatokkal gazdagítani, melyek nem csupán a megvizsgált anyagok pontosabb ismeretére vonatkozólag értékesek, hanem egyszersmind a dielektromos állandók és a folyadékokat jellemző egyéb sajátságok között fennálló elméleti vonatkozásokra is világot vetnek. Kutatásának eredményeit értekezés alakjában nyújtotta be.

Ennélfogva minthogy Tangl Károly úr megbízatásának értékes dolgozatával eleget tett, részére a jutalom kiadását hozom javaslatba. Budapest, 1902. április 21. *Br. Eötvös Lóránd*, rendes tag.

XVI.

Jelentés a Semsey-pályázatra beérkezett magyar történelmi műről.

Tíz év leforgása alatt immár másodízben telt le a Magy. Tud. Akadémia által hirdetett Semsey-pályázat, melynek 4. számú tétele a következő: „Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagyközönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzeti és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak: a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessek az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. Terjedelme 120—150 iv”.

Ezen tételre egy pályamű érkezett be „*Föl a szivekkel. Föl nemzetem*” jeligével. (A primás millenniumi beszédében).

A pályamunka alkotó része: 1. „*Bevezetés a Semsey-pályázatra benyújtott Magyarország története című pályamunkához*”, — nyomtatásban, nyolczadrétű 16 l. — 2. „*Magyarország története az európai*

vezéreszmék, intézmények és események világitásában“, Kézirat: tizenhat darab ivrétű füzet.

Az utólagosan benyújtott „Bevezetés“ szerint, szerzőt „a pályázat meddősége s a meddőség által a hírlapokban felvert vihar“ indította arra, „hogy pályamunkájára az Akadémia történeti osztálya s a Semsey-pályázat bizottsága figyelmét felhívja“ (1. l.).

Tudtunkra adja, hogy „ez a munka nem más, mint a mely az 1895-iki pályázatnál megbukott. Mohácsig az akkori birálat figyelembe vételével átdolgozva, Mohács után bővítve, új átdolgozásra szánva“. (Bev. 1. l.)

De van a Bevezetésben még meglepőbb dolog is: . . . „már az, — írja a szerző — hogy pályázótársam nem akadt, s különösen a nagylelkű pályadíjalapító s az Akadémia iránti tiszteletem arra indít, hogy adalékkal járuljak e meddőség kérdéséhez, előadva a szomorú tapasztalatokat, melyeket előbbi pályázatomból szereztem. S most, a midőn már nem veszem oly tragikusan a dolgot, azon czélzattal, hogy az Akadémia s a Semsey-bizottság figyelmét a meddőség egyik okára felhívjam, correctiváját megtalálni segítsen“. (Bev. 1. l.)

Szerzőnek „a nagylelkű pályadíjalapító s az Akadémia iránti tisztelete“ azonban megbotránkoztató módon nyilvánul, midőn a meddőség okára így hívja fel a figyelmet s annak correctiváját imigyen segíti megtalálni: „S a széljegyzetekből arra a meggyőződésre kellet jönnöm, hogy munkámat *egy valaki* bírálta el, s a II. osztály, a Semsey-bizottság még színét sem látta. Holott a Semsey-pályadíj szabályai azt tartalmazzák, stb.“ (Bev. 2. l.). . . . „Ha 1895-ben a más pályázókkal szemben is e történhetett: a pályázat meddőségének egyik oka kezünkön van, s a correctiva nem más, mint a szabályzatnak szó szerint való megtartása“ (Bev. 2. l.).

Tekintetes Akadémia! Szerzőnek ezen megokolatlan, teljesen alaptalan, s éppen ezért jogtalan és igazságtalan vádjával szemben a védekezés fölösleges, szükségtelen és a Magy. Tud. Akadémia méltóságán alul esik. Miért is szerzőnek a Semsey-pályázat régi bíráló bizottsága, a Magy. Tud. Akadémia II. osztálya és a Semsey-bizottság ellen kifejezett vádját, mint pusztá gyanusítást és rágalmat e helyről visszautasítjuk.

De nemcsak a kötelességmulasztás, hanem az önző haszonlesés vádjával is illeti Akadémiánkat, imigyen írván: „mi, akkori pályázók egy áramlatnak áldozatai voltunk, mely a Semsey-pályázatot le kívánta terelni a titkos pályázatok útjáról: megbizatas s compániában megiratás szolgálatába állt“. (Bev. 2. l.)

Ez a hang annál rútabb és megvetendőbb, mert nyílt dolog, hogy Akadémiánk a czélszerűbbnek ígérkező megbizatas helyett éppen a gyanusítás elkerülése szempontjából állt a nyílt pályázat mellé.

S még mindez nem elég. Szerző Akadémiánkat 1895-ben felsőbb hatalom pressiója alatt látja. „Történetírásunkra akkor rossz idők

jártak. Az Akadémia sanctióját nem adhatta". (Bev. 3. l.) Ezen szűk látókör, azt hiszszük, mindent megmagyaráz.

A Bevezetés többi részében előadása rendszerének alaprajzát mutatja be. Ezzel majd a mű tartalmában ismerkedünk meg.

A 16 füzet tartalma a következő:

I. Füzet: Első korszak. Az ó-kor átvonulása hazánk felett. 1—116. l.

II. Füzet: Második korszak. A magyarok honfoglalása és honalapítása Európában. 1—91. l.

III. Füzet: Harmadik korszak. Magyarország belépése a nyugot-európai államrendszerbe (997—1116). 1—151. l.

IV. Füzet: Negyedik korszak. A középkor támadása Magyarországra és az Árpádok ellen (1116—1270). Első fele. 1—94. l.

V. Füzet: Negyedik korszak. Második fele (1270—1301). 95—194. l.

VI. Füzet: Ötödik korszak. Az Anjouk kora (1301—1382). 1—109. l.

VII. Füzet: Az Anjouk és Anjou utódok folytatása (1382—1437). 1—90. l.

VIII. Füzet: Hatodik korszak. A Hunyadiak kora (1438—1490). 1—149. l.

IX. Füzet: Hetedik korszak. A Jagellók kora (1490—1526). 1—98. l.

X. Füzet: Nyolczadik korszak. Mohácsi I. Lipótig. Első fele (1526—1564). 1—119. l.

XI. Füzet: Nyolczadik korszak. Második fele (1564—1657). 120—266. l.

XII. Füzet: Kilenczedik korszak. Ausztriába kebeleztetésünk elleni küzdelmek I. Lipót alatt (1657—1711). 1—148. l.

XIII. Füzet: Tizedik korszak. A rendi Magyarország szervekedése a personal unio alapján (1711—1790). 1—121. l.

XIV. Füzet: Tizenegyedik korszak. A rendi Magyarország utolsó éve (1790—1835). 1—91. l.

XV. Füzet: Tizenkettedik korszak. A jelenkori Magyarország alakulása. Első fele (1835—1867). 1—156. l.

XVI. Füzet: A jelenkori Magyarország alakulása. Második fele (1867—1896). 1—191. l.

Az I. és a XVI. füzet tartalma a pályakérdés körén kívül esik; miért is a részletes bírálatnak nem tárgyai.

A történetírás alaptörvénye megköveteli, hogy az író válogassa meg kútforrásait, az anyagot helyes módszerrel dolgozza fel s művét megfelelő formában írja meg. Bíráló tisztünkhöz híven, ezen törvények postulatumait állítjuk föl a bírálat alatt levő pályamunkával szemben is.

A pályakérdés világosan és határozottan megjeleli, hogy „*az eddig kiderített források alapján*“ készült művet követel a pályázat.

A pályaműnek részletes áttanulmányozása meggyőz arról, hogy szerző nem az eredeti, hiteleseknek bizonyult s a tudomány által megbízhatóknak nyilvánított kútfőkből, vagyis nem a kiderített forrásokból, hanem második kézből, azaz feldolgozott művekből merített. Nincs a munkának egyetlen fejezete sem, mely önálló kutatás eredménye volna. Az egyes füzetek elején egyéb művek között, úgy elvétele, megemlít ugyan egy-két eredeti kútfőt: de semmi nyoma sincs, hogy ezeket fel is használta.

S itt valóban mély elszomorodás vesz erőt rajtunk. Ma, a modern történetírás korszakában, midőn első sorban a Magy. Tud. Akadémia oly körültekintéssel és böles előrelátással gondoskodott a hazai történelem kútfőinek közzétételéről; midőn a Magyar és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek olyan tekintélyes sorozata, a közép- s részben az újkori Oklevéltáraknak olyan tisztességes számú kötetei várokoznak a történetíró tudományos vizsgálódására; — ma látni azt, hogy a 20.000 koronás Semsey-pályázaton az eredeti kútfők tanulmányozása nélkül készült mű jelenik meg, megdöbbentő jelenség. Nem hittük, pedig sajnálatos igazság, hogy a magyar történetírás mezején még akad ember, a kit az utolsó harmincz év iránya és szelleme érintetlenül hagyott.

Ha már a szerző az eredeti kútfőket ennyire figyelmen kívül hagyta, kérdés, *minő feldolgozott műveket használt?*

Az egyes füzetek elején szokta közölni a megfelelő bibliographiát. Vannak ebben régi és új, hasznavehető és selejtes, eredeti forrástanulmányon nyugvó és harmadkézből köleszöngött művek. S ki hinné el, hogy a Semsey-pályázaton babéért küzdő munkának még *Tarnóczy Tivadar* „Magyarország ezeréves politikai és művelődési története dióhéjban“ című könyvecskéje is forrásul szolgált? (I. füz. 28. l.) Ez után már senkit sem lep meg, hogy a mű alapozásánál még a középiskolai tankönyvek is jó szolgálatot tettek.

Forrás szempontjából ennyire különböző értékű és természetű könyvekből írta össze szerző a művét, megtoldva és kiegészítve az ő egyéni fejtegetésével. Szóval, a pályamű nem eredeti tanulmányokon nyugvó munka, hanem „*compilatio*“.

Szerző azonban forrásai megnevezésében nem elég őszinte. Nem vitatjuk, hogy a felsorolt munkákat mennyire tanulmányozta, de azt már határozottan állítjuk, hogy szóról-szóra kiírta a szöveget olyan munkából is, a melynek szerzőjét és címét meg sem említette. Így járt el *Békefi Remének* „A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt“ című akadémiai értekezésével, midőn belőle a következő sorokat — ismételjük: a szerző és a mű nevének elhallgatásával — minden idézőjel nélkül, szóról-szóra kiollózta: (Rabszolgák nevei) „Szennes, Kalandos, Maradék, Vendég, Csömör, Péntek, Karácson,

Cseke, Csoma, Szombat, Csippa, Vadas, Szeges, Feled, Zala, Csuda, Csunya, Husvét, Tompa és Árva". (Rabszolgák nevei) Viola, Szerető (a forrásban Szerető van első helyen), Szegény Kata, Szombatka (itt három nevet kihagyott), Vásárd, Hitvánd, Szemes, Lencse, Mária, Drága, Mika és Cseperke" (V. f. 147. l.). Vesd össze: *Békefi Remig* idézett értekezésének 24. lapjával. Szerző tehát nemcsak compilál, hanem *plagizál* is.

Azt már tudjuk, hogy minő alapokon nyugszik a pályamű; lássuk tehát a szerző *módszerét*.

Szerző a pályatétel értelmét úgy fogja fel, hogy *„fenmaradásunk problémájának fejtegetése”-t* vallja feladatául, mivel ennél „történetírásunknak nem lehet hasznosabb célja“ (Bev. 15. l.). Hogy szerző ezen irányeszmé szemmeltartásával kísérli meg Magyarország történetének megírását a pályatételben megjelölt tényekkel, intézményekkel és vonatkozásokkal egyetemben: az, mint egy önálló rendszernek megvalósítására irányuló törekvés, magában véve nem helytelen. Mert a rendszer végtére is csak eszköz a cél elérésére. A rendszer kieszelői méltán jogot tarthatnak arra, hogy alkotásuk tűzpróba alá kerüljön, s így az életrevalóság kérdése eldüljön.

Bíráló tisztünk most már azon kérdés eldöntését rója ránk: vajjon szerző az általa választott irányban eljutott-e azon ponthoz, melyet a pályatétel feladatul megszab?

Szerző „történetünket a szerint osztja korszakokra, a mint“ — fenmaradásunk ellen — „a támadások keletkeznek“. „Minden korszak bevezetéseképen adja a fellépő támadás természete rajzát. S a korszak végén nyereség-veszteség mérleget csinál“. (Bev. 15. l.) Közben, „mivel az események tudását nem tételezi föl“, ezek leírásával foglalkozik; de — mondja — „a történeti magaslatra nem jutó eseményekkel nem tölti a lapokat“. (Bev. 15. l.)

Ez volna tehát szerző módszere. Az általános kijelentésnél nem állapodunk meg, hanem bíráló feladatunkhoz hiven vizsgáljuk, vajjon ezen szavakat a valóságban mi fedi. A pályamű áttanulmányozása arról győzött meg, hogy *szervezőnek a módszerre vonatkozó nyilatkozatai csak hangzatos szavak, melyeket a mű tartalma nem igazol*.

A mit bevezetésként az egyes korszakok elején, ezek végén pedig a — mint szerző mondja — „nyereség-veszteség mérlegként“ közöl, *üres elmélkedés*, — magasabb történeti felfogás, mélyre ható filozófiai gondolkodás nélkül. Nem történeti vizsgálódás ez, mely a philosophus éles szemével kutatja s fürkészi a nemzet életének fejlődési mozzanatait az európai államok alakulásával és az egyes korokat irányító eszmékkel kapcsolatban: hanem meglehetősen szabad phantasiájú léleknek megnyilatkozása nagyhangú szavakban. Ezen elmélkedésekben hiányzik a történeti alap, a szigorúan logicus eszmenetet, a természetes tárgyi kapcsolat, sőt nem egyszer az értelem is. Szinte látja az ember, hogy szerző ezen elmélkedései közben érzi

magát egészen jól. Hiszen csakis így érthető meg, hogy mily gyakran és minő hosszasan rászenteli magát az elmélkedésre, a mely közben a tér, idő, helyzet, a történeti egymásután, a logikai összefüggés és a természetes gondolatmenet figyelmen kívül hagyásával jobbra vagy balra kitör a versenypályáról; átgázol egyik korszakból a másikba; előrerohan, majd hátraíramodik; végtelen tereken átkalandoz; elbeszéli és hétrétre nyújtja, a mi a tollára jön; nem az egyes korszakok irányeszméinek vizsgálása és mérlegelése nála a feladat: hanem az elindulás Ádámától és Évától, a szerteszétbarangolás, a böbeszédűség, a gondolatok ismétlése, a nehézkes, sőt sokszor az értelmet elburkoló előadás, a mely nem egyszer az érthetlenségig, sőt az értelmetlenségig fokozódik. Lesújtó, de tárgyilagos állításunk igazolása végett hivatkozunk azon terjedelmes szemelvényekre, melyeket bírálatunkban közlünk.

Még felelet nélkül áll a kérdés, hogy *szervő magukat az eseményeket mily módon tárgyalja?*

A pályamű egyenesen megczáfolja szerzőnek azon állítását, melylyel a mű szerkezetére nézve akar bennünket tájékozni. „Ha érintek is — úgymond — fellépő, de nyomot nem hagyó eseményeket mint korrajzot, a történeti magaslatra nem jutó eseményekkel nem töltöm a lapokat“. (Bev. 15. l.) A valóság az, hogy a hol forrásait döntik az anyagot, ott ő is bőségesen közli még a kevésbbé fontos eseményeket is; mint pl. a XVI és XVII. század hadi tényeinél látjuk (XI. f.).

Ezzel szemben még azt is tapasztaljuk, hogy feldolgozott anyag is van elég, meg a tárgy is fontos, s szerző mégis nagyon rövidre fogja a dolgot. Így pl. a székely-kérdés tárgyalása igen gyarló (II. f. 24—27. l.), az újabb tudományos eredmények alapos ismertetését hiába keressük benne; Róbert Károly belső reformjaival négy oldalon végez; s ez is meglehetősen gyenge és közkeletű dolog, mélyebbre ható tekintet nélkül (VI. f. 66—70. l.). A mit a városok szervezetéről ír, szégyenletesen csekély (VI. f. 102. l.). Az újabb kutatások után ma már többet akarunk tudni Werbőczy István codificatori munkájáról, a Hármaskönyv értékéről és forrásairól, mint a mennyit szerző „Codificatiók és Werbőczy Tripartituma“ czim alatt nyújt (IX. f. 95—98. l.).

Szerző tárgyalásmódjának teljes megvilágítására bőséges anyag kínálkozik. E tekintetben talán legtanulságosabb a „*Mátyás király udvara s a Renaissance bevezetése*“ czimű szakasza. Itt a történetírő, még ha nem eredeti források alapján dolgozik is, irodalmunkban olyan készletet talál, melyből a nagy király művelődésügyi tevékenységét és alkotásait ezekhez méltó tanulmányban megrajzolhatja. S szerző mit művelt? Őt, mondó őt irott oldalon (VIII. f. 79—85 l.) írja ezt a nagyszerű tárgyat. De ezt is hogyan? Rendes szokása szerint általánosságban beszél a kérdéstről; míg azután rátér az egyes mozza-

natokra, a melyekben megint ismét (80—81. l.); hibát is követ el, midőn Mátyás királylyal „a tanító cziszterczita rendet újra szervezteti“ (83. l.); a *Korvina-könyvtárral meq nem is egész tizenkét sorban végez.* A pályaműben nyilvánuló hazafias szemléltől — eltekintve a tudomány követelményétől — méltán megvárhattuk volna, hogy a magyar nemzet életének egyik legfényesebb korszakát nagyobb gondnal és több s alaposabb tudással iparkodjék megrajzolni. Ezen mostoha eljárással nem tudjuk összeegyeztetni szerzőnek ezen nyilatkozatát: „Valóban ezeréves történetünkben alig vannak alakok, kik annyira megragadnák fantáziánkat, mint a Hunyadiak“ (VIII. f. 141. l.). S ezen ítéletünket nem enyhíti még az sem, hogy később (VIII. f. 136. l.) még egyszer megemlékezik 8 sorban a Korvinákról, de ismét elég keveset szólva róluk.

Egyébiránt beszéljen a szerző maga. Hadd lássuk, vajjon nem szigorú-e az ítélet: „Alapította korának egyik leggazdagabb könyvtárát, melynek ismeretes első Corvinája 1464-ből kél, Olaszországból, Firenzéből* másolókat hozatott, s egész csapatát foglalkoztatta a másolóknak és miniatoroknak. A könyvnyomtatás még bölcsőjében lévén, másoltatta a maig ritka becsű héber, görög, latin Corvinákat, akkori nagyságunk emlékeit. Könyvtárában képviselve volt minden tudomány, évenként 30—40,000 aranyat költ reá. A művészi kiállítás, a pazar kötés mai nap is hirdeti az izlést, mely Mátyás udvarát előntötte“ (VIII. f. 81—82. l.). „Kötetekre menő levelei, okmányai mellett ott vannak a Corvinák foszlányai Európa akkori egyik leggazdagabb könyvtárának, mely elpusztult, melyből azonban a tudományt kedvelő szultán sokat megmentett, s melynek egy részét korunk sympatiánk viszonzásaképp visszajuttatott a nemzeti múzeumba. Miáltal az Európában elszórt Corvináink száma 147-re szaporodott“ (VIII. f. 136—137. l.). Vajjon nem olyan általánosságok-e ezek, a melyeket ma minden középiskolai III. osztályú tanulónak tudnia kell?

„A renaissancekori találmányok és felfedezések“ czímen irt másfél oldal közismeretű s e helyütt teljesen felesleges. A fölfedezésekről szerző egyébként hallgat (VIII. f. 50—51. l.).

Más korszakba és a világtörténet keretébe való, a mit „A társadalmi élet újjászületése“ czímen (VIII. f. 52—53. l.) olvasunk. Hogy a nemzeti irodalomról és az Anjouk építkezéséről szóló részt (VIII. f. 54—55. l.) mily alapon tárgyalja „a társadalmi élet újjászületése“ czím alatt, azt bizonyára a szerzőn kívül mások nem értik.

Zsigmond korának eseményeit így világítja meg: „Ha az Anjouk nemzeti voltunkat meg nem törhették, jöjjön a corruptio, a pallos, de egy ázsiai nemzet nagyhatalmi állást tovább nem játszhat“ (VII. f. 43. l.).

A Jagelló-korbéli közoktatásügyről és tudományról mitsem tud mondani. Fogja tehát magát s megismétli röviden azt, a mit a pécsi, budai és pozsonyi egyetemről már *ismételten* elmondott (IX. f. 94. l.).

A mit a reformatio létrejövéséről és elterjedéséről — főleg Magyarországon — ír, nagyon pongyola, hézagos és tartalmatlan (X. f. 16—20. l.).

„A török hódoltság szervezése“ czimén két és fél oldalt nyújt; de még ebből is csak másfél esik a hódoltság rajzára (X. f. 69—70. l.).

Nincs az a középiskolák alsó osztályai használatára készült tankönyv, mely szerző munkáját a török hódoltsági viszonyok leírásának terjedelmében meg ne szégyenitené.

A jezsuita rendről szóltában megindul a görögök elszakadásával, majd rátér a jezsuita rend létrejövésére, de csakhamar ismét az inquisitiót tárgyalja. Majd megmodernizálja a történelmet, kisütvén azt, hogy a trienti zsinat, midőn „az egész nyugoti keresztény világra kiterjesztendőleg elrendelte a keresztelés és esketésre nézve az anyakönyvek vezetését, a házasságkötésnél a szószékről való kihirdetést s az esketésnél a tanúk jelenlétét“, „ez által benyomult az állami ténykedések terére“ (XI. f. 124. l.).

Pázmány Péter tevékenységéről, melyet hazai művelődésünk emelése érdekében kifejtett, oly mostohán ír (XI. f. 219—220, 237—238. l.), hogy a középiskola alsóbb osztályainak növendékei sem tanulnának új dolgot szerző munkájából; — ha csak ezt az absurdumot nem tekintjük újságnak: (Pázmány Péter) „alapítja 1635-ben a nagyszombati egyetemet, mi ugyancsak még egy jókora középiskola; de pesti egyetemünk alapítása ez időtől datálódik“ (XI. f. 238. l.).

Mekkora tudatlanság revelálódik ezen egy összetett mondatban!

Ausztria és hazánk megváltozott helyzetéről szóló s itt-ott hibás fejtegetése után, nyolcz oldalon át „az angol két forradalom s a parlamentarismus. Az 1648—60-iki forradalom, Cromwell uralma és a parlamentarismus fellépése“ czim alatt (XII. f. 9—16. l.) olyan dolgokat tárgyal, melyek Magyarország történetének keretébe ilyen alakban és terjedelemben nem valók, tehát fölöslegesek.

Zrínyi Miklósnak a költőt kegyetlen mostoha sorsban részesíti, midőn csak nyolcz sorban emlékezik meg róla s még ezekben is ily avatatlanul beszél: „Politikai programját a török hódítás ellenszeréül irt Afium, s a Ne bánts a magyart büszke czímmel megjelent irata hagyta fent“ (XII. f. 33. l.).

„A felvilágosult absolutismus s az absolut kormányforma hagyatéka, a centralisatio, bürocratia, sorkatonaság és állandó adó“ czim alatt (XIII. f. 4—9. l.) ismét kedvére bekalandozza a különböző korokat és intézményeket s — már hányadszor — szellőzteti a hűbérrendszert, hogy ismét az absolutismusról elmélkedhessék. Ezután meg (XIII. f. 10—14. l.) „az európai helyzet stb.“ czimnél szinte jogos hiedelemmel folytatja időt, helyet és viszonyokat figyelmen kívül hagyó excursióit. De hát nem is csoda, hiszen „a csodálatos XVIII. század reggelén állunk, senki sem sejti, mit hoz az alkonya. Melyben, mint egy romanticus színpadon titkos ajtók“ (XIII. f. 10. l.).

Tizenegy füzet hasábjain kipróbált türelmünk már kezd megnyugodni, midőn 1711-hez jutunk, — azon hífbn, hogy ezen évnél, mely „két századon át az első“, „melyet piros betűvel jegyezhetnének krónikáink“, szerző kalandozó szelleme is alábbhagy kétségbeesetten vakmerő ugrándozásával s már egyszer rálép a komoly történetírás útjára. Csalatkozunk; mert Spanyolországon át elvisz bennünket Amerikába, mely „hiába ontotta aranyait, a közgazdaság egyre hanyatlott“ (XIII. f. 17. 1.).

Mária Terézia művelődésügyi intézkedéseivel hihetetlen könyvelmőséggel bánik el. A „Ratio Educationis“-nak két sort szentel. A nagyszombati egyetemet 1780-ban hozatja Budára és úgy tudja, hogy a jogi facultást Mária Terézia állította fel (XIII. f. 71. 1.).

De mintha ezt nem is állította volna, pár lappal hátrább (76. 1.) ismét Budára hozatja a tudományegyetemet.

Nem hinné senki, pedig igaz, hogy Magyarország történetében szerző az „északamerikai szabadságharczról“ négy és fél oldalt ír (XIII. f. 80—84. 1.). Hogy ezen dolognak, pár sor reflexión kívül, mekkora jogosultsága van a megjelölt műben, azt a laicus is tudja.

De mit szólunk ahhoz, hogy „Lengyelország felosztása“-ról hat és fél oldalon át értekezik. Szerző bizonyára a lengyel-magyar sympathia tudatában indult meg ily messze terekre. Meglehet. De volt még más ösztökélője is, — „az a kis könyv, mit az Akadémia most adott ki, „A lengyel alkotmány története“ Hüppétől, egy tükör, mely előnkbe tárja a sziklákat, melyek között eveztünk, az örvényt, mely felé tartottunk“ (XIII. f. 85. 1.).

József császárral szemben szerző kissé különös álláspontot foglal el. „Félbeszakadt élete miatt egyéniségének jellemzése merész vállalkozás“ (XIII. f. 91. 1.).

Kalandozó természete, II. József császár politikájának ismeretése közben, szinte kedvteléssel rohan vissza II. Szilveszter pápáig, az Árpádokig és a német coloniák bejöveteléig, hogy — már talán huszonötödöször — elmondhassa, miért is hozták be azokat; majd megbevágat a főbb európai udvarokba (XIII. f. 94—98. 1.).

„A francia nagy forradalom“ kifejlődéséről — mintha csak világtörténelmet akarna írni — tíz oldalon át elmélkedik, talán csupa következetességből régi eljárása iránt. Pedig a dolognak a vége az, hogy „ha az amerikai és francia forradalomnak eszmei hatására gondolunk, úgy kell találnunk, hogy hazánk alig vette tudomásul“ (XIV. f. 10. 1.). Úgy ír a szerző, mintha a Martinovics-féle összeesküvésről és a XVIII. század végén létrejött politikai irodalomról tudása sem volna; pedig később emlékezik és állítja róluk, hogy „proclamálják a szabadságot, jogegyenlőséget (XIV. f. 15. 1.).

De sikerült szerzőnek valamit fel is fedeznie: . . . „különösen, hogy a francia forradalommal nem rokonszenveztünk, okát abban kell találnunk, hogy Budapest hiányzott, a megyék vezettek“ (XIV.

f. 10. 1.). Sajnos, hogy ezt az értékes fölfedezést szerző maga dönti romokba; hiszen „mint elnyomott nemzet (a magyar) a nemzedék nem tagadta meg rokonszenvét a francia forradalomtól kezdetben“ (XIV. f. 46. 1.).

„A bécsi congressus. A restauratio. A szent liga“ czím alatt (XIV. f. 62—69. 1.) bekalandozza ismét egész Európát; közben a pesti egyetemet a XVIII. század első harmadában megteszi „katholikusból állami“-nak (XIV. f. 66. 1.).

A mit Akadémiánk nagynevű alapítójáról, *Széchenyi István* grófról ír, még középiskolai tankönyvben sem üti meg a mértéket. Szinte lehetetlenség számba megy, pedig szomorú valóság, hogy a „Hitel“-ről csak tíz, a „Világ“-ról négy, a „Stadium“-ról meg mindössze *nyolcz* sort tud mondani (XIV. f. 78. 1.). A „*Kelet Népé*“-nek már csak két sor jut (XV. f. 26. 1.). A pályaműben gyakran felhangzó hazafias szellemnek ez a jelenség szerfölött halavány igazolása. De meg micsoda módszer az, mely világtörténelmi excursiókkal néha tíz oldalt is megtölt, a „legnagyobb magyar“ nemzet átalakító munkáiról meg csakhogymég megemlékezik.

„A liberalismus a politikában“ czím alatt meglehetősen laposan fejtegeti a liberalismus értelmét. Közben elmondja, hogy mi magyarok „a reformatióból kék foltokkal jöttünk ki“ (XV. f. 6. 1.). Majd meg „a liberalismus társadalmi és gazdasági eszméinek értékéről“ folytatott elmélkedésben már dicséri a középkort (XV. f. 9. 1.), a melyről pedig nem egyszer annyira lesujtólag nyilatkozott. A tudományos becset tekintve, ez a tizenegy lapnyi elmélkedés is híven sorakozik a többi mellé.

Mintha csak kárpótolni akarna, hogy a magyar társadalmi életről tizenhárom füzetben át oly szükszavulag értesített bennünket, a XIV. f. 87—91. lapjain hozzáfog a rendi társadalom utolsó napjainak megrajzolásához. Ezen gyarló képből szolgáljon mutatványul a következő részlet: „A szülők nem tegeztetik, papáztatják, mamáztatják magokat gyermekeikkel, tekintélyt tartanak, nevelésöknek élnek. A nemzetség összetartó, egymást támogatja. A polgár a honoratiortól még ruházatban is különbözik. Nincs kávéház, annyi agglégény; czukrászat, annyi gyógyszerár; nincs annyi sport, annyi válóper, nincs fényűzés, annyi végrehajtó (XIV. f. 89—90. 1.) „Kávéháza csak a szállodáknak van. Nincs Hotel garni, nincs börze. Nincs sikkasztás, kasszabetörés. Nincs idegesség s félezer orvos“ (XIV. f. 90. 1.).

Eljárása bámulatoson különös. Rendszerint nem beszéli el az eseményeket ezek természetes lefolyása szerint, hanem regélő hangon és modorban közli a mondani valóját, folytonos kitérésekkel, reflexiókkal és gyakori ismétlésekkel. A mint valamely dolog előkerül, ennek elmondja az egész históriáját; abban mi sem gátolja, hogy a XIV. századról szóltában Árpádkori dolgokat ne fejtessen. Így pl. az Anjouk alatt „a trónöröklés s a királyválasztási jog kérdését“ tárgyalja

s visszatér a vérszerződéshez, folytatja Szent Istvánon és a többi Árpádokon, — még pedig erőltetett s nem egyszer az érthetelenségig zavaros módon (VI. f. 24–26. l.)

Ilyen eljárás következtében gyakori a műben az *ismétlés*: A II. füzetben hányszor és hányszor beszél a hét törzsről. A nyelvrokonság kérdéséről az 58-ik lapon már másodizben szól. Ázsia természeti tulajdonságainak nagyságát a 69-ik lapon már ismétli. A mit a korona- és bulla-küldésről (III. f. 28. l.), a nemzet nem féltéséről az olasz és latin nyelvtől (III. f. 35. l.), a tíz község által építendő templomról (III. f. 53. l.), a pap ellátásáról (III. f. 53—54. l.), a vasárnap munkáról (III. f. 54. l.), a kútnál való áldozatról (III. f. 130—131. l.), a házasságról (III. f. 131. l.), a papi ruháról (III. f. 132. l.), a papnak tyúk-lopásáról (III. f. 141. l.), a vármegye szervezéséről (III. f. 143. l.), a papok nősüléséről (IV. f. 78. l. és V. f. 175. l.), a koronáról és a koronázási jelvényekről (V. f. 163. l.), a királyi udvarról (V. f. 164. l.), III. Béla eltemetéséről (V. f. 164. l.), a hiteles helyekről (V. f. 177. l.), a mellékartományok megszerzéséről s ezek címének fölveteléről (V. f. 188. és 189. l.), a Magyarország és Európa közötti ellentétről egy és ugyanazon korra vonatkozólag (VI. f. 40—43. l. és előbb), a városok keletkezéséről (VI. f. 99. l.) elmond, csupa ismétlés.

Valósággal már az unalomig, mondhatjuk, hogy a hatodik füzetig legalább hat-hétszer ismétli ezt a gondolatot: . . . „Kálmán király óta a pápaság és császárság politikája egyre szedi el a korona hatalmi eszközeit. Egy colonisatio foly, mely mind több területet von idegen elem kezébe. A pápaság hozza a szerzetes rendeket, a császárság felől jönnek a német coloniák“ (VI. f. 103—104. l.).

A *középkorból az újkorba*“ czimen ismét régi vesszőparipáján, a latin és germán elem torzsalkodásán indul meg s ennek a révén bekalandozza a világtörténelem egész mezejét, közben több olyan részlettel, melyeket a mű előbbi részében nem is egy ízben olvastunk (X. f. 9—12. l.). De tájékozásul legyen elég ennyi az ismétlésekből.

Rendkívül mostohán bánik el a szerző a *magyar nemzet művelődésével*. A honfoglaló magyarság, az egyházi szervezet, az oktatásügy és a tudomány, a magán és társadalmi élet, a ruházat és viselet, a nemzetgazdaság és vallásérkölcsi élet, az iparélet és a művészetek méltán számot tarthattak arra, hogy Magyarország történetében nekik is méltó hely jut. Szerző a magyar nemzet életének ezen fontos jelenségeivel szemben csekély mértékben róttá le írói kötelezettségét. A szertelen sok, teljesen értéktelen és chaos-szerű elmélkedés, a sok ismétlés és kitérés helyett mennyivel méltóbb feladat lett volna ezen kérdéseknek tartalmas megfejtése!

Szerző többször *ellenmond* önmagának:

Szent István korában „kevesen vagyunk, azért nemzeti állam

akarunk maradni“. (III. f. 18. l.). A következő lapon meg már Szent Istvánnak ezen mondását: „az egynyelvű s erkölcsű birodalom gyenge és törékeny“ így fejti meg: „A szent Istvánnak tulajdonított ez a mondás a mellett bizonyít, hogy a nemzeti eszme még Európaszerte szunnyad“ (III. f. 19. l.). Majd meg ráadásul: „Szent Istvánban erős nemzeti érzés lüktet“ (III. f. 20. l.).

„Szent István felbontja a törzsszervezetet, de a birtoklás és öröklés természetét nem érinti. Módosítja, de a vérszerződés alapján marad“ (III. f. 22. l.). Rá egy lapra, mintha nem is ugyanazon szerző műve volna a kezünkben, már ezt olvassuk: „Szent István a birtoklás rendjével az öröklés rendjét is intézi, s kapcsolatosan reátér a végrendelkezés mikéntjére. Mi már nem magyar gondolat“. (III. f. 23. l.).

Anonymust (VI. f. 109. l.) 1203-ban szerepelteti; jöllehet előbb már IV. Béla jegyzőjének nevezte.

Az Árpádok kihaltakor élt olygarchákról így szól: „Hogy segítünk a krónikásoknak, *önzők* voltak. Abban az időben a trónralépett király revideálta elődei adományozásait, félték, s mert pártállást foglaltak volt, okuk volt félni a revisiótól“ (VI. f. 33. l.).

Négy sorral lejjebb meg már így ír róluk: „Hogy bínlajstromukat tetézzük, faltörő politikusok voltak, *ideálokért lelkesültek*, s nem látták be, hogy nem birnak a suggestio azzal az isteni adományával, mely hogy fellépések varázsa talpra állítsa mellettek a nemzetet, s pártjukat belevitték egy áldatlan küzdelembe“ (VI. f. 33. l.).

„Nagy Lajos sem késik s már két év mulva, 1367-ben létrehozza a pécsi studium generalét, vagyis az első egyetemet Magyarországon“ (VI. f. 109. l.). Ezen sorok írásakor szerző elfeledte, hogy a veszprémi főiskolát előbb már egyetemre emeltette III. Béla király által (V. f. 184. l.).

. . . „alatta (Mária) kelt 1383-ban a budai academia első ismert okmánya“ (VII. f. 36. l.). A 65-ik oldalon meg már azt írja Zsigmond királyról, hogy „Budán főiskolát állított“ s hogy „Zsigmond 1410-ben engedélyt kért és nyert ennek a budai iskolának egyetemmé fejleszt-hesse, hittani, jogi, orvostudományi és bölcselmi facultással, mi uralkodása alatt be is volt állítva (VII. f. 65—66. l.).

Szerzőnek az ellentétek kiegyenlítése iránt sincs érzéke. A régi bírálat alapján egyes lapokat egészen, vagy félig kivagdosott; helyökbe újakat írt: de az egyes részek egyöntetív tételéről nem gondoskodott (XIII. f. 47. l.). A toldozás-foldozás következtében egy és ugyanazon dolog kétszer is megvan (VI. f. 16. és 21. l.); az is előfordul, hogy olyanról van szó a tartalomban, a mi a szövegnek nem egészen felel meg.

Sok *tárgyi hibával* is találkozunk a műben. Mutatványul szolgáljanak a következők: . . . „a görög császári trónon ülő *krónikások*, Bölcs Leo és Konstantin császárok“ (II. f. 9. l.). A vándorló magyarokkal beszélgettatja „Kaldeát, Assyriát, Medeát, Egyptomot“ (II.

f. 9. 1.). „A magyar Európát meglepi nyeregben, zárt sorokban“ (II. f. 30. 1.) Szerinte Bölcs Leo császár Taktikájának VIII., s nem a XVIII. fejezete szól a honfoglaló magyarokról (II. f. 33. 1.). A magyarok „Etelközben jelentékeny számú zsidót átvettek magukhoz“ (II. f. 34. 1.). „Anonymus . . . bátor férfiú“ csak azért, mert megírta a honfoglalás történetét (II. f. 36. 1.). „III. Béla összeíratta kora tudását a honfoglalásról“ (II. f. 37. 1.); más szóval Anonymus III. Béla rendeletére írta a munkáját. „A Képes krónika három felől hozza“ be a magyarokat (II. f. 39. 1.). Midőn a magyarok Atelközből kivándoroltak, „Árpád . . . hogy a Dnieper legalkalmasabb gázlóját használhassa, Kievnnek tart“ (II. f. 39. 1.). Helytelen állítás, hiszen ekkor már régen túl voltak a Dnieper folyón. A honfoglalás idején „a Száva és Dráva között Boleszláv szláv tartománya“ volt (II. f. 47. 1.) Helyesebben „Brazlout“ kellett volna írnia. A honfoglaló magyarok „sátrakban laknak, írja az *akkori* Freisingi Ottó“ (II. f. 51. 1.). Az ilyen kijelentés szerző történetírói készségét igazán szánandó alakban mutatja be. Szerzőnek azon felfogásában sem osztozik a tudomány, hogy a honfoglaló magyar a zsinórzatot és a sarkantyút magával hozta (II. f. 58. 1.); s hogy „a magyar nemzeti viseletet őseink Ázsiából hozták magukkal s az ősi alakjában ma is megvan“ . . . „Az atillát is Ázsiából hozták be eleink“ (II. f. 58. 1.). „A IX. századi Európa „vénségre szánva magát, készíti magát a túlvilágra“ (II. f. 64. 1.). Helyesen a X. század végéről tudjuk, hogy az ezredik évvel várták a világ végét. „E *korszak* — a honfoglalás és kalandozás koráról van szó — krónikásai, mint az Ebersbergi krónika, Freisingi Ottó krónikája, a Gersteini, Admonti, Salzburgi, Fuldai évkönyvek, vagyis az összes szárazföldi kolostorok krónikásai oly tragikus színbe festik a magyarok megjelenését a német földön . . . stb.“ (II. f. 71. 1.). „A földközösség mindent fedez, nincs kihágás, nincs viszály, nincs bűn, nincs panaszló, nincs bíró, miként a székelyek korunkig aligha ismerték a kárt“ (II. f. 69. 1.).

„Mint *Kálmán* király decretuma fentartotta, forrásoknál áldoztak“ (II. f. 70. 1.). Gézának *második* feleségéről még mindig beszél (II. f. 89. és 91. 1.) 843-ban triburi szerződésről beszél a verduni helyett (III. f. 7. 1.). Erős szó fér ahhoz is, a mit a dogma formulázásáról, a gyónásnak és gyermekkeresztelésnek mint egyházi intézménynek be nem hozataláról ír (III. f. 13. 1.). A törzsszervezet átalakulásának leírása hamis; az újabb kutatások eredményeit nem ismeri (III. f. 17 - 18. 1.). A Szent István korabeli néposztályok ismertetése hibás, nem különbözteti meg őket szabatosan s a különböző korokat összekeveri. (III. f. 20—21. 1.) Helytelenül ítéli meg a birtoklás rendszerét s a földközösséget sem helyesen fogja fel. (III. f. 23—24. 1.). Tévedés, hogy a magyar közjog az Isten kegyelméből való királyt nem ismeri (III. f. 30. 1.); hiszen királyaink maguk is így nevezik magukat a kiadott oklevelekben. A Szilveszter-bullában még mindig

úgy hisz, mintha *Karácsonyi János* még ki sem mutatta volna, hogy az „czudar koholmány“ (III. f. 28., 29., 30., 41. és 134. l.). S ez annál felülőbb, mert a bulla hiteles szövegének hiányáról is szól (III. f. 29. l.). Szent István koronáját — elég rosszul — „fedettnék“ tartja (III. f. 30 l.). Szent István korában *állandó* hadseregről beszél. (III. f. 33. l.). „A püspöki karból főpapi kar lett, mely tagjait többé már nem az alsó papságból, hanem a világi nagyok sorából ujjonczozta“ (III. f. 33. l.) „Szent István garanciákra gondolt s azért hajolt az olasz papság felé, mert ezektől nem féltette nemzetét“ (III. f. 34—35. l.). Midőn szerző azt állítja, hogy a papságnak Szent István korában papi ruhája nincs (III. f. 38. l.), arról győz meg, hogy a Szent Gellért legendát soha sem olvasta. Helytelen állítás, hogy „a pap — Szent István korában — községének egyházi és világi elüljárója“ (III. f. 38. l.). Szent István idejében országbíróról beszél (III. f. 41. l.). Nem való, hogy „a vezérkar várakat alapít“ (III. f. 42. l.). Szent István „Alapítja a Veszprémvölgyi női zárdát a királyi udvar himzési szükségletei céljából“ (III. f. 39. l.). „A püspökségek mellé iskolákat, Veszprémben főiskolát állít“ (III. f. 39. l.). Minő tévedések! A vármegye lakosságáról hamis képet fest és még mindig várispánságról beszél: „A várispánságok első sorban hadparancsnokságok. Népének zömét a felszabadított hadifoglyok esordái képezik. Várszolgák nevezet alatt mivelik az uradalom gazdaságát, a vár körül iparágakat üztek“ (III. f. 42. l.). Az „unius lingvae uniusque moris regnum imbecille et fragile“ elvet egészen rosszul magyarazza, midőn azt hiszi, hogy Szent István az egy nyelv alatt a latint értette (III. f. 53. l.). Szent István „leteszi a felsőház alapját“ (III. f. 53. l.). A Szent Istvánt követő „negyven év (1038—1077) egész történetünk legnagyobb mozzanata“ (III. f. 96. l.). Históriai szempontból nincs helyén, hogy szerző már a XI. században is mindig Vaticanról beszél. Kálmán királylyal olyan törvényt hozat, hogy a pap „sinóros dolmányt ne viseljen“ (III. f. 122. l.). Szinte hihetetlen, hogy Szent László és Kálmán idejéről ilyen dolgokat ír: „Nem is nézettünk teljes katolikusoknak, mit súlyosan fognak velünk éreztetni (III. f. 137. l.) és „Nincs adó, a föld és férfi nem viseli az állami terheket. A mezőgazdaság termel és legeltet“ (III. f. 139. l.) Tévedés, hogy a clermonti zsinat 1090-ben volt (IV. f. 9. l.). Absurdum számba megy az az állítás, hogy a szerzetes rendeknek „egy darab ország szakadt kezökbe, mely abban az időben magyar fenhatóságot nem ismer“ (IV. f. 13. l.). „A képmutatásnak vége. A lovagok színt vallottak, hódítókká lettek“ (IV. f. 11. l.). Históriai falsum az ilyen kifejezés: „A XII. század már bebocsátja a cistercita *tanítórendet*“ (IV. f. 24. l.). Az sem áll, hogy a betelepített szerzetesek „egyelőre csak olaszok és francziák“ (IV. 25. l.). A művészettörténet ma már nem vallja szerzőnek ezen állítását: „Az építésben a bizantin stílus alatta — III. Bélát érti — tör utat Magyarországra, s hogy akkor a monumentalis épületeknek mintát Bizanc

adott“ (IV. f. 41. l). „Váraink sikon emelkednek“ (IV. f. 91. l). „Ugrin érsek ápr. 17-én Pest előtt még egy csatát állt, az is elveszett“ (IV. f. 84. l). Valótlan állítás, mert Ugrin már Mohinál elesett. Nem helyes állítás, hogy III. Béla a várak servienseit egyenlőkké tette a servientes régi csapatjával, zsoldjukat földben kapják (V. f. 147. l.). „A honfoglalás az ország északi részén morvákat talál, kik tótsággá válnak“ (V. f. 144. l.). Ez a tétel ilyen formában helytelen. „A vármegye a népség parancsnoksága gyanánt indul, a nemzet közvetlen a király alatt marad. Kálmán király nevéhez fűződik a nemesi és királyi megye egybeolvasztásának gondolata, a törzsek szellemének a megyékbe való átplántálása, közigazgatási intézménynyé alakulásának beindítása“ (V. f. 153. l.). Ez a tévedés természetes következménye azon helytelen felfogásnak, melyet szerző a vármegyék létrejövéséről alkotott. A vármegyék és a várispánságok közötti különbség teoriája ugyanis ma már a múlté, s így vele együtt romba dőlnek a rája épített tanok is. Ezen sors éri tehát a szerzőnek a 154—156. lapokon (V. f) olvasható állításait is. „IV. László behozta a léányfűsítást, királyi engedéllyel a nő fiúvá fogadását“ (IV. f. 153. l.). Ez a jogi tény már előbb is érvényben volt nálunk. Az 1279-iki budai zsinatot teljesen rosszul ítéli meg, midőn olyan színben tünteti föl, mintha az egyetemes egyházi állásponttól el akart volna térni (V. f. 178. l.). De az már a *tudatlanság terén mozgó botrány*, hogy a Margitlegendát az Árpád-kor irodalmi termékei közé sorolja (V. f. 185. l.). S hogy tudatlanságát újabb adattal bizonyítsa, így ír: „*Keletkezett az Árpádkor utolsó napjaiban a Budai krónika*“ (V. f. 185. l.). Szerző szerint „a banderialis rendszer eddig is — az Anjouk előtt — megvolt“ (VI. f. 97. l.). Beszél 1221-iki nemzeti krónikáról; a mi pedig nem létezik (VI. f. 109. l.). Szinte hihetetlen, de igaz, hogy a pályaműben még ilyen dolgot is olvasunk: „Az Avignonba menekülés még jókor jött arra, hogy megelőzzön egy második tatárdúlást“ (VI. f. 52. l.). Téves állítás, hogy az Anjouk alatt a „viselet fent és alant egyformán nemzeti marad“ (VI. f. 98. l.). A renaissance irány fölléptével „kezdődik a gymnasiumok, *collegiumok*, liceumok, *egyetemek* alapítása“ (VIII. f. 49. l.). Ezt az absurdumot szerző immár másodszer állítja. S miként az építészetnél, úgy itt is azt a baklövést követi el, hogy a renaissance föllépését — az egyetemek létrejöttével — már a XI. században látja. S egyáltalán, a mint e helyütt (VIII. f. 49. l.) az iskolaügyről szól, csupa felszínes, zavaros s részben érthetetlen dolog. Tévedés, hogy nemzetünk a mohácsi vészkor *nyelvben* egységes volt (IX. f. 76. l.); hogy „Pázmány a katolikus isteni tiszteletet is kivetkőztette régi nemzeti jellegéből. A nagyszombati 1630-iki zsinat behozta a római lithurgia gyakorlatát“ (XI. f. 245—246. l.). Szerző ezen dolgot is rosszul ítéli meg. Azt hiszi, hogy a középkorban nálunk az isteni tisztelet — bizonyára a mise — magyar nyelvű volt. De ha talán másként értené a főtebbieket, még akkor is megfej-

tetlen marad az, hogy — szerinte — a nemzeti irányzat ellen így vétő Pázmány előtte „nem nemzetközi, hanem magyar jezsuita“ (XI. f. 237. l.). A török szultán — szerinte — a XVII. század második felében „Babilon“ „haderejét is mozgásba hozta“ (XII. f. 24. l.). A jezsuita rend eltörlését 1772-re teszi (XIII. f. 93. l.). Téves állítás, hogy „Kaunitz a XIV. Lajos, Thugut utódja, a XV. Lajos zsoldjában állott“ (XIV. f. 33. l.). Ezt is hibásan állítja: „Ily kezekben van Ausztria sorsa, midőn 1793 ápr. 20-áról a hadizenet eldördül“ (XIV. f. 33. l.). Nem áll az, hogy az 1848/49-iki szabadságharcban a honvéd „lovasság többnyire átállott, az országba életveszéllyel beszökött huszár“ (XV. f. 81. l.). „ . . . a forradalmi sereg nem menekült vezetői, Kiss Ernő, Desewfi Aristid, Schweidel József, Lázár Vilmos, Nagy Sándor József, gr. Leiningen Károly, Török Ignác, Pöltenberg Ernő, Lahner György, gr. Vései Károly, Damjanics János tábornokok kötél általi halált szenvedtek“ (XV. f. 85. l.). Ez hiányos és hibás közlés. Hiányos, mert Aulich Lajos és Knezics Károly nevét nem olvassuk a kivégzettek között. Hibás meg azért, mert Kiss Ernőt, Schweidel Józsefet, Desewfi Aristidot és Lázár Vilmost nem úgy akasztották föl, hanem agyonlőtték.

Geographiai tájékozottságát szánandó alakban mutatják be ezen állításai: . . . „legelső őshazánk ott volt valahol Ázsia keleti felében, az Ural és a Volga . . . között“ (II. f. 4—5. l.). „S meghatározták, hogy második őshazájukat, az orosz birodalom China felől eső részében, a Volgán túl, az Ural-hegység és a Káspi-tenger között, a Kaukasz-hegy keleti aljában a Kuma-folyó partján elterülő nagy síkságon, a Derbenti kormányterületben kell keresnünk“ (II. f. 6. 7. l.). „Itt (Lebediában) a kozár birodalom keleti szélén telepednek le“ (II. f. 13. l.).

Történeti felfogásának megítélésére elég tájékozó az őshaza elhagyásának megokolása: „A bessenyők mozdítják ki, mondja a hagyományos történet. De hajtja a kényszerítés, hajtja a vándorlási ösztön akkori járványa, hajtja a sejtelem félelme, hogy ős hazájában úgy is beolvadna, vagy vonná az európai civilizatio melege, a jobb haza keresés, a fenmaradhatás reménye: most a népvándorlás lezajlása után Európa felé indulni, merész egy gondolat. S mégis nyugotnak indulnak“ (II. f. 8. l.). „Nagy oknak kellett közbelépni, vagy mi valószínűbb, nagy érdeknek kellett a lelkeken erőt venni, hogy egy életerős nép megváljon bölcsőjétől, hazájától, melyhez századok emléke köti; otthagya a véneket, a gyermekeket, kiket soha többé nem lát, kikről sohasem hall: a nemzet virága, férfja magához vegye családját, bátor, de vérző szívvel világnak indul, hogy új, jobb hazát keressen“ (II. f. 8. l.). „ . . . Őshazájukból felkelnek, magukkal viszik családjukat, jobb hazát indulnak keresni. Egész karaván, egész nagy tábor. Paripára kapott férfiak nyilakkal, kardokkal, dárdákkal, fegyverkezve . . . Köztüik árnyas szekereken a drága család, gyermek

és asszony . . .“ (II. f. 12. l.). Kissé különös, hogy négy lappal előbb a véneket és gyermekeket otthagyják; pár lappal hátrább meg már a gyermekeket is viszik magukkal.

A külföldi kalandokat meg ígígyen magyarázza: „Ha már nagy tömegeket, s a magyarokat is ily hosszasan nyeregben tartani akkor sem lehetett, s politikai czélokot gondolunk, nem lehetett más, mint keresik Európát, tüntetnek, lovas felvonulásokat rendeznek, keresik a hatalmat, hogy bejelsék, hogy nem akarnak hódítani mint a hun, de nem is akarnak ideig-óráig eltűrt ázsiai nép lenni, mint az avar; be akarják jelenteni magokat Európának, keresik a hatalmat, melylyel a honfoglalás harczi után, mint szokás, békét kössenek“ (II. f. 74. lap).

Géza fejedelem kora rá ilyen hatással van: „Árpád unokáiban nem lüktet az Árpádvér oly magasra, mint a dicső elődökben, szokták megjegyezni. Nem vittek véghez világrendítő tetteket: de nem is volt alkalom, nem kedvezett az idő. Itt vagyunk, szervezkedünk, végigportyázzuk Európát, nincs, kik észvevegység, nincs a ki megtorolja, három év alatt fegyver át nem lépi határunkat. Ne bántsuk hírnevüket. Különbön is az a kis nemzedék nem az a magyar volt, a melyet fejedelme vezetett“ (II. f. 84. l.).

Szent István korának szelleméről ilyen felfogása van: „Mikor a bérgyilkos megpillantotta — Szent István — dicső alakját, az akkori civilisatio eszközét kiejtette kezéből“ (III. f. 50. l.).

Mesteri leírásainak remekét nyújtja, midőn a honfoglaló magyar testi és lelki tulajdonságait rajzolja: „Csontos, vállas, kifejlett, egy ép szív, melyből kedélyessége, harciassága fejlődik. Mint külsejéről tartjuk, se nem szőke, se nem barna, ez az igaz magyar fajta. Hozzák a magyar nők ősanýait, a nőket, kiket napjainkban egy amerikai a világ legszebb amorjának nevezett, kiknek madonna arczuk aranypiros, természetök görög szobor, erő és egészség megtestessülése, vállalkata tökéletes, melle classikus s minden rendes mérték; tartása egyenes“ (II. f. 11. l.).

Történetírói kritikájának megismerésére szolgáljon a következő:

„A honfoglalás történetének ez a forrás hiánya menti ki természetének azt az iskoláját, kik előtt, hogy a judicatura kifejezésével éljünk, quod non est in actis. non est in mundo, a kiknek, mi az actákban, okmányokban van, még ha ellenségeinktől jö is, aranyigazság, kivéve Anonymust: a honfoglalás történetén mintegy átsiklanak. Anonymust, mert csak 1746-ban jelent meg nyomtatásban, mert anachronismuskok fordulnak elő benne, forrásképp használni nem mérték. Még aztán a millennium alkalmából a nemzettudat Anonymust nem rehabilitálta. S akadt a másik bátor férfiú, ki az Akadémia aegise alatt még Anonymus vérszerződését is elfogadta. Mintha Róma vagy a birodalmak keletkezését s vegyük magát a jézusi vallás keletkezését, egykorúak, okmányok, krónikák alapján írták volna meg“ (II. f. 36–37. l.).

Nem hallgatja el szerző azon *felfogását* sem, melyet a *történelmi kritikáról ápol*. Megnyilatkozásában azonban nincs köszönet. Hiszen vizözön előtti hang üti meg benne a fülünket: . . . „nem kívánunk kitérni arra, mennyire jogosult, mennyire politikus a történelmi kritika az a kedvtelése, mely az újabb időben egész hajszát űz a hamisítványok ellen“ (III. f. 55. l.). Ez az álláspont meg is látszik kútfői ismeretein. Hiszen megesk szerzővel, hogy az okleveleket legendaként beszélteti. Így tesz Boleszló váci püspök esetével Imre király idejében (IV. f. 46. l.).

Mivel szerző „fenmaradásunk problémáját fejtegeti“, a *történet-philosophia* mezején ily bámulatos mélyen szántogat: „Történetünk egész folyama küzelem a létért. Védekezés az európai eszmék és események képében nemzeti létünk ellen intézett csapások ellen. A szállóige kívánalma szerint segítünk magunkon s az isten is segít (XII. f. 104. l.). . . . „Felkelünk, harcrolunk, vezetjük a csatákat, de nem politikáját, szedjük epikus jelenete babérait, de valamely felső hatalom nem enged babérainkon pihenni. Hogy még prózaiabban fejezzük ki magunkat, egy sakkfigura vagyunk, azonban hogy önéretünket ne látszassanak bántani, nem a pion, a paraszt, hanem a lovag vagyunk, de nem Rákóczi ház, hanem egy láthatatlan kéz. Megalázó helyzetnek látszik, pedig ebben áll dicsőségünk, ebben áll a Rákóczi missiójának fontossága. Szerephez jutottunk a világtörténet színpadán. Európa reánk mint nemzetre számít. szerepet oszt, jól játszdjuk. Európa kitapsol, látni akarja a magyart, a huszárban megtestesült magyart, s Európa minden nemzete, francia, orosz, huszárzredeket állít. Képletokban szólva, a Rákóczi forradalom epepejájának ez a szövege“ (XII. f. 104—105. l.).

Nyelvezetén nem érzik a magyaros könnyedség. A gondolatok laza kapcsolatát a nyelvezet szétfolyó jellemvonása kíséri. Szinte kiri, hogy a szerző magas hangon akar szólni. Ehhez keresi azután a kifejezéseket; de nem találja meg. Ennek eredménye azután a nehézkesség, a homály, a nagyhangúság, a nehezen érthetőség, sőt nem egyszer az érthetlenség. Egyébként a pályamű nyelvezetének leghívebb tükréül azon szemelvények szolgálnak, melyeket bírálattunkban bemutatunk.

Tekintetes Akadémia! Jelentésünk előterjesztett részének megfigyelése után — úgy véljük — mindenki előtt tisztán áll a Semsey-pályázatra beérkezett mű értéke. De mivel a magyar tudománynak kiváló érdekéről van szó; mivel a részben kijavított s másodízben beterjesztett pályamű mind Akadémiánk, mind a magyar tudomány, mind a régi bíráló bizottság. mind a szerző szempontjából, ránk, a jelenlegi bíráló bizottságra különösen szigorú felelősséget ró; s mivel a minden irányú megnyugtató czélzata is szemünk előtt lebeg: a pályaműnek összefüggő részeiből szemelvényeket állítottunk egybe, a melyekből mindenki meggyőződhetik a munka értékéről.

Ime, itt következnek a szemelvények:

„A középkor e szakában — a honfoglalás idejéről van szó — a kereszténység a földi életet siralomvölgyének hirdeti. Az én országom nem e világból való: ebből a jézusi mondásból fejlik ki a tan, mely támadja az emberi társadalom célzait. Sz. Domokos (!) megalapítja a monaszticizmust, mely kárhozatosnak ítél minden testi gyönyört le a házasságig. Aranyszájú szt. János, Krüosztomus, az asszonyt mint az elkárhozás kútfejét anetemia (?) alá veti. „Az asszony tisztátalan lény, a sátán teremtménye“. Az asszony senki, a férfi minden. Annak is ideálja a remete, az erdők barlangjában, a test sanyargatásának gyönyörével, s ez a szellem leszáll a völgyekbe az emberek közé. A férfi elveszti munkakedvét, önérzetét, férfiúi bátorságát, mert irva van: a ki fegyvert fog, fegyvertől kell elvesznie. A középkor e szakában a nép bigott, babonás. A nazarenusi fegyveriszony a legnagyobb veszedelemmel szemben sem ismeri a példabeszédet, segíts magadon, az Isten is segít: Imádkozik s csodákat vár, sanyargatja magát s égbe vágyik“ (II. f. 65. l).

„Az európai középkor ebben a szakában a magyarok megjelelése egész világesemény. Európa átadta volt magát a pietismus nyugalmas érzésének. A nép örvend, hogy mások gondolkodnak érette. A nagyok torzsalkodnak lángésszel“ (II. f. 66. l).

„Aztán ha a krónikásoknak egyelőre épp oly rettenetesek — a külföldön kalandozó magyarok — s a nép egyelőre erdőkbe is menekül, nem menekülnek az asszonyok. Egy korban, melyben a férfi oly gyáva, hogy nem mer fegyvert fogni s türi, hogy a leány szüzességi fogadalommal vénüljön, a férfi elveszti a nőt, ki fogadalmat tesz, hogy a házasság adóját nem adja; a paripákon megjelenő huszárkép fellépő magyarság inkább bámulat, mint rettegés tárgya“ (II. f. 73. l).

„Az akkori — Szent István koráról van szó — európai idők egy hatalomnak királyát, mely szerint a haza földének, népének, nemzetének teljhatalmu ura, letette“ (III. f. 10. l).

„A mint ma elgondolhatjuk, Szent István Gizella királynéval s fényes kíséretével megjelenik, a nemzet királyának kiáltja. Felölti a királyi palástot, mit neje, Gizella által alapított női zárda hímzett, mely még félig sem kész, az ország nagyjai kezébe adták a kormányzóit, törvényhozási és fővezéri hatalom jelképét, a királyi pálcát, átnyújtották a királyi aranyalmát, kálváriahegyi földdel megtöltve, hogy emlékeztesse földi voltára, s a kereszt rajta emlékeztesse apostoli küldetésére, oldalára kardot öveztek, melylyel a világ négy tájára suhintott, jelképezve a fogadalmat, hogy a hazát bármerről jövő ellenség ellen védeni fogja. Oltár elé lépett. Domokos esztergomi érsek az oltárról átadta vagy fejére tette a koronát, kezébe adta az országkeresztet s következett az ünnepély legmagasabb pontja, a király

eskütétele és koronázása. Nejét Gizellát, miként a frank királynékat, szintén megkoronázták.

A koronázási jelvényeinkből, s koronázási szertartásainkból mennyi vétetett igénybe az 1000 vagy mint kezdik állítani 1001 augusztusa 15-én, szent István megkoronáztatásánál, történelmileg örök kérdés marad De azért a koronázás ünnepélye, első királyunk alkotásai egyik legnagyobbika marad, mely nélkül a magyar királyt képzelni nem tudja. A korona szentsége, a koronázás, a koronázási eskü ez időtől nemzeti tradícióink legmagasztosabbikává, a korona az alkotmányos királyságnak, az abból kifolyó királyi hatalomnak, a nemzet alkotmányos szabadságának, a magyar birodalom összetartozandóságának jelképévé lett. Egy ősi hagyomány, mely eszmévé magasult, melynél eszme nagyobb hatást nem tett és tesz a magyarra. Hogy a király a nemzet kezébe esküt tesz le, a mint a souverain hatalom részese, önmagát szintén megkoronáztatva látja. A király, mint egy apostol, palástban jelenik meg, fején a korona, mivel a nemzet fölél magaslik, kezében a hadúr jelvénye a kard, az uralkodás és büntetés jelképe, a királyi pálcza, a jutalmazási és kegyelmezési jog jelvénye az aranyalma; szóval a kegyúr, a kormányzó, a hadúr királyban személyesítve áll a nemzet felett“ (III. f. 31–32. 1.).

„Nálunk nincs a térítésnek áldozata, nincs története. De hogy István király térítői munkájára fényt vessenek, csinálni kellett. Mert ha volt forrongás, az a széleken volt, hol a keleti vallás még a tizedszedést sem ismeri, mélyebb gyökeret vert s hátuk megett ott áll Byzanz befolyása Róma ellen. Honnan a két törzs felkelését minden egyébként lehet tekinteni, csak nem az ósvallás érdekében való fegyverfogásnak“ (III. f. 43. 1.).

„A nagy király — Szent István — belügyi berendezkedése természetesen nem ment varázsütésre, évek hosszú során folyt. Hogy azzal a szálló igével fejezzük ki: lassan pater a keresztrel, hogy érkezzék a nép is. Századok bizonyítják, hogy mennyire sikerült. Sikerült, mert csak nemzete politikai értelmességével kellett számolnia. Más tekintetek alá esik nemzetközi berendezkedésünk, hol európai hatalmi köréből metszi ki királysága hatalmát, kik aztán azért alkotáását századokon át támadják“ (III. f. 45. 1.).

„Szerencsénkre a két hatalom — a pápaság és a császárság — között nemcsak a hegemonia feletti kérdés maradt függőben, de egyszersmind az is, Magyarországot melyik vonja hatalmi körébe. Mi prózában kifejezve annyit tett, melyik szállja meg Magyarországot, melyik szaggasson ki területeket s húzza jövedelmét.

A pápaság már birtokban van, a püspökségek, apátságok kezére uradalmakat juttatott a hazából, hiveit nagy állásokhoz, javadalmakhoz juttatta. Az olaszok már élvezik befolyásukat. A császárság, a németek is ki akarják venni részöket. Magyarország oly nagy, hogy jutna is, maradna is. De a pápaság már ismeri a germánok falánk-

ságát. S azért sietett Velenczét barátságos viszonyba hozni az Árpád dynastiával, Magyarországot velencei s más olasz papokkal megrakni, s Szent Istvánnal Péterben olasz trónjelöltet állítani. A császárság szintén érkezik, beindítja egyes lovagjait, kik fegyveröket felajánlják s birtokokhoz juttatják magokat, igyekeznek az udvart körülhálózni, kezdi politikáját, házassági ajánlatokkal kötelékibe vonni az Árpádokat, Viszályt szítani a családban a nemzetnek s fegyveresen mint békéltető megjelenni. S kezdik reánk olvasni: pártos a magyar, pártos az Árpádház s kedvtelést láttak abban, hogy felsorolják, mikép már Szent István korában kezdődik a családi viszály, hogy Péter és Aba, I. Endre és I. Béla már kardra veszi, Salamon és I. Gejza folytatják, majd Kálmán és Álmos, II. Béla és Borics, III. és IV. István és II. László, III. Béla Géza öcscsével, Imre király II. Endrével, IV. Béla fiával Istvánnal, IV. László atyjával folytat viszályt fegyveresen. Pártossá lett a magyar, temperamentumában van, kürtölik a világnak. Holott Álmos és Árpád alatt, a vezérkorban hírét sem halljuk a viszálynak. Külbehátásoknak kellett előidézni. A királyság reánk nézve nem a béke" (III. f. 76—77. l.).

„Negyven évi harcunk — az 1038—1077 közötti időről van szó — alatt egy irány vetette el álarczát, mely fenyegeti a kereszténységet. A frank felléptette az imperialismust. Azt az intézményt, mely nem tűrte a jézusi eszméket, beszötte a világtörténetbe Pontius Pilátus nevét. A frankok lobogóján még a kereszténység jegyében halad, az Ottók által beindított imperialismus a Henriek alatt germán imperialismussá változott. A pápaság az utógörög lélek idealismusa fenséges voltában vette kezébe a keresztény vallás lobogóját, az idealismusra fogékonyabb látva lobogója alá gyűlt, a lobogó germán kézbe került s a pápaság a kereszténység ideális czéljait a germán imperialismus által fenyegetve látja" (III. f. 98—99. l.).

„Most a pápaság az új világrendezésbe, az európai nemzetközi monarchiába nem talál. II. Silvester bullájának az a pontja, hogy a magyar püspökségeket a magyar király s nem a pápa töltsé be, hogy papságunk ne legyen nemzetközi, hanem magyar nemzeti klerus. Ne szakadjon ki a nemzetből, hanem legyen a nemzetével egy test, egy lélek" (III. f. 107—108. l.).

Az 1116—1301 közötti időről írja: „A keleti császárság a mozgalmat maga a keleti vallás ellen intézettnek látja, az Árpádokkal kezd szorítkozni. Bizancz után a mi megtámadásunk következik. S a mongol tatárjárás után az Árpádok kipusztulása. Rövid summája egy hosszú, négyszázados, küzdelmes szenvedésnek" (IV. f. 5. l.).

„Hogy közelebb jelezzük e képmutató korszakot, mely hangzatos, idealisnak bemutatott jelszavak útján kívánja, ki fegyverrel nem sikerült, hazánkat az európai kosmopolitismusnak meghódítani megindítják a kereszties hadjáratokat, szent Lászlót nézik ki fővezérül, Magyarországot gyűlhelyül: nem vagyunk hajlandók résztvenni. Ke-

letkeznek s ellepik a szerzetes rendek Európát. Nem szivesen fogadjuk. Német telepeseket inditanak hazánkba : idegeneknek czimezzük. Keletkeznek a lovagrendek ; egyiket befogadjuk, tíz év mulva fegyverrel kiverjük. A támadások ellen a keleti császárság szövetségét elfogadjuk. Nem vagyunk jó keresztények, jó európaiak“ (IV. f. 6. 1.).

„A honfoglalás és államalapítás két százada után a láthatáron fekete pont kezd mutatkozni, vihart jelez. Mit fegyverrel nem birtak, vissza akarják szerezni a haza területét, egyes területeként, ha máskép nem lehet. A gazdagon dotált püspökségek uradalmait nemzetközi vagyonnak, a szerzetesrendek kolostorai területét éppen kiszakítottak tekintik. Az idegenből jövő lovagok már jókora föld birtokába jutottak, atömeges települők megyéket szállnak meg, idegen missionariusoknak tekintik magokat“ (IV. f. 6. 1.).

„A magyarok kínai falát tehát át kell törni s mert nem sikerült szép csendesen coloniakkal, kolostorokkal megrakni s hogy elbánjanak Magyarországgal, reá bocsátani a keresztes vitézeket s a középkori Caesarismus gladiatorait, normann lovagokat“ (IV. f. 8. 1.).

„A görög vallás a magyar faj eredete miatt látja magát a megtámadtatás lehetőségének kitéve. A görög látja magát exponáltabb helyzetben, inkább a görögök keresik a szövetkezést. Nem lepik át határainkat, a magyar sereg átlépi. Nem ismerjük a trakták természetét, de úgy látszik, foglalásaink a Balkánon inkább katonailag megszállásnak indultak kezdetben“ (IV. f. 18. 1.).

„Kezd porlani lábunk alól a föld. Azért a XII. század királyai s a honfoglalók akkori utódai még folytatják a nagy napokat, folytatják a birodalomalapítást. Azért hogy fele miként Árpád fia Zsolt, mint gyermek lép a trónra, ott áll kora nemzedéke, venné kezébe azt, még birná a nemzet, de hogy fele alig lép fel s letünik, jelzi a vihart, mely különösen a koronát támadja“ (IV. f. 25. 1.).

„A konstantinápolyi latin császárság a görög szigetet Velen-czével felosztotta. Magyarországot hozták politikájuk áramlatába. Reánk olvassák egyedül, mi nem akarunk feudatariusok lenni, egyedül mi nem vagyunk hajlandók lemondani az investitura jogáról, egyedül, egyedül mi nem akarunk a keresztes hadjáratokban résztvenni; és nem elég, hogy az Árpádok az eretnek görög császári házzal összeházasodtak, megszálltuk a Balkán tartományokat, a melyek most, ha nem szálljuk meg, szintén felosztásra kerülhettek volna, ki kell pusztítani, mert nem vagyunk elég jó európaiak. Nem hajlunk meg a középkor ábrándos politikája előtt. Fegyverrel megpuhítani nem sikerült. Megszállni lassanként az országot; jönnek lovagok, birtokokat szakasztanak ki; jönnek települők, városokat alapítanak idegen nyelv és idegen intézményekkel, jönnek a szerzetesek, jönnek a lovagrendek mint annyi kiszakított teleezp. Mindeket mozgásba hozni ellenünk: pártokra szakgatni a nemzetet, a nemességet a király ellen, az Árpád-házban fiut, apát egymás ellen“ (IV. f. 50—51. 1.).

„Végül is a normannok felforgató politikája Európát megdöbentette. A pápaság és császárság fölébe egy új hatalom kezd emelkedni. Inkább jöjjenek vissza a gyengébb görög császárok, inkább vették vége a keresztes hadjáratoknak, de míg e nézet érvényre emelkednék, a mongolok már megérkeztek, pusztító vihara hazánkon átvonult“ (IV. f. 51—52. l.).

„ . . . kik az utolsó Árpádok nevét először viselték, egy szabad nemzetet, egy nemzeti klerust, független királyságot hagytak reánk, abban a korban, mely a szabad egyén, szabad föld, szabad nemzet fogalmának termékenyítő erejét még fel sem ismerte, szabadságszereztünk nem talált e sötét idők keretébe. Az *Árpádkirályok háromszázados küzdelme nem egyéb, mint viaskodás a középkor szelleme ellen.*

Most, a midőn az utolsó Árpádok a bástyákon megjelentek, s a hagyományos térítés még mind nem szünt meg őket felelősségre vonni, reá kell mutatnunk, hogy ezen bástyákon rés mellett rés, s a bástyák megett a honfoglalók utódait megtizedelte a tatárjárás; s megették a haza meg van rakva úgynevezett behívott idegen érzelmű telepekkel.

Alkalmazkodó képességünk simulni kívánt Nyugat-Európához, intézményeit, mennyire nemzeti egyéniségünket letöréssel nem fenyegette, felerészbe elfogadták. De igen szűz, különösen igen gazdag föld egy jövevény nemzetnek, s hogy egy szálló igével fejezzük ki, sok az ember, kevés a foka nyugoton. S még tovább is megélnénk, melyhez csatlakoztunk a latin politikai kör táborában, mely tartalékához számít, támogatásával állnók még a germán politikai korostromát, mely elnyeléssel fenyeget, néznők csendes s ha felhínik, fegyveres neutralitásban a latin és germán elem fegyveres küzdelmét a világuralom hegemoniája felett: az idők veszedelmesen nagyot változtak. Visszaestek azon időkre, mely, hogy e krónikák kifejezését mi is igénybe vegyük, a magyarokat „betette“ (V. f. 95—96. l.).

„A fiatal király elveszti a krónikások, a nyugoti krónikások kegyét. Nem vált be uralkodónak. Nem tetszik nekik magyar temperamentuma, gyönyörködik a tüzes paripákban, vadászaton, a gyors agarokban, a szép asszonyokban, gyöngeségei számát avval is szaporítja, hogy kun módra szakált növeszt, s mi a krónikásokat szintén bántja, a kunok szörme viseletétől sem irtózik. Kun Lászlónak kezdtek nevezni. A haza nekik egyszerre végveszedelemre jut. A nap oda jutott, hogy kétkerekű szekereit maga kénytelen vonszolni, mit László király szekereinek kezdenek nevezni. Oda jutott, mert a Henrik fiuk a püspöki jószágokat, baromállományait elhajtatták, az esztergomi érsek nép feje felől harmincz faházat elszedetnek, elhordatták, s reácsapnak váraikból az ott elhuzódó kereskedő karavánokra. A vatikán intervencióját sürgetik.

Ez csakis a Dunántúl történik, s úgy ment át történetünkbe, mintha az egész országban történék. A Dunántúl, mely abba a

gyanúba jött, hogy ki akar szakadni az országból, hogy a püspökségekkel, apátságokkal, kolostorokkal megrakott Dunántúl igen sok az idegen elem, s mert a papság idegenből való, nem haladnak együtt a nemzet tradícióival“ (V. f. 111—112. l.).

„A XIII. században elszaporodnak s hozzánk is benyomulnak a szerzetesrendek. Jönnek a lovagrendek, kifejezésre juttatják, hogy minden kolostor egy a hazából kiszakított föld az egyház részére, tartomány az országban: II. Endre bebocsátja, de ki is veri. Jönek az Ágoston-rendek, az inquisitio nagymesterei a Dominicanusok, jönek a fraktáló és kolduló szerzetek, s barát czímen benyomulnak a családi életbe. Bennek egy áramlat indult, mely csakhamar Nyugot-Európa nagy részeiben a területet birtokába vette, függés nélkül az állam és püspöki hatalomtól. A mint az Árpád-királyok ellentállási képessége fogy, abban az arányban szaporodnak nálunk is a rendek és kolostorok“ (V. f. 180—181. l.).

„Az Árpádok nem engedték, nem engedhették az ország egy részét a pápaság fenhatósága alá kiszakasztani, nem fogadták el a papság nemzetközi képesét, magyarnak akarták látni a klerust. Nagyban befolyt arra, hogy az utolsó Árpádok egymásután végre is kipusztultak“ (V. f. 179. l.).

„A régi iskola szerint „az Árpádkor embereinek műveltsége olyan volt, mint a mai nap a tanulatlan paraszt emberé.“ Az újabb iskola szerint: a magyarok, midőn Európába jöttek, a műveltség igen magas fokán állottak, magasabban, mint akár a szlávok, akár a németek. Ha valahol vissza kell helyezkednünk a korba, azon állapotra, hogy az európai civilisatio a szász és görög-római elemeken épül, már azért sincs kiépitve, hogy az élő civilisatio egyre fejlik. S nemzetünk kulturáját azon színvonalon kell tekintenünk, melyben Európa akkor haladott, s úgy kell találnunk, hogy az a kor nem méltányolja kulturánkat, már azért sem, mert egy harmadik csapáson halad, a melyet a perzsák képviseltek, s hogy az írás, olvasás tudás mily hiányosan fedezi a kultura értelmét, Széchényire hivatkozhatunk, ki 1830-iki naplójában Milos szerb fejedelem képzettsége iránt bámulattal eltelve megjegyzi, hogy bár írni és olvasni nem tud „egy magaslaton áll bármely nálunk szolgáló hivatalnokkal“.

„A régi iskola a Freisingeni Ottó szemüvegén nézi az Árpádkort, ki átutzában nem lát egyebet, mint szalmafedeles kunyhót s azok lakóit. Hol van a kor, mely így hagyta hátra Magyarországot, kulturát kellett hogy magával hozzon, s ha másik felén nem is, de bizonyos magaslaton kellett hogy álljon; katonai intézményei tökéletességében mindenesetre túlhaladta Európát.

Hogy az idegenek megtagadják tőle, annak kulcsa, hogy az Árpádkor nemzeti hagyományait nem akarta feláldozni az akkori középkor szellemének“ (V. f. 181—182. l.).

Az Anjoukor kezdetéről írja: „Olaszország már a Renaissance

korát éli, melegágya a még mind alaktalan liberalizmus eszméjének, nyugaton a középkor szakit a humanizmussal, gázolja a szellemet, melyet a nemesebb irányú középkor, a legendák és lovagkor korszaka alkotott. S a magyar nemzetnek éppen most kell a középkor eszmevilágának áramlatába jutni“ (VI. f. 6. l.).

„Sötét kor, ököljog kora, szereti megbélyegezni a politikus e kort. A történezet azonban nem vonhatja el sympathiáját egy korszaktól sem, mindenik egy lépcsőfok. A középkor első, a legendák korszaka melegágya volt kulturánk idealismusának. Formulázta a vallást, a hit, remény, szeretet forrását. A lovagkor folytatta az emberi szív nemes első érzelmei kiaknázását, felköltötte az öntudatot, az emberi méltóság érzetét, reá mutatott a jól megfutott földi élet jutalmára, a dicsőségre.

A középkor utolsó fázisa, letérve az evangélium örök törvényei alapjáról, kétféle kátét állított fel, egyiket a hatalmasok, másikat a gyengék számára. Egy társadalmat formuláztak, melyet az akkor feltalált sakkjáték fejez ki, melyen a *spion* (sic) az áldozatra van szánva, a lovag korlátot nem ismer, a király mozgási szabadságtól meg van fosztva. De azért nem fogadhatjuk el a sötét jelzőt az egész középkorra, mert ott van még a negyedik korszak, a renaissance, a középkor felébredése, a művészet, költészet, tudomány kultuszának felköltése“ (VI. f. 7. l.).

„A vegyesházbeli királyok korszakát, mint nevezni szokták az Árpádok korszaka rovására, történetünk legragyogóbb korszakaképp szeretik feltüntetni, holott a mi ragyogó volt benne, azért kipusztíthatatlan nemzeti öserő lüktetésének tartozunk hálával. Az idegen dynastiák változtatják egymást. Kivéve a magyarrá vált Anjouk s a vérünkbe választott Mátyás királyt, kormányozva nem voltunk. Velünk született politikai érzékünk, fegyverbátorságunk, szellemi fenköltésünknek sikerült, hogy valamennyi uralkodóház bejött, Magyarországot választotta székhelyének, az általok létrejött államszervesség, a magyar korona hegemoniája alatt keletkezett Buda volt a középpontja“ (VI. f. 16. l.).

Az interregnum bekövetkezését imigyen okolja meg: „A nemzet ha nem is vesztette el önbizalmát, elvesztette Európa, az akkori, a középkor az európai hatalmak dynastiák szelleme iránt, mely a magyart a mongol-tatár dúlás idején elhagyta, azóta az Árpádokat pusztítja s a haza és nemzet függetlenségét támadja“ (VI. f. 28 – 29. l.).

Az Anjoukat „a középkori viszonyok s nem a nemzet megváltozása hozza. Útjuk nem II. Endrétől datálódik, jóval előbb kezdődik, Kálmán király halálától. Nem a nemzet lelki ereje hanyatlott, hanem eszközeit szedte el a középkor áramlata. Nem az Árpádok nem voltak méltók elődeikhez, hanem a királyi hatalom forrásait állták el a nemzetközi viszonyok. Nem mi, hanem az európai nemzetközi helyzet változott.

Az Anjouk kiragadnak sodrából, kiegyeztetnek a középporral. De egy darab középpor szakad reánk s maga alá temeti nemzeti tradícióink egy részét“ (VI. f. 43. l.).

„Viszont az Árpádkor iránti tiszteletünk hi fel arra, hogy visszagondoljuk, mely bámulatos bölcseséggel volt construálva a magyar nemzet, mily erőben volt mindaddig, míg idegen elemek, idegen kolóniák, idegen egyházi és polgári telepeket reánk nem erőszakolt a középpor. A középpor, mely kezdetben az országra akarta tenni kezét s hogy nem sikerült, apránként vette ki a nemzet kezéből. S mert az Anjouk alatt reánk jő, hogy a népességet, a nemzetet darabolja fel, a politikai nemzeten kívül álló népességet szolgásra vesse, a polgári elemet kiszakaszsa a nemzetből, a politikai nemzetet kis, közép és felső osztályra tagolja“ (VI. f. 95—96. l.).

„Az Anjouk családi politikájához fegyveres erő kellett, a banderális rendszer eddig is megvolt, de a tisztikar s az élmezés hiányos volt: az élmezés fedezésére behozza Nagy Lajos a kilenczedet, az insurrectio fejében, hogy a királyi hatalom ellen birtokaikat megmentsék, visszavivják az elkallódott ősiséget. Az a pár feudális olajcsepp, mi a kilenczedben és a banderális rendszerben az ősiségre cseppent, elégséges volt, hogy a társadalom Árpádkori szellemét felbontsa, jobbagyságot, aristocratiát hozzon be, a nemzet társadalmát új alapra fektesse“ (VI. f. 97. l.).

„Ez idő szerint — Nagy Lajos halálakor — még élnek, kiknek apjuk regélt az Árpádkori nagy időkről, kik reánk hagyták a faj, haza és szabadság szeretetét. Élnek, kik látták az Anjou-korszak közszellemünkben véghez vitt rombolásait. S félnek, hogy ismét tovább porlik lábunk alatt a föld, jönnek a Cilleiek, Stiborok, jönnek a verpadok“ (VII. f. 7. l.).

„Örökemlékü fordulóra jutottunk. Hanyatlásunkat az Anjou utódok kora, de nem annyiban a családtagok, mint a nagyok az a bűne vezeti be, hogy nem hallgatták meg a nemzetet. A nagy király járszalagján emelkedve a megváltozott viszonyok közt fejüket veszítették. Szélesebb látkörrel egyik sem birt a másiknál“ (VII. f. 20. l.).

„S mégis a pápaság és császárság, az egyházi hatalom és világi hatalmak között most — Zsigmond trónra léptekor — dülöre induló harcban nekünk is pártállást kell foglalnunk. Pártállást, mert a fegyver kifáradt. S azon kritikus helyzetben van a nemzet, a világi hatalmak álláspontja ellen nem foglalhatunk állást, mert mi már bírjuk. S még sem tolhatjuk a világiak szekerét, mert akkor a német császárságba olvasztás fenyeget. Ha a pápaság vesz, kiszakadva a latin spherából, a germán spherába jutunk. Négy századunk multját ismerjük, félünk a sötétbe ugrástól. S innen támad Zsigmond alatt forradalmakra forradalom“ (VII. f. 22—23. l.).

„Zsigmond hazánkat a német császárság feuduma, a német birodalom tartaléka képpen kezelte, s ezzel az ország és nemzet egyéni-

ségét, függetlenségét kockára vetette — kik útját állták, eltiporta, kardra hányatta — ezt nem bírja a faj, a haza és szabadságszerető nemzet, mint választott, az ország integritására koronázási esküt tett királyának megbocsátani. Nem szeretett. Esküjét nem tartotta meg. Nem ideálunk“ (VII. f. 90. l.).

A Jagellók korát „az akkori európai helyzet“ czímen szerző 4 $\frac{1}{2}$ oldalos elmélkedéssel vezeti be. Ennek értékére nézve szolgáljon tájékozásul ez a szemelvény: „A Hunyadiak fényes korszaka után, a Jagellók gyászos korszakába lépünk. Történelmünk legragyogóbb lapjai után, hogy juthattunk a legsötétebbhez, maig, mint egy talány-nyal foglalkozunk. A Jagellók tehetetlenségének, a nemzet pártoskodásának szoktuk tulajdonítani. De vajjon az a nemzedék, mely Mátyás politikai és harezi iskolájában nevedett, a kor, melynek annyi nagy embere, annyi nagy hazafia, mennyivel egy kor alig dicsékedhetik, követhetett el annyi botlást, annyi hibát és bünt, hogy a mohácsi hantok alatt porladó annyi nemes szív emlékétől elforduljunk.

Ha történelmi igazságot kívánunk szolgáltatni, a felelősséget egyedül a Jagelló-korra helyezni alig lehet. S lehetetlen gondolkodóba nem esnünk a felett, vajjon nem geográfiai fekvésünk, nem nemzeti geniusunk hibájából, azon nagylelkűségünk folyománya, mely arra készítetett, hogy ellenségeinket segítettük, a helyett, hogy összetörteni engedjük, vagy magunk megsemmisítettük volna. Mert ha nem jön a török, jött volna más“ (IX. f. 1. l.).

A mohácsi vész bekövetkezését „Mohács s a középkor Mohácsa“ cím alatt így mérlegeli: „Lett legyen bármiként, örök tanulmány tárgya marad a nemzetnek, még pedig abban az irányban, hogy történeti baleset volt-e, vagy történeti törvényszerűség folyománya, mely mint természetes okozat állott elő. Ha baleset, nem számítottuk el magunkat, nem becsültük túl saját, s nem kicsinyeltük ellenségünk fegyverzetét, erejét; készakarva vagy a helyzet kényszerében sodortatunk nagyobb erő ellenébe s nem kerülhettük volna ki. Vagy ha a történeti fejlődés törvényszerű okozója, tanulmány marad abban az irányban, hogyan jutottunk ide, hol indultunk Mohács felé“ (IX. f. 65. l.).

„S eljutunk oda, hogy a mongol tatárjárás a honfoglaló magyarságban nagy pusztítást visz véghez, nyugoti vér nyomult a nemzeti vérbe, mely Szent István intézményes szellemén még nem ment volt át vérebe. S következett az Árpádok kihalása s a vegyesházi dynastiák trónra jutása, kik otthon a feudalismus szellemében nevelkedtek volt, s ennek a bomlasztó rendszernek korány ágát nemzeti intézményeinkbe oltották. Az egykor egységes nemzetet jobbgátságra, polgárságra, nemességre, aristocratiára darabolták. Behozták a banderialis szervezetet s azzal hadi szervezetünk egységességét is felbontották. S oda jutottunk, hogy nincs vonzalom, bizodalom, szeretet, nincs nemzet, nincs haza, nincs király“ (IX. f. 66 l.).

„A középkor két első korszaka szellemével legendák századait

s a lovagkor korszaka szellemével nemzeti geniusunk követelményeit az Árpádok kiegyeztették, de következett a középkor harmadik cyclusa, ez az elvadult kor, ez indít minket Mohácsnak s melynek Mohácsa szintén következik. S mely mint bukásunk hét tere Róma bukása után szintén problémája marad történezetnek, abban az irányban, hogy baleset volt-e vagy a történeti törvényszerűség következése vezetett minket Mohácsnak. Mely társadalmunkat feudális alapra viszi át s akképen a hazát, királyi hatalmat a hatalmaskodók közt felosztja. S künn az áramlaton támaszt, mely külsőleg a germán és latin fajok harca az európai hegemonia felett, sajátlag a szellemi alapon feltámadott Róma hatalmi köre, a theologiai irány, a politikai irány körvonalával szemben tovább terjedhetésének meggátolása. Mintha nem érdekelné. Szent István már részünkre megoldotta, pedig még a feudalismus berohanásánál is mélyebben érint. Eddig hazánk a latin spherában élt, függetlenül, fedett koronával, mint nagyhatalom. A római birodalom összeomlását is a germán elemek ostroma előzte meg, most is a germán elem támadja Rómát, hazát Luther által, s fegyverrel a császárság Mohácsunkkal egy időben. A helyett, hogy a reánk rohanó török ellen, mint a ki a hitvédő czimmerrel van felruházva a magyart megsemmisitené. Ha a pápaság vesztí a csatát, a latin spherából a germánba sodortatunk. A középkor ezt a végső korszakát nem tartjuk hazánkra nézt áldásnak. S nem kísérheti részvétünk leáldozását oly korszaknak, mely visszafejlődött a régi Róma végső napjai korára, melynek sirját a latifundianusok s a pretorianusok túlkapasai ásták meg. Hol a kereszténység elvesztette lélektani s történelmi hatalmát a lelkek felett. S melyet a keresztény morál, a felebaráti szeretet, a szenvedők iránti szánalom és részvét, az egyszerűség és alázatosság, az Isten előtti egyenlőség érzete helyett az önzés, a képmutatás, erőszak, kegyetlenkedés, bír- és hatalomvágy ős ösztöne fogott el. Mely csak névleg keresztény“ (IX. f. 67—68. l.).

„A reformatióról, mint vallási és politikai világeseményről“ folyó elmélkedése közben visszaröppen a lelke a zsidókhöz: „A vallás eredeti céljától az egyház oly messze távozott, hogy a világiakat gondolkodóba kellett hogy ejtse. Még a zsidóknál is be kellett következni a papi uralom megtörésének. Királysággá alakultak, Dávid a legnagyobb király hadsereget szervezett, hogy megtörje. Hogy igen későn, a nemzet katasztrófája mutatja“ (X. f. 14. l.).

A mohácsi vész utáni viszonyok szerző lelkét ilyen eszmélkedésre készítettik: „Mohácsnál Mátyás király utolsó katonája is elesett. Mátyás aristocratiája páncélban nevedett, ősz fővel is ott volt Mohácsnál s odaveszett. Új aristocrata törtet elő; Perényi nádor hordszékbe veti magát, az utcákon előkiáltványként mond ellen Ulászló koronázásának: fia ma egyik, holnap a másik királynak szolgálhatja kezébe a koronát. Mohácsnál hat püspök esett el, a klerus sem a régi: Podmaniczky István nyitrai püspök ez évben Zápolyát,

a jövő évben ellenében Ferdinándot fogja megkoronázni. Nádasdy Tamás háromszor fog pártot cserélni, kinek két fia van, egyiket Zápolya, másikat Ferdinánd udvarába fogja küldeni. Mintha az Árpádok véreinek őseje is szünetelt volna: s azok nem nemzetek sasokat“ (X. f. 30. l.).

„Gróf Széchenyiként Ausztriával vegyes házasságra léptünk. S már a mézes hetek meglepő csalódásokra ébresztették a nemzetet. Önmagában keres erőforrásokat a fenmaradás ösztönéhez.

A vegyes házasságban az erősebb fél a gyengébbre vallását erőszakolja, ha nem sikerül, a gyermekek elkeresztelése által érvényesíti. A politikai vegyes házasság csak a vallási és politikai hit körüli áttérés forogna csak kérdésben. I. Ferdinánd kora az érdekházasság eszmekörében kívánt mozogni. Az a kor az érdekházasság, a férjnek a hozomány feletti jogát tanulmányozza, s végeredménykép oda jutott, hogy a hozomány ingatlanait magára tábláztatta. Hogy a felvett képletből fejtsük ki a nemzet állását, a nemzet az ingatlanok, az alkotmány, a haza és szabadságszeretet fegyvertára kulcsait nem akarja kiszolgáltatni. A társadalom az alkotmány sáncaiba veszi magát“ (X. f. 108—109. l.)

A feudalismusról és absolutismusról szóló gondolatait imígyen vezeti be: „Miként a feudalismus, az absolutismus is megtette jó szolgálatát a maga korában. A feudalismust Nagy Károly császártól keltezik. Egyik nagyobb gondolat, mint a másik. Mind a kettő a kormányzás secularisatiója célját szolgálja, két átmeneti gondolat és intézménye a multnak. Átmenetinek kellett lenni, mert nem épült örök törvény alapján. De egyik sem érhetett volna el akkora hódítást, ha az evolutio törvényszerűsége útját nem egyengette volna az akkori idők szívéhez és elméjéhez.

A feudalismus megtette szolgálatát az emberiségnek, elfajult, kárára kezdett lenni, elő kellett állani az absolutismusnak. Nagy Károly feudalismusa az egyéni képességekre fektette a világrend fentartását, személyiségekre, állása és kötelezettsége erőforrásául adta a földbirtokokat. Állása és erőforrása a személyiségekről a családra szállt. A családok megtartották állásuk erőforrását, de nem teljesítik köteleességüket. A világrendnek folyni kell, a hatalomnak gondolkodnia kell a világrend folyásáról. Nem számít többé a feudatariusok szolgálatára. De gondoskodni kell, hogy az állam kerekéi fenn ne akadjanak, gondoskodni kell új erőkről, a népélet alsóbb rétegéből kell elővenni. De a föld már le van foglalva, új javadalmazási eszközre kell gondolni, pénzbeli javadalmazásra. S előállt a feudális urak helyébe a királyi hatalom új gárdája“ (XI. f. 125--126. l.).

Tekintetes Akadémia! Feladatunk végéhez jutottunk. Birálatunkban kimutattuk:

1. Hogy a pályamű nem önálló tanulmányokon nyugvó munka, hanem compilatio, közben plagium nyomával.

2. Szerző az általa választott rendszert nem valósítja meg; mert irányeszméjéül kiszemelt elve — fenmaradásunk problémájának fejtegetése — csak üres szó, melyet a mű tartalma nem igazol.

3. Szerző a pályatételt egyetlenegy korszakra vonatkozólag sem oldja meg.

4. Szerző tárgyalásmódjában nincs rendszer. A tétel körébe nem tartozó, vagy kevésbé fontos dolgokról gyakran hosszasan elmélkedik; a lényeges tárgyról meg, főleg a magyar nemzet művelődéséről mostohán ír. Az eseményeket nem adja elő természetes egymásutánban, hanem elbeszélését folytonos kitérésekkel, reflexiókkal és ismétlésekkel szakgatja meg. Szerző ellenmondásokba esik és igen sok tárgyi hibát követ el; geographiai tájékozottsága fogyatékos. Történeti felfogása gyarló; kritikája felszínes; leírásai mosolyra készítetnek, vagy szánakozást keltenek. Nyelvezete homályos, nehézkes, többször az érthetlenségig értelmetlen. A pályamű leggyengébb részét az egyes korszakok elején és végén végbemenő üres, hosszú, zavaros, logícátlan, az egész világtörténelem mezején vakmerően száguldozó elmélekdedések alkotják.

5. A pályamű a maga egészében szerfőlött gyarló munka.

Mindezek alapján, tek. Akadémia! *nagy sajnálattal bár, de teljes meggyőződéssel kinyilvánítjuk, hogy a Semsey-jutalmat a bírálat alatt levő pályaműnek kiadni egyáltalán nem lehet.* Budapest, 1902. április 12. *Békefi Remig*, biz. előadó. *Pauler Gyula*, mint elnök. *Ballagi Géza*, biz. tag.

Körlevél.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1902-ik évi írói munkásságuk eredményének, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét, az 1903-ik évi Akadémiai Almanach számára, folyó évi szeptember 30-ig, az Akadémia főttkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagok fölkéretnek születési idejük és helyök közlésére, valamint eddigi munkálataik teljes jegyzékének beküldésére. Azok a régiebb tagok, kik eddigi munkálataik jegyzékét be nem küldötték, arra kéretnek, hogy ez alkalommal összes munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen fölhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Végre az 1902-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott czimek kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Egyszersmind szerencsém van figyelmeztetni a t. tagokat az Ügyrend 7-ik pontjára, mely önéletleirási adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1902. szeptember 1.

Szily Kálmán,
főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMAN.

XIII. KÖTET.

1902. Október.

10. FÜZET.

Persius szatirainak új kiadásáról.

(Kivonat *Némethy Géza* I. t. május 5-én tartott felolvasásából.)

Persius, a római szatirikus triász (Horatius, Persius, Juvenalis) középső tagja az összes latin írók közt a leghomályosabb és a legnehezebben magyarázható. Egyrészt mesterkéltn, mindenben az újat és a szokatlant hajhászó stílusa, másrészt az egykorú (Nero korabeli) eseményekre és a közelmultra tett rejtélyes czélzásai miatt annyira tele van nyelvi és tárgyi nehézségekkel, hogy szatiráinak értelmezésében még ma is minduntalan megoldatlan problémákra és a kommentátorokat valósággal kétségbeejtő helyekre bukkanunk, noha már négyszáz esztendő telt el azóta, hogy a philologia jelesei ezt a rendkívül érdekes és minden fogyatkozása daczára nagyjelentőségű költőt módszeresen magyarázni kezdték.

Az egész Persius-magyarázat alapját a lángeszű *Casaubonus*, minden idők legnagyobb philologusainak egyike, rakta le 1605-ben Párisban megjelent kiadásában, a mely a maga nemében valószínűleg mestermű. A mit a klasszikus ókorra vonatkozó ismeretek akkori állása mellett tenni lehetett, ő megtette. Munkája tehát méltán örvendett nagy kedveltségnek s nem hiába ért újabb és újabb kiadásokat. Utoljára *Dübner* adta ki 1833-ban, megtoldva a szükséges pótlásokkal és helyreigazításokkal, úgy hogy ez a könyv a Persius-magyarázat minden lényeges eredményét összefoglalja, *Casaubonus*tól kezdve a XIX. század elejéig. Korszakot alkot mind kritikai, mind exegetikai tekintetben a *Jahn Otto* nagy kiadása, mely Lipcsében 1843-ban jelent meg. Jahn volt az első, a ki a költő életrajzát kritikailag megírta s a kéziratok nagy tömegét értékök szerint rendezni próbálta, a régi scholionokat, a magyarázat e fontos segédeszközeit, a hitelesség szempontjából, megrostálta. Erre az alapra építette fel kitünő kommentárját, a melynek nincs is egyéb hibája, mint hogy hatvan év óta új kiadást és átdolgozást nem érven, természetesen sok tekintetben elavult. Sok becest tartalmaz a *Heinrich* kommentárja is, a melyet Lipcsében 1844-ben, írója halála után, ugyancsak *Jahn* adott

ki, bár merész conjecturái és elhamarkodott föltevésői nagyobb-részt tarthatatlanoknak bizonyultak. Komoly tanulmányon alapszik a *Conington*-féle, angol prózai fordítással és angol nyelven írt jegyzetekkel ellátott kiadás is, melyet utóljára *Nettleship* dolgozott át és bocsátott közre Oxfordban, az 1893. évben. Nagy baja azonban, hogy a borsosabb helyeket, a mi az angol pruderiára nézve igen jellemző, egyáltalán nem magyarázza, pedig tudvalévő dolog, hogy a római szatirikusok nagyon szabadszájú emberek s így ugyancsak hézagossá lesz az olyan kommentár, a melynek szerzője a nem *in usum delphini* írt helyeket egyszerűen mellőzi. De megnehezíti a kiadás használatát az is, hogy a jegyzetek nem latin, hanem angol nyelven vannak írva; már pedig a kontinensen a különben jeles készüeltségű klasszikus philologusok közt is sokan vannak még olyanok, a kik ezt a nyelvet vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevéssé értik. A legnagyobb hibája mégis az, hogy részben elavult szövegen alapszik, mert a Persius legjobb szövegkiadása utóbb jelent meg.

A Persius szövegkritikája ugyanis sokat haladt a *Jahn*-féle nagy kiadás megjelenése óta. *Hermann* Lipsésében Teubnernél 1854-ben bocsátotta közre kritikai szövegkiadását, a mely igen figyelemreméltó munka, maga *Jahn* pedig Berlinben Weidmannnál adta ki újra Persiust 1868-ban, a mely kiadás a szövegben sok javítást mutat, de kommentárt, sajnos, nem közöl. Végre a még függőben levő szövegkritikai kérdéseket fényesen megoldotta *Bücheler* éppen az említett *Jahn*-féle szövegkiadás utolsó átdolgozásában, mely Berlinben 1893-ban jelent meg, s a melyben kimutatta azt a különös, de kétségtelen tény, hogy ennek a nehéz írónak a szövege három régi kéziratban (*Montepessulanus* 212., *Vaticanus* 36H, *Montepessulanus* 125.) bámulatosan jó állapotban maradt reánk s alig fér hozzá conjectura. Most tehát úgy állunk, hogy van hiteles és lényegesen többé nem módosítható szövegünk, de nincs hozzá kommentárunk, pedig éppen Persius az az író, a kit kommentár nélkül olvasni tökéletes lehetetlenség.

Az én figyelmemet a stoicizmussal való foglalkozás, melyre Cicero *De finibus*-ának fordítása közben adtam rá magamat, terelte Persiusra, a stoikus költőre, s minél mélyebben merültem bele szatiráinak olvasásába, annál jobban növekedett elégedetlenségem az eddigi magyarázatos kiadásokkal szemben, a melyek sokszor éppen a legnehezebb helyeknél hagyják eszerben az olvasót. A tudományos irodalomnak e nagy hézagai érlelték meg bennem azt az eszmét, hogy egy *latin nyelvű* s így általánosan használható, teljes, nyelvi és tárgyi, kommentárt irok Persius szatiráihoz, a mely lehetőleg eleget tegyen egy régóta érzett szükségletnek. Célom az, hogy egyrészt mindabból, a mit idáig Persius magyarázatahoz írtak s a mi még most jobbára szétszórtan hever

folyóiratokban és speciális értekezésekben, összegyűjtsem, a mi elfogadható; másrészt, hogy magam is hozzájáruljak a még mindig megoldatlan problémák megoldásához. Készülőfélben volt munkám egyes részleteit bemutattam már a Budapesti Philológiai Társaságban, most pedig a teljesen kész és bármikor sajtó alá bocsátható kéziratot, melyet kiadás végett a classica-philológiai bizottságnak ajánlok fel, bátorkodom a tekintetes Akadémiának bemutatni és kegyes figyelmébe ajánlani, mielőtt szakszerű bírálat alá bocsátanám.

Az egész munka mintegy húsz nyomtatott ivre fog terjedni. Beosztása a következő:

Mindenekelőtt rövid kritikai praefatióban közlöm és néhány szóval megokolom kiadásomnak az alapul vett *Bücheler*-féle kiadástól való eltéréseit, hogy utóbb az exegetikai munkáját ne legyen kénytelen kritikai kitérésekkel zavarni. Azután hiteles szövegben közlöm Persiusnak a régi kommentátortól, Valerius Probstól származó életrajzát, a mely a költő életrajzának egyedüli, de igen becses és minden lényeges dátumot tartalmazó forrása. Következik maga a szöveg, és pedig először a *prologus*, azután a szokott sorrendben a hat satira. Csak most jó a kommentár, melyet nagy terjedelme miatt nem tartottam tanácsosnak a szöveg alá helyezni, mert ilyen módon alig jutna egy-egy lapra két-három sor szöveg s a többi helyet mind a jegyzetek foglalnék el. Jellemzésül csak azt hozom fel, hogy noha a Persius-szöveg mindössze 34, a kommentár nem kevesebb mint 420 írott lapra terjed. De ezt a classica-philológiában is szokatlanul nagy terjedelmet a dolog természete tette szükségessé. Én ugyan igyekeztem mellőzni minden fölösleges hosszadalmasságot, sőt azt is megtettem, hogy lemondtam az elődeimmel folytatandó minden polemiaról és csak azt a magyarázatot közlöm, a mit, mint legvalószínűbbet, magam is elfogadok, de éppen mert sehol sem czáfolok, kötelességemnek tartottam minden állításomat, különösen pedig a magam egészen új értelmezéseit, a minők nagy számmal fordulnak elő, tudományos kommentárhoz illő részletességgel és alapossággal okolni meg. Különösen igyekeztem arra, hogy semmi nehézség elől ki ne térjek és az olvasót sehol kétségben ne hagyjam, s éppen ezért kénytelen voltam, úgyszólván, minden szóhoz jegyzetet fűzni. A kik Persiust ismerik és tudják, hogy ennél a sajátságos írónál csaknem minden kimondott gondolat mögött egy ki nem mondott hátsó gondolat rejlik, a melynek kiemelése nélkül a hely nem érthető meg tökéletesen, nem is fognak a kommentár terjedelmén megütközni. A művet teljes *index verborum* rekeszti be, a melyben benne van minden egyes szó, a melyet Persius használ, és jelezve minden hely, a hol az illető szó előfordul. Ezzel, úgy hiszem, jó szolgálatot tettem a Persius-kutatóknak,

mert a *Jahn-féle index*, ma már elavult szöveghez készülvén, tudományos célra nem használható.

El merem mondani, hogy igyekeztem mindennek lelkiismeretesen utánajárni s hogy sikerült a Persius-magyarázat ügyét egyben-másban előbbre vinnem. Könyvemet nyugodt lélekkel bocsátom mind a hazai, mind a külföldi kritika ítélőszéke elé.

Szönyomozás.

(*Szilády Áron* rt. felolvasása a június 2-iki ülésen.)

Kevés híján ötven éve annak, a mikor Boller bécsi nyelvtudós (1857) bizonyitgatta, hogy a japán nyelv is az ural-altai törzshöz tartozik. Szóhasonlításai nem sokat bizonyítottak. 1858-ban előszóval úgy nyilatkozott, hogy e hasonlítások összeállításakor ő csak a hangzás után indult s ekkor már maga sem tulajdonított nekik valami nagy fontosságot. Az akkori magyar nyelvtudomány is alig vett rólok tudomást s így nem esoda, ha sokakat meglepett a magyar-japán rokonság emlegetése a japán trón örökösének legközelebbi látogatása alkalmával, valamint dr. Shiratori japán költőnek nyilatkozataiban, a ki az alföldi városokban iparkodik a rokon magyar nyelvet megtanulni.

Boller egyebek közt a magyar *könyör*, *könyörülni* szót is hasonlítgatja s a japán *kavaii*, *kavajui*-val állítja egymás mellé, a minek ugyanaz a jelentése. Hasonlatai a votyák nyelvre is kiterjednek, azonban a szegényet jelentő votyák *kunyer* elkerülte a figyelmét, pedig a magyar *könyör*-rel szemben ez nagyon is beillett volna az ő „kling-klang“ teoriájába.

A magyar *scigin* már a HB.-ben olvasható, úgy pedig mint személynév *Scigin* és *Zegen* alakban 1210 és 1211-ben fordul elő okleveleinkben.

A HB. és KT. még csak a *uimad*, *uimadsag* szókat ismeri, Amaz hatszor, emez egyszer van meg a HB.-ben s az utóbbi egyszer a KT.-ben. — Az EhrC.-ben négyszer *uymadkoz*, ötször *vymadsag*, tizennégyszer *ymadkoz*, huszonhétyszer *ymadság*, egyszer *ymadkozás*, kétszer *ymadas* fordul elő: *könyörög* vagy *könyörgés* pedig egyszer sem. Ellenben a 13. lapon ez áll: *lelenek nemynemew felden egy betteget . kyn kenyerewle zent ferenc*, — a 34. lapon: *De zent fferencz edessegeft haraguduan, es keneruetest haboroduan monda* stb., — a 104. lapon: *nemely barátok mondnakuala, hogy nem youolna nekyk alamyznat adny De nemelyek adnakuala kevnerevletbeurl ymtuen erkeiwt penetenczere*.

Ezek közül a *kenyeröle* és *könöröletből* ma is megvan; a *keneruetest* azonban, mely Szarvas G. szerint (Nyr I. 368. 1.)

patienter jelentésű volna, nincs meg a NyTsz.-ban, valamint ennek párja az Apor C.-beli (131. l.) *könöröletest* sem, mely az *Audi benigne Conditor* fordításaként olvasható. (A Nád. c. *könörötös*.)

Sz. Bernát hymnusa magyar fordításában sem találjuk a *könyörög* s *könyörgés* szókat, de igen a *könyörül-t misereri, promptus, paratus gratis, parce, sana* jelentéssel. — Éppen így a Bécsi és Münch.-C.-ben: *könörölet* (miseratio). — Sem *könöröltene*c a gyermekeken (neque puerorum miserti sunt) (Bécsi-C. 53. l.), *könöröluén, könöröld, k önör letes* (misertus, misericordes) (Münch.-C. 48., 82., 121. l.).

A Budapesti Glossákban szintén *könyörgés* és *könyörög* nélkül találjuk: *keneréletre* (ad compassionem), *keneréletesen* (compassive), *kunurulethlensegh* (incompassio), *kunurulethlenseghet* (incompassionem), *kunyerwl* (miserere) és *kenerwl* (miserere). — A németujvári Glossákban: *kenerületesseget* (et clausurit viscera sua).

De bár a *könyörög* és *könyörgés* szókat nem találjuk is a XV. század utolsó negyede előtt irt Codexeinkben: fentartották azok számunkra a későbbiekkel együtt a ma már kiavult *könyörget, kenyerget* átható alakot. Így a Bécsi-C. 41. l. ez igeckel *könyörgeti* vala (his verbis blandiebatur). Winkl.-C. 262. l. sem enghöm, se öketh el ne hagh, de megaldwan oltalmazad ees örökke megh tarchad *könyörghessed* ees őrizied. — Debr.-C. 101. l. *könörwclönk* azert mi es az edös kinge wronkon, mert nagikent zenuede a kőrníwl meteletben, kit latuan a boldog zwz Maria nagi könnhullatassal, csókolásával és szüzei tejével *könyörgeti* vala (post haec consolatur virgo piissima filium cum lacte virgineo pascendo et blanditiis non sine lachrymis).

Sztárai Mihálnál:

Azzal az ur istent nem *könyörgetitek*,
Rátok haragitjátok.

Rátkai Gáspárnál:

Kegyebeszédekkel engeszteli vala,
Hogy ne bänkódnéjek, *könyörgeti* vala,
Tőle édes szókkal így bulesuzik vala.

Ennyi idézetből is kivehető a *könyörget*-nek: békéltet, engesztel, hízelkedik, édesget, nyájaskodik értelme. Minthogy azonban e jelentések éppen csak érinthetik, de nem pótolhatják a *könyörög* mai értelmét: annak bebizonyítására is, hogy a *könyörög, könyörgés* szó irodalmi használata a *könyörget*-énél jóval későbbi keletű. lássuk. mivel pótolta helyüket a nyelv s mily szókat, kifejezéseket szorított ki a *könyörög* és *könyörgés* a használatból a XV. század végétől fogva.

Ezek egyike az *onszol, onszolat*. — Márk ev. VII. 32. a Münch.-C. szerint: Es hozanac öneki siketet es nemat es *onzollac*

vala ötet, hog vetne ő kezet ő reia. — E vers a Döbr.-C. 367. l. szerint: Es elő hoznak ű neki siketet es nemat es *könörögnek* vala neki stb. — A Jord.-C. 478. l. pedig: es hozanak hanecky egy syketet es nemat, es *keeryk* vala hűvtet.

Előbb még mint több példát sorolnánk fel, itt van helyén egy másik, állítással szorosan összefüggő kérdésnek is az eldöntése. T. i. a most idézett Döbr.-C.-el szemben, melyet Halábori Bertalan 1508-ban írt, felhozathatnék az Apor-C., melynek iratása idejét ugyan nem tudjuk, de szövege feltétlenül XV. századnak tekintendő. E codexhez írt Előszavában (NyEmltár VIII. XXXVII. l.) azt írja Volf Gy.: „egy XV. századbeli kéz folyóírással odajegyezte a lapok alsó vagy felső szélére a zsolttárok tartalmát. Ezt mindenütt nyomban az illető zsolttár fölírása után apróbb betűvel szedtettem. Azt hiszem, hogy e lapszéli jegyzetek az első kéztől származnak, s akkor az író nyilván a maga fejétől vetette oda, mivel nyelvre nézve a zsolttároknál sok tekintetben fiatalabbak s így legalább ezekkel közös forrásból nem eredhetnek“. A XXXVI. lapon pedig ezt írja: „Az Apor-codex írása az én ítéletem szerint szintén a XV. század második felére, de a századnak inkább végére, mint közepére mutat.“

Ha alapos Volfnak abbéli hite, hogy e tartalmak a Codexet író első kéztől származnak, abban az esetben a Codex iratását gondolatom szerint a XV. századnak legeslegvégére tehetjük, mert ezek a tartalmak a zsolttároknál oly sok tekintetben fiatalabbak, hogy szinte XVI. századbelieknek látszanak. Például a 2. l.: David *kenyerewk* Istennek, hogy az ew ellensegyt megroncza. 3. l.: *kenyerek* ur ystennek, hogy ewteth az ew ellensegynek markabol megh mencze. 17. l. Dawyd ystennek *kenyerewgh*, hog ewtet az ew ellensegytewl meg mencze, melynek zemelye alath az cristusnak halála es az sydöknak wezedelme meg profetaltatyk.

Ezeken kívül még 13 zsolttár tartalmában olvassuk a *könörög* szót, a zsolttárok szövegében pedig egyetlenegyszer sem.

A milyen újabb hangzású és szókötésű az idézett három tartalom, éppen olyan a többi tizenhárom is. Ellenben a zsolttároknak Apor és Döbr.-C.-beli szövegei ezeket az eltéréseket mutatják (szükségtelennek látom a későbbi Keszth. és Kulesár-C. szövegeit idézni, melyek már nem ismerik e helyeken az *onzollat* szót).

Psalmus LX.

Apor: Halgassad meg isten en *onzollatomat*.

Döbr.: Isten halad meg en *könörögesem*.

Psalmus LXIII.

Apor: Halgasd meg isten en ymadsagomat, mikor *onzollak*.

Döbr.: Isten hallad meg imaçagom, mi időn *könörögök*.

Psalmus LXV.

Apor : Azert halgatot meg ur ; es ügekezet en *onzollatomnak*.

Döbr. : Azert isten meghalla : es en *kónörgesemnek* zavahoz ügekezek.

Psalmus LXXXV.

Apor : ügekeziel en *onzollatomnak* zozattahoz.

Döbr. : ügekeziel en *kónörgesemnek* zavahoz.

Psalmus CXXIX.

Apor : en *onzollatomnak* zauahoz.

Döbr. : en *kónörgesemnek* zovahoz.

Psalmus CXXXIX.

Apor : en *onzollatomnak* zauat.

Döbr. : en *kónörgesemnek* zavat.

Psalmus CXLII.

Apor : Uram halgasd meg en imadsagomat, füleiddel ezedbe ueged en *onzollatomat*.

Döbr. : Uram füleiddel hald meg en imaçagomat, te bizonsagodba ved ezedbe en *kónörgesemet*.

Psalmus CXLIV.

Apor : Ö *onzollattokat* meghalgatta.

Döbr. : *kónörgeseket* meghallfa.

Az Apor-C.-ben a zsoltárok után a CL-ik zsoltár félbeszakításával egy levélnyi hiány van. Az azután következő himnuszoknak a zsoltárokéval aligha egykorú fordításában igen figyelemre méltó példával találkozunk, a mennyiben a „Conditor“ fordításában mintegy határjelölésképen az ó-t és újat együtt találjuk :

Apor : Halgas meg *kónörgőknek onzollattokat*.

Döbr. : Hallad *kónörgők kerelmet*.

Apor : *Onzollonk* teged zent Isten.

Döbr. : Isten neked *kónörgőnk*.

Meglehet, hogy ez az egyetlen hely teljesen tájékozna bennünket, ha az Apor-C. ismeretessé léte előtt kevéssel történt nagymértékű megcsonttatása meg nem foszt azoktól az adatoktól, melyek a szereztetés és iratás idejére nézve az egykor ép Codexben feljegyezve lehettek.

Bécsi-C. 73. l.: es *onzoluan* ötet térdre terdepeluén monda: —

— Ihe bedeg *kónöröluen* o raita

Jord.-C. 457. l.: *kenereghwen* hew neky, es terdre esven monda :

— — Jezus azert *kenyeruluen* hew raytta

(depeccavit eum : et genu flexo dixit ei : — — Jesus autem misertus ejus.)

Bécsi-C. 79. l.: igen *onzolla* uala ötet.

- Jord.-C. 469. l.: yghen *kery* vala hwet.
(deprecabatur eum multum).
- Bécsi-C. 16. l.: mert vr meghalgatta tū *onzollattokat* — — nem vassal vyovan de scent *onzollatockal* ymadkozuan. Azért ez ő *onzollaffara* vrat *onzoluan* — — mend zóuócból ymaggak uala vrat.
- Sz.Udv.C. 14., 15. l.: merth megh halgatta wr ysten az tū *könyörgeesteket* — — nem törvel vyvan, de zent *könyörgeessel* ymadkozwan. Azert az papnak yfen *yntesére* es *tanačyara* wrnak *könyöróghvén* — — myndenek teles zúból ymaggak vala wr ystenth.
(quoniam exaudiet Dominus preces vestras — — non ferro pugnando, sed precibus sanctis orando. Ad hanc igitur exhortationem ejus deprecantes Dominum — — et ex toto corde suo, omnes orabant Deum.)
- Bécsi-C. 31. l.: alazatosoknak es egűőueknek *onzollatta* kellett te neked mendenkor. — — halgas meg engemet navolast *onzollot* es te irgalmassagodba bizot.
- Sz.Udv.C. 61. l.: alazatosoknak es zelédeknek *könőргеese* wolt myndenkoron kellemetes teneked — — halgass meg engemet zegen *könőrgő*, zolgalo leañodoth es az te nag yrgalmassagodrol byzakodot.
(humilium et mansvetorum semper tibi placuit *deprecatio*. — — exaudi me miseram *deprecantem*, et de tua misericordia praesumentem.)
- Az Ehr.-C. 5. l.: Es *hyuya uala* ystent, hog mellet ew nem tehet uala, —
- A Virg.-C. 82. l. így hangzik: *kwynywryw vala* az vr istennek az imatsagba, hog y mit w megh nem tehetne.
- A Virg.-C. is a XVI. század elejéről való (NyEmlt. III., VI. l.).
- Az 1508-ból való Nád.-C. 699. lapján az „Ave hierarchia“ e sorainak verses fordításában:
- Ne sit odiosa
Te petentibus, mater gratiosa
Ne vess minket el tőled,
Mert mi nekőd *könyörgünk*
Szent istennek választott szent anyja.
- Az 1513-ból való Czeh-C.-ben csupán kétszer fordul elő a *könyörgés* szó a 74. és 125. lapon olvasható imádságokban; míg az 1514-beli Lobk.-C.-nek mindjárt első lapján találkozunk a *könyörgők* szóval s azután is sokszor.
- Peer-C. 76. l.: hath oraygh awagh annalys többgyh *könőrgőh* wala neky, hog béé bochassa (usque ad sextam, et eo amplius horam, aditum precabatur). — 78. l.: senky *könőrgessel*

nem feüegēt . ees senky syro *könörgessel* bozzwth nem tescen. (nemo sic petit, ut minetur: nemo cum lacrymis calumniam facit). — 100. l.: Delh mynek wtanna *könörgesnek* semmy fohazkodasat nem hallotta volna (postquam vero nulla suspiria precantis audivit). — 189. l.: kerlek tikteket es *könörgők* nektek. 200. l.: *könörgők* es az te zent verednek hullasaert kerönk es te zent neuedhez kealtonk.

A verses Katalin-legendában egyetlen egyszer fordul elő a *könörög* szó a 3161 sorban:

Ó szent asszony azon kérünk,
S most néked ebből *könvergünk*.

Míg az 1494. év előtt írt Fest.-C. következő helyein találjuk meg *könörgés* szavunkat:

Psalmus CXXIX. (96. l.)

Legyenek te fyleyd gyekezewk en
Kenyergesemnek zawaara.

A következő Antiphonában (165. l.): The olthamad alaa fwthamonk ystennek zyz annya, my *kenyergesewnketh* ne vthaal-yad my zykseegynke stb.

A „Paal wuram betegseegerewl zerzet ymaadsaag“-ban (179., 180. l.): — — kynek solha yrgalmassaghnak remenseege nekwl nem *kenyergethettyk*, the kegyelmesseegedeth mynden nemew *kenyewrgeessel* keryewk — — ew eerthe *kenyeregh*. — Sz. Gergely imádságában (412. l.): neeked *kenyergewnk* — ees te tewled *kenyeregowen* yrgalmassaagoth.

A többször említett *onszollat*-on s *kívádon* kívül még *esse-dés* (Ehr.-C. 157. l.), *fohászzkodás*, *kérés*, *üvöltés*, *szózatlás*, *kajál-tás*, *reménkedés* szók fordulnak elő, mint a *könörgés* helyét pótló szók a régibb Codexekben.

Az eddig mondottakhoz képest a *könörög*, *könörgés* szó nincs meg az 1470-ik évig írott codexekben, mely év a német-újvári glossák iratásának éve. 1494 körül készült a Festetics-C. s ebben találkozunk vele legelőször. 1490-ben vagy kevéssel ezután írta be Nyirkállai Tamás a maga codexének vége felé több szó közé ezt is: Conqueror — *kenyewrgek*.

Ezek szerint a XV. század utolsó évtizedét megelőző időből nem mutathatunk fel példát a *könörög* és *könörgés* szó irodalmi használatáról; de azért nem vonhatjuk kétségbe, hogy mindkettő megvolt az élőnyelvben. Elég bizonyosság erre a *könörög-ge*t alak létezése, valamint arra is, hogy értelme, jelentése ezzel egyezően, *hizelkedés*, *kedveskedés* lehetett. Mint a *kesereg*, *keserget* s *kesergeti* magát (sirással), vagy *hunyorog* és *hunyorogat*, *vicso-rog*, *vicsorogat* (fogat) nem mutat alapjelentésbeli változást: éppen úgy nem kereshetünk ily különbséget a *könörög* és *könörget*

közt sem. Sőt idézhetünk rá egy példát, mely a szótárakban ugyan nem igen van feljegyezve, de ma is él a köznyelvben. *Könyörög* a csikó az idegen lónak, midőn fejét felé nyujtva, szája mozgatásával, foga mutatásával vele ismerkedik s hozzá tartózkodva közeledik. *Hogy könyörög neki!* mondják erről köznyelven. Ilyenkor a hizelkedésnek, kedveskedésnek csikótól telhető jeleit lehet észrevenni mozdulatain. Hogy e kifejezés használásakor a *könyörgés* szót nem mai jelentésében használják, a felől egy másik szólásmód is meggyőzhet, a mikor t. i. a hajthatatlan, makacs vagy megátalkodott ember megnyerhetéséről szólva, azt mondják: *akár a lóval imádkozz, akár azt kérleld*. Még két kifejezést jegyezhetünk fel itt; az egyik a fenyegető: *majd megimádlak*, a mi éppen nem imádságos szájjal szokott történni s a: furesán vagy czifrán *elkanyarította*, a mi alatt éktelen káromkodást értenek.

Annak oka, hogy az irodalmi nyelv annyi időn át csak a *könyörgeti* alakot használta, abban rejltethet, hogy ez az emberi, a *könyörög* pedig inkább az állatvilágban tapasztalt mozdulatok megjelölésére használtatott. E mozdulat a testnek vagy egyes részeinek hajladozásában, kanyargásában, kenyerzésében állhatott, a mi a hizelgést, kedveskedést fejezte ki éppen úgy, mint az *esik, eseng, esedik, esedez, esekedik, esekedel* igékkel összefüggő *essedés, esedezés*, mely szintén a test mozdulásától, leborulásától, esésétől vette származását, melylyel codexiróink leggyakrabban a latin *procido, procumbo* igéket fordítják.

Sz. Bernát hymnusa 229—232. sor:

Valahányan hozzád jöttek,
Te szent lábaidhoz *estek*,
O bűnöket mind ott hattak,
Kórságokból megtávoztak.

Szabács v. 127—130. sor:

Mert nagy miltó az minden felségnek:
Nagy kegyelmes legyen ellenségnek!
Jelesül kediglen mindazoknak.
Kik kegyes kegyelmnek *esni* szoknak.

Kat. leg. 1100. sora:

És az gyermek anyjához *esék*
És ő neki reméncödék.

Ha a *könyörgés* szó mai értelméhez távolállónak, mintegy profanálónak gondoljuk a testi *kanyargást*: ne felejtjük el, hogy a keresztfán szenvedő Jézus gyötrelmeit, hogy festik codexünk: Sz. Bernát hymnusának magyar fordítója a *Stans in maximo dolore* sort így magyarázza: Három szeg közt ha tekergil, s a Peer-C. 230. l.: kérlek az három vasszeg között föggésédért, tekergésédért bocsássad meg a kint.

Lugossy már 1858-ban egymás mellé állította a székeley *konyorász* alakot a *könyörög*-gel és *kenyerül*-lel. — Közelebb Simonyi tagtársunk is ily (*könyörög* = *kunyerál*)-féle összetartozás révén hasonlította őket össze a szegényt jelentő votják *kunyer* szóval. — Ez ugyan a votják szótárban *kwañer*-nak van írva. A *kwañer* szó a votják Merlinről, A bolond Sunyiról szóló mesében egyszer *bolond*-nak, másszor *esztelen*-nek van fordítva. A szegény leányról (*Kwañer hül*) és boszorkányasszonyról szóló mese alatt pedig ez a jegyzet áll: *kwañer* sajnálatra méltó, szegény, szerencsétlen (de nem éppen vagyoniilag szegény). Tehát nem tudni, hogy nem afféle szerencsétlen félkegyelműt jelent-e? A magyar szegényt Budenz és Donner a lapp *sägge*-vel hasonlította, mely gyengét, vékonyat jelent.

Vélekedésem szerint a *könyör*, sem a votják *kwañer*-ral, sem általában a szegénység fogalmával nem köthető össze, hanem a már említett testi mozgást jelentő *kanyár*, *kenyer* szóalakokkal, melyekhez számba veendőknék gondolom a következőket: 1431. évi oklevélből Emericus *Kanyar* nevét (Zichy C. VIII. k. 345. l.). *Kenyérvize* folyónevet (Szilágyi S. „Levelek és okiratok“ I. Rákóczy György keleti összeköttetések, Budapest, 1883. 389. l.) „hétfőn az *Kenyer vize* mellett hálunk“; *Kenyere* ér nevét a debreczeni határban; Csongrádban: *Kenyere* pusztá nevét; Veszprémben, Vasban *Kenyeri* nevű helyeket. 1592-ből: tenentur decima frugum et agnellorum: Geche, Magasti, *Kenyery*, Gench etc. (*Győri tört. és rég. füz. I. 78. II. 370. l.*). És még a napraforgó virágnak *kenyér-virág* nevét (Tsz.) s magának a *kenyér* szónak is több szójárásban *kenyer*, *kényer*, *kinér* alakjait. A napraforgó nevének *kenyérbél*, *tányérbél*, *tányérrózsa* változatai, az eredeti *kenyérvirág* értelme elhomályosodása után keletkezettek.

Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásaihoz.

(Kivonat *Katona Lajos* l. t. 1902. jún. 2-án olvasott értekezéséből.)

Assisi Szent Ferencz és Szent Domonkos, e két codexünk fő alakjai, kortársak. Legendáik is több érintkezési pontot és fejlődésükben sok hasonlóságot mutatnak. Annak a két nevezetes nyelvemlékünknek is, mely velük és legelső, legbuzgóbb híveikkel foglalkozik, mozaikszerű összeállításában sok az analogia. Mind a kettő, az *Ehrenfeld-codex* (Nyelvemléktár VII., 1—80. l.), és a *Szent Domonkos élete* (Ny. III., 129—257. l.) több különféle eredetű latin forrás tervszerű egybedolgozásán alapul. E források

mindenike külön-külön is érdekes irodalomtörténeti kérdések felvetésére ad alkalmat. E kérdések némelyike hazai nyelvelmékeinket is közről érinti. Ideje tehát, hogy a reájuk vonatkozó külföldi kutatásokat, melyek évtizedek óta hangyaszorgalommal és szép eredménnyel folynak s ma már nem egy irányban véglegeseznek tekinthető megállapításokhoz jutottak, e nyelvelmékeink forrásainak megvilágítására felhasználjuk.

Midőn ezt tesszük, egyúttal a magunk részéről is nyújtunk vizsonzásul a külföld kutatásaihoz néhány szerény adalékot, a mennyiben két, eddig részben teljesen ismeretlen, részben csak alig ismert kéziratról adunk tüzetesebb felvilágosítást. E kéziratok egyike az Ehrenfeld, másika a Domonkos-codex forrásaival van szorosabb kapcsolatban s mind a kettő a Nemzeti Múzeum tulajdona.

A források kérdését az Ehrenfeld- és Domonkos-codexet illetőleg ma már megközelítő pontossággal megoldottnak mondhatjuk, akár a szövegek minőségét, akár a mennyiségét nézzük. Néhány sornyi kivétellel az elsőt, és néhány lapot leszámítva a másodikat illetőleg is egybeállíthatók ma már azok a latin szövegek, a melyekre középkori kolostori irodalmunk ez érdekes maradványai támaszkodnak.

Az Ehrenfeld-codexre vonatkozólag eddig (Volf György kiadása óta a Nyelvelméktár VII. kötetében 1881.) csupán az 1504. évi velencei nyomtatványra lehetett utalni, mely „*Speculum Vitae B. Francisci et Sociorum ejus*“ czímen a legkülönbélebb eredetű Franciscanus-iratok kuszált egyvelege. Azóta Sabatier Pál, Minocchi, Ehrle és Lempp, valamint még számos más francia, olasz és német tudós ernyedetlen szorgalmú kutatásai érdekes világot vetettek ez iratok keletkezésére, időrendjére és egymáshoz való viszonyára. Egyúttal megkerült e kutatások eredményeiből, de megvan az említett múzeumi kéziratok egyikében is a Volf György forrásjegyzékében még hiányzó darabok elsejének, az Ehrenfeld-codex 87. lapján elbeszélte történetnek a forrása is, mely az alamizsnát koldulni szegénylő nemes ifjú megtérését mondja el. (Cod. Mus. Nat. Lat. medii aevi 77. fol. 4^b Sabatier, Actus B. Francisci et Sociorum ejus. Paris 1902. app. p. 193.)

Dolgozatomnak azonban a források kérdésének e revisióján és korszerű megvilágításán kívül még kettős ezélya van. Az egyik: az említett hazai kéziratokat illető helyükre iktatni; a másik: az Ehrenfeld- és a Domonkos-codexhez való viszonyukat tartalmuk táblázatos összehasonlítása útján izről-izre feltüntetni. Tanulmányomnak az Ehrenfeld-codexre vonatkozó első része inkább csak pótlás és kiegészítés. Egyfelől egy újabb, nem egészen érdektelen codexszel gyarapítja a Sabatier kiadványaiban és a

reájuk vonatkozó tanulmányokban felsorolt gazdag, de még korántsem kimerítő kézirati anyagot. Másrészt pedig az Ehrenfeld-codex forrásjegyzékét oly szövegekre viszi vissza, melyek gyaníthatólag közelebb állanak az eredetihez, mint az 1504. évi velencei nyomtatvány. Mellesleg ennek az érdekes és ritka könyvnek a bibliographiájához is szolgáltatok néhány újabb adatot.

A Domonkos-codexet illető második rész azonban ennél jóval fontosabb és mindenestre több újat foglal magában. Ebben ugyanis nemcsak a már említett hazai kéziratról (Cod. Mus. Nat. Lat. medii aevi 45. 4°) esik szó, hanem egyúttal megkerül majdnem az egész codexnek (néhány lapnyi csekélység kivételével) a pontos forrásjegyzéke. Hasonlón az Ehrenfeld-codexben olvasható Ferencz-legendához, a prédikátor-rend alapítójának nevével czímzett e nyelvemlékünk is, Szent Domonkos életén kívül, még az ő első tanítványainak viselt dolgaiból is tartalmaz egyet-mást. Ugyancsak az Ehrenfeld-codex mintájára ez is egy összefüggőbb legendán és egy lazább füzésű, kezdetlegesebb szerkezetű iraton alapul, mely az előbbivel ellentétben még a nagyobb közvetlenség, a közelmúlt élményekből és emlékekből merítő alanyiség hatását teszi. Az utóbbi különben is a régibb, míg az összefüggőbb legenda, a fő-hős életének stilizáltabb elbeszélése, legalább úgy, a mint a Domonkos-codexben tükröződik, már későbbi szerkesztmény. De ez is csak régibb eredetű iratoknak több retortán átszűrődött feldolgozása, melyen a XIII. század első felétől a XV-nek közepéig azok az átírók, a kik ismételten újabb meg újabb keretekbe foglalták, csak lényegtelen változtatásokat tettek.

A legutolsó ez átdolgozások sorában *Antoninus* firenzei érsek (megh. 1459.) nagy krónikája, melynek III. részében (Tit. XXIII. 4. 3. 10. és 14. fej.) olvasható Domonkos-codexünknek a rend alapítójára és magának a rendnek keletkezésére vonatkozó darabja. Erre különben több helyütt maga a codex is ráutal, és csak az a csodálatos, hogy ezt az utalást eddig senki sem tartotta követésre érdemesnek. A többi részlet pedig *Gerardus de Fracheto*-nak (megh. 1271-ben, 76 éves korában, Limogesban) *Vitae Fratrum Ord. Praedicatorum* című emlékiratában van meg elszórtan. Ezt a „*Vitae Patrum*“ mintájára készült szerkesztményt *Humbertus de Romanis*-nak, a prédikátor rend ötödik generalisának rendeletére állította össze a neki átadott emlékiratokból és jórészt egykorú feljegyzésekből Gerardus, a mint ez abból az ajánló levélből kitűnik, melylyel Humbertus a könyvet bevezeti.

Ennek az ajánlólevélnek tulajdonítható, hogy a Nemzeti Múzeum említett 45. számú codexe *Humbertus* neve alá került a Gerardusé helyett. Helyreigazításra szorul továbbá a codexben lévő bejegyzések és a kézirati katalogus azon adata is, hogy e

kézirat a XIII. századból való, mert legfőlebb a XIV. század második felére, de inkább a végére tehető. Codexünk különben a végén csonka s a más kéztől eredő toldalék előtt sem adja teljesen az ezt megelőző részeket. (*Reichert* kiadásában a IV. rész 20. fejezetéig megy a nagyobb betűs rész, az ezt követő apróbb írású pótlék pedig, a codex 76—77. levelén, az V. rész első fejezetét adja.)

Azonban ilyen töredékes volta mellett is figyelmet érdemel, mert elég régi és meglehetősen jó szöveget nyújt arra, hogy a *Reichert*-féle kiadvány (Róma 1897.) mellett ennek nagyszámú variáns lectióit megvilágítani segítse. *Reichert* ugyanis tudott e codexünkről, de jeles kiadványában azt felhasználni nem volt módjában.

Értekezésemhez mellékelt szöveg-egybeállításomból világosan kitetszik, melyek még a Domonkos-codex azon részletei, a miknek eddig még nem sikerült az eredetijét meglelnünk. Terjedelmük ugyan az itt először kimutatott forrásokéhoz képest csekély, de még mindig elég nevezetes arra, hogy a szorgos utánjárásra érdemesnek legyen mondható.

Ez utánjárás olykor, mint a jelen esetben, azzal is jutalmazza a reá fordított fáradságot, hogy egy-egy hazai kéziratunkról is föllebbenti a fátyolt s kiemeli azt az ismeretlenség vagy az ezzel majdnem egyenlő félreismerés homályából. Ugyanekkor pedig újabb adalékokkal gyarapítja nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudománynak azt az igyekezetét, mely napjainkban a középkor hagiographikus emlékeinek felderítésére mindjobban fokozódó figyelemmel és akribéiával irányul.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 2-ik füzetében dr. Éber László „Apaffi György síremléké“-t ismerteti. Erdélynek történeti és művészeti szempontból egyaránt rendkívül fontos egyik szobrászati emléke került legutóbb a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. Nem messze Segesvártól, Erzsébetváros közelében van Alma-kerék, a kihalt Apaffi-nemzetség ősi birtoka. A községben régi kápolna áll és benne állott Apaffi György síremléke, a mely Erdélynek annyi különböző korból származó művészeti emlékei között is előkelő helyet foglal el. Erdélynek ez a nevezetessége, a melyről valóságos legendák keletkeztek, csak rövid idő előtt vált tágabb körben is ismeretessé. Főrészeinek gipsz-öntvényeit az ezredéves kiállításon láthattuk. Az 1900. évi párisi világkiállításon már az egész emléknek gipszöntvénye szerepelt, onnan a Magyar Nemzeti Múzeumba került, hogy most az eredeti emléknek engedje át helyét. Ha irodalmunkban nem is találjuk az emlék szabatos leírását, vagy éppen szakszerű méltatását, mégis aránylag gyakran esett róla szó és néhány használható adatot is köszönhetünk a régiebb ismertetéseknek. A síremlék első sorban Apaffi György tiszteletére készült, melléje van temetve felesége és négy gyermeke. A keskeny oldal közepének felső részére a fedőlapról látszólag kettős zsinegen díszes, késő német renaissance ízlésű keretben tábla lóg le, a melyen a síremlék mesterének nevét olvashatjuk: *Sculpsit Elias Nicolai Cibinium manens*. E fölirat szerint tehát a síremlék alkotójának a neve: Elias Nicolai, nagyszebeni művész. Nem nagy egyéniség, de mégis egyéniség. Művének vannak egyes részei, a melyek meglepő megfigyelésről, a valóságosság iránti erős érzékéről tesznek tanúságot. Személyéről igen keveset tudunk. A síron levő fölirat szerint Nagy-Szedenben élt s Apaffi György síremlékén kívül több műve ismeretes Erdélyben. — Dr. Pap Károly „Egy XVII. századbeli ravatalterítő“ czímen a N. Múzeum archaológiai osztályának új szerzeményét, a löcsei XVII. századbeli ravatalterítőt írja le. A majdnem két méter hosszú, egy méter s nyolczvan cm. széles terítő rendkívül masszív, sűrű szövésű barna vászon. Szinte elnyúlhatetlen erős anyag, kiváló bizonyossága a régi híres szepességi vászoniparnak. Külső képe nagyon egyszerű: a gyász komorságához illőn — valami olajos szerrel — sötét, tompa színűre van festve, melynek tónusából élénken válik ki a közepére varrt széles, fehér kereszt. Az alakját ennek jól kihasználta a készítője, mert míg egymást metsző száraival az egyház örök symbolumát ábrázolja, másfelől arra szolgál, hogy a hosszában két darabból álló

terítő-részeket összetartsa. Ez oldalakat disziti az a két egyszerű olajkép, melynek egyike a földmives, másika a fuvaros életből van véve, mivel a két czéh közös ravatalterítője volt. Mintegy 150 éven át a löcsei Spornig-család birtokában volt, melynek legidősb tagja, apáról fiúra, hosszú időn át viselte az ottani földmives-fuvaros czéh atyamesteri tisztét. Az utolsó temetés, melynél ez a ravatalterítő még szerepelt: 1811-ben volt. Attól fogva félretették s helyette egy fekete tafotás s ezüst brokáttal áttört lepelt használtak, mely azonban a czéh irományaival, serlegeivel együtt az 1885-iki nagy tűzvészkor elhamvadt. E terítővel, a hagyomány szerint csak a czéh tekintélyesebb tagjait szokták temetni, a miből az következnek, hogy a hasonló czélra szolgáltak között ez volt a legdíszesebb. Közvetlen, az említett család egyik utódjától került a Nemzeti Múzeum birtokába, mely 240 koronáért vette meg, mint felső-magyarországi városaink kulturális multjának egyik becses emlékét. — T a k á c s S á n d o r „*Nádasdi Ferencz gróf sárvári kincstára*“-t ismerteti. Ismeretes dolog, hogy a Wesselényi-féle szövetség vezetőknek elfogatása után, azok javait is lefoglalták. E hivatalos lefoglalás előtt azonban élelmes urak, főleg katonatisztek az elfogott rebellesek javait alaposan megdézsmálták. Milyen arányban loptak és fosztogattak ez urak, arra nézve bőséges adataink vannak. Hogy többet ne emiítsünk, a sichelbergi főkapitány, Paradeiser János Ernő gróf egymaga 150 ezer frt értékű tárgyakat rabolt el Zrinyi Péter buccarii és portorói tárházaiból! Erdődy Miklós gróf és emberei feltörték Zrinyi zágrábi házát és tárházait, s mindent elvittek, még aranyozott, diszes ágycsészét és báni zászlóját sem hagyták ott. A dúsgazdag, művelt és finom izlésű Nádasdi Ferencz gróf kincsei részben szintén ily sorsban részesültek. Feltörték pottendorfi kastélyát, meglopták sárvári kincstárát, s a mit hamarosan megtaláltak, bántatlanul elragadták. Mikor aztán a hivatalos összeírásra került a sor, a kiküldött biztosok arra az eredményre jutottak, hogy Magyarország leggazdagabb főúrnak kincstárában egy fillérenyi készpénz sem található. A Nádasdi-féle hivatalosan összeírt kincsekről több jegyzék maradt ránk. E jegyzékek nem mindenben egyeznek meg; a minnek természetes oka az, hogy a már összeírt tárgyakból is eltűnt egynehány. Az összeírók csak arra fordítottak figyelmet, hogy minden értéktárgyat fölvegyenek, s a tömegtelen drágakövet pontosan megszámlálják. Az egyes tárgyak részletes leírására annál kevesebb gondot fordítottak. Még a legnagyobb értékű tárgyak leírása is annyira szűkszavú, hogy megközelítőleg sem lehet ítéletet mondanunk művészi értékükről. Ugyanezt mondhatjuk a bécsi becslők munkájáról is. A kamara és az udvar a kincseket rögtön pénzzé akarta tenni, tehát csak a biztos nyersérték meghatározását kívánták. A műérték, a munka, a régiség vagy a tárgyakhoz fűződő személyi vonatkozások tehát szóba sem jöttek. Különben is az volt a terv, hogy a tárgyak legnagyobb részét pénzverésre és katonai fizetésekre fordítják. Így hát az érték meghatározásánál csak a tiszta arany és ezüst

súlya volt a döntő, s még így is mindig a minimumot vették áralapúl. Ezt tudván, könnyen megérthetjük, miért becsülték *János magyar királynak és nejének* olajfestésű arczképét 3 forintra, egy *Ecce homo*-t 30 krajczárra, egy alabastrom reliefet 30 krajczárra, egy magyar főúr életnagyságú arczképét rá mával együtt egy forintra, a „*Salvator mundi*“ czimű képet meg 40 krajczárra! Báthori István lengyel király czimeres, gyémántokkal kirakott arany gyűrűjét sem becsülték többre 21 forintnál, *Bethlen Gábornak* száz gyémánttal kirakott, színarany markolatú kardját 250 frtra, *Báthory István király* aranyveretes remek kardját meg 150 frtra becsülték. Nádasdy Ferencz gróf bizonyára nem ily áraikon jutott e történeti emlékekhez! Tudván, hogy a becslésnél csak a nyers anyag értékének minimumát vették alapul, elgondolhatjuk mily értékű kincsei voltak Nádasdynak, mikor még ilyen értékmeghatározás mellett is némelyik tárgy értéke több ezer forintra rúgott. Maga a sárvári kincstár leltára már terjedelménél fogva is feltűnő, még inkább azzá teszi tartalma, mely Nádasdy Ferencz grófnak nem csak mesés gazdagságáról nyújt biztos képet, hanem kegyeletéről a múlt iránt, és kiváló műérzékéről is tanúságot ad. Őe szeri se száma itt a becsesebbnél becseseb műkincseknek. A szekrényben talált érték-tárgyak közül elég minden fajtából néhányat felemlitenünk, hogy azok értékéről világos képet alkothassunk. A leltár elején mindjárt felkeltheti figyelmünket az a magas serleg, a mely egykor *I. Mátyás királyunk tulajdona* volt, s „*budai billikom*“ név alatt való ismeretes. A lefoglalt tárgyak közt találjuk a grófné legyezőjét, fekete darutollakból, fogantyúja jaszpiszból készült és 68 gyémánt diszité. Különösen nagy volt a választék az arany és ezüstedényekben. Serleg annyi volt, hogy csupán az egyik szekrényben 31-et jegyeztek föl. Az egyik hatalmas serlegről azt írja a leltár, hogy művészileg volt kidolgozva, s színezüstből öntött katona állott rajta karddal és dár dával. Szép számmal találtak tornyos gyertyatartókat is (candelaber). Ezek közül kiváltak a Homonnai Drugeth-család régi candelaberjei, s a Venust és Bacchust ábrázoló candelaberek. A remek fegyverek közül kiemeli a leltár a hírneves *Delì Vídnek* ezüstös kardját, a ki mint tudjuk Szigetvár ostromakor halt meg. Az egyik pallosról azt írja, hogy hétszáz (790) rubin diszité. A kamara kezébe került Nádasdy gróf nagybecsű könyvtára is, melyet javarészt pinczékben helyeztek el. A kivégzett grófnak László nevű fia, mikor már a Pálos-rend tagja vala, megtudván, hogy édes atyja könyvtárát a nedvesség és az egerek erősen pusztítják, arra kérte Lipót császárt, adná neki vissza e reá nézve nagybecsű könyvtárat. Lipót meghallgatván az ifjú gróf kérését, elrendelte, hogy a jezsuiták nézzék át a könyveket, s ha veszedelmes tanokat nem tartalmaznak, adják át a folyamadónak, — de csak a kőtetlen példányokat. — *Börzsönyi Arnold* befejezi „*Győri temető a régiebb középkorból*“ czimű dolgozatát. Ezután dr. *Ma h l e r E d e* „*Nestanuter koporsója a nemzeti múzeumban*“ czimen egy egyip-

tomí síremléket mutat be; Bella Lajos pedig „Az északi bronzkor régibb szakaszának chronológiájá”-t ismerteti Montelius Oszkár legújabb műve nyomán. — Az *Irodalom* rovatban Herepey Károly: Alsófehér vármegye monographiáját ismerteti Orosz Endre; Dr. Cserni Béla: Alsófehér vármegye története a római korban című művét meg dr. Finály Gábor. — A *Múzeumok és társulatok* című rovat tartalma: Az országos régészeti és embertani társulat januáriusi, februáriusi és márcziusi ülése, dr. Szendrei Jánostól; A M. N. Múzeum éremtárának 1901. évi gyarapodása, I. rész. Gohl Ödön től és végül A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben, Milleker Bódogtól.

Ugyane folyóirat 3-ik számában Hintze Ervin „*Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban*” czimen egy régi magyar ötvösművet ismertet. Szent Dorottya fejereklyetartójáról, a mely már 1869 óta a boroszlói iparművészeti múzeumnak, az egykori sziléziai régiségmúzeumnak, egyik fő ékessége, mindeddig nincsen kimerítő, szakszerű ismertetésünk, bár a szakirodalom többször foglalkozott vele. Az ötvösmű történetére vonatkozó rövidebb följegyzések jelentek csak meg róla és különösen az ereklyetartó koronája keltette föl a kutatók figyelmét. A fejereklyetartó egészben 44·5 centiméter magas és teljesen térbelt ezüstmunka. A haj, a ruházat részei, a korona, valamint a talapzat tűzben vannak megaranyozva, míg a testrészek megtartották ezüstfölvületöket, a mely idők folytán feketés patinát nyert. A fejnek 32 centiméter a magassága, tehát körülbelül az életnagyság három negyedének felel meg. A fejtetőre kristályüvegből készült lenese van alkalmazva, a mely mögött a szent koponyájának és állkapcsának egy darabja látható. Szent Dorottya fejereklyetartójának formai és technikai mivolta arra vall, hogy 1430 körül keletkezett Nyugat-Magyarországon, talán Budán. Az a kérdés, milyen módon és kinek a révén került Boroszlóba. Oklevelek és krónikák mindeddig nem adtak e kérdésre választ. Vajjon kereskedés útján jutott az ereklyetartó Magyarországból Sziléziába, vagy mint Zsigmond ajándéka? Mind a két föltevés lehetséges Boroszló élénk kereskedelmi összeköttetésbe lépett Magyarországgal, miután a császár 1420 márczius 21-én megerősítette a város szabadalmát, a mely Magyarországgal való szabad kereskedelmére vonatkozott. A magyar ötvösség virágzása és nagy hírneve a XV. század második negyedében könnyen indíthatott egy boroszlói donatort arra, hogy Magyarországon készíttesse el ezt a művészi hermát a szent fejereklyéi számára. Valószínűbb azonban az, hogy Zsigmond ajándékozta, 1420 óta a császár a legjobb viszonyban volt Boroszló városának tanácsosaival és a várost szinte elhalmozta kiváltságokkal, szabadalmakkal és kitüntetésekkel. Kedves Boroszlóját nevezte Csehország második fővárosának, a törvényes hűség kiapadhatatlan forrásának, a mely innen szerteárad; nélküle a többi város mintegy fő nélkül való volna. polgárai a jó erkölcsök

és helyes életmód mintái és tükrői, olyan város, a mely ragyogón kimagaslik minden egyéb városok közül. — T a k á c s Sándor „*Abstemius (Bornemisza) Pál püspök végrendeleté*“-t ismerteti. A XVI. század régi műkincseink s műemlékeink pusztulásának a kora. Nem mondhatjuk ugyan, hogy e században a szép s a művészi iránt való érzés és az izlés kiveszett hazánkban, hanem igenis viszonyaink voltak olyanok, hogy meglevő emlékeinket s műkincseinket sem tudták megtartani, megvédeni, annál kevésbbé bírtak újat szerezni. A folyton megújuló háborúk dulásai, s az ezek nyomában járó mérhetetlen elszegényedés átok gyanánt nehezdedtek hazánkra. Elpusztultak régi váraink, püspökségeink, egyházaink, s velük együtt műkincseink java. Rohamosan terjedt a szegénység. A pénzhány oly nagy volt, hogy I. Ferdinánd a mohácsi veszedelem után megmentett régi királyi kincseket is kénytelen volt beolvasztatni. A mi egyházi kincs a kezébe került, ugyanerre a sorsra jutott. Baj volt az is, hogy a protestáns vallásra áttért uraink túlbuzgóságból új vallásuk iránt, a kezeik közt levő katolikus egyházi ruhákat és kincseket vagy pénzzé tették, vagy beolvasztották. A multak emlékeit megőrizni, a műkincseket az utókor számára megőrizni, alig jutott valakinek eszébe. Példa erre *Báthory István*, Rudolf királynak országbírája. Ez a hatalmas főúr, kinek birtokában igen sok egyházi ruha s velük együtt végrendeletében így intézkedik azokról: „vagy pénzen adják el, vagy ha el nem adják, gyöngyét és iszlógját fejtessek le, a kik gyöngyösök benne; a kik pedig nem gyöngyösök, sem islogosok, sem ezüstösök, hanem csak valami közmarhák, azokat is mind eladják; az kik ezüstösök, azt rólok levegyék és az kik közülök olyak, kibül az ötvösök ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek, de pápistáknak se zsidóknak ne adják, hanem egyebeknek akármi rendbélieknek adják el pinzen mind gyöngyöstül. *Az öreg könyveket metéljék ki és azok táblája iskolában való gyermekeknek könyveit kötni jó leszen!*“ Ha pedig — írja Báthory, — valami váratlan akadály miatt eme kívánságát nem teljesíthetnék, s attól kéne tartani, hogy ismét pápista kézre kerülnek, „*rakassanak egy nagy tüzet s mind, megégessék őket, s tegyék porrá*, senkienek egy pinz árát se adjanak benne, széllal futtassák fel az potát; nem akarom, hogy többé bálványozásra keljen az ti lelketek terhe alatt!“ Fogytak műkincseink a katolikus papság révén is. A XVI században akárhányszor olvashatjuk, hogy az elszegényedett, nyomorban sinylődő zárdák, régi (sokszor megbecsülhetetlen értékű) egyházi edényeiket, kelyheiket, -szentségtartóikat összetörték, s mint aranyat vagy ezüstöt eladták. Az is gyakran megese, hogy az efféle edényeket zálogba vetették, de többé kiváltani nem bírták. A főúri végrendeletek sok művelődési és műtörténeti adattal szolgálnak, érdekes világot vetnek saját korukra, de művelődési és műtörténeti szempontból mégis figyelemre méltóbbak a főpapok végrendeletei. Egyrészt, mivel a főpapok sokszor a megelőző századok feltve őrzött emlékeiről is szólnak, másrészt meg ők voltak

hivatott örei, terjesztői és védői az egyházi műiparnak, s így legbővebben ők szólhatnak az újabb szerzésekről s régi kincsek megóvásáról. Bornemisza Pál tehetséges, nagymiveltségű férfiú volt; sokat tanult, olvasott és sok nyelvet beszélt. Kora szokása szerint nem használta családi nevét, hanem állandóan *Abstemius*-nak írta magát. Már ifjú korában Ferdinád titkára volt. Először fejevári préposttá, majd később erdélyi püspökké lön. Az erdélyi püspökség akkor csak czím levén, hogy megélhessen, a nyitrai püspökséget kapta. A mikor e püspökséget elfoglalta, a kincstárt és a székesegyházat teljesen kifosztva találta. Újból kellett tehát mindent megszereznie. Az akkori idő igen alkalmas volt erre a célra, mivel a kifosztott egyházak régi kincseit úton-útfélén árulgatták. Bornemissza püspök rendkívüli buzgósággal és kedvvel vásárolgatta s gyűjtögette az efféle műkincseket. Az egész életén át összegyűjtött kincsek közül aztán minden egyháznak visszaadta a magáét. Nyitra részére csak azokat tartá meg, a miket ujonnan készítettett, vagy a miknek nem akadt gazdája. Mindezekről bőven elszámol 1577 szeptember 2-án kelt végrendeletében. Ez a 35 ivalakú oldalra terjedő végrendelet mind kultur-, mind mftörténeti szempontból kiváló figyelmet érdemel. — Dr. Nyáry Albert ismertet ezután egy „*Temetőt királyságunk első századából.*“ Értekező szerint archaeologiai szempontból hazánk egyik legérdekesebb s legnevezetesebb pontja a nógrádmegyei Piliny. Halmainak termékeny rögei alatt a történelemnek nagyon sok és nagybecsű emléke nyugodott századokon, ezredeken keresztül. A történelem minden phasisán keresztül Piliny tanyája volt mindig az új alakulásoknak. Kő és csont eszközei e várhegyen, urna-temetője a Borsóson, bronztárgyai szerteszét, vas fegyverei, kelta pénzei, s az öt leshegyi magyar honfoglaláskori sir tanúskodnak róla, hogy földje lakott volt mindig. B. Nyáry Jenő 1871-ben ásatta fel a honfoglaló ősök sirjait, s ez időtől kezdve régiségkutató ásója nem hasogatta fel a nagy lelhely hantjait. Honfoglalástól kezdve a török időkig üres maradt Piliny történetének lapja. Legalább leletek az íráson és a hagyományon kívül nem derítettek arra fényt. Az itteni ú. n. „Sirmány-hegy“ felásásakor tizenhárom Árpádházi pénzecske, mindannyija ezüst, került elő a hantok közül. I. Istvántól (1010—1038) volt két darab, Péter (1038—41 és 1044—46) érmei közül találtak egyet s míg Sámueltól egy sem maradt fönn, I. Endrét (1046—61) öt darab képviseli. Béla vezér korát (1048—61) egy példány hirdeti s rövid királyságának idejéből (1061—63) szintén egy példány volt a halott mellett. A Salamon uralkodása (1063—74) alatt vert pénzekből kettő temetődött sirba, s bezárja végül a sort I. László (1077—95) egy érmeeskéje. A temető magyar voltát illetőleg minden kétséget kizár a lóval való temetkezés s a sírokba tett nyilecsúcsok. Értekező végül részletesen leírja mind a 78 felásott sír tartalmát. — Dr. Éber László „*Abonyi sírleletek a régibb középkorból*“ című dolgozata zárja be a nagyobb cikkek sorát. — A *Levelezés* rovatban találjuk

a következő közleményeket: dr. Mahler Ede: „Kőkori zsugorított esontvázakról“; dr. Finály Gábor: „A sárvári földvárról (Szolnok-Doboka m.)“; Dömötör László: „A pécskai őstelepről (Arad m.) származó öntőmintákról“; dr. Jósza András: „A takta-kenézi bronzleletről (Szabolcs m.)“; Sennovitz Gyula: „Gesztii leletekről (Borsod m.)“; Pap Károly: „Szilassy János ötvös életrajzához“.

2. Az ATHENAEUM ez évi első számában Ferdinandy Géza befejezi „Az államalkotó szerződések a magyar közjogban“ című értekezését. A III. alatt: Az állam és valamely fegyveresen ellene szegülő párt között kötött bekeszerződések; és a IV. alatt: a magyar állam és a tőle elszakadt bizonyos területek kulturális része között kötött államszerződéseket fejtegeti. — Pekár Károly: A csillag-ingás és a vele kapcsolatos mozgásbeli hibák cz. alatt, az ezen kérdésben újabban végzett Bourdon-féle érdekes kísérleteket ismerteti. — Pauler Ákos: „Az ismerés viszonylagossága és a matematikai fogalomalkotás“ czímen kezd meg új cikksorozatot. Jelen közleményében első sorban a matematikai tudományok általános természetét vizsgálja, aztán a math. alapfogalmak megalkotásának kérdésére tér át. — Hörk József befejezi: „A legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetését“. — Dr. Janicsék József; „A renaissance-kori művészet, mint a korszellem kifejezője Olaszországban, némi tekintettel Mátyás királyra“ című dolgozatának első közleményében a XIV., XV. és XVI. század kultur-törekvését vázolja. — Dr. Schneller István: A nemzeti nevelésről kezd meg nagyobb tanulmányt. Az „alapvető részben“ a nevelés szó jelenlétét fejtegeti a magyar nyelvben és a közmondásokban. — Dr. Simon J. Sándor: „Harcz a magánvalóért“ — czímen a noumenon problémáját fejtegeti, kiinduló pontúl véve dr. Pauler Ákosnak hasontartalmú cikkét, mely e folyóirat mult évi számában jelent meg. — Az „Irodalom“ rovatban Ambrozovits Béla, dr. Kuncz Jenőnek „A Munka“ című dolgozatát ismerteti bő kivonatban; dr. Pauler Ákos a „Revue philosophique“ XXVI. évf. 9—12. füzetének tartalmáról számol be; dr. Pekár Károly: Rafael földrajz-philosophiáját — dr. Szilávik Mátyás: Türk „Der geniale Mensch“ című művét ismerteti.

Ugyanezen folyóirat második számában Pauler Ákos befejezi „Az ismerés viszonylagossága és a matematikai fogalomalkotás“ című cikkét. — Dr. Schneller István „A nemzeti nevelés“ című dolgozatának befejező közleményében II. alatt a nevelés-szó jelentését vizsgálja a német nyelvben és a német közmondásokban; aztán III. alatt a magyar és a német nevelési eszményt hasonlítja össze és végül a kimutatott alapokon nyugvó tanügyi szervezetet ismerteti. — Pászthory J. „Leconte de Lisle eszményi szocialismusá“-t ismerteti. — Dr. Simon J. Sándor folytatja „Harcz a magánvalóért“ című tanulmányát, főleg Kirchmann fejtegetéseire reflektálva. — Dr. Hornyánszky Gyula „Philologia és Philosophia“ című értekezésének első közleményében a philologia fogalmának kifejtésével foglal-

kozik, belevonva fejtegetéseibe a philologia lélektani értelmezését is. — Dr. Polner Ödön: „Az államalkotó szerződések jogi természetét a magyar közjogban“ veszi újabb vizsgálat alá, és Ferdinandy hason című értekezésének dogmatikai eredményeire teszi meg észrevételeit. — Dr. Bárány Gerő a „Bűn és bűnhődés“ problemáját fejtegeti. Dolgozatának bevezető részében „az ember életét és cselekvését“ s „a bűn fogalmát“ teszi vizsgálata tárgyává. — Dr. Acsay Antal „Montaigne Mihály és Locke János“ paedagogiai elméletét kezdi tárgyalni. Jelen közleményében Montaigne munkájának ismertetésével foglalkozik. — Dr. Janicssek József: A renaissance-kori művészet stb. dolgozatát folytatja. — Az „Irodalom“-rovatban dr. Pekár Károly: Jánosi Béla „Aesthetika-történet“-ét kezdi ismertetni; dr. Pauler Ákos pedig a „Revue philosophique“ XXVII. évf. 14. számának tartalmát mutatja be.

3. BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma. R á c z L a j o s *Fichte és, a tudomány szabadsága* című tanulmányában ismerteti azon összeütközést, mely Kant legnagyobb tanítványának, Fichtének, Jénában támadt a kormányhatalommal — az Istenről és a vallásról vallott fölfogása miatt. Ez összeütközésben nem kisebb férfiak foglaltak állást Fichtével szemben, mint Goethe, Schiller és Herder, s ez összeütközés következtében Fichte, a vizsgálódási és tanszabadság súlyos megsértésével, egyetemi tanári állását veszte. — A n g y a l D á v i d *Velencei követjelentések a magyar történetről (1657—1661)*. cz. a bécsi akadémia történeti bizottságának kiadásában megjelent „Venezianische Depeschen vom Kaiserhofe“ cz. munkáját ismerteti, mely Battista Nani és Alvisa Molin velencei követek több mint kétszáz helyi jelentését tartalmazza, s melynek nagy része a magyar történetre vonatkozik, s különösen a II. Rákóczy Györgynek lengyel kudarczától Kemény János fejedelemségéig terjedő korra vonatkozólag a jelentésekből sokat lehet tanulni. — K é z d i K o v á c s L á s z l ó *Barabás Miklós emlékiratai*-ból a harmadik közleményt adja. — Heim Péter *Magyarország érdekeltsége az angol-indiai posta szállítása körül* cz. cikkében arról a tervről ír, hogy az angol-indiai postaszállítmányok Magyarország területén menjenek keresztül, kiemelve az átszállító országoknak azon nagy hasznát, hogy a világforgalom egyik nagy útja területüket szeli át, kereskedelmöket élénkíti, lakosaiknak pedig keresetet és productumaiknak piacot nyújt. — H a t v a n i L a j o s *France Anatol újabb művei*-ről írt ismertető tanulmányt. — Ifjabb K o r á n y i F r i g y e s *Serédy Gábor* című eredeti regényéből a második közleményt adja. A *Költemények* közt találjuk V a r g h a G y u l a *Hervadt szívek* cz. eredetijét és Theuriet A. *Lekuszált fü* versét H e g e d ű s I s t v á n fordításában. — K á r m á n E l e m é r *a katonai büntetőtörvényekről* szóló cikkében ismerteti Gábor Gyula honvédhadbíró nemrég megjelent munkáját a „Tanulmányok a katonai büntetőjogból“. Ismertetésében főkép csak arra utal, a mi benne a polgári

büntetőtörvényvel szemben elüti s a mi erre nézve nem egy helyütt tanulságos is lehet. Az *Értesítő*-ben Erdélyi Z.: Margitsziget, Sklarek Elis: Ungarische Volksmärchen, Muther R.: Studien und Kritiken, Haeckel E.: Aus Insulinde című munkák vannak ismertetve. K r o p f L a j o s *Captain John Smith* címmel válaszol Márki Sándornak, melyben azt állítja, hogy Smith kapitány csak olyan Münchhausen-fele hős, s él a gyanúpörrel, hogy Smith sohasem járt hazánkban, s hogy nemességét, melyet magyar és erdélyi földön aratott érdemeiért kapott, okirathamisítással nyerte el. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetének tartalma. Katona Lajos *Temesvári Pelbárt példái* című értekezésében a híres egyházi szónok beszédeibe szőtt példákkal és mesékkal foglalkozik. — Hegedűs Pál Mabileau L.-nak *Hugo Victor költészetéről* szóló tanulmányát fordította le s adja az első közleményt. — Kézdi Kovács László *Barabás Miklós emlékiratai*-ból a negyedik közleményt adja, melyben a művész Pest irodalmi és társadalmi életének harminczas évekbeli rajzát, az 1838-iki árvizet s a művész viszontagságait írja le. — Dorner Béla *Németország vámpolitikájá*-ról ír ismertető tanulmányt. Ezután ifj. Korányi Frigyes *Serédy Gábor* című regényéből a harmadik közlemény következik. A költemények közt találjuk Léva József *Március tizenötödike* című eredeti versét és Lecky Foly, gyors folyam költeményét Szász Károly fordításában. Alexander Bernát *Shakespeare és Katona József* című tanulmányában először analógiákat keres a két drámaíró élete és fejlődése között, másodszer azt kutatja, minő hatással volt Shakespeare Katona Józsefre. Egy névtelen író *Fesztly Árpád hármasképe* című festményét bírálja. Az *Értesítő*-ben Haraszty Gy.: A francia lyrai költészet fejlődése, Bartók L.: Remény. Emlékezet, Brückner: Geschichte der poenischen Litteratur (Ásbóth Oszkártól), Paulsen: Schopenhauer, Hamlet, Mephistoles, Lánzy: Notes sur le grand refus et la canonisation de Célestin című munkák vannak ismertetve.

Ugyanezen folyóirat májusi füzetének tartalma. Haraszty Gyula *Trisztán és Izolt* címmel a középkori mondát és keletkezését ismerteti azon alkalommal, hogy a m. kir. Operában Wagner operája színre került és Bédier francia romanista e mondát prózaregénynyé feldolgozva kiadta. Szerző ez első közleményében a Trisztán és Izolt mondát ismerteti főbb mozzanataiban, majd áttér annak a kutatására, honnan kerülhetett e mondának anyaga és minő alakban? Kimutatja, hogy a monda megalkotásának dicsősége e szerint a keltáké, s nem a francia képzeletből támadtak; csak föntartatásának érdeme illeti meg a francia költőket, kiknek révén e szép költemények új életet nyertek s egész Európában elterjedtek. — Kézdi Kovács László *Barabás Miklós emlékiratai*-ból az ötödik és befejező közleményt adja. E közleményben Barabás a pesti műegylet megalapításától 1886-ig,

vagyis 50 éves akadémiai tagságának megünnepléséig terjedő időszak eseményeit írja le. — D o r n e r B é l a a *német vámtarifa-tervezet és előzményei* című cikkében e tarifával és annak megszületését előidéző okokkal és körülményekkel foglalkozik. — Ezután M a b i l l e a u - n a k *Hugó Victor költészetéről* szóló tanulmányából a befejező rész következik H e g e d ű s P á l fordításában. Ifj. K o r á n y i F r i g y e s folytatja *Serédy Gábor* című regényét. A költemények között találjuk K o z m a A n d o r *Egy don Juanhoz* című eredetijét és L a c a u s s a d e „Merengés“ költeményét Z e m p l é n i Á r p á d fordításában. Egy névtelen író *az irodalom és tudomány viszonya a XIX. században* című tanulmányával a *Revue des deux Mondes*-ban megjelent terjedelmes értekezését adja vissza főbb vonásaiban, hozzákapcsolván saját nézetét. Az *Értesítő*-ben B á r d M. : versei, B é k e f i R. : A b o l g n a i j o g i e g y e t e m X I V . é s X V . s z á z a d i s t a t u t u m a i , M o l n á r F. : *Az ékes város* című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e z e n f o l y ó i r a t j ű n i u s i f ű z e t é n e k t a r t a l m a . E g y névtelen író *az indiai császárság* címmel az indiai utazásai alatt szerzett tapasztalatairól ír. Ismerteti India fejlődését, kormányzatát, állambiztosítását, katonai és polgári hatóságait, valamint hivatalos működésüket. Végül közneveléséről szól. — H a r a s z t i G y u l a befejezi *Trisztán és Izolt*-ról szóló tanulmányát. E közleményében bevezetésül ismerteti e mondának a középkori francia költészetben található feldolgozásait, végül beszámol B é d i e r n e k n e m r é g m e g j e l e n t k ö n y v é r ű l , m e l y s z e r z ő s z e r i n t , n e m e g y é b , m i n t t u d o m á n y o s j á t é k , e g y i g a z á n k ö l t ő i t e h e t s é g ű t u d ó s n a k g y ö n y ö r ű j á t é k a . — S e h ö n h e r r G y u l a *Magyarország 1301-ben* című történelmi tanulmányában az utolsó Árpád-házi király halálának korszakát ismerteti. Szól arról, minő befolyással volt a központi hatalom meggyöngyölése az Árpádok kihaltakor az ország belviszonyaira s miként jelentkezett annak hatása azokban a közeli és távolabbi érdekerősségekben, a melyek századokon át a magyar királyságtól kapták sorsuk irányítását. — H e g e d ű s L o r á n t *A székelyek kivándorlása Romániába* címmel nagyobb tanulmányt kezd, melyben a székely kivándorlásról szól, s melynek adatait két esztendeig szedte itthon és Romániában. Szerző az első közleményében bemutatja a Romániába telepedett székelység helyzetét, ismerteti a romániai magyar telepeket: különösen Ploestben, Bukarestben, Galatzon, Brailában; végül a székely kivándorlás jelentőségéről és veszedelméről ír. — Ezután ifj. K o r á n y i F r i g y e s *Serédy Gábor* című regényének ötödik közleménye következik. — K o z m a A n d o r a m. t. Akadémia nagygyűlésén felolvasott *Ősi szellem* című költeményét közli. — K r o p f L a j o s *Beck Vilma*-ról több érdekes adatot böngészett össze, ezek segítségével a hasonló című utóiratban a Szemle múlt szeptemberi számában közölt dolgozatát kidomborítja. — Az *Értesítő*

ben Dénes T.: Páriák, Fejér M.: Az egyenes adók reformja (Kármán Elemértől), Ducros: Les encyclopédistes, Demolins: L'education nouvelle (Pallagi Gyulától) című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma. Horváth Ödön *Albániáról* szóló dolgozatából az első közleményt adja. Ebben Albánia népét ismerteti, majd Albánia történetéből közöl részletet. Szól a jelenlegi politikai áramlatokról, összefoglalja az osztrák-magyar monarchia politikai és gazdasági befolyását, melyet jelenleg Albániában gyakorol, és a mely minden oldalról fenyegetve van. E befolyást minden eszközzel támogatni, fejleszteni és nagyobbítani, de főleg tisztán magyarrá kellene tenni. — Hegedűs Loránt folytatja a *székelyek kívándorlása Romániába* című tanulmányát. E közleményben a moldvai csángókról ír, majd a romániai székelyek társadalmi szervezkedését, az egyházi, iskolai és consuli ügyeket ismerteti. Czikke végén a kibujdosók számáról szól. — Schächter Miksa az *orvosi beavatkozás jogáról és az orvos felelősségéről* írott tanulmányában azt fejtegeti, hogy min alapszik az orvos azon joga, melynél fogva súlyos testi sértést képviselő műtétet végezhet a betegen, megtorlás veszedelme nélkül. — Ifj. Korányi Frigyes *Serédy Gábor* című regényéből a hatodik közleményt adja. — A *költemények* közt találjuk Lévy József *Rózsabimbó* és Goethe-nek *Életmentés* és *Sainte-Beuve Télien a kandalló*... kezdetű költeményeit; az előbbit Kozma Andor, az utóbbit Vargha Gyula fordította le. — Egy névtelen író (P. R.) *Leo taktikájának új kiadása* című cikkében válaszol Vári Rezsőnek, ki a *Philol. Közlöny* ezidei folyamában megezáfolni iparkodott szerzőnek azon észrevételét, melyeket a „Magyar Honfoglalás kútfőiről“ szóló ismertetésében (a Budapesti Szemle múlt évi folyamában) Bölcös Leo taktikájának kiadásáról tett. — Az *Értesítő*-ben Lafaire A.: *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie*, *Anthologia* a XIX. század francia iyrájából (ez utóbbi Binder Jenőtől), Fretwell J.: *The Christian in Hungarian Romance* című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma. Acsády Ignác *Szondy György emlékezete* című felolvasását közli, melyben a kis Drégel vára történetét és hős védőjének, Szondy Györgynek szereplését hősies haláláig ecseteli. — Horváth Ödön *Albániáról* szóló tanulmányából a befejező részt adja. E közleményében az albán földet, Albánia kikötőit, őstermelését, iparát és kereskedelmét ismerteti. Czikke végén arról szól, hogy mit kellene első sorban tennünk, hogy Albániát gazdasági érdekkörünkbe vonjuk? — Hegedűs Loránt *A székelyek kívándorlása Romániába* című tanulmányának harmadik és utolsó közleményét adja. E befejező részben szerző kutatja a székely kívándorlás okait, mi lehet a

székely kivándorlás bajainak gyökere? Micsoda „vonzó“ és „taszító“ okok nehezedenek rá a székelyföldi magyarságra? Elmondja, hogy a kibujdosásra indító okokat miképen lehetne gyógyítani, gazdaságilag, közigazgatásilag? Három kérdés megoldása szükséges; ezek: a földbirtok kérdése, a vasút s azon ügyek, melyeket vele kapcsolatba hoznak, harmadszor a hitel. Ez eszközökkel elő lehet mozdítani a székelység boldogulását, ha nem marad meg a testi és ethikai degeneratióban. — Baross János *A westfaliai parasztbirtok új törzsöröklési joga* czímmel részletet közöl egy sajtó alatt levő munkájából, melyet a múlt év nyarán az O. M. G. E. megbízásából tett németországi tanulmányútja alapján írt. — Ifj. Korányi Frigyes *Serédy Gábor* című regényéből a hetedik közleményt adja. A *költe-mények* között találjuk Szabolcska Mihály *Nagy Városban* című eredetijét s Heine *a híradás* költeményét Kozma Andor fordításában. Riedl Frigyes *Francia befolyás a magyar irodalomban* czímmel Kont Ignácznak Párisban francia nyelven megjelent magyar irodalomtörténeti hőnyvét ismerteti. Az *Értesítő*-ben Lampérth G.: *Pacsirtaszó*, *The Yewish Encyclopaedia*, *Gabriel de Muu: Ambassadeurs à Constantinople* című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

4. Az ETHNOGAPHA ezidei évfolyamának 3-ik füzetében Nagy Géza befejezi a *turánok és árják* ősrégi ethnikai vegyüléséről szóló közleményét. Az árja nyelvszerkezetből levont következtetését itt anthropologiai bizonyítékokkal támogatja, arra hivatkozván, hogy mielőtt megkezdődött volna a baltvidéki nagy termetű dolichocephal népség terjeszkedése, egy kis termetű brachiocephal faj tűnik föl Közép-Európában a neolith-kor elején, melynek a palaeolith-korban még semmi nyoma nincs, de a svájcezi czölöpépítkezésnek már a legrégebb szakában is előfordul durván előállított köeszközeivel együtt. Ez az ú. n. „grenellei“ típus, mely Wilser szerint kétségkívül Közép-Ázsiából került, föltűnésétől kezdve állandóan megmarad Közép-Európában s dolichocephalokkal keveredik, mely utóbbiak Európa ősnépességéhez tartozók. Két anthropologiai típus alakul e keveredésből: 1. a *keleti szőke* típus Oroszország területén kis termettel, széles arczczal, kerek fejjel s sűrű szemmel, mely típus nagyjában véve az éjszaki szlávokat, a lett-litván népeket s a szorosabb értelemben vett finneket foglalja magában: 2. a *középeurópai barna* típus, mely szintén brachiocephal s melyet keltának, mások rhaeto-ligur, vagy alpesi típusnak neveznek. Ide tartoznak a kelták s illyrek s a keleti árja csoportból a perzsák. A továbbiakban a szerző arra a kérdésre igyekszik hozzávető feleletet adni, hogy mikor történt a brachiocephal turánok benyomulása Kelet- és Közép-Európába, mely események következménye az őseurópai szőke faj eredeti nyelvének fölbomlása s a tulajdonképi árja ősnyelv alakulása lett. — A második közleményben Kátóna Lajos befejezi Glopsberger Lukács jezsuita XVII. szá-

zadbeli ördögűző könyvecskéje latin szövegének közlését. — Ezután Galgóczy János „Ujabb sumir szószedet“ czímen a nálunk megjelent sumir szógyűjteményeket kívánja kibővíteni, egyszersmind arra törekedvén, hogy adatait nyelv- és mondattani alkalmazásukban is bemutassa. Röviden érinti a bevezetés a szaktudósoknak azon idevágó észleletét, hogy az ifjabb sumir nyelvmélekben sémi nyelvhatás vehető észre, minélfogva az eredeti nyelvtani típus megállapítására a régebbi keletű leletek nyujtanak biztos alapot. A munkálat közölt része egyébként az *a* betűvel kezdődő sumir szókat tartalmazza. — A néphit és népszokások rovatában Bellovics Bálint folytatja a *nyári napforduló ünnepére* vonatkozó magyarországi adatait, Gönczi Ferencz pedig a *göcseji nép kuruzlásairól* s az ugyancz körbe tartozó babonákról szóló tanulmányait, végül pedig Németh Károly Baróti Szabó Dávid „Vers-Koszorúja“ néhány *verses házi receptjére* figyelmet. — Az irodalom rovatában Munkácsi Bernát *Shiratori K.* nálunk időző japán tudósnek „Über die Sprache des Hiungnu-Stammes und der Tung-hu-Stämme“ cz. művét ismerteti bíráló észrevételek kíséretében. Kiténik az itt tárgyalt tökéletlen hangjelzésű és khinai ejtéshez idomított hiung-nu nyelvmélekekből is, hogy az a nép, melyet a khinai írók e névvel említenek, *mongol* és *török* törzsek egyesüléséből állott, a mint ezt több körülmény útmutatása szerint a hunnokra nézve is föl kell tennünk. — Néprajzi könyvészet, kisebb közlemények (a babról, mint jósló eszkről, a kigyókörről, a Kossuth-nóta keletkezésének helyéről s a „szöszön-boron“ kifejezés eredetéről), Madar Imre és S — a nyilatkozatai az előbbtől megjelent Képes-Krónikafordítás tárgyában, végül társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát. — „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője“ czímmel adott mellékletben Festetics Rudolf gróf *Csendes-oczedni utazásait* vázolja. „Tolna“ nevű hajójával 1893. okt. havában indult el San-Francisco kikötőjéből a Havai-szigetekre, honnan útját tovább folytatva sorban meglátogatta a Fanning-, Manahiki-, Tahiti-, Cook-, Szavarov-, Szamoá-, Fidsi- s Funafuti szigeteket. Sydneyben katonai kíséretet szervezvén, utazónk az Új-Hebridák szigetei felé halad, majd a Tanna-szigetre, melynek lakói emberevzés hírében állanak. A Sandwich s más szigetek után a Pünkösdszigetre vitorlázott, mely sziget lakói halottjaikat nem temetik el, hanem kunyhóikban az ágyon hagyják s ott élnek, hálnak az eloszlásnak indult rothadt hullák mellett Sokat kellett az expedíciónak szenvedni Vanikoro szigeten, honnan útja a Santa-Cruz-, Salamon-, Shortland-, Refuge-szigeteken át Új-Britannia felé vezetett s az Admiralitás-szigeteken ért véget 1896 áprilisában. 1898. január haváig időzött a gróf Japánban, honnan visszatérve, hajója a Maledivák egyik szirtjén szétroncsolódott. Gyűjteményeit sikerült megmentenie s ezeket a M. N. Múzeumnak ajánlotta föl. — A következő közleményben Jankó János a *Festetics-gyűjtemény* tárgyait ismerteti. — Kisebb közlések szólnak a

temető-fejfa (kopjafa) irodalmáról, a M. N. M. Néprajzi Osztályának legutóbbi gyarapodásáról s *Nécsey István* festőművésznék, a magyar tárgyú néprajz buzgó munkásának elhunytáról.

Ugyane folyóirat 4. füzetében Krausz Sámuel „átoktáblák“ czimen azon apró óntáblákról értekeznek, melyeket több ókori népnél elhunyt nagyságok sirjaiba tettek oly végből, hogy a halál által hatalmassá vált emberi szellemek élő embereken végrehajtsák a táblákra írott átkot. 1850-ben találtak először ily önlemezeket a római Via Appián kiásott több koporsóban, melyek levél módjára lévén összehajtogatva, mindjárt kezdetben sejtetni engedték, hogy az alvilág szellemeivel való levelezés céljára szolgáltak. E tárgyak hasonmásait a régi Karthago vidékén pun sírokban sikerült fölfedezni, melyeknél föltűnő volt az, hogy bennük a szabadból tölcseralakú nyílás vezetett a koporsóba s ennek tövében feküdtek az óntáblácskák. Kétségtelen, hogy itt a tölcserék a levélszekrények helyét pótolták s hogy az élők az óntáblácskákat, melyekre kívánságaikat följegyezték, ezen keresztül juttatták el a másvilágbeliekhez. Hasonló észjárással találkozunk a Hebronban nyugvó ósatyák sirjait fölkereső zsidóknál, kik t. i. kívánságaikat kis papírszeletekre írva bedobálják egy lyukba, mely állítólag a földalatti sírokkal van kapcsolatban. A szorosabb vizsgálat kiderítette, hogy a sírokban talált óntáblákon átokformulák vannak, melyekkel kiki a maga személyes ellenségét, vagy az újtában álló embert akarta ígézzel megkötni. Az átokige uyelve az egyes vidékek nyelve szerint görög, latin vagy pún. Különösen sűrűn találkoznak átoktáblák a versenykocsik hajtóira, kiknek szerencsáját ily módon megbabonázni akarták. Sok efféle szerelmi epedés enyhítésére volt szánva. Az átoktáblára rendszeren föl vannak jegyezve a megátkozandónak egyéni neve s anyjának neve (mater enim certa, pater incertus), amaz alvilági istenek nevei, melyeknek az átkot végre kellett hajtaniok (a keresztény századokban a görög és római istenségek helyett egyiptomi és zsidó szellemnevek), Seth-Typhon egyiptomi istenség ábrázata (emberalak állatfejjel) s e főalak mellett két oldalt egy-egy emberi test felső részének kezdetleges rajza (talán átkozó és átkozott). A szerző mutatványokkal egészíti ki értekezését. — A második közleményben *Munkácsi Bernát baskir helynevekkel* foglalkozik Jankó Jánosnak azon nagy elismerésre jutott észrevétele alkalmából, mely szerint a baskirok földjén világosan fölismerhető magyar helynevek vannak. Tüzetesen megvizsgálván az adatokat, melyeken ez állítás alapszik, szerző kimutatja, hogy a magyaros hangzásúnak vélt nevek közismert török szavak s hogy magyar nyomok a baskirföldi helységnevekben eddig még csak valószínűség szerint sincsenek igazolva. — A népköltészet rovatában *Farkas Sándor szentesi népdalokat* közöl. — A füzet többi részét a társulati ügyek töltik ki, ezek során különösen a Magyar Néprajzi Társaság idei közgyűlésének jelentései. — A mellékletben *Gönczi Ferencz a*

göcseji népnek a villámlásra, mennydörgésre és mennyköre vonatkozó hiedelmeiről értekezik s rajzban mutatja be a néptől őrzött különféle „mennyköveket“, melyek voltakép nem egyebek, mint földben talált őskori kőszerszámok. — Ugyanitt egy rövid közlemény *dr. Almásy Györgynek középzásiai utazásából hozott néprajzi gyűjteményét* ismerteti.

5. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 2-ik füzetében a nagyobb dolgozatok sorát Ferenczy Zoltán „Petőfi és a nő“ című tanulmánya nyitja meg. Petőfi felfogása szerint a férfi és nő, noha az erkölcsi törvények előtt teljesen egyenlők, lelki tulajdonaikban épen oly eltérők, mint külsejükben. A méltóság, erő a külső cselekvő bátorság, az élet viharaival szembeszállás, a nemzetjavító, átalakító kerküzdelmekbe avatkozás vagy vezérszerep, az eszmék iránti hevület, a szigorú erények, az egyetemesség érzésben és gondolkozásban, az elmélkedés hatalma a férfi tulajdonai; a nőé az édesség, báj és szépség, frigyben a jósággal, a reménységgel vegyült megnyugvás, a lány érzelmek, továbbá a finomság és tapintat s bizonyos divináló képesség. Ime a külön, de másnemű tökélyek, melyeket nem egy modern államférfi adott egyik vagy másik felének; hanem mindkettő a legnagyobb királytól, a természettől kapta őket. Hogy pedig Petőfi, a természetességnek ez ősi erényekkel ékes lovagja, a nőt, lelkének és szívének választottjában, az egyetlen nőben, a maga legnemesebb tulajdonaiban kívánta szemlélni és birni, s hogy ezt élete egyik legfőbb céljává s létének alapelvévé tette: az természetes. Viszont természetes az is, hogy ezt az eszményt időnként a legmagasabb fokon rendesen egy-egy szelid, mivel, különösen finom, nőies, szőke lánykában találta meg s őt forrongó szenvedélyében s nemes lángolásában úgy tekintette, mint az összes női nem tökélyeinek kivételes birtokosát. Fascinált képzelete búbájjal ruházta fel ekkor a szeretett lánykát s magas erkölcsi érzetében határtalan csodálattal és gyöngédséggel, valódi cultussal közeledett hozzá. De azért legnagyobb elragadtatásában is mindig a valóságért eped és sohasem elvont. Ezért nem ismeri azt sem, a mit irodalmi sentimentalismusnak nevezünk. A sentimentalismus alapjában véve vagy néha tárgyatlan, vagy máskor gyengességünk érzetéből eredő epekedés; rendesen kapcsolatban áll bizonyos férfiatlan resignatioval, melyet a szív ugyan nem fogad el, de cselekvő, férfias erélyre sem bír emelkedni. Jellemzi tehát az erőtlenség, tehetetlenség s az olvadékony nyögdecselés, melyek iránt az ép érzésű nők a legnagyobb idegenkedéssel szoktak viseltetni, igen helyesen. Petőfi első sorban is szerelmi költeményeit soha sem meríti elképzelt helyzetekből. Nem képzelgő ábrándjait, hanem valódi benyomásait éneklí meg, s így érzelmeinek realitása ezekben még majdnem szembeötlőbb, mint más műveiben: ily költeményei alkalmait a részletekkel együtt az életből veszi s a mint kell, a hangulat és megindulás csupán az övé. Innen

nála a rajongásban is az élet, elevenség, változatosság és közvetlenség. Tehát csak akkor kezdett dalolni, ha a szeretett leánya elfoglalta egész szívét s betöltötte képzelődését. Ez azonban rendesen egyszerre, töprengés és számítás nélkül történt. Az ő szíve és képzelődése sohasem habozott, ha a hatás kopogtatott. Rendszerint nem a lányka szépségeit, tökélyeit, hanem saját érzelmeit, lelkesedését foglalta dalba, úgy a mint ez képről képre, gondolatról gondolatra ragadta a legtermészetesebb eszmetársítás útján. Mondhatni villamos ütés gyanánt szívét egyszerre lángoló érzés töltötte be; nemes fölhevülés járta át egész lényét, mely sem őszinteségére, sem forróságára nézve nem hagy kétségben. És ekkor nem merült el sem haszontalan önkinzásba, sem habozó töprengésbe; hanem a saját férfias bece tudatában elszántan ment a cél felé, hogy megkérje és birja a szeretett leányt. Talán ezért is, különösen a szerelem első ébredése, a boldogság elragadtatása van a legszebben főtve költeményeiben. Az a szerelem, mely folyton nagyobb és nagyobb lesz, mely mint a rózsza, naponként jobban és jobban kinyílik, mely szebbnél szebb eszmékre ragadja, szebbnél szebb képekben ömlik ki, mely lelkét minden magas, nemes, szép iránt fogékonyná teszi és magasztos fölhevülésében az önfeláldozás, a hazaért és szabadságért a csatatéren való halál rajongásával tölti el. A szeretett lányka e közvetlen hatása és érzelmeinek társulása a legnagyobb föláldozással, melyre ember elszánhatja magát, nemesak jellemzik Petőfi szerelmi lyráját; hanem érzelmeit abban a mély rokonságban tüntetik föl a halál sejtelmes előérzésével, mely azt mutatja, hogy a legnagyobb érzelmek és a jövő előre látása közt valami titokzatos kapcsolat van. E vonások majdnem mindannyiszor jelentkeznek Petőfi szerelmi lyráján; de természetesen leginkább a Júliához írt költemények mutatják érzelmeit teljes kifejtettségökben. Ekkor már a férfikorba lépett; érzelmei magokban is teljes érettségökhöz jutottak. De e mellett úgy érezte, hogy ez az utolsó alkalom, hogy megnyerje azt a nőt, kinek szerelme, bírása meg fogja váltani lelkét a mult szenvedéseinek sötét emlékeitől. Ez tűnik ki költeményeiből, melyekben Júlia szerelméért esdekel a szerelem könyeivel, nyugtalanságával, elhatározottságával. Nem látott maga előtt mást, csak vagy Júlia megnyerését, vagy az örök lemondást; holott, mint láttuk, az ily nő megtalálása volt lelkének álma; az ily nő iránti szerelem, mely a lelket felemeli, meggazdagítja, volt egyik legfőbb célja, melyről élete minden szakában oly ragyogó álmokat szőtt s annyi szép reményt ápolt. Valóban Júlia a költő szerelmének viszonzása által maga a végtelenség lesz Petőfi nézve. Nincs, a mire ne emlékeztesse, a mit eszébe ne juttasson, a mire képzeletét ne ragadja, a mit ne igérjen, a mit ne fogadjon. E szerelem felébreszti lelke összes képességet s valami csodálatos tiszta látással ruházta föl. Visionariussá válik; a mult, jelen, jövő különböző időben s bámulatos tisztasággal vonúl fel előtte; lát és

tud egyszerre. A látható és sejtelmes világ, a valóság és képzelet országa váratlan látomásokban nyílik meg előtte s keble s rendkívüli érzéstől fényes lángba borul, mintegy tündérpalota s mindezt kápráztató, ragyogó nyelven s a lyrai költészet összes fokain, a leg-egyszerűbb daltól elkezdve az ódáig, a dithyrambig, számtalan alakban és színezésben fejezi ki. — Ezután Kőrösi Sándor „Zrinyi és Macchiavelli“ összehasonlítását folytatja és fejezi be. — Ugyancsak folytatás a Császár Ernő cikke: „A magyar protestáns zoltárköltészet a XVI. és XVII. században“, mely a Sztárai Mihály zoltáraival foglalkozik. — Dr. Szinnyei Ferencz „Nagy Ignác“ életrajzából adja a második közleményt, hirlapírói és műfordítói működését ismertetvén. — Az *Adattár* tartalma: „Kazinczy Ferencz följegyzései“, Dékányi Kálmán-tól; „Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812.)“ 2. közlemény. Közli: König György; „Adatok Amade László életéhez“. 2. közlemény. Közli: Vértesy Jenő; „Benezúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz“. 2. és bef. közlemény. Közli: Szentpétery Imre; „Tankönyvbírálat a század elején“. Császár Elemér-től; „Kölcsey kiadatlan levelei“ Naményi Lajos-tól. A könyvismertetések rovatában Szily Kálmán: „A magyar nyelvújítás szótára“ van ismertetve s néhány becesz adalékkal gazdagítva.

6. A KELETI SZEMLE * ez idei (III.) évfolyamának 1. füzetében F. Kühnert bécsi tudósnak közleménye a bevezető értekezés, mely ama kérdéssel foglalkozik, hogy *van-e kapcsolat a kínai és a magyar népzene közt.* (Czime: „Bestehen Beziehungun zwischen chinesischer und ungarischer Musik?“) E kérdés föltevésére az szolgált alapot, hogy az említett két nép zenéjének elemzése némi közös vonásokat mutat föl, elannyira, hogy a magyar melodiáknak néha bizarr rhythmikája avatatlan kezeléssel olyformán hangzik, mintha kínai volna. A szerző fejtegetésének eredménye, hogy a két nép zenéje közt semmi származási kapcsolat nem valószínű. A magyar zene valóságos zene e szó aesthetikai értelmében, a kínai még nem az. — A másik közlemény Arnold van Gennep párisi tudóstól való s az „osztják“ népnév eredetét s különböző alkalmazását teszi vizsgálatá tárgyává „Origine et fortune du nom de peuple „Ostiak““. E népnév legelőször Rettenetes Iván czárnak egy 1572-ből való levelében fordul elő s a kámai népek, cseremiszek, votjákok, baskirok

* Teljes cím: *Keleti Szemle*. Közlemények az ural-ajtaji nép- és nyelvtudomány köréből. A M. Tud. Akadémia támogatásával a Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályának és a Keleti Kereskedelmi Akadémiának értesítője. *Revue Orientale*. Pour les études ouralo-altaïgues. Subventionnée par l'Académie Hongroise des Sciences. Journal de la Section Orientale de la Société Ethnographique Hongroise et de l'Académie Orientale de Commerce à Budapest. Szerkesztik: dr. Kunos Ignác és dr. Munkácsi Bernát Budapestben.

és bujinezok társaságában van fölemlítve. Ugyane fejedelemnek egy 1574-ből származó levelében már a vogulokkal együtt a jugor föld népségei közt szerepel. Harmadik említése 1582-ben történik, midőn arról van szó, hogy Pelym fejedelme hadsereget gyűjtött egybe vogulokból és osztjákokból. Végül ismeretesek az osztjások, mint az Obvidék népe Szibéria meghódításának történetéből. A zavar későbbi idők okleveleiben sem szűnik, melyek között több öket a permi földön a Szilva és Irea folyók mellett a tatárokkal együtt említi, egy másik a baskirföldön az Ufa folyótól jobbra, ismét egy másik a déli Szoszva, Tura és Tavda vidékén szerepelteti. Tudvalevő aztán, hogy a Jeniszei, Narym és Taz-vidéki szamojédeket is osztjásoknak hívják. Látnivaló mindezekből, hogy e népnév nem vonatkozhatik szorosán egy bizonyos nyelvű népegyedre, hanem inkább néprajzi, azaz több hasonló műveltségű és megjelenésű nép összefoglaló neve. Igen bajos ennél fogva elfogadnunk e népnév ama közkeletű magyarázatát, hogy az az osztják *As-jax* = „Ob-nép“ orosz ejtése; mert egyrészt az „osztják“ név régibb alkalmazása Uralon innen lakó népségeket jelöl, tehát nem az Obvidék népére vonatkozik, másrészt nem igazolható az orosz ejtésben föltett hangváltozás sem, midőn az orosz ismeri a χ s a hangoikat. Még kevesebb valószínűsége van Vámbéry magyarázatának, hogy az *osztják* török eredetű szó, az *istjak* (= *üst*, „felső, felvidéki“ + *jak*, „tájék, vidék“, tehát: *üst-jak* „felvidéki, hegyi lakó“) elron-tása, mely szóval a kirgizek a baskirokat jelölik. Bár még a szerző a név eredetét nem tekintheti tisztázottnak, figyelmeztet arra, hogy hasonló végzetűek az oroszban alkalmazott *koreljak*, *vojjak*, *meščerjak*, *permjak*, *korjak*, *güljak* népnevek. — Harmadik közlemény K u n G é z a gróf művének folytatása, melyben *Gurdezi* perzsa írónak följegyzéseit közli a *törökökről*. Az ezúttal adott rész a *kirgiz és sziklab népekről* szól. Gurdēzi tudósításait kiegészíti a szerző az Isztakhrī, Ibn Haukal, Ibn al-Fakīh, Ibn Khōrdadbeh és Kazdīni műveiben található kirgizekre vonatkozó közlésekkel, mindannyit eredeti szövegben és fordításban idézve. — Ezután P a a s o n e a H. finn tudós értekezése következik a kazáni kormányzóság Jurtkuli falujában lakó tatárok nyelvjárásáról („Zur tatarischen Volkskunde“), melyben a hangtani sajátságok fölsorolásához népdal-mutatványok csatlakoznak. — Az utolsó nagyobb közlemény Luigi Bonelli nápolyi tanártól való s az *ozmanli nyelv trebizondi tájszavaihoz* nyújt bő jegyzékben adalékokat. („Voci del dialetto turco di Tredisonda“.) — Az irodalom rovatában V á m b é r y Á r m i n n a k ismertetése olvasható *Ewlia Tselebi* utazási művéről, melynek teljes kiadását a M. Tud. Akadémia támogatásával Ahmed Dsewdet efendí gondozza. — Ugyanitt szól Sz i l a s i M ó r i e z Katanoff kazáni tudósnek egy kisebb munkájáról, melyben emez az *ufai kormányzóságban tett két rendbeli tanulmány-útjának* nyelvészeti s egyéb eredményeiről tesz jelentést. — Végül K u n o s I g n á c z egy kis helyreigazítást közöl az ozm. *andiz* szóra

vonatközlőlag. Ugyancsak tőle való *Sejkh Szulejman csagataj-ozmán szótárának* német fordítással való kivonatos közlése, melyből a melléklet ezúttal a *k* és *m* betűkkel kezdődő szavakat nyújtja.

7. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában *M a n d e l l ó G y u l a* a közlő két fejezetet és néhány válogatott statisztikai táblázatot, „Adalékok a középkori munkabérek történetéhez“ című sajtó alatt levő munkájából. Az első fejezet a XV. századbéli pozsonyvárosi számadáskönyvekben foglalt munkabéryanagot ismerteti; a második fejezet a történeti bérestatisztika módszeréről szól. A táblázatok az 1439—40 és 1447—48-iki időszakok napszámbeit tüntetik fel foglalkozási csoportok szerint és ez alapon mindenféle átlag- és egyéb kifejezési számítást tartalmaznak. — *V i z a k n a i A n t a l* „Társadalmi és gazdasági szempontok a XIX. század végén és a XX. század küszöbén tartott népszámlálásokban“ címmel érdekesen fejtegeti, hogy a népszámlálások alkalmával különösen a foglalkozási statisztika mennyire előtérbe nyomult. Fejtegetései alapján a népszámlálások foglalkozási kérdőpontjainak megszerkesztésére vonatkozólag javaslatokat tesz. — A következő czikk a czukorkérdést tárgyalja és a brüsszeli conventio előzményeit vázolja, felderíteni igyekszik azon okokat, a melyek a brüsszeli conventio létrejöttét magyarázzák. Valószínűnek tartja a conventio parlamentarist elfogadását; és az ennek folytán beálló helyzetet azzal jellemzi, hogy egyrészt az egyes államok kevésbé életképes vállalatai meg fognak szünni, másrészt a legkedvezőtlenebb feltételek közötti állam répatermelői és czukorgyárosai fogják termelésüket és üzemüket lényegesen korlátozni vagy teljesen megszüntetni. E kérdéssel kapcsolatosan a czikk kivonatosan ismerteti *R e i t z e r G y u l a* előadását ugyane tárgyról, a mely abban az elméletileg helyes, de gyakorlatilag ki nem vihető javaslatban csúcsosodik ki, hogy a nagy czukortermelő államok alkossanak közös czukorbankot, a mely a világon mindenütt egységesen disponál a czukorkészletekről és így a termelés korlátozása útján az árakat — kartellszerűen — emeli. „A termésbecslés és árhullámozás“ című cikkben a földművelésügyi ministerium becsléseinek helyességét védik, szemben a napi sajtó egyes támadásaival. — A Közlemények és ismertetések rovatában *M a n d e l l ó* a mezőgazdasági szaktudósítók jelentéséről ír és ez alkalmából szaktudósítói intézményünket bírálja. Kimutatja, hogy itt is, mint annyi más helyen, beérjük azzal, hogy valamely intézményt létesítsünk, de ha az megvan, senki sem törődik többé azzal, vajjon mi célja van az intézménynek, hogyan kell azt helyesen szervezni és a belőle folyó eredményeket gyakorlatilag értékesíteni. A szaktudósítói intézménynek legfőbb baja, hogy az egységes központi vezetés hiányzik. Ennek pótlására részletes javaslatokat tesz a szerző. — *M a t l e k o v i t s* külön-külön *Blondel*-nek „La France et la marché du monde“; *Renauld*: „Die finanzielle Mobilmachung der deutschen Wehrkraft“ és *Sanders*: „Die moderne Arbeiterbewegung in England“ című

munkáit ismerteti. F e n y v e s s y több munkásstatisztikai kiadványt ismertet együttesen, majd R ó s a „A magyar biztosítási törvény magyarázata“ című könyvéről ír. A Magyar Közgazdasági Társaság rovatja és gazdag bibliográfia zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat májusi számában R á t h Zoltán a Nemzetközi Statisztikai Intézet budapesti ülészakán bemutatott tanulmányát „A házasságok termékenységéről“ teszi közzé. A házassági termékenység mérése egyre fontosabb kérdéssé lesz, mert a fajok és nemzetek világversenyeiben a szaporaság döntő szerepet visz; sőt hazánkban is a magyar faj szaporodó képessége, a melybe azelőtt minden reményt vetettünk, újabban arra ad alkalmat, hogy azt tüzetes megfigyelés tárgyává tegyük. Szerző nemzetközi összehasonlítások céljából oly adatgyűjtést akar, a mely a házasságokat felbomlásuk időpontjában, tehát haláleset, vagy elváláskor intőz kérdéseket a házasság termékenységére vonatkozólag. E kérdések: 1. hány éves volt az elhunyt; 2. hány éves a túlélő házastárs; 3. mikor kötötték meg a házasságot és 4. hány gyermek született a házasságból. A teljes termékenység megismerésére az utolsó pontban jelzett kérdésbe a halvaszületteket, sőt esetleg az elvetéléseket is bele kell foglalni. Szerző azután hosszabban elemzi e módszerek előnyeit és fogyatékoságait. Azután K ö r ö s y Józsefnek adatgyűjtésével foglalkozik és végezetül hangsúlyozza, hogy módszerén kívül a népszámlálási termékenység megállapítását tartja szükségesnek; a különböző módszerek egymást kiegészítik. — K ö r ö s y J ó z s e f „A részvények árfolyam-nyereségeinek és veszteségeinek megállapításáról“ értekezik. Oly tárgy ez, a melyről szerző az elmúlt esztendőben már több értekezést, sőt könyvet tett közzé. Néhány elméleti fogalom tisztázása után szerző az árfolyam-veszteségeket számítja ki az 1900. évben, a melyek különösen a budapesti helyi értékeknek erős veszteségeit teszik nyilvánossá. — H i r s c h A l f r é d „A mezőgazdaságot szolgáló hitel Somogy vármegyében“ címmel Somogy gazdasági monográfiájának egy részletét közli. — F o v i l l e A l f r é d n a k a Statisztikai Intézet nagygyűlésén tartott felolvasása szellemes módon szól „A statisztika és a közvélemény“-ről. A mai statisztika fogyatékoságait külön pontok alá foglalva tünteti fel. Az első fogyatékoságot a lassúságban látja, a második fogyatkozás a bábéli zavar, a mely a követett módszerek, a használatban levő adatgyűjtő minták és a definiciók zavarából ered. E nehézség a nemzetközi összehasonlítást gátolja sok tekintetben. A harmadik fogyatékoság a különböző értékű számoknak egyenlő fontosságtulajdonítása és ebből eredőleg ott, a hol csak becslésekről lehet szó, kerek helyett a tizedesekig menő számok alkalmazása. Végül a szerző a statisztikának jelentőségét a jövő szempontja szerint fejtegeti és a jövő statisztikájában látja a statisztika jövőjét. B e r é n y i P á l a „Vidékiközközlőkről“ ír nagyobb találmányt; külföldi példákon kívül az összes hazai vidéki közközlőkről is leírja; helyteleníti ezek kapcsán a warrant behozá-

talát és megfelelőbbnek tartaná, ha gabonaértékesítő szövetkezeteket hoznának kapcsolatba a közraktárak intézményével és különösen, ha ezeknek is megengednék a közraktárak építését vagy bérlését. — A „Közlemények és ismertetések“ rovatában Milhoff er Berényi Pál „A közgazdaságtanelemei“ című könyvéről. V á s á r h e l y i Milhoffer „A régi zsidók mezőgazdaságá“-t bírálja. — F e n y v e s s y J ó z s e f egyrészt Zantennek „Die Arbeiterschutzgesetzgebung in den europäischen Ländern“ című könyvét ismerteti, a melyet a munkásvédelem igen ajánlható anyaggyűjteményének kell tekinteni; továbbá a new-yorki állami gyárvizsgálók 1900. évi jelentését, valamint a francia iparfelügyelők ugyanez időszakra terjedő jelentéseit. W i e n e r M o s z k ó Hensch Árpádnak „Mezőgazdasági üzemtan“-áról szól dicsé-
rőleg. A rendes bibliografiai rovat zárja be a füzetet.

8. A MAGYAR NYELVŐR februári füzetében Simonyi Zsigmond a magyar szórend legfontosabb jelenségeit kezdi összeállítani, könnyen áttekinthető ismertetést óhajtván adni azokról az eredményekről, a melyek idevágó nyelvészeti irodalmunkból kibontakoznak. A mondat szólamai a higgadt közlésben rendszerint két csoportra oszlanak. Az első a mondatnak *előkészítő része*: olyasmit nevez meg, a miről már szó volt, a mi ismeretcs, vagy a mit figyelemkeltésül először is meg akarunk nevezni, hogy azután hozzáfűzzük az újat, közlésünk tulajdonképeni tárgyát. A másik csoport maga a tulajdonképeni állítás, a mondatnak *tüzetes része*. Ennek első szólamai a *főszólam*, mert ez fejezi ki mindig a közlésnek legfontosabb részét, ezen van mindig a főhangsúly s ez foglalja magában rendszeren az ígét. Hangsúlyozás tekintetében kétféle mondatot különböztetünk meg: a *nyomatéktalan mondatot*, melyet az egyenletesebb hangsúlyozás jellemez, és a *nyomatékos mondatot*, melyben egy fogalmat különösen ki akarunk tüntetni s azért a főszólamot erősebben megnyomjuk, úgy hogy a főhangsúly nyomatékká erősödik. A nyomatékos mondatokat legcélszerűbben négy osztályra oszthatjuk föl: I. *összefoglaló mondatok*, II. *kirekesztő mondatok*, III. *főszólító mondatok*, IV. *kérdő mondatok*. Az első két osztály voltaképen kimeríti a nyomatékos mondatok fajait, úgy hogy a két utóbbi faj is tulajdonkép közéjük tartozik, de ezeket, külön jellemző sajátásaik miatt, mégis czélszerű elkülönítve tárgyalni. — Ez után Tolnai Vilmos szól néhány *szálló ígéről*. A *Nyelvben él a nemzet* mondás szerinte Döbrentei Gábornál található először, illetőleg a maihoz leghasonlóbb alakkal: „nyelvben él, nyelvvel hal a nemzet“ (1833. a M. Tudós Társaság első évkönyvében). Ebből rövidült, a fölösleges rész kivetődésével, a mai szálló íge. A *Meghalt Mátyás király, oda az igazság* szálló ígét egy a XVI. század végén kelt levélben találja a czikkíró először, így: *Meghalt Matthias Kyrál, el keolt az Igassagh*. A *Herkó páter*-ben a czikkíró szerint mégis csak történeti alak rejlik s erre nézve Buchholtz György lomniczi lelkésznek egy 1703-iki kéziratából ezt a helyet idézi: „Pater

Hyrko, welcher ein Hadnagy oder Oberster der Labantzen war“ stb. Erről a Hyrko páteréről azt mondja az idézett kézirat, hogy a vásárról hazamenő kalmárookra leleselkedve, fosztogatott. A *Szeget szeggel* nem népies szólás, hanem classikus eredetű (*clavo clavum ejicere, clavum clavo pellere*), és Erasmus révén került hozzánk, a kiből Decsi János fordítja 1595-ben magyarra. stb. — Ásbóth Oszkár azt vitatja, hogy a *barna* szó nem szláv eredetű, mint nyelvészeink eddig hitték, hanem a német *braun* szóval azonos s ennek bajor *bráne* alakjából származott. — Schuchardt Hugó a *buta* szó eredetére nézve tesz észrevételeket, kifogásolván azon származtatást, melyet Melich János szláv alapon adott volt (v. ö. Akad. Értesítő 82. l.). — Szily Kálmán *A nyelvújítás történetéhez* címmel Szemere Pálnak Kölcseyhez 1827-ben intézett, eddig ismeretlen leveléből egy töredéket ismertet, a mely a szókurfitással foglalkozik; s egyúttal két újabb keltű szót mutat be és magyaráz: a *benfent*-et („a *benfent* dolgokkal ismerős“); és *tevéketlen*-t. — Pekár Károly és Bartha József a *meghonosodott szavak* kérdéséről irnak, Rubinyi Mózes pedig újabb szógyűjtését közli a csángó nyelvjárásból. — Az Irodalom rovatban Tolnai Vilmos Vághó Ignácznak a *magyar katonai műnyelvről* szóló értekezését ismerteti. Műnyelvünk ez ága érthetetlen, magyarul, egy sorban áll a hivatalszobák kificzamodott jogi nyelvével. Vágó Ignác e műnyelv érdekében szólal föl és az ismertető végül maga is tanácsot ad, mit kellene tennünk a magyar katonai műnyelv magyarossága érdekében. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés (egyebek közt a Budapesti Szemle helyesírásáról). Magyarázatok, helyreigazítások (Szélfegyzetek a Nyelvörhöz, Baksa y Sándor-tól). Kérdések és feleletek. A szerkesztőség kérdései. Népnyelvhagyományok (a dunai molnárság leírása Kovács Antal-tól stb.). Izenetek.

Ugyanezen folyóirat márcziusi füzetében Simonyi Zsigmond folytatja a *magyar szórend* törvényeinek összefoglaló tárgyalását s e közleményben a *nyomatéktalan mondat* szórendjét fejtegeti. — Utána Melich János a *pérelni* szó eredetével foglalkozik. Szerinte ezen igénk s az egész régi peres eljárás (v. ö. a *pravda*, *porozló* stb. szókat) dalmát tengerparti eredetű, a magyar *pérelni* pedig XII. századi átvétele a horvát *ca*-nyelvjárású *priti*-nek. A horvátban t. i. megvan a *priti* szó használata a jogszokásban is. A magyar *pér*, *pör* aztán csak régi elvonás a *pérelni* igéből. — Joannovics György az *idegen szók írásáról* szól. Hibáztatja Pekár Károlyt, hogy a *renaissance* szót már meghonosodottnak tekintí s *reneszánsz*-nak kívánja iratni. A *renaissance*, Joannovics szerint, mint egy világszerte korszakalkotó eseménynek kifejezője, idegen létére közmegállapodás következtében minálunk is használatos, de azért mégis csak idegen szó. Végül részletezi nézetét a különböző természetű idegen szók írására vonatkozólag. — Simai Ödönnek *Állatnevek a magyar népbotanikában* című dolgozata az állatokról vett növényneveket cso-

portositja azon okok szerint, a melyek ezen elnevezéseket születték. A legtöbb állatról elnevezett növény attól a hasonlóságtól kapta nevét, mely a gyökerek, levelek, virágok vagy egyéb növényrészek és az állatok testrészei közt van. Pl. *kecskeruta*, mert levelei hegyesek, mint a kecske álla stb. Sok növény azon állatról van elnevezve, melynek — legalább is a nép felfogása szerint — eledelül szolgál, pl. *lúdhúr*, *macskagyökér* stb. Vannak növények, melyeknek élvezhetetlenségét, vadságát, gyümölcstelenségét épp azáltal juttatja a nép kifejezésre, hogy állatokról nevezi el őket, pl. *ebszöllő*, *disznómogyoró* stb. Sokszor csak azt jelzi az állatnév a növénynevekben, hogy az illető növény részei a rendes mértéktől eltérnek, vagy nagyobbak vagy kisebbek a rendes nagyságnál. Ily nevekben a *ló* a mértékenfelüliséget, a *madár* a kicsinységet jelenti, pl. *lóbab*, *madársóska* stb. — Gulyás Pál azt tárgyalja, hogy id. Péczely József Voltaire-fordításaiban miként fordítja a francia igeneves szerkezeteket. — Rubinyi Mózes néhány elbeszélést közöl a csángók nyelvjárásából. — A Nyelvújítási adatok rovatában Tolnai Vilmos járul számos adattal Szily Nyelvújítási Szótárához, Horger Antal pedig Dugonics nyelvújításáról ír, számos oly szót mutatván ki, a melyeket egyelőre Dugonictól valóknak kell tartanunk. A cikkirő figyelmeztet arra is, hogy Dugonicsnak már az *elvonás* is egyik sűrűn alkalmazott nyelvújítási eljárása volt. — Az Irodalom rovatban Gombocz Zoltán Thumb és Marbe munkáját, *Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildungen* (Leipzig, 1901.) ismerteti, megjegyezvén, hogy a kísérleti lélektantól az analogia tüneményeinek terén, legalább egyelőre, még nem sokat várhatunk; inkább megfordítva a nyelvi kutatások szolgáltatnak igen sok becses anyagot az összehasonlító lélektannak. Még Sklarek Erzsébet *Ungarische Volksmärchen* című mesefordításainak ismertetését olvassuk e rovatban, a melyekhez Schullerus A. irt bevezetést, a magyar meséket szépen jellemezve. — A Nyelvművelés rovatban a szerkesztő közli a Magyar Nyelvőr helyesírása ügyében lefolyt akadémiai vitát és határozatot, mely utóbbinak következtében a folyóirat a jövő évfolyamtól kezdve az Akadémia helyesírását fogja követni. Balassa József pedig az új osztrák helyesírást ismerteti, a mely a porosztól már jóformán semmiben sem különbözik. — A Magyarázatok, helyreigazítások rovatban Szily Kálmán kimutatja, hogy a *dal* szó nincs meg Gyöngyösi-ben; csupán a Dugonics-féle kiadásban fordul elő a kiadó változtatása következtében, Gyöngyösinek *dolgát* szava helyett (*dallyát*). Ugyancsak Szily szerint Vörösmarty *Két szomszéd vár-ához* a *Káldor* nevet Kunits Ferencz *Sedecziás* című szomorújátékából vette, a hol a szó Chaldaeust jelent és valószínűleg nem más, mint a német *Chaldäer* átidomítása. — Ásbóth Oszkár a *lemez* (*lemezvas*) szó eredetét fejtegetve, azt állítja, hogy e szavunk eredeti hangzása *lemes*, összetételben *lemes-vas*. Az utóbbiból dissimilatio útján *lemez-vas* lett s

innen vált ki azután a mai lemez alak. — A füzetet a szerkesztőség kérdéseire érkezett Válaszok rekesztik be.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetében Szily Kálmán az *-ár* képző eredetét tárgyalván, azt bizonyítja, hogy ez eredetileg nem névszóképző, mint eddig tartották, hanem *-árol* végű igékből történt népies elvonás eredménye. E nézetét főképp a *sikár* névszó keletkezésével támogatja, a melynek szerinte ez az eredete: *si* („reiben, schleifen“) > *si-kál* > *sikállani*, *sikárlani* > *sikárolni* > *sikár*. — Simonyi Zsigmond folytatja a *magyar szórendről* szóló tanulmányát. E közlemény az úgynevezett *összefoglaló szórend* törvényeit kezdi tárgyalni. Összefoglaló kifejezések azok, a melyekkel az illető személyeknek, dolgoknak, helyeknek stb. egész körét egybefogjuk, egységesnek, összetartozónak tüntetjük föl, pl. *én is, minden, mindenütt, sokszor* stb. Ide tartoznak a fokozó, nagyzó kifejezések is, mint: *nagyon, hamar, korán* stb. E kifejezéseknek legjellemzőbb szórendje az, melyben az igekötő vagy más bővítmény külön hangsúly nélkül az ige előtt marad: *mind* elvitték: a *másik is* jó lesz. Az összefoglaló kifejezés nem bontja föl az igének bővítményével való kapcsolatát, hanem inkább megerősíti, összeforrasztja, kiegészíti, illetőleg mintegy magába s a saját nyomatékába olvasztja: *mind*-el-vitték, a *másik-is*-jó-lesz. — Ásbóth Oszkár a *szűszék* és *hambár* szók eredetét tárgyalja. Az előbbiről az a nézete, hogy egy ószlovén **sąšékū*-ból a következő úton magyarázható: **szonszék* > **szónszék* > **szűnszék* > *szűszék*; az utóbbiról azt vitatja, hogy eredetét nem kell a kaukázusi nyelvekben keresni, mint Munkácsi tette, mert szerinte e szavunk egyszerűen a horvát-szerb *hambar* átvétele. — Pekár Károly *Meghonosodott szók írása és a nyelvtisztaság* című cikkében azt hangoztatja: Ne használjunk idegen szót, de a nélkülözhetetlen meghonosodottat írjuk magyarul. A tulajdonnév azonban marad mindig tulajdonnév, a mit úgy kell írunk, a hogy az illető vagy illetők írják, kivéve néhány megmagyarosodottat, a melyeket magyarosan kell írunk (*Napóleon, Párizs* stb.). — Joannovics György *Helyreigazítások* cím alatt a *konverszió* stb. ejtés mellett foglalt állást a *konverzió* és rokonaival szemben: a *kikezdés*-t helytelennek tartja (helyesen: *bekezdés*), valamint az újabban terjedő *kilakoltat* igét is egyszerűen megro néhány szórendi botlást. — A folyóirat azután *Budenz József emléke* címmel közli azon felköszöntőt, melyet ez évi márczius 19-én Melich János a Budenz-körben mondott. — Rubinyi Mózes *Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához* című közleményei során csángó népdalokat, szólásokat és neveket tesz közzé. — Kisebbrövatok: Nyelvművelés. Magyarázatok. helyreigazítások (ezek közt említésre méltó Rubinyi Mózes közlése, mely szerint a csángók a folyadékmértéket valóban *sing*-nek, saját ejtésük szerint *szing*-nek nevezik, mely jelentés-átvitelre a hasonló hangzású oláh *şineac, şinic* „köből, mérce, veder“ szó volt hatással). Kérdések és feleletek. Vála-

szok a szerkesztőségi kérdéseire. Egyveleg. Népnyelv hagyományok. Izenetek.

9. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ezidei 2. füzetében Munkácsi Bernát folytatja a vogul nép ősi hitvilágáról szóló tanulmányát. Ezúttal az elsőrangú bálványistenségek során a „Szoszva-Középi“ s „Kisobi“ jelzésű istenségekkel, továbbá a „Kaltés“ nevű női istenséggel foglalkozik. Az éjszakai Szoszva közepvidékén van a „Szoszvaközépi öreg“ nagy tiszteletben álló szent helye s emberi alakra fából faragott bálványa, melynek egész környéke rejtett önlövő ijakkal és csapdákkal van megrakva, úgy hogy oda a halál érintése nélkül csupán a bálvány öre közeledhetik. A bálványsátortól távolabb áll az istenségnek nyilakkal körülrakott szent fája. A följegyzett hitregék ez istenségnek születéséről, nevelkedéséről, más hősökkel való versengéséről, nőszerző hadjáratairól, különösen pedig azon híres harczárról szólnak, melyben a szörnyű manóóriást legyőzte. Az utóbbinak testrészeiből és ruhadarabjaiból keletkezett az egész szent helynek alakulata: szigetei, folyófordulói, kiálló fokai, mellékvizei s ezek partjai, melyek mind a manó valamely testrészének vagy ruhadarabjának nevét viselik (pl. „Csipöcsont-folyóvonal“, „Gyomorzacskó-sziget“, „Csizmadarab-sziget“, „Övvégi folyó“ stb.). A „Kisobi istenség“ székhelye Berjozov város közelében erdős magaslaton egy „szent tó“ közelében van. Több hős-ének szól felőle, melyekben ifjúkorának küzdelmei, a szomszéd bálványistenekkel vívott harcjai, nőszerző háborúja és szövetségkötése vannak dicsőítve. Buzgó tisztelettel hódolnak előtte a hívek, mert ő a betegeknek hatalmas gyógyítója s egyike a befolyásosabb közbenjáróknak az Ég-atyánál. Különös tiszteletben áll „szent kardja“, mely háború idején „kézsegítséget, lábsegítséget“ van hivatva nyújtani s maga is önálló fetis, vagy mint az ének kifejezi: „véráldozatot fogadó véráldozatos istenke, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenke“. *Kaltés-asszony* a vogul-osztják hitrege legelőkelőbb női bálványistensége, kit „Arany-Kaltés“ néven is emlegetnek. A mythos hol az Égatyia leányának, a Világügyelő-férfi nőtestvérének, hol az előbbi nejeének tartja. Szent helye az Ob közelében a Kis-Szoszva forrásvidékén van s ez után nevezik oroszul is az illető falut *Kaltisjanskija*-nak. Kétféle alakban ábrázolják, az egyikben viruló szépségű, ifjú hős nő, a másikban öreg anyóka. A róla szóló hitregék szerint ő a Világügyelő férfi nevelőanyja, illetve bölcs tanácsú testvére, részt vesz hősi kalandjaiban, később maga is férjhez megy, sőt agg korra jutva, fiait látogatja. Hivatása a szülés gondozása s az emberi sors, valamint életkor megállapítása minden egyes személyre vonatkozólag. A várandós asszony hozzá könyörög s az ember számára kiszabott életidő végét „Kaltés rendelte halálnak“ nevezik. A hol a keresztény tanítás nagyobb hódítást tett, Kaltéssel azonosítják, illetve nevezik Szűz Máriát, épp úgy, mint egynek veszik ez istennő nevelt gyermekét, a Világügyelő férfit Krisztussal. Az ezen istenség-

hez fűződő hitregék alapképzetének kifejtése arra az eredményre vezet, hogy Kalties istennő épp úgy *személyesítője a hajnalnak*, mint Numi-Tárém, az Égatyá az égnek, és Joli-Tárém a Földanya a földnek. A név, összehasonlító alapon vizsgálva, permi eredetűnek mutatkozik. Minden valószínűség szerint azonos ez istenség a régi íróktól *Zlataja baba* néven sűrűn emlegetett „Arany-asszony“ („Aurea anus“) bálványával, melyet Jugria egyik legfőbb nevezettségének mondanak. — A második közleményben Melich János folytatja *szláv jövevényszavainkról* írt tanulmányának bevezetését, ez alkalommal az óbolgár nyelvmemlékeket (Codex Zographensis, Cod. Marianus, Cod. Assemani, Psalterium Sinaense, Euchologium Sin., Glagolita Clozianus), majd a Cyrill-betűseket (Savina kniga, Cod. Suprasliensis, kisebb töredékek), mindegyiknek röviden jelezve történetét s legfőbb nyelvi, illetve fordítási sajátosságait. Ezután vázolja a tudomány mai álláspontját a kétféle szláv írás kérdésében. A legrégebb óbolgár nyelvmemlékek nem a cyrill-betűk néven ismert jegyekkel vannak írva, hanem a kevésbé ismert glagolita-betűkkel. Minden jel arra mutat, hogy Cyrill és Method is ezt a glagolita írást használták. A ma cyrillica néven ismert írás, mely a régi Cyrill-féle glagolita írást elnyomta a X. század folyamán, Bulgáriában fejlődött ki a görög uncialis írásból. Végül a szerző a hangtani ismertető jegyekkel foglalkozik, a melyek az óbolgár nyelvmemlékeket jellemzik. — Ezután Gombocz Zoltán értekezése következik *az obi ugor nyelvek szókészletének szamojéd és kelet-altaji elemeiről*. A kérdés történetével s a kutatás általános irányelveivel foglalkozó bevezetés után, a szerző 115 cikkelyben tárgyalja az obi ugor és szamojéd, illetve tunguz nyelvek érintkezésének nyelvi nyomait, a mennyiben t. i. ezek nem ősrökonságon alapulnak. Befejezésül tartalmi csoportosítását nyújtja a szamojéd jövevényszavaknak, melyből kiderül, hogy a vogulokra és osztjákokra e részről gyakorolt kulturhatás nyelvileg főképp állat- és növénynevekben, továbbá a ruházatkodás, bőrkészítés és samanizmus műszavaiban jelentkezik. — A következő közleményben Petz Gedon főképp Osthoff „Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen“ című műve alapján a töle *nyelvbéli kiegészülés*-nek (= suppletivismus) nevezett jelenségekkel foglalkozik. Értendők ez alatt az iskolai nyelvtanokban „rendhagyóságoknak“ jelzett *sum* $\approx$ *fui* $\approx$ *esse*, *fero* $\approx$ *tuli* $\approx$ *latum*, *vin* $\approx$ *uar* $\approx$ *sein*, *bonus* $\approx$ *melior* $\approx$ *optimus*, *sok* $\approx$ *több*-féle csoportok esetei, a melyeknek az a sajátossága, hogy az egy rendszerré fűződött alakok különböző gyökerekből képződtek, úgy hogy nem az eredet közössége s a hanganyag egyező volta, hanem csak a jelentésbeli megfelelés kapcsolja őket együvé. Ezeknek magyarázatában a népszelektológiai kutatás azt az eredményt fejt ki, hogy a nyelv úgynevezett rendhagyóságainak tetemes része nem a nyelv szeszélyének, gyöngeségének vagy elfajulásainak szüleménye, hanem annak az ősi kornak maradványa, a mikor a nyelvben még nem fejlődtek ki a

szabályos és arányos alakrendszerek s a későbbi szürke egyformaság helyét az alakok gazdagsága és költői változatossága foglalta el. (L. Akad. Ért. aug.—szept. füz.) Utolsó nagyobb közlemény K a l m á r E l e k értekezésének folytatása, mely a határozók tárgyalása során a *befoglaló körülmények határozóival* foglalkozik. Ezek a hely-, idő- s állapothatározók. Az utóbbiak bővebb elemzése után a szerző ezeknek következő beosztásához jut: 1. A „honnan“ kérdésre megfelelő távolságot jelzi az állapothatározók körében az *eredethatározó* (pl. „*e fiúból katona lesz*“); 2. a „hova“ kérdésre megfelelő távolság jelzése ugyanitt a *végthatározó* (pl. „*e fiú katonává lett*“); 3. a „hol“ kérdésre megfelelő közelség jelzésében az *innsó* pont a *birtokos* (pl. „*e fiú a katonáké*“), a középső pont a *kiegészítő, értelmező* (pl. „*e fiú katona*“, „*e fiú a katona*“), a túlsó pont a *belső alany* (pl. „*e fiú katona lett*“). — Az ismertetések és bírálatok rovatában B a l a s s a J ó z s e f *az újabb fonetikai irodalom néhány termékeiről* (Dunai Ferencz: „Átíró hangrajz“, Sarbó Artur: „Útmutatás a beszédhibák felismerésére és elhárítására“, La Parole stb.) ad rövid tájékoztatást. Ugyanő a kisebb közlések közt a *jésített mássalhangzó* nevezetnek kétféle értelemben való használatára tesz megjegyzést. Más ugyanis a képzés módja pl. a magyar *gy, ty, ny* mássalhangzóknak s a francia *diable, tiers* szavak kezdőhangjának; amazok egyszerű hangok, melyeket a szájpárlás közepén képezünk, tehát nem jésítettek, noha hangzásuk hasonlít a jésített dentalisokhoz.

10. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY ez évi 5. (májusi) számában N é m e t h y G é z a *Persius második szatirájának* homályosabb helyeihez nyújt az eddigieket kiegészítő vagy helyreigazító magyarázatokat. — A következő közlemény S z i g e t i G y u l a latin epistolája Ponori Thewrewk Emilhez, melynek keretében Ábel Jenő hagyatékából *Musacus Grammaticus nápolyi codexének collatióját* olvassuk. — F ö r s t e r J e n ő a *coniunctivusnak a mai német nyelvben való használatáról* értekezik s dolgozatának eredményeképen azt vonja le, hogy a mai német irodalmi nyelv a *coniunctivust* kerüli s helyébe *indicativust* tesz, mikor a *conj.* csakis a lehetőséget, a gondolat függését jelzi s épp ezért inkább csak formai jellegű. Ellenben megtartja, sőt továbbfejleszti a *coniunctivust*, mikor csakis ez szolgál a gondolat nem-reális voltának kifejezésére. — E l e k O s z k á r befejezi *Petrarcának a Pléiade költőire gyakorolt hatásáról* szóló tanulmányát, melynek végén e hatásnak későbbi francia lyrikusoknál mutatkozó nyomait is ériüti egész röviden. — A *Hazai irodalom* rovatában C s á s z á r E l e m é r ismerteti *Jánosi Béla* „Az aesthetika története“ cz. munkájának III. kötetét, B a l a s s a J ó z s e f pedig dr. *Schullerus Adolf* és *Jacobi Gyula* német tannyelvű iskolák számára írt magyar nyelvkönyveit bírálja. A *Külföldi irodalom* fejezetében S z a u t n e r Z s i g m o n d *Hemme Adolf* actualis érdekű munkájáról szól, melynek czélja a görögül nem tanulók számára azt közvetíteni,

a mit szerző az általános műveltség szempontjából a görög nyelv szókincséből elengedhetetlennek tart. — K é g l S á n d o r *Clair Tisdall* új-perzsa társalgási nyelvtanát ismerteti. — A *philologiai programmértekezések* rovatában B ó d i s s J u s z t í n, B o h d a n e c z k y L a j o s és C z e i z e l J á n o s bírálják Bordeaux Árpád, Paulovits Károly, Tomory Imre és Zayzon Ferencz dolgozatait. A *Vegyések* közt *Lukács Móricz egy Wurzbach Constanthoz intézett levelét* közli H e i n r i c h G u s z t á v. Ugyan ő tőle olvassuk a leghiresb német Robinsonád, „Die Insel Felsenburg“ új kiadásának rövid ismertetését, továbbá *Shakespeare és az ó-kor* czímen egy kisebb közleményt, mely *Gutermann* tanulmánya alapján tömören összefoglalja az e tárgyra vonatkozó kutatások eredményeit. Miklós F e r e n c z *Troubadour-szelem és hűbériség* czímen *Wechsler Eldének* egy értekezéséből közöl kivonatot. — W a l d a p f e l J á n o s Arany *Toldija farkas-kalandjának* a forrását Vörösmarty „Tündérvölgy“-ének egy részletében mutatja ki. A következő közlemények egy érdekes ó-kori leletről (Tiberius császár bronzból öntött lovas szobrának Turinban talált töredékéről), *Pascal halotti maszkiájáról*, a XIII. nemzetközi orientalista congressusról és a modern philologusok ez idén Boroszlóban tartandó vándorgyűléséről adnak rövid tudósítást. *Hazai és gazdag külföldi könyvészet* zárja be a 6 ivnyi füzetet.

U g y a n e f o l y ó i r a t 6—7. (június—júliusi) kettős füzetének tartalmából körülbelül 6 iv jut az *1901. évi hazai philologiai irodalom* repertoriumára, mely H e l l e b r a n d t Á r p á d gondos összeállításában 2405 szám alatt sorolja fel az önálló munkákat, folyóiratokban és hírlapokban elszórt közleményeket és a legtöbb esetben a munkák ismertetésére is kiterjeszkedik. A füzet értekezéseinek sorát C s e r é p J ó z s e f latin nyelvű rövid közleménye nyitja meg a *gyulafehérvári Sallustius-codexről*, mely a XI. századból való s eredetre és korra nézve is a *PSF* kéziratokhoz látszik legközelebb állónak. G y o m l a y G y u l a a *Leo-féle Taktika XVIII. fejezetének Vári Rezső-féle szövegéhez* közöl kritikai megjegyzéseket, melyekkel kimutatni igyekszik, hogy „az 1863-iki Migne-féle szöveg végeredményében a Vári-féle szövegénél még mindig értelmesebb, megbízhatóbb és általában tökéletesebb“. K r a u s z S a m u a LXX nevű bibliafordítás keletkezésére vonatkozó Aristeas-féle pseudo-epigraph levél újabb irodalmának eredményeit foglalja össze és kíséri bíráló jegyzetekkel. D a r k ó J e n ő a *κοινή* (az alexandriai korban keletkezett görög irodalmi köznyelv) *viszonyát* ismerteti *az ó-görög dialectusokhoz*, és arra az eredményre jut, hogy „a hellénisztikus korban beállott nyelvegység megalkotásában az oroszlánrész az attikai dialectust illeti meg“. B i n d e r J e n ő az *okos leány* meséjének főbb változatait csoportosítja a hazai variánsokból kiindulva, széleskörű áttekintéssel és igen világos schemákban. A *Hazai irodalom* rovatában H e g e d ú s I s t v á n Némethy Géza *Cicero, De finibus*-kiadásáról és fordításáról

mond igen elismerő bírálatot. Nagy elismeréssel szól Kempf József Schambach Gyula *Cicero. De imperio Gn. Pompei*-kiadásáról és Varga Bálint Cs. Papp József *Gyakorlati olasz nyelvtanáról*. Pap Ferencz Szigetvári Iván *Petőfi költészete* című tanulmányát bírálja. A *Külföldi irodalom* rovatában Gedeon Alajos Woernernek *Gerhart Hauptmann*-ról szóló tanulmányával foglalkozik igen részletesen. Kégl Sándor pedig egy ind hercegnő perzsa nyelvű mémoire-jának angol kiadását, továbbá a *Lalita Vistara*, Buddha e legterjedelmesebb legendájának legújabb kiadását és Rikhard Schmidt, *Beiträge zur indischen Erotik* című munkáját ismerteti. Polgár György, dr. Haraszi Sándor, Farkas Ignác és Czizel János egy-egy *programmértékelés*-nek bírálata után a *Vegyések* rovatában h. Bernáth Lajos-nak a *protestáns Iskoladrámák*-ról irt értékes irodalomtörténeti tanulmánya eredményeit összegezi. Ugyanő szól *Heliodoros irodalmi hatásáról* Oeftering becses és alapos, csak a magyar irodalom köréből való adatokra nézve hiányos könyve nyomán. Láng Nándor az aeginai *Aphaia*-istennőt illető adatokat állítja össze egy érdekes lelet alkalmából, mely e Britomartis- és Diktynnával azonos istenségre új világot vet. Lám Frigyes *Ivanhoe* „felsőmagyarországi író“ *Heine-fordításából* közöl nem valami épületes mutatványokat. Havas Adolf Goethének „Über allen Gipfeln“ kezdetű híres dala keletkezéséről ír röviden és e dal sikerült fordításával végzi közleményét. Ugyanő *Dugonics Példabeszédei*-nek nemzeti múzeumi példánya egy érdekes kézirati bejegyzését közli. K. L. a *magyar népmesék* Sklarek-féle német fordítását és Schullerustól való bevezetést ismerteti; továbbá Bernáth Lajos *Magyar népmesék a XVIII. századból* cz. tanulmányára hívja fel a figyelmet. Még néhány kisebb helyreigazító vagy actualis közlemény után a *hazai philologiai irodalom* legújabb termékeinek jegyzéke zárja be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés a rimaszombati Tompa-szobor leleplezéséről. Négyesy László lev. tagtól. Tekintetes Akadémia! E hó 4 én leplezték le nemzeti költészetünk egyik elsőrendű jelesének. Tompa Mihálynak első nagyobb szabású szobrát, szülőmegyéje székhelyén, Rimaszombatban. A szobrot kizárólag a megye közönsége állította, megelőzvé a kegyelet tartozásának lerovásában az ország közönségét. Az eszme több évvel ezelőtt néhány lelkes főiskolai ifjútól indult ki, a kik a gyűjtést meg is kezdték; majd a megye vezéreiből vették kezökbe az ügyet, köztük első sorban Bor-

nemisza László alispán és báró Nyáry László birtokos. Az így létrejött emlékmű felavatását is inkább helyi ünnepélynek szánták az intéző körök, csak annyiban adtak neki országos jelleget, hogy meghívták az országos tudományos és irodalmi testületeket, legelső sorban Akadémiánkat, melynek Tompa attól fogva, mikor az önkényuralom vége felé e testület ismét megkezdhette nyilvános működését, tagja volt, s a mely nagyjutalmával az utolsó földi örömet vitte a haldokló költőnek. Az Akadémia Lévay József rendes tagot, az ünnepelt emlékmű költőnek pályatársát és személyes barátját és engem méltóztatott képviselétével megbízni.

Az ünnepély valóban lélekemelő melegséggel folyt le. Különösen megkapó volt benne a költő iránti kegyeletnek az az egyetemessége, melylyel a társadalom minden rétege részt vett az ünnepelésben. Nemesak az úri társadalom ünnepelt, hanem a szó szoros értelmében ünnepnap volt ez Rimaszombathban az egész lakosságra nézve, az iparosokra, földmivelőkre nézve is, s a szép és tágas teret, melyen a szobor áll, ellepte a város és a megyebeli községek ünneplő népe; s elzarándokoltak ide Tompa egykori parochiájának hívei is, így a hanvaiak százas küldöttsége. Az ünnepély, kint a szobor előtt, két részből állt, egyik nemzeti énekünk nyitotta meg, a másik zárta be és ketté Tompa Mihály dalai osztották, melyeket a rimaszombati jőnevű dalkör adott elő. Az első részben Bornemisza László alispánnak, a szobor-bizottság elnökének megnyitó beszéde után Veres Samu ottani tanár tartotta a formás ünnepi beszédet, s ez után Akadémiánk küldötte Lévay József mondta el ünnepi költeményét „Tompa szobránál“, e magasröptű ódát, melynek számos versszaka után felriadt az általános tetszés. A Tompa-dalok után a meghívott testületek szónokai áldoztak a költő emlékének. Az akadémia koszorúját ketten nyújtottuk át, s ez alkalommal rám hárult a megtisztelő feladat, hogy az Akadémia nevében szóljak és pár szóval felidézzem azokat az emlékeket is, melyek Akadémiánkat Tompához, költészetünk nemzeti irányának egyik úttörőjéhez és a nemzet nagy vigasztalójához fűzték. Elmondott beszédem a következő:

„Tisztelt ünneplő közönség!

Tompa Mihály tehát ismét közöttünk van, testi személye szerrint. Az a föld, mely egykor szülte, ismét világra hozta. Íme, előttünk áll a szeretetben fogant érczalak. Az ő szelleme, a mely minduntalan átöltözött madárba és lepkébe, fába és virágba, kőbe és érczbe, hogy így jelentse nekünk a szív mysteriumait, ez a százalakú szellem öltött ismét látható alakot, öltözött át érczbe, hogy beszéljen nekünk a természet élettelen országának nyelvéen is örököltví eszmékről: szeretetről és szenvedésről, állhatatosságról és igazságosságról, hitről és mindenekfölött véghetetlen hazaszeretetről.

Mert ne mondjátok azt, hogy ez érczalkotmány nem maga Tompa, hiszen a merev érczajak nem nyílik dalra, pedig Tompa költő

volt, hogy a hideg érzkebelben nem lakik szív, pedig Tompának mindenekelőtt szíve volt, ő a szív költője volt, mint talán senki más. Ne mondjátok Tompa szívét örökre kihűltnek, Tompa ajkát örökre lezártak, s ne idézzétek a történeti adatot évszám és nap szerint, a mikor elhunyt. Az ő szíve nincs ugyan a szoborban, de nem is porladt el a hanvai sírkertben. Ő a szívét még életében szétosztotta köztünk: a mi szeretet, a mi erő, a mi vigasztalás volt benne, mind elajándékozta a nemzet tagjainak; magának alig tartott meg végső napjaira valamit. Dala is folyton hangzik és visszhangzik a nemzet lelkében, mint erőnek, bizalomnak, vigasztalásnak szózata. Ennek a honfitársak szívébe átszarmazott léleknek parányai egyesültek és testesültek meg im e szoborban. Ott az alak — s itt a szív, itt a dal a mi keblünkben. És ez együttvéve ismét Tompa Mihály. Tompa él s ez az alak beszél, mert van, a ki érti szózatát: egy nemzet érti azt!

Ennek az élő Tompának hozzuk ime el a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját, s letesszük azt az ércalak lábához, nemzeti kegyeletünk jeléül, a költő dicsőségére.

Első koszorúját az Akadémia akkor nyújtotta Tompának, mikor 1858-ban a nemzeti gyász idején a nemzetet vigasztaló nagy költőt tagjai sorába emelte, -- második koszorúját akkor, midőn 1868-ban a nagyjuttalommal vigasztalta meg a haldokló költőt, — a harmadikat ime most teszi le szobra előtt. Az Akadémia, mely egykor a szenvedő nemzet kórágynál együtt virasztott a költővel, s melynek hajlékát, mint egykor Thebae falait, a költő dalai is segítettek építeni, szent örömmel üdvözli egykori tagjának, a nemzet nagy költőjének, Petőfi és Arany méltó társának ez ércbe öntött szellemét.

Hazaszeretnek és virágoknak költője, fogadd kedvesen az Akadémiának ez' újabb koszorúját, fogadd kedvesen a virágokat, melyeket neked a hazaszeretet nyújt!"

Maga a szobor szintén Gömörmegye szülöttének, Holló Barnabásnak műve, a ki az Akadémia palotájának szép reliefjét is készítette volt. A szobor, mely a költőt fiatalabb korban ábrázolja, nem annyira arezképi hasonlatosság, mint inkább egyszerűségében is nemes és nagyon kifejező tartás által tűnik ki.

Az ünnepélyt követő díszlakomán az Akadémia megbizásából Lévay József tagtársam a szobrot felállító Gömörmegye hazafias közönségére mondott szép felköszöntőt, utóbb én Rimaszombat városát köszöntöttem fel, szintén az Akadémia nevében, a mit a város polgármestere köszönt meg. Örömmel említhetem itt meg, hogy az ekkor ejtett néhány szó előreláthatólag hozzá fog járulni ahhoz, hogy az újkori magyar szobrászat úttörőjének ma pusztá sirja ne maradjon sokáig jeltelenül. Köszönettel kell még kiemelnem, hogy az Akadémia képviselőit a megyei és városi hatóságok és a társadalom a legnagyobb figyelemmel vették körül; egyebek közt azonkívül, hogy

Bornemisza László alispán e lakomán a vendégeket egyetemleg éltette, az Akadémia első küldöttjét, az ünnepi óda költőjét a vármegye közönsége nevében köszöntötte fel Lukács Géza vármegyei főjegyző, utóbb pedig Hámos László főispán, az Akadémia második küldöttjére, mondott pohárköszöntőjében fejezte ki a megye közönségének háláját az Akadémia részvételeért

---

II.

Báró Wesselényi Miklós szobránál. (Beöthy Zsolt rt. szept. 18-án Zilahon tartott emlékbeszéde.)

A fajszeretetnek és emberi jogérzetnek, a szabadságszeretetnek és törvénytisztetletnek, egy szóval a magyar ideálnak új oltára az, mely egybegyűjtött bennünket, hogy e vidék hegyeinek, történeti emlékeinek, szent hagyományainak edző levegőjében szemünket, szívünket, akaratunkat erősítsük. A férfiú, kinek emléke előtt állunk, nagy történeti szerepét jóskönyvében, a *Szózatban*, egy sötét gondolattal fejezte be, a legsötétebbek egyikével, mely az eget ostromló reményeknek, a lehetetlent vívó hitnek amaz esztendeiből, lelkesítő zajából minden emberi nagyság intő mementójaként kong felénk. „Halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk s felejtsünk.” E bús ige Kemény Zsigmond remek jellemrajzából terjed el; de Wesselényi ajakáról fakadt, épen az óvéről, ki soha egy jó szót, egy baráti kézfogást, egy igaz kötelességet el nem feledett s magát egyszerre vakon, mankóra támaszkodva, megtörtén a feledés szigetén találta. A szenvedések, de különösen a csalódások keserve könnyen általánosít. Annak a léleknek éjszakája, mely valaha önfényéből ragyogott, hevített, vezetett, útat mutatott: ép oly kevésbé örök, mint a napé. Midőn Wesselényinek annyi eszméjét igazolta, annyi jósszavát beváltotta az idő; midőn ma épen törekvéseinek diadalaként áldozhatunk emlékének: im idesereglett nemzete tesz tanúságot róla, hogy sötét tétele csalódás volt. Wesselényi Miklós nem azért élt, hogy elfeledtessék; született, hogy élete munkájával, meghalt, hogy emlékével szolgálja nemzetét. Ez a nemzet az ő emlékét lelkesítő erőnek, eszméit vezető fáklyának, pályáját szent örökségének érzi.

Ki felejténé el, hogy abban a korban, mely a nemzeti szellem magára eszmélésének hevére és biztos erejére, létfeladatainak tiszta felismerésére, megvalósításuknak lázas és szívós munkájára s ideális fölemelkedésre nézve páratlanul áll egész ezeréves történetünkben, — ki felejténé el, hogy Széchenyi kora, a magyar reformkor igazi munkája kezdetén, 1830-ban az egész országgyűlési, felső- és alsóházi ellenzéknek, melynek lelkében a jövő Magyarország diadalmas eszméi érték, Wesselényi Miklós volt az első vezére. Első szavával „a kor lelkére” hivatkozott s a magyar nyelv jogára, mint „az ébredő magyar közvéleménynek első szülöttére” mutatott.

Kétségbeejtőbb, vigasztalanabb helyzetben, sorscsapásoknak borzalmasabb súlya alatt talán volt már nemzetünk; de bizonyára sohasem állott még, s más nemzet is aligha, az egyszerre és föltétlenül megoldandó feladatoknak súlyosabb és végzetesebb tömege előtt. Ennek az egész kornak hasonlíthatatlan nagyszerűsége és tragikuma éppen abban áll, hogy egyszerre kellett szembe néznünk a feladatok egész sorával, küzdeni érettök, megoldani őket, melyeknek mindegyike külön-külön is a nemzeti bölcsesség és erő próbaköve lett volna. Csak a három legfontosabbat említem. Az egyik nemzeti szabadságunknak, önállásunknak, alkotmányunknak megvédelmezése és biztosítása volt a birodalmi és kényuralmi eszmével s a kormányok központosító törekvéseivel és erőszakoskodásaival szemben. A másik, halaszthatatlannak látszó feladat: közéletünk nemzetiesítése, a magyar nyelvnek jogaiba iktatása országos életünk egész körében: az igazi nemzeti állam új megállapítása és kiépítése. A harmadik: arisztokratikus jogrendünknek, rendi alkotmányunknak demokratikus átalakítása, melyet nemesak a kor szelleme követelt, hanem a nemzeti erő gyarapításának és egységesítésének érdeke is multhatatlanná tett. A törvénykezési, gazdasági, művelődési élet körében teendőök hosszú soráról nem is szólva, az említettem három óriási feladat megoldásának politikai szüksége, mondhatnám politikai kényszere egyszerre szakadt reánk. Bár nagy érdekeink kiküzdésének sorrendjére, a küzdelem módjára és fegyvereire nézve vezető államférfiaink felfogása eltért is egymástól: arra nézve, hogy kivívásuk és biztosításuk nemzetünk életkérdése, hogy mindegyikök irányában ébrednünk, dolgoznunk és küzdenünk kell: nem volt közöttük véleménykülönbség. Más, szerencsésebb körülmények közt fejlett és élő nemzetekre nézve e feladatok egyike és másika rég nem is létezett, megoldották a természet és történet elemi erői; a mit politikai bölcseséggel és erővel kellett megvalósítaniok: a megoldás szüksége és munkájuk különböző időkre oszlott fel. Minket egyszerre vetett eléjük végzetünk, egyszerre hármas küzdelembe, három hatalmas ellen elé: a bécsi kormány, a magyar ósdiság és a nemzetiségek ellenállása elé. A kinek csak némi jártassága van is a politikai történetben; a ki csak annyira-mennyire is ismeri Magyarországot, politikai, gazdasági, műveltségi, erkölcsi állapotát a szent szövetség idejében, a reformkor hajnalhasadása előtt: annak nem kell magyaráznom e küzdelem legyőzhetetlennek látszó nehézségeit, erőforrásai megnyilatkozásának csodaszépségét, egész lefolyásának páratlan fenségét. Valóban, ez a nagy nemzedék a mesék királyfiára emlékeztet, kitől ellenséges sorsa, boldogulásának föltételeül, három csoda végrehajtását követelte; a királyfi észszel és erővel megoldotta a csoda-feladatokat s királylyá lett országában.

A nagy munkát elvégeztük a magunk erejével; de kétségkívül a Gondviselés támogatásával. E támogatás alatt nemesak a külső,

európai politikai életnek azokat a fejleményeit és mozzanatait értem, melyek, a juliusi forradalomtól kezdve, ösztönözve és kedvezően folytak be nemzeti haladásunkra, hanem értem különösen azt a bőkezűséget, mely a kiváló szellemeknek példátlanul gazdag sorával ajándékozott meg minden téren, a hol csak lelkök gyűjtő hevére és világító fényére szükség volt. Mit tettünk volna, rengeteg feladatunkkal szemben, kiváló államférfiak nélkül, országunknak szírtek és örvények között hanykódó hajójával; mit kiváló szónokok nélkül, mikor az új eszmék egész seregével kellett áthatni milliók lelkét; mit nagy költők nélkül, kiknek lángelméje az uralkodás belső jogát is kivívta nyelvünknek: mit kiváló hadvezérek nélkül, mikor a jognak negyedszázados szellemi harcza után az ultima ratióra kényszerítettünk?! A kire csak szüksége volt, a kor lelke megszülte és megihlette. Nincs nemzeti életünknek korszaka, melyben annyi név s oly méltán kérne helyet történetünkben, mint a múlt század nagy, nemzeti fejlődésének évtizedei. Valóságos csillaghullás volt az fél-századig, az idők szüksége s a fejlődés természete szerint, az államférfi Széchenyitől kezdve a művész Munkácsyig.

Az elsők között, a legelsőnek, Széchenynek oldalán tünik föl Wesselényi. A világlátott, a harcmezőn és a szalonokban egyaránt ünnevelt, de bensejében már elégtelenül vívódó, nagyobb életezelőket kereső fiatal huszárcapitány 1820-ban ismerkedik meg Debreczenben Wesselényivel s a következő esztendőben Zsibón barátságot köt vele. „Érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni“, írja naplójában. Sem természetük, sem műveltségük, sem felfogásuk nem volt egyező; de egy közös eszmében találkoznok kellett, vonzaniok kellett egymást s a találkozás döntő fontosságúvá lett nemcsak egyéni valójokra és pályájokra, hanem Magyarország jövőjére is. Széchenyi lelkében keserű kétely, czélja felől még tájékozatlan tettvágy és szinte fantasztikus rajongás küzködnek, de convulsióit egy zsarnoki akarat zára tartja rejtve a világ előtt; Wesselényi csupa hit, csupa föltétlen meggyőződés, kétsége ép oly kevés, mint titka, minden érzése és gondolata szinte elemi erővel tör ki ajakán. Keble csordultig tele hazafias szenvedélylyel, míg Széchenyiben jövő nagy hivatásának még csak sejtelve ébredsz. A huszonnégy éves Wesselényiben már kész a *legmagyarabb magyar*, a huszonkilencz esztendősz Széchenyiben még csak dereng a *legnagyobb*. Amaz testi-lelki valójában, életmódjában, felfogásában, kedvteléseiben a hagyományos magyar élet alkotása; emennek beszédén, modorán, műveltségén félreismerhetetlen a Mária Terézia és József korszakának emléke, az idegen környezet, melyben gyermek- és ifjúkorát töltötte. Széchenyi akkor még bizonyára nem értette, mint később, atyját, ki „mint magyar remény nélkül szállott sírjába“; Wesselényi még nem volt tiz éves, mikor édesatyjának és a Zsibón időző Kazinczy Ferencznek a haza sorsán kesergő beszélgetését

kipirult arczczal és lángoló szemekkel hallgatta alkonyattól hajnalig s az idősebb Wesselényit, kit „József császár börtöne szenvedni megtanított, de félni nem“: bizonyára senki sem értette meg oly korán és oly igazán, mint a fia. A *Balítéletekben*, már a harminczas évek elején hirhedt elfogatásáról szólván, írja a következő sorokat: „Földi félelmet én nem ismerek; a mim nékem van féltendőm, az előtt bármi hatalomnak is elporlik ereje; lelkeim függetlenségét lánczai nem békózhadják s öntudásom nyugalalmát ágyúi nem zavarhatják; — más lánczok engem e világhoz nem esatolnak, csak hazám boldogsága s az emberiség szent ügye.“

A két barát, együtt indulván egy nagy, nyugat-európai útra, örök szövetséget köt, mely mind mélyebb és ideálisabb tartalmat nyer. Hatásuk egymásra sokkal természetesebb, sőt szükségyszerűbb, hogysen füljegyzések nélkül is tisztán és biztosan magunk elé ne állíthatnók. Széchenyi európai mivelttségben, világtapasztalásban, irodalmi ismeretekben messze meghaladta barátját, míg ez nemzeti érzésének erejével s a hazai élet és politika ismeretével járt előtte. Kiegészítették és áthatották egymást egy nagy, közös czélnak egyre hevítőbb uralma alatt, melynek képe egyikök lelkében tisztult, a másikéba immár kitéphetetlenül begyökerezett. Wesselényinek látóköre tágult, míg Széchenyi nemzeti géniuszának kétségkívül ő lett leghatalmasabb ébresztőjévé. Ifjúkori szövetségöknek már későbbi romjain írja Széchenyi a *Jelenkorba* e szép sorokat: „Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet anyyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. Ó mily gyönyörű pillanatokat töltétek egymással, mikor tele a legkínosb epedéssel, fel-feltűnik néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a civilizáció száműzöttjei. Czelünk nemes és hozzánk illő volt.“ A kornak, melynek küszöbén a két barát, fiatal szívök hajlamából s egy nagy nemzeti czél érdekében kezét fogva jelenik meg, két szálból fonódó vezéreszméje: legyünk európaiabbak és legyünk magyarabbak. Egymást kiegészítő két léleknek egymásra hatása által tűnik föl bennök ez a gondolat abban az összefonódásában, benső egységében, a mint azután az ő példájokból és szavaikból a nemzet lelke magába fogadja.

Azonban bármilyen mély és nagy következtetésű befolyással voltak is egymás fejlődésére, természet szerint egyikök sem alakíthatta át a másikat teljesen a maga képére. „Hogy a nemzeti erőt s érzést kell nálunk kifejteni s hogy ez az egyedüli út, mód, hogy a magyar valaha szabad legyen“: ebben egyeztek; de már a kétségbeejtő helyzet okaira s az orvoslás eszközeire nézve felfogásuk eltért egymástól. Ezt a különbözőzést a legvilágosabban fejti ki maga Wesselényi, naplójának egy helyén, melyet Szikszay Lajos közöl érdemes dolgozatában. Rövid foglalata, hogy Széchenyi inkább a nemzetben magában kereste elmaradásának, süllyedésének, egészen balsorsának

okát, s önérzetének, társadalmi, mivelődési és gazdasági tevékenységének fölelevenítése és nemzetiesítése révén fokozatosabb és biztosabb úton törekedett a cél felé; míg Wesselényi a százados nemzeti elnyomatásban, a szenvedett törvénytelenségek végetlen sorozatában érezvén bajaink forrását, alkotmányunknak s ezzel szabad mozgásunknak biztosítását tartotta nemzeti fejlődésünk föltétlenül szükséges alapjának. Széchenyi újjat húzni, szakítani a kormányval nem akart, mert a felidézendő közjogi bonyodalmaktól föltette a nemzeti munka elérhető eredményeit: Wesselényi kurucz szenvedélylyel ostromolta a kormányt, rendületlenül hitt az irott jog erejében és győzelmében s mindenek előtt szabad teret akart biztosítani a nemzeti munkának. Az a soha nem ingadozó, minden üldözés és börtön tűzpróbáját is kiállott hódolat, melylyel a király személyére tekint, csak kiegészíti magyarságának tipikus képét. 1831-ben már arról értesül, hogy a kormány titkon elfogatását és megsemmisítését tervezi; Wesselényi a rendekhez intézett s a *Balítéletek* ben kinyomatott tiltakozását jellemzően így végzi: „Eljen törvényes fejedelem oly sokáig s a végre, hogy hazám minden sebeit megorvosolhassa; éljen a nemzet s legyen mindig méltó, hogy szabad legyen!” A fölfogásnak abban a különbségében, mely benne Széchenyivel szemközt mutatkozik, benne rejlik későbbi végzetes szakadásuk csirája, a mint benne rejlik, a rohamosan fejlődő viszonyoktól innen és túl felkorbácsolt szenvedélyek zivatarában, Széchenyi belső és Wesselényi külső szenvedéseinek forrása is.

De az ifjú athléta még közpályájának csak kezdetén áll. Nincs drágább kincsünk a törvéynél, nincs előbbvaló kötelességünk védelménél, — ezt hirdeti és példázza, mikor, még Széchenyivel való ismeretsége előtt, az úrbér rendeleti, törvénytelen szabályozása ellen föllép, noha nem volt szív, mely az emberjogokért s a méltatlanul elnyomottakért hevesebben és melegbben vert volna, mint az övé. Külföldi útjáról visszatérve, a magyar közélet levegőjében közelgő viharok szelét érzi. Kiadatnak a katonaaállításra és adóemelésre vonatkozó törvénytelen rendeletek s a már halottnak nézett nemzet ébredezni kezd erre a halálos csapásra. A megyék egy része ellenáll, s ebben a föltámadásban nem kis része van az ifjú Wesselényi dörgő, lelkesítő, izgató szavának, melylyel lelket verni igyekszik az aléltakba és bártortalanokba. Megyéről megyére jár, első képviselőjéül a reformkor egy érdekes típusának, a *kóborgó patriótáknak*, kik gyűlésről gyűlésre, megyéről megyére járnak a nemzeti ügy érdekében szólni, tenni, áldozni, kockáztatni, a hol szükség van rá. A közforrongás eléri célját, az 1825-iki országgyűlés összehívatik, Széchenyi a köztérre lép s a magyar reform-kor kezdetét veszi. Wesselényi még nem tagja ennek az országgyűlésnek, de neve már terjed az ajkakon, izzó lelkének sugarai érik a sziveket s 1830-ban már mindkét ház ellenzékének élén találjuk Már maga egyéni-

ségének hatalmas benyomása is az akkori viszonyok között történeti fontosságú. A nemzet előtt álló feladatoknak szinte megbírhataltan súlyával s az ellenséges erőknek megfélemlítő nagyságával szemben mindenki érzi a magunk erejének csekélységét, fejletlenségét, ziláltságát s a föllekesülési pillanatait a kétség hosszú órái váltogatják, mikor az élethalál harangja már munkára és harcra szólít. A nemzet szemét ebben a végzetes órában vonta magára Wesselényi. Ime, előtte vezére: az erőknek, a rendületlenségnek, a hitnek képviselője, külső képében és lelkében, hangjában és szavaiban, viseletében és eszméiben egyaránt. A népléleknek abban az állapotában bizonyára mélyebben hatott a példa, mint a magyarázat: Wesselényi példa volt. Talán erősebb mint a milyen bölcs, talán szenvedélyesebb mint megfontolt; de épen ezekkel a tulajdonaival képe és forrása az önbizalomnak. Nemzete a maga szellemét látta benne a maga céljaira törni; benne sejtette meg a maga erejét is, általa erősödött hite ebben a nemzeti erőben s bátorodott és izmosodott elhatározása érvényesítésére. Ez Wesselényi egyéniségének nagy politikai, sőt történeti jelentősége a reform-kor küszöbén.

A történelem följegyezte izgatásainak és szónoklatainak döntő erejét az országgyűlésen a magyar nyelv ügyében folytatott tárgyalásokra. A főrendek makacsságát izenetek magyar megszerkesztésében az ő dörgő szava törte meg, s a magyar nyelv közérvényéről való tanácskozás folyamán beszédének egy mondata szálló igévé lett: „Rögen magyarabb volt a magyar, hogysen a magyar nyelvről törvényeket kelljen hoznia; utóbb nem volt eléggé magyar, hogy ilyeket megalkothasson.“ A nemzet szégyene, keserve, megtérése viharzott szavaiban: a magyar nyelv már politikai diadalának útjára jutott. De Wesselényi harmincz éves közpályájának kiválóbb mozzanatait sem engedni elősorolnom a keret, melyben mozognom kell. A küzdelem, mint fentebb említettem, bár rugója egyetlen törekvés volt, sok ponton, sok irányban folyt s Wesselényit, mint nemes bajtársa, gróf Teleki Domokos, egy hozzántézett dicsérő költeményében írja: „A szent harc élén kül soha senki se látta.“ Részletekre, pályája egyes mozzanatainak ismertetésére nem terjeszkedhetem. Kénytelen vagyok csupán azoknak a főeszméknek megjelölésére szorítkozni, melyek pályáján, tettein, szónoki és irodalmi művein uralkodnak, melyek az ő nagy szívének lángoló haza- és emberszeretetéből fakadtak, a nemzeti múlt keserű emlékein s a jelen kiábrándító tanulságain értek s a jövőbe is bevilágítanak. Ez eszmék egy részét az ő hatalmas egyéniségének és tragikus sorsának emléktől megszentelt örökségeül érezzük ma is mindannyian.

~~És~~ Kebelét nemcsak a nemzeti érzés, hanem egyenesen a nemzeti jogérzet ereje feszítette leghevesebben és legkitartóbban. Az alkotmány sértetlensége, tisztetele fent és alant: ez a legfőbb elengedhetetlen biztosítéka minden törekvésünk sikerének; e nélkül a ho

mokba építünk; békóba vert kezekkel nem dolgozhatunk. Ebben nem engedett, ebből nem alkudott, sérelmeinek megakadályozását vagy megtorlását mindennél előbbvalónak s minden eszközzel helyesnek tartotta.

Mint a hagyományos sérelmi politikának legutolsó, legelszántabb s talán legnagyobb képviselője akarja átvezetni nemzetét az alkotások terére. Az utolsó magyar politikus, kivel szemben mindenki érezte, hogy oldalán a kard nemcsak hagyományos dísz, hanem lelke egy vonásának kifejezője. A harminczas évek elején a törvénytelen katonafogdosás ellen intéz heves ostromot, megtörhetetlen ellenállást. Mily jellemzők keserű szavai ebben az ügyben! A kérlelhetetlen és nyers erőszaknak, melylyel a kormánynyal és embereivel szembe száll, visszája a legmelegebb és leggyöngédebb emberszeretet, melylyel törvénytelenül zaklatott, boldogtalan jobbágyait védelmezi. Majd a közel negyedszázadon át országgyűlés nélkül úrkodó s jogtalanul összealkotott gubernium ellen, a hatalmaskodó királyi biztosság ellen, az 1834-ben végre összehívott országgyűlésen az elnöki szék szabálytalan betöltése ellen s a tárgyalások folyamának közzététele, a teljes nyilvánosság érdekében tesz, izgat, szónokol s megakadályozván a királyi előterjesztések tárgyalását, folytatja az obstrukció régi magyar divatát. E szenvedélyes s csak negatív eredményű küzdelme talán kétes értékű volt, mint Kemény oly rendkívüli éleslátással fejtegeti; de ne feledjük el, hogy akkoriban a közszellem biztatására, hevítésére legalább annyi szükség volt, mint politikai bölcseségre. Wesselényi ennek a feladatnak betöltésére hivatott; „a nemzeti érzés és szabad szellem” fejlesztésén akart első sorban munkása lenni.

Meg az elnyomott nép ügyének szószólója. A jobbágyország nehéz sorsa, terheinek könnyítése, igájától való megszabadítása senkinek a szíven nem feküdt jobban, mint neki. Valóban a magyar parasztnak első érczalakja, mely ezen a szabad földön művészi kéz alkotásában megjelenik, meghatott tekintetével a nép méltó háláját örökíti meg iránta. Magánkörökben és a közpályán, a megyék és az ország gyűlésein, szónoklatokkal és tettekkel, a nemeslelkű áldozat példáival küzd emberjogai kivívásáért. Az 1832-diki országgyűlésen, melynek ellenzéke még Wesselényi vezetése alatt szervezkedik s a mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megindítja, az ő befolyása vitte ki az urbéri munkálatok tárgyalásának elsőségét s ezzel, Kemény megjegyzése szerint, „a nép és arisztokrácia közötti bizalmatlanság lerontását”. A mit a maga jobbágyaiért, lelki és testi gondozásukra, könnyebbségükre, biztosításukra tett, áldozott: annak főlemelő emlékéét bizonyára nemcsak Szilágymegeye levéltára, hanem népének élő hálája is őrzi. Jellemző, hogy míg e kor vezéreiberei, Széchenyi és Kossuth is, a kérdést kiválóan politikai oldaláról tekintik s újra meg újra a nemzeti erő gyarapításának és egyesítésének szükségével indokolják: Wesselényi szellemében a kérdés emberségi mozza-

natai sokkal inkább előtérben látszanak. Nem mintha az ő nemzeti és ellenzéki politikájába és taktikájába nem illeszkedett volna be szervesen ez az agitációja is: de minden nyilatkozásába az emberi igazságérzetnek fölvert, hatalmas hullámai is beleharsognak.

Épen a jobbagyság, az örökváltság ügyében mondotta 1835 december 9-dikén Szatmármegye gyűlésén azt a beszédét, melyhez közvetlenül kapcsolódik megrontásának tragikuma. A kétszíniséget, hamis játékot veti ez ügyben is kemény szavakkal a kormány szemére. Ez megragadja a rég várt alkalmat, hogy akkoriban legfélelmeőbb ellenségét megsemmisítse s megtörésével a nemzetet megfélemlítse. A múlt évi erdélyi országgyűlésen való magatartása miatt ott már közrendzavarásért pör folyt ellene: most hűtlenség miatt fogják vád alá. Ennek a pörnek részletei és lefolyása ismertebbek, hogysesem egyes mozzanataival foglalkoznom kellene. Soha sem jutott addig oly világos és hangos kifejezésre az a közérzés, hogy az egész nemzet egy nagy fiának üldözését a maga üldözésének érzi. Mindvégig leghívebb barátjának, Deák Ferencznek fényes közjogi fejtegetései, Kölcsény védelmének művészi ereje, a rendek nyilatkozatainak zúgó áradata az országgyűlésen és a megyéken, az egész közvélemény feljajdulása, de maga az igazság és okosság sem segíthetett rajta. Legkevéssébbé a népszerecsőségnek az a vakító ragyogása, mely az üldözött, bújdosó oroszánt környezte, midőn a pesti nagy árviz napjaiban erős karjaival és halálmegevetésével ezereknek és ezereknek megmentőjévé lett. Wesselényinek már volt egy éneke: Bajza *Sohajtását*, a honfiszívnek a kétségbeesés örvényéből kitörő fohászat, hazaszerte *Wesselényi dalának* hitták; most Vörösmarty nyújtotta *Az árvizi hajósnak* a költészet hervadatlan koszorúját. A költő lelkének jós-erejével szól ez a versszak:

Öt minden elhagyá,
Az ember, a világ;
Csaknem maga maradt,
Mint téli fán az ág.

Ő még mentő sajkáján áll, ezer és ezer, hálában dobogó szívtől véve körül. Ott áll valóban nagyságának tetőpontján, az emberi erőnek, külsőnek és belsőnek, legösszhangosabb és legmegragadóbb képe gyanánt. Megvívta szellemi harcát a világ egyik legnagyobb hatalmasságával s a nemzetnek feltámadt, érvényesülő erejében, minden fenyegető balsors ellenére is, érezheti a magáénak győzelmét; most ime a természet ádáz elemei ellen száll harcra és győz. A fenség nagy énekesében méltó költőjét találta meg. Azonban, a mint Vörösmarty szemei előtt megnyílt a jövő: végzetének teljesedésbe kellett mennie. A királyi és hétszemélyes tábla három évi börtönre ítélte s rövid bebörtönzés után kegyelemből engedtetett meg neki, hogy fogsága idejét Gräfenbergrben töltheti. Midőn hosszú évek múlva

Zsibóra visszatért, megtörtén, bénán, félig megvakulva „polgári halott-nak“ érezte és tekintette magát.

Mielőtt azonban pályájának végéről emlékezném, vissza kell térnem röviden ennek legnagyobb jelentőségű politikai motívumára és legfényesebb eredményére. A magyar birodalomnak, mely századok óta kettészakadt, a két testvérhazának egyesítése s ebben az egész magyarság teljes erejének kifejtése és érvényesítése: ez az, a mire évtizedeken át törekszik s a miben szíve szerinti diadalt is ér. Erdélyi politikája, elejétől végig, az összes magyarság politikája. Erdély a három nemzetnek és négy felekezetnek, e „hét halálos bűnnek“ megszóltságában, sem a szabadság, sem a magyarság jogait és érdekeit megvédelmezni nem képes. Még a leopoldi hitlevélnek is csak egy pontja marad sértetlen: hogy katonasága idegen vezérlés alatt álljon. Az alkotmányosság biztosítékai évtizedről-évtizedre, országgyűlésről-országgyűlésre fogynak, szűkebb körre szorúlnak. Közjoga így „produktív erő híján levén“, önállása is, a nagy nemzeti fejlődés föltételeinek szempontjából, veszedelmesnek látszott. Csak az anyaországgal való egyesülése biztosíthatja szabadságát is, magyarságát is. A tizenhetedik század nagy küzdelmeire gondolva érzi, hogy közös nemzeti és szabadság-érdekeink sikeres védelme s fejlődésünk biztosítása is csupán a teljes magyarság egyesült erejétől remélhető. Ennek a cél-nak, a testvérországok egyesítése céljának tart vas következetességgel, ezt hirdeti mindenfelé és mindig a mély meggyőződés lobogó hevével: ennek a nagy nemzeti törekvésnek, melynek eszméje már édesatyját hevítette, mindvégig ő marad az élén. Fejteget, magyaráz, izgat, midőn a Részek visszacsatolásának a magyar törvénykönyvbe igttatásával megindul az egyesülés folyamata, tovább, az unióra elő-készítvén, eszméjének meghódítván, különösen az erdélyi közvéleményt. A megtört Wesselényi világtalan világának utolsó fénysugara, midőn a magyar törvénnyel egyezően az 1848. májusi kolozsvári országgyűlésen megteheti az indítványt az unióra, mely „egyes akarattal“ elfogad-tatik. A teljes nemzeti egység közjogi fogalom-má lesz, Wesselényi hatalmas karjának utolsó erőfeszítésével taszítja félre mintegy a végzet öklét, mely századok óta elválasztva tartotta a magyart a magyartól.

Ebben az egyesülésben látta ő a védekezésnek egyetlen mód-ját egy olyan új veszedelem ellen, mely előtte kikerülhetetlennek látszott. A nemzetiségi mozgalmakat, forrásukat, tényezőiket és irá-nyukat, a külföldön és a hazában, ő tette politikusaink között először beható tanulmány tárgyává. Mi vezette erre a kérdésre? Államférfiúi éleslátása-e vagy Gräfenbergben szláv politikusokkal való találko-zásának esetlege? Talán még közelebb hozza őt szívükhöz az a hit, hogy a legerősebb fajszeretnek, a természetes elemi ragaszkodás-nak ösztönszerű sejtelve. Magányában folyt tanulmányainak és erő gondolatainak eredménye egy könyv lett: a *Hitel* nyomába induló s eszme-körében mozgó *Balítéleteknek* tíz évvel ifjabb testvére, az

1843-ban mejelent *Szózat*. Ama másik Szózatnak gyászsképe tünik föl előtte: a nemzeti sir; ennek a fenyegető árnyékát akarja idején tovaűzni erélylyel, bölcseséggel, emberséggel. A szlavizmusban az egész nyugoti kultúrára, de különösen Ausztriára és Magyarországra lappangó, innen-onnan végzetessé válандó veszedelemre, s ennek árnyékában a dákóromanizmus terjedésére mutat. A monarchiának, melynek érdekeit összhangban látja a civilizált Európáéval, mentő szerül az alkotmányos szövetség szervezetét javasolja. Horvátországra nézve fő vonalaiban az autonomiának mostani közjogi viszonyát ajánlja. Magyarországnak nemcsak állami egységét, de nemzeti jellemét is meg kell védelmeznünk. Meg kell és meg is lehet a nemzetiségeknek a közszabadságban való igazságos részesítése s nyelvöknek és sajátosságaiknak méltányos kímélete által. E politika nem lehet bomlasztóvá, ha az államélet minden vonatkozásában ragaszkodunk nemzeti jelleméhez. Hogy ez a gondolat, a magyar nemzeti állam gondolata mégis uralkodó eszméje volt Wesselényi nemzetiségi politikájának, idézem a tőle tervezett törvényjavaslatnak utolsó pontját: „A magyar nyelv levén törvényhozásnak, közigazgatásnak s törvénynek eredeti nyelve, s ezekbeni központosulás s egység a közboldogság feltéte: azért a magyar nyelv törvényrendelte használata s terjedése ellen bárminő igenleges vagy nemleges merény, valamint az, és az azt beszélők elleni gúny s ingerlés tiltatik“. Nemcsak alakilag legszebb munkája Wesselényinek a *Szózat*, melyben a retorikai divat szokásos díszeit, szólamait, keresett kerekességét át-áttöri és le-lerázza a gondolatok világosságának és eredetiségének, az érzések igaz mélységének s a föl-föllobbanó képzeteknek természetes, egyszerű ereje; de szellemének legfenső és legelőbb megnyilatkozása. Egyike a magyar Sihyllakönyveknek. A vak Wesselényi, kire már hiába sütött az Isten napja, szellemének és szívének lángjánál belátott a jövődő homályába.

A könyv hatás nélkül maradt, ő egyedül. Szenvedései, világtalansága elzárták a világtól s a világ eltávolodott tőle. Barátja és mestere Széchenyi, kinek naplójában Crescence neve mellett a Wesselényié fordul elő leggyakrabban, szenvedélyének kiapadhatatlan és fékezhetetlen hőforrásától féltvén közéletünk légkörét, elszakadt tőle s ha a személyes jó viszony tekinteteire ügyelt is, a politikában majdnem szembeállt vele. Már 1835-ben úgy ír felőle naplójában, mint később Kossuthról, ugyanazok a gondolatok, majdnem ugyanazokkal a szavakkal: „Mindent elront s összegázol, a mit oly régóta s annyi fáradsággal vettem, munkáltam!“ A szakítás Wesselényire annál keservesebb, mert legelső izgalmai épen imádozt anyjának: Cserei Helénának halála idejére esnek. Wesselényi egész lelkével Kossuthhoz csatlakozott, de a viszonyok forradalmi fejlődése megdőbentette. Magyar lelkének hűsége került felszínre a királvhoz és törvényhez: a szántóvető aggodalma, midőn a már-már betakarítandó termést sötét felhők fenyegetik. Az ifjúság elfordult egykori bálványától, a „szabadság

martirjától“, mikor a Múzeum lépcsőjén mérsékeltre és törvénytiszteletre intette. A Corpus Jurisszal argumentáló vak patriótát Kossuth sem értette többé. Kora lezárult s utolsó pihenőjét újra Széchenyi keblén találja, ki nemrég oly megkapó melancholiával írta neki: „Te megromosolt testeddel, és én nem kevésbé megromolt kedélyemmel és elkopott erőmmel, mi ketten már most csak *két felet* képezünk. Egyesülve egy volnánk!“

Most, a történelem távlatában, a mi szemeinkben és sziveinkben egyek ismét. Nagy nemzeti czéljokban, lelkeknek legmélyebb tartalma szerint, mely földi vándorútjokon összehozta őket, emlékezésünkben újra találkoznak és együtt maradnak. Életök tragikuma feloldva halhatatlanságukban. Az igazán nagyot csak kora használhatja és hagyhatja el, csak az ő nemzedéke, sohasem a nemzete; ez újra meg újra szükségét érzi, visszatér hozzá s pályájának emlékét élő és éltető erejének érzi. A tűznyelvek a megtagadottnak és megfeszítettnek lelkéből valók. Wesselényi Miklós írta utolsó intelmeiben, melyek annyi tanulságot foglalnak magukban jelentünknek és jövőnknek, a felejthetetlen szép sorokat az ösképekről, melyek a regék szerint megszólalnak, mikor balsors és veszély fenyegeti szeretett családjokat. Bizonyára szólni fog im ez az ő képe is itt, a nemzeti kegyelet emelte képe, hozzánk és fiainkhoz és unokáinkhoz. Nem halljuk és nem értjük-e, íme ezren és ezren. a kik köréje gyülekezünk, nem halljuk és nem értjük-e már ma, a mit mond? Önbizalmat, rendületlenséget, hazaszeretetet, királyhűséget, törvénytiszteletet és emberszeretetet hirdet életének vezéreszméjében: legyen és maradjon egy és magyar a magyar. Nunquam retro!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. November.

11. FÜZET.

Magam-ról.

(Felolvasta *Lehr Albert* l. t. a márczius 3-iki osztályülésén.)

„Felette nagy kevélység megvetni, s igazságtalanság kárhozatni mindazt, a mit egy-valaki még nem hallott, vagy talán nem is olvasott.“ *Baróti Szabó.*

I.

Szarvas Gábor a meginduló Nyelvőr első füzetében (1872) János Vitéz nyelvét fejtegetvén, erre az eredményre jut: „Petőfi János Vitézének nyelve általában véve népszerű, magyaros. A magyar nyelv szelleme ellen elkövetett vétségei, melyeknek nagy része azonban a nyügöző rim és lábak rovására jegyzendő fel s [melyek] leginkább szőrendi lázadásokban nyilvánulnak, a következők: Szőke tündérlányok sárga *hajaikat* szálanként keresztülhúzzák a föld alatt — *hajokat* helyett. Kukoricza Jancsi meg a király-leány *csatahelyre* értek — *a csatahelyre* h. — Magamnak is ugyan kutyául lett *dolga* — *dolgom* h. — Az óriás, a mint *rálépett volna* — *rálép vala* h. — Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi *legyen* — hogy *mi* h. — Mindkettőjük *szive lett puszta hideg tél* — *hideg tél lett h.* — Kezem által halni *vagy te érdemtelen* — *érdemtelen vagy* h. — Munka s ütleget között ekkép nevelkedtem, *Részesültem nagyon kevés örömeben* — *kevés örömben részesültem* h. — Először is hálát adott az istennek, hogy életét *ekkép szabadította meg* — *megszabadította* h. — Látom, a halálért *kell fordulnom máshoz* — *máshoz kell fordulnom* h. — János vitéznek *került sok bajába* — *sok bajába került* h. — Nem sok hija volt, hogy ő is *ment utána* — hogy ő is *utána nem ment* h. — Nem helyeselhető eltérésnek tartom még a többször szabatosan alkalmazott *míg-nem* helyett a ritkábban előforduló *míg* használatát. „Futott, *míg* a szuszából gazdája kifogyott — *míg* ki *nem* fogyott h. — Vándorlok, vándorlok, *míg* halálom napja megérkezik.“

Íme! Szarvas a János Vitéz nyelvében 14-rendbéli vétség-talál. Ezek közül 12-öt könnyű rehabilitálni. *Egy*, t. i. ez: „Nem sok hija volt, hogy ő is ment utána“ nyilvánvaló hiba; Toldi-commentárom (1882) 292. lapján magam is megrovom, felhóznán, mely magyar észjárás szerint kell az ily mellékmondatnak *tagadó*nak lennie. Nem keresem, hogy itt német vagy latin minta lebegett-e Petőfi előtt, azt sem, hogy a főmondatbeli *nem* kerültette-e el vele a *nem*-et a mellékmondatban: elég azon, hogy botlani botlott. Pedig irhatta volna egy kis versbeli zökkenéssel így is: „Kevésbe mult, hogy ő || *is* nem ment utána“. Hisz másutt sem idegenkedik az ilyentől, pl. ugyancsak a J. V.-ben: „De fogadom, bele || *is* török a fogad“.

Marad ilyenformán egyetlen egy, t. i. „*Magamnak* is ugyan kutyául lett *dolga*“, melynek helyes vagy nem helyes voltáról lehet vitatkozni. Szarvas, a mint látjuk, hibáztatja: szerinte csak így van jól „magamnak is ugyan kutyául lett *dolgom*“.

Védelmére kelt Petőfi sorának Szász Károly, míg Komáromy Lajos s utóbb Joannovics Szarvas mellé állottak. Én eleitől fogva azt vallottam, hogy Petőfi szókötése helyes. Ezt egy szóval megemlítem már Commentárom 468. lapján; a Nyelvőr 1897-iki évfolyama 1. számában pedig „Hang a multból“ cz. cikkkecskémben röviden, de világosan be is bizonyítom. Azóta, azt hiszem, Komáromy „*consilium mutavit in melius*“, csak Joannovics az, a ki „*in errore perseverat*“, a mint ez „Birtokos és datívus“ czimű, ellenem intézett cikksorozatából kitűnik (Nyelvőr, 1897. VI., VII. és X. füzet).

Nem az a célja mostani értekezésemnek, mely 1898 óta készen hever s most nekidalmahodva áll elő, hogy Joannovicsot más észre próbáljam téríteni, mert a kit minapi érvelésem nem győzött meg, az vagy nem tud, vagy nem akar látni; de a kérdés maga oly érdekes, hogy megérdemli a tüzetesebb tárgyalást. —

Midőn Szarvas a János V.-nek ezt a sorát: „Magamnak is ugyan kutyául lett *dolga*“ vétségnek nyilvánította, elhamarkodva ítelt, mert nem gondolta meg magának a vétségnek mivoltát és természetét; nem gondolta meg, hogy *Petőfi* követte el (*ha* elkövette). Vegyük fel, hogy Petőfi mondata hibás. Ha az, akkor tán *barbarismust* követett el? Ezt el nem követhetett; mert itt más nyelv hatására, ugyebár, gondolni sem lehet. Tán *soloecismust*? Épp oly kevésbé; mert *így rontani* a nyelvet képtelenség. Tán a *régiek* példája vagy holmi *analogia* lebegett előtte? Ez sem igen képzelhető. Régi könyvekben ennek párját bajosan olvashatott, s a mily közönséges a „magam *dolga*“, oly anyyira nem kelendő az újabb irodalomban s a műveltek beszéd-

jében is az efféle: „magamnak kutyául lett dolga“. Kitől hallott, hol olvasott volna például ilyet: „magamnak is egészen összeégett a csizmája“? „magamnak is elfagyott a télen a lába“? stb. De talán a *mérték* vagy *rim* kényszere alatt tett Petőfi ily erőszakot a nyelven, a mint Szarvas emlegeti? Ismeretes dolog, hogy Petőfi, noha a legkényesebb formák közt is nagy könnyűséggel mozgott (mire nézve v. ö. „Est“, „Szeptember végén“ s egyéb költeményeit), mértéknek, rimnek sohasem volt rabja, s ha választania kellett, világért se áldozta fel a fontosabbat, a gondolat tárgy-szerinti kifejezését a correct verselésnek. A mint maga mondja: „*Iskolai szabályoknak* lelkem sohsem engedett“. Ebben az esetben a mérték éppen nem nyűgözhetette, hisz a magyar alexandrinak szinte zabolátlan folyása van, de meg itt „dolga“ vagy „dolgom“ ügyis egyremegey, mind a kettő trochaeus lévén. A *rim* kedvéért se vetemedhetett ekkora nyelvrontásra. Ő a rimmel nem igen törődött, rossz rimeit szemére is lobbantották húsfejú kritikusai, pl. „A toronyban . . .“ kezdetű gyönyörű dalában egyetlenegy valamirevaló rim sincs; de compositio, hang, kifejezés oly perfect, hogy észre se vesszük a rimelés gyarlóságát. Itt meg ugyancsak nem lett volna érdemes a nyelvet marczangolni ezért a rimtelen rimért: dolga — sirba, mely rimnek sokkal különb ennél:

„Görbe kémény, megölelek,
Kérettelek, nem jöttél“

Ha mégis egy készen lévő sorra, melynek végszava ez: *szolga*, csapta volna mohó örömmel ezt az egyetlen teljes rimet: *dolga*, még értenők, s némi méntséget vagy magyarázatot találna a szókötésbeli kocsintás (v. ö. Rádai Pálnál: „Keressen magának *szolgát* — A ki véghezvigye *dolgát*“. Jókainál: „Fényben úszott az úri nép, bőségben a *szolga* — Az utolsó parasztnak is öröm volt a *dolga*“. Aranynál: „Csakhogy a hideg nem rázta szegény *szolgát* — Látva, hogy felvitte isten az ő *dolgát*“. S magánál Petőfinél: „Szegény fiú, a legszegényebb *szolga*, — kit tán megölne sok fásasztó *dolga*“).

Aranynál néha szinte kísértetbe jön az ember azt hinni, hogy az előre született nagyon is jó rim adta meg a gondolatot s a kifejezést, s ezek amaz után igazodnak. Pl. „Tornyai, bástyái, mellvédei *most rom* — Húnok idejöttén alázza meg *ostrom*“ vagy „Magad istenülve örök *istenek tárt* — Csarnokiban szívnád az üdítő *nektárt*“. Már a Toldi végét megróttá a kritika a rim keresettsége miatt: „De kivel nem ér föl egész világ *ökre* — Dicső hire-neve fennmarad *örökre*“, tán méltatlanul, mert így védekezik Arany egy Szilágyihoz írt levelében: „Emlékszem, mikor az *ökre* már le volt írva, azon gondolkoztam, micsoda rimet vegyek rá a kápsa *örökre* helyett“. — Petőfinél sehol nyoma sincs a

rímmel való mesterkedésnek (v. ö. egyébiránt „Fresco-ritornell“ czimű bohó versét).

Különben is Petőfi nem volt grammatikus, ha volt is iskolai tanultsága, grammatikai elmélete. Stílusa a legegyszerűbb, legtermészetesebb, beéri a meglevő kész nyelvvel; nála sehol semmi művészieskedés, csináltság, önkény, mint Kazinczynál, a kinek „az kell, a mi szokatlan“, s „kényes vagy makaesult izlete újnak örül“, vagy akár Vörösmartynál és Aranynál, kik a nyelvvel és nyelvben is költenek. Noha a nép nyelvét jól ismeri, szereti és használja, még a ritkább provincialismusoktól is óvakodik; versei ugyan el nem árulják, dunántúli-e, alföldi-e, felvidéki-e, erdélyi-e; sohase régieskedik (egy versében Gvadányi stílusát utánozza), mint lyrikus nem is teheti, de elbeszélő költeményeiben sem teszi, mire nézve érdemes összevetni János Vitézt Toldival, Lehel vezért Buda halálával, Szécsi Máriát Murány ostromával; nála fehér holló az efféle nyelvjárási alak: *ikább* (inkább) s az ily ártatlan analogia: „szomjaim *krisztustulan* nagyok“. — Hogy *okoskodva* irt volna valamit, arra nem tudok csak egyetlenegy esetet. Ebben: „*Úgy sírhatnék, megbántott valami*“, továbbá: „*Danolhatnék, füttyölhetnék*. Egyikhez sem értek bár“ — *okoskodó nyelvtudás* látszik, s midőn Arany figyelmeztette, hogy így kellene: „*sírhatnám, danolhatnám, füttyölhetném*“, azzal védte magát, hogy ezek az igék nem ikesek. A miben igazza is volt, nem is: lám Czuczor is így kezdi egy népdalát: „Anyám tánczba mehetnék“.

Így tehát eleve is bátran ki lehetne mondani, hogy ama kárhoztatott szerkezet nem hibás, *mert Petőfi írta*, írta pedig sem idegen nyelv, sem irodalmi divat, sem a régiség befolyása alatt, sem tudákos szeszélyből, sem a vers kényszere folytán, hanem egyesegegyedül *magyaros nyelvérvéke sugalltára*.

Szarvas mindezt tekintetbe nem vette, hanem — ismétlem — hamar és könnyen ítelt. Erre ő különben is hajlandó volt költőkkel szemben, kiknek az „audendi potestas“-t éppen nem engedte meg, kiket fő-fő nyelvrontóknak tartott és hirdetett. Szerinte — jól emlékszem a vitára — Petőfi ismeretes dalának kezdete:

„Ezrivel terem a fán a
Meggy,
Feleségem van nekem csak
Egy“ —

a szórend rettentő sérelme volt, így lévén helyesen: „A meggy ezrivel terem a fán, nekem csak egy feleségem van.“ Hiába mondogattam neki, hogy itt a *hatás* kedvéért, az *ellentét* frappans kifejezésére a költő az első mondat kezdő szavának, a *számnévnék*: *ezrivel*, szántsándékkal felelteti meg a második mondat utolsó

szavát, a nevéből elszakasztott *számmévi* jelzőt: *egy*; ő, bár a classicus nyelvek és irodalmak tanára, a költői nyelvet is a grammatika rideg mértékével mérte. Ezt azért hozom fel, hogy érthető legyen, miért ütközött meg Szarvas olyanokon is, a mik nem is botlások, s ha azok, vagy igazolhatók, vagy legalább egy s más okból menthetők. Eleget beszél e részben a fentebb közlött lajstrom. A szóban forgó kárhóztatott szókötésnek is nyilván ez a története: Szarvasnak felötlött, visszatetszett, mint amolyan poétai merénylet, tovább aztán nem is vette vizsgálóra, hanem kimondta rá a pereátot.

Nem csoda, hogy rögtön bekövetkezett a természetes visszahatás, még pedig — mondanom sem kell — a költők részéről.

Szász Károly „A nyelvtan és a költői nyelv“ czimű cikkében (Nyelvőr VIII. f. 356—361 l.) fölteszi a kérdést: a nyelvtan epp oly szigorú merevséggel követelheti-e szabályai respectálását a költői nyelvtől, mint a prózától vagy a közéletbeli beszédétől? „A feleletet pedig kérem és várom a tudós uraktól“ — így végzi cikkét, mintha csak azt mondaná: „ha adtok szabadságokat a grammatikával szemben, jó; ha nem adtok, úgysis jó, mert veszünk“. Cikkéből, mely a poetica licentiák jogszerűségének apologiája, idetartozólag csak ezt írom ki: „Szarvas hibául teszi ki Petőfinél e kifejezést: magamnak is ugyan kutyául lett *dolga* — *dolgom* helyett. Még ha hiba is volna prózában, — a mit tagadok, mert mondják „a magam dolga“, „a magad kalapja“, semmi esetre sem volna hiba versben, hanem csak oly szabadság, melylyel Petőfi példájára bátran élhet akárki.“ — A mit itt Sz. K. mond, jó is, nem is. Alkudozás. Vagy azt kellett volna mondania egész határozottsággal: Petőfi szerkezete helyes, mert magam *dolga* is helyes; vagy ezt: Petőfi kétségkívül vétett, de költőnek szabad így véteni a grammatika ellen.

Nem czélom itt kimutatni a határt „az iskola tilalma“ s „az aesthesis hagyása“ közt, sem vitatni, hogy a nyelv sarkalatos törvényeinek tetszésszerű áthágása a költői kiváltságok közé tartozik-e, csak azt említem, hogy Sz. K. helyeslő szava adott alkalmat Komáromy Lajosnak, hogy a mit Szarvas bizonyítás nélkül rosszalott, annak hibás voltát be is próbálja bizonyítani: Nyelvőr I. 9. f. 408—419. l. „Magam birtokos és tulajdonító raggal“ czimű rövidke cikkében. K. úgy tett, a hogy mindig tesz a hígvelejű, de néha az okos ember is: valami merész állítást a priori szent igaznak vesz s épít rá. A helyett, hogy kritikával élt volna, jól meghányva-vetve, vétkes-e csakugyan Petőfi syntaxisa, egy önkényes theoriát állít fel, hogy igazolja a kárhóztató „verba magistri“, ilyenképen: „Hogyha a *magam* birtokos ragos név helyét pótolja (!), akkor a birtokszó nem állhat mellette másként, mint csakis harmadik személyű birtokraggal. — De ha

a magam *nek* raggal a mondatban tulajdonító ragos kiegészítő, s az alany (!) birtokragos: akkor a birtokrag nem lehet más, mint első személyű“. Ez ugyan nincs szabatosan formulázva, de ki lehet belőle vajúni im ezt: Petőfi botlott, mert „magamnak“ nem birtokos, hanem tulajdonító.

Komáromynak sajtósági theorijával egyetért *Joannovics* is, s az 1873-iki Nyelvőrben megjelent „*A nek névrag*“ című értekezésében hosszasan fejtegeti a genitivus és dativus közötti különbséget, kerekén kijelentvén, hogy a Petőfi mondata menthetetlenül hibás. —

Így állott ez a kérdés akkor, s így — döntetlen — maradt 24 esztendeig. Méltán mondhattam tehát minap, hogy a döntő szó kimondására „vállalkoznám“. Most többet mondok: a kérdést el is döntöttem, s ezt senki se tagadhatja, a ki a meggyőző érveknek hódolni akar.

Csak *Joannovics* nem akar. Előszedi régi rozsdás fegyverét: a birtokos és dativus közötti különbség unodalmas theorijáját, s keményen vagdalkozik vele. Nem hinném, hogy még most is meggyőződés vezérli; cikkéből, mely — a mint már említettem — az 1897-iki Nyelvőr VI., VII. és X. f.-ben jelent meg, holmi sértetthiuság-szülte konok erőlködés néz ki, a mi bizony hályogot von a szemre. Pedig igazat mond *Kazinczy*, hogy „botlásunkat egyenesen megvallani gyakorta még szebb ragyogás, mint nem-vétkesnek lenni“.

Már most mitévő legyek? *Joannovics*ot, mondtam már, eszem ágában sincs, hogy megkísértem kapacitálni. Csupán magam miatt, hogy rajtam ne száradjon valami, meg azok kedvéért, a kiket *J.* tetszős okoskodása netán megtévesztett volna, fogom fel újra a kérdést s igyekszem lehetőképen ki is meríteni.

Joannovics említett cikke végén ezt írja: „Tisztelt nyelvészársam, saját kijelentése szerint, a döntő szó kimondására vállalkozott. Ez már azért sem sikerülhetett neki, mert a döntő szót *Szarvas G.* mondta ki régebben (X. f.). Láttuk, miképen mondta ki. Vagy talán az autosefák korát éljük? Elég a hatalomszó? a pro ratione voluntas? s nekünk hallgatás, terdfőhajítás a helyünk? Én bizony mindig a magam lábán jártam, tekintélyt nem ismerek s vagy száz nyelvi kérdést fejtegettem önálló felfogással, mely másokénak nem egyszer éllel állt. De, úgy látszik, *Szarvast* csak mondta, érteni magát értette *J.* Hogy az ő „döntése“ is mennyit ér, világosan ki fog tűnni.

Hogy egyáltalában vita lehet a *magam* syntaxisáról, annak az az oka, hogy e *visszatérő* (reflexivum, reciprocum) vagy *sze-mélyes* (personale) névmásnak eredete és használata, régmúltja és újabb élete között, vagyis a között, a mi tulajdonképen s a között, a mivé lett, s a minek érezzük is már a legrégibb nyelv

emlékektől fogva különbség, sőt ellentét fejlődött ki (v. ö. a halotti beszédben: „Num heon *muganec* ge mend w foianec halalut evee“). A *magam* construálásában megvolt és meglévő ingadozó nyelvszokást grammatikusaink és íróink már rég észrevették, s a helyesség megállapításában két pártra szakadtak: az egyik a *magam* származására *ragosfőnévi* alakjára támaszkodik, a másik *magamban* csak *névmást* lát; de mind a kettő az élő népnyelvszokást hozza fel bizonyító tanuságul. Azonban ez a régebbi vita nem terjeszkedik ki a *magam* mondattani használatának egész körére, csak arra az egy esetre, mikor *magam* mint *birtokos* valamely *birtoknévvel* szövetkezik, — s röviden e körül forog: melyik a helyes, ez-e: *magam lova?* vagy ez: *magam lovam?*

Már KALMÁR GYÖRGY 1770-ben megjelent „*Prodromus Idiomaticis scyítico-mogorico-chuno-avarici*“ című könyvében ezt írja a 86. lapon: „*Transsilvani reciprocum magam caet. adjective quoue usurpant, a magam házomban, a magad házodban, caet. Nos vero semper substantive: adeoque construimus cum alio vocabulo, seu substantivum cum substantivo: a magam házában, a magad házában stb.*“.

A 94—95. lapon pedig ezt: „*Othomannici dicerent ex more suo, enim házom, enim kezem, tied házod, tied kezéd, caet. (benüm evüm stb.). Coincidit cum Daco-Transsilvanorum loquendi modo: magam házam, magam kezem, magad házad, magad kezéd caet.*“

Kalmár szerint tehát: *magam házam* erdélyi beszéd, *magam háza* pedig magyarországi.

Megerősíti ezt BARÓTI SZABÓ DÁVID az „Erdélyi“, még pedig többszörösen. „*Ki nyertes az hangmérséklésben*“ című vitairatában, mely 1787-ben látott napvilágot, a 31—32. lapon így ír: „*A magok lovokon, lovaikon, rétjeiken; mivel a két első személyre is így kell szólanunk: a magam béresem, a magad jószágod, kezeid; a magunk testvérünk, testvéreink; a magatok szülőitek . . . Így beszéll Erdély és méltán: mert magam és én; magad és te; maga és ő; magunk és mink, magatok és tük; magok és ök, éppen egyeznek és egymás helyett tételnek. Ha tehát így szólunk: én fejem; te kezéd; ő lába; mi atyánk; ti anyátok; ök anyjuk: így kell akkor is, midőn magam . . . adja magát elé. Az Erdélyieknél ugyan szinte oly csúfosan esnék magam lova, mint én lova. De mivel a maga szóban Magyarországnak nagy része, s Pázmány is ellent tart, távol legyen tőlem, hogy az idevaló szokást böcsméljem.*“

Itt még, látnivaló, tétováz Baróti, de már: „*Orthographia-és Grammaticabéli Észrevételek a magyar Prosodiával együtt*“ című könyvecskéjében (1800) állást foglal s az erdélyi szolást tartja jónak és követendőnek, bizonyít és naiv tanácsot ad. „Ezen mássalérthető (adjectivum) gyanánt vétetődni szokott névmással:

magam,-ad,-a,-unk,-atok,-ok, az utána jövő magában-érthetőt (substantivum) úgy határozza meg igen sok Magyaroknál, valamint én, te, ennen, tennen, mi, ti, p. o. *magam házamban* vagy *házambanál* parancsolhatok; *magad eszeden* el ne indulj: jobb lakni *magunk országunkban*; *magatok pénzetekre* igyatok; — *magam lovaimon* jártam; *magad cselédjeiddel* dolgoztassál, sat.“

Ezek szerint *magam házamban* vagy *házambanál*; *magad eszén*; *magunk országamban*; *magatok pénzére*; *magam lovain*; *magad cselédjeivel* sat. oly gáncsok, valamint ezek volnának: én vagy ennen házamban, vagy házambanál; te vagy tennen eszén; a mi országamban, sat.

És valóban ha *maga* és *magok* mindenkor harmadik személyes ragasztékot kívánnak; *magunk*, *magam* 1-sőt, *magad*, *magatok* 2-ikát mi okra nézve nem kívánnának? *Tartsuk-meg, vagyis inkább vegyük-bé mindenütt a szállásnak igaz, és természetes formáját.* — Az efféle nem-szép hangúakon: *magatok lovatok* sat., könnyű lesz így segíteni: a *ti* vagy *tinnen* vagy *saját, tulajdon lovatok* vagy *lovaitek* sat. (22—23. l.)

Ugyanesak „*A Magyarorság Virági*“ című phraseológiájában (1803) a *maga* czimzó 7. pontja alatt ezek a példák vannak: „*A magam béremet* megkívánom. *A magad pénzedre* igyál. *A magunk jószágunkból* eleget tehetünk neki. *A magatok lelketek* is adózni fog ezért“.

GYARMATHI SÁMUEL-nek, a ki szintén erdélyi, „*Okoskodva tanító Magyar Nyelvemester*“-ében (1794) ilyen példákat találunk: „*Magam szolgálommá* fogadtam“ (36. l.). „Nézd meg a tennen *magad hibáidat*, míg a máséről szólanál“ (126. l.). „*A magam lovaimnak* czifra takarókat csináltatok“ (140. l.)

SÁNDOR ISTVÁN a „*Sokféle*“ 7. darabjában (1801. 212. l.) így nyilatkozik a „Többféle szavainkról Vélekedésem“ című czikkben:

„*Magam* jóvoltából, jól: *magam* jóvoltomból.

Magam kénye szerint, jól: *magam* kényem szerint.

Magam kénye szerint szintoly hibásnak látszik, valamint, ha mondanám, *Ennen kénye* szerint, juxta voluntatem meam, secundum meum velle.

Az u. n. DEBRECZENI GRAMMATIKA (1795) az első, mely a *magam* erdélyies kérését hibáztatja. A 190. lapon így okosodik: „A mely mássalérthető magábanérthető helyett áll és valamely magábanérthetővel összeigazítódik: ezt magához ragasztékkal kívánja (a 3. regula szerint); p. o. *fösvény adományja*, az *igaznak úta*, a *magam háza*, nem: *magam házam*, valamint nem: *szemem világom*, benne lévén már ebben: *magam* a ragaszték.

Igazi tudományos módszerrel, mélyreható észszel s alapos részletességgel tárgyalja ezt a kérdést is a nagy RÉVAY az „Anti-

quitates“ (1803) 182. és 183. §-aiban (327—332. l.) és „Elaboratior Grammatica Hungarica“-jában (1805. V. primum 358. s követ. l.)

Felösmeri, hogy ezek a névmások: *magam*, *magad* stb. összetételek, melyeknek tőszava a ragok lefosztásával: *mag*, kétéesség nélkül főnév („quod nudum, resectis - - affixis, procul dubio *nomen* esse debet“). Vizsgálja a tőszót: *mag* (eredetileg *mog*), mely annyit jelent, hogy *medulla*, úgy hogy *mag-am* = medulla mei. S valamint a héber *néfes*, lélek, s *éczem*, csont, „az egész ember“ jelölésére is használtatik: úgy *magan* is ezt az értelmet vette föl nálunk: *valóságom* („essentia mei“), *személyem* („persona mei“), azaz: *ipse ego*¹. Ennélfogva *mag-am* tulajdonképen birtokragos főnév lévén, ha egy más főnévvel birtokviszonyba kerül is, 3-ik személyű voltát megtartja, s a magyar nyelv természetete szerint, a birtoknevet is 3. személyű raggal kívánja. Tehát. a mint így mondjuk: *agy-am veleje* (nem pedig *agyam velőm*) ez a helyes: *magam szava* (nem pedig *magam szavam*) = „medulla meae verbum eius“. Így construálták a régiek mindig, így construálja ma is a nép, mely a régiségnek hű megőrzője („antiquitatum conservator fidelis“). Kifakad azok ellen, a kik a „construendi ratio insolens“ hirdetői („quo ausu Grammatici quidam recentiores temerari volunt sincerum hunc usum?“) — Ugyanezt fejtegeti Grammatikájában is, kimondja, hogy *mag-am* két részből áll ebből: *mag* „nominis certe valore“, és *am*, „affixum pronomen, per quod hoc *mag* ad primam quidem refertur personam, sed ipsam tamen tertiae est personae, ut aliud nomen quodecunque. Quare, quod porro ad hoc refertur, tertiae personae affixum pronomen habere debet, sic omnino, ut vulgus dicit.“ Csak „magam szava“ a helyes s a kik azt mondják: „magam szavam“ „*argutuli novatores*, qui tantum in cortice adhaerent, — mondja gúnyosan — ad ipsam vero medullam non penetrant“, megsértik a nyelv törvényét, „legem, ex intima linguae indole erutam, et usu perpetuo stabilitam“. — Példákat is hoz föl, de csak a régi irodalomból, „quaedam veterum exempla“, teszem, *Léprstől* ezt: „Hogy azzal a *magad* hasznára élte volna“ stb.

Révainak ez a szabályozása döntő hatással volt a későbbi grammatikákra, kivált mióta az ő egész rendszerének meghódolt az Akadémia is.

Révai nézetét vallja PÁPAY SÁMUEL az 1808-ban megjelent „*A magyar Literatura Esméreté*“-ben, a 236. l. ezt írván: „A bírásjelentő névmásai helyett, midőn a ragasztékos nevekkel a bíró személyt világosabban akarjuk előadni, akkor a személyes

¹ Összeveti Révai a *mag*-ot a zsidó, chaldaei és szir *mochá*-val, s az arab *much* val, melyek jelentése szintén: medulla, vitellum, cor.

névmássait teszszük eleikbe articulussal így: az *én ruhám*, a *te ruhád*, az *ő ruhája*; jöjjön el a *te országod*, legyen a *te akaratod*. — Mikor továbbá még nagyobb világossággal s hathatósággal akarjuk a bíró személyt kijelenteni, akkor a 3-ik személybeli neveknek ezeket teszszük eleikbe articulussal: *magam*, *magad*, *maga*, *magunk* stb., pl. o. a *magam ruhája*, a *magad ruhája*, a *magunk ruhája*, sat. hozzájuk tévén néha még ezen egyszereseket is: *én*, *te*, *ő*, stb. p. o. az *én magam ruhája*, a *mi magunk ruhája* stb. s ez épen olyan szerkeztetés, valamint két magábanérthető az előbbi § szerént, mert itt is csak a 3-ik személybeli ragasztékok fordulnak elő *ruhája*, *ruhái*, azon okbul, mivel ezekben: *magam*, *magad*, *maga*, stb. ott van már mindenik személynek ragasztékja [v. ő a Debr. Gramm.], s ehhez képest azt kétszeresen kitenni így: *magam ruhám*, *magad ruhád*, *magunk ruhánk* sat. szintoly rosszul esik, mint ezekben esnék: a *szemem világom*, a *szemed világod*, ezek helyett: a *szemem világa*, a *szemed világa* stb.

VERSEGHY FERENCZ, Révai ellenfele sokban, pl. az *ik-es* ragozás kérdésében, itt mégis vele tart. „*Magyar Grammatiká-*”-jában (1818) a 134—135. l. ezt mondja: „E közönségesen szokott mondásokban: *én önnön magamnak legjobb barátja vagyok*; *te önnön magadnak legjobb barátja vagy*; *mink önnön magunknak legjobb barátjai vagyunk*; *tik önnön magatoknak legjobb barátjai vagytok* stb., több szembetinő dolog van, melyekből a figyelmes szónomozó nyelvünknek különös egy nemzeti tulajdonosságát és szójárását világosan kitanulhatja.

A *első* az, hogy a többes számban a *k* a *barátjai* szóhoz nem függesztetik, a mint a deákos nyelvüvelőknek új regulája megkívánná; — — stb.

A *második* az, hogy a dativusnak genitivusra való változtatásában a nemzeti szójárás, avvagy idiotismus, *csak egyedül a harmadik birtokos személyt kívánja még akkor is, mikor a birtokosnak neve az első vagy a második személy*, mint itt *magam*, *magad*, *magunk*, *magatok*, melyekhez e harmadik személyek függesztetnek: *barátja* és *barátjai*. Ebből következik

A *harmadik*, hogy e mondások: *én magamnak legjobb barátom* vagyok; *te magadnak legjobb barátod* vagy; *mink magunknak legjobb barátjaink* vagyunk; *tik magatoknak legjobb barátjaitok* vagy *barátitok* vagytok, *teljességgel helytelenek*, mivel a tökéletesen hasonló birtokos képzők mind a birtoknak mind a birtokosnak nevében, mint az *m* e kettőben *magam*, *barátom*, a *d* ezekben *magad*, *barátod*, az *nk* e kettőben *magunk*, *barátjaink*, és a *tok* ezekben *magatok* és *barátitok* a birtoknak neveit *barátom*, *barátod*, *barátjaink*, *barátitok* tehetetleneknek teszük arra, hogy e dativusokat *magamnak*, *magadnak*, *magunknak*,

magatoknak genitívusokra változtassák, mely erővel csak a *barátja* és *barátjai* birnak — stb. [l. még „Felelet“-ében a 303. s köv. lapokat].

Évvel az elmélettel, melyben kissé furcsa a bizonyítás, ellenkezik az 503. laptól kezdve közölt *közmondások* közt ez: „Légy *magadnak bátyád*“, e h. *bátyja*, mint a hogy Wagner *Phraseológiájában* van: *bátyya*.¹

KASSAI JÓZSEF az egyetlen, a ki a *magam* szerkesztésében Révai után is Baróti mellett fog.

„*Származtató s Gyökerésző Magyar Diák Szókönyvének*“ (mely 1834-ben jelent meg, de jóval előbb iratott) III. csomójában, a *magá* czikk alatt ezeket olvassuk: „*Származékok: magad lovad* = tuus equus; *magam szám v. szájam* = meum os; *magatok embereitek* = vestri homines; *magunk emberünk* = noster homo.

Egy hosszú jegyzetben² kisüti ezután Quintilián „aere

¹ Dignitati tuae consule *Kisviczaynál: légy magadnak, bátya*, melyet Margalits így magyaráz: *maradj magadnak*. Erdélyinél: *nem gondolok veled*: (v. ő Molnár A. szótárában: „*Légy magadnak bátya quin propriam calcans terram querceta teneto*).”

² „Hogy a magyar hazának minden vidékta hiba és gáncs nélkül tökéletesen beszélnének magyarul, azt nem mondhatni. Azt mondja Révai Miklós a magyar beszédnek többféle vidéki, jó és rossz szokásairól és visszaéléseiről: *Usus malus per meliorem debet emendari*. A rossz szokást jobb által kell megjobbítani. A többi visszaélés között nevezetes és türrhetetlen szójárás azoké, kik így beszélnek: *Magam lova, magam szája vallása, én a magam lovát keresem*. Ezt jónak állítja Révai. De ellenben az *Erdélyiek nyelvjárása azt tartja: hogy az Erdélyieknél szinte oly csúfosan esnek: magam lova, mint én lova*, ugymond Erdélyi Baróti Szabó Dávid. „*Ki nyertes?*“ nevű könyvecskéjében. Én is azt tanítom M. N. 154. l. mondván: „Ha ezen szó: *magunk, magatok* stb. nem lenne névmás: oly képtelen lenne ezen szólás, mint: *magunk lovunk*, ez helyett: *városunk lova*.“ Révai Miklós ezen névmást *Pronomen reciprocum*nak nevezi diákul: és T. Szalai Imre úr *Nyelvtudományi Oktatásában* visszaható névmásnak mondja. De én azt ítélem, hogy *magam, ad, a*, stb. *csak oly névmás*, mint: *enyém, tied, övé* sat. Ebből hát az következik, hogy *magam lova* oly gáncsos, éktelen és képtelen szólás, mint *én lova* lenne. Altalán fogva és bizonyára, ha *magam, magad, maga*, stb. szóban a gyökér Révai-ként: *mag* (semen vagy medulla) és *magam* szó azt teszi Révai szerint, mint diákul, *medulla mei*; azon esetre igaza vagyon Révainak és jól mondja a m. o. köznép: *magam lova, magam háza, én a magam lovát keresem* stb., — ha pedig *magam, magad* stb. szólásban *mag* nem névszó (substantivum) hanem személyi névmás, ez helyett: *enyém*, azon esetre ninesen igaza Révainak, hanem igaza van az erdélyiekkel Szabó Dávidnak; mert ezen esetre; *magam lovam*, csak annyi, mintha mondanám: *ez a ló enyém* (hic equus est meus; ez saját lovam, tulajdon lovam). Ha pedig itt *mag* szó csak közönséges névszó (substantivum), akármi *magot* tévén (medulla ossium; semen animalium vel vegetabilium), azon esetre bizonyosan helyes szólás lenne: *magam lova*; de gáncsos lenne: *magam lovam*, és *oly gáncsos* lenne, mint ezt mondván: *agyam velöm, agyam veleje* stb.“ (Kassai jegyzete.)

judicium“-ával s a magyar szószármaztatás „szokásai és csinja“ szerint, hogy *magamé* ebből lett: *enyém*. Ilyenképen: *enyém* — *enymé* — *egmé*, — *egemé* — *megemé* — *magamé*.

Végeredmény: „Képtelen szólás hát Révaiként: *magam lova* q. e. d.“

Az összszók közt ezt: *mea sponte* így teszi ki K.: „*magam kényemen*“.

„*Magyar Nyelvtanító Könyv*“-ében (mely 1817-ben jelent meg, de a Szókönyvnel később készült) „*A visszálló névmásával való helyes élés*“ cz. fejezetében ezt olvassuk: „Visszálló vagy viszontagló névmással: *magam, magad, maga, magok, magatok, magunk*. Ezekkel úgy kell élni, valamint szinte ezekkel a személyi névmásaival: *én, te, ő, mink, tik, ők*, benneteket, bennünket, mindnyájunk, mindnyájatok, mindnyájok. Valamint mondjuk: *mindnyájatokat kívánlak*, úgy mondjuk: *titeket kívánlak, benneteket kívánlak, magatokat kívánlak*; nem pedig *kívánom*. Valamint mondjuk: *mindnyájunknak meg kell jelennünk*, úgy mondjuk: *műnekünk, magunknak meg kell jelennünk*, nem pedig *jelennie*. Ebből világosan következik, hogy így szólani: *magad lova* oly képtelen, mint *én lova, magad lova*, mint *te lova, magunk lova*, mint *mű lova*, vagy *műnekünk lova, magatok lova*, mint *ti lova* vagy *tinektek lova*. Erdély helyesen él ezen névmással; de Magyarországon gyakran hallani ezen helytelen szólásokat: *magam lova, magam szája* vallása, *magam kenyeren* dolgozom, *magunk kenyeren* aratunk steff. Mely csuf hiba légyen ez, megmutatám *Szókönyvem* I. csomójának előbeszédjében . . . Révai azt mondja az említett helyen, hogy olyan hiba: *magam házam* mondani, mint *agyam velöm*, ily formában szól a Debr. Gramm. is: *magam házam* olyan rossz, mint rossz lenne mondani, *szemem világom*. De sem Révai, sem a Debr. Gramm. észre nem vette, hogy különbség vagyon ezen mondások között; mert *velöm, szemem, agyam, világom*, névszó; *magam* pedig személyi névmással, nem olyan tehát: *agyam velöm, szemem világom*, mint *magam házam, magam lovam, magam szemem*. Mivel *agy* és *szem*, névszó, így kell birtokban szólani: *agyam veleje, szemem világa*, mivel pedig *magam házam* csak olyan, mint *én házam*, azért *magam háza* oly gáncsos, mint lenne: *én háza* . . .“

Érdekes, a mit Kassai jegyzetben felhoz, hogy: „ha jó lenne: *magam zárja* (*mea sera*), ez is jó lenne: *magam zárja az ajtót*.“¹

¹ V. ö. *Szemere Pál* Munkái II. 223. l.: „Még pronomeink között is vagyon egy olyan, mely csak verbumaink előtt bir névmási tulajdonsággal, nomeineink előtt pedig merő azon nomen, t. i.: a *magam, magad, maga*. Ez a verbumokat úgy kívánja maga után

Az újabb és legújabb grammatikák közül, melyek valamennyien Révai nyomdokát követik, csak a következőket tartom szükségesnek megemlíteni.

FÖGARASI JÁNOS „*Művelt Magyar Nyelvtan*“-ában (1843.) a 135. lapon ez van: „A visszatérő névmások ezen szóból: *mag* (azaz *lényeg*) és a személyragokból (nem birtokragokból) alakulnak, ekképen:

én	}	magam, ich selbst (wörtlich: mein Kern, mein Wesen) stb.
en-		
ennen		

A 136—137. l. pedig ez: „Figyelmet érdemlő, hogy ha ezek után birtokot jelentő szó áll, ez *mindenkor a harmadik személy birtok-ragával jár*, p. o. *magam* könyve, *magad* könyve stb. (egész úgy, mint *barátom háza* stb.).

Az *akadémiának*, mely Révai rendszerét fogadta el, ezeket olvassuk nyelvtanában az 1846- és 1847-ben megjelent: „*A magyar nyelv rendszeré*“-ben, a 181. lapon: „*A visszatérők a mag szóból és egybirtokú személyragokból alakulván, szinte mint a főnevek személyragos alanyesete, minden névrágot és névszót felvesznek*“. Továbbá a 222. lapon: „*A visszatérő magam, magad, maga, az egyeztetésre nézve a személyes névmás szabályait követi, p. o. magam tudom, magad kéred stb. Személyragos név levén e névmás is, ha mint birtokos, birtoknévvel jó viszonyba, ez utóbbit az első és második személyben is mindenkor harmadik személyű raggal kívánja maga mellé, p. o. magam lovain mentem, magatok házában történt; nem magam lovaimon, magatok házatokban*“.

A *magam* származására s jelentésére nézve közlöm végül a NSz. és Budenz fejtegetését.

A *Magyar Nyelv Szótára* IV. k. 25—26. l. ezt írja: „E szóról (*magam*) Révainak alapos véleménye oda megy ki, hogy gyöke *mag* egyjelentésű a növények azon terményével, melyet magnak nevezünk, mely t. i. az egész növényt mintegy kis tokban rejtve foglalja, s nemcsak a terményt jelenti, a mint héjastul, burkostul létezik, hanem szoros értelemben annak bel-sejét, székét, csiráját, mely az egésznek lényegét, s mintegy lelkét teszi. Ez értelemben nemcsak hangra, hanem fogalomra is rokon hozzá a héber *mocha* és arab *much*, azaz, valaminek bele, széke. A képes kifejezéseket kedvelő keletiek, nevezetesen a héberek nyelvében a lélek jelenti magát az illető személyt is egészben véve, pl. *nephesch* lélek, személyragozva *naphschî* nem-

inflectálni, valamint az *én, te, ő*: a nomenek ellenben nem mint pronomenhez, hanem mint puszta nomenhez járulnak hozzá. P. *Magam csalog*, de *magam veleje*.“

csak *lelkem*, hanem *enmagam* is. Így a magyarban is *magam* am. belsőm, s a mi bennem lényeges, a lelkem, mintegy magva, csirája a személyességnek. Midőn a magyar mondja: *szeretlek, mint a lelkemet*, a. m. *magamat*. *Magába szállni*, a. m. lelkébe, belsejébe. *Magán kívül lenni*, a. m. az öntudatnak székhelyén kívül, azaz lelkén, eszén, eszméletén kívül lenni. Adelung a német *selb*, *selbst* szókról úgy vélekedik, hogy a *seele* egyeredetű velők. A szlávban is *szamo* am. maga, és *szeme*, *szjeme* am. mag. Innen hasonlat nyomán valószínűleg gyanítható, hogy a latin *egomet*, *tumet*, *ipsemet* egyik alkotó része *met*, egy a *medium*, *medulla* szók gyökével.

Azon alaposnak látszó ellenvetést lehetne itt tenni, hogy a *mag* (semen medulla) *magom*, *magod* alakban ragoztatik, ellenben az *ipsemet* jelentésű magból lesz *magam*, *magad*. De erről észre kell venni, hogy azon névmódosító ragok természetét lát-szik követni, melyek midőn önálló nevek gyanánt veszik fel a személyragot, csak nyílt *a*-val vagy nyílt *e*-vel teszik azt, mint: *rólam*, *tőlem* stb. Azután néha a nyelv szelleme különböztetés végett ugyanazon törzsekhez módosítva ragasztja az illető rago-kat, pl. *háza* s midőn főnév, többese: *házas-ok*; midőn melléknév, *házas-ak*; *keztyüs-ök* és *keztyüs-ek* stb.“

BUDENZ a *magam* etymonját (Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár 629. cz.) néhány ugor nyelvben meglevő egyező alakú szókban keresi és látja, minők: *mugor*, *młgör*, *mogur*, *mongir*, melyek *test*-et jelentenek, úgy hogy *magam* = *testem*. Hogy a *test* szó az *ipse* vagyis a személyiség kifejezésére alkalmas, arra felhossa egy pár rokon nyelven kívül a régibb német nyelvből ezt *lip* (ma *Leib*), mely csakugyan ilyformán is hasz-náltatott p. *ir beider lip* = sie beide. Szerinte egyébiránt nem lehetetlen, hogy a *maga* „corpus“ jelentéséből fejlődött a „semen“ vagy „medulla“ jelentés (l. a cikket). Így aztán Révai és Budenz véleménye a *magam* származásáról végre is egybe esnék. —

Próbáljunk már most eligazodni a *magam* mivoltát és használatát illető egymással ellentétes két felfogás között s ítél-jünk is róluk.

Az egyik a *Baróti-féle*, a másik a *Révai-féle*.

Baróti és hívei szerint *magam*, *magad* stb. *névmás*, olyan, mint *én*, *te*, stb. Az volt, ma is az. Révai szerint *személyragos főnév*, mely, persze, névmási szolgálatot tesz.

Barótinak következőképpen *magam*, *magunk* oly 1. szemé-lyű alakok, mint *én* és *mi*; *magad*, *magatok* oly 2. sz. alakok, mint *te* és *ti*; *maga*, *magok* oly 3. sz. alakok, mint *ő* és *ők*. Révainak *magam*, *magad*, *maga*, *magunk*, *magatok*, *magok* vala-mennyien 3. személyű alakok, a mint azok pl. *agyam*, *agyad*, *agya*, *agyunk*, *agyatok*, *agyok*.

Baróti ennél fogva csak így tartja helyesnek: *magam lovam* (mert én lovam), *magad lovad* (mert te lovad), *magunk lovunk* (mert mi lovunk), *magatok lovatok* (mert ti lovatok). Révai szerint ellenben csak így jó: *magam lova*, *magad lova*, *magunk lova*, *magatok lova* (mert agyam, agyad, agyunk, agyatok veleje).

Baróti az ő szabályát az erdélyi nyelvszokásra alapítja, mely szerinte mindig amugy szerkeszti a *magam*-ot, ha ez birtoknévvel szövetkezik. Révai szintén a nép beszédére s a régiségre támaszkodik, midőn a *magam lova* stb. egyedül helyes és szabatos voltát védi.

Kétségtelen, hogy *magam*, *magad* stb. eredetileg személyragos főnév, noha etymonja s ennek sajátképi jelentése érzésünkre s tudatunkra elveszett. Hogy Révai tanítása szerint a *mag* (semen, medulla) volna a töve, nem valószínű, mert alig képzelhető, hogy e ma is élő névszó világos értelme a *magam* névmásban végkép elsötétedett volna; az sem hihető, hogy míg *mag* (semen) névszó ragozás esetén mindig mély *o* kötőhangzót vesz föl, a *magam* névmás minden igaz ok nélkül (v. ö. a NSz. cikkét) nyílt *a* hanggal kapcsolja a ragokat s ebből *mag-o-m*, *mag-o-d*, *mag-ja*, ez vált volna: *mag-a-m*, *mag-a-d*, *mag-a*; vagy megfordítva. Sokkal valószínűbb Budenz föltevése, melynél fogva *magam* gyökere oly *mag* szó, melynek *corpus*, *test* jelentése van, s csak a *magam* névmásban s talán a *magas* melléknévben maradt fenn, mely *testest*, *tetemetest* jelenthetett valamikor.

De hát *magam* etymológiája czélunkra nem fontos, fontos csupán az, hogy *magam*-nak, mely régtől, sőt eleitől fogva csak névmás, mi bizonyítja néhai főnévi voltát, s ebből a főnévségből mégis mit és mennyit őrzött meg a syntaxisa.

Magam-nak egykori főnévi voltát nem az bizonyítja, hogy éppen úgy személyragoztatik, mint pl. *agy*; mert hisz viszonyragok és névutók is fölvehetnek személyragokat, pl. *nála-m*, *miatt-am* stb., hanem

1. Az bizonyítja, hogy, mint személyragos tőszóhoz, mindenféle egyéb ragok és névutók járulhatnak, csak úgy, mint pl. *agy-am-hoz*: *magam-ra*, *magad-hoz*, *magunk-tól*, *magatok-nak*, *magok-at*; *magam* mellett, után, nélkül stb.; míg a személyragos viszonzszóknál ez csak ritkán, s akkor is többnyire tautologice történik, pl. *tőlem-től*, *nálam-nál*, *hozzám-ig*.

2. Erős bizonyítéka *magam* egykori főnévi voltának az *analógia* is, mely szerint (nem tekintve más nyelveket) a magyarban nemritkán egyéb főnevekkel is kifejezhető az ember személyisége, vagyis főnevek használatnak *névmás* gyanánt. Ilyen kétségtelen főnevek: *fej*, *lélek*, *szív*, *személy*, *csekélység* s egyebek. Úgy hogy pl. *fej-em* — pars pro toto — *testem*, tehát = egész *magam*, én; *fej-ed* = *magad*, te stb.

Érdekes, hogy „Toldi Estéjé“-nek ez a helye: „Most *fejemre* várom a kaszást, a halált“ az *első* dolgozatban (I. a N. Múzeum kéziratárát) így volt: „Most *magamra* várom stb.“ Érdekes továbbá, hogy egy XVII. századbéli gúnyversben (Vit. É. II. 263. l.) ezt találni: „A commendáns úri *termetemet* magához hivatta“ — érdekes két okbul: hogy „*termetemet*“ = *testemet, magamat*, (a mi Budenz gyanítását támogatná) és hogy a transitív ige még nem *alanyi* ragozása.

Más példák: „Szegény *fejem* uramhoz óhajt“ (Régi ének) = sz. *magam, én* szegény. „Csak egy sem fogja megtudni, szegény *fejem* él-e, hal-e?“ (XVII. sz. vers). „Szegény *feje* már előre is arról álmodozott“ (Györi V. D. Qu.). „Földed bort és bűzát s aranyat ád, Mégis szegény *fejed* szükségét lát“ (Vörösm.). „Soha szökni bolond *feje* nem mer“ (Arany). „*Bűfeje* az úton még rosszabbul lett“ (Gyulai). „*Mi* ugyan szegény *fejünk* a helyünket se leljük“ (Láng Ádám). „*Fejem* dicsőségre főlemeled“ (Molnár A.). „Mit volt *fejemnek* hová lenni“ (Nép). „Nyomorult *fejem*, mit gondoltam?“ (Csokonai). Mit jelentesz bús *fejemnek*?“ (Csok.). „Hát te veled mit csináljak, szegény *fejelled*?“ (Népk. Gy. I.). „Mit *fejemre* költe drága jó testvérem“ (Arany) „Szegény *fejemnek* vége van“ (Arany). *Adami* nyelvtanában ez: „Árva *fejem* hová lesz?“ így van fordítva németre: „Ich verlassener! wo soll *ich* hin?“

„Szegény *szíve* lopózik a fák alatt“ (Tolnai).

„Kapja a *lelkét*“ (népm. gyakori) = magát.

„Sehol sincs drága *személyednek* párja“ (E. Népd. I.).

Tetszett *személye személyének*“ (népmese).

„*Csekélységem* azokat érdekleni nem engedné“ (Baróti Szabó).

Az úgy neveltekkel *urfiságom* is sokat galagolyt nem magyarul“. (Gr. Teleki Fer.)

3. De minden kétség eloszlik *magam* főnévi eredete felől, ha tekintetbe vesszük különböző mondattani szereplését, s megvizsgáljuk, mint *jelzett szót*, mint *tárgyat*, mint *alanyt*, mint *megszólítottat*, végre mint *birtokos jelzöt*.

a) Gyakori eset, hogy *magam* melléknévi és számnévi *jelzővel* fordul elő a mondatban, a mi eredeti főnévi volta mellett tanúskodik. Semmit sem ér az az ellenvetés, hogy a személyes névmások *én, te* stb. szinte kaphatnak néha eféle jelzöt p. „*boldog én*, ki őt mindennap láthatom“; mert itt „*boldog én*“ vagy elliptikus mondat = *boldog [vagyok] én*, tehát „*boldog*“ nomen praedicativum; vagy hogy „*boldog*“, bár előtte áll, apposituma értelmezője „*én*“-nek = *én boldog*.

Példák. „*Úri magam* alá gazda hintót adjon“ (Lakodalmi vers). „*Édes magam*, ne hagyj magad“ (közms.). „*Más magunk*

az atyafi“ (köz. m.). „Ajánlom szegény magamat“ (400 M. L.). „Megersíratni kell árva magamat“ (Pet.). „Jó magamnak sem fog ártani a mosdás“ (Arany). „Bujsz a tömegben átkos egy magad“ (Arany). „Tetszetős magadra“ (Arany). „Tulajdon magamon történt“ (Arany). „Hová sietsz Heléna szép magad“ (Arany). „Buda király pedig szomorú magában“ (Arany). „Vitézlő magammal minden apródságát“ (Arany). „Lássuk, mint lelte Hamarfy hősi magát“ (Arany). „Egy öreg karszékbe úr-magát vetette“ (Arany). „Egészen elcserélt magát“ (Kisf. S.). „Egész magamban“ (Deák Antal). „Szivesebben hallom őt saját magamnál“ (Vörösm.). „Még gyenge voltál, szédítő magadban“ (Vörösm.). „Új rokont talál, mint jó magam“ (Vörösm.). „Szédülve látja elveszett magát“ (Vörösm.). „Édes-magához tartott bizodalma“ (Kisfaludy Károly). „Gyenge magát neked adja“ (Lévy). „Mert szerelmét rút magával a királyné megvetette“ (Tompá). „Nyolczra keressek egy magam?“ (Tompá). „De háznépén s gonosz magán áldás nem is vala“ (Tompá). NB. „Harmad magamat küldött érte“ (nép).

b) Ha *magam* mint tárgy fordul elő a mondatban, akkor két eset lehetséges: 1., a mondat alanya és tárgya egyazon személy, tehát *magam* reflexivum. Ilyenkor a cselekvő ige mindig tárgyas ragozása pl. „Hej csinósítom magamat“ (népd.). = (a) testemet (csak hogy *magam* már nem türi meg maga előtt a határozott névelőt). „Te kis leány, el ne bizd magadat“ (Népd.). 2. a mondat alanya és tárgya más-más személy, tehát *magam* personale, úgy hogy *magamat* = *engemet* vagy ennek, mint lappangónak, értelmezője. Ilyenkor a cselekvő ige alanyi ragozása [egyéb, ha a tárgy egyes vagy többes 2. személyű (*magadat* és *magatokat*), az alany pedig egyes 1. személyű (*én*): ez esetben a cselekvő ige 2. személyi tárgyas ragozása, (lak lek) pl. „Te tudhatod, hol vannak kincseid, Azért bocsátlak értök magadat“ (Vörösm.]. Példák: „Magamat meg kítaszított az udvarra“ (nép). „Kiment, magamat meg ottbenn hagyott“ (nép). „Ha az isten magamat, jószágomat megtart“ (nép). „Csaknem rabbá tett magunkat“ (Horváth Ádám). „Magadat a jó hír s hazád magasztaljon“ (Csok.). „Koldússá s szolgává fog tenni magunkat“ (Csok.). Á mi magamat illet“ (Csok.). „Uram, szüntesd a hévséget, Mert magunkat is eléget“ (Csok.). „Magadat kövezzük meg, akasztófárávaló“ (Arany). „Étellet-itallal újíts fel magamat“ (Arany). „Kegyelmetek jó magunkat házzon, nyűzzon, messen“ (Tompá). Ide tartozik *magam* „solus“ jelentésben is. Pl. „Csak magam hagyatatok“ (Népk. Gy. I.). „Ah, várj, anyám, ne hagyj itt magamat“ (Vörösm.). „Láttuk egymást s Amor ott Csak magamat nyilazott“ (Kisf. S.).

Látni való, hogy *magam* egykori főnévi volta nem az utóbbi esetekben, midőn tiszta névmás, hanem amaz elsőben

tünik ki legnyilvánbban, midőn mint reflexivum, egyértékű valamely személyragos határozott tárgygyal, a minélfogva mindig is 3. sz. tárgyas ragozással kívánja az igét.

c) *Magam*, mint alany, jó formán elvesztette egykori főnévsége nyomát, mert az állitmányi ige csak úgy egyezik vele, mint a személyes névmásokkal: *én* tudom — *magam* tudom, *te* tudod — *magad* tudod, *mi* tudjuk — *magunk* tudjuk, *ti* tudjátok — *magatok* tudjátok. „*Én vagyok* a kunsági fi“ (Népd.). „Az én lovam pej kő, *Magam vagyok* Jankó“ (Népd.). S ezt a tényt fel is hozza Kassai, a mint láttuk, elmélete támogatására, ezt mondván: „ha jó lenne: *magam zárja* (mea sera), ez is jó lenne: *magam zárja* az ajtót“.

Mindamellett van nyoma, hogy *magam*, *magad* stb. mint alanyok, egyes sz. 3. személyeknek vétetnek s e szerint igazodik a congruáló állitmányi ige. A mai nyelvben leginkább akkor érezteti magát a *magam*, mint alany, 3. személynek, tehát *főnévnek*, ha jelzővel van ellátva, vagy ha a mellékmondatban áll, melynek hiányzó igéjét a főmondatból kell kiegészíteni. Pl. „Legyen tied az életem s *egész magam*“ (Vadr.) t. i. légyen tied. „Olyan vagyok, mint varjú a száraz ágon: énekem is *magam* is szomorú“ (Vörösm.). Nincs: *vagyok*. „A vármegye embereit pej lovam, Csak olyan jól megismeri, mint *magam*“ (Petőfi).

De egész külön álló mondatban is meg-megakad ez az ős egyeztetés. Csak dicséretes a Mokány Berczi magyaros nyelvérzéke, mely ezt iratja vele: „*Előadja* úri *magam*“; nemkülönben Szabó Istváné, a ki az Odyssea fordításában ezt merészli: „Így szólott, mire büszke *magunk* meghitt neki bizvást“: vagy Csokonaié: „Mind versem, mind *magam* kedvetlenséget nyert miatta“.

Más-e mindez, mint a fent közölt: „Mégis szegény *fejed* szükségét lát“ (Vörösm.)?

d) *Maga* és *maguk*, tudnivalóképen, „pronomina alloquendi“ is. Az előbbit mellőzve, *maguk*, mint megszólítás, többes számban kívánja az állitmányt s így az „ad sensum“ constructionnal él, mert tulajdonkép egyszámú alak, mint *lovuk*. De a ki a nép közt sokat forog, hall ilyent is: „*Maguk* annak *szegény* ám!“ „*Maguk* nem *adhat*“ e. h. szegény-ek, *adhat-nak*. Ez a jelenség is bizonyító erejű adat *magam* hajdani főnévsége mellett. Hasonló folyamat vehető észre egyéb megszólító formuláknál, mint: *kegyelmeitek*, *kendtek*, *uraságtok*, *nagyságtok*, *méltóságatok*, *felségtek* stb., melyek szemmel látható személyragos főnevek. Ezekkel vagy *grammatikailag* egyezik az állitmány, vagy *értelmileg* (ad sensum, sententiam), abban az esetben egyszámúba kerül, emebben többesbe. Pl. „*Tegye kétek*“ (nép). „Ha nekem

nem adja *kendtek*, Jól gondját *viselje kendtek*“ (Népdal). De : „Ne *higgyék kjetek*’, mert nem úgy van“ (Vadr.). *Mikesnél* : „Azt ki nem *veheti keetek* a férfiak kezéből“. *Csereinél* : „*Meglátja kegyelmekek*, a török mint elszalad, osztán Isten hírével *üzze, vágja*“; de Bod Péternél : „Jól *látják nagyságtok*“. Aranynál többnyire „*Hallja kendtek*“, „*Tudja kigyelmekek*“, „*Nézzen istent kegyelmekek*“, „*Nem tréfálna kendtek* velem ily vastagon“, „*Megbocsásson méltóságtok*, nem érzek rá méltóságot“, „*Hadait főnségtok bizony inkább hozza*“. Ritkán : „*Tudják-e kigyelmekek* aztat“, „*Kelmekek* azt *vélték* eddig“; de a Nyelvprityben : „*Uraságtok szerencsések*“; Csokonainál : „*Tán összeságnak Nagyságtok?*“, „*Minek beszélnek kelmekek* olyan sok hiábavalót?“; Garaynál : „*Mert most el is hihetik*, nem is, *kigyelmekek*“, s Petőfinél mindig : „De attól tartok, hogy *megunnák kelmekek*“, „*Nálam teremjenek kendtek* teljes számmal“. Nem-megszólításban is kétféleképp. Aranynál : „*Fogukat* mind ott *hagyá önagyságtok*“; de már *Mikesnél* : „*Óhatalmasságtok* éhen *jöttenek* vissza a vendégségből“, *Petőfinél* is : „*Országgyűlését ő kelmek* itt *tartanak*“, „*Nélkülem elvannak ő kegyelmekek*“.

Melyiknek van itt igaza? Bizonyára mindkettőnek; csak a Magyar Nyelv Rendszeré-nek s a Nsz.-nek nincs. Nekik *csak* ez a helyes: „*Uraságtok* jobban *tudja*“. „*Látja-e nagyságtok?*“

e) Ahhoz a ponthoz jutottunk, a mely egyenes kapcsolatban van kitűzött célunkkal, t. i. a *magam* névmás *birtokos jelzői* szerepléséhez. Igazságot kell itt tennünk mindenekelőtt a Baróti—Révai-féle régi ellentétes vélemények vitájában, azután megezáfolnunk azokat, a kik *Petőfinek* említett sorában: „*Magamnak* is *uvarn* kutyául lett *dolga*“ syntacticalai botlást láttak és látnak.

Se Barótinak, se Révainak nincs teljes igazsága.

Jóvá kell hagynunk Révai állítását, hogy *magam*, *magad* stb. főnévi eredetű, tehát egyesszámi 3. sz. alakok, s ha birtokosjelzőül állanak a mondatban, a velök szövetkezett *jelzett* szó 3. sz. birtokos ragot tartozik fölvenni. Minthogy: *lovam* *patkója*, tehát *magam* *fája*.

Csakhogy midőn Révai ekképen az *eredetileg helyest* megállapítja, nem számol a fejlődéssel, változással, melyen *magam* az idők folytában keresztül ment, nem vizsgálja e célból elég behatóan a nép s az irodalom nyelvét. Hisz az eredetileg helyesnek visszaállítására végett azt is kívánhatta volna, hogy ne így írjanak: *magam sétálok*, hanem így: *magam sétál*, lévén *magam* tulajdonkép 3. személy. Hamarkodva cselekszik tehát, midőn ilyeneket: *magam* *szavam*, *magad* *szavad* stb. holmi elmés újabb grammatikusok idétlen újításának bélyegez, mely ellenkezik a „*vulgus*“ beszédjével s a „*perpetuus usus*“ által szentesített törvénnyel.

Igazat kell adnunk Barótinak, hogy *magam lovam*-féléket mond a nép (szerinte az erdélyi), de abban téved, hogy ez volna „a szállásnak igaz és természetes formája“, s a másik constructio: *magam lova*, „képtelen“ és „gáncsos“ mondás. Ez a tévedés onnan van, hogy „magam“-nak eredetileg ragos-főnévi voltát nem ismerte föl, s a magyar nép beszédjét s a régebbi irodalom nyelvszokását ő sem tanulmányozta e részt kellőképen.

Pedig a nyelvi adatoknak egész tömegével lehet bizonyítani, hogy az eredetileg helyes „*magam lova*“ mellett régtől fogva használatban volt a „*magam lovam*“ szerkezet, még pedig nemcsak Erdélyben, hanem az egész országban, nemcsak erdélyi, hanem magyarországi írónál is; sőt mind a két szerkezet vegyesen ugyanazon írónál, néha még ugyanazon szóban. Nem az a kérdés ennél fogva, hogy melyik szerkezet a helyes, mert mind a kettő az, hanem, hogy melyik az elterjedtebb, szokottabb, s így melyikkel éljen az irodalom, mely különben is conservatív természetű s a szabályszerűnek, a meddig lehet, védője.

Baróti azt állítja, hogy az erdélyiek csak így mondják: *magam lovam*. Ha ez igaz, úgy ez a szókötés ma még közönségesebb volna, mint az ő korában; mert nem képzelhető, hogy ez a szerkezet: *magam lovam*, mely elpártolt az eredetitől, ehhez valaha visszaszégyenkezzék (persze a nép nyelvében). De mit mond *Kriza*, a székely poéta s az erdélyi vadrózsák alapos ismerője s gyűjtője a *Nyelvőr* II. 39—41. lapján! „*Magam dolgát* igazítom, nem másét; ez így jól van mondva. De ha úgy mondanók: *magam dolgomat* igazítom, *nem volna székelyesen* mondva.“ Ez homlokegyenest ellenkezik a szintén székely Baróti állításával.

Egy sereg régebbi és újabb erdélyi íróat forgatva, azt találtam, hogy mindenik többnyire mind a két szerkezetet használja, hol ezt, hol amazt.

Bethlen Gábor leveleiben (1617—20) e mellett „*magam secretáriusom*“ ilyenek fordulnak elő: „*magam menetele felől*“, „*magunk nemzetétől*“, „*magunk irásából*“, „*magunk személyében*“ stb.

Borsos Tamás naplójában (1618—20) ezek mellett: „*az magam költségem*“, „*az magam egyik lovamat*“, *magam fejemre*“, „*az magam sarkantus csizmámat*“, „*magam könnyebbségemért*“, ezek is előfordulnak: „*magam házatól*“, „*magam levelével*“, „*magam szállására*“, sőt ugyanazon szóban egyszer: „*magam pénzemmel*“, másszor „*magam pénzből*“, egyszer „*magam szolgám*“, másszor „*magam szolgái*“ stb.

Bethlen István végrendeletében (1646) „*magam költségemmel*“ mellett: „*magam kezével*“, „*magam ezímerén*“.

A *Hármas Istóriában* „*magam hazámban*“, „*magad gyer-*

meked“ mellett „magad állapotjáról“, „magunk lelkét“, „magatok leányával“, „magad gyermekinek“ stb.

Cserecinél ezek mellett: „magad fiaiddal“, „magam állapotomról“, ezek is: „magad házán“, magatok familiájának“, „magam veszedelmével“ stb.

Apor *Metam.*-ában „az magad lovaon“ mellett: „magunk temetőiben“.

Haller *Telemakusában* „magam kívánságaimnak“, „magam titkaimot“, „magad hasznoddal“ mellett: „magatok megmaradását“, „magam vigasztalására“, „magam szerencsétlensége“, „magam dolgaira“, „magam szabadságában“ stb.

Báróczinál, a ki kortársa *Barótinak*, „a magad lemondásod“ mellett: „magam erejéhez“, „magam kívánságai“, „magad kedvére“, „magad ítélete szerint“, „magad vesztére“, „magad gyermekének“ stb. —

Sőt maga *Baróti* is jobb pap, mint keresztény, mert nála is találniilyent: „magad ábrázlása“, „magatoknak drága reményét“ stb.

De nemcsak erdélyiek, hanem magyarországiak írásaiban is megtalálni mind a két szerkezetet, tehát a *Baróti-félet* is.

A „400 M. L.“-ben a levélhordó formulában nemcsak így van: „magam ajánlása“, hanem, bár gyérebbe, így is: „magam ajánlásom“.

Dobó Ferencz végrendeletében (1602) előfordul: „magam kezem írásával“; *Thurzó Borbáláé*-ban (1651): „az magam arany és ezüst művemből“.

Pázmánál is megakad ilyen: „a magam tulajdon tetszésemben“.

Rádai Pál „Lelki Hódolása“-ban ezeket találok: magam titkos házámban“, „magam sorsommal való megelégedést“.

Faludinál: „magunk kedvünkben“, „magad vélekedésedet“, „magad vétkeidet“.

Dugonicsnál: „magad szemeiddel“, *Péczelinél*: „magam személyemben“, *Kazinczynál* (1789): „magam kényem“, „magam gyengéseimnek“ (1815), *Csokonainál*: „magam nevemnek“, „magad tök fejedhez“, „magam költségemen“ stb. stb.

Ezen adatokból tehát világos, hogy se *Barótinak* nincs igaza, midőn a „magam lovam“ szókötést Erdélyre szorítja, se *Krizának*, midőn ezt a székelységből egészen kirekeszti; de nincs igaza *Révainak* se, midőn „magam lova“ szerkezetet hirdeti nemcsak tudományos okokkal, hanem a regiség s a népnyelv használatára való hivatkozással is az eredetileg s az egyedül helyesnek; amazt pedig, mint afféle grammatikusok csinálmányát csúfra emlegeti.

De, noha a „magam lovam“ szerkezetet, mely természete-

tesen keletkezett, nem lehet kárhozthatni, az akadémia, a tudományos és iskolai nyelvtanok, s az irodalom a Révai által egyedül helyesnek ítélt „magam lova“-féle szerkezetet fogadták el, s újabb időben ritkaság amannak előfordulta írónknál, pl. „Már bizony pedig én *magam szemeimmel* láttam“ (Jókai).

S ez rendén is van. Mert ha megfigyeljük az élő nyelvet, a nép és jóérzékű tanultak beszédjét, azt tapasztaljuk, hogy még mindig a régi szerkezet az uralkodó. Számtalanszor hallottam a néptől ilyeneket: „Elég nekem az én *magam sora*“. „*A magam rosszaságáért* sohase se szenvedtem“. „*Az a magad baja*“. „*Nem magam akaratjával* lett“. „*Nekem a magam kötelességét* kell tenni“ stb. Míg ilyet alig: „*magam természetem*“ (Nyőr). Egy pusztai uriasszonytól ezt: „*A magad mocskoltját* idd meg“, egy jó magyar győri úrtól: Ez az én *magam keztyűje*“. Leginkább olyanoktól, a kik nem tudnak tisztességesen magyarul, romladozó nyelvérzékűek, laza elméjű szószátyárok, hallani ilyest: „*magam fülemmel* hallottam“, a kikkél aztán nem ritka az efféle se: „*nevem napom*“, „*kezem írásom*“, sőt a mint multkor hallottam egy székesfővárosi úrtól: „*eszem ágomban* sincs“.

Bátran elmondhatjuk tehát, hogy a régi szerkezeten a *magyarosság bélyege* van.

A reichstadti herczeg politikai állása.

(Felolvasta Wertheimer Ede l. t. az október 13-iki osztályülésen.)

„A reichstadti herczeg“ czimű legközelebb megjelenendő művemből bátorkodom itt, persze csak kivonatban, „A reichstadti herczeg politikai állása“ czimű IX. fejezetet fölolvadni. Mindaz, a mi 1832, vagyis a reichstadti herczeg halálának éve óta, I. Napoleon fiára vonatkozólag napvilágot látott, legnagyobb részt Montbel: „Le duc de Reichstadt“ czimű könyvére és Prokesch grófnak: „Mein Verhältniss zum Herzog von Reichstadt“ czimű közleményére volt alapítva. Nekem jutott első ízben osztályrészül a szerencse, az érdekes fejedelmi sarj élete történetére nézve, új, kiadatlan forrásokat, eddigelé nem ismert mértékben felhasználhatni. Ily nagy terjedelmű, kiadatlan anyag alapján igyekeztem a kor történetének keretében a reichstadti herczegnek lehetőleg hű képét megrajzolni.

Midőn I. Napoleon és Mária Lujza főherczegnőnek Bécsben száműzetésben élő fiát 1818-ban a reichstadti herczeg méltóságával ruházták föl, ezzel az egész világnak tudtul akarták adni, hogy Ferencz császár unokája csakis *osztrák* herczegnek tekin-

tendő, a kit azonban a monarchiában a főherczegek után az első rang illet meg. Ez a czím hivatva volt a Bourbonokat attól a nyugtalanságtól megmenteni, melynek őket az ifjú Napoleon létezése tette ki. Metternich jól tudta, hogy Bonaparte hívei mindenha készen állának Mária Lujza regensségét II-ik Napoleon javára támogatni. Bármennyire állították Bécsben, hogy több Napoleon nincs, hanem csak Ferencz reichstadti herczeg, létezik, ez a bonapartista francziákra csekély hatással volt. Majd hallani lehetett azt is, hogy József, Napoleon legidősebb fivére, az empire tekintélyes és befolyásos híveivel szövetkezve, élénk tevékenységet fejt ki, a római király trónra juttatása érdekében. Törekvése már azért is termékeny talajra talált, mert, a szabadelvű párt keblében, épp akkoriban, ünnepelte a császárság eszméje ujjászületését. Az idő enyhítő hatása alatt most már csak arról a fényről emlékeztek meg, mely Napoleon jogára alatt Franciaországot körülövezte; az ő gyűlöletes kényuralmáról alig volt többé szó. A bonapartisták, kik az Orléanidákban mindenesetre veszedelmes vetélytársakat láttak, sikeresen igyekeztek ezt a kedvező hangulatot kizsákmányolni. Első sorban maga a francia kormány egyengette ellenfelei útját. A francia udvar félelemtől eltelve tekintett a bécsi Burg felé, melynek falai között a reichstadti herczeg tartózkodott. A Bourbonok, a helyett, hogy böles rendszabályokkal rendet teremtve, a fölforgató törekvéseket csirájukban elfojtották volna, kizárólagosan a serdülő reichstadti herczeggel foglalkoztak. Az ő létezése tehát nehéz gondokat okozott a francia udvarnak, melyet e miatt azzal gyanúsítottak, hogy a herczeg életére tör. Ily erőszakosság nem is állott ellentétben az ultraroyalisták multjával. Hisz ők orgyilkosokat fogadtak föl, hogy Napoleont Elba szigetén eltegyék láb alól! És nem e fanatikus párt hívei orditozták-e tele Bécsset azzal, hogy a fattyú — Napoleon fia — részére a kötelet készen kell tartani? Tőlük származott az a javaslat is, hogy a szerencsétlen herczeget barátságába kell bujtatni és ezzel örök időkre ártalmatlanná tenni. A királypártiak eléggé ismeretes ilyenét gondolkozásmódja mellett a bonapartisták hihetőnek tartották, hogy a francia udvar titokban a herczeg elemésztésére törekszik. Az osztrák kormány egy idő óta több ízben is kapott óvatosságra intő figyelmeztetéseket.

Ezen az izzó talajon, a melyen a herczegnek még csak az árnyéka is félelmet keltett és a gyilkossági merénylet szándékát még Metternich sem merte egyenes tagadásba venni, bomba módjára hullott le Barthélemy költeménye: „Le fils de l'homme“ — „A férfi fia.“ A vers óriási hatását csak az a nagy izgalom magyarázhatja meg, mely a francziákat akkoriban elfogta. Lelkesen daloltak a versek az ifjú Napoleonról, a magas politikának erről az áldozatáról, kit nem áll az osztrák udvar,

bár lassan, de biztosan, tönkretenni. Bármily súlyosan hangzott is a vád, melyet Barthélemy a bécsi udvar ellen emelt, mégis eltörpült a bizalomnak amaz erőteljes hangoztatása mellett, melylyel a költő a császárság újjáébredését hirdette. Tökéletesen igaz lehet Apponyi grófnak, a császári párizsi nagykövetnek, az az állítása, hogy Barthélemyt, költeménye megírásakor, nem annyira az Ausztria elleni vádaskodás czélzata, mint inkább az a gondolat vezérelte, „hogy polgártársai érdeklődését a reichstadti herczeg iránt fölkeltse, a bonapartista párt reménységét és bátorságát ébren tartsa és a franczia kormányt népszerűtlenné tegye“. Barthélemyt meghunyászkodó bírái, három havi fogságra és 1000 frank pénzbírságra ítélték. A kormány győzött, de 1829 július 29-iki diadala valóságos pyrrhusi győzelem volt. Nem a pörrel halálra sebezni szándékoltt költő semmisült meg, hanem a Bourbonok dynastiája került elő a pörből halálosan megsebesítve. X. Károly, franczia király kénytelen volt tapaszatalni, hogy a francziák rokonszenves tekintete csak most fordult igazán Bécs felé, hol egykori császáruk fiát, állítólag, korai sirja felé viszik. Mily kevéssé kellett a bécsi udvarnak ettől a vádtól tartania, leginkább bizonyítja az a körülmény, hogy a „fils de l'homme“ czimű költeményt, épp saját parancsára mutatták meg a reichstadti herczegnek. Montbelt korántsem vezették félre, azzal az állítással, hogy a herczeg igenis felolvasta az őt oly közelről érintő verseket. Az ő tanítója' Obenaus báró, maga meséli el nekünk, hogy a herczeggel a költemény tartama fölött hosszabb beszélgetést folytatott. Csak sajnálni lehet, hogy ő e beszélgetés tartalmát nem közli. De ebben a részben, eléggé ékesen szól a kiadatban naplóban föllelhető rövid adalék. Kézszel foghatólag megczáfolja az Masson állítását, mintha a herczeget mindaddig, míg Marmont marsall Bécsbe érkezett — tehát az 1830-iki júliusi forradalmat követő időkig — a Franciaországban 1796-tól 1815-ig végbe ment események felől, teljes tudatlanságban tartották volna. A herczeg gyakran beszélt Obenauszal az ő politikai állásáról, a mi megint mutatja, hogy saját jelentősége felől nem pusztán csak homályos sejtelmekkel bírhatott. Ha ő 1830-ig mit sem tudt volna Franciaország legújabb történelméről, miként nyilatkozhatott volna már 1827-ben a legfigyelemreméltóbb módon Napoleon felől?

A midőn ugyanis az említett évben Neipperg gróf azt tanácsolta neki, hogy a franczia nyelv elsajátítására a legnagyobb gondot fordítsa, ekként felelt anyja barátjának: „E tanácsok nem hullnak sem terméketlen, sem hálátlan talajra. Minden elképzelhető indító ok fokozza bennem a vágyat arra nézve, hogy magamat abban tökéletesítssem és behatoljak egy olyan nyelv nehézségeibe, mely ebben a pillanatban tanulmányaim leglénye-

gesebb részét alkotja. Hisz ez az a nyelv, melyen atyám mindazokat a csatákat vezényelte, melyek nevét dicsőséggel árasztották el, és a melyen az ő hadi művészetéről szóló páratlan emlékirataiban a legtanulságosabb emlékezetet hagyta hátra maga után. Az ő akarata volt, egész haláláig, hogy ne tagadjam meg azt a nemzetet, melynek keblében születtem“. Már nagyon korai időkben a császár fiának érezte magát, a minthogy egy izben ki is jelentette volna: „Életem főczélja, hogy ne legyek méltatlan atyám dicsőségére“. Hisz az ifjú Napoleon nem ismert magasabb czélt, mint a császár dicső hagyományainak legfőbb kincseként való ápolását. Mohón szívta magába mindazt, mi rá vonatkozott, úgy hogy Belliard gróf, francia tábornok, kénytelen volt a hercegről jelenteni: „Atyja életének egész történetét ismeri, de ismeri a magáét is“. És ez a saját története ösztökelte őt arra, hogy több legyen, mint a mennyire a sors őt eleddig jutni engedte. Démoni erővel szállta meg lelkét a vágy: kiemelkedni abból a helyzetből, melybe a viszonyok kedvezőtlen alakulása sodorta. Obenaus báróhoz így szólt egy izben: „Többször nézem magamat a tükörben és elgondolom: ez a fő már viselt koronát és most minden disztől meg van fosztva. Ha a lengyelek királyukul választanak, fönn akarom tartani az egyensúlyt Oroszország és Ausztria között“. Alig ejté ki e szavakat, midőn a kis tükör, melyet kezében tartott, valami figyelmetlenség következtében összetört. Mint minden fatalistikus gondolkozású ember, ő is mindjárt meg volt győződve, hogy ez a baleset nem jó előjel terveinek sikerére nézve. Most még nem sejtette, hogy egész jövő szerencséje ellenséges csillagzat hatalmába jutott. A nagy név, melyet viselt, átokká vált rá nézve. Az összes hatalmasságok attól tartottak, hogy trónra jutásával azonnal fegyvert ragad, méltóvá teendő magát atyja hadi dicsőségére. Ez a vélemény mindenütt áthághatatlan akadályként állott útjába. Különösen kitűnt ez az 1830-iki júliusi francia forradalom kitörésekor. Az alatt az idő alatt, mely a forradalom győzelmének megtudása és az orléansi hercegnek időközben bekövetkezett trónraemelése között eltelt, Metternichnek okvetetlen a reichstadti hercegre, mint Franciaország esetleges jövődöbéli uralkodójára, kellett gondolnia, annyival is inkább, mert jól tudta, hogy a bonapartisták a szabadelvű párttal karöltve haladtak. „Vive Napoleon II.“ kiáltás mellett folyt az utcái harez Párisban. De a vezérnélküli párt nem lelte föl önmagában saját támaszát. A császár fiának az volt a szerencsétlensége, hogy távol Franciaországtól, mint a nemzet előtt ismeretlen egyéniség élt Bécsben, az osztrák udvar fölügyelete alatt. Ha ő a döntő pillanatban Franciaországban időzik vala, kétségtelen, hogy a trón az övé lett volna. Ha Apponyi a herceg híveit csak egyetlen biztató szóban részelteti, az egész mozgalom a javára fordult

volna; de a nagykövet néma maradt minden, közbelépésének kiszélesítésére irányzott kísérlettel szemben. Hiába állíták elébe, hogy egyedül a herceg lehet képes az uralkodó fejtelenségnek véget vetni, hogy egyedül az ő személye képezheti Európa trónjainak biztosítékát. A páduai herceghez, ki őt fölkereste és támogatását kérte, állítólag így felelt: „Én Napoleon fiát nem ismerem, hanem csak Mária Lujza fiát“. Pedig ő is kénytelen volt elismerni, hogy a reichstadti herceg, megjelenve Franciaországban, urává lett volna. Ez volt egy azonkori, de most már a Napoleon házához többé nem ragaszkodó császári tiszt nézete is, ki 1830-ik év szeptember 16-án a következőket írta egyik barátjának: „Ha az ifjú Napoleon egy hó letelte előtt megjelenik a határon, császár és a Tuileriák birtokosa lesz“. Ezt annak az erőteljes bonapartista propagandának a hatása alatt mondotta, mely a nép minden rétegében érezte hatását. Valamint I. Napoleon hirdette 1815-ben, hogy Ausztria beleegyezésével szökött meg Elba szigetéről, azonképen a császáriak most is azt a hírt terjesztették, hogy Metternich kijelentette volna a herceg átengedését, ha a francziák úgy kívánták volna. Mert jól ismerték az ily biztatások erejét; fokozták vele a császárság azon nagyszámú híveinek bátorságát és bizalmát, kik a hivatalnokok testületéhez és a hadsereghez tartoztak. Minden eszközt megragadtak, hogy a közvéleményt az ifjú Napoleon javára lelkesítsék. Az összes színházakban olyan darabokat adtak elő, melyek középpontja a nagy császár volt. A kirakatokat teleaggatták olyan arcképekkel, melyek őt fiával mutatták. Elkezdve a Madeleinetől, egész a St. Antoine külvárosig, az összes mutatványos bódék olyan képekkel gyönyörködötték a kíváncsiakat, melyek, kivétel nélkül, a császárság dicső tetteit hirdették. Az utczákon a munkások olyan lámpaernyőket árultak, melyen a fellegek közül előtörő császár volt látható, a mint alvó gyermekének egy sástól a francia koronát küldi meg. Mindenütt idézték a hercegnek azon mondasait, melyeket a vele állítólag Bécsben érintkezett egyéniségekhez intézett. Nem törődve e mondások valódiságával, a bonapartisták épp csak arra néztek, hogy a jövő császár, szülőhazáját hön szerető francia hercezként legyen feltüntetve. Deschamp, egykori császári gárda-ezredes, egy bátor, sőt vakmerő, e mellett óriási testalkatú férfiú, hangosan hirdette, hogy megy Bécsbe a herceget Metternichtől visszakövetelni, és hogy jótáll arról, miként nélküle nem fog visszatérni. Ily leplezetlen és nyílt alakban folyt az izgatás.

Mióta Napoleon testvérei X. Károly bukásáról tudomást szereztek — oly esemény, melyre nem számítottak — mindannyian megindultak, hogy Bécsben élő unokaöcscsüket az árságra jutott trónra emeljék. Bonaparte József első sorban érezte

magát kötelezve, hogy öcsese jogainak hivatott védelmezőjeként emelje föl szavát. Hisz Napoleon, halála előtt, különösen az ő figyelmébe ajánlotta kiskorú fiát. József tényleg azonnal lázas tevékenységet fejtett ki. De nemcsak ő, hanem ifjabb testvére, Bonaparte Lucian is hivatva érezte magát, unokaöcsese jogai érdekében föllépni. Meg volt győződve, vagy legalább is meggyőződve látszott lenni arról, hogy a „jacobinismus Hydrájának“ fejét csakis a császár fiának segítségével lesz lehetséges leütni.

Bátrabban, merészebben és elszántabban, mint Napoleon két fitestvére, lépett föl a császár egyik unokahuga: Camerata Napoleone grófné, Bacciochi Eliza leánya. Míg József és Lucian actiójukat levelekkel és előterjesztésekkel vezették be, ez a fiatal hölgy, minden előzetes kérdezősködés nélkül, Bécsbe utazott, hogy unokaöcsését megszöktesse. Azzal az ürügygyel, hogy Ausztriában élő atyját és fivérét akarja meglátogatni, a pápai államtitkártól Velenczén és Trieszten át Bécsbe szóló útlevelet kért. Nem áll tehát Welschingernek az az állítása, hogy ő az osztrák fővárosban álnév alatt tartózkodott. Viszont Masson még csak képzelni sem tudja, hogy a máskülönb en oly szigorú osztrák rendőrség, mely Bécs kapuit minden Napoleonida elől elzárta, épp e fiatal hölgygyel szemben lett volna elnézőbb. Vele szemben azonban igenis kivélt tettek, mert szabályszerű útlevele volt, mert Lützow, császári római követ, nem tulajdonított egyéniségének semmi jelentőséget — mindenek fölött — mert hirdette osztrák állampolgárságát, követelvén, hogy vele mint ilyenel bánjanak el. Ámde nem minden Napoleonida rajongott úgy a reichstadti herczegért, mint Camerata grófné. A későbbi III. Napoleon császár idősebb fivére, ugyanaz, ki 1831-ben az osztrákok ellen küzdött és még az utolsó évben Forliban elhalálozott, Lajos Fülöp kikiáltását Franciaország királyává az 1830-iki júliusi forradalom legszebb betetőzésének jelentette ki. Nagybátyja fiáról még csak tudomást sem akart szerezni. „A mi Napoleon reichstadti herczeg pártját illeti — így irt Napoleon Lajos herczeg, Lajos és Hortense fia — én egyáltalában nem hiszem, hogy ilyen létezniék, vagy ha igen, az nagyon csekély lehet. Melyik igazi szív kívánhatná uralkodójául Ferencz császár unokáját és Metternich tanítványát és nyugodhatnék ekként abba bele, hogy Ausztria befolyása alatt lássa magát? Nem, nem! Ez az osztrák befolyás ránk nézve mindig végzetes volt! Ez a gondolat borzalommal töltene el és nem is haboztam e véleményemet oly férfakkal szemben is kijelenteni, kik e tárgyról másként gondolkoztak, mint én.“

De miként vélekedett maga a herczeg az ő helyzetéről? Tekintete változatlanul Franciaország felé volt irányozva és ennek az országnak állapotai felől heves vitákat folytatott bensőbb környezetével. Titokban a trónra készülődött, mint nagy atyjá-

méltó fia, remélt betölthetni. A hozzá közel állók jól láthatták, mily mély benyomást gyakorolt rá X. Károly elüzetése. Tettetett közönyössége senkit sem vezetett félre. Forestivel egyik tanárával, úgy beszélt az 1830-iki júliusi francia forradalomról, mintha az pusztán csak valamely történelmi esemény jelentőségével bírna rá nézve. Többször visszatért azonban a császári család körében erre a fontos tényre, hihetőleg azért, hogy személyére vonatkozó nézetét kikémlelje. Mert sehogy sem ment fejébe, hogy ő csupán új hazája első tábornoka legyen — ezt a szerepet szánta neki t. i. legbensőbb környezete. Hisz ő abban a véleményben volt, hogy egykor, mint Franciaország császára, sokkal inkább hasznára válhatik Ausztriának, mint valami második inkovai Jenő. Már csak a nagy atya végső akaratát teljesítendő, maga ez a gondolat kellett, hogy visszatartsa őt attól, hogy magát osztráknak érezze. Ő mindig *francia* hercegnek kívánta magát tekintetni, ki soha sem feledhette, hogy bölcsője francia földön ringott. De bármennyire óhajtotta Franciaország koronáját fejére illesztve látni, mégis visszarettent attól a gondolattól, hogy a legfőbb hatalmat valamely párt fejeként szerezze meg. Az atya, kinek a hatalmat még el kellett hódítania, lehetett pártember, a fiú már nem. A törvényes örökös büszke öntudatával, mondá ő egy izben: „Én nem lehetek kalandor és nem dobhatom magam a pártok játéklabdájául oda. Franciaországban tisztult helyzetnek kell bekövetkeznie, mikorra én lábamat oda beteszem“. Tudni akarta, miként gondolkoznak felőle, hogy szellemileg csakugyan olyan elsatnyultnak tartják-e, mint a milyenek őt Barthélemy tüntette föl. Visszafojtott lélekzettel leste, ha vajjon a francia nép kívánja-e visszatérését? Az 1830-ik év októberében a francziák erre tényleg nagy hajlandóságot mutattak és Ausztria egyetlen jóváhagyó intésére készek lettek volna, akaratukat megvalósítani.

De hiába várt a herceg az *egész* nemzet meghívására. Ennek hangja el sem hatolhatott volna hozzá. Metternich szilárd falként helyezkedett közbe. Egyetlen hangot sem tudott ő meg a személye körül folyt versengésből. Metternich nem akarta őt kiadni. Ő e részben 1830-ban épp úgy gondolkozott, mint 1829-ben. Hihető-e azonban, hogy a herceg nagyatyjában, erősebb támaszt talált volna becsvágyó terveihez, mint Metternichben? Vajjon mondhatta-e csakugyan Ferencz császár leánya fiának: „Ha a francia nép téged kívánna és a szövetségesek belenyugosznak, nincs kifogásom az ellen, hogy Franciaország trónján lássalak.“ Meglehetősen biztosan állíthatni, hogy a császár sohasem ejtette ki e szavakat. Közte és Metternich között semmiféle nézeteltérés nem volt az unokáját megillető állásra nézve. Világosan kitűnik ez a következő ténykörülményből.

Rövid idővel a júliusi forradalom kitörése előtt, Németalföldön egy rézmetszet jelent meg, mely a herczeget abban a pillanatban ábrázolja, midőn ezrede fölött szemlét tart és Ferencz császárhoz ekként szól: „Sire, harmincz ilyen ezreddel óhajtanék birni.“ Nagyatyjának arra a kérdésére, mit tenne velük, így felelt: „Akkor elmennék Franciaországba, hogy keresztlevelém kivonatát elhozzam.“ Mire Ferencz megjegyzi: „Ennek még nem jött el az ideje“. Midőn Ferencz császár erről a képről tudomást szerzett, rögtön megparancsolta, fejezzék ki a francia követ előtt megbotránkosását a nevével történt „szégyenletes visszaélés“ fölött. Föl lehetne ugyan hozni, hogy ez csak afféle, az udvari körökben gyakran előfordulni szokott alakoskodás volt. De ezt csak nem lehet arról a titkos utasításról is állítani, mely, 1831 június 9-én, gróf Hartmann tábornok, a herczeg katonai nevelője részére, bocsáttatott ki. Ez a Ferencz császár sajátkezű aláírásával és jóváhagyásával ellátott okmány jellemző arra a fölfogásra nézve, mely az udvar körében, a herczeg politikai jelentősége fölül uralkodott. A legvilágosabban megczáfolja ez a császárnak mindazon állítólagos kijelentéseit, melyeket Prokesch szájába ad, mintha valaha unokáját Franciaország trónjával kecsgettette volna. Ez az okmány kétségtelennek tekinti, hogy az atya jogainak elenyésztével, a fiú jogai sem állhatnak fenn. „Szülőhazájától törvényesen elválasztva, — így szól az okirat — megszűnt a herczeg francia lenni.“ De kárpótlásul e veszteséggel szemben, úgymond az utasítás, a herczeg, közvetlenül a főherczegek után Ausztria első alattvalójává emeltetett. „Ezzel“ — így hangzik tovább — „viszonya az uralkodó ház tagjaihoz és alattvalóihoz világosan meg van jelölve és az ő, előttem jól ismert nemes gondolkozásmódja és helyes elvei kezességet nyujtanak nekem arra nézve, hogy sohasem fogja azokat a kötelezettségeket szem elől téveszteni, melyek őt, magasztos viszonyából kifolyólag, velem és trónom utódjaival szemben terhelik.“ Az utasítás azonban a legfőbb súlyt arra fekteti, hogy a császár unokája nagyon sajátságos helyzete folytán, mindig löbbé-kevesbbé háladatos eszköze lehet becsvágyó kalandoroknak — oly veszély, melyet, fiatal kora és a dicséret és becsmérés iránti fogékony-sága mellett, nem szabad kicsinyelni. „Ily veszélyek eltávolítása — így oktatja ki a császár Hartmann grófit — az Ön legfőbb kötelezettségét képezi. Abban a meggyőződésben, hogy Ön embere lesz annak, a herczegnek is, saját java és biztonsága érdekében, kezét kell nyujtania Önnek. Az Ön személyében a herczeget fenyegető veszélyekkel azonban, a legfőbb ör és a tanácsadó kötelezettségei fognak egyesülni. A herczeg Ön iránt köteles lesz bizalommal viseltetni, mely nélkül Ön a herczeg legnagyobb hátrányára, a czélra vezető eszközök fölött nem rendelkezhetik. Önnek tehát

szemeit — hangsúlyozza a császári utasítás — folyvást a herceg környezetére kell irányoznia és ezt a figyelmet különösen az idegenekkel való érintkezésére kell kiterjesztenie. Az idők folyamában bizonyára fognak nem tiszta szándékú emberek kölcsönvett álarczban a hercegrez talakodni. Az ilyenekre — mondja az utasítás — már távolról kell ügyelnie és a herceget, barátságos egyetértéssel, minden egyes esetre szükség lesz figyelmeztetnie. Személyes bebocsáttatást senkinek sem engedélyez hozzá, ha viszonyai Ön előtt nem teljesen ismeretesek, hogy ezzel lelkiismeretétől a hátrány vagy veszély gondolatát már eleve eltávolíthassa.“

Kétségtelen, hogy a júliusi forradalom kitörése után igenis foglalkoztak ennek a herceg állására gyakorolható kihatásaival. De még X. Károlynak akkoriban Bécsben élő, egykori minisztere: gróf Montbel is kénytelen volt elismerni, hogy Ferenc császár sohasem engedte meg unokájának valamely politikai cselszövénybe való beleelegyedését. Szigorúan ügyeltek arra, hogy megszabott politikai magatartásától egyetlen vonalnyira se térjen el. Midőn nagykorúnak nyilvánítva, egy ízben az úgynevezett „osztrák mérséklet határait“ túllépte, udvartartását könyörtelenül fölslatatták és kényszerítették őt nagyatyja frugalis étkezéseiben résztvenni.

A bécsi udvar alig tudott ama sok csábítgatás ellen védekezni, melyekkel Ferenc császárt unokája érdekében, a bonapartista actióba bevonni igyekeztek. De Casimir Périer, a vezető francia miniszter, kinek Metternich a bonapartisták kísérleteit tudomására hozta, szilárdul el volt határozva, hogy a reichstadti herceg érdekében tervezett fölkelést teljes erejével el fogja fojtani. A kitűzött cél azonban nagy csapás érte, midőn ez az aczélember éppen a legválságosabb pillanatban, 1832 május 16-án a dühöngő cholera áldozatául esett. Gyöngye utódai alatt a miniszteriumban újból összeszedték magukat a Lajos Fülöppel ellenségesen szemben álló pártok. Bordeaux-i Henrik anyja, Berry hercegnő, ez az elszánt és vakmerő nő, déli Franciaországban kötött ki, hogy a Carlismus zászlóját kibontsa. E párt pénze működött közre akkor is, midőn június 6-án, Lamarque tábornok temetése alkalmával, köztársasági lázadás tört ki, melyet fegyveres erővel kellett elnyomni és a mely Lajos Fülöp győzelmével végződött. Ha ezek a hős köztársaságiak, kik magukat a karlisták részéről a gyűlölt király ellen, faltörő kos gyanánt engedték fölhasználni, „Vive la République“ helyett a „Vive Napoleont“ választják vala harczi kiáltásul, kétségtelenül ezer meg ezer ember csatlakozott volna hozzájuk. De a „Vive la republique“, mely olyannyira emlékeztetett Robespierre rémuralmára, nem talált visszhangra a népnek keblében, melynek Napoleon volt a bálványja. Apponyi nagyon tévedett, midőn a Carlismus iránti túlzott vonzalmában, folyvást hangoztatja,

hogy: a nemzet józan része üdvét egyedül V. Henrik visszatérésétől várja. A francia nép szélesebb rétege, a hadsereg, a reichstadti herczeg mellett foglalt állást. Heine Párisból a következőket írta Németországba: Ha egyszer az elégtelennek valami döntő lépésre szánják rá magukat, az ifjú Napoleont fogják uralkodóul kikiáltani. De a vezetők végzetes hibába estek, midőn Ausztria beleegyezése nélkül nem merték a döntő szót kimondani. A császári marsallok, a nagy méltóságok viselői csakis biztosra akartak indulni és óvakodtak vagyonukat a bécsi udvar támogatása nélkül, egy, mindenesetre kétséges játszmán, kockára tenni. Az az ifjúi hév, mely egykoron őket I. Napoleon alatt olyan hősi tettekre ragadta, immár elhamvadott. Az idő és életkor megviselte őket, megbénította tetterejükét és a pártot a békés várakozásra kárhoztatta. „A császáriak alávaló gyalázatossága az udvarnál — írja egy hölgy — sok kárt tett a közvéleményben“. A herczeg kikiáltása mindenesetre addig csak félmunka lett volna, míg Ferencz császár vonakodott unokáját kiadni. De azért a siker még sem maradt volna el, ha a herczeget egyszer kikiáltják és azután nyomatékosan ragaszkodnak kiadatásához. A fenyegető fejtelenség nyomása alatt, mely Lajos Fülöp bukását váltja vala föl, Metternich talán mégis csak elszánta volna magát a reichstadti herczeg trónfoglalásának elismerésére. Hisz egy ízben, midőn a bonapartisták a herczeget Olaszország királyává szándékoztak kikiáltani, ő maga kijelentette: „A római királyt, kit pártja oly élénken követel, inkább kellene választanunk, mint szövetséges köztársaságok vagy egy Ausztriával szemben ellenséges érülettel viseltető királyság létesülését.“ A vezető férfiak egyike sem ismerte a kanczellárnak ezt a gondolkozásmódját és ezért el is mulasztották annak a lépésnek a megtételét, mely talán törekveiket sikerrel koronázta volna. Napoleon Károly Lajos herczeg, a császárság későbbi örököse is, ellentétben elhalt fivérével, ki az osztrák udvarban nevededett unokatestvéréről mitsem akart tudni, minden üdvöt Ausztriától várt. Értesülve a júniusi napok küszöbön álló köztársasági forradalmáról, Charles Louis Napoleon egyenesen arra gondolt, hogy a nép egy részének ezt a kitérését a császárság ügyének javára zsákmányolja ki. Már 1832 május 28-án megírta Metternichnek, hogy a köztársaságiak a hatalom megszerzése érdekében döntő csapásra készülnek. Itt az ideje a herczeg lobogójának kibontására, mely köré ismert férfiak sorakoznának; csakhogy írásbeli biztosítást kellene nyerniök arra nézve, hogy a herczeg a följánlott koronát nem fogja vsszautasítani. Az okmány, melyet a herczegnek aláírásával kellett volna ellátnia, ekként hangzott: „Tábornok! Ismerem irántam ápolt érzelmeit. Az a ragaszkodás, melylyel Ön a hős francziákkal egyetemben, atyám emlékét őrzi, mélyen meghat. Boldog leszek, ha egykor

teljes hálámat tanúsíthatom és bizonyíthatom, hogy Franciaország boldogsága képezi legdrágább érdekemet.“ Metternich Napoleon Károly Lajos levelét, semmi figyelemre sem méltatta. A rend és béke fentartása iránti lelkesedésében a legjobb válasznak tekintette, Napoleon Károly Lajos érintett lépését, Lajos Fülöp kizárólagos tudomására hozni. Még mielőtt Apponyi e végből a francia királynál kihallgatásra jelentkezett, Maison Marsall, a bécsi francia követ, már megküldte arról szóló jelentését Lajos Fülöpnek. Ez, a nagy bizalom fölött érzett kitörő örömeben, a levelet a minisztertanács elé terjesztette. De mert Apponyi tőle titoktartást követelt, kijelentette, hogy Metternich kívánságának eleget fog tenni. „Kívánom azonban — tette hozzá — hogy kabinetjük e loyaltási ténye a legszelesebb körű nyilvánossággal ruháztassék föl. Sőt azt hiszem, hogy ezzel Franciaországnak és Európa békéjének és nyugalmanak általános érdekével szemben, nagy szolgálatot tesztek.“

Vajjon helyesen cselekedett-e Metternich, midőn a Napoleonidák kérései elől elzárkózva, császárljának unokája elől elzárta az utat a francia trónra? Nem lett volna-e a bölcös politika követelménye, megengedni, hogy a bécsi udvar iránt a legmélyebb hála érzelmeivel viseltető herceget Franciaország uralkodójává kiáltásák ki? Az ifjú Napoleon pedig számított is erre. „Balsikerrel végződvn az a kísérlet, mely a Bourbonok királyi ágát a francia trónon megtartani akarta — így nyilatkozott Prokesch előtt — nem lett volna-e a hatalmak előtt az egész Európa elismerte császár fia, Mária Lujza fia, nagyobb biztosíték, mint Égalité fia? És ha már kényszerítve voltak a forradalomnak azt az engedményt tenni, vajjon nem tudták-e, hogy ez hiába való?“ Ausztria és Franciaország szövetsége sokkal biztosabb lett volna II. Napoleon, mint Lajos Fülöp alatt, kit mindjárt kezdetben háborús hangulat fogott el. A modenai Misley kiejelentése eléggé ékesenszólóan bizonyíthatta Metternich előtt, mennyire reszkettek Olaszországban Ausztria és a II. Napoleon uralma alatt álló Franciaország szövetségétől. Hisz ez nyíltan megmondotta, miként Bécsben 1000 olasz tör fölött rendelkezik, hogy az Ausztria iránt baráti érzelmekkel viseltető herceget, mihelyt hazájába visszatér, meggyilkoltassa. Hát elfeledhette-e a kancellár, miért szállott egykor Napoleonért, az atyjáért, síkra, miért vonakodott őt 1814-ben, egészen az utolsó óráig, trónjától megfosztani? Hisz a fiú, ki nem hódítás segélyével jutott uralomra, sokkal nagyobb kezeséget nyújtott a béke javára, mint a szakadatlan diádalokra utalt katonacsászár! Bár belátta Metternich, minő előnyök származnának Ausztria javára a II. Napoleon uralma alatt álló Franciaország részéről, mégis kötve érezte magát a többi hatalmakkal létrejött ama szerződések miatt, melyek Napoleon házáat az európai ural-

kodó családok sorából örök időkre kitörültek. Most, Lajos Fülöpnek a felkelők fölött 1832 június 6-án kivított győzelme után, kevésbé gondolt a herczegre, mint valaha. Most már Lajos Fülöpben látta az erős szövetségest az anarchia legyőzésére; őt tekinté a minta-uralkodónak, kit követendő példányképül ajánlott a kis német fejedelmeknek, hogy hasonló erélylyel és bátorsággal lépjenek föl a régi állami rend ellenségeivel szemben. De még ha túl is akarta volna magát tenni az 1814- és 1815-ben kötött szerződéseken a herczeg érdekében — hiába való lett volna. A herczeg 1832 májusának közepe óta súlyos beteg volt, vele a politikának nem kellett többé számolnia. Ugyanazon a napon, melyen Metternich Charles Louis Napoleon, a későbbi III. Napoleon, levelét a francia királynak kiszolgáltatta, ezeket írta császári ura unkájáról Apponyinak: „Én öt nemsokára elveszettnek tekintem. Nyilvánvalóan olyan tüdőbetegségben szenved, a mely semmi életkort nem kímél ugyan, de a 21 éves ifjút annál biztosabban megöli.“ A francia ifjúság vonzalma, melyet Victor Hugo a császári ivadék javára éleszteni törekedett, többé mitsen segíthetett azon, a ki már a halál kiszemeltje volt és életét a reménytelen nagyság küszöbén, nem Franciaországban, hanem távol idegenben, a száműzetésben kellett hogy befejezze!

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi október 15-én megjelent 4-ik füzetében a czikkek sorát M o m m s e n T i v a d a r július 10-ikén Berlinben tartott előadása nyitja meg „A Valerius Dalmatius tiszteletére készült emléktábláról“, mely ékes dystichonokban örökíti meg a provincia Lugdunensis tertia helytartójának emlékét. A tábla nem látszik régibbnek az V. századnál. — Dr. M a h l e r E d e „A régibb bronzkor chronológiájához“ szól hozzá, különösen Egyiptom bronzkorának szempontjából. — H a m p e l J ó z s e f mutat be ezután „Régiségeket a honfoglalás korából“. Ismerteti az anarcsi diszkorongot, a demecseri fegyvereket, a kotaji és domaházi leletet, az esztergomi kardot, a komárommegyei szilasi sírmelléleteket, a kiskún-halasi fémtárgyakat, a kecskeméti sammanida érmét, a pusztaszent-imrei tárgyakat és csontlemezeket, a szabadszállási nyergét, a törökkanizsai régiségeket, a székesfehérvári sammanida dirhemet s a dunaszekesi bronz ptykét. — L e h o c z k y T i v a d a r „A munkácsi pénzverderől“ ír, melyet II. Rákóczy Ferencz állíttatott. — G o h l Ö d d ö n „A nádasi éremleletet“ veszi számba. Legnagyobb része kelta arany-péNZ. — A *Levelezés* rovatban a következő hosszabb-rövidebb tudósítások olvashatók: „Felsőmagyarországi képfaragók“ K e m é n y L a j o s - t ó l ; „Egy szamosújvári római feliratról“ F i n á l y G á b o r

tól; „A bodrog-monostorszegi sirleletekről“ Gubitz a Kálmán-tól; „Az isztehnei bronzleletről“ Kubinyi Miklós-tól; „A vattai testhalmi őstelepről“ (Borsodm.) ifj. Losonczi István-tól; „A begecsi ásátásokról“ Dudás Gyulától; „A pilinvárhegyi konyhahulladék-helyről“ dr. Nyáry Albert bárótól. — Az *Irodalom* rovatban ismertetve vannak Pecz Vilmos „Ókori Lexikona“ és a Marczali Henrik szerkesztésében megjelent, „A magyar történet kútfőinek kézikönyve“ című kiadvány. — A *Múzeumok, Társulatok* rovatában jelentések olvashatók az Orsz. Régészeti és embertani társulat májusi és szeptemberi üléséről (dr. Szendrei János-tól), A szegedi múzeumból és újabb szerzeményeiről (H. J. és Haugh Bélától), Vidéki múzeumok, a szegedi múzeum (Tömörkény István-tól), A tiszafüredi múzeum (Milesz Bélától), Új régészeti gyűjtemény, Az alsó-fehérm. tört., régészeti és természettud. egyesület, A germán múzeum Nürnbergben (Hpl-től). — A *Különfélék* tartalma: Virchow Rudolf, Steindl Imre, Domján István (+); Az idmajorbéli feliratos tábla Hampel-től; Római út keresztmetszete dr. Finály Gábor-tól; Római síremlék Aquincumból dr. Szendrei János-tól, Román építészeti emlék a Svábhegyen dr. Szendrei János-tól.

2. A BUDAPESTI SZEMLE f. évi októberi füzetének tartalma: Wildner Ödön *Roseberry I. Napoleon utolsó éveiről* címmel ismertető tanulmányt közöl Roseberrynek Napoleonról írt legújabb munkájáról, melyben Napoleonnak szent Ilona szigetén töltött utolsó éveiről szól. Roseberry bírálat alá veszi a forrásokat, s azután áttér Napoleon jellemzésére, a kit fogyatkozásai és gyöngéi daczára mint igazi nagy embert és lángelmét mutat be. — Baross János *a weszfáliai parasztbirtok új törzsöröklési jogáról* szóló tanulmányából a második befejező közleményt adja. — Alexander Bernát *műveltségünk egy elhanyagolt forrása* címen a Tanáregyesület szabadkai közgyűlésén tartott felolvasását közli, melyben azt a kérdést veti fel, miért nem tanítjuk, miért ne tanítsuk középiskoláinkban az angol nyelvet. Pedig szerző szerint az angol és magyar szellem tényleg sok tekintetben rokon. Ifj. Korányi Frigyes *Serédy Gábor* című eredeti regényének befejező részét közli. — A költemények között van Kozma Andor *Az élet bája* eredetije és Lemoyne *Bálj után* nagyobb költeménye, Bogdánfy Lajos fordításában. — Jób Lajos *a bérmozgalomról*, a fenyegető és megoldatlan politikai és társadalmi kérdéssről értekezik. — Egy névtelen író *régi könyvtárak* címen Clark angol tudósnak *The Care of books* című munkájáról írt ismertető tanulmányt. — Gombocz Zoltán *adalékok a „Sánta Ördög“ forrásaihoz* című cikkében Le Sage híres regéjével foglalkozik, s kutatja e műnek forrásait. — Az *Értesítő*-ben Gárdonyi G.: Április; Kovács N.: Troubadour-dalok; Vámbéry R.: A házasság védelme a büntetőjogban című munkák vannak ismertetve.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében az első dolgozat Tolnai Vilmos: „Adalékok Arany János forrásaihoz“ című tanulmánya. Ebben Szent László és Toldi Estéje keletkezésének időrendje, továbbá Endre királyfi van tárgyalva. — Körösi Sándor folytatja „Zrinyi és Macchiavelli összehasonlítását“. — Ugyancsak folytatás a Császár Ernő: „A magyar protestáns zsoldárköltészet a XVI. és XVII. században“ című tanulmánya. — Dr. Szinnyei Ferencz „Nagy Ignác“ életrajzát viszi 1852-ig. — Az *Adattár*-ban a következő kisebb közleményeket találjuk: „Kazinczy Ferencz följegyzései“ (második közlemény) Dékány Kálmán-tól; „Adatok Amade László életéhez“ (harmadik közlemény) Vértesy Jenő-től; „Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. században“, Pap Károly-tól; „Egy Toldi Miklós és Györgyre vonatkozó ismeretlen oklevél“ Zsák J. Adolf-tól; „Adat a biharvármegyei színészet történetéhez“ Zsák J. Adolf-tól; „Pray György egy ismeretlen művéről“ Zsák J. Adolf-tól. — Az ismeretések rovatában dr. Horváth Cyrill: „A magyar irodalom története“ I. köt. van ismertetve. — A füzetet Hellebrant Árpád Irodalomtörténeti repertoriuma egészíti ki.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júniusi száma első helyen közli Vargha Gyula nagyszabású tanulmányát a magyarság félszázados fejlődéséről, a melyet ő a magyar közgazdasági társaság ez évi közgyűlésén felolvasott volt. A statisztika kiinduló pontját, daczára nagy fogyatékoságának, az 1850-iki népszámlálás alkotja. E népszámlálás adatait bizonyos mértékben helyesbítve, a magyar anyanyelvűek létszámát legfeljebb 5 millióra kell becsülni. Az 1900-ik népszámlálás 8 $\frac{3}{4}$ millió magyart mutat ki, úgy hogy az 50 évi szaporodás közel 4 millió léleknek, vagyis 74 $\frac{8}{10}$ -nak felel meg. E szaporodási százalék sokkal kedvezőbb, mint Magyarország egész népességének szaporodási százaléka. A magyarok szaporodásánál nagyobbat Oroszország mutat 81 $\frac{9}{10}$ -kal, Anglia és Wales 81 $\frac{4}{10}$ -kal; de már Nagy-Britannia egészét véve a százalék csak 51 $\frac{46}{100}$ és a hatalmasan fejlődő Németország százaléka is csak 59 $\frac{18}{100}$. A vizsgálat tárgyát alkotó korszakból az 1850—80-as évek időszakából esakis hozzászólások alapján kutatható a magyarság fejlődése és bizonyos, hogy a szaporodás ez idő alatt épp úgy, mint az összes népessége, jóval gyengébb volt mint a század utolsó 20 esztendejében; sőt kétségtelen, hogy 1870-től 1880-ig a kolera és egyéb járványok miatt a magyarság még annyira sem fejlődhetett, mint az abszolút korszakban. Összevetve a magyarság fejlődését az idegen ajkúakéval, még kedvezőbb eredményt nyerünk. 1869-től 1880-ig az egész népesség szaporodása 1 $\frac{23}{100}$ -ot tett, 1880-tól 1890-ig 6 $\frac{0}{100}$ -ot és 1890-től 1900-ig 4 $\frac{2}{100}$ -ot. Ugyanezen időszakokban magyarság fejlődése 6 $\frac{0}{100}$, 15 $\frac{0}{100}$, 17 $\frac{0}{100}$ volt. Vargha Gyula ezután áttér a fejlődési eredményeknek országrészenként való vizsgálatára és örömmel utal arra, hogy a peripheriában mily öröndetesesen nő a

magyarság száma. Csakis a keleti határszélen, az oláh szomszéd-ságban és a nyugati határon látunk kivételt. Részletesen szól azután az egyes vármegyékben mutatkozó fejlődési viszonyokról, összevetve a magyarság fejlődését az idegen ajkúakéval, a városok magyarosodásáról. Külön tanulmányt tesz ezek után a középiskolai tanulók anyanyelvi statisztikáját, a melyből hazánk művelt osztályának magyarosodása kitűnik. Bár 1880 és 1900 között az a különbség, hogy akkor a középiskolai tanulóknak 73.09%-a, most pedig 76.75%-a magyar nyelvű, mégis az idegen ajkúak absolute is és összes számukhoz képest is tetemesen növekedtek. Még kedvezőtlenebb a helyzet a felső tanintézetekben, hol a magyar anyanyelvűek számaránya csökkenő félben van és míg a magyar anyanyelvűek száma 68.1%-kal szaporodott nem egészen 1 évtized alatt (1893—1901), addig az idegen ajkúak 114.4%-kal szaporodtak. Még aggasztóbbak a hittani hallgatóságnál mutatkozó tünetek, a hol különösen a tótságnál erős térfoglalás szökik szembe. Vargha Gyula az érdekes statisztikai táblázatok egész sorozatával világítja meg fejtegetéseit, melyeknek kimagasló legörvendetesebb ténye az, hogy a magyarság megközelíti a 9 milliót, de államférfiúi bölcseséggel rámutat a fejlődés árnyoldalaira is, a fenyegető veszélyekre. Vajha eme szavai nemcsak a statisztikával foglalkozóknak, de minden magyar embernek szívébe vésődnének: „Nehéz időket élünk, s hogy nemzetünk diadalmasan kiálljon minden megpróbáltatást, egész erkölcsi erejére van szükség. Ha önmagunkban megoszunk, ha felekezeti és társadalmi ellentétek ellenséges táborokba állítják a haza fiait, sorsuk meg van pecsételve s csak idő kérdése, hogy mikor törültetünk ki a nemzetek sorából“. — A második cikk az észak-amerikai Egyesült-Államok vámpolitikáját és a reciprocitás kérdését tárgyalja. Kereskedelem-politikai tanulmányának első, főleg történelmi része ez, a mely világosan tájékoztat az amerikai magas védvamos politikájának fejlődéséről. — A közlemények és ismeretek rovatában Bamberger Béla kimerítően ír Wiener „A magyar cukoripar fejlődése“ című nagyszabású munkájáról, Matlekovics pedig a következő munkákat külön ismerteti: Kurella: Der neue Zolltarif und die Lebenshaltung des Arbeiters; Arndt: Die Zweckmässigkeit des Systems der Meistbegünstigung; Herod: Favored nation treatment; Helmes: Drei Jahre Geschichte der österreichisch-ungarischen Zolltrennung 1907—1910; Fischer: Die Brennstoffe Deutschlands und der übrigen Länder der Erde und die Kohlenoth. A magyar közgazdasági társaság közgyűléséről szóló jelentésben olvassuk az üdvözlő beszédet, melyet Hieronymi Károly Gyulához, a társaság újonnan megválasztott elnökéhez intézett, valamint az új elnöknek jelentőségteljes megnyitóját. A közgazdasági irodalomnak gazdag rovata zárja be a füzetet.

5. A MAGYAR NYELVŐR májusi füzetét Simonyi Zsigmond *A magyar szörend* című tanulmányának folytatása nyitja

meg, a melyben az összefoglaló szórend tüneményeit fejtegeti tovább. — Utána N é m e d i D e z s ő a *nép udvariasságáról* ír. Megrója a művelt társalgás udvarias szólásformáinak idegenszerűségeit (*van szerencsém, kihez van szerencsém? apropos* stb.) s kimutatja, hogy a magyar népnek számos tősgyökeres szólása van, a melyekben udvariassága nyilatkozik. Pl. *rossz néven ne vegye; neheztelésére ne legyen; nem tudom, kinek tiszteljem* (a műveltek szólása szerint: *kihez van szerencsém?*); *bocsásson meg, hogy a szavába vágok* stb. — K e r t é s z M a n ó a *magyar gúnynevekkel* foglalkozik. Kiemeli a magyar népnek a gúnynevek alkotásában megnyilatkozó éleslátását s vizsgálja a sokféle forrást, melyből a nép megfigyelő ereje gúnyneveket merit. Ilyen forrásai a gúnynévnek: a testi tulajdonságok közül pl. a természet (*Babkaró, Pöfeteg* stb.), valamely túlságosan fejlett testrész vagy testi hiba (*Fülig szájú, Balogsüti* stb.), valamely beszédhiba (pl. *Debadoboda*, orra alatt beszélő) stb.; lelki tulajdonságok (pl. *Bárány, szelid, Nyílgöldi, nyughatatlan* stb.), szokások (pl. *Este járkáló, Rögjön kéri* stb.), életkörülmények (pl. *Mönékült*, 48-ban menekült volt), vagyoni állapot (pl. *Alig ur, Nagyúrék*), foglalkozás (pl. *Csonttörő, mészáros, Lóbőr zsidó*), nemzetiség, lakóhely stb. A szerző aztán a gúnynevek szóképzésével is részletesen foglalkozik, felsorolván a gúnynevekben leggyakrabban használt képzőket (pl. *-di: Csaldi, Szárnyadi* stb.), a gyökelvonásokat (pl. *Bicze, biczeg-ből*) és az olykor előforduló szövegítéseket (pl. *Futlik, a fut és botlik* igékből). — H á r s i n g I s t v á n egybeállítja az *alsódrávai nyelvjárás hangváltzásait*. — „A Nyelvtörténeti Szótárhoz“ czimű rovatban G e r e n c s é r I s t v á n Taksonyi János XVIII. századi írónak nyelvéből közöl szóadatokat, minthogy ez írónk műveit a NySz. nem dolgoztatta volt föl. Szily K á l m á n a NySz.-ban elő nem forduló *marhahús* szóról azt mondja, hogy ez minden valószínűség szerint csak a XVIII. század második felében támadhatott, a mikor a *marha* szónak régi „sache, gegenstand, das gut, ware“ jelentése kezdett kivészni a köztudatból. Legrégibb adatul a szóra egy 1764-65-iki számadáskönyvet idéz családja levéltárából. Simonyi Zsigmond pedig arra figyelmeztet, hogy a *szerkeszt, össze-szerkeszt* cikkek törlendők a NySz.-ból, minthogy egy biztos idézet sincs bennük, a mely a *szerkeszt* igealak létét bizonyíthatná; az ottani idézetek mind a *szerkez-tet* szót, a régi *szerkezik* műveltető alakját foglalják magukban; törlendő még a szótárból a *szerkezik* alak is, minthogy az idézetek nem igazolják s nem is valószínű. — Nyelvújítási adatokat közölnek Simai Ödön és Simonyi Zsigmond. — Az Irodalom rovatban Sebestyén Károly Eötvös Károly prózáját méltatja, B. J. pedig néhány német iskolák számára írt magyar nyelvkönyvet (Schullerustól, Jacobi Gyulától stb.) ismertet és bírál röviden. — Egyéb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Egyveleg. Népnyelvhasználatok.

Ugyanezen folyóirat júniusi füzetében Simonyi Zsigmond befejezi az *összefoglaló szórend* törvényeinek fejtegetését, az olyan nagyzást és nagyítást jelentő mondatokat tárgyalván, amelyekben a nyomatékkal ejtett szók nem állandó kifejezések, hanem csak esetről-esetre veszik föl az összefoglaló nyomatékot s akkor járnak összefoglaló szórenddel. — Kicska Emil azt magyarázza, mi az értelmi különbség e két szórend között: A tanulást *korán abba hagyta* és A tanulást *korán hagyta abba*. — Szigeti József azt mutatja ki, hogy olyan alárendelt, tárgyi mondatot, melynek főmondatában a *megtilt, tilalmaz, tiltakozik* vagy ezekkel rokonértelmű ige szerepel, tagadó igével kell szerkeszteni, vagyis helyesen így mondjuk: megtiltottam, hogy ezt *ne* tedd. Az irodalmi nyelv, midőn kerüli a tagadó formát, idegen hatás alatt áll s ez az idegenszerűség, a Nyelvörhöz érkezett válaszok tanúsága szerint, a népnyelvbe is behatolt már. A régi nyelv azonban állandóan tagadó formájú igével szerkeszti az ilyen mellékmondatokat s a cikkirő szerint a logikus gondolkodás is azt kívánja, hogy ily esetekben a mellékmondat igéjét tagadólag használjuk, hisz nem tilthatom meg felebarátomnak azt, a mit tegyen, hanem csak azt, a mit *ne* tegyen. — Ásbóth Oszkár Melich Jánosnak a *perelni* szóról irt cikkére tesz helyreigazító észrevételeket. Szerinte a magyar *perel* inkább származhatott a közkeletű *preti* alakból, mint a szűk területen élő *priti*-ből. A *mázol* igéről is megjegyzi, hogy nem szláv, hanem a szláv eredetű *máz* főnévből képzett magyar ige. A *szapora* pedig nem az orosz *spor* „streit, disput, wortwechsel“ mása, a melylyel Melich egyeztetette volt. — Ez után Katona Lajos az *Ehrenfeld-codex hibás vagy hiányos fordításainak* kimutatását kezdi meg, sorra vévén a nyelvemlék efféle hibáit, s a latin eredeti idézésével megállapítván a tulajdonképeni gondolatokat. — Simai Ödön Márton József és a *nyelvújítás* cím alatt nagyobb dolgozatot kezd, azt igyekezvén kimutatni, minő nyelvújítási szókat vett föl Márton József az ő szótáraiba s kiktől származnak ezen új szavaink. Dolgozata számos helyreigazítással járul Szily Nyelvújítási Szótárához. Az Irodalom rovatban Balassa József Kovács János *Szeged és népe* című munkájának Szeged nyelvjárásáról szóló részét bírálja. — Egyéb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvtüvelés (említésre méltó Horger Antal cikke az *Etelka* nőnévről). Magyarázatok, helyreigazítások (köztük Szily Kálmán cikke a *reggeli* szóról). Egyveleg. Népnyelvhagyományok. Izenetek.

6. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi 8. (októberi) füzetében az első közlemény *Lenau* születésének százados évfordulója alkalmából a magyarországi eredetű nagy német költő emlékének van szentelve. *Jacobi* *Károly* nagy szeretettel mélyed el a szerencsétlen sorsú költő egyéniségének s ezzel oly szorosan összeforrott, teljesen subjectiv alkotásainak méltatásába. Egyúttal mindenütt

kidomborítja Lenau költészetének azon vonásait, melyek magyar szülőföldjének és hazánkban töltött gyermek- s ifjúéveinek hatását, valamint nemzetünk iránt élte fogytáig tanúsított mély rokonérzését mutatják. Lenau emlékét eleveníti fel és ünnepli a füzet *Vegyes* rovatának egy darabja is, mely *Herczeg Ferencz*-nek a csatádi Lenau-ünnepen mondott tartalmas, szép beszédét közli. A második nagyobb terjedelmű cikkben *Láng Nándor* *Epidauros* című dolgozatának az első felét olvassuk. A szerző autopsia alapján ismerteri e nevezetes ó-görög szentélyt és gyógyhelyet, mindenütt figyelembe véve a reá vonatkozó legújabb irodalmat is, mely a napjainkban újult erővel és buzgalommal folyó görögországi ásatások ez egyik legtanulságosabb eredményét illeti. *Bayer József* *Schikaneder Emánuel életéhez* közöl kevésbé ismert újabb adalékokat s ezek kapcsán egybeállítja a bécsi színházigazgató és színműíró magyarra is átdolgozott s a maguk idején hazánkban is igen kedvelt darabjainak didaskaliáit. *Darkó Jenő* igen ügyes összefoglalásban ismerteti a *byzantiumi philologia fejlődését, mai állását és feladatait*. Cikkének némi alkalmoszerűséget ad az a körülmény, hogy a „Byzantinische Zeitschrift“ egy évtizedes fennállása szolgált megírására ösztönül. De ennél jóval értékesebb teszi ránk nézve az, hogy nagy gonddal terjeszkedik ki a classica philologia e mind önállóbb életívű való ágának hazai művelésére is és annak úgyszólván minden számbavehetőbb magyarországi termékét felsorolja. A *hazai irodalom* rovatában *Kőrösi Sándor* elismeréssel szól *Molecz Bélának* „A magyar szórend történeti fejlődése“ cz. munkájáról, ifj. *Reményi Ede* igen dicsérőleg ismerteti *Váczy János* középiskolai irodalomtörténetét, *Tolnai Vilmos* pedig *Pap Illésnek* „Arany János hún eposza“ cz. értekezését bírálja. A *Külföldi irodalom* czime alatt *Petz Gedeon* behatóan foglalkozik *Brugmann Károly* rövidebb összehasonlító indogermán nyelvtanának legújabbban megjelent első részével; *Bohdaneczky Lajos* *C. Robert* „Studien zur Ilias“ cz. munkája tartalmát ismerteti, *Cauer* bírálata nyomán, sok fentartással szólva a szerzőnek igen merész elméletéről. *Bódis Jusztin* *Némethy Géza* program-értekezéséről, *Szöts Gyula* pedig *Barcsa János*éről és *Schmidt Fülöp*éről nyilatkozik igen elismerőleg. A *Vegyesek* rovatában a már említett közleményen kívül a *Kudrun-moula újabb költői feldolgozásait* és újfelnevet fordításait ismerteti egy róluk szóló munka alapján *h.* — *Némethy Géza* és a szerkesztő *Horatiusnak a róka és az oroszlán* meséjére tett célzását kommentálják. *Czeizel János* *Bacsányinak* *Dayka Gábor* 1813-ban *Kazinczytól* kiadott verseihez írt széljegyzeteit közli a *Nemz. Múz.* azon példányából, mely az epés jegyzetek írójának tulajdona volt. — *O. S.* egy újabb ékiratos leletet, egy valószínű átoktáblát ismertet. Néhány kisebb közlemény után gazdag könyvészeti rovat számol be a hazai philologiai irodalomnak az április—júliusi időközben megjelent újdonságairól.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ülés.

1902. október 6-án.

BARÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Báró Radvánszky Béla t. t.; Bartal Antal, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pecz Vilmos, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Rados Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főttkár.

146. Elnök úr üdvözli az új munkaidő kezdetén az egybegyűlt tagokat s az ülést megnyitja.

147. Főttkár megilletődéssel jelenti be Vadnay Károly r. t. július 27-én, Hajnik Imre r. t. augusztus 30-án, Heller Ágost r. t. és főkönyvtárnok szeptember 4-én, Ráth Zoltán l. t. augusztus 6-án, Plósz Pál l. t. augusztus 15-én, Steindl Imre l. t. augusztus 31-én, Kelety Gusztáv l. t. szeptember 2-án, René de Maulde k. t. május 29-én, Vitkovits Gábor k. t. augusztus 7-én, Virchow Rudolf k. t. szeptember 5-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia mély megilletődéssel és fájdalmas részvétellel veszi tudomásul ily nagyszámú és súlyos veszteségeit s az osztályokat fölhívja, hogy az emlékezésedek tartása iránt határozzanak.

148. Bejelenti továbbá Lindner Ernő alkönyvtárnok szeptember 25-én bekövetkezett halálát. — Fájdalmas részvétellel tudomásul vétetik.

149. Bemutatja Vadnay Tibor úrnak és özv. Heller Ágostné, özv. Steindl Imréné, özv. Kelety Gusztávné, özv. Lindner Ernőné úrnők köszönetét az Akadémia részéről tanúsított részvételért. — Tudomásul szolgál.

150. Felolvassa a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak szeptember 9-én az Akadémia elnökéhez intézett következő levelét: „Öszinte részvétellel értesültem Heller Ágostnak, a kiváló tudósnak és a Magyar Tudományos Akadémia érdemekben gazdag tagjának, a kiváló főkönyvtárnoknak elhunytáról. Kérem Nagyméltóságodat, fogadja és a Magyar Tudományos Akadémiának tolmácsolja igaz részvéteimet, melylyel szeretett tagtársunkat én is gyászolom.“ — Köszönettel tudomásul vétetik.

151. Jelenti, hogy a budapesti tudomány-egyetem, valamint

a magyar kir. József műegyetem könyvtár-igazgatósági, a bécsi cs. kir. tudományos Akadémia s a heidelbergi egyetem directoriuma részvétüket fejezik ki Heller Ágost halála alkalmából. — Köszönettel tudomásul vétetik.

152. Indítványozza, hogy a mai összes ülésből kéressék föl az Igazgató-tanács: szavazná meg, az 1903. évi költségvetésben bold. Fröhlich Róbert és Heller Ágost főkönyvtárnokok arczképeinek lefestetésére szükséges összeget, hogy a könyvtár nagyobbik olvasótermében bold. Hnnfalvy Pál, első főkönyvtárnokunk arczképe mellé függesztessenek. — Egyhangulag elfogadtatik.

153. Jelenti, hogy a szünetek alatt tartott irodalmi ünnepeken az Akadémia képvisletére a következő tagok kérétek föl, ú. m.: a csatádi Lenau-szobor alapkötetételenél az akadályozva volt Heinrich Gusztáv r. t. és osztályelnök helyett Hercegg Ferencz levelező tag; a zilahi Wesselényi-szobor leleplezésénél Beöthy Zsolt rendes tag; a sátoralja-ujhelyi Kazinczy-kör alakuló közgyűlésén Ballagi Géza l. tag, s hogy a két utóbbi jelentést is adott be küldetéséről. — Köszönettel tudomásul vétetik.

154. Jelenti, hogy Mátyás király kolozsvári szobrának leleplezésén Fabinyi Rezső és Márki Sándor l. tagok, az ugyanottani Egyetem központi épületének megnyitása napján Téglás Gábor l. tag fogják az Akadémiát képviselni. — Tudomásul szolgál.

155. Nosek úr, cseh arachnologus engedélyt kér, hogy Chyzer és Kulczynski „Araneae Hungariae“ című művéből a Therioideák tábláját saját munkájában közölhesse. — Az engedély, azon feltétel alatt, hogy a szerzők beleegyeznek és a forrásra hivatkozás fog történni, megadtatik.

156. Bemutatja a szeptember 30-ig beérkezett pályamunkák jegyzékét.

Teleki-pályázatra (vigjáték): I. *Az ujság.* Vigj. 3 felv. Jelige: Plaudite. — II. *Az aszu.* Vigj. 1 felv., énekkel. Jeligés levél, jelige nélkül. — III. *A hír.* Eredeti vigj. 3 felv. Jelige: A hír élet és öl. — IV. *Ki a hibás?* Vigj. 5 felv. Jelige: Mért tépelődik azzal stb. — V. *Vaktöltéssel.* Vigj. 3 felv. — VI. *Halászlé.* Vigj. 3 felv. — VII. *Napraforgók.* Vigjáték 3 felv. A három utóbbi jeligeje, (közös jeligés levélben): Tres faciunt. — VIII. *Az igazi ujságíró.* Társad. vigj. négy részben. Jelige: He kills her stb. — IX. *Az amerikai nagybícsi.* Vigj. 1 felv., képpel. Jeligés levél, jelige nélkül. — X. *A kívándorlás.* Vigj. 3 felv. Jelige: Kivándorlás. — XI. *A duzzogók.* Verses vigj. 3 felv. Jelige: La reine s'amuse. — XII. *A levél.* Vigj. 3 felv. Jelige: Kezdet jó, minden jó. — XIII. *A sárga rózsá.* Verses tört vigj. 3 felv. Jelige: A mult idők, hidd meg . . . stb. — XIV. *A költő csókja.* Vigj. 3 felv. Jelige: Halhatatlanság, rólad álmodék stb. — XV. *Penelope légyottra megy.* Társad. vigj. 3 felv. Jelige: Székely Thalia. — XVI. *Zrinyi György házassága.* Tört. vigj. 3 felv. Jelige: Felhős ég is mutat derít. — XVII. *A szerelem játéka.* Vigj. 3 felv. Jelige: A szerelem örök vigjáték-tárgy. — XVIII. *Vihar.* Vigj. 3 felv. Jelige: Szerenese mindenek előtt. — XIX. *Nagyságjelölt.* Vigj. 5 felv. Jelige: A nagyok. — XX. *Talleyrand.* Történeti vigj. 4 felv. Jelige: Addig jár a korsó a kútra stb. — XXI. *A hozomány.* Ered. társad. vigj. 5 felv. Jelige: Ridendo dicere verum. — XXII. *A drámairó.* Eredeti népies (részben verses) vigj. 5 felv. Jelige: Magyar levegő. — XXIII. *Kemény szívek.* Tört. vigj. 3 felv. Jelige: Szeptember. — XXIV. *Jeles társaság.* Ered. vigj. 3 felv. Jelige: Tentamen. — XXV. *A vén leány.* Vigj. 5 felv. Jelige: Buborékok. — XXVI. *Betegség-gyógyulás.* Vigj. 3 felv. Jelige:

What wound did ever heal stb. — XXVII. *Oresztész és Piladész.* Vigj. 3 felv. Jelige: Gaité.

Farkas-Raskó-pályázatra (hazafias költemény): I. *Mentorom.* Jelige: A haza minden előtt. — II. *Tavaszbredése.* J. i.: Béla. — III. *Bernáth Zsófi.* J. i.: Világos. — IV. *A nagyhangúak ellen.* J. i.: Patria. — V. *A hon szava a kívándorlókhoz.* J. i.: A nagy világon e kívül stb. — VI. *A mai ifjúsághoz.* J. i.: Felhő alakjába lelkem átöltözik. — VII. *Petőfi Sándor.* J. i.: Szabadság s szerelem stb. — VIII. *Gazdag és szegény.* J. i.: Gáncstól ment jellem. — IX. a) *Vörösmarty.* (Szobra előtt). J. i.: Mintha újra hallanók. — IX. b) *Éji vándorok.* J. i.: Balcsillagzat. (E két utóbbi egy jeligés levéllel.) — X. *Vendéglátás.* J. i.: Magyar asszony. — XI. *Csatára fel!* J. i.: A kezdő. — XII. *Király-halál.* J. i.: Tragédia dalban. — XIII. *Kékkő.* J. i.: Hallgasd a regét. — XIV. *Révai Miklós.* J. i.: Nescimus Hungarice. — XV. *Dobozi.* J. i.: Igaz történet. — XVI. *Kazinczy Ferencz.* J. i.: Magyar műveltség stb. — XVII. *Hazámhoz.* J. i.: Lesz még egyszer ünnep a világon. — XVIII. *Óreg Pongrácz.* J. i.: A vén özvegy. — XIX. *Kivándorlókhoz.* J. i.: Rendületlenül. — XX. *Moriamur.* J. i.: Ne bántsd a magyart! — XXI. *Hősök sírján.* J. i.: Edes és gyönyörűséges stb. — XXII. *Út az éjszakában.* J. i.: Virtus nescia freni. — XXIII. *Király-hymnus.* J. i.: Vitam et sanguinem. — XXIV. *Emlékeimből.* J. i.: Lement a nap stb. — XXV. *Legenda.* J. i.: Quo vadis. — XXVI. *A kívándorlókhoz.* J. i.: Minden ember stb. — XXVII. *Kaffai Mária temploma.* J. i.: Confessiones. — XXVIII. *Szent a haza.* J. i.: Tied vagyok stb. — XXIX. *Parainesis.* J. i.: Pro patria. — XXX. *Török Bálintné haza várja az urát.* J. i.: . . . úgy zokog stb. — XXXI. *Hazámhoz.* J. i.: Haza és szabadság. — XXXII. *Rákóczi halála.* J. i.: 1735. Nagypéntek. — XXXIII. *Riadó.* J. i.: Petőfi. — XXXIV. *10borzó.* J. i.: Tied vagyok, tied, hazám. — XXXV. *Krasznahorka vára.* J. i.: Hej Rákóczi, Beresényi. — XXXVI. *A költő álma.* J. i.: Honért. — XXXVII. *Gyászmagyarok.* J. i.: Mint oldott kéve, széthull nemzetünk. — XXXVIII. *Zeyk Domokos.* J. i.: A hősök hőse. — XXXIX. *Románcz.* J. i.: Feledniek, feledniek stb. — XL. *Dobó Kata.* J. i.: Magyar nőnek születettél stb. — XLI. *A harsányi sikon.* J. i.: Szeresd hazádat stb. — XLII. *Új ezredév hajnalán.* J. i.: Vigaszért hő lelkem stb. — XLIII. *Bérczetőn.* J. i.: Tied vagyok stb. — XLIV. *A zilahi szobornál.* J. i.: Széchenyi kora. — XLV. *Magyarnak születtem.* J. i.: Hazafiság. — XLVI. *A kívándorlókhoz.* J. i.: Itt élhed, halhod kell. — XLVII. *Temetőben.* J. i.: Hazaszeretet. — XLVIII. *Egy koporsónál.* J. i.: Dulce et decorum stb. — XLIX. *Zete és gyermekei.* J. i.: A mult a nemzetnek drága kincse. — L. *Márczius tizenötödikén.* J. i.: Polonius, mi az stb. — LI. *Végbéliek.* J. i.: Ballada. — LII. *Petőfi.* J. i.: Szabadság, szerelem stb. — LIII. *Oltár a szivekben.* J. i.: Te Deum . . . — LIV. *A magyar nőkhöz.* J. i.: A hazáért élni s halni stb. — LV. a) *Költői honszeretem;* b) *Éljen a hon.* J. i.: A haza minden előtt! — LVI. *Névtelen hős.* J. i.: Hogyha el kell veszni stb. — LVII. *Éljen a szabadság.* J. i.: Előre! — LVIII. *Kossuth.* J. i.: A haza mindenek előtt. — LIX. *A magyar haza.* J. i.: Isten s hazaszeretet. — LX. *Találkozás.* J. i.: Kossuth. — LXI. *Magyar vagyok . . .* J. i.: Győzni vagy halni! — LXII. *Új hősöket!* J. i.: Előre! — LXIII. *Emlékezés.* J. i.: Szabadság hajnala stb.

Lévay-pályázatra (Kisfaludy S. élete): I. Kisfaludy Sándor élete és művei Jelige: Természetes az életem stb.

Gorove pályázatra (a komikum elmélete): I. A komikum elmélete Jelige: Molière. — II. A komikum elmélete Két részben. Jelige: Vollkommenheit ist eine Norm des Himmels etc

Marczibányi-pályázatra (a magyar helyesírás története.): I. Czim a pályakérdés. Jelige: A Halotti beszéd írójától kezdve stb.

Lukács Krisztina-pályázatra (a lyrai költészet története): I. Lyrai költészetünk története 1867-ig. Jelige: Vidám kedvében teremtette stb

Vigyázó-pályázatra (valamely hadi esemény leírása.): I. A hódí csata. Jelige: Az igazságot kerestem.

Első m. ált. bizt. társaság pályázatára (a földnek hitel által való megterhelhetése): I. A föld megterhelhetésének okairól. Jelige: Pénzünk s valóságos tehetségünk stb. — II. A földhitel Magyarországon. Jelige: A jó hitel is vagyon

Vigyázó-pályázatra (az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története.): I. Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története Jelige: Ars longa, vita brevis. — II. Czim a pályakérdés Jelige: A theoria nem gyökere stb. — III. Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története. Jelige: Perpendendae non enumerandae observationes. — IV. Az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története stb. Jelige: In verba magistri — V. Czim a pályakérdés Jelige: Alea iacta stb.

Deák Ferencz életrajzára: I. Kidolgozott részek Deák Ferencz élet- és jellemzaja cz pályatételre. Jelige: A jövő áldozatokat fogtőlünk kívánni stb.

Meddőn maradtak: 1. *Bésán-pályázat* (művészettörténeti kézikönyv). 2. *Péczely-pályázat* (a ruthének története.), 3. *Sztrokay-pályázat* (a közigazgatás története a XIX. század második felében.)

Ellenben beérkeztek pályamunkák oly pályakérdésekre, melyek határideje még nem járt le, ú m. I. *Gróf Karácsonyi-jutalomra*: „Cselédvilág“. Népszínmű 3 felv. J. i. : Cselédkenyérre bőven hull a bors. — II. *Gróf Nádasdy-jutalomra*: „Perdita“. J. i. : Te voltál csak te, lelkem álma. — III. *Bulyovszky-jutalomra*: Révai Miklós. Jelige: Latiatuc.

A jeligés levélkék, közös borítékba pecsételve, letétnak a levéltárba, a pályamunkák pedig kiadatnak az osztályoknak megbírálás végett.

Ezzel kapcsolatban felolvassa a főtítkár egy ismeretlen pályázó levélét, melyben kéri, hogy a május 31-én lezárt Kóczán-pályázatra annak idején beküldött drámáját, mely tévedésből hiányosan iratott le, most egy teljes szövegű kézirattal helyettesíthesse. — Az elkésett kérelmet az Akadémia figyelembe nem veheti.

157. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV és PETZ GEDEON I. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály h e t e d i k ülése.

1902. október 6-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Petz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Asbóth Oszkár, Badiés Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Négyesy László I. tt. — Más osztályokból: Csánki Dezső, Czobor Béla, Fröhlich Izidor, Kautz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Reiner János I. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

158. NÉMETHY GÉZA l. t.: „A római elegia viszonya a göröghöz“ című értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

159. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és BADICS FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1902. október 13-án.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Csánki Dezső, Czobor Béla, Fraknoi Vilmos, Kautz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Békefi Remig, Fayer László, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Övály Lipót, Reiner János l. tt. — *Más osztályokból*: Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

160. WERTHEIMER EDE l. t. felolvassa: „A reichstadti herceg politikai állása“ című értekezését.

161. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és NAGY GYULA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1902. október 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hőgyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Bugarszky István, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Hoor Mór, Hlosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lenhossék Mihály, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schmidt Sándor, Tangl Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

162. TANGL FERENCZ l. t.: „Adatok az ébrény fejlődésének energetikájához“. (Székfoglaló értekezés.)

163. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „Az egyváltozó algebrai függvényének elméletéhez“. (Székfoglaló értekezés.)

164. LENHOSSÉK MIHÁLY l. t.: „Az üvegestest fejlődéséhez“.

165. DADAY JENŐ lev. tag. „A Balaton környékének édesvízi mikroszkopi állatai“.

166. KONEK FRIGYES részéről: „Magyarországi szenek chemiai összetétele és calorikus értéke“, előterjeszti Hlosvay Lajos l. t.

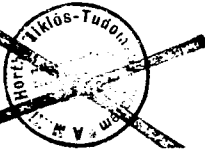
167. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY és TANGL FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1902. október 27.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv,

König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Szinnyei József, Than Károly, Vécsy Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Petz Gedeon, Reiner János, Riedl Frigyes, Thirring Gusztáv lev. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

168. Beöthy Zsolt r. t., mint az 1899—1900. évi Péczely-féle regény-pályázat bírálóbizottságának előadója, jutalmazásra Gárdonyi Géza „Egri csillagok“ című történeti regényét ajánlja. — A javaslat elfogadjatik.

169. Goldziher Ignác r. t. jelentést tesz az 1902. évi hamburgi orientalista congressusról, melyen Akadémiánkat képviselte. — Elnök úr kifejezi előadónak az Akadémia köszönetét mind az érdekes jelentésért, mind pedig a méltó képviselésért.

170. A főtitkár bejelenti Kronos Ferencz k. tag október 17-én történt elhunytát. — Az összes ülés a jelentést fájdalommal részvétellel tudomásul veszi s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékezéséről tartása iránt határozzon.

171. Márki Sándor l. t. jelentést tesz a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezése ünnepéről, melyen Fabiny Rezső l. taggal Akadémiánkat képviselte. — A jelentés köszönettel tudomásul vétetik.

172. Az I. osztály bírálókul kiküldötte: 1. A Teleki pályázathoz: Jókai Mór t., Berczik Árpád, Négyesy László lev.; 2. A Farkas-Raskó-pályázathoz: Lévay József r., Baksay Sándor és Kozma Andor l.; 2. A Lévay-pályázathoz: Heinrich Gusztáv r., Bánóczy József és Badics Ferencz l.; 4. A Gorove-pályázathoz: Beöthy Zsolt r., Jánosi Béla és Riedl Frigyes l.; 5. A Marczibányi-pályázathoz: Szinnyei József r., Lehr Albert és Zolnai Gyula l.; 6. A Lukács Krisztina-pályázathoz: Gyulai Pál r., Hegedűs István és Endrődi Sándor l. tagokat. — Tudomásul vétetik.

173. Ugyanaz jelenti, hogy a Nyelvtudományi bizottság Gombocz Zoltán urat segédtagjává választotta. — A választás megerősítették.

174. Dr. Bódis Jusztin köszönetét jelenti a classica-philologiai bizottságba segédtaggá történt beválasztásaért. — Tudomásul vétetik.

175. A II. osztály bírálókul kiküldötte: 1. A Vigyázó-pályázathoz: Pauler Gyula r. és Nagy Gyula l.; 2. Az I. M. Ált. Biztosító-Társaság pályázatához: Földes Béla r. és Gaál Jenő l.; a Deák Ferencz életrajzához benyújtott részletek megbírálására Concha Győző r. tagot. — Tudomásul vétetik.

176. Ugyanaz dr. Pekár Károly úr részére személyes felolvásási engedélyt kér. — Megadjatik.

177. Dr. Erményi Lajos vasuti felügyelő úr néhai Petzval József k. tagnak „Physica Zsadanii in Comitatu Heves apud Com. Almásy descripta“ című kéziratát a M. Tud. Akadémiának ajándékozza. — Köszönettel vétetik s megörzés végett átadjatik a kéziratának.

178. A Széchenyi-Múzeum részére beküldött ajándékok: 1. Borsod, Mármaros, Moson és Szabolcs vármegyéitől, Kecskemét városától. 2. a) Szinnyei József l. tagtól: Meghívó (német) a Temesvárt 1860. április 12-én gróf Széchenyi István lelki üdvéért tartott istentiszteletre; b) Jaszenovai Bassarabich Sándor nyug. honvéd ezredestől: Egy medaillonalakú (jeton) érem; c) Ernst Lajostól: Széchenyi térképe (rézm.); d) Viszota Gyulától: Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye; e) Fábian Lászlótól: Széchenyi egy eredeti levele Fábian Gáborhoz, 1833. november 14-éről. — Köszönettel vétetnek.

179. A könyvtár részére beküldött ajándékok: 1. A magyar országgyűlés képviselőházától: Általános mutató a naplókötetekhez. 2. Bedő Albert l. tagtól: Erdőőr. 3. Lenhossék Mihály lev. tagtól: Das Problem der geschlechtsbestimmenden Ursachen. 4. Hatzidakisz György k. tagtól: Akadémiai felolvasások, I. köt. (görög nyelven). 5. Múzeumok és könyvtárak országos tanácsától: Utasítás a népkönyvtárak szervezésére. 6. Herman Ottótól: Knochen-schlittschuh, Knochenkufer, Knochenkeitel. 7. Hennis Alajostól: Hebdomadae sanctae cantus liturgici Gregoriani. 8. Az orsz. állatvédő-egyesület évkönyve 1901-ről. 9. A freiburgi egyetemről: Luftelektrische Untersuchungen, von Alb. Gockel. 10. A budapesti növendékpárságtól: Munkálatok. 11. Dr. Dezső Bélától: Ueber die künstlichen und natürlichen Ursachen der Veränderungen der Fischfauna etc. 12. Szalay Lászlótól: A légköri elektromosságról. 13. A Briosci-társaságtól: Opere matematiche di Francesco Briosci, II. köt. 14. Dr. S. Kekuletől: Weiheinschrift für Valerius, Dalmatius von Th. Mommsen. 15. Chantre Ernőtől: La nécropole proto-historique de Cagnano. 16. Abderhalden Emiltől: Ueber den Einfluss des Höhenklimas auf die Zusammensetzung des Blutes. 17. Ullrich Józseftől: De vita et operibus Commodiani. 18. Zénobe Grammetől: „Les hypothèses scientifiques“. 19. Levasseur E.-től: Mémoire sur les monnaies du règne de François I-er. 20. Erményi L.-tól: Dr. Joseph Petzval's Leben und wissenschaftliche Verdienste. 21. Dr. Shiratori japán tudóstól: a) Bibliographie der japanischen Litteratur; b) Grammatik der japanischen Umgangssprache. — A kéziratár számára: 22. Batizfalvy Sámuel l. tagtól: Fabriczy Sámuel eredeti levele, Lőcse, 1853. aug. 20. — Köszönettel vétetnek.

180. A június 27-től maig megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Athenaeum, philos. és államtud. folyóirat. Szerk.: Dr. Pauer Imre XI. évf. 3 sz. — Akadémiai Értesítő. Szerk.: Szily Kálmán. 152—154. füz. (1902. augusztus, szeptember és október). — Irodalomtört. közlemények. Szerk.: Szilády Aron XII. évf. 3 füz. — Nyelvtudom. közlem. Szerk.: Szinyei József. XXXII. 2. és 3. füzet. — Mathemat. és term. tud. Értesítő. Szerk.: König Gyula. XX. 3 füz. — Archeolog. Értesítő. XXII. 4. sz. (Szerk.: Hampel József.). — Fraknoi Vilmos r. tagtól: Emlékbeszéd Szilágyi Sándor r. tag felett. (Emlékbeszéd: XI. 4. sz.) — Gyomlay Gyula l. tagtól: Böles Leo taktikája mint magyar történeti kútforrás. (Nyelvtud. Ertekezések: XVIII. 1. sz.) — Károlyi Árpád r. tagtól: Emlékbeszéd Arneht Alfréd külső tag felett (Emlékbeszéd: XI. köt. 6. sz.) — Kétly Károly lev. tagtól: Emlékbeszéd Laufenauer Károly l. tag felett. (Emlékbeszéd: XI. 5. sz.) — Dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óváry Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. köt. első fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. — Patkanov Szeráfim: Irtisi-osztják szójegyzék. (Ugor füz. 14. sz.) — Dr. Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. — Tudomásul vétetik.

181. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Lejáró pályázatok.

1.

A Magyar Tudományos Akadémia felhívja mindazokat, kik a *Semsvy-jutalmak* egyikére vagy másikára, a pályakérdések eddigi szövegezése alapján (I. Akadémiai Értesítő XII. köt. 255. l.), pályázni szándékoznak, szíveskedjenek a készítendő pályamunka részletes tervezetét és mutatványul legalább három nyomtatott ivnyi részletet névtelenül és idegen kézzel írva, folyó évi deczember hó 31-ikéig a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalához azzal a kijelentéssel beküldeni, hogy erre és erre a kérdésre pályázni óhajtanak.

A mely pályakérdésekre a benyújtott tervezetek és mutatványok alapján eredményt ígérő jelentkezések érkeznek be, azokra a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ik évi nagygyűléséből a pályázatokat újra ki fogja hirdetni, 1907 szeptember 30. határidővel; azokra ellenben, melyekre ilynemű jelentkezések egyáltalában nem érkeznek be, vagy pedig a jelentkezéshez csatolt tervezet és mutatvány kedvező sikerre nem nyújt kilátást, az Akadémia nem fogja megismételni a pályázatot.

2.

A *Bródy-féle* alapítvány 6000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1902. decz. 31.) a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

3.

A *Wahrmann-féle* alapítvány 2000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1897—1902.) az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaitélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájokat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik elötüntetését stb. ez év végeig (1902. deczember 31-ig) a főtitkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmez-

tetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

4.

A *Forster Gyula*-féle Forster János nevére tett alapítvány 3000 korona jutalma az 1903. évi nagygyűlés alkalmával, az 1897—1902. hat évi időközben megjelent oly irodalmi mű, találmány vagy fölfedezés jutalmazására fog fordíttatni, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezei gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőlőművelés és kertészet terén, akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló becsessel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

Felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat, találmányuk vagy fölfedezésük leírását, esetleg természetben szerkezetüket is, ez év végeig (1902. december 31.) a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy fölfedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, a pályázaton figyelembe ne vétessék és meg ne jutalmaztassék.

5.

Kivántatik oly munka, mely a hazánkban egyre növekedő kivándorlás elleni küzdelemben az önnön magát irányító társadalom feladatait, közreműködésének módját és eszközeit illetőleg, a kivándorlási jelenségeknek a helyszínen tett szorgos megfigyelése és tanulmányozása alapján gyakorlatilag érvényesíthető és keresztülvihető javaslatokat tesz. Minthogy az egyes vidékeken észlelt kivándorlás okai különbözők és így egységes módról nem lehet szó, a munka egy-egy nagyobb terület kivándorlási mozgalmának tanulmányozására és az ekként levezethető gyakorlati tanulságok ismertetésére is szorítkozhatik.

Jutalma Groedel Ármin pályadíjából 2000 korona, mely összeg két pályázó között meg is osztható.

A pályamunkák idegen kézzel vagy géppel írva, jeligés levél kíséretében 1902. december 31-ig küldendőek be a Magyar Tud. Akadémia főtitkári hivatalához.

A jutalom csakis önálló becsű, gyakorlatilag is értékes munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Szily Kálmán,

főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XIII. KÖTET.

1902. Deczember.

12. FÜZET.

Magam-ról.

(Felolvasta *Lehr Albert* l. t. az április 7-iki ülésen.)

II.

Miután kimutattam, hogy *magam* eredeti főnévi s 3. személyű volta akkor tűnik ki legvilágosabban s leggyakrabban, mikor mint birtokosjelző valamely jelzett szóval szövetkezik, itt az ideje, hogy a Petőfi-féle hibáztatott szerkezetet, melyben éppen a jelző és jelzett viszonyát látjuk, a jó magyarság nevében megvédelmezzem. Szarvassal, a ki nem bizonyított, s Komáromyval, a kinek az az érdeme, hogy „az első szót kimondta“ (*ha* érdem), de büne, hogy „önnön hangjától vissza“ nem „dőbbene“, ezentúl nem lesz közöm; csak — törpe Dávidként — Joannovicsal állok ki, a kinek „kopjája temérdek, mint a szövényk zugolyfája“ (Sámuel I. 17.).

Joannovics szerint Petőfi sora: „magamnak is ugyan kutyául lesz dolga“ azért hibás, mert „magamnak“ *dativus*, s valamint így kell, másképp nem is lehet, mondani: „*nekem* is ugyan kutyául lett *dolgom*“, Petőfinek is hasonlóképp kell vala szerkesztenie a mondatát: „*magamnak* is ugyan kutyául lett *dolgom*“.

J.-nak mind régibb, mind újabb okoskodása öreg tévedés. Már kiindulása rossz. Petőfi sorának hibás voltát, mint *conclusiót*, oly *praemissából* következteti, a melynek igazságához szó fér, a mely maga is bizonyításra vár. Igazi *petitio principii*. T. i. azt állítja J., — s ez neki *axioma*, nem *hypothesis*, — hogy *magamnak*, mint *dativus*, a mondatban mindig *első* személy (= nekem), s mint ilyen, a mondatban levő birtoknevet is csak első személy ragjával kívánhatja (= *dolgom*); úgy de Petőfi *harmadik* személyű raggal használja a birtoknevet (= *dolga*): tehát megsérti a magyar *syntaxist*.

Hogy ez a *deductio* mennyire cseréplábon áll, könnyű megmutatni.

Én azt állítottam és állítom, hogy a Petőfi mondatában

*magamnak birtokosjelző, s dolga, a birtoknév, a jelzettje, úgy hogy „magamnak is ugyan kutyául lett dolga“ csak annyi, mintha mondanám: „a magam dolga is ugyan kutyául lett“, vagy: „az én dolgom is ugyan kutyául lett“, melyekben magam ennek: dolga, s én ennek: dolgom, senkitől kétségbe nem vonható birtokos jelzője. Ha tehát ebben: „a magam dolga kutyául lett“, a birtoknév, mint jelzett, a „magam“ 3. sz. volta következtében szintén 3. sz. birtokos ragot vesz föl, hogy ütközhessem meg rajta, mikor ugyanezt látom ebben is: „magamnak . . . kutyául lett dolga?“ A különbség köztük csak az, hogy amott a birtokviszonyban levő mondatrészek egymás mellett vannak, emitt pedig a birtokosjelzőtől: „magamnak“, az állitmányi ige (*lett*) s egyéb mondattagok (*is, ugyan, kutyául*) választják el a jelzett szót (*dolga*). — De J. mást tanít. „Mihelyt — úgymond — változik a szórend“ s „a birtokszó elszakad a magam névmástól és az ige (!) áll közéjük, legott dativussá lesz (!) a nak ragot fölvevő magam és a birtokszó egyezik vele személyben és számban“ (VI. f. 243. l.). Különös tanítás! Nem vadonat új, mert nyoma van Verseghynél s Gyergyainál is, csak az kár, hogy nincs benne igazság. A szórendnek ezt az átteremtő varázserejét nem ismerem. Úgy tudom, hogy a birtokosjelző birtokosjelző marad, bárhova kerüljön is valami oknál fogva a jelzett birtokszó, s legyen amaz akármiféle nomen.*

Nevezetesen a következő esetek azok, melyekben a birtokos fel tartozik venni a nek-ragot.

1. *Ha a birtokosjelző a jelzett szó után áll, vagy vannak köztük mondatrészek vagy nincsenek.* P. „Keserves könnyeit sirtam a megsértett ártatlanságnak“ (Kármán). „Szívét nem bántá még nyíla szerelemnek“ (Arany). „Ifjú lánnya a vén telenek“ (Petőfi). „Bujdosója lennék a nagy világnak“ (Pet.). Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak“ (Pet.). „Javát adja érte a tiszta búzáznak“ (Czuczor). „Napszámosává szegődél hazádnak“ (Vörösm.). „Tüzel a szem s magva dörömböz a mellnek“ (Arany). „Kedvelője volt a virágoknak anyám“ (Pet.). „Kezdele ez immár szabadulásunknak“ (Gyulai) stb.

2. *Ha a birtokosjelző a jelzett szó előtt áll ugyan, de köztük egy vagy több mondatrész van, bár csak a határozott névelő is (az, a), [kivéve a jelzót, ha egyes, ha csoportos] vagy egész mondat.* P. „Lakozván penészes börtönnek az öblit“ (Arany). „Az öreg Miklósnak földerül orcája“ (Ar.). „Toldinak is mindjárt lelohadt a kedve“ (Ar.). „Kis varga kapusnak czinezog czíterája“ (Ar.). „Királynak azonban messze poros útra Fénylő szeme vigyáz“ (Ar.). „Hull a fának a levele“ (Petőfi). „Örökös hajnalnak játszik pirossága“ (Petőfi). „Zsiványoknak vigyem el átkozott pénzit?“ (Pet.). „De az Úristennek más volt akaratja“

(Pet.). „Czudar mostohádnak nem léssz többé *rabja*“ (Pet.). „A Bakonyinak már lehullott levele“ (Kisf. S.). „A bujdosásnak újra felölti *szőrmezét*“ (Garay). „Embernek, lónak nem látod *nyomát*“ (Gar.). „Mi sorsnak üldöz *fegyvere*?“ (Vörösm.). „A vadásznak vér tolul *arcára*“ (Vörösm.). „Engemet illatnak szé-dite meg *árja*“ (Vör.). „A madárnak szél- s esőben omlik egybe *fészke*“ (Tompá). „Bizony én szívemnek teljesítnéd *vágyát*“ (Tompá). „Imádkozás papnak az ő *dolga*“ (Lévay). „Jó kedvé-nek harag a *szomszédja*“ (Lévay). „Hős küzdelemnek nyerje *bérét*“ (Gyulai). „A palatinusnak elkezdi *nótáját*“ (Csokonai). „A szerencsének letapodja *kényét*“ (Berzsenyi). „Egy nyil lová-nak általmégyen két *szemén*“ (Kazinezy). „Hosszú betegségnek dög a *vége*“ (Km.). „Piros szöke legénynek rajta van a *neve*“ (Népd.). „Bánatos szívének így lön *felelete*“ (Vadr.). „A bámuló népnek, [bár látott elégszer], Csaknem elvakítá *szemeit* az ékszer“ (Arany). A következő példákban oly névmás a birtokosjelző, mely akkor is fölveszi a *nek*-ragot, ha tőszomszédja a jelzett szónak: „Nincsen *annak* félelem *szívében*, A *kinek* még bányá-ban a *pénze*“ (Petőfi). „*Ennek* harcban folyhat még a *vére*“ (Czuczor). „Hol van a hon, *melynek* Árpád vére Győzelemben csorga szent *földére*“ (Kölcsey). „Sokszor *annak*, [a kit utólért a halál], Kizöldült *szájában* a kövér búzaszál“ (Arany).

3. Ha a *jelzett szó fogalomkiemelő, különbségtévő erős nyomatékkal bír*, akár van valami mondatrész közte s a birtokosjelző közt, akár nincs. P. „A beszédnek *egyenesé* jó, a mankónak *horgasa*“ (Km.). „Az ezüst korsónak *cserepe* is jó“ (Km.). Nem veyok én magának *húga*“ (Vörösm.). „Míg a világ hóhérai Selyempárnákon nyugszanak, Ő, a világnak *jótevője*, Daróczon hentereg“ (Petőfi). „A rossznak [már] *nézése* ront“ (Arany). — Mindezekről említést tesznek a grammatikák is. De

4. Nem veszik észre, hogy tömérdek oly *állandó szólás* vagy *phrázis* van a magyar nyelvben, melyeket valamely *személyragos névvel* szövetkezett ige alkot, úgy hogy ezek ketten szinte egy fogalomná s néha már compositummá is lettek. Ilyenkor a mondatbeli *birtokosjelző* (mert mi volna más?) mindig fölveszi a *nek*-ragot; akkor is, ha *közvetlenül utána áll a személyragos név*. Efféle szólások a következők: *híre* ment, futott, jár; *terhére* van; *szívére* köt; *eszére* ad; *eszébe* jut, ötlík; *magva* szakad; *végire* jár; *vérét* veszi; *fejét* veszi; *szárnya* nő, *szárnyát* szegi, *szárnya* szegik; *hasznát* veszi, *kárát* vallja; *elejét* veszi, kerüli, állja; *útját* állja, kerüli; *szemére* veti, hányja, lobbantja; *ura* lett, *urát* adom; *kedvét* szegi, *kedvére* tesz, *kedvében* jár, *kedvét* keresi; *hazudtát* se' mondja; *végit* szakasztja, veti; *gondját* viseli; *nehézére* esik; *vérin* kap, ér; *úra* szakad; *baja* esik, történik, találkozik; *szégyenére* válik; *pártját* fogja; *ínyére* van;

ízét veszi; *neszit* veszi; *hírét* hallja; *eszit* veszti; *nyoma* vész; *nyomat* veszti; *nyomába* ér, *eszéhez* érti; *halála* történik; *kírára* van, *válik*; *vesztire* tör; *ártalmára* van, jár; *tudtára* ad; *értésére* ad; *életére* tör; *vége* járja; *fejibe* megy, üt; *módját* leli, találja, ejti; *szerit* ejti; *kezére* van, *kezére* ad, játszik; *okát* adja, *jutalmát* veszi; *elevenjére* tapint; *lába* kél; *becsületére* válik; *nyaka* szakad, szegik; *nyakát* szegi; *képire* mászik; *nehéze*; *híját* érzi; *színét* se, *színe világát* se látta; *erejére* esik; *lelkére* beszél; *kezére* esik; *orrára* köti; *torkára* forr; *szavát* se veheti; nem leli *helyét*; *kinját* vallja; *szükében* van; *nyakára* hág; *bőrében* áll; *nyomába* lép; *nyomába* se' hág; *bövében* van; *oka* vagyok; *okát* látom, keresem; *segítségére* van, megy, siet; *kötelességében* áll; *fogába* üt; *fejébe* veri, *fejére* nő; *fülébe* megy; *körmire* érik, ég; *móljában* áll; nem *embere*; *csudájára* jár; *öröme*, *gyönyörűsége*, *kedve* telik; *szándékában* van; *jelit* adja; *hült helyét* találja, leli; *szavába* kerül; *lelkire* köt; *szavába* vág; eláll *szeme-szája*; nem fér a *fejébe*; meggyült a *baja*; *kedve*, *tiszte*, *természete*, *szokása* tartja — s még számos! Példák: „Ez a magyaroknak mindjárt *pártját* fogta“ (Petőfi). „*Végét* vetik a *zenének*“ (Pet.). „Esett ez a *betyárnak tudtára*“ (Pet.). „És még csak *hírét* sem hallhatók egymásnak“ (Petőfi). „A sok *kincsnek* a tél csak *hült helyét* leli“ (Pet.) „Így *elejét* álljuk szépen a *pörnek*“ (Pet.). „Én másnak *terhére* lenni nem szeretek“ (Pet.). „A *kinek* én sehogysen voltam *inyére*“ (Pet.). „*Jánosnak* valami jutott az *eszébe*“ (Pet.). „Mikor György *fiúnak hallomása* hallék“ (Arany). „*Urát* is adhatom mindenkor *szavamnak*“ (Ar.). „Mért szakaszsa *végét* ennek a jó *kedvnek*“ (Ar.). „Dehogy leli *helyét Miklósnak* az anyja“ (Ar.). „Hada *romlásának* már *végire* jára“ (Ar.). Szép Örszinek egyszer *nyakába* borúla“ (Ar.). „A hol az új *párnak híre-nyomat* veszze“ (Ar.). „*Becsületinek* hogy *védelmire* keljen“ (Ar.). „Nehogy *baja* essék *kocsinak* vagy *lónak*“ (Ar.). „Rég érezzük *híját* egy *toronyórának*“ (Tompá.). „Mátyás *királynak halála* történt“ (Tompá.). „A *hordónak* rögtön *keze* nőtt meg *lába*“ (Tompá.). Már most jól *gondját* viseld, Farkas, a *nyakadnak*“ (Tompá.). „*Szarvu* nő *pártos szenvedélynek*“ (Tompá.). „*Nyelvednek ura* légy“ (Vörösm.). „Ha férjhez menne, úgy *vége* szakadna minden *bajának*“ (Vörösm.). „Majd *végire* járok *dolgaitoknak*“ (Vörösm.). „És az élet *terhére* volt *lelkének* és *testének*“ (Kisf. S.). „Viseld *gondját madaramnak*“ (Kisf. S.). „Minden *szó-szelének* nem jó *végire* menni“ (Beniczki). „*Eszét* veszti a *népnek*“ (Faludi). „Minden *kedvét* megadom *neki*“ (Nép.). „Ezer *viccét-vacczát* hányta a *szülőának*“ (Nép.). „A *királyfiúnak szemébe* akadt“ (Vadr.). „Gondolta, hogy *azoknak hasznát* veheti“ (Vadr.). „Az az *apjának* legjobban tudott *kedvibe* járni“ (Vadr.). „Teljen *kedve irigyemnek*“ (Népd.) „*Soknak* a

házasság vagyon nagy kárára“ (Népd.) „Szép szónak szárnya nem szegik“ (Közm.) stb. stb.

Nem helyeselhető e szerint a *nek* elmaradása ezekben: „Egész házam csúfjára vagy“ (Kármán). Jól: házannak. „Öt-ször vették egymás nyakát“ (Csokonai). Jól: egymásnak. „Má-szszunk a király képére“ (Petöfi). Jól: a királynak. Amúgy igazi mászás. „Mindenben férje kedvét szokta keresni“ (Jókai). Jól: férjének. „Egy hang ura nem tudtam lenni“ (Sas Ede). Jól: hangnak. A magam fordításában is (Hermann és D.) megrovom ezt a helyet: „En bizony érzem a vén karton hálógunya hiját“.

5. A nyelvtanok hallgatnak róla, pedig ide tartozik az is, midőn a mondatban személyragos, de határozatlan tárgy van, minélfogva az ige alanyi ragozású; ha ilyenkor ki van téve a birtokos, és határozott névelője vagy személyragja van, sohasem lehet *nek*-rag nélkül. „A hídnek két végét hagyj ám!“ (nép.) „Az egri kávésnak két lányát ismérék“ (Népd.). De már *nek*-rag nélkül is pl. „örömmek könnyeit hullatnak“ (Csokonai). „Hogy várhatok én Isten áldását teljes életemben“ (Vörösm.). „Meszely bor árát sem hagyott benne“ (Petöfi). „Füdeléből egy-egy lécz közét lefúnak“ (Arany).

Ime, van tehát elég eset, midőn a birtokosjelző kénytelen fölvenni a *nek*-ragot, de azért semmikép se szünik meg birtokos lenni, még ha messzebb szakad is a jelzett szótól. Ez oly világos, hogy szinte restellem komoly képpel bizonyítgatni. — Ugy-e bár, ebben a mondatban: „Nemzetem katonája vagyok“, ez a mondatrész: „nemzetem“ kétségkívül birtokosjelzője ennek: „katonája“. Már most, ha erősen kiemelem a birtokost, a mikor aztán ez magához rántja az állitmányi igét: „vagyok“ s így mondom Aranynyal: „Nemzetemnek vagyok katonája“, elenyészik-e a birtokviszony „nemzet“ és a „katoná“ között? „Nemzetemnek“ csak azért, mert ily szórenddel fel kell vennie a *nek*-ragot, dativussá válik-e? Ha azzá, hát megszűnt a *jelzői* volta s mivé lett? Csak *határozóvá* lehetett. S ha határozó, ugyan minek, mely mondatrésznek a határozója? micsoda körülményt fejez ki? a „vagyok“ állitmány mely körülményét, ha már hűtlenné lett a „katoná -hoz? Itt bizony a legfurfangosabb analizáló elme is kudarcot vall. De talán *tárgy? részestárgy?* Lehet-e tárgyról szó oly mondatban, melyben nincs is cselekvő ige? Vagy éppen *kiegészítő?* Ugyan mi a szöszt egészít ki?

Eszembe juttatja J.-nak ez a rejtelmes dativusa Mephistopheles szavait:

„Da seht, dass ihr tiefsinnig fasst,
Was in des Menschen Hirn nicht passt,
Für was drein geht und nicht drein geht,
Ein prächtig Wort zu Diensten steht.“

Fordítsuk le azt a kétféle rendű mondatot más nyelvekre. Akár „nemzetem katonája vagyok“, akár „nemzetemnek vagyok katonája“, nem így mondaná-e a német mind a kettőt: „Ich bin der Soldat meiner Nation“, s a francia „Je suis le soldat de ma nation“? S a latin bárhogy ürgetné-forgatná: *sum miles patriae, patriae miles sum, sum patriae miles, miles patriae sum, patriae sum miles*, — ezek: „meiner Nation“, „de ma nation“ és „patriae“ nem genitívusok-e? nem birtokosjelzők-e? S így van ez, ha a birtokviszonyban álló szók még messzebbre esnek egymástól, pl. „Táborához hogy jutának Világduló hún királynak“ (Tompai). „Váradi úrfinak, [ha reggel érsz oda], tedd az ablakába“ (Népk. Gy. I.), vagy ha phrasis van a mondatban: „A jó hírnek szeretik nyakát szakasztani“ (Vadr.). Mindezekben „tábor“ és „király“, „úrfi“ és „ablak“, „hír“ és „nyak“ között nem képzelhető más viszony, mint a birtoké.

Tehát Petőfi megvádolt sorában „magamnak is ugyan kutyául lett dolga“ *magamnak* szintén nem lehet más, mint birtokosjelzője ennek: *dolga* (magam dolga). Ezt még avval is lehet támogatni, hogy „dolga“ elé odatehető a határozott névelő: *a* (dolga); úgy hogy így is írhatta volna Petőfi: „Magamnak is ugyan ebül lett *a* dolga“. Ehhez hasonló szerkezetű mondatok még a következők: „*Annak* is elég ebül vagyon *dolga*“ (Faludi). „*A csikósnak* jól van *dolga*“ (Népd.). „*Talán a menyasszonynak* sem leszen jobban *dolga*“ (Mikes). „*A menyecskének* igen jól mehetett *dolga*“ (Jókai). „*Aczél pennának* is elkopik a *foga*“ (Közm.). „*Nagynak* is apró a *kezdeté*“ (Közm.). „*A fehér lilionnak* is fekete az *árnyéka*“ (Közm.). „*A sörnek* is csak bor az *anyja*“ (Közm.). „*Az én életemnek* is úgy vagyon *sorsa*“ (Népd.). „*A napnak* is arra van az *útja*“ (Petőfi). „*Kelmednek* is régen behantoltuk *sírvját*“ (Arany), — — melyekben a *nek*-ragos mondatrésznek birtokos, tehát jelzői voltát józanul senki se tagadhatja.

J. tagadja. Nézzük csak sorra az ő érveit, melyekkel *magamnak* datívusi (!) voltát bizonyítaná.

Az az érve, hogy *magamnak* datívus-szá lett, mert el van szakítva a birtokszótól, a mint láttuk, elpattanó buborék. Egy csepp szappanlé.

De felfedezte ám J. az eligazodás csodakulcsát, mely szerint a *nek*-ragos szó csak akkor genitívus (birtokosjelző), ha a személyes névmás alanyeseteivel helyettesíthető: *én, te, ő* stb. P. „A szomszédunk háza leégett“. Ebben „szomszédunk“ birtokosjelző, genitívus, mert ezt tehetjük helyébe: „*az ő* (háza) leégett“. De ha a helyettesítés csak ezekkel eshetik meg: *nekem, neked, neki* stb., akkor a *nek*-ragos mondatrész csak datívus lehet. Hisz — J. szerint — ha *nekem, neked* stb. nem datívus,

akkor *nincs dativus!* P. „A szomszédnak leégett a háza.“ Itt csak így történhetik a helyettesítés: *neki* leégett a háza.

Ezért bizony kár volt „kiugrani a fürdőből“!

Könnyű kimutatni, hogy *nekem* stb. épp úgy, épp oly gyakran birtokosjelző, mint *én* stb. Köztük csak jelentésárnyalati különbség van s ez a különbség, meg a mondat szerkezete, szórendje vagy hangsúlya, a birtokszó határozottsága vagy határozatlansága stb. igazít útba, mikor melyikkel éljünk. Mi több: sokszor a névmási birtokosjelző *csak* „nekem“ lehet. Ha azt mondom: „Megdöglött a kutyánk“, hát ez csupasz mondat, noha az alanynak, mint birtoknak, benne van a birtokosa, de ragképen: *nk*; németül: „Unser Hund ist verreckt“, melyben külön van mint jelző, a birtokos névmás (= unser). A magyarban is külön ki lehet, s ha valamely nyomaték van rajta, ki is kell külön tenni a birtokost, a mi vagy a személyes névmás alanyesetével történhetik, így: „A *mi* kutyánk döglött meg“; vagy a *nek*-személyragos alakjával, így: „*Nekünk* döglött meg a kutyánk“. A két mondat értelmében van ugyan valami különbség, de nyilván amott inkább a *kutyára* gondolok, emitt inkább *miránk*; de világos, hogy *mi* is, *nekünk* is nem lehet más, mint a *kutyánk* külön kifejezett *jelzője*. Mert hisz csak úgy volna *nekünk* dativus, határozó, ha a kutyánk *nekünk*, azaz; a *mi számmunkra* döglött volna meg; ilyen kutyadöglés pedig bajosan képzelhető. Még ha a bőrén nyernénk is. Azonban az is gyakran előadja magát, hogy a birtokost, mint jelzöt, teljességgel nem lehet a személyes névmás alanyesetével tenni ki külön, csupán csak a *nek* személyragos alakjával. Ez leginkább akkor van, ha a *jelzett szót* is, a *jelzöt* is ki akarjuk emelni. P. „*Nekünk* is a *kutyánk* döglött meg.“ Ki tagadhatja, hogy ebben a mondatban „*nekünk*“ az alany birtokosjelzője s hogy itt sehogysem volna helye a *mi* névmásnak, melyet s egyszersmind a rákövetkező birtoknevet külön-külön hangsúlyozni nem lehet: a *mi kutyánk*? Szintén csak *nekem*-mel lehet külön kitenni a birtokos-jelzöt, ha a birtokszó nem veheti föl a határozott névelöt, a mi kivált phrasisokban fordul elő (l. fent). P. e helyett: „Ha hallottad *hírét* a vén *Rozgonyinak*“ (Arany), nem igen mondhatnám így: „Ha hallottad *az ő* hírét“ csak így: „hírét *neki*“ vagy „*neki* hírét“; ezt is: „*Ő* igaz barátom“ csak ekkép bővíthetem névmási jelzővel: „*Ő nekem* igaz barátom“, nem pedig ekkép: „*Ő az én* igaz barátom“, a mi magában nem volna ugyan rossz, de megváltoztatná az alapmondat értelmét.

Hogy *nekem* birtokosjelző, szépen mutatja az *oly* mondat, melyben dativus-vonzó ige van, a minő pl. *tetszik*. Ennek a mondatnak: „*Nekem* tetszett a *ruhám*“, kettős értelme lehet; vagy azt teszi, hogy *én* vagyok, a kinek a *magam ruhája* tetszett,

vagy azt, hogy *más*, a kinek tetszett az *én* ruhám. Az első esetben *nekem* dativus, határozó, vonzottja a „tetszik“ igének; a másodikban kétségkívül birtokosjelző, s „tetszett“ absolute áll. Mintha így volna: „*Nekem* csak a ruhám tetszett a mulatságon [a társaságnak], nem a tánczom.“ Még világosabb ez oly mondatokban, melyekben két *nek*-ragos bővítmény van. P. „Semmije sem kell *nekem* a *szomszédasszonynak*“ (Jókai). Itt „*nekem*“ a „kell“ vonzottja, „*szomszédasszonynak*“ pedig, bár a birtokszótól (= semmije) több mondatrész választja el, birtokosjelző.

Általában, ha a birtokosjelző el van szakadva a birtokszótól, vagy követi ezt, csak *nekem*-mel helyettesíthető, mert *én*, mint jelző, nem válhatik el a jelzettjétől, nevezetesen nem állhat ennek utána. P. ebben a mondatban: „Viszket a tenyerem, pénzt kapok“, a birtokost külön névmással téve ki, mondhatom így: „Viszket az *én* tenyerem, p. k.“, vagy így: „Viszket *nekem* a tenyerem, p. k.“, de míg ezt is mondhatom: „*Nekem* viszket a tenyerem, p. k.“, meg ezt is: „Viszket a tenyerem *nekem*, p. k.“, mondhatom-e vajjon: „Az *én* viszket tenyerem“, vagy: „Viszket tenyerem az *én*“? Ez oly igaz, mint hogy hiába viszket a tenyerem. — Tehát J.-nak ez a helyettesítő fura teoriája csak hiú erőlködés, melynek szomorú vége: „Und unten zerschellt das Gerippe.“

A következő sereg példa, mely a nép nyelvéből, a régibb s újabb irodalomból van véve, világosan láttatja a *nekem* birtokosjelzői szerepét. „Nő a *szeme néki*“ (Nép.), t. i. a búza szeme. „*Ő neki* milyen *neheze* volt az“ (Nép.). „*Nekem* soha *hazudtomat* se mondták“ (Nép.). „A *neki* elég *bánatja*“ (Vadr.). „*Neked* még a *numerusod* se volt jóféle“ (Vadr.). „*Neked* tám nyüves a *füled*“ (Vadr.). „*Párja* leszek *neki*“ (Népd.). „Czinkotai kántor jó *emberem nekem*“ (Népd.). „De jó *anyám nekem* kend“ (Népd.). „Szomorú már *nekem járásom-kelésem*“ (Népd.). „Erős *tornyunk* ő lészen *minékünk*“ (Népd.). „*Én nekem* egy szép gondolat jutott az *eszembe*“ (Népd.). „*Szerelmem* ki volt *nekem*, az elfut előlem“ (Balassa). „Ki miatt *kedvem* szintén oly *nekem*, mint nap az esőben“ (Bal.). „Minden *reménységem nekem* csak benned vagyon“ (Bal.). „Ha nem fogadjátok *nekem* igaz *szavam*“ (Bal.). *Nektek szemetek* fekete“ (Bal.). „Végyed örökkévaló *szolgálatomat nekem*“ (Bal.). „*Neked* is akarom *halálotat* látnom“ (Árgirus). „Mert nem jöttünk, higyed, *neked úrtásodra*“ (Árg.). „*Idő birád néked*“ (Beniczki). „Ne légy *neki szolgája* (Ben.). „Ezek *neki hadát* megverik“ (Molnár Alb.). „Te vagy *nekem Istenem*“ (Moln. A.). „*Énnekem* minden *tudóm, vesém, májam* azt mondja“ (Mikes). „Reszket *neki keze-lábu*“ (Csokonai). „*Nekem* is fogytig kiégett a *dohányom*“ (Csok.). „*Játszó társa* vala *néki*“ (Kisf. S.). „Tudván, milyen *indulatja* ő *neki* a vadászat“

(Kisfaludy S.). „Hol *néki* a mise alatt Nem vélt tűzbe jött *vére*“ (Kisf. S.) „Ö hozott ide *nekem hírem* nélkül“ (Kazinczy). „Igaz, hogy *nekem* ez sohasem volt *mesterségem*“ (Vörösmarty). „Mert az volt ő *néki* a természetiben“ (Petőfi). „*Néki* sok a *gyermeké*“ (Pet.). „Üres volt a *feje néki*“ (Pet.). „*Nékem* is úgy *faiam*, mint *néked*“ (Pet.). „A koronát még kölyök korában nyomintották a *fejébe néki*“ (Pet.). „*Nekem* valamennyi között legkedvesebb *madaram* a *gólya*“ (Pet.). „Már *minékünk ellenségünk* egész világ“ (Pet.). „Te vagy *nekem* egyetlenegy *hü emberem*“ (Pet.). „Mert a szerelem *én nékem lélekzetem, szív-verésem*“ (Pet.). „Amazoknak a *ládáik, minékünk szívünk* telvék“ (Pet.). „*Nékem* a sors csak virággal ékesítse *kalapom*“ (Pet.). „Ha kergeted, gyors *neki* a *lába*“ (Arany). „Tülszerénység *neki* nem *kenyere*“ (Arany). „Az *néki* a *tulajdonsága*“ (Ar.). „Vagy mikor járt Miklós *néki ártalmára*“ (Ar.). „De ne legyen *nekem* az isten *isténem*“ (Ar.). „*Nekem* az kiváltkép *szégyenem* és *gyászom*“ (Ar.). „Hej! pedig hamis volt *neki teste-lelke*“ (Ar.). „Anyai *jószága* volt e párta *néki*“ (Ar.). „*Nekem* ez az egy lány *örömem, bánatom*“ (Ar.). „Ő *neki sárkányfog* van *paizsán* három“ (Ar.). „Koronázott *kémem* ül *nekem* ő köztök“ (Ar.). „Kopjával az ember *singjét neki* mérte“ (Ar.). „Hej! *nekem* is sok a *bajom*“ (Czuczor). „A *fejedbe* *venék neked*“ (Tóth Kálm.). „*Nekem* úgy is fáj a *derekam* a lovalástól“ (Jókai). „Kezeit csókolta *neki*“ (Jók.). „Az *nekem* valóságos édes *testvérem*“ (Jók.). „Ezúttal *neki* mult el a *kedve*“ (Jók.) stb. stb.

A következő mondatokban: „Ha *neki* *lánya* volt, *nekem szeretőm* volt, Ha *neki* *kedves* volt, *nekem* *kedvesebb* volt“ (Népd.), a két első *neki* és *nekem* világos *jelzők*, a két utóbbi a „*kedves*“-hez tartozó *határozók*.

Egy székely balladában a kétféle névmási jelző egymás mellett található: „Mert *neked* nem *apád* Bátor Boldizsár, Ím az a *te apád* erdélyi kapitány“. — Petőfinek egy versében, mi több, mind a kettő együtt egy mondatban fordul elő, *tautologice*: „Édes apám, én voltam *tenéked* Ekkoráig a *te büszkeséged*“. Szabatosan vagy így kellene: „én voltam *te néked* [a] *büszkeséged*“, vagy így: én voltam a *te büszkeséged*“, a mint hogy egy sorral alább helyesen az ekkép: „Te vagy mostan az *én büszkeségem*“.

Nekem birtokosjelzőségét hirdeti a próba is, ha valamely mondatban kétségtelen *főnévi birtokosjelző* helyébe tesszük. P.

„Az én *galambomnak* dombon van a *háza*“ (Népd.) helyett:

„*Neki* dombon van a *háza*“.

„A *magyarnak* bor *bogara*“ (Vadr.) helyett:

„*Nekem* bor *bogaram*“.

„Csupán *Dorottyának* kóválygott a *feje*“ (Csok.) helyett:

„Csupán *neked* kóválygott a *fejed*“.

„*Csik Ferkének* elfogyott a *telke*“ (Vörösm.) helyett:

„*Nekünk* elfogyott a *telkünk*“.

„*Pistának* kél keserves sóhaja“ (Petőfi) helyett:

„*Neki* kél keserves sóhaja“.

„De *szíve* azóta könnyebb a *legénynek*“ (Arany) helyett:

„De *szivem* azóta könnyebb *nekem*“.

Ilyenképen tehát J.-nak az az állítása is, hogy ez: „magamnak is ugyan kutyául lett *dolga*“ azért vétség „*dolgom*“ helyett, mert *magamnak* = *nekem*, s ezzel pedig, mint kétségtelen 1. személyű dativussal, a vele viszonyban levő birtokszó személyben egyezni tartozik (*nekem* kutyául lett *dolgom*, *neked* k. i. *dolgod* stb.), semmisnek bizonyodik. Mert ha azt mondom: „*nekem* is ugyan kutyául lett *dolgom*“, hát „*nekem*“ nem dativus, hanem épp oly birtokosjelző, mint „*én*“ ebben: az *én* *dolgom* is ugyan kutyául lett“, vagy a Petőfi-féle szerkezetben: „*magamnak*“; s ha Petőfi így mondta volna: „*magamnak* is ugyan kutyául lett *dolgom*“, se lehetne „*magamnak*“ egyéb, mint „*dolgom*“ *birtokos attribútuma*.

De még tovább megyek!

J. szerint a dativusnak (részes tárgynak vagy határozónak) igazi típusa az, melyet a *van* vagy *nincs* ige vonz. P. „*Van neki* karikagyűrűje“. Itt J. (és a grammatikák szerint is) *neki* a *van* vonzottja. Nem vitatván, a *van* és *nincs* mit vonz, mit se, vagy általában vonzhat-e valamit, ugy-e bár, az előbbi mondat így is lehetne: „*Van karikagyűrűje*“. Azt kérdem már most, az ezen mondat alanyához függedt rag: *je*, nem az egyes 3. személyt fejezi-e ki, mint birtokost? a karikagyűrű birtokosát? S ezen mondat s a fentebbi között van-e egyéb különbség, mint hogy amott a 3. személyű birtokos még külön is ki van téve? Ki tagadhatná komolyan, hogy *neki* és *karikagyűrűje* közt ne volna grammatikai viszony, még pedig a jelző és jelzett viszonya? a birtokosé és birtoké? Van-e ama mondatok közt és e közt: „Itt van *neki* a karikagyűrűje“ vagy „az *ő* karikagyűrűje“ más különbség, mint hogy ebben *nyugvó*, *kész* birtokkal, amazokban pedig *kimondott*, *kijelentett* birtokkal van *dolgnunk*? Nem ugyanily különbség van-e ezek közt: „*van nekem* egy *lányom*“ (Arany). „*Volt nekem* egy *daruszörű paripám*“ (Ar.). „*Nincs már nekem fiam*“ (Ar.) — és ezek közt: „*Neked* jól van *dolgod* öcsém“ (Vadr.). „*Anyai jószága volt* e párta *néki*“ (Ar.). „*Ne légy neki szolgálja*“ (Beniczki) stb.? S amott is, emitt is a *nekem*, *neked* stb. a birtokszó ragjával már kifejezett birtokosnak csak *külön* alakjai, melyek nélkül el lehetne a mondat így: „*Van egy lányom*“, „*Nincs már fiam*“, „*Jól van dolgod*“, „*Anyai jószága volt e párta*“, „*Ne légy szolgálja*“ stb. a nélkül, hogy az értelemben valami nagyobb változás esnék. Már pedig a dativus, határozó,

mint mondatrészt, nem maradhat el az értelem esorbája nélkül, s ha nincs kitéve, ki sem is egészíthető. P. ha ezt a mondatot: „Ízlik a túrós csusza“, elemzem, nem mondhatom, hogy *lappang* benne a dativus. Melyik? *nekem? neked?*

Ez a birtokost kifejező rag az oka, hogy az oly latin vagy német mondatokat, melyekben az *est, ist* vagy más igék dativussal állanak, nem lehet a magyar szerkezethez mérni, mint analógiákat. P. „*Sex nobis filii sunt*“ — nem takarja ezt: „*Nekünk* hat fiunk van“; mert a magyarban már az alanyon ki van fejezve a birtokos, azért is elég volna így: „Hat *fiu-nk* van“ — s *nekünk* nem más, mint fölös jelzője „*fiunk*“-nak. Ezt is: „*Homini cum deo similitudo est*“, magyarul így mondjuk: „Az embernek hasonlóság-a van istenhez“, melyben *embernek* (= hasonlóság)-a. Nemkülönben ezt: „*Er wirft sich dir zu Füßen*“ csak így teszszük ki: „Láb-*adhoz* borúl“, s a netán külön kifejezett *neked* nem „új“ bővítmény s nem is egyszerű a *dir*-rel.

De nem tagadom, hogy van eset, midőn a birtokszó a magyarban is *ragtalan*. Kettő ez az eset:

1. A meglévő melléknév vagy számnév a kimaradt, de könnyen kiegészíthető „személyragos főnévnek“ jelzője. P. „De minden öröme van csak a fiába“. No, de nem is csoda, hogy azt úgy szereti, Mivelhogy se *kisebb*, se *nagyobb* nincs *neki*“ (Tompá). Világos, hogy itt ez *lappang*: (se *kisebb*, se *nagyobb*) *fia*.

2. A némethez, de még inkább a latinhoz hűz, midőn a birtokosjelentő rag egészen hiányzik a főnévi birtokszón, s ki se pótolható, legfeljebb *érzik*. P. ebben: „*Arany* is, *gyémánt* is van *nekem* itt bőven“ (Arany). Itt „*nekem*“ sehogyse lehet birtokosjelző, de azért birtokos, még pedig határozó, olyanféle, mint a dativus *commodi*, vagy a mit a német *Dativ des Interessens*-nek nevez = *számonra*, für mich.

Az átmenetet *határozóról jelzőre* jól láttatja és érezteti ez a három mondat:

1. „Majd *véget szakasztok* én *ennek*“. Itt „*ennek*“ tagadhatatlanul dativus, vagyis határozó (v. ö. „*finem facio injuriis*“)

2. „Majd *végít szakasztok* én *ennek*“. Itt már jelző, de a birtokviszony nem *érzik* tisztán.

3. „Majd *végít szakasztom* én *ennek*“. Itt igazán birtokosjelző, annak is *érmek*. (V. ö. „*finem facio scribendi*“).

A birtokos és dativus, vagyis jelző és határozó közötti különbség szembeszökő a következő mondatokban is:

„*Kegyelmednek* már rég pihen a *pennája*“, „*Kegyelmednek* régen megnyit a *sír szája*“ (Petőfi).

Az első „*kegyelmednek*“ világos jelző, melynek jelzettje: „*pennája*“, a második pedig határozó = *kegyelmed számára*.

Aranynak ezt a sorát; „*Kelmednek* is régen behantoltuk

sírlját“ kétféleképp érthetem: vagy így „kelmednek sírlját“, úgy hogy ezek közt birtokviszony van; vagy így: „kelmednek“ az az, kelmed számára a (kelmed) sírlját, a mikor aztán a „kelmednek“ részes határozó.

De — hogy egyik szavunkat a másikba ne üssük — efféle J. szerint *van*-tól vonzott nem-birtokos dativusok, szerintem szinte csak birtokosjelzők, vannak az itt következő példákban, melyeknek nagy része szólás:

„Se *szere* se *száma* Kálnón az *uraknak*“ (Petöfi), t. i. *nincs*.

„*Eggynek* se *volt* oly nedves *köténye*“ (Pet.) [Ha *nedves-t* nem a „*köténye*“ jelzőjének vesszük, hanem állítmányi kiegészítőnek, úgy nem tartozik ide.].

„Subában jár a juhász, *kutya baja néki*“ (Pet.), t. i. *van*.

„Nagy *hija van* a *ménesnek*“ (Pet.).

„Körülötte a *homokbuczkáknak* se *hossza*, se *vége*“ (Pet.), t. i. *nincs*.

„Nem volt *Zöld Marczinak* hét országban *mása*“ (Pet.).

„Nincs a *csillagoknak* *híre* se“ (Pet.).

„*Annak* széles földön *párja nincs*“ (Pet.).

„*Híre* sincs, *nyoma* sincs a *levélvivőnek*“ (Arany).

„*Helye* vón a *pénznek*“ (Arany).

„*Van* most *döge* *annak*“ (Arany).

„*Lesz* a *magyarnak* egy jó *napja* még“ (Vörösm.).

„Boros hordójában *van dolga* a *csapnak*“ (Tomba).

„Egy *hija* *sincs* ennek a *légynek*“ (Nép.).

„Ha ló *nincs*, *számárnak* is *van kelete*“ (Nép.).

„Minden *nehéznek* *van könnyűje*“ (Nép.).

„A jó *húsnak* nagy *szeme* *van* *falun*“ (Nép.).

„Ott nagyobb *dívatja* *van* a *fának*“ (Nép.) stb.

Ezek szerint, ha Petöfi így mondotta volna is: „*magamnak* is ugyan *kutya dolga* lett“, se szűnt volna meg „*magamnak*“ birtokos volta; csak az volna a különbség, hogy amúgy *nyugvó*, emigy *kijelentett* a birtoklás. Így hát J. okoskodásának az az oldala, hogy „*magamnak*“ nem birtokos, hanem dativus, mely a *lett* ige vonzottja s a „*dolga*“-val nincs syntactikai kapcsolatban, minélfogva csak „*dolgom*“ volna a helyes, — nem egyéb szófiabeszédnél.

J. okoskodásának másik oldala az, hogy ha „*magam*“ birtokos, hát *főnév*, s így 3 személy; de ha dativus, akkor *név-más*, vagyis anyi mint *nekem*, tehát 1. személy. Amaz esetben e szerint a birtokszó szintén 3. személybe kerül — *concordantia personae* — minélfogva így van jól: „*magam dolga*“, „*magunk dolga*“; emez esetben, a hova a Petöfi nyaggatott sora is tartozik, a birtokszó is 1. személy, tehát „*magamnak* (kutyául lett) *dolgom*“, nem pedig „*dolg-a*,“ mert „*nekem* — *dolgom*,“ — *concordantia personae et numeri*.

Nem mesterség J.-ot ebben is megezáfolni. Már említett czikkecskémben kiemelttem, hogy nem az itt a kérdés, vajjon „magamnak“ genitivus-e, dativus-e, birtokos-e, nem-e stb., hanem az, hogy 3. személy-e, 1. személy-e, vagyis jobban mondva: még 3. személy-e, vagy már 1. személy. Fel is hoztam Petőfi szerkezetének igazolására a nép, a régiebb s újabb irodalomból több hiteles példát. De mit csinál J. ezekkel a példákkal? Igazán példátlan vakmerőséggel két csapatra csapja őket, azokat, melyek nem pászolnak az ő becses teoriájába, poklokra buktatja, mint hajdan az Úr haragja a pártos angyalokat: azokat, melyek kedvire valók, „illeti csókkal s vélők az égbe repül“. Ez lehet úri passió, de bizony nem tudományos eljárás. Azután micsoda bizonyító erejük van az ő jobbára mondva csinált példáinak? Eszembe jut a cigány, a ki száz tanút is állított, a kik *nem* látták, hogy lopott, azon egynehány tanú ellen, a kik látták, hogy lopott. Az én tanúim látták, hogy lopott.

Nincs hát egyéb hátra, mint alkalmazván s egybefoglalván az eddigi fejtegetéseimet, tüzetesebben s több példával bizonyítanom, hogy nem vétett Petőfi, midőn ezt írta: „magamnak is ugyan kutyául lett dolga.“

Nem sértem talán e hely méltóságát, ha a gyengébbek kedvéért s nagyobb világosság okából szájbarágó kátés módot követek. Hisz nagy példák lebegnek előttem: Sokrates, Luther és a — Kistükör!

Kérdés. Petőfi vitás mondatában: „Magamnak is ugyan kutyául lett dolga“, micsoda syntactikai viszony van „magamnak“ és „dolga“ között?

Felelet. Világos birtokviszony, úgy hogy „magamnak“ birtokosjelző, „dolga“ pedig ennek birtoki jelzettje.

Kérdés. Mi különbség van tehát e között: „magamnak is ugyan kutyául lett dolga“ és e között: „a magam dolga is ugyan kutyául lett“, mely utóbbiban a kérdéses mondattagok birtokviszonya nyilvánvaló?

Felelet. Lényegbeli nincs, csak *szórendi*, a mennyiben amott a birtokostól távolabb esett a birtok, az állítmány (kutyául lett) s partikulát (is ugyan) választván el őket egymástól. A minthogy nem szünteti meg a birtokviszonyt, akár így mondom: „A *jövő maga* vagy te“, akár így: „A *jövőknek* vagy te *magva*“ (Arany); akár így: „Mi *sors fegyvere* üldöz?, akár így: „Mi *sorsnak* üldöz *fegyvere*? (Vörösm.); akár így: A *farkasbőröm szőre* lekopott“, akár így: „A *farkasbőrönnek* lekopott a *szőre*“ (Népd.) stb.

Kérdés. Minthogy tudnivalókép „magam dolga“ az eredetileg helyes, s ma is szokottabb ennél: „magam dolgom“: elég ok-e ez azt mondanunk, hogy a Petőfi szerkezete is helyes, melyben a birtokostól messzebb szakadt a birtok?

Felelet. A helyességre nézve elég ok volna; de itt beleszólója van a *nyelvszokásnak* és a *nyelvérzéknek* is.

Kérdés. Mit beszél e részt a *nyelvszokás*?

Felelet. A mai, de a régibb *nyelvszokás* szerint is oly esetben, midőn a birtokosjelzőtől: *magam*, az állítmány vagy egyéb mondatrészek választják el a jelzett birtokot, ez a közönséges, a kelendő: „*magamnak* is ugyan kutyául lett dolgom“. Más példák: „En *magamnak* is szándokom vala“ (400 ML.), „— — *magamnak* ugyan nagyobb *részem* Hordoztatik széllel az magas egeken“ (Zrinyiász) „*Magamnak* veszni tért életem“ (Horváth Ád.). *Magamnak* is, (hogy reája néztem) rezgett a *szügyem*“ (Csokonai). „*Magamnak* is majd elállott az *eszem*“ (Czuczor). „*Magamnak* is oly édes ömlik el pilláimon“ (Arany). „Kedvem kritizálni napról-napra *magamnak* is van“ (Arany). „*Magamnak* is nagyon annyi bátorságom“ (Csokonai) stb.

Kérdés. Hát a *nyelvérzéknek* mi befolyása van ebben?

Felelet. A *nyelvérzéknek* az ily kapcsolatok: *magam dolga*, *magad feje*, *magunk termése*, *magatok veszedelme* stb. nem azok már, a mik tulajdonképen; vagy is, ha azt mondjuk: „*magam dolga*“, ebben csak *első személyt érezünk* és *egy fogalmat*, (= *dolgom*), noha „*magam*“ is, „*dolga*“ is 3. személyű alakok. De mihelyt a „*magam*“ birtokostól távolabb van a birtok, bomladoz az egység, mind a kettő külön-külön érvényesül, „*magam*“ 1. személynek, „*dolga*“ pedig 3. személynek *éreztetli magát*, a miért is a megzavart hétköznapi *nyelvérzék* rendszeren úgy nyugszik meg, ha a birtokszó is az 1. személy ragját kapja. Ezen nem ütközünk meg: „*a magad feje* is megfájdult“, mert ez érzésünknek csak ennyi: „*a te fejed* is megfájdult;“ de már fennakadunk ezen: „*magadnak* is megfájdult a *feje*“, mert a messzebb szakadt birtok 3. személyüisége nagyon előüti magát. Egy szó annyi mint száz: a *magam*, *magad* stb. eredeti jelentése s vele együtt 3. személyű volta idők jártával feledségbe menván, *nyelvérzékünk* megváltoztatta a *nyelvszokást*, a néhai grammatikai szerkezetre inkább csak rájár a szánk, de helyette a *constructio ad sensum* lett jóformán uralkodóvá.

Kérdés. Mit kellett volna tehát mondania J.-nak, a helyett hogy a birtokos és dativus idéetlen meséjével áll elő?

Felelet. Azt kellett volna mondania, hogy a Petőfi szerkezete az *eredetileg* helyes, de *ma* már *szokatlan* s legalább az *ő nyelvérzéke* idegenkedik tőle.

Kérdés. El lehet-e tehát itélni Szarvassal, Komáromyval és Joannovicssal a Petőfi egyeztetését, azért, hogy *szokatlan*?

Felelet. Korántsem. A ki a néppel egész életén át sűrűn érintkezett, nyelvét jól ismeri, beszél, tanulmányozta, s a maga *nyelvérzékének* magyaros épségét megőrizvén, sokat búvárlotta

a régi s újabb irodalmat is: az nemhogy elitélné a Petőfi-féle constructiót, sőt, mint mikor a botanikus egy-egy ritka növényre bukkan, örömmel üdvözli ezt a jelenséget, mint az ősmagyar-ság ünnepi megnyilatkozását. — Vajjon a grammatikai és értelemszerinti egyeztetés, a szokott és a szokatlan, a szabályos és a kivételes, a régi és új, a közkeletű és vidéki, kirekeszti-e egymást, nem fér-e meg egymás mellett? vajjon a mi így jó, ne lehessen-e jó amúgy is? Ha ez a rendes: „*Hallják* kendtek“, hiba-e, „*Hallja* kendtek“ (Arany), s viszont, a mért így szoktunk egyeztetni: „*Kiki* mit *gyakorlott*, arra ment a szája“ (Arany) és: „*Leválnak* sok bolgárt, *megszulad a többi*“ (Gyulai), vét-e Arany evvel: „*Zsákmánynyal* is onnan *kiki gazdagodnak*“, vagy a *nép*, ezt mondván: „*A többi felkapták* gunyájukat“? Ha ez a szabályos: „*Megiszom* én a bort, mert szeretem“ (Petőfi), rosszalandó-e ez: „*Bort megissza* magyar ember“ (Vörösm.), bárha voltak, a kik megütköztek rajta? Vétség-e ez: „Nagyon megromlottam, valamely zsványok Három új *húmomat* üresen *hagynak*“ (Arany), a mért egy Brassai is annak mondja? Petőfi botlott-e, mikor ezt írja: „*Mit bánom* én, jussak a bitóra“, vagy Arany evvel a szórakással: „Ha felfordul, *mit én bánom!*“? Hibázott-e Gyulai, ezt írván: „*Hadd ne lássak* tapsoló kézt, *Hadd ne halljak* nyegle művészt“, a miért Péter vagy Pál fejet csóvál rája?“ Noha *ötet* tárgyasragozású igével szövetkezik, sérelem-e a syntaxis törvényén az alanyi ragozás ebben: Mondá Csóri vajda: „*ötet úgy segítjen*“ (Arany), hol a *recta* és *obliqua oratio* birkozik egymással s a „*két birkózó egymásra rogy*“? Ha Erdélyinek ez a szörendje: „*Beh is* helyén busúlhatnám“, „*Oh, be is jól esett*“, vagy Tompác: „*Beh* karsú ez a jegenye, *Beh is* fent van a teteje“ — nincs meg az én nyelvérzékemben, szabad-e pálczát törnöm fölötte? Nem tudott-e magyarul Vörösmarty, ezt írván: „*sírhalmom-i* gyász?“ ellenkezik-e ez a merészség a nyelv szellemével, holott megvan a régiségben: „*városonk-i*“, „*földem-i*“ s hasonlót mond Molnár János is: „*Egy pár üres órá-m-i* versecskéjimet“, de ma is hallani a néptől ilyet: „*nálunk-i* munka“, „*falukútja-i* víz“ stb.? . . . Általában azt tanítja a tapasztalás, hogy minél többet foglalkozott valaki a nyelvvel, az egyes jelenségek megítélésében annál óvatosabb.

Kérdés. Mi tehát már ezek után az én véleményem és ítéletem Petőfi szerkezetéről? mily állást foglalok a hasonló egyeztetések iránt? s általában mi az eredménye e tárgy körüli vizsgálódásomnak?

Felelet. Már értekezésem elején megmutattam, hogy Petőfit erre a felöltő szókötésre legkevésbé a vers nyüge kényszerítette, csupán csak magyaros nyelvérzéke vitte rá. Hogy ez így van, döntő bizonyíték az a tény, hogy máskor is használ ily

egyeztetést. A „Tündéralom“-ban ezt mondja egy helyütt: „Magam *magamnak* voltam *terhire*“. Nem „terhemre“, ámbár az ige (voltam) választja el a birtokostól (*magamnak*). De legerősebb argumentum, hogy a hol semmi se korlátozza, *prózájában* is előfordul ez a szerkezet. Íme „Fakó leány, pej legény“ cz. *népies* beszélyében ezt találok: „Hát mi a szándékom ezzel a gyermekkel, te Zsófi? béresnek adod vagy kocsisnak? — Annak nem adom, felelt az anyja; ha már apja mesterember volt, legyen ő is az, úgy gondolom. — Hisz éppen azért mondom, szól a kovács, *magamnak* is ez a *szándéka*.“ (Vegy. Műv. III. 318. l.) E helyett: „szándékom“.

Az én nyelvérzésem sohase talált megütközni valót, se tudásom vagy ítéletem syntaktikai vétséget Petőfi sorában. Hasonló egyeztetés *magamnak* is nem egyszer kerül a nyelvemre, néha a tollamra is.¹ Toldi-commentárom előszavában ezt mondom: „Azok az idézetek, melyek (nép)-vel vannak jelölve, se nem mondva csináltak, se nem reminiscenciák, hanem valamennyien saját *magamnak* — hogy úgy mondjam — a népnyelv tőjéről való *meteszései*“. Egy 1879-iki czikkemben pedig ezt írom: „B. az én csekélységemről is szives volt itt-ott megemlékezni, tehát *magamnak* is van ő vele némi elintézni *valója*“. (Nyelvőr.)

Azt hiszem, ez is nyom a latban — annyit, a mennyit.

De a régibb és újabb irodalom s a nép nyelve is szolgáltat példákat, melyek igazolják a Petőfi-féle egyeztetés helyességét és divatát, még pedig olyanokat is, melyekben „*magamnak*“ J. szerint nem birtokos, hanem a *van* igétől függő tipikus dativus. Íme:

„Szolgámnak a neve Hánydelvesdel Gyurka,
Magamnak a neve bujdosó katona“

(XVII. sz. katonaének)

[nem: *nevem*, noha helyettesítve így volna: *nekem a nevem*].

„Mi *magunknak* is *kárával* léssen a hajókázás“ (Kár. bibl. Ap. Csel.) [nem: *kárunkkal*.]

„Nem lehetek immár soha én *magamnak* többé *birodalmában*“ (Eur. és Lucr.).

„*Magadnak* is miért vagy *árulója*? (Régi ének).

„Azért más *gondját* kell viselni *magunknak*“ (Gyöngyösi).

„Ím *magamnak* magam vagyok *vádolója*“ (u. a.).

„*Csúfsága* leszünk nemzetünknek és *magunknak*“ (Zrinyi).

„Légy szabados *ura* magadtul *magadnak*“ (Bessenyei).

„Nincs *nyugta* *magamnak*“ (Koháry) [dativusvonzó: *nincs*].

¹ Hát itt mért nem mondja így: „nyelvére“, „tollára“? Mert nem mondhatja!

„Még nem volt regéczi, sem pedig munkácsi lakása *magannak*“ (u. a.) [itt is dativus, még sines: lakásom].

„Kevés időig *ura* lehetsz *magadnak*“ (Kazinczy).

„Most ő neki is, *magadnak* is *terhére* lennék“ (Szentgyörgyi József).

„Ha senki öröme nem, legalább *magannak* nem vagyok *terhére*“ (Kuthy).

„*Árulója* hazád-, testvérid- s *magadnak*“ (Tóth Kálmán).

„1848-ban nagy hibát követtünk el. Azért mondom, követünk, mert *magannak* is *része* volt benne“ (Deák Ferencz, 1867) [nem: *részem*, habár dativusvonzó *volt* van a mondatban].

„Ez *magunknak* is tíz *krajczárjába* kerül“ (Magyar Hirlap. 1877. 111. sz.).

„Legyen *magadnak* is *gondja* magadra“ (Margalics).

„Pedig ez *magannak* csak egyik *kincse* (nép).

„*Magannak* se volt *kedve* hozzá“ (nép), [ez is *dativus* volna].

„*Magannak* is *kárát* tegyem“ (nép).

„*Magadnak* ne kívánd *kárát*“ (nép).

„Nem találtam *helyit* sehol se *magannak*“ (nép).¹

Ez az egyeztetés igazolást, támogatást vagy mentséget talál továbbá oly nyelvi jelenségekben, melyekben egyfelől a birtokos kétségtelen 3. személy, a birtokszó mégis az 1. személy ragját veszi föl; másfelől a határozott 1. és 2. személyű *nekem*, *neked*, *nekünk*, *nektek*, mint birtokosok, mégis 3. személyű birtokszóval szövetkeznek.

Erd. Népd. és M. I. 112. l. ezt találom :

„*Üri személyemnek* kankós a gallérom“. Ezt várnók : galléra, mert „személyem“ világos 3. személy, de a ki ezt írta, 1. személy hatását érzett benne. --- Hasonló ez is : „Te *kegyelmed* leányodért jöttünk (Népk. Gy. III. 250. l.). Itt is „*kegyelmed*“, noha 3. személy, 2. személynek van véve. Igazi constructio ad sensum.

Ennek éppen ellenkezője az az erdélyi nyelvszokás, mely *nekem*, *neked*, *nekünk* alakokat 3. személyeknek veszi, ha evvel kapcsolatosak : *vége*. Pl. „No most, kicsi madár, *vége neked*“ (Gáspár, Csemegék). Jól vigyázz, meg ne tudjon fogni, mert aztán *vége nekünk*“ (Vadr. 401.). „Jaj, nekem fiam, most *vége neked*, valahol elpusztultál“ (Vadr. 432.). No most *vége neked* is“ (Vadr. 480.). „Akkor *vége nekem!*“ (hallottam Potoczki Pál rendőrtiszt úrtól, a ki erdélyi születésű).

¹ A Pesti Hirlap július 9-iki számában ezt írja Tóth Béla Esti levele végén : „Iát ne volna *magunknak* is annyi *ereje* (e h. *erőnk*), hogy stb.“, nem tudom, nyelvértékének vagy fejtegetésének hatása alatt-e ? Amazt jobb szeretném.

Hogy ezekben a *nekem* eredeti 3. sz. volta jelentkezik s érzik-e (v. ö. Budenz Magyar-Ug. Szót.), vagy a „jaj nekem“, „jaj neked“ hatását keressük-e, nem merem eldönteni.

Ilyennek látszik, de csak látszik, ez is: „Hát *nekünk* vagyon-e most *ideje*, hogy várjunk valamit?“ (Mikes, II. 42. l.) „Immán *ideje neköm* is, hogy ne üjjek így“ (Vadr. 483. l.).

Mi több,ilyent is hallottam valamikor a néptől: „Nem akarom én *ő nekik kárát*“, e helyett: *ő nekik kárukat, az ő kárukat*.

Noha az eddig előadottakból világos, hogy „magamnak“, a birtokszótól elszakadva is, 3. személy marad vagy maradhat, s így Szarvas, Komáromy és J. vádja, melylyel Petőfi szókötését illetik, füstöt vet: a kérdés alaposabb vizsgálata mindamellett annak a belátására juttat, hogy ez az egyeztetés korlátolva van, vele élni nem lehet derűre-borura; másfelől van eset rá, hogy *csak ez* a constructio a helyes. Nevezetesen:

a) Az ily egyeztetés alkalmazhatására nézve fontos, vajjon a birtokszó *abstractum*-e, vagy *concretum*. Ha amaz, megállhat a Petőfi-féle szerkezet; ha emez, nem. Kukoricza Jancsi mondhatta: „Magamnak — kutyául lett dolga“, mert dolog *abstractum quid*; de már nem mondhatta volna: magamnak is kutyául lett gyomra“, mert a gyomor *concretum quid*. Mondhatta volna: „magamnak is elfogyott a türelme“, de nem: „magamnak is elfogyott a szalonnája“; ezt igenis: „magamnak is elveszett a reménye“, de ezt nem: „magamnak is elveszett a nyája“. S ez természetes, mert a birtokosától elszakadt *concret* birtokszó jobban érezteti, hogy 3. személy, mint az *abstract* s visszatetszik a nyelvérzéknek. Mikor a mondatban *kijelentett* birtoklás van, a *concret* birtokszó, ha tőszomszédja a birtokosnak (J. szerint: a dativusnak), sem türi meg a 3. személy ragját. Pl. ezen nem ütközöm meg: „ha *magadnak esze* volna“, de annál jobban ezen: „ha *magadnak háza* volna“ (ámbar *magad háza* nem botránkoztat meg. Ez is természetes; mert ha a birtokos és birtok egymás mellett állanak is a szemnek, a birtoklás kijelentése által el vannak egymástól szakadva — az értelemnek.

A fent felsorolt példákban mindenütt *abstractum* a birtokszó, egynek kivételével: „Ez magunknak is tiz *krajczárjába* kerül“. Ezt is menti, hogy „magunknak“ pluralis majestaticus, s annyit akar mondani, hogy — *lapunknak*.

Tehát J. a maga védelmére nem szerencsésen idéz Aranyból ilyent: „*Ma, annak* is oly édes ömlik el *pilláimon*, mert ezt máskép Petőfi se mondta volna, lévén „pilla“ *concretum*.

b) Alkalmazható ez a szerkezet akkor is, midőn a mondatban oly szólás, phrasis fordul elő, melynek egyik tagja állandóan személyragos név, s „magam“ kénytelen fölvenni a *nek* ragot

(l. fentebb). Ilyenkor nem egyszer hátul kerül a birtokos. Efféle szólásforma pl. *vége van*. Mondhatom hát: „Akkor *magamnak is vége van*“. Kátó 1757-iki fordítója ezt: „Nem tudván, mi *véged* lehet még *magadnak*“, bizvást így szerkeszthette volna: „mi *vége* lehet még *magadnak*“. S ha Kazinczynak vagyok, nem így mondom: „Mindenütt *nyakamon* vagyok magam *magamnak*“, hanem így: „*nyakán* vagyok“. Mert itt „nyak“ nem *concret* főnév.

Semmi szó sem érheti ezeket is: „*magamnak* ő is *pártját* fogta“. „*magatoknak* se volt *ínyére*“, *módjában* állana *magunknak* is“, „ha *magamnak* valahogyan baja esnék“, „*magamnak* csak későn esett *tuftára*“, „*jól gondját* viseld *magadnak*“, mi *magunknak* bizony nem sok *hasznát* veheted“, „*Kötelességében* áll ez *magadnak* is“, „ott már *magatoknak* sincs *hitele*“, *magamnak* is *kedve* támadt“, majd csak *párja* akad *magadnak* is“, *magunknak* egészen *cszit* vesztette vele“, „*jó magamnak* nagy földön nincs *mássza*“, „tudom, *magadnak* is *nehézére* esett“, „az is csak *magatoknak* vált *szégyenére* (becsületére, javára)“, „ez *magadnak* jobban áll *bőrében*“, *magunknak* nem igen érzik *híját*“, „*magamnak* sem esett *kezére*“, „ha *magadnak* is *kedve* tartja“, „*magatoknak* ugyancsak *elevenjére* tapintott“ stb.

c) Van úgy, hogy a mondat jelzője és jelzettje közt csak grammatikai a birtokviszony, s a birtokos olyanforma, mint a latin *genitivus objectivus*. Ily esetben a birtokos szereti fölvenni a *nek* ragot s az előtte vagy utána lévő birtokszó, bármily messze essék tőle, *mindig a 3. személy* ragjával áll. Így pl. ennek: „*magam ura*“ háromféle jelentése lehet: 1. = *az én uram* (mein Mann, mein Herr). Valódi birtok. Pl. „Becsületes asszony (eseléd) vagyok, nem esalom meg a *magam urát*“. Elszakadva egymástól: „*Magamnak* is akkor jön haza az *uram*“. A fentebbi fejtegetés szerint nem lehetne: *ura*. 2. *Magam ura* (gazdája) vagyok = ich bin mein eigener Herr, azaz: önálló, független vagyok, nem parancsol senki. Ebben a jelentésben nem szívesen válnak el s tevődik ki a *nek* rag. De 3. „*magamnak ura vagyok*“, annyit is jelent, hogy „*úr* vagyok magamon“ (ich bin Herr über mich), uralkodom, erőt veszek magamon, zabolázom magamat; ilyenkor *magam* mintegy objectuma az *úr-nak*, s ha elszakadnak is egymástól, a birtokszó csak a 3. személy ragját kaphatja. „*Ura* légy mindenkor *magadnak*“. Nem lehetne: *urad*.

Hasonló objectumvonzó birtokszók ezek is: *barátja, ellen-sége, jöltevéje, árulója, védője, vádlója, vigasztalója, dicsérője, magasztalója, tanítója, bámulója, büntetője, megrontója, követője, gyűlölője, őrizője, vezetője, mestere, szolgálója, bírója, hóhéra, gyilkosa, ostora, háve, orvosja, bére, jutalma, gyámola, támasza, rabja, bálványja, terhe, átka, veszedelme, csúfja* stb. — **ma-gának**.

Aranynak ezt a sorát: „maga volt *magának* szigorú *bírója*“, első személyre vonatkoztatva így mondanám: „magam voltam *magannak* szigorú *bírója*“, s közbeszorítva az igét, így: „*magannak* magam voltam szigorú *bírója*. Nem lehetne: *bírám*. Vörösmarty ezt: „Ne légy *magad gyötrője*, asszonyom“, így is mondhatta volna: *magadnak* ne légy *gyötrője*, asszonyom“, de így már nem: „*magadnak* ne légy *gyötrőd*“. Faludinak ez a mondata: „maga *magának* lőn *hóhérja*“, második személyre alakítva így hangzanék: „magad *magadnak* lől *hóhérja*“, nem pedig: *hóhérod*. Pázmánynak ezt a mondatát: „Illendő, hogy maga legyen *gyilkosa* és *vérárulója magának*“, így változtathatom át: „*Gyilkosa* és *vérárulója* magam legyek *magannak*“. Hiba volna: *gyilkosom*, *vérárulóm*. Ide tartozik ez is: „Pusztult Zircz! most kísértő *árnyéka magadnak*“ (Horváth Endre). Nem az az árnyék, melyet vetsz, tehát nem igazi árnyék. A régi fényes Zircz árnyékká lett = régi magadhoz képest csak árnyék vagy. —

De már elég lesz! A mire célt tettem, azt hiszem, nem hibáztam el. Joannovicznak összes okoskodása: hogy „magam“, ha elszakad tőle a birtokszó, dativussá válik, hogy ilyenkor főnévi s 3. sz. volta megszűnik, hogy a dativus sohase lehet birtokos, hogy *nekem* nem lehet jelző, dugába dült. Ebből a vitából világossá lett az is, hogy a nyelv és irodalom kellő ismerete híján, a nyelvtények lelkiismeretes figyelembe vétele és szigorú kritikája nélkül, erőszakolt elmélettel, áltanokkal, hiányos inductióval, elfogultsággal — ingoványba jut a nyelvész. — Én pedig végül csak ismételhetem, a mit Szarvasról méltán mondtam: nem a *megrovott*, t. i. Petőfi, a hibás, hanem a *megrovó*, — s ezt kiterjesztem, még méltábban Komáromyra és Joannoviczra: a *megrovók*; mert ezeknek az se szolgál mentességükre, a mi Szarvasnak: az ítélet pillanatszülte hebehurgyasága.

A római elegia viszonya a göröghöz.

(Kivonat Némethy Géza I. tag. úr. 1902 október 6-án tartott felolvasásából.)

A római költészet aranykorának nagy classikusaival foglalkozó monographia-cyklusom első kötete, mely Vergilius életét és műveit tárgyalja, elkészülvén s a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatában kiadásra kerülvén, ama programm értelmében, melyet Vergiliusom bevezetésében tettem közzé, most már Tibullus életének és műveinek monographikus feldolgozására kellene vállalkoznom. De időközben a római elegiaírókkal való tüzetesebb foglalkozás azt a meggyőződést érlelte meg bennem, hogy

helyesebb lesz az elegia három főképviseelőjét, Gallust, Tibullust és Propertiuszt *A római elegia* összefoglaló czime alatt együtt és egy kötetben tárgyalni, mert ez a három író annyira egy csapáson halad s egész munkásságuk oly szoros összeköttetésben van egymással, hogy szétválasztani őket csaknem lehetetlen.

A római elegia keletkezését azonban és főleg a Gallus költői munkásságát nem érthetjük meg a nélkül, hogy tisztába ne hoznók a görög elegiához való viszonyát s így a monographia bevezetésében részletesen kell foglalkoznunk a görög elegia hosszú évszázakra terjedő és nagyon változatos történetével.

A római irodalomtörténet eddigi feldolgozói ezt a kérdést jobbra mint eldöntöttet tárgyalják. Kiindulnak Propertius és Ovidius saját nyilatkozataiból, a kik számtalanszor emlegetik Philetast és Callimachust mint példaképeiket, s kétségtelennek tartják, hogy a rómaiak a subjectiv természetű erotikus elegiát — mert a római elegia legnagyobbbrészt ilyen — mint kész műfajt vették át az alexandrinusoktól. Majd a részletekre térve át megállapítják, hogy az első elegiáirónak, Gallusnak, *Euphorion* volt a mintaképe, Tibullus és Propertius főleg *Philetast*, *Callimachust* utánozták. Ezek az állítások lényeges módosítás nélkül vándoroltak át hosszú idő óta egyik kézikönyvből a másikba s egyikévé lettek a római irodalomtörténet általánosan elismert igazságainak.

Nekem ez a kérdés már régóta nem hagyott nyugtot, mert az alexandrin elegia töredékeinek ismételt átvizsgálása után sem találtam meg az általánosan elterjedt nézet forrászerű igazolását. Ma már ki merem mondani, hogy az összes irodalomtörténeti kézikönyvek hamis színben tüntetik fel a római elegiának a göröghöz való viszonyát. Szó sem lehet nevezetesen arról, hogy a rómaiak a subjectiv vagyis lyrikus természetű elegiát mint kész műfajt vették volna át az alexandrinusoktól, mert

1. *Euphorion*, a kit eddig egyes régi magyarázók nyilatkozatai alapján úgy tüntettek fel, mint az elegiairásban Gallus mintaképét, egyáltalán nem írt sem erotikus, sem másfajta elegiát s így Gallusnak mintaképül nem szolgálhatott;

2. *Philetas*, *Callimachus* és követőik írtak ugyan erotikus elegiákat, de ezek nem voltak, mint a rómaiak elegiái, subjectiv természetű lyrai költemények, nem voltak a költők saját szerelmi érzéseinek és élményeinek kifejezései, hanem erotikus mythosokat *elbeszélő*, tehát lényegökben *epikus* költemények.

*

Az értekezés középső részét e két tétel bebizonyításának szentelem s eredménykép kimondom, hogy az alexandrinusoknál az a fajta elegia, melyet a római lyrikus természetű elegiák

írói, Gallus, Tibullus és Propertius mint kész műfajt átvehettek volna mestereiktől, egyáltalán nem is létezett. Az elegiának ez az ága nem görög, hanem római talajon hajtott ki.

*

A következőkben megkísértjük röviden vázolni a subjectiv természetű erotikus elegia keletkezését a rómaiaknál.

Elegiát a római költők mindaddig alig írtak, míg a görög poesis classikus korbelt remekelt utánozták. Figyelmük akkor fordult e műfaj felé, mikor a Valerius Cató-féle iskola az alexandrin költöket választotta követendő mintaképekül, a mi annál természetesebbnek fog előttünk feltűnni, mert éppen az elegia volt az alexandrin korban a költészet uralkodó műfaja. Ennek az iskolának két tagja volt az, a ki az elegiát Rómában meghonosította: Catullus és Calvus.

Catullus azon kezdte, hogy egyszerűen lefordította Callimachus remekét, a *Berenike haját*. De nem elégedett meg ezzel, hanem az elegiakus formát kezdte a saját szerelmi élményeinek és érzéseinek kifejezésére is felhasználni. Igaz ugyan, hogy distichonokban írt szerelmes verseinek nagyobb része még nem elegia, hanem erotikus epigramma, olyan, a minőt az alexandriai korban is számosat írtak; másrészt pedig e két műfaj közt ingadozik; de mégis van két erotikus tartalmú verse, a mely határozottan elegiának minősíthető: a 68. és a 76. költemény. Róla tehát azt mondhatjuk, hogy a subjectiv természetű szerelmes elegiát alig észrevehető átmenetekben az erotikus epigrammából fejlesztette ki.

Calvus, az a költő, a kit az aranykori utódok bátran állítottak Catullus mellé, jó barátjával egyidejűleg a gyászelegiát bővítette ki olyan irányban, mint Catullus az epigrammát. Ő korán elhunyt Quintiliáját siratta el, de olyan módon, hogy visszapillantást vetett e szerelmi viszony történetére s merész őszinteséggel beszélt el közös erotikus élményeiket. Láthatjuk ebből, mennyire túlment ő is a műfajnak az alexandrin korban megszabott határán.

Catullus és Calvus vállain emelkedett fel a római elegia tulajdonképeni megalapítója, *Cornelius Gallus*, de ő már nem csakúgy mellékesen foglalkozott az erotikus epigramma mellett az elegiával, mint Catullus, se nem ragaszkodott a gyászelegia keretéhez, mint Calvus, hanem négy könyvet írt csupán elegiákból és e gyűjteményt egészen annak a szerelmi viszonynak szentelte, melyet a híres Lycorissal folytatott. Ez a Lycoris név csak álnév, melyet a költők szokása szerint ő adott kedvesének; a leányt, mint Volumnius Eutrapelus felszabadítottját, eredetileg Volumniának hívták, mint színésznő (*mima*) pedig a szép görög

Cytheris nevet vette föl. Viszonya volt Brutusszal, a későbbi zsarnokölővel, majd Antoniuszal, a későbbi triumvirrel, utóbb Gallust boldogította, de hozzá sem maradt hű, hanem valami katonával Galliába szökött. Láthatjuk ebből is, hogy Gallus szerelmi verseinek erősen realis háttere van: a római hetaera-élet s éppen ez a realis háttér adta meg a követők műveinek is a római helyi színezetet, mert Gallus példájára úgyszólván az egész Tibullus-Propertius-Ovidius-féle elegia ebben a hetaeravilágban mozog. A háttér azonossága e szerint már megmagyarázza nekünk azoknak a minden elegiakussal közös, erotikus motívumoknak jelentékeny részét is, melyek az e fajta műveknek, még ha egyéni élményeken alapulnak is, bizonyos conventionalis jelleget kölcsönöznek.

Bár Gallus műveiből közvetlenül mindössze egy pentameter maradt reánk, van módunk rá, hogy fogalmat alkossunk magunknak költői dolgozómódjáról. Tanulmányaiiban segítségére *Parthenius* görög költő volt, az alexandrin poesis kiváló ismerője és a görög elegia utolsó, számbavehető képviselője. Ez a tudós férfiú egyenesen a Gallus használatára írta *Ἑρωτικά παθήματα* című reánk maradt munkáját, mely nem egyéb, mint számos kevésbé ismeretes, tehát még el nem csépett, erotikus mythosnak jobbjára alexandrin íróból merített és kivonatolt gyűjteménye. A bevezetésben Parthenius világosan meg is mondja, hogy a gyűjtésben csak az a cél vezérelte, hogy Gallus ezeket a meséket úgy elbeszélő, mint elegiakus költeményeiben értékesíthesse. Ebből világosan kitűnik, hogy Gallus elegiáiban nagy tért kellett elfoglalnia a mythologikus elemnek, noha ő nála, a ki elegiáiban a saját érzését és élményeit énekelte meg, az erotikus elbeszélés már nem lehetett öncél, mint az alexandrinusoknál, hanem csak rövidebb vagy hosszabb digressio, mely mint hasonlat vagy példa valamely erotikus helyzet vagy érzés megvilágítására szolgál. Ebben a tekintetben is buzgón követték az utódok s innen a mythologiai digressiónak túlságosan is nagy szerepe Propertiusnál.

De mindez nem volna elég arra, hogy megismerjük a Gallus valódi értékét, ha ránk nem maradt volna az ő költői működésének egy gyönyörű emléke, Vergilius X. eclogája. Ezt barátja és pártfogója, Gallus tiszteletére írta az idyllek édes szavú énekese. Úgy lépteti fel benne a Lycoristól elhagyott Gallust mint pásztort, és egy hosszú szerelmi dalt ad ajkára. Ez a költemény (35—69. vs.), bár tisztán hexameterekben van írva, tartalmánál és hangjánál fogva valóságos szerelmi, és pedig lyrikus jellegű elegia, mely, mint a régi magyarázók egészen világosan megmondják, nem egyéb, mint Gallus egész elegiaköltészetének művészi kivonata, visszhangja. A bukolikus hangú bevezetés, a szerelmes vágyodása az egyszerű falusi élet után,

a menekülés a romlott kultúra elől primitívebb, de egészségesebb viszonyok közé, már tisztán megüti azt az alaphangot, mely Tibullus költészetén végig vonul, s felfeti azt a gondolatot, mely a Delia kedves megéneklőjétől száz változatban tér vissza, hogy a költő az ő kedvesével késő vénségeig a természet ölén szeretne élni. Még bámulatosabb a következőkben a rokonság Propertiuszal. Midőn Gallus Lycorist hűtlensége daczára sajnálja, hogy galliai útjában az Alpések havát s az észak hidegét kell elszenvednie, ezt oly szavakban fejezi ki, melyek élénken emlékeztetnek Propertius hasonló helyzetben írt verseire, az I. könyv 8. elegiájára. Utóbb, mikor Gallus a szerelem kinjai elől az erdőbe menekül s majd az éneklésben, majd a vadászásban keres feledést, mikor a kedves nevét a fák kérgébe vési, ez a részlet nemcsak Propertius egyik leghíresebb költeményének, az I. könyv. 18. elegiájának, a magvát foglalja magában, és világos mintaképe azoknak a helyeknek, a hol ez a költő a környező természetet teszi szerelmi bánata tanújává. A befejezésben (62—69. vs.) Amor ellenállhatatlan hatalmának festése és az a gondolat, hogy semmiféle távolság nem elég arra, hogy a költővel a kedvest feledtesse, megint oly részletek, melyek számtalanszor ismétlődnek Propertiusnál, a kire különben az egész panasznak a hangja, a szerelmi érzésnek sentimentális, de egyszersmind galáns színezete is nagyon emlékeztet

Midőn tehát az látjuk, hogy Gallus teremtette meg a római elegia állandó realis hátterét, mely a római hetaera-világban gyökerezik, hogy ő vitte bele a mythologiai elemet, hogy nála már fölszendül az az alaphang, mely Tibulluson és Propertiuson végig vonul, megvoltak azok a főbb erotikus motívumok, melyek utódainál szinte conventionalisakká váltak, mindebből egészen bátran megállapíthatjuk, hogy a római elegia mint az alexandriaitól különböző műfaj Gallusnál már teljesen készen állott. Így nem is szabad többé, mint eddig, azt hinnünk, hogy Gallus, Tibullus és Propertius egyformán függenek a görög mesterektől, hanem nézetünket oda kell módosítanunk, hogy csak Gallus függ, a mennyiben függ közvetlenül az alexandrinusoktól, míg Tibullus és Propertius, mint egy kialakult műfaj továbbművelői, közvetlenül Gallustól függenek.

*

Befejezésül még, kiindulva abból a nézetünkből, hogy Gallus, Tibullus és Propertius költői működése teljesen egy nyomon, és pedig a Gallus taposta nyomon halad, megpróbáljuk röviden jellemzeni a római elegiát a görög irodalomhoz való viszonyában főleg azon párhuzamos helyek alapján, a melyeket a magyarázatos kiadásokban egybegyűjtve találunk. Azt talán

mondanom sem kell, mert eddig még tudtommal senki sem vonta kétségbe, hogy a római elegia classikus görög költészettel semmiféle érintkezésben nincs: keletkezésétől fogva mindvégig tiszta alexandrin szellem hatotta át, a szerelemnek az a gyöngéd sentimentalis és szinte romantikus felfogása, mely annyira elűt az antik classikusok egyszerűbb és természetesebb érzelmvilágától. Innen van, hogy művelői az alexandriai kor két legnevezetesebb szerelmi költőjére, Philetasra és Callimachusra, hivatkoznak mint mestereikre. De e mellett bizonyos az is, hogy a római elegia nem közvetlen folytatása az alexandrin költészet egyik műfajának sem, hanem az egész alexandrin erotika együttes hatását mutatja. Két műfaj volt reá befolyással első sorban: az erotikus epigramma és az erotikus elegia. Az *epigramma* ugyanis mintaképpül szolgált subjectív erotikus érzések és élmények költői kifejezésére s innen magyarázható meg az, hogy a mi az elegiakusoknál állandóan visszatérő erotikus gondolatokat és helyzetképeket illeti, a legtöbb és legcsattanósabb párhuzamos helyet a görög anthológiában találjuk; az *elegia* pedig, az erotikus elbeszélés legkedveltebb formája, egyrészt a mythologiai elemet hagyta rá örökségképen a római poétákra, a kiknek subjectív érzéseik és élményeik előadása közben is folyton szemök előtt lebegtek a szerelmes hősöknek és hősnőknek az alexandrin költészetben tykussá vált alakjai, a kikre vagy hasonlatokban vagy egész kis elbeszélésekké kerekedő példákban egyre hivatkoznak, másrészt, mivel tarkítva volt lyrai részletekkel s az elbeszélésben szereplő személyeknek szájába adott helyzetdalokkal, bizonyára erősen befolyásolta a római elegia tisztán lyrai részleteit is. De lehetetlen fel nem ismernünk ezenkívül még két műfaj hatását, nevezetesen a *bukolikáét*, a honnan a római elegia a falusi élet után való vágyakozást, a menekülést a természet ölébe, szóval az egész idyllikus gondolatképzetet merítette; továbbá az *új-komédiáét*, mely mint a hetaera-élet drámai rajza a római elegia egészen hasonló háttérének kiszínezéséhez nem egy ecsetvonással járult.

Az újítás pedig, a Gallus érdeme, a római elegiában a görög mintaképekkel szemben az volt, hogy költőjének subjectív érzéseit és való élményeit tárgyalta s így, bár epikus elemekkel erősen tarkított, reflexiókkal nagyban bővített, de lényegében mégis lyrai műfajjá vált, azzá a műfajjá, a melyet mai nap *κατ' ἐξοχήν* elegiának nevezünk.

Fejtegetéseink legfőbb tanulsága az, hogy ezentúl módosítanunk kell azt a képet, a melyet magunknak idáig alkottunk a római aranykori költészet fejlődéséről, mert immár nem habozhatunk többé Gallust, ha nem is formabeli tökéletesség, de irodalomtörténeti jelentőség dolgában mint egyenlő rangút Vergilius

és Horatius mellé állítani, A formabeli tökéletesség hiányára azért utalok, mert oly műbíró, mint Quintilianus, nevezi Gallust Tibullusszal és Propertiuszal szemben *durior*-nak, a mi arra mutat, hogy ez a jeles költő még nem bírta teljesen a classikus formát, a min nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy fellépésével megelőzte Vergiliust és Horatiust, az aranykori költői nyelv és verselés megalapítóit. De ez nem csökkentheti szemünkben az ő irodalomtörténeti jelentőségét, mert lényegileg ugyanoly rendű munkát végzett a római költészet fejlesztésében, mint a másik kettő.

Most már ugyanis egészen világosan megkülönböztethetjük egymástól az aranykori költők három nemzedékét. Az első nemzedéket a három *αρχιργετης*, a nyomtaposó, a műfajalapító képviseli: Vergilius, Horatius és Gallus. Működésük közös vonása az, hogy római szellemben módosították a költészetnek a görögöktől átvett műfajait s e módosított műfajoknak végleges formát adtak, úgy hogy az utódok, a kik ugyanabban a nemben dolgoztak, nem támaszkodtak többé közvetlenül a görög mesterekre, hanem az aranykori példák után indultak s így a latin irodalom felszabadult a görögötől való szolgálai függés járma alól. Így alapította meg és hagyta az utódokra követendő mintakul Vergilius az allegorikus idyllt, a tanító költeményt s a nemzeties műéposzt; Horatius a szatirát és az aeol formájú lyrikát; Gallus, a mint éppen láttuk, a subjectiv természetű lyrikus elegiát. A második nemzedékhez Tibullus és Propertius tartoznak, a kik, ha formai tekintetben felül is multák mesteröket, mégis csak epigonok Gallusszal szemben, mint egy, már kialakult műfaj továbbművelői. A harmadik nemzedéknek tipikus képviselője Ovidius, a kire a megelőző két nemzedék együttesen hatott, mert az elbeszélésben a Vergilius, az elegiában Tibullus és Propertius tanítványa.

Íme az alapgondolatok, melyekre a római elegiáról szóló monographiámat fölépitem. Mostani értekezésem ennek a nagyobb munkának előfutára kíván lenni.

Jelentés a Péczely-regénypályázatról.

(Felolvasta *Beöthy Zsolt* r. t. az október 27-iki ülésen.)

Az 1899/900. évi Péczely József-féle regénypályázat bíráló bizottságába az első osztály Berczik Árpád és Négyesy László lev. tagokat s a jelentéstevőt küldötte ki. A pályázatnak ismert szabályai szerint a jutalomra első sorban magyar történelmi regények tarthatnak igényt s csak ha ezek között jutalomra érdemes nem találkozik, akkor veendő a történelmi háttérű, azaz

ügynevezett korregények, majd a társadalmiak másod-, illetőleg harmadsorban tekintetbe. A bizottság mindenekelőtt számba vette a mondott bienniumnak egész regénytermését s a szabályzat alapján osztályozta. Örömmel jelentheti, hogy mindjárt az első csoportban, a szorosan történelmi tárgyú regények között talált egyet, melyet egyhangúlag jutalomra ajánlhat. Ajánl is, még pedig nemcsak a Péczely József alapító levelében uralkodó szempontból: hogy a magyar történet ismeretét és szeretetét terjeszse a költészet, hanem mint oly művet, melyben, fogyatkozásai mellett is, nem mindennapi írói tehetség nyilatkozik meg, s a mely irodalmunk egy nagyfontosságú ágának kétségtelen gazdagodására szolgál.

Ez a munka Gárdonyi Gézának *Az egri csillagok* című, öt részből álló regénye, melyet először a „Pesti Hírlap“ között 1899 decz. 24. és 1900 ápril 21. között s a mely utóbb, a Légrády testvérek kétkötetes kiadásában önállóan is megjelent. A regény, mint második címében mondja is, tulajdonképen az egri ostrom egyik hőséneke s a kapitányságban Dobó utódjának, Bornemisza Gergelynek élettörténete. Kezdődik a Mecsek völgyében, a hol a pécsi kovács szegény két árvája, földesurának leánykájával, Czeczey Évával kalandor törökök fogságába kerül, melyből azonban élelmességével és bátorságával megszabadul. Ez a gyerekkori kaland határozóvá lesz egész élete folyására. Ekkor ismerkedik meg Dobó Istvánnal, a még ifjú daliával, ki pártfogásába veszi és vitézzé nevelteti. Ekkor gyökerezik meg szerelme a kis Éva iránt is, a kit majdan feleségül vesz. Ekkor kerül először szembe Jumurdsákkal, a török kalandorral, ki egész pályáján az egri ostrom végeig végzetes ellenjátékosa. Látni való, hogy a mese igen jól van megindítva: a bonyodalom főszelei mindjárt az expositióban kiemelve, összeszedve, kézben tartva. De ezek a szálak csakhamar nagyon szerteszét futnak, nem bogozódnak össze egységes esomóba, hanem csak fel-fel-tűnnek, még pedig néha ugyanazoknak az indítékoknak ismétléseivel, egy regényes életrajznak különböző, egymásután következő állomásain. A vitézzé növekedő Gergely hűségének, leleményességének és bátorságának képei, jelenetei epizódyszerűen követik egymást: Török Bálint házánál Szigetvárott, hol Tinódy is föllép; a Buda felé közelgő török szultán táborában, kit levegőbe akarna röpíteni; Izabella királyné udvarában Budán és Gyaluban, honnan kedvesét lakodalmáról szökteti meg; Konstantinápolyban, hol Török Bálint megszabadítására tesz sikertelen kísérletet. Ezek a kalandok s Bornemisza Gergely szerelmi regénye töltik meg a regény első felét, míg a másodikat a híres egri ostrom története foglalja el.

A kerekébb, művészi szerkezet hiányának benyomását

fokozza az előadásnak töredékes, apró jelenetekre szaggatott módja. Ezt a módot, az írói egyéniség tiszteletével, nem szemrehányásul említem; inkább azért, hogy tehetségének eredetiségére és erejére mutassak rá, mely képes az említettem szerkezeti lazaság és előadásbeli töredékesség ellenére is figyelmünket, érdeklődésünket, együttérzésünket az első laptól az utolsóig ébren tartani. Hatásának főforrása képzetének leleményessége, elevenége és szemléletessége. Igaz, hogy egy-két indítékát, mint a gyermekrablást, ismétli; de egészben annyi inventióval dolgozik, bonyolít, old, hogy már cz a gazdasága magában rendkívül figyelemre méltó és lekötő. Legmeggyőzőbb példájaul az egi ostromot, az egymásra következő s majdnem az egész második kötetet kitöltő harcok leírását említem. Ezek a harcok körülbelül mind egyformán folynak le és végződnek: az ostromló törökök visszaverésével. És a szerző, ennek ellenére, szinte feszítően érdekessé tudja tenni őket egyenként és egymásután. A szereplők is jóformán ugyanazok, de az epizódokban, a részletekben, a színekben szinte kiapadhatatlan változatosság és elevenesség lüktet. Az egyéni élet képeinek és vonatkozásainak uralma teszi mindezt ily gazdaggá és vonzóvá. Benső összeszövődésben látjuk a történelmi érdeket az emberi érdekekkel, a történelmi nagy vonásokat a mindennapi élet apró mozzanataival. A hogyan az ostromlott maroknyi várórségnek mindent magának kell elkészítenie védelmére: fegyvereket és hadiszereket: az egész egy hazai Robinzonád érdekességével hat. Leírásai is mily szemléletesek, elevenek, rövidek; csak a martalóczok táborát, Török Bálint lovagjátékát és a drinápolyi karaván szerajt említem. Akárhányszor meg tudja ütni, már pedig egyszerű és igaz természetességgel, erősebb emberi érzéseink húrját is; a mint Tinódi énekének hatását festi, vagy a kis Balázs apród halálát beszéli el: szinte vágyunk újra meg újra elolvasni e szép sorokat. Ha már képzelete itt-ott átszökik is a valószínűség korlátján, ha valószínűsége nem is mindig mélyebb értelemben vett élethűség, ha gyakran alakjai: Tulipán, Hajván, Matyi, a cigány elevenebbek és igazabbak is, mint főszemélyei: a könyvnek érintett tulajdonságaiban mindenesetre kiváló írói adomány nyilatkozik.

Javaslatunk indokolására megemlítem még, hogy a könyv erkölcsi levegője nemes és tiszta; hogy apró tévedései ellenére is buzgó és kiterjedt történelmi tanultságról tanúskodik; és hogy nyelve egészben magyaros, keveretlenül színes és olykor gyökeresen zamatos. Nem utolsó érdeme, hogy egész világánál, szelleménél, előadása módjánál fogva legkiválóbb eredeti ifjúsági olvasmányaink közé sorakozik. Igaz, hogy újra csak a hősi ideál kultusát szolgálja. De nem tehetünk róla, ha történelmi fejlődésünknek, a mívelt emberiség életében becsülettel betöltött

feladatunknak természeténél fogva: ez az ideál gyökerezett be legmélyebben lelkünkbe s lett egész történeti érzésünknek uralgó elemévé. Jelen viszonyaink pedig elég hangosan intenek ennek a történeti érzésnek fontosságára. Ápoljuk olyannak, a milyenné faj és századok kifejlesztették s őrizzük általa, ifjúságunk szívében, nemzeti szellemünket.

A bizottság egyhangú határozatából szerencsém van javasolni, hogy az 1899/900-iki kitűzött Péczely-jutalmat Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének méltóztassék kiadni.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi¹ füzetének tartalma. A füzetet Becker J. Ágost *A spanyol irodalom a középkorban* című tanulmánya nyitja meg. Viszota Gyula Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye című cikkében Sopron vármegye jegyzőkönyvei és az ahhoz csatolt iratok alapján kutatja: mikor, mily ügyben volt dolga Széchenyinek megyéjével (és viszont), hogy azután feltüntethesse Széchenyinek sopron-vármegyei működését és szereplését. Az 1826-tól 1861-ig terjedő időből számos levelet közöl, melyek bizonyítják, hogy Széchenyi Sopron vármegyében is tett egyet-mást a vármegye és a közügy érdekében s a megye büszke volt reá. — Ezután Hall Caine angol írónak *Utolsó gyónás* című elbeszéléséből az első közlemény következik. — *A költemények közt Léva y J ó z s e f Tátrai kép* című eredeti költeményét s Michel Angelo három sonettjét találjuk; ez utóbbiakat M e l l e r S i m o n fordította. — S t r o m p L á s z l ó *Erasmus leánya* címmel ismerteti Wildenbruch Ernőnek drámáját, a német modern irodalom egyik feltűnő művét, melynek előadása Bécsben és az osztrák tartományokban el van tiltva. — M a h l e r E d e *Egyiptomi régiségek Magyarországon* című cikkében a magyarországi múzeumokban és magánosoknál levő, mintegy 1700 darabra tehető ősrégi egyiptomi emlékekről szól. — K é g l S á n d o r *Kipling legújabb regényéről* a „Kim“-ről irt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítőben* Sz e m e r e G y ö r g y: „A Dobay-ház“; „A halász regénye“; Lehmann R.: „Erziehung und Erzieher“ (ez utóbbi Bleyer Jakabtól) című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az Új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyanezen folyóirat novemberi füzetében a cikkek sorát Wertheimer Ede *A reichstadi herczeg politikai állása* című tanulmánya nyitja meg, melyet szerző az Akadémia október 13-án tartott osztályülésében olvasott föl. Kivonatát lásd az Akadémiai

¹ Az 590. lapon e folyóirat szeptemberi füzete van ismertetve s az októberi füzet sajtóhiba.

Értesítő 155. füzetében. — Bogdánfy Ödön *A Duna árvizei-ről* szóló cikkében a dunai árvizek vizsgálatát teszi tanulmánya tárgyává. ismerteti keletkezésök okait, a különféle természetű árvizekre vonatkozó példákat, majd az árvízveszedelem elhárítására tett munkálatokat. Befejezésül egy példát mutat arra nézve, hogy mi módon történik az árvizek előrejelzése s minő pontossággal lehet a feladatot megoldani. — Ferenczi Zoltán *Petőfi költészete és a valóság* czim alatt a költő élete és költészete összhangzásáról ír. Kinfutatja, hogy költészete; mint az igazi lyra, a valóság lelki mása. Kötleményeit az élet és természet szemléletével meggazdagított és állandó működésben levő képzelet, állandó megindulásban remegő lélek diktálja, mely folytonos belső visiókban él és melyet a tapasztalat s az életvágy legyőzhetetlen erejével alkotott meg a természet. — A szépirodalmi részben találjuk Hall Caine *Utolsó gyónás* című angol elbeszélés befejező részét, Béri Gyula *Alkonyat* című utolsó költeményét és Alfred de Vigny *Sámson haragja* című versét Vargha Gyula fordításában. — Hatvany Lajos *Arany János halálának huszadik évfordulója cz.* cikkében szükségét hangoztatja annak, hogy összes művei a kézirati javításokkal, a sorok, a szavak variánsaival adassanak ki: továbbá sürgeti minden iratainak, jegyzeteinek, leveleinek felkutatását, valamint összegyűjtését mindannak, a mit a még élők róla tudnak. Így lehetne Aranyt valóban megismerni. — Waldapfel János *Egyetemünk szaporítása* című cikkében a kassai tanférfiak által kiadott, „A kassai egyetem“ című emlékkönyvet ismerteti, s ennek kapcsán azon régebbi állítását, hogy hazánknak 4–5 új egyetemre van szüksége, ismétli és új érvekkel támogatja. — Balkányi Kálmán *Bowryes legújabb regényéről* (a L'étappe-ról) ír ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben „Az ókori lexikon“ (Szautner Zsigmondtól); Todd: „Népszerű esillagászat“; Horn E.: „Sainte Elisabeth de Hongrie“ (Pauer Gyulától); Stern: „Die psychologische Arbeit des XIX. Jahrhunderts“ című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az „Új magyar könyvek jegyzéke“ van.

2. Az ETHNOGRAPHIA folyó évi 5. füzetében Seprődi János *a magyar népzene fajtáiról* értekezik. Az eddig egybegyűjtött és közölt népzenei adatoknak hiányos a tempó-jelzése, pedig a tempó adja a legelső kulcsot valamely dallam megértéséhez. E fogyatékos-ságnak magyarázata, hogy egyike a nehezebb feladatoknak a népdal időmértékének meghatározása s a gyűjtők e nehézség elől kitérnek. Két nagy csoportra lehet osztani a népdalokat, olyanokra, melyeket csupán énekelnek, vagy hangszeren előadnak, s olyanokra, melyekre tánczolnak is. E két csoportnak egymástól lényegesen eltérő tempója s előadási módja van. amazz a határozatlanság, ezt a határozottság jellemzi. Az első csoportban ismét különválasztandók a szomorú hangulatú népdalok, melyekben a tempó a lehető legszabadabb és az előadó vérmérsékletétől sok tekintetben függő; éneklésüknél a dallam

a szöveg hangsúlyához idomul s a szerint változik az egyes versszakokon keresztül. Ezekkel szemben állanak a kedélyes, derűs népdalok, melyeknek üteme rendszeren $\frac{2}{4}$, előadásmódja és időmértéke egyenletesebb, kevésbé szeszélyes. Azon népdalok közt, melyeket tánc-zenélül is használnak, két formánk van: a lassú és sebes csárdás, az elsőnek tempója $\frac{4}{4}$, az utóbbié mindig $\frac{2}{4}$. A pontosabb jelzés igen bajos, mert a parasztság tánc-zenéjét sehogy sem ismerjük; nem akadt még senki, ki a magyar paraszt nép, illetőleg a falusi cigányok tánc-zenéjét gyűjtötte volna s abból philologiai pontossággal leírt adatot szolgáltatott volna az irodalomnak. — A második közleményben Nagy Géza folytatja *Népfajok és népek a XIX. században* című nagykeretű tanulmányát, ezúttal a bolgár és luzsic népekkel foglalkozva, melyek közül az előbbinek $4\frac{1}{4}$, az utóbbinak mintegy 50 ezer a száma. Az összes szláv népek száma 1801-ben 51·2 millió volt, 1901-ben már 135·12 millió. — Galgóczy János *újabb sumir szöszedetének* folytatásaképe a *b-e* hangokkal kezdődő szöveget közli. — A néphit és népszokások rovatában Gönczi Ferencz befejezi *emberi betegségekre* vonatkozó göcseji hiedelmekről szóló adatközléseit; Kimnach Ödön pedig *az év egyes napjaihoz fűződő népies jóslatokról* ír. — A népköltészet rovatában Ludvig Ede *békés-vármegyei népdalokat*, Bánhidi József *egy gúnydalt* közöl, Nagy János pedig egy *kukoricafosztáskor játszott verses-játékot* ír le. — Az irodalmi rovatban Gombocz Zoltán *Krohn Gyula Kanteletar-tanulmányait* ismerteti. — A kisebb közlések közt Binder Jenő a *meghalt magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltásához* közli azt az újabb adatot, mely szerint a gr.-Károlyi-családnál máig megőrzött hagyományos szokás, hogy ha egy tagja meghal, azokat a lovakat, melyek a gyászkoocsit a kaplonyi sírholtig húzzák, az odavaló barátok kapják ajándékba. Ugyanő egy *szemfújás ellen alkalmazott régi magyar egyházi szokásra* hívja föl a figyelmet s a *kenyértörésre került a dolog* szólás alapját magyarázza bizonyos délszláv népszokásra hivatkozva. Nagy Géza a kisebb közlése az „öt” *számnév jelentéséről és számnévképző szerepéről* különféle nyelvekben, továbbá az 1901-iki néprajzi könyvészet folytatása s a társulati ügyekről való értesítés egészítik ki a füzet tartalmát. A mellékletben a *vidéki néprajzi múzeumok* ismertetését találjuk, Bátky Zsigmond pedig az osztrák mérnökegyesület egy kiadványáról tesz jelentést, mely főképp az osztrák-magyar birodalom népeinek parasztházaival foglalkozik építészeti szempontból.

Ugyane folyóirat 6. füzetében Mahler Ede *tanulmányok a vallástörténet és chronologia köréből* című értekezése nyitja meg a közlemények sorát. Bevezeteskép megemlékszik azokról az alapvető mozzanatokról, melyek a naptár fogalmára vezettek. Az a törekvés, hogy az évszakokat, mint az élet legfontosabb természeti jelenségeit időbeli sorrendjükben megállapítsák, volt a legközelebbi

oka azon jelek és föltűnő vonások megfigyelésének, melyeket a nap és hold, mint időmérők szolgáltatnak. De volt a naptárnak egyéb célja is. Istenként tisztelték a természet erőit, különösen pedig a napot és holdat a legfelsőbb teremtő és életető lényeknek tekintették. Legfőbb kötelesség volt tehát, hogy áldozatait kellő időben tartassák meg, hiszen a nap, mely az időt beosztja és az emberek életföltételeit időbelileg szabályozza, e tekintetben sem tűrhetett rendetlenséget. A naptár fontosabb dátumai gyakran összekötetésben állanak az istenek ünnepeivel. Az ily ünnepek közé tartozik a régi egyiptomiak vallási gyakorlata szerint Horus születésének és megkoronázásának nagy ünnepe, melyet az egyiptomi naptár Tybi hónapjának első napján ülték meg. Ez a nap emlékek adatai szerint a *téli napfordulóval* esik össze. A mikor a nap életének mintegy újévét kezdi meg s egyúttal születését ünnepli, a tulajdonképi napév elején a napot úgy fogták föl, mint gyermeket, mint a zsenge *Hw-pachrud*-ot (ebből a görög *Harpokrates* nevezet), vagyis „Horus-t, a gyermeket“ s hívták „Kis-napnak“ is szemben a nyári napforduló „nagynap“ kifejezésével. Esett pedig a Július-féle naptár szerint Krisztus születésének idején a téli napforduló december 23-ikára. Az egyiptomi Tybi hónap elsejének ünnepe tehát úgy tűnik föl, mint a téli napforduló ünnepe, a melynek annyiból van jelentősége az emberiség vallás- és művelődéstörténetében, hogy lényegesen összefügg a keresztény karácsony ünneppel, melyet december 25-ikén, tehát szintén a téli napforduló ideje körül ünnepel az egyház. Az első században Rómában is elterjedt az Osiris-cultus s „Isten fia“ a keleti keresztények, különösen az egyiptomiak szemében „Ra-fia“ volt, mint előbbi vallási fölfogásuk szerint Horus, ki szintén a téli napforduló ideje táján született. Ugyanígy függ össze a november 1-én ünnepelt *Mindszentek napja* s a november 2-iki *halottak napja* az egyiptomi naptár Choiak havának 16-án tartott gyászünnepével. Ez a hónap a történelem legrégebb idejétől kezdve a halottak tiszteletének volt szentelve. A gyászos szertartások 12-ikén kezdődtek s 16-án érték el tetőpontjukat, a midőn ünnepies körmenettel vonultak el a templom és a halottak völgye körül, mindenki meglátogatta hozzátartozóinak sírjait s megújította ott hús, kenyér, tej, gyümölcs, sör, tömjén, virág s egyébféle adományokból álló áldozatait. A Choiak hónap 16-ika pedig a szent Sirius-évben a *Július-féle naptár november 2-ikának felelt meg*. Hasonló kapcsolat van a *húsvét* s „Ra újjászületésének“ ünnepe közt. Ra-nak, a világosság istenének, mint örök idők óta való királynak, újéletre kelését és új megjelenését, tehát a mennyei királynak a feltámadását évente a *tavaszi napéj-egyenlőségre legközelebb következő újholdkor* ünnepelték, a mely nap tudvalevőleg mérvadó jelentőségű amaz ünnep idejének megállapítására, melyen Krisztus föltámadásának emlékét ünnepli az egyház. — A következő nagyobb közlemény: Nagy Géza *Népfajok és népek a XIX. században* című művének hetedik folytatása, mely az *ural-*

altaji népcsaládot tárgyalva, kimutatja az idesorolt japán népről, hogy számuk ma $45\frac{1}{2}$ millió, majdnem kétszer akkora, mint másfél századdal előbb. Áttérvén a török ágra, az ozmán s vele rokon azerbajdsán népekkel foglalkozik. Amazok száma 1760 körül legalább is 15 millió volt, a mult század hatvanas éveiben már csak 12.800.000 s azóta ismét megfogyott a számuk. Az azerbajdsánok száma körülbelül $1\frac{1}{4}$ millió. — Ezután Galgóczy János-tól újabb sumir szöszedetek folytatása következik, a g-vel kezdődő szók jegyzékével. — A néphit és népszokások rovatában Istvánffy Gyula lipthói tót babonákat közöl. — A népköltészet rovatában Versényi György gyűjtötte székely balladák olvashatók. — Az irodalom rovatában a Magyar Statisztikai Közlemények I. kötetének ismertetése, továbbá folyóiratok szemléje s néprajzi könyvészet található. — A kisebb közlemények közt Grün Albert az énekmondók s az áldomásívás történetéhez közöl adatokat. Pozsony vármegye 1329. évi oklevelében fordul elő csallóközi lakosok sorában e név: Thomas ioculator de villa Igrechfolva. — Melich János a Kolenda legrégibb ismert emlékét idézi, mely az Euchologium Sinaiticum nevű nyelvemlékben fordul elő s így hangzik: „Ha valaki január 1-én kolendára megy, miként azt az őspogányok tették, bünbocsánat végett két évig kenyéren és vizen éljen.“ — Ezután Binder Jenő a tojásnak az építkezésnél való használatához s a fűnek, mint a hódolás jelképének alkalmazásához közöl adatot. Végül néprajzi hírek következnek. — A mellékletnek tartalma: Semayer Vilibald részletes leírása a szolnok-doboka-megyei turkajárásról több képpel, továbbá egy rövid jelentés a C. W. Wahleféle columbiai keramika-gyűjteményről s Balázs Márton egy értekezésének ismertetése, mely a háromszékmegyei húsvéti tojásokkal és népszokásokkal foglalkozik.

3. A KELETI SZEMLE folyó évi 2—3. számú kettős füzetében Kun Géza a gróf folytatólag ismerteti Gurdézi tudósításait a törökökről, ezúttal a tibetiekről szóló részt nyujtva, a mennyiben t. i. e nép több más irónál is a törökök sorában szerepel. Gurdézi eredeti szöveget s jegyzetekkel kísért fordítását a szerző Jäküt művének ugyane tárgyra vonatkozó szövegével s ennek fordításával egészíti ki. — Ezután Willy Bang belga tudós a pekingi mecset négy nyelvű fölíratának mandsu szövegét és fordítását közli („Über die Mandchu Version der viersprachigen Inschrift in der Moschee zu Peking“) nyelvi és tárgyi magyarázatokkal. — A következő közlemény Kurakichi Shiratori japán tudósnak tanulmánya a középpázsiai Vu-szun törzsről („Über die Wu-sun Stamm in Centralasien“). Kimutatja, hogy ez a nép a Lob-nor mellett lakott Len-lang nép szomszédságában, a Kan-szu vidéki Ta-yue-csi néptől nyugatra, a pusztaság oázisaiban folytatott vándor életmódot. Itt érte őket a Ta-yue-csi nép támadása körülbelül a 177. év táján idősámításunk előtt, a midőn birodalmuk elpusztult s népük a hiung-nu-k földén talált menedéket. A Vu-szun nép új

hazájáról bő tudósításokat írnak a khinai kútfők, s európai orientalisták is foglalkoztak vele. Ezek alapján meg lehet határozni, hogy Cs'i-ku fővárosuk merre fekiült, hogy nyugati határuk az Issyk-kultól nyugatra esett, északi határuk pedig a dsungar pusztaság volt. Klaproth és Remusat azon a véleményen voltak, hogy a vu-szun-ok, kiket Yensi-ku khinai író a nyugati vidék barbarjaitól eltérő külsejű, kékszemű, vörösszakállú, majomalakú embereknek ír le, az indo-germán népcsaládhoz tartozhattak. Nagy érdeklődést keltett e nézet Európában, melyet azóta többen ismételték, mások ellenben, mint Aristov és Hirth, kétes értékűnek vallanak. Az utóbbiak szerint a Vu-szun nép inkább vélhető török eredetűnek, mely felfogáshoz csatlakozik a szerző is. Hivatkozik erre nézve a vu-szun fejedelmi nevek *-mi*, illetve (rég olvasás szerint) *-bi*, *-pi* végzetére, mely a török *bej* vagy *baj* „fő, fejedelem“ szóval azonosítható s a *Hia-kasz* (= Kirgiz) nép *Kih-sih-pei*, *Kü-su-pei*, *O-mi-pei* fejedelem neveiben is előfordul. Másrészt a „királyt“ jelentő vu-szun *kün-mo* szó, melynek régi olvasása: *kun-bak* a török *käng* „nagy“ + *bäk* „bég, fejedelem“ khinai átírása lehet. — Martin Hartmann a *Kudatku Bilik* nevű *ujgur könyv versmértékéről* értekezik („Zur metrischen Form des Kudatku Bilik“). Már abban, hogy e művet az iránok „török *Sahname*“-nak mondják, utalás foglaltatik arra, hogy versmérték tekintetében a két költői mű egyenemű, mert tartalomra nézve éppen semmi közösség sínes közöttük. Mint a perzsa eposz, a török tanköltemény is rövid párversek alakjában van szerkesztve, melynek metruma a *mutagārib* (o — × o — × o — × o —). A szerző 117 vers tüzetes metrikai tanulmányával kimutatja a szabályokat, melyek a török szókban a hosszúságot vagy rövidséget meghatározzák. — Bacher Vilmos a *bokharai zsidók perzsa nyelvében található török jövevényszókat* s egyéb idegen, ismeretlen eredetű elemeket fejtegeti („Türkische Lehnwörter und unbekante Vokabeln im persischen Dialekte der Juden Bochara's“). Jeruzsálemben egy idő óta Bochara zsidó lakossága részére különféle vallási tartalmú nyomtatványokat adnak ki, melyeknek nyelve kiváló érdekű a keleti philologia szempontjából, nemesak nyelvjárási sajátosságai, hanem a benne kimutatható keleti török elemeknél fogva is. Újabbban egy terjedelmesebb mű jelent meg e fajtából, mely különféle munkák alapján szerkesztett rituale-compendiumot tartalmaz héber nyelven s zsidó-perzsa fordítással. Ez utóbbiból a szerző 50 olyan szót mutat ki, melyeknek török eredete világosan fölismerhető s más olyan idegen 50 szót, melyeknek megfejtése a további kutatásnak a feladata. — N. Th. Katanoff kazáni tudós a nyugatszibériai tatárok, kirgizek és jakutok mondái között több olyat mutat ki, melyben a földfoglalásnak ugyanaz a módja van elbeszélve, melyet Dido mondájából ismertünk („Türkische Sagen über Besitznahme von Ländern nach Art der Dido“). — Az utolsó nagyobb értekezés Almásy Györgytől való s annak bizonyítására törekszik, hogy *Közép-Ázsiában volt a*

török népcsalád ősi hazája („Central-Asien, die Urheimath der Turkvölker“). Szemben áll e fölfogás avval a hypothesissal, mely a szart név félreértése folytán arra az eredményre jut, hogy Közép-Ázsiában alig van törökség, hanem a turkománok, karakalpakok, a khánságok összes szártjai s a taranésik eltörökösödött árájk, a karakirgizek pedig mongol-török keveréket alkotnának, úgy hogy csak a kazakok és nogajtatárok, valamint a khinai jelleget öltött dungan törzs volnának a tőszyökeres törökség képviselői. Kiindult ez a nézet abból, hogy a szart nép nevezet vonatkozik a khánságok perzsa nyelven beszélő tadzsikjaira is, nemcsak a törökökre, másrészt anthropologiai támogatást vélt találni abban, hogy a középázsiai törökök közt nem mongoloid jellegű typosok is akadnak. Ez utóbbiak volnának az árja vagy indo-germán faji vonások fentartói. Ellentmond azonban az elmélet mindannak, a mit az újabbkori kutatások az árja népek vándorlására és Közép-Ázsia őstörténetére nézve földerítettek. Meggyőzőleg mutatta ki Much, hogy az indo-germán népek ősi hazája a Balti-tenger tájéka volt, honnan kiindulva körülbelül egy évezreddel időszámításunk előtt érték az árájk Irán földére s csak Babilon elfoglalásával, 538-ban Kr. e. vetett itt véget a perzsa hódítás a sémi uralomnak. Az árja terjeszkedés azonban nemcsak az uralmon levő sémi népségekkel ütközött meg, hanem egy másnemű nomád életmódú lakosságával is, melyre gyakran utalnak a legrégebb történeti kútfők. Ezek voltak Közép-Ázsia őslakói s közéjük tartoztak a szumerek is, melyeknek szoros kapcsolata a török fajjal ma már alig vonható kétségbe. Még biztosabban igazolható, hogy már körülbelül egy évezreddel Kr. e. erős nép volt Khina északi s nyugati határain a hiung-szu, mely népnév mindenesetre török törzsekre is kiterjedt. Mindezek alapján a szerző kutatásának végeredménye, hogy a középázsiai törökség nem meghatározhatatlan eredetű népeknek keveréke, hanem nagyjában véve őslakója a területnek, a melyen lakik: s hogy e népség egy mongoloidtypusú ősfajból fejlődve, körülbelül arról a földről ágazott szét, melyet ma Turkesztánnak neveznek. — Az irodalmi rovathban *A magyar honfoglalás kútfői* című akadémiai kiadásban megjelent nagy mű van bőven ismertetve, továbbá W. B a n g fészéről *J Marquart Französisch nach der Geographie des Ps. Moses Chorenaci* című műve. — A kisebb közlések közt P a a s o n e n H e n r i k magyar-török szöveggyeztetéseket közöl, melyek szerint: magy. *bárd* = csuvas *porda* „fejsze“, *bodor* = misür-tatár *bödörä* „kondor, bodor“, *csausz* = ozmanli *caus* „huissier“, *csorbu* „leves“ = tatár *šurba* „húsleves“, *int* = altaji tatár *imdc* „inteni“, *orsó* = tatár *orčok* „orsó“, *putnok*-(fű) = csuvas *pčnčnk*, tatár *bčtnčnk* „mentafű“, *sár* = csuvas *šor* „moesár, sár“, *ürge* = kojbal *ürkü* „földi lyukakban lakó kis pusztai állatka“. — A melléklet Sejkh Szulejmán csagataj szótárának folytatásaképp a *m š* betűkkel kezdődő szavakat közli. Egy második melléklet a pekingi mecses mandsu föliratának kiesinyített hasonmását mutatja be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi száma első helyen közli **M a n d e l l o G y u l a** „Mezőgazdasági munkabérek statisztikája“ című tanulmányát, a melyet a nemzetközi statisztikai intézet 1901. szeptemberi ülészakán felolvasott volt. Az értekezés részletesen clemzi a munkabér-statisztikának különféle jelentőségét és megállapítja, hogy a munkabérek statisztikája a legfontosabb symptomáit alkotja a munkások gazdasági és társadalmi helyzetének megítélésére. E problema felállításából levezeti szerző a munkabér-statisztikának helyes kereteit s ez alapon bírálat alá foglalja a nemzetközi statisztikai intézetnek a munkabér-statisztikára vonatkozó hires bécsi határozatait, többek között kiemeli az anyaggyűjtés és a feldolgozás közötti szükséges különbségtételt és rámutat arra, hogy a nemzetközi statisztikai intézet csakis az anyaggyűjtésre vonatkozólag állapított meg elveket — ezeket is nagyrészt hibásan — de a feldolgozásról teljesen megfeledkezett. Szerző az anyaggyűjtésnél a statisztikai és kinetikai módszerek közötti különbséget vázolja és az utóbbi módszer mellett foglal állást. A feldolgozási módszerek közül különösen a modus és medians számításokat ajánlja. Rátér ezek után a mezőgazdasági munkabér-statisztika különös jellegének ismertetésére és ennek kapcsán gazdag irodalmi felsorolások mellett Amerika, Anglia és Ausztria mezőgazdasági munkabér statisztikai közleményeit ismerteti. Végül behatóbban szól Magyarországról. Eddigi mezőgazdasági munkabérstatisztikáinknak fogyatékosságát feltárja és azután pontokba foglalva, javaslatot tár elénk, mely hazai mezőgazdasági munkabérstatisztikánk reformálását czélozza. Második helyen **M i l h o f f e r S á n d o r** nagy tanulmánya következik a járadékbirtokokról hazai viszonyaink közt. Szerző a német telepítések közt észlelhető hibákat tárgyalja, kapcsolatban a jövődöbeli magyar járadékbirtokok eszméjével. Azután azzal foglalkozik a szerző, hogy megállapítsa, mily birtokok alkalmasak járadékbirtokok alakítására. Nagyon helyesen a magánosok telepítéseinél a korlátozás mellett foglal szerző állást, különösen magas minimum megállapítása által. Szerző az állami, községi s közbirtokossági birtokoknál óhajtja leginkább a telepítést. A járadékbirtokok alakításában közreműködő tényezőkről szólván, mindenekelőtt a harmadik gazdacongressus határozati javaslatait kiegészítendőknek tartja s többek között járadékbank felállítását elengedhetetlen feltételnek tartja. Ezek után szerző a járadékbirtokok alakítását a telepítő és telepes szempontjából vizsgálja és a telepítéseink körül elkövetett hibákat vizsgálja s végezetül az 1900-ik évben a földművelésügyi miniszteriumban megtartott telepítési enquete működését bírálja. A közlemények és ismertetések rovatában a temesvári ipari hitelszövetkezet állandó kiállítás és mintaraktárral tett kísérlete kerül bemutatásra. Matlekovits d'Aulnis de Bourouill a brüsszeli czukoregyezményről szóló füzetét, továbbá a következő munkákat ismerteti: Die amerikanische Gefahr; Der deutsche Bauer

und die Getreudezölle. — Dietzel: Handelspolitik und Socialpolitik című érdekes tanulmányát Czeisler elemzi. — A magyar közgazdasági társaság és a közgazdasági irodalom rovatai zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat augusztus havára, az ország-szerte tartott kivándorlási congressus alkalmából, egy kivándorlási számot állított össze, a melyben mind az értekezések, mind a könyv-ismertetések és közlemények a kivándorlásra s a vele összefüggő jelenségekre vonatkoznak. Az öt nagyobb czikk közül az elsőben Nyegre László a *bevándorlás* kérdésével foglalkozik, mely az északkeleti vármegyékben gyűjtött tapasztalatai szerint, egyik oka a ruthén kivándorlásnak. A szerző ismerteti a külföldi államoknak a bevándorlást gátló törvényhozását, s különösen az északamerikai Egyesült-Államoknak és Canadának példáját hozza fel, melyek minket érdekelnek. Részletesen megvizsgálja azután Nyegre a mi letelepedési jogi állapotunknak hiányait, melyek mellett (kivált a tökéletlen végrehajtás folytán) oly könnyű kevésszámú szabályunknak is a kijátszása; ezek ellen gyakorlati reformokat, módosításokat ajánl, melyeket a miskolci congressuson is bemutatott. A második tanulmány Bernáth Dezső tollából folyik s a *magyarországi belső munkásvándorlásokkal* foglalkozik. Arra a rendkívül érdekes jelenségre mutat rá, hogy nálunk egyes megyék munkásnépe között állandó a vándorlás, még pedig olyan különös módon, hogy ugyanaz a megye távoli megyékbe küld munkásokat s ugyanazon vagy esetleg más megyékből vissza ő kap munkaerőket. Bernáth az ide vonatkozó statisztikai fővételeket is közli s Békés, Bihar, Heves, Vas, Nyitra és Zemplén megyékre nézve részletesen, számszerűleg kimutatja a kaleidoskopszerű mozgalmakat. Ez a sok belső vándorlás a magyarországi munka-piaczok rendezetlenségét mutatja; sem munkás, sem munkaadó nem ismerik meg egymás helyzetét, sem a tényleges szükségletet. Mindez nemcsak nagy anyagi erőfecsérlést von maga után, hanem erkölcsi károkat is okoz. Ezért van szükségünk országos munkaközvetítésre. A dolgozat végül azt a kezdeményezést mutatja be, a melyet az utóbbi időkből a földművelésügyi miniszterium tett a munkaközvetítés szervezésének érdekében. — Farahó János, ki maga is Winnipegbe vándorolt ki „*A canadai magyarság*“ elszomorító állapotait ismerteti felsorolja e tudósító az ottani tót izgatást, a lelketlen földosztók csalásait, a magyar papok elégtelenségét s a konzuli védelem hiányát. A canadai mezőgazdasági termelési viszonyok része után néhány indítványt is tesz Farahó, melyek mind az ottani állapotoknak részletes ismeretéről tanuskodnak. — Rózsa Mihály „*Argentina közgazdasági viszonyai és bevándorlása*“ címmel ez igen érdekesen fejlődő országnak legújabb statisztikáját mutatja be, különös súlyt helyezve a mezőgazdasági termelési ágakra, melyeknek felszökkenő számai meglepők; a vasutak fejlődéséről s a külkereskedelmi forgalom alakulásáról is találunk táblázatokat. A szerző mindenütt rámutat

azon pontokra, melyek Magyarország kivitelét érdekelhetnék s ezenkívül 1877—1897-ig közli az évenként Argentínában kikötő „osztrák-magyar“ bevándorlók számát, melynek maximuma eddig 4225 volt. — A harmadik amerikai cikk befejezése „Az Északamerikai Egyesült-Államok vámpolitikája és a reciprocitás“ című dolgozatnak, s ebben a részletében azzal az új értelmezéssel foglalkozik, a melyet az amerikai Unió a reciprocitás s a „legnagyobb kedvezmény“ elveinek adott. Végző következtetése a cikkeknek az, hogy miután az Unió aligha fog tágitani a reciprocitás elvétől, leghelyesebben cselekeszzen az európai államok, ha a legnagyobb kedvezményi elvet, legalább az Egyesült-Államokkal szemben, a reciprocitás elvével cserélik föl. — A *Közlemények és Ismertetések* rovata szintén a kivándorlás ügyét kívánja szolgálni. Így közli a *galuczi magyarok statisztikáját*, mely házról-házra vétetett fel, a családi állapotra, nyelvi és iskoláztatási viszonyokra való gondos figyelemmel. Ez az első részletes fölvétel a melyet valamely külföldi helyen megtelepedett magyarságról kapunk R u d á n A m a d é az 1901. évi január 31-iki *olasz kivándorlási törvényt*, annak előzményeit s végrehajtási szabályait ismerteti. Végül a következő (szintén a kivándorlási irodalomba vágó) művek kerültek bírálatra: S e b e s D é n e s: *A székelység pusztulása*; B a r t h a M i k l ó s: *Kazár földön; Az amerikai magyarság múltja, jelene és jövője*; S t e a d: *The Americanisation of the world*; S z ö k e M i h á l y: *Pusztuló véreink*. — A füzetet a rendes részletes közgazdasági bibliográfia zárja be, mely alkalommal az 1902. július 31-ig megjelent hazai és külföldi műveket és folyóiratbeli értekezéseket sorolja föl.

U g y a n e z e n f o l y ó i r a t s z e p t e m b e r i füzetében V i z a k n a i A n t a l meglehangú nekrológot irt *Ráth Zoltán*-ról, ismeretvén életét s méltatva tudományos munkásságát. — Az értekezések során B a r o s s J á n o s *A schleswig-holsteini parasztbirtokok törzsöröklési jogáról* szól. Az 1886-iki „Landgüterordnung“ mellett különösen a régi öröklési jogi maradványokat, nevezetesen az úgynevezett „Jütische Law“-t, a „Festegüter“ és „Bondengüter“ intézményeit mutatja be jogszabályokban és példákban. Ezután a dolgozat áttér a törzsöröklési jog hatásainak ismertetésére, az 1893-ig terjedő statisztikai adatok alapján. — S z á n t ó M e n y h é r t a *Köztárházak*-ról szóló munkáját adja közre, melyet a M. Tud. Akadémia a Dóra-díjjal jutalmazott. Szántó tanulmányának a bevezetésében azt mondja, hogy a XIX. században s különösen annak második felében hogyan alakult a föld gabonatermése, miként nőtt előbb extensive, majd belterjesen, s hogy végül a tengerentúli hatalmas versenytársak, hogyan szorították le az árakat. Az éresökkenés folytán minket fenyegető veszély ellen küzdenünk kell s e védekezésnek egyik fontos eszköze: köztárházak szervezése. A régebbi köztárház-forma intézményeknek rövid ismertetése után a szerző a warrantokról szól, majd pedig arra tér át, hogy Amerika, Oroszország, Németország és Románia köztárházait s az

utóbbi években megindított szervező mozgalmait részletesen bemutassa. Különösen azt emeli ki, hogy az Egyesült-Államokban az óriási vasúti hálózat maga épít a farmereknek közraktárakat (s ezáltal a vasutak az árképződést kezükbe kaparították), míg Németországon államszegélylyel is, de legfőként szövetségi úton alakultak s szaporodnak a tárházak. Az értekezés harmadik fejezete azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a köztárházi intézményt a mi mezőgazdaságunkban miként lehetne megvalósítani. Sorra vizsgálja a különféle megoldási módokat s részletes fejtegetései során arra az eredményre jut, hogy a kisgazdák falvaikban, az ottani hitelszövetkezetek kapcsán alakítsanak falusi köztárházi szövetkezeteket, míg a nagyobb gőcpontokon kereskedelmi köztárházak létesítése mozdíttassék elő. A „bevezetésben“ még egyszer világosan áttekinti a főkérdéseket s az egyoldalú követelmények ellen száll sikkra. — A következő értekezés P a p D e z s ő tollából ered s *A kötvénykibocsátások biztosítását* tárgyalja. A cikk elsöben is az értékpapir-kibocsátásnak óriási fontosságát emeli ki s ennek kapcsán különösen azt igyekszik kiemelni, hogy mily nagy előnyei vannak a kötvény-kibocsátásnak; érvei azok ellen szölanak, kik a kötvény-kibocsátást az ipar szolgálatában nem tartják megfelelőnek. A II. fejezetben az idevágó magyar törvényhozást ismerteti s rámutat hiányaira. A III. fejezet annak taglalásával foglalkozik, hogy a kötvénytulajdonos és a kibocsátó között minö természetü jogi viszony jó létre: az „adás-vételi“, „kölesönüzlleti“ elméletek, valamint az a felfogás, mely itt sui generis ügyletet lát. részletesen megvitatvák. Végül legfontosabb kérdés gyanánt azt tárgyalja a szerző, hogy a kötvénytulajdonosoknak az érdekei mennyiben vannak ma biztosítva. — A füzetet a *Közlemények és ismertetések* rovata zárja be. Ebben Méraynak *„Die Genesis des kommenden Tages: Pollák Illés-nek Erösek és gyengék*, a jogrend physikája és Engel Zsigmond-nak *A pénz keletkezése és fejlődése* címü műveit Hegedüs Loránt bírálja, az elsöt megdicsérve. Sz. F. Leitgeb Imrének *Svájcz és Magyarország* címü tanulmányát s annak gazdag statisztikai anyagát részletesen ismerteti; Teller Miksa Illés József-nek *„A magyar házassági vagyjonjog az Árpádok korában*; — vits pedig egyrészt Jutri-nak *Deutsches Geld und deutsche Währung* címü könyve, másrészt pedig a „Vereins für Socialpolitik“-nak legújabb (a lakásügyek és a német vámpolitikát tárgyaló) tanácskozásait mutatja be.

5. MAGYAR NYELVÖR hetedik, szeptemberi füzetében G o m b o c z Zoltán *Nyelvtörténet és lélektan* címmel cikksorozatot kezd, Wundt imént megjelent *Völkerpsychologie*-ja s a nyomában keletkezett vitatkozó irodalom alapján. Ez első cikk a néplélektan fogalmával és föladatával, a nyelvlélektani kutatások kezdeteivel s a nyelvtörténet és nyelvlélektan viszonyával foglalkozik. — Utána S i m o n y i Zsigmond a *magyar szórend* törvényeit tovább fejtegetve, a ki-

rekesztő (tagadó) szórendet tárgyalja. A kirekesztő kifejezésekben egy-egy fogalmat vagy fogalomcsoportot megféleüünk és csak az egyik félre vonatkoztatjuk állításunkat, vagy pedig tagadó fordulattal azt fejezzük ki, hogy melyik fél esik kívül állításunk érvényén. Az utóbbi a rendes, közvetlen tagadás, de közvetve az előbbi is tagadás, mert magában foglalja a másik. elhallgatott félre vonatkozó tagadást; pl. *mink vagyunk az idősebbek* (a. m. pl. nem az otthon levők). E szerint a kirekesztés esetében a hangsúlyos fogalom lehet: 1) *kirekesztő fogalom*, mely a másik felét, társát vagy ellenfelét kirekeszti (tagadja); pl. „eddig csak *ettem*“; 2) lehet maga a *kirekesztett vagyis tagadott fogalom*, pl. „nem apám jött“ stb. A cikk aztán e két eset részletes tárgyalásával foglalkozik. — Á s b ó t h O s z k á r a magyar *tézsola* ekerúd, „előrud“ szó eredetét fejtegeti. E gazdasági szavunknak a népnyelvben *tenzsola*, *ténzsola* eredetibb alakjai is járatosak s egy szótárakban ki nem mutatott, de föltételezhető óbolgár *težalo-nak a mása. Az óbolgár szóból való az oláh *tinjală* is, a melylyel már Gyarmathi egybevetette a mi *tézsolá*-nkat; a magyar szó azonban nem oláh jövevény, valamint az oláh alak sem a magyar átvétele, hanem mindkettő a bolgár nyelvből való. — Ezután Katona Lajos folytatja az *Ehrenfeld-codex hibás vagy hiányos fordításainak* kimutatását. — Simai Ödön befejezi *Márton József és a nyelvújítás* című dolgozatát, melyet azzal a tanulással zár be, hogy Márton József a szótáraiból fölsorolt új szók bizonyossága szerint számot tevő helyet foglal el a magyar nyelvújítás történetében. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Irodalom (könyvészet). Nyelvművelés. Joannovics György a *reneszánsz* írásmód és a szükségtelen idegen szók ellen ír, stb. Magyarázatok, helyreigazítások (köztük az *alattomban*, *egyetemben* szók magyarázata Szily Kálmán-tól). Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Izenetek.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK folyó évi harmadik füzetében Paasonen Henrik finn tudósunk *votják-török szógyeztetésekk* foglalkozó tanulmánya az első közlemény. Összeállította már a votják nyelvben található török eredetű szavakat Munkácsi „Votják Nyelvtanulmányok“ című munkájában az akkor rendelkezésre állott nyelvanyag alapján; de bár 608 ily szókinésbeli elemet mutatott ki s később megjelent votják szótárában is több, részben előbb nem ismert votják szót jelez török eredetűnek, a feladat mindezzel sincs végkép megoldva. A török szókinés terén ugyanis az utolsó évtized alatt megjelent munkákkal annyira bővültek ismereteink, hogy az eddigi észleleteket a finn-ugor nyelvek török elemeire nézve is sok adalékkal lehet gyarapítani, több esetben pedig az eddigi fölfogás javításra szorul. A szerző 62 votják szót tárgyal a kitűzött szempontokból, hasonlítási körébe vonván a votjakkal szomszédos mordvin és cseremisz nyelveket is, melyekben tudvalevőleg szintén sok a volgai tatár és csuvas elem. — A második közleményben Munkácsi Bernát

a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez nyújt újabb adalékokat. Ezek: *ács* török *üçü, *a; ačü*: taranesi *jačašü* „ács“, tkp. „faműves“ az *ačü*, *a'áč*, *áč* „fa“ szótól, a mint ezt már Fábrián és Vámbéry sejtették, de tényleg létező nyelvadattal nem igazolhatták | *acsari* (hevesmegyei tájszó) „fanyar“ (*a bor*, *icsar* „löre, esiger“ (Hegyalja) csagataj *ačar* „savanyú, fanyar; savanyú befőtt; ezetben savanyított gyümölcs vagy főzelék“ | *ár-ik* (Moldva) „romlik, rothad, poshad“ = kirgiz, tatár *az-* „romlani“ az ismeretes magyar-török *z > r* hangváltozással | *arat-* csagataj, ozmanli *ora-* „aratni, kaszálni“, a *kancsó* török *končak*, *apró* tör. *oprak* első szótagbeli hangzójának megfeleléssel, a mint e változás a votják *aral-* „aratni“ szóban is jelentkezik. Az *arat-* képzőnek tetsző végzete a csuvas *-at* praesensképző alapján érthető, melylyel pl. a *pol-* „lenni“ és *kala-* „beszélni“ ige-tökből a jelen idő egyes 3. személye: *polat*, *kalat* | *árkány* (Halas) „félíg lószőrből, féleg kenderből font hurkoskötél, melylyel a szilaj lovat a ménésből kifogják“ csagataj, kirgiz, krimi-tatár *arkän*, ozmanli *orçan* „vastag kötél lószőrből | *ártány* „kiherélt disznó“ török *artan: altaji-tatár *arlan* „kiherélt“ (*arlan at* „kiherélt ló“), ettől *arlan-* „herélni“ a keleti török nyelvjárásokban ismeretes *rl > lt* hangváltozással (pl. kirgiz *ertä-*, altaji-tatár *ärtä-* „nyergelni“ tuba-tatár *ärlä-*) | *baka* (Hevesm.) „marha lábszárbőre, a melyből boeskort készítenek“ = csagataj *bakaj* „a juh lábszára“; tehát *baka* értelmé szerint „baka-(bőr)-összetételből való elvonás, végzetének alakulata pedig egyező a *búza* török *boçday* szóéval | *bákány* (Somogy) „kákabot“ = kirgiz, baskir *bakan* „rúd, pózna, oszlop“ | *bakó* „hóhér“ = csagataj *bokaul*, *bakaul* „a törvényszéki ítéletek végrehajtója, poroszló“ | *barom* = ujjr *barim* „vagyon“, úgymint a *marha* szó is régebben „possessio, bona, opes“ | *bégy*, *bögy* = *betege*, *betege*, jakut *bötögyö* „madárbege“, csagataj *bötke* id. | *bekecs* volgai-tatár *bekäč* „fiatal nőtény juh“, tehát *bekecs* értelmé szerint tkp. „bekecs-(bőr)“, vagy „bekecs-(ködmön)“ | *beleyet-* (székelység) „ringat“ jakut *bilä-* „ringatni“ | *bérke*, *birke*, *bürke* „rügy, bimbó“ kún, krimi tatár *bür* „rügy, bimbó“ magyar *-ke* kicsinyítő képzővel | *birke* (Somogy) „tetű“ = csagataj *bürke*, *bürge* „bolha“, mongol *bürege* „juhtetű, kullanes“ | *bócsing* (Soprony) „marhának lábszára“, *mócsing* „szijas, nyúlós ina a marhának“ = mongol *bulčing* „wade, muskel des oberarms“ | *bodócs* „rügy, bimbó; éretlen apró gyümölcs“: v. ö. ozmanli *budažik* „bourgeon, petit branche“ | *baglya*, *boglya* = mongol *baklaça* „ein getreidehaufen von aufeinander geschichteten garben“ | *bojtortján* = tatár *baltërçan* „heracleum sphondylium, bärenklau“ az első szótag hangzójának ama változásával, melyet az *oroszlán* = tör. *arislän* és *boszorkány* = tör. *basırkan* szavakban is észlelünk | *borogat-*, *borít-*, *borúl-* tövükben azonosak az ozmanli *bur-*, *buru*, csagataj *bur-* „einhüllen, bedecken“ igével; *boru* mandsu *buru*, mongol *bürük* „dunkel. unklar, kaum sichtbar“ | *bosszon-t*, *bosszon-kod-ik* = volgai tatár *busan-* „megbosszankodni. elkeseredni“; *bosszú* =

ujgur *bošu*, *bosu* „zorn, hass, kampf, krieg“ | *botor* „hebegő, akadozó nyelvi“ (Marczal-vidéke), *botorkál*-*botol*-, *botl*-ik = csagataj *bodur* „holperid, uneben“, kirgiz *budur* id.; jakut *büdü* „das stolpern“; *botrán*-*koz*-ik = csuvas *potran*- „sich empören, beunruhigen werden“ | *bozont*-os = ozmanli *bozuntu* „ce qui est détordu, défait, effilé“ | *bölcs* „doctus; magus“ (régí alakja szerint: *bewch*) = mongol *bügel*i „chaman, enchanteur“ | járulék-mássalhangzóval úgy mint az *ács*, *gyümölcs*, *bulcsi*, *erkölcs* stb. szavakban | *bölény* = baskir *bülän* „jávorszarvas“ | *börtü*, *bertök* „kisebb s nagyobb golyóbisformájú darabokba összefutott ezüst- vagy aranyaprólék; goldkorn“ = kún *bürtük* „sandkorn“, volgai tatár *börtök* „apró részei valamely anyagnak. morzsa, szemecske“, *bötke*, *bütök* mongol *bitege*, *bitegi* „tumeur, squirre, excroissance glande“. — Továbbá nagyobb közlemény a M e l i c h J á n o s é, mely *szláv jövevényszavaink* tárgyalása során ezúttal a forrásképp szolgáló egyházi s egyéb régi szláv nyelvemlékekről, továbbá az újabbkori bibliafordításokról szól, majd áttérve az értekezés tulajdonképi tárgyára, kifejti, hogy az egyházi szláv nyelv négy fejlődési fokozaton ment át, valamint hogy a magyar nyelv szláv elemeinek kutatása is csupán e történeti fokozatok szemmel tartása mellett lehet helyes. Két tétel bizonyítására törekszik a következő szakasz, az egyiknek czélja behizonyítani, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavai hosszas történeti folyamat során kerültek nyelvünkbe s e szerint több réteget különböztethetünk meg bennük. A milyen kétségtelen a bolgár, épp oly kétségtelen régi réteg a hazai szlovén-horvát is. A másik tétel azt a kérdést veti föl újból, hogy a nyelv tanúságai szerint kiket kell a magyarság „hittérítőinek tartanunk. Kiderül, hogy a magyar nyelv azon keresztény kifejezései, a melyeknek ismerete magában hordja a nép kereszténységét is, szláv részében csakis a római katolikus szláv-ság keresztény terminológiájával egyezik, ellenben a görög-keleti egyház kifejezéseitől merőben különbözik. Azon kifejezések közt, melyek nem a hitélettel függnek össze, hanem általános keresztény jelvények, mint pl. a *kereszt*, tényleg néhány, a görög szertartású egyház kifejezéseiből való s a *honfoglalás előtti korból* igazolt magyar és keresztény-bolgár érintkezés alapján magyarázható. Annak bizonyítására, hogy a közkeletű szláv szavak között vannak, melyek nem lehetnek bolgár eredetűek, következnek az *ablak*, *asztal*, *derék*, *dézsza* és *dorony* szók beható fejtegetései a szláv irodalmi emlékek alapján. — Az utolsó nagyobb közleményben K a l m á r E l e k a *kisérő körülmények határozóiról* értekezik, illetve ezek első csoportjáról a társféle (eddig módhatározóknak nevezett) határozókról. — A kisebb közlések között foglal helyet Á s b ó t h O s z k á r fejtegetése a *zabola* szóról.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb termékeit a francia közönséggel az idén is *Kont Ignác* hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudományjal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* április 28-iki számában *Jánosi Béla*: „Az aesthetika története“ című munkájának III. kötetét, *Bartal Antal*: „Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae“ című nagy szótárát és *Bayer József*: „Déryné naplója“ című három kötetes kiadványát külön-külön cikkekben ismertette. Közös cikket szentelt a következő három munkának: *Gyöngyösy László*: „Arany János élete és munkái“, *Szigetvári Iván*: „Petőfi költészete“ és *Steinbach József*: Alexander Petőfi's poetische Werke“.

A júniusi számban a Kisfaludy-társaság kiadásában megjelent „Anthologia a XIX. század francia lyrájából“ című vállalatot mutatta be s megismertette az *Angyal Dávid* szerkesztésében megjelent „Péterfy Jenő összegyűjtött munkái“ című gyűjtemény I. kötetét. Ugyane számban foglalkozott a következő akadémiái értekezésekkel: *Gyömlay Gyula*: „Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről“, *Vadány Károly*: „Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye“, *Mahler Ede*: „Adalékok az egyiptomi nyelvhez“, *Szinnyei József*: „Az első magyar bibliographus“, *Békefi Remig*: „A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt“, *Békefi R.*: „A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai“, *Borovszky Samu*: „Egy alajbég telepítései“, *Téglás Gábor*: „Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről“, *Csoma József*: „A nemzeti címerek tanulmánya“. Ugyane füzetben van ismertette *Óváry Lipót*-nak „A magyar tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél masolatai“ című regesta-gyűjteménye. Azután *Márki Sándor*-nak a magyar Jakobinusokról és a Martinovics összeesküvésről irt két füzetével foglalkozik s méltatja e szerzőnek „Történelmi fali térképeink“ cz. dolgozatát. Külön-külön kisebb közlemények szólnak a következő munkákról: *Marton József*: „Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták“, *Csengeri János*: „Catullus versei“, *Baksay Sándor*: „Homérosz Iliásza“, *Munkácsi Bernát*: „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben“, *Simonyi Zsigmond* és *Balassa József*: „Német és magyar szótár“, „Nyelvőr“ decz. füzete, „Irodalomtörténelmi Közlemények“ 1901. évfolyama, „Nyelvtudományi Közlemények“, „Keleti Szemle“, „Az izr. magyar irodalmi társulat évkönyve“, *Vincze József*: „Mikszáth munkái“ és „Népies elbeszélők“ cz. füzetel, *Ranschburg V.*: „A berni egyezmény vonatkozással Magyarországra“. Végül *Horn E.*: „Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringe“ című, Párisban megjelent magyar vonatkozású munkájáról emlékezik meg.

A július 28-iki számban nem hazánkfia beszél, hanem az, ő nagy munkáját : „Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie (1772—1896)“ ismerteti egy jeles francia kritikus, *E. Denis*. Kont Ignác e jeles művével nagy szolgálatot tett irodalmunknak ; ezt nemcsak ez az itt megemlített ismertetés bizonyítja, hanem a többi kritikák is, melyek e művéről a francia folyóiratokban megjelentek. Így a „Revue universitaire“ jún. 15-iki számában *G. Lanson*, a „Revue Latine“ jún. 25-iki számában *E. Faquet* irt róla ismertetést ; ezeken kívül ismertették még a munkát a „Revue des Revues“ (ápr. 15.), a „Journal des Débats“ (szept. 2.), a „Revue internationale de l'enseignement“ (okt. 15.) s a „Revue universelle“ (ápr. 1.).

Az október 6-iki számban *Szily Kálmán* : „A magyar nyelv-újítás szótára“ című munkáját s *Gyulai Pál* „Emlékbeszédeit“ ismerteti. Ugyanitt emlékezik meg *Huszár Vilmos* : „Honoré de Balzac“ című brochure-jéről.

Az okt. 13-iki számban „Péterfi Jenő összegyűjtött munkái“ II. kötetéről s „Kazinczy Ferencz levelezése“ (szerk. *Váczy János*) XI. kötetéről találunk ismertetést.

Az okt. 20-iki számban *Gyalui Farkas* : „Tótfalusi Kiss Miklósnak Mentsege“ cz. kiadványáról emlékezik.

Végül a nov. 10-iki számban szól Huber : „Ausztria története“ I—III. köt., melyet *Baróti Lajos* dolgozott át.

A *Revue Historique* márczius—áprilisi számában a „Századok“ 1901. szept., okt., nov., decz. és 1902. jan. füzetét ismerteti, ugyanitt szól a „Budapesti Szemle“ aug., szept., okt., nov., decz. és 1902. jan. füzetéről.

E folyóirat jul.—aug. számában folytatja a „Századok“ füzetének (febr., márcz., ápr., május) s a „Budapesti Szemle“ füzetének (febr., márcz., ápr., május) ismertetését.

A szept.—okt. számban *Fraknoi Vilmos* : „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel“ című munkáját és „Szent László levele a montecassinói apáthoz“ című értekezését ismerteti. Ezután a kolozsvári „Mátyás király emlékkönyvet“ mutatja be, az abba dolgozott szerzők cikkeit egyenként is felsorolva. Ugyanitt ismerteti *Erdélyi Pál* : „Balassa Bálint“ cz. kötetét, mely a M. történelmi Életrajzok során jelent meg. Külön közleményben szól a *Thaly Kálmán* kiadta „Gróf Eszterházy Antal kurucz generális Tábori könyvéről“. Ezeken kívül *Karácsonyi János* két újabb munkáját : „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig“ és „A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig“ ismerteti. Végül a *Margalits Ede* szerkesztésében megjelent „Horvát történelmi repertorium“ II. kötete s *Venetianer Lajos* : „A zsidóság szervezete az európai államokban“ cz. munka is e füzetben van ismertetve.

A *Revue de synthèse historique* áprilisi füzetében „Langue

et littérature Hongroises (des origines a 1772) című nagyobb tanulmányt tesz közzé, melyben nyelvészeti és irodalomtörténeti irodalmunkkal behatóan foglalkozik.

Ugyane folyóirat júniusi füzetében mintegy folytatáskép „Littérature Hongroise (Époque moderne, de 1772 a nos jours)“ czímen irodalmunk legújabb koráról nyújt alapos tudással megrajzolt képet.

A La Revue folyóirat febr. 15-iki füzetében a Budapesti Szemle nov.—jan., az Akadémiai Értesítő nov.—jan. füzeteit s a Keleti Szemle programját ismerteti.

A jún. 15-iki füzetben az Akadémiai Értesítő s a Budapesti Szemle febr.—ápr. havi füzetei vannak ismertetve.

Az okt. 15-iki füzetben ugyane hazai folyóiratok május—szept., illetőleg jún.—szept. számai kerülnek bemutatásra.

A Revue de philologie című folyóiratban az Archaeologiai Értesítő XXI. évfolyama s az egyetemes Philologiai Közöny XXV. kötete tartalmi ismertetése foglaltatik.

A Le Bibliographe moderne f. évi január hóban megjelent július—októberi füzetében külön czikk ismerteti gróf *Apponyi Sándor*: „Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok“ című munkáját.

A Revue internationale de l'enseignement című folyóirat aug. 15. számában nagyobb cikket tesz közzé „L'enseignement du Français en Hongrie“ czímen, melyben a francia irodalomnak közművelődésünkre való hatását mutatja ki. Ugyanitt szól *Kemény Ferencz* német és francia nyelven kiadni szándékolt „Revue pédagogique hongroise“ című vállalatáról.

E nagyszámú könyvismertetéseken kívül említett hazánkfia gondoskodik arról is, hogy a magyar irodalom nevezeteseb alakjainak életrajzai s általában magyar vonatkozású dolgok a francia ismeretterjesztő vállalatokban fölvételre találjanak. Rendes munkatársa a *Grande Encyclopédie* és *Nouveau Larousse illustré* című ismeretterjesztő lexikonoknak; amabba az idén a *T—Z*, emebbe az *L—O* betűk magyar vonatkozású történeti és irodalomtörténeti cikkeit írta.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1902. november 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

183. HEGEDŰS ISTVÁN l. t.: „A görög bölcsészet. főkép a műalak szempontjából“ című értekezését olvasta föl.

184. KÚNOS IGNÁC l. t. bemutatja dr. Kurakichi Shiratorinak, mint vendégnek, „A középpázsiai fejedelmi elnevezésekről“ című értekezését. — Az osztályelnök a jelenlevő szerzőnek, egyik jeles japán tudósnek, az osztály köszönetét fejezi ki, hogy nyelvünk és történelmünk iránt érdeklődik s nemzetünket érdeklő kutatásaival fölkeresi Akadémiánkat.

185. Az *osztályelnök* bemutatja az osztály 1903-ban tartandó üléseinek sorrendjét. — Helyeslő tudomásul vétetik.

186. Az *osztályelnök* a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1902. november 10-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. Nyáry Jenő t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Kautz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Békefi Remig, Borovszky Samu, Beöthy Ákos, Csaplár Benedek, Gaál Jenő, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Schönherr Gyula. Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: B. Eötvös Loránd akad. elnök, Gyulai Pál, Szily Kálmán r. tt. — Katona Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

187. BEÖTHY ÁKOS l. t. fölolvasta: „Az 1848-iki törvényhozási mű jellemzése“ című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határozottatik.

188. Az *osztályelnök* a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri CONCHA GYŐZŐ r. és BEÖTHY ÁKOS l. tagokat.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1902. november 17-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Bugarszky István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mór, Tangel Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

189. HOOR MÓR l. t. székfoglaló értekezése: „Újabb adatok a dielektromos testek physikájához“.

190. DONÁTH GYULA részéről: „A cholin szerepe az epilepsiában“, előterjeszti Högyes Endre r. t.

191. CHOLNOKY JENŐ részéről: „A deliblati homok napi hőingadozása“, előterjeszti Lóczy Lajos r. t.

192. FARKAS GÉZA részéről: „A vérsavó hydroxyl-ion tartalmáról“, előterjeszti Tangel Ferencz l. t.

193. FARKAS KÁLMÁN részéről: „A selyemhernyó anyag- és energia forgalmáról fejlődés közben“, előterjeszti Tangel Ferencz l. t.

194. A osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri HÖGYES ENDRE és HOOR MÓR l. tagokat.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1902. november 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Bubicz Zsigmond, Fehér Ipoly, Forster Gyula, gr. Széchenyi Béla, t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Földes Béla, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinyei József, Than Károly, Vecsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badies Ferencz, Békefy Remig, Borovszky Samu, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Riedl Frigyes, Thirring Gusztáv lev. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

195. FEHÉR IPOLY t. tag emlékbeszédet tart Hollósy Jusztinián l. tag felett, melynek befejezte után Elnök úr a vendégeknek; köztük Halbig Cyprián tihanyi és Wagner Lőrincz dömölki apát uraknak köszönetet mond megjelenésükért. — Az emlékbeszéd ki fog adatni.

196. HEINRICH GUSZTÁV r. tag felolvassa a jelentést az 1902. évi Kóczán-pályázatról, mely szerint a bíráló bizottság „Királyné“ című háromfelvonásos szomorújátékot megjutalmazásra ajánlja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Földes Imre neve tüntet el.

197. Elnök úr a többi jeligés levél elégetésére Borovszky Samu és Thirring Gusztáv l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

198. A főtitkár a következő indítványt terjeszti elő:

1860 április havában a M. tud. Akadémiához intézett levelében kötelezte magát egy névtelen mérnök, hogy 10 éven át minden évben 50 frtot fizet be az Akadémia pénztárába, tehát összesen 500 frtot, pályadíjjul egy a mérnöki tudományokból kitüzendő pályakérdésre. Ez összeg be is folyt s 1881-ben, miután a tőkésített alapítvány 1000 frtra nőtt fel, az Akadémia pályázatot hirdetett „a csekélyesesű folyóvizek szabályozásánál követendő elvekre“. A jutalmat Kvassay Jenő pályamunkája nyerte el.

A névtelen mérnök nem fedezte fel ekkor sem magát, de véletlenségből megtudtam kilétét, s mivel ismertem őt, kérdést intéztem hozzá: szabad-e az Akadémia tudomására hoznom. „Kérem, ne tegye, míg élek“ — volt a felelet.

Most már, fájdalom, fel vagyok ígéretem alól oldva. November 17-én hűnyt el az egykori névtelen mérnök, kiből Magyarország egyik legnevesebb mérnöke lett: Péch József, miniszteri tanácsos, a magyar hydrographiai intézet első szervezője. Eletében nem fejezhette ki neki az Akadémia köszönetét, indítványozom: tegye ezt most, az özvegyéhez intézett részvétiratban. — Helyesléssel elfogadjatik.

199. Ugyanő jelentést tesz SALAMON FERENCZ szobra leleplezéséről. — Tudomásul vétetik.

200. Bemutatja a Magyar Nemzeti Múzeum százéves emlékünnepeére szóló meghívót és jelenti, hogy e nagyjelentőségű nemzeti ünnepen az Akadémia elnöke és főtitkára meg fognak jelenni, s hogy kivülök az Akadémia képviselőit, a három osztályelnök kéretett föl. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

201. Bemutatja az 1903-ra szóló Akadémiai ülésort.

202. A III. osztály a Vigyázó-pályázatra HÖGYES ENDRE r. és GENERICH ANTAL l. tagot kérte föl bírálókul. — Tudomásul vétetik.

203. A Széchenyi-múzeum számára Szatmármegye és Székesfehérvár városa beküldötték a levéltáraikban található Széchenyi-iratok másolatát. — Köszönettel vétetik.

204. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A m. kir. állami számvevőszéktől: 1901. évi zárszámadások. 2. Az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottságtól: a) Jelentés 1901—1902. (3 pld.). b) A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének szervezete. 3. Jalava Antal k. tagtól: Franz Deák. 4. Backhouse T. W.-tól: Publications of West Hendon House Observatory, Sunderland. 5. Czapek F.-tól: a) Sonderabdruck aus den Berichten der Deutschen Botanischen Gesellschaft. b) Untersuchungen über die Stickstoffgewinnung und Eiweißbildung der Pflanzen. — Köszönettel vétetnek.

205. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 155. füz. (1902-i évf. 11. füzete. Katona Lajos, Temesvári Pelbárt példái. Nyelvtud Értekez. XVIII. 2.). Munkácsi Bernát. Vogul népköltési gyűjtemény. I. köt. 1 füzethez kiegészítő rész. Fayer László, Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. IV. köt. Matematikai és természettudom. Értesítő. XX. köt. 4. füzet. — Tudomásul vétetik.

206. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FEHÉR IPOLY t. és HEINRICH GUSZTÁV r. tagot kéri föl.